

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR
TITKÁR.

1883. ÉVI FOLYAM.

(XVII. ÉVFOLYAM.)

BUDAPESTEN, 1883.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

51593

TARTALOM.

I. Értekezések s önálló czikkek.

Lap.

BERKESZI ISTVÁN.

A gr. Haller fiuk iskoláztatása a XVIII-ik század első felében I. II. 347, 430

CSÁNKI DEZSŐ.

Első Mátyás udvara I. II. III. 515, 617, 750

DEÁK FARKAS.

Báró Radvánszky Antal emlékezete 314

DEMKÓ KÁLMÁN.

Lőcse város levéltárának Lengyelországra vonatkozó irományai . . 453

Lőcse a Bocskay-féle fölkelésben 844

DOBY ANTAL.

Nyílt kérelem 482

FEKETE ZSIGMOND.

Néhány megjegyzés dr. Ortway Tivadar úrhoz 295

FRAKNÓI VILMOS.

Váradí Péter kalocsai érsek élete I. II. III. 489, 729, 825

GYÁRFÁS ISTVÁN.

Ismeretlen magyar köriratú pecsétek 597

JAKAB ELEK.

Görgényvár és a görgényi kastély a múltban I. II. 325, 414

II. Apafi Mihályné, Bethlen Kata hagyatéka I. II. III. . . . 668, 786, 857

KANDRA KABOS.

A somboly-pankotai főesperesség 582

KISFALUDY ZSIGMOND.

Egy adat Tüzes Gábor életéhez 600

LOVCSÁNYI GYULA.

Gerjen község pecsétje 603

MAYLÁTH BÉLA.

A felső-vármegyék rendének gyűlése Kassán 1683-ban I. II. . . 117, 243

Dr. MÁRKI SÁNDOR.

Kemény János	401
------------------------	-----

BÁRÓ MEDNYÁNSZKY DÉNES.

Boszorkánytárgyalás a múlt században	602
--	-----

MIKULIK JÓZSEF.

Egy németajkú város megmagyarosodása a XVII. században	688
--	-----

PAULER GYULA.

Anonymus külföldi vonatkozásai	97
Ki volt Hartvič püspök ?	803

BÁRÓ RADVÁNSZKY BÉLA.

Lakodalmak a XVI. és XVII. században	227
--	-----

RÉCSEY VIKTOR A.

Jurisich Miklós	458
---------------------------	-----

SMOLKA SZANISZLÓ.

»Fekete« (Czarny) Iván	1
----------------------------------	---

SZÁDECZKY LAJOS.

Báthory Zsigmondné I. II. III.	50, 129, 256
--	--------------

SZENDREI JÁNOS.

Megyei élet, adózás és árvízszonyok Borsod-megyében a XVI. és XVII. században I. II.	804, 867
--	----------

Dr. SZENTKLÁRAY JENŐ.

A karlóczai patriarchalis és a fruska-górai szerb levéltárak I. II.	144, 369
---	----------

SZILÁGYI SÁNDOR.

Absolon Dániel külföldi követségei	31
--	----

TAGÁNYI KÁROLY.

Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig	169
Válasz	293

THALY KÁLMÁN.

Adalékok Zrinyi a költő életéhez	59
Gyógyítások ráolvasás és babonaság által	363
Montecuccoli Zrinyiről	685
Észrevétel	896

NÉVTELEN CZIKKEK.

A magyar tört. társ. pályázati hírdetése	176, 895
Adalék a külföldi iskolázás történetéhez a XVII. sz.	154
A millenarium kérdése az Akadémiában	186
Mircse János	177
Krassó-vármegye monographiája	285
A magyar czímer kérdése az országgyűlésen	303
A rumánok eredetéhez	477
Bethlen Gábor halálához	693
Iskolai értesítők szemléje	897

II. Könyvismertetések.

Lap.

Dr. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

Grundriss der Oesterreichischen Geschichte, von der Franz Krones, ismert.	279
--	-----

BÁRÓ MEDNYÁNSZKY DÉNES.

Archivum Rákócizianum, VIII. k. Ism.	79
--	----

Dr. ORTVAY TIVADAR.

Magyarország vízi múltjának és vízepítészetének történelme. Írta Fe- kete Zsigmond, bíráló	156
Észrevételek Tagányi bírálatára	287
Végszó Fekete Zsigmond úrhoz	302

PAULER GYULA.

Der nationale Kampf. Írta Pič bir.	63
--	----

SZALAY JÓZSEF.

Frédéric II. et Marie Therèse stb. par le Duc de Borghie de l'Academie Française. ism. I. II. III.	604, 702
Illésházy István hűtlenségi pere, írta Dr. Károlyi Á. ism.	809, 878

SZENDREI JÁNOS.

A telepítés kérdéséről. Írta Érközy Adolf. ism. I. II.	467, 861
--	----------

TORMA MIKLÓS.

Márki Sándor : Dósa György élete. bir.	883
--	-----

VÁRNAI SÁNDOR.

A magyarok eredete. Írta Vámbéry Ármin. Ism.	696
--	-----

NÉVTELENÜL.

Journal d'Antoine Gelland ism.	73
A nagy-károlyi gr. Károlyi család oklevéltára. Sajtó alá rendezte Géresi K. bir.	275
A társadalmi fejlődés kezdete. Írta Beöthy L. ism.	381
A zástyii apátság. Írta Foltinyi J. ism.	386
Katona József. Írta Gyulai Pál ism.	388
Egy magyar főúr a XVII. században. Írta Deák F. ism.	466
A magyarok oknyomozó történelme. Írta Mangold ism.	387
B diplomatikai irástan alapvonalai. Írta Horvát Árpád. Ism.	694
Prot. könyvtár XVII. Írta Haan Lajos bir. —k —s.	887
Kis-Kárpáti emlékek, írta Jedlicska Pál, bir. —k —s.	888
A békés-vármegyei régészeti társulat évkönyve. Írta Zsilinszky Mihály bir. —k —s.	889

Pusztaszer és az ezredéves ünnepély, írta Göndöcs Benedek, bir.	Lap.
—k —s.	890
Gróf Széchenyi István. Írta Dr. Kerékgyártó Árpád bir. —k —s.	891
Die Freien von Saneck, írta Dr. Kronos Ferencz. bir. Sz. S.	792

III. Állandó rovatok.

M. Tört. Társulat	83, 175, 283, 391, 471, 615, 716, 817, 893
Magyar Tudományos Akadémia	86, 716, 869
Vidéki társulatok	87, 304, 393, 476, 617, 819
Történeti irodalom	88
Rövid hírek	93
Irodalmi és vegyes közlések	181, 307, 397, 483, 615, 716, 820, 902
Történelmi könyvtár	312, 400, 716, 824, 988
Külföldi irodalom	394

A M. T. Társulat kirándulásáról kiadott füzet tartalma :

B. Kemény Gábor ; elnöki megnyitó beszéde	3
Sopron múltjáról. Sz. Nagy Imre	13

Bizottsági jelentések :

A Sopron városi bizottság jelentése dr. Szalay Józseftől	53
A Sopron megyei bizottság jelentése Révész Kálmántól	60
Jelentés a kismartoni levéltárról Szilágyi Sándortól	67
Thaly Kálmán kismartoni kutatásairól : Okolicsányi Lászlótól	72
A fraknó-vári bizottság jelentése Szádeczky Lajostól	76
A ligvándi bizottság jelentése Szopori N. Imrétől	81
Ligvándi kutatásairól Páur Ivántól	83
A könyvtári bizottság jelentése Csontos Jánostól	85
A soproni kirándulás története Szádeczky Lajostól	95
Függelék : A kisczenki remete Páur Ivántól	101

„F E K E T E“ I V Á N.

I.

Szolgából vezér.

Nincs kellemesebb időszak a magyar Hegyalja vidékén, mint az ős kezdeté. A merre csak szőlő terem, a szüreti lakomák és ünnepélyek színhelye ilyenkor; hogy ne örülnének hát szüretkor — főkép ha a szőlő-tőkék bő terméssel kínálkoznak — hazájában a nemes tokajinak, mely a legszomorúbb gondokat is mintegy varázsütéssel eloszlatja.

Mindenkinek szíve, a ki csak él, örömtől repes ilyenkor, mindenki átengedi magát a vígságnak, elkezdve a szegény pórtól a kinek alig van egy mesgyényi kis szőleje, a hatalmas urakig s gazdag főpapokig, a kik messze vidékekről összejönnek a szüretre tokaji szőlőjükbe. — Nem hiába teremnek a Hegyalja szőlőhegyei háromféle bort: nemesi, polgári és paraszt bort, mintegy bizonyosságául annak, hogy minden rendnek jogában áll isten ez adományával magát felvidítania.

A paraszt csak arra gondol, hogy szőleje termését, a mily gyorsan lehet, pénzzé változtassa és a mi felmarad, mennél előbb poharában lássa, hogy szívét felvidítsa vele. Azért keveset törődik a bor elkészítésével, mert a míg az kiforr, hosszú időt igényel. Az asszú-szőlőt örömet eladja kész pénzért, a mire mindig szüksége van, a többi szőlőből könnyű bort csinál, melyet mihamar elhasználnak, mert sokáig nem tartható. — Nem pazarolja így el szőleje termését a gondos polgár. Kiprészelteti mind az asszú, mind a közönséges szőlőt, de körülbelül két évig várnia kell *szamorodni* borára, de ezt aztán akár unokája keresztelőjében is használhatja. A nemes — a kinek pedig bőviben van sző-

leje — nem elégszik meg saját gazdag termésével, — összevásáraolja a parasztoktól is az asszút, de az ebből készült bor aztán száz évig is eláll hordájában; ez az, a mely a tokaji bor hírét széles e világon elterjesztette, melyből a példaszó támadt: *non est vinum, nisi hungaricum* (nem is bor, ha nem magyar.)

Ha a szőlő gazdagon terem, vidám szüreti zaj hangzik mindenfelé, a parasztok szalma fedele alatt, s a polgárok szűk falai között éppen úgy, mint a nemesi udvarházakban; mindenütt víg czigány-zene szól; senki sem fösvénykedik a maradék borral, ha a pinczéket újakkal töltheti meg. Micsoda a mi itt-ott látható szüretünk, habár vidám, élénk, zajos az is, a magyar szüreti ünnepélyekhez képest, melyek teli tűzzel, annyi vidám zajjal tartatnak meg?! Úgy viszonylik amaz ehez, mint a mindennapi kenyér a nemes tokaji szőlőhöz, a mely bőségesen nyújt kenyeret is s a melynek leve a kortól meggörnyedt őszt is deli tánczra, tüzes csárdásra ragadja. És micsoda a fantastikus és kedélyes krakowiak nép — a ki pedig ugyancsak szereti hánytorgatni: ki a legény a csárdában s kérkedni, hogy párja nincs hetedhét országon — összehasonlítva a tüzes és büszke magyarral, a ki összeapríttatná magát a mellett, hogy a nap egyedül a magyar hazáért van teremtvé s hogy a szentek az égben más nyelven nem értenek, mint magyarul.

*

Szomorú volt a tokaji szüret 1526-ban. A gerezdek a szőlőtőkén már javában értek, midőn délről nagy szerencsétlenség híre szárnyalta be az országot, hogy Mohácsnál borzasztó csatát vívtak, melyben a török győzött s 24000 magyar vitézből csak kevesen menekültek, a legelőbbkelők is elhullottak a véres ütközetben, sőt a csatában, vagy futás közben, elesett — maga Lajos király is. Szomorúan várt birtokosára annak a hét főpapnak s annyi hatalmas főúrnak szőleje, a kik a mohácsi téren lelték temetőjüket; soha sem vidíthatták fel többé őket terméseikkel. Több az annál, hogy az általános szerencsétlenségre senki sem gondolt, mindenkinek magára és az övéire kellett gondolnia, midőn Szoliman szultán gyors menettel Buda alá vonúlt. Mindenki sietett elrejtőzni az erdőkben, a csecsemőket az anyák magok ölték meg, nehogy a győztes hóhérok kezébe kerüljenek.

A Hegyalja berkeiben ezen ürületes kétségbeesésnek csak messziről hallatszott tompa moraja. Ott biztonságban voltak. Mielőtt a török seregek Tokajig értek volna, könnyű lett volna oltalmat keresni a Kárpátokban, ha arra került volna a sor, hogy a szüretet ott hagyják, prédájául az ellenségnek, melynek a kórán megtiltotta, hogy torkukat borral öblítgessék. De azért hogy mulathattak volna a gyász hírek hallatára, mikor azt sem tudták, mit hoz a holnapi nap?! September vége volt, midőn a szüret ideje tulajdonkép már elmúlt, hogy Szoliman Buda alól felkerekedett, hogy sietve haza térjen: a mire Magyarország és vele Tokaj vidéke szabadon fellélegzett.

Az ország a szerencsétlen mohácsi vész után mintegy önkivületben volt még, midőn Tokaj vidéke egyszerre csak élénkülni kezdett, a mint Szolimán Magyarország határán túl volt. Már october első napjaiban gyűlésre hívta össze az egri püspök Pál a szomszédos öt vármegye nemeseit Miskolczra. Itt elhatározták, hogy october 14-ére Tokajban gyűlnek össze nagyobb számmal, hogy ott a nevezetesebb felső-magyarországi városok követeivel egyesülve, tanácskozzanak az új király választása fölött.

Nem ok nélkül választották a gyűlés helyéül Tokajt. Két nemzedék óta birtoka volt az a Zápolya családnak; köröskörül az ő uradalmi területek és a vidéki nemések, kikkel szomszédosak voltak, megszokták ki- s bejárni oda a hatalmas úrhoz. A tokaji gyűlésnek jelszava Zápolya János erdélyi vajda királylyá választása volt. Hosszú idő óta bálványa volt a vajda az egész nemzeti pártnak; gyermekségétől fogvást elhitették vele, hogy királynak született; húsz év előtt akarták már, hogy királyleány keze egyengesse útját a trónra; később kilátásai szétfoslottak ugyan, a mint trónörökös született, a ki most, már mint koronás király, Mohácsnál elveszett: de most annál inkább feléledtek régi vágyai a nemzeti pártnak.

Bőven folyt a pompás bor, mert könnyű volt Tokaj urának csapra ütni akár száz hordó ó-bort is, ha a magyar koronát tudta azzal megszerezni. Ez volt az egyetlen érv, a mely könnyen meggyőzhette még a nehézkes kassai s bártfai németet is, hogy egy nép, melynek ilyen bora terem, csak olyan királyt uralhat, a ki magyar ég alatt született. Le az osztrákkal, habár a bécsi várban

sárgúlt pergameneket őriz is, melyekkel világosan bizonyítja, hogy Lajos maradék nélküli halála esetén őt illeti Szent-István koronája! Az apostoli király szent ereklyéi megfordulnának koporsójukban, ha más ülne a trónra, nem Zápolya. Így tüzelte a bor az összegyűlekezett nemeseket, mígnem a fegyver idő előtt elsült. Kikiáltották Zápolyát királynak, bár ő ilyen választás után nem fogadhatta el a királyságot. A józanabbak csilapították társaikat, hogy a mi halad, el nem marad: egy hónap alatt törvényes országgyűlést hívnak össze a koronázó városba Székes-Fejérvárra, a hol az egész nemzet szentesíteni fogja majd hazafias törekvésüket, az erdélyi vajda egyhangú királylyá választásával.

Ezen nevezetes napok folyamán, midőn Magyarország sorsa hosszú időkre eldőlt, megjelent Zápolya előtt Tokajban a »fekete ember« — Iván. A vajda talán nem is emlékezett már rá, pedig még nem régen »fekete Iván« az ő kenyerét evé, tisztogatván serényen az istállóban lovagló paripáit. Nő de hogy is lehetne kívánni egy ilyen magyar mágnástól, a ki egész seregétől van körülvéve az udvari szolgáltnak, hogy minden egyes szolgáját ismerje és emlékezzék reá. De annál inkább ismerték Ivánt a vajda udvarában a cseléd-szobákban, mert a ki egyszer találkozott vele, annak erősen bevésődött emlékezetébe a »fekete ember« csodálatos kinézése. Közepes termetű, sugár alak volt, kifejezesteljes arczvonásokkal, előre álló sas orra erélyre és vállalkozási szellemre mutatott; arcza barnás színt játszott, jobb szemére vak volt, és — szemöldökétől egész a lábáig egy fekete sáv vonult végig, a melynek »fekete ember« melléknevét köszönte. Valóban ez az istálló-szolga olyan csodaszülött volt, hogy az urasági szobákban nem igen fordulhatott meg s csupán azokkal a közönséges cselédekkel érintkezett, a kikkel anyanyelvén *tótul* beszélhetett.

Senki sem gondolta volna ekkor még, hogy mi lesz egykor ebből a »fekete ember«-ből: a ki vele egy tálból evett akkor, megesküdött volna rá, hogy Iván az istállóban fog csendes halállal kimúlni, hacsak valami kihágás miatt a főlovászmester szolgálatából el nem bocsátja.

Így volt ez a mohácsi ütközetig. De a harc idején, az általános zűrzavarban egyszerre csak eltűnik Iván a vajda udvarából

s rövid idő alatt széltyiben emlegetik egész Magyarországon, jóllehet még a szultán ki sem takarodott az országból s jóllehet mindenkinek elég volt mit beszélni a török pusztítás borzasztó csapásáról, az interregnum alatt, a bizonytalan jövővel szemben.

Egyszerre csak Erdély határán Lippán tűnt fel Fekete Iván, mint vezére egy nagy paraszt-hadnak, a mely mindenféle silány fegyverzettel volt ellátva, mert ha valaki kezébe kaphatott bár csak egy darab ócska vasat, vagy egy botot, Fekete Iván seregébe állott. A Dnyeper vidékén az ilyen zagyva sereget kozákoknak mondanák. Magyarország szeme előtt újra kísértett a nem rég lezajlott pórlázadás réme, az urasági kastélyokat s nemesi udvarházakat fosztogató, vérengző kuruczok lázadása, melyet tizenkét év előtt Zápolya fojtott el egy irtózatos csatában. — Iván zászlaja alatt gyülekezett most ilyen fajta csőcselék had. Parasztság, a mely az általános rémülés idején az urasági birtokokról elmenekült, azon vidék népe, a melyet legközvetlenebbül érintett a török pusztítás s nagy sereg jövevény a messze Dunától, a mely részek már rég óta a szultán járma alatt nyögtek, a hol már egy évszázad óta a félhold fénylett a minaretteken. Ezen csőcselék hadban sok volt az oláh származású, magyar csak elvétve tévedt soraikba; de a sok ezer főre rúgó sok-nyelvű seregnek a zömét tótok, szerbek és bulgárok képezték. Mint a kuruczok idejében, most is a szent hit jelszava alatt gyűltek össze e csapatok, a török elleni háború volt az ő jelszavuk is, de mivel erdélyi területen török nem volt, első áldozatul a kastélyok és nemesi birtokok estek.

Nem csuda, hogy az országos veszedelem idején, az általános zűrzavarban, ilyen sereg összegyűlhetett a török elleni harc népszerű zászlaja alatt; de honnan került elő vezetőjükül ez a szörnyeteg, fizetett szolgálja az erdélyi vajda udvarának? Úgy látszik, nem kevés eszének kellett lenni, bár azt Zápolya szolgálai nem igen vették is észre; de az bizonyos, hogy zavaros időben az ilyen szörny könnyebben felszínre kerül, mint más. Az a titokzatos bélyeg, az a fekete sáv, eszközéül szolgált Ivánnak. Ez egy új messiás, a kit isten küldött, — terjedt el a csodálatos hír nagy hirtelen, — az ég küldötte ő, a kinek az úr kölcsönözte oda kezének hatalmát, hogy porba tiporja a hitetleneket, mert már betelt

az ő végzetük, vége lesz immár a keresztyénség rettenetes szenvedéseinek, melylyel isten haragja bűneiért sújtotta eddig, porrá, semmivé lesz az a »fekete ember« lábai alatt. Szájáról-szájra járt a hír, hogy ez a titokzatos ember ivadéka ama régi szerb vagy bulgár uralkodóknak, a keresztyén hit ama hős védőinek, a kiknek egy évszázad előtt török kard oltá ki éltüket; ő fog boszút állni az ő kiontott vérükért; új élet hirdetője ő a Duna menti szláváságnak, a kik most a török igáját hordozzák. Talán éppen Marko király vére foly ereiben, a kiről a Duna vizén túl minden gyermek oly csodaszép dalokat tud dalolni, a ki kardjával óriás sziklákban hasadékokat vágott, hogy keresztül vezesse azokon bajtársait, a ki óriási sziklákat egy helyről a másikra dobált, mint valami gyermekjátékot; annak a Markónak, a ki a népdalok szerint ezer véres csatát vívott s mindig győzelmesen, annak a híres hősnek, a ki a szerb és bulgár népnek büszkesége, legfőbb dísze. — Ivánnak is csodatevő erőt adott az úr, midőn őt választottjává tevő a hitetlenség kiirtására; s gyorsan szárnyalt, mind-egyre fantastikusabb szint öltve, messze világba a hír, olyan csodatettekről, miket ez új próféta elkövetett. Elég volt, hogy ezek a hírek elterjedjenek a Dunán túl: Iván serege napról-napra szaporodott messzi földről összesereglett jövevényekkel, a kik az ő vezérlete alatt győzni vagy halni kívántak. S így alig telt belé néhány hét, hogy Fekete Iván olyan hatalommá vált, hogy vele az interregnum idején minden jelöltnek számolnia kellett, a ki Szent-István koronájára vágyakazott.

Nem csoda azért, hogy Zápolya őt magához hívatta; inkább csoda az, hogy Iván csakugyan megjelent Tokajban, egykori urának parancsára. Szép délczeg lovon jelent meg ott az egykori lovász, a ki oly sok éven át másnak a lovait tisztogatta. Csak tíz fegyveres híve kísérte, a nagy paraszt-had vezér nélkül, helyben maradt, várva csöndesen az ő visszatértét. Iván térdet hajtott a vajda előtt, kezét adott neki s megesküdött mindenre, a mi szent, hogy hűségesen fogja őt szolgálni, s hogy »ott fog lenni mindig, a hol ő felsége parancsolja.«

Zápolya szabadon lélegzett fel, a mint a térdeplő Ivánt maga előtt látta, örömeiben gazdagon megajándékozta őt s meghagyta neki, hogy menjen a Tisza vidékére. a Maros torko-

latához Bács megyébe, a mely pusztán állott a török be-
ütése óta.¹⁾

II.

A Maros mellett.

Elérkezett november hava s Zápolya egyhangúlag királylyá választatott az országgyűlésen s megkoronázták ünnepélyesen Szent-István koronájával. A nemes vetélytárs, az osztrák Ferdinánd nem is gondolt arra, hogy útját állja, azt hívén, mivel a csehek épen azelőtt hívták meg a trónra, hogy nagyobb hatalommal kelhet majd később védelmére jogainak, melyek oly sok szerződésben gyökereznek. Egy kis töredéke a Habsburg-pártnak összegyűlt decemberben egy másik országgyűlésre Pozsonyba s följánlották Ferdinándnak a koronát. Két király állott így egymással szemben. Az egyik mellett szólottak a régi szerződések, melyek biztosították neki az osztrák birtokokat s a cseh királyságot is, — a Habsburg-ház egész hatalma, V. Károly, a német császári korona viselője, a belga föld kiaknázzhatlan birtokai, Spanyolország és az ő tengeren túli aranyban gazdag zsákmányai; — a másik mellett az egész magyar nemzet, hazafias lelkesedéstől hevülve s fennen hirdetve, hogy a szerződések őket nem kötelezik, hogy szébbek inkább a szultánnak fejet hajtani, mint hogy osztrákokat tűrjenek a trónon.

Csakhogy a Habsburg-ház összes ereje más oldalról volt igénybevéve. Egész Európa fegyverben állott ellene, Francia-

¹⁾ Georgii *Sirmiensis*: Epistola de perditione regni Hung. cap. XXXVIII. Magyar Tört. Eml. Írók I. 125. — *Jászai*: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Szerémi, a ki káplánja volt Zápolyának a XVI. sz. közepén írta krónikáját kissé nyers tollal s naivúl, de szépen színezve. Ez a legfontosabb forrás Fekete Iván történetéhez. E mellett felhasználtam a bécsi államlevéltár ismeretlen adatait, melyek Szerémi elbeszélésénél kiegészítésére szolgálnak. Fekete Iván története nem lényegtelen episod Ferdinánd és Zápolya között a magyar trónért vívott háborúban, azért ennek pontosabb ismertetése nagyban hozzájárul a magyar historia e részének helyes ismeretéhez. Eddig csak kezdetlegesen volt megírva az *Jászai* idézett művében: a többi írók is, kik 1527 történetével foglalkoztak, kevésbé emlékeznek róla.

ország vezetése alatt Velence, az apostoli székváros és Anglia szövetkeztek ellene az ingadozó európai egyensúly védelmére. — Olaszországban folyt most a háború, a melynek eredménye kellett hogy döntsön a Habsburg-ház jövője fölött. Ha ezen alkalmat fölhasználták volna Ferdinánd ellen, a ki rövid idő előtt nevezetes fegyveres erőt küldött Olaszországba, a ki még a cseh korona birtokait sem vehette hatalmába: ki tudja, oly nehéz lett volna-e lemondásra bírni őt a magyar ügyben. Erre irányult a magyarok törekvése, e czél lebegett Fekete Iván szemei előtt is, a ki szeretne volna hogy kitombolja magát 15000 főnyi seregével a gazdag Ausztriában. De Zápolya csöndesen várakozott és Ivánnak is meghagyta, hogy Bács megyében maradjon.¹⁾

De honnan került a magyarság oly magasán lobagtatott nemzeti zászlója alá ez a tót messiás, ez a csodatevő prófétája a szerbeknek és bulgároknak? Ha a török elleni harcz volt jelszava Iván csapatainak, miért epekedett az keresztyén vér után ott a messze vidéken, a hol a törököt csak hiréből hallották — s mit vethettek szemére egy keresztyén monarchának, a ki maga is véres küzdelmekkel védelmezte a török beütéseitől birodalma déli határait?! Hiszen a szerb és bulgár épen úgy gyűlölte a magyart, mint a törököt; hiszen a magyar évszázadok óta igázta őket s a hányszor csak növekedett hatalmában, mindannyiszor meg kellett hajolnia előtte a szerb és bulgár fejedelmek büszke nyakának. S ezt kellene megszolgálni a magyaroknak a szláv dynasták emez ál- vagy igazi utódjának?! Szerbeken és bulgárokon kívül egész Magyarországból sereglett Iván köré a tót föld népe, a kik borzasztóan leigázva voltak a büszke magyar nemességtől; a *misera plebs contribuens*, — saját kifejezésük szerint. Ilyen elemek keltek tehát a magyarok nemzeti királyának, a magyar nemesek választottjának védelmére — és pedig prófétájuknak, messiásuknak vezérlete alatt?

Annyi bizonyos, hogy Ivánt csöcselék csapata nem készítette arra, hogy Zápolyát szolgálja. A próféta parancsolt s a csöcselék alázatosan engedelmeskedett, mert az ég küldötte mindent isten intése szerint kellett, hogy cselekedjék. És a próféta?

¹⁾ Georgii Sirmiensis Epistola cap. XLII. 132. cap. XLIII. 144.

Talán előbbi urának meg akarta hálálni kenyerét, melyet oly sok éven át evett udvarában? Talán egy jó szolga hálás érzelmei ébredtek föl benne; habár könnyebben volna érthető, hogyha a szolga, kivel a vajda szolgálatában oly lealázóan bántak, kárpótlást kívánt volna venni előbbeni megaláztatásáért, hogy ha megmutatni kívánta volna Zápolyának, hogy mit jelent a szláv messiás hatalma.

De lehetséges, hogy itt más valami is közreműködött, nemcsak az egykori szolga érzelmei. Zápolya valóban hosszú éveken át bálványa volt a nemzeti pártnak Magyarországon s most a nemesek választottja a nemzet szabadságainak védelmére a német fejedelmek fondorlatai ellenében. De ereiben szláv vér folyt. Elég volt egy pillantást vetni az ő víg, jó indulatú, a szláv typut annyira kifejező arczába, hogy szembetűnővé váljék, mily csodálatos játéka az a véletlennek, hogy épen ő ékesítettett föl — a magyar patriotismus lelkesedésében — Szent-István koronájával. A Zápolyák szláv törzse Boszniából származott s mindössze két generáció óta számíthatott a magyar mágnások közé: hirtelen fölemelkedvén a semmiből óriási gazdagságra és az országban első rangra. A megyék tüzes nemessége nem tekintett őseinek származására: elég volt az, hogy Zápolya János, a mágnások leggazdagabbja, mindig élén állott a nemzeti pártnak s ifjú évei óta szemben állott a Habsburgok praetensióival. De a magas származású hatalmas urak, a kiknek családfája egészen Árpád legenda szerű társaiig terjedt, görbe szemmel néztek rá s nem tudták megbocsátani szláv származását. *Tót király*, ez volt a rendes gúnynev, melylyel Zápolyát maguk között emlegették. Az arisztokraták egész gyűlése ki volt fejezve ebben a lenéző elnevezésben, a hazafias nemesség szerencsés kedvenczével szemben. Nem hiába maradt fenn a történelmi traditio a mai napig ama nyakas mágnásról, a ki sokáig Zápolya fogságában sínylett csak azért, mert valahányszor a kegyelmet följánlották neki, mindig ezzel a stereotyp felelettel válaszolt arra: »*Nem kell tót király!*«

Halljunk egy mulatságos adomát, az egykori író, Szerémi emlékirataiból, a ki udvari káplánja volt Zápolyának.

Az 1527-ik év farsangjának a végén történt, néhány hónap-

pal a királyválasztás után. A király Esztergomban időzött Várday Pállal, a kit a tokaji gyűlésen tanúsított hűséges szolgálatáért primási méltóságra emelt. Zápolya Várdaynak köszönte a koronát, az érsek viszont a királynak a legmagasabb méltóságot a magyar egyházban, azért a legszorosabb barátság fűzte őket egymáshoz. Hamvazó-szerdán ebédre volt híva a primás a királyhoz. Zápolya tudván, hogy a primás, a mint igaz magyarhoz illik, nem szereti a disznóhúst, föltette magában, hogy egy kissé megtréfálja. Asztalhoz ülnek, a szolgák első fogásul disznóhúst hordának föl vörös káposztával. A király jó ízűen eszik belőle, a primás nem is érinti s haragosan csóválja fejét. Másodszor hoznak disznóhúst fodormenta mártással (mihez a jó Szerémi hozzáteszi, hogy »pompás és kitűnő ízű« volt); az éhes érsek üres tányáréra tekintget, azzal vigasztalván magát, hogy az ebéd végével majd csak neki is kijút valamiből. Azonközben hozzák a harmadik fogást, disznógulyást, erős illatú sötét lében; s utóljára disznó-lábakat kocsonyával. És ezzel vége volt az ebédnek. — Várday a bort sem ízlelte meg, nehogy üres gyomrát elrontsa vele.

— Mi az, főtisztelendő primás uram — mondá végre a király — ön egészen török szokást tart, hogy a disznóhúst meg sem akarja ízlelni?!

— Királyi felségeden pedig — felelt az érsek — észre lehet venni a szláv vért, hogy felségednek csak a disznóhús ízlik.

Én mindjárt gondoltam — jegyzi meg Szerémi naivúl — hogy ebből még valami baj fog támadni. És tényleg meg is valószínűlt az néhány hét múlva. A király Budán töltötte a husvétot s kérte a primást, hogy jönné oda a fővárosba az isteni tiszteletet végezni. Várday először betegséggel mentegetőzött, de újra sürgettette, minden tartózkodás nélkül kinyilvánította a király küldöttjének, hogy neki bőségben van otthon szárnyas-állatja és marhahúsa, nem kívánczik azért ő felsége udvarában disznóhússal táplálkozni. Így szakadt meg a barátság — állítja Szerémi — a király s a primás között, mert Várday alig néhány nap múlva eme szerencsétlen ebéd után meglátogatta Batthyányit, a Habsburg-párt egyik vezér-férfiát és áttért Ferdinánd pártjára.¹⁾

¹⁾ G. Sirmiensis Epistola cap. XLVI, 151.

Nem föladatunk kutatni, valjon igazán a disznóhús üzte-é a primást a Habsburgok táborába; de világosan látszik ebből az adomából is, hányszor szemére vetették a királynak szláv származását.

Ki tudja, valjon Fekete Iván nem épen azért csatlakozott-é Zápolyához, a *tót király*-hoz, a ki a magyar nemzeti királytól eltávolította a régi aristokratákat. Legyen bármikép, a tót próféta szövetkezése a »tót király«-lyal nem kevésbé teszi világossá Iván magatartását, valamint nem keveset jelent a tót disz-testőrség jelenléte sem a koronázási ünnepélynél,¹⁾ habár ez a »tót király«, a sors csodálatos rendelkezéséből, a magyar nemzeti eszmék védelmére volt is hívatva.

A magyarok azonban, mágnások épügy, mint a közönséges nemesek, nem sokára tapasztalták, hogy jobb volna, ha a törökkel volna dolguk, mint a szláv prófétával. Elhelyezkedvén ugyanis Iván csapata, Zápolya parancsára, a Maros bal partján Temesvár vidékén, csakhamar garázdálkodni kezdett szerte-széllyel a vidéken. A nemesi udvarházaknak vagy gazdagon meg kellett váltaniok magokat, vagy áldozatul estek a vad hordáknak, melyek rablással edzették erejüket a bekövetkezendő harcokhoz s magyar vérrrel készítgették elő szomjukat a törökre. A szlávok gyűlölete a magyarok iránt, a csőcselék dühe, borzasztó tudatával a brutális erőnek a nemesekkel szemben: voltak okozói a véres kegyetlenségeknek, a melyek mellett a török pusztítások képe egészen elhalványúl. A fölperzselt udvarházak, elrablott kincsek, a kiontott vér, asszonyok és lányok meggyalázott becsülete, s a zaklatott Maros vidék nemességének sürgető panaszai unszolták a királyt, hogy zabolázza meg a merész rablókat, kiknek vezetője a király hűséges szolgájának nevezte magát.

De Zápolya udvarába minden pillanatban küldöttei jöttek a »fekete ember«-nek, a kik biztosították őt rendíthetlen hűségéről Iván *czár*nak, — mert már ilyen czímmel tisztelte meg a csőcselék csapat prófétáját s vezetőjét. Zápolya magasztalta hűségét s kérte szelíden, hagyna föl a vérengző kicsapongásokkal; a károsultakat pedig megnyugtatta úgy a mint tudta.²⁾

¹⁾ Id. m. cap. XLI. 138. l. — ²⁾ U. o. cap. XLIII. 142 l. és a többi.

Ezenközben Iván jól beleélte magát az ő czárságába. Főhadiszállásául Szabadkát választotta, a Török Bálinttól elfoglalt várban egész udvart rendezett be magának; a mint az egy czárhoz illik: volt udvarmestere, kincstárnoka, a ki kezelte az összeharácsolt zsákmányt, főlovázmestere, s egész sereg udvari személyzete, a mint azt hosszú évek folytán Zápolya udvarában látta. — Az egész pórhadat fölosztotta csapatokra s minden csapatot szláv módra egy-egy »*vajda*« alá rendelt, kik vak eszközei voltak a hatalmas czárnak. Az istálló-szolga, a czár, a próféta és a rabló-főnök egy személyben sietett élvezni az életet, melyet azelőtt verítékhullatással lealacsonyítva viselt; zagyva serege vakon engedelmeskedett neki, mint egy szentnek, azon hitben, hogy vezérük próféta és csodatevő, a kinek szerzeményéből oly vígan élhettek, mint az előtt soha nem is álmodták, elbizakodva, hogy ellenállásra rablásaikban sehol sem találtak, s hogy mindezekon felül még a királyi kegy is mellettök volt, a mely, úgy hitték, minden bajtól megoltalmazandja őket.¹⁾

E reményében nem is csalódott Iván czár rakoncztalan csapata: az első csapást, mely őket fenyegette, a barátságos királyi kéz elhárította felőlük. Ha a közönséges nemesek nem is mertek homlokot formálni a hatalmas czár ellen, olyan mágnás, mint Török Bálint, nem tűrhette azt megtorlás nélkül, hogy ilyen paraszt csöcselék megszenstelenítse ősi hajlékát: összegyűjté azért vitézeit és Fekete Iván ellen indult, remélvén, hogy váratlanul meglepheti őt Szabadkán. De a király értesült szándékáról s idejekorán tudatta azt Ivánnal. A czár vajdái így előkészültek fogadni az ellenséget, csapataikat rendbe szedték s midőn összezsapásra került a dolog, Török alig menekülhetett meg néhány társával a véres ütközetből, melyben vitézeinek egész csapata oda veszett.

Még szomorúbb sors érte egy másik főurat, a ki nem rettenvén vissza Török veszteségétől, egyenlőtlen harcza bocsátkozott Ivánnal. Ez *Csáky László* volt, a legelső és leghatalmasabb magyar családok egyikének ivadéka. Mert az ő várát is kirabolta Iván, Csomát, Temesvár mellett, megszállván azt hadával, s kifosztotta a szomszéd falvakat is, a temérdek zsákmánynyal saját csúreit

¹⁾ U. o. 143. stb. 1.

töltvén meg. Háromszáz fegyveres jött azért ellene a Maroson túlról Csáky vezérlete alatt, mindannyian válogatott vitézek, egész zsoldoscsapata a hatalmas mágnásnak, jól fölkészülve, pompás lovakon, a melyek patkói alatt porrá kellett hogy válják a roszerű fegyverzett csőcselék had. Csanád alatt, a Maros átkelésénél, elállotta útjokat Iván pórhada. Az ő soraik is megritkultak a véres csatában: de amazok pompás lovasságából kevesen maradtak életben s kevesen menekültek meg a csatából; a győztes pórhad pedig még az nap visszatért táborába — Csáky fejével, feltűzve azt egy magas póznára.

A hatalmas főúr halálának híre élénk visszhangot keltett az egész országban. A királynak mindegyre élesebb szemrehányásokat kellett hallania, melyekkel ha kihozták sodrából, ő is kifakadt, hogy ha neki nem engedelmeskednek s összeesküdnék a korona méltósága ellen, akkor inkább hadd uralkodjék Iván czár felettök, mert ő szláv hordáival majd jobban féken tartja őket; — majd lehűtve haragját, megigérte, hogy Ivánt maga elé idézteti¹⁾.

III.

A hatalom tetőpontján.

A tél elmúlt csöndesen. Homályos hírek keringtek, hogy ha a hó elolvad, tavaszkor, Szent-Györgyre, Ferdinánd be fog jönni Magyarországra. Ez idő szerint Zápolyát az egész országban elismerték királynak, csak az osztrák határon, a megerősített Pozsonyban zárkózott be egy maroknyi Habsburg-párti, Mária özvegy királyné, Ferdinánd nővére s az ő dynasticus jogainak hű védelmezője oldala mellett. A két királyi vetélytársnál nagyobb hatalmasság volt Fekete Iván, mert ő a Maros vidékén önkényesen uralkodott s néhány ezer fegyveres leste parancsát, míg Szt.-István koronájának birtokosa alig rendelkezett néhány száz vitézzel. Jogosan mondhatta Szerémi, hogy a magyarok inkább félték Ivántól, mint saját királyuktól. Töröknek sikerült visszanyernie Szabadkát, fölhasználva a pillanatot, midőn a czár eltávozott

¹⁾ U. o. cap. XLVII 154 stb. 1.

residentiájából s csak gyenge őrséget hagyott hátra a várban. Iván nem nagyon törekedett Szabadka visszavételére, mert már terhére vált azon a vidéken tartózkodnia, a mely annyira ki volt szivattyúzva a pórhad több havi garázdálkodása által. Azért a Tiszánál Szegeden rendezett be magának új czári residentiát.¹⁾

És bizonyára jobb volt neki ott, mint az ő előbbi urának Esztergomban vagy a budai várban. Hosszú éveken át epekedése a korona után csaknem megemésztette Zápolyát s most, alig néhány hét múlva, érezte, mily nehéz annak a terhe. Könnyebb dolog összeesküvést szervezni és a trón alá petárdát csempészni, mint a trónon ülve, az általános zűrzavarban uralkodni. Az emberek nem látják azt be, úgy hogy Zápolya legrégibb barátjainak bizalmas körében hangok emelkedtek, hogy az úristen a koronázás napján elvette egykori erélyét s esze éleslátását. A szellemes Krzycki jól mondotta felőle, hogy ő olyan, mint egy rendetlen mesterember, a ki erején felül elfogadott megrendeléseket, melyeket nem tud beváltani s most semmihez sem nyúl, s mégis mindenkit biztat, hogy holnap minden készen lesz. Minél többet vártak tőle, annál nagyobb volt a csalódás. Így előbbi barátai s párthívei lassanként elpártoltak tőle s a mágnások, a kik mindig ferde szemmel nézték, kedvökre gúnyolódhattak most a festett király fölött; s midőn mindezek fölött a nemesség is zúgolódni kezdett előbbi kedvencze ellen, hogy zsákmányúl dobta őket a szláv csőcseléknek: szomorú előjelek mutatkoztak János király számára a jövőt illetőleg.

A mi pedig még válságosabb volt: a rideggé és kietlenné változott királyi udvarban mindig hangosabban suttozták, hogy ez vagy amaz hatalmas mágnás, vagy országnagy testestől-lelkestől eladta magát az osztrákoknak, ha még nyíltan nem szakított is a királylyal s ha még a hűséges alattvaló szerepét játsza is. De a jó szívű király vagy nem hitte, vagy ha olykor a sötét gond ránczot vetett is homlokára, árulás és összeesküvés ellen nem tudott orvosságot.

Nyúlunk ismét kiaknázhatlan tárházába az adomáknak, melyeket Szerémi emlékirataiban megőrzött. Egyszer a királyi

¹⁾ U. o. 157 l.

udvarba jött Perényi Péter, a ki nem régen azelőtt még Szent-István koronájának őre volt. Neki köszönte Zápolya, hogy kezére kerítette a királyi jelvényeket, az ő kegyelméből koronáztathatta meg magát; meg is jutalmazta ezért gazdagon az erdélyi vajdaság magas méltóságával, melyet mostan is viselt még. Daczára ennek, rossz hírek keringtek a vajda felől is. A király nem árulta el, hogy tudja azokat, nehogy magára haragítsa az előkelő országnagyot s talán nem is hitte a sok mendemondát. De a király káplánjának Szeréminek a mi a szívéen, az volt a száján — nem tudta nyelvét megfogni. Kereste az alkalmat, hogy beléköthessen a vajda káplánjába és midőn veszekedésre került a dolog, hevesen kifakadt:

— Szép urad van, mondhatom, esküszegő, áruló; jól tudjuk, hogy Ferdinándhoz pártoltatok!

— Hazudsz, mint egy kutya! kapta vissza feleletül; a mire neki nem maradt más hátra viszonzásúl, mint az *argumentum hungaricum*, a melyben ő, úgy látszik, erősebb volt, — daczára a reverendának — mint a szóharczban. »Megragadtam a hajánál fogva (beszéli naivúl) és vertem ahogy tudtam, ő is tartott engem teljes erejével, de isten segélyével én voltam felül és ő alúl. A nagy lármára kijött a király és Perényi, összeszaladt a sok udvarnok s az egész udvar nevetett a megpukkadásig, hogy a papok összeverekedtek.«¹⁾

Ilyen időtöltés folyt Zápolya udvaránál. Mindenesetre keserű emlékek voltak, mert alattok az árulás gyanúja lapangott s a mint a jövő megmutatta, nem alap nélkül. A káplánok eme hajbakapása idején Perényi neve már be volt írva Ferdinánd titkos párthíveinek lajstromába. Ferdinánd azzal az ígérettel édesgette titkon magához, hogy meghagyja őt erdélyi vajdaságában, de megparancsolta neki, hogy föl ne fedezze átpártolását, míg a kellő pillanat el nem érkezik.²⁾ S olyanok, mint Perényi, sokan voltak: az ország legelső méltóságai csaknem mindnyájan titkos szövetségben állottak a bécsi udvarral. Mindenki kialakított magának egy-egy várat, várost vagy falut, melyet kapnia

¹⁾ U. o. XLIX. 162 l.

²⁾ Ferdinánd levele Perényihez Bern-ből apr. 11. 1527. bécsi államlevéltár.

kellett, vagy a királyi háztól, vagy Zápolyának nagy magán birtokaiból. Ügyes ágensek, kiknek feje Podvinnyai Tamás volt, dolgoztak az árulás és összeesküvés szétágazó munkáján. Ezenközben formális fegyverszünet volt Zápolya és Ferdinánd között 1527. jun. 15-éig, azon színből, hogy az alatt a béke felől tanácskozzanak, de tényleg csak a végből, hogy a cselszövénny az alatt megérjen és hogy a Habsburg-párt fegyveres ereje fölkészüljön a magyar határ átlépésére.

Nem csoda, ha a »fekete ember«-ről sem feledkezett meg a bécsi udvar. *Der schwarze Mann, le Noir*, — a mint francia leveleiben Mária királynő őt nevezte — gyakran volt tárgya a tanácskozásnak és levelezésnek. Már februárban nagyon kérte Ferdinánd a Habsburg-párt vezetőit, a kik Pozsonyban összegyűltek, hogy igyekezzenek hálót vetni ki Ivánra. Epen akkor jött Bécsbe Podvinnyay eredményével első titkos missiojának és készült második magyarországi útjára, ellátva hetvenhét kitöltetlen levelével Ferdinándnak, különféle címekkel, melyeket ő tetszése szerint kitölthetett. Volt ezen levelek között egy, a mely ugyancsak nyomatékosná volt téve, erős érvekkel, csengő pénzben, — érvekkel, a melyek akkor a magyar mágnásoknál alig tévesztették el céljukat — ezt Iván czárnak kellett küldeni.¹⁾

De a »fekete ember«-rel nem lehetett tréfálni, maga Podvinnyay sem tehette ki magát a czári residentiához utazás veszélyeinek. Már magában oda jutni sem volt könnyű s háttha az is megtörténhetnék, hogy Zápolya egykori szolgája becsületesebb annyi hatalmas mágnásnál s hogy fölakasztatja, vagy elevenen megsejti. Egy pécsi kereskedő, Botus Márton elvállalta végre ezen veszélyes küldetést, s a Tiszához utazott, mintha kereskedés céljából menne. Portékás szekeren 5000 aranyat s 500 darab ruha-

¹⁾ 1527 febr. 3-áról Ferdinánd Mária királynőnek Pozsonyba Podvinnyay számára kitöltés végett 77 levelet küldött különböző címekkel, és pedig a következő megszólításúak voltak: Reverende in Christo pater fidelis sincere dilecte 4, Magnifice fidelis dilecti 16, Venerabilis et religiose fidelis dilecte 4, spectabilis et magnifice fidelis dilecte 3. (bécsi államlevéltár). 1527 febr. Ferdinánd ír Prágából Báthori Istvánnak Pozsonyba, hogy járjon végire, mi úton-módon lehetne a fekete embert az osztrák párt részére nyerni (u. o.)

kelmét vitt a czár emberei számára s tíz aranyozott serleget a szekér mellett pedig öt nemesvérű török ló ügetett.

Az ajándékok erősen megörvendeztették Ivánt; mindjárt magához hívatta udvarmesterét, kincstárnokát, a vajdákat s megajándékozta őket gazdagon arannyal, a ruha-kelmét pedig kiosztotta emberei között. De az ajándék semmi sem volt a levélhez képest, melyet neki Botus kézbesített: nagy pecsét volt rajta piros viaszba nyomva, saját kezű aláírása a császár fivérének s benne »*nagyságod*«-nak titulálva! Ezt nem várta volna Iván még egy év előtt, midőn a lovakaróval a lovakat tisztogatta. És minő volt még a levél tartalma? A legkegyelmesebb szavakkal ígérte neki a császár fivére, hogy őt Rácország despotájává teszi s neki engedi át a szlávság fölötti uralmat a magyar királyság déli határán. — Ebben lehet aztán fölismerni a valódi királyi felséget, ez aztán nem Zápolya, aki — vegye isten panaszképen — egy elhagyatott vidéken parancsolta, hogy vesztegeljen s még megintette őt, hogy békét hagyjon a magyar nemeseknek, mintha pusztá levegőből lehetne táplálni tizenötezer embert. A banditaczar valódi czárságot látott most maga előtt s czárból prófétává változván, hirdette seregének kenetteljes hangon, hogy »neki az úr kijelentette, miszerint Ferdinánd az a küldötte isten ő szent felségének, a kinek adatott, hogy minden pogányt a keresztyénség áldott igája alá hajtson s hogy kiirtsa a mohamedánság ocsmány tévelygését.« És a csapat hallgatta mély ábítattal s prófétájukkal együtt hűséget esküdött a keresztyénség védőjének: Ferdinánd királynak.

Visszaindulásakor Botus figyelmeztette Ivánt, hogy éljen békességben Török Bálinttal, minthogy egy úrnak szolgálnak, mert ő is átállott már titokban Ferdinánd pártjára; és a próféta olyan engedelmes volt az isteni kijelentéssel szemben, hogy lemondott Szabadka visszavételéről s kérte Botust, hogy visszatértében adja át ott Iván czár testvéri üdvözlését. De Török, bár a küldöttet vendégszeretően fogadta, öklét összeszorította az izenetre s erősen fenyegetőzött, hogy Iván még az ő keze által fog meghalni. Török a királyválasztásnál teli torokkal kiabálta, hogy csak Zápolya uralkodhatik Magyarország fölött s egy pár hét múlva néhány vár ígéréteért eladta magát Ferdinándnak; de, hogy ő egy ilyen tót

paraszttal barátkozzék, aki Szabadkát elfoglalta s őt oly csúfosan megverte, azt Török Bálint nem tette volna a világ minden kincséért, mert az nem illik egy magyar főúr becsületéhez.¹⁾

Fekete Iván áttérése felett nem kevésbé örültek Ferdinánd udvarában, mint a czár főhadiszállásán az új protektor kegye felett. Mária királynő azt írta fivérének: *Le Noir* most is már tizenötezer emberrel rendelkezik, naponként még többen gyűlnék köré, ilyen segítséget nehéz volna akármely keresztyén uralkodótól nyerniök. Gyakorta keresztettk egymást a követségek, Szeged, Prága és Brün között, a hol ezen időben Ferdinánd tartózkodott. Már nemcsak »nagyságod«, hanem »fenséged« volt czíme Ivánnak az osztrák cancellária írataiban. Így senkit sem czímeztek a magyar mágnások közül, az csakis az uralkodó főherczegek czíme volt. Iván czár pedig minden levelében biztosította ő királyi feltségét rendíthetlen hűségéről, s hogy csak parancsra vár, mikor támadja meg Zápolyát, mihelyt Ferdinánd északról Magyarországba bejön, ő is megindul, s kérte, hogy küldjenek neki ágyúkat, a mivel tüzéségét felszerelje. Feleletül útasítást kapott, hogy Erdély felől őrködjék, mert háború esetén onnan vár Zápolya segílyt.

A czár udvarában tartózkodott, mint követ, Ferdinánd egyik udvarnoka, Habardanczy János, az ő közvetítésével érintkezett Iván a királyi udvarral. Minden kívánságát melegen párt-

¹⁾ *Georgii Siniensis* Ep. cap. XLVIII 157 stb. 1. Febr. 14-én azt írta Mária királyné Pozsonyból Ferdinándnak, hogy Habardanczy János inter alia per nos sibi commissa negotia elment a Fekete emberhez s őt Ferdinánd pártjára nyerte. A Fekete ember megesküdt, hogy Ferdinándtól el nem pártol, mondván, hogy neki isteni kijelentése van: divinitus relevatum, ut V^{rae} M^{tis} atque illius auspiciis quantum est paganorum et infidelium ad Christianam religionem converti, Machometi vero et alie nefande penitus debeant aboleri. A Fekete embernek nagy hasznát lehet venni, 15000 embere van, a mennyit nehéz volna egy keresztyén uralkodótól is kapni segítségül. A Fekete ember kért aliqua tormenta bellica ac magistrum bombardarum. Küldjenek neki, hogy hűségre kötelezzék s intsek meg, tartózkodjék a kegyetlenkedéstől contra nobiles. A Fekete ember követet küldött, a ki Habardanczyval jött és vele megy Ferdinándhoz (bécsi levéltár). Ferdinándhoz valószínűleg Habardanczy kísérte Botust, a kiről mint fő-fő ügynökről emlékezik Szerémi id. fejezetében.

fogolta Habardanczy. Egyszer Iván új pénzküldeményt kért, mert figyelmeztették, hogy hagyjon fel a nemesek zsarolásával, nehogy elidegenítse őket Ferdinánd ügyétől; majd ismét veres posztót kér udvara számára; majd egy aranyozott zászlót, melynek egyik oldalán az ő címere (!) tündököljön, a másikon az isten-anyja képe; majd trombitákat s néhány trombitást kíván; majd meg egy szép kocsit magának s ezer pánczélt és sisakot szakaszvezetőinek. S kívánságait nem útasították vissza, sőt udvarmestere Chelnik Radoslaw is kapott egy magasztaló levelet Ferdinánd aláírásával s az egész sereghez ünnepélyes dicsérő írat érkezék. De a seregnek is új esküt kelle letennie, hogy ha a czár meghalna — mitől isten őrizzen — mindnyájan alávetik magokat Ferdinánd parancsainak.¹⁾

¹⁾ Ferdinánd Bernből apr. 15-éről egy íratot intézett Ivánhoz, e megszólítással: *Illustris sincere dilecte*. Kívánja ebben, ut illos Hungariae fines, quos post sermi quondam Ludovici obitum vestro Marte vestra ipsius industria et periculo servastis, deinceps quoque in adventum nostrum pro viribus defendatis, nulli etiam nobili aut Christiano cuiquam vis aliqua per vestros inferatur. Brevi namque Deo dante venire decrevimus, hogy Magyarországot hatalmába véve, a török ellen védelmezze, non sine vestro quoque auxilio. In eodem enim adventu nostro nec praesidia nec bombardae nec magistri ad rem tam praeclaram, quam aequae nobiscum cupistis, deerunt. — Apr. 19-én ír Ferdinánd Ivánnak Habardanczy közvetítésével. Májusban közvetíti Hab. Iván apró kívánságait, ezekről szólnak tárgyalások máj. 24., jun. 4-éről 1527. (bécsi levéltár). — Máj. 30-án Ferdinándnak írja Mária királynő: *ledit serviteur de More nous dit que le Noir doit avoir iusques à 30,000 homes, Géva*: Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich-Ungarn und der Pforte nr. 41. — Jun. 24-én 1527. küldi Ferdinánd Ivánhoz titkárát Reichenstorfer Györgyöt s küld általa leveleket neki, és udvarmesterének Chelnik Radoslawnak, úgy szintén: *gentibus regni hominis*, a mint a közüzimen írva volt. Reichenstorfer által küld Habardanczynak is, ki Iván mellett királyi biztos volt, egy levelet, jul. 23-áról. Ezen levélben olvassuk: *nobis non displiceret, ut Chaar cum gentibus suis nunc in occursum nostrum veniret, sed quia nos ad infestandum et aggrediendum hostes hac parte satis instructi sumus, et ne, si forte Turci et Transylvanienses Siculi et Walachi a parte altera nos quoque invadere vellent, exercitum nostrum dividere cogamur, nobis pro rebus cum nostris tam suis expedire magis visum est, ut ipse in praesentiarum in dicta parte maneat et una cum manu militum suorum in finibus Turcarum singulari cura diligentiaque advertat, ne quid sinistri contra nos*

Zápolya, midőn mindezekről hírt vett, nem adta föl a reményt, hogy előbbi szolgáját még visszatérítheti. Hivatta azért követe által, hogy jöjjön fel Budára tíz fegyveres kíséretében, mint egykor Tokajba. De Iván megvetőleg ezt felelte:

Királyi felséged úgy ül ott Budán, mintha siketté és némává változott volna s nem küld nekem egy garast sem; Ferdinánd ellenben, legkegyelmesebb királyom, eláraszt arannyal, ígér nekem uralkodást, s van tőle egy piros viaszpecsétetes levelem. Ma már az ő szolgája vagyok — s ha királyi felségednek nincs pénze: van már nekem bőségben.

És szavát tettleg is igazolta: a követnek lábához dobott egy erszényt ezer arannyal, kínálván, vigye Zápolyának. Bizonyára ez volt legszebb pillanata életének. Zápolya kenyerét ette sokáig, de most már nem volt adósa semmivel sem s megmutatta egykori urának, kicsoda Iván ezár, a ki egy királynak pénzt kínál. És a budai várban kinevették a királyt, azt suttogván, hogy a fősvény kétszer fizet.¹⁾

Zápolya még most sem hitte, hogy eljátszott volna mindent s még egyszer küldött követet, a ki Ivánnak gazdag ajándékokat vitt s még gazdagabb ígéretekkel. De már késő volt. Iván letartóztatta a követet és kiadta a parancsot, hogy fejét vegyék, s csak is Habardanczy közbevetése mentette meg a haláltól; így is őrizet alatt maradt Ferdinánd bejöveteléig.²⁾

Ezt már Zápolya is megsokalta. Megvárja, míg egyszer Iván hordái Buda falai alatt állanak? Parancsot adott Perényinek, hogy szedje össze seregét s vezesse ez ellen a makacs paraszt ellen. 12,900 lovas és gyalog vitéz gyűlt össze az erdélyi vajda zászlaja alatt. Az első próba volt ez, hogy Ivánnak nagyobb támadást kellett kiállania. De talán mert csapatai felülmúlták Perényiét erőben, vagy mert Ferdinánd titkos pártosai az ütközetet szándékosan úgy intézték; elég az hozzá: Iván kerekedett felül,

aut nostros attentetur, Transylvanienses item Siculos et Walachos, si forte in nos insurgere vellent, domi retineat et compescat aliosque rebelles ad obedientiam nostram redigat (bécsi államltr.)

¹⁾ Georgii Sirmiensis Ep. cap. XLVIII 159. stb. l.

²⁾ Habardanczy jelentése máj. 26-áról és jun. 4-éről (bécsi államltr.)

egy véres ütközetben Szőlös városa mellett megvervén a magyar sereget.¹⁾

A győzelem híre messze elterjedt. Ferdinándtól mihamar levél érkezett a legszívélyesebb szerencsekívánatokkal. Ivánnak hizelegnie kellett, mert épen egy francia követtség érkezett főhadiszállására, hogy őt a Habsburg-párt legnagyobb ellenségének nevében Zápolya részére visszatérítse. Ki tudhatta, valjon az isteni kinyilatkoztatás nem hirdet-e ki neki új igazságot, ha egy koronásfő »a világ másik végéről« kéri barátságát és kegyét.²⁾

De Iván hű maradt szolgálatához az előbbi isteni kinyilat-

¹⁾ Georgii Sirmiensis Ep. cap. XLIX. 163 l. Szerémi egy csatáról írván, mely Perényi és Iván között vívatott, a végén így szól: Et ista conditio erat anno 1527 in mense Junii et in mense Maji, a miből következtetni lehet, hogy két csatának kellett lenni rövid idő közben. Valóban a bécsi levéltár aktáiból kitűnik, hogy Perényi kétszer készült Iván ellen, egyszer május első napjaiban, sőt april utólján, másodszor június végén vagy július elején. Harrach cancellár Gróf Nogarellihez Boroszlóból máj. 5-én írott levelében olvassuk: Azt a hírt hallottuk a Fekete Emberről, hogy néhány nap előtt aliquot hominum millia pertinentium ad capitaneos wayvodae Transylvaniae prope fluvium Tysiam occidit. (bécsi lt.) Ekkor kellett lenni az egyik győzelmes csatának, a mely a Szerémi által leírt s fennebb idézett csatával egyeznék. A második csatáról lásd a 20. jegyz.

²⁾ Ferdinánd levele Habardanczyhoz (d. n.) a bécsi ltb: Accepimus nuntium regis Francie ac etiam comitem Christophorum de Frangepanibus ad ill. fidelem nobis dilectum Johannem Chaar Nenada ire decrevisse. Rzecz to niebezpieczna, jakkolwiek nielata do wykonania, skoro nie mają listów żelaznych itp. Te propterea requirentes omni serio, ut habita per te inquisitione et intelligentia diligenti, quantotius per te vel tuos aut inter medias personas tantum agas et traetes, quo praedicti comes et nuntius vel alter eorum, tamquam te vel illis, qui similia patrabunt, de salvo conductu ignorantibus, vel capiantur nobisque postea transmittantur, vel, si hoc obtinere nequeat, suspendantur, trucidentur aut alio quopiam modo vitam suam finire cogantur. Quod ubi feceris, aut fieri ordinaveris, nos in verbo nostro regio promittimus tibi flor. Rhenen. 4000 donaturos. Et si intellexeris prefatum nuntium et comitem ad Johannem Chaar sine salvoconductu venire aut venisse, tunc poteris hanc rem quamprimū ipsi Johanni Chaar communicare et simul eum nomine nostro ad simile opus sic faciendum aut fieri demandandum allicere, nostroque nomine promittere, quod sicubi hoc idem fecerit aut fieri curaverit, nos eum singulari gratia complecti velle.

koztatásnak, mely őt most arra indította, hogy egy kiáltványt intézzen a magyar nemzethez, e szavakkal:

»Iván czár, isten küldötte, a Krisztushoz hű magyar rendeknek együttesen és külön-külön mindeneknek, kik e levelet látják, üdvözlétét és minden jókat. Tudomásunkra jutott, hogy János vajda a szepesi gróf nem rettenvén vissza a szabadságot leigázni, melylyel Krisztus az ő keresztyén híveit kegyelmesen felruházta, Magyarország minden rendeit tized-adó alá vetette, a mi az egész keresztyén világ előtt hallatlan, a melyet, mint biztosan értjük, János vajda a török császár számára szed, Magyarországra ütése költségeire, hogy a török őt ez ország trónjára segítse. Azért intünk és kérünk titeket, mint igaz keresztyéneket, hogy ne öregbítsétek hatalmát a pogánynak, a mely különben is jól van lakva már a mi és a ti véretekkel. Közel van immár a felszabadulás ideje, mert biztosan tudjuk, hogy felséges fejedelmünk Ferdinánd, kétségbekonhatlan és törvényes királya Magyar- és Csehországnak (a kinek mi is hűséget esküdtünk), rövid nap bejönni szándékozik minden hadi készletével s seregeivel e szerencsétlen ország megszabadítására és védelmezésére. Legyetek tehát bizalommal és hívek az igazi keresztyén fejedelemhez, természetes uratokhoz és legkegyelmesebb királyotokhoz, Ferdinándhoz. Éljetek boldogul!¹⁾

¹⁾ Ez a manifestum megvan másolatban a bécsi államlevéltárban s így hangzik eredetiben: Jowan Chaar a Deo missus universis et singulis Christi fidelibus Hungariae regnicolis praesentium notitiam habituris salutem et omne bonum. Intelleximus, qualiter Joannes Waywoda Comes Scepusiensis violari non formidans libertatem, qua Christus suum gregem Christianum liberum reddere dignatus est, imposuisset in omnes status et ordines huius regni Hungariae taxam decimalem in toto Christianorum orbe inauditam, cum qua quidem taxa certo didicimus eundem Joannem waywodam velle Caesarem Thurcorum de expensis suis, quas fecerit in devastatione Hungariae eo pacto contentum reddere, ut ipsum ad regni fastigium Thureus ipse levare ac provehere curavisset, proinde hortamur et rogamus vos tanquam veros Christianos: nolite adaugere opes paganorum, qui et alioqui nostro ac vestro sanguine satis superque sunt saginati, iam enim instat tempus liberationis vestrae, quandoquidem pro comperte habemus, serenissimum principem d. Ferdinandum, indubitatum atque legitimum Hungariae et Boemiae regem (cui ad omnem fidelitatem observandam nos quoque sese obnoxium et obligatum reddidimus) cum

Iván ekkor állott dicsősége és hatalma tetőpontján, most tündökölt napja legfényesebben. De a napot semmiféle hatalom meg nem állíthatja, ha egyszer a zenitet elhagyta s lassanként nyugatra száll.

IV.

A bukás.

Elérkeztek a júniusi napok. A nap heve égette a Tisza vidék forró síkságát, közeledett az aratás ideje. Az embernek fáj a lelke, a bujatermésű földeket látva, a melyek az aratásra vártak. Mennyi munka volt befektetve a termésbe, a mely meghajlott a téli kalászkodtól. És mire való volt az aratás és betakarítás serény munkája: hogy Iván czár hordáinak legyen mivel táplálkozniok a következő télen?!

A czár pihenőt tartott a Perényivel vívott utóbbi véres harc után. A júniusi hőség édes mitsemtevésre csábítgatta őt, a rekkenő hőség ellágyítva az idegeket, mély nyugalomra szenderíté, hisz úgyszólva még a fülemile is mintegy megsült a hőségtől, még a legelő marha bőgése sem volt hallható, mert a nap hevében azoknak sincs kedvük torkukat felnyitni: Iván czár csapata is álmosan ásítózott táboruk árnyékaiban.

Teljes bizalmukat helyezve proféta vezérük földöntúli hatalmában, győzelemittasan, ellustúlva a rekkenő hőségtől, átadták magukat az édes heverésnek, a mely oly kedves a szláv természetnek. Nem villanyozta fel őket többé a magyar szépek bájos arca sem, a kiket a nemesi udvarokból gyönyörre és kéjre,

omnibus apparatus bellicis et exercitibus suis brevi descendere velle ad defensionem et liberationem huius patriae miserrimae. Sitis igitur bono animo et fideles ipsi christianissimo principi et domino nostro naturali et gratiosissimo regi Ferdinando. Valet in domino felicissime.

Ez a manifestum 1527. máj. 30-a előtt kellett hogy írássék, mert ez alatt a datum alatt Mária királynő így ír Ferdinándnak: Ledit Noir fait tout partout mestre lettres en esglises et enuoie dung coste et aultre, que persone ne doit bailler audit vayuode la dime, car il ne la demande si non pour bailler tribut au ture, en louant ses bonnes moeurs. Et ausy quilz aront en brieff vng aultre prince quy les protegera desdits tures. Gévay: Urkunden und Actenstücke Nr. 51.

s e tunya heverés velök élvezésére erőszakkal elragadtak. Olyan szendergésben, midőn az embernek nincs valódi álma, talán egyiknek-másiknak felmerült szeme előtt emléke a Duna melletti honi tájaknak, az elhagyott házi tűzhelynek, de mind ritkábban gondoltak a valódi célra, a miért e távoli földre jöttek volt, hogy valjon a rablás és gyilkolás volt-e igazi szándékuk s török vagy magyar vér után áhítoztak-e eredetileg ?!

Nagyon alkalmatlan idő volt ez a munkára, olyan idő volt. midőn még a gondolat is fáradtan megáll, mint az elposványosodott víz a mocsárban, vagy ha megindul is, olyan, mint a víz, a mely lomha lassúsággal folydogál tova, vagy mint az elmúlt idők álomszerű emléke; s az ilyen gondolatok bizony mitsém tépelődnek a kétése jövővel, inkább elfordúlnak attól, melyben csak is új harcokat és fádalmakat látnak, a miket nem lesz erejük legyőzni. Iván czár is a heverés édes mámorában bizony alig gondolt a jövőre, talán inkább gyermekéveiről álmodozott, a miket egyedül ő ismert, s az istállóban töltött hosszú idő nehéz munkáiról, s arról a hirtelen és váratlan fordulatáról életének, mely őt ezen magas polczra emelte, hogy három király esengett barátságáért, közléről s távolról. Ébredése is kellemes volt aranyos álmaiból, mert hisz maga előtt látta veres egyenruhájú szolgálait, kik csak az ő parancsát lesték, éppen úgy, mint egykor ő leste szavát a neki parancsoló lovászmesternek, hogy egy kis szundikálásért nem kap-e ki ?!

A tettek ideje immár közel volt. Olmützben a béketárgyalások véget értek, melyek különben is csak arra voltak számítva, hogy Zápolyát ámitsák vele. Ferdinánd Magyarországba jövetele mindennap várható volt. Céljuk oda irányult, hogy vagy Buda felé nyomúljanak elő mindkét részről, hogy Zápolyát két tűz közé szorítsák, a ki így aztán kénytelen legyen fejet hajtani Ferdinánd előtt, vagy pedig, hogy Iván arra vigyázzon, nehogy Zápolya Erdélyből segítséget nyerjen, vagy, hogy a déli határokat őrizze a török ellen, mert mindinkább általánossá lett a hír, hogy a szerb és bulgár basák Ferdinándot megtámadni készülnek, mihelyt ő az osztrák határt átlépi.¹⁾

¹⁾ L. a 13 jegyz. Juliusban midőn Ferdinánd előkészületeket tett,

Zápolya is felébredt hosszú álmából, a mint hallotta, hogy az olműtzi tárgyalások, melyektől ő annyit várt, semmivé váltanak. Keserű egy ébredés volt. Elringatva a béke dalai s cselészövé igéretetek által, édesen álmodozott, hogy Ferdinánd Olmützben lemond a magyar koronáról s átengedi azt neki nővére kezével. Midőn a tárgyalások szétfoslottak, készületlenül s meglepetve állott a közeli elkerülhetlen háború örvénye előtt. Ő nem vette észre titkos hálóját az összeesküvőknek és árulóknak, kik őt rég eladták Ferdinándnak. Ha egynémelyik a mágnások vagy főméltóságok közül gyanúsna tűnt is fel előtte: azt eszeágában sem volt hinni, hogy kevés kivétellel mindnyájau meg voltak véve a bécsi udvar által. Ő tehát korántsem vesztette el bizodalmát, várván a hadizenetre, számított a főurak banderiumaira, a melyből ekkor a magyar királyság összes hadereje állott. Csak attól tartott, hogy Iván pórhada hátúlról megtámadja, s mert e mellett egykori szolgájának durva hálátlansága bántotta, elhatározta, hogy minden erejét ő ellene fordítja.

Így jött el június utólja, midőn egyszerre a nyomasztó csendet Iván táborában a harci tárogatók hangja riasztotta fel. Megszólaltak a tárogatók, a melyek kevéssel azelőtt a bécsi udvartól ajándékban érkeztek. A vajdák csapataikat csatarendbe szedték, mert most újra rájuk támadt Perényi, másodízben is ellenök küldetvén a Tisza partjára Zápolyától. A magyar lovas-ság hevesen csapott össze Iván gyalogjaival s midőn amazoknak a csatatért vitéz harc, véres ütközet után át kellett engedniök, a

hogy Magyarországba bejöjőn, Iván mindegyre kapja a rendeleteket a bécsi udvartól. Július 7-én értesítvén az előkészületekről, így ír Ferdinánd Ivánnak: *Poteris ad eam rem non parum nobis adjumenti et commoditalis afferre, si relicta istic aliqua tui exercitus parte, que Turcas interim a finibus regni utenque arcere possit, tu ipse majoribus copiis ac viribus inter Tisawam ac Danubium Budam versus proficiscare, auxilia interim, si quae forte illis in partibus comiti Scepusiensi compararentur, averteris, omnemque populum, quacunque iter feceris, nostrae potestati atque obedientiae subjeceris. Ita tu, ut ab omni crudelitate et sanguine, quoad fieri poterit, abstineas, nos quoque hinc eodem tempore Budam versus tendemus, atque hunc in modum, non magno, ut arbitramur, negotio, adversarium in laquear et retia implicabimus et concludemus. Noli aliquam moram tuae protectioni interponere (bécsi lt.)*

csatatért számos magyar harcos holtteste borítá; de még nagyobb számmal hullottak el a szláv gyalogok közül, legázolva az ellenség lovainak patkóitól. Nem ok nélkül kért Iván Bécsből ágyúkat, épen a tűzéréség hiánya volt az ok, a mely őt e veszteségbe sodorta. Az ellenséges hadak, bár nem kevésbé megtörve, visszavonultak; de ezen első érzékeny veszteség után erőt vett a csőcselék seregen a csüggedés. A proféta győzött, az bizonyos, de csodatevő hatalma még sem menthette meg a haláltól oly sok hívét, kik magukat reá bízták.¹⁾

Zápolyánál ellenben bizalmat ébresztett ez ütközet eredménye. Úgylátszik nem bízott többé Perényiben ezen második csatavesztése után: azért más vezér után nézett. Keresett egy embert, a kinek hűségére a gyanú legkevesebb árnyéka sem eshetett. Ilyennek tartotta *Czibak* Imrét, ki előbb udvarnoka volt s kire néhány hét előtt a gazdag váradi püspökséget ruházta, noha *Czibak* világi ember volt s napról-napra halasztgatta pappá felszenteltetését. De a hadászathoz kitűnően értett *Czibak*. Mindezt Zápolyának köszönhetette, jó vezér volt, s ügyes férfiú s vezérlete alatt állottak a váradi püspökség vitéz bandériumai. Őt bízta meg tehát Zápolya, hogy végezzen *Fekete Ivánnal*.

Czibak hűségében csalódott ugyan a jóindulatú király, mert már ő is zsebében hordozta két hó óta *Ferdinánd* levelét, melylyel ő — daczára, hogy még fel sem volt szentelve — neki ígérte nemcsak a váradi püspökséget, de egyéb emelkedést is az egyházi pályán. Daczára ennek, nem volt rossz választás. *Czibak* kebelében, ha eladta is az osztráknak magát, heves magyar szív dobogott, gyűlölte a szlávokat, féltékeny volt *Ivánra*, hallván, hogy *Ferdinánd* mennyire elhalmozta kegyeivel e tót parasztot. Ő bár kész volt, a mint megígérte, tüstént átallani *Ferdinánd* pártjára, mihelyt ő Magyarországra lép; de ezen közben végezni akart *Ivánnal*, hogy a »tót kutya« előbb elpusztúljon, még mielőtt *Ferdinánd* rendbe szedhetné. Összegyűjtötte a szomszéd megyék

¹⁾ *Ferdinánd* levele *Ivánhoz* jul. 7-éről 1527: *Accepimus te proxime elapsis diebus a Petro Pereny et aliis ejus adhaerentibus cladem accepisse in peditatu tuo cum insigni tamen equitatus ipsius Petri jac-tura (bécsi lt.) Lásd m. f. 16. jegyz.*

lovas seregét s egyesítve ezt saját bandériumával, elindult Nagy-Váradról a Tisza és Maros völgye felé. A körösbányai oláhokhoz Erdély határán s a lugosi és karánsebesi magyar nemesekhez rendeleteket küldött, hogy jöjjenek elibe Aradra, hogy egyesült erővel üssenek rajta a szlávokon.

Az oláhok csakugyan meg is jelentek, a magyar nemesek is eljöttek Lugosról vért szomjúhozva s bosszúért esengve mindazokért, a mit az elmúlt hónapok folyamán a czár csőceslék hadának téliszállása közelében szenvedtek. Csak Karánsebesen nem tudtak a harczosok olyan hamar összegyűlni, habár édes-örömet siettek volna Czibak zászlaja alá, mert az ő vidéküket is gyakran feldúlták Iván csapatai.

Czibak ezenközben egy éjjel a Maros mellé érkezett, egyik átkelőhöz, — mert még mindig a balparton volt a szláv tábor — s ott ütött tábort, várván a karánsebesiek megérkezését.

Iván is nagyon sietett s csaknem egész fegyveres erejével mihamar szemben állott Czibakkal. A magyar vezér azért türelmesen várakozott, nem engedte, hogy vitézei kimozdúljanak a megerősített táborból s élesztgette gyűlöletüket a szlávok ellen, midőn Iván hadai szemök előtt állottak.

— Ime itt az a jövevény — mondá — a ki országunkba ki tudja honnan vetődött, hogy kirabolja falvaitokat, meggyalázza leányaitokat s feleségeiteket!

Végre negyednapra, napkeltekor, július 25-én megpillantották a rónán a siető segítség közeledését Karánsebes felől. Czibak csatarendbe állította seregét, felnyitatta a kapukat s kirohant az ellenségre. Először a lovasok támadtak, azután a gyalogság bontakozott ki. Iszonyú öldöklés keletkezett, magyarok és szlávok kétségbeesetten harczoltak, adott jelre újabb szláv csapatok jöttek a Maros felől s midőn két oldalról mintegy széles szalag körülövezték a magyarokat, ezek sergei már-már ingadozni kezdettek. Dél tájban azonban egyszerre újabb magyar lovasság érkezik, mintha a fölből nőttek volna ki — ezek voltak a karánsebesi testvérek. Pihent s újult erővel támadnak most a szlávokra a magyarok, — iszonyú kétségbeesés ragadja meg a czár hordáit, Czibak csüggedő katonáiban pedig új harczy tűz támad s egy pillanat műve hogy a magyar vitézek urai lesznek a

harcztérnek, mely szláv holttestekkel sűrűn volt borítva. Iván udvarával s egy maroknyi menekülttel a Maros túlsó partjára száguldott.

A budai várban, midőn a király hírét vette Iván megveretésének, örömlövések dörögtek s a főváros templomaiban felhangzott a *Te Deum*.¹⁾

Szeged városában pedig rémület szállta meg a lakosokat, midőn Iván czár residentiája felé közeledett maradék csapatával. A polgárok jól tudták, mi sors vár reájok, ha a »Fekete Ember« neki bőszi, — tudták, hogy az ő vérükkel fogja szomját oltani akarni a harc fáradalmai s gyalázatos futása után. Azért pusztán állottak az utcák megérkezésekor, ki hová tudott, elrejtőzött; egy nagy csapat eltorlaszolta magát Szilágyi kőfallyal kerített udvarházába, szegény és gazdag keresett ott menedéket. Már a kapuhoz közeledtek a czár emberei s a bezárkóztaknak nem volt hadiszertük. Egyszer csak egyik menekült, egy Urbán nevű szegény ember, megpillantja messziről Ivánt s felsóhajt »Istenem csak egy golyóm volna, ez a gyilkos nem menekülne meg tőlem!« A mellette állók egyike erre egy golyót nyújtott neki. Urbán töl-

¹⁾ Georgii Sirmiensis Ep. cap. L. 165. stb. l. A leveretést megelőző napokban Ferdinánd nagyon sűrűn küldözte a leveleket Ivánhoz, a melyekből látható, mily nagy súlyt fektettek Bécsben Iván harczi tevékenységére. Jul. 16-án ismétli Ferdinánd azon rendeleteket, melyeket jul. 7-iki levelében hozzá intézett s hozzá teszi még: Cumque acceperimus Nazadistas nostros nunc ad Budam difficulter ascendere posse, et ne hii quoque diutius, quam rerum nostrarum status ferre possit, impedianur, te iterum hortamur, ut omnem adhibeas operam, quo iidem celerius ad dictam Budam transeant, quod si vero minus fieri possit, tunc nobis in itinere constitutis praefatos Nazadistas omnes tecum ad eandem Budam adducere studeas. Jul. 20-án ismétli Ferdinánd előbbi rendeleteit, tudósítván Ivánt, hogy másnap a magyarországi harcra indul, két nappal Iván utolsó leveretése után, midőn Bécsben még nem hallottak arról, írja Ferdinánd (jul. 27-én): Hallom hogy Percnyi Péter ismét ellened indul (bizonyára Czibak készülődéseiről értesülvén tévesen), vigyázz tehát és ne tedd ki magadat és seregedet tulságosan a veszélynek. Én minden bizonynyal e héten még egyenesen Budára fogok menni és pedig erősen sietve. Quapropter te denuo hortamur plurimum, ut consilii hujus nostri rationem habeas, ne quid inconsulte per te vel tuos admittatur. (bécsi levéltár.)

tött, czélozott, a lövés eldőrdült s a »Fekete Ember« szíve táján találva földre terült.

A veresruhás inasok felemelték vérző urokat s kivitték a városból. Még élt. A haldoklót szekérre tették, a vajdák összeszedték megrítkített csapataikat, a sereg szomorúan vette körül halállal vívódó prófétájukat s az egész had megindult déli irányban. Mi vezette őket arra felé? Talán a Duna mellé akartak visszatérni, a szláv földre, a honnan kijöttek a csodatevő hírére, a kit magát most igazán csak csoda menthetne meg a haláltól?! Így haladtak tíz mérföldnyire s éjjel Tornos faluba érkezének. Itt letették Ivánt egy magyar paraszt gunyhójába. Az élet még pislogott benne. De maguk a vajdák, a kik reggel még alázatosan fejet hajtottak a próféta előtt, az éj leple alatt szétszaladtak, az ő példájokat követve szétszűllött a sereg is, csak gyenge őrizet maradt a házikó előtt, melyben a czár küzdött a halállal.

A házigazdát senkisék kísérte figyelemmel, nem vették észre, a mint titokban befogott s gyorsan elhajtatott a faluból. Három mérföld volt oda Szabadka: oda ment s felköltötte Török Bálintot. A vár teli volt ott lovagokkal, mert alig hallotta Török Iván megveretésének hírért, maga köré gyűjté a nemességet s készült, hogy Szegedet megtámadja. Egy pillanat alatt 300 fegyveres lovon ült s Tornosra száguldott.

Iván hallotta még a lovak patkóinak csattogását, a mint Török kíséretével a csendes faluba beszánguldott. Szívós életerő volt benne, — volt még annyi ereje, hogy gyenge hangon a kaput eltorlaszolni parancsolta. Szegény azt hitte, hogy összes maradékcsoportja körülötte van még, mely tegnap odáig kísérte s hogy őt fedezni fogják melleikkel.

Török megállott a kapu előtt. A vitéz, ki oly sokáig nem mert kijönni Szabadka erődített várától, még most is habozott, nehezen tudott bátorsághoz jutni. Cseltől félt s azért megígérte Iván embereinek, hogy nem lesz bántódásuk, csak a kaput nyissák fel. Végre a szobába lépett s többször kérdezte Ivánt, hogy él-e még. Iván szeretett volna még élni s a haldoklás pillanataiban is volt még annyi ereje, hogy megmenteni akarván magát, tettette, mintha meg volna halva. Erre megvillant a kard s a Fekete Ember feje az ágyról a földre zuhant. Török beváltotta

fenyegetését. Aztán a czár fejét és aranyos zászlaját — Ferdinánd még nem lévén Magyarországon — Zápolyának küldötte.¹⁾

* * *

Örvendetes reggel virradt július 25-én Szt.-Jakab napján Zápolyára. Épen a reggeli miséről tért vissza János király s gondolkozva nézett a budai vár ablakából a Dunára le. Talán éjszak felé tekintgetett, a honnan méltóságosan hömpölyögnek alá a hatalmas folyam hajjai, a honnan mindennap várható volt az osztrák sereg megérkezése. Nem félt attól, hogy odáig jöhetne, mert a Dunán útját állotta a magyar hajóhad s Buda és a Rákos között állást foglalt el a fegyveres őrség s közben azon mágnessok banderiuma, a kik hűséget esküdtek a nemzeti királynak. Egyszerre szokatlan látvány lepte meg Zápolyát: a túlsó parton, a pesti oldalon, nagy néptömeg hullámzott ünnepélyes csendben, de rendetlenül közeledve. A király kérdezte a jelenlevő urakat, mit jelentsen az; mindannyian azt mondták, hogy úgy látszik, mintha halottat kísérnének.

A néptömeg a hidon át a várhoz közeledett, a várkapitány beereszté őket s a király előtt megjelent a pesti bíró, kezében egy réz-edényt tartva, melyen Fekete Iván feje feküdt, leöntve eczetel, mert a juliusi nap heve erősen égetett s már egy hete múlt, hogy Török a haldokló czár fejét levágta. Már egészen feketés volt az eltorzított arcz, de a fekete sáv a jobb szem alatt még világosan látható volt. A király fölvidúlt e látványon, vette a korbácsot, mely keze ügyében volt, s arczára vágván a hűtlen szolga halott fejének, örvendve fölkiáltott: »Átkozott fej, többé nem fogsz hát fenyegetni!« S mintha még mindig nem hihetné, hogy ellenségétől megszabadúlt s nem tudva betelni nézésével, az ebédnél is maga elé tétette Iván fejét s valahányszor bort ivott oda-oda szólt hozzá: »hova tűnt el a te hűséged?« Délután pedig kitűzette a bástya-torony tetejére, arczczal Bécs felé fordítva . . . S egy álló hétig ott tartotta, a hét múltán pedig a Dunába vettette.²⁾

¹⁾ Georgii Sirmiensis Ep. cap. L. 168 l.

²⁾ U. o. 170 l.

Úgy látszik, Zápolyának nagyon erős idegei voltak, bizonyára akkor sem volt nagyon megindúlva, midőn három héttel ezután Buda várát gyors futással kellett, hogy elhagyja. A mint hajóhada a Dunán elárúlta, a mely már régóta meg volt véve Ferdinándtól, a mint a hatalmas főurak banderiumai Ferdinándhoz csatlakoztak, nem maradt más hátra, mint hogy visszahúzódjon a Hegyaljára s egy vesztett csata után, hogy menedéket keressen a Kárpátok mögött a vendégszerető Lengyelországban.

Augustus 20-án Ferdinánd bevonult a budai várba, körülvéve fényes öltözetű magyar főurak pompás csapatától, — triumpfálva tekintgetett végig új fővárosa szép vidékén. S a Duna fenekéről szerencsétlenséget jósolva meredtek feléje Iván koponyájának mély szemgödrei, mert a győztes kíséretében lépdelt Török Bálint is, sütkérezve az új nap sugaraiban.

DR. SMOLKA SZANISZLÓ.

ABSOLON DÁVID KÜLFÖLDI KÖVETSÉGEI.

1677—1680 KÖZT.

»Teleki . . . tanácsára a fejedelem (Apafi) Macskásy Boldizsárt, az elégtelen magyarok pedig Fábián Farkast Absolon Dánielt és Fajgel Pétert küldték át Varsóba, kik aztán (1677.) máj. 27-én szerződést kötöttek Bethune gróffal.«

Ennyit olvasunk Horváth Mihályban Absolon Dánielnek 1677. óta kifejtett diplomáciai működéséről s épen csak ennyit tudott Szalay is. Az ezt megelőző első 1674-iki küldetéséről valamivel többet mond ugyan: de a későbbiek meg sincsenek említve. Átalán egész történetírásunk csak homályos sejtelemmel bírt a XIV. Lajos s a bújdosók és Erdély közt fennálló szövetségről, a szerepről, melyet abban Bethune, Reverend s a marseillei püspök, másfelől Lengyelország játsztak: hogy volt-e e közvetítő magyar részről, s ki volt az? megemlítve sehol sem találtam, sem emlékiratokban, sem levelekben.

Pedig volt s nem más, mint Absolon. Ugyanaz az Absolon, ki tiz évvel később Munkácsot Caprara kezébe játszta. Költő megénekelte, történetíró megírta »árulása« történetét, s emlékezetét csak e kárhoztatott tette tartá fenn. Egészen elnyomta az hasznos és kitartó szolgálatait a nemzeti ügynek — az utóbbi árny egészen elfödé a régi fényt. Senki sem beszélt arról két hosszú századig mennyi odaadással, mily kitartással szolgálta terhes és sötét napokban a szabadság ügyét, mennyit fáradt és türt érte. Elfeledték teljesen mindazt, mit a bújdosók diplomatájának évek során át köszönhetett a kitartó küzdelem, s hogy ennek sikereiben neki is volt része. Ő is erős küzdelmeket állott ki, ha nem is a harczmezőn mint ezek, de a versaillesi udvarnál,

hol a tapintat, ügyesség épen oly fontos tényező volt mint szemben a labanczokkal a személyes bátorság s hadvezéri taktika.

Ám bennünket ne tegyen elfogulttá a nevéhez kötött vád. Vizsgáljuk előítéllettől menten követségi jelentéseit s próbáljuk ezek alapján összeállítani diplomáciai működésének viszontagságteljes de mégis verőfényes napjait.¹⁾

I.

Magyarországnak, valahányszor megtámadott vallásszabadságáért, vagy elkobzott alkotmányáért fegyvert fogott, természetes szövetségese volt Erdély. Ezzel karöltve járt a török segély, s ha az európai constellatiók úgy hozták magokkal, valamelyik külföldi hatalom támogatása is. De a Zrínyi-féle összeesküvés leverése után támadt küzdelemben a bújdosók sokáig csaknem a maguk erejére voltak utasítva leginkább a török-lengyel háború miatt, mely megkötvé tartá a porta kezét.

Pedig egy másik nagy európai háborúban, abban, melyet határai kikerekítése végett XIV. Lajos Németország ellen folytattott, Franciaország érdekei csaknem kívánatossá tették szövetségét a bújdosókkal. Mégis, még a tárgyalások megindítása is soká húzódott: leginkább a miatt, mert a két egymástól távol eső fél nem talált közvetítő államot. Csak azután, hogy Sobieszky a chozimi hős választatott meg lengyel királylyá, fordult jobbra a koczka, mert az új király, csak még az imént versenytársa egy osztrák főherczegnek a lengyel korona elnyerése körül, még nem volt híve a hagyományos osztrák-lengyel szövetségnek. Így aztán lehetővé lett, hogy a bújdosók s az erdélyi fejedelem, mint ezek szövetséges pártfogója, a francia követ útján érintkezhessenek a francia királylyal. A követ, kit a bújdosók az új királyhoz küldtek Absolon s a rendkívüli meghatalmazott, kinek feladata volt XIV. Lajos nevében az új királyt üdvözölni marquis Bethune Sobieszky sógora volt.

¹⁾ A »Történelmi Tár« 1883. I. füzetében közölve vannak Absolon jelentései és levelei a m.-vásárhelyi gróf Teleki-féle levéltárból. Ugyanott meg van a francia ügyviselőknak levelezése Teleki Mihálylyal s részben a bújdosókkal s az alábbiakban ezekre is lesz hivatkozás.

A két ember hamar megérté egymást. De a két király megnyerése annál nehezebben ment, s Bethune minden buzgalomával sem tudott többet kivívni János királynál, mint hogy ez tartományaiban a toborzást megengedte a bújdosóknak, Lajosnál pedig csak annyit, hogy ez nem ellenzé, hogy francia ügynök menjen a bújdosókhoz s Erdélybe a viszonyok tanulmányozására. Nem hitte, hogy a háborút, ha a vezénylet a bújdosók kezében marad, sikeresen lehessen folytatni, nem akart több pénzt áldozni mint a mennyi arra elég, hogy ezek ne veszítsék kedvöket. Aztán terveikről is kalandos hírek jártak: Lubomirszkyt akarják királyokká választani.

A francia megbízott, ki 1674. őszén Absolon társaságában ment Erdélybe Beaumont Miklós volt, s ez nov. 10-ről már küldött Bethunnek tudósítást.¹⁾ Jelentéseinek eredménye lett aztán, hogy 1675. tavaszán Du Fresne, egy új ügynök jött Erdélybe — még pedig mint a bújdosók szószólója a fejedelmi udvarnál.²⁾ Nemcsak egyetértést létesített a bújdosók s erdélyiek közt, hanem szerződést is kötött, s még a tavasszal visszasietett Lengyelországba, honnan a marseillesi püspök az állandó francia követ már jún. 4-ről értesíté Telekit, hogy a francia királynál megsürgette az adandó segílyt. Későbbi levelei is mind csak biztatásokat tartalmaztak, s a dolog sürgetésére aug. 28-án Absolont ismét elindíták lengyel földre.³⁾ Ősz kezdetén ez is csak biztatásokat hozott haza, mert a kevés pénz, mit a bújdosók ez idő szerint kaptak, nem volt elegendő arra, hogy a bújdosók ügyét jókarba helyezze. Hogy az elcsüggedéstől megmentse őket, az év végén a lengyel király egyik kedves emberét Gizát küldte Apafi udvarába s míg ottléte alatt 1676. febr. végén Absolon újra Lengyelországba ment.

A dolog végre kedvezőbbre fordul vala. A marseillesi püspök visszahívatott s a magyarokkal határozottan rokonszenvező marquis Bethune befolyása növekedett, ki, mint a len-

¹⁾ Acta Historica res gestas Poloniae illustrantia. T. V.

²⁾ Ápr. 4. és 21-iki levelci Telekihez: a m.-vásárhelyi családi ltárban.

³⁾ A marseillesi püspök levelei ez időből a m.-vásárhelyi ltárban.

gyel király sógora abban a reményben ringatta magát, hogy a magyar királyi koronát elnyeri. Aztán a török béke által János király is szabadabb kezet nyert, s már azon gondolkodott, hogy serege egy részét Magyarországra küldi foglalkoztatás végett.

Maga Lajos is komolyabban kezdett a magyar ügyről gondolkodni: kezdé észrevenni, hogy eddigi politikájával elveszti a bújdosók bizalmát s ezek végre is kibékülnek a császárral. Midőn tehát Lengyelországból Absolon Párisba ment, a király tízezer aranyat utalványozott a bújdosóknak, és mi ennél nyomatékosabb biztosítéknak tetszett, 1677. jan. 7-én kelt kézírattal tudatta Telekivel, hogy szándékait marquis Bethune fogja vele közölni, hogy ügyök előmozdításához szívesen hozzá járul tehetsége szerint. Egyszersmind kiállítá a teljhatalmat Bethune számára, hogy a bújdosó urakkal egyezsége léphessen.¹⁾

Absolon Párisból visszatért Lengyelországba, s a királyi ígéretnek tényleges eredménye lett az 1677. máj. 27-iki varsói szerződés, melyet egyfelől Bethune másfelől Macskásy, Fajgel, Absolon s Farkas írtak alá, s mely a bújdosóknak havi 15 ezer tallér segélyt s egy 6000 emberből álló dandár kiállítását ígérte meg. De Bethunet utasításai korlátozák: ő nem mehetett tovább e szerződésnél, míg Teleki, csak úgy mint a bújdosók azt kiindulási pontnak tekinték, melyet tovább akartak fűzni. Ez volt az oka, hogy Apafi a májusi szerződést nem ratificálta, s hogy Absolont a megkezdett alkudozások tovább folytatása végett ismét Párisba küldék, hova ő Lengyelországon át csakugyan el is indult.

Ezalatt az ígéretetek, legalább részben, kezdtek teljesedésbe menni. Abbé Reverend Domokos mint francia ügynök a fehérvári udvarba érkezett, marquis Boham Kristóf Lengyelországban toborzott s pár ezer emberből álló hadat vezetett a bújdosók táborához, Forval ezredes pedig francia zsoldra Erdélyben fogadott csapatokat,²⁾ melyek közös erővel támadást intéztek a labanczok ellen s meg is verték őket.

De hát a szerencsés kezdet eredményeit a pártvezérek ösz-

¹⁾ Eredeti a Telekiiltban.

²⁾ Reverend szept. 11. és 20. Forval oct. 5-iki levelei a m.-vásárhelyi Teleki levéltárban.

szeférni nem tudása kockára tette: a bújdosó urak nem szívesen rendelték magukat a fejedelem parancsszava alá, s Bethune úgy találta, hogy Absolon a fejedelem által nem ratificált szerződést nem viheti magával. A dolognak ő általán új fordulatot akart adni: s ezt csak egy úton látta elérhetőnek, ha a fővezénylet a Teleki kezébe adatik. Erre kelle megpuhítani a nyakas bújdosókat. December 1-én írt levelében erős szemrehányásokat tesz nekik: »bizony, bámulatos nép ez, melynek annyi nyomor, annyi évi száműzetés, haza és szabadság nélkül eltöltött év után, felajánlják a leghatalmasabb király segélyét — s ő a menekülés útját nem ismeri, vagy nem akarja ismerni, de hiú és veszélyes viszályokba merülve, a bizonytalanlt előbbre teszi a bizonyosnál.« S végül határozottan kijelenté, hogy Absolon mindaddig ott fog várakozni, míg az ő követe a fejedelem elhatározását magával nem hozza.¹⁾

Párisból Absolon ez időben érkezhetett vissza. XIV. Lajosnak két oct. 18-án kelt kézjegye kiemeli, hogy az általa hozott leveleket átvette. E kézjegyekben a francia király nagy rokonszenvvel szól a bújdosók ügyeiről s bizalmát fejezi ki, hogy azok vezetése Teleki kezében jó helyt van, de a további alkudozásokat ismét Bethunere utasítja, mint a ki be van avatva az ő nézeteibe.

A marquis dorgáló levele a bújdosókhoz, a király rokonszenves sorai Telekihez meggyőzhették a háborgó elemeket, hogy Teleki nélkül nem boldogúlnak. Csak vele és általa érhetnek célzt, ellenére semmit sem tehetnek. Elkerülhetetlenné vált a tanácskozás egy pótszerződés pontjai felett, mely a múlt évihez csatoltassék, s mely lényegében három dolog körül forgott:

a) hogy a bújdosók fővezérnek Telekit ismerjék oly módon, hogy minden ebből származható ellenkezésnek eleje vétéssék;

b) találtsassék *modus vivendi*, mely e mellett a vezényletben a francia s kurucz vezérek érdekeit megvédjé, s a bújdosók vezéreiből egy tíz tagból álló haditanács alakíttassék.

c) Teleki személyes érdekei kielégíttessenek.

A marchio biztosa Forval volt, s az értekezletet Kővár febr. derekán tartották meg. Az utasítás, melyet ez itt felmuta-

¹⁾ A levél eredetije a m.-vásárhelyi ltárban.

tott még a deczemberi levélnél is keményebb megrovást foglalt magában: bizony, ha a varsói pontok ellen elkövetett hibákat és hiányokat nézte volna, neki is elég oka lett volna azokat meg nem tartani.¹⁾ Zúghattak a bújdosók mennyit tetszett, végre is a kiegyezés létrejötte lét kérdése volt s az febr. 17-én csakugyan megtörtént. Fővezérnek Telekit ismerték el, de Bohamnak mellette döntő szavazat adatott. A személyes kérdés is megoldatott: Telekinek évi pensió s minden eshetőséggel szemben az ő és családja jövője biztosított. E szerződésnek, nem minden nehézség nélkül, Apafi ratificatióját is megnyerték²⁾ s most azt Bethunehöz küldék Lengyelországban. (Májusban.)

II.

Absolon ezalatt Varsóban türelmetlenül várta, hogy mikor mehet ő vissza Franciaországba a tárgyalások folytatására. Jan. 20-án már azt hitte, hogy utolsó levelét írja lengyel földről, már kérte is Telekit, hogy ha az útban halála történne, legyen nála jó emlékezetben, de csalódott. Már Danczkán volt, midőn kapta Bethune rendeletét, hogy térjen vissza: úgy látszik, hogy a pót-szerződés ügyének eldöntésénél volt rá szükség.

Lublinban találkozott Bethuneval, hol fontos dolog várt rá. Teleki kívánságai, a kővári pontok már ennek kezében voltak, s ő apr. 20-án el is fogadta azokat némi módosítással. Aztán Absolont bízta meg, hogy a pénzt és hadakat küldje Magyarországra, maga pedig siessen Javorovára, hol János király kihallgatáson fogadja őt.

Ez pedig nem történt minden nehézség nélkül.

Valóban sajátságos helyzet volt a Bethune-é és János királyé.

Egész Lengyelország, egy pár ember kivételével ellensége volt a magyar ügynek. Majd minden lengyel kéme volt a német

¹⁾ Az utasítás pontozatai, továbbá Teleki kívánságai a m.-vásárhelyi ltárban.

²⁾ Abbé Reverendnek erre vonatkozó levelei márcz. hóból ugyanott. A Teleki által febr. 16-án kiállított szerződés meg van a családi ltárban m.-vásárhelyt.

császárnak »az egész senatori rend, a clerus kiváltképen.« Az »átkozott krakói püspök, az ausztriai factiónak zászlótartója« nyíltan szembeszállt János királylyal, hogy mer ő toborzást engedni eretnekek számára? A királyné is, eddig pártfogója a magyar ügynek, most ellene fordult: a marseillei püspök »geniusa« szállt belé. Hogy a pápai nuntius bízatta a senatorokat azt nem lehetett csodálni, de a brandenburgi választó is ellene dolgozik Bethune-nek, ama »jó lutheranus« dán király pedig egyenesen megírta, hogy ha a király a toborzást tovább is megtűri, elzárja Danzig kereskedését. Ehez járult Wesselényi Pál ambíciója »királyságra való vágyódásával« mely egymaga képes lett volna compromittálni a bújdosók ügyét. De azért Giza megkapta a parancsot ötezer ember fogadására, s ápr. 28-án Bethune is aláírta a kövári szerződést s az ott kötött pontokat¹⁾ daczára, hogy Apafi ratificatioja még sem érkezett meg. Mindez pedig a német residenst úgy kihozta sodrából, hogy nagy sietséggel Bécsbe utazott.

Teleki nem volt megelégedve a pontokkal, mert ezek követeléseit alászállították s nem azzal, hogy Absolon még sem sietette párisi útját. De hát szegény feje mit tehetett volna, mikor ez »egészen Bethune« uram jó akaratától függött? Végre csakugyan megérkezett a kövári szerződés ratificatioja, úgymint azt Forval fogalmazta,²⁾ János király Hahacsov jun. 7-én kihallgatáson fogadta Bethunet, Absolont és Nemessányit, minden jóval bízattva ezeket.

S most már végre Absolon elindulhatott. Meg volt bízva kieszközölni Lajosnál a kövári szerződés ratificatióját, a módosult viszonyok következtében új pontokat terjeszteni eléje, melyek közt voltak a Teleki személyére vonatkozók is. De utolsó szava is egy intés volt Telekihez: »most már az én követségemnek jó successusa mind az közjóra, mind Kegyelmednek személyére nézve, függ az ott való munkának jó folytatásától. Hogy azért a magyar nemzetnek s Kegyelmednek hasznosan szolgálhassak felette szük-

¹⁾ Nyolcz fő és két mellékpontból áll. Eredetije a m.-vásárhelyi levéltárba. Bethune Javorovia apr. 30. s máj. 7-ről ír Telekinek. U. o.

²⁾ Reverend levele u. o.

séges, hogy valaki novellákat írjon nagy pompával és augmentumokkal: úgy látom, hogy az austriai ház mestere annak.«¹⁾

Absolon csakugyan elindult, vágó és remélő szemekkel tekintve az otthoni sikerekre, melyektől útjának eredménye függött: hol az *actio* már megkezdetett.

Most hát Teleki volt a fővezér. Főlemelkedésének genesisét történetírásunk eddig másként tudta: a kővári pontok ratificálása s nem a Forvallal való viszály buktatta meg az *ambitiosus*, Wesselényit hiú királysági vágyódásaival egyetemben. Az egyenesen francia *pressio* nyomása alatt történt, legkivált Bethune befolyása által, ki egyedüli képviselője volt a francia segélynek s ki üres óráiban maga is álmodozott a magyar korona elnyeréséről. A lelkesedésig újongott örömeiben, midőn hírt vett, hogy az a sereg élére állt.²⁾ Már ki is tűzte a találkozási helyet Telekivel Skolyán³⁾ — de a találkozás még sem jött létre.

Bethune lelkesedésében a bujdosók nem osztották. Teleki náluk nem volt népszerű ember. Híjában intézett (jul. 4.) körlevelet a megyékhez, zászlai alá hadak épen nem siettek, a vezényletben is történtek, ha nem is hibák, legalább mulasztások, aztán a novellák sem úgy hangzottak, mint azt várták volna, melyek gyártásához a bécsi udvar csakugyan jobban értett. A mi pedig mindezeknél fontosabb volt XIV. Lajos hadműveletei az imperiumban s spanyol tartományokban olyan fordulatot vettek, melyek sejtetni engedék, hogy küszöbön áll a béke.

Ilyen viszonyok közt ért Absolon Franciaországba.

A ministerek közül Pomponne volt megbízva az alkudozásoknak vele való folytatására. Ő sürgetett kihallgatást a királynáls a választ: de a minister mindkettőt rendszeresen halasztgatta, bár majd minden nap találkozott vele. A sept. 22-iki találkozás alkalmával egy csomó rossz hírt tartalmazó osztrák novellát mutatott fel: a magyarok és francziák összevesztek — ezek harcolni akartak, nem a magyarok »pusilla nimis ex faece et colluvie, ezek formalis

¹⁾ Hahanov jun. 8-iki levele.

²⁾ Mart. 17-iki levele Telekihez a családi ltárban.

³⁾ Apr. 30-iki levele U. ahoz. U. o. Ezeken kívül 7 egész sorozata van töle a legérdekesebb leveleknek ott.

szavai a hazug léleknek» mondja méltatlankodva Absolon; s aztán két felé vonultak. Hiába mutatta ki a követ, hogy egy hét alatt Eperjes és Fülek alól nem lehet a magyarokat elűzni — sept. 28-án megint egy csomó rossz hírt tárlt elébe Pomponne, s még azon felül azt is, hogy a császár általános amnestiát akar a magyaroknak adni, mit ezek hajlandók is elfogadni.

Hát mind ez csak halogatási ürügy volt. Ezt maga Absolon is megérté, kinek e gyakori érintkezésben a miniszterrel alkalma nyílt jobban betekinteni az európai viszonyokba. Habár a külön béke a spanyol királlyal le is hangolta őt — de Strassburg erősebb ostroma reményre kelté, hogy a béke végleges megkötése mégis elluzódik s hinni kezdé »hogy ha Isten a magyarországi dolgokat boldogítja, talán azok által a generalis békesség is dilatióba mehet.« Ebbe vetette reményét, ettől várt mindent.

Végre oct. 27-én kihallgatáson volt a királynál. Előbb Pomponneal beszélt: sürgette, hogy minden pontra külön resolútiót adjanak. Nem nyerhette meg. Ellenkezőleg szemére lobbanták a magyarok egyenetlenségét, elvonulásukat Eperjes alól, az ungvári dolgokat s mindennek fölött mit legnehezebben tűrtek Teleki visszavonulását Kővárba. »Ezek igen elhomályosították a jól kezdett actió fényességét.« De mégis kedvezőbb hangulat állott be, midőn közvetlenül a kihallgatás előtt jobb hírek érkeztek s Pomponne biztatta, hogy »a magyar nemzetnek kiváltképen való contentatiója lesz.«

Az elfogadás megtörtént. A király kegyteljesen nyilatkozott, meghagyta hogy biztosítsa a nemzetet az ő pártfogásáról.

Különben, mint már elébb is két ízben történt, az ügy, t. i. a felelet a pontokra, a fejedelem, Teleki s a bujdosók kielégítése, marquis Bethunere bízott. A mit Absolon magával hozott, az a király »declaratioja volt a protectio iránt in genere, ha megbékélik is a német császárral.«

III.

Absolon a király válaszával haza indult: de csak lassan haladhatott. Reményén kívül tovább kellett Hamburgban időznie, mert »postán« nem jöhetett. Ez alatt otthon nagy változás tör-

tént; azután, hogy Teleki hadaival visszajött Kővár alá a bujdosók Thököly zászlaja alá csoportosultak — mi azonban koránt sem jelentett szakadást, de Teleki népszerűtlenségének a bujdosók közt mégis bizonyosága volt, s annyiaval nyomatékosb, mert az ifjú vezér a kurucokat diadalról diadalra vezette. Ez aztán a császári udvart arra bírta, hogy Thökölynek fegyverszünet megkötésére ajánlatot tegyen, melynek alapján Teleki tudtával és beleegyezésével meg is indultak a tárgyalások (Szalay által).

Hogy ez békealkudozás kezdete, Lengyelországban azon nem kétkedtek. Nov. derekára Nemessányi, Telekitől küldve, Bethunehöz ment: ott találta Varsóban Jurikovicsot (a bujdosók és Reverend) követét — ki meg volt bízva pénzt és hadakat hozni magával. Csak biztatásokat nyert, mert a császárral kezdett alkudozások itt már gyanút keltettek. Az első találkozás Bethunenel meggyőzte Nemessányit, hogy azt csak egy módon lehet elosztatni, ha egy követség élén maga Teleki jön be az épen együtt levő lengyel országgyűlésre; de maga jöjjön s nem a bujdosók követe, mert ezek »tamquam rebelles, nem is bocsáttatnak az ország eleiben.« »Hijában allegálja Jurikovics, Mózes III. és IV-ik könyvét, ha mind a profétákat előszámolja is mind hijában való, míg Teleki resolútióját a bejövetel iránt nem veszik.« Úgy volt, Jurikovicsot üres ígéretekkel eresztették haza. Nemessányi még azután is ott maradt, várva Absolonra, kinek útban létéről Hamburgból vettek hírt.

Nem győzte bevárni, mert Absolon csak dec. 24-én ért Varsóba. A mit Nemessányi tapasztalt, azt tapasztalta ő is: sőt többet, Bethune kijelenté, hogy a szerződés ratificált példányát, Pomponne ígérete daczára sem adja kezébe, mert kötelezettségük ellenére, nemcsak hogy, fegyverszünetre léptek az ő — Bethune — híre nélkül, hanem egyenes békealkudozást is kezdtek a császárral. Hisz ez magában is elég ok volna arra, hogy a francia király kilépjen a szövetségből, mert nekik csak a francia király közvetítése mellett lett volna szabad alkuba ereszkedni. S egyszersmind czélzott rá, hogy míg ez ügyben Erdélyből nem kapja meg az értesítéseket: addig vissza sem bocsátja.

Hát bizony szegény Absolon azon vette magát észre, hogy a »novellák« csak annyi bajt okoznak neki Parisban, mint Varsóban

— s Pomponne szemrehányásait új kiadásban hallja Bethune ajkairól. Csak hogy ezek a novellák igazak voltak, s akárhogy csűrte csavarta a dolgot, de — el nem csavarhatta, s nem tehetett mást mint, hogy utasítást kérjen.

Így tett el a tél, elmúlt a tavasz is. Absolon még mindig Lengyelországban magyarázta a novellákat, kborolván ez országban jobbra-balra ott a hol a király s a marchio voltak. Eljött egy ízben Fajgel is Varsóba s ő még sem mehetett vissza. A ratificált szerződés kiadását Bethune — csak halogatta. Már a béke is megkötetett a császár és XIV. Lajos közt (Nymwegen 1679. febr. 5.) s bizony Absolonnak nem volt kedve szerénti. Ekkor egész váratlanul megtudta Telekinek egy leveléből, hogy miért nem eresztik?

Reverend egy kiváló tehetségű, ritka szerénységű, magas műveltségű abbé volt — a francia apátok legjobb fajából. Utolsó időben többet volt a bujdosókkal, de télen visszament a fejevári udvarba. A mint itt a békealkudozás komolyabb alakot öltött, helyzetét mind tűrhetetlenebbnek találta. Már 1678. decemberben¹⁾ panaszt emelt miatta s azóta is helyzetét hamisnak találva sürgette, hogy elbocsássák. Úgy mint Absolont Bethune, Reverendot Teleki tartóztatta különböző ürügyek alatt — a valódi okot egyik sem mondva meg. Mert Teleki Reverendot zálogban tartotta szerződési és követelései fejében, Bethune pedig Absolont Reverendért. Egymást érték Teleki sürgetései, hogy siessen haza — míg nem ezekből kifáradva 1679. nyarán kemény parancsot írt rá, hogy azonnal jöjjön. Erős szemrehányásokat tett neki, hogy instructioja ellen cselekedett. Nem jó, ha a szolga okosabb uránál. Bámúl, hogy nem látja, miszerint őt Reverendra nézve tartóztatják »nem mint residenst, hanem mint zálogot«. Ez pedig nem megy addig míg követeléseit ki nem elégítik s vagy a ratificált szerződést, vagy a fejedelem példányát vissza nem adják. Kiliátásban van a békealku a császárral — s ha a felmenendő követek assecuratiója megérkezik s ő mégis ott lesz, megírják a királynak, respublicának, Bethunenek, hogy ő, Absolon, nem a fejede-

¹⁾ Dec. 4-iki levele a m.-vásárhelyi ltárban.

lem, nem a magyarok embere. S végül még azt is írja, hogy Bécsbe ő, Teleki, fog fölmenni.

Mire e levelet vette Absolon már jobb fordulat állott be.

Jul. 12-én Bethune értesítette Absolont¹⁾, hogy Apafi, helyesebben Erdély, a francia király részéről befoglaltatott az általános békébe: de a bujdosó magyarság, vagy a magyar nemzet nem volt abba befoglalható. Az inclusió instrumentuma abban a formában, melyben az a lengyel királynak adatott, Bethune kezénél van — s megígérte, hogy ezt át fogja neki adni a ratificatióval együtt. Teleki kielégítését is megígérte, s ennek alapján Absolon figyelmeztette Telekit, hogy jó volna, ha ő bevárná, míg Bethunecnek erre pénze lesz. Bizony, írja két héttel utóbb, nem jó kedvvel marad ő itt, de a közjóra nézve, hogy vége legyen a dolognak, megcselekszi. Már ő hozzá szokott a türelemhez.

Midőn Teleki dorgáló levelét aug. végén vette, már mind a két instrumentum kezénél volt. Most már mehet, írja, ebből a boldog országból s megy is, amint parancsot vesz. A marchio még mindig szeretne találkozni vele, de most már nem tanácsolja neki. De Teleki levelének az a pontja, hol azt írja, hogy ő megy a követség élén Bécsbe: egészen megdöbbené. Leplezetlenül megírja véleményét. Jövőre nézve jobb volna, hogy ő ne menjen Bécsbe. »Kegyelmed személyének Bécsben és az egész világon nagy consideratiója volt, mint egy dux belli aestimáltatott. Már hogy Kegyelmednek ősz feje lévén, Bethlen Farkas uram után Bécsben járjon tamquam in publico theatro, talán nem convenial a reputatióval.« Erdély állapota változó, ha egyszer kimegy megbánhatja. »Annak fölötte Kegyelmed uram én nálamnál jobban tudja, hogy az ausztriai ház ellene tölt vétkeket meg szokta büntetni: féltem Kegyelmedet egy pohártúl, kiben extrema unctio legyen.« Bizonyynyal nem e rémlátás, hanem az aggodalom, hogy ez úttal befolyását elveszthetné, tartá vissza Telekit. Az alkudozásból úgy sem lett semmi.

Azonban napok és hetek múltak s az irományokat a marquis még sem adta ki a kezéből. Most azonban más oka volt, előbb azt akarta Bethune, hogy az ajándékokkal együtt kézbesíttessenek

¹⁾ Jul. 13-án már meg is írta a fejedelemnek. U. o.

Apafinak, Telekinek, de azokat Franciaországból miniszterváltózási zavarok miatt küldötték meg. Bethune a békekötéssel összeférhetlenné tartotta, hogy Franciaország Erdélyt hadakkal, pénzzel segítse,¹⁾ hogy ott állandó követet tartson s elhatározza Reverend visszahívását. Absolon, ki a béke állandóságában úgy sem bízott, mindent elkövetett, hogy a marquist szándéka megmásítására bírja. De célját csak félig érte el. Bethune mindenesetre értekezni akart Reverenddal, mielőtt e részben véglegesen dönt s egyenesen kívánta, hogy jöjjön ki hozzá. Teleki sem ellenkezett s az abbé sept. 22-én kezéhez vóna a fejedelemnek s Telekinek XIV. Lajoshoz írt leveleit: megindult.²⁾

Bethune oct. elején értesítést kapott Franciaországból a királytól, hogy az ajándékok s Teleki kegydíjának biztosítása már elkészültek, s e levelet Absolonnal közölte is, ki az útikészületeket meg is tette. De fatuma volt a jó embernek, hogy otthonát még se láthassa meg. A marquis, Reverenddal tartott értekezletek után beleegyezett, hogy ez visszamehessen Erdélybe s Dániel uramnak rá kellett várnia.³⁾ Előterjesztései ugyanis királyi jóváhagyásra vártak, s az még dec. elején sem volt Varsóban, miután Reverend, bár még egyszer vissza szándékozott menni Erdélybe, egy új állandó követ kinevezését kérte.

Erre Akakia Roger volt designálva, egy erélyes, de már koros férfi, kinek személye azelőtt is forgott szóban. Teleki előterjesztést tett, hogy bejöveteléig legalább térjen vissza Reverend az erdélyi képviselőre. Ezt Akakia ellenezte, mert ő az ajándékok s irományok nélkül sehogy sem akart útra kelni: »anélkül felette kedvetlen az induláshoz.«

Vége 1680. február elején kiegyenlítették a dolgokat. Vigye az ajándékokat s irományokat Bethunenek egy postája, s Reverend és Absolon külön induljanak.⁴⁾ Akakia még maradt — attól tartott, »hogy az ég leszakad«: mert a roppant árvizek nagyon elrontották az utakat, s Absolonnak sok kárt is tettek,

1) Bethune kelet nélküli declaratiója ez év végéről U. ott.

2) Minkét levél a Teleki ltárban.

3) Nov. 6-án, dec. 7-én Telekihez írt levelei. U. o.

4) Akakiának mart. 16-án kelt levele U. o.

egy s más vásárolt holmija az árban veszett: kedvelt Thuanusa is »jól ivott — de még is megmentette« azt.

Márcz. 27-én már magyar földön, Mármaros-Szigeten voltak. »Alig várom — írta Apafinak Reverend — hogy udvarát megláthassam, de az utak rosszasága miatt e vágyam előbb nem teljesülhetett.«¹⁾

Végre elérte a fejedelmi udvart, s Absolon is annyi hányatás és vándorlás után megláthatta hazája földét s kedves otthonát.

De sorsa hozta magával, hogy nyugalmit most se élvezhesse sokáig. Vándorlásai még sem értek véget.

IV.

»Mint előre megmondtam, Nagyságod elmenetele sok zavart támasztott, bár visszajövele lecsendesítné azokat!« E szavakkal válaszol Teleki Reverend szigeti levelére, s a zavar melyekre czélzott nem volt más, mint Thökölynek s Wesselényinek meghasonlása egymás között és külön vele is. Egy erős vezető kar hiánya nagyon megboszulta magát már eddig is a mozgalmon; — mert Telekit a magyarországiak soha sem akarták vezérnek elismerni, s az ifjú Thököly még nem nőtte ki magát azza. S ez bizony hamis helyzet volt: Franciaország a bujdosókat lázadóknak tekintette s csak közvetve Erdély által érintkezett velök — ezek pedig repudeálták Erdély gyámságát. Míndamellettkerülték az egyenes szakítást, nehogy emiatt végkép elessenek a francia segélytől, s erejüket apró, kisszerű torzsalkodásokban fogyasztották. Így aztán nem haladhattak előre.

De bármi sokat várt is attól, a szelid kedélyű Reverend visszajötte nem sokat változtatott a dolgon. Ekkor jött Bethune jun. 30-iki levele, hogy Akakia indul felváltani Reverendot,²⁾ gazdag ajándékokat víve magával Apafi, neje és Teleki számára. Reverend már aug. derekán visszaindult.³⁾ Vele ment Absolon is az új helyzetből folyó alkudozások folytatása végett; oly utasítással

¹⁾ A Teleki levéltárban M.-Vásárhelytt.

²⁾ A maros-vásárhelyi levéltárban.

³⁾ Reverend sept. 2-án Stryben kelt levele U. o.

küldve, hogy a szövetség további fentartását eszközölje ki Párisban.

Sept. 2-án Stryben voltak, honnan postán hívatta a királyhoz siettek, ki Reverend eszközésére kihallgatáson fogadta őket: bár Absolon szerette volna ezt a keserű poharat kikerülni — mert tudta, hogy kényes kérdések fognak elébe adatni.

Úgy is volt. A király azt kérdezte tőle hol van a fejdelem? megbékélt-e Thökölyvel? Igaz-e, hogy ennek jószági lefoglaltatnak? mi a szándékuk a császárral? Készül-e a porta? Legkényesebb volt a második kérdés. Thököly, mondá Absolon, kérte a fejdelmet, hogy néhány tanácsurát Telekit, Rhédeyt és Barsait küldje Somlyóra a felmerült nehézségek kiegyenlítésére. A fejdelem ebbe beleegyezett. A magyarok pedig, mondá a másik kérdésre vallásuk s szabadságaik helyreállítását kívánják a császártól.

János király máskülönben szívélyes volt. »Bizony, mondá, Reverendnek, jó volna ha a francia király, megsegítné a magyarokat, mielőtt a baromerő — a törökre célzott — elérkeznék. Ugy vette észre Absolon, hogy a király szívesen elvállalná a békéltető szerepet a császár és a magyarok közt.

»Amaz emberséges és tökéletes Bethune-nel, innen elindulva, útközben találkozott. Szerette volna elkerülni, de félt, hogy ez gyanút kelt. Hozzá ment hát. Ugyan az a kétszínűség, mely az utolsó időben, ömlött el most is szavain. Tőle tudta meg, hogy a marseillei püspök most csak futólag, a királyné kedviért jött, nem mint követ, hanem titkos küldetéssel kieszközölni, hogy véglegesen nyilatkozzék a király: hogy továbbra is az osztrák házzal akar-e tartani vagy vele?

Bethune-t Lengyelországból már ekkor visszahívta királya. A hír Absolonban, ki útját tovább is Reverenddal folytatta, aggodalmat ébresztett. Párisban is új tényezőkkel látta magát szemben. Pomponne megbukott, helyét Colbert foglalta el, udvari és annál »generosusabb« ember, de kevesebb belátással s ítélő tehetséggel bíró. Absolont, ki oct. 29-én érkezett meg, már oct. 31-én fogadta: nagy szívélyességgel, s nov. 4-én a királytól nyert titkos kihallgatást.

A király is — bár őt a Marseille püspök informatiói meg-

vesztegették — szívesen fogadta. Azzal vádolták a magyarokat, hogy ők mitsem törődve a francia segélylyel, egyedül a töröktől való féltükben nem tractáltak komolyan a császárral, s továbbra is ez eljárást akarnák követni.

E föltevés véle Absolon, a francia király méltósága ellen van, s különben is hibás alapon nyugszik. A francia király az erdélyi fejedelemmel s a magyarokkal confoederált, ennek értelmében nincs helye, hogy a segélyadás ellen kifogást tegyenek. A magyarok csak azt kívánják a mi méltányos. Végül — mondja — a püspököt »cum omni moderamine, mindazonáltal illendő festéssel megfestettem.«

A király nagy figyelemmel hallgatta előterjesztését s jegyeztetett is. Annak végeztével pedig elbocsátá.

Az udvar nemsokára Versaillesba távozott s oda ment ki Absolon is. Itt már megmondott Colbert neki annyit, hogy a miniszteri conferentia határozott a magyar ügy felett: a király a magyarokat jövőre csak titokban fogja segíteni. S bizalmasan azt is közölte vele: a lengyel király a császárhoz hajlik, ki már felszólítást intézett hozzá, hogy kössön vele védszövetséget a török ellen. Lajos még azután sem hagyja segély nélkül a magyarokat, ha ez végkép átáll, de módokról, hogyan juttassák kezükhez a segély-pénzt: gondoskodjanak ők.

Absolon ennyivel nem volt megelegedve, s csaknem egy hónapig járt Colbert után, hogy más választ eszközöljen ki. Sokáig nem nyerhetett semmit: be kell várni a marseillei püspök követtségének eredményét, t. i. a lengyel király nyilatkozatát, mert ha ez a némethez áll, semmi úton sem tudnak pénzt küldeni. Végre addig beszélt, addig alkudozott, hogy már azt hitte, hogy célznál van, midőn Akakia jelentései, az új tracta, a tokaji correspondentia mindent felzavartak.

Nov. 29-én fogadta a király Absolont. Szívesen veszi ő, a király, a fejedelem jóindulatját hozzá, s a magyar ügységhez; biztosítja is ő nagyságát az ő jóindulatáról, s arról is, hogy a bújdosó magyarokat tovább is pártfogásában tartja. A részletekről — végzé szavait — Colberttől fog értesítést nyerni.

E rövid kihallgatás után Absolon egyenesen Colberthez ment, kit most felette zárkózottnak talált. Minden, mondá, a len-

gyel királyon áll, mert pénzt csak az ő országán át vihetni. Aztán ismét a bújdosó magyarok tractáiról beszélt. Hát bizony, felelé Absolon, jóakarattal nem lehet sereget fentartani. A magyarok »credunt quod vident, promissa rident.« A tracta után egypár száz katonát fizettetek, azután két évig egy fillért sem adtatok. Pedig az első évben 120,000, azután évenként 100,000 tallért kellett volna adni. A magyarok többet adtak ki a francia király katonáinak, mint mennyit fölvettek. Ha tetszett szövetkezni a fejedelemmel, ne legyetek idegenek a pontok teljesítésétől.

De mondá Colbert, nem volt 15,000 emberetek.

Volt eleinte több is, felelé Absolon, s ha pénz lett volna azután is, mindig lett volna. De hát 7—8000 mindig volt, s ezekért legalább 16,000 tallért követelhet a fejedelem a királyon. Hát bizony nem csoda, ha a bújdosók nem hisznek, s ha most is csak szóval megyek haza még kevesbbé hisznek. Én csak Absolon vagyok, de ha Salamon volnék sem hinnének már többé.

Másnap újra elment Colberthez. Megjelentettem kegyelmed nehézségeit, mondá Colbert, a királynak. Ő felsége elhatározta, hogy megsegíti a bújdosókat s én biztosítom kegyelmedet, hogy a pénz meglesz. A király már meg is hagyta testvérének, hogy Danzigba váltót küldjön.

De Absolon szóval, írásban is azt sürgette, hogy most adjanak neki pénzt, de többet nem nyert, mint biztosítást, hogy a pénz februárban Erdélyben lesz.

Egy utolsó kísérletet ezután is tett Absolon. Még egy »ostensiva« levelet írt Bethunenek oly czéllal, hogy azt megmutassa Colbertnek, egyenesen megírván abban, hogy pénz nélkül nem megy vissza. »Nem új protectiót jött kérni, csak azt a mi meg volt ígérve.« Végre is sok utánjárás után megtudta miben áll a dolog: a hadaknak nem adnak pénzt, csak a tiszteknek s derék embereknek. S végre is nem maradt más vigasztalása, mint az, hogy szemére lobbantotta Colbertnek, hogy »nem így tractálnak a francia király emberei Erdélyben.«

De maradt még egy más is. Azután pár nappal, hogy a resolútiókat átvette s dec. 26-án elindult, adta ki a király, St.-Germain 1682. jan. 2-án kelt kézjegyét, mely az Erdélyben éppen nem nép-

szerü Akakiát betegeskedése miatt ügynöki állomásától fölmenté, s helyébe Du Vernay Boucauldöt nevezte ki.¹⁾

A dolgon ez sem változtatott. Az az ingadozó, megbízhatatlan, nagyobb elhatározásra képtelen politika, melyet a francia kormány ez irányban tovább is folytatott, mint eddig, ezután sem vált hasznára. Sikertelen volt elébb is, eredménytelen maradt mind végig.

* * *

Hát azután mi haszna belőle a magyar történetírásnak, ha e sikertelen törekvésekről tudomást vesz? Vajjon nem jobb volna-e, maradjanak úgy mint eddig voltak eltemetve az archivumok porában? Hisz Magyarország történetének épülete ezek nélkül is kész már. Művészi kezek alkották meg — e sok hiú törekvés fűlsorolása nem üt azon rést.

Az épület valóban kész. Pompás palota, lakályos, s ha az ember, mint egészet tekintí befejezettnek is látja. De nézze csak közélről műértő szemmel, észre veszi, hogy amott hiányzik a vakolat, a szárnyépület még meg sincs kezdve, a szobákban nincs elég butor s még maga a tetőzet is munkásra vár: távolról nézve észre sem vehető hiányok.

Valóban magyar történetünk épületének tetőzete hiányzik — a diplomácia története. Enélkül pedig az egyoldalú, több részében vagy épen nem érthető meg, vagy csak félre érthető.

Biz az a mit én bemutatok ennek az épületnek igen kicsiny cserépét teszi. De hát mégis cserép hozzá — mégis egy adalék, véve abból a levéltárból, melynek már is annyi sok kincset köszönünk: a gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárából s melynek teljes kiaknázása nélkül a XVII-ik század második felének története mindig hiányos marad.

SZILÁGYI SÁNDOR.

¹⁾ Az okmányok a Telekiek m.-vásárhelyi ltárában.

B Á T H O R I Z S I G M O N D N É . ¹⁾

1574—1621.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I. A lakadalom.

Az erdélyi fejedelemlők közül egyiknek sem jutott oly igazán száanalomra méltó tragicus sors osztályrészül, mint Báthori Zsigmondnének, Mária Krisztierna osztrák főhercegnőnek. Igazán száanalomra méltó, mert önhibáján kívül jutott olyan keserves viszonyok közé, melyekből kibontakoznia nem állott hatalmában, s mivel szemben egyedüli vigasztalói a könyek voltak: a könyek, melyeknek boldogtalan szíve kiapadhatlan forrásává vált.

Boldogtalan volt teljes életében, csak az vigasztalhatta őt is, hogy meg nem érdemelte.

*

Mária Krisztierna született Grácban 1574. nov. 10-én, Károly osztrák főhercegnek és Mária bajor főhercegnőnek volt leánya, — II. Ferdinándnak, a későbbi császár- királynak, a nővére. Tizenöten voltak testvérek, ő volt közöttük korra nézve a harmadik. Szeretetet környezte minden oldalról, kedvence volt nemcsak szüleinek s első sorban gondos édes anyjának, de főképen nagyatyjának, a kinél a müncheni udvarban már mint két esztendőös gyermek megfordult s huzamosb ideig is tartózkodott; nagyatyja végrendeleteileg is megemlékezett róla, 10,000 forintot hagyván neki kelengyéjéhez. A prágai udvarban is megfordult még gyerek korában, ott is szerető karokkal övezték, főképen az özvegy császárné.

Leányai nevelését Mária főhercegnő nagy gonddal vezette, Mária Krisztierna is, a kor igényei szerint, egy főhercegnőhöz illő sok oldalú neveltetésben részesült: a házi munkák tanulásától, sőt a konyha vezetésétől — egész a latin nyelvig, melyet kitűnően el is sajátított. Neveltetésének alapja, édes anyja szigorú vallásos

¹⁾ Princessin Maria Christierna von Inner-Österreich. Von Karl Reissenberger. Graz, 1882.

buzgalma mellett, a vallásosság volt. A természet bájos külsővel, finom gyöngéd testalkattal áldotta meg, az édesanyai gondoskodás lelkét nemessé, szívét minden szép iránt fogékonnyá képpezte.¹⁾ Buzgó vallásossága, női hivatásának nemes fölfogása, a lemondás és önfeláldozás magasztos erőnye s bíborban is szerény egyszerűsége teszik koronáját nemes lényné. S mit rendelt a sors számára? Talán, hogy egy daliás fejedelem koronájának legyen legfőbb éke, szerető férjnek legyen őrangyala, boldogsága s boldog népnek szeretett királynéja, özvegyek, árvák vigasztalója? Koránsem azt! Fátuma egy árnyékfejedelem mellé rendelé, a kinek magának is nehéz volt a korona, — egy kiélt férj oldalához lánczoló, aki az egész világgal meghasonlott, — egy boldogtalan országba vezérlé, melynek minden öröme a folytonos csaták zajába s belső viszályok zúrzavarába merült el, — egy boldogtalan országba, melyben ő lett a legboldogtalanabb, ő lett az áldozat, az osztrák-ház politikájának odadobott áldozata: a tehetetlen Bátori Zsigmondnak, Erdély fejedelmének hitvese.

Báthori Zsigmond nagyot fordított Erdély hagyományos politikáján, midőn a szultán védnökségét felcserélte a római császárral. Vérbe fojtotta a török pártot, kivégeztette a törökhöz ragaszkodó rendek színe-javát, s hódolatával sietett a császári trón számolyához.

1594. végén fényes erdélyi követség jelent meg Prágában, a fejedelem nagybátyja Bocskai vezetése alatt, hogy megvigyék hódolatát Báthori Zsigmondnak s szövetséget kössenek. A feltételek egyik sarkpontja volt, hogy a fejedelem az uralkodóházból nyerjen feleséget. Ez régi óhaja volt nemcsak Erdélyben a felszínre jutott pártnak, de az udvari tanácsosok tekintélyes részének is. Rudolfnak pedig sokkal nagyobb szüksége volt Erdélyre, hogysem kapva ne kapott volna a jó alkalmon.

1595. elején kész volt a kölcsönös szerződés, mely szerint Erdélyben Báthori Zsigmond és maradékai uralkodjanak a császár védnöksége alatt, ha utód nélkül halna el Zsigmond, szálljon Erdély a császárra, a fejedelem az uralkodó-házból nőt kapjon: az 1590-ben elhalt Károly főherczeg leányai egyikét.

Az, hogy mit szólnak ahhoz Gráczbán, szóba sem igen jött. Megszokott dolog volt már a »boldog Ausztria«-ban az uralkodó-

¹⁾ *Reissenberger Károly*: fenn idézett munkája. — *Hurter*: Maria Erzherzogin zu Oesterreich 148 stb. I. *Hurter*: Geschichte Ferdinands II. und seiner Eltern, II. k. 214 l. — *Gans J.*: Oesterreichische Frauenzimmer 397. — *Istvánffi*: 1758. bécsi kiadás 401 l. — Szamosközi, Bethlen F. s az erdélyi szász krónikások Mária Krisztiernának addigi életéről, míg Erdélybe nem jött, keveset írnak.

ház »eladó« leányaira politikából alkut kötni. Nem ok nélkül vált példabeszéddé a »... tu felix Austria nube«.

A császár- király csak akkor (1595. jan. 31-én) értesítette Mária főhercegnőt a »szerencsé«-ről, midőn már fejedelmi szavát lekötötte Báthori Zsigmond követceinek. Érvekben nem volt hiány: úgy kívánja azt az uralkodóház érdeke, úgy kívánja az egész keresztényiség szent ügye.

De a politikai érdekek szava nem fojthatta el az anyai szív hő szeretetét, az a rideg politika úgy is megkövetelte eddig is már Mária főhercegnőtől áldozatát, midőn egyik leányát Annát kiragadta ölelő karjaiból, hogy általa Lengyelországot, melynek királynéjává lőn, közelebb hozza a birodalomhoz. Most még ő is, a lengyel királyné, szót emelt édesanyjánál, hogy ne áldozza fel testvérét, ne adja Báthori Zsigmondnak. Valóban Mária főhercegnő sehogy sem tudott belenyugodni, hogy kelljen neki »olyan kedves és engedelmes gyermeket« egy oly távoli veszélyes országba elbocsátani, a lengyel királyné határozottan ellene volt e házasságnak; de az édesanya és testvér kérő szavai nem juthattak a császár páncélezott szívéhez s végtére is hozzá kellett szokniok a gondolathoz, hogy a politikai érdekek kérésselhetlen parancsával szemben az anyai és testvéri szív magába fojtsa sóhaját.

Ahoz azonban szilárdan ragaszkodott az özvegy főhercegnő, hogy leányai között választást nem enged: vegyék azt, a melyiket adják, nem tanácsos szokásba hozni, hogy a főhercegnők között válogassanak. Ez felelet volt a császárnak, de felelet volt egyszersmind Zsigmondnak is, a ki már előbb (1594. őszén) kérte a főhercegnőt, küldené el neki két idősebb leányának arczképét, hogy választhasson közöttük, a mit akkor a főhercegnő azzal ütött el, hogy a császár híre és tudta nélkül kérését nem teljesítheti.

De most a császár- király közbelépése által egyengetve volt az út az erdélyi követség előtt Prágából Grácza.

A főhercegnő nem minden aggály nélkül nézett a követség érkezése elébe. Az udvarhoz, különösen az egyik titkos- tanácsoshoz Rumpfhoz írott leveleiben mindig van mivel tépelődni. Ellenére van, hogy az erdélyi követek mindannyian Grácza menjenek, mert sokba kerül illő ellátásuk, elég volna, ha csak az előbbkelőek jelennének meg ott. Majd a lakadalomra kitűzendő rövid terminus ellen kel ki, mert az erdélyiek Szent- György napra szerették volna tenni a lakadalmat. Leánya nincs felkészítve, illő ruhája sincs, nemhogy egyebe volna készen s a mi legfőbb, nincs egyetlen egy asszonyszemély sem az udvarnál, a ki vele mehetne. Úgy látszik, Mária főhercegnő eleinte úgy gondolkodott, hogy ha a *roszat* nem távoztathatja is el végkép, legalább

elodázza a meddig lehet. Csak nem barátkozhatott meg a gondolattal, hogy leányát egy távol veszélyes országba küldje, hova azelőtt még osztrák főhercegnő be nem tette lábát, bántotta az is, hogy leánya felől, mint valami hitvány árú felől úgy rendelkeznek s úgy akarják küldeni, »mint valami rosz személyt.« Felizgatott phantáziája bizonyára méginkább nagyítva látott mindent. Erdélynek történeti okokból nem lehetett valami jó híre az udvarnál, Báthori Zsigmondnak magának sem különben. Mária főhercegnő is írja Rumpfnak, hogy nem kellett volna oda ígérni leányát Báthorinak, mielőtt meg nem győződtek róla: nem akar-e püspök, vagy pater lenni, a mint beszélük.¹⁾

De az ellenvetésekre nem sok idő maradt. Az erdélyi követség közeledett Grácshoz. Mária főhercegnő a stájer főurak közül kettőt (Herberstein Zsigmondot és Stubenberg Györgyöt) az osztrák határig elibe küldötte a követségnek, a mely febr. 27-én d. u. 6 órakor Grácba érkezett. Egy napi pihenés után martius 1-én d. u. 3 órakor volt az első fogadtatás az udvarnál. Mária saját kocsiját küldötte a követekért. Az audientían jelen voltak a stájer rendek főbbjei is. Az erdélyi követség részéről Csáky György szép latin beszéddel üdvözölte a főhercegnőt, a házasságról keveset szólván, inkább a körül forgott beszéde, mily nagy politikai fontossága van annak, hogy B. Zsigmond a császár fennhatósága alá adta magát s mily kitűnő megtiszteltetésnek tartja ő, hogy családi összeköttetésbe is léphet az uralkodóházzal. A főhercegnő nevében Wagenring vicekancellár beszélt.

Erre Bocskai és Carillo Alfonz atyán kívül a többiek mindnyájan egy melléktérembe vonultak. Bocskai pedig a főhercegnőhöz lépven, átnyújtotta neki a császár levelét s a fejedelemtől egy hitlevelet, kérven a fejedelem meghagyása értelmében a főhercegnőt, hogy mutatná be neki három legidősebb leányát. Mária erre azzal felelt, hogy valamennyi gyermekét előhívatta, becsuktván az ajtót az eltávozott többi követek és tanácsosai előtt.

A szende Mária Krisztierna megtetszett Bocskainak s másnap mart. 2-án — az egész követség megjelenvén újra d. u. 2 órakor — megtörtént a leánykérés. Báthori Zs. gyóntatója, az erélyes politicus, az osztrák-ház nagy barátja, Carillo Alfonz atya volt a leánykérő, kiemelvén beszédében, hogy Zsigmond a Habsburg-háznak mindvégig rendíthetlen híve, Mária főhercegnőnek hű és engedelmes fia s a katolicus egyháznak is tántoríthatlan védője leendő, a mi látható abból is, hogy egy alkalommal a kál-

¹⁾ Mária főhguő nevezetes levele Rumpfhoz 1595. febr. 22-éről közölve *Hurter*: Maria Erzherzogin 149—151 l. *Hurter*: *Gesch. Ferdinands II* 3 k. 564 l.

vinistáktól elvett templom felszentelésénél maga segédkezett. — Bocskait erre magához intette a főhercegnő s kérte jönnének el másnap reggel 7 órakor, hogy válaszát meghallgassák.

Márt. 3-án kora reggel megjelent tehát harmadszor is a követség Mária főhercegnő és fivére Miksa főherceg előtt. Mária közelebb szólítván Bocskait, leányát odaigérte a fejedeleme- nek, ha a szükség kívánalma és a szokás szerint megköthetik a házassági szerződést és így nyilatkozott Miksa főherceg is. Bocskai nemcsak maga köszönte meg ezt, de szép köszönő beszé- det mondatott Carillóval is, kiemelvén, mily örömdetes hír lesz ez a fejedelemre nézve. A követséget azzal bocsátották el, hogy még az nap délbén visszatérjenek a házassági szerződés megkötésére.

A főhercegnő tanácsosai rögtön hozzáálltak a házassági szerződés egyes pontjai összeállításához.

A mint délbén (márt. 3-án) az erdélyi követség az udvar- ban megjelent, készen volt minden. De *németül* volt fogalmazva s Bocskai kérte, nyujtanák át nekik latin szövegezésben is.

Márt. 4-én reggel kapták meg a latin fordítást. A magyar követek erre még délelőtt magokhoz kérték a német tanács- sokat s megállapították a házassági szerződést.

Mária főhercegnő 55,000 forintnyi nászajándékot s ugyan- annyi értékű birtokot kívánt leánya számára. A követek még többet, 60,000 forintot szavaztak meg nászajándékul, sőt kilá- tátsba helyezték, hogy a fejedelem még többet is fog adni s mindent megteend, hogy fenséges menyasszonyának teljes meg- elégedését kinyerje. Kötelezvényt adtak, hogy a házassági szerző- désben lekötött birtokokat Mária Krisztierna Erdélybe jötte után egy év alatt kezéhez kapja; de azt kikötötték, hogy a menyasz- szony Erdély határáig ne az ő költségükön szállíttassék s hogy lehetőleg siettessék a lakadalmat.

Másnap (márt. 5-én) a gráci várban megdördültek az ágyúk, hogy hirdessék a lakosságnak az ünnepnap fölvirradását, midőn az eljegyzésnek meg kellett történnie. A templomban az udvaron s a követségen kívül jelen voltak a stájer főrendek s legfőbb egyházi méltóságok s megtörtént a szokásos eljegyzés s a vőlegény nélküli összeadás, a hol, mint vőfélyek, a menyasszony részéről Miksa és Ferdinánd főherceg (a későbbi császár-király) szerepeltek. — A követek ezután magok részéről is ajándékokkal tisztelték meg fejedelmük mátkáját, többek között pompás nyak- ékkel s más ékszerekkel, aranyozott ezüst tálakkal és a miről Erdély híres volt akkoriban: szép termés arany - darabokkal. Gazdag lakoma fejezte be az eljegyzési ünnepélyt. ¹⁾

¹⁾ Mária főhgnő levele Rudolfhoz 1595. márt. 5-éről, melyben

A lakadalmat Szent-György napja (ápr. 24.) helyett június 12-ére tűzték ki. Addig a fejedelmi menyasszony felkészítésén kívül egyik fontos elvégezni való volt, hogy a prágai udvarral egyetértően megállapítsák a főhercegnő Erdélybe kísérésének módozatait. Az özvegy főhercegnő ragaszkodott ahhoz, hogy személyesen elkísérje Erdélybe leányát; de abba, hogy a menyasszony fivére Ferdinánd főhg és nővére Katalin főhgnő is velők menjen, az udvar nem akart beleegyezni.

A külső akadályoknál sokabb súlyosabb és aggasztóbb jött közbe, a mi tenger nyugtalanságot okozott az »örömanya«-nak s nem kevesebbet magának a szép menyasszonynak.

Mária Krisztiernát a tavasz folytán makacs váltóláz lepte meg, úgy, hogy az elindulásra kitűzött nap előtt is (június 11-én) hét óra hosszat gyötörte a hideglelés.¹⁾ A szép menyasszony orczája rózsáit a betegség elhervasztotta, üde pirosságát bágyadt halvány szín váltotta fel, a vidám életkedvet békóba verte a betegséggel járó elgyöngülés, s mindehhez még a lelki kín, mennyi fájdalmat szerzett az úgy sem túlboldog menyasszonynak. Édes anyja vele együtt szenvedett, szerette volna siettetni az utazást, nehogy Báthori Zs. félremagyarázza a késedelmezést, másrészről félt még attól is, hogy leánya útközben meg talál halni s lakodalom helyett temetésre viszi.

Az orvosok beleegyeztek, hogy jún. 15-én útra keljenek. De már Bécsűjhelyen hosszabb pihenőt kellett tartaniok s a mint Pozsonyba értek, ott a láz újra meglepte Mária Krisztiernát s azután is mindennapos vendéggé vált a testben lélekben szenvedő menyasszonynál.

Pozsonytól lassú menetben a szép Vág völgyén felfelé irányozták útjokat, nem mintha gyönyörködni akartak volna a magyar Rajna regényes tájaiban, de mert a töröktől biztos út arra vezetett, még így is sokszor csak néhány óra járásnyira haladtak el az ellenség táborhelyeitől.

Június 26-án Privigyén háltak meg. Elpusztúlt, nyomorúlt, szegényes vidék — írja onnan Mária főhercegnő titkárja — a merre útjuk vezet. Szucsán olyan város, a hol a bástyákat a kutyák átugorják, némely falvakban a legjobb házért nem adna tíz forintot. Az egész Szlovákországról nem sok jót tud írni: »ist gar ein gottlos, khezerisch und viehisch Volkh«²⁾. Mária (ugyan-

részletesen leírja a követek Grácza érkezését, fogadtatását s az eljegyzést, közölve *Szilágyi S.*: Carillo Alfonz dipl. működése 140—146 l.

¹⁾ Mária főhgnő Rudolfnak 1595. jún. 11-én l. *Hurter*: Gesch. Ferd. II. 3. k. 327 l.

²⁾ *Hurter*: Gesch. Ferd. II. 3. k. 328 l.

csak Privigyéről jun. 26-án írván fiának Ferdinándnak) folyvást leánya sorsán aggódik: »mindennap leli a hideg, nagyon rosszúl néz ki, egészen kikelt azelőtti alakjából.« Különben gyönyörködnek az ismeretlen népviseletben és szokásokban, tetszenek nekik a magyar urak, a kik azt mondogatják, hogy Magyarországon a királynak többje van, mint két Csehországban volna: isten tartsa is meg (teszi hozzá Mária) és engedje azt is visszaszerezni, a mit elvesztettek belőle! Jól esik magukról azt írni a Ferdinándnak, hogy »mindenki nagyon szépnek és kedvesnek tart minket, istennek hála érte, imádkozz te is érettünk!«¹⁾

Az utazás kellemetlenségei közé tartozott az is, hogy kíséretük nagyon hiányos volt; — az legalább Rózsahegyig, ahol a Miksa főhercegtől Kassáról eléjük küldött kíséret várta őket. Mansfeldnek 600 emberrel Pozsonyban kellett volna várnia őket, de nem találták ott, így magoknak kellett kíséretéről gondoskodniok. Mária titkára a zsidók pusztában vándorlásához hasonlítja útjokat.

Az utazás így sok kellemetlenséggel járt. Az út fáradalmait erősen megviselték őket s a menyasszony betegsége, mely őt egészen kivetkőztette viruló színéből, sok lelki aggodalomra adott okot. S még ez sem volt minden. Az anyai szívre még nagyobb megpróbáltatás várt, a mint a gyászhiír Gráczból utólérte őket, hogy leánya Katalin meghalt. Méltán sóhajthatott fel az özvegy főhercegnő: hogy az én anyai szívem mit érez, azt csak a jó isten tudja! Fájdó szívvel teszi meg július 12-én Kassáról a rendeleteket, leánya díszes eltemetésére.²⁾ Gráczból Rudolfot is megkérdezték a temetés miként rendezése felől, a mi Máriának nem tetszett, azt írja erre vonatkozólag fiának Ferdinándnak: »nagyon haragszom, hogy a császártól tanácsot kértetek; mit tud ahhoz a császár? sokkal szükségesebb dolgokban sem tesz semmit, s most ebben tenne valamit?!« — Jellemző szavak Rudolf gondatlanságára.

Igy ért a lakadalmi menet, a gyászos karaván Kassára, a hol az erdélyi fejedelem követe Bogáthi Imre üdvözölte őket. Néhány napi pihenő után a menyasszony kissé felüdülvén, folytatták útjokat Szatmár irányában.

Báthori Zsigmond szorongó lélekkel hallotta mátkája közeledésének hírét. Nyugtalanság vett rajta erőt s felébredt

¹⁾ Mária főhgnő levele fiához Ferdinándhoz, Prelvicza (= Privigyec) 1595. jun. 26. *Hurter*: *Gesch. Ferd. II.* 3. 565 l.

²⁾ Mária főhgnő levele Ferdinándnak Kassa, 1595. júl. 12. Köz. *Hurter*: *Maria Erzherzogin* 153 l. és *Hurter*: *Gesch. Ferd. II.* 3. k. 567 és 568 l.

¹⁾ *Hurter*: *Maria* 155 l.

benne a különben nagyon is emberi kívánság, hogy lássa menyasszonyát, mielőtt mint mátkások állanának egymással szemben. Zsigmond, a mit feltett magában, azt keresztül is vitte, ha még oly bizarr dolog lett volna is. Most sem sokat gondolkozott, egy bizalmas orvosát Genga Simont előhívatta s maga is olasz ruhát öltvén, elindult vele menyasszonya elibe. Szatmár vidékén találkozott velök, a nélkül, hogy kilétét elárulta volna, s azzal sietett Fejérvárra, hogy fényes fogadtatásról gondoskodjék.

Erdélyben Kolozsvár volt az első hely, hol nagyobbyszerű fogadtatás várt a főhercegnőkre. A fejedelem nevében Alfonz atya, a pápai követ, üdvözölte az érkezőket, kiket tarka változtatban lovas és gyalog seregek s az eléjük özönlött lakosság kísért zeneszóval és örömrivalgással a díszesen felékesített városba.

A főhercegnőkre nagyon jótékonyan hatott a szívélyes fogadtatás, egészen felvillanyozta őket az út fáradalmai s a kiállott szenvedések után. Hát még midőn Gyula-Fejérvárhoz közeledve a kolosvári ovatiók még sokkal nagyobbyszerű alakban ismétlődtek. Félmér földnyire a várostól maga a fejedelem jött eléjük 2000 lovasból álló díszes bandérium élén. Pompában, ragyogásban az erdélyiek mindig ki tudtak tenni magukért: most sem volt abban hiány. Szabad ég alatt egy menyezetes sátor volt felállítva, a mely alatt a kölcsönös üdvözlések és bemutatások történtek. Az erdélyiek részéről Jósika István, a kancellár tartotta az üdvözlő beszédet, a menyasszony kíséretéből a lavanti püspök felelt. A ceremonia végeztével a két főhercegnő a számukra rendelt díszfogatra ült, a mely elé nyolcz fehér ló volt fogva csillogó ragyogó szerszámmal. Így vonultak be augusztus 1-én az ünnepi fényben úszó Fejérvárra, a hol a város aprajánagyja talpon volt, hogy üdvözölje a messze országból érkezett fejedelmi arát, leendő fejedelemasszonyukat. Ágyúk dörögtek, trombiták harsogtak, a katonaság díszlovékkal tisztelgett, a lakosság újongott örömében. Egyenesen a templomba mentek, a mely előtt a pápai követ teljes ornatusban várta őket s hálaistenitiszteletet tartván, megzendült a Te Deum. Imájukat végeztén gyalog mentek szállásukra a várba, a nép örömrivalgása közt.

Az esküvőt csak aug. 6-ára tűzték ki, hogy addig az út fáradalmait s a betegség elgyöngítését kipihenhessék. Felvirradván aug. 6-ika, az ünnepélyes szertartásra a fejedelem piros bársony, a főhercegnő kék bársony ruhát öltött. Délután négy óra-kor volt a fényes esküvő. A császár-király képviseltetésével a nagyváradi püspököt, Pethe Mártont bízta meg, ő volt az egyik vőfély, a ki a menyasszonyt jobb kézen, a másik Dersfy Miksa »ő lengyel királyi fenségének« Miksa főhercegnek képviselője, a ki bal kezénél fogva vezette. Előttök ment Mária főhercegnő. A templom ez

alkalomra külön fel volt ékesítve s az oltár előtt díszes menyegyzet állott, a mely alatt a három fejedelmi személy letérdelve imádkozott. Azután a fejedelmi vőlegény az oltárhoz lépett, a menyasszonyt is odavezették a vőfélyek s a pápai követ, a ki régóta óhajtott és munkált céljának teljesedését látta maga előtt e nevezetes frigy valósulásában, szép kenetteljes beszédet tartott a fejedelmi párhoz s azután az egyházi szertartás kíváncsiak szerint összeadta őket, — a mit ágyúk dörgése s trombiták harssága tudatott a templom körül hullámozó néppel.

Az esküvőt, ősi szokás szerint gazdag lakoma követte a várapotában. Három asztal volt terítve, egyik teremben egy asztal, a három fejedelmi személy s a három követ, a pápa, a császár és Miksa főlg képviselői számára; másik teremben egy asztal, a nők számára, egy a jelenlevő követek és főurak számára. Lakoma után a fejedelem eljárta mátkájával menyasszony-tánczát.

Másnap (aug. 7-én) 9 és 10 óra közt megjelent az ifjú pár az isteni tiszteleten, s az eskető pápai nuntiusnak egy-egy gyűrűt ajándékoztak. Azután fogadta az ifjú fejedelelnő a nászajándékokat. A fejedelemtől 100,000 forint értékű ezüst »marhá«-t kapott, tálakat, tányérokat, serlegeket stb., a mint az szokásban volt s a miből az erdélyiek gazdagsága nagyobbára állani szokott, azonkívül Fogaras várát fejedelelnői birtokul, hitbérül, a hozzá tartozó javadalmakkal egyetemben. A császár- király ajándéka 40,000 frtnyi értéket képviselő ékszerekből állott. Mihály vajda (a ki hivatalos volt a lakadalommra) szintén szép ajándékokat küldött követe által, maga személyesen az Al-Duna mentén táborozó török miatt nem jelenhetvén meg Fejérvárott. A főnemések, a három nemzet előkelői s a városok sem üres kézzel mutatták be hódolatukat. Mária Krisztierna nászajándékba kapott ezüst-édegyeinek száma a százat meghaladta. A lakadalom második napját is gazdag lakomával végezték, melyet a fejedelmi pár ismét egy táncz-fordulóval fejezett be.¹⁾ Így folytak le a lakadalmi ünnepélyek.

SZÁDECZKY LAJOS.

¹⁾ Ungarisches Magazin I. k. 32—36 l. Gründliche Beschreibung und eygendtlicher Bericht der Einbeleittung und Copulation, sampt denen ansehnlichen Presenten des durchl. etc. Fürsten Sigismundi Báthory mit der durchl. etc. Fürstin u. Fräwlein Maria Christierna stb. stb.

KÜLÖNFÉLÉK.

ADALÉKOK ZRÍNYI A KÖLTŐ ÉLETEHEZ.

I.

Mindaz, a mi a XVII-ik század e lánglelkű s ideális jellemű nagy magyarjától származik, — bár szellemének vajmi kis szípkája legyen is, — és mindaz, a mi az ő élettörténetére, környezetére, viszonyaira további világot derít: méltó arra, hogy a századok homályából előhozatván, az utókor nemzedékeinek bemutatassék. Mi legalább, hálás kegyelettel eltelve a nagy író és költő, a nagy hős és hadvezér, nagy hazafi emléke iránt, ekként gondolkozunk, s a levéltári bűvárlataink közben Zerénavári Zrínyi Miklósról talált bármily csekélyke adatot is sietünk lemásolni és majdani méltó életrajzírója számára közrebocsájtani.

Legújabban a Esterházy grófok cseszneki ágának pozsonyi levéltárát kutatván keresztül: ebben is akadtunk három Zrínyi-emlékre; egyike ezeknek a hős hadi író eredeti levele gróf Esterházy János győri altábornokhoz, — a kihez Zrínyi vetélytársának gr. Montecuccoli tbgnak levelei is (szám szerint 20 csomagban vagy 400 darab) fenmaradtak s még felhasználatlanul hevernek ugyanitt. Zrínyitől csak ezt az egyetlenegyet leltük, s a reája és környezetére vonatkozó alábbi két darabot a Nádasdy-Darabosoktól, kiknek családi irományai — a Buda alatt 1686-ban elesett Esterházy Mihály neje Darabos Mária révén — nagyobb részint ide kerülének.

I. Gr. Zrínyi Miklós b. Esterházy Jánosnak.

Szolgalatomat ajánlom Kegyelmednek, mint Uramnak, Barátomnak.

Az Kglmed két ízbeli levelét igen kedvessen vettem, az hol értem, hogy az török Wessprínt meg akarná szállani.¹⁾ Kglmed azért, hogyha azon közben az várat meg kezdené szállani, olly vígyázásban legyen, hogy bár csak legföljebb egy hétig föntartsák az várat és semmiképpen meg ne hagyják magokat, — mi sem mulatjuk el, hogy segítségkre ne jűjünk; sőt az több végbeli kapitány, hadnagy és egyéb tiszt-

¹⁾ Veszprém vára a győri generalatusbeli véghelyek közé, tehát Esterházy gondjai alá tartozott.

viselőket is bizvást assecurálhatja, hogy az egész idevaló néppel és minden erőnkkel megsegítjük őket, — csak éppen addig meg ne adják az várat, míg odaérkezünk.

Tudom, hogy az pogányra is azonközben az tél reászáll és módja az vívásban nem leszen. Hogyha Kglmed ebben minden bizonyost fogja tudni: el ne múlassa mentülhamarőbb tudtomra adni.

Éltesse Isten Kglmedet jó egészségben!

Datum Csáktorniac, dje 19. 9-bris 1663.

Kglmednek

jóakarója, barátja
G. Zríni Miklós m. k.

P. S. Megszolgálok Kglmednek édes Eszterházi Uram az jó correspondentiát; azután is, kérem Kglmedet, mindenekről tudósítson, én is azon szerint cselekszem és mindenkor Kglmednek kész szolgálja maradok.

Külsőim: Spectabili ac Magnifico Domino Joanni Eszterházy de Galántha, S. C. R.-que Mattis Praesidij Jauriensis et Confiniorum ejdem annexorum Vice-Generali et Capitaneo, etc. Domino Amico observandissimo.
P. H.

(Eredeti, egész ívre, ívrétben írva, az aláírás és utóirat sajátkezű. Ép gyűrűpecsét.)

II. Nádasdy Darabos Gáspár, gr. Zrínyi Miklóshoz.

Kívül: Par. Nagyságodhoz mint Kegyelmes Uramhoz alázatos supplicatio.

Alázatos szolgálatomat ajánlom Ngodnak, mint Kegyelmes Uramnak. Az Úr-Isten Ngodat kívánt szerencsés állapotokkal boldogítsa!

Kénszeréttetem Ngodat mint Kegyelmes Uramat ez alázatos supplicatiómmal megtalálnom. Hogy illy közel lévén Ngodhoz, öregembségem és betegségem miatt is föl nem mehettem (Pozsonyba,) annál inkább Ngodat csáktornyai lakóhelyében meg nem találhattam, alázatossan bocsánatot várok Ngodtól.

Minemű végezésem volt néhai Nemzetes Nádasdy Darabos Gergely Bátyám-Urammal az török rabságából való kiszabadulása alkalmatosságával, ez annectált, nekem adott levelének párjából kitetszik.¹⁾ Melynek continentiája szerint bírhatta ugyan szlakóczy jószágunkat éltéig: de meghalván, mind vérségem jussából, mind az transactió szerint énreám mint igaz vérere köllött volna azon örökös jószágunknak szállani. De az mint értettem, ő Kglme meg nem emlékezvén illy vele való jótételemről, vérségemről is: azon jószágot, — ki már nem övé, hanem enyim volt és ő Kglme holtáig csak usufructuarius volt az jószágban, — Ngodnak

¹⁾ A melléklet, a jelen »pár« mellől hiányzik.

inscribálta és bírai adta. Az mely jószág, országunk törvénye szerént, nem is mást, hanem engemet illetve.

Tudván azt, hogy Ngod igazságszerető Úr, Főispánja is azon vármegyének (Zala-Somogy, azon időben egyesülve,) az hol az jószág vagyon, — kinek-kinek igazságot administráltat. Könyörgők alázatosan Ngodnak mint Kegyelmes Uramnak, illy igazságomat mind vérségem, mind az transactió, mind pedig országunk törvénye alkalmatosságával értvén, mint Kegyelmes Uram és Főispánom, mondjon nekem kegyelmes resolútiója által olyat, mellyel dicsekedhessem s mindenek előtt az Ngod kegyelmességét fölmagasztalhassem, és azon engemet és gyermekimet illető jószágot adassa per manus. Az Ngod gratiáját mind magam éltében, mind gyermekeim alázatosan meg igyekezem szolgálnom. — Kegyelmes válasza után Ngodat Isten sok esztendeig jó egészségben éltesse. — Datum in Saár, Die 29. Maj 1655.

Ngodnak mint Kegyelmes Uramnak

erőtlen és vén katona-szolgája

Nádasdy Darabos Gáspár m. k.

Más oldalán, ugyanazon kézzel, rájegyzés :

Auno 1655. die 3. Junij. Mivel magam, betegeskedésem és öregembségem miatt föl nem mehetvén, adta he ezen supplicatio-forinát az én szerelmes feleségem Lőrinczfalvai Éva, az Méltóságos Erdéli Fejedelem ő Nga pozsoni országgyűlésén levő főkövetje Nemzetes Vitézlő Klobusiczki András Uram és Vitniédi István Uram Sopron vármegyének egyik követjével együtt, az Tekéntetes Nagyságos Gróff Zréni Miklós Uramnak ő Ngának; ugyanakkor kis fiam is Darabos Laczkó jelen lévén ő Nga előtt maga személye szerint, az ő gyermeki eszével kérte illyen szókkal: Édes Nagyságos Uram, Ngodat kérem alázatosan, az én éltedig való szolgálatomért adja meg Ngod az én jószágomat; ha Isten éltet, megszolgálom Ngodnak! — Volt az gyermek akkor nyolezadfél esztendő. Az melly intercessiókra ő Nga kegyelmes választ adván, ugyanazon nap ő Nga megígérte.

(Nádasdy Darabos Gáspár kezével, öreges írással, írott egykorú másolat, egy íven.)

III. Nádasdy Darabos Gáspár özvegyének kérvénye, Zrínyiékkel való dolgában.

Kegyelmes Uram!¹⁾

Gróff Bán Zríny Miklós Uram ő Nga mint resolválta magát az

¹⁾ Kihez szólt e kérvény? nincs kitéve; de talán nem tévedünk, ha a közvetítőben a folyamodókkal egy vérségből származó gr. Nádasdy Ferencz országbíró gyanítjuk.

Ngodnak írt és nyújtott supplicatiómra, hogy ő Nga, Öcsesivel Gróff Zriný Péter urammal ő Ngával együtt váltotta volna ki néhai Darabos Gergely Uramot, néhai Darabos Gáspár szegény Uram bátyját az pogány török rabságából készpénzen tízezer talléron, tíz főrabon, és más egyéb portékát is számlál ő Nga.¹⁾ Noha néhai Klobusóczki András és Vithniédi István Uraimék előtt ő Nga ez elmúlt országgyűlésekor, szabadulásában szegény Darabos Gergely Uramat mint s hogy segítették legyen? ő Nga ingyen sem emlékezett, — hanem minden difficultás és exceptió nélkül (megígérte) Isten végét adván érni ő Ngoknak az országgyűlésének, azon szlakóczi jószágot visszaereszti szegény Istenben elnyugodott Uramnak.

Kegyelmes Uram, azt én nem tudom, mit adtanak ő Ngok s mit nem? — de az nyilván vagyon mindenektől, hogy *szegény Darabos Gergely Uram gyermekségétől fogvást az ő Ngok kötelessége alatt volt*; ha mi jót tettenek volna is ő Ngok szegénynyel: megszolgált és térítette ő Ngoknak; de azt nyilván tudom, hogy szegény Uram kétezer tallért adott feje váltságára szegénnek, azon ő Ngok által elfoglalt, Muraközben lévő szlakóczi kastélyára; ő Fölsége missegrádi (*sic*) Hazon Aga főrabját adta, a kinek ötezer tallér volt az sarcza. Légrádiak segítsége is talám közel háromezer tallérra reá mehetett. Azonkívül mind itt s mind Erdélyben az Fejedelemtől ő Ngától és az ottbenn lévő Uraktól ő Ngoktól s mind több sok főrendektől is nem kicsin segítséget vött, mely sokaknál nyilván vagyon. És így, ha voltak is ő Ngok valami segítséggel: gyermekségétől fogvást való sok hűséges szolgálatjával megfizette és térítette bőségesen ő Ngoknak. Az egész Dunántúl való véghegyek is nem kicsin segítséggel voltak szegénynyel, ugyanynyira Kegyelmes Uram, hogy magától érttettem szegénnytől nagy dicsekedésképpen: Isten fizesse az én Kegyelmes Uramnak ő Fölségének, az jó Uraknak ő Ngoknak s mind sok vitéz barátimnak, Istennek szent neve dicsértessék: annyi segítséggel voltak, hogy sarczomat megfizethettem belőle bőven! Accedál ez is, hogy megnevezett Zriný Uramtól ő Ngától szegény Darabos Gergely egy Himesodú nevű jószágot zálogban bírta: de azon jószágot is minden majorságával együtt egy pénz nélkül visszabocsátotta ő Ngoknak. — Még is könyvergök alázatossan Ngodnak mint jó Kegyelmes Uramnak: tovább is interponálván Ngod magát ő Ngánál, és méltóztassék mellettem fogni ilyen nyilvánvaló igazságomban.

Ngodnak szegény árva és özvegy alázatos szolgálója:

Leőrinczfalvay Éva,

Néhai Nemzetes és Vitézlő Ná-
dasdi Darabos Gáspár Uramnak
ő Kegyelmének meghagyott Özvegye.

(Egykorú másolat, félíven.)

Közli: THALY KÁLMÁN.

¹⁾ Zrínyinek ezen irata, fájdalom, már nincs meg.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht. Ein Beitrag zur Kritik der älteren ungarischen Geschichte von Jos. Lad. Pič. Leipzig Duncker und Humblot. 1882. 259. l.

Ma holnap, 1895-ben, ezer esztendeje lesz, hogy a magyar nemzet hazát szerezni e földre lépett. A Vágmelléke, Nyitra tája akkor a morvákat uralta. Szerém, és talán némely déli részek Bolgárországhoz tartoztak. Dunántúl, és a Száva-Drávaköz nyugoti része, közvetve vagy közvetlenül a keleti frankok alatt állott. Erdély közepén, és a magyar alföldön ritka, elszórt, túlnyomólag, ha tán nem is kizárólag, szláv törzsek laktak, kétségteljesen bizonyos törzsi szervezettel, melynek emlékei, sőt talán nyomai is a XIII. század elejéig, Anonymus koráig, fenmaradtak, de tulajdonképi állami lét nélkül. A kárpátalji felföldet Trencsén északkeleti részétől kezdve Máramarosig, és délre körülbelül a vonalig, mely most a magyar elemnek északi határát jelöli, Erdélynek legnagyobb részét, különösen pedig határhegységeinek széles övét, sűrű erdők boríták. A lovas, még nomád magyarság, mindezekelőtt ama részeket foglalta el és szállta meg, melyen régi, megszokott vándor életmódját legkényelmesebben folytathatta: a rónákat, és kisebb halmos vidékeket. A lakosok, kiket a harc dűhe megkimélt, kik megmaradtak régi lakhelyükön, részint önként, részint legyőzve, a magyaroknak szövetségeseivé vagy szolgálivá lettek, és csekély számuknál fogva beleolvadtak a hódítóknak tömegébe. Ezzel azonban korántsem akarom még mondani, hogy a régi, idegen ajkú lakosság teljesen eltűnt volna. Az ország szélein, hegyes vagy erdős vidékeken, hová magyarok épen nem, vagy csak csekély számmal telepedtek, fenmaradtak egyes töredékek. Trencsénben például, és Slavóniában — vagyis a mai Horvátországban — a mennyire csak a történelmi nyomok visszavezetnek, a lakosságnak nagy tömege mindig szláv maradt, de *mint nemzetiség* az országgal szemben, soha külön szerepet nem játszott, kivéven — idő folytában — a mai Horvátországot,

mely geographiai fekvésénél fogva bizonyos önállóságra tévészt, szervezetre nézve ugyan nem különbözött az ország többi magyar vidékeitől, de lakosságának nemzetisége következtében, bizonyos szláv színezetet nyert, melyet azonban csak a legújabb kornak eseményei neveltek igazán nagygyá, és az anyaországnak ellenségévé.

A kereszténység megnyitotta Magyarországot a külföldnek, és bevándorlás által szaporította az autochton, nem magyarajku lakosságot. A gyér, és háborúkban megfogyó népesség, a roppant mennyiségű, még míveletlen, de mivelhető föld: megbirta, sőt megkívánta az új jövevényeket. Jöttek is Magyarországra Szent-István óta a földnek minden tájáról, minden rendű és rangú emberek, hol egyenként, hol kisebb-nagyobb csapatokban, sőt seregekben; de mind e bevándorlásoknál egy jellemző tüneténnyel találkozunk, melyet jól meg kell jegyeznünk, mert az mutatja meg legvilágosabban, mely nemzetiség volt az úr, mely nemzetségnél volt a hatalom Magyarországon? A német mesterember, kalmár vagy bányász, a tót halász, vadász vagy földműves, az oláh pásztor, ki nagyobbra nem vágyott, és megmaradt a maga szerény foglalkozásában, »alacsony voltában«: meg is tartotta — általában véve — nemzetiségét, sőt annak sajátosságait a maga kis, külön körében, abban, a mi nem emelkedett az ország közügyévé, igen gyakran érvényesíté is. A bevándorló urak, vitézek azonban, kik jöttek, hogy a közéletben szerepeljenek, már az első nemzedékben letették nemzetiségüket és beleolvadtak a magyarságba. A német Hunt és Paznan ivadékaiból lettek a szentgyörgyi grófok és Forgáchok. A svábországi Guttól származtak a Báthoryak, a cseh Bogát-Radván nemzetségből a Rákóczyak, az ősrégi horvát Subich nemzetségből a Zrinyiek, kik közül a legnagyobb és legnemesebb, Zrinyi Miklós, a költő, a »Schythiából kiszakadt őseit« emlegette.

Hunyady János elei — nincs kétség benne — oláhok voltak: de már ő nem volt az, nem volt az sem teste, sem lelke, mint nem volt többé — hogy oly nemzetet idézzek, mely Pič László József úrnak, a jelen soraim élén idézett munka szerzőjének is imponál, — az orosz haditörténelem, tudományosság és költészetnek büszkeségei közül többé svéd: Szuvarov, tatár: Karamsin, német: Puskin, skót: Lermontov, Gogol pedig lengyel. S a magyar faj erejének, és hatalmának bizonyítéka az, mit rosszakaróink, kárörvendve, mintegy impotentia jeléül szeretnek feltüntetni: hogy magába tudta olvasztani a jövevényeknek legjavát.

Napjainkban a közvélemény nehezen tud magának képzelni nemzeti uralmat a nemzeti nyelv nélkül: pedig az úgy volt Európa minden miveltebb országában, mely a nyugati egyházhoz tarto-

zott. Csak lassanként foglalták el a nemzeti nyelvek az országok kormányzatában a latinnak helyét, legkésőbbben nálunk, magyaroknál, kik az európai társadalomnak legifjabb tagjai voltunk, és Zrinyivel szólva, hírünket, dicsőségünket inkább »rettenetes szablyával, mint pennával« kerestük. Mind a mellett, ha forgatjuk a régi okleveleket, vizsgáljuk a latin nyelvet, melyen irattak, ott találjuk a tömérdek magyar megjelölést a határjáró levelekben, még oly vidékeken is, melyeken sohasem volt magyarajkú lakosság: meggyőződhetünk, hogy a kik ez okleveleket írták, kik ezek alapján ítéltek, kormányoztak, magyarok voltak, magyarul gondolkoztak, és csak a nyelvnek fejletlenségén múlt, hogy diplomatikai polczra még nem emelkedett. Bekövetkezett azonban ez is, a XVI. században, még pedig épen ott, hol a magyar korona területén egyedül tudott egy bevándorolt, idegen nemzetiség, *mint olyan*, önálló politikai és államjogi szerepre vergődni: Erdélyországban. Hogy szint ez a török által megtizedelt anyaországban nem történt, annak oka az idegen ajkú és idegen szellemű uralkodóház volt, melylyel az érintkező kapcsot a latin nyelv képezé. . . . De nem folytatom többé dióhajban, Magyarország nemzetiségi fejlődésének történetét, melyet az oláhok, tótok, horvátok új praetensióiknak történeti alapot keresve, a történelemellenére más színben szeretnek feltüntetni; mert Pič úr maga is megengedi, hogy a török küzde után a Habsburg-háznak aegise alatt Magyarország csakugyan Magyarországgá alakult, és megszűnt lenni, a mi a mohácsi csatáig, sőt még a XVII. század végeig is volt: »Eine freie Foederation von eigenartigen und autonomen Nationalitäten.« (257. l.) I. Lipót, kire nem gondolhatunk anélkül, hogy a Cobbok és Ampringenek, a Kollonicsok és Carafa-k eszünkbe ne jussanak, volt tehát a fundator regni Hungariae, vagyis Magyariae. Ő és az utána következő század kormánya centralizálta Magyarországot. Tévedtünk, midőn a külső tünetnyek után ítélve azt hittük, hogy a bécsi kormányférfiakban mindig meg volt a nismus, tágítani a kapcsot Horvátországgal. Csak szellemi optikai csalódás: hogy perhorrescálták az Uniót Erdélylyel; legyezgették a ráczok centrifugal törekvéseit; nagy későn kapcsolták vissza a mai Slavoniát, a marosi és tiszai végeket és a míg lehetett, gátolták Mária Theréziának jóakarátát, mely a »Bánságot« Magyarországnak visszaadta, még azután is megtartván az ország legdélibb részeit, mint katonai végvidéket, kizárólag német kormányzat alatt. De még sokkal különösebb — nem akarom mondani: furcsább — eredményre jutunk, ha Pič úr kalauzolása mellett, a mohácsi csatát megelőző kort vizsgáljuk, melyen, mint »régi dicsőségünk«-nek napjain, eddig oly örömet szoktunk volt elmerengni. Mert e korban — Pič úr szerint —

Magyarország nem is volt ország, hanem csak olyan schweizi foederatio, még pedig — a mint látszik — az 1848-iki Bundes revisió előtt. A magyarok nem is hódították meg tulajdonkép ez országot, hanem csak úgy lopták be magukat az itt már lakó nemzetek közé, és velük megalkudva maradtak meg, nem mint urak, hanem mint nyolczadrészes társbirtokosok. Pič úr rehabilitálja Anonymust; siet neki: »eine ehrenwerthe Stelle in der Reihe der beglaubigten Quellen einzuräumen« (251. l.), hogy Gladnak és Gelounak, Marót és Salannak birodalmait a történelemnek megmentse, és kisűsse, hogy azok még századok múlva is léteztek, mint önálló tagjai a kárpátországi foederatiónak. Az Árpádok alatt, hogy példákat idézzek, Géza és László mint hercegek Biharban csak Mén Marótnak utódjai voltak. Az Árpádok kihaltával a morvák által birt felföld: a »Slovakei«-nak, önállóságát Chák Máté képviselte, az egyik hétmagyarnak ivadéka, mit nem érint: míg a tiszáninneni kerületben, gondolom Salan birodalma északi részének ura és képviselője, Omodé nádor volt, szintén tősgyökeres magyar, Attila ivadéka az Aba nemzetségből, mit szintén elhallgat. A mit eddig csak egyes dynasták hatalmaskodásának vetünk: az Pič úr szerint, rendes kormányzat, az autonomiának gyakorlása, ép úgy mint Giskra rabló idegen hadaival, nem kardjával állást és hatalmat szerzett condottiere, hanem, az akkori államszervezetnek megfelelő, rendes, külön feje, egy századok óta létező külön területnek, melylyel Magyarország mint külön állammal tractált és szerződött. Ugyancsak e területről olvassuk később, hogy azért csatlakozott a mohácsi csata után I. Ferdinándhoz, mert cseh király volt, s ennél fogva roppant tévedésben voltunk eddig, midőn p. o. a XIII. vármegyéről, e terület keleti részéről, »vom Slavakischen Gebiete bis an die Hegyalja« azt hittük, hogy ez volt fészke több mint másfél századon át a leghevesebb magyarságnak, és legnagyobb ellenzéknek a Habsburg-házi királyok ellen.

Látni való tehát, hogy Pič úr teljesen felforgatja mindazt, mit a tudomány — még pedig nemcsak a magyar — eddig Magyarország állami múltjáról a XVII. század végeig, tanított. Ha alapos okai vannak neki: teheti teljes joggal. Nem is volna első eset, hogy országok századokon keresztül, múltjokra nézve egy fable convenuenek voltak rabjai. Hisz az angol nemzet — úgy szólván — csak Ivanhoeból értesült, hogy kebelében több századig, két külön társadalom létezett, mely úr és szolgaképen állott egymással szemben, az urak pedig, a büszke angol aristocratiának ősei, az angol történelem legfényesebb nevei, a II. Henrikek, és Oroszlánszívű Richardok mind francziák voltak. A franczia újabb történetírásnak pedig majdnem két századra

volt szüksége, hogy tisztán felismerje a merovingi ház osztozkodásainak, a Karolingek felemelkedésének valódi jelentőségét és természetét. Hogy azonban ezt valaki tehesse, és munkája a tudományos munka nevére igényt tarthasson, szükséges mai nap mindenekelőtt, hogy alapos ismeretével bírjon az összes anyagnak, mely a kijelölt kérdéssel foglalkozik. Ezt azonban Pic úr munkájában épenséggel nem vagyunk képesek felfedezni. Mert, ha mindazt el is olvasta, mit idéz — miben Tamás vagyok, mert például, Simor hercegprímásnak, a Maeceñas és kiadónak tulajdonítja azt, mit jeles tudósunk Knauz Nándor, az író, mond a Monumenta Ecclesiae Strigoniensisben az első esztergomi érsekről, (77. l. 1. jegyzet) jeléül, hogy a munka címét sem olvasta vagy értette kellőleg: mégis terra incognita előtte úgyszólván az összes magyar irodalom, tehát körülbelül mindaz, mi harmincz év óta a magyar történelemről, a magyar föld és népnek múltjáról iratott. S ha tudja is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia az Acta Comitialiáknak egész sorát adta már ki: a XVI. század partialis gyűléseiről szólva, mégis csak Kovachichra és Szirmayra, tehát körülbelül 80 éves munkáknak adataira támaszkodik. Távol van tőlünk azt állítani, hogy a mi régi: rossz, és legújabb, magyar nyelvű irodalmunk már mindenben túlszárnyalta a régieket; de hogy valaki valami disciplinához tudományosan szólhasson, vagy plane annak reformatorává legyen: annak csak nem szabad egy emberöltő fejlődését és vívmányait ignorálni. Ha nem is fogadja el mindenben ez irodalomnak eredményeit: mindenesetre talált volna benne sok adatot, sok útmutatást, melyek számtalan, primitív botlástól megőrizték volna. Például, minthogy nagy érdekléssel kutatja a »szlovák fel-föld« viszontagságait a X. és XI. században, és hevesen kardoskodik a mellett, hogy azt még Szent-István korában a lengyelek birták, támaszkodván Martinus Gallusra, és Boguchwalra, kiket Saffarik — szerző előtt kétségtelenül tekintély — a középkor legrosszabb chronicásainak nevez, és a lengyel Chronica Hungarorumra, mely szerint Attila Skóczyát és Dániát elfoglalta és Szent-Istvánnak dédapja volt: jó lett volna tudnia azt is, hogy az 1001-ben kelt, eredetben meglévő, és szerző által is valódinak tartott pannonhalmi oklevélben, mint a kolostornak egyik első birtoka, említett Wag — a későbbi Szala, és mai Deáki, Sellyének és a Vágnak közelében; okmányilag ki van tehát mutatva, hogy is említve az ugyanott adományozott pozsonyi vámharmadot, hogy Szent-István már uralkodásának legelején, jóval Boleszlo Chrobrynak halála előtt is birt valamit a »Slovakei«-ban. Nem is törné fejét sok kérdésen, mi többé nem is kérdés, nem emlegetné oly sokszor a »Schleier lüften«-t oly dolgokról, melyeket már

régen tisztába hoztak és eldöntöttek, és nem beszélne Szerém és Bihar, Szala vagy Barsnak határaitól olyanformán, mintha Tacitusnak germán pagusait kellene a mappán kiczirkalmaznia. Kellő jártasság nélkül a magyar történet összeségében: az okmánytáraknak sem igen vehette hasznát. Rajta is beteljesült az, mit egy jeles írónk — Salamon Ferencz — valahol mond, hogy az oklevelek ép annyi problémát adnak fel, mint a mennyit megfejtenek. Értetni kell azokat, és akkor biztos kalaúzfűl szolgálnak: tudatlannúl olvasva, csak bolygó lidérczek, melyek a bűvárt hinárba csalják. Nincs ennek eclatansabb példája, mint szerzőnek amaz önérzetes imponáló határozottsággal mondott nyilatkozata: »Es ist einen jeden, der in die ungarischen Urkunden Einsicht genommen hat, bekannt, dass der ungarische Adel — die servientes regales (von den ursprünglichen Adelsgeschlechtern, welche in den Chroniken von der Einwanderung der Ungarn datiert werden, abgesehen), durch Exemption von den königlichen Burgen entstanden ist (246. l.)«: hol a kivételből szabályt csinál, és a mi szabály, azt kivételnek tartja. Mintha az ember csak Molière-nek Sganarelle-jét hallaná, a »Médecin malgré lui«-ben, midőn az emberi test részéről disseral és a szívet a jobb oldalra helyezni. »Nous avons changé tout cela.« tartja talán Pič úr is Sganarelle-lel és az olvasó eleinte szinte ámúl, bámúl, mint botcsinálta doktor hallgatói: de nem sokára észreveszi, hogy mind ez új, hallatlan dolgokat nem a múltnak emlékei, nem a tudomány, hanem csak az hirdeti, a mit a német — hogy az irodalmi nyelv keretén belül maradjak — »krasse Ignoranz«-nak, vastag tudatlanságnak szokott nevezni.

Gyakran látjuk a tudományok történetében, hogy csekélyebb tehetségeket is tudásuk bősége, anyaguknak gazdagsága helyes eredményekre vezet: de gyakran látjuk — kivált a történelem körében — azt is, hogy a csekély, és silány anyagból a nagy elme, a helyes történeti érzék meglepő módon ki tudja fejteni az igazságot. Szerzőben azonban a tudás bőségén kívül a történetírói érzék és felfogás is hiányzik. A középkor primitív társadalmáról, és annak fokozatos fejlődéséről fogalma sincsen. S csakis ennek lehet tulajdonítanunk azt, hogy a honfoglaló nomád magyarokra nézve teljesen elfogadja Anonymusnak XII. és XIII. századbéli birtokadományozó anachronismusait s a honfoglalók közt már rendi különbséget lát, (29. 30.), a pénzről és hatásáról, az adózásról, a vámok, révek és harminczadokról, a particularis jogokról és szokásokról, mind úgy beszél, mintha e viszonyok mind, egy modern állam keretében mozognának. Legvilágosabb jele azonban a történettudományi felfogás teljes hiányának az, hogy a források közt nem tud különbséget tenni, hogy egy-

aránt idéz valamely kérdés bebizonyítására vagy illusztrálására a XIII., XIV. és XVI. századból, vagy még későbbkori adatokat, például, a törökvilágbeli egri kapitányokról, Mágochy Gáspárról, következtetést von a régi várszerkezet természetére, és kisüti, hogy a egyes lázi királyok alatt is, Hevest, Borsodot, és az egri várat időnként királyi kapitányok kormányozták.

Még egy különös körülmény van, melyet, minthogy nem akarjuk szerző úrnak jóhiszeműségét kétségbevonni, inkább a logika hiányának, vagy elfogultságnak tulajdonítunk, tudnillik az, hogy míg az egyes, általa — kipuhatolt — soi disant tényeknek homályosságát, bizonytalanságát, ingatagságát maga is, több ízben, elismeri: azokból mégis a leghatározottabb, legpositivebb következtetéseket vonja le, s egy perczre sem fordul meg fejében a kérdés, hogy van tehát az, hogy míg ama körülbelül 100 kötetben, melyek Magyarországnak a mohácsi csatáig terjedő, eddig kiadott okleveleit tartalmazzák, már a XIII. századtól kezdve, nyoma van mind amaz alakulásoknak, melyek államlétünkben, közjogunkban szerepet játszottak, kezdve Erdélynek és a mai Horvátországnak autonómiájától, a vajdák és bánoktól a legkisebb városkákig és kerületekig, Szakolczáig, Korponáig, Túrmezőig és a szepesi lándsásokig: a kárpátalji foderatio nagy nemzetiségi alkatrészeinek nincs semmi nyoma, nincs egy kiadománya, nincs egy oklevél, melyekből nevük, jellegük, úgy a mint szerző szerint léteztek, határozottan, kétségtelenül kidomborodnék?

Túlmenne feladatunkon, ha tüzetes bírálatot akarnánk írni szerző munkájáról, és ki akarnók mutatni annak minden tévedését. Könyvet kellene írunk, és mégis olyan munkát végeznénk, mint az, a ki a *görög* Ilias szépségeit akarná magyarázni oly hallgatóságnak, mely egyáltalában nem tud még görögül, s a Pelidesi Achilles vészthozó haragját, a *μῆνιν... οὐλομένην*-t, valami fű, vagy fának is képes volna tartani. A. B. C-re való oktatás nem lehet a kritika feladata, s azért csak néhány példát akarok felhozni, annak kimutatására, mikép használja fel szerző a laicust megdöbbentő nagy apparátusát? mily tudománynyal és lelkiismeretességgel bánik el a maga által idézett forrásokkal?

Szerzőnek egyik állítása az, hogy a »Regnum Hungariae« csak az ország egy kis részére, jelesen a régi Pannoniára vonatkozhatott (beziehen konnte), melyhez *talán* a Tiszáig terjedő részt lehet még számítanunk. (97. l.) Ennek bebizonyítására hivatkozik Thuróczy krónikájának egyes helyeire, jelesen kiemeli a II. 53. fejezetét, mely szerint Géza és László kiűzván Salamont az országból, Fehérvárra jöttek, a várakat elfoglalták, és elbocsátván seregüket: »habitabant in Hungaria.« Más író ezt úgy

értené, hogy a krónikás ezzel — bibliai utánzással — sok bújdosás, lengyelhoni tartózkodás és háborúskodás után most már nyugalmas megtelepedésüket a hazában akarja kifejezni: szerző azonban úgy okoskodik, hogy előbb Biharban, és talán a »Slovakei«-ban laktak, tehát nem Magyarországon; csak azután, miután a Dunántúlt elfoglalták, és ott letelepedtek, laktak Magyarországon, és a krónikás e szavaival világosan azt fejezte ki, hogy a Hungaria szó csak a Dunántúlra vonatkozik. (97. l. 35. jegyzet.) Ha azonban Pič úr, mielőtt ily fontos körülményt egy-két szóra alapítana, Thuróczy krónikáját kissé jobban megnézte volna, jelesen, ha egy-két lappal hátrább fordít, a 49. fejezetben olvashatta volna, hogy a kúnok: »irruperunt in *Hungariam*, totamque provinciam Nyr usque ad civitatem Byhar crudeliter depraedantes« azaz: a kúnok betörték Magyarországra és az egész Nyírséget le Bihar váráig kegyetlenül elpusztították; a krónikás tehát nem tartotta a tiszántúli részeket oly teljesen idegen földnek Magyarországtól. Közvetlenül pedig, a Pič úr idézte 53-ik fejezet után az 54-ikben szintén olvassuk, hogy a német császár — IV. Henrik — Salamon segítségére nagy sereggel jött Magyarországra — »intravit *Hungariam*« — és Sempte, Nyitra mellett elhaladván, egész Váczig hatolt. Végig vonúlt tehát a »Slovakei«-on, és *csak* a »Slovakei«-on, mert Vácztól ismét hazafordult: és a krónikás, ki Pič szerint a korábbi fejezetben oly világosan megmondta, hogy Hungaria csak a Dunántúl, mégis e kifejezést meri használni, hogy: intravit *Hungariam*.

Szerémről azt tartja szerző, hogy kiterjedése körülbelül megfelelt a mai Slavóniának, mert *Pozsega* volt annak fővárosa. E »wichtige Thatsache« igazolására szerző Cinnamusra hivatkozik, kinek elbeszélése szerint Manuel császár Pagatzionba, Szerémség »polis Metropolisába« vonúlt. Pagatzion pedig »ist durch Metathen aus Patzagion entstanden und ist jedenfalls als griechische Schreibweise aufzufassen: Patzagion, Pazagion — Pozagion — Pozega«, quod erat demonstrandum. Ha azonban szerző jobban megnézi a görög író, s a mit idéz, el is olvassa: észre kellett volna vennie, hogy Manuel császár Görögországból Magyarországra jövén, átkelt a Dunán, mely alkalommal még erejének és bátorságának rendkívüli jeleit adta, s ez átkelés után, a túlsó parton ért Pagatzionba; az tehát nem lehetett a mai Slavonia közepén, a Dunától délre, messze kelet felé eső Pozsega, mit földabrosz nélkül is, minden gymnasialis tanulónak tudni kellene, hol különben nem is lakott sohasem püspök, holott Pagatzion, szintén Cinnamus szerint, a szerémségi főpapnak volt székhelye: hanem a magyar múltnak egy kis ismerete mellett, rá kellett volna jönnie, hogy az nem lehet más, mint a Szerémségnek akkori egyházi

metropolisa, *Bács*, a bácsi és kalocsai érseknek egyik székhelye, s a görög Pagatzion (Bacsion) csak olyan-féle írásmód, mint Sagarbrien (*Σαγαρβριέν*) Szent-István görög diplomájában a veszprémi apácák számára, e név helyett hogy: Szárberény.

Szerző valami nagy és új felfedezésnek tartja a körülményt, hogy bizonyos időben egyszerre több nádor volt. Ez ismert régi dologból, mely részint a zavaros idők szükségleteinek, részint a különböző trónkövetelők különböző kinevezéseinek tulajdonítható, ő egy Periode de Palatine-t csinál, melyben e nádorok a különböző nemzetiségi aspirációknak, és külön álló országrészeknek lettek volna, kormányzói és képviselői a törekvések ellen, melyek az Árpádok végszakában és a vegyes házi korszak elején az »Einheitsstaat« megalapítása érdekében, e nemzetiségi területek autonómiájának megdöntésére irányultak. Épenséggel nem szándékom a nádorok sorrendje és korára nézve itt vitatkozni, s archontológiáknak e még nem teljesen tisztázott részét itt feszegetni, csak constataálni akarom, hogy azon oklevelek, melyeket szerző p. o. annak bebizonyítására idéz, hogy Chák Máté 1292—1299-ben Omodevel egyidőben volt nádor, azt épenséggel nem bizonyítják, s azokat e kérdés bebizonyítására csak a legnagyobb könnyelműséggel és felületességgel lehet idézni. Az idézett

1292-iki Fejéernél VI. 1. 204. l. megjelent oklevélben például András király megerősíti *néhai* Máté nádor bizonyos privilegiumát, privilegiales *quondam* Mathaéi palatini.

1293. Ugyancsak Fejéernél VI. 1. 269. Mathaeus . . *agazorum magister*, bizonyos oklevelet ad ki.

1295. Mon. Hung. h. Dipl. XVIII., mi alatt Wenzel Codex novus Arpadianus-ának X. kötete lappang. 174. l., *Magister Mathaeus, comes Posoniensis*ről van szó.

1296. Fejér. VII. 2. 195. olyasunk egy Czech kézírataiból vett historiai összeállítást Vörös Abrahám tetteiről, ki — e szerint — pozsonyvári comes curialis, és Máté nádornak és pozsonyi comesnek tárnokmestere volt. Maga Fejér megjegyzi, hogy ez az ugyancsak a Codex Diplomaticusban VI. 1. 291. lapon Pray után közlött teljes diplomától többen eltér, és mégis szerző e compilációra és nem magára a diplomára támaszkodik, melyben Csák Máté főlovászmesterről, és nem nádorról történik említés.

1297. Fejér, VI. 2. 82. András király mellesleg bizonyos vizzályról emlékszik, mely közte és Máté nádor közt fenforgott, miből épenséggel nem következik, hogy Máté a megemlékezés idejében is még nádor volt. A szintén idézett Mon. Hung. h.

Diplomatica XXII. 639. 640. lapjain pedig nem 1297-iki, hanem 1299-iki oklevelekben fordul elő ismét, mint nádor Chák Máté: ellenben az 1298. Fejér VI. 2. 166. l. idézett. okmányban még csak mint magister agazonum említettik.

Hasonló felületeséggel jár el szerző annak bebizonyításában, hogy egyidőben több vajda is volt, mi szintén tudvalevő, régi dolog, új csak a mit szerző belőle következtet, hogy az egyik vajda, »mit ziemlicher Gewissheit in Transilvanien, ein anderer in der Marmaros, ein dritter ... wenigstens Zeitweise jenseits der Theiss, wo ja den Palatinen ein Voivode folgte, gesucht werden kann.« (127. l.) Idézi, Fejért, V. 3. 434., hogy Loránd és László egyidőben vajdák, holott László, az oklevél világos szava szerint, csak alvajda. Ismét *együtt* találja őket, a Fejér VI. 1. 117. 152. 163. lapon levő okmányok szerint 1291-ben, melyekben Loránd IV. Idus Martii (mart. 12.) et VI. idus Juli, (Júl. 10.) László pedig sabbato proximo post octavam, b. Jacobi apostoli, (aug. 4.) fordul elő mint Erdély vajdája, tehát épen nem egyidőben.

1301-re nézve ez egyidejűség bebizonyítására két oklevelet idéz (Fejér VI. 2. 322. és 326. l.), melyek szerint Roland: tertio die octavarum epiphanie tehát januárban, László pedig sexta feria proxima post festum Lucae evangelistae, tehát októberben szerepel mint vajda, s ez utóbbira nézve mint külön oklevelet idézi még Fejér VIII. 1. 75. lapján levőt, anélkül, hogy észrevenné, hogy az szórúl-szóra az, melyet korábban mint a (VI. 2. 322.) lapon megjelentet már idézett.

Idézhetnénk még példákat Tamás és Dósa vajdák koráról, (127. l. 59. jegyzet), de még csak e tárgyról azt említjük fel, hogy vajdát lát Nicolaus filius Vaiwodae-ben (VIII. 2. 77.) ki pedig nem egyéb, mint Vajdafi Miklós. Idézhetnők még az 1445. V. törvényczikket, melyben a zavarok alatt keletkezett várak lerontására az ország különböző részeibe kapitányok neveztek, a miben szerző rendes »Verwaltung«-ját látja az »autonom Ländergruppoknak«, és föltűnőnek találja, hogy a »Reichsverwesung« a Dráván túli részt egészen figyelmen kívül hagyta: holott ugyan e kérdésben ugyancsak a drávántúli részokról a IV. törvényczikk igen részletes intézkedéseket tartalmaz — de talán már elég is volt. Letesszük a könyvet, a melyben szerző a múltnak lapjait idézi fel a magyarok ellen, kik — előszava szerint — »derzeit im Besitze der Macht, die übrigen Nationalitäten unter dem Drucke des rücksichtslosen Despotismus geknebelt halten.« Tehát: vádol a jelenért, fenyeget — bár leplezetten — a jövőre, a múltnak teljesen téves felfogásával. A jelenről nem vitatkozunk. A jövő Isten kezében van. A múlt azonban a miénk — magyaroké. Magyarország mindig magyar ország volt, s abban, az elnyomás némely mulékony

epocháit kivéve, úr mindig a magyar volt; még pedig nemcsak a többi nemzetiségek kegyelméből. Megírta azt a történelem, és soha semmiféle munka, még sokkal de sokkal különb sem, mint a Pié úré, sem fogja azt könyvéből kitörölni.

PAULER GYULA.

Journal d'Antoine Galland, pendant son séjour a Constantinople (1672 — 1673) publié et annoté par Charles Scheffer membre de l'institute etc. Paris, 1881. (Első kötet 286 lap. Második kötet 217 lap.)

Leroux Ernest, az ázsiai társaság s a keleti nyelvek iskolájának könyvárusa, nagy nyolczadrétben, velin papíron és cicero betűkkel, tehát mondhatni fényűzőleg adta ki e nem régiben felfedezett emlékiratokat. Némi reménynyel fogtam e mű olvasásához, remélve, hogy reánk vonatkozó adatokat is fogok találni, hisz a bűjdösök s az ő érdekekben Apafi és kormánya ez években már erősen dolgoztak a portánál s szintűgy a bécsi udvar is, de bizony közvetlen a magyar történetet érintő adat majd semmi sincs e könyvben. Legfeljebb egy pár megjegyzés. Sokat foglalkozván a török-lengyel háborúval, azt írja, hogy a lengyelek ellen nem szerettek harcolni a törökök, mert nemcsak a hadikészleteket, hanem az élelmiszert is az utolsó szem búzáig hazúlról kellett vinni, mert a harczok szegény nép közt és terméketlen vidékeken folytattattak: »Sokkal inkább szerettek volna — írja Galland — Magyarországra menni, hol a táborozás számára minden kellék könnyen beszerezhető.« (109 l.) Azonban megtaláltam a fáradtság jutalmát, mert a mű telve a legérdekesebb leírásokkal, és sok olyan részletet, felfogást, s világnézetet foglal magába, melyet máshol nem találhatni.

Galland Antal jóhírű francia tudós 1646-ban, Picardia Rollo nevű városában, szegény szüléktől származott. Anyjának hetedik gyermeke volt, s midőn negyedik évét betöltötte, atyja meghalt. Anyja a szomszéd Noyon város iskolájába vitte, hol az iskola egyik pártfogója s egy kanonok magukra vállalták a nevelés költségeit. 14 éves koráig maradt ott, mikor a két pártfogó egyszerre meghalt s ő anyjához került vissza egy kis latin, egy kis görög s egy kis zsidó nyelv tudománnyal, melynek bizony az anyai háznál nem sok hasznát vehette. Elhatározta tehát, hogy mesterséget tanul, de egy évnél tovább nem tudott a műhelyben maradni. Az esze mindig a tudományokon járt. Egy reggel nyakába vette a világot s meg sem állott Párisig, hol egyéb segéd-eszköze nem volt, mint egy papnak a czime. Véletlenül e pap jól fogadta s elvitte a *du Plessis* iskola algondnokához, innen aztán

pár év múlva a Sorbonneba került s végre a Mazarin iskolába, mely épen akkor nyílt meg. Itt egy ifjú társaság feltette magába Goduin tanár vezetése alatt, hogy csak latinul fog beszélni, de Galland a sikert nem várta be, mert marquis *Nointel* törökországi nagykövetté neveztetvén, magával vitte őt, hogy tanulmányozza és szerezzé meg írásban a görög egyházi atyák hitágazatait, mit aztán Galland meg is tett.

Igy aztán 1671—1675-ig a nagykövet társaságában maradt Galland és ott írta ez emlékiratait; megtanulta jól az akkori közönséges görög nyelvet, meg később az arab és persa, sőt a dűnai nyelvet is, foglalkozott régészettel, a keleti nemzetek irodalmával, (s e művében is nagyon sok keleti munkának jegyezte fel czimét és íróját) érmészettel, természetrajzzal stb. A nagykövetet elkísérte a keleti kikötőkbe tett útjában, hol mindenütt sokat tanult s végre 1675-ben visszatért Párisba. Ott néhány keleti érmet hemutattva s magyarázva, a *Keleti-társaság* még kétszer küldte keletre érmeik, könyvek s más régiségek vásárlására, melyek legtöbbször a királyi kincstárba kerültek. Temérdek kisebb és nagyobb munkát írt s az épen megnyílt Akadémiának is tagja lett. Aztán az államtanács elnöke Bignon úrnak lett könyvtárnoka, hol Párishoz közel, szép vidéken, gazdag könyvtárban s kényelmes életmódban még több alkalma nyílt kedvteléseinek s az irodalomnak élni. Munkái alaposak, egyszerű, átlátszó, könnyen érthető stílusban lévén írva, nagyrésztben ma is használatban vannak a szaktudósoknál. Meghalt 1715-ben életének 69-ik évében. Huszonhét önálló munkát hagyott hátra, s még kéziratban is hat munkát; írt numismatikai szótárt, írt a kávé eredetéről és hasznáról s lefordította eredetiből az Ezer-egyéjszakát stb.

A műből minket érdeklő egy pár mutatványt közlök, például a Zrinyi-Wesselényi-féle összeesküvés idejéből nálunk is hírhedtté vált Panajottiról ezeket írja. (18. l. I. kötet.)

Panagiotis vagy Paianoti Miklós Konstantinápolyban született 1613-ban, fia volt egy szőcsnek. Sirigos Meletios, a patriarchai templom egyik főpapjának vezetése alatt tanulta meg a görög, arab, török és persa nyelveket. Azután Paduába ment, ott tanult meg latinul és olaszul, sikerrel tanulmányozta a számtant és csillagászatot. Konstantinápolyba visszatérvén, a császári követség mellett 25 évig volt tolmács (dragoman) s azután más keresztyén fejedelmek követségéinél is szolgált.

Később Kiuprili Ahmed nagyvezér észrevevén ügyességét, maga mellé vette s magával vitte Kréta szigetére, hol szintén kitünőleg viselte magát az egyezkedéseknél. Nemsokára a fényes porta első tolmácsává neveztetvén, nagy befolyást gyakorolt a politikára. És az udvarnál maradt egész haláláig, mely 1673.

október 2-án következett be. Teste Konstantinápolyba vitetvén, Mária zárdájába temettetett, melyet ő maga újíttatott meg Kálki szigetén. Panajoti vallásos és politikai műveket is írt görög és latin nyelven. Szerzőnk az I. 109. lapján ily jellemző sorokat ír róla: »Kedd april 12-én (1672.) A nagyvezér részéről Panaioti úr jött követünkhöz. Megérkezése előtt egy emberét küldötte, a ki jelentette hogy jön. Ot vagy hat lovas személy kísérte. Ezeken kívül egy szolga hozta paizsát, másik a kardját, harmadik pán-czélát, s végre negyedik egy szőnyeget: így szoktak tenni ez ország előkelői, hogy e szőnyegen imádkozhassanak útközben, vagy kipihenhessék magukat. Hihető, hogy Panaioti úr nem az imádkozhatásért hordoztatta, hanem csupa nagyzásból, vagy hogy ráheveredjék ha lováról leszáll. Fején nem viselt kalpagot¹⁾ hanem a vezír engedelméből főúri turbánt, hogy ez mintegy védelmül szolgáljon az utcai insultusok ellen. Elég sokáig volt ő nagyméltóságánál s meg is vendégelték a szokásos kávéval és sorbettel.«

A II. kötet függelékének V. fejezetében érdekesen írja le a híres Kara Mustafa pasának »születését, neveltetését s háztartásának jelen állását.«

Kara Mustafa pasa kaimmakam jelenleg (1672.) 48 éves lehet s Karamaniában Merziván városában született. Atyja Der-vis-bey volt és szpahi.

Tizennyolcz éves korában atyja Kiuprili pasának, az egykori nagyvezírnek ajándékozta, ki apródjává tette. A pasának akkor nem volt állása (mazul volt). De a damaszki pasaságra emeltetvén, Mustafát fegyverhordozójává, (szelikdar) s később pecsétörévé (muhurdár.) A pasa egy ideig Damaszkusban maradván, Tripolisba és Siriába küldözte s jóakarata szüntelen növekedvén apródja iránt, tisztté (aga) akarta tenni: háreméből tehát kibocsátotta, szokás szerint megajándékozván és a kormányzás legfontosabb ügyeivel foglalkoztatta. A szerencse ismét kedvezvén Kiuprilinek, Konstantinápolyba hivatott, de Mustafa aga urát nem kísérhette, mert beteg volt, s szülővárosába Merzivanba vonúlt vissza, hogy kipihenjen s egészségét vizsgálja szerezze.

A török ügyek ekkor rosszúl állottak, a tudatlan kormányférfiak rosszúl igazgatták az országot, visszaéltek hatalmukkal s tékoztak a birodalmi kincstárt, a szultán gyermek volt s az anya császárné (valida) és magántanácsosai jónak látták, hogy

¹⁾ Prémme szegélyezett före való. Ilyet viseltek a görögök, az örmények és zsidók — jegyzi meg szerző csillag alatt — a porta és a nagykövetek tolmácsai czobolylyal szegélyezett kalpagot hordtak.

Kiuprili legyen a nagyvezér. Ő ez állapotjában is megemlékezvén Mustafa agáról, magához hívatta és referendariussá (tal-khidzi) tette. Hivatala abban állott, hogy a vezír őt küldötte a nagyúrhoz, mikor szükség volt rá, s viszont a nagyúr tőle izent a vezérnek. A pasa hogy jobban emelje Mustafa agát, egyszerűsmind lovászmesterré (imbrohör) tette, de e hivatalát nem sokáig viselte, mert összeveszett a kehayával (kihaja) s ennek következtében le kellett mondani a lovászmesteri rangról. A szultán egyenes szolgálatába lépése és emelkedése akkor kezdődött, midőn Ali pasa egy fényes tengeri ütközetet nyert a kozákokon Ilianovánál a Fekete tengeren, s a hírt az udvarhoz tőle izenték meg; a szultán természetesen jól fogadta s maga mellé kutschuk imbrohorrá nevezte ki, nem sokára az oláh-seregek vezérévé tette. (seamele agasszi valaktan). A hadsereghez visszatérvén, kétfarkú pasa lett. Egy és fél év múlva pedig Diarbegnir kormányzója, három lófarkú pasa és vezír. Ekkor kegyvesztetté (mazullá) lőn. De ez állapotban nem sokáig maradt, mert egyenesen a tengeri hadak főparancsnoka lett. Kétszer tüntette ki magát a tengeren. Egy utazást is tett a Fehértengerre, s mikor a nagy-vezír Kréta szigetére ment, ő volt helyettese, míg hazatért. Jelenleg kaimakám. Huszonnyolcz éves korában nőül vette a nagyvezér 17 éves hugát. Két fia volt tőle: Iszouff és Mehemet, de mindkettő elhalt, az anyjok elhalt 31 éves korában. Négy kedvencz hölgye van (odaliszk), az elsőből van két leánya s egy fia, — az egyik leány Fatime 10 éves s nőül van igérve a szultán szelikdárjának, a másik leány Emine s a fiú Iszouf; második hölgyétől van egy leánya Ayshe s egy fia Mehemet; a harmadiktól egy leánya Zeinep, a negyedikől nincs gyermeke.

Még nem vette nőül a szultán leányát, holott neki van igérve. Ez úgy történt. Mikor ő fensége körülmetéltette két fiát s leányát, férjhez adta Kulogli Mustafa pasának, a kaimakám után küldött, ki megjelenvén a serailban, a szultán értésére adta, hogy férjhez adván legidősb leányát, neki adja a másodikat s úgy készüljön, hogy három év múlva megtartják a lakodalmat. Aztán egy aranyos szegélyű drága kaftánnal megkaftánozták ott helyt a szultán előtt.

Pár nap múlva Mustafa pasa is ajándékot küldött e herczegnőnek, ki alig múlt három éves. Az ajándék állott öt fiatal lányból és hat rendbéli teljes öltözetből. Két brokát ruhát az édes anyának. A dajkának, a kizlár agának, szóval a kis herczegné minden cselédjének összesen 12,000 piaster értéket.

A pasa házának személyzete. A belső személyek. Minden pasának s minden előkelő úrnak kétféle tisztí személyzete van, ú. m. *belső személyek*, kik folyton a pasa személye körül vannak a

tulajdonképeni apródok (ichoglausz) és külsők: a tulajdonképi udvaroncok, *agák*.

A belső tisztok: *hasnadár aga*, ki a pasa pénzére ügyel; szelikdár, fegyverhordója; két *szuadar*, kik felügyelnek a ruhákra. (a kaftánokra és fehéneműre más ügyel.) A muhurdar a pasa pecsétőre; a kaftandzsi felügyeli a kaftanokat, a gyémántos handzsárt, a gyémántos tört stb. A gilerdzsi basi gondozza az édességeket és italokat. A kavedzsi basi, a ki főzi a kávé. Peszkerdzsi basi, a ki felügyel az abroszokra és asztalkendőkre. Az ibriktar, ki a mosdóedényekre és a pasa mosdására ügyel; a szaridzsi, ki elkészíti a turbant, a kamdandzsi, ki gondozza a viaszt, a lámpákat, gyertyákat s este a meggyújtásra is ügyel, a zeigadedzsi, a ki a szőnyeget imádkozásra leteríti, kitapdztai a könyvtárnok, divittar, ki az írószereket kezeli, maramadzsi, ki felügyel a pasa zsebkendőire, szofradzsi asztalterítő, berber basi a pasát borotválja, amamdzsi basi a fürdőkészítő, telak basi, ki megmosogatja a pasát fürdés előtt, dirnakdzsi, ki a pasa körmét levágja s tenyerét, talpát vakargatja, mikor lefekszik.

Ezekenkivül van 125 apródja, s midőn valamelyik az elsoroltakból hiányzik, ezek közül választ helyettesít. Fizetésök, a mit a pasától kapnak, oly szerény, hogy abból lehetetlen volna megélni, ha urok időről-időre ajándékokkal nem pótolná. Ezeknek a tiszteknek 7 oszporájok van egy napra élelemre, 80 piaszter fizetés három hónapra, az egyszerű ichoglannak 6 oszporája és három hónapra csak 60 piaszter. E pénz azonban csak egy s más kiadásaira van, mert a pasa ellátja még őket, például három hónaponként mindenik kap három oka szappant, három pár papucsot, egy pár czipőt, két inget, két nadrágot, nyárban két rendbeli fehervászon ruhát, s minden bayram innepen egy posztó ruhát, egy selyem ruhát, egy övöt és egy bugyogót. Egymással teljesen egyenlők s egymástól nem — de mindnyájan a haznádártól függenek, ki parancsnokuk. Lovaik, fogatjaik nincsenek, mikor háborúba mennek, a pasától kapnak lovakat. Az ichoglanok mind az haznádárt szolgálják, hogy ő mindnyájokat ismerve tudja, melyik alkalmas a pasa mellett szolgálni; még éjjel is rendre a haznádár ajtójánál szolgálnak. Azt lehet mondani tehát, hogy minden dolguk, előmenetelük a haznádártól függ. Ha valamelyik hibázik, ő bünteti a pasa tudtával s gyakran a nélkül is.

A külső személyek. A *kehaga bey*, a pasa házának és ügyeinek főfelügyelője. (intendans. major-domus). *Buyuk tezkeregi*, a főtitkár, *nektupeszi* a pasa leveleinek írója. Kapizsilar-kehajassi, — főajtónálló — ki felügyel a kapukra, ajtókra. *Taalikdesi*, ki jelentéseket visz a nagyúrhoz s onnan elhozza a rendeleteket. Az *imbrohör* főlovász, kinek keze alatt negyven — szaracs —

lovász van, kik azonban lovat nem takarítanak (nem vakarnak), hanem felügyelnek a lovak nyergelésére, diszítésére és vezetésére; ezeken kívül van harminczhat *szeis*, kik a lovakat takarítják.

A *vekil-ardzsi* (udvarmester), ki beszerzi és kiadja az élelmiszereket, a *mastraf* az ellenőr. *Akcsi-basi* a főszakács, kinek 21 segéd és kupta áll rendelkezésére. A kapizsi bouluik basi első a kapizsik közt, ki nekik parancsol, ha főajtónálló nincs jelen. Ötven ilyen kapizsi basi van, előkelő udvaroncok, kik innepélyek alkalmával a pasát lóháton kísérik. Van más harmincz *vazsi-braja*, kik a pasa előtt mennek gyalog. Arpa emini felügyel az árpára. *Sangaktar*, ki a nagy zászlót viszi; bariakdar, ki a kis zászlót viszi; *tuizsilar*, ki a lófarkot hordozza. Kalezsi-Mehler-basi zenekarmester, 25 alattasa van, trombitások, dobosok, lantosok, siposok. Khader-mehter-basi a sátorokra felügyelő, negyven ifjoncznak parancsol, kik felállítják a sátrakat. El van számlálva mindeniknek pénzfizetése és természetben való jutaléka; csak egy párt említek meg: az intendans fizetése 12 ezer piaster és ajándékok; természetben kap 30 oka húst, 10 oka rizst, két oka vaját, 50 kenyeret és 20 véka árpát egy napra; a fiatalok 5—8 oszporát, száz drachma húst, 100 dr. rizst, 100 dr. vaját, egy kenyeret s egy mérő árpát egy napra. És mind e tiszték az elsőtől az utolsóig a bajram innepén a pasától két ruhát kapnak ajándékba, egyik posztó, másik selyem, csak a kelme finomságában van különbség.

Külön hivatalnoka van a pasának, ki felügyel a kaftánokra. A pasa naponként változtatja kaftánjait, melyek atlasz vagy gypott kelméből készülnek, de brokát vagy nehéz selyemből soha.

A kincstartó minden holnap elsején 12 új inget s ugyanannyi gatyát ad ki a pasa számára, s ugyanannyit a régít visszaadják. Egy évre 12 turbán kötő fátyol használtatik el. Sokba kerül évenként a 15 öv. stb.

A kincstartó mindennap ezer új oszporát ad a kaftán őrzőnek, hogy tegye a pasa zsebébe, s a mi estére megmarad az a kaftánosé. És hónaponként ad 200 aranyat a murdárnak s hat-száz piastert a szelikdarnak, hogy a pasának legyen költőpénze, ha meggy valahová. A mi megmarad ezeké a tisztéké.

A pasa istállójában van 500 ló. Gyönyörű szép állatok s ezek közt van 40, melyen a pasa szokott lovagolni, melyek magasabbak és nagyobbak mint a közönséges lovak. Ezeken kívül van 600 ló a tiszték számára. Van ötszáz teve és 500 öszvér teherhordásra. Van négy hintó és két hordószék. Egy lóra egy napra számítnak egy mérő árpát és öt oka szalmát. El vannak számlálva a házak, sátrak, s a pasa két ezrede stb.

A pasa általában jókedvű ember, habár kissé hirtelen. Meg-

kívánja, hogy tegye mindenki kötelességét, akkor nincs baj — de ha nem, tánczol a bot. Gyűlöli a bűnt s személyesen utánna néz külső és belső tiszteinek.

A pasa szobája szófákkal van körülvéve, de ő nem alszik a szofán, a szoba közepébe tesz egy mátráczt, azt körül rakják a szófákról vett göndörpárnákkal, egyet a feje alá s ott alszik esti 10 órától hajnalig; napfeljötté előtt felkél, megmosdik, imádkozik s ismét lefekszik s még két órát alszik. Ajtaja előtt 10—12 apród van, kik közül 2—3 mindig ébren egymást felváltva őrködnek. A pasa musselin finomságú szőnyeggel takarózik, néha egy apródot beszólít, hogy lábát dörgölgesse. Másodszori keléskor kávézik, 1 óraker ebéd s többször nem eszik. A pasa évi jövedelme 243 ezer piaszter. Konstantinápolyban van egy serálja és két nyári laka kerttel. Adrianopolyban két serálja és két mezei laka, Larissában egy serálja és két villája, Marszuanban — születése helyén egy háza, egy temploma, egy fürdője. Van 250 ezer tallért érő ékszere. És most küldött Basra-ba, hogy vegyenek részére temérdek gyöngyöt. Le vannak írva az ünnepélyek, hogy miként megy a szultánhoz, s miként fogadja néha a fenségnek — ropant pénzbe kerülő látogatását. Le van írva ruhatára és a konyháknak egy napi költsége. De már szűkül a hely s itt soraim bezárom, csak azt említve meg, hogy a földi kis isten, midőn Bécs ostromát elhibázta, mint egy közönséges gonosztevő meg-sinórozott Nándorfelhíváratt, 1684-ben.

— K — S.

Archivum Rákócianum. VIII. — Gróf Bercsényi Miklós Leveleskönyvei s más emlékezetre méltó iratai. 1705—1711. Közli Thaly Kálmán. Budapest, 1882. A M. T. Akadémia könyvkiadó hivatala. XI és 449 l.

A »Századok« 1879. évfolyamában Thaly Kálmán cikksorozatát az 1707-iki dunántúli hadjáratról Szalay Lászlónak megjegyzésével vezeti be: »mily kár, hogy voltaképen e dolgokról oly keveset tudunk, holott a levéltárakban bizonyára még sokat lehetne föltalálni?« — Nagynevű írónk ezen óhaja és alapos sejtelme bőven teljesült, nem csupán a jelzett esetben, hanem az egész specialis korszakra nézve: tanúsítja Thaly Kálmán dús aratású összes tevékenysége, tanúsítja az Archivum Rákócianum, melynek már nyolczadik tekintélyes kötetét vesszszük.

Tartalma ennek tisztán Bercsényi, mint ezt a kevés sorral csak négy szakaszt foglaló tárgymutató tanítja, s ezekkel az Archivum e című csoportját befejezi. Megelőzi egy rövid, de a közölt anyag felől eléggé tájékozó előszó, mely áttekintést nyújt

azokról mik adatnak s honnét merítették? miben természetesen a vörösvári levéltár ismét leggazdagabb forrásnak bizonyúl.

E tárgyilagossá először az egyetlen rész lévén, mely szerző tollából eredt: nincs alkalom előadása vagy fölfogása érintésébe bocsátkozni, hanem közvetlenül tekinthetjük a közleményeket.

Először is töredékek Bercsényi tábori expedíciós könyveiből 1705. és 1709. évek két-két hónapjáról: polgári s hadi személynégyek, orderek, instructiók távolabb hadtestekhez hadműveleteik irányzására, leíratok a vármegyékhez, hadfogadási patensek, a seregek ruházására s fegyverzésére vonatkozó intézkedések, stb. efféle a főhadvezérség hatáskörébe eső teendők változatos sorozata.

Ezek közt lapozgatva egyik-másik szembe tűnik jellemző eredeti kitételei által, mint péld. egy dorgatorium a kecskemétiékhöz lanyhaságuk miatt, milyeket akkorban a háborús idők változatai alatt gyakrabban kénytelen volt a nemzeti fölkelés vezérhatalma kibocsátani; — vagy ismét, jelöl a vallásügyi bajoknak, egyes templomok a felekezetek közt vitás kérdések rendezése, péld. Zsolnán, hol a Boldogasszony szobrát megégették és a főhadvezér (buzgó catholicus) maga elé idézi igazolásul a feleket, fenyegetvén: eljönni ne késsenek, mert különben elhozhatja őket. — Továbbá találunk több rendeletet, mely arról tanuskodik, mennyire igyekezett a főhadvezér telhetőleg segíteni az akkori hadak természet szerű, de épen nem katonai modorú fegyelmetlenségén, hogy péld. téli vagy egyéb hosszabb szünetek alatt zászlót elhagyva elszéledtek, vagy a portyázó csapatok saját területükön is rakoncátlanokdtek: a melyekért, bár a körülmények kinövései valának, a rendes hadszervezethez szokott Bercsényi különösen nehezelt.

A nagyszámú katonai dispositiókban megismerkedünk sok csapatvezérrel és az alájok beosztott hadakkal, valamint területi rendeltetésükkel s különféle hadműveleti föladattal. E közt nem egy esetben személyes kis surlódásokat kell egyengetni, majd capacitálással simítva, majd parancshangon kettévágva: egy ízben még a kedvenczek, Bottyán és Ebeczky között is, midőn az öreg megöröltta, hogy utóbbi »generalis« címet negélyez. — A közjöveldelmi tanács és Szluha — rabváltás meg pénzek kezelése dolgában — is, fontosb tárgyat szolgáltatnak terjedelmes iratokra. — Végül még egy csomó különféle assignatio és katonai order.

Terjedelemre nézve legbővebb a következő csoport: Bercsényi diplomaciai levelezései a külföldön tartózkodó vagy küldetésekben járó politikai ügynökökhez, vagy külföldi hivatalos és magán egyénekhez, a nemzeti mozgalom végszakából 1709—1711.

Ezen bepillantásból eleven képet nyerünk azon roppant tevékenységről, mely kifejtetett, de egyúttal lehangoló benyomást azon tér háladatlan megbízhatlanságáról, melyben az mozgott. A

fejedelemnek szüksége volt a külföld támaszára, az európai combinatiókra: átható ítéllettel fogta föl azokat, és nem kimélt sem szellemi erő kifejtést, sem bőséges anyagi áldozatokat azok táplálása és ügyes fölhasználása érdekében — hanem midőn ő mint hatalmasság cselekedett s mint önálló tényező az általa fölkarolt és képviselt politikai föladatot irányozni vélte és szálait szötte — viszont azon külföldi udvarok és kormányok, kiknek hitt, kikben remélt, végső hátgondolatban őt mégis csak eszköznek tekintették, bátorították, hitegették, megadták neki az egyenrangú tiszteletet formai külsőségben, mint a többi nemzetközi érintkezéseikben — hanem ígéreteik káprázat, biztosításaik hullám, adott szavuk futó homok maradt, mert maguk részéről számításaikban Rákóczy nem volt czél, nem emelkedett önálló tárgygyá, melyet ők önmagaért követtek volna, mint szilárd állami elemet, úgy mint bármely más nagy-vagy kicsiny, de létében és hatáskörében elismert mozaik követ Európának akkor vajmi különfélen tarkázott saktáblája kockamezején.

Rákóczy s az ő képében a magyar fölkelés mindig csak *tantum comparationis* maradt, melyet a külföldiek saját állásuk vagy mozgásuk szempontjából segédeszközzül tekinteni, saját latjukban súlyúl fölhasználni meg nem szűntek; ebben egyetértettek, ebben egyik a másikat éber, irigy gyanakvó szemmel kíséré. S így ment, így változott a buzgóbb vagy lanyhább fölkarolás vagy elejtés, az alkudozások sürge nekibuzdulása, vagy tartogató huzavonája, az államszövetségi biztatások szilárdulása, vagy a végrehajtott küszöbén a fennakadás sőt hátrálás: mert a döntő nem volt az adott szó vagy annak látszatja, és Rákóczy meg a magyar *confoederatio* — hanem a közvetlen saját helyzet saját czélokra.

A jelen kötetben közölt íratgyűjtemény legnagyobbbrészt a lengyel- muszka- és svéd összeköttetésekre vonatkozik és sok darabjaiban érdekes világot vett ezen ernyedetlen levelezési közlekedés benső természetére, valamint a tárgyalat egyéniségek minőségére és az igen különböző személyviszonyokra is következtetéseket enged vagy fölvilágosítást nyújt. Azonban e levelezések már a nemzeti mozgalom végeveiből valók, a midőn a fejedelemnek szerencse csillaga mindinkább hanyatlott s ügyének diadalma keresztülvitelében a hit nem állott többé szilárd lábon azoknak elméjében, kik őt tartogatták, de hátgondolatjaikban az őszinteség és tett-készség árkelete kétkedve megingott s hanyatlásnak indult — úgy hogy mindaz nem valósult, mibe a fejedelem reményét vetette volt, és az oly kitartón, ügyesen vezetett combinatiók elvégre ködbe foszlottak a nélkül, hogy azokat valósulásra hozni, cselekvő végrehajításban megtestesíteni sikerült volna. E benyomást a levelezésből kiolvasni most könnyű az utókori olvasónak, viszont nem

kell felettébb csudálni, nem lehet felettébb gáncsolni a fejlődelmet és főhíveit, ha akkor, az élő jelenben minden emelkedett fölfogás és átható ítélet mellett a jóhiszemű önbizalom többet hitt, mint mennyit a valóság érdemelt, s nem bírta elhinni, hogy komoly alapnak ne tartsa a káprázatot, hogy ne építsen mind e diplomacziái sakjáték kecsegtetéseire. Midőn az eredmény vagyis helyesben eredménytelenség azután megmutatá minden vélt bizonyosnak illandóságát — csakugyan annál leverőbbé kelle válnia a csalódás visszahatásának, melynek borúja alól a bujdosó keble többé föl nem szabadult.

A harmadik szakasz, Bercsényi ingóságainak lajstromai 1701—1702. Unghvárott a lefoglaló biztosok összeírása szerint, gazdag tárháza az érdekesnél érdekesb adatoknak a dúsgazdag s finomizlésű főúr otthoni környezetéről lakásában s háztartásában.

Bármily szótalanunk látszik:útnék egy fiscalis összeírás, már magában a külső élet minden tartózkaira kiterjeszkedő roppant tartalma bőven beszél, hogy az ungvári »Intérieur«-nek egy annyira részletezett korrajzi képét ecsetelje, mely akár egy festőnek elég biztos, elég változatos anyagokat nyújthatna alkotásra és színezésre. Növeli még e lajstromok becsét s vonzó oldalait, hogy tárgyhalmazban a háziúrn kívül a hölgy személyéhez tartozó számos tárgy is van, mely öltözékeit, pompás ékszereit, művészi foglalkozását, ájtatosságát, és a mellett házias gondosságát tanúsítja.

Bajosan lehet egyes részleteket kiemelni, mert csoportosítva ismételni kellene a lajstromok foglalatját, s ha azokból kiszemelni akarnók mind az a mi jelesebben kitűnik, különösen drága érték, nevezetesség, vagy jellemző sajáttság, által; ily szemle maga ismét jókora rakássá nőné ki magát. Legjobb is tehát csak az egészre ráútalni, a mint is csak az egész együttesen adhatja a kellő teljes képet a tárgyalt ingó vagyon nagyszerűsége és változatossága felől.

Az utolsó szakasz, Ungvár vára 1711-ben, legrövidebb, ugyan de azért nem kevésbé figyelmenreméltó katonai szempontból védelmi intézkedések, fegyelmi s élelmi bel-igazgatás, fizetés, szertári ellátás stb. eff. ismertetésére, melyek közül kiválóan tűnik föl Bercsényi László személyisége számotadó Relatiójában, melyet a 21 éves ifjú a parancsnokság átadása felől, és azon alkalmammal tett rendelkezéseiről előterjesztett.

Ezen iratok kelte a korszaknak éppen végére esvén — ugyanis a békekötést érintő pár levél is van közte — ekkép időrendben is találóan rekeszti be a közlemények sorozatát.

BR. MEDNYÁNSZKY DÉNES.

TÁRCSA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

JAN. 4-ÉN tartatott meg a Társulat szokásos évi közgyűlése. Pulszky Ferencz elnöklete alatt.

Az elnök a beköszöntött új év alkalmából szívélyes szavakkal üdvözölte a szép számmal megjelent tagokat, s a közgyűlést megnyitónak jelentvén ki, felhívta a titkárt, hogy évi jelentését mutassa be. Mire a titkár következő jelentést olvasta fel:

Tisztelt közgyűlés!

Hagyományos szokása a társulatoknak, hogy midőn közgyűléseikkel egy működési évet bezárnak, visszatekintenek az eltöltött évre s munkásságuk eredménnyével beszámolnak. Mi e szokásnak hódolva, csak stereotyp ismétlésébe eshetünk annak, mi a múlt években már elmondott: mert társulatunk megalapítása óta annyira a zajtalan munkára van utálva, s működésének iránya alapításakor már annyira meg volt szabva, hogy más eredményről, mint a mely kitartó egyenletes munkával érhető el, nem számolhat be.

Működése magának a társulatnak ez elmúlt évben csak a fővárosra volt szorítva: de a választmány egyes tagjai vidéki levéltárakban eszközölt buvárlásokkal pótolták azt. Így Thaly Kálmán r. t. buzgalma következtében megnyílt a gróf Esterházy-család pozsonyi levéltára, továbbá Kassán a városi levéltárnak újonnan feltalált osztálya átkutattatott, ezenkívül a jászai és maros-vásárhelyi levéltárakban is folytattuk a megkezdett kutatást. Szentkláray t. t. a karlóczai patriarchalis és fruskagórai monostori szerb levéltárakban tett kutatásokat, s igen érdekes jelentését azokról egyik közelebbi füzetben fogja bemutatni.

Ez és a többi buvárkodásoknak feldolgozott eredményeit a »Századok« s a nyers vagy félíg feldolgozott anyagot a »Történelmi Tár« részint már bemutatták, részint be fogják mutatni. Ez utóbbinak pártolói az Akadémia ez évben nagybecsű ajándékkal lepte meg: Mihály vajda erdélyi szereplésének rajzával Szádeczky tollából, mely egy esomó ismeretlen adatot hozott napfényre.

A múlt évre kitézött pályázatok közül az egyiknek, annak melyet Bay Ilona ö nagysága hazafias áldozatkészségéből tüztünk ki, volt eredménye — a másik az, melyet Emich G. r. t. úr ajánlott fel a folyó évre

újra kitűzetett. Bay Ilona ő nagyságának hazai történetünk iránt viseltető érdeklődése lehetővé tette, hogy a folyó évre új pályadíj tűzetett ki, melynek határideje e hó végén fog lejárni. Még egy harmadik pályakérdésnek Rimely apát-kanonok úr által kitűzöttnek határideje is ez évben, szeptember 30-án fog lejárni. Ezenkívül Bay Ilona ő nga ismét 22 db aranyat küldött, mint ezt a múlt hóban volt szerencsém jelenteni: ennek miként leendő felhasználásáról ma fog a választmány dönten. Lehetetlen, hogy a nemeskeblű honleány iránt, ki társulatunk iránti jó akaratának annyi jelét adja, hálánkat a közgyűlés színe előtt ki ne fejezzem.

A hiányt, melyet társulatunk néhány tagtársunk elhalálózása s néhánynak kilépése által szenvedett, 83 évdíjas és 3 alapító tagnak belépése pótolta. Ezekhez járul 1 alapító s 11 évdíjas új tag, kiket most szerencsém volt előterjeszteni.

Kívánjunk Istentől munkánkra ez új évben is áldást és sikert!

A jelentés tudomásul vétetvén titkár jelenti, hogy ifj. *Hajós József* úr az alapító tagok sorába lépett, s alapítványát le is fizette, mely az alaptökhöz csatoltatik.

Évdíjas tagokká megválasztottak: gróf *Széchenyi Sándor*, Nagy-Dorog, (aj. gr. *Apponyi Sándor*); gróf *Teleki Sámuel*, Maros-Vásárhely, *Karácsonyi János* r. kath. s. lelkész, Békés; dr. *Somogyi Miksané, Landauer Ede, Karsai Albert*, Budapest; ifj. *Balló Lajos* gyógyszerész, Liptó-Szt.-Miklós, (aj. a titkár): *Szokol Gyula* körjegyző, Vazseccz; *Bulyovszky Aladár*, belügyministeri fogalmazó, (aj. *Reinitz Adolf*); dr. *Forrai János*, plébános, Vámos-Család, (aj. *Köberl János*); *Az írók és művészek társasága*, (aj. *Molnár Antal*); *Krausz Jenő* tanárjelölt, Zovány, (aj. *Thaly Kálmán*); *Tóth Lajos* ügyvéd, Budapest, (aj. *Máté Sándor*); *A Toldy-kör* Pozsonyban, (aj. *Kelemen*); Az esztergomi növendék papság magyar kath. irod. iskolája; *Salamon Vincze Székes-Fejérvár*, (aj. a pénztárnok); *Horváth Róbert, Börzsönyi Arnold*, Koltai Virgil sz.-benedek-rendi áldozárok, (aj. *Fejérpataky L.*); *Vosinszky Mór*, plébános, Lengyel, (aj. *Tergina Gy.*)

Ezután elnök kiemelvén, hogy az elnökök három évre terjedő mandatumuk lejárt, felhívja a Társulat jelenlevő tagjait, hogy szavazatukat az elnökökre adják be. Mindössze 56 szavazó volt jelen, kik is beadván szavazataikat s a cézdelák azonnal összeszámláltatván, kitünt, hogy *Ipolyi Arnold* első elnökké egyhangúlag, b. *Kemény Gábor* II-od elnökké 51, *Pulszky Ferencz* III-ad elnökké 53 szavazattal megválasztottak.

Ezután a 20 kilépő választmányi tag helyének betöltésére adat-

tak be a szavazatok, melyek felbontására bizottság küldetett ki, annak elnökévé *Gyórfás* István, tagjaivá *Csontos* J. és ifj. *Szinnyei* J. nevezettségével tettek ki.

A bizottság eltávozván *Szádeczky* Lajos felolvasta *Smolka* Szaniszló »Fekete (»Czarny«) Iván« című értekezését, mely általános fogadtatott.

Titkár bemutatja Bessenyeinek két végrendeletét, melyet Széll Farkas társulati tag a Társulat irattárának ajándékozott. Köszönettel fogadtatott.

Pénztárnok bemutatta múlt évi számadását, melyből kitűnt, hogy	
a bevétel volt	14,663 frt 93 kr 60 H
kiadás	10,741 frt 88 kr 20 H
pénztármaradék	3,927 frt 05 kr 40 H

A számadás megvizsgálására *Dedk* Farkas és *Horváth* Árpád kérték fel.

E közben a szavazatszedő bizottság beadta a választás eredményét, mely szerint választmányi tagokká megválasztattak a következő 3 évre:

Csaplár Benedek.	Dr. Ortway Tivadar.
Dr. Czobor Béla.	Lg. Óváry Lipót.
Emich Gusztáv.	Pesty Frigyes.
Gr. Eszterházy János.	Salamon Ferencz.
5. Haan Lajos.	15. Gr. Széchen Antal.
Dr. Hegedüs C. Lajos.	Szilády Áron.
Majláth Béla.	Tanárky Gedeon.
Nagy Gyula.	Thaly Kálmán.
Nátafalussy Kornél.	Véghelyi Dezső.
10. Szerémi hg. Odescalchi Arthur.	20. Villányi Szaniszló.

Ezzel a közgyűlés véget érven, zárt ülés tartatott. Pénztárnok jelentéséből értesülvén a választmány, hogy a Társulat eddigi ügyvédje lemondván ezen állásáról, eddigi működéséért köszönet szavaztatott neki, s egyszersmind társulati ügyvéddé egyhangúlag *Sigray* Pál választatott meg.

Azonkívül a választmány az Ipartörténeti Füzetek megkezdésére 600 frtot szavazott meg, s utasította az ipartörténeti bizottságot, hogy a jövő választmányi ülésre mutassa be az első füzet költségvetését.

A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS SZABADSÁGA.

.... tu ne cede

Contra audentior ito.

Vajjon mi érdeke van a magyar sajtó egy — bár fájdalom tekintélyes — részének abban, hogy a magyar történetírás szabadságát korlátozni akarja? Vajjon mit vétettek az írók, hogy ugyan ez a sajtó a nemzetet izgatja ellenök, s a censurának egy más — még a Sedlniczkyénél is gonoszabb — nemét akarja nyakukra hozni? vajjon meg érdemlik-e az Akadémia, a Kisfaludy-Társaság, a M. Tört. Társulat, hogy hazafiatlan színben tüntessenek fel s formalis hadjárat intéztessék ellenök? Vajjon nem érzik-e ezek az urak, hogy végeredményében mindegy, ha a szabad szót a Metternich censurája vagy a felzaklatott szenvedélyek furiája veri békóba?

Nem hiszem, hogy egyéb volna e jelenség oka, mint a vezércikkhezök türelmetlensége, kik a historiában épen úgy tagadják az ellenkező vélemény jogosultságát, mint a politikában. Csakhogy ez két különböző dolog. Vezércikkre lehet vezércikkkel felelni, de hosszas évek tanulmányának eredményét vezércikkkel elütni nem lehet. Lehet izgatni a tömeget, de ez nem czáfolás. Lehet általános frázisokban kimondani a történet hamisítás vádját: de azt be is kellene bizonyítani.

»Hivatalos történetírás« nálunk nincs, hála isten nem is volt, s hiszem istent nem is lesz. A miniszterelnöki palotából semmi szél sem fú ránk: mi ismerjük egymást mindnyájan a kik ezzel foglalkozunk, — bizony olyan kevesen vagyunk, hogy ismerhetjük — de mindnyájan becsületes hazafiak s jóhiszemű írók vagyunk. Ha egy közülünk más színben fogta is fel a Zrinyi-féle összeesküvés szereplőit, ha egy másik kutatva Martinovics jellemét más eredményre jutott is, mint a szóhagyomány tartja: ám czáfolják meg őket, de jóhiszeműségüket ne vonják kétségbe. Vajjon nem Fraknoi intézi-e a Történelmi Bizottság kiadványait, mely mintegy 20 kötet Archivum Rákócziánymot s egy screg Bethlenianumot adott ki? Vajjon hol van egyetlen szó Pauler munkájában, mely nem az igazság pártatlan kereséséről tenne tanúságot? De bárha épen e két munkában egyik-másik szereplőnek tévedései fel is vannak tárva, nem vették-e észre a gáncsolók, hogy maga az ügy, melyért azok elvérzettek, rokonszenvvel van tárgyalva?

Az istenért uraim, ha azt akarjátok, hogy a historia testis temporum, magistra vitae legyen, ne tiltsátok el a szabad szót, mint eltiltotta Sedlniczky és eltiltotta Prottmann. Ne igyekezzetek egyoldalúvá tenni. Bíráljátok, ha úgy tetszik, irányát, szellemét valamely munkának, de ne izgassatok vezércikkekben az egész történetírás ellen. Ez nem vezet jóra. Higgyétek el, a részletek kutatása sokat más színben tüntet elő, mint azt az általános körvonalokból ismertük — s nem árt, ha megismerjük azokat. Ne gyanúsítsátok azt, ki annak fáradalmas munkáját végzi — nem érdemli meg. Ne vonjátok becsületes jóhiszeműségét kétségbe — ezzel kiskorúságotokat, türelmetlenségtöket áruljátok el.

Bizony, ha átéltek volna azokat az idöket, melyeket mi átélünk, nem igyekeznének békóba verni az eszmék szabadságát, még ha olykor nektek nem tetszőket mond is.

SZILÁGYI SÁNDOR.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA dec. 19-iki összes ülésében tárgyalta jövő évi költségvetését s az osztályok propositióját változatlanul elfogadta. Miután azonban véglegesen az igazgatótanács fog dönteni, a tervezet pedig néhány ezer forinttal meghaladja a múlt évit — aligha tekinthetjük az egész operatumot egyébnek pium desideriumnál. Kár is volt addig, míg az utolsó szó nincs kimondva, nyilvánosságra hozni. Általán jó volna a tárgyalási módon változtatni — mert az nagyon czél szerűtlen dolog, hogy az osztályoknak sejtelmök se legyen arról, hogy tulajdonkép mennyi felett rendelkeznek — s arra legyenek kényszerítve, hogy pium desideriumokat terjeszsenek az igazgatótanács elé. Bizonyval helyes dolog, hogy az igazgatótanács nem akar tovább nyújtózkodni, mint meddig a lepedő ér; de hát miért nem mondja meg előre, hogy a jövő évben ennyire van pénz — rendelkezzetek hát ennyiről. Most hát az a kérdés: mit fog törülni az igazgatótanács?

De hát addig is lássuk az osztályok s bizottságok petitumaiból azt, a mi minket érdekel.

Az I. osztály felvett a Nyelvtörténeti szótárra 1800 frtot, a Nyelvméltárra 670 frtot, Régi magyar nyomtatványok kiadására 500 frtot.

Irodalom-történeti bizottság költségvetése: Irodalom-történeti Adattár kiadására 440 frt, Szilágyi Istvántól Szenczi Molnár Albert élete

600 frt, bécsi egyetem magy. tanulóí lajstromára 400 frt, a Figyelő segélyezésére 160 frt, Szabó Károly Bibliografiája I. felére 2000 frt.

A II. osztály költségvetéséből. Értekezésekre 4000 frt, a sz. korona műtörténeti leírására 1000 frt, a magyarországi municipale statútumok kiadásának megindítására 1000 frt, a jogtörténeti műszótár munkálataira 400 frt, dr. Márki Sándor dícséretre érdemesített pályamunkája kiadására 800 frt.

A történelmi bizottság költségvetése: Magyar Országgy. Eml. IX. első fele 800 frt, Erdélyi Országgy. Eml. IX. egész kötet 1600 frt, Anjoukori Okmánytár IV. köt. első fele 1000 frt, Hazai Okmánytár VIII. köt. 1000 frt, Archivum Rakocianum IX. k. 1200 frt, Wenzel G. A gazdaság tört. Magyarországhán 1000 frt, Marczali: II. József II. köt. 1500 frt, Rimai János levelezése 800 frt, velencei követjelentések I. 800 frt, régi városi számadások I. 1000 frt, Árpádkori Okmánytár indexe 200 frt, régi törvények kiadási előmunkálatai 200 frt, történeti emlékek másolására 400 frt, könyvkötő és kisebb kiadások 300 frt, előadói tiszteletdíj 400 frt.

Archaeolog. bizottság költségvetése: Monumenták kiadására 2500 frt, Archaeologiai Értesítő 2500 frt.

Valóban nehéz volna a választás e munkák, de általában a többi osztályok s bizottságok által felvettek közül is a törlésre. Azonban legyünk jó reménynyel. Hátha fog az igazgatótanács módot találni abban, hogy az egész költségvetést, úgy amint van, megszavazza. Ez volna a legjobb megoldás.

— A TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁG kiadásában megjelent Nádasdy Tamás nádor családí levelezése, kiadva Károlyi Árpád és Szalay József által a bécsi titkos s a budai orsz. ltárakban őrzött eredetiekről, Szalay tájékoztató bevezetésével s igen jó index-el s a ritkább mondatok jegyzékével ellátva. Szóval egészen correct publicatió. A gyűjtemény öt főrészre oszlik: I. a nádor, II. Kanisai Orsolya, Nádasdyne, III. Mayláth Istvánné IV. Nádasdy Ferencz leveleit foglalja magában, az V-ik rész függelék.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

»A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT rendes havi választmányi ülése« Ormós Zsigmond főispán elnöklete alatt, a tagok csekély számának jelenlétében dec. 20-án tartatott meg.

Az ülés kezdetét, mint mindenkor úgy most is, a délmagyarországi muzeum számára beérkezett adományoknak a titkári jelentésben való

felsorolása képezte, s első sorban a XIX. század magyar népdal költőjének — Petőfi Sándornak emléksobrára küldött koszorúk egy részének a d. m. o. muzeumban történt elhelyezése adatott elő.

A titkári jelentés második részében a régiségtár számára küldött római, magyar, lengyel, osztrák, németországi, angol és török pénzek s a könyvtár gyarapítására szolgáló akadémiái kiadványok (értekezések) soroltattak elő, mit Odor Samu pénztári jelentése követett.

Az ülés utolsó tárgyát Böhm Lénárt vál. tagnak a »Lederata Tibiscum közötti hadút vonal az egykori Dáciában« cz. felolvasása képezte, mely szerint szerző a Lederatától Bersoviaig terjedő castrumok helyekévé s az azokhoz vezető római hadút irányát saját kutatásai — a Centum Puteitől Tibiscumig terjedő castrumok fekvését és a fennemlített római útnak Tibiscumba vezető folytatólagos irányát pedig Torma Károlynak pontos és szakavatott vizsgálatai nyomán állapítja meg.

A tagajánlások után a d. m. o. term. tud. társulat választmányának átírtára értelmében a két társulat egyesítésének eszméje tárgyalott, mely ügyben a term. tud. társulattal érintkezés végett Horváth Pius, Jakabffy Pál és Varjassy Árpád társ. tagokból álló bizottság küldetett ki.

Ezzel az ülés eloszlott.

IRODALMI SZEMLE.

— HAZAI TÖRTÉNETÍRÁSUNK ismét egy gazdag forrás-munkával szaporodott. »A nagykárolyi gróf Károlyi család Oklevéltára« ez, melyből az első, 1253—1413 közt kelt okleveleket magában foglaló vaskos díszkiadású kötet megjelent. A munkát a család megbízásából gr. *Károlyi Tibor* adja ki, s Géresi Kálmán rendezi sajtó alá. A kiadásra vonatkozó elhatározás másfél év előtt kelt, az első kötet tehát elég gyorsan elkészült — mi reményt nyújt arra, hogy a következő kötetek nem nagy időközökben fogják követni. A levéltár maga ezelőtt sem volt hozzáférhetetlen: Szalay és Thaly sokat merítettek belőle, s a család a buvárkodási engedély megadásával épen nem fukarkodott. De semmi liberalitás sem pótolja a közzébozsátás liberalitását, akkor válik az a tudomány közkinségé a szó valódi értelmében. Fűraink nemcsak a *vagyont*, hanem a *nevet* is köszönik ősöknek — az áldozat, mit a név nymbusának hoznak, visszaszáll rájuk is. A ki ezt érzi, igazán méltó őséhez. Bár mennél töb-

ben éreznék azt úgy, mint Károlyi Tibor s követnék az ő nemes példáját! A nagybecsű és nagyértékű forrásmunkát bővebben fogjuk ismertetni.

— »MIHÁLY HAVASALFÖLDI VAJDA ERDÉLYBEN 1599—1601« cz. történeti monographia, *Szádeczky* Lajostól, melylyel az Akad. Történeti Bizottság kedveskedett a »Történelmi Tár« olvasóinak, külön kötetben is megjelent. E munkának ma kettős érdeke van. A románok, még mielőtt a kérdés történelmileg tisztázva lett volna, Mihályból nemzeti hőst csináltak: s mikor már ez megtörtént, történelmileg akarták igazolni a dolgot. Balcescu román nyelven, Teutschländer németül, de elfogúlt szempontból tekintve írták meg életét. Az oláh Akadémia kiadta Hurmuzaki gyűjteményének azon köteteit, melyben a vajdára vonatkozó adatok vannak: de nem teljesen, megcsonkítva, lényegeseket elhagyva. Szádeczky összegyűjté azokat az adatokat is, melyekhez a bukaresti tudósok nem juthattak, s azokat is, melyeket mellőzni jónak láttak, s valóban nagy-kiterjedésű bűvárlat alapján, a történelmi pártatlanság szemmel tartásával, megírta e nevezetes és kiváló condottieri erdélyi szereplését, kit szép tehetségevel s rosز szenvedélyeivel, érdemeivel és gyarlóságaival együtt valódi alakjában mutat be.

— »A KOMÁROMI MAGYAR SZÍNÉSZET TÖRTÉNETÉBŐL« megjelent a harmadik, 1821—33 közti időket magában foglaló kötet is. Színnyei e munkát eredetileg a »Komáromi Lapok« számára írta, s most külön lenyomat jelenik meg. Az adatok hozzá nagy gonddal és fáradsággal vannak összehordva, s bizonyos tekintetben nemcsak a komáromi, hanem az egész magyar színészet történetének képét nyújtja. Igen sok becses adat van ez érdekes korrajzban a történet számára megmentve.

— »A DEÉSI REF. EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETE, kapcsolatban a város kiválóbb eseményeivel« czím alatt *Kádár* József egy 251 lapnyi, meg lehetős terjedelmű s eléggé érdekes monographiát adott ki. Valóban, ritkán jelenik meg monographia, mely annyira megfelelően címének, mint cz. Az egyház annyira össze volt forrva a várossal, még csak nemrég is, úgy hogy a kettőt egymástól elkülönítve tárgyalni csaknem lehetetlen. De megtartani a helyes arányt kötelessége a monographusnak, s e részben Kádárt vád nem illeti. Aztán, ritka hely van, hol valamely országos esemény ne történt volna. Ezt a körülményt nem használni felesleges excursiókra, ez is tiszte a monographusnak, s Kádár itt is megtartá a helyes mértéket. De a mi egy monographiának állandó értékét biztosít, az, ha író a helyi levéltárakat felhasználja. Deésen két levéltár van:

egyik a városé. Ennek regestáit Torma nagybecsű közléséből (a »Történeti Lapok«-ban) ismerjük. Másik az egyházé. Ezt úgy tudjuk, hogy még a nagytudományú Torma József előtt is ismeretlen volt. S e két levéltárból ő Deés egyházi és belső életének igen érdekes képét állítja össze. Hogy a felíratokban itt-ott nyomda-hiba van, hogy a Deus-féle mondásra vonatkozó egyeztetési törekvése gyarló, az számba sem jöhet kevéssé gyakorlott írálya daczára sem, a munka érdemei mellett. Cultur-történeti tekintetben annyi fontos és érdekes részlet, új adat s tisztázás van benne, hogy mindazt szívesen elnézzük. Még csak azt kívánjuk megemlíteni, hogy a protestantismus behozatala előtti időszakot is tárgyalta.

— A »SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT« kiadványaiban nagy gondot fordít a történeti művekre. Most is egy érdekes s különösen a kath. közönséget érdeklő munkát adott ki svédországi Krisztináról Szentimrei Márton tollából, — ki az újabb történeti nyomozásokat is felhasználta, — vonzón és élvezhetően előadva. Krisztina regényes alakja megérdemelte, hogy a magyar közönségnek is bemutattassék.

— »AZ EMBERI MIVELŐDÉS TÖRTÉNETÉNEK« második teljesen átdolgozott kiadása P. Szatmáry Károlytól Tettey Nándor társulati könyvtárús kiadásában immár teljesen megjelent. Az egész munka három díszkiadású kötetből áll tartalomjegyzékkel s kimerítő név- és tárgymutatóval ellátva, mi a munka használhatóságát nagyon megkönnyíti. A munka ötszáz fametszetű ábrával és ékítménynyel van díszítve, melyek közt elegendő magyarországi tárgy is van. Általán e szép és díszes képek, köztük sok egykorú képnek vagy nyomtatványnak hasonmása, emeli a könyv becsét.

— »AZ UTOLSÓ CILLEY GRÓFOK ÉS VISZONYUK MAGYARORSZÁGBAN« történeti tanulmány *Schwickler* Brunótól, tudori értekezés. Nemcsak a hazai, hanem a külföldi források felhasználásával készült munka, mely a Cilley-családra vonatkozó adatokat összehozta, s kellően fel is dolgozta. E részben is igyekezett szerző bizonyos önállóságra tenni szert, habár néhol combinatióival talán igen messze megy — pl. midőn (56. l.) bár csak mint gyanítást mondja ki, hogy Cilley Ulrik egy déli szláv birodalom megalkotásán dolgozott, s midőn azt hiszi, hogy ugyanezen Ulrik az abszolút királyi hatalomért, a hatalom központosításáért küzdött — s épen ezért ő »valójában korán élt.« (56 l.) Ő Cilleyt, szemben azon sötét s kétségkívül túlzottan sötét rajzzal, milyennek az újabbkori történetírók festik, helyesebb, emberibb, igazibb alakban akarta előállítani, s ha ez neki *teljesen* nem is sikerült — hisz való-

jában egy fiatal ember erejét meghaladó törekvés — de már az, hogy több tekintetben mégis sikerült, méltánylásunkat megérdemli. Épen azért, mert szorgalmat és tehetséget látunk benne, szívünkben tanácsoljuk neki: tanuljon meg magyarul. Nincs az egész könyvben egy mondat sem, mely kifogástalan magyarsággal volna írva. Az ilyen kitételek, hogy »Eizinger kijátszta szerepét«, »ha a Cilley-család történetét szemmel tartjuk« stb. mutatják, hogy szerző nincs tisztában a szavak helyes értelmével, s nem nyelvérzéke után, hanem szótár segítségével írta munkáját — melynek olvasását az idegenszerűség megnehezíti. Akárhány erős botlást hozhatnánk fel tetszés szerint akármelyik lapról — de elhagyjuk azt, azon reményben, hogyha szerző magyar tanárnak készül, megtanul jól magyarul.

— TORMA ZSÓFIÁTÓL »Hunyad vármegye történelméhez« cím alatt igen érdekes monographia jelent meg, mely külön lenyomat a Hunyad vármegyei rég. és tört. társulat Évkönyvei I. kötetéből. A derék szerzőnek nagybecsű munkáját, mely mintegy beszámolás az ő ásatásainak eredményeiről, már tüzetesen ismertettük az Évkönyvek cikkei közt: egyike ez azon dolgoknak, melyek hazánk határain túl is méltó feltűnést keltettek.

— A SZOKÁS, HOGY KÜLÖNLENYOMATOKAT rendeltetnek a folyóiratokban, lapokban megjelent cikkekből, mind jobban kezd elterjedni. S tekintve, hogy a folyóiratok, lapok nagyszáma mellett, könnyebben hozzáférhetők, csakugyan üdvös szokásnak tarthatjuk. Így adta ki Czobor Béla a »Pécsi székesegyház restauráció«-ját, mely így önállóan egész becses monographiává nőtte ki magát. — Ivánfi Ede »Vázlatok Mosonymegye múltjából« című cikkét önállóan is kiadta, s ahhoz, mit már róla elmondottunk, csak annyit teszünk, hogy nem tenne felesleges munkát, ha a jövő évi programmban Mosonymegye múltjának egy másik részét dolgozná fel. — Márki Sándor »A nagyfalusi Arany-család« című cikkét, mely pár év előtt a »Századok«-ban jelent meg, újra kiadta új adatokkal bővítve: az érdekes és szépen írt értekezés egész jóvedelme az Arany-szobor alapjához csatoltatik. Ára 10 kr. — Miletz János tagtársunk »Bem délmagyarországi hadjárata« cím alatt egy 42 lapra terjedő mutatót — valójában pedig önmagában is kerek egész monographiát — adott ki »Temesvár és vidéke 1848—49-ben« című nagyobb művéből, melyhez az adatokat régóta nagy szorgalommal gyűjti, s mely ha elkészül és megjelenik, a forradalom-történetek igen becses forrása fog lenni.

— HÁROM TUDORI ÉRTEKEZÉS fekszik előttünk, melyek hasonlólag folyóiratokban megjelent cikkek külön lenyomatai: »Görgei Albert. Argyr a magyar költészetben,« Váli Bélától. Tudva van, hogy Benkő óta Argyrust történettudósaink szeretik allegoriának tekinteni, pedig Váli szerint hiájában bonczoljuk a mesét, abban költészetet igen, de történelmet nem lelünk. Sőt szerinte nem is magyar mesehős Argyr. Megpróbálta, de már sokkal kevesebb sikerrel Görgei életrajzát is összeállítani. Fraknói Vilmos »Hazai és külföldi iskolázás«-ában említett »Georgius Albertus Cassoviensis«-ében ismer rá, még pedig úgy, hogy a »Georgiusból« csinál Görgeit. Ilyen forma okoskodással akármit ki lehet sütni, mert lehet »nagy hite« a szerzőnek ahhoz, hogy Georgius annyit tesz, hogy Görgő, nem annyit, hogy György: de bíz az olvasónak nem sok hite lehet ahhoz, hogy szerző deákul tudjon. A bécsi tanuló, kit ő Argyr írójának vall, Kassai Albert György előbb lehetett, de nem Görgei Albert. — »A magyar óda-költés története a legrégibb időkől Vörösmarty-ig« Csernátoni Gyulától, eredetileg a »Figyelő«-ben jelent meg. Az első egyházi éneken Sz.-Bernát hymnusain, az Ave Maria stellán kezdve a XVI-ik századbéli Tasnády Péteren s Balassán, a következő század költőin az ódai lendületet mindenütt megérzi, s az értekezés a XVII-ik század költőire térve át, mind terjedelmesebbé lesz. Inkább irodalomtörténeti s széptani értekezés, mely igyekszik behatolni tárgyába. — Hattyuffy Dezsőtől »A hazai vármegyék és városok czimerai« egy öt ives monographia, mely az »Erdélyi Muzeum«-ból van lenyomva, s tárgyát alapos ismerettel és gondos tanulmányon karolja fel.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— THALY KÁLMÁN tagtársunk s orsz. képviselő, miután a tárgyalásokban ez ülősszak alatt is tevékeny és élénk részt vett, a szünidőt Pozsonyban töltötte, hol Bottyán levelezését rendezte sajtó alá s az Eszterházi ltárban folytatta kutatásait. E nagybecsű ltárból a Montecucculi levelezésére vonatkozó csomagot magával hozza.

— SZÉCHENYI naplóiból Zichy Antal egy kötetre valót már sajtó alá rendezett, a bírálóknak be is mutatta — úgy hogy az Akadémia kiadását remélhetőleg még ez év folytán megkezdi.

— BUNYITAY VINCE tagtársunk a nagyváradi püspökség történetén dolgozik s az első kötetet már sajtó alá adta. A forrás-tanulmányon alapuló

nagy munka, mely a már a pápai tizedlajstromot is felhasználta, Lipoviezky István nagyváradi püspök költségén fog világot látni.

— PESTY FRIGYES Rómából visszaérkezett, a pápai tized-lajstrom nagy részének másolatát magával hozva. Útjáról s római tartózkodásáról az »Egyetértés«-ben közlött leveleket, melyek közül az egyikben Kossuth-nál tett látogatását írja le. A társalgás leginkább Pestynek a horvát történetre vonatkozó kutatásai fölött folyt, s Kossuth megjegyzé, hogy fejtegetéseit teljesen osztja:

»Az ön érvelése — úgymond — megdönthetlen, mint a mathematica; adatai ellen semmi alapot nem lehet felhozni. De miután ön munkájában reám is hivatkozott, meg kell mondanom, hogy a pozsonyi országgyűlés küldöttségi operatumának elvesztését nem kell sajnálnia. Az illető operatutumot nem Bernát Zsigmond dolgozta ki, hanem én, és úgy hiszem, az még létezik azon irományok közt, melyeket nálam elkobozván, Bécsbe vittek. Az említett operatum két részre oszlott. Az első részben ki volt mutatva — habár nem oly kimerítő alaposzággal, mint ön tette, — hogy Veröcze, Posega és Szerém magyar vármegyék, és azokat nem illeti a Slavonia elnevezés. Ez operatum alapján és szellemében azután a nevezett három vármegyét csakugyan a magyar vármegyék közt sorolták fel az 1848. évi törvények. Az operatum második része a horvátok által folytonosan emlegetett, de senki által nem látott statutárius joggal foglalkozott. Egyébiránt én az ön utóbbi munkáit behatóan tanulmányoztam, és miután épen most »Emlékirataim« negyedik kötetén dolgozom, lesz alkalmam e kérdésre tüzetesen visszatérni.« Kellemetesen hatott reám — írja Pesty — nagy hazánkfiának történetirodalmi jártassága. A többek közt csak azt említem, hogy elémbé tárta a Batthyányi-féle Leges Ecclesiasticae című munkát, és rámutatván az I. kötet 327., 328. lapján közlött 1279. évi oklevélre, melyben a régi Horvátország fekvése ki van mutatva, azt kérdezte tőlem: »Ez az oklevél határozottan támogatja az ön érveléseit Horvátországnak a tengerpart melletti fekvésére nézve: és a Dráva-Száva közének magyar voltáról; de ön még sem hivatkozik reá. Van-e ezen oklevélnek valami bibéje? és ezért hallgatott róla?« Kijelentém, hogy nem volt szándékom e közjogi tárgyat kimeríteni, mert ha arra törekszem, akkor vastag kötet lesz belőle, és ez nem olyan könnyen járja be a közönség minden rétegeit, mint a mérsékelt terjedelmű füzet. A mit »a régi eltűnt vármegyék« című munkámban Horvátországról mondtam, távol sem keltett annyi figyelmet, mind midőn ugyanazt egy alig hat ívnyi füzetben elmondtam. Az utóbbi keltette fel a journalistica figyelmét, nem a nagy két kötetes munka. Elmellőztem nagy részben Gyurikovics és Palugyai ez irányú bizonyításait is, és inkább csak saját tanulmányaim eredményére szorítkoztam.« Kossuth ez ügyben levelet is írt Pestynek, melyet az »Egyetértés«-ben közzétett.

— GELICH RICHÁRD megírta Magyarország Függetlenségi harcának történetét, s az I. füzet már megjelent. Valóban ideje, hogy a függetlenségi harc története katonai szempontból is megírassék s méltányoltassék — s csak örülhetünk, hogy arra oly kitűnő szakember vállalkozott, mint Gelich. Aigner, a mű kiadója, felhívásában kiemeli, hogy e »munka első, a honvédelem szervezéséről szóló része nem kirekesztőleg katonai tartalmú, hanem a legfontosabb politikai mozzanatokot és napi eseményeket is chronológiai rendben foglalja magában. Magyarország akkori haderejének fokozatos szervezése, az arra befolyással bíró események csesetelése mellett, oly módon van e munkában előadva, hogy az olvasó a lassankint fejlődő honvéd-hadsereg megteremtésének tiszta képét lássa. Nemkülönbén kimerítően tárgyalja mindazon katonai telepek (fegyvergyárak stb.) keletkezését, fejlődését és tevékenységét, melyek a hadsereg szükségleteit fedezték és lehetővé tették, hogy a téli hadjárat tartama alatt a legkedvezőtlenebb viszonyok közt a Felső-Tiszánál jó hadászati működési bázist lehetett alapítani. A munkához van csatolva néhány legkitűnőbb katonai egyéniség életleírása.« Ez I. füzet négy ívből áll, igen díszes kiadású s a hadügy-ministerium megalakulásával s az előzményekkel foglalkozik. Ilavonként 2 füzet fog megjelenni. A 2 kötetre tervezett munka előfizetési ára 6 frt.

— A »KISFALUDY-TÁRSASÁG ÉVLAPOJAI«-nak XVII-ik kötete megjelent s a nagybecsű költői és aestheticai részen kívül néhány irodalomtörténeti cikket is tartalmaz, mint Kont Ignác korrajzát Euripidesről, Győry Vilmostól Calderon emlékeztét, Vadnay Károlytól a Tóth Kálmán fölött tartott emlékbeszédet.

— »GATTAJAI GOROVÉ ISTVÁN EMLÉKEZETE« cím alatt egy igen elegans kiállítású munka jelent meg, mely szemelvényeket tartalmaz az elhunyt író és államférfiú irodalmi s szónoklati hagyatékából s bevezetésül György Endrének az Akadémiában elmondott és nagy hatást tett emlékbeszédét tartalmazza, mely melegen és szépen írja le a kort melyben Gorové szerepelt, s mint irodalmi munka is, a kiválóbbak közé tartozik. A munka az emlékbeszéd meghallására megjelent közönség közt kiosztatott.

— A SYBEL-FÉLE Historische Zeitschrift 1882-ik évi 3-ik füzetében Jung, az ismert történetíró, röviden megemlékezik Torma legújabb műveiről, a Lines dacicusról, az Aquincumi ásatásokról, a Repertoriumról: nagy méltánylással szól ez utóbbiról, de még nagyobb sajnálkozással emeli ki, hogy a külföld előtt nagyrabecsült írónak e műveiből, az a ki magyarul nem tud, csak a képeket s térképeket használhatja s azon óhaját fejze ki, vajha azok német fordításban is megjelenének.

— Az ötödik füzetben Mangold tüzetesen ismerteti 1880-iki történeti irodalmunkat: az akadémia kiadványait, az »Értekezéseket«, a »Századok« és »Történelmi Tár« illető folyamait s az önálló munkákat. Gonddal készített s eléggé mindent magában foglaló összeállítás.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— CODEX DIPLOMATICUS Comitum Károlyi de Nagy-Károlyi gróf Károlyi-család Oklevéltára. A család megbízásából kiadja gróf Károlyi Tibor. Sajtó alá rendezte Géresi Kálmán. I. kötet. Oklevelek 1253—1413. Budapest, 1882. 8-adr. XVIII és 620 ll. 5 l. phototypicus hasonmással. Ára 5 frt.

— NÁDASDY TAMÁS nádor-családi levelezése. Szerkesztették dr. Károlyi Árpád és dr. Szalay József. Kiadja a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága. Budapest, 1882. 8-adr. XXVIII és 201 ll. Ára 1 frt 50 kr.

— A KOMÁROMI MAGYAR SZÍNÉSZET TÖRTÉNETE. Írta idősb Színnyei József. Harmadik füzet. 1821—1833. Komárom, 1882. 8-adr. 127—192 ll.

— SVÉDORSZÁGI KRISZTINA Élet és korrajz. Írta *Szentimrei* Márton. Budapest, 1882. Kis 8-adr. 279 l. (A Sz.-István-társulat által kiadott Házi könyvtár XLI. kötete.)

— AZ EMBERI MIVELŐDÉS TÖRTÉNETE. Második javított és bővített dolgozat. Írta P. Szathmáry Károly. III. kötet. Újkor. Budapest, 1882. Nagy 8-adr. 319 l. Ára 3 frt. (A 3 kötet együtt 9 frt.)

— A HAZAI VÁRMEGYÉK ÉS VÁROSOK CZÍMEREI. Írta Hattyufi Dezső. Kolozsvár, 1881. 8-adr. 86 l.

— GÖRGEI ALBERT. Argyus a magyar költészetben. Írta Váli Béla. Budapest, 1882. 8-adr. 19 l.

— AZ ERDÉLYI HIRLAPIRODALOM TÖRTÉNETE 1848-IG. Írta Jakab Elek. Budapest, 1882. 86 l. 8-r. Ára 50 kr.

— A SZÉKELY MIVELŐDÉSI EGYESÜLET ÉVKÖNYVE 1881-RE. Szerkesztette Buzogány Áron. Budapest, 1882. 122 l. 8-r.

— ÉSZREVÉTELEK a magyar irodalomról. Írta dr. Ferenczi Zoltán. Kolosvárt, 1882. 8-adr.

— HUNYAD VÁRMEGYE ÖSKORI TÖRTÉNELMÉHEZ. Három felolvasás és egy indítvány Torma Zsófiától. Budapest, 1882. 8-adr. 49 l.

— GESCHICHTE des Kampfes der Handwerkerzünfte und der Kaufmannsgremien mit der österreichischen Bureaucratie. (Vom Ende des 17. Jahrhunderts bis zum Jahre 1860.) Von Heinrich Reschauer. Wien, 1882. 8-adr. 268. l. Ára 3 frt.

ANONYMUS KÜLFÖLDI VONATKOZÁSAI.

Sokan és sokfélekép írtak már Béla király névtelen jegyzőjéről és koráról: de általában véve mindnyájan megegyeztek abban, hogy munkájának elve, felfogása, korának bélyegét viseli magán, hogy nem volt, nem lehetett, oly tudós, hogy azt, a mi évszázadok előtt történt, teljes objectivitásában képes lett volna felfogni, hanem a mit a maga korában látott, igen is hajlandó volt a rég múlt időben is mindenütt feltalálni. Mi e sorokban megkísértjük némely állítását a külföldről, s az ország határai-ról vizsgálni, melyekben — általában véve — szintén nem a honfoglalási kornak megfelelő valóság, hanem az van, mit a maga korának állapotairól következtetve képzelt, mi azután e korra is világot vet. Ezzel azonban korán sem akarunk azoknak hosszú sorába lépni, kik Névtelenünknek korát feszegették. E kérdés már el van döntve. Eldöntötte azt, még pedig úgy, a mint az efféle kérdéseket egyáltalában eldönteni lehet, Mátyás Flórián, ki a kárt, melyet tudományosságunknak eddig az által okozott, hogy e tárgyú akadémiái értekezéseit közre nem bocsátotta, némileg jóvátette azzal, hogy a »Gesta Hungarorum« legújabb kiadásához, a névtelen jegyző koráról, szokott alapossággal, és elme-éllel, nagybecsű observatiókat csatolt. Ezekben már ő is fel-említ egyetmást, mit mi itt elmondani akarunk, s a mit, a teljesség kedvéért nem mellőzhetünk: de az is, a mit ő nem érint, mert céljához nem tartozott, az sem ellenkezik állításával, sőt legtöbbszörre szintén bizonyítja, hogy Anonymus III. Béla királynak volt jegyzője; és ha ez áll, s a bevezetés P betűje csakugyan sigla, és nem a *prae*-nek rövidítése, akkor talán a személyre nézve is kockáztathatjuk azt a gyanítást, hogy ama Pál lehetett, ki III. Bélá-

nak oklevelét a zara-vecchiai Szent-János kolostor szabadságainak megerősítéséről, 1188-ban, Esztergomban kiadta.¹⁾

De térjünk tárgyunkra, és vegyük sorra az ország szomszédjait: mit mond róluk Anonymus?

Németországban a névtelen jegyző még mind a régi herczegségeket ismeri: Alemanniát, Bajorországot, Frankoniát, Szászországot, Thüringiát, Lotharingiát és Karinthiát.²⁾ Kézainál és a képes krónikában a magyarok Karinthiát, *Styriát*, *Carniolót* pusztítják.³⁾ Anonymusnál a XII. század első felén túl keletkezett újabb alakulások elő nem fordulnak. Még Austriát sem említi, mely 1156-ban lett herczegséggé és teljesen függetlenné Bajorországtól. Midőn Árpád Salánnak üzenteti, hogy megvették a Duna vizét tőle, a Duna folyásának jellemzésére mint végpontokat Görögországot és Regensburgot említi. A XII. században, a XIII. század elejéig, a keresztes háborúk idejében Regensburg volt főemporiuma a délnémet-keleti kereskedésnek, mely főútjául a Duna folyót használta, s Regensburgtól lefelé a magyar határig nem volt hely a Duna mentében, mely csak távolról is hozzá lett volna fogható. A XIII. század folyamában azonban ez megváltozott. A keleti kereskedés, Konstantinápolyt a keresztesek 1204-ben elfoglalván, Velenczének vette útját, az Alpokon átment Németországba, lassankint a nyugatibb városoknak, Ágostának, Ulmnak, és Norimbergának kezébe került. Magyarországra nézve pedig Regensburg helyét a XIII. század folyamában

¹⁾ Datum Strigonio per manus Pauli, aule regie . . . itt megszakad az oklevél, melyet Kukuljevič adott ki Cod. Dipl. Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae című gyűjteményében II. 146. Íróink e helyre eddig nem reflectáltak, mert a Farlati után Fejér által C. D. VII/I. 177. kiadott záradék töredékből épen a fennemlített szavak hiányoznak. Érdekes volna egyébiránt Kukuljevič forrásából constatalni a hiány természetét. Mi pedig a P. betűt illeti, a kérdés még teljesen nincs eldöntve — s az eredeti nem lévén előttünk, hozzá sem szólhatunk, mert M. Florianus a P. után határozottan pontot tesz, míg Fejérpataky szerint (Századok, 1877. 249.) ily pont nincsen.

²⁾ Caput 53 — 56.

³⁾ Kézai II. cap. 1., Képes Krónika II. 31., Thuróczy nál II. 33.

⁴⁾ Aquam Danubi, que a Ratisbona in Greciam descendit pecunia nostra comparavimus. Anonym. C. 38.

a közelebb eső Bécs foglalta el, melynek érdekében Leopold osztrák herceg már 1221-ben eltiltá a regensburgi kereskedőket a Magyarhonba való jöveteltől.¹⁾ Ha Anonymus a XIII-ik századnak eleje helyett annak végén ír: bizonyosan Regensburg helyett Bécset fogta volna említeni.

Ausztriától délre, a II. Ottó császár által 976-ban alapított vagyis inkább megújított Karinthia hercegségben a XII. század közepén, (1148—1158. közt.) a mai Felső-Ausztriában, akkor Bajországbán, Steyeren székelő örgrófok többnemű birtokokat szereztek: a mai Stajerország legnagyobb részét. Ezek közt volt a pütteni határgrofság is, mely a Semmering mindkét oldalán, a mai Német-Újhely területét is magában foglalva, Soprony és Vas megyék határa mentében, a stajerországi Hartbergig terjedt, és Karinthiához tartozott.²⁾ VI. Ottokár 1180. Bajorországtól független herceggé lévén, birtokai összességére lassankint a Stájer hercegség nevét kezdék alkalmazni, ámbár egyes részeit még mindig Karinthiának nevezik a XII. század végeig.³⁾ Névtelen jegyzőnk a Stajerország, Styria nevet nem használja még. Miután elbeszélte, hogy Ete és Boyta a magyar sereg egyharmadrészevel Baranyának mentek, Usubuu és Eusee, szintén egyharmadrészszel Veszprémet elfoglalva, a »római katonákat« a német földnek határáig a Lapincs folyóig kergették, s azután visszafordúlva, Vasvárt vették meg, s a Balaton mentében lovagolva, Tihanyba, Veszprémbe érve, a Torbágyon, Buda mellett, vadászgató Árpádhoz visszatértek: magának a fővajdának viselt dolgaira tér át, ki a maga harmadrészevel Ecilburgból, Sós-kút, Bodajkon át, — tehát a budaörs-bicske-győri úton — Pannonhalmára és onnan tovább a Rábához és Rábczához ment, »és a tótok és pannoniak népeit és országait feldúlta, és elfoglalta.«⁴⁾ »Sőt« — folytatja — »a ma-

¹⁾ Riezler: Geschichte von Bayern I. 775., II. 200. és kk. II. C. D. III/I. 343.

²⁾ Ismert dologról lévén szó, közvetlenül források helyett csak Kronos kézikönyvére: Geschichte Österreichs-ra (I. 333. 337. 613.) hivatkozom.

³⁾ Például: 1184., 1197-ben; Zahn Urkundenbuch des Herzogthums Steyermark I. 595. illetve II. 52.

⁴⁾ Cap. 48—50.

gyarok a murai karantanok határaiba is gyakran betörték» — »Sed et Carinthinorum moroanensium fines crebris incursibus instant« — »azoknak földjét birtokba vették, és az maradékuk isten segítségével, békésen és hatalmasan bírja mind a mai napig.«¹⁾ F szavakból némely régibb írónk — például Fejér — azt következtette, hogy Anonymusnak II. Géza kora *előtt* kellett élni, mert e királynak idejében pettaui Frigyes a magyar földet háborgatta,²⁾ és — mint hasonló nevű fiának 1222-ben kelt egy okleveléből tudjuk — a mai Gross-Sontagot, Friedau mellett, a Muraköz társzomszédságában, akkor még pusztá és lakatlan vidéket, elfoglalta;³⁾ II. Géza után tehát már nem lehetett mondani, hogy a magyarok a murai karantánok földét elfoglalták és *még* bírták, »békében és hatalmasan.« Mátyás Flórián ezzel szemben, Anonymus szövegében, Regino egyik helyét ismervén fel, azt nem a »murai Carantánokra«, hanem karantánok és *morvákra* érti, mert a magyarok a Murát sohasem nevezték Moroának, és Anonymus, ha a karantán örgrófságot akarta volna érteni, Styriának nevezte volna, mely név akkor már — III. Béla király korában — divatozott.⁴⁾ Teljesen igaza van a Chronica Hungarorum tudós kiadójának, hogy az előttünk ismeretes magyar oklevelek a német oklevelekben Muora, Mura, Mora, Mure, More-nek nevezett folyót⁵⁾ Murának és nem Moroának hívják: de a morvákat sem nevezik Moroanenses-eknek. Az is kétségtelen, hogy Anonymus kérdéses helyeken csak Reginonak ismert szavait »Carantanorum, Marahensium, ac Vulgarum fines crebris incursionum infestationibus irrumpunt«⁶⁾ írta ki: *de fel is dolgozta*, és úgy amint ő értette, meg is változtatta. Ő Magyarországon a hon-

¹⁾ Et eorum regiones possederunt, et usque in hodiernam diem, adjuvante domino, potenter et pacifice posteritas eorum detinet. Anonym. C. 50.

²⁾ C. D. II, 162. Zahnnál is, Urkundenbuch des Herz. Steyermark I. 432.

³⁾ C. D. III/I. 361.; ugyanaz az eredetiből kiadva Zahnnál i. h. II. 292.

⁴⁾ M. Flórianus: Chronica Hungarorum 296.

⁵⁾ A variánsokat a XIII. század közepéig l. Zahnnál i. h. I. 878. II. 691.

⁶⁾ Pertz Mon. SS. I. 600.

foglalás idejében nem ismer morvákat, hanem csak cseheket, kiknek legyőzését már korábban elbeszélte; a bolgárokkal is már végzett, midőn a pannoniai hadjáratról beszél: tehát még csak a karantanok maradtak Regino szövegéből, a »marahensis« szóval, melyet a carantanok melléknevének vett, és kissé érthetőbbé igyekezett tenni. Nem szabad ugyanis felejtenuk, hogy névtelen jegyzőnk rendkívül szabatos geographiai meghatározásaiban, és ha valamely hadjáratnak lefolyását, valamely seregnek mozgálatait elbeszéli, tárgyánál marad, és nem ugrál ide-oda.¹⁾ Az L. fejezetben Árpád dunántúli hadjáratával foglalkozván, semmi esetre sem keverte volna bele a dunáninneni már régen meghódított morváknak földjét, még ha — ismétlem — egyáltalában véve morvákat ismert is volna. De Stajeroszág déli részére, a mai Gross-Sonntag vidékére sem gondolhatott, mert annak irányában, mint láttuk, nem Árpád, hanem már alvezérei, végezték be a hódítás művét. A Carintinorum Morooanensium fines alatt tehát, melyeket a Rába és Rábczáig előnyomuló Árpád foglalt el, nem érthetett mást, mint Vasmegyének észak-nyugati, a Lapinestől felfelé eső részét, a Pinka mellékét, és Sopronmegye nyugati részét fel Németújhelyig, mely, mint már említettük, a Karinthiához tartozó pütteni határgrófságnak mentében terült: és csak

¹⁾ Szabó Károly, Anonymus magyar fordításához mellékelt jegyzeteiben ezt sohasem téveszti szem elől, s azért ő írta Anonymushoz a legsikerültebb Commentárt. Tévednek tehát azok, kik p. o. midőn Anonymus Bana vára elfoglalását a vágmelléki hadjáratban említi (Cap. 37.), azt mégis Dunán-túl, Komárommegyében keresik, holott az *talán* — csak odavetett véleménykép mondom — a mai *Bánka* körül, Pöstyén irányában keresendő, mely szokott átkelő hely volt a Vágon, s hajdan a pöstyéni hévíz is itt fakadt (Bél, Notitia IV. 496.), mi megfajtené a Bana (Bánya) nevet is, mely régi szláv nyelven, de Páriz-Pápai szerint magyarul is, hévízet, fürdőt jelent. Tévedett például Cornides is, midőn a Vindiciae-hez csatolt térképen a Vértes hegy aljába »juxta stagnum Ferteu« épített Csákvárát, a mai Fertő partjára helyezi, holott itt a Ferteu a velencei tót jelenti, mint III. Béla 1193-ki okleveléből, (C. D. II. 287. Knauznál M. Strig. I. 145. l.) melyben a fehérvári keresztések jószágait előszámlálja, a geographia fekvés összevetéséből, és különösen e szavakból: In Agar juxta fertev kétségtelenül kitünik, lévén nem ugyan Agar, de Agard helység mai napig is, a velencei tó mellett, Fehérmegyében.

természetes, ha III. Béla jegyzője volt, hogy a Styria nevet még nem használja, mert e név akkor, az ő idejében, úgyszólván szemeláttára szállott eme tartományokra,¹⁾ s ez új nevet ő — a tudós — csak nem alkalmazhatta a honfoglalási kornak geographiájára. A »murai karantánok« nevéből tehát épenséggel nem következik, hogy Jegyzőnk II. Géza király kora előtt élt: abból azonban, hogy a mai Styriának részeit még Karinthiának — murainak — nevezi, igenis következik, hogy III. Béla király korán túl nem írt, mert IV. Bélának jegyzője, több mint félszázad mulva, oly míveltség mellett, minőt Anonymusban találunk, bizonyosan már Styriáról szólt volna.

Az ország északnyugati részét, jelesen Nyitra vidékét, a magyarok bejövetele táján a morvák fejedelme, Szvatoplug birta. Országát hazánkban az újabb szláv írók nagyon messzire terjesztik, nyilvánvalólag abból a téves felfogásból, hogy mindaz, mit ma a tótság lak a felvidéken, akkor is már lakott, országnál számba vehető föld lett volna. XII-ik századbéli földjük azonban: prágai Kosmas szerényebb. Szerinte a morva fejedelem birodalma — pedig nagyot akar mondani — a Garamig terjedt. A Garamot veszi határnak a névtelen jegyző is: csakhogy ő — mint már említém — nem ismer többé morvákat, hanem csak cseheket, kiknek birodalma volt szomszédja a magyarnak a X. század óta, a Morva vize felől. Velük harcolnak Árpád vezérei Nyitra körül; tőlük foglalják el a földet a Morva vizéig. Főnökük azonban — és ez a jellemző — még csak herczeg, »Dux Boemorum«, és nem király,²⁾ a mivé a cseh herczeg — mint tudjuk — állandóan csak 1198-ban lett, a német király kegyelméből. Anonymus tehát oly korban írhatott, midőn e rangemelés vagy nem történt még meg, vagy oly új volt, hogy nem lehetett már a honfoglalás idejében is létezettnek tekinteni. A magyar-, cseh, vagy morva-határra nézve ellenben oly fogalmai vannak, melyekkel nem bírhatott az, ki a XII. század első felében, vagy még régebben volt királyi jegyző. A XI. század végén és a XII. elején Kálmán, és

¹⁾ Megjegyzendő egyébiránt, hogy Imre király Nagy-Marton határa közt ez irányról már mint fines Austriae beszél. C. D. II. 395.

²⁾ Anonymus C. 33—35., 37., 57.

II. István idejében a határt, Magyarország és Morvaország közt, az Olsava képezte, melynél még mai napig is a Magyar-Brod, azaz Magyar-Rév nevű helység fekszik.¹⁾ Anonymus szerint azonban a magyarok a Morva folyóig hatoltak, és torlaszokat rakván, az ország határait Boronáig és Saruvárig tűzték ki.²⁾ Mit kell értenünk Saruvár alatt? még máig sincsen eldöntve; a szintoly rejtélyes, és sokféleképen magyarázott »Borona«, azonban az ország »Boronáját«, Branáját — »portáját« jelent, a hrozinkai szorosban, az úton, mely Morvából, Magyarországból, Magyar-Brodtól Trencsénbe vezetett,³⁾ és a cseh hadaknak, és Peta tatárjainak útja volt, betörésüknél a XI., XII. és XIII. században. Annyi pedig mindenesetre kétségtelen elbeszéléséből, hogy — »firmatis obstaculis« — szárazföldi határt ért, mely az Olsava nem lehetett. Ily szárazföldi határ volt már a XIII. század elején (1217-ben), a mikor Szakolcza, vagyis inkább a terület, melyen ma áll, jóval délre az Olsavától, a határon feküdt.⁴⁾ Midőn II. Endre király 1217-ben Tamás ispán fiait, Sebest és Sándort a szentgyörgyi és bazini grófok őseit, e földnek birtokában, melyet már apjuknak adott, megerősíté, e puszta és vadon vidéken szomszédokúl nem említ helységeket. Nem egészen negyven évvel később, 1256-ban — IV. Béla Kozmát és Achillest, Sándor fiait ugyan e birtokban megerősítvén, szomszédokúl délre már Scinzenek (Szenicz), és Újvárnak a mai Holicsnak lakóit említi.⁵⁾ Nem okvetlenül szük-

¹⁾ Cosmas Pertz, Mon. SS. IX. 100., 105., Képes Chronika II. c. 68, (Thurócynál 63. c.) A cseh írók Cosmas Banoy-ját, »juxta castrum nomine Trencin« a mai morvaországi Banow-nak tartják: de lehet talán Bán is, Trencsénymegyében.

²⁾ Anonymus C. 37.

³⁾ Jirčėk: Das Recht in Böhmen 10. l.; Dudík: Geschichte von Mähren IV. 181.; Rogerius: Carmen Mis. C. 20., Endlichernél Mon. Árp. 267. l. S ehhez képest módosítanom kell véleményemet, melyet a magyarok letélepedéséről írt czikkemben, Századok 1877. 490., 491. l. Boronára nézve kifejeztem.

⁴⁾ Cod. Dipl. III/L. 199.

⁵⁾ C. D. IV/2. 392. A határok közt említett via exploratorum de Boemia, quae vulgo symarut dicitur, az idegen írók Jirčėk, Dudík »gerader, glatter Weg«-nek »sima utnak« magyarázzák, mi meg nem állhat: inkább »szamárutra« — hegyi közlekedésről lévén szó — gondolhatnak. Megjegyzendő egyébiránt, hogy ez oklevélnek 1549-ben Báthory

séges, hogy valamely »Újvár«-nak egy régibb vár is megfeleljen: de mégis lehetséges, sőt valószínű, s ekkor talán ez Újvár megfelelő »régi várának« a névtelen Saruvárját gondolhatnók, mely azonban 1217-ben már nem létezvén, azt bizonyítaná, vagy legalább egy okkal többel valószínűvé tenné, hogy Anonymus, ki még e várról mint létezőről szól, 1217. előtt írta munkáját.¹⁾

Lengyelországot említi a névtelen jegyző: de belviszonyairól mitsem mond. Tanúlságos azonban, a korra nézve a fogalom, melylyel jegyzőnk a Lengyelország felé való határokról bir. Tudvalevőleg, az Árpádházi királyok alatt, még a XIII. század végén is: Magyarország határait — talán a déli részt, a Duna partját, és nyugaton a mosonyi mocsárokat kivéve — sűrű erdők boríták. Ez erdők, nálunk ép úgy, mint például a cseheknél,²⁾ a honvédelmi rendszer egy fontos részét képezték, a mennyiben csak kevés ösvényen lehetett azokon áthatolni. Ez erdőkön belül pedig, ott a hol lakott föld kezdődött, voltak a gyepük, deák okmányainkban rendszerint: indagines,³⁾ melyek kő, fatorlaszokból, árkokból állottak, az erdei ösvényeket elvágták, és mintegy második védelmi vonalat képeztek. E gyepüket közmunkával tartotta fenn a szomszéd lakosság; az utakra, a nagyobb bejáratokra, »kapukra« pedig szintén a végbeli lakosok, és különösen az e célra rendelt »őrök« — »speculatores, exploratores« — vigyáztak, kik a dolog természeténél fogva, e gyepüknek közelé-

András által kiadott transumptumában (Orsz. Lev. Dipl. C. 92. sz.) Symanich, s az 1256-iki oklevélben Symanith áll, mit azonban hibás leírásnak kell tulajdonítanunk.

¹⁾ Lehetséges — de csak mint gyenge lehetőséget említem — hogy a mai Holics, mely »holy«-ra, Kopaszra emlékeztet, (Bil. i. h. IV. 509. l.) talán reminiscenciája a régi Saruvár nevének, meunyenben azt talán nem sárvárnak; mint a nyírségi hasonlókép írott várat (C. 21.), hanem Szárvárnak, azaz kopasz várnak ejtették. E lehetőség ellen szól, egyébiránt, hogy Anonymus az »sz« betűt általában »z«-vel írja: Zobolsu, Zotmár, Zamus sat. és csak a Salan névben, melyet valószínűleg Szalánnak akart ejteni, vagy talán Csalánnak? (C. 44.) teszen kivételt.

²⁾ Jireček, i. h. 10.

³⁾ »Indagines vulgo gepu« mondja egy oklevél 1225. C. D. III/2. 69.

ben laktak. Egy betörő, idegen hadsereget ez örök nem voltak képesek feltartóztatni; legfeljebb arra szolgáltak, hogy az országnak befelé lakó népe minél hamarabb értesülhessen a becsapásról: de kisebb rablócsapatok ellen, minők az akkori viszonyok közt — zsákmányolás végett — még IV. Béla korában, még Németországban is, gyakran képződtek és betörték, elégséges védelmet nyújtottak.¹⁾

Legszélesebb volt ez erdőöv — általában — az ország északi határán, Mármarostól kezdve, a Morvaig és Fehérhegységig; a lakosság szaporodtával, az erdők kiirtásával azonban, természetesen, mindinkább megritkult, mindinkább szűkebbre szorult. Anonymus elbeszélése és felfogása szerint Bors vezér és emberei a zólyomi erdőben »az ország határán kőből és fából erősséget emeltek, nehogy a csehek és lengyelek — kik a honfoglalás idejében még nem is voltak az ország szomszédai — lopás és rablás végett az országba bejöhessenek.«²⁾ Minthogy semmit sem olvasunk, hogy ez a Garam mentében haladó sereg a nagy hegyeket is átlépte volna, melyek a mai Zólyommegyét éjszak és éjszaknyugotról környezik, ez erősítéseket Zólyommegye mai területére kell helyeznünk, és nem kereshetjük a mai Turóczban, vagy Liptóban, melyeknek nagyobb mértékű benépesítése csak a XIII. század első tizedeiben kezdődik, de melyeket Anonymus, a fennebbiek szerint, a védelmi műveken túlfekvő még vadon, lakatlan vidéknek tudhatott.³⁾

¹⁾ A fennebbi állítások igazolására részletes megokolás helyett a forrásokra hivatkozom: 1194. W. XI. 58., 1204. C. D. III/1. 34., 1209. C. D. III/1. 73., 1225. évből: C. D. III/2. 69., 1248. II. O. VII. 38., 1251. II. O. VI. 59. 1254. C. D. IV/2. 219., 1256. C. D. IV/2. 381., 1263. Wenz. C. N. VIII. 68., 1268. C. D. IV/3. 473., 1269. Wenz. C. N. VIII. 242., 1270. U. o. 297., 1270. C. D. V/1. 23., 1272. u. o. 177., Frisingai Otto, Pertz M. SS. XX. 238. sat. Anonymus C. 22., 34. sat.

²⁾ Anonym. C. 34.

³⁾ Thurócz és Liptóról I. Századok 1877. foly. 485. l. A Bochna vagyis Ludan nemzetségnek állítólag már Péter korában való birtokát illetőleg — melyre nézve lásd Botka cikkét, Századok 1876. foly. 672. l. — megjegyzendő, hogy magának a kérdéses okmánynak tanúsága szerint is, Thurócz akkor még benépesítve nem volt. (W. VII. 207. l.) A zabori apátságnak kétségtelen és igen régi birtoka pedig,

Ugyancsak Anonymus szerint a honfoglalók Borsod várát, a Boldva mellé, az ország védelmére építék a lengyelek ellen.¹⁾ Tehát végvár, az ország belsejében? kérdezhetnők, ha tekintetbe nem vesszük, hogy volt idő, midőn Gömörnek felső része, Torna, Liptó még lakatlan, végbeli erdőt képeztek, s azért még 1194-ben III. Béla Barczát, Borsodmegye szélén, Gömör felé, a Sajótól délre, Miskócz Domokos bánnak örökös birtokát Pél földéért a Tisza mellett cserébe vette és — kétségkívül, mert az ország gyepűihez közel volt — királyi öreinek adta.²⁾ Sárosban, Anonymus szerint, a magyar foglalásnak végpontja Sóvár volt. Az is lehetett; mert Finta Eperjes mellett hajdan öröknek földje volt; IV. Béla korában azonban már a Beszkid hegység képezte a határt Lengyelország felé, a Poprád Palocsa alatt — épen mint most — még egy darabig az országban folyt, Fintáról pedig 1272. mar kipusztultak az örök, és V. István nem tartotta többé szükségesnek helyüket másokkal pótolni.³⁾

Oroszország délnyugati részén Veres Russiában, Anony-

melyet IV. Béla király 1249. magához váltott, és 1252-ben a thuróczi prépostságnak adományozott, csak a Nyitra felé közvetlenül eső részekre terjedt és a Thurócz folyón túl nem ment. C. D. VII/5. 87. és 280., II. O. VI. 69.

¹⁾ Anonym. C. 18.

²⁾ »Nostris exploratoribus assignavimus.« W. XI. 56. Hogy az itt érintett Borchá alatt, a szövegbeli Barczát, és nem a Kassa mellett fekvő Bárczát kell értenünk, kitűnik abból, hogy az a Miskolcz nemzetségnek, mely e vidéken bírt, volt örökös földje. E nemzetség birta Miskolczot is — melyet Árpád Anonymus C. 31. — szerint Bungerenek Bors atyjának adott; s így alig lehet kétséges, hogy ez volt a nemzetségnek ősatya, a mely esetben azután e nemzetség neve egyik példája volna annak, mikép változtatták a genus-ok, — modern szóval élve: családok — neveiket, kölesönözték azt helységekthől sat. V. ö. egyébiránt C. D. IV/1. 289., mely szerint Gömör és Tornának e részei már III. Béla idejében is némileg be voltak népesítve, de specialis királyi birtokot képeztek, mi szintén azt bizonyítja, hogy nem voltak első foglalású föld, hanem, ha szabad e kifejezéssel élnem, későbbkori írtványok. A gyepük különben megmaradtak sokáig, ha azokon túl már telepek is keletkeztek, p. o. C. D. IV/2. 381., Wenz. VIII. 68.

³⁾ Anonym. C. 17. Quondam terram speculatorum nostrorum. vulgariter Ewr dictorum, fynthia vocatam. II. O. V. 47. III. 38.; Wenzel VIII. 242., 297.

mus még két külön fejedelemséget ismert, Halicsot és Lodomért. Halics, több-kisebb fejedelemségből, — Przemysl, Terembowla, Zvinogródból — a XII. század derekán keletkezett Vladimírko alatt, ki II. Béla, és II. Gézának kortársa volt, a XII. század végén azonban a lodomeri herczeg, Román, elfoglalta, s azóta Halics Vladimirtól el nem vált. Anonymus felfogása tehát egy külön Vladimir és egy külön *Halics* herczegségről, oly állapotot tüntet fel, mely csak körülbelül hatvan esztendeig, mintegy 1139-től 1199-ig, felelt meg teljesen a valóságnak.¹⁾

Beljebb Oroszországban, Anonymus szerint, nagy szerepet játszik Kiev, de a legkisebb útálás vagy czélzás sincs arra, hogy 1240-ben a tatárok úgyszólván teljesen, és századokra elpusztították.²⁾ Említi a susdali herczegséget is, melynek külön állami léte és szerepe csak a XII. század elején kezdődik, de már e század közepén, 1157. óta, az első fejedelemnek Györgynek, fia András alatt Oroszország elsőrangú hatalmává emelkedik, s 1169-ben a kievi nagyherczegséget tekintélyben és hatalomban túlszárnyalja.³⁾ Anonymus már mint Oroszország főállamait ismeri a két herczegséget, s azért egy helyt Oroszország herczegeiről, »duces Ruthenorum«-ról szólván, hozzáteszi magyarázat-képen: azaz Kiev és Susdal herczégei.⁴⁾

A tatárokat, kikről a magyarok már 1223. előtt hallották, s kik később — oly véres emléket hagytak maguk után Orosz- és Magyarországbán — nem említi.⁵⁾ Kiev közelében azonban kúnokat ismer, kiknek latin neve »cumanus« — mint ő írja — nagy fényt vet névtelen jegyzőnk korára *felfelé*.

Feltűnő ugyanis, bár eddig csak Mátyás Florián vette észre, vagy mondta legalább ki⁶⁾, hogy a míg krónikáink ama

¹⁾ M. Florianus i. h. 271. Karamsin: Geschichte des Russischen Reichs. II. 155., III. 87. — ²⁾ Karamsin i. h. IV. 10.

³⁾ Karamsin i. h. II. 237., 266., Bestuschew Rjumin, Gesch. Russlands, I. 129., 139. és kk. II.

⁴⁾ Scilicet de Kieu et Susdal, Anonymus C. 10. és C. 7., 9.

⁵⁾ Spalatói Tamás 37. c. (Schwandtner Script. III. 602.) elbeszéléséből tudják, hogy a tatárok híre Magyarországha már akkor eljutott, mikor Oroszhonig jutottak és ismét visszamentek, tehát a kalkai csata idejében.

⁶⁾ M. Florianus i. h. 265. és kk. II.

részeiben, melyek a XI. vagy XII. századból valók,¹⁾ a kúnokat mindig »chunus«-nak hívják: a XIII. század elejétől kezdve írók és oklevelek egyaránt mindig a »cumanus« kifejezéssel élnek, úgy hogy a kisebb pozsonyi krónika 1203-ig terjedő egykorú feljegyzéseiben a chunus nevet használja: de ama későbbi toldalékában, mely a tatárdúlásról emlékezik, már a »cumanus« fordul elő.

¹⁾ Ez állításomnak magyarázatára — nem megokolására, mert arra itt nincs tér — megjegyzem, hogy Thuróczy Krónikájának II. részében, három ily régibb nagyobb részt találunk, mely *egészben* formáját megtartotta, és csak itt-ott van későbbi, könnyen felismerhető betoldásokkal kibővíve, vagy corruumpálva. Az első, mely megvan a bécsi képes és budai Krónikában, András és Béla versengésétől Salamon haláláig terjed, alkalmasint egy vagy közel korú, mindenesetre pedig Szent-Lászlónak canonisatiója előtt íratott. (Th. II. 44—56. c.) A második rész kezdődik Szent-László uralkodása derekán (C. 57.) és végződik II. Béla uralkodása elejével, akkor is íratott e szavakkal: »Confirmatum est ergo regnum in manu eius; et inimicos eius dedit Dominus in opprobrium usque in praesentem diem.« (C. 64.) Ez megvan a képes krónikában, de nincs meg a budaiban. A III. rész emennek folytatása. Kezdődik Thuróczy II. 64. fejezetében az aradi gyűlésről szóló, későbbkori, sokban absurd, betoldás után, Borics meghívásával, »Quia vero hungari, semper fluctuant injuria« sat., és megszakad a képes krónikában, melyben egyedül van meg, II. Géza uralkodása derekán, Thuróczy 66. caputjában. Hogy azonban még folytatása volt, mutatja a Müglennél német kivonatban (Kovachich: Sammlungen Kleiner Stücke 75—78. l., 51—55. fej.) fenntartott töredék, mely III. István halálával végződik, és III. Béla alatt íratott. Legalább a krónika — a többi közt — említi, hogy a vak Bélát meggyalázott Sámsonnak fiai: Turda és Tamás ispánok. Ily nevű emberek pedig III. Béla korában előfordúlnak, sőt egy helytt, 1180. tájon (W. C. I. 69.) világosan Thomas comes filius Sampsonis említettik. E részekben fordul elő a chunus név. Ezeket Kézai nem ismerte. A Thuróczy-féle krónika II. részének többi fejezetei Kun Lászlóig képezik — *nagyjában*, s annak egyes részeit nem bonczolva mondom — azt az anyagot, melyet ő felhasználált, kivont, megtoldott, simított; ez az anyag pedig a későbbi krónikákba egy közel Kézaihoz, jelen alakjában már V. István halála után készült redactioban maradt ránk, mert oly embereket említ élőképén p. o. Gyula, filius Ladislai, Conradus de Aldenburg, Stephanus, Ladislaus Gregorius, filius Keled, a nagy-martoni Simon és Mihályt, a kik, oklevelek tanúsága szerint, ebben a korban éltek. E redactió azután természetesen már »cumanus«-t használ Th. C. 39. anélkül, hogy M. Floriavussal interpolatióra kellene gondolnunk.

Erdély határaitól a névtelen jegyző mitsem mond. Egy helyt említi csak, hogy annak lakóit a kúnok és bessenyők zaklatják, mi eszünkbe juttatja a német vitézek letelepítését a Bárcz-ságban a kúnok ellen 1211-ben, és a »Bessenyő erdőt«, ¹⁾ melyet II. Endre is említ 1224-ben a szászoknak adott privilegiumában. Az oláhokról e helyütt nem szólunk. Legújabbban divatba jött incolatusuk kérdésével kapcsolni össze Anonymus korának meghatározását; de talán nem a legjobb methodus, még vitás, és teljesen el nem döntött kérdéseket használni fel más vitás kérdések eldöntésére. Elég megjegyeznünk, hogy ő még Erdélyben az oláhok mellett szláv lakosokról is tud: II. Géza korában telepített szászokat, és a székelyeket, kikről 1213-ban szól először oklevél, nem említi. ²⁾ Azok a székelyek, kik elbeszélése szerint a Mén-Marót ellen induló és a Korogy-érnél Szentes tájékán táborozó Usubuu és Velechez csatlakoztak: úgylátszik Mén-Marót-nak alattvalói voltak, és nem lehettek az erdélyi székelyek, hanem a bihariak, kik még 1217-ben Biharban egy külön századot, Székelyszázat képeztek, és Székelyhidon, Szent-Jobb táján, a Meszesnek vezető út irányában lakhattak. ³⁾

Általában véve, névtelen jegyzőnk ez epizódjában — mely idegen nemzetekre vonatkozván, itt tárgyalható — két történelmi eseményt vagy hagyományt találunk összekapcsolva. Az egyik Mén-Marót személye, ki Biharban lakik. Kézai és a képes krónika szerint Magyarországon Szvatoplug uralkodott, midőn Árpád bejött, de némelyek — teszük hozzá — »úgy beszélnek, hogy a magyarok második bejövetelökkor Marótot, nem Szvatoplugot

¹⁾ Anonym. C. 25., C. D. III/1. 106., 443.

²⁾ C. Dipl. III/1. 146.

³⁾ Anonym. C. 50., 51. Regestrum de Varad, 208. §. V. ö. Szabó Károly érdekes értekezését: A magyarországi székely telepekről (Századok 1880. 490. és kk. II.), melynek conclusióit egyébiránt mindenben nem oszthatom. Székelyeknek tartom a szentjobbhi kolostor custodes nemorumjait is, kik 1169-ben említettnek. (C. D. VII/1. 162.). De czekek, valamint a székelszásziak, nem voltak teljesen szabad emberek, nem voltak eredetileg a vághí székelyek sem (C. D. IV/3. 547.), mit nagyon meg kellene fontolni azoknak, kik ezekben a székelyekben, az aranyosihoz hasonló kitelepítéseket látnak.

találták Pannoniában fejedelmül.«¹⁾ Anonymus e »némelyekhez« tartozik, csakhogy ő, a morva fejedelmeknek történelmi, talán az *általá ismert* mondában is átment, még a legújabb időkben is vitás fekvésű székhelyét, Wellehrad-ot, Bellehradot, a synonym Biharra érté,²⁾ Marótból bihari fejedelmet csinált: egyszerű azonban mégis kicsuszszan tollából az eredeti név, habár nem is tisztán, hanem »Bellarid« megrontott alakjában.³⁾ De Marót nemzetiségét is tudja jegyzőnk. Kozár, kitől Attila volt népei, a székelyek a magyarokhoz pártolnak, és első sorban, mint előcsapat harczolnak korábbi uruk ellen, — »Et ante exercitum Usuhuu in prima acie pugnare ceperunt.« Ez a második történeti esemény, mely az ős hazába, a Dnieper és Don mentébe vezet vissza, midőn a magyarok még a kozárokkal érintkeztek, a kozárok közül a kabarok hozzájuk állottak, és — a biborban született császárnak tanúsága szerint — a csatákban előttük jártak.⁴⁾ Nehéz volna már most több mint hatszáz esztendő múlva, nyomról-nyomra követni az okoskodást, mely írónkat arra vitte, hogy a kabarokat székelyeknek nevezze. Talán így hítták őket?⁵⁾ vagy legalább e néven fordultak elő forrásában? mely legalább részben, valami történeti ének lehetett, arra mutatván nagy részletessége, a halottak számának, az ostrom napjainak pontos meghatározása. Akárhogy legyen azonban a dolog: Anonymus a történeti kabarokhoz hasonlító székely nevű népet tartja Attila népeinek, nem pedig a kúnokat, és vezéreiket, nem Edet, nem Edemént, az Aba

¹⁾ Kézai I. 4., Thuróczy I. 24., Képes Krónika, Florianusnál 121. l.

²⁾ Bihar és Belhrad azonos jelentéséről l. Szabó Károlyt, a Névtelen Jegyző magyar fordításában 74. l. 4. jegyzet.

³⁾ Így Florianusnál C. 51. Endlicher kiadásának Bellaradja még jobban megerősíténé állításomat.

⁴⁾ Szabó Károly: Bib. sz. Konstantin Munkái, Magy. Akad. Ért. Phil. sat. osztály. 1860. I. 133.

⁵⁾ Nem akarok a nyelvészethez kontárkodni, és a székely név eredetéről szólni, azért inkább kérdés, mint állításképp hozom fel azt az adatot, hogy a szibériai Kondoma mentében lakó tatároknál a »törzs«-öt sseök-nek olv. szeök nevezik. (Russische Revue 1882. 380. l.) Nem ez a mi székünk? Nem jelentett-e az előbb törzsöt, azután csak a törzs által lakott területet? Nem e székely a törzs előtt járó? Mire nyelvészeink adhatnának — ha érdemes — feleletet.

nemzetség őseit. Ellenben a »Húnnok története«, mely II. Endre király idejében íratott,¹⁾ Ed és Edöment, az Abák őseit, és népüket mondja határozottan Attila és a húnnok ivadékainak. Igaz, hogy e történet *mostani alakjában* ugyanezt mondja a székelyről is: de az nem volt meg benne eredetileg, az csak későbbi betoldás. Világosan meglátszik az a legnyersebb, legkevésbé simított, s azért bizton a legrégibbnek vehető redaction, melyet a pozsonyi krónika nevet viselő, XV. századbéli írásban fennmaradt dolgozat tartott meg számunkra.²⁾ Itt, miután a krónika elmondta, hogy Chaba, a krimhildi csatából alig 15,000 húnnal menekült meg, Attilának többi fiai és a többi húnnok pedig *mind* leöltek — aliis hunnis et filiis Attilae totaliter deletis et occisis — és elbeszélte, hogy Chaba Görögországba menekült, Kharezmből házasodott, Edet és Edement nemzette, e megjegyzést olvassuk: Hic nota de Siculis, melyben aztán *allentétben* a korábbi elbeszéléssel, elmondatik, hogy a krimhildi csatából *még* 3000 hún maradt meg, kiktől származnak az *erdélyi* székelék; és ismét halljuk, hogy Csaba Attilának fia volt, és fiait Ed és Edemennek hívták, kiktől származik az Aba nemzetség. A betoldás itt kézzel fogható, s a későbbi író még azt a fáradságot sem vette magának, hogy ez újabb adatait a régi szövegbe kellőleg beilleszsze, úgy hogy ha kihagyjuk, a hún krónika nemcsak hogy semmit sem vesz értelméből, hanem ellenkezőleg, befejező sorai jobban illenek az egészhez, mint most, midőn az elbeszélés folyamát a székelék jegyzet megszakítja.³⁾ E betoldást valószínűleg ama Kun László trónralépte táján élt compilatornak köszönhetjük, kinek művét Kézai ismerte, és követte, s a ki nagyobb szorgalommal, mint kritikával dolgozván, inkább az adatok bőségére mint igazságára tekintett.⁴⁾ Ismervén — úgylátszik — a hún krónika mel-

¹⁾ Lásd erre nézve »Szent-István és alkotmánya« Századok 1879. 27. 1. 1. j. és Marczali: A Magyar Történet kútfoi, 63. l. csak, hogy — úgy látszik — ő a húnnok történetét nem tartja külön műnek.

²⁾ A Krónika írásának koráról Knauz, Új M. Muzeum 1856. I. 403. A hún krónikát teljesen közli, a többire nézve csak epitome, mint legújabbán Marczali kimutatta, ennek alapján én is régibb véleményemet, hogy a II. rész is valami önálló, régi dolgozat, megváltoztattam.

³⁾ Chronicon Posoniense Toldy újabb kiadásában 39. l.

⁴⁾ Lásd a 108. lapon az ¹⁾ jegyzet végét. Neki köszönjük valószí-

lett az Anonymus által felhasznált székely mondát is *valami alakban*, azt az erdélyi székelyekre értette, ama bátor és erélyes fajra, mely mint az oroszországi brodnikok, vagy későbbi kozákok, s a mai »csángók«, a Felső-Maros, Küküllő és Olt völgyeiben, erdőkben és havasokon, életet és szabadságot keresett, és IV. Béla és V. István korában már annyira megszaporodott, hogy szerepet kezdett játszani történetünkben.¹⁾ Külsőleg nem oly világos a betoldás a bécsi képes és budai krónikában, mert elmaradt a jegyzés: Hic nota de Siculis, de azért mégis felismerhető, mert a tartalmi ellenmondások e két redactionban is megvannak, és azokat csak Kézai tolla simítja el, ki például nem mondja többé, hogy a húnok Csabának 15,000 emberén kívül *mind* elvesztek, hanem csak hogy igen kevesen maradtak meg, minek következtében azután nincs ellenmondás többé abban, hogy három ezren a Chigle mezőre is menekültek.²⁾ Eltűnik ez ellenmondás Thuróczyánál is, kinek munkája lett pedig régibb történetünknek kanoni könyve századokra, és ősrégi hagyományyá vált az, mi tulajdonképen csak a XIII. század második felében keletkezett, mint félreértése és kiterjesztése a kabarokról szóló, szintén már félreértett történeti igazságnak, mely félreértéseknek lánczolata annyival bír érdeklél ránk nézve a jelen kérdésben, hogy a láncznak első felismerhető szemét névtelenünknek elbeszélése képezi, mely krónikáinknál régibb korra vall, és a XIII. század elejénél újabb időre nem tehető.

Délre, a mai Oláhország felé, Anonymus tudósítása szerint, a magyarok Orsovánál megállapodtak.³⁾ Az ő felfogása szerint tehát a szörényi bánságnak, mely 1233. körül keletkezett *legnagyobb része*,⁴⁾ nem tartozott a magyar nemzet régi, ősi birtoká-

nüleg az erdélyi Zoltánnak furcsa epizódját (Thuróczi II. 30.) mely alatt talán Achtumnak és Csanádnak története lappang, a tudósítást, hogy a II. Géza alatt bejött Wolfer és Hedrich német vitézek Géza vajda alatt jöttek be (Th. II. 11.) sat. sat.

¹⁾ A székely megtelepedést olyan formának képzelhetjük, mint a csángók terjedését Kozma Ferencz leírása szerint: A Székelyföld. 77. l.

²⁾ Kézai, M. Florianusnál i. h. 69. l.

³⁾ Cap. 44.

⁴⁾ Pesty: a Szörényi Bánság I. 248.

hoz. Legérdekesebb azonban — kortanilag — az, mit a Balkán félsziget viszonyairól mond. Itt, a Dunántúl, Magyarországnak közvetlen szomszédjai: a bolgárok, kiket nagyon ismer és nem szeret. Az első bolgár birodalmat — a mint tudjuk — Szent-István korában (1018-ban) II. Vazul császár, a bolgárvesztő, megsemmisítette. Azóta Bulgária csak geographiai fogalom volt; 1186-ban azonban, midőn Angelos Izsák, görög császár III. Béla királyunk leányát elvévén, a lakodalmi költségek végett nagy adót vetett népére: a Haemusban lakó oláhok fellázadtak, és a bolgárokkal együtt, hosszú harc után, egy új oláh-bolgár birodalmat alapítottak.¹⁾ Ez alkalommal játszott először nagyobb szerepet az oláh nemzet, vagy legalább az a nép, melyet e néven neveztek, még pedig a bolgárokkal egyetemben, mi azelőtt sohasem történt. És névtelen jegyzőnkül, Glad soraiban együtt szerepelnek az oláhok, bolgárok és kúnok, mintha csak Kalojan bolgár fejedelem seregei lebegtek volna szeme előtt, kikkel a konstantinápolyi latinoknak, Balduin és Henrik császároknak, 1205-ben, 1206-ban harczolni kellett.²⁾ Az új birodalom és Magyarország ellenségek voltak. Imre király 1204-ben panaszkodik, hogy a bolgárok azt a földet is elfoglalták, melyet III. Béla csak mint leánya hozományát adott Angelos Izsáknak;³⁾ s e föld alatt mást nem érhetett, mint a mai Szerbiát és Bulgáriának egy részét, a Dunától a Balkán hegylánczig, melyen a magyar királyok már Salamon és Géza ideje óta, harczolva gyakran megfordultak. Anonymusnál is azzal a felfogással találkozunk, hogy Magyarország a honfoglalásnak, Zsolt vajdának idejében, az ókori Traján, és középkori Vazul-kapuig terjedt, s így tehát a III. Béla által Komnenos Manuel halála után 1182, 1183. pusztított és elfoglalt Boroncs, Nis, és Sophia, vagy Screducy már régmúlt idők óta Magyarországhoz tartoztak.⁴⁾

¹⁾ Nicetas Choniates 482. l. Jireček: Geschichte der Bulgaren 225. és kk. II.

²⁾ C. 44. Muralt: Essai de Chronogr. 1054. 1453. 226., 249., 289., 294. Jireček: Gesch. der Bulgaren 225. és kk. II.

³⁾ C. D. II. 437. l.

⁴⁾ C. 57., Cont. Zwetlenses, Pertz, SS. IX. 541., 542. Jireček. SZÁZADOK. 1883. II. FÜZET.

Ugyancsak Anonymus szerint a magyarok Árpád idejében Rácországot is meghódították:¹⁾ később azonban, ha való volt is, minden befolyásuk ez országra elenyészett Imre királyig, ki hatalmas kézzel belenyúlt Szerbia viszonyaiba, és fejedelmét magyar adózóvá tévé, vagyis a mint III. Incze pápa 1202-ben, a magyar állításokat és Anonymus felfogását reproducálva, magát kifejezte: a nagyzsúpán földjét — Rácországot — birodalmához *visszacsatolta*.²⁾

Ugyan-e korban találunk Horvátországban egy körülményt, mely névtelen jegyzőnknek egy — eddig még kellőleg fel nem világosított — állítását megmagyarázhatja. Szerinte az ungvári szlávok nyelvén a várispán Latorcz »ducának« neveztetett.³⁾ »Duca« — vezér értelemben nem szláv szó, de »ducas«-nak, olaszul »duca«-nak nevezik a XII. század végén Horvátországnak byzantin és magyar kormányzóit Rogert és Kalan pécsi püspököt;⁴⁾ lehetséges, hogy jegyzőnk e névvel a tengeremelléki szlávokra gondolt, kiket, ha III. Béla udvarában élt, jól ismerhetett, s az általuk használt elnevezést a szlávoknál általánosan szokásos elnevezésnek tartotta.

Nem tartozik szorosan ide, de a kérdés megvilágosítására szolgál a középkornak trójai mondája. Anonymus is megírta — mint előbeszédjéből tudjuk — Troja történetét a phrygiai Dares és más írók nyomán, még az iskolában. A középkor írói a XII. század közepe óta foglalkoztak sűrűbben ez ó-kori tárggyal. Chèvre

Geschichte der Bulg. 224. és Die Heerstrafe von Belgrad nach Constantinopel 30. és kk. II. 92. l.

¹⁾ C. 42., 45.

²⁾ »Ad suum dominium revocasset.« C. D. II. 389. E fontos körülményt észrevette M. Florianus is (i. h. 279.), de Imre király hódításai Szerbiában a régi Szerbiára, az adriai tenger mentére terjedtek ki, s ott kell keresnünk az általa elfoglalva tartott, hajdan bolgár, öt püspökséget is (C. D. II. 438.), nem a Wazil kaputól északra, a mai Szerbiában, mert 1204-ben Keve vár a magyar-bolgár határon feküdt, »Ubi solo Danubio mediante regnum Ungariae a Bulgarorum provincia separatur.« C. D. II. 433.

³⁾ C. 12., 13.

⁴⁾ Rogerius Slavoniae ducas. Kukuljevič, C. D. Dalm. Croat. Slav. II. 113., Duca Calano, u. o. 170.

d'Or Simon, Josephus Iscanus, az angol barát, Saint More Bene dek, Fritzlari Hermann, Homerosnak — sit venia verbo — e középkori utódjai mind, a XII. század második felében, és a XIII-iknak legelején írtak, még pedig mind, a legrégebbet, Simon apátot kivéve, közvetve vagy közvetlenül, Dares nyomán.¹⁾ Már most, sokkal valóbbszínű, hogy névtelen jegyzőnk, *még az iskolában* — habár azzal még gyermekkorra nem is gondolunk — akkor írt a trójai történetről, mikor azzal már a nyugati Európában szélteben foglalkoztak: mintsem, hogy ő megelőzte, — még az iskolában! — a francziákat, németeket, angolokat, és Historia Trojanáját a XI. században vagy a XII-iknek elején írta volna. Ez tehát határ volna felfelé, és szinte bizonyítaná, mint a felhozottakból több, különösen a »cumanus« név, és a bolgárok és »oláhok«-nak együttes említése, hogy munkája a XII. század második felénél régiebb nem lehet. Lefelé a határ, *csupán a külföldi vonatkozásokat tekintve* természetesen nem lehet oly világos, mert a régiebb eseményeket, bármily messze is estek tőle, tudhatta: de azért mégis kétségtelen, s e határ lefelé a tatárdúlás, melyről szóval sem emlékezik. A tatárok és világdöntő hadjárataik nála elő nem fordulnak, úgy hogy csak ismételhetem most is azt, mit öt évvel ezelőtt már itt — a »Századok«-ban²⁾ — mondtam, »lehetetlen, hogy egy író, ki annyira

¹⁾ Dunger: Die Sage vom Trojanischen Krieg 20—43. II. Marczali Guido kortársának tartja Anonymust (Egyet. Phil. Közlöny 1877. 365.. 366. l.), de oly hasonlatosságok alapján, melyeknél fogva kortársinak lehetne mondani mindenféle századbeli műveket.

²⁾ Századok 1877. 3782. V. ö. M. Florianust i. h. 277. Megemlítendőnek tartom egyébiránt mert eddig ez adatra — tudommal legalább — még senki sem reflectált, hogy 1250. a sárvári, erdélyi egyházmegyében fekvő — quondam celebre et possessionibus opulentum — monostor patronusai, István, Slavonia bánja, Privartus és többen, annak futaki birtokát eladják, mert a kolostor épületjei birtokai a tatárdúlásokor annyira elpusztultak, quod adhuc vix addici valeat, ut resurget. (C. D. IV₂. 67. l.) Már most ha tudjuk, hogy e patronusok a Gutkeled nemzetségből valók, hogy a Gutkeledék Szathmárban az ecsedi láp mellett birtak, és Szathmár az erdélyi püspökséghez tartozott: alig kételkedhetiünk, hogy a sárvári monostor azon a Sárváron keresendő, melyet Anonymus szerint, C. 21. Tas, mint Tasvárat építet, »nunc vero Saruuar vocatur.« Azon sem kételkedhetiünk, hogy

szeret elbeszélésében előre vágni, később történt dolgokat bele-
szőni, mint Anonymus, egy oly csapásról szót se tegyen, mely
fölforgatta az egész országot, és Kún László idejében még élő
emberek emlékezetére történt. Hogy a ki Sátoralja-Újhelynél
nem felejtí el I. András királyt: az általa jól ismert, annyiszor
említett, borsodi vidéknél, a Sajónál, a mohi csatáról egy szóval
se emlékezzék!»

PAULER GYULA.

ha a kolostor elpusztúlt, bizonyára a vár sem maradt meg, s ha Anonymus
arról, mint létezőről emlékezik, neki e pusztulás, tehát a tatárdúlás előtt
kellett írni.

A FELSŐ VÁRMEGYÉK RENDEINEK GYŰLÉSE KASSÁN

1683-BAN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Gróf Tökölyi Imre történeti szereplésének úgyszólván tetőpontján állott, midőn az 1682-ik év végéhez közeledett, s mielőtt az 1683-ik év beköszöntött. Tökölyi Imre követei, Gécsi István, Radics Endre és Turgonyi Sámuel a portánál, még mielőtt Caprara Bécsből, mint Lipót császár követe Konstantinápoly felé elindult, már kihallgatást kaptak, 1682-ik évi január 9-én, s mire Caprara oda ért, Tökölyinek a segély megígértetett.¹⁾ Ennek következtében Tökölyi Lipót császárnak a fegyverszünetet június 24-én felmondotta²⁾, Kassát a kurucz hadak aug. 14-én elfoglalják,³⁾ Eperjes 15-én megadja magát,⁴⁾ a bányavárosokat, Zólyomot, Véghlest, Lévát elfoglalja, Füleket sept. 10-én, a császáriak feladják⁵⁾, Fülek alatt sept. 11-én Ibrahim basa Tökölyit Magyarország királyának proclamálja, ki azonban a fejedelmi címmel is megelégszik.⁶⁾ Mindezzel szemben Lipót császár követe Caprara a portán a békealkudozások iránt kudarcot vall, elveszti a felső részeket, a bányavárosokat, s Caprara által arról is értesül, hogy a szultán nagyban fegyverkezik a jövő 1683-ik évi hadjáratra, s míg Caprara mindezeket Drinápolyból oct. 10-én megírja Lipót császárnak,⁷⁾ azalatt Tökölyi Imre is kellő tudomással birt a török készülődésekről, és saját hadait ő is erősbíteni készült.

1) Szalay : Magy. tört. V. köt. 227. l.

2) U. a. u. o. 228. l.

3) U. a. u. o. 230. l.

4) Wagner: *Analecta Scepusii* IV. köt. 193. l.

5) U. a. u. o.

6) U. a. u. o.; Fessler: *Gesch. d. Ungern* IX. köt. 317. l.; Szalay eml. hely 231. l.

7) Szalay em. hely 254. l., Fessler i. h. 317. l.

Ily körülmények között Lipót császár Eszterházy Pál nádorra bízta a Vágvonál védelmét, felhatalmazván őt egyúttal a bújdosókat Lipót kegyéről is biztosítani.¹⁾ Ezzel egyidejűleg célszerűnek vélte a császár Szaponara által Tökölyi előtt oda nyilatkozni, hogy ha ez seregét feloszlátja, az országgyűlésnek engedelmeskedik s a portát reá bírja, hogy a fegyvernagyvást húsz évre meghosszabbítja, ez esetben Tökölyi Imre legfőbb óhaja is teljesedni fog, s kijelenté előtt Szaponara, hogy Zrinyi Ilonát a császár neki eljegyezte, s különösen azt kívánja, hogy a töröknél a fegyverszünet létrehozásában Tökölyi közbenjárjon.²⁾

Ezekután nov. 19-én Tökölyi hat havi fegyverszünetet köt, s dec. 1-én a fejedelem követei: Szirmay István és Jánoki Zsigmond a fegyverszünet pontjait Bécsből Lőcsére hozták,³⁾ s Tökölyi Imre dec. 12-én Munkácsból 1683-ik évi január 11-ére Kassára országgyűlést hirdetett.⁴⁾ Mielőtt azonban a kassai országgyűlés megnyílt, már január 2-án a szultán harci zászlóját Konstantinápolyban kibontották, s Leopoldnak meg volt üzenve a háború.⁵⁾

A most röviden ecsetelt állapotok előzték meg a kassai országgyűlés megnyitását. A mi magát az országgyűlést illeti, erről a történelmi munkák alig néhány sorral emlékeznek meg, s még a történetírók egy része nem is említi, másik része csak szárazon annyit regisztrál, hogy 1683-án január havában Kassán országgyűlés volt; Katona, Fessler, Wagner, Szalay felsorolják a gyűlés határozatának egynémely pontját, Tökölyi Imre propositióit, s azon hangulatot, melynek nyomása alatt a határozatok hozattak. Mind ezen közlemények azonban alig terjednek egy oldalra, s épen azt, a mi ezen országgyűlés történetében érdekes és fontos, megtudni nem lehet, s mai napig ismeretlen annak története, ismeretlenek actái, naplója, ismeretlen a propositiók teljes szövege, a resolútiók, az abban résztvevett megyék, és követek nevei: egy szóval mind az, a mi ezen országgyűlés történetét jellemzi, adatok hiányából a történelem lapjairól elmaradt s e részben is igazolva lett a föltevés, hogy a magános, a családi levéltárak elsárgult iratai között lap-pangó s még ismeretlenül maradt sok érdekes történelmi fontoságú adatok halmaza között fölszínre kerülnek az 1683-ik évi

¹⁾ Szalay u. o. 235. l.

²⁾ Joh. Majláth: Geschichte der Magyaren V. köt. 32. l.

³⁾ Szalay e. h. 235. l., Wagner e. h. 194. l.

⁴⁾ Pray: Epistolae Procerum III. köt. 503. l. *) alatt; Fessler e. h. 319. Kaprinai Gyűjt., A. XXXII. 395. lap.

⁵⁾ Szalay e. h. 254. l.

kassai országgyűlésre vonatkozó adatok is, melyek hivatva leendek történet-irodalmunknak ezt illető hiányait pótolni.

S ezen adatokat kedvező körülmények hozzájárulásával csakugyan szerencsés valék megtalálni oly írott emlék alakjában, mely történelmi hitelességét teljesen igazolja, egykorúságára nézve kétségen kívül áll, tartalmánál fogva pedig felöleli mind azt, a mi ezen országgyűlés tizenhatsz napi tartama alatt, t. i. január 11-től január 28-ig, s annak tizenhat ülésében előfordult, tárgyalatott és határozatott. Mint napló lépésről-lépésre, napról-napra közli, feljegyzí az országgyűlés eseményeit, s egész terjedelmében beiktatja az actákat, melyek mint propositiók a fejedelem részéről, s mint replicák a gyűlés által a tanácskozók asztalára kerültek. Ezen okírat, eltekintve attól, hogy az 1683-ik évi kassai országgyűlés történetével alaposan megismertet, oly adatok birtokába juttatja történeti irodalmunkat, melyek jó nagy része ismeretlen volt, de részben helyreigazítja az adatok hiányában helytelenül előadott tényeket is, melyeknek a kellő szempontból való felderítése kívánatossá teszi ezen fontos és érdekes okírat teljes szövegének közétételét.

Ezen történelmileg elegendőleg indokolt és határozó körülmények késztettek arra, hogy az említett okíratot ez alkalommal itt bemutassam, s annak tartalmát saját elemeire szétiszvedve megismertessem, oly czélból, hogy ha ezen dolgozatom fonalán annak történeti fontosságát kibővíve s az történeti irodalmunk erre vonatkozó lézagát pótolja: annak teljes szövege kiadassék s közzététele által, az érdeklődő nagy közönség is tájékozó ismeretével bírhaíson ezen említett országgyűlés történetének.

I.

A magyar nemzeti muzeum könyvtárának levéltári osztályában, a karacsberényi gróf Berényi család által letéteményezett családi oklevelek között van Fasciculus 71. Nro 81. alatt azon okírat, mely az 1683-ik évben a felső-magyarországi megyék által gróf Tökölyi Imre fejedelem összehívására tartott országgyűlésnek részletes és kimerítő adatait nyújtja jelen értekezésem tárgyához. Ez írat huszonegy és fél, fél ívrét alakban összefűzött csomagból áll, melynek címe: »Acta Congregationis Partium Regni Hungariae Superiorum et Comitatum nonnullorum Cis-Danubianorum per Celsissimum Dominum Principem, Dominum Emericum Thököly, Partium regni Hungariae Dominum promulce, et in Libera ac Regia Civitate Cassoviensi Anno infra-
o inchoatae et celebratae.«

Ez okíratnak címét, Tökölyi Imre propositióit, erre a

fejedelem követeivel hozott végzéseket, továbbá ugyancsak a fejedelmi propositiókat szerkesztett válaszíratot, a fényes portára küldendő követ instructióját, s végre a fejedelemhez intézett azon felíratot kivéve, melyben tudatják, hogy az országgyűlés a fényes portára küldendő követekül Szirmay Istvánt választotta: az okírat magyarul van írva. Valószínűnek tartom, hogy ezen napló alakjában készült feljegyzései az országgyűlés eseményeinek, valamelyik jelen levő követnek saját céljaira szánt munkája, melynek egykorúsága iránt a legcsekélyebb kételyt is kizárja az íratcsomag külső és belső jellege.

Midőn is jelen értekezésem fonalán a most említett okíratot megismertetném, szükségesnek véltem dolgozatom belső felosztásának e tárgy természetében fekvő irányát néhány szóval jelezni. Ennélfogva értekezésem első részének súlypontja azon történeti hibás, vagy téves előadásokra nehezül, melyeknek helyreigazítására kellő támpontokat és hiteles adatokat nyújt ezen íratcsomag, vonatkozással az 1683-ik évi kassai országgyűlésre, annak lefolyására és végzéseire. A második rész pedig ugyancsak ezen okíratot magát, s az országgyűlést összességében és részleteiben öleli fel; mint a mely két irány elég történeti érdekekkel bír arra nézve, hogy az történeti irodalmunk eddigi felőlő hégagát pótolja, és közkinccsű váljék.

Történetíróink a kassai gyűlés megnyitási napjára nézve eltérő nézetben lévén, azt hol január 11-ére, hol január 13-ára, hol pedig egész általánosságban január hó elejére teszik. Így a többi között Pray¹⁾ január 11-én megnyitottnak mondja: »Hi — t. i. a portára menendő követek — habito Cassoviae 11. Januarii conventu decreti sunt. . .« Pray azonban önmagával ellenkezésbe jön, minthogy egy másik munkájában január 13-ára teszi a megnyitás napját:²⁾ »Comitis Cassoviam pro XIII. Januarii, vicinis Comitatus. . .« sat. Fessler ugyancsak január 11-két írja.³⁾ Szalay László,⁴⁾ Horváth Mihály⁵⁾ január 13-ik napját mondják, melyre a gyűlés gróf Tökölyi Imre által kihirdettetett. A »Histoire des Revolutions de Hongrie«⁶⁾ csak annyit mond, hogy a kassai gyűlés január elejére volt kitűzve. Még határozatlanabbúl

¹⁾ Epistolae Procerum III. köt. 505. lapon a *) alatti megjegyzésben.

²⁾ Historia Reg. Hung. III. köt. 402. lap.

³⁾ Die Geschichten der Hungern IX. köt. 319. l.

⁴⁾ Magyarország története, 1857. évi kiadás V. köt. 235. l.

⁵⁾ Magyarország története, második kiadás: VI. köt. 124. l.

⁶⁾ Histoire des Revolutions de Hongrie I. köt. 304. l.

szól Wagner krónikása,¹⁾ s az 1683-ik évi kassai gyűlést datum nélkül registrálja, Katona szintén csak annyit mond, hogy Tökölyi Kassára országgyűlést hirdetett.²⁾ Mindezek közül egyik sem említi a forrást, honnan ezen országgyűlés megnyitására vonatkozó adatokat merítették. Valószínűnek tartom, hogy Szalayt és Horváthot Han és Lünig ejtették tévedésbe, mint a kiknek történeti munkájuk különben is legközelebb esik az 1683-ik évhez. Han³⁾ ugyanis ezt írja: »Mehr angeregter Landtag . . . nacher Kaschau verlegt . . . dass oftermeldeter Tökely den 3. (13) Januarii die Proposition der Vertrags Punkten denen nachfolgenden Lauts eröffnen und vortragen. . .«; Lünig pedig⁴⁾ Tökölyi propositióját egész terjedelmében adván, ennek datumát január 13-ára teszi. Ezen két összhangzó kelteztést — a mi pedig Hannál Tökölyi propositióinak felolvasási napjára, Lunignál pedig ugyanezen propositió keltezésére vonatkozik, s egyik sem az országgyűlés megnyitási napjára — lehet, hogy Szalay is Horváth is, a megnyitás napjául vették, bárha Szalay igen jól ismerte Kaprinay kézírati gyűjteményének azon kötetét,⁵⁾ melyben ezen gyűlésnek megnyitási napja tisztán és világosan jelezve van eme szavakkal a bevezetésben: » . . . a Celsissimo Domino Principe Domino Emerico Teökeölly de Késmark pro 11-ma mensis Januarii anni nunc currentis 1683. indictae et Cassoviae celebratae.«⁶⁾ Nem tudom az okát, miért mellőzte Szalay és Horváth a most említett kézirat ezen adatát, s ezt annál kevésbé magyarázhatom meg, minthogy Szalay, s utánna az utóbbira hivatkozva Horváth Mihály is Kaprinai kéziratából kivonatolva idézik Tökölyinek az összegyűlt rendek elé terjesztett propositióit.⁷⁾ Hogy pedig a gyűlés Kaprinay kézírata és Fessler szerint is csakugyan január 11-ére való összehívva, a jelen értekezésemben ismertetendő egykorú kézirat is bizonyítja következő szavaival: »Sessio Prima. Anno Domini 1683. Die 11. Januarii nemes Kassa városában conflualván az méltóságos fejedelem Thökölyi Imre kegyelmes urunk ő nagysága convocatiójára. . .«⁸⁾ s január

1) *Analecta Scepunii* IV. rész 194. l.

2) *Historia Crit. R. H.* XXXV. köt. 23. lap.

3) *Alt und neu Pannonia* 1686-ik év. 521. lap.

4) Lünig Joh. Christ: *Publicorum Negationum Sylloge* 1694. évi 823-ik lapon.

5) *Collectan. Manuscript. A.* XXXII. fol. 395—414. oldal.

6) *U. a.* 395. oldal.

7) Szalay: *Magy. tört.* V. köt. 239. l. 33. jegyzet; Horváth. *Magy. tört.* VI. köt. 125. l. 1. jegyzet.

8) Berényi levélt. Fasc. 71. N° 81. 1. oldal.

13-án, midőn is a fejedelem propositiója kelt, s az felolvastatott, az összegyűlt rendek már a harmadik ülést tartották.¹⁾

Han ezen gyűlésre vonatkozó előadásában azt mondja, hogy Tökölyi a kassai gyűlésben az athnamét is felolvastatta.²⁾ Hánnak ezen állítása teljesen valótlan, nemcsak, de sőt inkább éppen az, hogy a rendek sürgető követelése daczára, kik az athname felolvasását kétszer is kívánták³⁾ Tökölyitől, s ezt tőlük egyenesen megtagadta,⁴⁾ legnagyobb indító oka lőn ama bizalmatlanságnak, mely ugyancsak a rendek között a kassai gyűlésen Tökölyi ellenében kitört.

Nem felel meg a történeti tények valóságának, a »Histoire des Revolutions de Hongrie« című munkának azon előadása sem, hogy a tiszai vármegyék reá állottak ugyan Tökölyi propositióira, de a többiek időt kérvén a meggondolásra, minden végzés nélkül elszéledtek; s ugyanezen tévedést követi el Horváth Mihály is, midőn az említett munkát idézvén, kimondja, hogy: »Tökölyi a jelenlevők valamennyiét nem nyerte meg a török szövetség pártolására, ezek időt kívántak s végzés nélkül távoztak stb.⁵⁾ Mindabból, a mi az összegyűlt rendek eltávozására vonatkozik, csak annyi igaz, hogy a gyűlés hetedik napján, hétfőn jan. 18-án, miután a hadak elosztása felett sokáig vitatkozva, megegyezni nem tudtak, a rendek felháborodtak Kemency Ferencz, szabolcsmegyei követ ellen, sőt a teremmből kiutasítani akarták de említett megkövetvén a statusokat, mégis csak bent maradt.⁶⁾ Még két eset fordult elő, melynél fogva a tanácsteremben bent levő az ülést elhagyta. Az első esetben Medveczky Mátyás mint katolikus, és meg nem hívott utasított ki a január 20-án tartott kilenczedik ülésből;⁷⁾ a második esetben, ugyanezen ülés alkalmával, midőn a portára küldendő követ költségének felosztása felett tanácskoztak Abaúj vármegye követei: Kálmánczay István alispán, Bakay István, Várady Mihály és Rosa Mihály is elhagyták a termet, de ismét csak visszatértek.⁸⁾ Hogy azonban a gyűlés első napján megjelent vármegyék követi mindvégig jelen voltak a gyűlésen, világosan bizonyítja az, hogy a január 22-ikén tartott

1) U. o. 8-ik oldal.

2) Alt u. Neu Panmonia 522. lapon.

3) Berényi levélt. Manuser. Fasc. 71. Nro 81. a n. muz. 16., 22. l.

4) Revolutions de Hongrie. I. köt. 305. l.

5) Magy. tört. VI. köt. 125. l.

6) Berényi levélt. Mans. Fasc. 71. Nro 81., 49. l.

7) U. o. 42. lap.

8) Berényi levélt. Ms. Fasc. 71. Nro 81., 43. l.

11-ik ülésen a vármegyeék követei együttesen határozták meg a portára küldendő követ költségeit, s a gyűlés utolsó napján, t. i. január 28-án a 16-ik ülésen ugyancsak a jelen volt vármegyeék megannyija nevében és aláírásával készült a portai követ Szirmay István instructiója; s a Tökölyihez intézett felírat, melyben tudomására hozzák, hogy Szirmay István követtársukat küldik a fényes portára, követségbe, aláírva: »Datum Cassoviae 28. jan. 1683. Celsitudinis Vestrae humillimi serui status et ordines viginti comitatum ad praesentem consultationem congregati;«¹⁾ mi, ha a tiszai vármegyéken kívül a többi követek a gyűlést elhagyják, nem történhetik vala.

Hibás Katonának ezen gyűlésre vonatkozó azon közleménye, melyben írja, hogy az összegyűlték tanácskozásaiiban, vagyis az országgyűlés üléseiben Tökölyi maga foglalta el a legfőbb helyet: »superiorem in Comitibus locum ipse occupat.«²⁾ A Kaprinay-féle kézirat szerint³⁾, melyre Szalay is hivatkozik,⁴⁾ de a Berényi-féle naplóban is⁵⁾ az országgyűlés Sebestyén Endre váradi püspököt választotta elnökeül s Tökölyi Imre, ahányszor csak érintkezett az országgyűléssel, azt mindég követi útján tette,⁶⁾ s ugyanígy cselekedett az országgyűlés is, a mikor a fejedelmet viselt dolgairól, resolútióról vagy bármi másról értesítenie kellett;⁷⁾ mire máskülönben, ha Tökölyi az országgyűlésen a legfőbb helyet elfoglalja s ott jelen van, szükség nem leendett.

A Kaprinai féle kézirat azonban, melynek, mint töredéknek hitelessége óvatossággal veendő, azt is regisztrálja, hogy Sebestyén András erdélyi püspök és szepesi prépost elnökül választott, bárha *nem volt jelen*.⁸⁾ Ugyanezt írja utánna Szalay is, hozzá tévén, hogy Sebestyén Endrének küldetése levén a lengyel királyhoz, helyét Jalkóczi Endre egri nagyprépost foglalta el.⁹⁾ A Berényi-féle kézirati naplóban Sebestyén Endrének helyettesítése sehol elő nem fordul, de Jalkóczi Endre egri nagyprépost sem, de igenis Jalkóczi János jászai nagyprépost, ki az első üléstől a fejedelemhez átvendő üzenet deputatusai között először

¹⁾ U. o. 79. és 81. II.

²⁾ Hist. Crit. Reg. Hung. XXXV. köt. 23. I.

³⁾ Kaprinay Coll. Manus. A. XXXII. 395. I.

⁴⁾ Magy. tört. V. köt. 238. I.

⁵⁾ Berényi levél. u. o. I. lapon.

⁶⁾ U. o. 16. I.

⁷⁾ U. o. I., 16., 22. II.

⁸⁾ Collec. Mns. u. o. 395. I.

⁹⁾ Magy. tört. V. köt. 238. I.

neveztetik; ¹⁾ másodszer pedig az országgyűlésen jelenlevők sorában, mint az egri káptalannak egyik követé. ²⁾ Jalkóczinak keresztnevére nézve lehet tévedés, akár egyik, vagy másik kéziratban; sőt föltehető az is, hogy Jalkóczi az országgyűlés helyetteselnökeül választatott, bárha ezen körülményt sem az egyik, sem a másik kézirat nem említi, s Szalay mégis Kaprinaira hivatkozik; de hogy Jalkóczi az elnöki széket Sebestyén Endre helyett el nem foglalá az országgyűlés utolsó napjáig, e mellett bizonyít az, hogy január 17-én, vasárnap ülés nem tartatván, Tökölyi a követek egy részét megvendégelvén, közöttük előfordul Sebestyén András is. ³⁾ Ugyancsak jelen van a január 18-án tartott hetedik ülésen is, ⁴⁾ s Jalkóczi helyettesítése az egész országgyűlés alatt a naplóban említve nincsen; s csak az utolsó ülés napján, t. i. január 28-án, midőn az országgyűlés Tökölyi Imrénél búcsúkihallgatáson volt, említi a naplóíró, hogy a praeses betegsége miatt Illyefalvy István legyen a szószólló. ⁵⁾

Fessler is hibásan állítja, midőn azt mondja, hogy Tökölyi Imre Kassára gyűlést hirdet a felső-magyarországi tizenhárom vármegyének, és ott Tökölyi elnökölt, az erdélyi és török követekkel oldalánál. ⁶⁾ Az elnökségre nézve kimutattuk, hogy ott nem Tökölyi Imre, de Sebestyén Endre elnökölt; s hogy a kassai országgyűlésen nemcsak a felső-magyarországi tizenhárom vármegye, de azonkívül még más öt vármegye, összesen tehát tizen-nyolcz vármegye, kilencz szabad királyi város, három püspök, két káptalan és egy convent követői, tizenkilencz távollevő mágnás és özvegynö követői is megjelentek január 11-én, ezt a kézirati napló lajstromosan, a követek neveivel följegyezve kimutatja; ⁷⁾ s a vármegyék száma a gyűlés utolsó napjáig húszra szaporodott.

Végre az összegyűlt rendek által hozott határozatokat illetőleg, két, lényegében felette fontos, de egészen téves közleményt Szalay László és Horváth Mihály érdemes történetírónknak, a történeti igazság érdekében helyre kell igazítanom, annál is inkább, minthogy ez a Kassán összegyűlt rendeknek oly intenciókat tulajdonít, melyeket, a már ekkor nyíltan mutatkozó bizalmatlansága a rendeknek Tökölyi irányában épen nem táplált, s

¹⁾ Berényi levélt. Mns. Fasc. 71. N° 81., 1. l.

²⁾ U. o. 2. l.

³⁾ U. o. 30. l.

⁴⁾ U. o. 31. l.

⁵⁾ U. o. 82. l.

⁶⁾ Die Gesch. d. Ung. IX. köt. 319. l.

⁷⁾ Berényi levélt. Mns. Fasc. 71. Nro 81. 2. s kk. 11.

oly ferde világításba helyezi a tényeket, melyeknek helyreigazítását a történeti igazságszolgáltatás követeli.

Hivatkozván ugyanis Horváth Mihály nagybecsű történeti művében,¹⁾ a »Histoire des revolutions de Hongrie«, Hannak »Alt und Neu-Pannonia« című munkájára, és Hevenesy kézírataira, Szalaynál: hogy a tiszai megyék rendei a sereg élelmezésére 50 ezer forintot szavaztak meg, s hogy Tökölyi által a portára küldendő követekhez maguk is társakat rendeltek, kik a többi között újabb biztosítását kérnék ki a szultánnak, hogy Tökölyi halála után fejedelmöket szabadon választhassák, béke pedig az ő befolyások nélkül ne köttessék.

Eltételezve Horváth Mihály kútforrásainak helytelen lapidézeteitől, mi egyébbiránt toll- és sajtóhiba is lehet, valamint az, midőn Szalaynál nem Kaprinayra, de Hevenesyre hivatkozik: az általa előadott határozatai a kassai gyűlésnek idézett kútforrásainak egyikében sem fordulnak elő. A »Revolutions de Hongrie« című munka, 301-ik lapján, a Füleken történekekkel foglalkozik; a 303-ik lapon pedig előadja a szultánnak Füleken vára alatt 1682-ik évben kihirdetett athnaméját, melyben tudvalevőleg az is előfordul, hogy Tökölyi halálával a nemzet királyt szabadon választhat magának, s hogy a nemzet kizárásával a szultán békét nem köt. A következő lapon röviden adja elő, hogy 1683-ik évben Kassán gyűlés volt, de ott sem a Tökölyi propositióit, sem a rendek határozatát, sem a portai követküldést nem említi. Han említt munkájában három lapon át foglalkozik a felső-magyarországi rendek kassai gyűlésével; az 521-ik lapon 8 pontban adja elő Tökölyi propositióit; a következő lapon pedig mondja, hogy a szultántól kapott »Conditiones so selbiger Kaiser denen Hungaren, in einem mit eigener Hand geschrieben und mit seiner Pittschaft bekräftigtem Schreibem, unwilliget kundmachen.« Ez pedig csak a szultán athnaméja lehetett, mely Tökölyit fejedlemmé teszi; de a mely, a mint előbb kimutattuk a kassai gyűlésen fel nem olvastatott. Végre az 523-ik lapon, a kassai gyűlésről csak annyit említ, hogy a rendek Tökölyi pénzkövetelései miatt elégedetlenek levének: hazamenetelüket sietették.

A mi pedig a Kaprinai kéziratot illeti, föl kell tenni, hogy azt Horváth Mihály érdemes írónk nem ismerte, mert ha ismerte volna, akkor nem idézi vala Szalayt; s meggyőződött volna arról, hogy Szalay nem a gyűlés határozatainak, de a Tökölyi propositióinak indoklásából idézte Kaprinayt; s meggyőződött volna arról is, hogy a hivatkozott kéziratban a rendek által megszavazott 50 ezer forint igen érdekes hosszú vita után nem a sereg élel-

¹⁾ Magy. tört. VI. köt. 125. lap, és ¹⁾ alatti jegyzék.

mezésére, de a portai követség költségére volt felajánlva, s hogy abban a portai követségnek adott instructióról egy árva szóval sem tétetik említés; mert ha mindezen fontos körülmény a Kaprinay kéziratban feltalálható lett volna, Szalay bizonyára nem mulasztja el, mint a kassai gyűlésnek úgyszólván legnevezetesebb mozzanatait felhasználni.

Amde a Berényi-féle kézirati napló, mely Kaprinai kézírata töredékes tartalmának lényegével megegyez, igen érdekesen írja le a rendek által felajánlott 50 ezer forint történetét, mely összeg, ezen kézirat szerint is a portai követség költségeire volt megszávozva. Ugyanezen kézirat teljes szövegében tartalmazza azon instructiót is, mely a kassai rendek részéről választott portai követnek utasításul adatott, de az sem a Tökölyi halála utáni szabad választás, sem a békekötésre való befolyás újabb biztosításának szorgalmazását nem tartalmazza.

Nem lehet említetlenül hagynom még Lunigot, ki »Publicorum Negotiorum . . . Sylloge« című munkájában Tökölyi Imrénék 1683-ik évben a kassai gyűlés elé terjesztett propositionit teljes szöveggel kinyomatta.¹⁾ Lunig e közleménye azonban valószínűleg egy igen rossz másolat után készülhetett, minthogy az nemcsak hogy tele van hibákkal, más szavakkal, de egész tételek, mondatok, és pontozatok is kimaradtak belőle, s e szerint az, mint történeti adaléka az 1683-ik évi kassai gyűlésnek, tekintetbe nem vehető.

Ezekben összpontosúl az, mit a felemlített hibás állítások, ferde előadások ellenében a Berényi-féle kézirati napló alapján, a történeti valóság felderítése céljából, megállapítani szükségesnek tartottam.

Szemmel tartva kitűzött feladatomat, áttérek immár a sokszor említett kézirati napló tartalmának általános, és érdekesebb mozzanatainak részletes ismertetésére.

II.

Írója ezen kéziratnak, napról-napra, lépésről-lépésre követvén az országgyűlés tárgyalásait, s az ugyanott felmerült eseményeket, úgy szólván krónistája lett az országgyűlésnek. Feladatául tűzvén ki regisztrálni mindazt, mi ott előfordult, szigorúan tartózkodott a revelatióktól, egyéni nézetének kifejezéseitől, s még csak azon benyomásoknak sem engedett helyet, melyeket lelkületébe a tárgyalások folyamának az általános kedélyhangulatnak tennie kellett.

¹⁾ Lunig: Publicorum negotiorum sylloge 1694. évi kiadás 823. l.

A kéziratnak éppen ezen jellege, a tények száraz, krónika-szerű előadása csak növeli annak történeti hitelességét, s emeli belbecsét, a mennyiben az összegyűlt rendeknek lelki állapotát, a nézetek áramlatának bizonyos irányát, a politikai elveknek emi-nens nyilatkozatát, s végre Tökölyi Imrének czélzatait e kézirat-ból biztos alapon meg lehet ítélni.

Megelőzőleg a kassai gyűlést Tökölyi Imre törekvései ellen oly érzület fogamzott meg híveinek nagy részében, mely a török-
kel való szövetkezésnek nem vala kedvező, s melyet az athname-nak Füleken történt kihirdetése s Tökölyinek a szultánnal kötött szerződése után, a rendek a kassai gyűlésre is magukkal vittek. Ez pedig a bizalmatlanság hangulata vala, mely a tanácskozá-sokon a gyűlés egész tartama alatt, mint vörös fonal húzó-dik végig a rendek lelkületén. Fokozta ezt kiváltképen Tökölyi-nek szívós ellentállása, melylyel az összegyűlt rendek jogos kívá-nalmát, az athname felolvasását kereken, két ízben is megtagadta nemcsak, de neheztelését is kifejezte a felett, hogy azt a rendek óhajtották. Fokozták a bizalmatlanságot Tökölyi fenyegetései, melyekkel az ott levő, de még végképen és határozottan nem nyilatkozókat illette, kik bárha Kassán időztek, de a rendek közé be nem léptek, s magukat mások által képviseltették. Meglátszik ennek nyoma a portai követség költségének, s a hadak distribu-tiójának tárgyalásánál, mi végre is azon kényszerhelyzetbe hozta a rendeket, hogy a fejedelem által meghatározott követküldési költséget és a hadak distribúcióját elfogadni kénytelenek valának. Tökölyi ifjú korának egész akarata, szellemének egész erőlye ura-lkodott a rendek tanácskozásain, és határozatain is, mert a vitás kérdések megoldásánál gyakran hivatkozik az ott levő török követre, ki a rendek egyenetlenségét észrevehetné, s gyakran hivatkozik a régiek határt nem ismerő áldozatkészségére, ha a haza szabadságának ügyében tenniök kellett; s a végzések majd-nem kivétel nélkül megfelelték a fejedelem propositióinak. Egyéb-iránt a fejedelem propositióinak egy némely pontja már magában is elégséges volt arra, hogy a nyomott hangulat vitákban nyilat-kozzék. Így a többi között, midőn Tökölyi jan. 13-kán kelt pro-positiójában kívánta, hogy a fényes portának az athnameért köszönetet mondjanak a rendek, természetesenek találta a gyűlés, minthogy az athnameről hivatalos tudomással nem bírt, hogy az előttök felolvastassék, minek a Tökölyi részéről történt meg-tagadása, az athname tartalmára nézve gyanút ébresztett a ren-dek soraiban. Szűk marokkal, lapos zsebekkel jöttek a rendek a gyűlésre, s általában hiányzott a lelkesedés Tökölyi intelmeit pénzáldozatokkal elősegíteni, de Tökölyi értette a módját, a ren-dek összeszorított markát megnyitni, a mi, a portai követ-

küldés költségének tárgyalásakor a mily komikus helyzetbe jutatta a rendeket, épen oly nevetséges mentegetődzést szült Tökölyi irányában, miből mégis kilátszik az, hogy nem a helyzet nemismerése, de az akarat hiánya okozta a rendek zsugoriságát.

A felső-magyarországi rendek kassai gyűlése részleteiben igen sok érdekes mozzanatot tüntet fel, melyek politikai, történeti és társadalmi fontossággal bírnak; s melyeket az említett kézírati napló ismertetése által, ez alkalommal köztudomásra hozni óhajtok.

Ezen napló szerint a felső-magyarországi, és néhány dunán-inueni vármegye rendei, gróf Tökölyi Imre a magyarországi részek fejedelme és ura által Kassára január 11-ére országos gyűlés tartására meghívattán, ugyancsak az napon összegyűltek és az első ülést megtartották. Elnökül megválaszták Sebestyén András váradi püspököt, de minthogy még a meghívottak mind nem jelentek meg, a gyűlés folytatását másnapra halasztották, s erről a fejedelmet értesítendő, küldöttséget menesztenek hozzá. Erre felsorolja névszerint a megjelenteket, a mágnásokat, püspököket, káptalanokat, a távollevők, a vármegyék, és szabad királyi városok követeit.

A gyűlés másodnapján, január 12-én, összeülvén a rendek, a tanácskozást egy kanapépörrel kezdték meg, mely Ungh és Sárosmegye követei között keletkezett, minthogy a sorrend szerint elsőbbségi helyét Sárosmegye követeinek az unghmegyeiek elfoglalták. Elintéztetvén e kompetenciális kérdés, a fejedelemhez küldött követek jelentik annak üzenetét, hogy jobb kezének fájdalmai miatt a rendek magukat és megbízó leveleiket csak másnap mutassák be. Ezzel a második ülés is befejeztetett.

MAJLÁTH BÉLA.

B Á T H O R I Z S I G M O N D N É.

1574—1621.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

II. A kővári apáczá.

Báthori Zsigmond nagy pompával tartotta lakadalmát az osztrák főherczegnővel. De a lakadalmi ünnepélyeket nem követték mézeshepek: a családi élet boldogságát ők sohasem ismerték. A házasság számukra csak kín és gyötrelem forrása lőn. A boldog menyasszony rózsás álmai szertefoszlottak, a szerelem alig fellobbanó lángja mihamar kialudt s a rideg valóság jégkéreggel vonta be a szíveket. A lakadalomra mindjárt a kiábrándulás következett. Kiábrándulás a szerelem édes boldogságáról ábrándozó főherczegnő lelkében; — a fejedelemnek nem is volt miből kiábrándúlnia.

A főherczegnő erősen csalódott Zsigmondban; a fejedelem csalódott önmagában. Mária Krisztierna azt hitte, hogy az elhagyott kedves családi körért — szerető férj oldala mellett talál kárpótlást, hogy az odahagyott békés otthont, ha felcseréli is egy tábori tüzek mellett virasztó veszélyes új hazával, boldogságot és oltalmat talál egy vitéz, harczias fejedelem ölelő s védő karjai közt. A szomorú valóság mihamar lerántotta a tündér-lepelt az ábrándképről. Szerető gyöngéd férj helyett egy önmagával is meghasonlott, kiélt férfi-vázát talált, daliás fejedelem helyett, egy ingadozó, kapkodó, erélytelen bábót.

Igaz, hogy érdek-házasság volt e frigy, de fejedelmeknél az szinte rendes dolog s mégis mennyiszer válik egészen boldog családi életté. Zsigmond, ha nem érezhetett is szerelmet az ismeretlen főherczegnő iránt, midőn politikai érdekből kezéért esengett, de azért kecségtette magát a reménynyel, hogy fogja boldogítani a nőt, kivel sorsát egybefűzendő vala. És ebben csalódott erősen; de akkor, midőn már visszalépnie késő volt. A lakadalom előtt kevéssel egy lényeges természeti fogyatkozást fedezett fel

önmagában, a mi ellen pedig orvoslást a természet örök törvényétől nem várhatott. Mondják, hogy e lényeges testi hibát, a mi megfosztotta őt még a reménytől is, hogy valaha igazi férj és családapa lehessen, mindössze három nappal esküvője előtt vette észre magában. A kicsapongó életnek, az udvarába csődített olaszok által importált ledérségnek — melynek fertőjébe a könnyelmű ifjú fejedelem elsüllyedett — természetes következménye volt az. S ezért most keserűen kellett bűnhődnie, s e bűnhődésbe magával rántott egy ártatlan, tiszta lelket is, a kit balvégzete hozzá kötött.

Ez nem maradhatott kihatás nélkül mindkettőjük kedélyére s lelkületére sem. De a mardosó öntudat súlya, s mindenekfelett a szégyen érzete kétszeresen nyomta a fejedelem lelkét. Pedig a dolog nem maradhatott sokáig kettőjük titka: nyílt titokká vált az mihamar. A fejedelemnő édesanyja előtt nem leplezhette el a kínos helyzetet, melybe belésodoriatott. Édes anyja volt egyedüli bizalmasa, a ki előtt minden gondolatát feltárta, a kit férjével való viszonyának titkaiba is beavatott s a kitől viszont anyai jó tanácsokat s a vigasztalás enyhületét nyerte szenvedő lelkére. De az udvar előtt sem maradhatott titokban a dolog, Bocskai is rájött véletlenül, sőt az udvarhölgyek csacska nyelvére is került s köztük szájról-szájra szállt a »titok.«

Vannak az egykorú írók közt, a kik azt hiszik, hogy Mária Krisztierna maga óhajtott volna — a jezsuiták rábeszélésére — hogy férjétől elkülönítve, kolostori életet éljen s a fejedelmet is arra bírja.¹⁾ De e hiedelemnek semmi alapja nincs; ama mellett pedig — hogy kényszerülve voltak arra — kétségtelen bizonyítékok tanúskodnak. Mária Krisztierna tagadhatatlan, hogy buzgó vallásos nő volt; de az időben lejárt már a »Szemérmetes« Bolezlávok és Kunegundák kora. Viszont az is természetes s mély vallásosságából önkényt következett, hogy midőn a földi élet gyönyöreinek forrását kiapadva látta maga előtt, szemeit vigasztul a mennyei üdv kiapadhatatlan forrása felé fordítá s midőn hosszas világi kolostori élet után 1608-ban valódi kolostorba lépett, bizonyos elégtétellel írta be a halli női-zárda névkönyvébe, hogy: »én Mária Krisztierna, osztrák főhercegnő 1608-ik év Mindenszentek napján *szűzies tisztaságomat* isten szolgálatára felajánlottam, engedje isten ő szent kegyelmével, hogy életem hátra levő napjain keresztül neki igaz módra szolgálhassak.«²⁾

Az is alaptalan állítás, mintha Zsigmond más valaki iránt érzett volna szerelmet s az különítette volna el őt nejétől; mintha a

¹⁾ Pl. Fessler után Teutschlaender: Michael der Tapfere 77 l.

²⁾ Reissenberger id. m. 18. l. az insbrucki levéltárból,

florencai herceg leánya emléke — a kit különben legfőlebb csak arckép után látott — vésődött volna olyan mélyen szívébe, hogy őt neje mellett sem feledheté. Igaz, hogy azelőtt rebesgették, mintha a fejedelem a florencai herceg leányát akarná nőül venni, igaz az is, hogy a florencai herceggel élénk összeköttetésben állott Zsigmond, kancellárját Jósika Istvánt is járatta hozzá; de hogy komoly nősülési szándéka lett volna a szép hercegnővel, arról biztos adatunk nincs. Mindamellett annyi bizonyos, hogy Mária Krisztierna nőül vétele politikai érdek-házasság volt, csupán tanácsosai rábeszélései következtében határozta el magát arra, hogy rokoni összeköttetésbe lépjen a császári házzal, a melylyel való szoros szövetségre alapította egész jövőjét, mióta a törökkel újratárazott.

Szamosközy viszont arról értesít, hogy a szultán maga is kínálta neki leányát feleségül, csak hogy megakadályozza az osztrák főhercegnő elvételét. Azt izente volna neki Huszain császár: »Hagyj békét te az németnek, im az magam leányát adom tenéked, és noha nem az te nemzetségedből való, de tanítsd szinte úgy, az mint akarod; im az én hitem nálad legyen, hogy az egész Magyarországot kezében bocsátom és Budán székedben ültetlek.«¹⁾

Hiábavaló volna kutatnunk, tett- és kapott-e csakugyan Zsigmond más házassági ajánlatokat: eléggé sajnálatra méltó volt, hogy házassága az osztrák főhercegnővel megtörtént, a nélkül, hogy valódi házasság lett volna. Boldogtalanul tette azzal mind magát, mind a főhercegnőt.

*

Mária főhercegnő leánya menyegzője után még tíz napig mulatott Gyulafejevárt, aug. 17-én indult vissza a nagy útra. A fejedelem elkísérte Enyedig, a fejedelemnő egész az ország határáig, Tasnádig.

Az ifjú fejedelmi pár is alig töltött együtt pár napot az özvegy főhercegnő távoztása után. Zsigmondnak szinte jól esett, hogy a békés otthontól a csatátérre siethetett, idegen országba, Havasalföldre. — Boldogtalan házassága felzavarta élte nyugalomát, lelke elkomorult, kedélye elborult, férfiatlanságának öntudata gyötörte s nem csoda, ha futni kívánta szép és kedves hölgyének tekintetét, melyben ő nem láthatott egyebet, mint örökös szemprehányást; hiába igyekezett őt a nemes lelkű nő megnyugtani, hogy megelégszik, hacsak »nővére« lehet is.²⁾

¹⁾ Szamosközy Istv. Történeti Maradványai. IV. k. 51. l.

²⁾ Carillo levele Zsigmondhoz Tasnádról 1596. szept. 24. (Közölve Szilágyi: Carillo A. diplomacziái működése 66. l.)

El kellett válniok, hogy csak olykor-olykor, egy-egy kis időre lássák viszont egymást, mert Zsigmondnak kín volt neje közelében időznie, pedig — egykorú írók állítása szerint — ha távol volt, alig várta, hogy viszontláthassa. Közel négy évi házasságuk alatt alig voltak együtt mindössze néhány hónapig. A fejedelemnek égette a talpát az erdélyi föld, mindig akadt útja valamerre, csak hogy mennél kevesebb időt töltsön otthon, míg nem végkép oda hagyta ősei hazáját. A fejedelemnő pedig legnagyobb részt a távol magános Kővárban remetéskedett; jobb volt neki ott, mint Gyulafejervárt: ott nem leshette el senki könyecit, ott, távol a világ zajától, háborítlanul gyászolhatta keserves életét.

Gyulafejervárt a lakadalmi ünnepélyek zsongását mihamar csatazaj váltotta fel. Sinán basa Havasalföld ellen indult, Mihály vajda sürgősen kért segítséget Zsigmondtól. A fejedelem sietett is hűbéresének segítségére, 1595. aug. 27-én elindult a székvárosból s a Barcaságban összegyűjtött seregét okt. 3-án a Törösvári szoroson át Oláhországba vezette. Október hava folytonos csatározásokkal telt el, bevették Tergovistet, Bukarestet, Györgyöt (Gyurgyevót), s a törököt nagy veszteséggel űzték vissza mindenfelől.

Zsigmond győzedelmesen tért vissza Erdélybe. De lelke nyugalomát a diadal vissza nem adhatta. Nem volt egy nyugodt percze s mintegy ösztönszerűleg kereste az utat és módot, melyel házassága természetellenes kötelékéből kibontakozzék. Így lassanként egy gondolat kezdett érlelődni lelkében, hogy nejétől elvál, inkább lemond a fejedelemségről is s papi életre adja magát. Ez a gondolat, ez a titkos vágy vezethette tollát már akkor, midőn a harczról visszatérve, nov. 29-én Szebenből kérést intézett a császárhoz, engedje meg, hogy kimehessen hozzá; mintha a jövő évi hadműködés felől óhajtana vele tanácskozni. — A császár decz. 14-én válaszolt, hogy szívesen fogadja.¹⁾

Zsigmond nem soká késlekedett. 1596. elején — nejére és Bocskaira bízván az ország kormányzását, — elindult Prágába, a hova febr. 7-én megérkezvén, nagy ünnepélyességgel fogadtatott. Ugy látszik, már ekkor szóba hozta a császár előtt a nejétől elválás óhaját s hogy bíbornokságért oda adná a fejedelemséget; de a császárnak ezúttal sikerült őt érveivel meggyőzni s lebeszélni. Havonként 28,000 frtnyi segílyt ígért neki a had folytatására, kilátásba helyezte az aranygyapjút s gazdagon megajándékozta. Zsigmond meg is betegedett Prágában, himlőbe esett, a császár saját házi orvosával gyógyíttatta s (Miles szerint) nyilvános bűjtőt is rendeltek el felgyógyulásáért, mert megszerették vitézi tet-

¹⁾ Szilágyi: Erd. O.-gy. Eml. III. k. 481. és 489. l.

teiert. ¹⁾ Prágából Grácza is lement a fejedelem, hogy anyósától is kérjen segítséget a háborúra s útját siker koronázta: Mária kivitte, hogy a lengyel királynő, ha nem is az ő, de neje kezéhez küldött segélyt s a spanyol király is küldött 80,000 aranyat. ²⁾

Erdélybe márcz. végén érkezett vissza Zsigmond. Alig pihent meg, ismét útja nyílt. A temesvári basa Lippát ostrommal vette körül. Oda sietett most a fejedelem, hogy a vár védőjének, Borbélynak, segítséget vigyen. Jöttére a basa bezárkózott Temesvárra, a melyet most (jun. 10.) Zsigmond fogott ostrom alá. Már rést lövetett a bástyákon, midőn egy álhírré — Hassán basa közeledéséről Nándorfejevár felől — felhagyott az ostrommal s visszatért Erdélybe.

A sikertelen ostrom leverőleg hatott meghasonlott kedélyére s régebbi vágya, hogy a fejedelemségről lemond s nejétől elváljék, határozott tervvé érlelődött nála. Carillot — a ki csak az imént jó hírekkel, biztatásokkal tért vissza Romából és Madridból — elhatározta, hogy felküldi a császárhoz, hogy lemondási szándékát előkészítse. Carillo korántsem helyeselte urának szándékát s midőn szept. derekán mégis el kellett indulnia, még útjából is kéri Zsigmondot (Tasnádról szept. 24-én írván neki), hogy gondolja meg jobban és változtassa meg szándékát s küldjön utána gyorsfutárt más határozattal. »Természeti fogyatkozása — írja — nem elég ok arra, hogy az elválást keresse, hiszen a fejedelemnő meg van elégedve, hacsak *mint nővére* is élhet vele, a ki pedig legjobb paizsa neki, megvédi s oltalmazza mindentől, fenntartván rokonságát a legnagyobb uralkodókkal.« ³⁾

Zsigmond lelkében sokkal mélyebben rágódott már az ok, a miért az elválást kívánta, hogysem oly könnyen megingathatta volna elhatározásában a gyóntató atya intése. Ha megingott volna is, nem sokára újabb okát is látta, a miért feltett szándékához, mint mentő eszközkhöz, ragaszkodjék. Egy hónapra rá október 23—25-én volt a háromnapos mező-keresztési ütközet a törökekkel, melyben Zsigmond is személyesen részt vett. A török győzedelmeskedett Miksa főherczeg serege felett s Zsigmond, a ki személyes vitézségével kitűnt a csatában, maga is érzékeny veszteséget szenvedett: 2000 embere maradt a csatatéren.

Zsigmondot a mezőkeresztési ütközet után nem annyira vesztesége, mint a török erejének közléről szemlélése mélyen lehangolta. Rémképei, melyek lelkét marczaugolták, kétszeres erővel támadtak újra fel. Bármerre tekintett, nem talált egy nyugpon-

¹⁾ Miles: Siebenbürgische Würgengel 173. l.

²⁾ Hurter: Gesch. Ferd. II. 3. k. 331. l.

³⁾ Szilágyi: Carillo A. 66—67. l.

tot, melyen lelkét megpihentesse. Egyfelől a hatalmas ellenség ereje, mely ellen, hogy harczolni nem szünend, megesküdütt; másfelől a szövetségesek gyengesége, kik magokkal is jóltehetetlenek, nem hogy őt segíthetnék; s otthon — felzavart házi nyugalma: a kétségbeesés felé űzték gondolatait. A töröktől félnie lehetett; a szövetségesekben édes keveset bízhatott; ha Erdélyre gondolt, nem látott mást maga előtt, mint szerencsétlen neje halvány arcát, kísért szemeit. Borzadt még a gondolattól is, hogy a telet otthon töltse, azért elhatározta, hogy e télen ismét felmegy Prágába, hogy az alkudozásokat személyesen vezesse.

A borsodi csataterőről visszatérve Erdélybe, országgyűlést tartott (nov. 30-ától decz. 8-áig). A karácsonyi ünnepek alatt fogadta Mihály vajdát, a ki látogatóba jött hozzá s 1597 elején — nejét Kővárba küldvén — jan. 12-én 140 főnyi fényes kísérettel útra kelt. Prágába febr. 17-én érkezett. Két irányban kezdett most alkudozást: 1. a török ellen való közös hadművelet s 2. Erdély átengedése s nejétől elválása felett. Erdélyért kárpótulásul Opuliát, Ratibort, Pardubitzot és Brandeist kívánta, a mellett az aranygyapjút és a német vitézi rendet.

Prágában hamar átlátták, hogy Zsigmondnak minden igyekezete oda irányúl, hogy nejével egy országban ne legyen, Erdélyt is tulajdonképen csak azért akarja odahagyni, hogy ezáltal nejétől megszabadúljon s ha másképp is megválhatna nejétől, mindjárt nem volna ellenére, hogy Erdélyben maradjon. Rumpf, a császár nagy befolyású minisztere, így jellemzi őt Mária főherczegnő előtt (1597 ápril 2-án írott levelében): »Az erdélyi fejedelem törekvéseinek semmi biztos alapja nincs, mert ő minden reggel mást akar, mint a mit azelőtt való este akart; kívánságait az idő szerint változtatja; minden beszéde s törekvése oda irányúl, hogy ő ne legyen ott, a hol a fejedelemnő van s ez ne legyen ott, a hol ő van; mihelyt azt látja, hogy a fejedelemnő ki akarna jönni Erdélyből, hogy Gráczbá visszatérjen, mindjárt nincs ellenére az Erdélyben maradás; azonban feltételeiben annyira követelő, hogy nem lehet rajta eléggé csodálkozni.¹⁾

A fejedelem állhatatlanságát ennyire ismerték már Prágában is. Nem is jött létre ez alkalommal megállapodás a császár és a fejedelem között; kinek mindössze szép ígéretekkel s az aranygyapjúval kellett márczius végén Erdélybe visszatérnie.

De Zsigmond korántsem adta fel terveit; a világgal meghasonlott kedélyére nem talált gyógyító balzsamot. Apr. 27-től máj. 12-éig országgyűlést tartott, melyen rendezvén országa

¹⁾ Rumpf, Mária főhgnőhöz, Prága 1597. ápr. 2. (Szilágyi: Carrillo 73—74. l.)

ügyeit, a nyár folytán újra felvette az alkudozás elejtett fonalát. Carillot küldötte most ismét Prágába, hogy alkudozzék az ország átengedése és nejétől elválása felől. Opuliát és Ratibort kívánta most 100,000 arany évi járulékkal s azt, hogy a császár a pápánál közvetítse házassága felbontását s hogy Erdély élére testvérei közül állítson egyet, a ki aztán az ő nejével lépjen házasságra.

Időközben egy szerencsétlen vállalat Temesvár ellen, melyet Józsika István a kancellár (okt. 17-től nov. 17-ig) hiába ostromolt, még inkább megerősítették a fejedelmet feltett szándékában; a ki most annál nagyobb buzgalommal sietteté az alkudozást.

A fejedelemlő pedig a kővári rideg várba zárkózva számálgatta a napokat, várván, hogy mikor üt már a megszabadulás órája. Kővárban valóságos zárdai életet élt, eltemetkezve mint egy élő halott, alig adott életjelt magáról. Csak a remény és vágy éltette, hogy nem sokára elhagyhassa szenvedései szomorú emlékü színhelyét, hol alig volt egy jó órája — hogy visszatérhessen szülőföldjére, szerető édes anyja keblére, kedves testvérei körébe, gyermek örömei elhagyott helyére.

Zsigmond utóbbi prágai útja óta élénk levél- és izenet-váltás folyt Kővár, Grác és Prága között. Mária főhercegnő az anyai szeretet egész hevével csüggött leánya sorsán, viszont a fejedelemlő minden sorából az engedelmes jó leány képe tűnik elő, a császárhoz írott levelei is az alázatos önfeláldozással és zúgolódás nélkül szenvedő martyrt varázsolják elénk.

A mint az elválás felől nem sikerült Zsigmondnak megegyezést hozni létre a császárral, más úton akart nejétől — ha egyelőre ideiglenesen is — megszabadulni. Azt írta Mária főhercegnőnek, hogy leányát haza bocsátja Erdélyből, nehogy ott a hadi zavarok közepette valami baj érje, hogy édes anyja és testvérei közelében nagyobb biztonságban legyen.¹⁾ Máriának a házasság felbontása nem tetszett, szégyennek tartotta volna leányára nézve; de annak, hogy leánya szépszerivel elhagyja Erdélyt s mintegy látogás kedvéért egy időre haza jöjjön, annak szívéből örült volna. E felett indúlt meg kora tavasszal a kölcsönös tárgyalás. A császár tudni ohajtotta a fejedelemlő hazameneteléről Mária főhercegnő és fia Ferdinánd véleményét: kérdést intézett azért hozzájuk gróf Thurn által, a ki épen ki volt szemelve, hogy Erdélybe menjen a fejedelemlőhöz.

Mária főhercegnő hosszasan válaszol (1597 márcz. 26-án) a császárnak, megkeresésére. Nem az ő és fia véleménye a fő — úgy

¹⁾ Mária főhercegnő a császárhoz, Grác 1597, márcz. 26-áról, (a bécsi államtörvénytárból, gyűjteményben.)

mond — hanem azt kellene tudni, hogy a fejedelem megmaradt-e még ama véleménye mellett, a mit levelében nyilvánított, hogy a fejedelemtől hajlandó haza bocsátani Erdélyből, hogy ott a török háború színhelyétől távol, nagyobb biztonságban legyen. Ha igen, a fejedelemtől engedélyt kellene kérnie tőle a kijövetelre, de nem csak tőle, hanem az országgyűléstől is, mert a házasság annak tudtával és beleegyezésével kötött. Tehát egy megbízható ember által tudtokra kellene adni a rendeknek, hogy a háborús idő veszélyei miatt a fejedelemtől férje engedelmével anyját és testvéreit látogatni haza jön; tudatni kell ezt, nehogy úgy tűnjék fel a kijövetel, mintha férjétől végkép elválna s így a rendeket is esküjük és kötelmeik alól felbontaná. A kijövetelt pedig siettetni kellene, több okból, főképp mert férje oly erősen kívánja és sürgeti, de mert különben is veszélyes a késedelem: *periculum in mora*. A fejedelem azonban az esetre nem csak elég fegyveres kíséretet rendeljen mellé, hanem előkelő erdélyi nemeseket is küldjön vele kíséretül, Bocskait, Sennyey Pongráczot vagy Kereszturyt, a kik közül egyik vele maradjon kint is mintegy udvarmesteréül s erdélyi szolgálkat is rendeljen udvara számára, — úgy, hogy sem ott, sem pedig Erdélyben ne látszassék, mintha valóságos elválás volna. De ha a császár azt gondolná, hogy nem tanácsos erdélyi hadinépet országába át-bocsátania, vagy a fejedelem nem bocsáthatná a háború miatt, úgy rendeljen ő az erdélyi határra biztosokat, elegendő fegyveres kísérettel. A fejedelemtől künn maradásának idejére pedig udvartartására évnegyedenként 10,000 forintot rendeljen a fejedelem, annál inkább, mert az ő birtokai nem jövedelmeznek annyit; erdélyi birtokaiért pedig a városok vállaltjának kezességét. Thurn Zsigmond, a görcei gróf, vállalkozik a fejedelemtől kikísérésére, ő kész esetleg 2—3 hónapig Erdélyben maradni, ajánlkozott, hogy a husvéti ünnepek után mindjárt Gráczban leendő és a legnagyobb sietséggel fog Erdélybe menni. Sürgetve kéri azért a császárt, hogy gyorsan határozzon s tudósítsa őt tüstént határozatáról, nehogy a késedelem bajt okozzon: *summum periculum in mora!*¹⁾

A tavasz elmúlt, utána a nyár is és Mária Krisztierna hazameneteléből semmi sem lett. A fejedelemtől nem múlt, annyi bizonyos, ő ment volna ezer örömmel, csak mehetett volna. De Zsigmond, bármennyire óhajtotta is, hogy szabadúljon nejétől, az özvegy főhercegnő kíváncsiságát nagyon magas árnak tartotta, főképp midőn neki különben is minden törekvése a végleges elválásra

¹⁾ Mária a császárnak, Grác 1597. márcz. 26. (a bécsi államlévéltárból vett másolatomból.)

irányult. Az eredmény mindössze annyi lett, hogy gróf Thurn Erdélybe ment, hogy ott a fejedelemsnő érdekeit képviselje.

Mária Krisztierna az 1597 év nyarán *Fogarashan* birtokán időzött, de itt sem találta jól magát, állandó kísérője: az *unalom*, mint az árnyék követte oda is. Thurn grófot épen visszaindította anyjához, hogy sorsáról részletesen tudósítsa, de kéri őt, hogy minél előbb bocsássa ismét vissza Erdélybe. Panaszkodik, hogy nagyon lassan telik az idő s még az a vigasztalása sincs, hogy kívülről jó híreket hallana; immár öt hete, hogy anyjától nem kapott levelet, egyedül nővére Eleonora vidította fel nem rég Münchenből írott levelével. Unalmában gondúzóul környezetének apró-cseprő dolgaival is sokat bibelődik s minden aprólékos dolgot megír édes anyjának. Lássunk például egyet. Egyik udvarhölgye — úgy látszik — szerelmes volt egy udvari emberébe, a kit Gráczbá kiküldött s azt meginteti édes anyja által, hogy miért nem ír szerelmeseinek, a ki nagyon búsul, hogy még csak nem is köszönteti leveleiben. A mint az ő legutóbbi levelét vettem — írja édes anyjának — s ez a szegény nő látja, hogy neki nem ír s nem is izen, nagyon elbúsult, mert nagyon szerelmes belé, leült a lépcsőre, a melyik az én szobámból a várta-szobába vezet s ott sírt keservesen s a mint ott kesereggett, elájult s leesett a lépcsőn.¹⁾

Az ősz és telel újra Kőváron töltötte. Carillo prágai utjának eredményétől várt most minden jót. Vele volt ott Thurn Zsigmond gróf, de vele is csak több volt egygyel, a kik Kővár rideg bástyái között unatkoztak. — Thurn gróf Carillót várta s nem keveset zúgolódott, hogy nem jön s nem is ír semmi bizonyost. A férfiaknak azonban mégis csak akadt időtöltésük, ott volt a vadászat, a mire alkalmasabb helyet Kővárnál, az azt övező erdőségeknél, kívánni sem lehetett; de a szegény száműzött fejedelemsnő: ő ezt a jóformán egyetlen előnyét sem élvezhette lakóhelyének, — s a mi tavaszkor és nyaratszaka kedvtelést szerzett neki, hogy a természet szépségében gyönyörködhetett, most attól is megfosztotta a zord időszak. Oh mily unalmas hely ez itt! sóhajt fel anyjához december 11-én írott levelében.²⁾

A napok egyhangúan folytak Kőváran, az volt az ünnepnap, midőn Gráczból vagy Prágából levél érkezett. Deczemberben elég sűrűn érkeztek: nov. 14-éről és 21-éről kelezve Gráczból és nov. 19-éről Carillótól. A fejedelemsnőnek is jóformán egyetlen foglalkozása volt, midőn anyjának írhatott. Pedig alig

¹⁾ Mária Krisztierna, anyjának, Fogarashól 1597 aug. 2. (Szilágyi: Carillo 73—75 l.)

²⁾ Mária Krisztierna, anyjának, Kővár 1597. decz. 11. (Szilágyi: Carillo 93—95, l.)

tud egyebet írni, mint örökös panaszt; és mégis — a nemes lélek — sok keserve között egyetlen egy hangot sem ejt férje ellen. Már-már elfáradt még remélni is. »Nem hiheti Fenséged — panaszkodik decz. 20-án édes anyjának — mily lassan, unalmasan telik itt az idő, kívánnám szívemből, hogy valahára véget érjen Carilloval a tárgyalás, hogy tudnám, tulajdonkép hova tartozom, mert most úgy élek, mint madár a levegőben.« — A honvágy kisír minden sorából. »Adná isten, — írja a Gráczból vett hírekre — hogy otthon lehetnék a templom szentelésnél, óhajtanám szívemből, de mit ér a puszta óhaj (»aber wünschen hilft nit«). Ha ő nem lehet otthon, azt kívánná, hogy legalább anyja nála lenne. »Óh, ha itt volna Fenséged s vadászni akarna, még a házból sem kellene kimennie, mert mióta a hó leesett, a szarvasok és őzek oly közel járnak, hogy kövel lehetne őket dobálni s az ablakból lehetne rájuk lőni. Tegnap egy vaddisznót hoztak nekem, én, — már a milyen vadász én vagyok — egy évesnek ítélem.« Kissé felmelegszik arra a gondolatra, hogy maga magának is szerezhetne egy kis időtöltést a vadászással. »Udvarmesterem megígérte — írja — hogy egy zerge-vadászatot rendez számomra, most volna jó idő rá. Messziről a fehér zergék nagyon szépek, a minap láttam egyet, egy-két puská lövésnyire volt csak, erősen szép volt.¹⁾

Úgy látszik, a látogatóba hazamenetel felől most már szó sem volt, mindent Carillo alkudozásaitól vártak. A levelekben csak mint vágy, nem mint közeli terv jön szóba a hazamenetel. »A mi kimenetelemet illeti (írja december 20-án) bizony magam is úgy szeretném, bár csak lehetne, hogy Lengyelországon keresztül mennék.« Számításban volt tehát az is, hogy Lengyelországon keresztül menjen haza. Az, hogy a lengyel határ közel van Erdélyhez s Lengyelországban szerető testvér karja fogadná a fejedelemlenőt, ha menekülnie kellene is, nagy vigasztalására volt mind neki, mind édes anyjának. De ez a vigasz vajmi korán gyászra változott. 1598. febr. 10-én meghalt Anna, a lengyel királyné. »Az az egy reményünk volt még — sóhajt fel Mária a gyász hír vételére — hogyha szerencsétlen leányomat Erdélyben valami veszély fenyegetné, szegény megboldogult leányomhoz, a lengyel királynéhoz menekülhetne a közeli határon át — íme ezen reményünk is oda van, bár nem kétlem, hogy a lengyel király is szívesen fogadná; de a testvér, a ki annyira érdeklődött sorsa iránt, még többet tett volna érte.«²⁾

¹⁾ Mária Krisztierna anyjához Kövár 1597 decz. 20-áról (Szilágyi: Carillo 98—99 l.)

²⁾ Mária Rumpfnak, Grác 1598, márcz. 12. (a bécsi államlevéltárból, másolataim közt.)

Carillo hosszúra nyúlt alkudozása a császári udvarban 1597. decz. 23-án véget ért. Akkor történt a megállapodás, mely szerint Zsigmond átengedi Erdélyt a császárnak. A lemondási okmányban felelegeti a fejedelem saját testi fogyatkozását is s abból következő gyermektelen házasságát, melynek csakis ő az oka. Erdélyért cserében Opulia és Ratibor hercegségeket kapja Sziléziában s mellé évi 50,000 forintot. A nejétől elválás közvetítését a pápánál magára vállalja a császár — a gráci főhercegnő és főherczegek beleegyezésével — valamint bíbornokká tételének útját is egyengetni fogja. Egyik pont biztosította Mária Krisztierna számára erdélyi birtokait s hogy a császár gondoskodni fog, hogy ő a házasság felbontása után Erdély leendő fejedelmével keljen egybe.¹⁾

Erdélyt a császár testvére: Miksa főherczeg, a »választott lengyel király« kormányzósága alá akarták adni, de mielőtt ő bemehetne, királyi biztosokat neveztek ki, hogy azok Erdélyt az országgyűlés színe előtt átvegyék Zsigmondtól. E királyi biztosok voltak: Szuhay István, egri püspök, Istvánfi, a történetíró, s dr. Pezzen Bertalan udvari tanácsos.

A császár 1598 febr. elején megküldi a fejedelemmel kötött szerződés pontjait Mária főhercegnőnek s kéri őt, egyezzek bele leánya elválásába, készítse elő arra leányát s írjon a pápának ő is a házasság felbontása iránt. Mária nehéz szívvel hallja ugyan mindezeket, »csak a jó isten, a ki a szívekbe lát, tudhatja, mily nehezére esik az«, nem látja át, hogy valami jó származhatnék abból, csakis szégyen és gyalázat; de mert a császár akarja, beleegyezik s elszánja magát arra is, hogy a pápának írjon. De nem fojthatja el aggodalmát, hogy habár leánya számára biztosították az erdélyi birtokokat, mikép fog ő abból megélni, mikor a fejedelem a legjobb jövedelmeket azokon a birtokokon oda adományozgatta egyes híveinek. Így tehát leányom — sohajt fel — nemcsak nagy szégyent és csúfságot, de tetemes kárt is fog szenvedni!²⁾

A pápának csakugyan írt is Mária, február 8-án, kérvén a házasság felbontását, »hogy ha az a keresztyénség ügyének javára válik és ő szentsége előtt is illőnek látszik.«³⁾

Erdélyben ezalatt mind jobban bonyolultak a viszonyok.

¹⁾ A szerződési okmány közölve van az Új Magyar Muzcum 1855. évfolyam I. k. 192. l.

²⁾ Mária Rudolfnak Gráczból 1598. febr. 10. (a bécsi es. és k. államlelvéltárból, gyűjteményemben.)

³⁾ Mária a pápának, Gráczból 1598. febr. 8-án (a bécsi államlelvéltárban a Hungarica közt.)

Zsigmond alig várta, hogy már egyszer szabad lábra kelheszen, hogy lerázhassa az uralkodás porát, s kibontakozhasson boldogtalan házassága nyűgeiből. De a királyi biztosok nagyon lassan közeledtek Erdély felé. Zsigmondot szörnyen bántotta a késedelem, unalmában, bosszúságában nem tudott hova lenni. Egész idejét, méginkább mint valaha, léha mulatságokra fecsérlé Olaszországnak aljas söpredékével, melyet ő vendégszeretőleg befogadott: muzsikásokkal, komédiásokkal, kötél tánccsokkal, bűvészekkel. Együtt idézte velök a nagy palotában a szellemeket, a Hunyadi Jánosét és másokét, hogy megtudja tőlük jövőendő sorsát. ¹⁾

A fejedelemmő pedig még mindig Kővárban élte kolostori életét, várva, hogy mikor süt be a szabadulás napja önkénytes börtönének ablakain. Carillo, mihelyt visszatért Erdélybe, Gyula-Fejérvárról egyenesen Kővárba sietett (febr. 7—15 táján időzött ott), hogy megnyugtassa a szegény nőt. ²⁾ De az nem volt könnyű dolog. Erdélyben ez idő tájon különös és aggasztó hírek keringtek egyes főurak nyugtalankodásáról, Józsika, Bocskai és Kornis trónra vágyakozásáról, az országban tejengő elégtelenségről, kitörendő zavarokról, — a mely hírek eljutottak Kővár falai közé is s lázas nyugtalansággal s rettegéssel töltötték el a fejedelemmő képzelődését. Az isten szerelmére kéri anyját (február végén írt levelében), hogy ne vegye le róla anyai kezét, ne hagyják ott tovább abban a nyomorúságban, annyi veszély közepette, A császár bizonyára tudja már, micsoda különös hírek szállingóznak Erdélyben, nem lesz jó vége neki sem, ha minélelőbb nem gondolkodik vele, van oka rettegnie, hogy egyszer csak el lesz zárva előtte az út, hogy nem fog többé mehetni, ha mégúgy akarna is, mert *oly jó barátai vannak ott benn, a kik első nap átadnák a töröknek.* Keserves panaszra fakad, hogy nem maga jó szántából ment Erdélybe, nekik fogadott azzal szót, mint engedelmes gyermek, engedelmisségeért ne hagyják most, hogy elvesszen, ne engedjék, hogy ellenségei kezébe jusson. ³⁾

Mária főherczegnő szinte kötségbe volt esve leánya sorsán ilyetén hírek hallatára. Sietve értesíti azokról Rumpfot, a császár bizalmas tanácsosát, kérvén őt, terjesztené azt a császár elibe s sürgesse szerencsétlen leánya kiszabadítását. Ő is panaszt panaszra

¹⁾ Szilágyi: Erd. Országgy. Eml. IV. k. 25 l.

²⁾ Kővárból ír Carillo Rudolfnak, febr. 7-én, Miksa főherczegnék és másoknak is. Febr. 16-án pedig Mária főhgnőnek Gyula-Fejérvárról, hogy éppen akkor éjfélt tájon érkezett oda Kővárból. (Carillo 121 l.)

³⁾ Mária főhgnő leveléből, melyet Rumpfhoz írt, Grác 1598. márcz. 12-én (a bécsi cs. és k. államlevéltárból, gyűjteményemben).

halmoz, hogy ő sem jó szívvel egyezett belé, hogy leánya Erdélybe menjen, bárcsak ne akarta volna a császár sem, mit kell szegénynek szenvednie ott Erdélyben és milyen ártatlanúl, a hol pedig bizony nagyon kevés jó órája volt. Csak a jó isten tudhatja, mennyit szenved az ő szíve is érte. Bárcsak a következő nyáron legalább kint lehetne, hiszen ha látnák, hogy szükség van Erdélyben reá, ismét visszamehetne azután.¹⁾

A fejedelemnő rémképei különben pusztán a képzelődés szüleményei voltak. Mikor leginkább félt az erdélyiektől, azok akkor készítették elő neki a legszebb tüntetést: diadal útját Kővárból Gyula-Fejervárra.

Kővári száműzetésének napjai meg voltak számlálva, ha nem is Erdélyben maradásának. A biztosok apr. 1-én és 2-án megérkeztek Fejervárra, apr. 8-án hűséget esküdtek a rendek előttük, ők viszont Rudolf nevében szabadságaikat biztosították s jelentést tettek a császár akaratáról, hogy a kormányzást ideiglenesen Mária Krisztierna veendi át. Zsigmond apr. 10-én búcsúzott el az országgyűlésen egy szép beszéddel s azután a Fejervárhoz közel fekvő Kisfaludra vonúlt, hogy onnan néhány nap múlva útra keljen. Nejét látni sem óhajtotta, egy rövid, száraz levélben bucsúzik el tőle (ápril 11-én Kisfaludról írva), melyben tudatja, hogy Carillo hozzá készülvén, a dolgok állásáról személyesen fogja tudósítani, különben ő maga tenné személyesen, de így nem akar alkalmatlankodni.²⁾

»Szánalomra méltó ember — így jellemzi Carillo Mária előtt — hogy annyira elvesztette szemevilágát!»³⁾

Zsigmond néhány nap múlva útra kelt s Kővár kikerülésével vette útját hercegségei felé. Carillo apr. 19-én indul utána Kővárrol, hogy Szatmáron utólérje. A biztosok, gróf Thurn és mások tanácsolták neki, hogy Zsigmondot kísérje el hercegségeibe, mert attól tartottak, hogy ha valamit ott nem kedvére talál, egyszer csak visszajön.⁴⁾ És nem hiába tartottak attól!

Kővárban pedig a zárdai csendet április közepén pezsgő élet váltotta fel. Az egész ország szeme Kővár felé volt irányulva. Először egy szomorú kíséret előtt nyíltak meg a vár kapui. Április

¹⁾ Mária, Rumpfnak, 1598. márcz. 12. (a bécsi államlevéltárból.)

²⁾ Zsigmond, nejének, Kisfaludról 1598. apr. 11. (Köz. Szilágyi: Erd. Országgy. Eml. IV. k. 163. l.)

³⁾ Carillo, Máriának, Fejervár 1598. apr. 10. (Szilágyi: Carillo 128. l.)

⁴⁾ Carillo, Máriának, Kővár 1598. apr. 18. (U. o. 130—131. l.)

12-én éjjel indították, oda fogságba Gyula-Fejérvárról az elfogott kancellárt, Józsika Istvánt; Kővárból aztán Szatmárba viték s ott lefejezték. Pár nap múlva annál fényesebb vendégsereget fogadott be Kővár vára. Április 16-án diszküldöttség jelent meg ott a fejedelemnőért, hogy felkérjék, venné át az ország kormányzását. A királyi biztosok egyike, Istvánffi, volt a küldöttség vezetője, a ki a császár levelét hozta, melyben a fejedelemnőt a kormány átvételére szólítja fel. Vele volt gróf Thurn és Carillo, az erdélyi főnemeselek közül Keresztury, a kővári várnagy, Csáky István, Géczi Péter és többen, míg a nemesség külön küldöttsége Déésen várakozott a fejedelemnőre. A sokat szenvedett fejedelemnő előzékenyen fogadta a küldöttséget s harmadnapra, ápr. 18-án reggel, kinyilatkoztatta, hogy a kormányzóságot addig elfogadja, míg a császár másképp intézkednék a felől; nem titkolta azonban, hogy ő vissza akar térni Gráczbá, de nem akarja ő felsége ellenére tenni, hanem kérni fogja levelében, hogy mielőtt a háború kiütne, másféle kormányzásról gondoskodják, őt attól feloldozza s engedélyt adjon a haza menetelre. Férjét Zsigmondot s a házasság felbontását sem a küldöttség, sem Mária Krisztierna nem érintette egy szóval sem. Másnap (ápr. 19.) délutánra határozták az elindulást Kővárról, hogy a fejedelmi székvárosba Gyula-Fejérvárra átköltözzenek.

Mária Krisztiernát a szenvedés e három éve megviselte, de nem törte meg. A gyenge nőben erős lélek lakott: szívének minden vágya haza vonzotta, de missiojáról egy perczre sem feledkezett meg. A közügyet, uralkodó házuk s a keresztyénség érdekét, melynek magát áldozatúl szentelte, előbbre tette saját érdekeinél, szíve, lelke vágyainál. Belátta, hogy szüksége van a császárnak arra, hogy ő Erdélyben maradjon s nem habozott, hogy engedelmeskedjék. Szenvedése, martysága megszereztek számára az egész ország osztatlan részvétét s ragaszkodását s ő nagyra becsülte ezt, mert annál inkább szolgálhatott urának, császárának s küldetésének. De az is világos volt előtte, hogy háború esetére, a mi minden perczben várható volt, az ő keze nagyon gyenge lenne a kormány vezetésére s az esetre saját érdekeivel és vágyaival összeesnének a magasabb politikai érdekek is, t. i., hogy a kormányt erősebb kéznek engedje át s ő haza térjen. Mielőtt tehát Kővárt, száműzetése csendes magányát ellagyná, tudatja a császárt (az elindulás napján: ápril 19-én), hogy bár nagyon nehezére esik, az ő kívánatára elfogadja a kormányzást, kéri azonban, hogy minél előbb gondoskodják az ország más által kormányoztatásáról, hogy ő feltett szándéka szerint haza térhessen édes anyjához, mielőtt a háború kitörne, mielőtt az út a kimenetelre elzáratnék s hogy gondoskodják az út költségeiről s biztos kíséretéről.

Ugyanakkor ír édes anyjának is, hogy járjon közben a császárnál s sűrösse kérése teljesítését.¹⁾

Ezzel búcsút vett a sokat szenvedett fejedelemnő Kővártól, melynek kemény sziklafalait annyi könnyyel áztatta hosszas száműzetése alatt. Útja Fejérvárig valóságos diadalmenet volt. Déesen nagyszámú nemesség csatlakozott kíséretéhez. Mindenütt, a merre útja vezetett, a rokonszeny és hódolat tüntető jeleivel üdvözölték őt, a ki annyi szenvedés és áldozatok árán érdemelte ki azt. Általános lelkesedés közepette vonult be Gyulafejérvárra s elfoglalta a fejedelmi palotát. Az eddig inkább csak névleges fejedelemnő most egy pillanatra valóságos uralkodóvá lőn.

SZÁDECZKY LAJOS.

¹⁾ Mária Krisztierna Rudolfnak és édes anyjának, Kővár, ápril 19.
(Szilágyi: Carillo 133. 1.)

KÜLÖNFÉLÉK.

A KARLÓCZAI PATRIARCHÁLIS,

és a fruska-górai monostori szerb levéltárak.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Történetíróink, kik a törökök által hazájokból kiűzött szerbeknek 1690. évi bevándorlásáról megemlékeznek, egykorú forrásokra hivatkozva, de sőt magának Csernovics Arzénus ippeki patriarchának a bécsi udvarnál tett több rendbéli fölterjesztései alapján is, arról tudósítanak bennünket, hogy a menekült rájuk fölfegyverkezve, egyházi s világi hatóságaikkal, *levéltáraikkal* és minden megmenthető nemzeti s egyházi kincseikkel jöttek át hozzánk Magyarországra. E körülményből következtetve, többen hazai tudósaink közül abbeli nézetöknek adtak kifejezést, *hogy a hozzánk átköltöztetett régi ippeki levéltár, vagy Karlóczán az ottani érseki levéltárban, vagy pedig a karlóczi metropolita joghatósága alatt lévő fruska-górai szerb kolostorok levéltáraiban rejtetik valahol.*

Magam is osztotam e vélekedésben, és már régen foglalkoztam a gondolattal: megtekinteni a szép Szerémségnek a külvilágtól majdnem teljesen elszigetelt görög monostori levéltárait és meggyőződni, *hogy vajjon nem lappanganak-e magyar kutató által még soha nem érintett fasciculusaik halmazában oly adatok is, melyekből Magyarország viszonyát a byzanci császársághoz és a keleti szláv birodalmakhoz a XIII. és XIV. századokban közelebbről megismernünk lehetne?*

Mióta a szláv történet- és régiségbúvárok az ó-szláv nyelven kiadott cyrill és glagolita okmányoknak részben magyar történelmi szempontból is igen becses publicatioi által közfigyelmet ébresztettek a tudós világban, és Wenzel Gusztáv nagyérdemű tudósunk, az ő ismételt felszólalásai s tanulságos közleményei által, azokra a magyar történetkutatók érdekeltségét is felhívta: a szerb egyházi levél- és könyvtárak mintegy általános kíváncsi-

ságnak tárgyai kezdtek lenni. *Pejacsevich, Safarik Pál József, Trtkovics Pál, Avramovics Döme, Miklosich*, a belgrádi ifjabb *Safarik* és *Vitkovics* munkái, nemkülönben a zágrábi történetmívelő és a belgrádi tudós társaság kiadványai sok használható anyagot hoztak forgalomba hazai történetünk szempontjából is, de még mindig keveset aránylag fellengző várakozásainkhoz és arra nézve, hogy közleményeikből történelmi multunk számos hézagait kitölthettük volna. Számos kérdése középkori keleti viszonyainknak még mindig megoldatlan, vagy legalább nincsen még körülményesen és tűzetesen tisztába hozva.

A görög-magyar harczok valódi indokai és akkori hadviselésünk módja; Vukán szövetsége a pápával és Endrével, a horvát s dalmát fejedelemmel; Vak Béla, Imre, V. István, Róbert Károly és Nagy Lajos királyaink viszonyai az aldunai államokhoz, hadjárataik a szerb földre, a keleti hatalmakkal folytatott diplomáciai érintkezésöknek, összerokonulásaiknak története; a római curia befolyása a Nemanják politikájára; a szerb és byzanczi koronák egyesítési terve; a Macsói Bánság, a Szerémség és Bosznia nemzetközi helyzete s ingadozásai Magyarország és Szerbia között, főleg Dragutin, II. Uros és Dusan kormányzata alatt; a zachlumjei zsupánság mibenléte, annak összeköttetése Raguzával és Bulgáriával: — ezek mind olyan történelmi tételek, melyeknek tökéletes megfejtéséhez csak *egykorú szláv források* adataiból nyerhetnénk bővebb, kielégítőbb földerítéseket.

Természetes tehát és könnyen érthető azok vérmes reménye, kik hasonlóan a kincskeresőkhöz, ha még annyiszor megghiúsulnak is törekvéseik, bizvást azon hittel kecsegtetik magokat, hogy a történelmi múltnak oly gazdag bányászatot ígérő rejtékhelyét valahol még fel fogják fedezhetni.

És ez tán még lehetséges is lesz! Hiszen Bulgária, Szerbia és Bosznia egykoron dúsgazdagok voltak mindenféle okmányokban, főleg egyházi és monostori alapító levelekben. S noha a pusztítások, melyeket ama vidékek, főleg mióta a kapocs, mely azokat a magyar koronához kötö, tágulni kezdett, szenvedtek, a régi történetnek igen sok emlékét megsemmisíték, mindazonáltal még sem szenved kétséget, hogy a XII—XV. századbéli szláv emlékeknek nagy része lappang még valahol. Oly országokban, hol a közokmányok szentségi jelleggel bírnak és az egyház őrizete alatt állanak, mindennél jobban van azok maradátságára is biztosítva.

Vajha a múlt nyár derekán a Szerémségben szerzett személyes tapasztalataim nyomán oly irányba terelhetném e pár sorral az ősi szerb nemzeti és egyházi levéltár kutatóinak figyelmét,

hogy fáradozásaik, *bár csak némi részben is*, sikert arathassanak. Itt természetesen csak a szerb történelmi emlékekről szölok.

A Nemanják levéltára és főkincse kezdetben állítólag délnyugati Szerbiában, *Zétában*, a család ősi örökében őriztetett. Néhány okmány, melyeket Safarik az ő gyűjteményeiben s a bécsi »Jahrbücher der Literatur« kötetekben, nemkülönben a belgrádi tudós társaság az »Glasznik«-ban, a szerb dynastikus államfejlődést megelőzőt időkből ismertetett, zétai keletzéssel bírt. Azonban a kekezés helyét, miként azt a keleti diplomatikában jártassággal bíró szakemberek mindnyájan bölcsen tudják, csak a szöveg egyes jelzői, a úgynevezett argumenta internákából lehet következtetni. Az előttem ismeretes ezen korbeli ó-szláv okmányokban csak nagyon gyéren fordul elő, hogy a kekezés helye világosan kiírva lenne. Zéta lévén akkor a szerb nagy zsúpánok székhelye, a valószínűség más egyéb érvek nélkül is a mellett szól, hogy a synchron közokmányok Zétában adattak ki és ott őriztettek a szerb fejedelmekhez érkezett idegen irományok is. De a kiválóbb történelmi nevezetességre fölvergődött első, vagyis nagy Nemánja, *Rásza* várába, a mai Novibazárba szállíttatá át a levéltárt és főzsúpáni törzsének összes ereklyéit s drágaságait, még a XIII. század végszakában, midőn az ellene villongó testvéreit s rokonait legyőzte, tőlök elszakadt és egyed-uralmát megalapítá. Utóbb, 1346-ban, mikor Dusán czár a szkoplyei zsinaton véglegesen foganatostá a patriarchai czímmel felruházott szerb érsekek elpártolását a byzanci patriarchátustól, népének és házának vallásos kegyeletben tartott ereklyéit s levéltárát a szerb patriarcha custodiátusa alá helyezte, és annak székhelyére, *Ippekre* vitette át. Azonban, hogy mi maradt meg e kincsből a másfél század viharait túlélő szerb királyság és császárság elhanyatlása után, — és nevezetesen, hogy mi sors érte a levéltárt a rigómezei véres catastrophával kezdődő mind gyakoriabb ozmán hódító vállalatok és a despoták gyötrelmes korában, mikor a szerb állam már gyors léptekkel haladt végenyészete felé, míglen egészen a porta meghódított tartományává lőn, török államintézményekkel, szokásokkal s törvényekkel? e kérdésre nehéz lenne ma még határozott választ adni.

Csak egyet tudunk bizonyosan, kétségbevonhatlanul: azt, hogy a szerb nép nagy tömegével Magyarországra menekült Csernovics Arzenius, *ippeki patriarcha*, 1690. évben az ottani levéltárt is magával hozta Magyarországra, a szerb nemzet minden menthető kincseivel együtt.

Azonban e levéltár, melynek tartalma és tulajdonképeni minbenléte iránt adatok hiányában teljesen tájékozatlanok vagyunk, többé már nem található sem *Karlóczán* a patriarchális levéltár-

ban, sem a titokszerűség büvkörével üvedzett fruska-górai görög monostorokban. Annyi mégis tudva van, hogy a bevándorolt III. Arzénius legelőbb is a Buda melletti *Szent-Endrén* helyezte el azt, hol első patriarchális residentiája volt. Onnan, az állandó lakhely nélkül ide-oda költözködő metropolitákkal együtt költözködött a levéltár is, egyszer *Krusedolba*, hol Diákovics Izaiás lakott, aztán Popovics Vinczével *Belgrádba*, hova 1713-ban a metropolitai székhely áthelyezve lőn, majd ismét 1737—1739-ben *Karlóczára*, a hol IV. Arzénius Schakabent patriarcha véglegesen letelepedett. E költözködéseknek emléke a karlóczi cathedrális szentélye fölötti kóruszerű egyházi kincstárban látható. Mutatnak ott vagy 15—20 darab erősen megvasalt s nagy zárakkal ellátott különféle nagyságú és alakú útiládákat, bőründöket és cifra tulipántos szekrényeket, melyekben állítólag a levéltár a chrysobullákkal, a szent edények, öltönyök, főpapi ékességek és nemzeti kincsek szállítottak 1690-ben Ippekről a nagy bevándorlás, és azután később is az időközbeni költözködések alkalmával.

De mind abból, mit e ládák és szekrények egykoron magokban rejtettek, csak nagyon kevés öröklött át korunkra! Az egyházi clenodiumok, antik arany-ezüst szent edények és egyéb drágaságok közül még csak némely maradványok vannak meg. A többi elveszett, elkallódott, vagy elpazaroltatott, részben pedig visszakerült ismét Szerbiába. Az őshazájában visszamaradt szerb nép ugyanis nehezteléssel vette Csernovics kirándorlását. A hazája iránti hűtlenség, háladatlanság és gyávaság bűnével vádolták őt, ki megszegvén főpapi és népfőnöki esküjét, cserben hagyta nyáját és nemzetét akkor, midőn azt legnagyobb veszedelmek fenyegették. Azokat is, kik ő általa — miként mondák — elcsábíttatni engedék magokat és hazájok iránti kötelességökről megfeledkezve, elhagyták őseik honát, kik oly könnyen megváltak családi tűzhelyeiktől és szülőföldjüktől, szintén szökevényeknek nyilvánítván, egy Czetinyében, majd ismét Belgrádban tartott gyűlésben követelték vala, »hogy a szerb nemzet elorzott kincsei, melyeket a karlóczi patriarcha s az ő suffragáneusai jogtalanul magoknál tartanak, visszatéríttessenek a szerb nemzetnek és Szerbiába visszaküldessenek.«

1751. évi februárban Mária Terézia elé került ezen elkese-redéssel vitatott követelési ügy. Nyegus Petrovics Bazilius csernogorai metropolita, ki az ippeki patriarchatus megszűnte óta érseki joghatóságot gyakorolt Szerbiában, *Gavrilovics* nevű archimandrita vicariusát küldé Bécsbe a császári udvarhoz, ki ott előadta, »miszerint őt a metropolita, a papság és a nemzet azért küldték a császárné elé, hogy a múlt török háborúban ezen oldalra ájtott és azóta már meghalt Arzénius patriarcha által

ide hozott különféle szent ereklyéket, drágaköveket és többféle értékes tárgyakat reklamálja. » Allítá, hogy e tárgyakból több hecses darab még megvan az aradi és karánsebesi gör. kel. püspökök kezében. *De míg Nenádovics karlóczai patriarcha mindazt, mi a szerb nemzeti kincsekből nála találtatott, visszatérítette, az aradi és karánsebesi püspökök mitsem akarnak a dologról tudni.*« ¹⁾

E szerint kétségtelenül bizonyos, hogy Nenádovics patriarcha 1751-ben visszaszármaztatta nemzetének mindazon egyházi és politikai fontossággal bíró tárgyakat, melyekre nézve a karlóczai patriarchák, a nagy exodus idejétől fogva, semmivel sem igazollhatták akár szerzési címöket, akár pedig egyházuknak tulajdonjogát. Annak, hogy Gavrilovics archimandrita Karlóczán járt és a levéltárt is magával vitte, még most is él hagyományos emléke a patriarcha udvarában.

De az ősi ippeki levéltár azért nem került többé vissza Ippekre. Albániára akkoriban a félhold igája nehezedék. Keresztény népei, a clementinusok, seregesen emigráltak határaiból. Montenegro 1739—40 óta a skutarii és boszniai basákkal viaskodék, és szintén nem nyújthatott elegendő biztonságot a levéltárnak. *Nagyon valószínű tehát, hogy a visszaszerzett szerb kincsek már akkor alattak át őrizetül a konstantinápolyi patriarchának, kinek primátusa a törökországi görög kereszténység fölött a szerb monarchia bukása után ismét általánosán elismertetett.* Minthogy a konstantinápolyi patriarchát a szultán nevezi ki és állása a török basák rangjával egyenlő: az ő oltalma alatt kétségkívül legnagyobb biztonságban volt a levéltár is. A jelenlegi karlóczai patriarchának, Angelics Germánnak tudományosan képzett udvari syncellusa, dr. Rádics Emilián, utóbbi Karlóczán tartózkodásom alkalmával beszélte nekem, hogy ő Philotheus görög történetírótól, Nicomédia nagyműveltségű metropolitájától hallotta, miszerint az ippeki ősi archivumnak egy tekintélyes része, melyet Philotheus maga is megleltetett, még manapság is Konstantinápolyban van és az oecumeniai patriarchátus levéltárában őriztetik. S minthogy Montenegro, a XV. század óta, egészen a kalandor Máli Stefán felléptéig, mindig véd- és dacszövetséges volt a velencei köztársaságnak: *nagyon közel áll az a föltevés is, hogy az ősi szerb levéltár másik része Velenczében, vagy Olasz-hon más valamely levéltárában lappang valahol.* Maga II. Petrovics Péter, montenegrói herceg is a velencei Szt. Márk-könyvtárban és levéltárban gyűjtögeté a délszlávok oknyomozó

¹⁾ Bécsi udv. kamarai levtr. Kolowrat jelentéseiből. — V. ö. „Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből“ című munkámmal. I. k.

történetéhez. Nagynevű kútfőgyűjtők, Wenzel Gusztáv, már ezelőtt húsz évvel oda nyilatkozott, hogy a vaticáni levéltáron kívül, külföldön nincs más, mely Magyarország történetére nézve nagyobb érdekléssel bírna, mint a velencei köztársaság államlevéltárai. Velence a keresztes háborúk kezdetétől fogva a XV. század végéig előkelő szerepet játszott a keleti kérdésekben, s a nemzetközi jog és a diplomácia Szt. Márk államában igen korán jutott magasabb jelentőségre. Nagy hírből állanak az ottani magánlevéltárak is. A szétzúllott keleti gyűjtemények töredékei s foszlányai, miként arra már boldog emlékü Czech János is figyelmeztetett és a legújabbkori szerencsés kiaknázások igazolják, Olaszhon levél- és könyvestáiraiban lesznek elrejtve. Brankovics György XV. századbéli despotáról írja Engel, hogy egy egész szerb archivumot hurczolt magával, mely Ragusában véttetett el tőle, — és azóta nyomtalanul eltűnt. *De azt sem kétkem, hogy az áthosi baziliták coenobiumaiban szintén még sok ismeretlen, érintetlen anyaga van eltemetve a dél- és nyugateurópai államok középkori történelmének.*

Konstantinápolyban, Olaszhonban, nevezetesen Velenczében és a macedóniai Hagion-Horos barátállamában kellene tehát kutatni az ó-szláv történelem forrásait, ott kellene keresni az adatokat Magyarország XIII—XIV. századbéli keleti viszonyainak bővebb megvilágításához. Oda kellene elvégre már egy rendszeres tanulmányi hadjáratot szervezni.

Az Áthoson kellene innál sorba venni kitarással, lelkesedéssel ama sokszázéves anachoréta gyűjteményeket, melyekben állítólag mindenki megtalálja, amit keres, és melyeknek gazdagságát oly nagyra becsülik vala, hogy bennök már régi időkben is, különféle tudományszakok művelői, mindenki a maga szakmájához, egészen meglepő dolgokra bukkantak. A classikai nyelvek mesterei ráakadtak ott a görög és római remekírás némely nem is sejtett gyöngyeire, egy Barlaam a mystikai istenlátás theológiájához, Bulgari Jenő a korát túlszárnyalt szabadröptű philosophiájához, a tudós Nilles a keleti egyház traditióinak ismerettárához, Fischendorf az ő kritikai biblia-tanulmányaihoz talált ott nevezetesebb kútfői apparatust.

És bizonyára nem csalatkoznánk, ha magyar történelmi tekintetből is tűzetesen szemügyre vennők ama keleti zárdai emléktárákat.

Történetirodalmunk jelen virágzó és dúsan gyümölcsöző korszakának kiválóbb fényoldalát képezi egyebeken kívül az is, hogy Tud. Akadémiánk és a Magy. Történelmi Társulat a művelt continens számos levéltárának Magyarországra vonatkozó írott forrásait tette már a tudomány közkincsévé. Az »Árpád-kori Új

Okmánytár» igen jó magyar fordításban tájékoztató felvilágosításokkal és alapos kritikai észrevételekkel közlé a szláv kútfőknek, nevezetesen a szerb emlékeknek Magyarországra vonatkozó eredeti szövegű diplomáit. Fejér »*Codex Diplomaticus*«-ában is számos keleti származású adat-kincs van elszórva. Az olasz archívumok kincsei szintén több nagybecsű forráspublicatiókban közöltettek és közöltetnek főleg manapság a művelt közönséggel. Óvári Nápolyban, Mircse Velenczében dolgozott levéltári kútfőkön. Theiner »*Monumentá*«-it pedig előreláthatólag messze túl fogja szárnyalni azon, már eszméjében is nagyszerű és örökbecsű tudományos vállalat, mely *Haynald, Ipolyi és Fraknoi* kezdeményezéséből és a magyar katolikus főpapságnak már közel százezer forintra felszaporodott nemes adományából legközelebb már meg fog indíttatni. Ez kétségkívül fel fogja ölelni a vaticáni levéltár azon szláv okmányait is, melyek Magyarországra nézve bármi tekintetből jelentőséggel bírnak. *De a keleti archívumokat magyar szempontból még nem ismerjük! Nem vizsgál-tuk még át sem a konstantinápolyi görög patriarchatus levéltárát, sem az áthosi gyűjteményeket.* Pedig azon 21 apátság közül, melyek az áthosi szent birodalmat képezik, *Chilendár, Zographu, Simopetra, Szent-Pál, Xenophu és Russico* tisztán szerb-bolgár alapítványok. De a byzanti és trapezunti hatalmak elestével a többi apátság is, melyek a jassii és bukaresti hercegek alkotmányai, szláv fejedelmek védnöksége alá jutott. S noha a XIV—XV. századokban a szaraczenok sűrű betörései és a cataloniai kalandor uralom sok pusztítást vittek végbe a Monte-Santón, azért még sok maradhatott ott a történelmi hajdan kincseiből, mi fáradságunkra érdemes volna és a rá fordítandó áldozatokért alkalmasint bőven kárpótolnának. Mert Karlóczán nem lehet a csekély levéltári készletből sem a keleti, sem a magyar történelmet tanulmányozni.

A karlóczai patriarchális levéltárban mindössze is csak 20 darab okmányt találtam az 1690. évi bevándorlást megelőzőt századokból. Ezen írományok kétharmada is csak esetleg és jobbra csak másolathan jutott oda. Mindazonáltal bemutatom ezeket is.

Legrégibb eredeti hártya-okmánya a karlóczai levéltárnak egy donationális 1302-ből, melyben Uros István szerb király egy templomot ruház át az áthosi Chilendár nevű görög kolostorra, azon kikötéssel, hogy ama templomban évenkiut isteniszteletet tartsanak az ő emlékezetére. Látni való, hogy ennél sokkal régiebbek azon szerb emlékek, melyeket a »*Magyar Történelmi Emlékek*«-ben, szláv források után, Wenzel bemutatótt. A mi még e nemből Karlóczán van, az mind későbbi keletű. 1348-ból két eredeti okmányt találtam. Az egyikben ugyancsak Uros Ist-

ván király és neje Ilona több szerbországi falut és azok tizedjөvedelmét, a másikon pedig egy 1760 arany értékű telket ajándékoznak a már megnevezett Chilendárnak. Ugy látszik, ezt a monostort tartották a szerb fejedelmek s a szerb nép legkiválóbb becsben. Chilendárban halt meg s temettetett el 1200. évben I. Nemánja, a görög hitvallásnak a szerbek közt legérdemesebb megalapítója s apostola, számos templom és kolostor építője és a szerb királyi trónon egyesítője a politikai és a hitviszonyoknak. Fia, Szabbas érsek, később Szerbiába, a sztudeniczai apátság azért viteté ugyan át atyja tetemeit, de a chilendári apátság azért továbbra is megtartá kiválóbb kegyhelyi jellegét a szerbeknél. Szerbiának voltak ugyan már a Nemanidák előtt is püspökei, templomai és monostorai, de a keresztény hit megszilárdítása Szerbiában mégis leginkább e hatalmas dynasziának tulajdonítandó. A Nemanidák által alapított és chrysobullákkal ellátott monostorok száma igen jelentékeny. Maga a nagy Nemanja (szül. 1114., megh. 1200.) a chilendári monostoron kívül Topliczán, Rászában és Studeniczán épített monostorokat. Fia, testvérei és utódai még felülmulták öte nemű vallásos áldozataik nagy mennyisége által. Brankovics Vük herczeg is több albániai allodiális uradalommal kedveskedik Chilendárnak 1371-ben aug. 15-dikén. Adománylevele Karlóczán őriztetik. A Szerbiától vett jótétemények fejében a monostor viszont evangéliumos könyveket, psalteriumokat, mineákat, legendákat és szentírási magyarázatokat küld a szerb templomok és a királyi udvar számára.

Van továbbá egy 1381. évi donationalis, a Rigómezőn szomorú véget ért Knéz Lázártól, Ravanicza számára Szerbiában. Tartalma több faluból álló kegyes alapítványról szól. Az okmány eredeti példányát a vrdniki zárdában láttam, hol Lázár Knéz jelenleg eltemetve van.

Sokkal érdekesebb egy 1496. évi május hó 4-dikén Berkoszovo várában kelt okmány *Brankovics János* despotától. Egyik fia ez Brankovics Istvánnak, kinek öregebbik testvére György hegumenné lőn és eleinte a kölpényi zárdában vonta meg magát. Az okmány szintén egyik bizonyítéka ama szomorú állapotoknak, melyekbe II. Ulászló zaklatott kormánya alatt az olygarchia féktelensége és nagyravágyó önzése döntötte a hazát. Ujlaky és Szapolyay versengései a királyi tekintély és hatalom romlását idézték elő.

Mig Ulászló Erdélyben időzött, a törökök Tótországban kalandoztak és Ujlaky Lőrincz is velök való egyetértésről vádoltatott. *Brankovics János*, ki érsekké lett bátyját, Györgyöt, a szerb uralomban követé, arra használta fel az országos zavarkat, hogy a király kegyelmének megnyerése által despotai címét

s állását törvényesítse és megerősítse. 1494-ben visszavévén a törököktől Száva-Szt.-Demetert és Roholczát, s a pártütő Ujlaky ellen a király mellett állást foglalván, *csakugyan elérte a mit akart.* Ulászló, alkalmasint az 1426. évi tatai szerződés alapján, elismerte őt despotának s Magyarország bárójának és zászlós urának. Mint ilyen tartozott a despota, az 1498. évi 22. t.-cikk értelmében, ezer lovas banderialistát az ország oltalmára kiállítani. *Brankovics most egész Sirmium urának kezdé magát neveztetni. Fejedelmi hatalmat és adományozási jogokat kezd vala gyakorolni a Szerémségben.* Pedig mikor Mátyás király 1486-ban Berkoszovát, melyet eddig Vük »titulo donationis et inscriptionis« birt, Brankovics István fiainak, Györgynek és Jánosnak adományozá, *azok birtokaikra nem nyertek örök tulajdoni jogot,* mert az adományozás formája — miként Pesty Frigyes megjegyzi — az akkori diplomatikai nyelven azt jelenti, hogy a birtok nekik zálogba adatik, míg az bizonyos összegért tőlük vissza nem váltatik.

Mindamellett a gyenge király és a pártokra szakadt rendek, hogy a rácz szövetségest a veszélyeztetett végszékék nagyobb biztosítására lekössék magoknak, *hallgatólag elnézik* a despota cselekedeteit, jogbitorlásait. Az említett 1496. évi diplomában 16 helységet adományoz János a még ma is létező krusedoli monostornak a Fruska-Górában. E helységek: *Carlovicz*, a rév melletti *Kuvalovo* halastóval, *Krussendol*, *Maravik*, *Csordanovcze*, *Grabovcze*, *Kresedinovacz*, *Passne*, *Ingia*, *Linkova*, *Dobrodo*, *Neradin*, *Petyincze*, *Prestacsie*, *Schatrincze*, *Mikula* és *Kuprinova*, a hozzájuk tartozó révjoggal. Az adománylevelet a despota udvari emberei, csupa ráczok, írták alá: »Dominus Theodorus Magnus Jurista, Dn. Petrus Magnus Aulicus, Dn. Georgius Cancellarius ejusdem Aulae, Dn. Raija Summus Camerarius, Dn. Szava et Dn. Philippus magnus, Dn. Jánkó, Zupan Vucsina, Banijangin, Dnus Constantinus et Dnus Vukasin.«

Meg kell jegyeznem, hogy a diplomában elősorolt birtokok, melyekből a despota önkénye szerb egyházi javakat csinált, *magyar főuraink szerzeményes birtokai s törvényes jöszúgai voltak.* Így egyebek közt *Maravich* (a régi Maróth) és *Petyincze* (Pegye) 1484-től fogva Corvin János lipcai és oppelni herczegé, *Linkova* (Lanka) a Szentpéteri családé, *Grabovcze* (Grabova, Grabócz) Thallóczy Matkó dalmát-horvát báné és testvére Franké, *Kresedinovacz* (Kerschedin, Kerschene) 1481-ben Thárnok Fülöp királyi emberé, *Passnet* (Pazna) Zsigmond király már 1437-ben a Thallóczynak adományozá, *Dobrodo* (Dobrosewcz) és *Szatrincze* (Szredancze) falvakba 1446-ban Bersenyi Kelemen lett beigtatva, *Mikulát* (Mikola) pedig 1481-ben Mátyás király Bánfy Miklós-nak és testvérének Jakabnak adományozá,

Brankovics János egyszerűen *megfosztotta* tehát a magyar birtokosokat törvényes jószágaitól, ignorálván vagy megsemmisítvén a magyar korona előbbi adományait. A despota a maga számára reclamálja czálal, bár csak hallgatag is, *Sirmiumot*, s támaszkodik a történelmi traditiora. E diploma a legnevezetesebb momentum János despotának 1503-ig terjedő, különben elég szereplésében.

Azonban, noha már II. András magyar király a nővérétől Margittól származott János hercegnek, — miután az anyjával, ki előbb Izsák görög császár, aztán Bonifác montferrati határgrófnak volt neje, Magyarországra visszatért, — a Száván túli Szerémséget adományozá is; és noha V. István 1272-ben vejének, Dragutin szerb fejedelemnek, ki leányát Katalint feleségül vette, a Macsói Bánságot, hova akkor a Szerémség egy része is tartozott, akár mint leánya hozományát, akár mint a magyar korona hűbért átengedé is; és ha bár továbbá II. Uros Milutin, Szerbiának egyik leghatalmasabb királya, 1317-ben, midőn fivére Dragutin meghalt, annak birtokait, tehát a Macsói Bánságot és Szerémséget is magához ragadta: mindazonáltal másrésről tény az is, hogy a magyar korona *ingadozó birtokjoga ama bitorolt tartományokra a XIV. század második felében már teljesen helyre volt állítva és Vukatin alatt, midőn az Lázár Knéz és a régi szerb nemesség ellen viaskodik vala, a Macsói Bánság és Szerémség Belgráddal együtt Magyarországra, hova tartozott, formailag is be volt kebeleztve.* Magyarország tehát saját vazallusi tartományainak tekinté ama szláv területeket és a XIII. század óta Macsó számára bánokat, Szerém és Valkó vármegyék számára pedig főispánokat nevezett. A Marczalyak, Csákiak, Garaiak, Ostffiak, Horváthyak, Losonczyak, Ujlakiak és Enyingi Törökök báni és főispáni szakadatlan sora, kezdve a XIII. század utolsó negyedétől egész 1543-ig, midőn ama vidékek török kézre kerültek, legfényesebb bizonyítéka Magyarország területiális jogfolytonosságának. Mi több, azon esztendőben, mikor János despotának említett adománylevele kelt, Kinisi Pál volt a főispán Szerém és Valkó megyékben, s azokat helyettesek által kormányoztatá. *A despotának 1496. évi kibocsátványja tehát csak a szomorú korszak zsarnoki nyomásáról tanúskodik.* Azzal éppen nem lehet, legalább tudományosan megvetett alapon nem, szerb historiai jogok mellett érvelni, miként azt némely szerb történetírók, nevezetesen Raics ¹⁾ és utána Stojacskovics ²⁾ megkísérelték.

A levéltár XVI. századbéli fasciculusai között találtam egy

¹⁾ Istoria szlavenszkih narodov.

²⁾ Usperte zsiyota naroda szrpszkog.

nagyon megviselt vászontekercset is, melynek belső lapján *Földvály Lászlónak*, a komáromi rácz sajkások fővajdájának életnagyságú eredeti arcképe látható. Ez fia, vagy unokája lehetett Földvály Gábor komáromi várórségi szerb vajdának, kit a Földvály család őseül igényel. Nagy Iván nem regisztrálja e Földvály Lászlót, s valószínű, hogy a család előtt is ismeretlen ő. A kép megőrizte számunkra a XVI—XVIII. századok egyik történelmileg nevezetes katonai válfájának jelmezét, s mint ilyen, alkalmasint *unicum* az országban, érdemes arra, hogy nemzeti múzeumunk számára megszereztessek és restauráltassék. Elmosódott felíratáról ezt betűztem le: »*Effigies Domini Terrestris Generosi Ladislai Földvály, Militiae Nationalis Comaromiensis Csaikistarum Emeriti Obervaivode. Annorum 50.*»

Van a karlóczai levéltárban 1553-ból egy eredeti okmány Zsigmond Agost lengyel királytól is. Ezen okmányban Velcze lengyelországi kalugyer-zárda privilegium confirmatoriumot kap Moszicza falura és a hozzá tartozó egyéb fekvőségekre. Lengyelországi ügy nem fordul elő több a karlóczai levéltárban. Sőt az egész következő századot csak egyetlen egy írat képviseli. Bazil moldvai fejedelem ugyanis 1613-ban 13,000 aspert ajándékoz a szerbia millesevoi monostornak, hogy az ottani barátok jobb ellátásban részesüljenek. Ugyancsak e monostorra vonatkozik Mihajlyevics Alexius 1653. évi szabadságlevele, melyszerint négy évenként négy kalugyer mehet Oroszországba kegyadományokat gyűjteni. Az engedélyt egyházi részről Nicon orosz patriarcha erősíti meg. Sőt 1688-ban maga Péter czár és Alexievics Zsófia is helyben hagyják a millisevoi zárda e kiváltságát. 1656-ban III. Ferdinánd király Lepovina szerb kolostor számára bocsát ki egy donationalist. Ezzel valószínűleg a délszlávoknak akart kedvezni, hogy a török rablók megfékezésére s a végek erősítésére akkor tájt kirendelt nemesi és jobbágyi dandárok feladatát megkönnyítse. Erre nézve 1656-ból I. Lipóttól is van Karlóczán egy megerősítő okmány.

DR. SZENTKLÁRAY JENŐ.

ADALÉK A KÜLFÖLDI ISKOLÁZÁS TÖRTÉNETÉHEZ

a XVII. században.

Von der Linde az imént adá ki a wiesbadeni kir. könyvtárban levő nassauai nyomtatványoknak bibliographiáját.¹⁾ E

¹⁾ Die Nassauer Drucke der königlichen Landesbibliothek in Wiesbaden. Beschrieben von Antonius von der Linde I. 1467—1817 — Wiesbaden, Feiler und Gecks, 1882. (8-r, 543 l.) 13 Mark.

munka 335—496 lapjain közli a herborni főiskola matriculáját 1584—1726-ig. Miután ez iskolát magyarországiak is látogatták, jónak láttam neveit e folyóiratban ismertetni.

1600. Albertus Molnar Szenciensis Ungarus. 26. Nov. Inspector Pragae.
1601. Casparus Ershek Ungvarinus Hungarus. 1. Aug.
Michaël Orvos Surius Ungarus. 24. Sept.
1605. Johannes Filiczkius Farkassaltanus Ungarus. 14. Jun.
1606. Albertus Molnar Szenciensis Ungarus repetiit scholam Nassovicam 5. Apr.
1619. Alstedius János Henr. rector alatt.
Johannes-Henricus Bisterfeldius Sigenensis, professor Albae Juliae in Transsylvania; principis Ragotzky consiliarius et legatus.
Johannes Kaposi)
Martinus Borsai) Hungari.
Georgius Onadi)
Petrus Petsvardi)
1650. Johannes Piscator Alba Juliensis. Pastor Nauberensis obiit ao. 1668.
Johannes Janowski Pauchowia Pannonius.
1665. pridie Nonas Januarii:
Daniel Fodor Szapolitanus, Nobilis Ungarus.
1665. 19. Mai. Christophorus Silder Rivulinensis Nobilis Hungarus.

Ezen magyarországi embereken kívül találtam olyanokat, kik nem magyarországi születésűek, de Erdélyben működtek; s azért nem lesz fölösleges azokat is fölemlíteni:

1602. Henricus Alstedius Ballersbachensis, professor Herbornensis postea profectus in Transylvaniam Albae Juliae professor fuit.
1605. Philippus Ludovicus Piscator Herborn. professor philos. et theologiae hic: postea abiit in Transylvaniam.
1614. Joannes Muencker Ferndorffensis Nassovius phil. ac theol. studiosus 19. Maji. nunc pastor in Transylvania.
1627. Conrad Gerwigius Hombergensis, Hassus, s. theologiae studiosus. obiit in Transylvania.

II. Á.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyarország részei múltjának és virágozásának története a magyarok be-
költözéseig, tekintettel a művelődéstörténeti viszonyokra. Írta Fekete
Zsigmond orsz. képviselő. Budapest, 1882. Nyolczadrét kiad. 191. l.

Nem igen olvastunk újabb keltű művet, mely öntudatosabban lépne ki az irodalmi porondra, mint az itt kérdésben levő. Szerzője szemlátomást nagyot tart eszméiről, a mi pedig nem igen válik előnyére még ott sem, hol érvelésében egyet-mást mond is. Azt a szerénységet, melyet még az elismert tekintélynek sem szabad soha szem elől téveszteni, Fekete Zsigmond könyvében a legjobb akarattal sem találjuk fel. Fitymálva beszél oly tudósaink ellen, kik a tudománynak hasonlíthatatlanul többet és maradandóbb becsüt használtak, mint ő túlnyomó részében hibás vagy legalább is kétes értékű kis könyvével. A hogyan ő elbánik Tormával és Lehoczkyval, azt eléggé qualificálni nem lehet. Egészen megfélemedezik arról, hogy Torma Károly a tudományos műveltség, az alapos cruditió oly magaslatán áll, mely reá nézve ez idő szerint, manapi szűkkörű tanultsága mellett még teljesen megközelíthetetlen. *Vicczel felette*, nem is sejtve, hogy az izetlenség éle határozottan és egyenesen saját maga ellen irányul. Torma Károly, kit még egy Mommsen is kiváló tekintélyül tisztel, s ki nélkül a berlini Corpus Inscriptionum Latinarum Dáczára vonatkozó része sem volna az, a mi, — de másrészt Lehoczky Tivadar is, ezen szorgalmas, ügybuzgó kutató, ki egy nagy monographia és számtalan apróbb dolgozatok által szerzet érdemeket a hazai tudomány körül — határozottan több respectust érdemelnek, főleg egy oly író részéről, aki akár bűvárkodásra, akár tudományos készültségre nézve, kivált egy Tormával nem ér föl.

Nem mondom, hogy egy alsóbbrendű író nincs feljogosítva egy elismert tekintély ellen síkra szállani. A nagy tudósok is könnyen tévedhetnek vagy behonyolódhatnak kedvezéz theoráik ágabogaiba s sokszor kis főben is életrevaló, hasznavehető ter-

mékeny gondolat fogalmazhatik meg. De valakit úgy megtámadni, hogy a támadó egész eljárásából kiérezhető legyen, miszerint ő a gondolkodás privilegiumát pátensként bírni véli, azt határozottan rosszalunk, ez ellen határozottan tiltakoznunk kell. Tiltakoznunk kellene ez ellen még akkor is, ha a tudományos niveau, melyre Fekete Zsigmond helyezkedett, valósággal a mai fejlettség magaslatán állana. Pedig ép ezt nem mondhatjuk.

Aki Fekete Zsigmond forráskészletét végig tekinti, annak el kell bámúlnia, hogy mily kevés munitióval elégedett meg akkor, a midőn nagy ellenfél ellen nagy háborúba indult. És el kell bámúlnunk a merészségen, hogy oly csekély apparatussal nemcsak kilépett, de még vicczelve támadott is. Mondhatni, hogy a római dolgokra nézve azt az egész literatúrát, mely Katancsichtól a mai napig könyvtárainkban felhalmozódott, ignorálja. Nem ismeri-e avagy nem tartja figyelembe veendőnek? Akár így van, akár úgy van, mindkét esetben saját maga ellen cselekedett, mert csaknem egy század irodalmát ignorálni egy nagyokat mondani akaró író részéről, legalább is nagy mulasztás. Azt a mit Mommsen, Marquardt, Benndorf, Die-rauer, Hirschfeld, Römer, Hampel, Ackner, Gooss, Torma, Lipp s mások éveken át fáradságosan összehordottak, vagy amit autopsia és fáradságos kutatás által tudományos eredménykép következtettek, mindennek még csak árva nyoma sincsen művében. Fekete Zsigmond sem a Corpus Inscriptionum Latinarum, sem az Acta nova Musei Nationalist, sem a magyar, sem a bécsi tudományos Akadémia, sem Hirschfeld kiadványait, sem a bécsi Central-commissionnak a római dolgokra nézve fő-főforrásokat képező köteteit egyetlen szócskával sem érinti, azok lényeges eredményeit nem értékesíti, hanem merít mondhatni kizárólag oly régi íróból, milyenek Katancsich és Schoenvisner. Jeles emberek ezek kétségenkívül s a magok idején vezérférfiak voltak, kikre Mommsen joggal halmozhatta elismerő dicséretét, de manap mind adatok, mind felfedezések, és kritikai feldolgozás tekintetében már régcsrégen fölül vannak túlva. A mai tudományos álláspontról sokkal előhaladottabb.

De a római korszakon kívül is Fekete apparatusa nagyon fogyatékos. Úgy látszik a byzantinusokat forgatta aránylag legtöbbet, de ezek sorozatában is akárhányat jelölhetnénk ki, kiknek műveiből sok hasznos dolgot meríthetett volna, de rájuk kellő tekintettel nem volt. Teszem a Notitia Imperiit, melyből sokkal tanulságosabban állíthatta volna össze a római hajóhadra vonatkozó előadását, mint a hogy azt valósággal tette. A középkori eseményekre kiterjeszkedő újabbkori írók közül Thierry s egy-két másnak kivételével alig értékesít valakit, hanem annál

sűrűbben él Bél Mátyás, Horvát Péter, Katona, Pray, Szirmay s egyéb régibb írók műveivel. Még Salamont is csak úgy emlegeti, hogy kilássék, miszerint kellőképen ezt sem tanulmányozta. Szóval a szerző tudományos apparatusa feltűnően csekély s ezt nem azért mondjuk, mert nem idéz sokat, idézet nélkül is elárulhatja az író, hogy színvonalon áll, hanem mondjuk azért, mivel szerző művében az újabbkori szellemi vívmányokat értékesítve nem találjuk. Ezt egyébiránt még elnéznők, ha ebbeli fogyatkozásaért hő kárpótlást nyújtana az *autopsia* útján szerzett tapasztalataival. Am maga vallja be, hogy »csekély tehetségének nem állott módjában széles kutatásokat tenni s a mi kívánatos volna: az írott emlékekben fölfedezett építményeket a helyszínén is kutatni, a még megmaradt nyomokat rajzokban megörökíteni. Ebben oly akadályok állottak előtte, melyeket leküzdeni gyenge volt.«

Ily hiányos készültség mellett tehát meglepő sem lehet, hogy Fekete Zsigmond könyvében a házagok feltűnően nagyok, aberratiói feltűnően sűrűek, egyes pozitív állításai meg combinatiói kiáltóan helytelenek, amint az a következőkből kitűnik, bár megjegyzem, hogy ébenséggel nem minden hiányára és tévedésére terjeszkedem ki.

Kezdi művét az ázsiai nagy népekkel, az assyrokkal, babyloniaiakkal, perzsákkal, médekkel, majd áttér a rómaiakra, a scythákra, a hunnokra s az avarokra. Az ázsiai népeket azért hozza fel, mivel erősen hiszi, hogy azok és a scythák, hunnok meg avarok vízepítkezései közt valami tanulságos összefüggés létezik, melyet a culturtörténetíró nagy érvelésekre, fontos deductiókra használhat fel. Magam sem vonom kétségbe, hogy avatott bűvár egyet-mást elleshet ily összevetésből, de erősen állítom azt is, hogy abban a módszerben, a melyben azt Fekete Zsigmond teszi, minden speculatio meddő marad. Horvát István és iskolájának követői mitsem értek el ezen az úton, ilykép alkalmazott módszerrel, inkább is csak megmételtyezték a hazai történetírást jó hosszú időre, pedig nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ők akkora apparatussal dolgoztak, mely teljes mérvben erőszakolja ki osztatlan elismerésünket, mert apparatusok a magok idejéhez képest *kimerítő* volt.

A római részt szerző azok általános vízepítkezéseivel nyitja meg. Ismert dolgok azok, de ha a Mommsen-Marquardt-féle nagy művet hasznára fordította volna, előadása kétségtelenül sokkal instructivabb és sokkal szabatosabb leendett. Hogy a rómaiak a drainaget, a talajcsövezést ismerték, szintén nem újság, ép úgy, hogy vízvezetések, fürdőket építettek s folyóvízi hajóhaddal bírtak. A földolog mindazonáltal az lett volna, s Fekete feladatának lényegét az képezte volna, hogy topographice kijelölje a

rómaiak eme kulturvállalatainak nyomait. Ezt azonban annyira hiányosan teszi, hogy munkája cseppel sem áll külön színvonalon, mint Katancsich korának könyvei, melyekből merített. A hévízi fürdők közül, mint a rómaiak által használtakat, csak a budai, a melhádiai és a varasd-tepliezi fürdőket ismeri, pedig ha lelkiismeretesen utána néz a dolognak, regisztrálhatta volna, hogy még számos egyéb helyeken is kétségtelen nyomai merültek fel úgy a római fürdőknek, mint vízvezetéseknek.¹⁾ Amit a rómaiak hajóhadáról mond, vajmi kevés, a római hajósok társulatát, a vám- és kikötőhelyeket nem is említi. A római hidépítkezést felhozza ugyan, de oly fogyatékosan, hogy e részlete sem jobb a többinél. A Traján-hidnak leírása pláne olyan, mintha még Aschbach ideje előtti korból származnék. E nagyszerű hid lerontását illetőleg nagyobb súlyt fektet a VI. századbeli Prokopioszra, mintsem a II. századbeli Cassius Diona, s így a be nem avatott olvasó csakugyan könnyen azt tarthatná Fekete Zsigmond könyve nyomán, hogy e »hidat a Duna árvizei s az idők viszontagságai tették tönkre«, nem pedig Hadrián császár számító védelmi politikája.

De e hiányok és helytelenségek mellett még egész özönével találkozunk más hibáknak. Dáczának a meghódítását például önkényesen 105-re határozza, mikor Mommsen nyomozásai után már régens tudvalevő dolog, hogy e nagy esemény később történt. Alsó-Moesia szerinte a mai Rumániában feküdt a Traján-híd felett, de később ez változott, mert Moesia neve átvitetett a Duna jobb parti mellékére. Ez absurd állítás ügyében azonban hiába hivatkozik Eutropiusra, mert ez ilyesmit sehol sem mond. Moesia mindig a Duna-jobbparton feküdt s a Moesia inferior, mely régi nevén Ripa Thraciának is nevezetett, a Ciabrus folyótól keletre esett. Úgy vélekedik továbbá, hogy a rómaiak Temes és Torontál-megyében a rónákon nem birtokoltak. Hát nem tudja-e, hogy Rómer a római hadútat a Maros hosszában a balparton constaltta, hogy Csanádon a XIII. legio castruma volt, s hogy lejjebb déli irányban tényleg már előkerültek a rómaiság állandó letelepedésének nyomai? A Duna-Tisza közti rónaságot szerinte a rómaiak azért nem foglalták el, mert rónáink akkoron még igen mocsáros állapotban voltak s a római cultura kifogyott az időből, hogy áldásos tevékenységét oda kiterjeszsze. Elhiheti szerzőnk, hogy ez nemcsak »főök« nem volt, hanem egyáltalán semmiféle ok. A mocsáros talajtól a római erély még meg nem hűkkent, tudott ő szárítani, csatornákat építeni, vadvizeket elvezetni, ter-

¹⁾ Lásd *Magyarország régi vízrajza* című munkámat II., 163. 171. ll.

méketlen terrenumot ekének s culturának meghódítani. Tette ezt Pannoniában, Moesiában, Sirmiumban s mindenütt, ahol tért foglalt. Tette volna azt könnyű szerrel a dunáninneri lapályban is, és pedig annyiival könnyebben, mivel nem is volt az az egész terület oly szerfelett ellepve a stagnáló vizektől. Hiszen különben hogyan élhettek volna meg azon a nomadizáló barbárok, kiknek barmaik tekintetéből gazdag legelőkre, buja rétekre volt szükségük. Az ok, a mely miatt a rómaiak a jazygok földjére be nem ülték, egészen más természetű volt. Foglalásaikban e vidéken a Duna volt reájuk irányadó s Augustus végrendeleti politikájának élénk tradíciója élt még Trajánék korában is. A Dunán alapúlt összes védintézkedésük s Dárcziába sem mentek azért, mintha e politikáról megfélemltek volna, hanem mivel a Duna balparti hegyvidéknek gazdag arany s ezüst és sótelepeire vágytak. Dárczia tehát kivétel földfoglaló történetükben s fel is hagytak aránylag rövid idő múlva e kivételes foglalásukkal, visszalúzódvá azon természetes barriére mögé, melyet számukra a Duna vonala jelölt ki.

Más hibás állításai is sokkal szembetűnőbbek, hogysem elhallgathatnók. Így említi a többi között azt, hogy a quadok már a rómaiak előtt vízhajításra berendezett *vashámorokkal* bírtak. Ezt nem vehetem képletes kifejezésnek s azért nem is hagyhatom megjegyzés nélkül. A quadok nem voltak annyira cultur-nép, hogy akkora technikai fejlettséget róluk fel lehetne tenni. Még a kelták sem vitték annyira, pedig élelmesség, civilizáló hajlam és társadalmi előhaladottság tekintetében jóval fölülmúlták dunáninneri szomszédjaikat. De különben is minek alapján tulajdonít Fekete Zsigmond a quadoknak fémhámorokat? Mert értettek a fémolvasztáshoz s tudtak bánni a vassal? Ám ez ekkora technikai fejlettséget még nem tételez fel szükségképen. Az afrikai vadak is értenek a fémolvasztáshoz s a fém feldolgozásához, de ez náluk minden fokozottabb technikai kezelés nélkül történik. Nemi szenved semmi kétséget, hogy hegyvidékünk lakosai a bronzkortól kezdve szintén értettek a felszínes bányaműveléshez és ércolvasztáshoz, de hogy ebbeli jártasságuk a vízerő által hajtott vashámorok berendezkedéseig terjedt volna, azt határozottan anachronistikusnak merem állítani.

Ott is, a hol szerző az idegen, azaz a régi írók által fel-említett folyóvizeket elősorolja, sok a hézag és sok a hiba. Így állítja hibásan a Temesről, hogy Erdélyben talált római feliratok *Tibissusnak* neveznék. Én ily feliratokat nem ismerek, s nincsenek is ilyenek eddig. Szerző nyilván azon felírat alapján mondja ezt, melyet Zamosius, Gruter, Fridvalszy, Hohenhausen, Seivert és Orelli közlenek, s Katancsichnál is előfordúl. De tudnia kellett

volna, hogy ez koholt, hamis felírat, melynek semmi értéke nincsen, amint ezt Mommsen kimutatta. Ép oly tévesen különbözteti meg szerző a lacus Volcae a Hiulcatól, mert a kettő egy s ugyanaz, s tévesen azonosítja a lacus Volcae a Balatonnal. Az nem a Balatonra, hanem a Palicsi tóra vonatkozik. Épenséggel nem naiv, sem nem könnyűségesen oda vetett, sem nem lelkiismeretlen azon írók állítása, kik a Balaton nevet a szláv *blato*-tól származtatják. Ha maga a Balaton nem is sárvíz, sáros, posványos, süppedékes volt annak környéke annyira, hogy a blato nevet helyesen alkalmazhatták reá. A Peiso névnek magyarázására felhozott nézeteket bátran elhagyhatta volna, mert ugyan senki sem fogja elhinni, hogy az akár a *Pei-See*, akár a *Bojer-See* betűcserés eltorzításából keletkezett. Szerinte a régi írók a Danuvius nevet csak a Vaskapuig alkalmazták, innen pedig a tengerig Ister nevet használnak. Ez nem eléggé szabatos, mert csakis azt tudjuk, hogy a régiek az Ister névvel a Duna alsó folyását jelölték, de hogy az az alsó folyás hol kezdődött, pontosan ki nem jelölhetjük. Strabo a kataraktákat, Plinius a geták földjét, Ptolemaeus az alsó-moesiai Axiopolist, Appianus a Száva-torkolatot, Agathemosz pedig Vindobonát, a mai Bécsot jelölik meg határpontúl.

Sokszorosan téves az, mit Fekete a *Maros*-ról mond. Nem áll, hogy Herodot e folyót Tiarantosnak nevezné. Ő *Maris*-nak hívja és Tiarantosa egészen más folyóvíz. Az sem áll, hogy Tacitus a Marisiát említené, mint a Marosra vonatkozó folyónevet. A Tacitusnál előforduló *Marus* kétségkívül a Morvára vonatkozik. Ép oly kevésbé áll továbbá az, hogy Ptolemaeus a Marost említené. A nála szereplő Rhabo a Rábára vonatkozik, s e nevet csakis némely régibb író kritikátlansága magyarázta a Marosra. Amit pedig Fekete a Maros-torkolatra vonatkozólag állít, oly abszurd okoskodás, mely akár párját ritkítja. »Némely íróink — mondja szerzőnk — *kik mitsem firkésznek*, azt állítják, hogy mind Strabo, mind Herodot, nagyon tévedett, midőn t. i. a Marost egyenesen a Dunába folytatják.« Ámde saját korát tekintve sem egyik, sem másik nem tévedett. És hogy Strabot és Herodotot hitelesítse, váltig bizonyítja, hogy a Maros vizének a régi időkben okvetlenül a mai Temes és Torontál vármegyén keresztül a Begával egyesülten kellett folynia. Szerinte a Maros mai medre egészen új keletű, amint ezt állítólag Csanád fekvése is mutatná, mely ma nem ott áll, ahol régen. Ismételem, egészen hamis, abszurd állítás ez. Nem is értem, hogy hogyan hivatkozhatott Csanádra, hisz ez úgy a Maros balpartján fekszik ma nap is régi romjaival, amint feküdt Ohtom és Csanád vezér idejében. A régibb időkkel illetőleg pedig a Maros menti római hadút részben

ki van fürkészsze, mert Rómer fellelte annak nyomait. Még a rómaiaknál is régibb időkre nézve pedig a Maros menti őskori leletek tanúskodnak arról, hogy mai medre nagyjában s egészben véve nem új keletű. Hogy egyes ágai, erei, kiszakadásai közlekedtek más folyóvizekkel, az állhat. A Dunának is akárhány szakadéka közlekedett valamikor a Tiszával, de a mily hamis volt azok nézete, kik ezért a Dunát egykor a Tisza medrében folytnak mondták, ép oly hamis az, hogy a Maros egykor nem nyugoti, hanem déli iránynyal bírt. Ami pedig a két görög írótt illeti, úgy csakis ez az alternativa fogadható el: vagy ők tévedtek, midőn a Marost a Dunába ömleszték, vagy mi magyarázzuk őket rosszul. Az első, t. i. a tévedés az ő részükről nincs épen kizárva. Pozitív tévedéseiket más folyóvizekre nézve ki lehet mutatni s ki is van mutatva oly írók által, kiknek fürkészsze dolgában bizony nincs mit irigyelniök Fekete Zsigmondtól. A sok közül csak Goosst említem, ki ugyancsak kritikailag, önállóan s fürkészsze kutatott. Én mégis inkább azt hiszem, hogy a felállított alternativában a második tétel válik be e helyt. Tudniillik, mi magyaráztuk rosszul Herodotot és Strabot, amennyiben szem elől tévesztettük, hogy a régi időkben a Tiszának alsó folyását is a Marosnak vették. Ezt tudva, állíthatták valóban, hogy a Maros egyenest a Dunába ömlik.

Nem csekély a zavar, melyet szerző a római topographia terén árul el. Szerinte nemcsak Taurunum, hanem Singido is Zimony helyén állott, mely állításának azonban semmi alapja sincsen. Sisciát és Segesticát két külön helynek veszi, ami szintén téves, mert a Strabo különböztetése csakis a polgári és katonai Szi-szekre nézve értendő, a városra és az erődre, amint ezt Forbiger és Mommsen már régen kideríték. Említi továbbá a *Pontes* Augusti nevű dácziai római telepet, de kíváncsi volnék azon forrásra, melyben a *Pontes* Augusti emléke reánk maradt. Úgy a lapidaris felírat, mint a Peutinger-térkép s a ravennai Névtelen csak egy *Pons* Augustiról tudnak Dácziaiban s ez valósággal a Bisztra partján feküdt. Összerogy tehát a maga ürességében az az egész combináció, melyet szerzünk, különböző írók közleményeit összezavarva, a *Pontes* Augusti helynévhez köt. A Mursa minor, mely mint Mursella is említetik, szerinte a Mursa major, azaz a mai Eszék átellenében feküldhetett. De ez állítás tévessége már abból tetszik ki, hogy mind az Itinerarium Hierosolymitanum, mind pedig a Tabula Peutingeriana Mursa minornak a Mursa maiortól való távolságát tíz római mértföldre teszi az eszék-pettaui hadút mentében, minek folytán Mommsen, Rómer s más újabbkori tudósok Mursellat helyesen helyezik a mai Petrievei vidékére. A szerémmegyei Jarcšina-árokra nézve úgy vélekedik, hogy ez azon

csatorna, mely Sz. László idejében *Kő-árok* néven, mint a pécsi püspöki megye alsó határa szerepel. Először is megjegyzem, hogy az árok nincsen, legalább amennyiben én láttam, kövel kirakva, aztán nemcsak Sz.-László, de már Sz.-István 1009-ik évi diplomája említi azt, végre pedig nem vehető az ezen kőároknak, mert az említett diplomák határozottan mondják, hogy a kőárok a *Dunánál* kezdődik s a Száva felett végződik, holott a Jarcšina-árok nem terjed a Dunáig, miután már Petrovcínél derékszög alakjában megtörik s visszafordul a Szávának. XI. századbéli őseinkről különben sem tételezhető fel, hogy egy merő földművet a *Kő-árok* jelentményes elnevezésével jelölték volna meg, még akkor sem, ha netalán néhol a becsúszások meggátlására kövel volt is kirakva, amint ezt Fekete állítja.

Felötlő, hogy szerző a római városok elnevezésében incorrect, vagy legalább is szokatlan írásmódban gyönyörködik. Moesia főhelyét például csakis *Vimnadium* alakban ismeri, holott a *Viminacium* név legalább a Peutinger tábla, Ptolemaeus s az itinerariumok által meg van állapítva. Szerző még a feliratokra sem hivatkozhatik, mert ezeken a névnek csakis első tagja *Vim.* fordul elő. A *Viminacium* név ennél fogva általános is a historikusoknál és régészeknél. De szerző *Aquincumot* is következetesen *Acincum*nak írja, pedig úgy a felírásos emlékek, mint Ptolemaeus is az *Aquincum* alakot állapíták meg, úgy hogy az *Acincum* alak csakis eltérésnek tekinthető. A szerző által használt *Segestanum* név is oly alak, melyet sem Cassius Dio, sem Strabo nem igazolnak.

Egy pár felírat alapján oly állításokat reprodukál, melyekkel már régen elbánt érdemlegesen a dolgot értő kritika. Manapi szakférfiúra nézve misem lehet boszantóbb, mint mikor látja, hogy némely emberek számára hiába van kutatás, hiába irodalmi felvilágosítás. Még akkor, midőn a nagy Corpus Inscriptionum Latinarumot Mommsen közrebocsátotta, óva intette az írókat, hogy ne higgyenek ám minden felírásos kőnek. Mert amint hamisították nálunk a diplomákat, a typariumokat, a miniaturokat, a praehistorikus kőszerszámokat, a bronzokat és mindenféle nemes fém tárgyakat, úgy koholták a felírásos köveket is. Amit Katancsich, Orelli, Hohenhausen, Seiwert, Huszti, Gruter, Zamosius meg mások nem tudtak s részben nem is tudhattak, azt tudjuk annyi évek után mi s kellene már mindenkinek tudnia, ki római régiségekről írni, római dolgokra tanítani akar. Ily hamis az a felírat, mely szerint Marius Drusus, a XIII. legio parancsnoka, Várhelyt a hegyi vizek számára falakat és csatornákat épített. Fekete tehát ok nélkül hivatkozott ez adatra, mint olyanra, mely a Dácziában megindult víz-rendezések mellett bizonyít s bizony furcsán szól a

szerző autopsiai hitelessége mellett az általa felhozott ama körülmény, hogy a hátszegi völgyben az M. Drusus által keresztülösött torrentiál hordaléktorlaszok medre a legszebb csatornák kinézésével bír s a legszabályosabb partrézsüével. De hamisított továbbá ama másik felírat is, mely M. Papirius dáciai Temes- és Duna-praefektségéről s a Traján-híd curatorságáról hazudozik. Hangsúlyozva figyelmeztetett hamisságára Mommsen, azt írva: *Geographi maxime ab his in posterum caveant*, hanem ezt is nem Fekete Zsigmondnak írta, mert mint igaz dolgot veszi át Katanacsichtől s hirdeti *orbi et urbi*, hogy hogyan s mikép volt M. Papirius révparancsnok Dáciában.

Hogy Erdély nagyobb folyóit a rómaiak hajózták, azt Fekete csakis Traján oszlopáról véli következtethetni, mint a melynek domborképein a római katonák egy része hajókon van feltüntetve. Hogy egy a régi Apulumban, a mai Gyulaféjérvárott talált felírásos márványtalapzaton a *collegium nautarum*, egy Margo helyén talált felírásos kővön pedig a *collegium utrictariorum* azaz a révészek társulata, más felírásos köveken pedig három római vám- és kikötőhely Dáciában említetnek, arról mitsem tud, pedig mindannyi hatalmas argumentum lett volna állításához.

Amit szerzőnk ezután a II-ik részben a *scythákról* mond, olyan részlet, melyet bátran abbahagyhatott volna. Legalább erősen hiszem, hogy nem olyan csomó az, melyet ő meg bírna oldani. Nem volt erre elegendő még az a tudomány sem, melyet e kérdésre Lindner s számos más alapos, nagy tudományú író vesztegetett s a Horvát István-féle iskolának sorsa intő például szolgálhat arra nézve, hogy elvégre mondjunk már le erről a hiúságos, ne mondjam gyerekes ambícióról. A scytha-kérdés, tekintve a görög s római forrásművekből meríthető ismereteket, olyan sphinx, melynek historicus nem lehet Oedipusa. A legjobb esetben szaporíthatni a régi véleményeket egy újabbal, de a tudományban ez sem fog számítani, amint sokkal nevesb írók e téren, ez ügyben ejtett véleményei is mitsem számítanak, mert e kérdés ethnologiailag sokkal összekevertebb s sokkal feltűnőbbben nélkülözi a karakteristikus jellegeket, semmint hogy abban ember magát biztosan tájékoztathatná. A régi forrásművekben a scythaság nem ethnographiai egyediség, hanem egy mindenfelől áthatatlan szürkületbe elvesző általános fogalom s ezzel róla el van mondva minden.

Tiszttelem a szerzőben azt a hazafias szellemet, mely valahányszor a germán elemmel érintkezésbe jő, mindannyiszor felberzenkedik. De azért még sem járulhatok nézetéhez, mert be nem látom, hogy a germán faj joggal nem hivatkozhatnék a maga nagy kulturhivatására és civilizáló képességére. Mi a turáni faj

közép-európai képviselői, egynél több impulsust épen a germán civilizáció köréből kaptunk s rosszul fizetjük a kamatot a nyert, bár a magunk becsületéből értékesített kölcsöntőke után akkor, ha erről csupa patriotizmusnak képzelt érzelemből megfélemlünk. A gondviselés nem árja-fajnak teremtet s ha általános jelenség, hogy a nem árjának kulturális haladása fel van tételezve az árják behatásától, úgy épenséggel nincsen okunk szégyenkednünk. Van rendkívüli receptibilitási képességünk s nem közönséges szellemi munkabírási erőnk, nyilván oly tulajdonok, melyekben nagy kárpótlást láthatunk a fajiságunkkal együtt járó nagy hiányokért. De kár másrészt a szláv tényezőt is annyira vilipendálni, mint a hogy azt szerzőnk teszi, mert azt hiába fogná bebizonyítani akarni, hogy a szlávság, mint régebbi kompakt elem, befolyással nem volt úgy nyelvünk, mint egyes házi szokásaink alakulására vagy módosulására. Még az olvasztó erejű római sem tudta magát mindenben e befolyás következményei alól kivonni. Ott vannak a római helynevek, ott, amire szerzőnek tárgyánál fogva kiválóan kellett volna tekinteni, a *víznevek*. A legkevesebb belőle latin eredetű, vagy tisztán szláv kelta vagy latinizált szláv kelta elnevezés biz az. Ha e téren nem is megyek addig, a meddig Miklosich, vagy akár csak Salamon is, úgy mégis akárhány oly adatot felhozhatni, melynek világos, eclatans tanúságát ember okkal el nem disputálhatja.

Készséggel ismerem el, hogy abban a fejezetben, melyben az avarokról szól szerzőnk, sok érdekes dolgot olvashatni. Átálán azt hiszem, hogy az egész műnek e rész képezi a legjobb oldalt, de ha olvassuk, nem igen hitethetjük el magunkkal, hogy *vízrajzi* munkában olvassuk azt. Szerző annyira eltér vele tárgyától, hogy inkább történetet, mintsem vízrajzot ír. Egyáltalán munkájának történeti elbeszélésében a vízrajzi adatok inkább csak sporadicus jelenségek, raro nantes in gurgite vasto, és sok helyt akkora erőszakoltsággal köti össze a pragmatikát a hydrografiával, hogy szükségképen feltámad bennünk a gondolat: ez író oly tárgyról akart *könyvet* írni, melyhez elegendő adattal nem rendelkezett s azért a hiányt idegen, oda nem tartozó anyaggal töltötte ki. Az avar-rész a historikusra nézve különben azért mondható érdekeltetőnek, mert körülményesen tárgyalja régi sánczainkat. Erősen vitatja Tormával szemben ezeknek avar eredetét s megvallom én magam is kíváncsian várom, hogy nagynevű tudósunk, Torma hogyan fogja a délmagyarországi limes dacicust diadalra juttatni. A limes dacicus felső részére vonatkozó nagy munkája elvitázhatatlanul szerencsés és genialis combinatio, hogy mennyiben fektethető hasonló combinatio a délmagyarországi földművekre, annak tudományos kimutatását be kell várnunk,

miért is tartózkodom egyelőre e részlet további megbeszélésétől. Itt csak annyiban teszek Fekete Zsigmond előadására megjegyzést, amennyiben az általa határozottan avar-sánczoknak nevezett hatalmas földműveknek *hydrographiai* jelentőséget tulajdonít. A felfogás meglepő, de valójában egészen elhibázott. *Szerinte az avar-rhingegek megadták hazánk némely folyójának mai folyását, mert azok nem egyebek, mint vízszabályozási műveletek.* Én szerzőnek e felfogását annyira tévesztettnek tartom, hogy benne csakis rögeszmét látok. Az bizonyosbna bizonyos, hogy a hazánk különböző vidékein nyomozható földsánczoknak *hadászati* jelentősége van. Mint védművek vannak azok tervezve s építve, hogy tehát mint ilyenek akkora kihatással lehettek volna vízrajzi viszonyaink alakítására, mint ahogy azt szerző vitatja, helyesen el nem képzelhetni. Hiszen látjuk, hogy ma nap a tisztán hydrotechnikai célból létesült óriási művek, vízparti védtöltéseink, a folyók mentén épített hatalmas sarkantyúk, mennyire nem képesek vizeink hatalmának ellentállni. A vízépítkezéseknek teljesen a folyóvizek természetének megfelelőleg kell létesülniök, ha azt akarjuk, hogy velők állandóan céljt érjünk. Ez tehát feltételezi szükségképen a legalaposabb hydrologiai ismereteket, a vizek árjának és természetének legbehatóbb szakismeretét. Már pedig az avarokról, kik a nem árja fajnak minden fogyasztásával bírtak, fel nem tehetni ily pontos szakismereteket. Az általok emelt védművekről fel nem tehetni, hogy diadal-maskodhattak volna vizeink természetesen niusa felett. Azt hiszem, e tekintetben minden hydrotechnikus el fogja ítélni azon szerencsétlen combinatiót, melylyel Fekete Zsigmond feltűnhetni reménykedett.

De az eddig mondottakon kívül még más megjegyzéseim is vannak.

Szerző tárgya olyan, mely megkívánta, hogy a geologiai térre is kirándúljon. Műve tehát tárgyánál fogva azt tételezné fel, hogy ő magát a geologiai irodalomban is annyira informálta, amennyire neki erre specialis céljánál fogva szüksége volt. De ez nem áll, mert Fekete geologiai ismeretei ép oly fogyatékosak, mint régészeti és történeti tudománya. Már az is feltűnik, hogy hazánk földtani réteg-alkotásairól beszélve, nem az általánosan elfogadott geologiai kifejezéseket használja. Még feltűnőbb, hogy azt a korszakot, melyben nálunk az ember először tűnt fel, megfoghatatlan módon *barbar-korszaknak*, e kor embereit *barbárkori embereknek* mondogatja. Ezzel világosan elárúlja, hogy a *barbár* szónak történeti értékét és jelentőségét fel nem fogja s hogy a természet és kulturnépek között érdemleges különbséget nem tud tenni. Az egyetemes történetírás barbárnak monlja a *népván-*

dorlási rajokat, az avarokat, hunnokat, gothokat, longobardokat, vandalokat, gepidákat stb., tehát azokat a népeket, melyeknek legtöbbje már jókora fokán állott a társadalmi, de sőt állami műveltségnek. Barbárok azok a vandalok, kik az aláigázott berberekkel kegyesen bántak s a rómaiak erkölestelenségét javítani igyekeztek s barbárok azok a nyugati gótok, kik a római jogot sem Spanyolországban, sem Dél-Galliában meg nem semmisítették s a conventus juridiciket is fentartották. Ellenben földrészünk első őstelepesei a műveltségnek ugyszólván semmilyen fokán sem állottak. Határozottan természetnépet képeztek, csak úgy mint manap az Oceán szigeteinek vadon élő népfajai. Ezekre a historikus a barbárnevet, ha a népvándorlási rajok culturális vívmányai iránt igazságos akar lenni, egyáltalán nem alkalmazhatja s nem is tudunk valamire való történetírót, ki a fogalmakat annyira összetévesztette volna. A kort, melyet — és embereit, kiket Fekete barbároknak nevez, merően *geologiai*, vagy ha szabatosabban akarunk nyilatkozni, egyszerűen *prachistorikus* korszaknak s embereknek szokás nevezni.

Valami sajátságos, hogy szerző hogyan képzei a nagy al-földi medence tengervízét elvonultnak. Szerinte a sós-ízű tenger hullámai mindig nagyobbodó erővel rohanták meg a Baziás alatti Vaskapú keskeny sziklahegy gátjait, míg végre egy hatalmas áramlat az útban álló fal bontogatásának kezdett s utóljára a keskeny elválasztó gerinczeket átszakította, úgy, hogy a víz keresztül csaphatott a szomszédos alsó területekre és lefolyni kezdett azon az úton, hol ma is folyik. Szerző tehát egészen figyelmen kívül hagyja azt, a mi iránt a geológok már régen megjegyeztek egymással, hogy tudniillik nem tengeri áramlat, nem a tenger oldalnyomása bökte ki azt a jókora hegyhátat, mely a pannoniai medenczébe szorult tengernek délkeleti hatalmas választó falát képezte. A vita csakis az iránt forog fenn, hogy vajjon egy continentalis emelkedés és süllyedés okozta-e a vaskapui szorulat megnyitását, avagy pedig az apró hegyi torrensek végezték évszázadokon át a nagy munkát, mindkét oldal felől bevájva a hegyfalat, mindaddig, míg a tenger vize azon keresztül iramodhatott, azon-túl nagyszerű vizesés formában maga vágva ki mélyebben a kiözlési sziklacsatornát.

Semmivel sem alaposabb az, amit szerzőnk folyóvizeink geologiai tevékenységéről mond. Az a körülmény, hogy a régi írók a Duna szigeteiről hallgatnak, érv neki arra, hogy a Duna-szigetek akkoriban nem is léteztek. Nagyon megbízhatatlan érv biz az, mert hiszen mennyi mindenféle oly dolgot tagadhatnánk el akkor könnyű szerrel, melyek léteztek, fenállottak, de melyekről a régi írók mitsem szólnak. Vajjon a római colonisatiót a tör-

ténetírók relációjából ismerjük-e? és nem-e inkább a felírással emlékek és a monumentális maradványok világosítanak fel az egykori gyarmatokról? Az bizonyos, hogy a Csalóköz olyan egyszerű sziget, amelyenül manapság praesentálja magát folyamrendszerünkben, Herodot és Strabo idejében nem volt. Okirataink tanúskodásából eléggé kitétszik, hogy még a XII. és XIII. században is inkább szigetcsoport volt, de ez a tény nem jogosít fel a Dunaszigetek létezettségének tagadására. E tagadás azonos volna a nagy folyó geológiai tevékenységének tagadásával, a mi pedig abszurd dolog volna. A Csepel-szigetről bátran állíthatni, hogy létezett már, ha nem is mai egész kifejtettségében, Herodoték idejében, mert alapját a budai dolomitmassákból átvonuló sziklagát képezi. Létezett az orsovai Adakalé-sziget is, mert alapját egy az Allion-hegyről még a geológiai korszakban levált sziklatömeg képezi és létezett kétségen kívül számos más sziget is a legősibb időkben, noha azokat a régi írók nem említik.

Nem vetem el a súlykot, ha azt mondom, hogy szerzőnek még számos geológiai, régészeti és történeti felfogására, állítására, bizarrságára tehetnék lelkiismeretes megjegyzést. Attól tartok azonban, hogy máris túlléptem azon szűk határt, melyet a szaklap irodalmi rovatában számomra kijelöltek látok. Különben az eddig felhozott adatok is elegendő bepillantást engednek e műbe s eléggé meggyőződhetnek arról, hogy szerzőjének épenséggel nem lehetett oka hangsúlyozott gondolkodásával s fürkészésével szerénytelenkedni, — épenséggel nem volt oka nagyban érdemesült jeleseinkkel izetlen satira által méltatlankodni. Műve, úgy mint előtünk fekszik, oly múlt tünemény a tudomány asztalán, mint a mily rögtönös volt okadatolatlan felmagasztalása a journalistika részéről. Tudományunk épenséggel mitsem nyert vele, mert tátong a hiányoktól, hemzseg a hibáktól s olyan naiv okoskodásai vannak, melyekkel lelkiismeretes tudomány paktálni soha sem foghat.

Megvallom azonban, hogy sem a hibákat, sem az abszurd okoskodásokat nem tartom a mű leggyarlóbb jellegének. Nem minden könyv hasznavehetetlen, melyben hibák és különczkedések előfordulnak. A helyes kritika és a józan óvatosság ily könyveknek is veheti hasznát, de a mi Fekete Zsigmond művét, mint vízrajzi, víztörténeti művet, teljesen kizárja a használható szakmunkák sorából, az az, *hogy írójá nem állott hívatása magasztalán*. Ő, e könyv tartalma után következtetve, nincsen tisztában azon feladattal, melyet manap egy hydrographikus történetírónak megoldani törekednie kell. A külföldnek e téren működő vezérferfiaik történeti tényekben s geológiai vizsgálatokban nyomozzák a vizek hatása által nyilatkozó természettörvényeket. Fogynak, apadnak-e

a continens vizei? Vándorolnak-e a mozgó vizek földünknek tengelye körüli rotatioja következtében? Vezetői voltak-e a vizek a fájáramlatoknak? Irányadók voltak-e az őscolonisatióra és a társadalmi culturának helyi fixirozására? Megteremtői voltak-e az államok belpolitikai és internationalis határügyeinek? Birnak-e a vizek néprajzi és népcsoportosítási jelentőséggel? Ilyenekre és hasonlókra kell a vízrajzi történetírónak felelnie s mint-hogy Fekete Zsigmond ily kérdésekre nem reflectált, azért műve el volt ítélve már conceptiója pillanatában.

DR. ORTVAY TIVADAR.

Dr. Ortway Tivadar: Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig.
Kiadja a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága. I. II. kötet. 544 + 464
lap. Budapest 1882.

Tartalomnak cím sem sohasem felelt meg kevésbé, mint az, a minek szerző nevezte el könyvét. Két vaskos kötetben összegyűjtött mindent, a mit az ó- és középkor irodalma, krónikák, okiratok, térképek és inscriptiók mondanak vizeinkről s mikor aztán ebből Magyarország vízrajzát kellett volna megalkotnia, félbehagyva mindent, pusztán magát ez anyagot szedte betűrendbe. Így lón a *rajzból szótár*, ott végezvén művét, a hol kezdenie kellett volna. Szerző gyakorlati hasznot hoz fel mentségeül, mert így — úgy mond — az emlékeinkben előforduló vizeknek könnyebben nézhetünk utána. De e haszon csak keveseknek, éppen csak az oklevelekkel foglalkozóknak jut s távolról sem nyújthat kárpótlást vizeink rajzáért, hol az egyes vizek, minden mellékágaikkal, szóval egész vízrendszerükkel egyetemben s az illető heggyrendszerrel párhuzamban lettek volna tárgyalva s mely aztán minden érdeklődőnek szolgálna tanúságul. Szerző könyvében ez az összetartozás meg van bontva, a logikai lánczolatot az ábéczé helyettesíti; sőt, ha mindjárt a sok »lásd«-on keresztül vergődve maga az olvasó szedné is össze például az egy folyamrendszerre tartozó részeket, még akkor sem jöhet vala tisztába, mert a köztük lévő oksági viszonyt laicus nem állapíthatja meg, mint szintén csakis a szerző alkalmazhatja rájuk mindazon általános szempontokat, melyek szótárában például a vizek apadása, aranytartalma, geologiai és szigetépítő tevékenysége, tisztelete s vándorlása, vagy a halászat, révek, vízhatárok, — utak és tövek czimén külön-külön, csakis az illető betűk alatt vannak tárgyalva.

Valóban gyakorlati haszonnal, csakis ez általános részek bírnak a munkában, meg a bevezetés, hol a vizek culturális jelentőségét fejtegeti s az egész mű eredményeivel beszámol. De ugyan-

akkor, midőn mindezeknek fejtegetésében alkalma nyílik kimutatni sokoldalú ismereteit, szakavatottságát, leplezetlenül hagyja ama másik hibáját, hogy csakis a XIII. század végéig terjedő oklevel-es anyagot használta föl. Nem azt követeljük ezzel szerzőtől, hogy vizeink egész történetét mindmáig megírta légyen, mert hiszen erre három emberélet is kevés, de tett volna úgy, mint az, ki noha csupán az Árpádkort tanulmányozza, mégis annak tökéletes megértésére a későbbi fejleményekhez is fordul, hol már sokkal több adat lévén, azok tisztább, érthetőbb alakot öltöttek. Munkája azután is megmaradhatott volna a mostani keretben, hogyha kutatásaival oly messze megy is, a míg teljesebb anyaghoz ér, mert csak a saját tanúlsága s a hézagoknak pótlása végett lett volna rá szükség. Így azonban csak amaz aránylag csekély, hézagos, homályos anyagra volt utalva, a mit az 1300. évig terjedő emlékek hagytak reánk, szóval egész munkáját a pusztá véletlentől tette függővé, mert ha például a Garam, Zsitva vagy Hernádnak, mint tényleg sok másnak, semmi nyoma sem maradt volna fenn, szerzőnek azt kell vala mondania, hogy az Árpádkor végéig egyik sem létezett.

A hol az eredményeket kell összegezni, ott tűnik ki e hiány leginkább, mert vizeink régi állapotát a maival összehasonlítani, a szerző anyagából, alig lehetséges, minden számítás problematicus leendő, úgyhogy szinte megtudjuk bocsátani szerzőnek, ha néha számításait, a jelen helyzethez mérni elmulasztja. Ily mulasztás terheli főleg bevezetésében, hol az általa összegyűjtött 6700 vízgyeget előbb a megyék, aztán a folyamvidékek közt osztja föl $\frac{1}{10}$ -ban, a helyett, hogy ez összeget a mostanihoz arányítaná. Mit nyertünk vele, ha tudjuk, hogy egy-egy megyére abból hány $\frac{1}{10}$ jutott? ha fogalmunk sincs róla: több vagy kevesebb-e az, s mennyivel? jelenlegi vízviszonyainknál, sőt a mi még rosszabb — bár ez, mint halljuk, nem szerző, de a kiadó bizottság hibája — még térkép sincsen, hogy legalább az szolgáljon tájékoztatóul ott, hol a számadást nem értjük. Hiába hozza föl szerző száz meg száz most ismeretlen folyó nevét, még az meg nem győz arról, hogy az Árpádkor vizekben gazdagabb volt korunknál, mert még ez adatoktól, szerzőnek ítélőképességétől sem függ, olybá vegyük-e mindezen folyókat, mint már ma nem létezőket. Geológiai érvei sem jöhetnek itt szóba, (II. köt. 328. s k. l.) mert oly kornak emlékei, midőn még e földön tán ember sem lakott. Csakis olyan általános elvek, hogy például a kultúra előhaladása a vizek apasztásával s a termőföldnek gyarapodásával jár együtt s hogy e változásnak első sorban az állóvizek vannak kitéve, mik mint szerző kimutatja, ma az árpádkoriaknak alig tizedrészét teszik, csak ezek bizonyítják a nagymérvű apadást, melyet

vizeink öt század leforgása alatt szenvedtek. Ez az apadás azonban csakis földrajzilag értendő, a mennyiben csak a *vízfenék* fogyott, de nem maga a *víztömeg*. Ennek kifejtése képezi szerző művének főérdemét, midőn egyúttal alapos érvekkel sikerült reducálnia sokaknak s főleg Pestynek abbeli véleményét, hogy a mai víztömeg a réginek már csak néhány százalékát tenné. Pestyt pusztán, szavak vezették e következtetésre, midőn t. i. a Balatont, Fejér hibás közlése nyomán, »mare«-nak látta nevezve, sok vizet pedig — mikről Ortway bebizonyítja, hogy ma is megvannak — »eltűnt«-eknek tartott, s mert nagy súlyt fektetett arra, ha az oklevelek valamely folyót *flumen*-nek vagy *magnus fluvius*-nak nevezték, mintha a határjárások alapos földrajzi tanulmány s nem pusztá egyéni benyomás után készültek volna.

Milyen befolyással volt e vízbőség kulturális kifejlődésünkre, arról szerző több helyütt értekezik, nagyrészt azonban csak constatalja az újabb archaeológiai s földrajzi vívmányokat, alkalmazásukat sehol sem viszi egészen keresztül. Beszélve arról, hogy a vizek deltáinál mindig, népes lakóhelyekre, erődítvényekre találunk, csupán a nagyobb folyókat említi meg, például a Morváét, hol Dévény, a Vág-Dunáét, hol Komárom, a Száváét, hol Belgrád, a Garamét, hol Párkány s vele szemben Esztergom fekszik, de nem terjeszkedik ki a kevésbé ismert apróbb folyók befolyására, melynél a sok *szeg, köz, kesz, keszi, zbeg, tok* stb. szókkal összetett helynevek is biztos kalaúzúl szolgálnának. Tanulságosabb az, a mit a vizek vándorlása címén az egyes folyók medrének változásairól ír, bár itt is a szigeteknek, amik annak tanulmányozására a legjobb kútfők, több hasznát vehette volna. Az állóvizekkel szerző a halászatnál foglalkozik, melyre minden adatot egybeállított s azok alapján haltenyésztésünkben méltán óriási hanyatlást constatal azóta, úgy hogy nemzetgazdaságunknak ezen, akkor oly gazdag ágára nézve; ma már cseh importra szorultunk.

Ezen általánosabb részletek teszik ki mindazt, a mi e munkában megolvasható, a többinek értékét és földadatát, szótár-mivolta eléggé meghatározza. A szótárban az egyes vizek betűrendben következnek egymásután. Szerző a régi vízneveket vette »schlagwort« gyanánt s nem mai elnevezésüket, bár ezek is föl vannak véve az illető betűnél, mindenütt pontos utalással a régire, hol a magyarázat található. Ránk s a szótárra nézve is, ez ugyan mindegy volna, csak következetes maradna a szerző. Ha tehát elve mindig a régi nevet használni, sőt ha az oklevelekben a pusztán »parvus« vagy »magnus« jelzetű vizeket a *P* meg az *M* betű alá teszi, nem értjük, mért kellett az azokban egyszerűen »rivulus«, »fons« »puteus« stbnek hívottakat mind, *Névtelen folyó, Névtelen forrás*

stb. cím alá egytűvé sorozni. Ahol egy víznév többféleképen jön elő, ott annak összes változatait felsorolja, melynél azonban Fejérnek minden hibás közlését utána írni fölösleges volt. De szerző mindenben teljességre törekszik, különben e törekvésének köszönhetjük azt is, hogy nem csupán magukat a vizeket, de azokat a helyeket is fölvette szótárába, miknek neve egyenesen vízre utal, melyek t. i. a *-tó* vagy *-ér* szóval vannak összetéve; bár *Akusnere*-t hibásan sorozza ide (I. köt. 75. l.) mert az, *Akosnyirét*, nyírfáját vagy erdejét jelenti. Nagy kár, hogy csak e kettőnél maradt szerző s hogy e célra föl nem használta a tömérdék *köz*, *kesz*, *szeg*, *szegy*, *vész*, *ásvány*, *aszó* stb.; a német *bach*, *seife*, *teich*, stb.; a szláv *zbeq*, *tok*, *ključ*, *izvor*, *zer* (palus) összetételeket, mely utóbbinak köszöni nevét *Pusztaszer* is s nem annak, miről Anonymus mesél. Annál teljesebb e szótár a történelmi anyagban, hol minden vizegyednél, minden a XIII. század végeig rávonatkozó adatot felszámol. De midőn ebben méltánylattal kell kiemelnünk szerző szorgalmát, különösnek találjuk, hogy a nagyobb folyóknál, minden egyes oklevél, melyben nevük előfordúl, akár jellemző rájuk, akár nem, idézve van, mintha másképp el sem hinnők, hogy például a Duna akkor is megvolt. Az oklevelek felsorolása s helyenkénti magyarázata után, az egyes vizek topográfiai meghatározása következik. Előszavában azt mondja szerző, hogy a 6700 s egynehány víz közül mintegy négyezeret sikerült meghatároznia, ami a középkori gyarló eszközökkel s mindennemű előmunkálatok hiányában, mindenesetre szép siker. De ha szerző a mondott értelemben vett teljesebb anyagot használ, ha a topográfiát egyes vízrendszerek szerint, folyóról folyóra, patakról patakra stb. menve tanulmányozza, az eredmény e részben is sokkal nagyobb lesz, mert egyik a másikat magyarázza, egyik a másiknak jelöli ki helyét s nem vette volna például kettőnek a *Vichema* (II. k. 321. l.) és *Vichama* (II. k. 416. l.), a *Wlscit* (II. 305. l.) és *Welchecz* (II. 411. l.) mocsarat, tudta volna, hogy például a *Dobret villae aqua* (I. 275. l.) nem a *dobreti*, hanem a mai *trebete*-i víznek, vagy hogy *Kernech* és *Kernuch*, (II. 416. l.) a mai nyitramegyei *Krencs*-nek felel meg. Egyébiránt, hogy a szerző topográfiai meghatározása minden egyes esetben mennyire felelt meg a történeti valóságnak, az nem e sorok föladata, melyeknek, s mint egyáltalán *minden* kritikának, egyedüli kötelessége az író *fölfogását* bírálni, mert bármely műnek összes jellemző előnyei, mint hibái, úgyis e fölfogásnak helyes vagy helytelen voltából, következnek.

Mindeme meghatározásoknak próbáját, csak az egyes vidékek monográphusai ejthetik meg, kik is majd bővebb anyagkész-

let és közvetlen szemlélet alapján, fogják egyenkint rectificálni a rectificálandókat. Mi itt csupán a munka ama leggyöngébb oldalára akarunk rámutatni, mely a régi vizek neveinek kiejtésében s főleg fejtegetésében majdnem mindenütt szembeötlik s a topográfiai meghatározásoknak értékét is gyengíti, mert minden helyrajzi tanulmánynál a helyes olvasás s helyes etymologia a legelső kellék. Szerző a »veyz«, »vezey«, »weyz« szót, mely halászó helyet jelent s helyesen »vész«-nek, azaz a halak vészének ejtendő, »víz«-nek olvassa, még ott is, hol maga közül egy adatot, melyben a »veyzhel« (vészhely) *locus piscatorius*-nak (II. 320. l.) van fordítva. A »Huszzyverem« szót, mely világosan *hosszúverem*, ő *hosszúér*-nek (I. 390. l.) ejti, más-helytt pedig *örvényre* magyarázza. Csoda-e hát, ha aztán Pesty után az »Asantu«-t (I. 96. l.) *Ásántó*-nak ejtve, vagy az »Azeu-potok«-ot Azunthapatakával (I. 99. lap) azonosítva, egyiknek sem tudja mai helyét kijelölni? mert az első helyesen »ás-ványtő«-t, mely synonymja az »ároktő«-nek, a másik »aszó-patak«-ot vagyis *kiaszott*, kiszáradt patakot jelent. Innen van aztán, hogy ha például az oklevél »Gecznoud«-ot ír (I. 331. lap), nem tudja, hogy az tulajdonképen »Disznód«, azaz *Disznós*, ha pedig ott valamelyik hibásan írva, vagy rosszul közölve van, a hibát nem veszi észre, hanem mint például a »Fynisar«-t (I. 324. l.) utána írja Fejérnek, »Fyunsar« helyett s elhiszi Jerneynek, hogy az *Fenéksár*-nak, holott *Fővénysár*-nak ejtendő. A neveknek hibás olvasása szükségkép helytelen értelmezésüket vonja maga után. Így Ortway például a »huscywtou«-t, (I. k. 388. l.) az »oszczyu«- (II. k. 81. l.) és »ozyu-potoc«-ot, *hosszú* helyett megfoghatatlanul, a majdnem ellenkezőre, *kistóra* és *kispatakra* magyarázza. A »zege«, mely alatt halászatra szánt vízrekesztéket értettek (II. 438. l.), neki *átkelőhely*, *szegy* helyett; a *Kesekun* (I. 428. l.) nála *Kerekítő* (!), *Keskeny* helyett; a *kenderattho*-ról (I. 422. l.) pedig sehogysem akarja elhinni, hogy az ma *kender-áztató*-nak felel meg, pedig pár sorral alább maga közli e névnek »*kenderasztou*« változatát, mely e megfejtést egészen igazolja. Egyébiránt helynév-fejtegetéseiben többnyire mások s főleg Jerney és Hunfalvy után indul, de csak úgy tétovázva, mert az adott magyarázatok közt nem tud ítélni. Hunfalvy például, a némely folyóneveinkben előforduló »va« szótagot, a zürjén *va* azaz *víz* szóból akarja megfejteti. Minthogy azonban e szó egyrészt, ugyanoly értelemben az összes indogermán nyelvekben megvan, másrészt pedig a szláv nyelvekben ezenkívül még melléknévi képző gyanánt is szerepel, nem is szólva a valósínűségről, hogy a zürjén *va* is árja eredetű: folyóink *va* képzőjét tehát, csakis akkor lehet magyarnak mondanunk, ha a törzsszó magyarsága is

be van bizonyítva. Szerző azonban derűre-borúra a *Bitvát Bitvíznek*, (I. 134. l.) a *Boldvát Boldvíznek*, (I. 142. l.) a *Moldvát Moldvíznek* stb. magyarázza, a milyen joggal aztán utána mi is a *Morvát Morvíz*-, a *Drávát Drávíz*-, a *Szávát Szávíznek* nevezhetnők. Hol azonban mestereit bizvást követhetné, ott ismét elmulasztja, így a *Fizeg* és *Fizugnál* (I. 313. l.), mely kétségtávol *Füzügy* azaz *Füzvíz* a *füzfa* után, teljesen analog levén az *egerfa* után képzett *Egrug*, *Egregy*, *Egerügy*, *Egervízzel*. Különben jól teszi szerző, ha nem fejteget helyneveket, mert az olyan példák után, hol a *Hernád*-ot a szláv »*hrb*«-tól (I. 371. l.), a Szokolcza melletti *Hayniczát* (I. 368. l.) a szász »*hau*«-ból (írtás) származtatja, sőt ez alapon azt állítja, hogy ott tehát a XIII. (!) század elején a németprónaiakkal rokon szász telepek (!) léteztek volna: az eredmény előreláthatólag meddő elmefuttatásnál alig lett volna egyéb.

Ha ki is emeljük szerző buzgalmát, hogy még az egyes folyók mellett lelt ősmaradványokat sem mulasztotta el fölvenni szótárába, szorgalmát, melylyel az anyagot összehordta: bírálunk összes eredménye mégis csak az lesz, a mit legelől hangsúlyoztunk, hogy munkája egészben nem felel meg címének, mi pedig annál sajnosabb, mert szerzőtől — mint annak több helyt adta tanújelét — jobb fölfogás mellett jobbat várhatunk volna.

TAGÁNYI KÁROLY.

T Á R C S A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

FEBR. 1-ÉN választmányi ülés tartatott, *Ipolyi* Arnold elnöklete alatt. Székét elfoglalván üdvözölte a választmányt s társulati elnökké újra megválasztatását meleg szavakkal köszönte meg. »Tisztességemnek és dicsőségemnek tartom, mondá, oly társulat élén állani, mely a nemzet legnagyobb kincsét: a történelmet és történetírást őrzi, folytatattja, és kifejti. Isten áldja meg további törekvéseit is.« Szavait a jelenlevők zajos éljenzéssel fogadták.

Mindenek előtt titkár tett jelentést *Mircse János* t. tagtársunk haláláról. A társulat jegyzőkönyvileg ad kifejezést részvételének tagtársunk kora elhunytá felett, s maga is óhajtását fejezi ki, hogy gyűjteményei hazai intézeteink által megszereztesse.

Következtek a felolvasások.

Radvánszky Béla »Lakodalmak a XVI. és XVII-ik században« című értekezése osztatlan tetszéssel fogadtatott: a »Századok«-ban fog megjelenni.

Szilágyi S. jelentése *Camerarius* gyűjteményéről tudomásul vétetett.

Kandra Kabos értekezése a zarándi főesperességről, melyet *Szádeczky Lajos* mutatott be, köztetszéssel fogadtatott: hasonlólag a »Századok«-ban fog világot látni.

Folyó ügyekre kerülván a sor, titkár jelenti, hogy *Királyi Pál* az évdíjas tag alapító tagnak jelentkezett, mit is köszönettel fogadott a választmány.

Évdíjas tagokká megválasztattak: *Gr. Wilczek Ede*, *Erdő-Kürt* (aj. *Br. Prónai Dezső*); *Kemény D.* *Bpest*; *Koós Ferencz*, *Brassó*; *Állami polgári isk. tanári kar* (aj. a titkár); *Rozánska Focken Klára*, *Hines Gábor* *Bücker Béla*, *Diner József*, *Budapesti I. ker. állami tanítóképezde* (aj. *Szádeczky Lajos*); *Benedek Kálmán*, *Beregszász* (aj. *Linner Bertalan*);

Nagy-kikindai gymn. tanári kar (aj. Ráth Mór); *Steltzer* Frigyes, Kiszász (aj. a pénztárnok); *Szontágh* Hugó, Nagy-Marton (aj. Szabó Károly tanf.) *Győrviskai* György, Veszprém (aj. Véghelyi Dezső); *Fekete* Zsigmond (aj. Thaly Kálmán); *Pásztélyi* János (aj. Nagy Imre); Állami tanítónő-képző intézet Budapesten; Községi iskolai könyvtár Nagy-Váradon (aj. a pénztárnok).

Titkár jelenti, hogy az *Emich Gusztár*-féle pályakérdésre egyet- len pályamunka érkezett be:

»I. Mátyás király udvara.«

Jelige: »Fama eius tota Europa vulgaritur.«
Ranzani.

Bírálókká *Fraknói* Vilmos és b. *Radvánszky* Béla kértettek fel, kik ha megegyezésre nem tudnának jutni, *Ipolyi* Arnold kéretett fel a bizottság elnökévé.

A *Bay Ilona* pályakérdésre két pályamű érkezett:

1. Kemény János.

Jelige: Feci, quod potui.
Kemény.

2. A bíboros szerzetes.

Jelige: Vita mortuorum in memoria vivorum posita est.

Bírálókká *Pauler* Gyula és *Szilágyi* Sándor kértettek fel, kik ha megegyezésre nem jutnának, *Salamon* Ferencz fog felkérteni bizottsági elnökül.

Dedl Farkas társ. ellenőr felolvasta a következő jelentését:

Tisztelt Választmány!

A f. évi januárhó 4-én tartott választmányi gyűlésből alólírtak az elmúlt 1882-ik évi pénztári kezelés és a pénztári állás megvizsgálására küldetvén ki, feladatunkat f. évi januárhó 24-én és 25-én teljesítettük s a társulati pénztári könyv- és a pénztári kimutatások bevételeinek és kiadásainak minden egyes tételét átvizsgáltuk s a mellékelt okiratokkal (utalványokkal és számlákkal) összehasonlítottuk.

A felszámításokat s. c. e. hibátlanoknak s a kiadásokat az utalványokkal, számlákkal összehangzóknak s általában a pénztári kezelést szabatosoknak találtuk s a pénztári könyv 1882. decz. 31-én:

10,048 frt 14 kr és 60 arany bevétellel

6126 frt 9 kr » 20 » kiadással, és

3922 frt 5 kr és 40 arany követelési egyenleget mu-

tatott.

Emnél fogva indítványozzuk, hogy a mélyen tisztelt elnökség

Balthazár Béla pénztárnok úr részére a szokásos évi felmentést kiszolgáltatni méltóztassék.

Alaptőkének az elmúlt 1882-ik év december 31-én tett 31,500 frtot. (Ebből a Földhitelintézetnél le van téve 28,600 frt kamatozó értékpapírokból és 2000 frt mint Bay Ilona úrasszony adományát illető közjegyzői nyilatkozat, melynek kamatait a nagylelkű úrhölgy folytonosan fizeti, tehát összesen 30,600 frt — tehát 700 frttal több mint a megelőző évben — a többi 900 frt a pénztárnok úr kezei közt van magán kötelezvényekben.)

Közbevetőleg megemlítjük, hogy a pénztárnok úr f. évi január hó 8-án újból 2200 frt névértékű papírt tett le a Földhitelintézetnél, mai napon tehát a társulat összes tőkéje 33,700 frt.

A tisztelt választmány engedelmével még néhány pénztári adat kimutatását vagyunk bátrak idecsatolni.

Ugyanis a Tört. Társ. szerkesztése, melyet a t. akad. történelmi bizottságának pártolása mellett eszközöl a társulat, jövedelmet nem hoz, tehát csakis szellemi haszonnal jár. Ugyanis a Tört. Társ. múlt évi jövedelme 2484 frt, kiadási költségei pedig 2575 frt 64 kr-ra mennek, így tehát a társulat a múlt 1882-ik évben 91 frt 64 krt fizetett rá e vállalatra; de alapos reményünk van, hogy e hiány el fog enyészni s idővel az anyagi haszon is be fog következni.

Az évi 6126 frt 9 kr és 20 arany kiadásból a társulat írói díjakban fizetett: a Tört. társ. dolgozatokért 869 frt 82 krt, a Századokbeli dolgozatokért 1389 frt 90 krt és 20 aranyat, összesen 2259 frt 72 krt és 20 aranyat. Mely arányt, tekintve, hogy a még fölülmáradt 3960 frt 37 krból a fizetési illetmények, nyomdai, póstai, irodai stb. költségek fedeztettek, elég kedvezőnek mondható.

Végül meg kell említenünk, hogy hátralékosaink nagy része hátralékát is törlesztette s folyó tartozását is megfizette és ha van is egy-két elmaradozó, a titkári hivatal elég eszközzel bír siettetésökre s ez úttal nem kérünk a t. választmánytól semmi némű rendkívüli intézkedést, sőt elmondhatjuk, hogy a történelmi társulatnak (közel kétezer számú) tagjai közt senki sincs, aki kötelességének ne kívánna eleget tenni.

Ezt pedig, tisztelt választmány, köszönhetjük az elnökség, a titkári és pénztári hivatal szorgos utánjárásának, köszönhetjük folyóirataink életrevalóságának s különösen a megjelenésben való pontosságának s ezek szerint ama harmoniának, mely a társulat anyagi támogatói és szellemi munkásai közt kifejlődvén, csak jót eredményezhet s melynek hosszú időre fennmaradását melegen óhajtva maradtunk a tiszt. választmány

Kelt Budapesten, 1883. jan. 28-án

alázatos szolgálói

Deák Farkas,
számvizsgáló

Horvát Árpád,
számvizsgáló.

E jelentés öröndetes tudomásul vétetett s a számvizsgáló bizottságnak fáradságos munkájáért őszinte köszönet szavaztatott.

Azután titkár felelvasta a Bay Ilona által nagylelkűleg felajánlott 22 db arany pályadíj kitűzésére kiküldött bizottság jelentését. Mely is elfogadtatván, a pályakérdés a lapokban és Századokban fog közzététetni.

Végül pénztárnok bemutatja múlt évi számadását.

E szerint a bevétel volt	5383 frt 45 kr
kiadás	2309 frt 46 kr
pénztármaradék	3073 frt 99 kr

Ezzel a gyűlés eloszlott.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT PÁLYAKÉRDÉSE.

A Tört. Társulat Bay Ilona úrhölgy adományából 22 arany pályadíjat tűz ki, vagy 4—5 nyomtatott ívre terjedő kisebb történeti dolgozatra.

Versenyezhetni bármely eddig megoldatlan történeti kérdés tárgyalásával; bármely történeti alak életrajzával; vagy művelődéstörténeti rajzzal.

Kivántatik az eredeti kútforrások közvetlen felhasználása.

A jutalmat csak önnálló becsű munka nyerheti el.

A jutalmazott munka a »Századok«-ban a rendes tiszteletdíj mellett közrebocsáttatik.

Ha a jutalmazott munkán kívül több önálló becsű munka versenyez, ezek szintén tiszteletdíj mellett közzététetnek.

A pályaművek, bekötve, idegen kézzel írva, lapszámozva és a szerző nevét rejtő jelíges levélkével ellátva, 1883. decz. 31-éig a titkári hivatalhoz (Budapest, IV. k. Egyetemi Könyvtár) küldendők be.

A titkári hivatal.

BARÁTOSI MIRCSE JÁNOS,

szül. 1834, † 1883.

Szomorú kötelesség teljesítése vár rám: hangot adni Társulatunkban a kínos és fájdalmas benyomásnak, melyet a történetírásnak minden munkása és barátja érzett *Mircse* János tiszteleti tagtársunk váratlan és kora elvesztése felett. Akadémiánk Történelmi Bizottsága a múlt év végén egy nagybecsű gyűjteményt fogadott el tőle, s épen ennek érdekében, némely kiegészítések végett, leveleztem vele. Mint mindig, kérésemet gyorsan és pontosan teljesítette: jan. 14-én tette postára utolsó küldeményét. Valóban ez volt utolsó szolgálata: jan. 22-én vettem gróf Apponyi Sándor táviratát, hogy *Mircse* János megelőző estve váratlanul és hirtelen elhunyt. Ez estve rosszul érezve magát, a Márk-térre ment, azonban várt üdülés helyett, rosszabbul lett s haza sietett — meghalni. Még sokáig fogjuk érezni az ürt, mit maga után hagyott, s ezt az üresen maradt helyet úgy mint ő, alig fogja valaki betölteni. Azt a szép posztót, melyet ő elfoglalt, nehéz és kitartó küzdelem árán szerezte meg. Született Barátoson, Háromszékben, 1834., székely határőr szülőktől, s tanulmányait K.-Vásárhelyt a katonai-iskolában 1848-ban végezte. Még mint alig felserdült ifjú, karddal kezében szolgált a hazát. Azután, hogy ez kiesett kezéből, ábrándos terveket szőtt: a magyar név dicsőségét külföldre vinni. Be akarta mutatni a magyar operát s Havival egy társulatot szervezett Erdélyben, melyet Bukurestbe vitt ki. De ifjú lelkesedését az élet valója leforrázta, a társulat felbomlott. Ekkor Konstantinápolyba ment, de a mint Olaszország megkezdte a felszabadulási harcot, oda-sietett Garibaldi táborába. Résztvett a második expedícióban, mint tüzérkapitány s azután átlépett az olasz hadseregbe. Pár év múlva kilépett a hadseregből. Majd a magyar légió számában volt. A szép daliás tisztet rokonszenven fogadták ugyan mindenütt, de a mint a béke megkötöttet, végkép szakasztott a hadi pályával. Most találta meg igazi hivatását. Modenában települt le, s ott az állam levéltárban történelmi kutatásokhoz fogott. Egy csomagot másolataiból felajánlott az Akadémiának. Ez hozta érintkezésbe Toldyval, a Történelmi Bizottság akkori előadójával, ki azonnal irányt kezdett adni kutatásainak. Az ő megbízásából Milánóban

kezdett kutatni, az »archivio sforzesco di San-Fedele«-ben, majd Firenzében, Genuában folytatta: s Mátyás királyra, Béatrixre és a Sforzákra vonatkozólag nagybecsű correspondenciákat hozott magával, melyeket az Akadémia átvett s utóbb a »Diplomáciai Emlékek«-ben ki is adott. Ekkor rendszeres megbízatást nyert a Történelmi Bizottságtól s egész munkásságát a velencei levéltáraknak szentelte. Fáradhatatlan kutatásai csakhamar egész tekintélylyé tették, mert ő e levéltár labyrinthusban, hol csak kiismernie is nehéz magát az embernek, egészen otthon volt, s így történt, hogy nemcsak a magyar, hanem más európai: a bruxellesi, varsói akadémiaiktól is megbízatásokat nyert. Valóságos tudományos ügynök volt. Erdemciért az olasz kormány a vaskorona-renddel s ő felsége királyunk a Ferencz József renddel tüntette ki. Ezen kívül ő felsége azon alkalommal, midőn Velenczében az olasz királylyal találkozott, egy gyönyörű remontoir órával ajándékozta meg. Velenczében nem volt népszerűbb ember nálánál — nemcsak az osztrák-magyar coloniánál, melynek feje Pilat főconsul nagyrabecsülésének sok jelével halmozá el, hanem az olaszoknál is, kik épen úgy szerették. Fényes bizonyysága volt ennek, hogy a rendezetlen közjegyzői levéltár rendezésének fáradságos munkájával őt bízták meg, s ő ezt szorgalommal, szakismerettel végezte. E munkája közben fedezte fel István herczeg végrendeletét, melyet Fraknoi Akadémiáknak a múlt évben mutatott be. Pár év óta egy nagy munkához kezdett adatokat gyűjteni: a magyar ipar történetéhez. Egész örömmel s lelkesedéssel dolgozott azon: »el fogtok bámulni — mondá — ha kész leszek vele, milyen nagy volt a magyar ipar a múlt századokban, hány magyar volt Velenczében, kik közül nem egy a legjelesebbek közé tartozott.« Befejezetlen maradt ez is, annyi mással s befejezetlen maradt mondhatni egész kutatása. Pedig rengeteg anyag van már nála készletben. Ezenkívül nagy és gazdag könyvtárt gyűjtött össze, rendkívül gazdagot ritkaságokban, unicumokban. »Szeretném, mondá végrendeletében könyvtárára s kézirataira czélozva, Akadémiáknak hagyni, de szegény nőmre kell gondolnom, kinek vagyona és takaréksága segített annak megszerzéséhez.« Nyomatott munka nem sok maradt utána, mindössze néhány értekezés, melyek közül a főbbek: Capistrán János canonisatiója a Magyar Sionban, tanulmány az arany bulla felett, emlékezések Corvin Mátyásra (a bécsi Archivban) s egy önálló: »Magyarország és Velence. Visszatévedés Dalmatiára és Horvátországra az Árpádok s Anjouk alatt.« De

annál több anyag, feldolgozatlan jegyzet s rengeteg bűvárlati eredmény. Ezek s a sok szolgálat, a mit bűvároknak tett, kiket mindig készségesen támogatott, megóvják nevét a feledéstől. A kikkel csak érintkezett, hálával lesznek eltelve emléke iránt, valamint a velencei magyar coloniában betöltetlen ürt hagyott maga után. Semmi sem igazolja ezt, mint temetése, melynél meghatóbbnak, fényesebbnek ritkán volt tanúja a lagunák városa. A legfényesebb nevek viselői gyűltek koporsója körül össze. Lichtenstein, Metternich, Windischgrätz, Iturbide, Czetvertinszky kerczegek, Metternich Paula, Windischgrätz Alexandra herczegasszonyok, gr. Apponyi Sándor és noje, gr. Esterházy Antal, Dessewffy grófné, Mikos báró és báróné stb., Pilat főconsul, a követségi tanácsosok, az összes könyv- és levéltárak igazgatói és tisztviselői, az írók és művészek díszes serege, egy csomó főúr, s tenger nép adták meg neki a végtiszteletet. Az általános meghatottságnak megindító kifejezése volt, hogy temetését köz-költségen rendezték, díszes síremléket állítanak hamvai felé s herczeg Lichtenstein nyugdíjat biztosított özvegyének.

És most, soraimat bezárva, legyen szabad azon reményemnek adni kifejezést, hogy az elhunyt utlóso óhajta teljesedni fog: könyv- és kézíratait meg fogják intézeteink szerezni, s a Történelmi Bizottság publicatiójában utolsó gyűjteménye meg fogja nevét örökíteni.

Legyen áldott emlékezte közöttünk!

SZILÁGYI SÁNDOR.

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MILLENARIUM. Az Akadémia Történelmi Bizottsága, mint tudva van, a Millenarium kérdésében bizottságot küldött ki javaslattétel végett. A bizottság tagjai közül Botka nem adott be új munkálatot: de kijelenté, hogy a Századokban kifejtett nézetéhez ragaszkodik. Ellenben Szabó K., Salamon és Pauler beadták jelentéseiket, melyek kéziratgyanánt kinyomtatva egy füzetben kiosztattak a bizottság tagjai közt. Azután a bizottság tárgyalásba vette a három eltérő javaslatot, de maga nem akarván az eltérő nézetek közt dönteni, megbizta Ipolyi Arnold bizottsági elnököt s Fraknoi Vilmos bizottsági alelnököt, hogy a különböző véleményekről tegyenek jelentést. Ezen jelentést a febr. 1-én tartott ülésben a bizottság elfogadta, s elhatározta, hogy azt kinyomtatva a fennírt három bizottsági tag munkálatával együtt, kiosztatja a II-ik osztály

tagjai közt. Hogy olvasóink e nagybecsű operatumnal megismerkedhessenek, jelen füzethez mellékeljük.

— A MAGYAR TUD. AKADEMIA könyvkiadó vállalata múlt évre szóló illetményeit még december hóban szétküldte, s ezzel a harmadik cycilus második folyama is be van fejezve. A három sorozatból hat kötet fekszik előtünk: kettőnek kivételével folytatások. E kettő Vámbérytől a Magyarok eredete, s Földestől néhány nemzetgazdasági értekezés átdolgozása. A folytatások pedig Tainetől a francia forradalom s angol irodalom, Symondstól a Renaissance s Szász Károlytól a Világirodalom époszai: mindannyinak 2-ik kötete. A hat kötetből kettő eredeti, a Szász Károlyé és a Vámbéryé s egy a Földesé átdolgozás. Összintén örülünk, hogy az eredeti dolgozatok mind jobban kezdenek tért foglalni, legkivált midőn alkalmunk van jelenteni, hogy oly munkákkal teszik azt, melyek a nagyhirű külföldi munkák mellett is méltán helyet foglalhatnak, mint a Szászé s a Vámbéryé, melyek közül az első irodalmunkban érezhető hiányt pótol, az utóbbinak első kiadása pár hét alatt teljesen elkelvén, indokolt volt, hogy a nagy közönség kezébe egy számára átdolgozott új kiadás hozassék forgalomba. A fordításokról sem szükség hosszasan értekeznünk, Taine és Symonds munkái a világirodalomban is számontesznek s legfenebb csak a fordításokról kell megjegyeznünk, hogy azok olyan szakemberek mint Pulszky és Csiky által készülvén, alig hagynak fenn valami kívánni valót. Kétségtelen, hogy a könyvkiadó vállalat néhány év alatt annyi nagybecsű munkával gazdagította irodalmunkat, hogy az általa elért eredményt más úton elérni nem is lehetett volna.

— SCHILLING LAJOS kolozsvári egyetemi magántanár ugyanoda a világtörténet rendkívüli tanárává neveztetett ki. A római történetből közelebről két tanulmány jelent meg tőle: »Catalina, Julius Caesar«-czím alatt, az eredeti kútfők felhasználásával, egy 190 lapnyi sűrű nyomású nagy 8-adr. kötetben. Római történetbe vágó tanulmányok az »Erdélyi Múzeum« korábbi folyamaiban is jelentek meg tőle.

— A KALOCSAI ÉRSEKSÉG Schematismusa minden évben szokott az egyházmegye történetére vonatkozó kutatásokat hozni, melyek a Schematismus állandó becsét biztosítják. Az 1881-ikiben Fraknói V. Antal érsekről közöl új adatokat. Pray 1367—80. közt István püspököt említi; de megjegyzi, hogy XI. Gergely egy bullája 1376-ra Antalt helyezvén, vagy más, István volt, ki előtte, vagy más, a ki utána volt érsek, vagy tévedés van a névben. Katona azt hiszi, hogy ez az Antal

más megyének volt a főpapja. Fraknoi közli XI. Gergely említett bulláját (mely Pray óta lappangott), mely Antal létezését kétségtelenné teszi, s kimutatja egyszersmind azt is, hogy ugyanczen István utóbb mint adminisztrátor szerepel. Szerinte Antal érsek franciscanus volt. Egy másik értekezésben Weiser Frigyes kimutatja, hogy a kalocsai egyházmegye már 1050-ben érsekség s Astrik utódja Gergely volt. Ugyancsak ő Germanno vagy Carnianus érsekről közöl egy alapos szakismertettel írt értekezést. — Az 1882-iki Schematizmusban Fraknoi értekezik Montebonis János 1433-iki fogságáról, s azt eddig nem ismert adatokkal illusztrálja.

— A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEOLÓGIAI TÁRSASÁG alakuló közgyűlését febr. 25. d. u. 3 órakor fogja az Akademia Kisfaludy-termében megtartani. A tervező és alapító tagok részéről múlt hó végén már tartott egy előleges értekezőlet, melyen a közgyűlés tárgysorozata megállapított s elhatározottatott, hogy a Társaság folyóirata évnegyedes füzetekben még a folyó év első negyedében meg fog indíttatni. Eddigelé 300 tagnál több jelentkezett, s mintegy 6—7000 ftnyi alapítvány íratott alá.

— A »DÉLMAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.« jan. 31-én tartotta havi választmányi ülését Ormos Zsigmond főispán elnökelete alatt. A gyűlés tárgya a társulatot illető folyóügyeken kívül egy értekezés felolvasása volt, melylyel dr. *Ferenczy József* fehértemplomi főgymnasiumi tanár a társulat birtokában lévő legrégebb okiratokat ismertette.

— Váradi Szabó János Nagy Iván »Magyarország családai« című művéhez pótköteten dolgozik, s annak már tetemes részével készen van.

— HAAN LAJOS vál. tagtársunk s akad. tag, mint az ágostai hitv. evangélikusok egyetemes egyházi főjegyzője egy igen érdekes monographiát adott ki a lutheránusok egyetemes gyűléseiről. Ez tulajdonképp az egyetemes gyűlések keletkezésének s fejlődésének történetét adja elő. Végehez van csatolva a főcurátorok életrajza, Zay Pétertől Radvánszky Antalig, mindenik arcképével együtt. Haan Lajos mint főjegyző birtokában volt az adatoknak, melyekből talpraesett munkát tudott összeállítani. E munka a Prot. Theol. könyvtár XXI. kötetét teszi, melyből az előbbivel egy idejűleg a XX-ik k. is megjelent: Bauer nagy egyháztörténelmének harmadik része: »A Középkori Keresztyén Egyház.«

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A MAGYAROK EREDETE. Ethnologiai tanulmány. Írta *Vámbéry Ármin*. Budapest, 1882. 8-adr. XV. és 527 l.

— RENAISSANCE OLASZORSZÁGBAN. Második kötet. A tudományok föléledése. Írta *John Addington Symonds*. Fordította *Pulszky Károly*. Budapest, 1882. 8-adr. III. és 495 l.

— A JELENKORI FRANCZIAORSZÁG ALAKULÁSA. Írta *Taine Hippolit* Adolf. Fordította *Toldy László*. Második kötet. A forradalom. Budapest, 1882. 8-adr. 573 l.

— ÉRTEKEZÉSEK az angol és francia nemzetgazdaságtan köréből. Fordította ill. átdolgozta és jegyzetekkel ellátta *dr. Földes Béla*. Budapest, 1882. 8-adr. 178 l.

— AZ ANGOL IRODALOM TÖRTÉNETE. Írta *Taine Hippolit* Adolf. Fordította *Csiky Gergely*. Második kötet. Budapest, 1882. 8-adr. 491 l.

— A VILÁGIRODALOM nagy eposzai. Írta *Szász Károly*. Második kötet. Budapest, 1882. 8-adr. 697 l.

— MAGYARORSZÁG FÜGGETLENSÉGI HARCZA 1848—49-ben. Írta *Gelich Rikhard*. I. füzet, Bpest, 1882. 8-adr. 64 l. Egy füzet ára 40 kr.

— A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI M. K. MINISZTERNEK JELENTÉSE A KASSAI CONVICTUS TÁRGYÁBAN. Budapest, 1882. 4-edr. 31 l.

— PUSZTASZER ÉS AZ ÉVEZREDES ÜNNEPÉLY. Írta *Göndöcs Benedek*. Budapest, 1883. 4-edr. 106 l.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE. 1880. évben történt alakulásától 1881. máj. 26-ig lefolyt társulati évre. Szerkesztette az igazgató választmány megbízásából *Kün Róbert*. Budapest, 1882. 8-adr. 188 l.

— URKUNDENLEHRE. Katechismus der Diplomatie, Paläographie, Chronologie und Sphragistik. Von Dr. Friedrich *Leist*. Leipzig, 1882. 12-edr. 305 l. 5 tábla. Ára 2 frt 40 kr.

— DIE HEIRAT DER ERZHERZOGIN MARIE LOUISE MIT NAPOLEON I. Von *Eduard Wertheimer*. Wien, 1882. 8-adr. 36 l.

— DER ALTRÖMISCHER KALENDER. Eine Studie von dr. *Heinrich Finály* (aus der »Ungarischen Revue«) Budapest, 1882. 8-adr. 48 l.

— EDUARD MARBEAU. Slaves et Teutons. Notes et Impressions de Voyage. Paris, 1882. 8-adr. 314 l.

A MILLENARIUM AZ AKADÉMIÁBAN.

A TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁG JELENTÉSE.

Tisztelt Akadémia!

A vallás- és közoktatásügyi m. k. Miniszter úr 1882-ik évi október hó 17-én a M. T. Akadémiához intézett leíratában, hivatkozva arra, »hogy a közérzület ismételve s hangosan nyilvánította a nemzet millióinak szívében élő kívánságot, hogy a magyar nemzet méltón ünnepelje meg Európában megtelepülésének s államalkotásának ezredéves évfordulóját«, s kiemelve, hogy »a kormány át van hatva ezen nemzeti kívánság jogosultságának érzetétől, s örömmel áll a mozgalom élére, mely Magyarország ezredéves állami létének méltó megünneplését sürgeti«: fölhívta az Akadémiát, hogy az e tekintetben felmerülő legelső kérdés megoldását: a magyarok bejövetele és államalapítása időpontjának, illetőleg évének meghatározását eszközölje.

A M. T. Akadémia 1882. október 30-án tartott összes ülésében hazafiúi készséggel fogadta a megtisztelő megbízást, és második osztálya útján a Történelmi Bizottsághoz — mint a legilletékesebb szakférfiakból álló testülethez — felszólítást intézett, hogy a kérdés megoldása tárgyában indokolt jelentést terjesszen elő.

A Történelmi Bizottság, midőn a miniszteri leíratot tanácskozás tárgyává tette, mindenek előtt tekintettel volt azon tényre, hogy a magyarok megjelenése Európában, mai hazánk területének elfoglalása és a magyar állam megállapítása évek hosszú során át előkészített és létesült események lánczolatát képezi.

Kétségtelen ugyanis, hogy nem a mai hazánk volt a magyarok legelső állandó lakhelye Európában;

továbbá, hogy a magyarok ismételve megjelentek mai hazánk területén, mielőtt itt állandón megtelepedtek;

végre, hogy miután itt állandóan megtelepedtek, a honfoglalás és állam-alapítás nem volt egy esztendő műve.

Az események ezen sorozatában különösen kettő vonja magára a figyelmet, a melyek a magyar nemzet állami léte szempontjából a lefontosabbak és így az ezredéves ünnepélynek legmél-
több tárgyát képezhetik.

Az első: a magyarok benyomulása etelközi lakhelyökről mai hazánk területére, és itt állandó megtelepedésök, vagyis a *honfoglalás kezdete*.

A második: a mai Magyarország egész területének megszállása, vagyis a *honfoglalás befejezése*.

A Történelmi Bizottság ezen két esemény időpontjának meghatározását tűzte ki feladatául. És azon szakférfiakat, kik a magyar történet legrégibb korszakának tanulmányozásával, ezen korszak kútforrásainak vizsgálatával behatóan foglalkoznak, indokolt véleményök előterjesztésére kérte föl.

Ezek közül *Botka Tivadar* tiszt. tag, előhaladott korára és gyengélkedő egészségére utalva, kijelenté, hogy indokolt előterjesztés kidolgozására nem képes; egyébkint fönntartja véleményét, a melyet a Millenárium iránt a Századok 1878. és 1881-iki köteteiben tüzetesen kifejtett.

Pauler Gyula, *Salamon Ferencz* és *Szabó Károly* akad. rendes tagok előterjesztései a Bizottság folyó évi január 20-án tartott ülésében bemutatván, alúlirottak bizattak meg, hogy azokról — *Botka Tivadar* t. tag említett dolgozatainak tekintetbevételével is — jelentést tegyenek, és a Bizottság megállapodását az Akadémia elé terjeszszék.

Ezen jelentésünket — a négy vélemény és azok chronológiájának átnézetét nyújtó táblázat melléklésével — van szerencsénk a következőkben terjesztetni elő.

I.

A magyar honfoglalás időpontját kívánván meghatározni, első sorban a *nemzeti hagyomány* nyilatkozatait kell meghallgatnunk.

A történetírást megelőző korban, a nagy események emlékezetét a hagyomány tartja fön, vitézi énekek és elbeszélésekben szállítja át nemzedékről-nemzedékre.

A magyar nemzet körében is, a vándorlás viszontagságai és a honfoglalás küzdelmei méltó tárgyat szolgáltatnak a hősdaloknak, a melyekre századok múltával is krónikásaink hivatkoznak.

Azonban bár a bevándorló nemzet, a legilletékesebb történeti emlékek tanúsága szerint, más vándor népeket meghaladó műveltséggel, politikai szervezettel és államalkotó képességgel dicsekedett: alig lehet föltenni, hogy a felmerülő események emlékének történeti hűséggel, chronologiai pontossággal megörökíté-

sére gondolt volna; és alig lehet föltenni, hogy több mint egy századdal a honfoglalás után, a keresztény civilizáció nyomai-ban fejlődő történetírás képes lett volna feljegyzéseit a régi események pontos előadásával nyitni meg; minélfogva a krónikások a hagyomány házagait csak a saját kombinációik eredményeivel tölthették ki.

Igy tehát a magyar nemzeti hagyományt őrző emlékeinket elfogulatlan kritikával kell vizsgálnunk.

Legrégibb történetírónk, *Béla király Névtelen jegyzője* írja, és pedig korábbi krónikákra hivatkozva, hogy a magyarok 884-ben »indúltak meg a scythiai földről nyugat felé«, vagyis ázsiai őshazájukból Európába. Azonban mégis a jelenlegi Magyarország elfoglalásának kezdetét, vagyis Ungvár megvívása után, a Tisza és Bodrog között fekvő terület megszállását 903-ra teszi.

Ezen utóbbi adatot a történetírás nem fogadta el, és el nem fogadhatja, mivel minden kétséget kizáró más kútforrásokból tudjuk, hogy néhány évvel előbb a honfoglalás műve egészen be volt fejezve. Némely régibb és újabb történetírónk kísérletet tett a Névtelen jegyző tekintélyét azzal a feltevessel óvni meg, hogy a bécsi udvari könyvtárban őrzött XII. századbeli kézirat írója hibát ejtett, 893 helyett írt 903-at. De ezen föltevés egészen önkényes.

Már pedig ha a Névtelen jegyző a honfoglalás kezdetének időpontját tévesen jegyzi föl: a vándorlás kezdetére vonatkozó adatot sem tarthatjuk kifogástalanul megbízhatónak.

A Névtelen jegyzőhöz, korára és jelentőségére nézve legközelebb áll *Kézai Simon*, IV. László király (1272—90) udvari káplánjának krónikája, mely azt hirdeti, hogy 872-ben »jöttek be ismét a hunnok vagy magyarok Pannóniába«, akkor mikor Németországban Sváb Ottó, Franciaországban Lajos, a Lothár fia, és Görögországban Antonius Durus uralkodtak.

Ezen meghatározás írónk történeti tájékozottsága és chronológiájának pontossága iránt nem kelt bizalmat; mert a megnevezett három uralkodó közül kettőt a történelem nem ismer, és nem is gyaníthatjuk, kiket akart az író érteni, a harmadik pedig épen egy századdal később uralkodott.

Az 1358-ban írt *bécsi képes krónika* szerint 677-ben »jöttek be újra a magyarok vagy hunnok Pannóniába«; III. Konstantin görög császár és szent Zakariás pápa idejében. De úgy a császár, mint a pápa a következő században élt.

A *váradi káptalan* 1370-ben alkotott statútumaiba befoglalt rövid krónika azzal kezdi elbeszélését, hogy »a scythia nép nagy tömege 888-ban lépte át Pannónia határait és foglalta el ezen országot.« Az író »a magyarok ősi időktől fogva írásba fog-

lalt hagyományára» hivatkozik; és bizonyára azon krónikákból merített, a melyeket szent László egyháza évszázadok óta őrizett.

Mindamellett chronologiai adatai szintén nem megbízhatók. És sokkal közelebb álló események elbeszélésében lényeges tévedések fordulnak elő. Így, hogy csak egy példát hozzunk föl, a krónika szerint szent István 1034-ben halt meg; holott bizonyos, hogy 1038-ban költözött az örökkévalóságba.

Ugyancsak 888-ra teszi a magyar nemzet bevándorlását a XV. századbeli *pozsonyi krónika* és az 1473-ban nyomtatásban megjelent *budai krónika*. Az utóbbiról meg kell jegyezni, hogy az eseményt ugyanazon szavakkal beszéli el, a melyeket Kézai Simon használ, csak az esztendőt változtatja meg; a három egykorú fejedelem nevét is átveszi, a kik 888-ban ép oly kevésbé uralkodtak, mint 872-ben.

Azon kútforrás, melyből a krónika a 888-ik esztendőt kölcsönözte, nem bírt általánosan elfogadott tekintéllyel. *Thúróczy* és *Bonfin* — a kik szintén Mátyás király idejében írják munkáikat — ingorálták azt; az előbbi 704-re, az utóbbi 744-re helyezi a magyarok bevándorlását Álmos alatt, ami nyilvános falsum.

Minden arra utal, hogy a magyarok vándorlásának és megtelepedésének esztendejét a nemzeti hagyomány biztosan nem tartotta fönn; és azt az egyes írók önkényes combinációk alapján vették föl. Minélfogva az ezredéves évforduló meghatározásánál biztos vezérfonálul alig szolgálhatnak.

Hasonló bizonytalansággal találkozunk más népek történetében is.

Köztudomású, hogy Róma alapításának éve önkényesen volt fölvéve. Már Cicero idejében minden művelt római tudta, hogy időszámításuk alapja és saecularis ünnepeik tárgya conventionális értékkel bír.

Hasonlag tudjuk, hogy az oroszok legrégebbi krónikája önkényesen teszi 862-re az orosz birodalom alapítását; és mikor 1862-ben Oroszország állami léte millenariumát ünnepelte, a történeti kritika könnyű szerrel mutathatta ki, hogy ama történeti adat a megbízhatóság föltételeit nélkülözi.

II.

A külföldi egykorú, vagy közel egykorú történeti emlékek között is egy sincs, a melyben a magyarok vándorlásának, mai hazánkban megtelepedésének és ezen terület elfoglalásának esztendejét határozottan feljegyezve találunk.

Kivételt képezhetne *Regino* prümi apát, a ki 889-re teszi a magyar nemzet kivándorlását a »scythiai tájakról,« a Tanais

mellől.¹⁾ De ezen év alatt mindazt összefoglalja, a mit az eddig ismeretlen népről tud, azzal végezvén elbeszélését, hogy a magyarok Olaszország nagy részét elpusztították, a mi 899-ben történt. Így tehát több esztendő eseményei össze lévén foglalva, biztosan nem lehet megállapítani, hogy melyeket hitt az író 889-ben megtörténteknek.

A *Nestor* neve alatt ismeretes legrégibb orosz krónika a magyarok elvonulását Kiev mellett, átkelésüket a Kárpátokon és állandó megtelepedésüket a Duna mellett, a szlávok földjén, elbeszélve, mindezt a byzanti időszámítás szerint a 6396—6406, vagyis a mi időszámításunk szerint a 888—898. évek közti időszak történetei közt jegyzi föl.

A magyar történetírók egy része (Horvát Mihály és mások) úgy értik e helyet, hogy az első év (888) jelöli a Kiev melletti elvonulást; ellenben a német történetírók (Schlözer és Rösler) úgy, hogy az utolsó év (898) jelöli azon esemény időpontját. És van egy harmadik vélemény, (Szabó Károly, Pauler Gyula), mely szerint a krónika elbeszélési módja a két előbbi magyarázat egyikét sem igazolja; mert némely helyein a több évre közösen jegyzett esemény valamelyik középső esztendőre esik; minélfogva *Nestor* szövegéből csak azt lehet biztosan következtetni, hogy a magyarok általa elbeszélte vándorlása, az ő tudomása szerint, 888 és 898 között történt.

A külföldi emlékek rendszerint akkor szólanak a magyarokról, mikor ezek az írók hazáját, vagy hősét közvetlenül érdeklő eseményekben mint tényezők vesznek részt; és ilyenkor is sok tekintetben hézagosak, és leggyakrabban elmellőzik az események időpontjának megjelölését, úgy, hogy kritikai következtetések segítségével kell pótolni a hiányt.

Igy szent *Method* érseknek görög nyelven írt életrajza, az egyébként nem kifogástalan hitelességű *Legenda Pannonica*²⁾ elbeszéli, hogy a Duna partján táborozó magyarok királya magához hívatta a szent főpapot és vele barátságosan értekezett. De a találkozás időpontját nem határozza meg, s az elbeszélésből csak annyit következtethetünk, hogy a 885-ben elhunyt *Method* élete vége felé történt. Hasonlag a találkozás helyét közelebbről

¹⁾ Pertz: *Monumenta Rerum Germanicarum. Scriptores I.* 599. l. metzi évkönyvek öszhangzó adatai *Reginoból* vannak kiírva. Ugyan ott 336. l.

²⁾ Eredeti szövege nem maradt fönt. Csak későbbi szláv fordítása. Legjobb kiadása *Miklosich: Vita S. Methodii.* Bécs. 1870. Hitelességét megtámadta *Ginzel: Geschichte der Slavonapostol Cyrill und Method.* Bécs 1861.

nem jelöli meg, s az iránt sem nyújt tájékoztatást, vajjon a magyarokat állandóan megtelepedve vagy csak ideiglenes táborba szállva találta. Így tehát azon következtetésre, hogy a magyar fejedelem Árpád volt, és hogy 884-ben a magyarok már állandóan megtelepedtek volt mai hazánk déli határszélein, a legenda szövege nem jogosít föl.

VII. *Leo* görög császár, (886—911), a ki a magyarokkal szövetségben állott, nagybecsű leírást ad a magyarok hadi szervezetéről és szokásaikról. De elbeszélésében egy adatot sem találunk, a melyből biztosan megtudnók, hogy mikor, mely eszendőben állott velök frigyben.¹⁾

Fiaának VII. *Konstantin* császárnak (911—959) »a birodalom kormányzásáról« írt munkája az azonkori külföldi források között történetünkre nézve a legbecsesebb, és a honfoglalás időpontjának megállapítására több támpontot nyújt; habár, államírat és nem történeti munka lévén, előadásában az események egymásutánjára és pontos meghatározására nem helyez súlyt.

A XXXVII. fejezetben előadja, hogy a besenyők »ezelőtt ötvenöt esztendővel érték el a mai nap általok bírt területet, melyen a turkokat (magyarokat) találván lakosokúl, őket háborúban legyőzték s hazájokból kiverték. Meg is telepedtek ott és urai lettek annak a földnek, mint mondám, mai napig ötvenöt esztendeje.«

Azon időben, mikor Konstantin e munkáját írta, a besenyők a Dniepertől keletre és nyugotra bírták hazájokat; de a császár e helyen csak a keleti részről, Lebediáról szól és azt beszéli el, miként szorították ki onnan a besenyők a magyarokat. Konstantin azt is meg akarta jelölni, hogy ezen esemény mikor történt. De ezt az idézett hely szövege alapján nem deríthetjük föl.

A pont elején azt mondja, hogy 50, a végén hogy 55 esztendő előtt történt. Az a kérdés merül fel tehát, melyik esztendő a helyes, mert egyik okvetetlenül hibás: vajjon a másoló a pont elején írt 55 helyett 50-et, vagy végén 50 helyett 55-öt? Ezen kérdés teljes biztossággal meg nem oldható. De ha meg is oldatik, újabb kérdés előtt állunk: melyik esztendőtől kelljen az 50 vagy 55 esztendőt számítani? Minthogy a császár több éven át foglalkozott a munka megírásával, biztosan nem állapítható meg, hogy mikor írta a XXXVII. fejezetet.

Így tehát ezen hely alapján nem határozhatjuk meg tel-

¹⁾ Megjegyzendő, hogy egy görög krónika (Theophanes) szerint a magyarok már 839 körül harezoltak, mint a görög szövetségei a Duna torkolatánál. De a kútforrás nem nyújt tájékoztatást arra nézve, hogy azon időben hol volt lakhelyök.

jes biztossággal az esztendő, a mikor a magyarok Lebediából Etelközbe vonultak.

Itt Etelközben — a Bug, Dnieszter, Szereth és Prúth folyamok között — keresték föl Árpád és Kursán magyar vezérek VI. Leo császár követei, és szövetségre lépven velök, megállapodtak a Simeon bolgár fejedelem ellen intézendő hadjárat iránt, melyben a magyar hadak háromszor verték meg a bolgárokat. Mire Simeon boszút állott, s a besenyőkkel egyesülve, megtámadta a magyarokat, a kik kénytelenek voltak elhagyni etelközi hazájokat, a Nagy-Morvaországba nyomulván, ott telepedtek meg.

Ezeket beszéli el Konstantin a XXXVIII. fejezetben. És minthogy oly eseményekről van szó, a melyeknek a görög birodalom történetében nagy jelentőség volt, joggal feltehetjük, hogy Konstantin azoknak előzményei és következményei felől jól volt informálva. Így tehát biztos tény gyanánt fogadhatjuk el:

a) hogy, mikor a háború Simeon és Leo császár között kitört, a magyarok, Árpád és társainak vezérlete alatt, Etelközben laktak;

b) hogy kevéssel a háború befejezése után, a besenyők által Etelközből kiszorítottván, telepedtek meg mai hazánkban.

Ha tehát ismerjük a görög-bolgár háború időpontját, könnyen határozhatjuk meg a magyarországi honfoglalás kezdetét.

Sajnos, Konstantin elbeszélésének szövege esztendő nem említ. Így tehát *teljes* bizonyossággal csak annyit tudunk, hogy mivel Leo császár 886. augusztusban lépett trónra, a hosszabb időt igénybe vett görög-bolgár háború befejezése után, a magyarok kivándorlása Etelközből és megtelepedésük mai hazánkban 888 előtt nem történhetett.

Természetesen nem történhetett *Simeon* bolgár fejedelem trónralépte előtt sem. De ennek esztendejét teljes biztonsággal nem ismerjük. A legtekintélyesebb történetírók¹⁾ 893-ra teszik. De az adatok, a melyekre támaszkodnak, nem zárnak ki minden kétséget. És ezek ellenébe állítható Symeon Magister krónikája a melyből némelyek következtethetni vélik, hogy Leo császár uralkodásának harmadik esztendejében támadta meg Simeon a görög birodalmat. Bár ezen kútforrás sem bír kellő tekintéllyel,

A *fuldai* évkönyvek, különben nagy súlylyal bíró, följegyzései a bolgár-görög háborúra vonatkozólag szintén nem oszlatnak el minden kétséget. Arról két esztendő (895, 896) eseményei között szólnak; a miből Salamon azt a következtetést vonja le, hogy a háború két esztendőn át folyt; *Pauler* pedig azt a magyarázatot adja, hogy a krónika-író 896-ban a 895-iki hadjáratról jegyzi föl a később nyert részletesebb adatokat. Emellett

¹⁾ Így Jiricek: *Geschichte der Bulgaren*. Prag, 1876,

azon évkönyv elbeszélésében egy megjegyzés fordul elő (hogy a magyarok a görögökkel békét kötöttek), a minek értelme teljesen homályos.¹⁾

Így tehát a magyar történetíró abban a sajtószervi helyzetben van, hogy Simeon bolgár fejedelem trónralépte, illetőleg a bolgár-görög háború időpontjának megállapításától függ azon kérdés eldöntése: mikor hagyták el a magyarok etelközi hazáikat, és mikor kezdték meg a mai Magyarország elfoglalását.

Es míg *Szabó Károly* a bolgár-magyar háborút 888-ra, a magyarok megtelepedését mai hazánkban 889-re teszi; *Pauler Gyula* a bolgár háborút és a honfoglalás megkezdését 895-re helyezi; *Salamon Ferencz* a bolgár háborút 895 és 896-ra, a magyarok kivándorlását Etelközből és átkelésüket a Kárpátokon 897-re teszi.

Ezen, kombinációkból és következtetésekből folyó, eltérő egyéni nézetek megegyeztetése alig lehetséges. És csak azon eredményt constatálhatjuk, hogy a magyarok megtelepedése mai hazánkban 888-nál korábban és 897-nél későbbben nem történt.

III.

Még fontosabb mozzanat, mint a keleti császárságra a magyarok részvétele a bolgár háborúban, volt a nyugati császárságra nézve a magyarok közreműködése a Nagy-Morvaország elleni hadjáratokban. Ennélfogva a német történeti emlékeknek ezen hadjáratokra vonatkozó feljegyzéseit is tekintetbe kell venni a magyarországi honfoglalás időpontjának megállapításában.²⁾

Arnulf német király (887—889) már mint Karinthia és Felső-Pannonia hercege ellenséges viszonyban állott Szvatoptuk morva fejedelemmel, és mióta magát Frankország királyává kiál-

¹⁾ Pertz: Monumenta. I. 412. 1.

²⁾ Megjegyzendő, hogy a IX. századbeli Hinkmár rheimsi érsek feljegyzése szerint az »ungrok« már 862-ben megjelentek a keleti-frank birodalomban. De ha el is fogadjuk ezen adat hitelességét, abból nem következik, hogy a magyarok akkor mai hazánk területén, vagy akár csak Etelközben is tartózkodtak. A magyarok a X. században is kalandoztak távol országokban. Ugyanez áll azon különben kétes értékű történeti adatokról, a melyek már 888-ban a magyarok hadjáratairól Friaulban és Svajczban említést tesznek. (L. Botka Tivadar *Millenarium* című értekezését a Századok 1878-iki kötetében. Pauler értekezését »Lebedia, Etelköz, Millenarium« a Századok 1880-iki kötetében és Botka második értekezését »A magyar ezeréves jubileum időkérdéséhez« a Századok 1881-iki kötetében.)

tatta ki, majdnem folytonosan háborút viselt ellene, s 892-ben a magyarokkal intézett támadást a nagy-morva birodalom ellen.

Ezen esemény időpontját az egykorú fuldai évkönyvek tartották fenn. Azonban csak mellékesen és röviden érintik a magyarok közreműködését. Minél fogva elbeszélésekből sem azt nem tudjuk meg, vajjon a magyarok Etelközből, vagy pedig mai hazánk területéből vezették hadaikat Szvatopluk ellen; sem azt, hogy a hadjáratban kivívtak előnyöket felhasználták-e új területek foglalására.

Azon történetírók, a kik a magyarok bevándorlását mai hazánkba 889-re teszik, úgy adják elő a történeteket, hogy Árpád, ekkor már a Zagyva völgyének birtokában levén, hadait Gömör- és Nógrádmegyék mai területén át, indította a Garan, Nyitra és Vág mellékére; és a morva fejedelmen kivívtak győzelmeket kizsákmányolva, egész Felső-Magyarországot meghódította.¹⁾ Ellenben azon történetírók, a kik a magyarok megtelepedését mai hazánkban 895-re vagy 897-re teszik, a Szvatopluk elleni hadjáratokat úgy tekintik, mint Etelközből intézett hadi kalandokat, a melyek végeztével a magyarok ismét visszatértek Etelközbe.

Az utóbbiak a bolgár háborúnak 895-ben, illetőleg 896-ban történt lefolyására hivatkoznak. Emellett utalnak Konstantin császár munkája azon helyére, a hol beszéli, hogy Szvatopluk halála (994) után három fia között polgárháború tört ki, ekkor támadták meg őket a magyarok »és teljesen kiirtván a morvákat, földjükre telepedtek meg, hol mind e mai napig laknak.«

A görög császár eszerint a nagy morva birodalom fejedelmei között támadott viszály következménye gyanánt tünteti fel a mai Felső-Magyarország elfoglalását a magyarok által. De a polgárháború időpontját határozatlan kifejezéssel jelöli, hogy t. i. az »bizonyos idővel« Szvatopluk halála után történt.

A fuldai évkönyv határozottan 898-ra teszi a Mojmir és Szentibald közt folyt háborút; de ezen kútforrás ismét egy szóval sem tesz említést a magyarok beavatkozásáról és foglalásáról.

A magyarok megtelepedéséről mai hazánk területén, az egykorú és közelegykorú külföldi történeti emlékekben, Konstantin imént idézett néhány során kívül, többet nem találunk.

¹⁾ Igy Horváth Mihály, Szabó Károly. Ezek a Béla király Névtelen jegyzőjének 33—37-iki fejezeteiben elbeszélte felföldi hadjáratot a fuldai évkönyv által említett 892-iki hadjáratnál azonosnak veszik.

A hazai hagyomány, melyet legalább részben Béla király Névtelen jegyzője megörökített, részletesen és élénken tudja elbeszélni a honfoglalás érdekfeszítő lefolyását; és elbeszélése sok tekintetben a belső valószínűség kellékeit bírja; de az időpontot csak egyszer jelöli meg, mikor kezdetét 903-ra teszi, és akkor is tévedésben van.

A Dunán-túli országrész, a tulajdonképeni Pannónia meghódításának — s ezzel a honfoglalás befejezésének — időpontját szintén sehol sem találjuk feljegyezve. Csak következtetés útján állapíthatjuk meg.

Erre nézve sem egészen egyezők a nézetek. *Salamon* szerint »legvalószínűbb állítani, hogy 898-ban a Dunántúli országrész meg volt már hódítva. *Pauler* szerint a 900-ik év folyamában foglalták el Pannoniát a magyarok; a bajor főpapoknak 900 elején a pápához intézett leveléből azt következteti, hogy a magyarok akkor még nem voltak Pannónia urai; de 900-ra a fuldai évkönyvek feljegyzik, hogy a magyarok, miután Bajországot elpusztították, »övéikhez Pannoniába« tértek vissza; és az említett évben a bajorok már a magyarok ellen oltalmúl az Enns mellett várat építenek.

IV.

Az előrebocsátottak megfontolása után, a Történelmi Bizottság azon meggyőződésre jutott, hogy az egykorú kútforrások határozatlan és hézagos természete többé-kevésbbé valószínű hypothesisok felállítására utasítja a történetíró; de nem teszi lehetővé a honfoglalás kezdete és befejezése esztendejének olyatén megállapítását, a mely ellen a történeti kritika többé komoly kifogást nem támaszthat.

Teljesen kétségtelen tény gyanánt az adatok tömkelegéből csak az bontakozik ki, hogy **888 előtt a magyarok mai hazánk területén nem telepedtek meg, és 900-ban mai hazánk területének elfoglalása be volt fejezve, a magyar állam meg volt alapítva.**

Eszerint, a honfoglalás kezdetének és befejezésének esztendejét pontosan kijelölni, illetőleg a fentebb említett tizenkét esztendei időközben a millenárium megünneplésének időpontjára nézve javaslatot tenni: a Bizottság felfogása szerint, az Akadémia hivatásának körén kívül fekszik.

Mert míg egyrészről — miként fentebb kimutattuk — a hazai krónikákban és a külföldi történeti emlékekben nem találunk oly adatot, a melynek tekintélye előtt minden elfogulatlan szakférfiúnak meg kellene hajolni; másrészről kétségtelen, hogy tudományos kérdések tárgyalásánál, tudományosan indokolt ellen-

tétes nézetekkel szemben, a szavazattöbbséggel való eldöntés lehetősége ki van zárva.

Ennélfogva a Bizottság indítványa oda terjed, hogy az Akadémia a fentebb említett tizenkét évi időköz megjelölésére szorítkozzék, mint a melynek tartama alatt a magyar nemzet állandó megtelepedése e földön, a magyar haza elfoglalása és a magyar állam megalapítása létesült.

Budapest, 1883. január 25.

Ipolyi Arnold,
biz. elnök.

Fraknói Vilmos,
biz. tag.

A bizottsági tagok operátumai.

I.

Tekintetes Akadémia!

Folyó évi október 31-én 655. szám alatt kelt nagybecsű felhívására, hogy két kérdésre:

1. A magyarok mely esztendőben nyomultak be Etelközből mai hazánk területére? és

2. A magyarok mely esztendőben fejezték be a honfoglalást? indokolt véleményt adjak: van szerencsém véleményemet minden irodalomtörténeti excursus és polemia nélkül, csak a közvetlen forrásokat véve alapúl, tisztelettel a következőkben előterjeszteni.

I. Hazai krónikáinkban, le Thuróczyig, még csak megállapított hagyományt sem találunk arra nézve, mikor jöttek be a magyarok hazát szerezni Magyarországba. Béla király *névtelen jegyzője* szerint Árpád Ungvárnak bevétele és Álmosnak leköszönése után 903-ban kezdte meg az ország meghódítását, (lap 14.). *Kézai Simon*, az udvari pap, 872-re, a Bécsi Képes és a Dubniczi Krónika 677-re, Thuróczy János 704-re, a Mátyás korában nyomtatott Budai Krónika, és egy ahhoz közel álló redactionnak XV. századbeli írásban fenmaradt epitomeja, a Pozsonyi Krónika 888-ra teszik a nemzet bejövetelét. A külföldiek közül az egykorú, de chronologiai adataira nézve nem igen megbízható, s korának részletes történetét csak 892-ig megírni akaró *Regino* 889-re teszi a bessenyők által kiűzött magyarok kijövetelét a Tanais mellől; s ez év alatt egyúttal elmond mindent, mit ez

eddig ismeretlen nemzetről tud, vagy tudni vél, elbeszélését azzal fejezvé be, hogy a magyarok Olaszországnak igen nagy részét is elpusztították, mi csak 899-ben történvén, már csak ebből is világos, hogy az általa elbeszéltek események nem mind 889-ben történtek.¹⁾ A metzi évkönyveknek teljesen egybehangzó adatai, melyekre írónk szintén hivatkozni szoktak, csak Reginoból vannak kiírva, s azért önálló bizonyítványkép tekintetbe nem jöhetnek.²⁾ Határozott tudósítás hiányában tehát oly események dátumát kell keresnünk, melyek a bejövettel egy- vagy igen közel korúak. Ily esemény a háború, melyet a magyarok mint a byzantinusok szövetségesei Symeon bolgár fejedelem ellen viseltek, s melynek egyik közvetlen következménye volt Etelkőzből való kivonulásuk. E háború pedig 893 előtt nem lehetett, mert Symeon trónralépte nem tehető ez év elé. Szent-Kelemennek a X. század első felében készült görög életrajza szerint ugyanis, Szent-Methodiusnak e tanítványa, nem sokkal mesterének halála után, társaival Szvatoplug által Morvaországból kiűzetett, Bolgárországba menekült, és ottani tartózkodásának nyolczadik évében Symeon által bolgár püspökké neveztetett. Ez tehát, Methodius 885. ápril 6-ikán halálozván meg, 893 előtt nem történhetett, s ekkor már Symeon ült a bolgár trónon, de alig hogy elfoglalhatta, mert nevezett életrajz szerint úgy annak előtte Vladimir (Vlastimir, Landomur) bátyja uralkodott négy esztendeig, jelesen még 892-ben is, mert ez év szeptember havában az egykorú és általában véve igen jól értesült fuldai évkönyvek szerint, Arnulf német király még hozzá küldött követeket, hogy szövetséget kössön vele, a morvák ellen, s e követségnek visszatérése is említetik a jövő év május havában, a nélkül, hogy olvasnók, hogy a követek már nem Vladimirrel, hanem csak utódjával érintkezhettek.³⁾

A magyar-bolgár háború tehát nem történhetett 893 előtt, de nem is történhetett 896 után, mert ez évben Arnulf császár már ép e háborúnak következményei folytán, kénytelen Pannónia védelméről gondoskodni.⁴⁾ A közbeneső években kell tehát keresnünk az esemény dátumát. Ha már most olvassuk a byzantin

¹⁾ Regino, Pertz, S. S. I. 599. és kk. II. Így cselekszik 868-ik évnél is, a hol a bolgárok megtérését említvén, mind azt, mit a bolgárokról 893-ig, Simeon trónra lépteig tud, elbeszéli. U. o. 580.

²⁾ Pertz. SS. I. 336.

³⁾ Ginzel, Geschichte der Slavenapostel Cyrill und Method 14. 91. l.; a legenda illető helyei Dümmler, De Arnulfo Rege 178. 179. l. Annales Fuldenses. Pertz SS. I. 408.

⁴⁾ Annales Fuldenses i. h. 412.

történetírók elbeszélését e háborúról, látni fogjuk, hogy az nem volt egy hirtelen támadt és elenyészett hadi kaland, hanem nagyszabású háború Byzancz és Bulgaria közt, melynek oka — a korban elég ritkaság! — kereskedelmi versengés, bolgár kalmároknak kereskedelmi sérelmei voltak, melyeknek orvoslását Symeon sürgette, Leo császár pedig halogatta. Symeon tehát haragra gyuladván, sereget vezetett a byzantiak ellen. Leo Krinetest küldé eléje. A seregek Makedoniában — mi a régi Thraciára is érthető — ütköztek meg. A bolgárok győztek, mire a megszorult Leo Skleros Miklóst a Dunántúlra — Etelközbe — küldte a magyar vezérekhez, Árpád és Kursánhoz, ki »velők tanácskozáván s őket szövetségre bírván, tőlük kezeseket vett és hazatért.« Erre azután a byzanti hajóhad tengerre szállt és a Duna torkolatához vitorlázott, a szárazföldi sereg Phokas alatt Bulgária ellen indult: egyúttal azonban követ is ment Symeonhoz, hogy tőle békét kérjen. Symeon értesülvén a készülletekről, fogságra vetette a követet és Phokas ellen fordult. A magyarok azonban a byzanti hajóhad segélyével a Dunán átkelvén s a mai Dobrudsát és Bulgáriának keleti részét a Haemusig elpusztítván, kényszeríték Symeont, hogy Phokast elhagyva, ellenök forduljon. A szerencse azonban nem kedvezett Symeonnak. A magyarok háromszor megverték, és a distrai (silibtriai) várba szorították.¹⁾ Az események e vázlatos elsorolásából is világos, hogy itt — különösen tekintve az akkori közlekedési viszonyokat — nem egy-két hétnek vagy hónapnak, hanem hosszabb időköznek, *két hadjáratnak*, történetéről van szó, melyek közül az egyik Krinetes vereségével végződik, a másik pedig Phokasnak, a byzanti hajóhadnak és a magyaroknak kombinált támadásával kezdődik. Ha tehát az első hadjárat 893-ra esett, a magyarok beavatkozását 894-re kellene tennünk. Minthogy azonban az évben — 894-ben — mint biztosan tudjuk, Pannoniát dúlták:²⁾ nem valószínű, hogy ezzel egy időben a Duna torkolatánál Bulgáriában is harcoltak volna. Ha ellenben az első hadjáratot 894-re tesszük, a magyarok beavatkozása és az azzal kapcsolatos események, jelesen Etelköznek odahagyása, *a mai hazába való jövetel 895-re esnének*, mert jóllehet Konstantin császár, ki az etelközi vereséget háromszor beszéli el, nem egészen világos, mégis a körülmények összevetéséből a dolog természetéből önkénytelenül következik, hogy Symeon a már akkor a Dnieperig tanyázó besenyőket bajában *rögtön* behívta, azoknak betérése Etelközbe, fűgőbbek lévén a byzanti rendes hadsere-

¹⁾ Theophanes Cont. 357. és kk. II. ; Georgius Monachus 853. és kk. II. a bonni kiadásban.

²⁾ Annales Fuldenses i. h. 410.

geknél, sok időt szintén nem igényelt, s a megriasztott magyarok bizonyosan nem várták be a telet, mely őket még inkább délre, a bolgárok felé szorította volna, hanem szintén igyekeztek minél előbb ez alkalmatlan és veszélyes szomszédok elől a Kárpátokon túlra menekülni.¹⁾ De okoskodásunkat a bolgár háború idejére nézve, pontos történeti adatok is támogatják. A fuldai évkönyvek szerint a magyarok 895-ben Bulgáriára törtek, de megverettek, s a mit a következő évben még a magyar-bolgár harczokról beszélnek, világosan az aldunai háborúra vonatkozik.²⁾ A byzanti írók is e hadjáratot Cauleas Antal konstantinápolyi patriarcha idejére, István és Mysticus Miklós patriarchák közt, tehát 893. május 11-től 896. febr. 12-ikéig terjedő időközben, beszélik el, s e tekintetben a különben chronologiailag igen megbízhatatlan, későbbkori Symeon Magister sem ellenkezik, mert ő bölcse Leo trónraléptét 888-ra tévén (886 helyett), a magyar-bolgár háborút abban a 3. fejezetben beszéli el, melyet Leo uralkodásának harmadik évével, tehát szerinte 891-el kezd; a következő 4. fejezet elején pedig már oly eseményről szól, mely Leo uralkodása hetedik évében történt, világos jeleül annak, hogy a harmadik fejezet eseményei, felfogása szerint, a 891—895-diki évek keretébe tartoznak.³⁾ Megerősíti végre a bolgár háború, és Etelköz elhagyásának e datumát a már fennebb említett körülmény, hogy Arnulf császár, ki eddig, legalább adataink szerint, nem látta szükségét Pannonia tüzetes védelmének, bár a magyarok már egyszer dulták vala, most 896-ban annak védelmét Brazlavra, a Dráván túl uralkodó szláv herczegre bízta, kétségkívül azért, mert most már a veszély, átvővén a magyarok a Kárpáton és állandó szomszédokká válván, szintén állandóvá és imminenssé vált.⁴⁾

II. A honfoglalást befejezettnek csak a dunántúli résznek elfoglalásával tekinthetjük. 899-ben a magyarok Felső Olaszországot pusztíták, mi nem tételezi fel szükségképen még a Dunántúlnak birtokát. És csakugyan — az egykorú fuldai évkönyvek

¹⁾ L. erre nézve bővebben cikkemet: Lebedia, Etelköz, Millennium: Századok 1880. 110—112. l.

²⁾ Szabó Károly, Vezérek kora (87. l.), a 895-iki adatot Lél, Bulcsu és Botondnak, Anonymusnál elbeszélte hadjáratára érti, de mellőzve minden mást, e diadalmas hadjáratot nem lehet egynek venni azzal, melyről a fuldai évkönyvek világosan mondják, hogy a magyarok vereségével végződött.

³⁾ Symeon Magister 700. 702. l. bonni kiadás. V. ö. egyébiránt Symeonra nézve Századok i. h. 103. 104. l.

⁴⁾ Annales Fuld. i. h. 413.

tanúsága szerint — a magyarok az olaszországi hadjárat után, ugyanazon az úton, melyen bementek, Pannonia legnagyobb részét elpusztítván, — Pannoniam ex maxima parte devastantes — visszatértek.¹⁾ Ekkor tehát a Dunántúlt, Pannoniát még nem bírták, mert saját birtokukat csak nem pusztították volna el. Összhangzik ezzel a bajor püspököknek, köztük a salzburgi érsek és passauai püspököknek levele 900 elejéről János pápához, melyben a többi közt mentegetik magokat, hogy a magyarokkal szövetkeztek, de szóval sem mondják, hogy azok Pannoniát, a salzburgi és passauai dioecesis részeit elfoglalták volna, sőt egy helyt világosan még »nostra Pannonia«-ról beszélnek.²⁾ Azonban már a 900. év további folyamában olvassuk ugyancsak a fuldai Anna-lesekben, melyek azután 901-nek derekán megszakadnak, hogy a magyarok a bajorok földét ravaszúl kikémlélvén, s az Ennsen áttörvén, Bajorországot kegyetlenül elpusztíták, s azután visszatértek »az övéikhez, Pannoniába,« tehát már akkor bírták a Dunántúlt is, mert a bajorok védelmükre az Enns mellett Ennsburgot építék s ezt bizonyítja a későbbkori, de általában véve hiteles Luidprand püspöknek tudósítása is, hogy a magyarok az Arnulf császár halála utáni évben (900-ban) a »morvákat leigázzák és Bayoeriorum fines occupant.«³⁾ Pannoniának elfoglalását és ekép a honfoglalás befejeztét tehát a 900-ik évre tehetjük.

A tekintetes Akadémiának

Budapest, 1882. decz. 30.

alázatos szolgája

Dr. Pauler Gyula,
rendes tag.

II.

Tekintetes Akadémia!

A történettudomány szellemében, s a tárgy tisztázása érdekében az alábbiakban a hiteles kútfőkre helyezem a súlyt, — s kevés tekintettel leszek a fennforgó tárgyban kevésse hitelesekre; nehogy a megbízhatót a tévedéssel egyeztetni akarván, világosság helyett homály és valótlanság legyen az eredmény.

¹⁾ Ann. Fuld. i. h. 115.

²⁾ Fejér, C. D. 1. 229. és kk. jelesen 233. l. hibásan 899-iki évszám alatt.

³⁾ Ann. Fuldenses, Pertz i. h. I. 415, Liudprandus, Pertz i. h. III. 288.

Hazai kútfőinket csaknem egészen mellőzöm. Ezek századokkal később kelt compilatiók. Ha egyben-másban az elbeszélő történet kiegészítésül használhatja őket, s kell is használni, épen a kronológiára nézve, — a mi itt egyedüli föladat, — értéktelenek azok, a közel egykorú görög és nyugati évkönyvek följegyzéseivel szemben. Azért csak egy-két pontnál fogok említést tenni róluk.

A kútfők, melyekre támaszkodom: Konstatin Porphyrogenéta a keletiek közt, a Fuldai évkönyv és Regino a nyugatiak közül. A fennforgó kérdésben ezek bár hiányos s nem mindenben szabatos, de megbízható adatokat s évszámokat szolgáltatnak, — annyiival inkább, mivel oly nagy eseményekről szólnak, melyekre nézve alig tévedhettek. — Oly adatokkal van dolgunk, melyeket nagy események támogatnak.

Ezen események: 1. a magyarok kivándorlása Lebediából, s letelepedése Etelközben; 2. a bolgár háború; 3. a bevándorlás Etelközből; 4. a morva birodalom egy részének megszállása; 5. olaszországi hadjáratok.

1. Vándorlás Lebediából Etelközbe.

Konstantin Porphyrogennéta szerint a magyarok egy ideig Lebediában a kazarov szomszédjában laktak. Onnan őket a besenyők szorították ki. A császári író szerint (*De Administrando Imperio* 38. fejezet, Bonni kiadás 169. l.) a besenyők legyőzték a turkok (magyarok) seregét, s helyökre telepedtek. A magyarok kétfelé váltak. Egyik rész keletre, Persia felé települt, a másik nyugat felé Etelkuzuban (vagy magyarosabb hangzat kedvéért) *Etelközben* talált új hazát.

A császár nem adja évét ezen eseménynek. Azonban megtaláljuk az évszámot egy másik hiteles kútfőben.

Reginonál (*Pertz, Monumenta* I. 599. l.) ezt olvassuk egy hosszú szakasz elején:

»Krisztus születése után a 889-dik évben a magyar nemzet, melynek ezelőtt soha sem lehetett hírének hallani, odahagyta (*egressa est*) Scythia tájait, azon roppant kiterjedésű tavakat, melyeket a Tanais áradásai alkottak. (559. l.) A nevezett tájakról a szomszédos besenyők szorították ki a magyarokat.« (560. l.)

Ennyi az, a mi szorosan a 889-dik évre tartozik. Ekkor történik hát az, a mit Konstantinus Porphyrogennéta beszél a magyarok kiszoríttatásáról Lebediából. Ekkor történik a krónika szerint az is, hogy nyugati Európában először hallják hírének az azelőtt merőben ismeretlen *Ungarus* névnek.

Innen, vagy ennek nyomán vette a mi Névtelenünk is VII-dik fejezetében a tudósítást a magyarok kiindulásáról (*egressus*) *Scythia* földről. Maga is világosan mondja, hogy más krónikából írta ki az adatot. Csakhogy az évszám Névtelenünkénél el van hibázva. Regino azt írja: »Anno dominicae incarnationis 889«; Névtelenünk pedig »Anno dominicae incarnationis 884.« A kritika minden szabálya ellen való volna, hogy a nem egykorú compilationnak adjunk igazat az egykorú hátrányára. Regino nyomán azt mondhatjuk, a magyarok betelepődése Etelközbe 889. vagy 890-ben történt.

A mit Regino még a 889-es évszámmal kezdődő szakaszban elmond, az nem évszámok, hanem tárgy szerinti csoportosítás. Elmond itt mindent röviden, a mit a *magyarokról* nemcsak, hanem a századokkal azelőttiektől a scythákról tanult. Érinti a magyarok későbbi viselt dolgait. Tíz év eseményei vannak összefoglalva 889. évszám alatti szakaszban, végezvén az olaszországi invasióval.

Regino itt nem krónikás, hanem classicai modorú feldolgozó történész akar lenni, s felületes átsuhanásait és mellőzéseit elegans tömörségnek képzelte. Feltűnően hallgat az etelközi tartózkodásról; a mi azonban természetes; mert nem is tulajdonít a magyaroknak még állandó szállásokat sem. A Dontól egészen Olaszországig hozza és az avarok által pusztán (?) hagyott területeket *vándoroltatja* be velök (*pererrantes*.)

A 889-dik év, melyben a magyarok Etelközben megszállván, először hallatnak magokról nyugati Európában, aligha nem késői datum volna a magyar államiság megünneplésére. Még Lebediában történt a vezérválasztás, mint Konstantin körülményesen előadja. A magyar, a leghitelesebb kútfő, Leo császár Tacitája szerint, monarchicus és erős hadi szervezettel bírt, mi politikai szervezetet is tételez föl. Erős szervezet nélkül a bevándorlás, honfoglalás s az első negyven évnek csaknem mindig bizonyos győzelme a lehetetlenségnek sorába tartoznak vala.

2. Bolgár háború.

Nem egy érdemes történészünk ennek évét 888-ra teszi. Egyetlen egy kútfőre, Symeon Magister kivonatos krónikájára vihető vissza az a 988-as évszám, még pedig ama zavaros kútfőnek is hibás értelmezésével. Az illető hely így szól:

»Leo császár uralkodásának harmadik évében Simon bolgár fejedelem ellenségesen támadván meg a római (görög) birodalmat, a magyarok legyőzték őt.« (Bonni kiadás 701. lap.)

Ha Leo császár valódi trónraléptét vesszük, nem hibás ez az adat; mert Leo császár 886. augusztusban lépett trónra, s így uralkodása harmadik éve 888—889 volna.

Mellőzöm azt a kifogást, mely pedig alaposnak látszik, s melyet Katona fejtegetett, mely szerint az író az *uralkodás harmadik* éve alá foglalja mindazt, a mi az uralkodás hetedik évéig történt; mert következő kikezdése már a *hetedik* évről szóló. De ám álljon a *harmadik* év a nevezetes eseményre.

A nevezett kútfőt ezen esetben nem jól értelmezték. Mert a fennidézettek előtti lapon azt mondja, hogy Leo császár 888-ban lépett trónra. (U. a. 700. l.)

E szerint ha valaki megbízhatónak tartja ezt a krónikát, az uralkodás 3-dik évét csak 890—891-re tehetné. Így ha a bolgár háború 890-ben folyt, legfeljebb 891-re tehetné a magyarok végleges bejövetelét, s nem 888-ra vagy 889-re.

Symeon Magister ha egyébben igen, de kronológiájában, és épen tárgyunkra nézve, nem hiteles kútfő.¹⁾

Hiteles erre az időre s ebben a tárgyban a fuldai évkönyv.

Már 895-re szól ez a magyarok egy támadásáról a bolgárok ellen; de oly kevés világossággal és részletességgel, hogy azon év eseményét alárendelt fontosságúnak kell tartanunk, melylyel az író sem volt egészen tisztában. Részletesebb elbeszélését találjuk a 896-iki eseményeknek. Nagy mértékben emeli hitelét, hogy előadása nagyjából egyezik a görög írók által adott elbeszéléssel. Az évkönyv írója hiteles forrásból meríthetett. Mert a bolgár háború után küldötte a keleti császár Lázár nevű követét a nyugoti császárhoz, kinek előadása nyomán írhatott a fuldai krónikás.

Igaz, ő többféle tárgyról szól 896 évszám alatt: de világosan mondja, hogy ugyanazon évben (eodem anno) foly az a bolgár háború, melyben a görögök szövetségben voltak a magyarokkal.²⁾

A fuldai évkönyv azzal fejezi be rövid elbeszélését a bolgár-magyar háborúnak, hogy végre a bolgárok győztek.

»S ki tudná fölszámítani a pogány avarok (magyarok) veszteségét oly sok ütközetben? holott a győztes bolgárok halottainak száma húszezer lovasra ment.«

A magyarok végleges vesztesét nem magok a bolgárok, hanem Konstantin szerint kizárólag a besenyők, a bolgárok új szö-

¹⁾ Hirsch Ferdinand, Byzantinische Studien kimutatta tüzetesen, hogy Simeon Magister kivonatos művének évszámait legkevésbé sem bízhatók meg, s az idézett hely datuma is téves. (351. l.)

²⁾ Pertz, Monum. Germ. H. I. 412. l.

vetségei okozták, mely vesztes után a magyarok oda hagyván előbbi szállásaikat, mai hazájokba költözködtek. Ezen nagy vándorlásról hírt is vett Arnulf nyugati császár, alkalmasint Lázár görög követ által. Mert a fennebbi idézet után a fuldai évkönyv így folytatja:

»Ama tájakon (t. i. az alsó Dunánál) ily gyorsan követvén egymást a hadi események, Arnulf császár Pannonia védelmét a tavak városával együtt (cum urbe Paludarum) Brázláv herczegre, alattvalójára bízta ideiglen.«

Kútfőnk tehát hiteles értesítéseket közöl s az évszámaiban való kételkedésre semmi hasonló értékű adatból okot nem lehet meríteni.

A fuldai évkönyv szavaiból azt lehet következtetni, hogy a bolgár háború már 895-ben elkezdődött. De ránk nézve ezen háborúnak kezdete, a fennforgó kérdésben közömbös. Csak a befejezés datuma fontos. Ez pedig 896.

Csak ennek végén vagy befejeztével történt a következő nagy esemény, a besenyők támadása a magyarok ellen.

3. A magyarok beköltözése mai hazánkba.

Ez csallhatlanul követte s nem előzte meg a bolgár háborút, mely 896-ban végződött.

Konstantin Porphyrogennéta ezt írja többek közt erről:

»A besenyők megrohanták a magyarokat, kiűzték őket Árpáddal együtt (Etelközbe). A magyarok más tájakon kerestek hazát s megtalálták azt Nagy-Moráviában, melynek lakosait elkergették s helyökre telepedtek, a hol laknak mind e mai napig is. Ettől fogva a magyarok a besenyőkkel nem folytattak háborút.« (Bonni kiadás. 38. fejj. 170—171. lap.)

Ugyanazon Konstantin Porphyrogennéta tudta az évet is, mikor történt a besenyők letelepedése Etelközbe, s következőleg a magyarok bevándorlása mai hazánkba. Csak hogy nem elég szabatosan fejezi ki az évszámot. Az illető hely így szól, (miután előadta, hogy a besenyők azelőtt a kazarok és úzok szomszédjai voltak):

»Ezelőtt ötven esztendővel az úzok a kazarokkal egyetértvén és hadat indítván a besenyők ellen, erőt vőnek rajtok és kiűzték őket tulajdon országukból és azt mai napig az említett úzok bíráják. S a besenyők hűjdosva kerestek helyet, melyen megtelepedjenek. Elérték a mai nap általuk bírt földet. Azon a turkokat (magyarokat) találván lakosokul, őket háborúban legyőzték, hazájokból kiverték. Meg is telepedtek ott és urai lettek annak a föld-

nek, mint mondtam, mai napig, *ötvenöt esztendeje*.« Ezt a munka 37. fejezetében olvassuk.¹⁾

Hogy itt a besenyőknek nem előbbi, azaz lebediai lakhelyéről van szó, hanem az etelköziről, azt bizonyítja Konstantinus következő 38-ik fejezetének egy, már idézett helye, melyben azt mondja, hogy *most*, midőn az író azon sorait írja, Etelközben a besenyők laknak.²⁾ Ebből tökéletesen világos, hogy abban az időben, mikor Konstantinus a 37., 38. fejezeteket írja, a besenyők nem másutt laknak, hanem Etelközben. Ide pedig telepedtek nyomban a magyarok kiszorítása után, mivel maguk is kelet felől szorítva voltak.

A szöveg azonban hibás másolat miatt ellenmondást foglal magában az évszámra nézve. A császár tollába az van adva, hogy egy korábbi esemény ötven évvel, s egy későbbi esemény ötvenöt évvel azelőtt történik, mikor ő ír. A két datum megegyezik az *ötvenes* számban; de egyébként a kettő közül valamelyik okvetlenül hibás. Ha a lehetőségeket nem vesszük egyenlő értékűeknek, hanem a valószínűség mértéke szerint ítélünk, azt kell mondanunk, hihetőbb az, hogy az első dátumnál az *ötven* után kimaradt az ötös szám, mintsem az, hogy a másoló szeszélyből vagy szorakozásból ragasztott volna egy *ötöst* az ötvenhez. Ennélfogva azt kell mondanunk: az először előforduló szám is ötvenöt volt, s azért mondja szerző a másodszer előforduló ötvenötnél ezt: »mint (fentebb) mondtam.« — Ötvenöt éve volt tehát annak, hogy a besenyőket kiszorították előbbi lakhelyökből, s ötvenöt éve volt annak is, hogy a besenyők viszont a magyarokat szorították ki Etelközből. — A két esemény ugyanazon egy évben történt. Ily lovas népek gyorsan határoztak s gyorsan hajtották végre — kivált ha szorítva voltak — határozatukat.

Csak az a kérdés már, mikor írja Konstantin azt, a mit idéztünk?

Konstantin ezt a művét »De Administrando Imperio« több év alatt írta, vagy szerkesztette. A 27-dik és 29-dik fejezetet írta, mint világosan mondja: Kr. u. 949-ben. (Bonni kiadás 120. és 137. lapok.) De már a 45-dik fejezetet, mint szintén világosan mondja, 952-ben írta. (Ugyanott a 199. lapon.)

A 37-dik fejezet, melyben az ötvenötös szám előfordul, közből áll a 29. és 45. fejezet közt. Írhatta azt a császár a 949-től 952-ig való négy év valamelyikében. De nem valószínű, hogy akár 949 előtt, akár 952 után írta volna. E szerint a besenyők betelepülésére nézve Etelközben ezt a négy dátumot nyerjük:

¹⁾ Konst. Porph. bonni kiadás 164. lap, a 37. fejezetben Szabó fordítása: Magyar Akad. Értesítő. 1860. 96. l.

²⁾ Bonni kiadás, 169. l, Szabó i. h. 116. l.

949—55=894.

958—55=895.

951—55=896.

952—55=897.

Ha a mi leghitelesebbek közé tartozó kútfőnket általán megtagadni nem akarjuk, ezen évek közt kell választanunk.

E szerint a magyarok végleges bejövetele állandó hazájokba 894-nél előbb nem, 897-nél későbbben nem történt.

De ismervén a fentebbiekből a bolgár háború befejeztének évét, 896-ot, a bevándorlás vagy a 896. év végén, vagy 897-ben ment végbe. Valószínűbb az utóbbi évszám.

4. Moravia egy részének megszállása a magyarok által.

Mint a Konstantin művéből vett fentebbi idézet bizonyítja, a magyarok letelepedését közvetlenül megelőzte a morvák elleni támadás, vagy a mint a császár túlozva hallotta, a morvák kiirtása, a morva állam megsemmisítése.

Arnulf a morva birodalom ellen sok éven keresztül, mondhatni egész uralkodása alatt folytatja a háborút.

892-ben Szvatopluk ellen nagy erővel támad, s a fuldai évkönyv kiemeli ezen évben, hogy a császár a magyarok segítségét is használta. Kétségtelen, azért küldött békeújító követeket Arnulf a bolgár fejedelemhez Landomirhoz, (még nem Simonhoz!), hogy ezen expedíció ideje alatt a magyarok akkori hazáját, Etelközt meg ne támadják, mi arra mutat, hogy a császár egyetértve s szoros szövetségben működött a magyarokkal.

Ugyancsak a mi hiteles évkönyvünk említi a magyaroknak egy 894-diki beütését a Dunán túli részre, tehát Pannoniába. »Egész Pannoniát teljesen (ad internecionem) elpusztították«, — mondja az akkori krónikák rendkívül nagyító szokása szerint. Minthogy azon év őszére teszi ugyanazon krónika a morvák és bajorok közti békét, nagyon valószínű, hogy 894-ben is a magyarok Arnulfal közösen működtek. Ugyanezen 894. évre teszi a fuldai évkönyv Szvatopluk halálát.

Maga Regino, a fenn idézett fejezetben megemlékszik a magyarok több rendbeli hadjáratáról. Szerinte ők a szomszéd nemzeteket ilyen sorban támadták meg:

Elsők a karantánok.

Következnek a morvák.

S végül említettnek a bolgárok.

Csupán ebből ítélve, azt mondhatná az ember: ime a halatlan ignorantia! Mert ebből az következne, hogy a magyarok nyugatról keletre vándoroltak s nem megfordítva,

Pedig a sorrend a fentebbiekből értelmet nyer.

Mert *karantan* hadjárat annyi, mint a 892-diki, midőn Arnulf segítségül hívta őket a karantán szlávokra is kiterjedt morva uralom ellen.

Morvák elleni támadás a 894-diki dunántúli fellépése a magyaroknak.

Bolgárok elleni harcuk a 896-diki. Mindez még a magyarok Etelközben való lakta idején történt, mely lakásról Regino nem akar tudni, miután a magyaroknak általában nem tulajdonít lakhelyet, mint megjegyeztem. Szintén megjegyeztem azt is, hogy tíz év történetét foglalja össze a 889-es rovat alatt (még a 899-diki hadjáratot is ott említi). A 889. évszám pedig csupán a Lebediából való kijövetelre érthető, vagy éppen semmire sem.

Térjünk vissza a fuldai évkönyvre.

Az sem 892-re, sem 894-re nem mondja, hogy a magyarok betelepédtek volna a morva birtokokba. Sőt tudjuk a fentebbiekből, hogy 896-ban is Etelközben voltak. De van más bizonyság is erre.

Konstantin Porphyrogennéta szerint Szvatopluk életében, mely 894-ig terjedt, még nem következett be a beköltözés. Szvatopluk három fia közt osztotta meg birodalmát. De az apa halála után *bizonyos idővel* (ἐνα χρόνον) viszály és aztán polgárháború tört ki az örökösök közt. Ekkor támadták meg őket a magyarok. »Teljesen kiirtották(?) a morvákat s földjükre telepedtek meg, hol mind e mai napig laknak.«

Hogy ez Szvatopluk halála, vagy 894 után mennyi idővel történt, nem tudjuk. A bonni kiadó és Szabó Károly a *khronos*-t évnek fordítja; de én Hunfalvyval tartok, ki *bizonyos idő*-nek értelmezi. Különben a viszály kitörése ha egy év múlva történt is, az nem oly fontos ránk nézve, mint a vége. Konstantin tehát az évszámra nézve bizonytalanságban hagy, s csak annyi bizonyos előadásából, hogy 894 után kellett történni a honfoglalásnak.

Másutt kell körülnéznünk pontosabb adatért. És találunk is olyat, mely bizonyítja, hogy a morva birodalom 898 előtt még oly erőben volt, hogy nem kis dolgot adott a német császárnak.

A fuldai évkönyv, azon kor másik hiteles kútfeje szerint, Szvatopluk két fia, Mojmir és Szventibáld közt 898-ban üt ki a háború. Arnulf a hozzá folyamodott párt támogatására két határgrófját s a bajor főemberek haderejét küldi. (Pertz: Mon. Germ. Scriptores I. 413.)

Később is, 899-ben és 900-ban foly a bajorok invasiója a morvák ellen, ugyanazon évkönyv szerint.

Mindez arra bizonyság, hogy a morva birodalom nem egy csapásra enyészett el, mint azt Konstantin nyomán vélnők.

Feltűnő azonban, hogy a fuldai évkönyv 898-ra épen arról hallgat, a mi bennünket legjobban érdekelne, a *magyarok* közreműködéséről. Bár azon idők krónikáinak hallgatása nem erős argumentum valaminek meg nem történetére; de a fuldai évkönyv-íróról bajos föltennünk, hogy Arnulf 898-diki hadviseléséből kifejtse azt a nevezetes momentumot, melyet 892. és 894-ben föl említett.

Úgy kell lenni, hogy a magyarok ezúttal a németektől függetlenül működtek, sőt Arnulf intézkedései ellenséges magatartást árúlnak el; mert kétségkívül Moravia Dunán túli részét kisebb-nagyobb mértékben neki engedte a 894-diki szerződés. Azért bízhatta azt Arnulf 896-ban egy szláv hívére, Brázlávra.

Különben is a magyarok működésének ezúttal nem szövetség, hanem a hazakeresés kénytelensége adott impulst és irányt. A fuldai évkönyv-írónak két oka lehetett hallgatni a magyarok végleges betelepedéséről Pannoniában: egyik az, hogy az nem történt a németekkel való szövetség alapján, másik az, hogy jobban érdekelték a német krónikást Morávia azon részeinek eseményei, melyek a Kárpátok vonalától éjszakra és nyugatra terültek el, ezek közvetlen szomszédjai lévén az osztrák határgrófságnak és a bajor földnek.

Bármint legyen ez, be kell vallanunk, hogy a fuldai évkönyv pozitív évszámot nem szolgáltat a magyarok betelepedésére.

De azt tudjuk Konstantinból, hogy Szvatopluk fiainak viszálya idején történik a magyar foglalás: a 895 és 898 közti négy év alatt.

Melyiket válasszunk? Erre nézve már a fentebbiekben meg van a felelet. A választás csak 897 és 898 közt lehetséges. Mert Etelközből előbb nem költöztek be a magyarok, mint 896 végén, vagy 897-ben.

5. Az olasz hadjárat.

Az eddigiekből látni, hogy a magyaroknak elég dolga volt 898-ig. A kérdés az, mi a legkésőbbi dátum, melynél a honfoglalást befejezettnek kell tekintenünk? Ez a fontos kérdés. A honfoglalásnak, mint más műnek is, fontosabb az ő szerencsés befejezése, mint a kezdete. Be volt fejezve pedig a honfoglalás a Dunántúli országrész birtokbavételével. Ez az országrész különben is a legfontosabb volt hazánk történetének első szakában.

Oly Magyarország, mely a Dunántúlra ki nem terjed, nem lesz vala az a Magyarország, a mely a történelemben a X. század óta szerepel, — sőt kérdés, fennállhatott volna-e? Mikor pedig az az országrész meg volt már hódítva, föltehető bizvást, hogy

annál inkább meg volt hódítva csaknem mindaz, a mi a Duna és a Kárpátok vonala közé esik.

Ezt kiindulásul fogadván el, a kérdés egyszerűvé s könnyűvé is válik, sőt a különben elágazó vélemények is ezen pontban kiegyeztethetők.

Bizvást föltehető, hogy a Dunántúli országrésznek, beleértve a Dráva és Száva mentét, meg kellett már hódítva lennie a magyarok által, mikor az első nagy invasiót tették Olaszország ellen, mely invasió után, mint kétségtelenül tudva van, a magyarok visszajöttek mai hazánk területére s nem mentek keletebre az etelközi egykori hazába. Konstantin mondja, mint láttuk, hogy a magyarok kijöven Etelközből, s ott a besenyők telepedvén meg, többé harczot nem folytattak egymással. Tehát nem mulandó kaland volt Pannonián tett utazásuk, mint egy-két előbbi eset, melyről az évkönyvek, mint láttuk, hiteles adatokat tartottak fenn.

Az olaszországi kettős hadjárat évszámára nézve elég hiteles adatok alapján, a kül- és belföldi történetirodalom megállapodott: 899-re és 900-ra tevén a kettős invasiót. Legtöbb krónika az előbbi évszámot emeli ki.

Ennélfogva legvalószínűbb, állítani, hogy 898-ban a Dunántúli országrész meg volt már hódítva.

A 900-dik év mellett szólana az, hogy a megbízható fuldai évkönyv szerint a magyarok visszatérvén Olaszországból, Pannoniát pusztították, — a mit úgy kell értelmeznünk, hogy ekkor üzték el onnan a keresztyéneket s pusztították el templomaikat és zárdáikat, hogy ott végleg megtelepedjenek.

Azonban a 899. és 900. év ezeredik fordulójának megünneplése oly színben tüntetné föl a XIX. század magyarjait, mintha a IX. és X. századbéli magyarok által véghezvitt pusztításokon lelkesednének.

Így az 1898-dik esztendő volna legbiztosabban és legméltóbban fölvehető a honfoglalás ezredik évének megünneplésére.

A fentebbiek összefoglalásával a következő kronológiát állíthatjuk össze a hiteles és pozitív évszámokból:

889. Kiköltözés Lebediából s megtelepedés Etelközben.

892. Első megjelenés Pannoniában, Arnulfal szövetségben.

894. Föllépés a morvák ellen a Duna jobb partján.

895. A bolgár háború kezdete.

896. A bolgár háború vége.

897. Magyarok kivándorlása Etelközből s átkelés a Kárpátokon. — Még azon évben, vagy

898. A morva birtokra, a Dunántúli részekre való végleges betelepedés.

899. Olaszországi hadjárat, — az első.

900. Olaszországi hadjárat, — a második.

Elég gyors egymásutánja a nagy eseményeknek és nagy útaknak!

Azonban tekintve az ezután következett ötven év alatt viselt dolgokat — épen ez a gyorsaság jellemzi leghívebben Árpádot és közvetlen hadi növendékeit. Úgy, hogy ha tudjuk az első olasz hadjárat évét, bizonyosak lehetünk abban, hogy csak kevéssel azelőtt telepedhettek meg Pannoniában, s így ama hadjárat 899-es évéből ama megtelepedés 898-dik évére lehet következte-tést vonnunk az előzmények számba nem vételével is.

És ha a honfoglalásban a befejezést (Pannonia megszállá-sát) vesszük a mindennek feletti fontos momentumnak, az eddigi eltérő vélemények is nagy mértékben közeledni fognak. Mert azok is, kik 889-ben kezdetik meg Árpáddal a honfoglalást, Anonymusból oly sok dolgot tudnak adni neki, hogy csak 895-ben vagy 896-ban tud készen lenni a honfoglalással.

Akár tulajdonít valaki Anonymusnak megbízhatóságot, akár nem, bizonyos az, hogy bármennyit kellett is harcolnia Árpádnak a Duna vonalától keletre, addig meg nem volt alapítva ez az ország, míg nemzetünk nem bírta a Dunántúli vidéket. Ezt pedig előbb nem, mint 898-ban, de akkor el lehetett mondani. — Legalább történelmileg el volt döntve már, hol lesz a magyarok állandó hazája.

Budapest, 1883. jan. 6.

Salamon Ferencz, r. t.

III.

Tekintetes Akadémia!

A honfoglalás ezereedik éve kérdésében a Tekintetes Akadémia 1882. évi október 31-én kelt megbízása által véleményem indokolt előadására szólíttatván föl, azt a következőkben van szerencsém előterjeszteni.

A föladvott kérdésekre vonatkozó forrásokat ismételve átvizsgáltam, a közelebbi öt év alatt irodalmunkban a millenarium ügyében megjelent értekezéseket figyelemmel újra átolvas-tam ugyan: de a kitűzött határideig, december 30-ig, több rendbeli hivatalos elfoglaltatásaim miatt, — tanári, tanárképez-dei, könyvtárigazgatói és rectori teendőkkkel el lévén halmozva — nem érkezhettem arra, hogy a kérdés minden oldalát megvitató, kimerítő dolgozatot terjeszszek elő. Ennélfogva a Tekintetes Akadémia szíves elnézését vagyok kénytelen kérni azért, hogy megbi-

zatásomnak csak a határidő után 10 nappal, és csak a kérdés legsarkalatosabb pontjaira nézve tehetek eleget.

Arra, hogy a »Magyar vezérek korá«-ban nyilvánított s külön értekezésekben is megvitatott véleményemtől elálljak, — mely szerint nemzetünknek Etelközből mai hazánkba való nyomulása a legbiztosabban 889-re teendő, — mindazon nézetek és érvek által, melyek e vélemény ellen valamint régibb íróinknál, úgy legújabb irodalmunkban fölmerültek, nem érezhetem magamat indíttatva.

A Pannonica Legenda e pontra nézve nagyon is kétése hiteli elbeszélésének, mely szerint a 885-ben elhalt Methodius »a magyarok királyának« meghívására, azzal a Duna partján barátságos találkozást tartott, nem tulajdoníthatok olyan bizonyító erőt, hogy az ezen adatból vont következtetést, — mely szerint Árpád és magyarjai már 884-ben a Duna mellékén állandóan megtelepedtek, és így a honfoglalás éve 884-re volna helyezendő, — tarthatónak elismerjem, miután kétségtelen hiteli byzati forrásokból bizonyos, hogy őseink 884 után évek múlva is Etelközben tanyáztak, s onnan vonultak ki, mint a byzanti birodalom szövetségesei, a 886-ban trónra lépett Bölcs Leó császár korában — szerintem 888-ban, mások szerint még későbbben — a bolgárok ellen az Al-Dunán át intézett hadjáratokra.

A nemzetünk ezen kori viszonyaira nézve legjobban értesült byzanti írók adataiból kétségbevonhatatlannak tartom, hogy a bolgár-magyar háború és Simon bolgár fejedelemnek erre következő boszúló hadjárata, melyet a besenyőkkel szövetkezve, intézett a magyarok ellen, a legszorosabb összeköttetésben áll a magyar honfoglalással, annyira, hogy nemzetünknek mai hazánkba való betelepődése éppen a bolgárok és besenyők sikerült támadása s túlnyomó ereje miatt történt.

A bolgár-magyar háború idejét, a byzanti írók előadása s különösen Symeon magister időszámítási adata után, már 1851-ben 888-ra hittem határozandónak. Elismerem, hogy ezen időszámítás nem állhatna, ha kétségtelenül be volna bizonyítva az az ellenvetés, melyet újabb korban többen fölhoztak, hogy Simon, ki a magyarok Etelközből való kiszorításában a besenyőkkel együtt működött, 888-ban még nem volt bolgár fejedelem s uralkodását csak 892 után kezdette; úgyde oly döntő bizonytságot, melyből e tétel hitelesen meg volna állapítható, fölhozni nem lehet. Ezen állítás ugyanis egyedül az Annales Fuldenses azon adatára van építve, hogy Arnulf német király 892-ben, miután a magyarokkal együtt Szvatoplug országát négy hétig dúlta, szeptember havában követeket küldött a bolgárokhoz s azok királyához Laodamurhoz, és követelte, hogy a morváknak ne legyen szabad a bolgár földről

sőt szerezni. Itt, az igaz, Laodamur 892-ben bolgár királynak van nevezve: azonban, ha tudjuk, hogy a nyugoti kolostorok évkönyvírói, kik a távol keleti népek viszonyait teljességgel nem ismerték, ezek főembereinek mily bőkezűleg osztogatták a rex, regulus címeket, s hogy a vezérek korában több előkelő magyart is királynak czímeznek, a fuldai évkönyv ezen kifejezéséből biztosan megállapíthatónak nem tartom, hogy 892-ben valósággal Laodamur vagy Vladimir birta a bolgár trónt és Simon csak ez év után kezdhette viselni a bolgár fejedelmi méltóságot. Még kevesebb súlyt helyezhetek arra, hogy több kül- és belföldi író a bolgár-magyar háborút azért helyezi 893-ra, mert az Annales Hildesheimensesben és utána Herschfeldi Lambert krónikájában 893-ra ez olvasható: »Factum est bellum magnum inter Bawarios et Ungaros«, a hol szerintök »*Bawarios*« helyett »*Bulgaros*«-t kellene érteni és olvasni: mert a szöveg ily önkényes változtatását igazolhatónak és megengedhetőnek nem tartom.

Mindazok, a kik Simon bolgár fejedelem uralkodásának kezdetét 893-ra vélik teendőnek, az általa a görögök ellen indított háborút is, melynek következése lett a bolgár-magyar háború, Simonnak erre következett bosszuló hadjárata s e miatt a magyarságnak mai hazánkba vonulása 893-ra, a magyar honfoglalást pedig 894-re vagy 895-re helyezik, s épen ezért a magyaroknak 892-ben Szvatoplug ellen, a Garan, Nyitra s Vág mellékén folytatott hadjáratait, melynek idejéhez kétség nem férhet, sőt Pannoniának (a Dunántúlnak) a magyarok által 894-ben történt dúlását is oly színben kénytelenek föltüntetni, mintha Árpád magyarjai ezen hadi vállalatot és rabló kalandozást, etelközi hazájokból intézték volna e tőlök távol eső vidékekre. Én e fölfogást magamévá nem tehetem. Nem tudom ugyanis magammal elhitetni, hogy Arnulf német király az Etelközben, a Szereth és Dnieper közt tanyázó magyarokkal, — kiket Nyugot-Európa a magyar honfoglalás előtt nem ismert és nem is ismerhetett, — tette volna magát érintkezésbe s Árpádot és vitézeit onnan hívta volna meg szövetségeseiül Szvatoplug morváit ellen; míg ellenben nagyon is természetesnek találom, hogy Arnulf a magyarokat, kik szerintem már 889-ben a Kárpátokon áttörtek, — kik 892-ben hódításukat már annyira terjesztették, hogy Szvatoplug birodalmának szomszédjává váltak, mint már mai hazánkba megtelepedett lakosokat szólította föl a Szvatoplug ellen egyesült erővel folytatandó hadjáratra.

Bizonyosnak tartom továbbá, hogy a magyarok a nyugoti évkönyvírók előtt csak mai hazánkba léptökkal lettek ismeretesekek, s minthogy az egykorú Annales Mettenses és utána Regino a magyarok bejövetelét a Tanais folyó mellékéről 889-re jegy-

zette föl, nem kételkedem ezt az évet fogadni el a honfoglalás megkezdésének és így Magyarország megalapításának idejéül. — Ezen időszámítást nem tartom ugyan oly kétségbevonhatatlanul bizonyosnak, hogy ellene elmés combinációkkal és következtetésekkel ellenvetéseket emelni ne lehetne: de a felől teljesen meg vagyok győződve, hogy a magyarok későbbi beköltözését, (akár 893-ra, akár 894-re vagy 895-re helyeztük) az ismert források adatainak bírálati egybevetése után történelmi valóság gyanánt megállapítani nem lehet.

A kérdés másik ágára, hogy t. i. mely esztendőben volt befejezve a honfoglalás, egykorú források hiánya miatt, határozott feleletet nem adhatok; legfeljebb annyit tartok következtetés útján bizonyosnak, hogy a magyarok 899-ben, midőn legelső külföldi hadjáratukon egy esztendővel tovább Felső-Olaszországban időztek, mai hazánknak már teljesen birtokában voltak.

A millenarium kérdésében fölmerült különféle nézetek és vélemények tüzetes megvitatásába bocsátkozni és így a polemia terére lépni, nem tekinthetem e helyen föladatomnak, s nem tartom a kérdés iránti tájékozódásra szükségesnek; s épen azért azt hiszem: nem hibáztam abban, hogy igénytelen véleményemet csak a leglényegesebb tételekre szorítkozva egyszerűen, minden vitatkozás nélkül, legjobb meggyőződéseim szerint terjesztettem a Tekintetes Akadémia elébe, mély tisztelettel maradván

Kolozsvártt, 1883. január 10-ikén

A Tekintetes Akadémiának
alázatos szolgája

Szabó Károly.

A HONFOGLALAS
CHRONOLOGIÁJÁNAK ÁTNÉZETE.

	BOTKA TIVADAR szerint :	SZABÓ KÁROLY szerint :
884	A magyarok megtelepedése a Közép-Duna mellékén.	A magyarok kivándorlás Volga mellől, megteleped Lebediában.
887	—	A magyarok megteleped Etelközben.
888	A magyarok hadi kalandjai Svájc- és Friaulban.	A magyarok részt vesznek a görög-bolgár háborúban.
889	—	A magyarok elhagyják Etel a Kárpátokon keresztül menekülnek zánkba nyomulnak.
892	A magyarok Arnulf német király Felső-Magyarország elfoglalása	
894	A magyarok hadjárata	
895	—	—
896	—	—
897	—	—
898	—	—
899	—	A magyarok mai hazánkat teljesen birtokában.
900	—	—

SALAMON FERENCZ szerint :	PAULER GYULA szerint :
—	—
—	—
—	—
A magyarok kiköltözése Lebediából Etelközbe.	
etkezve Szvatopluk ellen harcolnak.	
a D u n a j o b b p a r t j á n.	
A bolgár háború kezdete.	A bolgár háború és a magyarok kivonulása Etelközből, megtele- pedésök mai hazánkban.
A bolgár háború befejezése.	—
A magyarok átkelése a Kárpátokon.	—
A magyarok végleges megtele- pedése a morva birtokra és a Dunán túli részekre.	—
rok felső-olaszországi hadjárata.	
—	A Dunán-túli országrész elfoglalása.

LAKADALMAK A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN. ¹⁾

A XVI. és XVII. század társadalmi életében, különösen az egy társaságban élő férfiak és nők, valamint a legények és kisaszonyok egymással való társalgásában sokkal merevebb formák uralkodván, mint korunkban, a szerelmes történetek lefolyása is sokkal egyszerűbb volt, mint napjainkban.

A mátkaságot nem igen előzte meg a hosszas, vagy rövidebb ideig tartó udvarlás; egyszeri látást is elegendőnek tartottak arra, hogy egész életükre határozzanak. Ősapáink és anyáink szíve, úgy látszik, hamar gyuladt lángra, és ha egyszer tüzet fogott, csak nagy ritkán aludt az ki egymás iránt.

A házasúlandó felek nem is saját magok határoztak, mégis többnyire boldogok voltak. Rendesen a szülék szemelték ki a leányokat, kit fiaiknak szántak. Nem ritka eset, hogy a fiak és leányok sorsa felett már kicsi gyermekkorban határoztak. Így a többek között Csáky Anna apácának egy rokona, leányát nyolcz éves korában eladta egy horvátországi gróf és generalis tizen-nyolcz éves fiához. A fiú, úgy látszik ezen házasság kedvéért, azután Lósy Imre érsek udvarában tartózkodott a magyar nyelv megtanulása végett.²⁾

Láthatjuk ezen példából is, hogy ha idegennek adtak egy leányt, attól megkivánták, hogy legalább tanulja meg a nemzet nyelvét. Különben nem igen tartották kíváncsnak a házassági összeköttetést külföldi családokkal. Bakics Anna — Révay

¹⁾ Részlet »Magyar Családélet és Háztartás« című munka 1. kötetének sajtó alatt levő második feléből. (Az egész munka f. évi aprilis havában jelenik meg.)

²⁾ Deák Farkas: Wesselényi Anna 149. l.

Mihályné írja (1586.), hogy leányát »Ilonát két morvai szereucse keresi, egyik a morvai marsal, másik egy ifjú, huszonhat esztendőbeli, — egy vára vagyon, nemes rend, de régi nemzet, de mi magyart kívánnánk. Ismég szerzik a fiamnak az morvai marsal hugát, tizennyolcz esztendősnak mondják — sok jószág is nézne reá, — de mi ez helyett is magyart szeretnénk.«¹⁾

Ha a szülék egyszer határoztak, a fiú engedelmeskedni tartozott atyjának. Csáky Ferenczet börtönbe záratta atyja, mert nem akarta elvenni a neki szánt Homonnai kisasszonyt.²⁾ De a leány sem mehetett volna teljességgel férjhez szülei kívánsága ellenére; azt nem is tekintették volna szent házasságnak.³⁾ A kezdeményezés a leány szüleitől is jöhetett. Kemény Jánost, midőn követségben járt Lengyelországban, egy Dembinszki nevű főúr megkínálta mostoha-leánya kezével, ajándékokkal is kedveskedtek egymásnak, de a házasságból még sem lett semmi, mert Kemény arra még akkor gondolni sem akart.⁴⁾

Némely atya nagyobb szabadságot ada fiainak és több kisasszonyt jelölt ki számára. Bethlen Miklósnak is szabad választása volt Béli Pál és Osdolai Kún István leányai között. El is indult házuk egy régi barátjával: Nemes Jánossal, hogy mind a két leányt megnézi. Útközben azonban megtudván azt, hogy a Béli kisasszonyt nem otthon, hanem egy nénjénél nevelik, elhatározta, hogy feléje sem megyen. Betért tehát Kún István házához, hol őt mint leánynézőt igen szívesen látták. Másnap ebédre marasztalták. Ebéd után a kíváncsiság azonban mégis bántotta, és elindult, hogy Vargyason megnézi a Béli leányt, és csak azután választ a kettő közül. Útközben találkozott Dániel Péterrel, ki szintén leánynézőbe ment Zabolára. Ez szeget ütött a fejébe, és nehogy elüssék kezéről a leányt, egy szolgáját hamar visszaküldé, és általa keze beadásával fogadta, hogy ő a leányt elveszi. Nehány hét múlva meg is esküdött mátkájával.⁵⁾

¹⁾ Deák F.: Hölgyek levelei 43 — 44. l.

²⁾ Deák F.: Wesselényi Anna. 7. l.

³⁾ Deák F.: Hölgyek levelei 301. l.

⁴⁾ Kemény J. Önéletírása 120. l.

⁵⁾ Bethlen Miklós Önéletírás 1. k. 359 — 362. l.

A leányos háznál nagy sértésnek vették, ha egy nem rokon ifjú csak úgy látogatóba ment, mert azt hihették, hogy a szülék háta megett akar a leánynak udvarolni.¹⁾ A szokás az vala, hogy ha valamely ifjú legény meg akart házasodni, előbb a leánynak apját, anyját megjáratták alattomban, van-e kedvök a leányukat adni, vagy nincsen? Ha kedvök szerint való volt, napot tettek, hogy mely nap menjen az ifjú legény leányt nézni.²⁾ De még úgys az követelte az illem, hogy »kisasszony látás«-ra³⁾ is egy idősebb rokona vagy főember társaságában menjen a házasúlandó.⁴⁾

A rendelt napra lehető nagy pompát kifejtve kelt útra a fiatal ember. Lovát és saját magát díszbe öltözteté. Rendszerint vacsorára ment a *leálynéző*. Jó szívvel látták; asztalnál a legényt és leányt szemben ültették. Vacsora után éjfélig, sőt tovább is tánczoltak. Reggel a leálynéző elbúcsúzott és elment. Apor Péter korát megelőzőleg még azon szokás is divatozott, hogy leálynézés után az apa két rokonát küldte a legény házához. Ezeket »háztűz látók«-nak nevezték.⁵⁾

Ha e »szemben létel« alatt az ifjak egymásnak megtetszetek, következett a megkérés. Némely szülék egészen leányuk szabad tetszésére bízták, hogy elfogadja-e a kérőt vagy nem.⁶⁾ Mások ellenben igyekeztek eszet adni gyermeköknek. Így vette reá szép szerével Bakics Anna leányát Révay Zsófiát (1586.), hogy Fácscy Györgyhöz menjen. Fácscy ugyanis egy reggel nyolcz óra-kor házukhoz jöve Forgách Andrással, és beüzené, hogy Zsófia leányukat elvenné. Miután a leánynak nem tetszék, Révayék halasztani kívánták az ügyet. De Fácscy igen szorgalmazta a dolgot,

¹⁾ Özvegy Forgách Zsigmondné meg látogatta Csáky István, mielőtt nagyobb leányát Évát megkérte volna. Az anya oly haragba jött, hogy így kiáltott fel: »Ha anyját és nagybátyját nem nézném, soha oda nem adnám a leányt« (Deák F.: Wesselényi Anna 7. l.)

²⁾ Apor Metamorph. 375. l.

³⁾ Magy. Tört. Tár 15. k. 252. l.

⁴⁾ Thurzó Gy. levelei 1. k. 242. l.

⁵⁾ Apor i. m. 376. l.

⁶⁾ 1639. Haller Gábor azon választ kapta a Huszár leány szüleitől, hogy leányukat annak felnőtteig, — a midőn maga tudna magának választani, nem adják senkinek (Gróf Mikó: Erd. Tört. Adat. 4. k. 55 lap.)

mert ő felfogadta, hogy azon a farsangon tudni akarja, kit ad Isten neki; három szerencséje is vagyon, tehát ő azonnal kívánja a választ. Révayék meggondolván, hogy a főember szűk, ők is halandók, több gyermekeik is vannak, hogy leányoknak a válogatással mint szokott megakadni a szerencsájök, és főként miután a leány is már »ehez menni semmit ellene nem tartott« — hirtelen választ adtak, és az apa oda ígéré Zsófiát.¹⁾

Ha az atya nem élt már, az özvegy nem igen határozott egy maga, hanem előbb a legidősb fiúnak vagy a tutoroknak tanácsát kérte ki.²⁾ Némelyik úrfi, ha egyszer kosarat kapott, másodszor is megkísérté kedvezőtlen választ kapni.³⁾ Vagy ha nem bízott eléggé a szülék jóakarátában, vagy rábeszélő tehetségében, a háznak egy barátnéját kérte fel előbb, hogy »vegye a leánynak elméjét«.⁴⁾

Rendesen ha ki kosarat kapott, csendesen odább állott,⁵⁾ és máshol kereste szerencsáját. De nem mindenik elme tudott megnyugodni sorsába. Történt 1634-ben, hogy Mikes János belé-szeretett a Szent-Léleken lakó néhai Tarnóczy Sebestyén leányába, Sárába. Nehányszor megkérte a leány kezét édes anyjától, de mivel a leánynak nem volt kedve hozzá menni, az anya sem ígérte neki. Mikes ezt megszegyelte, egy napon testvéreivel és fegyveres néppel ráütöttek a szent-léleki kastélyra, és a leányt erővel elvitte saját szülei kastélyába. Ott a leánynak — ki éjjel-nappal csak sírt — kedve ellen való lakadalmat szereztek, erőszakosan

¹⁾ Deák F. Hölgyek levelei 41. l.

²⁾ 1621. Czobor Erzsébet írja Révai Péternek: Hogy Szunyogh János házastársul kérte leányát Thurzó Annát. Erről még akkor életben lévő fiúnak Imrének is írt a táborba. Azóta fia elhalt, ezen dolog is abban maradt, de jelenleg Szunyogh ismételvén szándékát, ő azt adta válaszul, hogy neki fő atyjafiai és tutorai vannak, míg azoknak szándékát nem tudja, választ nem adhat. »Mivel pedig Kgméd nem csak jó akaró urambátyám, hanem tútorom is, mivel üdvezült uram a Kglmed tetszése nélkül, gyermekink közül egyiket sem kötelezte házasságra« — ezért kéri, hogy minő válaszzsal bocsássa el Szunyogh Jánost. (Deák F. Hölgyek levelei 186. l.)

³⁾ U. ott.

⁴⁾ Bethlen Miklós midőn másodszor házasodott, előbb Pernyeszinére bízta, hogy beszélje rá a leányt. (Önéletírás 2. köt. 11. l.)

⁵⁾ Bethlen M. Önéletírás 1. köt. 342. l.

akarván őt Mikes János feleségévé tenni. ¹⁾ Ebből országos per lett, és az 1638-ki erdélyi országgyűlés el is marasztalta az Oláhországba szökött Mikes fiakat. ²⁾

Nem ellenkezett az illemmel a leányt írásban, levélileg megkérni. Bethlen Miklós legalább így tevő egyszer. Midőn külföldi úttjáról hazafelé igyekezett, útközben betért Ostrosich házába, és ott rögtön beleszeretett Ostrosich Pál árva leányába, Erzsébetbe. Hazajövet felkérte atyját, hogy írjon, sőt a fejedelemmel is írasson, és kérjék meg számára a leány kezét. ³⁾ Ez meg is történt, de a nyert kedvezőtlen válasz aligha volt a levélnek tulajdonítható.

A megkérés különben rendes körülmények között a család legtekintélyesebb tagjára lett bízva. ⁴⁾ Ha a leány-kérőknek a leányt oda ígérték, akkor a vőlegény megjelentette, hogy mikor megyen oda kézfogásra. ⁵⁾ Elérkezvén a kijelölt nap, rokonai kíséretében elment a leányos házhoz. Az egybegyűlt nagy társaság előtt cifra öltözetben, kardosan megjelenvén, térdet hajtott a vőlegény, és kikérte a leányt. Miután a kézfogás a házasságra való kötelezettség jelképeül tekintetett, a szülők mielőtt kivezették volna a leányt, újra megkérdezték, van e kedve ahoz a legényhez való menetelre. Az egész kézfogás szertartása annyiból állott, hogy újjaival a legény gyengén megütötte a leány újjának végét. ⁶⁾

A kézfogást nagy lakomával és egyéb multságokkal ünnepelték, ⁷⁾ melyen épen úgy mint a lakadalmakon, az országnagyok képviselői is jelen voltak. ⁸⁾ Thurzó Judith és Ilona kézfogása épen olyan pompa és rendtartás között folyt le, mint a lakadalmi ünnepélyek. ⁹⁾ Ha gyászban volt a család, a kézfogás minden pompa

¹⁾ Szalárdi Sir. Krónikája 98. l.

²⁾ Gr. Mikó: Erd. Történ. Ad. 4 k. 46 l.

³⁾ Bethlen M. Önéletírás 1 k. 342. l.

⁴⁾ Deák F. Wesselényi Anna 7. l.

⁵⁾ Apor Metamorph. 376. l.

⁶⁾ Apor Metam. 376. l.

⁷⁾ Cserey Historiája 237 l.

⁸⁾ 1632. Bethlen Péter és Illyésházi Kata kézfogóján a palatinus képében Révay Péter volt jelen (Magy. Tört. Tár 3. k. 251. lap.)

⁹⁾ U. o. III. k. 8. és 14. l.

és mulatság nélkül tartatott meg.¹⁾ A kézfogás még magában véve nem siettette a házasságot. Ilyésházy Gábor, midőn leányát Eszterházy Pálnak ígéré (1651.), és napot rendelt a kézfogásra, egyúttal két évi időhöz kötötte a leány hazáadását.²⁾

A kézfogás rendesen megelőzte a jegy- vagy *gyűrűváltást*. Történt azonban az is, hogy a meglátás után azonnal meglett a gyűrűváltás is,³⁾ a nélkül, hogy a kézfogás felől valamit végeztek volna.⁴⁾

Legtöbb esetben azonban ragaszkodtak a régi szokáshoz, és kézfogás után a leányt ismét bevezették anyja lakó osztályába. Oda követte őt a vőlegénynek két megbízott rokona vagy barátja, kik a *jegygyűrűt* vitték be. A leány elvette, és egy skóffummal gazdagon kivarrott keszkenőre akasztván saját gyűrűjét, azt kiküldte ugyanazok által vőlegényének.⁵⁾ Ezt nevezték kézfogásos kendőnek, vagy jegykeszkenőnek.⁶⁾

Régi időkben nem karika-gyűrűt használtak eljegyzésre. A tábla vagy hegyes gyémánttal,⁷⁾ a termés vagy metszett rubinnal ékesített zománczos gyűrű egyaránt divatozott.⁸⁾ Ugyanazon gyűrűvel több nemzedék is jegyezte el egymást. Kemény János Brandenburi Katalin nászútjában kapott volt a fejedelem-asszonytól egy szív formára metszett gyémántos arany gyűrűt: ezzel jegyzé el később nejét, valamint aztán idősebb fia is a magáét.⁹⁾ Egy-egy jegygyűrű a végrendeletben külön gondoskodás tárgyát is képezé. Pálffy Katalin egy termés rubin gyűrűt hagy Illyésházy Gáspárnak,¹⁰⁾ hogy ezzel jegyezze el majd feleségét. Hasonló célt ohajtott elérni Hagymássy Kristóf, midőn a néhai nejétől kapott, metszett, kék safiros habos jegygyűrűjét Margit nevű leányának

¹⁾ 1564. Gróf Zrinyi Miklósné Rosenberg Évával. Tört. Tár. 1878. év 967. l.

²⁾ Deák F. Hölgyek levelei 285. l.

³⁾ Kemény I. Önéletírás 334. l.

⁴⁾ Deák F. Hölgyek levelei. 41. l.

⁵⁾ Apor Metam. 376. l.

⁶⁾ II. k. 122. és 239. l.

⁷⁾ II. k. 191. 192. és 356. l.

⁸⁾ II. k. 74. 148. és 212. l.

⁹⁾ Kemény J. Önéletírás 82. l.

¹⁰⁾ II. k. 148. l.

hagyta, valamint Thurzó Borbála is, ki úgy intézkedett, hogy egyik unokája kapja azon gyémántos gyűrűt, a melyikkel őt eljegyezte volt hajdanában Erdődy Kristóf.¹⁾

A kézfogótól vagy jegyváltástól kezdve *mátkapárnak* tekintették az illetőket. Ekkor a vőlegénynek szabadságában állott már mátkájának *ajándékokkal* is kedveskedni.²⁾ Ezen ajándékok többnyire arany, ezüst-művekből állottak. Károlyi György (1561.) egy övet, Illyésházy Gáspár (1612.) egy ezer forint értékű nyakbavetőt adott mátkájának. Thurzó Imre pedig kézfogáskor egy gyémántos-rubinos, gyöngyös, spanyol módra csinált függős aranylánczczal, később ismét egy rubinos, gyöngyszemes aranylánczczal kedveskedett Nyáry Krisztinának.³⁾

A mátkaság ideje alatt csak »*hugom*«-nak és »*bátyám*«-nak nevezték egymást; így is írtak levelet egymásnak.⁴⁾ A mátkaság gyakran igen hosszú ideig tartott. Rhédey László csak huszonegy hónapi jegybenjárás után kelhetett össze szíve választottjával, pedig midőn eljegyezte is, tizenhat évesnél már idősebb volt a leány,⁵⁾ Bethlen Miklósnak, midőn először házasodott, egy évig kellett várakoznia, mert mátkája alig volt még tizennégy éves. Második házassága alkalmával azonban alig egy hétig volt mátkaságban.⁶⁾ De nem mindig a kor, vagy el nem hárítható akadályok miatt kellett várakozniok; gyakran csak az öregek kényessége okozta a késedelmet.

Midőn Csáky István megkérte 1624 deczember havában a szép Forgách Éva kezét, mind azt gondolták, hogy farsangon hazaviheti a menyecskét. De a mostoha-anya annyira rátartós volt, hogy husvét előtt hallani sem akart a lakodalomról, »ne is gondolják — mondá — hogy olyan hirtelen, póstán adom oda a nádor leányát, mert nem ahoz való, hogy csak jöjjenek és ily gyorsan elvigyék.«⁷⁾

¹⁾ III. k. 259. és 319. l.

²⁾ Apor i. m. 377. l.

³⁾ II. k. 14. 148. és 195. l.

⁴⁾ Apor i. b.

⁵⁾ Magy. Tör. Tár. 1. k. 214 l.

⁶⁾ Bethlen M. Önéletírás. 1 k. 362. l. 2. k. 12. l.

⁷⁾ Deák F.: Wesselényi Anna 12. l.

A kézfogás és gyűrűváltás mindkét részről kötelezőnek, és a netaláni visszalépés nagy sértésnek vétetett, volt azonban eset erre is. Bethlen Pál például elmátkácsodott volt Bucsesti Sárával, de az édes anyja csodálatos mesterséggel megrontván a leányt, a jegygyűrűt visszaadták az ártatlan és egymást hön szerető személyekkel.¹⁾

Talán azért jött szokásba az *előzetes esküvés*, hogy a mátkások tökéletes biztosságban legyenek. Ilyen esetekben a gyűrűváltás után a vőlegény újra beküldötte két rokonát, és a leányt hitre kikérte. Az apa, anya, és a rokonok kivezették a leányt és rendet állottak. Egy szőnyeggel leborított asztal elé a földre is szőnyeget vontak. A pap elő állott, háttal az asztal felé és szemben a vendégsereggel. A vőlegény kilépett a szőnyegre, a leányt elővezette valamely nőrokon és a pap ott megesketé őket. A menyaszonyt ezután megint bevitték. A szőnyeg, melyen a mátkások állottak és esküdtek, a papé volt, azon kívül a dús ajándék is, a mit a vőlegénytől és a leány atyjától kapott.

A lakoma ilyenkor sem hiányozhatott. Midőn az étket felhozták, a leányasszonyt is kihozták az asztalhoz, de ismét csak szemben ültették a vőlegényével. Vacsorán vigan laktak, és utána éjfélig és tovább táncoltak,²⁾ Bethlen Miklós is megesküdött mátkájával gyűrűváltás után, de csak egy év múlva vitte haza feleségét.³⁾

Reggel a meghitelt vőlegény elbúcsúzott és elment, de előbb mátkájának valamely értékes ajándékot adott.⁴⁾

Némelyek *házassági szerződést* is kötöttek. Wesselényi István, midőn először kelt házasságra Dersffy Katalinnal, (1604.) a házassági szerződésben kötelezte magát, hogy nejét az evangélikus vallás gyakorlatában háborgatni nem fogja, sőt neje jószágaiban evangélikus predikátorokat is fog tartani, ha ezeket meg nem tartaná, neje után semmiféle jószágot se örökölhessen.⁵⁾ Midőn második nejéül (1609.) Balassa Ilonát vette el, hasonlóra kötelezte magát, sőt még arra is, hogy nejének jegyajándékul, lengyel szokás szerint, két-

¹⁾ Bethlen M. Önéletírás. 1. k. 270. l.

²⁾ Apor Metam. 377. l.

³⁾ Bethlen M. Önéletírás 1. k. 362. l.

⁴⁾ Apor i. h.

⁵⁾ Deák F.: Wesselényi csal. ősei 34. l.

annyit köt le, mint a mennyit ő arany- és ezüstneműekben házához hozott.¹⁾

Midőn minden előzetes kérdésekkel tisztában voltak, esetleg ha közel rokonok valának, a dispensatiót is megnyerték,²⁾ a vőlegény napot határozott a *lakadalmra*. A napot a leány apjának megüzenték, és ő elkészült azon napra.³⁾ Gyászban nem tartottak lakadalmat, vagy ha igen, akkor egész csendben, kézfogás színe alatt végezték el.⁴⁾

Ha eleitől fogva semmi akadály sem forgott fenn, még akkor sem tarthatták meg a lakadalmat igen rövid idő alatt. Ahoz nagy, és több időt igénylő előkészületek kellettek, főként a leányos ház részéről. Először is szétküldözték a meghívókat rokonoknak, jóbarátoknak, szomszédoknak, városoknak, vármegyéknek, és az országnagyoknak. Ezek családotól és nagy kísérettel jövének mind. A lakadalmas vendégek és szolgálók száma gyakran néhány száz före ment.

Hogy ezek szükségét ne szenvedjenek, előbbben az élelem beszerzéséről gondoskodtak, kivetvén a szükséges menyinyiséget az uradalmakra. Midőn 1603-ban gróf Thúrzó Zsuzsa nászünnepét tartották, a bicsei, ljethavai és árvai uradalmak jobbágysai 36 ökröt, 118 borjút, 103 öreg bárányt, 58 fiatal bárányt, 119 malacot, 33 őzet, 185 nyúlát, 526 császármadarat, 381 kappant, 785 tyúkot, 420 ludat, 130 apró madarat, 5333 tojást, 70 galóczát, 1600 pisztrángot, 240 apró halat, rákot száma nélkül, 200 menyhalat, 238 köből zabot és 35 szekér szénát tartoztak kivetés szerint beszolgáltatni. Ugyanezen alkalomra igen sok fűszert vásároltak Bécsben. Hogy némi fogalmunk legyen a szükségletről, néhány tételt megemlítek. Úgy mint: egy mázsa borsot, ötven font gyömbért, huszonöt font szekfüt, négy font szerecsendió virágot, négy font sáfránt, ezer citromot és ötszáz narancsot, valamint egy mázsa és ötvenhárom font nádmézet. — Nagy része el is fogyott. Csak a fűszerekre és főzésre fordított készpénz-kiadások összege 1048 frt és 44 dénárt tett.⁵⁾

zadok 1872. év 346. l.

²⁾ III. 32. l.

³⁾ Apor Metam. 378. l.

⁴⁾ III k. 32. l.

⁵⁾ III. k. 56—58. l.

Kilencz évvel később Thúrzó Borbála lakadalmára még nagyobb előkészületeket tettek. Mindenből nagyobb mennyiséget vetettek ki. De csak a huszonhárom szarvasmarha, harmincz darab bölény, nyolczvanegy disznó és malacz szaporítást, 860 köből zab, 75 szekér széna, 234 köből liszt, 650 akó bor, 20 akó eczet és 295 akó sör előirányzott szükségletét vesszük is tekintetbe ¹⁾ és azt, hogy csak magában a várban húsz idegen fő szakács főzött állandóan, kellő fogalmunk lehet az ünnepély nagyságáról.

Hogy ilyen nagy ünnepélyek alkalmával rendet lehessen tartani, előre megállapították és kiosztották mindenkinek a szerepét. 1612-ben szeptember végén tartatott meg a bicsei várban Thúrzó Borbálának említett lakadalma gróf Erdődy Kristóffal. Ezen alkalomra írásba foglalták a rendtartást. Pontosan meghatározták a gazdák számát, teendőjét a legapróbb részletekig. Miután a főgazdák magok is az asztalnál ültek, gondoskodtak jövő-menő algazdakról is. Meg lett határozva külön-külön, kik szolgáljanak a várban, kik az uraknak — nemes asszonyoknak, valamint a leányoknak és kik legyenek a konyhában.

Öt ember foglalkozott a szállás-osztással, tízen a városban elszállásolt alsóbb-rendű vendégek ellátásáról gondoskodtak. A pohár-szék mellé hat embert rendeltek, ugyanannyi töltötte folyvást a bort az urak asztalánál, négyen pedig a bor felhordásával foglalkoztak csupán. Ezen kívül minden más asztalhoz külön voltak a bor-töltők és hordozók kirendelve.

Forgách Ferencz bibornok érsek és Napragy Demeter kalo-

¹⁾ 1612. kivetés: 40 ökör, 19 bika és tehén, 140 borjú, 350 bárány, 200 disznó és malacz, 16 egész szalonna, szarvast és vad disznót a mennyit az Isten ad, 30 bölény (az árvai uradalomból), 30 őz, 200 nyúl, 600 fogoly és császármadár, 400 lúd, 400 kappan 1000 tyúk, 6000 tojás, 100 galócza, 2500 pisztráng, 400 menyhal, 1000 fejtér hal, 15 rakás potyka, 60 nagyobb és 120 kisebb csuka, 400 köből zab, 75 szekér széna, 460 köből zabot az uradalom szolgáltatasson. A tokaji uradalom adjon mindenféle halat. A bicsei majorságokból 20 darab angol tyúk. A tisztartók szerezzenek be a majorságból: 6 pávát, rákot mentől többet, vörös-hagymát, petrezselymet, tormát, retket elegendőt, vaját, túrót, sőt, a mennyi szükséges, liszt 234 köblöt, bort 650 akót, 20 akó eczetet, 295 akó sört. Szép tiszta búzát 50 köblöt, a szolgálk asztalára kenyérnek való búzát mentől többet (III. k. 61. l.)

csai érseken kívül hetven magyar főnemes jelent meg személyesen és jórészt családostól. Ezek között az ország legnevezetesebb, úgymint a Thurzó, Czobor, Erdődy, Zrinyi, Ostrosith, Pálffy, Révay, Nádasdy, Kollonich, Keglevich, Balassa, Dóczy, Forgách, Perényi, Zay, Illyésházy, Wesselényi, Eszterházy, Nyáry és a Lórantffy családok tagjait láthattuk volna. Homonnay György, Forgách Zsigmond, Révay Márton, Prépostváry Zsigmond és Erdély fejedelemé csak követek által képviseltethettek magokat. Özvegy asszonyok, mint Thurzó Miklósné, Forgách Györgyné, Pongrácz Jeromosné és Ujfalussy Jánosné is megjelentek.

Az osztrák tartományokból Stahrenberg Lajos, Harach Károly, Breuner Siegfried, Landau György, Zierotin Tivadar személyenként, Liechtenstein herczeg és a Brandenburgi örgróf követeik által vettek részt. A lengyel király követét és fiait küldötte el.

A magyarországi káptalanok, konventek, vármegyék és városok képviselői sem hiányoztak. Egészen az összes vendégek lovainak száma 4324 darabra ment, azon családokat és szolgálkat pedig, kik a városban voltak ellátva és elszállásolva, 2621-nek számolták meg.¹⁾

A többi Thurzó leányok lakadalmá valamivel kevesebb fényvel tartatott meg.²⁾ De annál nagyobb pompát fejtett ki a nádor özvegye, midőn 1618-ban fia Imre feleségül vette Bedeghi Nyári Krisztinát. A fővendégek száma még többre ment³⁾ és az egész ünnepély összesen 14,310 fl. 40 dénárba került.⁴⁾

Ha királyi udvarnokok⁵⁾ vagy az erdélyi fejedelem bejáró ifjai házasodtak⁶⁾, a lakadalmat az udvar rendezte.

Ahol a gazda ilyen pompát fejtett ki, ott természetesen a *vendégek* is csak díszruhában jelenhettek meg.⁷⁾ Miután több napig tartott a lakadalom, több rendbeli ruhát kellett, hogy vigye-

¹⁾ III. k. 9—13. l.

²⁾ III. k. 14—20. l.

³⁾ Kovásóchi: Arpadia I. év 337—350. l.

⁴⁾ III. k. 20—31. l.

⁵⁾ Fraknóy: II. Lajos 55. l.

⁶⁾ Monum. H. Hist. Script. 23. k. 758.

⁷⁾ Apor. Met. 380. l.

nek magokkal.¹⁾ Pénz is kellett az útra, még pedig bőven, Thurzó Anna legalább úgy gondolkozott, midőn (1559) azt írja felső-lindvai várnagyának, hogy küldjön neki két font aranyat, mert ő férjével együtt vízkereszt utáni vasárnapon az Országh Kristóf lakadalmára akar menni és a pénzben szűken vannak.²⁾

A rokonok megjelenése mindkét részről elmaradhatatlan volt, de az idegen vendégeket is egyformán hívhatta a menyaszszony atyja, valamint a vőlegény is.³⁾ A meghívókat jó korán, egy hónappal, sőt többel is előre küldözték szét⁴⁾, hogy elég idejük legyen 'a vendégeknek a felkészülésre és az esetleg járhatatlan úton a megérkezésre. A menyegzői sokadalmakat némely esetekben a vendégek nem csak mulatságra használták fel. A katolikus főúrak 1616-ban Párnón tartottak egy titkos gyülekezetet a Kendi István lakadalmán, melyben az erdélyi fejedelem ellen teendő műveletekről volt szó. Második gyűlésüket pedig Páczinban tartották, szintén egy menyegző alkalmával, azt hívén, hogy így senki a dolgot észre nem veszi.⁵⁾

A megjelent vendégek szolgálai is mind díszbe voltak öltöztetve.⁶⁾ Ezeket is jól tartották mindenképen, külön gazdák gondjaira voltak bízva. A lakadalmas ház helységének lakosait is megvendégelték. Megsütötték egészben az aranyozott szarvú ökröt, egy csomó kést ütöttek bele, a kenyér tekenőkben állott mellette, a bor pedig csatornán kádakba folyt, evett, ivott, vigan volt mindenki, senki nem tilalmazta.⁷⁾

Igy folytak a lakadalmi ünnepélyek minden gazdag főúr udvarában. — Ha a Thurzóknál nagy fényt láttunk, hasonló pompára találunk az Illyésházyak⁸⁾, Eszterháziak⁹⁾ és a Bethlenéknél¹⁰⁾, valamint a Bánffyaknál¹¹⁾ is.

¹⁾ III. k. 3.

²⁾ Magy. Levelestár 1. k. 345. l.

³⁾ Apor Metam. 381. l.

⁴⁾ Gr. Mikó: Erd. Tört. Ad. 4. k. 126. l.

⁵⁾ U. ott 3. k. 152. l.

⁶⁾ Apor Metam. 380. l. — ⁷⁾ Apor Metam. 385—6. l.

⁸⁾ III. k. 68. l.

⁹⁾ M. Tört. Tár. 8. k. 135. l.

¹⁰⁾ Bethlen M. Önéletírás 1. k. 376. l.

¹¹⁾ Apor Metam. 393—400. l.

A kevesebb vagyonúaknál is ugyanaz a forma, csak a mérték vala kisebb.¹⁾ Még a köznép is oly előszeretettel költekezett ilyenkor, hogy a znió-váraljai uradalom földesurai kénytelenek voltak egy ezt korlátozó menyegzői szabályrendeletet alkotni.²⁾

A lakadalmi készpénz-költségeket első sorban a jobbágyokra vetették ki. Egynémely földesúr ez alkalmat némi zsarolásra használta fel. Révay Zsófia legalább (1628) panaszkodik levelében, hogy az ő menyegzőjére negyedfélezer forintot szedtek a jobbágyokon, de azért ő ebből ezer forintnál és egynehány nyestnél többet nem kapott és ezért perrel fenyegeti testvérét.³⁾ Ha nem futotta ki a pénz, a vőlegény adósságot csinált.⁴⁾ Ez a szokás régi keletű, 1349-ben Belieni Laczk fia István zálogba vetette inkább két birtokát tizenkét arany forintért, csak hogy lakadalmi költségeire elegendő pénze legyen.⁵⁾

Ezen költekezés különben a vőlegény részéről indokolva volt az által, hogy saját és szolgálai díszruháin és dísz fogatain kívül élelemről is kellett gondoskodnia. Mert midőn elindult hazúlról társzekereivel, útközben minden állomáson szállást szereztetett és azt megrakatta borral, vágó-marhával és egyéb élelemmel, szénáról, zabról sem feledkezett meg. Egy szóval mindenről gondoskodott, hogy úgy menet, mint a leányos-háztól visszajövet, ebéden, vacsorán a lakadalmas néppel egyetemben vígan lehessenek.⁶⁾

A vőlegény rendszerint közel rokonai közül hívta a násznagyot, ha erre alkalmas rokona nem volt, igyekezett valamely tekintélyes főembert megnyerni e tisztségre.⁷⁾ A felkérésekben ügyeskedni kellett, mert ha az először felkért nem fogadta el, bajos volt másikat kapni.⁸⁾ Ha özvegy ember házasodott, sem násznagyra, sem vőfélyre nem volt szükség.⁹⁾ A násznagynak jelentékeny szerepe volt; ő

¹⁾ Apor. Metam. 392. l.

²⁾ Századok 1875. év 134. l.

³⁾ Deák F. Hölgyek levelei 261. l.

⁴⁾ Régi Magy. Nyelv Eml. II. k. 2. r. 104. l.

⁵⁾ Nagy Imre: Hazai oklevéltár 255. l.

⁶⁾ Apor Metam. 378. l.

⁷⁾ U. ott.

⁸⁾ Bethlen M. Önéletírás 1. k. 376. l.

⁹⁾ U. ott. 2. k. 13. l.

vezette a lakadalmas menetet, kísérté hintóba a vőlegényt, először lépett be a leányos házhoz, ő reá volt bízva a leány kikérés és az öröm-szülékhez intézendő beszéd. A táncz kezdésére az által adott jelt, hogy az első a nászoló-asszonnyal járta el, a többi tánczot a főgazda osztotta ki. Végre pedig elbúcsúztatta a menyasszonyt szüleitől¹⁾, ezt szépen ékesen kellett elmondani, ezért félrészségig is alig ivott Bethlen Miklós a Bethlen Sámuel lakadalmán, hogy a búcsúztatásra eszén legyen.²⁾

A *vőfély* fiatalabb legény-ember volt, ha szakálát ennek a kedvéért megeresztette, tisztességnak vették.³⁾ A nászmenetben a vőlegény kocsiájában volt a helye. Lóháton vitte a menyasszony elé a vőlegény ajándékát és ő adta az első napi mulatság után a vőlegény kezére a menyasszonyt, valamint, hogy a koszorút is ő vágta le karddal a menyasszony fejéről.⁴⁾

Ha lehetett, a *nászoló asszony* és *nászoló leányok* is a rokonokból teltek ki. — Ezek is díszruhában jelentek meg. Ha elég díszes ruhájuk nem volt készen, inkább nem mentek el. Bakics Anna, leányát, Révay Borbálát azért nem eresztette el egy lakadalmra (1568) nászoló leánynak, mert nem volt arra való ruhája, pedig — úgy mond levelében — »most téli időben suba is kellene mind ünneplő, mind viselő«.⁵⁾

Főgazdának mindenkor valamely nagyúr jóbarátot választottak. Ismertető jelül az egész ünnepély alatt hosszú aranyos pálczáat tartott kezében.⁶⁾

Thurzó Borbála lakadalmán Czobor Mihály, Thurzó Sztaniszló, Poghrányi Benedek, Ostrosich András, Jakusich András és Horvát Gáspár voltak az asztalnál ülő főgazdák.⁷⁾

Főgazdája külön volt a vőlegényes nászmenetnek és a lakadalmas háznak is.⁸⁾ A kiadó főgazda felelt szép szóval az öröm-

¹⁾ Apor Metam. 339., 378., 381., 386., és 387. l.

²⁾ Bethlen M. i. m. 1. k. 541. l.

³⁾ Gr. Mikó: Erd. Tört. Ad. 4. k. 84. l.

⁴⁾ Apor Metam. 378., 389., 380., 381., és 388. l.

⁵⁾ Deák F. Hölgyek levelei 34. l.

⁶⁾ Apor 380. l.

⁷⁾ III. 9. l.

⁸⁾ 1694-ben Kendeffy Gáspár lakadalmán Bethlen Miklós, mint első atyafi, volt a kiadó gazda (Önéletírás 2. k. 139. l.)

szülék nevében a leányt kikérő násznagynak.¹⁾ Általában véve a főgazdák intéztek el mindent, a lakadalom ideje alatt ők parancsoltak mindenben és ők tartották fel a rendet algazdáik segítségével.

Az *algazdák* hosszú, zöldre festett pálczát tartottak kezökben, mint ismertető jelvényt. A lakománál nem ültek az asztalnál, hanem zöld pálczáikkal fel és alá jártak; ügyeltek a rendre és kínálták étellel, itallal a vendégeket.²⁾ Az algazdák is mindig úri barátok voltak. Thurzó Borbála lakadalmán az algazdai tisztet a többiek között Bossányi Mihály, Szerdahelyi Mihály, Kéry György, Szuhay Gáspár, Apponyi Balázs, Csuthy Gáspár, Izden-czy András, Beniczky Imre sat. teljesítették.³⁾

Néhány nappal a lakadalom előtt a vőlegény házánál összegyűlt az általa meghívott vendégserег, rokonok, barátok, urak, úrfiak, asszonyok és kisasszonyok. Ez volt a násznép, ezek kísérték az úton a vőlegényt.⁴⁾

Elindulás előtt való este a vőlegény házánál megtartották a *sírató estét*, melyen egyébiránt igen vígan voltak. Azt hiszem, ez arra volt szánva, hogy az illető búcsút vegyen a legény-élettől. Apor ezen szokást nem említi. Emlékét Thököly Imre naplója tartotta fenn. Ő említi, hogy 1676-ban április 26-ára Érkedre volt meghíva Székely László házához »sírató estére«, másnap pedig elmentek Dersre a lakadalmat megtartani.⁵⁾

Midőn a vőlegény házánál minden rendben volt, a főgazda indulást parancsolt és az egész *nász-nép útra kelt*. Menetelőket úgy intézték, hogy a lakadalmat megelőző estvén a leányos házhoz legközelebb eső faluba érkezzenek és ott megszálltak. Eddig a vőlegény aranyos dísz szerszámos lovon lovagolt, de hat lovas hintót is vitt magával és lakadalom napján abba ült.

Az estéket vígan töltötték a megszállott falukban. Más nap reggeli alatt futárt küldöttek a leányos házhoz, hogy üzennék meg

¹⁾ Apor 382. l.

²⁾ U. ott 381. és 384. l.

³⁾ III. k. 9. l.

⁴⁾ Apor 379. l.

⁵⁾ Mon. H. Hist. Script. 18. sz. 32. l.

a nász-népnek, mikor ott készen vannak. Visszaérkezvén a futár, megindult az egész nép a kirendelt sorban.

Előre sietve két úrfi ment lóháton kaczagányosan; ezeket *előlköszöntőknek* hívták. A valóságos menetet hasonlóan öltözött két ifjú nyitotta meg lóháton, utánok mentek a török síposok, dobosok és trombitások. A vőlegény kocsiba ült,¹⁾ lóháton nem illett volna²⁾, mellette a násznagy, az első ülésen a vőfély foglalt helyet. A nászoló vagy nyoszolyó-asszony hintója és a násznagy (esetleg üresen menő) kocsija előtt is két-két kaczagányos ifjú lovagolt. Ezután következett a násznép többi része, az asszonyok, leányok és idősebb főemberek kocsikban ültek, az ifjak lóháton tarkíták a csoportot. A menetet a násznagy, vőlegény és vőfély díszruhás szolgálai és a díszbe öltöztetett vezeték-lovak zárták be.³⁾

Midőn 1618-ban november 11-kén gróf Thurzó Imre lakadalmát ülendő, a helmeczi várkastélyba vonult násznépével, hatvanhárom kocsi, oszlopos szekér, leeresztő hintó és társzekér képezett hosszú sort a benne ülő százhárom főember vendéggel. A kocsi-sort száz huszonegy lovas szakgatta meg. Legelől ment a vőlegény kocsija, utána a nádor követe, melyet egynehány főúr, az után az asszonyok hintói követtek.⁴⁾

¹⁾ Apor 379. l.

²⁾ Az 1523-ki országgyűlésen kimondatott, hogy a nemesek ne kocsin jöjjenek a táborba, mint valami menyegzőre (Pesty Frigyes: A szörényi bánság tört. 1. k. 49. l.)

³⁾ Apor 379. és 380. l.

⁴⁾ Thurzó Imre első kocsija. — 2. Nádor követte. — 3. Czobor Jánosé. — 4. Ostrovich Jánosé. — 5. Vizkeleti Mihályé. — 6. Károlyi Mihályé. — 7. Perényi Ferenczé. — 8. Széchi Györgyé. — 9. Illésházi Gáspáré. — 10. Erdődi Kristófé. — 11. Vőlegényé. — 12. Menyasszony szekere. — 13. Perényi Borbáláé. — 14. Czobor Erzsébeté. — 15. Czobor Mihálynéé. — 16. Bocskay Miklósnéé. — 17. Erdődiné fraucazimmeri. — 18. Vizkeletyné fraucazimmeri. — 19. Vőlegény portékás szekere. — 20. Szent-Iványi Mihály szekere. — 21. Illésházi oszlopos szekere. — 22. Bocskay Miklósné oszlopos szekere. — 23. Árvavármegye követe. — 24. Strucz (?) Ferenczé. — 25. és 26. A vőlegény első és második leeresztő szekere. — 27. Csuthy Gáspár szekere. — 28. Vizkelethy leeresztő szekere. — 29. Perényi Borbála kocsija. — 30. Erdődyé. — 31. Illésházyé. — 32. Széchyé. — 33. Perényié. — 34. Károlyié. — 35. Vizkereszthyé. — 36. Ostrosiché. — 37. Czoboré. — 38. Czobor Mihálynéé.

Az elől köszöntő két lovas megérkezvén a leányos-házhoz, a menyasszony főgazdáját a násznagy nevében köszöntötték és menetelők okát megjelentették. A gazda szépen megköszönte és viszont köszöntette a násznagyot és megüzente, hogy jó szívvel várja és látja. Akkor a gazda egy nagy serleg bort köszönt az elől-köszöntő ifjakra. Midőn az ifjak ezt megitták, tánczot osztottak nekik és ők hármat tánczoltak. A táncz után a gazda újlag hasonló edény bort köszönt rájuk, azt is megitták a gazdát kísérő ifjak társaságában.

Az elől-köszöntők ez után *mint öröm-mondók* visszamentek és megvitték a násznagynak a követséget.¹⁾

Erre újra megindult a várakozó násznép, és midőn a lakadalmas falu alá értek, újra megállapodtak.

A menyasszony főgazdája kiküldött egy arany-gyűrűt és néhány paripát. A gyűrűt jó távol kitették. A menyasszony és a vőlegény paripáit rendbe állították, az adott jelre megindultak és a gyűrűig futottak. A legelsőnek beérkező ifjú nyerte el a gyűrűt és a dicsőséget.

Lóverseny után megszállott a násznép és újra öltözködtek. A vőlegény ajándékokat küldött menyasszonyának. A vőfély vitte fel, forgósan ülven szerszámos paripáján és a leányos-ház vendégei előtt adta át a vőlegény nevében az *ajándékokat* a menyasszonynak, kinek nevében a főgazda köszönte azt meg.²⁾

A vőlegény ajándékai díszesen készített asszonyi öltözetből, köntösből és ékszerekből állottak³⁾. Kendy Ferenczné gyémántos

— 39. Bocskay Mihályné. — 40. Gyeörky Benedek szekere. — 41. Kemenczy Ferenczé. — 42. Bossányié. — 43. Vőlegény pohárnokai. — 44. Vőlegény muzsikásai. — 45. Vőlegény konyhagazdái. — 46. Vőlegény konyha-kocsija. — 47., 48., 49., 50. Erdődi, Illésházy, Vizkeleti és Perényi Borbála konyhakocsijai. — 51—58. Vőlegény tár-szekerei. — 59. Erdődy társzekere. — 60. Illésházy társzekerei. — 61. Vőlegény társzekerei. — 62. Vizkeletly társzekere. — 63. Alvinczy Péter kocsija, ki legelől bement, nem várván az többieket. — (Kovácsoczy : Arpádia 1. év 337. l.)

¹⁾ Apor 379. l.

²⁾ Apor 380. l.

³⁾ U. ott.

rubinos násfát kapott első férjétől¹⁾, Bálintt Zsigmond egy háromszáz húsz aranyat érő arany lánczot és egy hadi szerszámos függőt, melyet a császár képe díszített, adott volt mátkájának²⁾. Thúrzó Imre ruhákkal, ékszerekkel, egy bórsekérrel és hat festett lóval kedveskedett Nyáry Krisztinának³⁾. A ruhák között két szoknya volt. Az egyik hosszú ujjú, székfü színű vont arannyal, bomeszával egyetemben, a másikat királyszínű vont aranyból varrták és a bomeszt is gyöngyös prémmel díszítették. A fekete bársony janker gyémántos és rubinos arany boglárokkal⁴⁾ volt megrakva. A testszínű gubás bársonnyal bélelt, arany-prémmel díszített, fekete virágos bársonyból készült kis subát nyári használatra adta volt, a másik gyöngyös-préműt metélt fekete bársonyból varrottat, nyusztal béleltette meg, hogy télire elég meleg legyen. A köves arany nyakravaló násfájával együtt járt.⁵⁾ Ez volt a Thurzó kincstár Justitiás násfája, melyben öt gyöngyszem, huszonhét rubin és tizenhárom gyémánt tündöklött.⁶⁾ A madaras arany láncz, huszonnégy rubinnal és közben-közben négy rendben zsinórra fűzött kétszáz ötvenkilencz szem gyönggyel, szintén a kincstárból került ki.⁷⁾ Ugyanonnán vette ki a gyönggyel rakott rubinos arany karpereczet, a szív formán csinált gyémántos fülbevalót és a gyémántos arany övet.⁸⁾

A vőlegény ezen kívül még megajándékozta a menyaszszony szüleit és testvéreit is. A nőket bársony, selyem és vont arany szövetekkel, a férfiakat pedig paripák-⁹⁾ fegyverek- vagy ezüst kupákkal.

A násznép is hozott ajándékokat, emléktárgyakat a meny-

¹⁾ 1551. Századok 1876. év 748. l.

²⁾ III. k. 244. l.

³⁾ Kovasóczy: Árpádia 1. év. 351. l.

⁴⁾ Lásd a boglárok leírását II. k. 163. l.

⁵⁾ Kovasóczy: Árpádia 1. év 351. l.

⁶⁾ II. k. 157. l.

⁷⁾ Az előtt kézfogáskor adott: Egy spanyol módra készült arany lánczot, melyben volt 20 korszó, 20 gyémánt, 50 rubin és 40 szem gyöngy. A függőjén egy kis galamb, melybe 10 gyémánt, 6 öreg és 2 kicsi gyöngyszem volt foglalva (II. k. 159. l.)

⁸⁾ II. k. 163. és 169. l.

⁹⁾ Kovasóczy: Árpádia 1 év 351. l.

asszony részére. Ezért sajnálkozik Mátyás deák (1588), hogy a Magdolna asszony menyegzője csak kézfogásul volt megtartva, ez által nagy kárt tettek Magdolna asszonynak, mert különben a sok főúr és főasszony mind ajándékokkal jött volna a lakadalomra.¹⁾ Az apáca-rokonok is megemlékeztek hugaikról, ha mással nem, legalább egy koszorúval.²⁾

A meghívott városok, vármegyék is kedveskedtek valami emlékekkel a vőlegénynek. 1576-ban Besztercebánya városa Radvánszky Györgynek egy szép felírásos ezüst poharat³⁾, a szász városok küldöttsége Bethlen Miklósnak (1668) szép virágos kupákat,⁴⁾ Győr vármegye pedig száz tallér lakadalmi ajándékot küldött Szapáry Endre alispán által gróf Eszterházy István (1638) menyegzőjére.⁵⁾ A fejedelmek sem küldték üres kézzel követeket. Midőn 1680-ban az oláh vajda férjhez adta leányát, Apaffi Mihály fejedelem Vay Mihály követe által köszöntő-levelet és ajándékokat küldött a vajdának és leányának.⁶⁾ Ugyanő Bethlen Miklós lakadalmán (1668) Bánffy Zsigmond által képviseltetvén magát, egy virágos kupával emlékezett meg a mátka-párról. Az így egybegyűlt ajándékok nagyobb összeget is képviseltek, a mondott lakadalomra küldött ajándékokat összesen hat-hét száz forinttra becsülte Bethlen Miklós.⁷⁾

A vőlegény és a menyasszony atyja viszont kötelezve volt emlékekkel kedveskedni a fejedelmek követeinek és a lakadalmas gazdáknak.⁸⁾ A lakadalom harmad-napján pedig a fiatal menyecske osztotta ki ajándékait a násznagynak, nászoló asszonynak, vőfélynak és a nászoló leányoknak.⁹⁾

1) Deák F. Hölgyek levelei. 53. l. — 1526. Levelestár. 1. k. 3. l.

2) Deák F. Hölgyek levelei 357. l.

3) Családom birtokában mai napig meg van.

4) Bethlen: Önéletírás 1. k. 376. l.

5) Magy. Tört. Tár. 8. k. 135. l.

6) Török magyar államokirat 6. k. 79. l.

7) Önéletírás 1. k. 376. l.

8) 1618 Thurzó Mária menyegzője alkalmával egy-egy ezüst poharat adnak a gazdáknak. — 1621-ben pedig a király emberének egy kupát ajándékoztak (II. k. 187. és 190. l.)

9) Apor: Metam. 392. l. — 1588. Bárczay Anna hozományában

Mikor a vőfély átadta volt már az ajándékot a menyasszonynak, hármat tánczolt és visszament a násznéphez. Mikor a leányos háznál teljesen készen voltak, megüzenték a násznagynak. Ez véve az üzenetet, megindította a feljebb leírt pompában és renddel a nászmenetet a lakadalmas ház felé. Zene szóval mentek.

Ha a *lakadalmas ház* olyan vár vagy kastély volt, melyekben ágyúk, taraczkok, vagy csak szakálasok is voltak elhelyezve, erősen lőttek a násznép elé. Ha a kastély nem volt elég tágas a vendégsereg befogadásra, hosszú színt csináltattak volt a kertben.

Mikor a násznép a szín vagy a palota elé érkezett, melyben a lakadalom volt tartandó, kiszállottak a hintókból, a lovasok is elhagyták lovaikat. A násznagy megvárta a nászoló asszonyt és rendet állottak.

Legelől ment be a palotába a násznagy, utána a vőlegény, azután a vőfély, kit egynehányan kísérték. Ezeket követte a nászoló asszony és a nászoló kisasszonyok. A násznagy, vőfély és vőlegény kezét fogtak a házi úrral és férfi vendégeivel, hasonlót cselekedtek a nászoló asszony és kisasszony. Másod-sorban pedig az asszony és leány-vendégekkel fogtak kezét mindnyájan.

Kézzszorítás után előállott a násznagy és az öröm-szülőket egész háza népével és vendégeivel együtt válogatott szép szóval felköszöntötte és feláldotta. Erre az öröm-atyák nevében hasonló szép szavakkal a főgazda felelt és az egész násznépet feláldotta.

A násznagy erre *kikérte a leányt*¹⁾, bőszóval emlékeztetvén a szüléket, hogy annak idejében menyasszonyúl ígérték volt leányukat, most tehát haza kéri a vőlegény részére. A főgazda ekkor valami tisztességes úri tréfát igyekezett a násznagyon és vőlegényen ejteni²⁾, mit a násznagy hasonlóval igyekezett viszonzni. Azután

említetik, hogy Anna nyoszolyó-asszony és a nyoszolyó-leány kaptak egy pár tárgyat a hozományból (II. k. 72. l.).

¹⁾ Apor 339. l.

²⁾ Apor ugyan nem említi, de hallottam öreg emberektől, hogy 1848 előtt még divatban volt, hogy a leány-kikérés alkalmával, a leány vendégek közül vezettek ki egynehányat, kérdezvén a násznagytól, hogy ez-e a menyasszony, míg végre azután a násznagy ellenző nyilatkozataira, kihozták a valóságos menyasszonyt.

a főgazda hosszas beszéd kíséretében az örömapa és anyja nevében a menyasszonyt kiadta és az egész népet ebédre marasztotta.

Ebéd előtt a vőfély, a nászoló asszony és kisasszony kíséretében, elvitte a *menyasszonyt* az örömatya vendégei közül és a vőlegény-asszony vendégei elé állította. Oly rendet állottak, hogy a menyasszony háta megett voltak a nászoló asszony és kisasszony; szemben pedig a vőlegény, hátrább a násznagy és vőfély, azontúl a vendégek főbbjei. Rendben állván a násznép, megjelent a vőlegény egyik pohárnoka nagy aranyos ezüst korsóval és hímezett törülköző kendővel kezében, ezt követte a második pohárnok az ezüst mosdó-medenczével. A házi úr vendégei elé is ment egy pohárnok, társával, a korsóval és mosdó medenczével és első sorban az asszonyok és leányok, másodsorban a férfiak kezeit megmosdatták.¹⁾

A *lakomára* való asztal ekkor már terítve volt és minden készületével rendben állott. Apor ugyan azt írja, hogy kést, kanalat nem adtak, azt mindenki övében tartotta, vagy külön tarsolyból adta be kinek-kinek az inasa.²⁾ Az ebédlő palota falain lévő gyertyatartókat megrakták viaszgyertyákkal, hogy ha estére keltek, megvilágíthassák. A pohár-székekre majd az egész kincstár ezüstjeit kirakták. A zenészeknek két karzata volt, szemben egymással, az egyikben a vőlegény, a másikban a házi úr zenészei ültek.

A zenészek között esetleg egy-egy hárfás is pengette hangszerét.³⁾

A főgazda jeladására az egész vendégsereg bevonult az ebédlőbe, hol a főgazda ültette le őket, külön a vőlegény és külön a házi úr vendégeit. Az asztalnál levő főhelyet a vőlegény foglalta el, mellette ült menyasszonya. De ez utóbbi az asztalnál semmit sem evett, csak könyezett. A vőlegény másik oldalán ült a násznagy, alatta a vőfély és úgy tovább az érdekesebbek. A menyasszony után a nászoló asszony és kisasszony és úgy rendre

¹⁾ Apor 380—2. l.

²⁾ Apor 323. és 383. l.

³⁾ 1619. Bethlen Gábor valamelyik hívének lakadalmát tartván, a lakadalom tartamára egy hárfást kér Eszterházy Miklóstól (Magy. Tört. Tár. 10. k. 8. l.)

a többi kisasszonyok következtek. Az örömatya vendégei, úgy az asszonyok mint a férfiak, rang szerint következtek, a főgazda az asztal közepén foglalt helyet.

Mikor mindenki leült, zeneszó mellett hozták be az étékfogók az első fogás étket¹⁾, mely előtt az udvarmesterek jártak.²⁾ Ki lévén osztva az étel, mindnyájan felkeltek és a pap elmondta az asztal-áldást, erre a főgazda elkezdte kínálni a vendégeket. A négy-öt fogás étel között a zöld pálczás algazdák folytonosan jártak keltek és ügyeltek, hogy semmiben fogyatkozás ne legyen.

Mikor annak ideje jött, a főgazda beadatta az első kancsó bort. Egy nagy ezüst pohárral vagy kupával kezében felköszöntötte a násznagyot, a második kupa a vőlegény és menyasszonyra került, a harmadikat a vőfély, a negyediket a nászoló asszony és kisasszony egészségéért itta ki mindég harmad vagy negyed magával. Mindezt viszonzni kellett az illetőknek. Mikor már a vendégekért is ittak volt, akkor felkelt a násznagy, vőlegény és vőfély, egy nagy kupa borral az örömatya háta megé kerültek és elköszöntötték azt a főgazdára, de az örömatya és anya egészségéért itták meg ott állva mind a hárman, azzal visszamentek és kiki helyére ült. Az örömatya is felköszöntötte vendégeit³⁾, ezt nevezték lakadalmas pohárnak.⁴⁾ Általában a lakadalmon vége-hossza nem volt a pohár-köszöntéseknek és igen erősen ittak volt.⁵⁾

Midőn a gyümölcsöt, liktáriumokat és confekteket is leszedték az asztalról, felkeltek valamenynyien, mire kihordták a palotából az asztalokat.

Ez megtörténvén, a főgazda, szertartásosan hajlongva, *tánczot* kezdett osztani.⁶⁾ Midőn II. Lajos király udvarnokai közül valamelyik házasodott, a lakomát a király rendezte, a lakoma után pedig este a királyi termekben folyt a tánczvigalom és még

1) Apor 383. l.

2) III. k. 9., 14. és 17. l.

3) Apor 384—5. l.

4) Bethlen M. Önéletírás 1. k. 371. l.

5) Bethlen M. mind kiadó gazda igen ügyelt magára és félrészség-ségig is alig ivott, hogy a búcsúztatáskor eszén legyen (u. ott 543. l.)

6) Apor 386. l.

másnap is folytatták a vendégséget.¹⁾ Erdélyben az országgyűlések ideje is alkalmatosnak mutatkozott nagy lakadalmak tartására. Ez okért tartotta Barcsay Ákos fejedelem Segesvárott az országgyűlés alatt (1659) lakadalmát második nejével, Bánffy Zsigmond leányával. A fejedelem, daczára annak, hogy hanyatlott idejű, törődött ember volt, a szokott tánczot még is eljáta.²⁾

Midőn Bethlen Gábor fejedelem tartá lakadalmát (1626), az első táncz a vőlegényé volt, azután tánczolt a menyasszonynyal a római császár követe. De mivel ez pap volt, tánczosnáját nem foghatta körül, hanem egy fehér kendőnek egyik végét a pap, a másikat Brandenburi Katalin fogta és úgy tánczoltak.³⁾

Nem fejedelmi lakadalmakon az első tánczot a násznagy járta a nászoló asszonnyal, utána a vőlegény a menyasszonynyal, ezek után a vőfély tánczolt sorba a nászoló kisasszonynyal. A menyasszony azonban lakadalma első napján valósággal semmit sem tánczolt, csak sétált tánczoló párja mellett. Mikor ezek hármat tánczoltak volt, következett az örömatya a feleségével, utána, ha voltak gyermekei, azok, ha nem voltak, úgy két pár a legközelebbi rokonokból. Be lévén így végezve a táncznak második fogása, rendre tánczoltak mind a vendégek. Lengyel változót, egeres, süveges, és lapoczkás tánczokat jártak.⁴⁾

Ez alatt a menyasszonyt más szobába vezették és átöltöztették. A menyasszony lakadalma napján három különböző öltözetben jelent meg. Az első öltözet akkor volt rajta, midőn a vőfély a vőlegény ajándékait hozta elébe. A második, mikor kikérés után kihozták. Ez volt az úgynevezett menyasszony ruha, mely fehér⁵⁾ virágos atlasz vagy vont aranyból készült⁶⁾ leginkább.

Midőn harmadszor öltöztött, színes ruhát is vehetett fel, ha előbb

1) Fraknói: II. Lajos udvara 55. l.

2) Szilárdi: Siralmas Krónika 594. l.

3) Kemény János: Önéletírás 86. l.

4) Apor 386. l.

5) Apor 386. l.

6) 1647. Woiszka Ilona: Virágas fehér atlasz menyasszonyi kötöst, hosszú ujjú ezüst gallon rajta. — 1660. Gr. Illyésházy Kata: Fehér vont arany korczoványos lánhyń szoknya menyasszonyi (II. k. 206. és 337. lap.

fehérben volt. De ha előbb a kikéréskor volt színesben. úgy most öltözött fehérbe, midőn táncz között elvitték. A lakadalom három napján a vőlegény is három különböző öltözetet vett magára. Nem ellenkezett az sem a szokással, hogy a vőlegény és menyasszony ugyanolyan, vagy legalább közel hasonló színbe öltöztek. Csáky István legalább 1643-ban Szepes várában szerdán ebéd után keltezett levelében azt kívánja harmadik nejévé leendő menyasszonyától Mindszenty Krisztinától, hogy egyformán öltözzék vele a lakadalom napjain. »Én első nap szederjésben, másnap zöldbe és harmadnap veresbe, vagy király színbe leszek, ha azt érem, azt akarom édes szívem, hasonló színben légy velem«. ¹⁾

A kikéréskor gyöngyös köves korona koszorú volt a menyasszony fején, most azonban ezt is levették, haját kifonták és szélesen hátra eresztették, fejére élő virágból kötött koszorút tettek és így hozták ki újra a tánczoló vendégsereghez.

Midőn megjelent a menyasszony, a hegedűsök elkezdtek azonnal vonni a *menyasszony tánczát*. A menyasszonyt a násznagynak osztották, ki kettőt-hármat került vele és kezét fogva az öröm szülők és a rokonok elé vezette, hogy azoktól elbúcsúztassa. A menyasszony szülei előtt térdre esve hallgatta a *búcsúztatót* és atyjának, anyjának kezét csókolva megköszönte, hogy szerették, felnevelték és most tisztességesen férjhez adták. Némely háznál a búcsúztatót csak a lakadalom harmad-napján tartották meg, mielőtt a házaspár útra kelt.

A szülők is megcsókolván gyermeköket, a násznagy a menyasszonyt a vőfély kezére adta, ki egyet-kettőt fordult vele. Követték őket a nászoló asszony és kisasszony. Ezeket hat díszruhás ifjú tánczolta körül égő szövétnekkel kezökben.

Mikor a harmadik tánczot járták volna így, az adottjelre a szövétnekes ifjak az ajtóhoz futottak. Követte őket a vőfély a menyasszonynyal, a nászoló asszony és kisasszony kíséretében és átadták a vőlegénynek menyasszonyát. Ugyanakkor a vőfély kivonta kardját és levágta a virágkoszorút a menyasszony fejéről.

¹⁾ Deák Farkas: Csáky István életrajza című, sajtó alatt lévő művéből.

Ezt nevezték leánykapásnak, mely pillanatban az ágyúk és mészarak megszólaltak.

A vőfély visszajött a nászoló leánynyal a tánczterembe, előtte járván a szövétnekes ifjak,¹⁾ kik a menyasszonytól egy-egy szépen hímezett keszkenőt kaptak másnap ajándékba²⁾, és hármatnégyet tánczolt vele. Mire úgy hajnal felé az egész násznép nyugalomra tért.

Másnap délelőtt, mikor már ébredtek a vendégek, a zenészek az új házas párnak, násznagynak, vőfélynek, nászolyó asszony és kisasszonynak, valamint a többi násznépnek, is sorba hajnalnótát vontak. A vőfély is lóra ült, házról-házra járta a vendégeket és az napra is ebédre marasztotta. Reggelire is összehívta, ő lévén akkor a gazda. Ez alatt a szabadban nagy népmulatság folyt, melynek fénypontját a hájjal megkent, hántott fenyő-szálla mázsás képezé; a ki feljutott, az egynehány aranyat, néhány rőf posztót és egy palaczk bort vehetett le jutalmúl a szálla tetejéről.

Elkészülvén a reggeli, úgy dél felé leültette a vőfély a vendégeket és elsőbben felhozatta melegen a mézes bort, melyből rendreittak. Ivás után a férfiak és asszonyok egymást megcsókolták, ezért nevezték e mézes bort csókos pohárnak. Reggelire kevés étel volt, hamar elvégezték.

Felkeltek az asztaltól és addig, míg az este felé feltálatl ebéd elkészült, tánczra kerekedtek, melyet másod napon nem a gazda, hanem a vőfély osztott.

Az ifjú menyecske a férje által ajándékozott ruhában jelent meg a mulató násznép között.

Ebéd előtt egy órával a táncz megszűnt és az asszonyok eltávoztak. Mikor kész volt az ebéd, ismét összegyűltek, akkor már a násznagy volt a gazda és a nászoló asszony a gazdasszony. Rendre mosódván, asztalhoz ültek.

Fortélyos ételek is kerültek asztalra. Főszerepet játszott a nyoszolyó asszony bélese. Minden asztalra került egy belőle, ha több asztalon volt terítve. Egyet azonban külön süttetett a vőfély számára. Ebbe réz-vesszőket és vagdalt ruhákat raktak, de

¹⁾ Apor 387 — 8. 1

²⁾ Gr. Mikó Erd. tört. Ad. 4. k. 31. l.

felül csak úgy volt tésztával beborítva, mint a többi. Ha tanulatlan volt a vőfély, felsült vele és nem tudta felbontani; ha kitanúlt ember volt már, akkor szépen kiszedte villával a vesszőket és ruhadarabokat és a nászoló asszonyt kínálta meg vele.

Ebéd alatt vígan voltak, ettek, ittak elegendőt, a felköszöntések sem hiányoztak, kivált az új házaspárért ürítettek sok kupát, poharat. Ebéd után ismét táncoltak éjjel utánig is.

Harmad napra kelve, a házaspár útra készült. A menyecske és anyja kiosztotta ajándékait a násznagy, vőfély, nászoló asszony és kisasszony részére. A vendégek főbbjei is kaptak egyet-mást emlékül, skófiummal kivarrott selyem kendőket minden esetre.

A menyecske búcsút vett a szülei háztól, férjével kocsijába ült és mentek az egész násznéppel úgy, mint ahogy a lakodalmas házhoz jöttek volt.

Midőn a násznép elment, az örömatya még megvendégelte és megajándékozta a lakadalomban működött gazdákat.

Útközben a násznép az előre felszerelt szállásokon mindenütt vígan volt.

Midőn az új házaspár feleségével haza érkezett, még ott is vígan voltak: táncoltak harmadnapig az egész násznéppel. A násznagy, vőfély, nászoló asszony és kisasszony mind megmaradtak szerepökben mindaddig, míg harmadnapon a vendégek eloszlának.¹⁾

BÁRÓ RADVÁNSZKY BÉLA.

¹⁾ Apoc. 389—392. l.

A FELSŐ VÁRMEGYÉK RENDEINEK GYŰLÉSE KASSÁN

1683-BAN.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Január 13-án a harmadik ülésre összegyűlekezvén, az audientia miatt át üzennek a fejedelemhez, kinél, annak adott válasza után, a rendek magukat bemutatták. Visszatérve az ülésterembe, kis vártatva átküldé a fejedelem propositióit, az felolvastatott, s másnapra reggeli hét órára halasztatott annak tárgyalása.

A fejedelem propositióinak nyolcz pontja és egy toldaléka rövid kivonatban a következő: az első pontban elmondja, hogy a rendek bizonyára tudják mindazt, mit a haza és szabadságának javára tett, s biztosítja, hogy jövőre sem szűnik meg isten segédelmével a hon javát szívén viselni, s azt előmozdítani. A második pontban tudatja a rendekkel, hogy bizonyos okok miatt, de a törökök előzetes tudtával, a római császárral fegyverszünetet kötött oly föltételek alatt, hogy a fegyverszünet tartama alatt, a római császár minden lehető eszközzel oda törekedjék, hogy az ország békéje a magyarok és a török porta meglegedésével, megkisértessék, tárgyalassék, s mind a két császár között megállapíttassék, s hogy ez annál biztosabban történhessék, a fejedelem közbenjárását mind a két császár elfogadta. Hogy pedig a béke művét elősegíthesse, ez okból elhatározá a fényes portára követséget küldeni. A harmadik pont tartalmazza a fejedelem azon kívánságát, hogy a szegény nyomorúlt adófizető népnek a törökök méltánytalan, és gyakran kegyetlen bánásmódja miatt, — melylyel őket a hódoltságon, annak határain alól vagy felül sújtja — emelt panaszra orvosoltassék, a panaszok ne ismétlődhessenek; a karok és rendek is küldjenek a fényes portára követséget, kik az ő követihez csatlakozván, a magas portánál a nép terheinek enyhítését kérelmezzék, mely alkalommal a karok és rendek követi az athnameért köszönetet mondjanak. A negyedik pontban hangsúlyozza, hogy a végvárok fentartására szükségelt ingyenes munka annak rende

szerint lefolyjon, és hiánytalanul kiszolgáltassék. Ötödször kívánja a fejedelem tudni, hogy a véghelyeken elhelyezett katonaság fentartása és kellő élelmezése céljából a rendek minő intézkedéseket teendenek. Hatodszor a téli szállásokra berendelt katonaság kellő élelmezésére szorgos gondot fordítani a fejedelem igen szükségesnek tartja, nehogy a rossz élelmezés miatt őt a katonaság és a nép nyugtalanítsa. A hetedik pontban fölemlíti, hogy fájdalommal értesült arról, hogy azelőtt a katolikusok által elfoglalt templomaikat és plébániájakat az evangélikusok mostanig nélkülözik, óhajtja, hogy azok az evangélikusoknak egyszerűen visszaadassanak. A nyolczadik pontban inti a fejedelem a rendeket, hogy ezen közös ügyeket egyértelműleg őszintén, szakadás nélkül előmozdítsák, a húzavonást, gyűlöletet, magánérdekeiket szorgalmatosan kerüljék. A toldalékban végre figyelemzteni mindazon jelenlevőket, vagy a távollevő követküldőket, kik gyanúsak, s lelkiismeretükben azt találják, hogy nem oly fényes intencióval szolgálnák ezen közügyeket, mint a többiek, hogy magukkal tanácskozzanak, s inkább jó eleve váljanak ki a rendek sorából, s máshová menjenek addig, míg a követség a portára nem megyen, nehogy váratlan sors érje őket, minthogy a fényes porta elhatározá, hogy mindazok, a kik a fejedelem hítségére nem állanak, elvesztendő, s mint ellenségek közprédálul szolgáljanak.

A január 14-én tartott negyedik ülés volt egyike azoknak, mely egyrészt a rendek között, másrészt a fejedelem és a rendek között némi feszültséget idézett elő s egyenlenséget szült, s a fejedelem iránti bizalmatlanság jeleit fejezik ki azok részéről, kik Kassán ugyan mint hivatalosak jelen voltak, de a rendek közé — hogy a napló szavaival éljek — szolgálkat küldötték be. Ez indokból az elnök felemlíti az elkövetett illetlenséget, azt sem tudván, ha valjon a künlevő urak adtak-e megbízó levelet beküldött szolgálknak. Ez ügyben az eltérő nézetek miatt hosszas vita után sem hozhattak határozatot.

A meddő vita után a fejedelem propositiói újból felolvastattak. A második és harmadik pont tárgyalásánál határozatba ment: követség útján felkérni a fejedelmet, hogy a rendekkel az athnamét és a fegyverszünet pontjait közölje. A követség tisztében eljárván, meghozá a fejedelem azon választát, hogy a fejedelem az athnamét már Füleken megmutatta s elolvastatta, egyébiránt a fejedelem a rendek kérelmére saját emberei által válaszoland. Csakhamar erre a fejedelem emberei megérkezvén, válaszul hozák, hogy az athnamét már Füle alatt közhírré tette, a kik nem hallották, másoktól is megtudhatják, de ha akarná sem közölheti, mert nem tartja magánál, s »nem is szokás az dolgoknak

megállapodása előtt az olyant közönségessé tenni«; a fegyverszünet pontjait azonban oly feltétel alatt küldi át, hogy az elolvasztatván, mindjárt vissza küldessék, a mi csakugyan meg is történt.

A fegyverszüneti okirat kelt Bécsben 1682-ik évi november 19-én,¹⁾ s annak kilencz pontja a következőket tartalmazza: Az első pontban Tökölyi Imre közbenjárása a portánál a békekötés eszközzése iránt elfogadtatik. A második pont szerint: a multkori fegyverszünet és ellenségeskedés beszüntetése, a jelen okmánynak aláírási napjától kezdve meghosszabbíttatik, de ha bármelyik aláíró rész ismét fegyvert fogni akarna, azt négy héttel előbb bejelenteni köteles, mely négy hét alatt ellenségeskedésnek lenni nem szabad. A harmadik pont szerint: a Garamon túl vagy innen levő bányavárosok tartozékaikkal együtt, úgy a mint jelenleg vannak, Lipót császárnak azonnal visszaadassanak, oly feltétel alatt, hogy ő fölsége azon városok nagyobb biztosítására, akarata szerint katonaságot viessen. A negyedik pontban: Tökölyi magára vállalja, hogy a fegyverszünet ideje alatt a törökök az említett városok ellen, se közvetve se közvetlen, valami merényletet el ne kövessenek; Tökölyi pedig ő fölségétől a jelen okirat keltével számítva, a bányavárosok jövedelméből, havonként három ezer német forintot kap. Az ötödik pont szerint Tökölyi saját pártja nevében igéri, hogy a bányaművelők és lakosok biztonságát sem betöréssel, sem ellenségeskedéssel nem veszélyezteti, s ugyancsak a törökök előtt is biztonságban és szabadságban maradnak. A hatodik pontban beléegyezik Tökölyi, hogy a fegyverszünet tartama alatt mindazon helyek, hol császári katonák vannak, a császár kezében maradjanak; nevezetesen pedig Ecsed, Szathmár, Putnok, Szendrő, Szepes, Murán, Árva, Lipcse,²⁾ Léva és Csábrág. Más helyek, melyek császári őrséggel ellátvák, s azoknak fentartása és védelme szükséges lenne, a hányszor annyiszor, de ötven katonát felül nem haladó őrséggel elláthatók. A hetedik pontban igéri Tökölyi, hogy mindazon felső- és alsó-magyarországi erősségeket, melyekben császári katonaság van, menten minden beszállásolástól, adótól, s minden más tehertől egy magyar mértföldnyi körületi távolságban elhagyja, s megengedi, hogy azon helyekre az ország bármely más helyeiről a szükséges élelmi szerek vitethessenek. A nyolczadik pont szerint az egyháziak és mágánások javaik élvezetében nem háborgattatnak, s az esztergomi érsek se terheltelessék meg kiváltságai és vallása ellenére. Ezen pontnál megjegyzi a követek, hogy habár nincs autoritásuk a jelen partiális gyűlésen Boldogkő az érsek vára

¹⁾ A kézirati naplóban a keltezés tollhibából 1683-ik évre íratott.

²⁾ Szalaynál Magy. tört. VI. köt. I. kötet helyett Liptó van.

és a Homonnay jószágok iránt valamit határozni, mind a mellett nem kétkednek, hogy ezek sem szenvednek kivételt. A kilenczedik pont szerint Tökölyi hadait a Garamon túl, s azon helyeken túl, hol az neki a jelen egyezkedés alapján tiltva van, hadait ki nem terjeszti, különösen pedig tartózkodják Árva- és Liptóme-gyében a beszállásolástól.

A fegyverszüneti okírat felolvasása után a fejedelem propositióinak hetedik pontját tárgyalták a rendek. Erre egy oly határozatot hozott a gyűlés, mely a fejedelem neheztelését vonta maga után. Azt végezték ugyanis, hogy a propositiókra teendő válasz alkalmával kérjék fel Tökölyi Imrét, hogy a nemesi rend haza szállhasson, a többi vitézrendek jegyzékbe vétessenek, a vármegyékbe leendő felosztások miatt.

Tökölyi Imrének a január 14-iki ülésbe küldött üzenete az athname tárgyában még mindég fúrta a rendek fejét. Vajmi óhajtották annak tartalmát ismerni, s jogos kíváncsalknak újab-ban is kifejezést akartak adni, az által, hogy ismételten elhatáro-zák Tökölyihez nuntiumot küldeni, melynek feladata volt: felkérni Tökölyit, hogy ha már az athname eredetije nincs is nála, azt leg-alább másolatban közölje velük; továbbá kérniök kelle a vitéz-rendek lajstromos jegyzékét, hogy a megyékben aránylag elosz-tathassanak, s a nemesi rend haza szállhasson, s végre nyilatkoz-tassa ki a fejedelem: minő véghelyeket kíván megerősíttetni.

A január 15-én tartott ötödik ülés érdekes, kivált Tökölyi-nek a rendek kérelmeire adott válasza, s az abban kifejezett neheztelése miatt, mit a rendeknek nemcsak a hozzá küldött nun-ciusok, de saját követei által is értésükre adott. Így mindjárt az ülés elején referálták a rendek követei az athname közlésére vonatkozólag, azon felette álmélkodott a fejedelem, miért sürge-tik annyira az athname közlését, s a fejedelem azt hiszi, hogy kételkednek hazaszeretetében, vagy valami törvénytelenséget vélnek rejleni az athnamében. Jelentik továbbá, hogy a vitézlő rendek összeírásán meggyugodott ugyan a fejedelem, de neheztel azon, hogy a gyűlés a nemesi rend haza szállítását kívánja, s végre kijelenté, hogy mindezekre saját követei által válaszoland. Ez meg is történt, mert alig hogy néhány magánügy elintézését végezek a rendek, megjelent Tökölyi követsége annak következő üzenetével: az athnamét a fejedelem sem eredetiben, sem máso-latban nem közölheti a rendekkel, mert nincsen nála, különben pedig, ha már a füleki táborban megmutatta, itt is bemutatná. Az ingyenes munkával óhajtja jó karba helyezni: Tokajt, Ónodot, Putnokot, Kállót, Kis-Várdát, Szendrő helyett »ha isten kezében adja« Szád várát; Füleket, Hajnácsköt, Dévényt, Kékköt és Kor-

ponát. A hadak elszállásolását pedig, a rendek követeivel együtt óhajtja elosztani.

Tökölyi válasza a rendekre nem tett egyenlően kedvező hatást, minthogy erre a rendek között hosszúra nyúló vita támadt, míg végre, a hadak elszállásolására a küldöttséget megválasztották, útasításul adván, a fejedelmet arra kérni, hogy: »a vitézrendek keményen circumscribáltassanak«, érijék be azzal, a mit a szegény nép adhat.

Következett erre a portára küldendő követ megválasztása. Ki is szemelték azt Szirmay István személyében, de ő mentegőtödzvén, a nyilatkozatra másnapig határidőt kér. Mire a fejedelem propositiójának negyedik pontját, a véghelyek megerősítésére szolgáló ingyen munkák ügyét vették tárgyalás alá.

Ezen nap a gyűlésezésnek csak ötödik napja volt ugyan, de már is többen fölvetették az idő drágaságát, és felette szorgalmazták a sérelmek összeírását, hogy azt, a propositiókra adandó válasz alkalmával, a fejedelemnek átnyújthassák. A rendek, engedve a sürgetéseknek, megválaszták még az nap a bizottságot, mely a sérelmeket összeírandó vala.

Január 16-án volt a hatodik ülés, mely alkalommal a vitézrendek összeírására kiküldöttek jelentik, hogy a vitézrendeket a vármegyék szerint összeírták, még pedig 8602 gyalog és 8600 lovas-katonát; mire a küldöttség a fejedelemhez ment, hogy a hadak distributióját ő eszközölje. A küldöttség visszajövet a fejedelem üzenetével, hogy a limitált hadak distributióját magok a vármegyék eszközöljék, élelmezésüket azonban a fejedelem fogja limitálni. Erre néhány magánügy elintézése után, az aznapi tanácskozás befejeztetett.

Január 17-ike vasárnapra esvén — mondja a naplóíró — »semmi dologhoz nem láttak.« E napon Tökölyi Imre a rendeknek vendégséget adott, a melyen jelen voltak gróf Homonnay Zsigmond, Sebestyén András, Jalkóczy János, Petróczy István, ifj. gróf Csáky István, Abaúj, Zemplén, Sáros, Ungh és Szepes vármegye követei. Itt valóban nem tudom meghatározni a naplóíró által használt »mosdatás« szó értelmét, valjon azt szoros vagy átvitt oly értelemben veszi, mint azt közönségesen venni szokták, ha valakit leszídnak, vagy megpirongatnak, vagy ha valakit pro audiendo verbo regio idéznek. A naplóíró ugyanis ezt mondja: »... vármegye követeit megvendéglette, ez hatott is, az urak után legelsőben nemes Sárosvármegye két főbbik követét *mosdatták*, azután nemes Abaúj, Zemplén, Ungh és Szepes vármegye követeit, annakutána az úrfiak, Nyáry Ferencz, gróf Pethő László és András uramék ő nagyságok etc. gróf Erdődy Györgyné asszonyom, és gróf Nádasdy Istváné asszonyomék ő nagyságok is

jelen voltak.« De bármint érti is a naplóíró a mosdatást, érdekes jelenet, ha vízzel mosdatták őket, hogy tisztábbak legyenek, mire az is mutatna, hogy a műtét után az úrfiak és asszonyságok is megjelentek, és érdekes akkor is, ha szóval történt a mosdatás, hogy hajlékonyabbá váljanak, mire Tökölyinek a propositiók keresztülvitele miatt szüksége lehetett.

Egyike a legzajosabb üléseknek volt a január 18-án tartott 7-ik ülés. A rendek egyenetlensége, elégedetlensége világos jeleken mutatkozott itt a tárgyalás közben meg-megújult zajos vitában, lármában, mely úgyszólván minden egyes tárgynál, mely a tanácskozáskor elébe került, imminensül jelentkezett. Legelsőbbben is tárgyalatván a fejedelem propositiójának hetedik pontja, ez alkalommal a katolikus rendek jogsértetteknek érezvén magukat, elégtételt kívántak. Alig hogy lecsendesültek, utánok a reformátusok kívánták, hogy mindenütt vallásgyakorlatuk legyen, s ezt *diplomatica satisfactione* mediante kívánták eszközölni; az evangélikusok megint mindenütt ott, hol már eddig vallásuk szabad gyakorlatában valának. Az elmérgesedni kezdő lármás vitatkozást, kiáltozást, az elnök egy oly javaslattal csillapította le, mely általános nevetésre adván alkalmat, a rendek rövid időre elcsendesedtek. Erre vonatkozólag az elnök javaslatát a naplóíró ezen szókkal írja le: »Mivel — úgymond — urunknak ő nagyságának az szomszéd keresztény országokban nem szinte jó híre futamodott, a jezsuiták és más rosznyelvű emberek ő nagyságát traducálván azzal, hogy ő nagysága az katolikusokat teljességgesen eradikálni akarja, hogy azért a jezsuiták és más rosznyelvű emberek hazugságban maradjanak, ő nagysága tegyen mind az három religiónak *diplomaticai satisfactiót*. Kin mindnyájan elfakadván nevetve, egy kis ideig megcsendesedtek a statusok.« A csendesség azonban igen rövid ideig tartott, s a zaj, a láрма csak nagyobb erővel tört ki, midőn a jegyző, a propositio hetedik pontjára vonatkozó válasziratot felolvassván, beletette »hogy az hol nincsenek templomok az három valláson való státusoknak, szabad legyen építeni.«

A Tökölyi Imre propositiójának toldalékában nyilvánuló erély, melylyel a gyanúba vett jelenlevők megtérésének, vagy azonnali eltávozásuknak oly rövid határidőt szabott, a szigor, melylyel birtokaik elkobzását, sőt életüket is fenyegeté, a rendeknek épen nem volt inyére, s elégedetlenségüknek, a fejedelem elhatározásával szemben kifejezést is adtak. Elhatározák ugyanis, a vallási ügyek zajos vitája után, a fejedelemhez küldöttséget meneszteni, arra kérvén Tökölyit, hogy az úri és főrendeknek egy bizonyos határidő adassék a megtérhetésre, az alatt az elkobzott jószágok szét ne adományoztassanak, s ha megtértek, ismét visszakapják.

Kérést intéznek hozzá tovább, hogy az elszállásolandó hadak jegyzékét küldje meg, tudni óhajtván, minő hadakat hova rendelt.

A tanácskozások további folyamán újabb zaj és lármás vitámadt Nógrád, Pest, Pilis és Solt vármegyék követeinek felszólalása miatt, kik a hadak elszállásolását méltánytalannak találták, s azon nyilatkozaton, hogy e felől már a fejedelmet is megkeresték, a rendek felindultak; szemükre vetvén, hogy hiszen közös akarattal választott küldöttsége a rendeknek osztá el a hadakat, azt a fejedelemnek el is küldték.

A sok szóváltás után lecsendesült zajra a portai követküldés kérdése kerülván napirendre, nehányan Tassy nevét emlegették, de minthogy még Szirmay István nem nyilatkozott ez ügyben, a határozat elnapoltatott. Az elszállásolás ügye a fejedelem üzenete által ismét felvételvén, újabban is küldöttség menesztetik Tökölyihez oly kéréssel, hogy nyugodjék meg a már egyszer hozott szétosztásban. A rendek között azonban többen meg nem nyugodhattak a szétosztásban, s az ismét szőnyegre került, s a hadakat a fejedelem újabbi üzenetére másként kellett felosztaniok. De még ez sem elégté ki a rendeket, mert Abaúj, Zemplén és Sáros vármegye nem nyughattak meg a hadak distribúcióján s daczára annak, hogy egyszer már megegyeztek, a fejedelem végszavával akként dönté el a dolgot, hogy az említett három vármegye a kivetett hadat oszsa föl egymás között.

A gyűlés tanácskozásának iránya a zajongás, lármás vitakozás felé levén terelve, az, a másnap január 19-én tartott nyolczadik ülésen is nyugtalan hangulatban tartá a rendek kedélyét, sőt az újra meg újra fölmerülő distribúciója a hadaknak majdnem a tettegességig vitte az összegyűlteket; midőn is némelyek a hadak elszállásolásában sérelmet találván, hajlandók valának a gyűlés eminens jogát, a limitált hadak szétosztását feladni, s azt Tökölyire ruházni. A kedélyhullámozás veszélyes jelei már az első tárgynál mutatkoztak, minthogy a vallás ügyében támadt kiáltozások és láрма miatt, kénytelenek valának a rendek a vallás ügyét abbanhagyni. Áttérvén a portai követküldésre, Szirmay Istvánt véglegesen megválasztották. Megérkezvén ezután Tökölyi követei, előadták a fejedelem üzenetét a hadak elszállásolása tárgyában, vonatkozással Pest, Pilis és Solt, Heves, Zólyom és Szabolcs vármegyére, minthogy ez iránt a fejedelmet az illető vármegyék követei megkeresték.

Amde a rendek közötti egyenetlenség nemcsak a vallás és a hadak ügyében terjengett, tápanyagot lelt az kisebbszerű intézkedéseknél is, olyannyira, hogy némely vármegye követét szóhoz sem engedék jutni, mit a hallgatni kénytelen követek a fejedelemnek elpanaszoltak, s a fejedelem ráüzent a rendekre, hogy

ezután olyan küldöttséget menesszenek hozzá, melyen az »egész státusok megegyeznek, hogy a követek a sessióban lenyomtatnak, s nem engednek szólni.« Így történt ez Szabolcs vármegye követével is. Mire a rendek Kemecsey Ferencz Szabolcs megye követe ellen kikeltek, ez pedig végre is türelmét vesztvén, arra fakadt ki, hogy: »inkább urunk ő nagysága ossza el a hadakat portaszámra, mintsem mi magunk.« Kemecsey Ferencz enuntiatiójára a rendek féket vesztvén, a teremből el akarták távoztatni, de végre is az első fellobbanás után többeknek vére lehűlvén, közbevetették magukat a rendeknél, és Kemecsey nyilvánosan megkövetvén a rendeket, a teremben maradhatott.

Lassan ismét higgadtabbá váltak a felizgatott kedélyek, s újabban hozzá fogtak a hadak limitálásához, s a Pest, Pilis és Solt, Heves vármegyéből leszállítandó 500 lovast, Zemplén és Sárosvármegye egymás között felosztották, Gömör megyére meg 50 gyalogot róttak. Küldöttség megy még a fejedelemhez, hogy Kassa városának, vívása után a városra rótt hatvanezer forintból felmaradt 4000 frtot elengedje, és az elnök Sebestyén András ügyét a göncziek ellen pártfogolja.

Íme már a kilenczedik ülés küszöbén állottak a rendek, s már is hanyatlani kezdett a buzgalom, lankadt a serénység, csorhát ütött a közérdek elintézésén az egyenetlenség. Még nem végeztek úgyszólván semmit, nem határoztak semmiben. A fejedelmi propositiókra adandó válasz nem haladott, a hadak leszállásolása a folytonos változtatások miatt hátramaradt, a sérelmek összeírása alig mozdult, a vallási ügyek lebonyolítása nem mehetett előre, a portai követ megválasztása ez első stádiumban állott, az ingyenes munkák ügyét elő sem vették. Az imitt-amott meghasonlott kedélyek, a személyes sérelem terén tehetetlenül hullámoztak, az athname felolvasásának megtagadása, Tökölyinek többször nyilvánuló neheztelése, épen nem vala alkalmas arra, hogy az ügybuzgalmat fokozza. Ilyen uralkodó hangulat nyomása alatt, késedelve jelentek meg a rendek a gyűlésen, a miért is január 20-án, a kilenczedik ülésben, az elnök statutumot íratott, hogy jövőre, ha valaki a kitűzött órára meg nem jelen, nélküle is határozni fognak, s az így hozott határozatok ellen fel nem szólalhat. Az elnök intézkedése megtámadtatván, s minthogy a statutumok készítésénél mindenkinek jelen kell lenni, határoztatott, hogy az valamennyi jelenlétében felolvastassék, s csak azután bírjon érvényességgel.

A megelőző ülésekben felizgatott kedélyek háborgása még folyvást tartott, s az újabban kitört azalatt, míg a jegyző a fejedelem propositióira adandó válaszirat fogalmazásával foglalkozott. Az elnök ugyanis azon kérdést intézte a rendekhez, hogy az

ajtó előtt »valami becsületes katolikus conciuus emberek levén, nem kellene-e behívni, és az sessióban helyt adni.« Kedvetlenséggel fogadtatván a kérdés, válaszolák: ha a fejedelem hívatta, úgy is be kell eresztetni, máskülönben helyük bent nem lehet, s midőn bent Medveczky Mátyást meglátták, a városok és vármegyék követei felzúdultak, mire Medveczky kénytelenített a gyűléstermet elhagyni. Nehány csekélyebb érdekű ügy elintézése után a válaszirat is elkészülvén, annak tisztázása is elrendeltetett, mi-alatt a sérelmek összeírásával megbíztattak, útasíttattak a további munkálkodásra.

Következvén a portai követküldés nehéz, és a költségek még nehezebb kérdése, mi újabb zajos jeleneteket idézett elő. Már az előbbeni ülésekben megválaszták ugyan Szirmay Istvánt, de az még idáig sem nyilatkozott, ha valjon elfogadja-e vagy nem; de a rendek kettőt óhajtván küldeni, bőséges szóvita után meg-egyeztek végre, hogy Szirmay Istvánnak követtársa Tassy Mihály legyen. Nehezebb dolog volt azonban a portára küldendő követek költségét megállapítani, minthogy a rendeknek megcsökkent áldozatkészége nem szórhatta bő marokkal a pénzt, s mert előreláthatólag ezen költségek méltányos elosztása akadályokba fog ütközni, úgy mint az a hadak distributiójánál történt. A rendek között néhányan két ezer tallért, néhányan 3000 frtot hoztak javaslatba; s abban történt a megállapodás, hogy legyen tehát két ezer tallér.

Meg volt ugyan szavazva a költség, de ezen összegnek a vármegyékre való felosztása sehogy sem tudott tisztába jönni, a zavar nőttön nőtt, s végre is azt határozzák, hogy a ki egyet nem ért a felosztással, az menjen ki. Abaúj megye követei csakugyan ki is mentek, de a vita nem akart szűnni, sőt az még növekedett, a mint Zemplén megye követei is el akarták hagyni a gyűlést, Nógrád, Heves, Pest, Beregh és Szabolcs vármegye követei kiabálva nyilatkoztak, hogy ők egyáltalában ki nem mennek, ha nem is bírálják meg a státusokat; mire a napló szavai szerint »sok kiáltozás és veszekedés után, a vármegyék magok között 1935 tallért felosztottak, s a még hátralevő 65 tallért a városok áldozatkészségére bízták »ha adimpleálják jóval jó, ha nem, azt is oda engedik.«

Másnap január 21-én tartott 10-ik ülés általjában csendesebb modorban folyt le, minthogy ez alkalommal leginkább magánügyek, folyamodványok elintézésével foglalkoztak, kivételével a hadak elszállásolásának, mit, — a rendek megegyezni nem tudván, — a fejedelem készítettven el, a gyűlésnek átküldötte, s kivételével a követküldés költségének, mi ismét tárgyalás alá vétetvén, majdnem fölforgatták, de részben meg is változtatták az

előbb hozott határozatot, s a szenvedélyek kitörésének újabb tápanyagot nyújtott. Meg voltak ugyan választva a követek, meghatározva a költség, az szét is osztatott, de nem volt pénz; s mi alatt azon töprenkedtek a rendek, hogy a kétezer tallért a fejedelemtől kölcsön kérjék: heves jelenetek nyomása alatt megváltoztatták részben a választást, részben a költség felosztását is. Ugyanis Pestvármegye követe: Csemniczky Gáspár a megyéjére kivetett 100 tallért sokallván, csak 60 tallért ígért elvállalni. A rendek felindultak azon, hogy a mit egy nap végeznek, másnap megrontani törekednek »egy-két ember.« A zaj lecsillapultával, gondoskodni kellettén a megállapított és szétosztott költség beszerzéséről, elhatározzák az elnök Sebestyén András vezetése alatt küldöttiséget meneszteni a fejedelemhez, arra kérendők őt, hogy a rendeknek a portai követségre szükséges 2000 tallért kölcsön adj. Tökölyi nuntiuma kis vártatva megérkezett, s a rendek nem kis álmélkodására a 2000 tallér kölcsönre vonatkozólag azon választ kapták, hogy a költségek kímélése miatt jobb lesz, ha két követ helyett csak egyet küldenek, minthogy ő maga két követet küldend. A rendek ámulata örömezzetté vált a fejedelem azon gondoskodásán, hogy őket eme javaslatával a költségekkel kímélni óhajtá, s teljes megnyugvással ejték el Tassy Mihályt. Szirmay István lett tehát a portára küldendő követ, kinek a fejedelem intenciójából kiindulva, kinyilatkoztaták a rendek, »hogy a 2000 tallér mind költségre mind honorariumra elég legyen, az nemes statusok szegénységére nézve.« A rendek eme végzésüket küldöttiségileg meg is üzenték a fejedelemnek.

A kassai gyűlésnek legnevezetesebb ülése volt az, melyet január 22-én tartottak a rendek. Éles szavakban tört ki a feszültség a fejedelem és az összegyűlték között. Tökölyi Imre sértett kedélye kiméletlenül ítéli el a rendeket, szemrehányása megdöbbenést okoz; s teljes egészében felismervén az összegyűlték bizalmatlanságát, látván zsugori szűkmarkúságukat, elítéli a rendek hazafiságát, félreérthetetlenül, tartózkodás nélkül kimondja, hogy nincs többé szüksége rájuk. Erélyes fenyegetését a budai vezértől nyert felhatalmazással támogatja azok irányában, kik hazafiasságában kételkedni mernek. A rendeket a szemrehányás megzavarja, a fenyegetés megfélemlíti, s mind ez sietteti a gyűlés befejezését, a követek mentegődöznek s végre is megadják magukat a fejedelem kívánságának.

A most említett s január 22-én tartott 11. ülésen Tökölyi Imre küldöttsége üzenetet hozott, elmondván a többi között, hogy a rendek egy követ küldése mellett maradjanak, de ha már többet óhajtának meneszteni, akkor mind a három vallásból legyen egy-egy. Erre a rendek megmaradtak az egy követ küldésénél;

kijelenti továbbá a fejedelem, hogy a két ezer tallér költséget »csúfságnak« veszi, vagy »diffidentianak«, mert már »olyat is hallott, hogy némelyek az athnamét kérdésben vették« és »becstelen emlékezettel is voltak felőle«, hogy »nem 40,000, de 80,000 adó volna benne, s azért nem akarná megmutatni.« Továbbá eme fenyegető szavakkal folytatja a küldöttség előadását, hogy a fejedelem, ha valamiben ér akárkit is, térszen róla, már a törökök is tudják az egyenlenséget, a Csonka bég most is itt van, tehát úgy intézkedjenek a rendek, »hogy jól essék a dolog.« Ezekután áttér a fejedelem nevében szóló a portai követ költségére, fel- említvén, hogy a bújdosó magyarok is gyakran küldöttek követet a portára és »a dolmányokon való gombokat lemetélték, s mégis az követségeket tisztességesen expedálták.«

A rendek zavara növekedett, de némelyek hallani vélték, hogy a fejedelem húszezer aranyról beszélvén, abban állapotának meg, hogy ennek felét azaz 50,000 frtot elvállalnak, s avval me- tegetődznek, hogy nem csúfságból ígértek oly keveset, de mert nem tudták a portai állapotokat.

Mindezeket küldöttség útján Tökölyinek megizenték, s a visszatért küldöttség csak ismétlé mindazt, mit már előbb is tud- tára adott a rendeknek a fejedelem. Következék erre az 50,000 frt elosztása, míg nagy lármás vita után megegyeztek, hogy a tizenhárom vármegye elvállal 40,000 frtot, az öt vármegye pedig 10,000 frtot. A mint ezzel a rendek elkészültek, a fejedelem újabb üzenetét hozták küldöttei, hogy t. i. az 50,000 frtot kölcsön adja, ha annak pontos visszaszolgáltatását megígérik.

Január 23. a 12-ik ülésen a Tökölyi propositiójára adandó választ, és a Szirmay követségi útasítását tárgyalták a rendek, s vitára csak az szolgáltatott okot, hogy a rendek jegyzője Rósa Mihály, a válasziratba oly új kifejezéseket szűrt, melyek a katho- likusoknak kedvezők valának, s az ebből támadt kiabálás miatt csak későn intézhették el az ügyet.

A következő napon január 24-én tartották a 13-ik ülést, hol azonban csak a válaszirat felolvasása vette igénybe a rende- ket, s minthogy azon ismét változtattak, annak újabbi letisztázása ment határozatba; s ezzel befejezték a napi teendőt.

A 14-ik ülésen január 25. már csak a válaszirat hitelesítése került a szőnyegre, midőn is a fejedelemhez átküldöttek, ki rövid idő múlva, az átvívó küldöttség által kegyelmét ajánlván, meg- üzené, hogy fáradozni fog a rendek kívánságának, a mennyire ez idő szerint lehet, eleget tenni.

A rendek válasza Tökölyi Imre propositióira a következő tárgyak határai között mozog. Az első pontra meleg elismerő dicsérettel emlékeznek meg a fejedelemnek a haza irányában

szerzett érdemeiről, s kéri, hogy a felette kívánatos béke megszerzésén tovább is fáradozzék. A második és harmadik pontra köszönik, hogy a két császár közötti béke helyreállítására közvetítőleg munkálkodni elvállalta. A negyedik pontra, a véghelyek megerősítése iránt nyilatkoznak, hogy mely helyeket, s minő feltételek alatt akarnak restaurálni. Az ötödik pontra, a véghelyek őrsegeit úgy óhajtják felosztatni, hogy az egyházi férfiak, a nemesség, a szegény adózó nép az által elnyomva ne legyen, s az őrség szigorú fegyelme alatt tartassék, fizetésöket pedig az országos harminczad fele részéből húzzák. A hatodik pontra: 8600 lovas, és 8802 gyalog katonát a vármegyék magok között aránylag felosztva elvállalnak, és élelmezni fogják. A hetedik pontra: mind a három vallásnak, sérelmeik arányában, diplomatikai elégtétel adását kéri, s a templomokra nézve kívánják, hogy ha még olyanok vannak, melyek az evangélikusokat jogosan illetik, de közüknél nincsenek, azok a plébániákkal, jövedelmekkel és egyházi kincsekkel nekik visszaadassanak. A nyolczadik pontot illetőleg, a fejedelem intéseit az egyetértésre nézve nagy köszönettel veszik. Erre következik a sérelmek sorozata, mit ismét nyolcz pontba foglalva, a válaszirat berekesztéseül a fejedelem elé nyújtanak.

Minthogy a rendek válaszfeliratukra a fejedelem izenetét várták, január 26-án ülést nem tartottak.

Január 27-én a 15-ik ülésben Szatmár megye követei a 40,000 forint elosztását ismét ki akarják forgatni, Szepes megye követi pedig követelik, minthogy a rájuk rótt összeg felét a 13 szepesi város tartoznék viselni, de azt semmiképen elfogadni nem akarják, hogy ezen összeg felével a vármegye ne terheltezzék. Mindez azonban elhangzott, mert már Tökölyinek tudtára adták az elosztást, s megmásítani nem lehetett.

Megérkeznek erre Tökölyi küldöttei, s a rendek válaszfeliratára a következő üzenetet jelentik a rendeknek: hogy a fejedelem köszöni a rendek elismerését a haza javára tett fáradozásai körül; kegyelmesen veszi, hogy a rendek a béke és fegyverszünet iránti fáradozalmait megköszönték, megjegyzi tovább, hogy Fülel és Onód felépítését a földesurak magok nem eszközölhetik, az urak is segítsék őket; hogy a hadak fizetésére az országos harminczadok fele jövedelme nem elégséges. Sajnálja a fejedelem, hogy 8000 lovas és annyi gyaloggal terhelve vannak a vármegyék, de az időhöz képest ez másképen nem lehetett; azon lesz továbbá, hogy a religiónak törvényes satisfactiója legyen. Ezek után válaszol még a sérelmek pontjaira, s végre siettetí a rendeket, hogy a portára küldendő követek útasítását és megbízó leveleket mielőbb elkészítsék; mire még határozatba megy, hogy a

rendek jegyzője tiszteletdíjjúl minden megyétől két tallért kapjon, a szabad városoknak pedig discretiójára hagyatik a jegyző díjazása.

Megvirradt a gyűlés utolsó napja, január 28-ika, melyen a rendek 16-ik ülésüket tartották, s melyen kisebb jelentőségű tárgyalásokon kívül a portára küldendő követ Szirmay István útasítása volt napirenden, mire aztán a rendek Tökölyi Imrénél búcsútisztelgésen voltak, s a tartott üdvözlő beszédre a fejedelem válasza következett.

Szirmay Istvánnak útasításában meghagyják a rendek, hogy a magyarországi karok és rendek, s az egész nemzet nevében az athnameért köszönetet mondjon; az ajándékok szétoztásánál mindenütt jelen legyen; alázatosan kérje a török császárt, hogy a nemesség a hódoltságban mindenütt, s bárhol legyen is, szabadon élvezhesse javait s mehessen egyik helyről a másikra; szabad legyen fegyvert viselnie, ne kényszeríttessék adót fizetni, kézimunkát végezni, a tizedekre felügyelni, tőlük ajándékokat, fegyvereket s más hasonlókat ki ne csikarhassanak, őket veréssel, elzárással, kárral ne illessék; kérje a szultánt, hogy a nemesség és papság a parasztok adója miatt el ne zárassanak, börtönbe ne vitessenek, a mi az érsekek, prépostok, apátokról, a káptalanokról, conventek, plébániák, iskolák és monostorokról is értetődik. Továbbá azon legyen, hogy a nemesség törvényhatósága a jobbagság felett megmaradjon ott is, hol ezek török uralom alatt vannak. Háború esetén a hódoltsági faluk, városok fel ne égettessenek, a nyomorult nép nehéz fogságra el ne vitessék; hogy a törökök semmiféle határigazításokba, jogügyi dolgokba, közigazgatási és egyházi ügyekbe ne avatkozhassanak, az alispánok, szolgabírák törvényes eljárását ne háborgassák, stb.

Az összegyűlt rendek búcsútisztelgésre menvén, minthogy az elnök beteg volt, Illyefalvy Istvánt választák szószólóul, kinek búcsúzó szavaira kis vártatva Tökölyi Imre ékes beszéddel válaszulván, a rendek eloszlottak.

Jelen értekezésem, a kézirati naplónak kivonatos ismertetését nyújtván csak, korántsem öleli fel mindazt, mi ezen országgyűlés történetének egyes fontos, vagy kevésbé fontos mozzanataira vonatkozik; de már ez is elég tájékozó erővel bírhat megítélni, ha valjon a munka elveszett fáradság-e, vagy, hogy hazai történetünk érdekében bír-e a bemutatott kézirat elég fontossággal arra, hogy az 1683-ik évi kassai részgyűlés teljes megismerése indokából az napvilágot lásson.

MAJLÁTH BÉLA.

B Á T H O R I Z S I G M O N D N É .

1574—1621.

HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

III. Trónról kolostorba.

Mária Krisztierna rövid uralkodásának emlékét nem őrzik világra szóló nagy tettek a történelem lapjain. Abból a passiv szerepkörből, mely egész életén át osztályrészül jutott, uralkodása idején sem bontakozhatott ki. Nem is vágyott semmiféle activ szerepre. Jól tudta, hogy ő másoknak az eszköze, hogy magasabb politikai czéloknak az áldozata, — jól tudta, hogy az a tövises rózsza-láncz, mely őt Erdély fejedelméhez fűzte, országok érdekeinek összekötő kapcsa, az van hívatta arra, hogy Erdélyt kelettől el — nyugathoz csatolja, egy országot kell annak a szultán hatalma köréből kivonnia, hogy ugyanazzal a római császár hatalma öregbedjék.

Ő képviselte a császár-királyt, ő helyette viszont a cs. biztosok kormányoztak. Minden rendeletén, melyet ő maga s a biztosok valamelyike és rendszerint még a kancellár írt alá, a császárra is hivatkozik, e szavakkal: »császár auctoritásából is parancsoljuk«.

A legnevezetesebb politikai actus, mely rövid uralkodása idején történt, Havasalföld meghódolása volt. Mihály vajda, a ki eddig Zsigmond hűbérese vala, most Rudolf hűbéresévé lőn. Még áprilisban, midőn Istvánffy a fejedelemnőért ment Kővárba, biztos-társa Dr. Pezzen Brassóba indult (Fogarason keresztül, hol a fejedelemasszony várába az őrség be nem bocsátotta), hogy ott Mihály vajdával találkozzék és megkösse vele a hűbéres szövetséget. De a vajda vonakodott erdélyi földön tenni le a hűség- esküt, betegség ürügye alatt Tergovistében maradt. Pezzen ezután haza ment, hogy jelentést tegyen a császárnak s így a Mihály vajdával való alkudozást a másik két cs. biztos Szuhay és Istvánffy folytatta. Ők indultak most, a közös megállapodás szerint Havasalföldre s junius elején Kornis Gáspár és Sennyei Pongrácz kíséretében Tergovistére, a vajda székhelyére érkeztek. Itt folytak az alkudozások a Szent-Miklós kolostorban. A vajda

törekvése arra irányult, hogy a Báthori Zsigmonddal szemben fogadott hűbéres pontokat enyhítse — s a biztosok nagyrészt fel is adták ama pontokat, melyek Havasalföldét föltétlenül *Erdély* főnhatósága alá rendelek s vajdát minden fölség jogától megfoszták. Az új szerződés *Magyarország* hűbérévé tette Havasalföldét, Rudolf évenként 5000 zsoldos tartására, szükség esetén még 5000-nek zsolddal ellátására kötelezte magát a vajdával szemben, hogy ez azzal és a saját hadaival a török ellen, vagy bárki ellen, a merre a császár parancsolja, harczoljon. A hódolati esküt jún. 9-én tették le Mihály vajda és bojárjai. Az eskü mintában »*Magyarország* havasalföldi részei vajdájának és ő cs. és kir. felsége tanácsosának« nevezi magát. ¹⁾ Mihály vajda jún. 11-én nagy ebédet adott a kiegyezés áldomásaúl, részt vettek abban a tatár kán követei is, kikkel az erdélyiek szintén tárgyalásokat folytattak. Bort a lakomához a biztosok rendelték. A pompás erdélyi borok föloldották a tatárok nyelvét, ugyancsak kötötték az atyafiságot a magyarokkal: miért harczolnának a tatárok a magyarok ellen, mikor rokonok s mindketten a scythák nemzetségéből származnak! — mondogták. ²⁾

Mária Krisztierna és a cs. biztosok e második nevezetes diplomáciai alkudozása arra irányult, hogy a tatár kánt a töröktől el — szövetségükbe vonják s béke közvetítőül használják fel a fényes portánál. Már Zsigmond megindította az alkudozást Ghazi Girai kánnal; az ő küldötte Bernárdffy János épen útban volt Krimből hazafelé. A biztosok most Tergovistében folytatták a tárgyalásokat az oda jött tatár követtel Hasszán Cselebigel s maguk részéről Pozsonyi Jánost, Mihály vajdától Rác Györgyöt jelölték ki, a kik az agával Krimbe menjenek. El is indították a követeket ajándékkal, a kellő útasítással³⁾ s áradozó levelekkel »istenről adatott igaz fejedelmi nemzetségből Tatárországnak fejedelme és császára« számára. Tudatják, hogy »az felséges és hatalmas római császár, *a ki az egész világon való kereszténységnek fejedelme*, az elébbi erdélyi fejedelmet, Báthori Zsigmondot országából kihívatta, s az Fejér tenger mellett Olaszország felé (!) más *jobb és nagyobb* országot adott neki, ű helyette pedig az öcsét Maximilián herceget, a ki atyjával és anyjával egy vele, bocsátotta Erdélybe *az királyságra*, ki az hispániai királynak is húga gyermeke.« Értvén pedig a kánnak leveléből, melyet köveitől küldött s Báthori Zsigmondnak szánt, »a kereszténységhez

¹⁾ Károlyi Árpád közli a vajda s bojárjai esküjét s a meghódolás egyeb. okmányait a Tört. Tár 1879. évf. 48 stb. l.

²⁾ Szilágyi: O.-gy. Eml. IV. k. 44. l.

³⁾ Közölte Károlyi Árpád: Tört. Tár 1879. évf. 55. l.

való jó kedvét, jó akaratját, hogy az békeség dolgában jó szerző lenne és kész volna törekedni a hatalmas császárnál» (t. i. a szultánnál): biztosítják, hogy »Maximilián király a római császárral egyetemben azon szövetséget, atyafiúságot és barátságot akarja mindenképen követni és viselni a kánnal, melyet Zsigmond követett volt, úgy hogy a mikor szükség lesz és őt (a kánt) megtalálják, minden segítséggel legyen nekik szükségekben és ismét ha ő a római császárt és az erdélyi *kirá*lt szükségében megtalálja, űk is mind pénzzel és minden népével megsegítik őt és ezután immár a vele való szövetséghez, atyafiúsághoz és kötelességhez tartják magokat.« Legközelebbi céljuk az volt, hogy a tatárokat a törökhöz csatlakozástól s a támadástól visszatartsák. Ki is fejezik levelükben, hogy a szövetségnek azzal tehetne legközelebb eleget a kán, »ha országából ki nem mozdúlna.« Kéri, hogy a végleges szövetség megkötése végett »küldje ki fő emberét az erdélyi királyhoz és Mihály vajdához, a ki által üzenje meg, mi legyen kívánsága, abból meg nem fogatkozik.« Ők is »mind az római császár s mind az erdélyi király képébe esküsznek az mindenható istenre, ki az mennyet és földet teremtette: a szövetséget, atyafiúságot és egyességet készek lesznek megtartani.«¹⁾

A biztosok ajándékot is küldtek a tatár kánnak, tudták, hogy azzal lehet leginkább hozzá férközni! pedig pénzüik nem volt, Brassóba kellett rá kölcsön venni tíz ezer aranyat. A szövetség megkötésére azonban nem maradt elég idejük: hamarabb lejárt erdélyi kormányzásuk ideje, mintsem befejezhetnék volna a különben nagyon is kétértékű tatár szövetséget.

E nagyobb szabású külügyi tárgyalások mellett nem kevésbé vették igénybe belügyi kérdések is a fejedelemső és a biztosok gondoskodását. Mária Krisztierna mihelyt megérkezett Fejérvárra, nevében a biztosok mindjárt hadfölkelést rendeltek Szász-Sebesre s országgyűlést hirdettek május 21-ére Fejérvárra. Gondot adott az ország közigazgatási, törvénykezési, és pénzügyi viszonyainak rendezése, főképp a katonaság zsoldhátralékainak törlesztése. Bár mindez az országgyűlés elé tartozott volna, a biztosok rendszerint önhatalmúlág intézkedtek, a mit bizony nem a legjobb szemmel néztek az erdélyiek.

Dolgot adtak Mária Krisztiernának a nagy-váradia. A várőrség ott rég óta fizetetlen volt, több mint 23,000 forint zsoldhátralékkal tartoztak nekik. A katonák zúgtak s ki kellett őket elégíteni, nehogy ez a legfontosabb végvára Erdélynek a szükséges

¹⁾ A biztosok két magyar levele a tatár kánhoz, datum nélkül; (az egyik jun. 10-én kelhetett Tergovistében, a másik is az idő tájt) egykorú másolatban megvannak a bécsi államlevéltárban (kiadatlanok).

védelem nélkül maradjon. De míg a várban lecsendesítették az őrseget, addig a városban ütöttek ki zavarok a jezsuiták miatt. Ezek még Zsigmond alatt egy kápolnát építettek bent a városban, a miben a váradiak jogaik és kiváltságaik megsértését látták. Protestáltak is tüstént ellene s kértek jogorvoslatot Zsigmondtól, követségbe küldvén hozzá Szabó Györgyöt a város bíróját, Darabos! György és Deák György városi tanácsost. De Zsigmond a követeket méltatlankodva fogadta s elzáratta Gyula-Fejérvárt a »kender-vár«-ba, csupán az ország rendei közbevetésére bocsátotta őket szabadon. Mégsem szabadulhattak bántatlanul: a város kapuja alatt ismeretlen tettesek rájuk rohantak s úgy összeverték őket, hogy Darabos az öreg városi tanácsos sebeiben otthon meghalt.¹⁾ Szamosközy szerint Zsigmond maga húzatta le a követeket s megszegyenítésül három-három botütést méretett reájok.²⁾

Annál nagyobb lőn most a váradiak elkeseredése. Alig hogy Zsigmond Erdélyből kiment, újabb súrlódások keletkeztek. Fel-szólították a jezsuitákat, hogy költözzenek vissza Váradról Szőlősré. De ezek gúnynyal feleltek. Az utolsó szikra, mely a vizályt lángra lobbantotta egy gúnyírat volt, melyet titkon a kálvinisták szószékére függesztettek, a mit ezek a jezsuitáknak tulajdonítottak. »Ti Luther Mártonnak ispáni és kölkei — így szól e gúnyírat — mit irigykedtek mi reánk, ha nem félünk ti tőletek. . . . Talán azt tudjátok, hogy megijesztetek? Nem hogy kimennénk, de beljebb akarnánk csúszni. . . . Üljetek veszteg, mert nem ijesztetek meg minket!« stb. S fenyegetőznek, hogy úgy találnak járni, vagy még rosszabbul, mint Fejérvárt. — Ez elvetette a szelet, hogy vihart arassanak. A felizgatott nép megtámadta s a városból kiűzte a jezsuitákat, a kápolnát pedig lerombolták. A jezsuiták a fejedelemnőhöz folyamodtak védelemért, a ki érdekökben Váradra küldötte Náprági püspököt a kanczellárt, Keresztúry Kristófot és Toldi Istvánt, azzal a parancscsal, hogy csilapítsák le a váradiakat s hozzák rendbe a dolgot. Egyszersmind méltatlankodó levelet írt a váradiaknak, melyben a jezsuitákat pártogásába veszi s kikel a polgárság — főkép a református pap Derecskei Ambrús ellen, kit izgatással vádol.

A váradiak a kellő tisztelettel, sőt ünnepélyesen fogadták a fejedelemnő küldötteit s tüstént tanácskozássra gyűltek össze, hogy mit feleljenek a fejedelemasszony levelére. Válaszukban hívatkoznak a megyesi országgyűlés végzéseire, a mely szerint nem engedtetett meg, hogy Váradon a jezsuiták letelepedhessenek, hívatkoznak a fejérvári országgyűlés határozatára, a mely három év

¹⁾ Miles: Siebenbürgische Würgengel 175. l.

²⁾ Tört. Maradv. III. k. 81. stb. l.

előtt is megújítatott, hogy Fejérváron, Kolozsváron és Monostoron kívül jezsuiták nem lakhatnak. Elmondják a mostani vizsály keletkezését, hogy ők megintették a jezsuitákat, hagynák el a várost, a hol lakniok semmi joguk nincs; de ezek gúnynyal s egy gyalázó írat kifüggesztésével feleltek: a mire a polgárság megsértett szabadságuk védelmére kelve üzte ki őket. »Ha szabad volt a református papokat Gyaluból, Zilahról, Borberekéről és Déváról erőszakkal kitiltani, mennyivel inkább szabad volt nekik védelmére kelniök jogaiknak, melyet a rendek nyilvános határozata, a fejedelem saját aláírása és esküje szentesített.« Kéri azért a fejedelemasszonyt, hagyja meg nekik régi szabadságukat, hogy annál inkább szolgálhassanak a kereszténység közös ellenségével szemben. A követek ezzel a válasszal tértek vissza Fejérvárra s Mária Krisztierna is jónak látta a dolgot abban hagyni.¹⁾

A váradiak ügye később, Zsigmond visszatérével, fenforgott a tordai országgyűlés előtt is; a visszafogadási feltételek között ez volt a 9-ik pont: »Az váradi atyánkfiai, ha mit felséged távollétében cselekedtenek, abból felséged őket meg ne bántsa, sőt teljes életében letött dolog legyen és abban az állapotban, melyben mostan vadnak, felséged kegyelmesen megtartsa.«

*

Mária Krisztierna a trónon is inkább szelid s gyöngéd nő maradt, mintsem uralkodó lett volna. A nagyobb fontosságú államügyek vezetésébe kevéssé folyt be, bár mindent ő maga is aláírt; de annál több ideje maradt arra, hogy a hozzá folyamodók, özvegyek, árvák kéréseit, panaszait meghalgassa, szükségüket s szenvedéseiket enyhítse. Senkit sem bocsátott el magától vigasz nélkül, mindenkinek jogos kívánsága védelmezőt talált benne; a hol kegyadományokról volt szó: a bőkezűség, — a hol terhek enyhítéséről: az engedékenység volt jelszava. Így engedi el könyörgésére váradi Gellért Jánosnének bor-dézmáját, »maga és apró árváinak táplálására, megtekintvén özvegyi állapotját.«²⁾ Hogy minő részvétellel tudott lenni alattvalói iránt, mutatja ama szép vigasztaló levele, melyet a szász királybíróhoz Süveg (Huet) Alberthez írt, midőn ez kis fia halálát gyászolta. Ő is tudja mi az a keserv, mi az a gyász, — írja — ő, a ki szintén nem rég vesztette el legkedvesebb testvérét, a lengyel királynét.³⁾ A fejedelemnőt jó szíve, a trónon is nemes egyszerűsége s egyéniségének más jeles tulajdonai népszerűvé tették s az erdélyiek szeretetét és tisztele-

¹⁾ Baronyai Decsi János históriája (Mon. Hung. Hist. XXVII.) 319—323. l.

²⁾ Deák Farkas: Magyar hölgyek levelei 110. l.

³⁾ Schaser után Reissenberger id. m. 32. l.

tét biztosították számára; jölehet az ideiglenes kormányzás, a biztosok uralma, épen nem örvendett népszerűségnek. — S hogy a fejedelemnő személye még is mily népszerű volt, tanúsítják kimenetele után, még Mihály vajda idejéből is az akkori cs. biztosok jelentései; főkép saját birtokainak jobbágysai nem tudták felejtetni, így Monor lakosairól írják (a mely falu a fejedelemasszony birtoka volt), hogy egyre csak az ő régi úrnőjük a »német királyné« után sóhajtoznak vissza¹⁾! Némi szájhagyomány maig is él Erdélyben Mária Krisztiernáról, a »szűz fejedelemné«-ről.

Báthori Zsigmond hitvestársa nagyon drágán vásárolta meg e népszerűséget. Reá nézve mindenkép csak siralom völgye volt Erdély, a honnan megszabadúlnia egyenlő volt a megváltás gondolatával, — s ez a gondolat nem hagyta őt el egy perczre sem, ez a vágy kísérte őt kővári magányából a fejérvári palota fényes csarnokaiba is: csak vissza-vissza ősei hazájába! ez a sóhaj lebegett ajakán szünetlenül. Ezzel vesz búcsút Kővártól, midőn a császárnak s édes anyjának ír, hogy gondoskodjanak kimenetele felől, — ezzel kezdi a fővárosban új életét.

Rudolf máj. 4-én válaszolt a fejedelemasszony ápril. 19-iki levelére: biztatja, hogy Miksa főherczeg rövid időn be fog menni Erdélybe, csak addig legyen türelemmel, az alatt ő, a császár, Mária főherczegnővel egyetértve megteszi a szükséges rendeleteket, hogy biztonságban és illendőképen kikísértessék Erdélyből.²⁾ A császár most csakugyan komolyan kezdett gondolni Mária Krisztierna Erdélyből haza jövetelével s e végett élénk levélváltást folytatott a gráczai főherczegnővel. Ápril. 27-én tudatja Erdély átvételét s küldi a commissariusok jelentését; május 4-én értesíti, hogy leányát Miksa bemenetele után illendő kísérettel haza fogja vezetetni; május 25-én tudósítja az előkészületek felől.³⁾

Az özvegy főherczegnő pedig a mennyire örül, hogy leánya hazamenetele a megvalósulás felé közelget, ép annyira aggódik, nehogy nagy anyagi kárával történjék az leányának. Kéri is a császárt (máj. 8-án), hogy necsak biztos és illendő kíséretéről gondoskodjék leánya számára, hanem vagyonáról is, t. i. hogy nászajándékait megkapja s házassági birtokai biztosítassanak, nehogy ezek hiányában jövőre szükségét szenvedjen, vagy pedig testvérének Fer-

¹⁾ L. 1600. febr. 26. 27-éről stb. a cs. biztosok jelentését (bécsi titkos ltr.) Mihály havasalföldi vajda Erdélyben cz. m. 119. l.

²⁾ Rudolf Mária Krisztiernának, Prága 1598. máj. 4. (a bécsi államlth. Hung.) kiadatlan.

³⁾ Mária válaszaiban Rudolffhoz.

dinándnak terhére válják;¹⁾ mert többé nem élhet úgy, mint egy gyermek, olyan házat kell tartania, mint férjes fejedelemnőhöz illik; meg van győződve, hogy a császár e tekintetben is gondoskodni fog leányáról, »mert épen ő érlette és a kereszténység szolgalatában állott ki annyit.«²⁾

Mária Krisztierna ezalatt aggodalommal szemlélte a napok és hetek múlását, mert Miksa jöveteléről semmi biztos hír nem érkezett. Május végén már türelmetlenkedni kezd s máj. 26-án futárt küld a császárhoz, hogy hazamenetelét sürgesse; anyjának is ír, kérvén közbenjárását. Panaszskodik, hogy Miksa nagyon soká késik, a nyár hamar elmúlik s ő kevés hasznára van ott benn ő felségének. Mária leánya kérésére nem késik jun. 6-án szót emelni a császárnál, kéri azt is figyelembe venni, hogy »az út hosszú és veszélyes, főképp asszony személynek.«³⁾

Május elmúlt, el június első fele is, a nélkül, hogy valami történt volna. Jun. 15-én a biztosok futárt küldöttek Prágába, hogy jelentsék Mihály vajda meghódolását. A fejedelemnő felhasználja ez alkalmat is, hogy sürgesse Miksa bejövetelét s az ő haza kísértetését, annál is inkább, mert egy török fogságból menekült háborús hírekkel érkezett Erdélybe, hogy a török nagy előkészületeket tesz, két serege van együtt, melyet két felé akar osztani, egyiket hogy Magyarországra indítsa »Csitarcsi« (Szatárcsi) Mehmet basa vezérlete alatt, a másikat Havasalföld felé »Amhat« (Ahmet) basával élén.⁴⁾

Miksa Erdélybe menetelét azonban csak halogatták napról-napra. Nem volt pénz, s ő kellő készület nélkül nem akarta Erdély határát átlépni. Augusztusig elhúzódott, míg nem jött a hír, hogy végre megindult Miksa főherczeg, felöltvén a magyar ruhát is Erdélybe jövetelére. A fejedelemnő most vágyai megvalósulásának küszöbén állott. Sietve tette meg az úti készületeket. Gróf Thurn régóta alkudozott a biztosokkal, hogy mennyi útiköltségeket adjanak a főherczegnőnek, végre 8000 aranyban alkudtak meg, melyet aug. 18-án ki is fizettek. A fejedelemnő elbúcsúzva a rendektől, még az nap (augusztus 18-án) elindult Fejérvárról, gróf Thurn, Keresztúry Kristóf, Náprági püspök és mások kíséretében. Kolozsvárt állapodott meg. Innen Kővárba akart menni, hogy a jól ismert regényes vidéken tíz napot töltsön, magát kipihenje s

¹⁾ Mária Rudolfnak, Grác, 1598. máj. 8. (a bécsi államltrból.)

²⁾ Mária Rudolfnak, Grác, 1598. máj. 12. (a bécsi államltrból.)

³⁾ Mária Rudolfnak, Grác, 1598. jun. 6. (Carillo 138. l.)

⁴⁾ Mária Krisztierna Rudolfnak, Gyulafejérvár, 1598. jun. 15. (Carillo 139. l.)

úgy vegyen örökre búcsút Erdélytől. De a végzet könyvében más-kép volt beírva.

*

Báthori Zsigmond keresztezte Mária Krisztierna tervét. Zsigmondot midőn Erdélyből »kibolondoskodot« kevés részvét kísérté új hazájába honfitársai részéről, a cs. biztosok meg épen (Weiss százsz krónikás szerint) e gúnyverset csinálták rá:

Heut ist der vierte April,
Mann schickt den Narren wohin man will.¹⁾

A főherczegek Miksa és Mátyás ellenben nagy örömmel és kitüntetésekkel fogadták; nekik lett volna is minőrfülniök, ha a silány herczegségek árán Erdélyt megszerezhették volna, ami fő céljuk volt. Mert nem hiába kiált fel az egykorú krónikás: »igen vakok az emberek, nem látják, hol tapogat a halász és miért süvölt a madarász!«²⁾

De Zsigmond alig pihent meg Opuliában, már is rá ünt. Csak ott tudta meg, ott érezte, mit veszített Erdélyben. Hamar belátta, hogy cseberből vederbe jutott, vagy mint az egykorú író mondja, hogy: subán gubát cseréle.³⁾ Gondtalan, csöndes, nyugodt élet után áhítozott, fáradt kedélyének keresett a messze távolban orvoslát. A helyett, hogy megtalálta volna, a mit keresett, elvesztette azt is, a miben addig dúskálhatott. A fejedelmi fény, pompa, kényelem, a fényes udvartartás, a kegyenczek és udvaroncok serege, olasz bohócza, a megszokott környezet, mind mind kiányzottak neki. A fejedelmi palotát nem pótolhatta az opuliai szegényes herczegi lak, a melynél Fejérvárt még az udvari istálló is különbek voltak; a megszokott fejedelmi udvarhoz képest mi volt az ottani környezet, a mely állott egy-két hívéből, a kik oda elkisérték, néhány inasból, apródjaiból s a melléje rendelt díszőrségből; az erdélyi gazdag kincstárhoz képest koldús alamizsna volt az új herczegségek jövedelme (úgy hogy az erdélyiek *Opuliát* szegénységeért gúnyból *Inopia*-nak nevezték el); s mi pótolhatta volna mind e mellett magát az elhagyott szép országot, melynek két széke nagyobb volt, mint e két herczegség együtt véve. Mi kellett egyéb mindezekhez, mint hogy a császár a szerződésben kikötött ígéretek se teljesítse. Az áprilisban esedékessé vált segélyösszeget még a nyár folytában sem kaphatta meg. Zsigmondnak így nem sok kellett, hogy egyet fordítson sorsán s Erdélyben teremjen.

Zsigmond Opuliából is figyelemmel kísérte az erdélyi viszo-

¹⁾ Weyss M.: Liber Annalium; Trauschenfels: D. Fundgruben 150. l.

²⁾ Sepsi Laczkó Máté krónikája (Erd. Tört. Adatok III. k. 39. l.)

³⁾ U. o. 35. l.

nyokat, érintkezésben állott Bocskaival és Náprágival a kancellárral; Opulia és Görgény között (a hol Bocskay ez idő szerint tartózkodott) fenn volt az összeköttetés tartva. Jól volt értesülve az ex-fejedelem, hogy a cs. biztosok uralma nagyon ingatag alapon áll Erdélyben s hogy Miksa halogatja bemenetelét. Síme egyszer csak felkerekedett s Opuliából Erdélyben termett. Kiment vadászni egész udvarával s egy alkalmas perczben megsarkantyúzva lovát eltűnt kísérei szemei elől. Mindössze tervébe beavott egyik híve Macsédy Benő s egy lovása kísérte. A közeli legyel határt s Krakót elérvén álrühát öltött s úgy járt-kelt ott »egy bárány bőrrrel bélelt zöld hitván mentében, magyar módon csináltban. Krakóban mikor az király misére ment, bekísérte az templomba, senki eszében nem vötte, hogy Zsigmond légyen.«¹⁾

Krakóból a Szepességen át folytatta útját gyors menetben, lóháton, Erdély felé. Magyar földön is álrühában, mint Macsédy inasa utazott.

Somlyóról Macsédyt előre küldé s néhány óra múlva ő maga is követte. Augusztus 20-án este tíz-tizenegy óra tájon érkezett Kolozsvárra »egy igen kis hitván mentében, mordály puska a hóna alatt, egy igen hitván fekete száras csizma, reá szegezett sarkantyúval a lábán, egy igen hitván kalap az fejében, negyed magával.«²⁾ Az éjjeli vándor egyenesen a város bírójához Katonay Mihályhoz állított be, a ki meghitt embere volt s a kit Macsédy által előre értesített jöveteléről. Megvacsorált nála s azután a hirtelen összehívott városi tanácsba ment, melyet sikerült ügyének megnyernie, majd Náprágit a kancellárt kereste föl szállásán s vele egész éjjel leveleket írogattak legmegbízhatóbb híveinek.

Harmadnappal később szágúldott utána Kolozsvárra Sarماسági Zsigmond, a kit Opuliából Prágába küldött volt az esedékes évi járulékért. Sarماسági kapott is nagy későre 20,000 arany forintot, de mikor azzal Opuliába ment volna, hallja, hogy Zsigmond Erdélybe visszaszökött, ő is utána nyargal tehát, útszéli vendéglőkben tölti az éjelet, eltitkolja ki-létét s végre szerencsésen megérkezik a pénzzel Kolozsvárra s átadja Zsigmondnak.³⁾

*

Igy tehát egy városban volt ismét fejedelem és fejedelemné, a nélkül, hogy Mária Krisztierna Zsigmond visszajövetelét sejtette volna. Annál meglepőbb volt rá nézve másnap reggel a hír

¹⁾ Szamosközy IV. k. 80. l. (Mon. H. H. Script. XXX.)

²⁾ Szamosközy IV. 81. l.

³⁾ Weyss krónikája m. f. 151. l.

s a viszontlátás. Egy oly megkapó jelenet játszódtott le másnap Kolozsvárt a fejedelem és fejedelemnő találkozásában, a mely ritkítja párját. A kapkodó, »holdkóros«¹⁾ fejedelem, a ki midőn négy hónap előtt Erdélyből kiment, nejétől még csak el sem búcsúzott, most maga esdekel eltaszított neje előtt, hogy fogadja őt vissza, mint szerető férjét. Mintha csak megváltozott volna lélekben és testben; azt is sejtették mind egykorú, mind későbbi írók. Pedig minden jel arra mutat, hogy a nejével kibékülés, neje kegyének vadászata nem volt egyéb, mint kiszámított fogás, melylyel kalandos vállalatának sikerét biztosítani akarta, mint egy jól kieszelt sakkhúzás, az erdélyiekkel, a császárral s első sorban a biztosokkal szemben. Jól számított, hogy ha Mária Krisztiernát maga részére nyeri, meg van nyerve Erdély, le vannak fegyverezve a biztosok s kiengesztelődik a császár is.

Az érdekes találkozás legmegbízhatóbb leírását Thurn gróf levelében találjuk, melylyel ő Mária főhercegnőt tudósította Zsigmond visszatéréséről s a fejedelemnővel kibéküléséről. A bécsi hadi levéltárban őrzött ez eddig felhasználatlan jelentés így írja le a kolozsvári találkozást:

Zsigmond fejedelem aug. 20-án éjjeli 11 órakor a fejedelemnő és környezete híre és tudta nélkül Kolozsvárra érkezett. Midőn másnap (aug. 21-én, a mikorra épen a Kővárra indulás ki volt tűzve) a fejedelemnő kora hajnalban misére ment volna a jezsuiták templomába, melynek még ajtajai nyitva sem voltak, hozzá jön a városi bíró s a kis bíró (Gellényi Imre), mint a fejedelem küldöttei, hogy üdvözlőnk nevében a fejedelemnőt, mint szerelmetes hitvestársát (*tanquam conjugem amantissimam*), adnák tudtára visszajövetelét, s hogy nagyon vágyakoznék vele összejönni, őt látni és üdvözlőni. Elképzelhető a szegény nő meglepetése, a mint a kancellár tolmácsolása útján e váratlan híreket értette. Hirtelenében azt sem tudta mit válaszoljon. Mentegetőzött, hogy a templomba indult, különben üdvözlését küldte a fejedelemnek, izenvén, hogy nem sokára választ adand kérésére, de előbb misét hallgat. El is küldte aztán Zsigmondhoz gróf Thurnt, hogy köszöntse nevében, kérdezősködjék egészsége felől, mentegetőzzék a miért tüstént nem fogadhatta s tudassa, hogy mise után jó szívvel látja. A fejedelemasszony ezzel a templomba ment, s ott annyira elérzékenyült, hogy könnyeit nem tudta viszontartani, sirt keservesen.

Gróf Thurn küldetésével még nem ért véget a parlamentirózás. »A fejedelem sem volt türelmes«, az imádkozó fejedelemnő elibe küldötte azokat, a kiket előbb, hogy kérjenek kihallgatást.

¹⁾ Kulcsár-féle krónika 87. l.

A két küldött épen a templomból kijövet találkozott a fejedelemmel. Haza érven a fenséges asszony, másodszor is küldé Thurn grófot Zsigmondhoz, hogy jelentse a templomból haza érkezését s hogy »minden szabadságában és hatalmában áll ő fenségének. Thurn gróf szóba hozta Zsigmond előtt, nem volna-e tanácsosabb, hogy a fejedelemlő keresse fel őt, ne pedig ő fejedelemlőt; de Zsigmond azt nem akarta. Majd a felett kezdett alkudozást Thurn, hogy a látogatást titokban, sikátorokon keresztül (per viculos) tegye meg a fejedelemlőnél; de Zsigmond épen ellenkezőleg, nyilvánosan, mindenki szemeláttára, a legélénkebb utcákon keresztül (per plateas) akarta a fejedelemlőt felkeresni. A mint tette is.

Thurn gróf visszatérvén úrnőjéhez, csakhamar megérkezett Báthori Zsigmond is, a bíró és Gellényi Imre kíséretében. A fejedelem díszesen öltözve, oldalán karddal, vállán puskával jelent meg a sokat szenvedett nő előtt, a ki az ajtóig eléje ment, hogy fogadja. Körülötte voltak gróf Thurn, Keresztúry és többen. Zsigmond szívélyesen üdvözölte őt, mint szeretett feleségét, elbeszélte visszatérésének okait, a melyek között legfőbb volt, hogy a császár a szerződést nem teljesítette, s hogy ő (Zsigmond) remélte, itthon ő kedveltsége, a fejedelemlő, mint szeretett hitvestársa, azzal a szeretetteljes ragaszkodással fogja őt fogadni, mint a milyennel ő hazatért. Hasonló hangon felelt mindezekre a fejedelemlő is, gratulálván neki szerencsés visszatéréséhez s sajnálatát fejezvé ki, hogy a szerződés nem teljesítettett. Ezután más tárgyra vitték át a beszélgetést, s oly szívélyesen társalogtak, hogy Thurn grófnak, a fejedelemlő hűséges gyámnokának, a megható jelenet láttára örömben köny tólult a szemébe, hallván a beszélgetést, a mely a fejedelemnek annyi jóindulatáról és szeretetéről tanúskodott úrnője iránt.

E nyilvános beszélgetés és kibékülés után egymagukban a belső terembe visszavonultak. Zsigmond itt szeretete zálogául egy 18000 arany értékű nyakékkal ajándékozta meg a fejedelemlőt, a ki most boldognak és megelégedettnek látszott, letette gyászruháját is; mindenki azt hihette, hogy új élet kezdődött közöttük. »A szegény asszony annyi szenvedés teljes év után ekkor élte házasságának első boldog napjait« — mondja Szilágyi; — de hogy ez sem lehetett igazi boldogság, láthatjuk a leginkább beavatott gróf Thurn szavaiból: úgy éltek együtt, mint testvér a testvérral (tanquam frater cum sorore.) De Zsigmond most — úgy látszott — erősen ragaszkodik nejéhez, vouzalma iránta »óráról órára, napról napra« növekedett, együtt étkeztek s a szeretet gyöngéd jeleivel halmozta el nejét; kérte, hogy ezután együtt uralkodjanak, hogy visszavihesse őt Fejérvárra, mint

úrnőjét és fejedelemnőt, mert ő vele kíván élni, mint fivér a nővérével.¹⁾

*

A kolozsvári viszontlátás és kibékülés előkészítette Zsigmondnak a fejedelemség visszanyerését. A kolozsvári piacon beszédet tartott a néphez, melyet az lelkesedéssel fogadott. A város meghódolt, a tanács tüstént küldött két követet (Hosszú Jánost és Seres Istvánt) Fejérvárra a biztosokhoz, hogy megjelentsék Zsigmond visszatérését, s hogy »asszonyukkal ő felségével együtt parancsolnak.« A biztosok nagy zavarba jöttek e hír halatára s roszalván, hogy Kolozsvárra befogadták, azt izenék vissza: »melléje ne álljanak, mert ha úgy jött, mint római császár sógora és atyafia, visitálni, jó, de ha mint fejedelem parancsolni, semmiben szavát ne fogadják, Mária Chrisztiernek is szavát ne fogadják, hanem mindenben ellene álljanak.«²⁾ Az sem tántorította meg őket, midőn (aug. 23.) a hozzájuk intézett fejedelmi levélen Zsigmond aláírása mellett ott látták Mária Krisztiernáét is, a ki ez idő tájt a fejedelem minden levelét aláírta. De a biztosok keveset tehettek. Hiába írtak a tanácsurakhoz, szászokhoz, székelyekhez, hogy ne hagyják magukat elcsábítani, hiába Kolozsvárra, hasztalan Mihály vajdának, hogy hadaival segítségükre siessen. Az ő csillaguk letűnt. Pár nap múlva Zsigmond foglyai voltak. Hiába kerekedett fel Melith Pál is a fejedelemasszony kíséretére rendelt 300 emberével, azt hívé, hogy úrnője veszélyben forog: a belváros kapuit zárva találta s midőn a külváros felgyűjtásával fenyegetőzött, a bíró maga ment hozzá, hogy felvilágosítsa s a fejedelemné maga is nyilatkozván, hogy nincs szüksége segílyükre, kénytelen volt belenyugodni. — A mi Zsigmond visszafogadását végleg eldöntötte, az a szász-sebesi tábor megnyerése volt. Ezt maga Bocskai vette kezébe, s ez neki gyorsan és jól sikerült. Tüstént tábori országgyűlést tartottak. Kérdésére: no hát meghozzuk-e az előbbi kegyelmes urunkat? a köznemesség, a katonaság s utána az összes reudek egyhangúlag kiálták: meghozzuk!³⁾ Aug. 23-án az egész tábor megindult a fejedelem elibe. Keresztmezeyén állapodtak meg, Torda alatt, a hova az országgyűlést áttették. Másnap (aug. 24.) a biztosokat is elindították oda őrizet alatt Fejérvárról, a kik a templom ajtajából protestáltak az erőszak ellen. Tordán még szigorúbb fogság várt reájuk. Aug.

¹⁾ Gróf Thurn Zsigmond levele Mária főhőgnőhöz, Kolozsvárról 1598. aug. 23. (a bécsi hadi ltr. registr. 71. cs.) kiadatlan.

²⁾ Szamosközy IV. k. 82. l.

³⁾ A szász-sebesi tábori országgyűlés határozatai Szilágyi: Erd. O.-gy. Eml. IV. 190 l.

25-én a tanácsurak Kolozsvárra mentek, hova a fejedelem és fejedelmű közös meghívója (aug. 22-éről) tanácskozássra szólította őket. Itt megegyezvén, a fejedelmi pár aug. 28-án reggeli nyolcz órakor elindult Tordára, egy szekérben ülven egymás mellett, előttök ül vala az »olasz gróf« (Thurn, olaszosan »Della Torre«) és Kornis Gáspár, a sereg főkapitánya.¹⁾ Így vonultak be Tordára, az ország rendeine, a tábori népnek és a összesereglett lakosságnak nagy lelkesedése közepett.

Gróf Thurn ebéd után meglátogatta az erős őrizet alatt lévő biztosokat, arcza diadalérettől sugárzott. A fejedelemszszony is elküldé hozzájuk egyik udvarnokát, a ki által audientiát ajánlott fel nekik, hogy ha kívánnák s valami beszélni valójuk volna vele. Szuhay és Istvánffy siettek megragadni az alkalmat és egy sereg fegyveres kíséret között átmentek a fejedelműhöz. Csodálkozásukra derült arczczal, vidám hangúlatban találták őt s a min még inkább csodálkoztak: férjét erősen védte s mentette. A biztosok meg volt lepetve s bátorságot vettek megkérdezni — hogy a császárnak s az özvegy főhercegnőnek híven és az igazságnak megfelelően referálhassanak, — valjon valódi házassági viszony fűzi-e most őket egybe, nemcsak félelemből, avagy rábeszélés következtében mutatja-e ezt a hirtelen támadt szerelmet? A fejedelemszszony kitérőleg, de azt felelte, hogy férjével nagyon meg van elégedve s korántsem félelemből ragaszkodik hozzá, csak attól az egytől fél, nem fogja-e édes anyja s a császár félremagyarázni. Erre egymagában, senkitől sem kísérve, férje szobájába ment, a biztosoknak másfelé mutatván utat az oda belépésre. — A fejedelem egész más hangon, nem oly szeliden beszélt velük, mint neje. Szemrehányásokat tett, vádolta a császárt, hogy ígéretét nem tartotta meg s fenyegetőzött, hogy idegenekkel kénytelen szövetkezni, ha ellene valamit támasztanak, különben ohajtaná, hogy híve maradhatna a császárnak.²⁾

Másnap, aug. 29-én, ért véget az országgyűlés Tordán. Zsigmond elé visszafogadási feltételeket szabtak, a melyekre ő meg kellett esküdjék az unitáriusok templomában, hol az országgyűlést tartották. A biztosok csak azt fájlalták, hogy neje oda is követte őt s az eskü letételénél mellette volt. Ez megtörténvén a fejedelmi pár kocsiba ült s Fejérvárra ment. Egy napra rá a biztosokat is visszavitték oda, hét fegyveres katona kíséretében. Zsigmond az ő letartóztatásukkal biztosítani akarta magát, hogy visszakapja kincseit és Opuliából utána indult, de útközben fel-

¹⁾ Szamosközy IV. 82. l.

²⁾ A biztosok jelentése Zsigmond visszafogadásáról Erd. O.-gy. Fml. IV. k. 220. l.

tartóztatott apródjait (a kiket a biztosok: útálatos ifjainak: *fēdissimi sui pueri*-nek neveznek!?). Célját elérte: Miksa főhg Szathmárra indíttatta azokat kicserélés végett, mire Zsigmond is útnak ereszté sept. 23-án, megajándékozva, a biztosokat. Nejének megnyerését elég kezességnek hitte, hogy a császárnak s Miksa főherczegnek meg legyen kötve a keze vele szemben; s hogy a pápánál se léphessenek fel váddal ellene, magát Thurn grófot indítá követségbe Rómába.

Így szerezte be magát Zsigmond újra Erdély fejedelemségébe. De uralkodása most valóságos pünkösdi királyság volt. Mária Krisztiánának is mihamar ki kellett ábrándúlnia s be kellett látnia, hogy az a képzelt boldogság, melybe oly könnyen be-
 leringatta magát, nem egyéb, mint gyorsan elmúló álmom, futó ábránd. Ő ártatlan lelkének tiszta indulatával szerette férjét akkor is, midőn az száműzte magától; egy panaszhangot nem ejtett volna ellene akkor sem, midőn az legméltatlanabb volt vele szemben; tárt karokkal fogadta, mikor bűjdosásából visszatért, feledve, hogy őt kimenetelekor egy isten hozzádra sem méltatta; s boldog volt pusztán a gondolatra, hogy férje ragaszkodik hozzá, szereti és vele kíván élni testvériesen. A mi csakhamar bekövetkezett, meggyőz arról, hogy Zsigmond játékot űzött nejének gyöngéd érzelmeiből, felhasználta azt érdekeinek és czéljainak előmozdítására, szeretetet színlelt, hogy viszont-szeretetet ébresztszen; tetette a ragaszkodást, csakhogy visszatartsa nejét az Erdélyből kimeneteltől s általa emeltesse magát vissza Erdély trónjára. A lelketlen játék sikerült is; nejét megnyerve biztosítva volt számára a fejedelemség, a nélkül, hogy a császár felléphetett volna ellene; jólehet a hadi tanácsban így is ajánlották ellene a támadást. De ezzel aztán vége is volt mindennek. Nejére többé nem volt szüksége s nem sok idő telt belé, hogy ismét eltávolítá magától.

De becsnélkülivé vált előtte mihamar a fejedelemség is. A mi kapkodás, könnyelműség és léhaság mutatkozott eddig Zsigmondban, az most mind feltámadt, hogy egy olyan ténynyel tetézzé be erdélyi uralkodását, a melynek gyászos következéseit sirva emlegették évek múltával is az erdélyiek. Elhatározta, hogy újra lemond. Ez még hagyján; de a mód, a mikép azt keresztül vitte, következéseiben nagyon gyászossá lőn. Különösebb oka, mint eddig, most sem volt a lemondásra; az ok önmagában, jellemében rejlett. Az, hogy a török erélyes támadással lépett fel, hogy egy csapással elfoglalta Csanádot, Fellakot, Aradot s csaknem bevette Váradot és fenyegette Erdélyt: érlelhette, de nem lehetett oka elhatározásának. 1599 elején követeket küldött a császárhoz (Bocskait és Náprágit), kérve, hogy ha nem egyeznék bele, hogy Erdélyben uralkodják, ő kész a vele kötött szerződéshez visz-

szatérni, s kimenni Erdélyből, nejével együtt, csak gondoskodjék illendő ellátásukról, adjon évenként 100,000 frtot s rendeljen számukra tisztességes lakóhelyet. A császár hajlandó volt a régebbi prágai szerződés alapján alkudozni s április 6-án létrejött a megegyezés, mely szerint Zsigmond újra lemond Erdélyről s lakóhelyéül nejével Trebischt vagy Leutomischlt nyerendi a hozzájuk tartozó uradalommal, olyképen, hogy halála után neje és fiágón netaláni utódai örököljék. De mikorra e szerződést a követelek megkötötték, akkor már nem Zsigmond volt Erdély fejedelme, hanem unokatestvére, Báthori Endre. Zsigmond ugyanis a Prágába küldött követekkel egy időben Lengyelországba is indított követet (Kabos István jezsuitát), hogy unokatestvérét, a vármiai püspököt, Erdélybe hívja. A bíbornok be is jött s Zsigmond a megyesi országgyűlésen (1599. márcz. 17-én) lemondott, de nem a császár, illetőleg Miksa főherceg, hanem Endre javára, a ki márcz. 30-án le is tette a fejedelmi esküt. »Nagy dolog, hogy a *tündérségnek* egyszer vége nem lehet!« ¹⁾ méltán kiálthatott fel Süveg (Huet) Albert a szász királybíró e gyakori változásokra.

E kétszínű esztelenséggel tetézte Zsigmond erdélyi uralmát, ezzel válaszolt a császárnak a megkötött szerződésre, a miért aztán annyi vér áztatta az erdélyi földet s annyi füst szállott fel Erdély egére. Most tűnt ki, mennyire igaz s szívből jövő volt az a nagy szeretet és ragaszkodás, melyet Zsigmond félév előtt játszani kezdett Mária Krisztiernával szemben. Nem hiába tartott olasz színészeket, eltanúlta mesterségüket: azoknak is becsületekre vált volna eljátszani a színpadon, amit ő az élet színpadján eljátszott nejével szemben, Kolozsvártól Fejérvárig.

Mária Krisztierna most már ismét Kővárban éldegélt, a hova Zsigmond újra száműzte volt. A két Báthori Fejérvárra hívatta őt onnan. Meg is jelent ott a rokonok közt a boldogtalan nő, újra felöltött gyászruhájában. Zsigmond röviden előadta neki a történeteket, kijelentvén, hogy ezek után egymástól válniok kell: Sorsodra bízlak most már, térj vissza hazádba, s ha az elmúlt évek folyamán valamivel megbántottalak volna, felejtsd el azt! Így Zsigmond. De Endre nem tudott oly hidegen megválni a bájos hölgytől, a ki egyszeri látásra annyira megtetszett neki, hogy kész lett volna letenni a bíbornok-ruhát, ha a fejedelemnő kezét nyerhette volna cserébe. A mellett politikának sem lett volna rossz, így békéltetni ki a császárt. De arról, hogy az új fejedelem nejévé legyen, Mária Krisztierna hallani sem akart. Hogy Endre komolyan kívánta volna e házasságot, mutatja az is, hogy a fejedelemnő hazatérése után sem adott fel a reménnyel s a feje-

¹⁾ Weyss M. naplója id. h. 162. l.

delemnő egyik hű emberének, Kakas Istvánnak, midőn ez visszatért Gráczból, nagyon melegen emlegette asszonyát s nyíltan mondogatta neki, hogy senkit mást nem óhajtana feleségül, csak Mária Krisztiernát.¹⁾ Van jele, mintha a pápánál is tett volna lépéseket ez irányban.²⁾ Annyit világosan mond Szamosközy, hogy a bíbornok-fejedelem erősen óhajtotta volna feleségül. »Az cardinál iszonyúképen szerette Mária Christernát; elvőtte volna Immár ki akart öltözni az papi ruhából, készen is voltak ruhái. Giczi Péter mondta volt a cardinálnak: ki tudja — úgymond — mit cselekedett Báthori Zsigmond az asszonynak? Mond néki cardinál: *megesküött* az én kezemen Zsigmond, hogy semmi afféle dolga nem volt véle; meg is hittem bizonyosan.«³⁾ De bármenynyire szerette volna is Endre nőül venni, Zsigmond pedig — a mint látszik — hozzá adni: Mária Krisztierna vonakodásán minden számításuk megtörött. Így nem maradt más hátra, mint megegyeznii a fejedelemnő erdélyi birtokai felett s őt sorsára bízva útnak bocsátani. A bíbornok-fejedelem a házassági szerződésben lekötött birtokaiért a főherczegnőnek (Fogaras váráért és a többiekért) szerződésileg évi 15,000 magyar forint haszonbér fizetésére kötelezte magát, az első félévi részletet 7500 frtot mindjárt ki is fizette.⁴⁾

Ezzel a főherczegnő sietett megtenni úti készületeit, hogy minél előbb búcsút mondhasson az országnak, a hol ifjúsága négy évét könyek és keserv között kellett eltöltenie. Az új fejedelem szép fogattal ajándékozta meg a távozót, a ki azon indult útnak Fejérvárról jókora kísérettel. Tövisig elkísérte maga Endre is, — Zsigmond nem, ő ekkor Fogaras vidékén bolyongott; az ország határáig Tasnádig díszes nemesi banderium ment a főherczegnővel; innen az első királyi várig, Szathmárig. Bornemisza Boldizsár; Szathmártól Carillo és többen, köztük Kakas István s más hű emberei kísérték. Útját arra felé vette, a merre négy év előtt bejött: Kassától Felső-Magyarországon keresztül, a határszél mentén, majd a Vág völgyén lefelé. Ápril 26-án voltak Szathmáron, május 12-én Turócson. Az utazást a nagy kíséret is kísérlette. Nem kevesebb, mint 299 személyből állott az, 30 fedett és fedetlen és 34 teherszállító kocsival, 384 hámos és 32 háts lóval.

¹⁾ Kakas István levele Carlo Magnohoz, 1599. nov. a bécsi hadi ltból. (L. Mihály vajda Erdélyben cz. m. 11. l. jegyz.)

²⁾ Szamosközy IV-ik 91. l.

³⁾ U. o. 91. l.

⁴⁾ A bérletszerződés ápril 8-áról s Mária Kr. nyugtája a 7500 frtról ápril 13-áról megvan a bécsi titk. ltban. Közölve Új M. Múzeum, 1855. évf. I. 513. l.

Csak a konyha személyzet 22 emberből állott, az asztalnál fel-
szolgálók száma 35-öt tett. A határig az erdélyi kincstár fedezte az
úti költséget, az azontúli költségek 13,713 frt 58 krral szerepelnek
a gráczai registraturában.¹⁾

Az az egy vígasza megvolt a főhercegnőnek, hogy Erdély-
ből általános részvét kísérte útjában; ő is viszonzta ezt Erdély-
lyel szemben, védelmezi útközben s később is.²⁾ Szamosközy e szép
szavakkal búcsúztatja el őt: »Az ő lelke tiszta volt minden bűn-
től, még a rágalom sem mondhatott rá semmit, a mendemondák-
tól is tisztán maradt; a női erőt szinte felülmúló páratlan meg-
nyugvással s lelki nagysággal tűrt minden igazságtalanságot, a mit
bizony nem érdemelt, de mit a sors és mások könnyelműsége rá
mért; nyugodtan és önmegadással szenvedett, vígaszt találván
abban, hogy ártatlanságát e szerencsétlen házasságban megtar-
totta.³⁾

*

Még haza sem ért Gráczba Mária Krisztierna, midőn a
szent széknél lépéseket tettek a házasság felbontására. Az útból
előre sietett Carillot küldötték e végből Rómába. »A vád mit
régí ura ellen emelt, erős volt: olyan életet folytatott, hogy annak
szégyene még nejjére is visszaesik. Van Gráczban a főhercegnő-
nek három hölgye, kik esküvel bizonyíthatják, hogy a házasság
soha sem hajtatott végre... A gráczai udvar úgy hitte, a tárgya-
lásokkal be kell várni, míg Mária Krisztierna haza érkezik, de
Alfonzó atya megjegyzé, hogy ha a főhercegeasszony jelen lesz a
vizsgálaton, nem fogja elkerülhetni, hogy esküt ne tegyen le, pedig
aligha nem szeretné, hogy ettől megkíméltessek.«⁴⁾ Azért Carillo
siettetette az ügy lebonyolítását s a pápa által összehívott bíbornok-
tanács csakugyan ki is mondotta a házasság felbontását. Carillo
erre sietett Gráczba a dispensatioval, s a pápai breve alapján a
nuntius 1599. aug. 17-én, ugyanazon templomban, melyben az
eljegyzés végbe ment, kihirdette a házasság felbontását. Ekkor
már Mária Krisztierna is otthon volt.

Igy egymásután gyorsan felbomlottak a világi és egyházi
kötelékek, melyek őt Erdélyhez és Báthori Zsigmondhoz fűzték.
De megmaradt egy, a mi elkísérte a sírig: a szomorú emlékek, a
keserű élettapasztalás. Az élet nehéz iskolája, melyen keresztül

¹⁾ Hurter id. m. III. k. 340 l.

²⁾ Carillo levele Zsigmondhoz, Szathmárról 1599. ápril 26. (Tör.
Tár 1878. 976 l. köz. Szilágyi)

Endre levele Mária Krhoz 1599. okt. 3. (bécsi államltr.)

³⁾ Szamosközy II. k. 241. l. Utána Bethlen F. IV. k. 250 l.

⁴⁾ Szilágyi: Carillo 57 l.

ment, átalakította lelkét s kedélyvilágát, s érzéketlenné tette a világi élet örömei iránt. Pedig elég alkalma lett volna új életet kezdeni. Többen versenyeztek kezéért, nemcsak Báthori Endre. De hiába. Később Bocskay is óhajtott nőül venni. A bécsi béke előtti alkudozásokban 1606 elején többször van szó erről, Illésházy a közvetítő ebben is. Bocskay rendszeren »erdélyi dámá«-nak írja, Illésházy »erdélyi asszon«-nak, és »Báthori Zsigmondné asszonyom«-nak.¹⁾ Még előbb, 1602-ben, a flórenczi herceg esengett kezéért, de ekkor fivére Ferdinand nyíltan megírta a császárnak (jun. 29.) hogy: Mária Krisztiánára nincs mit számítani, az ő gondolatai másfelé irányozvák, a mitől sem ő, sem édes anyja nem akarnák elvonni, s házasságra kényszeríteni! — Az a más valami, a minnek a főhercegnő minden gondolatát szentelte, a vallásos élet. a kolostorba vágyás volt. Buzgó vallásossága volt eddig is, a mi az élet megpróbáltatásai között védő paizsául szolgált, a vallásos buzgóságban, a kolostori életben hitte feltalálni most is azt a csendes révet, melyben hányatott élete megnyugvást találhat, a hol föllelheti a lelki békét, a kedély nyugalmát, a mit a világi élet tőle megtagadott.

1607. év júl. havában be is lépett nyolcz évvel ifjabb nővérével Eleonorával együtt a tiroli halli zárdába, melyet atyja nővére alapított. Teljes odaadással s buzgalommal szentelték magokat a főhercegnők az új életnek, a legközségesebb s legnehezebb munkát épügy végezték, mint társnőik, sőt versenyeztek az önfeláldozásban. Főkép Mária Krisztiána. Annnyira, hogy szűkeségnek látták anyja által megintetni, hogy gyenge testét kimélje, nagyon meg ne erőltesse magát. Mintha csak a mi Szent-Margitunk nyulakszigeti zárdai életét látnok megújulni Mária Krisztiána halli kolostori életében: úgy élt és gyötörte magát ott a kegyes martyrnő. Alig várták, hogy a próba év leteljen: 1608 mindenszentek napján letették a zárdai fogadalmakat. Idő közben újabb gyászszal látogatta őket a sors: édes anyjuk ez év április 29-én meghalt. 1612-ben, midőn az addigi zárda főnöknő Brandisi Katalin leköszönt, Mária Krisztiánát választák fejedelemsasszonynyá.²⁾

Csöndes zárdai életét csak egy zavarta meg: anyagi gondok. E miatt erdélyi szereplését is fel kellett még egyszer emlegetnie. 1618-ban kérvényt intéz a császárhoz tartozásai ügyében. Erdélyi birtokai után csakis félévi haszonbért (7500 frtot) kapott,

¹⁾ Történelmi Tár 1870. évf. 64, 67, 73, és 80. l. Bocskai és Illésházy levelezése köz. Szilágyi.

²⁾ M. Kr. kolostori életét l. Gans: Oesterreichische Frauen-Zimmer 397—417. l.

a rohamosan megváltozott viszonyok őt is megkárosították. A császár kárpótlásul 15,000 frt évi járadékot ígért neki, de ebből is csak egy ízben kapott 10,000 frtot. Egyszer kínálkozott alkalom arra, hogy erdélyi birtokai ügyét rendezzék, 1605-ben. Midőn ekkor édes anyja ifjabb leányát, a kit a lengyel király vett nőül, Lengyelországba kísérte, Bocskai, követe által izente oda, hogy küldjön valakit a főhercegnő Erdélybe s Mára Krisztierna birtokai ügyét úgy eligazítja, hogy meg lesznek vele elégedve; de mert a lengyel király ellenezte, nehogy »megcsalassék«, nem küldött Erdélybe senkit sem. Fennforgott aztán ez ügy Bécsben 1606-ban az Illésházyval folytatott tárgyalások alkalmával, majd Mátyás királylyá választatásakor, úgyszintén 1610-ben a Bécsben összejött magyar rendek előtt, meg ismét 1613-ban Ferdinánd közvetítésével. De mindannyiszor siker nélkül. Nem ok nélkül kesereg azért Mária Krisztierna, midőn (1618.) felújítja kérvényében a szomorú emlékeket, hogy ő »Rudolf császár kívánságára, az egész uralkodó-ház tanácsára s annak remélt javára és az összes keresztyénség hasznára egyezett belé a Báthori Zsigmonddal való házasságba, a melyből aunyi kellemetlenség, veszély és gyalázat (spott) háramlott reá — s íme most mégis egészen elhagyatva, fájdalommal nélkülöznie kell még amaz illetékeket is, melyeket az erdélyi fejedelem adományra és esküje s császári ígéret és jótállás biztosított számára, a mi miatt most nyomasztó adósságba kellett keverednie.« — Így akkor, 1618-ban, az addig felszaporodott tartozást 264,000 tallérra számítja. Ezt kéri, hogy a magyar országgyűlés előtt tárgyalassák és kiutalványozzák, hogy adósságait kifizethesse belőle. A miből ez alkalommal sem lett semmi. Végreendetében 150,000 frtot hagy erdélyi tartozásaiból a halli zárdának, követeli is a zárda ezt, melyet 1701-ben 1,100,000 frtra számítanak fel.¹⁾

Így Mária Krisztiernának kolostori élete sem volt gond nélküli; mígnem a halál 1621. ápril 6-án (47 éves korában) minden bűtől gondtól megszabadítja. A zárda templomában temették el nővére Eleonora mellé, a ki 1620. jan. 28-án hunyt el.

*

Ez rövid élettörténete Mária Krisztiernának, a kinek egész élete szenvedés és martyromság vala. Az az egy vigasza sem volt meg, hogy az a politika, melynek őt feláldozták, diadalra jutott volna Erdélyben.

SZÁDECZKY LAJOS.

¹⁾ M. Kr. kérvénye köz. Kemény J.: D. Fundgruben 150. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára. A család megbízásából kiadja gróf Károlyi Tibor. Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. Első kötet. Oklevelek 1253—1413. Nagy 8° XVIII. 620 lap. Budapest, 1882.

Tandem aliquando! Végre-valahára olyan editio—mondaná a »Századok« 1879. folyamában (320. és kk.) megjelent névtelen kritikai czikkek szerzője, melyet ha külföldi tudós kezébe adunk, nem kell az észszerű módszer hiányát azzal mentetgetni, hogy legalább az oklevelek közlése ilyen meg ilyen hű, pontos, lelkiismeretes. Mert akármennyire gyakorlott s megbízható palaeographok azok, a kiknek érdeme (s érdeme tagadhatlanul) legutóbbi oklevél-publicatióink: bizonyos az, hogy hűségüket, megbízhatóságukat tetszős ruhába öltöztetni nem akarják s munkájuk eredményén nagyon meglátszik az egyöntetűségnek, nagyon érezhető a következetes módszernek hiánya ma, mikor már a tudomány nem ok nélkül szereti ezt a disciplinát is rationabilis módszer kaptafájára húzni. S bármit mondanak a régi methodus pártolói; ha nem vetet is hűségük s megbízhatóságuk ellen senki semmit: a tért előbb-utóbb föl kell majd adniok, ezt az újabb módszer fogja meghódítani nálunk is; mert ennek, a józan ész legegyszerűbb okoskodásain alapulván, győzelemre kell jutnia.

Ezeket gondolta e sorok írója akkor, mikor Géresinek megbeszélés alatti publicatióját lapozni kezdé. Azon elvek, melyeket hazánk határain belől a mi oklevélpublicatióinkra vonatkozólag Zimmermann, a nagyszombati szász nemzeti levéltár archiváriusa s a »Századok« főntebb említett füzetében megjelent bírálat szerzője hangoztatott s melyekre a bécsi »Mittheilungen des Instituts für oester. Geschichtsforschung« tavalyi folyamában valaki a Történelmi Társulat által kiadott egykötetes Hazai Oklevéltár futólagos ismertetésénél rámutatott, — azok az elvek Géresi publicatiójánál testté váltak s hogy ez legalább részben ama fölszólalásoknak eredménye, azt az Előszóban a »Századok«-ra tett utalás engedi következtetni.

A mint fölüti az ember a gr. Károlyi-család Oklevéltárának ez első kötetét s például egy hosszabb oklevélnél megállapodik, a kevésbé gyakorlott szemet is kellemesen lepi meg — mindjárt az *interpunctió*-nál követett eljárás. Emlékezzünk csak vissza eddigi publicatióinkra. Mily melancholicussá tette a használót az, hogy egy csomó oklevél egy, mondd egy írásjelecskét sem tüntet föl; akárcsak a sivatag pusztának sárga homokjába veszett volna el a szomszéd tekintet. Bizonyos elszorulás, elfogódás érzete rakódott az ember mellére s ha végiglabolt egy-egy oklevélen, önkéntelen is kiszaladt ajkain a »hála-isten«. Egész ellentéte ennek az, mikor a sivár oklevél mellett olyannal találkozunk, melyben minden csupa tű. Szinte kiszúrja szemünket. Eleinte zavarba jövünk, tán egy darab fenyvest gyertyaszál egyenes sudaraival varázsolt élénk valami tündér? Dehogy! Kommák, akárom mondani fölkiáltójelek azok, *kik* érzik azt, hogy szükségtelenek s nemis hűség helyettesítői a századok óta sírjában alvó diploma-író deák kommáinak s szégyenlik magokat. Ha szégyenlik. Mert néha nagyon jó kedvük van. Akkor t. i. mikor fölfordúlva jelennek meg, tehát (sit venia verbo) tótágast állnak, bizonyosan azon örülvén, hogy rászedik a könnyen hívő világot, mely az ő furcsa alakjuknak elhiszi azt, hogy félezeresztendővel meg többel azelőtt az a jó betűvető barát csakugyan fölfordítva festette oda minden szó után azt a fölkiáltó jelet, örömét mutató, hogy: no egy szó írásával ismét készen vagyok.

Tán drasticus a kép, a mit adunk; de találó. Ilyen editiók még csak nálunk találhatók, a mi, világért sem állítanám, hogy hízelgő ránk nézve. Nos, Géresi kötetében effélével már nem találkozunk. »Az olyan nyomtatott szöveg — mondja helyesen G. — melyet annak a ki használni akarja, kétszer kell elolvasni, hogy megértse, mindig rosszabb az olyan szövegnél, melyet egyszeri elolvasásra is használhat. Már pedig a bár hű de tökéletlen *interpunctió* egyedül képes a *stylus curialis* különben is sokszor csavargós és homályos mondat-szerkezetét zavarossá tenni.« Ez volt G. vezérelve s ez egyedüli *helyes* elvhez alkalmazkodván, az eredetiek fölösleges mondatjeleit kihagyta, a kellő helyen hiányzókat pótolta »óvakodván a szöveget *interpunctió*kkal túlterhelni, nehogy inkább nehezítsék mint könnyítsék az olvasást.«

Egy másik főbaja eddigi publicatióinknak a nagy és kis kezdőbetűk s általában minusculák s majusculák helytelen használata. A hűségre vetünk itt is. Nem gondoljuk meg, hogy sokszor — ha már csakugyan hívek akarunk lenni, nem lehet biztosan megmondanunk, vajjon az író hosszú, de még minuscula. vagy nagy s már majuscula *i-t* írt-e s kis vagy nagy *v*-vel van-e dolgunk? Nem gondoljuk meg továbbá, hogy azoknak a szavak elején, közepén vagy végén föl-fölme-

redő nagy betűknek semmi jelentősége nem volt se a diplomában, se az író agyában s ha kis betű helyett nagyot vetett, inkább calamusa vagy újja szeszélyének, mint elméje akaratának tulajdonítható. Hogy tehát itt a hűségnek a rendetlen, szeszélyes alakokkal semmi dolga. Ezt nem gondolván meg, százával akadunk olyan oklevélre nyomtatásban, melyekben pl. a nagynak tartott s nevezett I. Lajos az akkoriban oly hatalmas és három tengerövezte Magyarország királya, mint »ludovicus rex hungarie« ugyancsak szégyelhetné magát a pöffeszkedő »inTra« vagy hasonlók mellett. — Géresi e móddal is szakított. Nagy kezdőbetűt csak a pont után s a tulajdon neveknél ad, nem gondolva a diploma-író okadatolatlan s rendszertelen alkotásaival.

Ez a két elv: helyes interpunctio s a fölösleges majusculák elhagyása (különben oly egyszerű, ártatlan, csekély dolgok) keresztülvitétvén, azt eredményezi, hogy a közlött oklevelek könnyen áttekinthetők, a szemnek kellemesek, egy szóval az editio olyan, mely a használónak a használást megkönnyíti. És ezt a tudomány mai állásán jogosan megkívánhatni az editortól. — Általában odairányult G. igyekezete, hogy a humanisták által megállapított latin orthographiához lehetőleg alkalmazkodjék. A hangoztatásra való tekintettel, de meg azt is nézvén, hogy némely eltérés a helyes írástól évszázadok oklevelein keresztül következetesen használtatik, meghagyta az *ae* helyett az egyszerű *e*-t s a *c*-nek hangzó *t*-t *c*-vel adta vissza (pl. *peticio*.) Ez helyes; ellene nem lehet kifogás. Tán akkor esett itt következetlenségbe csak, mikor a kettős *i*-t (*i i*) helyettesítő *y*-t nem oldotta föl, hanem meghagyta *y*-nak, noha ennek nemcsak a hangoztatás elve, hanem az is ellene mond, hogy az oklevélben tulajdonkép soha nincs *y*-nal dolgunk, hanem egy rövid és egy hosszú, értsd: a vonalon alúl húzott *i* összetételével. Tán a második kötetben ezzel már nem fogunk találkozni, hanem a kettős *i*-t jogaiba restituálva látandjuk.

Különben elég legyen ennyi az editio körül követett eljárásról. Azt a jámbor kívánságot toldhatnám mindössze ez observatiókhöz, vajha az Akadémia tört. Bizottsága valahára kezébe venné az aegise alatt megjelenő editiók egyöntetűségének s az oklevél publicatiók helyesírásának eddigelé elhanyagolt ügyét s állítana föl e tekintetben a diplomatariumok kiadóira, szerkesztőire kötelező szabályokat. Megérjük tán ezt is rövid időn!

A mi már most a kötet tartalmát illeti, ez magában foglalja a gr. Károlyi-család levéltárának 1253-tól 1413-ig terjedő okleveleit, számszerint 370 darabot, mely számból 31 drb árpád-kori; azon megszorítással, hogy csak 1380-ig lőn minden oklevél közölve, azontúl csak a valami tekintetben fontosabbak. Az

anyagot a családi levéltárnak három, u. m. Károlyi-, Bosnyák- és Pelejteí Mortunus-féle osztálya nyújtotta, mert a negyedik osztály, mely a multszázadi békésmegyei kiskirály Br. Harruckern birtokaival jutott a Károlyi-családra, újabb keletű. Az oklevelek egy része már napvilágot látott, amint ez minden illető darabnál meg is van jegyezve; de igaza van a kiadónak, hogy a körülmény csökkentheti valamit a publicatio újdonságát; de nem von le annak értékéből, főleg tudván azt, hogy az eddig közlöttek legnagyobb részét Fejér adta ki, kinek könnyelmű hibás eljárása az editio körül köztudomású. Hogy egy ilyen családi diplomatarium főként és kiválólág a család történetére fontos kútfő, az természetes. De hogy annak a hatalmas Kaplyon-nemzetségnek s a belőle származó gr. Károlyi s a már kihalt Csomaközi, Vadai, Bagosi, Reszegei, és Vetési családoknak s nagy kiterjedésű birtokaiknak története e birtokokat felölelő territóriumok viszontagságaival a legszorosabb kapcsolatban áll, s hogy e szerint az illető megyék monografusa, a helyi történet szorgalmas buvára valóságos kincsbányára lel e kötetben: azt sem fogja senki tagadni. Általánosb országos szempontból persze nem sokat nyújt ez első kötet, igaz. Mig egyrészt azonban a jogtörténész s a culturhistoricus már itt is számba jövő aratást remélhet, a következő kötetek az ország történetéhez is hozni fognak rendkívül becses anyagot. Ezt mutatja a publicatio terve, melyben a szerkesztő a család által megbízott kiadóval gr. Károlyi Tiborral megállapodott. E terv szerint a második kötet 1414-től 1540-ig, a harmadik 1540-től 1711-ig fog terjedni. Már e harmadik kötet a levéltárban nagy számmal levő culturalis és nyelvészeti érdekű magyar levelek és végrendeletek miatt is generalisabb fontosságú. Fölül fogja azonban ezt haladni a negyedik és ötödik kötet, melyek első sorban II. Rákóczi Ferencznek báró Károlyi Sándorhoz írt leveleit, aztán a Rákóczi-forradalomra vonatkozó egyéb irományokat fogják hozni.

Méltán megérdemelt dicséret illeti a szerkesztőt a 24 lapra terjedő Név- és Tárgy-mutatóért. Ismertető nem egy »Stichprobé«-t tőn, hogy ennek jóságáról meggyőződjük. S a mint az editionál követett módszert utánzásra méltónak ajánlja, úgy mintául meri ajánlani a Mutatót is; főként ha eszébe jut neki az a rövid, tökéletlen »index«, mely oka annak, hogy egyik igen jeles tudósunk (ki a maga szakmájában legelőkelőbb szakemberünk), nem oly nagyon régen megjelent kitűnő kétkötetes munkáját nem lehet oly könnyen használni, mint a mily könnyen egy oly szakértelemmel, évek hosszú során meg nem ernyedett szorgalommal előkészített s nagy apparatussal írt történetgeographiai munkát használni kellene.

Az oklevéltár becsét emeli a hozzácsatolt 5 lap phototipi-

kus facsimile, melyek kitűnően sikerültek s összehasonlítva a Knauz-féle Monumenta Ecclesiae Strigoniensis mindkét kötetéhez mellékelte hasonmásokkal, valóban meglepők. »Gróf Károlyi Tibor úr — mondja a szerkesztő előszavában — ezen facsimiléből a kiadáshoz szükségelt készleten kívül még 200 példányt készíttetett, a melyek azon hazai tanintézeteknek lesznek szétosztandók, a melyekben a diplomatika taníttatik.« Tekintve, hogy nálunk e tekintetben még semmi sem történt, hogy pesti egyetemünk a hasonmások dolgában nagyon szegény, mondanom sem kell mily követésre méltó a nemes gróf példája. A mit különben már egyszer hangsúlyoztam, azt most, alkalom levén rája, ismételni mintegy kötelességemnek tartom, hogy t. i. az Akadémia, vagy esetleg a közoktatásügyi miniszterium már itt is kiléphetne a cselekvés terére. Az angol, francia, olasz hasonmás-collectióktól eltekintve, mintául szolgálhatna a porosz kormány költségén Sybel és Sickel által kiadott most folyó facsimile-gyűjtemény. A költség oly nagyon sokra nem is rúgna. Egy legújabb eljárás szerint — mint illetékes helyen hallottam — a fölvétel négyzögcéntimeterenként 4 krba kerül, a mi egy olyan nagyságú oklevélnél, mint pl. a jelen kötethez mellékelte II. számú tábla, 10 frtot tenne ki; kétszáz darab levonat finom papírra 2—3 frt; tehát az összes költség 13 frt. És így pl. 1300 frton 80—100 oklevél facsimiléje volna 200—200 példányban kiállítható. Lám az erdélyi százszok ebben is megelőztek bennünket.

A kötet kiállítása valóban elegans s úgy maga ez a díszes kiállítás, mint általán az oklevéltár publicatiójának gondolata egyik újabb fényesen szóló bizonyossága a nagynevű főúri család s különösen gróf Károlyi Tibor rég ismert hazafiás áldozatkészségének. Találjon főuraink közt minél több követőre! — —D.

Grundriss der oesterreichischen Geschichte mit besonderer Rücksicht auf Quellen- und Literaturkunde, bearbeitet von Dr. Franz Krones R. v. Marchland. Wien 1882. Nagy 8-adr. VI. és 926 l.

Ha az újabb németországi történetírók során végigtekintünk, azon örvendetes tapasztalásra jutunk, hogy mindazon kérdéseknél, melyek Magyarország történetével összefüggenek, egyre jobban kezdik tekintetbe venni a magyar történetírást s annak kútfit. Így Gindely pár évvel ezelőtt személyesen járt be hazánkat s az itt talált adatok kétségtelenül sokban módosították nézetét Bethlen Gábor felől, tavaly a fiatal Smolka járt minálunk s ő sem tért vissza eredmény nélkül, Fournier munkái arról tanúskodnak, hogy írójuk ismeri a magyar viszonyokat és kút-

forrásokat. Ezen írók közé tartozik a szóban lévő munka szerzője is.

Krones egy időben hazánkban lakott, itt megtanulta nyelvünket, megismerte népünket, irodalmunkat, történelmi kútforrásainkat s ez meglátszik valamennyi munkáján.

A szerző nem akar összefüggő történelmet írni, mindenk előtt az egyetemi hallgatók és tanárjelöltek igényeit tartja szem előtt, de egyszersmind segédkönyvet akar nyújtani a középtanodai tanárok számára, melyet mindenki haszonnal forgathat, a ki a történelem iránt érdeklődik s egyik-másik esemény irodalmával megismerkedni óhajt.

A testes kötet, mely előttünk fekszik, az egész ausztriai történelmet tartalmazza in nuce, mindenütt felsorolva az illető tárgyról szóló irodalmat; a szorgalom, melylyel az össze van állítva, bámúlatoz; szinte csudáljuk egy ember hogyan birkózhatott meg az óriási anyaggal. Hogy a szerző minden magyar szeretete daczára, testében lelkében osztrák, ezt tőle rossz néven nem vehetjük.

A közel ezer évet fölelő ausztriai történelmet a szerző tizenhét korszakra osztja, mindegyiknek alapkövét egy-egy nevezetes esemény képezvén. E korszakok a következők: 1. A keleti Frank uralkodó család, a Babenbergeek föllépése 976-ban s ezzel kapcsolatban a legelőször fellépő »Ostarrichi« név. 2. A morvamezei ütközet 1278-ban. 3. III. Lipót herczeg halála s a sempachi ütközet 1386-ban. 4. Az első personalis unio Ausztria, Magyarország között Albert ausztriai herczeg alatt 1437-ben. 5. I. Miksa trónralépte s a habsburgiak mint nagyhatalom 1493-ban. 6. A magyar és cseh korona megnyerése s egyesítése I. Ferdinánd fején 1526-ban. 7. A habsburgok győzelme a rendi foederalismuson s a fejérhegyi ütközet 1620-ban. 8. A vestfáli béke 1648-ban. 9. A spanyol örökösödési háború 1700. 10. A habsburgok férfiágának kihalta III. (VI.) Károlylyal 1740-ben. 11. Mária Terézia halála 1780. 12. II. Lipót halála 1792. 13. Ausztria visszaállítása a bécsi congressus és a második párisi béke által 1815. 14. A forradalom 1848. 15. A restauratio s az absolutistikus egyeduralkodás 1850. 16. Lombardia elveszte 1859. 17. Velence elvesztése, Ausztria és Poroszország háborúja, a kiegyezés és a dualismus kezdete 1866.

Szigorúan tudományos műben talán megütközhetnénk abban, hogy a szerző a történelmet, németek szokása szerint, ily apró korszakokra darabolja; de nem kell meglepedeznünk arról, hogy Krones első sorban segédkönyvet akar adni tanárok számára; hogy pedig az ily korszakokra osztás igen megkönnyíti a didaktikai czélokat, ismeretes.

Ha nem is tehetünk kifogást e korszakokra való felosztás ellen azon események tekintetéből, melyek azoknak alapkövét teszik, mert ez események valóban fontosak s messze kihatók voltak; de mindenesetre kifogásolhatjuk a szerzőnek azt az eljárását, melylyel az 1526. év eseményeit azoknak tekinti, melyekkel az *osztrák összbirodalom* (österreichischer Gesamtstaat) története kezdődik. Attól az osztrák politika 1526-ban s még utána is legalább másfél századon keresztül igen távol volt, hogy Magyarországot osztrák mintára kormányozza. Inkább lehet ily törekvésekről I. Lipót korában szó.

Tartalmas a fejezet, mely az osztrák történetírás fejlődéséről szól. A jegyzetekben és a fejezet élén az óriási történelmi anyag tájékozást nyújthat bárkinek, a ki hamarjában a történetírás irodalmával, legyen az osztrák, magyar, vagy cseh, meg akar ismerkedni. Ha a magyar történetírásnál megfélemedezett is sok műről, melyek a felsoroltak mellett méltán helyet foglalhatnak, ilyen Szilágyi S. dolgozata az erdélyi történetírásról, Sayous rövid dolgozata a magyar kútfőkről stb. ez azért munkájának becsét nem csökkenti.

Az osztrák történetírás fejlődésében is forduló pontnak tekinti az 1526. esztendő; szerinte a történetírás, megfelelően az osztrák összbirodalom fogalmának, ahhoz hasonló jelleget kezd ölteni. Holott éppen azon körülmény, melyet Krones is kiemel, hogy a mondott év óta különösen virágzott egyes országok, az állítólagos összbirodalom egyes részeinek történetírása, éppen az »összbirodalom« fogalma ellen bizonyít. Ebből a korból valók a cseh Hajek, Dubravius, Oláh, Verancsics, Zsámboki, Forgács, Brutus, Istvánffy s mások történelmi munkái, melyek csak éppen annyiban érintik az »összbirodalom«, e kedvelt osztrák fogalom, ügyeit, a mennyiben éppen saját országuk történetéhez szükséges. Valóban, ha más nem is, de a történetírás a mellett bizonyít, hogy a mohácsi vész utáni eseményeket még nem lehet az összbirodalom megalapítása kezdetének tekinteni.

A történetírásról szóló fejezethez tartozó bő jegyzetekben Krones felölel mindent, a mit e téren a Magyar Tud. Akadémia, Tört. Társulat, az erdélyi Verein für Siebenbürgische Landeskunde tett; ide vágó kiadványaik mind fel vannak sorolva. S ha vannak is hiányai összeállításának, azokat pótolni sokkal könnyebb, mint hasonlót egybeállítani; különösen tekintetbe véve, hogy még nálunk is jóformán hiányzik ily összeállítás, csakis Mangold próbált meg ilyesmit legutolsó kézi könyvében. Ezzel Krones munkájának eleje, mintegy 96 lap telt meg, s ez pusztán a forrásokról, a történelmi munkákról szól. Maga a szöveg igen

kevés, a legnagyobb tért jegyzetek foglalják el, melyek bámúlaltos szorgalomról tesznek tanúságot.

Hasonló eljárást követ később is, mikor az osztrák történelmet tárgyalja a történelem előtti időktől kezdve. Magát az eseményeket igen röviden, lapidáris stílusban adja elő s minden fejezetet az odavágó irodalom teljes felsorolása vezeti be s a legkimerítőbb jegyzetek követik.

Reánk nézve különösen ott növekszik a könyv érdeke, hol a magyarok fellépése kezdődik. Krones nem eredeti, önálló kutatásokat ad elő, hanem azon roppant szorgalommal, mely egy óriási mozaik képnek apró kockákból való összeállításához szükséges, összeszedi az apró adatokat s azokból állít össze egy keretet, melynek csaknem minden szavához tud magyarázó, felvilágosító jegyzeteket csatolni. A dolog ezen állásánál fogva, minthogy nem eredeti kutatásokat ad elő, hanem jól megválasztott és megrostált dolgozatokból állította össze az egész anyagot, ahhoz megbízhatóság tekintetében kifogás nem fér. Éppen abban áll érdeme, hogy ismervén a nyelvet, jól meg tudta válogatni a segédkönyveket, melyekből munkáját összeállítja. Ha egyáltalában kifogást tehetni valami ellen, úgy itt-ott felfogása az, mely sok tekintetben osztrák.

Mint kézikönyv, Krones munkája sokáig hasznavehető marad s idő múltával kétségtelenül számos kiadást fog érni az újabb kutatások eredményeivel s az újabban megjelent munkák pótlásaival bővítve. Hibájául lehetne talán felróni, hogy nincs oly áttekinthető modorban írva, mint az e nembeli franczia munkák, s hogy hasonlít sűrű őserdőhöz, melyben a fák sűrűsége közt az utas eltéveszti az ösvényt. A munka oly túltömött, annyi benne az apróbetűs jegyzet, könyvczím, genealogikus táblázat, események áttekintése; a szerző kevés helyen annyit akar mondani, hogy az olvasó könnyen elveszti az események fonalát. Egyébként e munka nem oly természetű, mely olvasó közönségre számít. Kézikönyv, utánnézésre alkalmas mű akar lenni olyanok számára, kik valamely kérdés irodalmával, valamely esemény kútforrásaival akarnak megismerkedni. S e szempontból hazánk történetírói és műkedvelői is haszonnal forgathatják. Túltömöttségén segít a kitűnő tárgymutató, mely nagy fáradsággal készült és pontos.

FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT.

MÁRCZ. 1-ÉN *Ipolyi* Arnold elnöklete alatt tartott népes és látogatott választmányi ülésen *Deák* Farkas felolvasta b. Radvánszky Antal felett tartott szép emlékbeszédét, mely a »Századok«-ban fog megjelenni. Utána *Kandra* Kabos értekezését a sárvári várispánságról *Szádeczky* Lajos mutatta be, mely hasonlólag a »Századok«-ban látandó világot.

Ezután következett a pályamunkák odaítélése.

Először a Bay Ilona-féle pályázat eredményéről következő jelentés olvastatott fel:

J e l e n t é s

a Bay Ilona-féle pályázat eredményéről.

Az 2-ik számú »Biboros főpap« című pályamű, történelmi felfogás, tudomány és szellem nélkül írt elmefuttatás, és a jutalomnál szóba sem jöhet. A másik, 1-ső számú »Kemény János« cz. pályaműben megvan a tudomány és szellem, de azért még sem felel meg teljesen a kitűzött feladatnak. Az egyéni jellemzésnek — mint a pályakérdés contemplálta — célja: Bemutatni a személyt, mielőtt actióba lép. Bevezetés, elmondandó pályájához, nem annak anticipálása, vagy miután már elmondott, ismétlése. Kulcsot kell adnia a személy tetteihez, meg kell értetnie a hatást, melyet a személy gyakorolt és melyet rá gyakoroltak az emberek és körülmények, mint teszem a vasnak vagy anyagnak »jellem« — ha szabad itt e szót természet helyett használnunk — teszi érthetővé a különböző változást, melyen a lángok közt, a kohóban vagy kemenczében, keresztül mennek. Az 1-ső számú mű szerzője jól fogta fel a célt, de nagyon is a részletekbe temetkezett. Minden jellemvonást egyes példakkal illusztrálván, elvonja a figyelmet az alak egészétől. A sok fa miatt csakugyan alig látjuk az erdőt, és szinte megkivánjuk az ügyes kezét, mely e jellemzés útvesztőjéből kibonyolítsa a jellemet. Nem ok nélkül szabta a tek. Választmány a pályaművek terjedelmét egy fél nyomtatott ívre, mint maximumra. Ha az 1-ső számú pályázó e korlátot szem előtt tartja, talán kitűnő művet ad, míg most csak érdekes.

Eltekintve azonban e fogatkozástól, melyhez még az is járul, hogy katonai dolgokban kissé nagyon is naiv felfogást tanúsít; a pályamű több olyan tulajdonnal is bír, melyek azokért az olvasót kárpótolják. Szerző ismeri és felhasználta a történeti forrásokat. Ezekből Kemény Jánosról egészben véve jó képet állított elő, s ha azt a meghasonlást, mely levelei és emlékirata közt van, nem is tüntette fel eléggé s annak kulcsát nem is kereste fel épen jellemében, de egészben jól jellemezte őt. A rövid vonások s apróbb adomaszerű elbeszélések lekötik a figyelmet, s a műnek nem kis érdeme, hogy nyelvezete is gondos és folyékony. Épen ezért alúlírott bírálók a jutalmat az 1-ső számú pályaműnek kiadni javasolják.

PAULER GYULA.
SZILÁGYI SÁNDOR.

E jelentés alapján a jutalom, az 1-ső számú pályaműnek ítélte-tett oda.

Felbontatván a jeligés levélke, kitűnt, hogy a nyertes pályamű szerzője dr. Márki Sándor Aradról.

Azután az Emich Gusztáv-féle pályázat eredményéről olvastatott fel a jelentés:

J e l e n t é s

Az Emich-féle pályázat eredményéről.

Alúlírottak meg lévén bízva az Emich-pályázatra »I. Mátyás király udvara« cím alatt beérkezett egyetlen pályamunka megbíráásával, jelentésünket a következőkben terjesztjük elő:

A pályázó helyesen fogta föl a kitűzött föladatot, amennyiben a királyi udvar szervezetének, életének, szertartásainak, ünnepélyeinek, palotáinak, kerteinek sat. lehetőleg teljes képét igyekszik adni; sőt kiterjeszkedik Mátyás írói körére és könyvtára is.

Példás szorgalommal gyűjtötte egybe az anyagot, nemcsak a nyomtatásban megjelent hazai és külföldi forráskészletet; munkájában levéltári kutatások eredményeit is földolgozza. Csak egy hiányt kell jeleznünk. Nem használja föl az 1494—5-ik évi királyi számadásokat, a melyekből biztos következtetéseket lehetett volna vonni Mátyás udvartartásának oly részleteire, a melyeket a Mátyás korából fönmaradt adatok nem érintenek.

A fölhasznált anyagot pályázó gondosan földolgozta. A munka első fejezetére nézve, a mely az országos közjövödelmeket ismerteti, meg kell jegyeznünk, hogy az csak úgy tartozhatik a munka keretébe, ha abból szerző az udvartartásra következtetéseket von le. Hasonlólag megemlítjük, hogy az adatokat nem mindig értékesíti kellően. Legyen szabad e tekintetben egy érdekes példát hoznunk föl. Megemlíti, hogy a

milanói herezeg egy nála időző kitünő művésszel Madonna képet festet Mátyás számára. Ezen tény magában véve is figyelemre méltó; de még emelkedik fontossága, ha tudjuk, hogy a művész, a kiről a herezeg megjegyzi, hogy »művészetére nézve nincs párja,« nem lehet más, mint *Leonardo da Vinci*, a ki ez időben Sforza Lajos herezeg udvaránál tartózkodott, és a művészeti élet központját képezé.

Egyébként ezen és egyéb kisebb jelentőségű hiányoktól eltekintve, pályázó munkájával történetírásunknak valódi szolgálatot tett és a történetkedvelő közönségnek vonzó olvasmányt nyújt.

Ennélfogva alulírottak a pályamunkát jutalomra és kinyomatásra érdemesnek ítélik. Minthogy a munka nyomtatásban mintegy tíz ívre fog terjedni, czélszerűnek tartanók, hogy önállóan bocsáttassék közre.

Budapest 1883. február 28.

FRANKÓI VILMOS.

B. RADVÁNSZKY BÉLA.

E jelentés alapján a jutalom a pályamű szerzőjének ki fog adatni.

Felbontatván a jeligés levélke, kitünt, hogy a pályamű szerzője dr. *Csanáky* Dezső, orsz. levéltári tiszt.

A választmány örömmel vette tudomásúl az idei pályázat sikeres eredményét s a pályadíjak kitűzőinek ismételt köszönetét fejezte ki.

Ezután titkár jelenti, hogy báró Radvánszky Béla két új alapító tagot szerzett, ú. m. gróf *Bánffy* Györgyöt és báró *Radvánszky* Jánost. Évdíjas tagokul felvétettek: *A szécséni casino és gazdakör*; *Ferenczy* Jakab sz. Benedek-r. áldozár, *K. Lévai* Gyula hittanhallgató, Esztergomban, (aj. a titkár); dr. *Fenyvessy* Ferencz, képviselő, *Tibáld* Mihály járásbíró és *Vecsán* János tanár, Fogarason, (aj. dr. Szádeczky Lajos); *Czelláth* Bálint ügyvéd, Miskolczon, (aj. Petró István); *Bibó* József, Barátos, (aj. a pénztárnok); *Czeizel* Venáncz soóskuti- és *Lattyák* János martonyvásári plébános, (aj. Károly János).

A pénztárnok bemutatta múlt évi számadását, mely szerint	
a bevétel	4018 frt 59 kr,
a kiadás	331 frt 26 kr,

pénztármaradék 3687 frt 33 kr.

Végül folyó ügyek elintézésére zárt ülés tartatott.

KRASSÓ VÁRMEGYE MONOGRAPHIÁJA.

Pesty Frigyes köztudomásúlag épen most dolgozik Krassó vármegye történetén. E monographiából már a 3-ik és 4-ik kötet sajtó alól

kikerült, és a nevezett vármegye diplomatariumát foglalja magában E nagybecsű diplomatariumban 591 oklevél közöltetik a bel- és külföld számtalan köz- és magán-levéltárából; — alig 4—5 oklevélnek kivételével, a többi eddig mind kiadatlan, a szakemberek előtt is ismeretlen volt.

Az említett két kötetet, néhány hónap múlva, a második kötet kiadása fogja követni, melynek feladata minden egyes község (város, falu stb.) történeti leírása. A vármegye általános történetét az első kötet fogja tárgyalni.

Közzétehetjük tehát azon nevezetes tudományos eredményt, hogy hazánk egyik vármegyéje, melyről — daczára felette érdekes múltjának — történetünk vajmi keveset tud, és melynek területén, a múlt századok mostoha viszonyainál fogva, a bűvár tudományos céljaira sem köz-, sem családi levéltárt nem talál, szintoly részletesen, mint alaposan és kimerítőleg le lesz írva történeti szempontból. A vármegyének, mely a munka kiadásának költségét viseli, ezen eredményhez csak szerencsét lehet kívánni, és a nemes áldozatkészség, mely ez eredményt lehetővé tette, a hazában csak osztatlan elismerésben részesülhet.

Tudjuk, hogy csak pár évvel az előtt Krassó vármegye Szörény vármegyével törvényesen egyesítettett. Pesty, még mielőtt ezen egyesülés létrejött, már megírta volt Szörény vármegye történetét, mely 1878-ban három kötetben az akadémia kiadványában megjelent. Pesty ez utóbbi munkához még egy negyedik kötet kiadását tervezi, melyhez neki legjobb sikert kívánunk. A legnehezebb történeti problémák leginkább a monographiákban oldatnak meg, és minél több monographiával bír irodalmunk, melyek mint Pestyé, a mértéket megütik, annál biztosabban oldhatja meg a köztörténet írója a maga feladatát, és a fables convenues száma mindig kevesebb lesz. A ma egyesített Krassó-Szörény vármegye tehát rövid idő múlva *nyolcz* kötetben be lesz fejezve, mert az idézett két munka legteljesebben kiegészíti egymást és egy befejezett egészet képez, mely míg egy felől legfontosabb történeti kútforrások közé tartozik, másfelől történeti tudásunkat hazánk végvidékeire nem is sejtett irányban tágitá.

Be nem fejezhetjük rövid jelentésünket a nélkül, hogy legbúzóbb óhajtásunkat ki ne fejeznők, — bár vehetnők Pesty Frigyes avatott tollából minél előbb *Temes* vármegye monographiáját is. Tudjuk ugyan, hogy Pesty ez idő szerint előszeretettel jogtörténeti irányban érvényesíti tevé-

kenységét, azonban tekintetbe véve azon rengeteg gyűjteményeket, melyekkel rendelkezik, — a melyeket hangya-szorgalommal gyűjtött össze a legkülönbözőbb levéltárakból — és a melyek nélkül soha senki nem fogja a temesi monographiát kellőleg megírni; tekintetbe véve továbbá az ő hívatottságát hazánk déli részeinek beható ismertetésére, méltán elvárjuk tőle, hogy egykori kedvencz eszméjét, Temesvármegye monographiáját illetőleg, el ne ejtse. *A már* részben megjelent, de egészen sajtókész két monographiát tulajdonkép ez fogja megkoronázni; mert habár magában véve mindenik önálló egésznek képez is, mindazáltal van közöttük bizonyos összefüggés. — Sőt tulajdonkép éppen az utolsó, Temesmegye az, mely az által, hogy az alvidéken vezérszerepet játszott, leginkább bejátszott hazánk köztörténetébe. S éppen azon körülmény, hogy Temesmegye élén ma olyan főispán áll, ki maga is szeret történetírással foglalkozni, nyújt arra garantiát, hogy ez óhajtasunk teljesedni fog. S annak alig hiszszük, hogy valami útjában álljon — miután az anyag — több évtized munkásságának fáradhatatlan gyümölcse, már Pestynél készen van.

ÉSZREVÉTELEK TAGÁNYI BÍRÁLATÁRA.

Tagányi Károly azon bírálók közé tartozik, kik nem az *adott*, a *fenforgó tényleges viszonyokat* tartják bírálaikban szem előtt, hanem a kik egy *képzelt irodalmi ideált* gondolnak ki s e szerint ítélnék. Így ítélte Tagányi tavaly Beregmegye monographiája felett, mely ítéletből kitűnt, hogy az említett megye írójának nem a legcsekélyebb bűne az volt, hogy magát mindenben azon programhoz tartotta, melyet történettudományunk legilletékesebb fóruma, a *M. Tört. Társulat* mihez tartás végett írótagjai számára felállított. Tagányinak ez eljárása azonban vajmi kevés helyeslésre talált, mert tényleg nagy méltánytalanságot s nem csekély igazságtalanságot involvált magában, miután mi Magyarországon még távol sem vagyunk abban az előhaladt kedvező helyzetben, hogy oly monographiákat írhatnánk, minőket írunk Angliában, Francia- és Németországban. Nálunk még nincs minden adat együtt s igénytelen nézetem szerint nagy érdem, ha valaki egy-egy megyének, municipiumnak avagy történeti jelenségnek szétszórt anyagát hosszú évek során lehetőleg összeszedi, rendezi, csoportosítja s közrebocsátja. Még egy pár évtizeddel ezelőtt történet-művelésünk tulajdonkép csak is ennyiből állott s ki tagadhatná, hogy azok, kik ily módon az anyagot előkerítették, nagy szolgálatot tettek szaktudományunknak.

Tagányi most ugyanazt az eljárást — bár nem hiszem, hogy érette valaki megdicsérte volna — reám is alkalmazta. Olyasmit kíván

tölem, mit ez idő szerint sem én, sem nálaumnál hivatottabb különb historikus teljesíteni nem képes. Oly vízrajzot kíván tudniillik, »hol az egyes vizek, minden mellékágaikkal, (!) szóval egész vízrendszeröikkel egyetemben s az illető hegyrendszerrel párhuzamban lettek volna tárgyalva.« (!) Kíván tehát, mint látni, egy abszolút értékű művészileg befejezett monographiát. Ám csak kísértse meg ő maga e könnyen kimondott óhaj realizálását! A rendelkezésünkre álló vízrajzi anyag oly hiányos és elkészítetlen, hogy vele ez idő szerint ily művet nem teremthetünk, de sőt sikeres kísérletet sem tehetünk. A mit Tagányi kíván, az egy nagy themának a megoldása, nagy themákat pedig nem lehet oly rögtönösen megfejtetni, főleg ha a hiányos anyag amellett még oly természetű is, hogy kellő feldolgozásához a történetírón kívül az archaeolognak, a geolognak, a hydrolognak, a philolognak szakavatott hozzájárulása is szükségeltetik. Ehhez *megérés* kell, mely csak hosszabb vajúdas után szokott bekövetkezni. A mi Ipolyinak sikerült mythológiájával, az nem sikerülhet minden úttörőnek, hiszen tanúi voltunk annak, hogyan érett meg a fejlődés fokozatos stadiumaiban Pauler Gyula Wesselenyi összeesküvésének, Szabó Károly vezérek korának, Salamon Ferencz Magyarországi török hódításának története. Magyarország oly vízrajzának, minőre bíráló gondol, még évek együttes működésű búvárkodása kívántatik. Nekem s minden historikusnak meg kell egyelőre elégednünk azon csekély relativ eredménynyel is, melyet munkámtól Tagányi sem tagad el. Volt eddig mindössze *egyellenegy* historiai vízrajzi értekezésünk, az anyag épenséggel nem volt összegyűjtve s sortírozva s így Tagányi határozottan sokkal nagyobb igényekkel lép fel munkámmal szemben, semmint az, tekintve a körülmények által feltételezett lehetőséget, illő és méltányos.

Munkám által régi vízrajzunk története azonban, ennek daczára is, egy újabb stadiumba lépett. Az anyag a felvett korra nézve jóformán együtt van s nagy részben sortírozva is. Hozzáadom, hogy e vízrajzi anyaggal egyesítvék úgy a historikus mint praehistorikus búvárlatok vívmányai is, a mennyiben azok vizeink telepítési, culturális és közgazdasági meg hadászati befolyásának kimutatására alkalmasak. Sőt nem egy irányban általános, pozitív lehozások s zárkövetkeztetések is találhatók munkámban, amint elég igazságszerető Tagányi ezt elismerni, a midőn munkám általános részeit mint kielégítőket és tanulságosakat kiemeli. Most az egyes vidékek monographusainak feladata helyi autopsia alapján kiegészíteni és rektifikálni munkámat. Tudom, hogy nem csekély módosításoknak lesz az alávetve, de ezen senki sem fog megütközni, mert e feladat tényleg *egy* ember erejét fölülmúlja. Hogy közel fekvő példát idézzek, említem Szabó Károly nagy könyvészeti művét. Ennek megjelenése előtt vajmi kevesen tudhatták, mennyiben járulhatnának e fontos kérdés megoldásához. De amint a munka megjelent, csak úgy özönlöttek mindenfelől a pótlékok és helyreigazítások, mert a munka helyenkénti hézagossága vagy tévedése minden érdeklődővel tudatta,

mennyiben járulhat a maga adataival a hiányok kiegészítéséhez s az anachronismuskok rektifikálásához. Ha ez munkámnál is úgy fog történni, akkor aztán egy hívatott egyén oly vízrajzot fog írhatni, amilyen Tagányi ideáljában lebeg. Én részemről meg fogok elégedni a negatív eredménnyel is, mert a munkába ölt fáradság még sem volt haszontalanul elpazarolva.

Munkámat másképen, mint *szótári alakban* nem szerkeszthettem. Ez az adott viszonyok között az egyedül lehetséges mód volt, hiszen hogyan dolgozhattam volna fel az anyagot tudományos vízrajzi systémában, *a midőn egy pár száz vízeggyeddel absolute boldogulni nem bírtam*. Nemcsak hogy azt nem tudtam kideríteni, micsoda vízrendszerhez tartoztak, hanem még az országrészt sem bírtam kifürkészni, melynek területét egykor hasították vagy esetleg most is hasítják. Kijelöltem őket mind egy-egy csoportban munkám bevezetésében, ám határozza meg azokat topographice Tagányi, ha tudja. Ezen tetemes vízrajzi anyag nélkül nyilván a tudományos rendszer már eo ipso illusorius, a mit Tagálynak mint bírálónak bizony meg kellett volna gondolnia.

Hogy a *cím* meg nem felel egészen a tartalomnak, azt hiszem, a legkisebb baja. Nem a cím a könyv, úgy mint a styl az ember. Különben itt meg kell jegyeznem, hogy munkám címe — ha bűn — bizony nem az én bűnöm. Az általam munkám homlokára tűzött eredeti cím ez volt: *Adalékok Magyarország vízrajzához*, bár tán szerénységség nélkül mondhatom, hogy tekintve kutatásaim általános eredményeit, pusztán adalékoknál többet nyújtok. Az eredeti címet azonban döntő körökben törölték azon motiválással, hogy a munka az anyagot kimeríti. De én az eredeti cím mellett a döntő határozat után is kardoskodtam, mert beláttam, hogy művem az összes vízrajzi anyagot nem tartalmazza, miután okmány-bányászatunk még nincsen befejezve. Ha a cím, tekintve az időközben megjelent Károlyi-család okmánytárában, meg az esztergomi érsekség Monumentainak II-ik kötetében levő új anyagot, már ma sem felel meg, mennyivel kevésbbé fog megfelelni egy-két évtized múlva, midőn az újabb adatok még inkább fel fognak szaporodni. Térképet is készítettem munkámhoz, mely az áttekintést kétségkívül megkönnyítette volna, de hogy e térkép meg nem jelent, annak ismét nem én vagyok az oka.

Különösnek találja Tagányi, hogy egy-egy víznél minden rá vonatkozó okíratos adatot felhordok. Biztos vagyok benne, hogy ha ezt nem tettem volna, korholásban részesültem volna. És méltán. Ezt az eljárást az egyöntetűség, az adatteljesség, a pontosság követelte egyaránt. A hírló el is feledte, hogy munkám egyszersmind *repertorium*, mely egyebek között arra is van szánva, hogy segédkönyvül szolgáljon a történetíró kezében. Hát ha valakinek speciális oknál fogva valamely vízeggyednek éppen egy bizonyos évre vonatkozó okíratos felemlítésére van szüksége? A Czinár-féle index, eltekintve attól, hogy csak a Fejér-féle Cod.

Diplomaticusra szorítkozik, nem oly teljes. Ez okoknál fogva tehát épen-séggel nem találhatta bíráló különösnek, hogy a nagyobb folyóknál minden egyes oklevél idézve van s esetlen volt abbeli megjegyzése, mintha feltettem volna az olvasókról, hogy ez idézet nélkül el sem hinnék, hogy például a Duna akkor is megvolt.

A betűrendes sorozat ellen tett kifogás tényleg nem sokat nyom. Eleinte úgy állapítottam meg a sorozatot, hogy a *modern neveket* veszem vezérszavaknak. Igen ám, de sok víznek nem ismerem modern nevét, minek folytán kénytelen voltam az okíratos nomenclaturát megtartani. Még a variánsokra nézve is megtartottam aztán az alphabetikus rendet, a variánsokat azonkívül mind egyenként is felvettem a vezérszavak sorozatába, mert különben nem tettem volna lehetőségessé azok gyors megtalálását. Egy okíratban teszem, említették a *Sokirchu* viz, ha ez nincs külön felsorolva a vezérszavak közt, senki sem tudja, hogy hol keresse a variáns valódi nevét, mert nem tudja, hogy a *Cochenseiffe* alatt van megbeszélve. A mennyire lehetett, következetes is maradtam sorrendezési elveimhez, de érthető, ha azt teljes szigorral nem foganatosíthattam. Munkám ugyanis közel egy teljes éven át nyomtatott, mely idő alatt újabb adalékokat szolgáltatott a folyton szaporodó irodalom. Természetesen ezeket fel kellett használnom és miután sokszor azok az ívek, melyekbe jönnök kellett volna, már ki voltak nyomva, nem maradt egyéb hátra, mint a még ki nem szedettek sorrendében számukra helyet találni.

Sajnálom, hogy a sok utalási »lásd« bírálót bosszantja. Ez azonban oly baj, mely természetsszerűleg van az alphabetikus beosztással összekötve. Volt azonban gondom, hogy a szétszórót homogén anyagot általános csomókba összekössem s így keletkeztek a bíráló által kiemelt általános részletek, melyekre nézve tökéletesen mindegy, hogy a bevezetésben találhatók-e vagy az alphabetikus sorrendben, amint tökéletesen mindegy az is, hogy a névtelen vizek ezen vagy más rubrica alatt soroltatnak fel.

Nagy kárnak mondja Tagányi, hogy munkám anyagában, kettőnek kivételével, fel nem vettem a vízre emlékeztető *helynevek* roppant tömegét is. Megengedem, hogy ennek meg lett volna a maga előnye, de az én czélom s feladatom tisztán csak a vízgyedeknek összegyűjtése volt s ez okból még a *tő* és *ér* végzetű nevek közül is csak azokat soroltam be, melyekre nézve az okíratok alapján teljes biztosságba nem jöttem az iránt, hogy víz- vagy helynevek-e? Ezt már oeconomicai szempontból is kellett tennem, hisz különben könnyen még egy 3-ik kötet is kinőtte volna magát, melyet a Bizottság budgetje meg nem bírt volna. De másrészt még azért sem tettem, mert tudvalevő, hogy az Akademia már is megbízta szakemberét a *történeti helynévtár* megírásával, a mi tehát részemről az e tekintetben való fáradságot teljesen feleslegessé tette.

Eredetinek, de sőt naivnak találom Tagányi azon megjegyzését,

hogy nem kellett volna a XIII. század végén megállapodnom, hanem a következő korszakokban is mindaddig búvárokodnom, míg teljesebb anyaghoz érek. Világos, nem is vonom kétségbe, hogy ez munkám előnyére lett volna, mert hiszen többet tanúlva, többet tudtam volna, ám ilyen jó tanácsot adni vajmi könnyű dolog. Én teljesen beelégedtem azon sok évi fáradsalmakkal, melyekkel az anyagnak a XIII. század végeig való búvárlása össze volt kötve. Különben is melyik lett volna az a pont, melynél megállapodnom kellett volna? Hol lesz az anyag teljessé? Meglehet, hogy némely vízgyedekre s vízvidékekre nézve sehol sem. Ha pedig az Anjou vagy a vegyes házi királyok korán át vergődtem volna tanulmányaimmal, micsoda rationál fogva szorítkoztam volna előadásomban csakis az Árpádok kora szűkebb keretébe? Akkor nyilván már az Anjouk vagy a Hunyadiak korának vízrajzát is megírhattam volna, mi azonban nem volt szándékom.

Ha a XIII. század végeig valamely folyóra vagy álló vízre nézve nincs okíratos vagy egyébkénti adat, az ilyen vizet én munkámban fel nem vehettem, az ilyen vizet nem lehet majd a historiai Atlaszon sem regisztrálni, de azért józan eszű embertől csak nem tételezhetni fel, hogy ő azon abszurd következtetésre jusson, mintha az Árpád-korszak végeig az ilyen okíratilag nem documentált víz nem is létezett! Munkám természetesen ily értelemben a pusztá véletlentől lett függővé téve, de kérdem, melyik történeti munka az, mely nem a történeti tényektől függne? Nemesak a pragmatikai, de még a philosophiai történelem sem független a tények meghatározta véletlentől.

Mulasztásnak mondja továbbá Tagányi, hogy én az általam összegyűjtött vízgyedeket előbb a megyék, aztán a folyamvidékek közt osztottam fel perczentekben, a helyett, hogy ez összeget a mostanihoz arányosítottam volna. Ez a vád, ezer bocsánatot kérek, fonák. Amit tett tem, azt azért kellett tennem, hogy feltüntessem, *mennyiben rekonstruálható térképíleg régi vízrajzunk*, ami feladatomhoz tartozott, de magában véve is lehetséges, kivihető volt, míg az, a mit bíráló tölem kíván, lehetetlen, hiába való törekvés is, mert nem bírunk absolut számokkal sem a régi, sem a mai vízmennyiségre nézve.

Végre, mint munkám leggyengébb oldalát, a névfejtést említi Tagányi; de meg kell jegyeznem, hogy ebben sem ítél meg elég igazságosan. Ki kellett volna emelnie, hogy munkámban a *nevek olvasása és fejtegetése az anyag tömegéhez képest egészen elenyésző*. Philolog nem lévén, lehetőleg kerültem e tért. *Én tetteleg s legtöbb esetben csakis a nyelvészek ítéletét regisztráltam*, tettem pedig azt az irodalmi anyag teljessége tekintetéből, lévén munkám, mint már említém, repertorium is. Sokszor bíráló nekem tudja be a szerinte helytelen szófejtést, mintha én kontárkodtam volna. Hiszen én csak egyszerűen regisztrálom, hogy például Jerney a Fynisar-t *Fenéksár*-nak, Pesty az Ásantu-t *Ásántó*-nak ejti. A Kesekun-t is nem én olvasom *Kerekítő*-nak, hanem Hornyik véli azt

így olvashatni. Azonkép a Hernádot sem én származtattam a szláv »hrb«-»hrob«-tól, hanem Hunfalvy Pál és Szabó Károly. Ugyancsak Hunfalvy, az, ki a Boldvát *Boldváz*-re, a Bitvát *Bitváz*-re, a Bósvát *Bósváz*-re, a Zagyvát *Zagyváz*-re, a Szinvát *Szinfolyóra*, a Zsitvát *Zsitfolyóra* magyarázza. Ő szerint a Moldau = *Mold-ach* = *Mold-Fluss*. Megesnék bizony, ha egy historikus tisztán nyelvészeti dolgokban még egy Hunfalvy iránt sem bírhatna annyi confidentiával, hogy állításait elfogadja! Egészen alaptalan továbbá Tagányinak azon állítása, hogy én sehogysz sem akarom elhinni a *Kenderatthó*-ról, hogy az ma *kenderáztató*-nak felel meg. Hiszen világosan írom, »hogy a név ezen s az alant következő alakjaiban nyilván kenderáztatóra magyarázandó.« Amit alább Szabó Lajos után felemlíték, csak az, hogy még így is szabálytalan a *kenderattho* alakulat, amint az százszor igaz is. Egészen hamis továbbá Tagányinak azon vádja, hogy én derűreborúra alkalmazom a zürjén »va«=viz szót minden va-ra végződő víznél. Ellenkezőleg mindig szem előtt tartottam az illető folyóvíznek irodalmi antiquitását s ethnographiai helyzetét s tetteleg nem alkalmaztam oly víznévre, melynek kelta, római avagy népvándorláskori s szláv használata kimutatható, hiszen különben alkalmaznom kellett volna a Drávára, Szávára, Morvára, Blavára, Litavára, Mortvára, Borsvára, Berzavára, Burzavára stb., a mit pedig igazán nem tettem. Különben el nem fogadhatom Tagányi azon megjegyzését, hogy a zürjén képzőket csakis akkor lehet magyarnak mondanunk, ha a törzsszó magyarsága is be van bizonyítva. Lám, Hunfalvy több ilyenek magyarságát ki nem tudja mutatni, sem jelentéseket megfejtetni, és mégis zürjén alakulatúnak állítja. Már pedig Hunfalvyt csak külön nyelvésznek kell tartanom, mint Tagányit, mit tán rossz néven sem fog nekem venni.

Nem áll, hogy Azevpatákat azonosítom Azunthapatakával, ellenkezőleg én azt a magam részéről ismételtén is *el nem dönthetőnek* nyilvánítom. Legfelebb tehát annyi az én bűnöm, hogy supponáltam, hogy a két név valamikép azonos tárgyra vonatkozhatik, de azt hiszem, ez a bűn sem tartozhatik a halálosak közé, miután okírataink állhatatlan és következtetlen írásmódja, az okíratok íróinak eredeti tollhibái és a közlőknek palaeographiai néveltorzításai nem nyújtanak minden esetben ingatlanul szilárd alapot. — Kifogásolja bíráló, hogy az *eurem*, *euren*, *verem* szavakat *örvényre* magyarázom, de az én olvasásomat és a Jerneyét teljesen igazolják magok az okíratok, melyek szerint *eurem*, *euren*=*vorago*. A *vorago* szó nem jó elő *verem* jelentésben, hanem, mikép Páriz Pápai is bizonyítja, *örvényt*, *mélységet* jelent. — Az sem áll, hogy én a *Zege*-t *átkelőhelynek* magyarázom, hiszen világosan kiteszem, hogy az *vízrekeszték*, *clausura*. Másutt a szó e helyes értelmét pláne magyarázom is! (I., 77. *Allosceghatya* czikkben.) Jerney az, ki *Zege*-t is, *Zegy*-et is *Csege*re magyarázza s nálam csakis ezen *szabolcsmegyei tiszamenti Csege* nevű helységről van mondván, hogy=*átkelőhely*, mert a *cseküszni* (=átkelni, átgyázolni) elavult igéből származik, mikép azt Nagy Imre a Századokban

kifejté. Különben ez a példa is világos intelemül szolgálhat minden írónak arra nézve, hogy szövegezésében nem lehet eléggé óvatos. Ugy kell írni, hogy még az erőnek erejével félreérteni s gánacoskodni akaró kritikus se rabulistikázhasson ki mást, mint a mit az író értett.

Egynémely más olvasása is másképen fog hangzani, ha majd a Fejér-féle incorrect, helytelen szövegnevek palaeographiailag helyesen közölve lesznek. Helyes kétségtelenül, hogy a Fizeg és Fiszug=Fizügy = Füzvíz, de én sem magyaráztam az Ozyw, Zeu, Ozzy stb. szavakat alap nélkül *kis* értelemben. Az Ozyw és variansai egyes okiratokban a Nog, Magnus szóval lévén *egyeses ellentétbe* helyezve, *kis*-re véltem magyarázhatni. Ha csakugyan kontárkodtam vele, készségesen verem mellemet. Lehetséges, hogy a Gecznoud=*Disznód*, *Disznós*, de nem látom azt bebizonyítotttnak. Viszont beismerem, hogy elnézésből egyik-másik folyó-variáns két helyen is lett regisztrálva külön folyóul, mit részint kéz alatt baráti figyelmeztetés következtében, részint önmagamtól is később észrevettem, de a mit bíráló az Wlscit és Welchcz-re nézve mond, ilyenül el nem fogadhatom, miután az egyik mint *folyó*, a másik mint *mocsár* szerepel okiratilag. Azt jól tudom, hogy okiratilag sokszor a terminatiók összekevertetnek, de ilyes esetekben, hol több okmány jobban fel nem világosít, magamat elvből a szöveg betűjéhez tartottam. Egész készséggel s hálával ismerem el, hogy bíráló egyik-másik felhozott adata okulásomra szolgált. Azonban bíráló is természetesnek fogja találni nekem, ha az elmondottakban több rendbeli hamis vádjait magamról elhárítani igyekeztem. Ezt tennem kötelességem volt irántam, munkám, s a Tört. Bizottság iránt, mely e munkámat kiadta. A mi tölem telt, azt erőm kimerüléséig becsületes igyekezettel tettem meg, úgy, hogy nem fog ezután sem igen búsítani, ha netán egyik-másik üggytárs ezt be nem látná.

DR. ORTVAY TIVADAR.

V Á L A S Z.

Vannak-e történeti fórumok? mit tart Ortway úr a történetírásról, Lehoczkyról vagy az én kritikai elveimről s dicsérnek-e értük vagy sem? az, az ő könyvére nézve egészen közönyös. Hogy *néki* lehetetlen volt mást írni, mint szótárt, s hogy viszont a vízrajz mennyi fáradságba kerül? s hogy sok víznek helyét nem tudta kijelölni: az az ő baja s nem a bírálóié. Annak elbeszélésében pedig, hogy az akadémia budgetje egy harmadik kötetet már meg nem bírt volna, hogy meddig tartott a nyomtatás, hogy a döntő körökben mint folyt le az a »petit drame«, melyben az áldozat könyvének címe volt: kissé jobban vigyázhatott volna, nehogy az olvasó közönség, a tudós szerző úr rovására mulasson rajtuk. Hibázott-e a bíráló, mikor a cím után *vízrajzot* kívánt? »ideál« volt-e

ez is? ez a kérdés, s a feleletért sem kell messzire fáradnunk. Hiszen itt van, éppen a szerző úr által kritizált *Fekete Zs.* könyve, mely — ha máskülönben még rosszabb volna is — csak azért, mert *vízrajz* és nem szótár, koncepciójában mégis jobb az Ortvy úr művénel. Feketében megvolt rá az elhatározás, ő legalább a dolgokat okaik szerint igyekezett összeállítani, ott, hol Ortvy úr a logikánál sokkal ifjabb keletű institútióra: az ábcézére bízta magát. Amit másrészt az anyagnak teljesebbé tételéről írtam, az annyira nem »náiv«, hogy azt akár az Ortvy úr észrevételeiből is bebizonyíthatom. Itt mondja szerző úr, hogy a *Wlscit* és *Welchez* nem vehető egynek. Ha pedig megfogadja vala tanácsomat s először is *rajzot* írván, vidékről vidékre megy, azt találta volna, hogy e két víz *egy* vidéken feküdt. Most aztán, mivel a *Wlscit* folyónak, a *Welchez* mocsárnak nevezetik s amaz Felső-Szöllös, ez pedig a szomszéd Berencset határolja és az árpádkori anyag e két víznek azonosítására elégtelen, tovább kutat, míg végre kezébe került volna a nemz. múzeum registrálatlan íratai közül egy 1542. évi oklevél, hol Felső-Szöllös határául, tehát ugyanaz a *Wlscit Welch*-nek van írva, a mi viszont nem lehetvén más, mint az »ecz« végzettel megtoldott *Welchez*: nem lett volna többé kétsége az árpádkori *Wlscit* és *Welchez* azonossága felől. Így lesz az árpádkori anyag teljessé s marad árpádkorinak; s ha szerző úr minden egyes esetben, hol anyaga elégtelen volt, ezt a módot használja: adatkészletét nem tette volna függővé a véletlentől, mint ezt ő maga is elismeri. *Ez* a véletlen azonban nem analog azzal »a tények meghatározta véletlennel«, melylyel Dr. Ortvy úr menti magát, mert az *adat* tudvalevőleg nem *történeti tény*; de különben is, éppen a mire hivatkozik, a filozófiai történelemnek — ha már ez üres distinctióra szükségünk van — hivatása, hogy a miben a köznapi ember véletlent lát, azt okokra, törvényekre vezesse vissza. Ezeket kellene meggondolniok azoknak is, kik majd a históriai Atlaszt fogják készíteni s úgy szerkesszék, hogy miatta a józan ész ne jöjjön ellentmondásba a tudománnyal, mint azt Ortvy úr szavaiból következtethetem. Ami a helynév-fejtegetéseket illeti, minthogy az igazságra nézve teljesen közönyös, Hunfalvi mondja-e vagy más, kár volt őt alúlirottal méregetni össze, mert a gúny éle éppen Ortvy urat sújtja, hogy mindenben a meseter szavára esküszik s hogy éppen a »tekintély« káprázata bénítja meg a saját ítéletét. Hogy pedig a mások fejtegetéseiert őt támadtam meg: az természetes, azt kellvén hinnem, hogy ha nézeteiket fölvette, egyszersmind osztotta is. Vádam épen az az ítélethiány volt, mit szerző úr a nézetek megválasztásában tanúsított, ép azért ennek, a saját határozatlanságának, s ne a bíráló gáncsoskodási hajlamának tulajdonítsa, ha olyasmit imputáltam neki, a mit ő nem értett úgy. Az *Azeupatak*-nak *Azunthapataká*-val való azonosságát ő találta ki, mikor azt »el nem dönt-hető«-nek nevezte; a *verem* szót pedig »észrevételei«-ben most is *örvény*-nek mondja, pedig az mindíg *verem* marad s nem változata az *eurven*-nek.

Ő az oka, ha a *kenderáztató*-ra nézve is mást fogtam rá, mint a mit szerző úr értett, mert mikor helyesen arra értelmelte a *kendurattho*-t, elrontotta azzal a föltevással, hogy e szónak első alakja tán »*kendertő*« volt, s mert abból etymológiailag soha sem lehet *kenderáztató*, rámondtam, hogy habozik. Ha félreértettem őt a *zege* szónál, azért is csak magát és stílusát okolhatja, mert ha a II. kötet 438. lapján ezt olvassuk: »*Zege clausura, vízrekeszték* . . . Jerney *Csege*-nek ejti. Valódi értelme=*átkelő hely* . . . « kinek jutna eszébe, hogy nem a Zege, hanem a Csege az átkelőhely. De ha még a *bíráló tévedése*ért is ő a hibás, nem tudom, mi célja volt »észrevételei«-nek, csak azt látom, hogy az a fölötti nagy vitában: kinek van igaza? megfélekedezünk a »Századok« olvasóiról, kik a mi házi bajainkban kelletlenül, únva vesznek részt s legfőlebb hiúságunkon mosolyognak.

TAGÁNYI KÁROLY.

NEHÁNY MEGJEGYZÉS DR. ORTVAY TIVADAR ÚRHOZ.

A »Századok« f. évi II. füzetében Magyarország vizei múltjáról írt munkámat fent nevezett bírálata tárgyává tette. Ez ellen nem lehet semmi kifogásom, sőt ha a bírálat helyes lenne és talpraesett iudiciumot olvashatnék ki belőle, köszönettel fogadnám és művem folytatásában haszonra fordítanám. Azonban bármennyire sajnálom, az alább regisztrált botlásai miatt azt nem tehetem és modora miatt kénytelen vagyok az igen tisztelt Szerkesztőséget következő helyreigazításaim közlésére felkérni.

Mindenek előtt megjegyzem, hogy munkám megírásában járt ösvényen nem haladhattam, mert ilyen nincs. Munkám már 1877. évben kéziratban elkészült s midőn mult évben kinyomattam, jelent meg Ortway úr könyve Magyarország vízrajzáról. De, a mint utólag meggyőződtem, ezt ösvényül tekinteni nem lehet; mert inkább csak névmutató s a hol mond valamit, legtöbbször a tárgy nem értése miatt, még helyreigazítást kíván. Én a közlöttekben csak előzményeket kívántam nyújtani később megírandó tanulmányaimhoz.

Azonban a t. bíráló úr, rám fogván, hogy szerénytelenkedem s jeleseinket *viczezelem*, egészen sértő modorban nekem ront s először is azt tünteti fel hibámul, hogy a legújabb kiadványokat s történelmi stb. dolgozatokat nem ismerem. Hát azon forrásokat, melyeket oly fitogtatva emleget, én mint eddig vidéken lakó, oly könnyen, mint ő, meg nem szerezhettem. De azért azt következtetni, hogy mert valaki ezt vagy azt még el nem olvashatta, eo ipso téved, ez a bírálatnak oly neme, melyet igazságosnak el nem ismerhetek. Hiszen én viszont vagyok azon helyzetben, hogy idézhetek forrásokat, melyekbe Ortway ur, a mint látom, még be nem pillantott. De ily argumentumhoz folyamodni nem tartom

méltónak; mert kiki tudja, hogy történetírásban forrásokat kimeríteni teljesen csaknem lehetetlen.

Hogy megérdemlem-e Ortway úrnak gúnyjait és bírálatának a tárgyhoz nem illő mondatait, ezt a t. olvasó közönségnek lesz alkalmja megítélni, ha majd a magyar idöket közleni fogom s lesz módja a felett is dönten, megállnak-e felfogásaim vagy nem? Addig is kötelességem Ortway úrnak több téves állítására figyelmeztetni.

A t. bíráló úr odaveti, hogy én nem mondok új dolgokat, mert azok az ő forrásaiban megírvák. Hát egy történetíró feladata abban áll, hogy maga álmódjék ki új dolgokat és nem szabad neki a szétszórt adatokat egymasmellé állítva ezekből consequentiákat vonni, melyek valamely nemzet társadalmi életére is vonatkoznak? Ortway úr szerint nem ezt kellett volna czélomúl kitűzni, hanem egyebeket. Azt képzelve talán, hogy az ő apparatusai elegendők, ily leczkét ád elém a 158. lapon: »A fő dolog mindazonáltal az lett volna, s Fekete feladatának lényegét az képezte volna, hogy topographyce kijelölje a rómaiak eme culturválalatainak nyomait.« Hisz én azt tudtam, hogy ily kijelölés óhajtható s az előszóban ki is fejeztem. De ma még ilyesmire csak az vállalkozhatik, a ki csupán brillirozni óhajt, de nem valóságnak megfelelőt írni és készíteni; és pedig ezen okoknál fogva. Először, mert az adatok, még Ortway úr forrásainak felhasználásával is, igen hézagosak. Másodszor, mert az adatokhoz még külön helyszíni tanulmány szükséges. Harmadszor, mert eddig a római leleteknél a helyekre nézve elégséges kritikával nem jártak el. A feliratok nagy serege már nem volt eredeti helyén, hanem másfelé elhurczolva, épületek falaiba rakva találtattak s onnan kiszedve kerültek muzeumokba. Ezért sok eddig történt megállapodásban bízni nem lehet. Negyedszer, leleteknél senki sem figyelt arra, vajjon a felső talajban vagy ez alatt heverték-e? Ez pedig lényeges dolog ahhoz, a mit a t. bíráló úr kívánna tőlem. Teszem fel, ha ő akkor, midőn Tibiscum romjain kapargatott s ezt az Archeaol. Közönyben elbeszéli, egyszer-mind tudomásunkra hozza, hogy ama város romfalait ma televény borítja-e, vagy pedig a közeli Temes folyó hordalékja, ebből már ennek folyására s képződésére nézve bizonyos következtetéseket lehetne vonni. De a miért a t. bíráló ezen dolgokat maga mindenütt elfelejti s csak pusztán a feliratokat keresi, hogy ezeket a külföldre rögtön megküldhesse, azt hiszem, az nem az én mulasztásom. Valamint az sem, hogy mindazon hévívízű római fürdőket elő nem sorolom, melyekről neki tudomása volt. Ez az ő érdeme, ebből én magamnak vindikálni nem akarok.

Azt mondja továbbá t. bíráló úr: »a Traján híd leírása pláne olyan, mintha még Aschbach ideje előtti korból származnék. E nagyszerű híd lerontását illetőleg nagyobb súlyt fektet a 6. századbéli Prokopioszra, mintsem a 2. századbéli Cassius Diora«. Hát ha a t. bíráló úr azt szebben tudta volna leírni, kár volt vele engem meg nem előznie. Én ama két író állítását egyszerűen közlöm, a nélkül, hogy Prokopioszra,

helyezném a »nagyobb súlyt«. Ezt tennem szükséges volt, mert a dolog természeténél fogva mindkét állítás valószínű. Melyiknek van teljesen igaza, azt Ortvy úr sem döntheti el minden nagy apparatusa ellenére.

Azon vélekedésemre, hogy Alsó-Moesia a mai Romániában feküldhetett, imígyen argumentál: »Ez abszurd állítás ügyében azonban hiába hivatkozik Eutropiusra, mert ez illyesmit sehol sem mond. Moesia mindig a Duna-jobbparton feküdt stb.« Ezt szükséges volt odalökni, mert ő és némely romanologunk Moesiát már kiczövekelték a Duna jobbpartjára s az bosszantó, ha valaki az ő kiczövekelésökben nem bízik. De hát kérem, tessék elővenni a byzanti írókat. Ezek mindnyájan Mysiát a balpartra a mai Romániába helyezik. De íme, mit mond Eutropius az ő Breviarium-ának IX. könyvében: »Aurélián a dárcziai koloniákat Moesia középebe telepítette s ezt nevezte el Dárcziának és Moesia most a Duna jobb partján lett, hol a Duna a tengerbe ömlik, míg előbb a balparton volt.«

Ebből megítélheti a t. olvasó, mily értékkel bír Ortvy úr fentebbi mondata. Kár tehát »az abszurd« argumentummal annyira hajigálózni, mert vissza talál pottyanni annak fejére, a ki azt máshoz hajíthatni hitte.

Kérdi ezután, hát nem tudom-e, hogy Rómer a római hadi útát a Maros hosszában a balparton konstataálta? Ezt tudom, hanem oly tekintély, mint a nevezett, megérdemli, hogy őt kellő számú s biztos adattal czáfoljuk. Ezért ama nem létezett nagyszerű hadi útról beszélnem még nem lehetett.

Továbbá a t. bíráló úr szerint a lacus Volcae tavat roppant tévesen azonosítom a Balatonnal. »Az nem a Balatonra, hanem a Palicsi tóra vonatkozik« (160. lap) és szerinte Hiulca és lacus Volcae=Palicsi tó. A történeti adatok szerint Probus császár Sirmium felett csapolta le a Hiulca mocsárt. Ennélfogva azt oly könnyen a Bácskába áttüntetni azon romanologok kedvéért, kik ott római vallum-okról, hadi utakról stb. szeretnének írni, nem lehet. Hogy bíráló úr, és azok, kik a Palicsi tóban fedezték fel a Hiulcát és a Volcae tavat, mily lelkiismeretesen jártak el, kitűnik abból, hogy a Palicsi tó csak a múlt század végén keletkezett. Ugyanis többi közt Csaplovics (Gemälde von Ungarn I. Th. 1829. Seite 75.) írja, hogy ama tó helyén 1740-ig futó-homok volt. Attól kezdve felfakadó vizek elmocósárosították. 1781-ben keletkezett mocsár kerülete 8800 öl volt. Ez még tovább növekedett és 1829. évben területe már 875 kat. holdra rúgott.

Íme Ortvy úr alaposságának bizonyítéka. Ő persze csak Momból és Marquardból kutat. Neki a mi szegény hazai íróink nem keltenek s ezek könyveiben a római felírások se érnek annyit, mint a külföldi recensensek kezében!

Munkámban felemlítém, hogy Ptolomaeus a Marosra Rhabo nevet használ. Erre így kritizál Ortvy úr: »a nála szereplő Rhabo a Rábura vonatkozik s e nevet csak is némely régiebb író trititátlansága magya-

rázta a Marosra.« No kérem, üssük fel nevezett író könyvének 1540. évi kölni kiadását. Ennek 100. lapján mondatik, hogy felső Pannonia határát, képezi északon a Duna folyó egészen a *Narbo* folyó torkolatáig. Íme tehát a Rhábó nem egy a Rábával. Tovább ismét alsó Pannonia határáról olvassuk, hogy ez nyugot felől a *Narbo* folyó torkolatától kezdődik. Most fordítsunk a 135. lapra. Itt nevezett író elsorolja Dácia folyóit ekként: *Tibiscus* (persze, ez alatt Ortway úr szerint nem a Temest kell érteni, hanem a Tiszát), *Rhabó*, *Aluta* és *Ciomber*. Ezen idézetekből azt hiszem, elég világos, hogy a Rhábó nem a Rábát jelenti, miként Cellariusnál sem. Még odább a t. bíráló úr ekképen szedi össze argumentumát: »A mit pedig Fekete a Maros-torkolatra vonatkozólag állít, oly *abszurd* okoskodás, mely akár párját ritkítja.« No kérem, ha egy nevére féltékeny író jónak látja ily modorban czáfolni, ott már a dorong se lehet messze s kérdenem kell emagamtól, vajjon nem rossz-akarat inspirálta-e a bíráló úr czikkét? Bátor vagyok itt a t. bíráló urat a következőre figyelmeztetni. Ha nem is néziünk szét Torontálban, már a felső-torontáli szabályzó társulatnak ártéri térképei semmi kétséget nem hagynak fenn az iránt, hogy a Maros régen sz. Péter és Ó-Bessen-yő tájáról délnek folyt a Duna felé. A régi meder még mai nap is félre-ismerhetlenül van markirozva. Egyedül Becskerek felé nem tudhatjuk, hogy a sok meder közt melyik lehetett a legalsó rész? És ezen bizonytalanságnak is van oka. Ugyanis a Tisza még nem oly rég Titel felett jobbra fordúlva, ömlött be a Dunába. Ezen régi medre elül hátul eltűmetett s ma már csak magas áradásai ömlenek belé, melyek mindinkább iszapoltják. Mai útja tehát emberi segítséggel meghódított meder. Ezt elmondhatja Ortway úrnak Titel, Zsablya és Csurog vidékén minden ember. De ha a Maros régi útja nem volna is tisztán felismerhető, állításom igazsága még akkor se vonható oly diákos modorban kétségbe; mert hisz pl. a Berzava csak 100 év óta folyik mai medrében és régi útját már több határon át igen nehéz megállapítani, pedig kétségtelen, hogy 100 év előtt nem mai ágyában folyt, mert ezt Mária Terézia ísatta.

Már az eddigi ízetlenkedések czáfolatával is beérhetném. De a bíráló úr még azon állításomat is kétségbevonja, hogy a mai Maros sem a régi módon folyik. Úgy látszik, Ortway úr hiába böngészte okleveleinket, mert ezek helyeit nem érti. Hát kikerülte figyelmét, hogy a Maros régebben Szőregnél ömlött a Tiszába s eme helynél vámosták meg a sót, nem pedig Szegeden? Nem tudja, hogy azután ismét feljebb vonult a torkolat s ennek mai helye már a Károlyi grófok munkája? Hát biz ezt Ortway úr nem tudja; mert Momsenben már nincs benne.

A mit tehát a Marosról írtam, az teljesen megfelel az igazságnak s Ortway úr »abszurd« czímezgetéseit visszaútasíthatom egész tisztelettel.

Ezek után 162. lapon írja: »Sisciát és Segesticút két külön hely-

nek veszi, a mi szintén téves, mert a Strabo különböztetése csakis a polgári és katonai Sziszokre nézve értendő, a városra és erődre, a mint ezt Forbiger és Momsen már régen kiderítették. Ez ismét egy különös judicium. Nemcsak Strabo, hanem mások is beszélnek Sisciáról és Segesticáról egészen külön. Nekünk tehát csak úgy szabad neveket említeni, hogy utána tegyük, miszerint: a kettő ugyanaz? De hogy nem éppen így van, az Momsen és Ortway úr ellenére, nem tekintve Pliniust, kitűnik a következőből. Strabonak Falconer-féle kiadásában 454. lapon olvassuk: »Prope Segesticam sunt etiam Syscia oppidum et Sirmium in Italico itinere.« Tehát innen világos, hogy Segestica és Syscia a Száva menti római úthán feküdtek és a két nevet külön használni szabad s hogy Segestica és Syscia ugyanaz volna, ahhoz kétség férhet.

Kikel Ortway úr a *Vinnacium* név használata ellen is. De hogy melyik az igazi név, azt elfelejti bebizonyítani. Vagy talán azt hiszi a feliratokban csonkítva írt Vim. szótag megmutatja, hogy *Vinnacium* az helyes? De a byzanti írók fordítói *Vinnaciumot* írnak s ebben ezeket követtem.

A 166. lapon megró, a miért az őskorra a *barbár-korszak* név fordul elő nálam. De én csak *Lehoczkyt* reprodukálom, a hol ama név előfordul. Leczkéztetését tehát helyesebben ő hozzá kegyeskedjék intézni.

A 167. lapon abszurdumnak tartja azt is, a mit az Alduna keletkezéséről írtam s bizonyos geologusokra hivatkozik. Úgy látszik, bíráló úrnak a geológiáról is igen sajátos judiciumai vannak. Hát hogyan állunk az Aldunánál geologiailag? A Duna útjában, hol az a szorosokba bétér, a hegyek felső sziklatömegét mindenütt mészkő képezi. Helylyelközzel jönnek elő homokkő és a meder fenekén eruptív trachyt kőzetek. Már most Ortway úr azt képzei, hogy midőn ezen eruptív kőzet a föld gyomrából felfelé tolatott, a hegyek kétfelé repedtek. Erre azután a egészen keresztben levő torrensek a hegyek tetejéről derékszőgben neki fordultak. Hasadékoknak és ezeket el kezdték kisikálni a mai Dunává. Ez pedig az alatt szép csendesen összehúzta magát az Alföldön és csak leste, hogyan csinálnak neki utat amaz apró demiurgusok. A ki így ítél, annak legelőször is két dolgot kell tekintetbe vennie. Először az eruptív kőzetek korát. Másodszor a fölött kell dönten, vajjon amaz eruptív kőzetek még mint híg láva, avagy már mint kemény sziklák tolattak-e felfelé, akkor, midőn már a légesapadékok folyók alakjában kereszték útjokat? Ezeket azonban, merem állítani, egy geologusnak sem sikerül kétséget kizárólag eldönteni, A mit ily irányban mondani lehet az csak hozzávetés. De az már kétségtelen, hogy a szénsavtartalmú víz a mészkő-sziklát bontogatni és áttörni képes. Ezen áttörés nyomait, szabad szemmel láthatólag, magán viseli a Jucz, Greben, Kazán és Vaskapu szoros. Ily példák hazánkban máshol is előfordulnak. Így Hunyadvármegyében a boiczai patak szintén egy mészkő-hegyen áttörve folyik s fenekét még mai napig se tudta annyira vájni, hogy az alúl levő trachyt-

réteggig jusson, míg a sokkal nagyobb tömegű Duna már azon munkát egyes helyein elvégezte; de ezutáni munkája éppen ez által vált nehezebbé s ma ott a legsekélyebb, hol fenekén már nem mészkö, hanem trachyt jön elő; mert ez már jobban ellentáll.

Ortway úr megharagudott azért is, hogy a nagy *compact elemű* szlávság régi műveltségéről kevés respectussal beszélek. Ezért ő pártfogása alá veszi a nagy szláv műveltséget s ily judiciumot hirdet: »Még az olvasztó erejű római se tudta magát mindenben e befolyás következményei alól kivonni. Ott vannak a római helynevek, ott, a mire szerzőnek tárgyánál fogva kiválóan kellett volna tekinteni, a *víznevek*.« Erre, azt hiszem, elegendő a következő megjegyzést tennem, hogy tisztában legyünk a dologgal. Az ázsiai indus és az afrikai néger szintén neveikkel ruházta folyóit és telephelyeit. A közéjük foglalni ment angol és francia kénytelen ezen neveket megtartani és használni. Láát már most ebből az következik, hogy ama néger műveltebb az angol és francziánál? Ez csak Ortway úr judiciuma szerint következik. Épp így volt ő régen az ő nagy kompakt szláv elemével. Midőn egy felől a kelta és germán, más felől a római és végre keletről a szittya ütött be a szlávok fészkeibe, bármennyire bolygatta szét ezek egységét, mindenik kénytelen volt a vízneveket átvenni. De már most azt következtetni, hogy ezen oknál fogva ama szlávok műveltebbek lehettek, mint bármelyik köztük foglaló nép: azt tenni csak úgy lehet, ha az ész logikáját feje tetejére állítjuk tótágast állani.

Finis coronat opus. Végtere a t. bíráló úr ekként képzei a vízi dolgokkal foglalkozó történetíró hivatását: »ő (már t. i. én), e könyv tartalma után következtetve, nincsen tisztában azon feladattal, melyet ma nap egy hydrographicus történetírónak megoldani kell. A külföldnek e téren működő vezérférfiai történeti tényekben (?) s geológiai vizsgálatokban nyomozzák a vizek hatása által nyilatkozó természettörvényeket. Fogynak, apadnak-e a continens vizei? Vándorolnak-e a mozgó vizek földünk tengelye körüli rotatioja következtében?« Végre imígyen akar agyonütni:

»Ilyenekre és hasonlókra kell vízrajzi történetírónak felelnie s minthogy Fekete Zsigmond ily kérdésekre nem reflectált, azért műve el volt ítélve már conceptiója pillanatában.«

Ez egy egészen új principium, mely más szavakkal annyit tesz, mint hogy a történetíró álljon be alchymistának s keresse, hogyan kell a vízből aranyat csinálni. A történetíró kutasson oly természeti tüneményeket, melyek véghemenetele ezredévek munkája. — Ős időkben a víz csak mint pára létezett. A mint a föld hűlni kezdett s mozgása, forgása lassúdott, elkezdtek a nagy állóvizek, majd a folyamok. A természettudósok szerint a föld folytonos kihűlésben van, a mint gyengül rotatioja és nap körüli mozgósebessége. De hogy ezen sebesség annyira gyengüljön, hogy a földön a víz csak mint jég létezhessek s a szerves élet

megszűnjék, hozzávetőleg 32 ezer millió esztendő szükséges. No már most, Ortvay úr szerint, a történetíró hivatása ezen végtelen időn át lesni az atomnyi változásokat. Ez a vizrajzi történetíró hivatása? Nem, t. bíráló úr! Az ily dolgok a természettudományok körébe tartoznak, jelenen: a geologia és hidraulika körébe. A jelen korban egyedül a nehézségi erő az, melynek figyelembe vételével a folyók irányára következtetni lehet; de nem a történeti, hanem a hidraulikai tudományban. A történetíró csak számolhat ezen tényekkel, de az ő feladata felfogásom szerint másban áll. Abban tudniillik, hogy az emberi tevékenység miként változtatja meg időlegesen a vízfolyásokat és ama tevékenységre őt minő célok elérése ösztönzi és művelődésével hogyan változtatja, fokozza ama tevékenységet? Amint ezen tevékenységet kisebb-nagyobb fokúnak találja s egyik nép ide vágó munkálkodását másokéval összehasonlítja: viszont következtetésekre jut ama népek műveltségi, szellemi belédletére. Hogy jobban megértessem magamat, csak néhány tényre reflektálok czúttal.

Mint fentebb említettem, okleveleinkből kétségtelen, hogy a Maros mai irányának torkolata a középkorban Szőreg alatt volt s mai torkolatát pedig a Károlyi grófok által megindított tevékenység, munka okozta. Tehát a magyar történetírónak, ki vizekről ír, kötelessége ezen tényt konstatálni és nem a kör négyyszögűsítésével felérő problémákon törni fejét. Okleveleinkből megolvasható, hogy a Dunának azon ága, mely Madoesánál létezik, egykor csatorna volt. A történetíró kötelessége ismét konstatálni ezen tényt, hogy ott a mai Duna nem a föld rotatiója következtében, hanem magyar kezek segítségével keletkezett. És ezután kötelessége kutatni: micsoda okok készítették a barbár magyart ama csatorna ásására? Ha megtalálta az okot, akkor a középkori magyar szellemi állapotáról és közgazdasági műveltségéről egészen új képet tár elénk.

Hogy még jobban megértessem magamat, most két tényt állítok szembe egymással. Egyet a németektől és egyet a barbár magyartól.

A nagy Németországban a *jus stapulae* kedvéért az Elbén üzött hajózást több választó fejedelem még 1772-ben is *káros merényletnek és istentelenségnek bélyegzi*. Ezért a parti városoknak meghagyatik, hogy az ausztriai hajók felfelé jutását minden áron gátolják. Ez az egyik tény. Magyarországon pedig úgy a bécsi és regensburgi kalmárok, mint a florenczi bankházak hajói, nihelyt a harminczadot, mely a mai vámokat helyettesítette, lefizették: szabadon jöhettek-mehettek a Dunán. Azon kívül csak a hajókból a kikötők piaczaín árult tárgyak után kellett helypénzt fizetni. De az idegen hajó nem volt köteles megállni Esztergomban, ha ő Budáig akart leevezni. De nem így volt az Ausztriába igyekvő magyar hajókkal! Ez a másik tény. Már most ha ezen tényeket szembe állítjuk, nem vette észre Ortvay úr, midőn okleveleinket böngészte, hogy ezek mily szépen beszélnek önmagukban is? Ugy látszik, nem. Mert

nem értvén okleveleink illető helyeit, az ily dolgokra nézve Momsenből már nem nyerhetett útastást. E helyett ő villovvi Stefanovics lovagot állítja maga elé mintaképül, ki csak majma egy orosz-német fantasztának s ily alapon akar ő is a kör négyszögüsitésén fáradni.

Ebben őt nem követhetem, hanem maradok a magam útján s ha az én felfogásom vele, az ő judiciumával nem egyezhetik, ezt sajnálom; de róla nem tehetek. Midőn pedig a fentebbiekben csak röviden érintett dolgok tudatával bírok s a nemzetünkre mindúntalan, idegenektől rákent hazugságokkal szembe tényeket állítani törekszem, ez nem »berzenkedés«, mint a bíráló úr magát kifejezi, hanem az igazság keresése. Ez lehet helytelen az ő judiciuma szerint; de az ő kedvéért sem alchymistaságot üzni nem akarok, sem pedig az idegen Tissot-féle felfogásoknak hízelegni nem óhajtok.

FEKETE ZSIGMOND.

VÉGSZÓ FEKETE ZSIGMOND ÚRHOZ.

Összes bírálataim arról tanúskodnak, hogy én az általam megbírált vagy megbeszélt munkák egyes fogyatkozásaira vagy tévedéseire nézve mindig találtam méltányos mentséget. Ha Fekete úr víztörténeti művének hiányait és tévedéseit nem mentegtettem, hanem ellenkezőleg szokottnál jobban hangsúlyoztam, annak *egyedüli* oka azon leplezetlen önfelbecsülés, melylyel Fekete úr mások fölé helyezkedni akar s azon ironia, melylyel két jeles hazai tudósunkat sértette. Méltóztassék akár Tormától akár Lehoczkytól megkérdezni, vajjon megtiszteltetve érzik-e magukat Fekete úr megszólása által! Ma ezeket akarta nevetségessé tenni, holnap majd másokra kerül a sor, a szerint amint utjába kerülnek. Ez azonban nem járja, mert az érdemet az ellenfél soraiban is becsülni kell.

Ami pedig Fekete úrnak ellenem felhozott fentelbi ellenérveléseit illeti, azokra teljes meggyőződésből mondhatom, hogy bírálatom igazságát meg nem ingathatják. Válasza csak jobban megerősít azon meggyőződésemben, melyet munkájának ismételt átolvasásából merítettem. Ő sem szövegtanulmányokat nem tett, sem a kíváncsú történeti és régészeti ismeretekkel nem bír. Érveimet ennek következtében összezavarja, önkényesen többet tulajdonít egyes állításaimnak, helylyel-közzel félre magyarázza azok értelmét. Többi közt rám idézi Csaplovicsot, Ptolemaeust és Eutropiust is, de ezzel nyilván csakis szélmalom ellen küzd. Hisz én nem beszélek a *bácsmegyei* Palicsi tóról, hanem a *szerénmegyei* Palacsi vagy Kórogyi tóról, amint ezt munkámban (II., 295.) per longum et latum olvashatja. Ptolemaeus és Eutropius pedig egyaránt egészen melletttem bizonyítanak. Adasson magának kritikai kiadásokat s meg fog róla győződni, hogy nem úgy van, mint ő mondja. Az Eutropiusból vett idézet épenséggel egészen hamis.

Hogy saját munkámat s judiciumomat kicsinyli, azzal nem törődöm, mert önálló buvárkodásom eredményei — és legyenek ezek bármily csekélyek is — nem lehetnek egy nem szakember kicsinylésétől függőek. Arról is legyen meggyőződve, hogy az okiratok megértéséhez nem ő tőle fogok tanácsot kérni. Ha pedig hazafiságomban akar gyanúsítani, akkor épenséggel elhibázza a dolgot. Vagyok akkora patriota, mint bárki más, ha nem is ignorálok a külföld nagy szellemi vívmányait, és ha súlyt fektetek is a honiakon kívül a külföldi auctoritásokra, kikkel Fekete úr bizony röviden bánik el. Pedig ép e tekintetben tanácsolnám neki saját jól felfogott érdekében, hogy ezek iránt mindenesetre jó lesz kissé simulékonnyabbnak lenni. Ez nem szégyen, mert mindent mindnyájan nem tudhatunk. Ha egy történetíró elfogadhatja a philolognak vagy a geolognak ítéletét, miért ne nyugodhatnak meg egy geometer vagy hydrolog a történetíró vagy a régiségtudós vélekedésében? Csak egyesített erővel haladhatunk s Fekete úr is csak ily támogatás mellett fogja a saját szakmája terén szerzett tudását és elvitázhatlan tehetségét valódi sikerre juttathatni.

DR. ORTVAY TIVADAR. ¹⁾

A MAGYAR CZÍMER KÉRDÉSE AZ ORSZÁGGYŰLÉSEN.

Febr. 28-án tárgyalták a képviselőházban „a magyar korona országai egyesített czímerének és az ország külön czímerének magánosok és magán jellegű testületek, vállalatok és intézetek által való használhatóságáról» szóló törvényjavaslatot. Eddig az volt az usus, hogy az ország czímerét minden egyes polgár vagy testület, vállalatok és intézetek szabadon használhatták. A most előterjesztett törvényjavaslat szerint a czímer használatát ezentúl a hitel- és pénzüintézetek részére a törvényhozás, — más magán-jellegű társulatok, vállalatok és intézetek, valamint magánosok részére a minisiterelnök a belügyminisiter, illetőleg a horvát-szlavonországi bán és esetleg más, arra hivatott közegek és hatóságok véleménye folytán esetről-esetre adandó engedélyezéstől teszi függővé.

A törvényjavaslatához legelőször is *Thaly Kálmán*, mint szakember szólott, figyelmeztetvén az országgyűlést ama nagy ingadozásra, melyet a magyar czímer képe felmutat. Ennek a határozatlanságnak eddigelé a magyar törvényhozás egy praecis törvényszerű meghatározással nem vetett véget. Mária Teréziának van egy rendelete, melyben a magyar országos czímer, a melléktartományok hozzávétele nélkül, meg van határozva. Hanem ez csak rendelet, a bíró erre nem hivatkozhatik. S mit tapasztalunk az életben? Ime a legközelebbi példa! magában az ország-

¹⁾ Ezzel a polemiát mindkét ügyben befejezettnek jelentjük ki.

Szerk.

házban van két magyar czímer: egyik az állami — a másik az országos czímer; a főrendi házban van három, és különbség van mindannyi között. A főrendiházban levő, kihímezett állami czímeren *öt* veres és *négy* fehér csik van, kellene pedig lenni *négy* fehér és *négy* veres csiknak a Mária Terézia-féle meghatározás szerint. A képviselőház országos czímerén van *négy* veres és *három* fehér csik; tehát amazon mindössze kilencz, emezen pedig hét csik. — Régebben megjegyeztetett már ez ingadozás a házban és már az 1870. júl. 27-iki ülésben a M. Történelmi Társulat indítványára, — melyet néhai Horváth Mihály püspök és képviselő, a Tört. Társ. akkori elnöke, mutatott be, — egy hattagú bizottság küldetett ki, hogy ezen ingadozást a czímer használata körül elvégre megszüntetve, terjeszsen a ház elé correct, megállapított czímert, hogy az törvénybe iktattassék.

Minden művelt államnak czímere inartikulálva van, nálunk nincs. Az a bizottság, melynek elnökévé Horváth Mihály, előadójává Henszlmann Imre választatott meg, készített egy munkálatot s azt az 1871. sept. 23-iki ülésen bemutatta a háznak; a ház kinyomatni és tárgyalatni rendelte, a képviselők közt kiosztatott, de az országgyűlés eloszlott, a nélkül, hogy tárgyalatott volna. — Le van írva a magyar czímer Verböczy Tripartitumában is, de az ott leírt czímer nem helyes; akkor igen össze volt kúsálva a heraldika egész Európában. Azért még ha inartikulálva lett volna is azon czímer, szükségesnek tartaná Thaly Kálmán, hogy több mint háromszáz év után a czímer újra megállapíttassék, a miért is a következő indítványt nyújtja be: »A törvényjavaslat visszaútasíttatik a minisiterelnökhöz, oly meghagyással, hogy egyúttal *Magyarország* czímerének, továbbá a *magyar korona országai és tartományai egyesített czímerének*, végre, tekintettel az 1868. évi XXX. t.-cz. 61. §-ára, *Horvát-Szlavon és Dalmátországok egyesített czímerének* szakszerű meghatározását tartalmazó törvényjavaslatot terjeszsen elő.« — Tisza Kálmán minisiterelnök Thaly Kálmán indítványának a meritumához maga is hozzájárul, csakhogy a fennforgó törvényjavaslat elfogadása mellett kéri útasítani a minisiteriumot, hogy az említett czímerek szakszerű meghatározásáról törvényjavaslatot terjeszsen elő. Thaly elfogadja Tisza Kálmán határozati javaslatát s el az összes képviselőház. — Így lehet reményünk, hogy egy évtized múltán megvalósul az, a mi a Tört. Társulat kebeléből indult ki, hogy a magyar czímer jellege szakszerűen meghatározva törvénybe iktattassék.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT VÁLASZTMÁNYA febr. hó 7-én igen érdekes ülést tartott dr. Súlyom-Fekete Ferencz elnöklete alatt. *König Pál* Mithra tanulmányainak bevezetéséül értekezett a vallá-

sok rendszeréről, kimutatva, hogy miként három nyelveszalád van, u. m. a turáni, eráni és árja, úgy ezekből származva, három külön vallási rendszer is van, melyeknek mindegyike oly characteristicus jellemvonásokkal bír, hogy a népek elterjedése után is a közös származás mindegyiken felismerhető. *Téglás Gábor* értekezett a Kőrösbánya határán egy római aranymosásban talált s Beovics kőrösbányai kereskedő által a társulatnak adományozott őskori bányász-szobrokról. Ezen szobrok, habár csonkák, mert mindháromnak hiányzik feje, mégis kiváló fontosságúak, mert az egykori bányászöltözetet megörökítő szobrok még eddig sehol elő nem fordulnak; ilyen egy európai muzeumban sincs; igaz, hogy nagyon kezdetleges kivitelűek, egyik sem teljes szobormű, s valószínűleg nem római kőmetsző, hanem valamilyen bennszülött bányász vésője örököltette meg az akkori bányász-costumöt. Hogy sírkövek voltak-e, vagy más célra szolgáltak, azt talán a későbbi kutatások fogják kideríteni.

Dr. Súlyom-Fekete Ferencz a Hunyadmegyére vonatkozó okmányok gyűjtése és másolása által azon meggyőződésre jutott, hogy Hunyadi János fegyvertársai, hősi harcainak vitéz bajnokai nagyrészt Hunyadmegyéből származtak; ezeknek családai részint kihaltak; egynemelyik azonban most is virágzik, vagy elparasztosodva, elvegyült ezekkel. Értekező ez alkalommal bemutat egy 1712-ben kiállított okmánymásolatot, melyben Ankos György, mint a Törzsök család ivadéka, hivatkozik a nevezett család részére kiállított s a gyulafehérvári káptalanban őrzött adománylevélre. Ez adománylevél annyiban nevezetes, hogy egy eddig magyar történetíróink által épen nem ismert adatot tartalmaz a rigómezei ütközetről. Hunyadi János lova, valószínűleg már az ütközet vége felé, a visszavonuláskor megsebesül, s lovagját maga alá temeti. Törzsök Tivadar a hőst e veszélyes helyzetéből kimenti, fölsegíti saját lovára s ekként menekülését lehetővé teszi. Ezért kapta a Törzsök-család adományképen Törzsök falut és Kalmárföldét, mely adományozás Mátyás király által is megerősítettett. Az 1712-iki okmányban a falu Törzsök neve már eloláhosodott, mert ott már ez olvasható: »Törzsök alias Brettyelin.«

A társulati ügyrend előírja, hogy a választmány kebelében szakosztályok alakuljanak. Ezen ülésen a szakosztályok megalakítottak, s a tagok erről jegyzőkönyvi kivonat által fognak értesítettetni. Ugyancsak az idézett ügyrend megyeszerte felügyelő tagok választását is előírja, kiknek erkölcsi kötelességek, ha a választást elfogadják, a társulati elnökséget a vidékükön előforduló leletekről s egyélt a társulat ügykö-

rőbe tartozó eseményekről értesíteni. Ezen felügyelő tagok is megválasztattak.

Felolvastatik a vallás- és közoktatási miniszter leírta, melyben válaszolva a választmány felterjesztésére, igéri, hogy mihelyt a vajdahunyadi vár felső helyiségei helyre lesznek állítva, azokat a v.-hunyadi kincstári levéltár elhelyezésére azonnal át fogja engedni.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT választmánya felhívást bocsátott ki Hunyadmegye s a haza közönségéhez, hogy menndi többen lépjenek be a társulatba s ez által erkölcsi és anyagi támogatásban részesítsék, hogy annál inkább elérhesse a társulat célját: a classicus föld Hunyadmegye múltjának lehetőleg földerítését. Alapító tag lehet valaki, ha 50 frtnyi alapítványt tesz le, vagy a ki becsesebb régiségekkel, oklevél- vagy könyvgyűjteményekkel gyarapítja a társulatot; rendes tagok kik három éven át évenként 3 frt fizetésére kötelezik magukat; pártoló tagok, kik három évre esztendőnként 1 frtot fizetnek. A társulat évkönyvét minden alapító, rendes és tiszteletbeli tag kapja. Tagbejelentések a társulat elnökségénél Déván történhetnek. — A társulat nemes törekvése méltán megérdemli az összes hazai közönség pártfogását.

— A »DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT« febr. 28-án tartá rendes havi választmányi ülését, Ormos Zsigmond főispán elnöklete alatt. Pontelli István titkári jelentését dr. Löwy Mór temesvári főrabbi felolvasása követte »A középkori zsidó-történelem jellemzéséről.«

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— A »MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEOLÓGIAI TÁRSASÁG« február 25-én tartotta alakuló közgyűlését az Akadémia Kisfaludy-termében. A társulat célja a magyar történelem társtudományai ú. m. a heraldika, diplomatika, palaeographia, sphragistika és geneologia, valamint a magyar családok történetének okleveles alapon való művelése és terjesztése. A társulat eszméjét több mint egy évvel ezelőtt báró *Radvánszky* Béla pendítette meg s az ő ügyszeretetének és buzgalmának sikerült eddig is annyi tagot összehozni, hogy immár a társulat megalakulhatott. Van eddigelé 28 alapító tagja, a kik 6100 frt alapítványi tőkét képviselnek; 149 pártoló tagja, kiknek évdíja 10 frtjával 1490 frt; és 128 évdíjas tagja, kiknek tagsági díja évi 5 frtjával 640 frt; összesen tehát, az alapítványok 305 frtnyi kamataival, 2435 frtnyi évi jövedelem

van biztosítva eddigelé a társulat számára. A közgyűlést ezek előterjesztésével nyitotta meg az elnöklő báró Radvánszky Béla; mire felolvasták a belügyminister által jóváhagyott alapszabályokat. Azután a szép számmal összegyűlt tagok az igazgató-választmányra adták be szavazatukat. A megalakított választmány negyven tagból áll. Erre az elnököket választá meg szintén az összes-ülés. Elnökké egyhangúlag b. *Radvánszky* Béla választott, a ki egy szép programmszerű beszéddel köszönte meg e megtiszteltetést; alelnökök lettek *Nagy* Imre, kitűnő diplomaticusunk és *Nagy* Iván, első genealogusunk, »Magyarország családai«-nak érdemes írója. A többi tisztviselőket az alapszabályok értelmében az igazgató-választmány választotta meg, és pedig titkárrá dr. *Fejérfutak* Lászlót, jegyzővé dr. *Szálaczky* Lajost, a társulat közlönyének szerkesztőivé báró *Nyáry* Albertet és dr. *Fejérfutak* Lászlót. Zártülésben az ügyrend megállapítása felől tanácskoztak, kiküldvén az ügyrend kidolgozására egy bizottságot, melynek tagjai a tisztviselőkön kívül Szilágyi Sándor és Deák Farkas. Élénkebb eszmecsere idézett elő az a kérdés, hogy mi legyen a társulat egyelőre negyedévenként megjelenendő közlönyének a neve. Többen a »*Magyar Herald*«-ot ajánlották, mások tiszta magyar nevet óhajtottak volna a közlöny címéül, *Nagy* Gyula, jelképes elnevezésül az ősrégi »*Turul*« szót ajánlja, mások ismét más neveket (*Magyar Nemzet*, *Nemzetiségi Híradó*, *Családaink* stb.) ajánlottak, de egyikben sem tudván megegyezni, a kérdés eldöntését egyelőre függőben hagyták.

— NÉPSZERŰ ELŐADÁSOK. A történelemnek és segédtudományainak, kivált a régészetnek népszerű előadása fel nem becsülhető előnyökkel bír. Maga a történelem fejleszti az erkölcsi önértetet, tette lelkésit, mert nemcsak szóval indít, de tényleg megtörtént példák által vonz is. A régészet fejleszti a művelődés iránti előszeretetet, a régi tárgyak iránti kegyeletet. Azért örömmel üdvözljük *Némethy* Lajos urat, tagtársunkat fáradozásában, midőn a fővárosnak két legényegyletében a télen át, népszerű történelmi és régészeti előadásokat tart. Kivált az iparos-növendékeknek leginkább elkel az ily oktatás, a mit magok is igen belátnak, mert igen nagy számban és nagy buzgalommal jelennek meg az előadásokon. Sőt az egyes tagjain kívül számos vendég nagy érdeklődéssel engedte át használatul a szemléltető előadáshoz szükséges tárgyakat. Eddigi előadásainak tárgya volt: I. *Aquincum keletkezése*. — II. *Az aquincumbeli rómaiak vallása és erkölcsi*. — III. *Aquincum épületei*.

— IV. *Leleték Aquincum talajában.* Van remény hozzá, miszerint ezen szorgalommal kidolgozott előadások tárgya nyomtatásban is meg fog jelenni, hogy bővebb körökben is hozzáférhetővé tétessék.

— ORMÓS ZSIGMOND Temesvármegye érdemdús főispánjának s társulatunk tagjának 70-ik születésnapját a megye, melynek élén áll, febr. 20-án fényes ünnepélylyel ülte meg, s egyszersmind a kitünő administrator, a műbarát, a történet- és műtörténetírással foglalkozó, s a társulati téren (jelesül a délmagyarországi muzeum s tört. és rég. társulat körül) kiváló érdemeket szerzett férfiú emlékét meg akarván örökíteni egy emlékönyvet adott ki.

— MARQUARDT JOACHIMNAK, a jeles régésznek és epigraphnak, a ki 1882. nov. 30-án halt meg, tisztelői emléket akarnak állítani Gothában. A gyűjtés európaszerte folyik, hozzánk is küldöttek ívet (Torma Károly kezéhez). — Marquardt volt az, a ki Becker »Handbuch der römischen Altherthümer« cz. művét folytatta és befejezte. A 60-as évek végén Mommsennel új kiadást rendezett e műből, az időközben ismeretessé vált archaeologiai s epigraphiai adatok alapján. A mű hosszas időre legkitünőbb forrásmunkája lesz a római jog, történet, élet stb. ismeretének. Írt számtalan archeologiai és epigraphiai értekezést a német szaklapokban. A mi kegyeletünket főképp azzal érdemelte ki, hogy Pannónia és Dacia régiségeit az említett Handbuch-ban bővebben mint bárki más feldolgozta.

— BÁRÓ SACKEN a bécsi Antiken-Cabinet igazgatója meghalt, testvére volt a bécsi hadügyministeriumi levéltár igazgatójának a tábornok báró Sackennek.

— A »ZÁSTYI APÁTSÁG«-ról egy igen érdekes tanulmány jelent meg Foltin János tollából. E munka eredetileg az »Egri Egyházmegyei Lapok«-ban látott világot, s a Századoknak múlt évi folyamában épen e cikksorozatról írva — k — s tagtársunk azon óhaját fejezé ki, vajha az önállóság is megjelenne. Ime ez óhajta meg történt: Foltin a cikksorozatot átdolgozva, új adatokkal bővítve, mint önálló munkát kiadta. A munka Anonymus korával is foglalkozik — s ez actualis érdeket is kölcsönöz neki. Addig is, míg tüzetesb ismertetését hoznánk, ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— A »KALOCSAI SCHEMATISMUS« 1883-ra megjelent. Ez évfolyamban is van egyházi történeti forrásmunka: *Városi Gyulától »Regesta Capituli Bachiensis« 1158—1527-ig, a hácsi prépostok névsorával*

ugyanezen időből s egy okirat-függelékkel, mely a regestákhoz pótlékúl s kiegészítőül szolgál. E regestákat bármily pontosak is egyház-történelmi tekintetben, úgy vesszük, mint előtanulmányt egy nagyobb munkához: a kalocsai érsekség történetéhez, melynek megírására első sorban Városi Gy. van hivatva.

— A MAGYARORSZÁGI MINORITAREND kiadta névtárát. Ez évben a névtár nemcsak alkalmi, hanem maradandó beccsel is bír: ahhoz a rend százéves emlékére egy emlékkönyv van csatolva »Adatok a Minorita-rend általános és hazai történetéből« cím alatt, mely a rend krónikáján a minorita-rendből kivált pápák, bibornokok s ma is élő püspökök s a hazai provincialisok névsorán kívül a hazai conventuális kolostorok rövid történetét s betűrendes kimutatását is közli.

— Az ÚJ MAGYAR-ATHENAS 3-ik füzete megjelent s terjed Fekete Mihálytól — Zrínyi József. A munkát Aigner Lajos vállalkozó könyv-írásunk adta ki. Egyes füzet ára 30 kr.

— MARCZALI HENRIK: »A magyar történet kútfői az Árpádok korában« cz. munkájáról a »Deutsche Literaturzeitung« 1882, nov. 18-iki számában egy rövid ismertetést olvasunk Krones tollából. A magyar eredetiben 1880-ban megjelent munka német kiadásban 1882-ben került a könyvpiacra, ebből az alkalomból ismerteti azt Krones, melyből átveszünk a következőket: Szerző a német szakemberek előtt örvendetes »kísérlet«-ét két fő részre osztja: I. Hazai kútfők-re, II. Külföldi kútfők-re. A bevezetést általános megjegyzések képezik a magyar kútfő-tanulmányokról, vonatkozással a kútfő-kiadványokra. Hogy miért vádolja szerző Engelt (9. l.) »nyárspolgárius modor«-ral, nem érti ismertető, ez az ítélet ép úgy illethetné Engel kortársait is, mert ő csakis kora »modora« szerint dolgozott. Nem látja át azt sem, miért tulajdonítja Dümmler-nek, hogy ő »egészen Schlözer nyomdokain« haladott; sokkal nagyobb különbség van kettőjük kritikai módszerében, hogysem Dümmler Schlözer követőjének volna nevezhető. Wattenbach példányszerű műveinek magasztalását mindenki aláírja; de annál feltűnőbb, mely sötét színnel festi Lorenz munkáját: állítása, hogy Lorenz műve »bár jóval nehezkesebb, sokkal kevésbé lelkiismeretes kutatáson alapszik« nagyon felületes és méltánytalan, tekintve Lorenz kétségbevonhatlanul éleseszü kritikáját, melyet a magyar kútfők vizsgálatánál is tanúsított. — Marcali könyve kétségkívül az első munka, mely az Árpád-kor történeti kútfőit német minta és a német iskola szerint méltatja. — Kriti-

kai éllel dolgozott monographia, a mely az idegen kutatásokkal szerencsésen egyesíti saját tanulmányait és positiv eredményekre jut. Szerző époly kevéssé huny szemet a hazai kútfők hiányai előtt, mint amennyire elismeri a külföldiek fontosságát. — Ismertető, nem akarván tüzetesebben foglalkozni a munkával, a következő megjegyzésekre szorítkozik: Csodálkozik, hogy szerző a német kiadásban figyelmen kívül hagyta Mátyás Flórián Lipesében 1881-ben megjelent művét: *Vita S. S. Stephani Regis et Emerici Ducis* kiadását és magyarázatát, a mely nagy kézírati apparatussal van dolgozva és figyelemre méltó következtetéseket tartalmaz e kútfőnek úgy lényegére, mint szerkesztésének idejére nézve. A »De institutione morum ad Emericum ducem«, mint a kor jellemzetes emlékirata, megérdemlette volna, hogy íróját behatóbban kutassa a szerző. A krónika-szerkesztések vizsgálatánál az eredeti kéziratok tanulmányozása még több anyaggal szolgálhatott volna. Ottokár stájer rimeskrónikája nincs kellőleg méltatva. A cseh kútfők ismertetésénél is mutatkozik némi hiányosság. A munka értékét mindazáltal e hiányok le nem rontják.

— DR. BRUNNER SEBESTYÉN »Chorherrnbuch« cím alatt, a tavaszon a prémontreiek társházainak leírását s történetét egy kötetbe gyűjtve kiadta. E munkában Jászó, Lelesz s a váradi promontor leírását *Nátufalussy* és *Lenner* írták le, s e munka most külön-nyomatban is megjelent. A prémontreiekről már *Dániel* is írt egy szép és becses munkát, mely az ötvenes években jelent meg, s Kemény Zs. által egy szép tanulmányban méltányoltatott is, de ez magában foglalta az egész derék rendet. Magáról Jászóról jelent ugyan meg egy kis monographia a 30-as években a rend egyik schematismusában; de e nevezetes rend története hazánkban, úgy a mint az megérdemelné, még nincs megírva. Magán a monographián Nátufalussy választmányi tagtársunk már régóta dolgozik, sőt egy kis mutatóványt egyik schematismusban adott is ki — ez most izlelőül szolgál. Kedves emlék azoknak, kik Jászó regényes vidékén megfordúlnak, s épen ezért megérdemelné e nagy gonddal dolgozott kis munka, hogy addig is, míg a teljes monographia elkészül, magyar nyelven is kiadassék.

— A »JAHRBUCH DES VEREINES FÜR NIEDER-DEUTSCHE SPRACHVORSCHUNG« 1881-iki évfolyamában Jellinghaus H. »Aus Kopenhagauer Handschriften« cz. a. a kopenhágai kir. könyvtár néhány codexéről értekezik. Ezek közül egyikben (Manuscripta Arno-Maquea nro 622.) van egy H. *Lajos* királyunkról írt ének. (»Ein Lied von König Ludwig

von Ungarn.«) E népdal nem egészen ismeretlen: Lillencron Historische Volkslieder III. k. közli: csakhogy ez felnémet nyelven adja, míg a koppenhágai kéziratban alnémet fordítása van meg.

— BÁTHORI ISTVÁN lengyel király kardja. Érdekes és nagybecsű ereklye van gróf Stadnicki László, jelenleg fővárosunkban időző lengyel menekült birtokában. Az ereklye Báthori István lengyel király kardja, mely kétszeres becsesél bír, amennyiben azt a lengyel nemzet 1831-ben a fölkelő csapat fővezérének: *Skrzynecki* Jánosnak ajándékozta. Skrzynecki rokonságban állott a Stadnicki családdal, ily módon került az jelenlegi birtokosa kezébe. A kard finom damaszk acél, markolata és fekete bőrrel bevont hüvelyének két vége ezüst-kék zománccszal van borítva. A kard lapjába a markolat közelében arannyal van benyomva Báthori arezképe; felette 1575. évszám, alatta pedig: »Stephanus Báthori rex Poloniae« felirat. Tulajdonosa a kardot a Nemzeti Múzeumnak kínálta megvételre, de miután annak egy még díszesebb Báthori kard van birtokában, az ajánlatot nem fogadta el.

— A »REVUE DES ETUDES JUIVES« V. 255. l. »Manuscrit hebreu de Bâle« cz. a. ismertette vannak a baseli heber codexek. Ezek közül a következő Magyarországra vonatkozó: »11 sans cote, in 4° papier, *Ἀπλοῦρανο λογία*, in quo duae sacrae scripturae miracula declarantur, de regressu: scilicet solis tempore Ezechielis et immobilitate luminarium tempore Jozue. Invictissimo et augustissimo imperatori Ferdinandi Italiae manuscripta oblata a Rabbino Emanuele Porto, translata ex hebraico in latinum idioma a Laurentio N. *Dalmaki* Transylvano Hungaro.«

— BEKSICS GUSZTÁV essai alakban megírta Kemény Zsigmond életrajzát s azt az Atheneum egy díszes kötetben közzé tette. Keménynek egy eddig nem ismert munkája is van benne, a debreczeni béke pártról, mely ama mozgalmas időknek nevezetes forrása, de egyszersmind Keménynek is kiváló dolgozata. Beksics igen sok s eddig nem ismert adatot, Kemény levelezéseit használta fel s midőn ezekből az életrajzot összeállítá Kemény írói és egyéni jellemének lélektani rajzát is adta. S ha e részben itt ott adataiban van tévedés, ítéleteiben túlzás, de Keményt még is jól festette le. A kép az övé — rá lehet ismerni. S jó munkát végzett. Szükség volt emléket feleleveníteni, — publicisták és történetírók mindig tanulhatnak Keménytől: ő azok a kevesek közé tartozik, kiknek műveit az idők nem temetik el.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— KRASSÓ VÁRMEGYE TÖRTÉNETE. Írta *Pesty Frigyes*, III-ik k. (oklevéltár). Kiadja Krassó-Szörény vármegye közönsége. Budapest, 1883. 8-adr. 514 l.

— KEMÉNY ZSIGMOND a forradalom s a kiegyezés. Írta *Beksics Gusztáv*. Budapest, 1883. 8-adr. 291 l. Ára 2 ft.

— A BÉKÉSVÁRMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS MÍVELŐDÉSTÖRTÉNETI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE 1881/82. Szerkeszti *Zsilinszky Mihály*, társ. főtít-kár, VIII-ik k. B.-Gyulán, 1882. 8-adr. 199 l. egy térképpel.

— ADATOK A BUDAI FELHÉVVIZI SZENT-HÁROMSÁGRÓL nevezett prépostság és káptalan történetéhez. Két mű melléklettel. Összeállította *Némethy Lajos*. Budapest, 1883. X. és 35 l. Ára 60 kr.

— A MAGYARORSZÁGI ÁGOSTAI HITVALLÁSÚ EVANGELIKUSOK egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatal. Írta *Haan Lajos*. Budapest, 1882. 8-adr. 182 l.

— A KÖZÉPKORI KERESZTYÉN EGYHÁZ. Írta *Dr. Baur Ferdinánd Christian*. Ford. *dr. Kovács Ödön*. Budapest, 1882. 8-adr. XIV. és 377 l.

— JELENTÉS A HONFOGLALÁS IDŐPONTJÁNAK meghatározása tárgyában. Budapest, 1883. 53 l.

— CATILINA, JULIUS CAESAR, két tanulmány. Írta *dr. Schilling Lajos* (külön lenyomat az »Erdélyi Múzeum« 1882. f.) Kolozsvárt, 1882. 8-adr. 190 l.

— A MAGYAR NYELV EREDETE. Észrevételek *Vámbéry Ármin* »A magyarok eredete« cz. művének nyelvészeti részére. Írta *dr. Szinnyei József*. Külön-nyomat az »Egyet. Philologiai Közöny«-ből. Budapest, 1883. 8-adr. 67. l.

— A MAGYAR NYELV ROKONAI. A nagy közönség számára. Írta *dr. Szinnyei József*. Budapest, 1883. Kis 8-adr. 47 l. Ára 30 kr.

— VÁZOLATOK MOSONYVÁRMEGYE MÚLTJÁBÓL. Írta *Ivánfi Ede*. Magyar-Óvár, 1882. 8-adr. 32 l.

— PÁZMÁNY PÉTER SZOBRA ESZTERGOMBAN. Írta *Zádori Ev. János*. Esztergom, 1883. 8-adr.

— MAGYARORSZÁG FÜGGETLENSÉGI HARCZA 1848—49-ben. Írta *Gelich Rikárd* tábornok II. és III. füzet. Budapest, 1882—83. (I—III. = 192 l.) Ára füzetenként 40 kr.

BÁRÓ RADVÁNSZKY ANTAL EMLÉKEZETE.

(sz. 1807., † 1882.)

Mikor temetőben járkálok, rendszerint a legrégibb síremlékeket, a legkopottabb sírköveket s a legmohosabb fejfákat szoktam felkeresni, s ha olvasható a felírás, elolvasom, kibetüzöm s néha fel is jegyzem a nyert adatokat, hogy a régi dolgokat kedvelők számára közzé is tehessem. Ha könnyen el nem olvasható, legalább egyes szavakból, egyes betűkből megkísértem kitalálni a nevet, az évszámot s a többit, elgondolkozva utána képezem, és ha közzé nem tehetem is, legalább némi elégtételt szerzek magamnak: *emlékezvén régiekről*. De néha megesik a temetőben, hogy egy-egy egészen új síremlék köti le figyelmemet. Oh hiszen a ki itt nyugszik, jól ismertem, csak nemrég láttam tisztes arczvonásait, éreztem kezének barátságos szorítását s hallottam jó kedvű beszéde zajgását. És vajjon azért, hogy máskor legtöbbször a régiekkel foglalkozom, most ne szentelhessek néhány pillanatot annak, kit jól ismertem, kinek hosszú éveken át kortársa valék, s kinek nemes vonzalmát, szíve jó indulatát közvetlen éreztem, de a ki már e zajló élet végremény sugárain is túl az enyészet bús hajlékába költözött?

Társulatunknak is működési tere az ezer éves múlt s e téren tett munkásságának és feljegyzéseinek köszöni némi hírét, nevét s hazánkfiái egy kis — de tudományt kedvelő s bátran kitartó csapatának buzgó rokonszenvét, de ha az Árpádok, Anjouk, Hunyadiak, Rákócziak korán innen néha kisebbekről s a mi sorainkból kidőlt igénytelenebbekről is olykor megemlékezünk, vajjon vesztünk-e hírünk-ből, nevünk-ből, s vajjon kisebb lesz-e irántunk honfitársaink rokonszenve? Bizonyára nem s ha mi nem

régen elhalt tagtársunk néhai báró Radvánszky Antalról az itt elmondandó néhány szóval saját kis körünkben megemlékezünk, senki sem fogja tőlünk rossz néven venni e kegyeletet.

Jól tudom én, hogy egy-két óranegyedre terjedhető beszédembe egy közel 80 éves munkás élet történetét nem szoríthatom s a néhai báró Radvánszky Antal részletes és teljes jellemrajzát nem nyújthatom, de ha az, a mit mondani fogok, hű vonásokat tartalmaz s a mennyit rajzolhatok, a valóságnak meg fog felelni, hogy igaz ismerői elmondhatják: ez ő, ez az ő hű emléke! meg leszek magammal elégedve s ha a háttérben egy-két vonást a korrajznak szentelve, onnan léptetem őt a nézők és hallgatók elé, hogy szavaim mind az időnek, mind az egyénnek igaz tolmácsai legyenek, reméllem a történelmi társulat szellemének is megfelelehetek, kérvén az ítéletmondásban a megbízó választmánynak kegyes jó hajlamait.

Báró Radvánszky Antal e század elején (1807. jun. 7-én) Besztercebányán született s oly magyar családból származott, melynek ősei már az Árpád-királyok korában előkelő emberek voltak, tehát jó nemes ember volt — *potior nobilis* — atyja a zólyom-vármegyei alispán, szintén Radvánszky Antal¹⁾, a szokásos nevelésben részesítette. Kis gyerek korában úgy szólva játszva kezdett tanulni s tizenkét éves koráig neki, valamint egy évvel idősb Albert bátyjának házi nevelői voltak. Ott nevedektek az ódon Besztercebánya város s a radványi várkastély ősfalai közt és öreg hársfái alatt. Ha a régi szobákban játszva tanúlgattak, vagy a vén fák lombos árnyékában szaladgáltak, a nagyatya, ki 1816-ig élt, az öreg papok, az öreg udvari tiszték és hagyományörző vén cselédek mind-mind a régi emlékekről beszéltek hozzájuk, mind arra tanították, hogy a nemzetség, melyből ők származtak, régi, nagyon régi, hogy ők nem olyanok, mint más közönséges ember fia, hogy reájok nem oly életpálya vár, melyet nékiek kell megtörni és kiküzdeni, hanem olyan, melynek útjait az ősök már századokon át símára egyengették. 1819-ben a selmecbányai iskolába mentek, hol mint maga írja, a tanulást megkedveltetni tudó jeles tanárok működtek. 1822-ben a pozsonyi iskolába

¹⁾ Édes anyja Kubinyi Borbála volt.

küldettek, hol az akkori berendezés szerint a három éves bölcsészeti tanfolyamot bevégezvén, 1825-ben a pozsonyi jogakadémiába léptek át.¹⁾ Antal 1827-ben lett patvarista Pest-vármegye jegyzői hivatalában s később jurátus Szirmay Ádám kir. táblai ülnök mellett. Időközben Zólyomvármegye tiszteletbeli aljegyzője s 1828-ban az evangélikusok egyetemes gyűlésének is aljegyzője lett. Úgy nevededett, mint valószínűleg akkor rang- és kortársainak legnagyobb része; a szünidőket az iskolai s akadémiai életben mindig otthon töltötte s bizonynyal a nemesi praerogatíváiról még többet tudott huszonnégy éves korában, mint midőn gyermekkorában nagyatyja doctrináit, öreg huszárjának meséit s az egymást felváltó házi tanítók elemi tudományát szívta magába. És pedig a gyermekkor első benyomásai nem hullottak sziklára. Radvánszky Antal magyar nemes volt élete utolsó pillanatáig, kellemes tudomásával bírt családja ősrégiségének s kedvtelve tekintette magát a radványi kastély törvényes birtokosának késő vénségében is. A fejlődő ifjú s a munkás férfi azonban mást is tanult e helyen, mit korunk egyik fennkölt szellemű szónoka²⁾, midőn Radvánszky élete vége felé, ötven éves szolgálata örömmünepét ülné, egyebek közt ily szavakkal hagyott emlékezetbe:

»Kegyelmes úr, különösen szerencséseknek érezzük magunkat, hogy e napon első üdvözölhetjük Nagyméltóságodat itt ősei várakában, hol nemzeti történetünk első századai korában már az Árpád-házi fejedelmek fel s alá jártak, mint a családi okiratok beszélík, és hol a közel múlt s a legújabb korban is a nemzet szabadság hősei, mint a hagyomány még szól s az egykoróak beszélík, e termekben laktak és szálltak. Itt, hol Nagyméltóságod a múlt idők dicső emlékein s ősei fényes hazafiúi erényei példáján nevededett oly nagygyá.«³⁾

De ne előzzük meg az eseményeket s kövessük az ifjú Radvánszky Antal élete történetét.

Fiatal korában az egyház szolgálatába jutván, e téren élete

¹⁾ Pozsonyban az Apáczá-utczában levő Kochmeister-féle házban laktak; s e szállását a derék házi uruknál követ korában is megtartotta; az utódok még most is emlegetik R. A.-t.

²⁾ Ipolyi Arnold beszterczébányai püspök, tisztelt elnökünk.

³⁾ Az ünnepélyre hívó szónoklat. Zólyom vmegye levéltárában.

utolsó napjáig folytonosan működött s politikai pályafutásán a vallásügy képezte működésének kiváló tárgyát. Az 1828., 1829. és 1830-ik évek hónapjaiban az úgynevezett systematicus operatumok elkészítésére kiküldött országos bizottság állandóan működött Pesten. E bizottságban a protestáns egyháznak legkitűnőbb tagjai szerepeltek, jelesen báró Prónay Sándor, az akkori egyetemes felügyelő, gróf Teleki József, Tihanyi Tamás főispán és septemvir, Péchy Imre septemvir, Szilassy septemvir, id. Radvánszky Antal — a mi Antalunk édes atya — udvari tanácsos, Schedius Lajos egyetemi tanár és Lissovényi László ügyvéd. E kiváló férfinak többnyire báró Prónay Sándornál, ki igen alaposan ismerte az egyház történetét és az egyházi diplomatiát, gyakran összegyűltek s az egyházi ügyek felett tanácskoztak. Az ily értekezleteknél báró Prónay Lissovényi ügyvédet alkalmazta, mint jegyzőt s azonkívül gyakran az ifjú Radvánszky Antalt. »Ekkép ifjúságom kezdetétől fogva — mondja önéletírási jegyzékeiben ¹⁾ — ősz koromig együtt folytattam a politikai és egyházi téren való pályafutásomat.« 1831-ben kitűnő minősítéssel tette le az ügyvédi vizsgálatot. 1832-ben vármegyéje főjegyzőjévé nevezte ki az akkori főispán: garanszögi Géczy István, 1840-ben alispánná választatott; 1842-ben a zólyomi esperesség főkuratorává s az 1843—44-ik évi országgyűlésre pedig ugyanama Zólyomvármegye követévé. 1848-ban főispánná neveztetett ki s a főrendiház jegyzőjévé választatott. A szabadságharcz idején, mint nemzetőr, az ország törvényes igazait fegyverrel is védte. Azután minden nyilvánosságtól visszavonúlva, a mezei gazdaságnak s tanulmányoknak szentelte életét, míg később, a pátenz korszakban, mint egyháza jogainak bajnoka és üldözött hitvallója szaporította érdemeit. Tudvalevőleg a zólyomi esperesség a patenst elfogadta, mire ő a felügyelőségről azonnal lemondott; a felvidék s az ország nagy része forrongásban volt, a törvényes téren állókat üldözték, Radvánszky egy röpiratot dolgozott, mely kimutatta álláspontjukat, ezt elküldte Zsedényihez s tőle véleményt kért, midőn Zsedényit elfogták, a levelet is, a röpiratot is megtalálták

¹⁾ Lásd a Protestáns Könyvtár XVII. kötetében a 101. és köv. lapokon Haan Lajos által közzétéve.

s azonnal elkezdtek üldözni Radvánszkyt is, kihallgatták, házáat kimotozták, azután Pozsonyba idézték s üldöztetése csak akkor ért véget, midőn a patens felfüggesztetett. De ő ez alatt sem pihent s a szintén evangelicus vallású Benedek tábornokkal érintkezésbe jöven, segített Török Pálnak és Székácsnak, míg végre rávették Benedeket, hogy maga ment el ő felségéhez s megtette sikeres repraesentatióját.

1865-ben ismét felvette a zólyom-vármegyei főispánságot, 1877-ben Turóczvármegye is gondjaira és biztosan kormányzó kezeire bízott. 1879-ben a magyarországi ágostai hitvallású evangelicus egyház főfelügyelőjévé választották. 1858-ban, a patens harcok bevégződésével, a porosz Szt-János-renddel, 1874-ben a Szent-István-rend lovag-keresztjével tüntettetett ki s 1879. valóságos belső titkos-tanácsosi méltósággal ruháztatott fel. 1880-ban vármegyei és egyházi szolgálata ötven éves jubileumát ünnepelte, mely alkalommal ő felsége dicsően uralkodó királyunk személyes szerencse-kívánatait az erre különösen megbízott beszterczebányai püspök tolmácsolta.

Radvánszky Antalt, hosszas élete pályáján, soha sem hagyta el a siker, úgy *egyházi*, mint *politikai* téren s úgy a *családi*, mint a *társadalmi életben* mindig a jó szerencse védelme s hogy hozzá méltóan fejezzem ki, a gondviselés pártfogása alatt állott.

Egyházi pályáján az erős hit és mély vallásos érzés lelkesítette, miben oly magasztos példát adott az ezen erényekben megfogyatkozott ivadéknak, hogy elmondhatjuk méltán felőle: quid virtus et quid sapientia possit utile proposuit nobis exemplar. Hogy vallása ügyét mily buzgalommal és odaadással szolgálta, fényesen tanúsítja az, hogy felekezete legfőbb méltóságára emelte. A legbuzgóbb szolgálat mellett is azonban a keresztyén felebaráti szeretet híve volt s ezt ápolta és támogatta elannyira, hogy még a más felekezet híveit is meghatotta, kiknek ékesen szóló püspöke tette amaz emlékezetes nyilatkozatot:

»Méltán elmondhatjuk addig is, míg az úr szent ígérete az egy akol és egy pásztor teljesül, hogy Nagyméltóságod kormányzata alatt itt — e megyékben — a vallás-béke háborítlan aranykorát éljük.«

A politikában, az állam egységének hitvallása, hazájának s

nemzetének forró szeretete volt vezércsillaga. Volt modorában bizonyos kedveltető őszinteség, egyenesség, József nádor, vagy az országgyűlés színe előtt egyaránt meggyőződése és jótudása szerint az igazságot beszélte, nem kalandozott szélsőségben, sem elméje, sem szenvedélyei s nagyravágása, úgy mint a tárgy körül kifejtett kívánságai mindig megtalálták a helyes középútát.

Családi viszonyai a felső vidékek egyik elsőrangú bajnokává tették, hisz az ősi kastély emlékei, melyek közt ott Besztercebánya város kapui előtt felnevekedett, lelkébe oltották a szabadság és magyarság igaz szeretetét, a magyar állam eszmének kultusát. Nem említve a Radunok százados emlékeit, csak az újabb időben is onnan hurczolták el a hős Radvánszky Györgyöt, a nemzeti és vallási szabadság martirját, az eperjesi törv.-szék elébe, ott pihent meg egykor a magyar szabadság tipikus alakja a feledelmi II. Rákóczi Ferencz, ott élt és uralkodott a családnak annyi nemes fia a közelebbi századokban és midőn már a csaták lezajlottak s a tudomány és művészetek kívánják tőlünk a bizonyágtételt, íme e század elején ott mulatozott Bél Mátyás s a legújabb nemzedék ott amaz ősfalak közt látta egyszerre néhai gróf Mikó Imrét, az ország zászlósát, Horváth Mihályt, a történetíró, egykori jeles elnökeinket, Toldy Ferenczet, irodalmunk történetíróját, Ipolyi Arnold püspököt, társaikkal együtt, mint a magyar történetírás tudományának lelkes munkásait; oh ilyen emlékekkel gazdagon és ilyen környezet közepette lehetett-e más b. Radvánszky Antal, mint egyike hazánk s nemzetünk legjobbainak?

És a milyen példákat látott maga előtt, olyan példát mutatott övéinek. Feleségül vévén báró Podmánczky Máriát, két gyermeke született, egy fia s egy leánya;¹⁾ testvér-bátyja Albert pedig 1857-ben váratlanul elhalálozván, özvegyet s három gyermeket, két fiút s egy leányt hagyott hátra,²⁾ kiknek gondviselője, gyámja s a gyerekeknek úgy szólva második atyja lett s mindent elkövetett kettős családjáért, hogy az utódok ne a hanyatlás, hanem az emelkedés példányai s az elődök méltó unokái legye-

¹⁾ Báró Radvánszky János és Mária.

²⁾ Az özvegy sz. Bárczay Karolina, a gyerekek b. Radvánszky Géza, Béla és Sarolta.

nek, s igyekezete nem veszett hiába, nyugodt lehet neveltjei felől, kik még az élet első felén állanak. Íme édes fia társulatunk elsőrangú támogatója — gyámfia már főispáni székében utóda, legjobb szellemi munkásaink közt foglal helyet.

Sajátságos, hogy éppen azon helyen, hol ő született, élt és működött, hol életét a mezei gazdaságnak, a tudománynak, ket-
tős családja gondjainak szentelte, ama dicső várkastély szomszédságában, a hol ő volt az úr, ütötte fel fejét amaz istentelen, lel-
kiismeretlen, hazátlan szörny, amaz undok torz-alak, mely a
tudatlanok veszedelme, az ámitók és csábítók pénzgyűjtő eszköze,
a jámbor hívőknek legbiztosabb anyagi és szellemi megrontója, a
panslavizmus, de a mely Radvánszkyban emberére talált, mert ő,
mint az őskor hősei, irgalom, kegyelem nélkül vágta le három
fejét, hét fejét, kilencz fejét s mind politikai, mind egyházi téren
teljesen megsemmisítette, hová karja s hatalma elért.

Politikai s egyházi téren viselt dolgainak részletes előadása
és méltatása egyébaránt nem az én körömbé tartozik, elég ha én
a sikert kimutatom, hogy a mig ő két vármegyének főispánja
volt, e helyeken a panslavizmust lehetetlenné tette, s úgy szólva
kiirtotta. Pedig nem volt nemzetiség-faló és fajgyűlölő, sőt ellen-
kezőleg szerette a tót népet, nyelvét kitűnőleg értette, beszélte,
sőt népies satírákat s más költeményeket is írt e nép nyelvén.

A kor színvonalán álló, tudományosan képzett s művelt em-
ber volt, és anya-nyelvén kívül tudott jól latinúl, németül, fran-
cziául s a tót nyelvet mesterileg kezelte, mint ezt az ahoz nálam
jobban értők egyhangúlag állítják.

Elvitázhatlan tehetséggel bírt a vármegyei kormányzásra s
ritka szerencsével tudta a »svaviter in modo, fortiter in re« elvét
alkalmazni; ítéleteiben részrehajlatlan volt, tetteiben törvény-
szerű, igazságos tudott lenni: ezért volt, hogy barátai, a jók tisz-
telettel és szeretettel viseltettek irányában, ellenei a gonoszok
pedig meghunyászkodtak előtte. De tán nem fogom sérteni az
emlékezés kegyeletességét, ha kimondom, hogy működésében,
annak eredményeiben és diadalaiban osztozó hű társai voltak a
magánéletben is benső barátai, Ipolyi Arnold beszterczebányai
püspök és Grünvald Béla Zólyom-vármegyének akkori jeles alis-

pánja. A néhai báró Radvánszkynek rokonszenves modora meg tudta nyerni az embereket, tudott beszélni a legegyszerűbb falusi ember nyelvén s tudott társalogni a legmíveltebbekkel, a merő ellentéteseknek látszó kérdésekben is fel tudta találni az összehajlítható oldalakat. Török Pál, Selmeczbányán tanuló társa, beszéli, hogy már gyermekkorában nagy volt népszerűsége s nem csak azért, hogy kitűnő tanuló volt, hanem derült jókedvéért s szeretetreméltó nyílt modoráért. Későbbi életében is, bármely társadalmi körben forgott, a legszívesebben látott egyének közé tartozott. Pozsonyban a polgári — akkor még nagyon németes — társaságokban ép úgy kedvelték, mint az arisztokrácia legmagasabb köreibben. A kerületi üléseken, magán az országos ülésen mindig szívesen hallgatták. »Kedves beszédű ember volt s nem sokszor, de mindig okosan s érdekesen szólt. Az ifjabb követek közt a jó kedvnek, a szellemes tréfáknak mindig buzgó előmozdítója volt.¹⁾ És népszerűségét nem tékozte el, hanem a társas életben szerzett befolyását, hatását az emberekre igen sokszor a közügyek érdekében tudta érvényesíteni. Nem kétkedem azonban, hogy talán lesznek, qui hoc genus scripturae leve et non satis dignum summorum virorum personis iudicent, cum relatum legent, quis musicam docuit Epaminondam, aut in eius virtutibus commemorari saltasse eum commode scienterque tibiis cantasse«²⁾. de mindamellett kötelességemnek tartom megemlíteni, hogy báró Radvánszky Antal ifjúkorában kitűnő tánczos volt s valamint a megelőző években a jó emlékezetben élő Zsedényi Eduárd, úgy az 1843. és 44-beli országgyűlés fényes vigalmaiban Radvánszky volt a legkedveltebb előtánczos.³⁾

Egyszersmind a zenében is teljesen kimvelte magát s azon kívül, hogy nagy bravourral játszott a zongorán, dalokat, négyeseket, orchestralis darabokat szerzett s a pozsonyi zenekart ezekre betanítva, előadások alkalmával maga vezényelte, sok élvezetes órát szerezve a pozsonyvárosi és országgyűlési közönségnek s hogy művészi tulajdonait bevégezsem, elmondom még, hogy mint

¹⁾ Gróf Lónyai Menyhért adatai.

²⁾ Lásd. Cornelius Nepos praefatióját.

³⁾ Lónyai Gábor adatai.

előadó színész is nem közönséges talentummal bírt, műkedvelő előadásokban nagy buzgalommal vett részt Pozsonyban, úgy mint Beszterczebánya, Körmöcz város és a szomszéd vármegyék társas-köreiben, hol az előkelőbb és műveltebb közönségből állandó műkedvelő társaságot szervezett s magyar nyelven tartott előadásaiik jövedelméből Beszterczebányán állandó színihelyiséget építtetett.

Érdekesen egészíti ki e rajzot gróf Széchen Antal, a kitűnő essay író, ki ép ezen időszakból az evangélikusok e tájban feltűnt jeles fiának komolyabb természetű működéséről a következő szavakkal emlékezik meg: »Az angol parlament története megemlékezik az úgynevezett *egyszóval* Hamiltonról (single speech Hamilton), nem mintha tényleg csak egyszer szólalt volna fel életében, de mert egy beszédet mondott, mely elég volt arra, hogy nevét az utókorra juttassa. Párját találhatni hazánkban Radvánszky Antal zólyom-vármegyei követ egy vallásügyi beszédében, mely az ellenzék protestans részének álláspontját bő tárgyismerettel, tiszta felfogással, férfias határozottsággal és tárgyilagos méltányossággal fejtegette s amaz országgyűlés legkitűnőbb szónoklatai közé számíttatott.«¹⁾

Hogy pedig férfias határozottságát a protestans egyházi jogok oltalmazásában nemcsak az országgyűlések szabadszóllásának menedékjogi védelme alatt s nem csak a tüzesebb ifjú korban, hanem már hajlott férfi korában s hála az égnek, már átélt sötét abszolutizmus korában is előtérbe merte állítani, mindnyájan tudjuk, hisz még friss emlékezetünkben él a patens korszaka, melyben Radvánszky Antalnak a küzdelem és üldöztetés oly előkelő szerepe jutott.

De élete orsója vége felé pergette fonalát ; mint a jó katona : csatatéren kapta halálos sebét. Az elmúlt 1882-ik év május 25-én Túróc-Szentmártonba utazott, hol 26-án és 27-én megtartotta a megyei közgyűlést, de meghűlvén s magát rosszul érezvén, 29-én visszasietett kedves Radványába, hol tüdőgyűladása kifejlődvén, a leghívebb s leggondosabb ápolás daczára, június 7-én, és így épen születése napjának évfordulóján, lelke elköltözött ama jobb hazába.

¹⁾ Budapesti-Szemle 1882. évi novemberi füzet 254—255. lap.

»A boldogült — írja Haan Lajos, egyike számos tisztelőinek — mint magyar hazafi és mint buzgó protestáns ritkította párját. E kettőnek szentelte életének minden mozzanatát. Még aggkorában is, lehet mondani, holtáig tanult. Ha az ember Radvánban meglátogatta, többnyire az úgynevezett Rákóczi-terem mellett lévő irodájában találta, hol vagy hivatalos leveleket írogatott, vagy magát olvasás által képezte. Ki húzamosabb ideig társalgott vele, bámúlta sokoldalú képzettségét. Különösen tekintélynek volt mondható a hazai és az egyházi jogtanban. Társalgási modorában nem volt egy csepp büszkeség, mindenkihez nyájas, barátságos tudott lenni. A legszegényebb ember is bizalommal szólhatott vele. Ha valami baj érte is, a jó kedv el nem hagyta soha.«

Június 12-én nagy számú tisztelői kísérték a jeles férfiú hült tetemeit a radváni hegyen általa előre kijelölt nyugalma helyére.

És most, idő múltán, midőn elvesztése felett támadt fájdalomk már-már lecsendesült, visszapillantva a tettekben gazdag életpályára, még ez utolsó kérdés áll előttünk: minek köszönhette néhai Radvánszky Antal tetteinek soha ki nem maradható sikerét? De mielőtt e kérdésre határozott feleletet adhatnánk, lássuk, mit tett, midőn a teljes kort, huszonnégyszáz éves korát elérte. Voltak régen s még abban az időben sokan és kivételesen vannak ma is a magyar nemesség soraiban, kik huszonnégyszáz éves korukban azt hiszik, hogy ők az iskolákon áthatolva, tulajdonképpen a pálya végéhez jutottak, az élet terhét már átküzdötték s többé nincs más teendőjük, mint megházasodni, beülni az apai birtokba, s ősi házban életüket elpipázni. És valóban, e kényelmesnek, könnyűnek mutatkozó életre akkor csábítólag hívogatott két hatalmas institutio: az *űsiség*, mely minden támadás ellen csaknem legyőzhetetlen szívós passivitással védte a nemesi birtokot, és a *vármegye*, mely csupán a származásért adott hivatalt és tisztességet. Radvánszky Antal nem e könnyű, kényelmes pályát, hanem a folytonos munka, tanulás és küzdelem nehéz pályáját választotta. És ha ma tenné elhatározását s ma kezdené így pályáját, nem volna benne semmi meglepő, semmi példányszerű; hisz ma már nem

létez az ösiség; a puha, kényelemszerető, munkátlan birtokost hamar kiperlik s elűzik akár ezeréves birtokáról. A vármegye pedig alig vesz tudomást a régi származásról és sok más egyéni tulajdonságra tekint. Ma a könnyelműséget, tétlenséget, élhétetlenséget hamar követi az adósság csinálás, a betáblázások, a váltók, a csőd, a bukás s a birtokosságnak elsatnyúlása, végpusztulása és hiába rohanják meg a kormányt, hogy, ámbár sem eszköz, sem tanácsok, segítsen rajtuk; annak, ki a munkában nem kitartó, nem fáradhatatlan, a legjobb akarattal sem lehet kezébe állandó kenyeret adni.

Báró Radvánszky Antal, a vagyonos birtokos, magyar nemes, 1831-ben választotta a kitartó s fáradhatatlan munka pályáját. Meg volt benne a magyar nemesnek ama, véralkatában, szíve lelke mélyében gyökerező ereje, az az életrevalóság, ésszerűség, mely nemcsak egyes ágaknak, nemzetségeknek, hanem a fajnak, az egész politikai nemzetnek tulajdonsága, mely megszerezte neki e földön az ezer éves úri életet s mely biztosítja számára a beláthatatlan hosszú jövőndőt.

Az a legelső Radvánszky György, ki a XIII-ik század első felében az első birtokot impetrálta, ép úgy bírt az életrevalóság e tulajdonságával, mint hatszáz éven keresztül minden utódja, és mint jó emlékezetű néhai tagtársunk, báró Radvánszky Antal, ki szolgálatát úgy a vármegyénél, mint egyházánál aljegyzőségen kezdte s ötven év múlva ott a főispánságon és belső titkos-tanácsoságon, itt legfőbb gondnokságon és páratlan népszerűségen végezte; és e megérdemelt folytonos előhaladását annak köszönhetette, hogy a nemzet és az ország ép úgy bír ama fenntartó életrevalóság tulajdonságával, mint az egyesek, s a nemzet, az ország az egyéni különbözőség mértékeit felismerni tudván, mindenkit a maga helyére állít, a maga képessége szerint használ fel s a maga értéke és érdeme szerint tud jutalmazni.

Ez amaz életrevalóság, mely Szent-István királyunkat a nemzettel együtt a keresztyén vallásra vezette, mely nem engedte, hogy Béla királyunk a nagy pusztulás után kétségbeessék, mely Anjoui királyainkat az európai hatalmasok közé emelte, mely dicső emléktivé tette a Hunyadiak korát úgy a vitézségben, mint a műveltségben s azután ama rettenetes harcokban a pogány

törökkel, mikor hazánk egy része a félhold járma alatt nyögött, adta nékünk Verböczt, hogy könyvével *egy törvény alatt* tartsa össze a magyar korona nemességét s a megszakadozott pártok minde-
nikére missiót bízott, a sokszor szidalmazott németesekre a *magyar királyság* — az erdélyi fejedelmekre a *magyar nemzetiség* fenntartá-
sát, melyek az összetartozás eszméjének fennmaradására mind ter-
mékeny és hatalmas eszközökké váltak. Az az életrevalósága ez
nemzetünknek, mely megtanít a szélsőségek kerülésére s az
önmérséklet bölcsességére, mely a kellő napon és órában felismer-
tette velünk Széchenyit, Kossuthot és Deákot, mely biztosan vezé-
relt, hogy most ezt, majd am azt kövessük, és a mely bizonyára
a legújabb időkben is semmi pokoli varázsszóra sem hagy el ben-
nünket, hanem megvéd, megsegít s a jövő századok haladásával
együttösen előbbre is fog vezetni.

Oh nem egy fényes szobor, nem egy tündöklő pantheon,
ami ezredéves multunknak jubileuma, hanem az az érzet, az az
öntudat, melyet keblünkben és értelmünkben a lefolyt idők tettek-
ben dús tartalma ébreszt és erősít.

A nemzet élete a milliók egyéni életének összessége s ne
vegye tőlem senki rossz néven, hogy midőn egy tökéletesen végzett
életpálya emlékeinél időzöm, az egyéni élet mintaképét általáno-
sítva, nemzetem sorsának előttem lebegő tiszta képeit is leraj-
zolom.

DEÁK FARKAS.

GÖRGÉNYVÁR ÉS A GÖRGÉNYI KASTÉLY

A MÚLTBAN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A magyar királyi trónörökös-pár görgényi látogatása, az ottani várkastély restaurációja s udvartartásra berendezése százados történeti emlékeit újítja föl az önálló magyar királyság és nemzeti fejedelemség szebb korszakainak. Akkor valószínűleg évekig lakott Erdélyben a koronaörökös, hetekig, hónapokig Görgényvárban az erdélyi fejedelem s most időzni megy vadregényes vidékére; de a látogatás és időzés lehet kölcsönös mélyebb rokonszenv forrásává, erősb kapocs uralkodó-ház és nemzet között, s azon országrész nagyobb jólétének eszközévé.

A koronaörökös Prágában lakása, de a monarchia legkeletibb részének évenkénti meglátogatása figyelmet érdemlő jele az időnek, érdekes signatúrája az európai helyzetnek s a koronás uralkodó nagy bölcsességére mutat.

Tekintsünk ama fátyol mögé, melyet e hajdan királyi vár [*Castrum regale.*] körül rég múlt idő és feledés képez. A várrom, mit feketezöld moh gyep von be, a szürkületes homály és mondai varázs, melybe a képzelet e kastély emlékeit öltözteték, sok érdekes történetet rejt magában. Vessünk egy pillantást titkaiba. Kutasassunk az időszentelt romok között.

Egy idő óta a lapok napi érdekű közlemények után törekvése sok érdekest hozott napfényre, kevésbé megválasztva s forrás megnevezés nélkül; de még több van rejtve oklevelekben és emlékiratokban. Én is közlök kezemügyébe eső néhány hiteles részletet, melyek történelmünk egy-két hézagát betöltik, a fejedelmi vendégek e vár és vidéke iránti érdekltségét igazolják s tán a magyar hajdankor e fejedelmi ízléssel restaurált romjának az új lakóhoz méltó monographiája létrehozására kedvet ébresztenek.

A görgényi vár és várkastély, a minő most, mintegy felhív tanulmányoznunk azt, a mi hajdan volt. Három korszaknak lát-szanak rajta határozott jellemző vonásai: az *Árpád királyi*, *vegyes uralkodó-házi* és *nemzeti fejedelmi* korszaknak. A *negye-*

dik most kezdődik, melyről hogy a legnagyobb lesz-e? vagy csak egy ragyogva megjelent, de hamar eltűnő fénynek a láthatáron átvillanása — a jövő mutatja meg.

Én a Görgényért és Görgényben közelebből történetekben komoly alkalmat látok arra, hogy történetíróink ez érdekes vár és várkastély múltját a lehetőségig földerítsék, s fejedelmi új lakójának szívét e szép országrész iránt ezáltal is hajlandóbbá tegyék.

I.

Az *Árpádok korszakát* csaknem áthathatlan homály fedi; kevés nemzeti hagyomány s évkönyvi száraz följegyzések teszik szűk anyagát, alakjának korrajza elmosult árnyképként vonul el a történetnyomozó lelke előtt. De így is vonzó és oktató.

Midőn a nagykorú királyfi, uralkodásra vágyó testvér, fi vagy nőági rokon félelmes vetélytársnak mutatta magát, a király kinevezte őt Croatia bánjává, dalmát, bosnyák vagy erdélyi herceggé. [*Dux.*] Utóbbi a királyság egy harmadát foglalta magába: Erdélyt, Magyarország Tiszáig terjedő részeivel. Megemlítek néhány ily kormányzó királyi herceget.

I. Endre király alatt testvére Béla 1049-ben.

I. Béla és Salamon alatt az elsőnek két fia, Geyza és László 1059-ben.

I. Geyza alatt utóbb csak egyedül öccse, László 1075 körül.

II. István alatt vak Béla, Álmos herceg fia, azzá lett 1087-ben.

III. Béla alatt másodszülött fia Endre, herceggé nevezetése éve nincs megállapítva. 1197-től 1204-ig az volt.

II. Endre alatt, másodszülött fia Kálmán 1207 előtt.

Kálmánnak Halicsország királyává választása után, nejének, Gertrud királynénak fivére Berthold 1208-ban.

IV. Béla király alatt, fia, István, előbb trónörökös herceg egy 1263-ik évi oklevélben magát Erdélyország hercegének, s társkirálynak írja. Évkönyveink úgy említik őket, mint a kik két-felé osztva bírták Magyarországot.¹⁾

Néha ifjú királynak nevezték Erdély trónörökös uralkodóját, midőn az a király törvényes életkort ért fia volt.

Thuróczi I. Béláról azt jegyezte fel, hogy herceg korában pénzt is veretett ily körülírással: BELA DVX PANNONIAE.²⁾

¹⁾ Az elősorolt hercegek személy- és időmeghatározásai Thuróczi, Bonfini, Ranzan, Dlugoss, Comes Natalis és más annalisták emlékiratain alapulnak.

²⁾ *Eder*, *Observationes Criticae et Pragmaticae ad Felmeri Historiam Transylvaniae* sat. 1779. 12. l.

A kinevezés ez alakban történt: A király fiát herczeggé tette [*Rex filium suum in Ducem constituit,*] fiait mint hercegeket a Tiszán-túli részek kormányára állította [*Transylvaniae et partibus Hungariae Trans-Tibiscanis Ducem praefecit filios,*] a herczegséget öcscsének hagyá [*fratri suo Ducatum reliquit,*] sat.

Az idézett forrásokban mindez látható. A sorrend és e tények teljes pragmatikai hitelességét oklevelek adnák meg, a mire nekem e felolvasás szűk keretéhez képest kiterjednem nem lehetett.

A kormányzó hercegek lakhelyéről évkönyveinkben csak pár helyt van annyi említés, hogy Gyula várában, vagy a későbbben úgynevezett Gyulafehérváron laktak. IV. Béla királynak van egy 1245-n költ s fia István által 1270-n átírt oklevele, melyben a sághi monostornak Márton bán által örök joggal tett birtokajándékát megerősítették. A keltezés így van: Datum in *Gör-gön*. . . ¹⁾ Ha az utolsó betű nem *u*, mely esetben Tornamegye *Görgeu* = Görgő községe forog szóban, akkor *Görgény* lehet, s ez Árpád-házi egyetlen király oklevéllel is bizonyíthatólag járt volna ott, de állandó lakásról nem lehet szó. . . Fejér György megnevezi a forrást, a honnan ez oklevelet közlötte. Az eredetinek előkerülése eldöntené a kérdést.

László herceg, a később szentté avatott király, járt az erdélyi részekben a *Cserhalmi ütközet* alkalmával, midőn Doboka vármegyében a kerlézsi dombokon vágta le a leányrabló kún lovagot. A többieknek is, a kik ott kormányoztak, járnok sőt ideig-óraig lakniok is kellett ott; forrás hiányában azonban hitelesen kimutatni nem tudjuk.

Még kevesebb tudásunk a magyar királynék és herczegnék felől.

I. Endre neje, az ismeretlen nevű ruthen herczegi hölgy.

I. Béláé a szép Richsa, Micislav lengyel király leánya, mely nyolczszázados viszonyban van a magyar-lengyel barátság bensőségének forrása.

Szent-Lászlóé, Ádél [*Adelaide*], Rudolf, rheinfeldi herczegnő, korának erényekben leggazdagabb hölgye.

II. Istváné, Judith, III. Boleslav, lengyel fejedelem leánya.

III. Béláé, Anna, Comnenos Manuel görög császár nejének testvére.

II. Endréé, Gertrud, pomerani herczegi hölgy, a férrias akaratú magyar királyné, Bánkbán szerencsétlenségének okozója.²⁾

Voltak-e ezek férjeik országába? Látták-e a ma is élő hét

¹⁾ Fejér, Cod. Diplom. Tom. X. Vol. V. pag. 531.

²⁾ Reginae Hungariae Primae Stirpis Austriae P. P. XYSTO Schier sat. Viennae, 1776. 35—264. II.

erdők földét? Gyula vagy Görgény várát? Oklevél nincs róla. Az emlékirók nem szólnak. El kell hallgatni a való helyett hozzávétést és regét adni nem tudó történésznek is.

A királyi herczegek udvara fentartására magán vagyonuk és országrészük királyi várai s más koronájok lehettek kijelölve, a miket törvényileg legelőbb 1514. a III. törvényczikkben találunk meghatározva, hol a 11. §-ban *Görgényvár* mint olyan jó elé. Ezeket elidegeníteni nem volt szabad.

II.

A vegyes uralkodó-házakból való királyok korszaka tisztultabb látkört mutat. Kormányzóról és kormányformáról az oklevelek világosan szólnak. Erdélyt három önálló politikai terület tette saját területjoggal s intézményekkel. A hét magyar vármegyét a vajda igazgatta anyaországi rendszer szerint, Székelyföldet a székely ispánság saját nemzeti törvényekkel, a szász hét bírák közt szász helyhatósági jog szerint a szebeni királybíró igazgatott. A vajda, mint a király képe, valamennyi fölött állott, annak nevében összehívta a tartományi országgyűlést, az adó- és honvédelem ügyében azokkal együtt intézkedett, a vajda székre felhívott ügyekben ítél. Fenntartására és bandérium állítására néhány királyi vár volt birtokában. Századokon át külön egyén, az ország leghatalmasabb főurainak egyike, vagy valamely híres hadvezér volt a vajda; külön egyén, vagyonos székely s régi primor a székely ispán, magyar országbáró mindkettő. A vajdának egy bandériuma volt. A székely ispánnak az 1435-ki *Hadgyakorlati Lajstrom* 32-ik czikke szerint kettő, az 1498. évi 21. törvczikk szerint — ha vajda is volt — csak egyet kellett tartani; de 1000 főből állót. Ezenkívül az 1463-ki *Hadgyakorlati Constitutio* szerint ¹⁾ közfelkeléskor a székely nemzet két része tartozott hadba menni, a harmadrész ház- és tűzhelyök védelmére maradt.

A magyar királyok nem jó szívvel nézték a székely ispánnak e harcziás népre s az államügyekre való nagy befolyását; ezért a két főhivatal egyesítésére törekedtek. A XV-ik század közepén, némelyek szerint Hunyadi Jánossal kezdődött el a két tisztnak egyre, rendszeren a vajdára ruházása, minek következménye lett, hogy megszorodott sokféle kötelességeit vinni képes nem lévén: alvajdai és székely alispáni tisztség állíttatott fel. De a két hivatalt ekkor is elkülönítve kellett vinni.

¹⁾ *Constitutiones Exercitiales Universitatis trivm Nationum Transylvanarum* sat. 1463. §. 10.

A székely ispáni tiszte az 1533-ki Székely Krónika s más évkönyvek, bár hézagosan, de a magyar királyi hercegekkel és vajdákkal párhuzamban Szent-István korától származtatják. 1002-re teszik Zoltánt, 1039-re Sándor Istvánt, 1097-re Sándor Lászlót . . . Itt hézag van 1218-ig. Ekkor székely ispánnak íratik Andrási Simon. 1220-ra ismét Zoltán. 1250. Adoreán István. 1291. Moyzes vagy Mojoos. 1310. Opor László, az altorjai Bálványos-vár ura, kinek nevét Bod Péter nagyatya korabeli öregek még olvasták azon vár palota-ajtáján. [*Avorum nostrorum memoria adhuc legebantur.*¹⁾ Ezentúl rövid időközökkel folytonos a székely ispánok sora, mire én — bár az oklevéli megállapítást szükségesnek látom, ez értekezés szűk köréhez képest, alapúl a a krónikák előadását vettem. A tudós gróf Lázár Miklós oklevél alapján 1235-ről nevezi meg az első székely ispánt, Bogomert, utolsónak a mohácsi vész előtt Csuzi Tomori Istvánt írja 1523 — 26-ról. Megjegyzendő, hogy LXXIII székely ispán közül XXV. egyszersmind vajda vagy alvajda is volt.²⁾

A vajda és székely ispán alvajdáik és alispánaik egy személyre központosított jogköre nehézzé teszi közjogi állásuk s tényeik természetének helyes megítélését. Aki a századok emlékei közt kutat, sokszor van zavarban az iránt: vajjon a vajda ez, vagy amaz intézkedését vajdai vagy székely ispáni minőségben tette-e? Sokszor javadalmi, birtokai támasznak kétséget bennünk, s csak hosszas tanulmány és beható megbírálás képes elutasítani.

Zsigmond királynak egy 1426. aug. 28-án kelt beigtatási parancs-leveleiben világosan ki van fejezve, hogy *Görgény* királyi várhoz több falu van csatolva, s a vár a székely ispáni tiszthez tartozik. [*Ad honorem Comitis nostrorum Siculorum pertinet.*] Ez oklevél szerint a király Petele nevű királyi falut, mely szintén a várhoz volt csatolva, bizonyos összeg pénzért elzálogosította. Lozsonczy Bánffy Dénesnek, s a kolozsmonostori konventet a beigtatásra utasította.³⁾ E kifejezés más oklevelekben is előfordulván,

¹⁾ *Petri Bod*: Collectanea Hungarica 1028. Könyvt. szám a Marosvásárhelyi gr. Teleki-könyvtárban.

²⁾ *Székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig.* »Századok« 1880. IX. füzet 732—750. II. X. füzet 796—820. II.

³⁾ Ezen, a székely történelemre nézve igen fontos oklevelet egész kiterjedésében ideiglatom.

»Introductorium et Statutorium Mandatum Sigismundi Imperatoris pro Egregio Dionysio, filio olim Ladislai Bani de Losoncz super castro Georgen et Possessione Petele factum.

Sigismundus dei Gratia Romanorum Rex semper Augustus. ac Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae etc. Rex. Fidelibus nostris,

jelentése az lehet, hogy az a székely ispánnak udvartartásra, bandérium állításra sat. mint tiszti mellékes javalom, s szükség esetében lakásul volt átadva. Hihetően többnyire ott is lakott, törvényt tett, a székelység polgári ügyeit intézte s a királyság keleti részén banderiumával és várórságával őrt állott. Banderiumaiban egy 1555-iki adat szerint 200 lovas, 100 gyalog volt. Mikor a székelyek hadba mentek, 15 napig önköltségökön szolgáltak, azon

Conventui Ecclesiae de Costra. Salutem et Gratiam. Cum nos possessionem nostram regalem Petele vocatam in partibus nostris Transylvanis habitam, ad castrum nostrum *Georgén* nuncupatum ad honorem comitis siculorum nostrorum pertinens spectantem, simul cum universis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, fideli nostro Egregio Dionysio filio quondam Ladislai Bani de Losonez, serie aliarum literarum nostrarum exinde confectarum, pro certa pecuniae summa pignori duxerimus obligandam, velimusque ipsum per nostrum et vestrum homines in dominium ejusdem legitime facere introduci. Igitur fidelitati vestrae firmiter praecipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum praesente Lucas de An per nos ad id specialiter detus, aut Blasius de Peterháza, aut Benedictus de eadem Michael dictus Vass de Szent Mihály, seu Georgius, seu Osvaldus de Seuch, an Ladislaus, neve Nicolaus, an Joannes deég, aliis absentibus homo noster . . . faciem praefatae possessionis, Petele vocatae, vicinis et commetaneis suis universis inibi legitime convocatis et praesentibus accedentes, eandem praemisso pignoris titulo possidend. si non fuerit contradictum, contradictores vero si qui fuerint, evocet ipsos contra annotatum Dionysium de Losonez nostram in praesentiam Vayvodae partium nostrarum Transylvanarum praedictarum ad terminum competentem, rationem contradictionis earum reddituros. Et post hanc ipsarum introductionis, et statutionis seriem, cum nominibus contradictorum et evocatorum, si qui fuerint, terminoque assignato, eidem Vayvodae dictorum partium nostrorum Transylvanorum more solito rescribat. Datum Budae in Festo Beati Augustini episcopi, Anno Domini millesimo quadringentesimo vigesimo sexto, regnorum nostrorum anno Hungariae etc. Quadregesimo, Romanorum decimo sexto et Bohemiae septimo. Et apparebat locus Sigilli Serenissimi quondam regis Sigismundi super caera rubra expressi, clause confectae et emanatae. Titulus vero indorsatus sequens erat: Fidelibus nostris, conventui ecclesiae de Knono-straknysio filio Bani de Losonez etc. Statutoriae Relatoriae autem in margine dextro consignatae legebantur hocmodo: Homo regius Lucas de Arán, noster frater Blasius Presbyter, satutio fuit die dominico proximo post festum Lucae evangelistae, nullus contradict.*)

*) *Donationales et Statutionales Cottus Torda*, Tom. XIII. pag. 38 — 41.

túl a királyi tárházból hópénzül a lovasok 3, a gyalogok 2 forintot kaptak. Görgényen kívül a székely ispánoknak volt átadva. Újvár ¹⁾, a szász papok dézsmájának, némely városaik censusának, vagy a törvénybeli bírságoknak is egy része; Zsigmond király 1427-ben Brassó megerősítése céljából vidéki munkásokat rendet több évi adóját elengedte s a *malmoknak addig a székely ispán által szedett jövedelmét a városnak adta.* ²⁾ Pénzfizetősök 7500 m. for. volt. ³⁾

Székely ispánokról oly följegyzés is olvasható, hogy Déva várát birták. Ezt azonban mint vajdáknak kellett birni. Oly távol lakásukat az igazgatásuk alatti néptől azok anyagi érdeke nem engedte meg. Ez volt oka, hogy a székely alispán csaknem állandóan Görgényvárban lakott, mikor az ispán egyszersmind vajda is volt.

Első székely ispán, a ki 1434-ben kelt hiteles oklevél szerint azon évben Görgényben lakott, Jakch Mihály; május 1-én kelt levelében biztatta a brassóiakat, hogy a havasalföldön Erdélyre olálkodó törököknek és oláhoknak álljanak férfiasan ellen, ő is lovasságával gyorsan siet segítségükre, s kéri, hogy ha újságot hallanak, őt fölöle értesítsék. ⁴⁾ Ezután ottani székely ispán, Pelsőczy Bebek Imre volt. ⁵⁾ 1443-tól 1446-ig Hunyadi János. V. László ugyanis 1443-ban a gyulafejevári káptalannak ápril 12-ki beigtatási parancslevelében írja, hogy Görgény várát és a hozzá tartozó falukat s jószágokat nem csak országában, de az egész kereszténység iránt szerzett dicséretes érdemei elismerésül saját királyi kezéből Hunyadi János erdélyi vajdának adományozta örökösen; meghagyta tehát, hogy azok birtokába igttatassa be, az ellentmondókat okadásra meghíván. ⁶⁾ Ez oklevél csonka, beigtatási jelentést sem találtam róla. Hihető, hogy a háborús viszonyok vagy más ok miatt maradt el, különben nem érthető: miért adományozta volna ugyanazon király Hunyadinak, mint volt kormányzónak s beszterczei örökös grófnak Görgény és Déva várát másodszor is 1453. január 30-kán, ⁷⁾ a mi ugyanazon évi junius 26-án történt beigtatás által ténynyé vált. ⁸⁾ Hunyadi János

¹⁾ *Pray, Annal. V. 491. l.*

²⁾ I. Ferdinand biztosainak 1552. adott utasítás 32-ik pontja.

³⁾ *Marienburg, Geschichte sat. 195. l.*

⁴⁾ *Szabó Károly: Székely Oklevéltár. I. köt. Kolozsvár, 1872. 128—129. ll.*

⁵⁾ Gr. *László M.* idézett művében és *Szabó Károly*-nál.

⁶⁾ *Fragment. VII. köt. 780—782. ll.*

⁷⁾ *Országos Levéltár, Diplomatai osztály 14604. szám alatt.*

⁸⁾ *Hunyadiak kora. Tizedik kötet, 396—399. ll. [Kiadva a müncheni királyi levéltárból.]*

már azon évi febr. 24. Geréb János görgényi várnagyot egy székelly ügyben bíraskodással bizta meg, a mi azt mutatja, hogy ő ott székelly ispáni joghatóságot gyakorolt.

1460. Losonczy Bánffy Dezső székelly ispán, onnan írt Brassó városához.

1465. april. 21. Dengeleghi Pongrácz erdélyi vajdának és székelly ispánnak egy levele szintén onnan kél.

Báthori István erdélyi vajda és székelly ispán 1481. ápr. 9-ki parancslevele szerint azon évben székelly alispán és görgényi várnagy Ramocsán Lőrincz és Mihály s Gégényi György volt; így írták alá nevöket jun. 17-iki levelökben.

1487. sept. 2. Telegdi István erdélyi alvajda Morgondai Mihályt egy ellene támasztott vád következtében sept. 12-ére Görgény várába idézi meg törvénytételre.¹⁾

1492. Harinai Farkas János és somkerekai Erdélyi János viselték e tiszte; egy junius 13-ki adat szerint pedig csak Erdélyi János a székelly ispán és görgényi várnagy.

1497. Vajda és székelly ispán Drághfi Bertalan, görgényi várnagyok Rózsai Kun Jakab és Szilágyszegi Pál, alvárnagy Nagy János, [*Joannes Magnus.*]

1499. Siklósi Péter mint görgényi várispán [*Comes castri.*] említették. 1502. a várispán hederfái Barlabás Lénárt, a ki magát ezentúl alvajdának és székellyek alispánjának írja.

1504. nov. 11. Tarczai János Görgény várában kelt levelében székelly ispánnak nevezi magát. 1505. aug. 15. II. Ulászló király, mint székelly ispánnak elzálogosította Al-Gyógy mezővárost 12,000 arany forintban, melylyel neki mind a székelly ispáni tisztségéért, mind más hivatalaiért és költséges szolgálataiért tartozott.

E töredékes adatokból, miket hitelesen gróf Lázár Miklós alapított meg,²⁾ csaknem bizonyos az, hogy a vegyes házból való királyok alatt Görgényvár a székelly ispán, vagy a mikor az a vajda volt, annak alispánja lakhelye volt, a kik nem egyszer a várnagyságot is viselték.

Az erdélyi vajdának és székelly ispánnak Görgény várhoz való köz- és magánjogi viszonyát szabatosabban meghatározó adatok bővebb nyomozása s a kapcsolatos homályos kérdések kitisztázása ezutáni kutatásoknak fogja érdekes tárgyát tenni. Én most úgymondván csak megpendítettem azt, és ezzel átmegyek a XVI—XVIII-ik század ismertebb és viharosabb történeti színterére.

¹⁾ Szabó Károly. Székelly Oklevéltár. I. köt. sat. 266. 1.

²⁾ Látható elebb említett művében.

III.

A magyar hajdankor sok nagy alkotásával együtt a székely ispánsági tisztelet is eltemette a mohácsi vész. Az erdélyi fejedelmek czímeik közé fölvették a »Székelyek ispánja« czímet [*Princeps Transylvaniae, Partiumque Hungariae eidem adnexarum et Siculorum Comes*], átvették jogaikat s hatalmukat, az általuk birt királyi várakat és koronabirtokokat s jövedelmeket udvartartásra vagy híveik közt eladományozás végett fiskuséinak nyilvánították.

Ingóvá lett az új magyar államban minden: a korona, fejedelmi süveg, koronájók, államrendszer, hit, vallás és erkölcs. A választó-fejedelemség létérdeke kívánta, hogy így legyen. Ép és nagy erőtömeg rejlván a koronájokban: a fejedelemségre jutottak és vágyakozók ezzel vonták magukhoz a nagyokat s ezek a polgárságot és népet.

Nézzük át futó tekintettel Görgény vár három s fél száz év alatti urait.

Görgény várát I. János király menyasszony-ajándékkul királyi hitvesének írta be. Fenntartotta ennek emlékét Izabella özvegy királyné és Erdélyország az 1556. nov. 25-én Kolozsvárratt hozott 15-dik t.-czikkben. »Mivel — így szól a királyné — a meghalt királyi felség bizonyos várakat menyasszonyi ajándék és viszonaajándék czímen [*titulo Dotis et Contradotis*] Magyarország felső részében és Erdélyben nekünk írt be, nem akarjuk, hogy azok tőlünk elidegeníttessenek: ezért országos közvégzéssel meghatároztuk, hogy mi a Contrados czímen birjuk Görgény és Ujvár várát addig, míg az elébb említett inscribált birtokok isten segítségével mások kezéből kiszabadulván, kezeinkbe visszaadatok.«

Azonban a királyné már a következő évben Görgény várát tartozandóságaival együtt Vajda-Szentiváni Kendi Ferencz hív tanácsosának s János, Ferencz és Farkas fiainak adta, tőle kölcsön vett 9000 forintban zálogjogon, hogy azt, míg kiválthatja, birják és használják s 1557. jun. 21. a gyulafejervári káptalant a beigtatásra utasította.¹⁾ A biztosok aug. 6. végezték el a beigtatást a következő birtokokban: Görgény-Szent-Imre, Kássa, Hodok, Libánfalva, Orsova, Kincses, Alsó- és Felső-Oroszi, Alsó- és Felső-Kiser [János Zs. alatt 1562 körül Chizer, Báthori Zs. levelében 1593. Kÿher, Báthory Gábornál 1608. Kikher és Kiher,

¹⁾ Az Orsz. Levéltár erdélyi osztályában *Fragmentorum* czimű nagy gyűjtemény V. kötete 383—84. ll.

I. Apafi Mihály idejében 1664—1690, Alsó- és Felső-Kölhér. Ez maradt fenn maig, ámbár kérdésül tehető: eredetileg nem *Kis-Er* vagy *Cziher* volt-e a falu neve? Azonban, bármint volt, a mai használatot három század szokása vitán felül helyezte.] Zorbhaza [János Zs.-nál 1562. körül Sorbhaza, Báthori Zs. 1593. Sorphaza, I. Apafi alatt Sarapháza, ami maig fennmaradt], Szent-Mihálytelke, Kakuts, Oláh- és Magyar-Belkén [ma Bölkény]. Nádas, Oláh- és Magyar-Telek, Hétbik [ma Hétbükk], Péterlak, Körtvélyfalva [ma Körtvélyfája], Petele város, Radnóthfája, Nagy- és Kis-Oroszfalu, Szent-Márton.¹⁾ Ez tehát a görgényi vár és uradalom legelső ismeretes s oklevél hitelességén nyugvó állaga.

II. János [Zsigmond] választott király 1562. után [ez a csonkán fennmaradt elzálogosító levélből tűnik ki] a várat és tartozanóságait, ezeken kívül Marosszéken *Jobbágytelke*, *Hodos*, *Ehed*, *Deménháza*, *Mikháza*, *Köszvényes*, *Remete* nevű hét székely falut, melyekben jószágaikat úgy bírták tulajdonosaik, mint más székely szabadsággal élő faluk birtokosai, de az 1562. júl. 29. Segasváron tartott országgyűlés őket mint pártütés és föllázadás miatt szabadságvesztetteket — a primorok és primipilusok kivételével — a többi jobbágyak [*Colonus*] szolgálai állapotjára és rendébe alázva le [*in servitutum et ordinem sunt redacti*], Békes Gáspár komornikjának s örököseinek és utódainak adta zálogba 25,000 magyar forintban s nagyobb kancelláriáját a beigtatás iránt utasította.²⁾ A székely dynastiai hűség első megtörése itt ejtette az első sebet a székely ősi szabadságon, mely szerintők azelőtt székely birtokaikat nota esetében sem veszthették el, hanem rokonaikra, azok nem létében szomszédaira szállottak.

Báthori István lengyel király 1576. február utósó napján 22,000 forintot vett fel sógorától, Beregszói Hagymási Kristóftól azon ígérettel, hogy azt a magyar, véletlen esetben a lengyel jövedelmekből megfizeti; de helyette 1578. júl. 23. azon összegben s az általa Huszt várába fektetett 10,000 forintért neki és első nejétől Lévai Dorottytól született Miklós nevű fiának, utóbbtól 16,000 forinttal visszaválthatólag zálogba adta Görgény várát,³⁾ aki azonban a maga fele részét még azon évben örökbevallással anyjának adta.⁴⁾

¹⁾ *Fragment*. VII. köt. 673—677. II.

²⁾ *Fragment*. IV. köt. 230—34 II.

³⁾ *Orsz. Levéltár*, Neoregestr. Tom. XLI. Fasc. 13. Nro 17.

⁴⁾ *Orsz. Levéltár*, Neoregestr. Tom. XLIII. Fasc. 834. Nro 19.

Báthori Kristóf erdélyi fejed. egy 1578. jan. 23-ki bizonyítványában 32,448 frtra teszi e zálogösszeget. Látható ugyan az Orsz. Levélt. kincstári osztályában.

Ugyan azon fejedelem 1580. ápril. 24. a Görgényvárhoz kapcsolt hét székely falu közül Remetét, Hodost, Jobbágytelkét, Ehedet — a mint a záloglevél szól — a primorokat és primipilusokat s azon gyalog puskásokat kivéve, akik talán ott az ország szolgálatára kiválasztva lennének, egyenes hűségeért és hosszas szolgálataiért Kovácsóczi Farkas kancellárának és mindkét ágú örököseinek s utódinak adományozza örökösen, királyi jogával együtt. Ez adomány, melynek egész kiterjedésben közlését fontossága teszi szükségessé,¹⁾ kétszeresen sérelmes volt, először az

1) Az adománylevél szövege ime ez:

Donatio Partionis in Possessionibus Remethe, Jobbágytelke, Hodos, Ehed, ad Arcem Görgény pertinentium in Sede Marus Volphgangi Kovachoczi Anno 1580.

Nos Christophorus Bathori de Somlyo Vayvoda Transylvanie et Siculorum Comes etc. Memoriae commendamus tenore praesentium Significantes, quibus expedit, Universis, — Quod nos dignum et honorificum habentes respectum praeclarae fidei, Integritatis et fidelium Servitiorum Magnifici Volphgangi Kovachoczi Cancellarii et Consiliarii nostri, quae ipse cum in aliis cunctis negotiis, per nos a multis jam antea Annis ejus curae ac diligentiae commissis, tum etiam in hoc gravissimo laboriosissimoque munere, quo nunc fungitur, indigna cum utilitate nostra et eximio cum sua laude exhibuit, et impendit, Totales et integras portiones nostras possessionarias in possessionibus Remethe, Jobbágytelke, Hodos et Ehed vocatis, omnino in Sede Siculicali Marus existentibus habitas, alias ad Arcem nostrum Görgény pertinentes possessas, Totum item et omne Ius Regium, si quod in eisdem portionibus possessionariis qualitercunque existeret, aut eadem et idem nostram ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus, concernerent collationem, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuscunque, terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, punatis, sylvis, Nemoribus, montibus, vellibus, vineis vinearumque promontoriis, Aquis, fluviis, piscinis, piscataris, Aquarumque decursibus, Molendinis et eorundem locis, generaliter vero quorumlibet utilitatem et pertinentiarum suarum Integritatibus quovis nominis vocabulo vocatis, ad easdem portiones possessionarias, dictumque Ius Regium, in ipsos qualitercunque habitum, de Iure et ab antiquo Spectantibus et pertinere debentibus, sub suis vitis Metis et antiquis Limitibus existentibus, Demptis tamen primoribus, primipilis, peditibusque Pixidariis, siqui forte ad usum Regni Publicum delecti ibidem existerent, ipsorumque iuribus et haereditatibus, ac jusse et legitime concernentibus, memorato Volfgango Kovachoczi ipsiusque haeredibus et posteritatibus Universis, faventer dedimus, donavimus et contulimus, imo damus, donamus et confecimus jure perpesuo et irrevocabiliter tenendas, postulendas pariter et habendas, salvo Iure alieno. Harum nostrarum vigore

ország alkotmányára nézve, mert egy királyi vár birtokállagát csonkította meg, azután az ős székely szabadság sarkát vetette ki helyéből, behozván a jus Regiumot közéjük s vérig bántván a székelységet az által, hogy szabad s nemes embereket, a korona tagjait tette másnak szolgálivá. A várszolgálatot, bár nehezen, de tűrték, mert az fegyveres volt, s a fejedelmet illette; de a személyes szolgálatot soha nem tudták szabadságukkal s nemzeti önérzetökkel összeegyeztetni. Ez időtől fogva nem volt béke a székelység közt. Lázongtak, panaszkodtak, szöveterkeztek baráttal és ellenséggel, míg végre szabadságuk visszaadatott. De erről hátrább lesz szó időrendi sorban.

Báthori Zsigmond fejed. 1591. aug. 3. szintén követte atyja nyomdokát, megcsonkítva Görgény tartozandóságait az ahoz szorosán tartozó *Mocsár* erdőségnek erdőlési, építő-anyag-vágatási és legeltetési joggal együtt Abafái Gyulai Pál hívének s mindkét ágú örökösének adományozásával, oly módon, hogy azt életében kiválthatlanul, tized- és kilenczed mentességgel birja. ¹⁾ Mekkora volt ez, kitűnik egy 1688-ki hivatalos összeírásból, mely szerint bűv bük-makkterméskor meghízott rajta 3000 drb sertés, egy 1712-ki szerint 2000 drb, de már ekkor annak csak felét bírta a fiskus, ²⁾ mert Teleki Mihály nagy részt elfoglalt belőle, saját kertjéhez kapcsolta és bekerítette szénatermő helynek. ³⁾

Ugyanazon fejedelem 1593. febr. 20. Görgény várát és a görgényi uradalmat Kovácsóczi Farkas kancellárának zálogosította el 36,000 arany forintban, egy igaz jó értékű forintot 180 denárban számítva. Az indokolás jellemzi az adót és elfogadót egyiránt. »Azért adja — úgymond — mert isten után életét és értelmi világosságát neki köszönheti, [egy ideig nevelője volt a fejedelemnek], s mert elébb Lengyelországban nagybátyja, a lengyel király egy igen fontos ügyében járt el oly sikerrel, hogy a míg az élt, érette becsülethez tartotta; azután őt mostani fejedelmi méltóságára segítette, a kormányzás nehéz gondjaiban hív segítője volt s ezen hűséget irányában mindig megőrizte, társainak, a kik közt legfőbb s egyedül a legtöbbet tehető volt, rokon-

et testimonio literarum mediante; quos nos in formam Privilegii nostri pedigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum Albae Juliae, vigesima quarta Die Mensis Aprilis, Anno Domini Millesimo Quinquagesimo Octuagesimo. *)

*) *Fragment.* Tom. VII. 257—59. ll.

¹⁾ *Fragment.* VII. köt. 731—33. ll.

²⁾ Az első kelt Görgény-Szent-Imrén 1688. ápril 28-án, az utóbbi 1712. decz. 16.

³⁾ L. az utóbbi összeírásban.

szenvét számára megnyerte, minden gondját a fejedelem és állam javára fordította, jó és balszerencsében főigyekezete mindig arra irányult, viselt követségeiben nagy veszélyeknek volt kitéve s ügyét minden sorban, mindennel szemben védelmezte, magához mindig hív és következetes maradt. Ambár mindezek az ő érdemeinek és jeles cselekedeteinek kitűnő bizonyítékai, még sem jelesebbek, mint a melyek ezek után következtek és a melyeknek, minthogy a fejedelem is tanúja, nagyobb súlyok van, és őt előtte még inkább ajánlják. Most — úgymond a fejedelem — nem csak hallja, a mit az országért ő és mások tesznek, de látja, munkája és éjjnapi vigyázása gyümölcseivel él, nemcsak lelkét, akaratát s kötelességeit, de magán vagyonát is a közjóra fordítja, s hiszi, hogy a mikor rá ezután is szüksége lenne, arra fordítani mindig késő lesz. Ezek így lévén, minthogy nincs jutalom, melyre ő érdemes nem lenne, azon célból, hogy háláját iránta valamiben kimutathassa, zálogba adja neki a mondott görgényi várat és uradalmat: egyebeken kívül, azon gyalog puskásokkal, kik az ország szükségére kiválasztattak, oly feltétellel, hogy a várhoz a mikor kell szolgáljanak, s az ország más szükségeire is mindig jelen legyenek. A solymárok is, mint eddig, a solymok felkeresésében és tartásában tisztóknek eleget tegyenek. Adja továbbá a várat ágyúival és a lövő szerekkel együtt, melyek most ott vannak. Kiváltható csak úgy lesz — mondja a fejedelem — ha az írt összeget neki leteszik; a mit pedig a várra s épületekre, malmokra, halastóra költ és hasznosan befektet, neki vagy örököseinek pénzben visszatérítik.¹⁾

Báthori ezen hívét már egy év múlva a halál leggyalázatosabb nemével kivégeztetvén: Görgényt 1597. decz. 14. 32,000 arany forintban Kis-Máriai Bocskai István tanácsosának, váradi kapitánynak, s Bihar, Kraszna és B. Szolnok-vármegyeék főispánjának adta zálogba s be is igtattatta a Köszvényesen és Mikházán levő puskás gyalogokkal együtt, melyek Erdély közjára vannak rendelve, oly feltétellel, hogy mint eddig, ezután is a várhoz szolgáljanak s egyéb szükségekben is az országot segítsék; továbbá heti és évi vásárokkal, ágyúkkal és hadi szerekkel, melyek a várban vannak. A beigtatási jelentés szerint, mely 1598. január 20. költ, csak két birtokrészben történt ellenmondás.²⁾

A szabadságukat vesztett székelyek már Báthori Zsigmond és Mihály vajda alatt megkisérlették, hogy azt visszanyerjék. 1607. az országgyűléshez folyamodtak s az kérésöket teljesítette. A marosszéki székely darabontok Görgény várához való szolgál-

¹⁾ *Fragment. VII. köt. 655—663. II.*

²⁾ *Az Orsz. Levéltár kincstári osztályában a Görgényt illető csomagban.*

lattól eximáltattak, és a többi székek közé azon szabadsággal incorporáltattak.¹⁾ Így szól a rövid törvény, mely szinte félszázad sérelmét orvosolta foganatosan. Ez országgyűlés megsemmisítette Bocskay fejedelem végrendelete azon részét is, melyben Fogaras, Déva és Görgény várát másoknak hagyta s visszavételüket meghatározta, valamint eltörölte a Liber Baronatuságot is Erdélyben, melylyel Bocskai élt s a mit testvérére is átruházott.

Báthori Gábor fejedelem vagy nem tudta, vagy mellőzte e törvényt s 1608. sept. 20. Bocskai Miklós szathmármegyei főispánnak és szathmári kapitánynak s mindkét nemű örököseinek és utódainak újra zálogba adta Görgény várát a hozzátartozó hadi készületekkel és szerekkel, úgy egyéb tartozandóságaival együtt 36,000 arany forintban, azzal indokolva: hogy azóta, hogy a folytonos hadak vészeitől hányatott nemzet és haza szabadsága vissza kezdett állani, annak minden időviszontagságok közt, jó és balszerencsében híven szolgált, iránta is, mióta fejedelmi méltóságra emeltetett, hűségét pontos szolgálataival s nevének jeles dicsőségével bebizonyította, ezenkívül azért, mivel az előde, Bocskai István is mint magános, egy ideig bírta, ő maga is rég bírja a Liber Baronatussággal és hét székel faluban levő s Görgényvárhoz szolgáló puskák gyalogokkal együtt.²⁾

Mínthogy 1607. csak általában volt meghatározva a fiskális jószágoknak magánosoktól visszavétele, azoknak és a birtokosoknak megnevezése nélkül: 1615. Bethlen Gábor fejedelem alatt néven neveztetett meg a fiskus minden birtoka, a mi 1588-tól Ghyczi Jánosnak a kormányzóságról lemondása után elidegenített, s törvényül mondatott ki, hogy azok visszaváltassanak, különös figyelmet érdemlő esetekben a birtokosok elégíttessenek ki, a kiváltás modozatát részletesen megállapította, jövőre azon elvet mondván ki, hogy azon jószágokat örökösen eladni vagy eladómanóezni nem lehet, hanem csak visszaválthatólag s meghatározott összegben. Az ily módon visszaváltandók között volt Görgény is.³⁾

A fejedelem életbe is léptette e törvényt s még azon 1615. évben decz. 18. perközben úgy egyezett ki Bocskai Miklóssal, hogy átadta a Kákoni Istvántól 16,000 frtban vett Sárköz nevű falut, 1000 m. frttal megtoldva, e felett írásban biztosította őt, hogy peresügyeiben s netaláni háborgatói ellen védi, az Erdélyi István kezénél levő s Görgény várhoz tartozó birtokokat vált-hassa ki; ezért Bocskai visszabocsátotta Görgény, Vécs és Solyomvárárt, melyek közül a fejedelem ugyanazon évben jul. 5. kelt

¹⁾ *Approb. Const.* V. r. LVI. edictuma.

²⁾ *Liber Regius Gabrielis Báthori.* IV. köt. 116—120. ll.

³⁾ *Approb. Const.* II. r. VIII. czim I. czikk.

zálogos levélnél fogva Görgény várát s tartozandóságait — a szé-
kely faluk kivételével — s a Mocsár nevű erdőt Vitkai Kákoni
István tanácsosának zálogosította el 32,000. m. frthan. A fejede-
lem indokolása történelmi becsénél fogva közlésre méltó. »Vitkai
Kákoni István — úgymond — mikor Báthori Gábor fejedelem-
mel az országba bejött, annak fejedelemsége végeig békére és
egyetértésre csodálatos módon törekedett, mit azon alkalmatos-
ságokban, melyek az ország megmaradását és megoltalmazását ille-
ték, nem gondolva mások gyűlöletével, nem az egyenetlenkedé-
sekkel, magát ezen haza tagjának vallotta hasznosan és hűséggel;
miután pedig az ország rendei közakaratóból ő választatott meg
fejedelemmé, mindazokban a dolgokban, melyek az óhajtott béke
és alattvalói között való egység meggyökereztetésére és megtartá-
sára tartoztak és néztek s más nagyfontosságú ügyekben és bajok-
ban is, melyek az ő hűségére bizáltak, iránta és az ország iránt a
legnagyobb igyekvést, bizalmat és szorgalmatosságot tanúsította
világosan, s jövőben is tanúsítani fogja; mindezért, mind pedig hogy
ő Bujom várát Bihar-várm.-ben, mely Várad végvárának egyetlen
védbástyája, minden hozzátartozókkal, fegyverekkel, nagy és kis
hadi ágyukkal idegen kezekből visszaszerezte, s azon szolgálatai
közben ősi vagyonát is fölládozta és cserébe adta, Komána nevű
oláh falut, az ottani nemesi udvarházzal — mit Báthori Gábortól
örök jogon birt — Fogaras várához visszaeresztette, kész pénzben
9000 frtot és egy anyakanczákból álló egész ménest ajándékozott
— mindezért adta neki az előírt birtokokat, mikben ha a fejede-
lem meg nem védelmezné, azokat, a miket talán tőle elvehetné-
nek, fizetni fog 20,000 frtot készpénzben; ezenkívül legyen joga
az elidegenítetteket is kiváltani, mely váltságösszeg szintén csatol-
tassék a 32,000 frthoz, azt nevelvén.«¹⁾ E csere jellegű elzálogo-
sítás az 1616. octob. 9. Segesvárott tartott országgyűlés 8-ik tör-
vénycikkébe is beigtattatott.

1630. dec. 14. kelt beigtatási jelentés szerint Bethlen Ist-
ván fejedelem Görgény vára felét Haller Péter özvegyétől,
Lónyai Heléntől visszaváltván, 20,000 frtban elzálogosította
Kovácsóczi István kancellárnak élethosszig, örököseinek ez ösz-
szegen kiválthatólag, a beigtatás nov. 29. történt, ellene mondot-
tak az eladó és Kákoni Erzsébet, Barcsai Zsigmondné.²⁾

1637. ápr. 27. I. Rákóczi György elzálogosította Görgény
várát Telegdi Zsófinak, Kovácsóczi István volt cancellár és taná-
csos özvegyének és lánya Kovácsóczi Kata Pethő Ferencznének

¹⁾ *Liber R. Gabrielis Bethlen.* V. köt. 66—69. ll. Lásd: *Donatio-
nales* sat. Cottus Thorda IV. köt. 17—21. l.

²⁾ *Fragment.* IX. köt. 761—773. ll.

25,000 m. frtért, az elsőnek élethosszig kiválthatlanul, utolsóinak kiválthatólag. Az özvegy ugyanis a fiskus által több birtokaiért perbe fogatván s meg is nyertvén: aggodott, hogy ha Görgény is beperesíttetik, ezt is elvesztheti; folyamodott hát a fejedelemhez, aki megtekintvén az özvegy gyászos állapotját, hogy az a per kimenetelének aggályától megszabaduljon, másfelől hogy férjének a fejed. és haza iránt tett szolgálatai hálásan legyenek elismerve, különös kegyelemből tette részére ezen kedvező adományozást. ¹⁾

1638. jan. 5. Lorántfi Kata Alia Sámuelné Görgény várát I. Rákóczi Györgynek adta ily feltételek alatt: 1) Bartsai Zsigmondnét, Kákoni Erzsébet elégitse ki 12,000 forintig. 2) A vár átadása előtt 3-ad nappal adjon 5000 frtot. 3) Minden magyarországi jószágaitak kezébe bocsátják. 4) Gyermekei hat esztendő előtt ne válthassák ki s akkor is csak úgy, ha a 12,000 frtot leteszik. 5) Görgény vára legyen nála 29,000 frt zálogösszegben. 6) 1000 frtig építtethessen benne. 7) A másoknál levő jószágokat válthassa vissza, de ez a sommát ne növelje. 8) Kihalván kiváltás előtt fiugyermekei, a jószág szálljon vissza a fejedelemre s a felett a 12,000 frtot fizessék meg s számot hozzá többé ne tartsanak. 9) Örségét, mikor szükséges lesz, fogadják be. ²⁾

1643. sept. 25. I. Rákóczi György Kovácsóczi István magvaszakadtával ³⁾ Görgényvárat, Görgény-Sz.-Imre nevű mezővárost az ottani udvarházzal, Petele nevű várossal, a hozzátartozó falukkal, a várban levő ágyúkat, hadi szereket, amint most vannak s még szereztetni fognak, évi és hetivásárjoggal sat . . . kisebb fiának, Rákóczi Zsigmondnak írta be zálogképen 40,000 m. forintban. Jellemző indoklása megérdemli a közlést. »Ámbár a fejedelem kezdettől fogva ismerte — így szól az — jeles hajlamaiból eredő tökéletes fiú engedelmességét s bármily legjobb erkölcsű gyermekhez méltó szelídségét Felső-Vadászi Rákóczi Zsigmond kedves kisebb fiának, a ki maga jóviselete és ajánlása által szülőinek szívét hihetlen örömmel tölté el s ezért iránta atyai szeretetének nem kevés és nem közönséges jeleit is mutatta; mindazáltal, mivel átlátta, hogy fiok irántuk nem csak egyéni indulattal viseltetik, de lelke messzebb is kiterjed, igyekszik a haza közügyének is szolgálni s elméjének erejét, a mi nála már is kitűnő módon nyilvánul, másképen is bebizonyítani nem szűnik meg, ezen hajlamát és a hazának szolgálatára való lángoló igyekezetét akadá-

¹⁾ *Liber R. Georg. Rákóczi* I. VIII. köt. 306—309. ll.

²⁾ *Orsz. Levélt. Acta Transylv. Fasc. 4. Nro 11.*

³⁾ *Szalárdi: Ujabb Nemz. Könyvtár. Második Folyam. MDCCCLIII.*

lyozni nem kívánván, sőt inkább őt fejedelmi nagylelkűségének megfelelő tisztességgel és méltósággal kívánván megtisztelni s vagyona gyarapítása által még inkább serkenteni, hogy ő is általa és a haza által akkora jótéteményekkel elhalmoztatását látván, az Isten és emberek iránt hálára ébredjen, s a mit a természet és mesterség, a kegyelem és szorgalom által bir, mindazzal a hazának díszére, javára és fennmaradására munkálkodni buzgókodjék s magát egészen a közjónak szentelje: ez okból adja neki az előbb említett várat és birtokot — — — — — dézsmáival — — — — — továbbá a gyalog puskásokkal, melyek azon várhoz tartoznak, oly módon, hogy azok azon várhoz alkalmas puskákkal, szablyákkal [dárdákkal] és más hadi szerszámokkal, a mik az ő állapotjukhoz valók, jól felkészülve szolgáljanak s Rákóczi Zsigmondnak és örököseinek parancsait teljesítsék, a kiváltás csak az egész összeg kifizetése mellett fogna lehetséges lenni.«¹⁾

Ugyanezen fejedelem 1648. octob. 8. Gyula-Fejérvárt kelt végrendeletében magyarországi és erdélyi birtokait, úgy szintén Görgény várát és tartozandóságait neje, fiai: Zsigmond, György és Ferencz közt úgy osztotta meg, hogy özvegye és három fia birják a nekik külön külön hagyott várakat és jószágokat; az idehenn való [erdélyi] fiskus várait el nem osztja — — — — — Az örökös várakat közönségesen birják és élvezzék egyiránt — — — Görgény Zsigmondé legyen.²⁾

1649. jul. 20. II. Rákóczi György atyja emlékeért s Zsigmond kedves testvére iránti nagy szereteténél fogva, atyja által annak javára 1643. tett adományát megújította és megerősítette.³⁾

JAKAB ELEK.

¹⁾ *Liber R. Georgii Rákóczi* I. X. köt. 286—291. ll.

²⁾ *Orsz. Levéltár. Neo-Registrata. A. Fasc. 76. Nro 22.*

³⁾ *Liber R. Georgii Rákóczi* II. XI. köt. 122—125. ll.

A GRÓF HALLER FIUK ISKOLÁZTATÁSA

A XVIII-IK SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A szathmári béke minden tekintetben forduló pontot képez hazánk történelmében. A százados szabadságharcra csend és béke következett ugyan, de azért az 1711. év nem inaugurál egy oly boldog korszakot nálunk, mint Anglia történetében az 1688. év. A fegyverek kifáradtak az egyenetlen és hosszú harczban; kimerülés vett erőt a nemzeten és tompa resignatio, mit növelt még az ezután is hosszan dühöngő pestis dög- és éhhalál. Nem csoda tehát, ha a nemzet a sok különféle csapás alatt megbénúlva és igen megfogyva, könnyen nyugodott bele a megkötött békébe, mely újonnan biztosítá mindama jogait, melyek már több békekötés által is biztosítva valának ugyan, de mind ennek daczára igen gyakran érzékenyen megsértettek.

A XVI. és XVII-ik században a specialis magyar nemzeti szellem legnagyobb virágzási korát élte. A magyar főnemesség zöme testestől lelkestől összefüggött a nemzet nagy tömegével; itthon végezte iskoláit, legfőljebb egy pár évre ment ki egyrésze külföldi fő-iskolákra; aztán hazakerülve a közéletre adta magát; itthon lakott s időnkint vadászat vagy egyébnemű multságok fűszerezték napjait; a szabadságharcokban pedig ő vivé a vezérszerepet a bécsi udvar politikája ellen, támogatva az önálló Erdélyi kormánya által. Nemzeti nyelvünk is e korban élte első virágzási korát. Fő-uraink közül sokan pártolták s anyagilag hatalmasan segélyezték hazai főiskoláinkat, a melyekben bár az előadási nyelv mindenütt a latin volt, de hazafias tanárok vezetése alatt állva, ha az iskola falai között nem is fektettek oly nagysúlyt a nemzeti nyelvre, az irány azért mindig hazafias és nemzeti maradt.

Nem létezett még hírében sem a nemzetiségi kérdés s tudósaink és a külföld között a közlekedési kapcsot a classicus nyelvek képezték s míg e nyelveken nálunk minden valamirevaló képzettségű férfi — sőt gyakran nő is — beszélt, addig a modern nyelvek

ismerete, kivéve a külföldi egyetemeket látogató ifjakat, majdnem teljesen hiányzott. A nemzet legelső aristocrata családai is ritkán beszéltek több nyelvet, mint a latint és magyart, vagy hozzá még ama hazai nyelvet, mely azon vidékeken divott, hol birtokaik feküdtek. Így például Zrinyi Miklós, a szigetvári hős, hadvezér és államférfi, egy egyszerű német levelet sem fogalmazhatott német titkára nélkül, pedig ő az Ausztriával határos megyékben lakott. A későbbi időkben I. Apafi Mihály és Teleki Mihály szintén nem beszélték azt, sőt a német nyelv tudása az önálló Erdélyben nagy ritkaság volt. Rákóczi Pál országbíró unokája: Rákóczi Erzsébet — gróf Erdődy Györgyné 1695. június 2-án azt írja a többiek között Kollonics bibornoknak, hogy azért nem válaszolt előbb a hozzá intézett levélre, mivel — »nagy nehezen szerezhettem — úgy mond — magamnak arra alkalmas embert, a ki nagyjából megmagyarázhatta volna az Eminentiád nekem német nyelven írott levelét.«¹⁾ Még a XVIII-ik század első felében is gróf Károlyi Sándor, bár akkor már tábornagy volt, e nyelvben járatlan vala.

Iskoláinkban a classicismus, a közéletben pedig a magyar nemzeti szellemmel egyszerűség uralkodott a szathmári béke előtt, melynek oly megragadó képét rajzolja báró Apor Péter a Metamorphosisban.

1711 után mindenben nagy változás történt; nemzeti szellem, szokások és a közélet s annak ezer meg ezerféle követelményei nagy átalakuláson mentek át, s e változás közvetlenül a szathmári béke után veszi kezdetét nem ugyan rohamosan, de elég gyorsan arra nézve, hogy néhány évtized alatt teljesen megváltozék a kép. Legnagyobb volt a változás főuraink magokviselésében, kiknek legnagyobb része az udvar politikája, a pazar kézzel osztogatott grófi és bárói címek,²⁾ s más udvari kegyek által megnyerelve s részben magasabb világnézleteknek is hódolva, ezt nem mindig tudták megegyeztetni a magyar hazafiassággal. Maga a béke megteremtője: gróf Károlyi Sándor, bár szívében és lelkében mindig igaz magyar maradt, de a közélet megváltozott körülményeihez akaráván magát teljesen alkalmazni, mindjárt a béke után házánál több reformot hozott be s már 1711-ben számos német cselédséget küld le Bécsből Nagy-Károlyba, — vadászokat,

¹⁾ Győri tört. és rég. füzetek II. 31.

²⁾ Gróf Erdődy Gábor egeri püspök írja gróf Károlyi Sándornak Prágából 1725. szept. 6-án: »Felséges urunk könnyebben reselvél 30 grófságot és baronatust mint egy armalist« (Gróf Károlyi levéltár Budapestén.) — Csak a kis Erdélyben 1690-től 1772-ig 29 grófi és 32 bárói cím adományoztatott. (Kőváry: Erdély nev. családai.)

inasokat, serfözöket stb.¹⁾ kik helyett az addigi magyar cselédségből rendelt elbocsátattni.

Lábra kapott a külföldieskedés már ekkor, viseletben, ruházatban és divatban. A hajpor, német ruha, német szó nagyon keresett lett; s hogy Dévai András 1764-ben azt írta a magyar főurakról, miszerint »jövevény idegen nyelveken kapkodnak s nem csak unalmas előttők a magyar szó, de ha tudják is még e nyelvet, szegyenlik és utálják azt beszélni.« — e magaviseletük oka jóval előbb leli magyarázatát Mária-Terézia trónralépténél, mivel külföldieskedő hajlamuk akkor már elhatalmasodott, de gyökeret, még pedig erős gyökeret III. Károly alatt vert.

A címek és rangok nagyon elterjedtek. Mig excellentiás cím nálunk azelőtt vajmi ritkaság volt, most igen divatosá lett s vele a rangkérdések is mindennapiakká lettek.²⁾ A bécsi udvar mindjárt a béke után bőkezűen osztogatá a címet és rangot,³⁾ — a mi aztán — kivált eleinte, — tévedésekre, sőt gyakran nehezítésre is adott okot.⁴⁾

A közéletnek különféle megváltozott viszonyait látván öreg Radvánszky János, így ír 1734-ben gróf Károlyi Sándorhoz, ki az általa felállított lovasezrednek magyar ruhát szabot: »Bizonyára arany betűket s örök emlékezetet érdemel Excellentiád szent igyekezete, hogy a vitézlő rendet régi katona ékességeknek reductiója által is dicsőséges eleink vitézi szokásira hozni szándékozik. Bár ugyanis a fodorított haj, görbe fűsük után befont kancsuga formájú fűrtök, hajzacskók, színes köntöshöz fekete czizma, pántofli etc. elhagyattatnának, fiamon akár kezdve akár végezve. Hajdani vitéz Rómának volt ilyen törvénye is: »Ne vestis sericea foedat virum« — hát ha egy ilyen asszonyi nemet illető — ha

¹⁾ 1712. ápril 4-én írja nejének: »Jól tudom szívem, hogy kedvetlenségedre léssen a sok német cseléd, de értem legyenek kedvedben s conventiójok szerint alkalmaztasd őket s inkább az eddigiekből kell elbocsátani« (Károlyi lvtár.)

²⁾ 1744-ben gróf Pálffy János nádor teljes címe ez volt: Belső titk. tanácsos és kamarás, Magyarország nádora, tábornagy, magyarországi parancsnokló tábornok, egy dragonyos ezred tulajdonosa s az aranygyapjas-rend vitéze. S e címek a német leveleiben név aláírása előtt felsorolva vannak. (Gróf Károlyi lvtár.)

³⁾ 1712. ápril 4-én írja gróf Károlyi Sándor nejéhez: »A sok titulus pedig már megvagyon.« (U. o.)

⁴⁾ 1714. december 10-én gróf Haller Gábor írja ipának: gróf Károlyi Sándornak, hogy már eddig is írt volna a nádornak és az országbírónak, »de az titulusok miá nem írhattam, nem tudván minő titlussal élnek az mostani méltóságok. (U. o.)

még azt is illető — nyalkaságban láttak volna valamely vitézlőt.«¹⁾ Egy másik levelében ugyan ő írja szintén gróf Károlyi Sándornak, midőn ez tőle egy temetési alkalomra egy pánczélt kér: »Ama hajdani fegyverek és régi öltözetek rég elvesztek házamtúl, de nem is iparkodtunk többé rajta, mert már az ifjaknak már egy lódingot sem bírhat el vállok, hát még a pánczéling mennyi kárt tenne a poros nagy hajban, s hol férne meg a hajzacskó?«²⁾

A nemzetietlen irány is mindjárt ekkor veszi kezdetét. Okot erre a helyzet adott. Az ország főkormányzáséi Bécsben vagy Pozsonyban voltak; mindkét hely egyformán német, s a kinek ott keresni valója volt, nagyon elkelt a német nyelv. A magyar kormányzsékekkel az udvar, a bécsi kormány, a hadi tanács többnyire német nyelven levelezett, tagjainak tehát a német nyelvre nagy szükségök volt.³⁾

Teljesen németesítő irányt honosított meg nálunk az 1715-ben felállított állandó hadsereg, melynek ügykezelése, vezényelve német lévén, az ezen pályára menő magyar ifjakat többnyire kivetköztették úgy nemzeti szellemökből mint ruházatukból. Kétséggkívül nagy mulasztást követett el az akkori országgyűlés, midőn az állandó hadseregbe magának nagyobb befolyást nem biztosított. Az állandó hadseregben szolgáló főrangú ifjaink e pályán oly helyekre sodortattak, hol a nemzeti nyelvet gyakran nem is gyakorolhatták s így a német nyelv lett mihamar társalgási nyelvökké, melylyel leginkább a magyar szellem hanyatlása volt összekötve, mivel a legmagyarabb ezredekhez is német főtisztek nevezettek ki, s a magyar elemnek elnyomása már ekkor is feltűnt.⁴⁾

Az ujonan felállított magyar ezredekbe tömegesen léptek be a magyar főnemesség ifju tagjai, mint az Eszterházy, Pálffy, Batthyány, Károlyi, Gyulai, Beleznay, Forgách, Andrássy, Haller, Bethlen, Vay, Ghillányi, Szapáry, Splényi, Kemény, Kálnoky stb. családok ivadékai, a kik huzamosabb ideig maradván ezredeiknél, a legtöbb időt külföldön töltötték s az idegen aristocratiá-

¹⁾ ²⁾ (Gróf Károlyi levéltár.)

³⁾ Gróf Pálffy Jánosnak Károlyi Sándorhoz az 1720—40 között írott leveleiben gyakran előfordul e passus! »A projectum német nyelven lévén írva, meghagytam hogy Exc.-nak minél hamarabb deákra fordíttassék, s akkor közleni el nem mulatom.« (Ugyanott.)

⁴⁾ Gróf Károlyi A. írja atyjának 1758. ápril 27-én: »A budai commendans épen most jelentette, hogy kik lettek generálisokká, a kik között vagyon egy néhány a kik ifjabb obesterek nálam. Magyar egy sincs a promotusok között . . . de látom, hogy magyar lévén, én sem lehetek jobb a deákné vásznánál.« (Gr. Károlyi levéltár.)

val igen sűrű összeköttetésbe léptek, s a midőn sok évi szolgálat után kiléptek és nagy tapasztalatokkal, szélesebb világ és emberismerettel, de igen gyakran nagy adóssággal is, haza kerültek, nagyrészt feledve volt az ősi nyelv s vele a magyar hazafiság.

Ez irány már az állandó hadsereg életbeléptetése alkalmával is megvolt; szelleme soha nem volt magyar s a panasz a hadsereg németsege s idegen szelleme miatt már jókor hallatszott.¹⁾

A katonaság tehát németesítő intézmény volt már a múlt század elején is.

Ily körülmények között természetes, hogy a német nyelv szükségérzete nagyon mutatkozott mindjárt a szathmári béke után: azért a kik még e nyelvet nem beszélték főuraink között, igyekeztek azt mennél előbb megtanulni, vagy ha már magok nem tehették, gyermekeik neveltetésénél a legnagyobb gondot fordították arra, hogy e nyelvet elsajátítsák. Fiaikat többnyire Pozsonyba vitték iskolába, gyakran Bécsbe; vagy ha a szülői házánál maradtak, akkor német mestereket állítottak melléjük. A leányokat a német nyelv miatt szintén Pozsonyba, Bécsbe, vagy éppen Szent-Pöltenbe adták a német apáczák vezetése alá.

A XVIII-ik század elején daczára a megkötött békének, hazánk nem élt állandó nyugalmas és békés napokat. Az 17¹⁷/₁₈évi török háborút követte az 1736-iki, majd meg az osztrák örökösödési harcz, melynek legnagyobb terheit hazánk viselte. E háborúkhöz járultak a terméketlen évek sanyaruságai, midőn a föld népének alig volt meg mindennapi kenyere. A pestis és döghalál, ha nem is egyszerre, az ország több vidékein több éven át pusztított, mi az ország úgy is csekély népességét szerfelett megapasztotta.

Az inséges évek, háborúk s a döghalál miatt a rablók is nagyon elszaporodtak. E baj kiirtására a kormány is többféle erélyes rendszabályt adott ki, de a föld népét majdnem elviselhetetlenül nyomta az említett súlyos csapások mellett a nagy portio is, a mi miatt hangos panaszok fakadtak országszerte, de a bécsi kormányt nem valának képesek könyörületre indítani. Maga az oly loyalis gróf Károlyi Sándor is, látván az embertelen nyuzást, levélben kérte föl gróf Pálffy János bánt, kinek az udvarnál nagy befolyása vala, hogy reábeszélései és felvilágosításai által az udvarnál hatna oda, miszerint az ország ily nyomorúlt helyzetében legalább némileg hagyának fel az ily kényszer rendszabályokkal, melyek a nép hangulatát egész a kétségbeesésig fokozzák.

Az udvarnál a magyarok iránt uralkodó hangulatra, vala-

¹⁾ Gr. Károlyi Antal-Mária Terézia előtt »mindent magyarún mondott meg, hogy a tisztek nem a magyar genius szerint valók.« (Levele 1759. febr. 14-ről atyjához. Károlyi-levlt.)

mint főbb tisztviselőink magaviseletére nézve is, jellemző világot vet gróf Pálffy János azon levele, melyet ő gróf Károlyi Sándor-nak említett levele folytán válaszképen küldött:

»Tudva előttem — írja — jól, nyomorult hazánkknak iszonyu insége, de mi haszna! sub rosa írhatom, hogy a kinek róla tenni illenék s tehetősége szerint tenni tartoznék, vállat vonyít. Az egyik Ratisbonában fűtyül,¹⁾ a másik mint a borz Csábrág várában.²⁾ Gróf Csáky uram is cardinalis lévén, gyülekezetünket mint ennek előtte, nem igen frequentálja. Én mostan Bécsben létemmel eleget repraesentáltam Eugenius hercegnek s recognoscaltam az ország szegénységét. Ő felségével is szóllottam volna, de ha kérdezte volna: vagyon-e instructiótok ezeket promoteálni előttünk az országu? mit feleltem volna? . . . s Bécsben azt válaszolják patrocinium helyett: »Szokása már a magyaroknak a lamentatió. — Ha egyenlő akarattal nem akarnak a dologhoz fogni s urunknak könyörögni, én isten úgy segélyjen, magam falban nem vereim fejemet, azonkívül is igazmondás miatt elég ellenséget szereztem magamnak.«³⁾

Közköztatásunk is elég siralmas lábon állott. A szellemi élet azon élénksége, mely a XVIII-ik századot külföldön annyira mozgalmassá tette, nálunk alig volt észlelhető. Iskoláink nagyobb része a jezsuiták és más szerzetesrendek vezetése alatt állott, kik gondosan kerültek minden szabadabb irányt. Vannak azonban e téren jelenségek, melyek egy jobb és szebb jövő zálogát viselik magukon, így az általános tudás, a reális ismeretek terjedése s az iskolák szaporodása stb., melyek ha még nem igazolják is Benkő mondását hazánkra nézve, midőn ő a maga századát — a XVIII-at — a tudományok arany századának tartja, de azért mindenesetre jelentékeny befolyással valónak szellemi életünkre.

II.

Gróf Károlyi Sándor elég belátással birt, hogy e körülményeket mind számba vegye, azért fia és unokái neveltetésénél akként járt el, hogy azok teljesen korszerűen képeztesse ki. Fia gróf Károlyi Ferencz 1705-ben született s így ő már teljesen azon kor gyermeke, mely a szathmári békével kezdődik. Iskoláit odahaza N.-Károlyban kezdette, majd a német nyelv kedvéért Pozsonyban, N.-Szombatban folytatta és Bécsben fejezte be,

¹⁾ Az esztergomi bibornok érsek.

²⁾ Gróf Koháry István országbíró.

³⁾ Gróf Pálffy János levele Károlyihoz 1718. október 1-én.
(Károlyi lvtár.)

hol rövid ideig az udvar körében is tartózkodván, a katonai pályára lépett, melyen tábornokságig vitte. Atyja halála után a szathmári főispánságot vette át. Nővére Klára grófnő 1711-ben gróf Haller Gábor nejevé lett, de férje már 1723-ban, alig 40 éves korában elhalt s nejét hat gyermekkel hagyta hátra, kiket azután nagyatyjok, gróf Károlyi Sándor vett gondjaiba.

Gróf Haller Gábor ifjú korában II. Rákóczi Ferencz fejedelem szolgálatában állott, de a szathmári békét Erdély részéről ő is aláírván, pacificált s Erdélybe vonúlt vissza. Ő korának egyik ritka tanult férfia volt, ki a tudományokat nagyrabecsülte, folyvást olvasgatott s könyv nélkül soha nem utazott. A latin és magyaron kívül beszélte még a német és francia nyelvet is. Hivatalában — erdélyi táblai ülnök lévén — nagyon, mondhatni szerfelett buzgó. Igen kiterjedett levelezést folytatott, s levelei tudományosan gondolkodó főről tesznek tanúságot, de e mellett egyszersmind jó zamatú magyaros irány s kedélyes hangulat is jellemzik. Ipával egész kedélyes levelezést folytatnak a mulatozásokról. Olvasás vágya nem csak külföldi novellákra terjedt ki, hanem a különféle tudomány-ágak jelesebb külföldi termékei iránt is figyelemmel viseltetett.¹⁾ Egyaránt olvasta a hittudományi, katonai s diplomaticai külföldi jelesebb munkákat, valamint a classicusokat is. Egy-egy jelesebb és ritka könyvért kész volt messzire is fáradni, csakhogy tudományszomját kielégítse.

A szathmári béke után belátta ő is, hogy egy új korszak köszöntött be a közélet terén, melynek egészen más igényei vannak s hogy a XVII-ik századba illő főúri nevelés többé nem illik a megváltozott viszonyokhoz; többet követel már a kor s egy magyar főúr gyermekeinek nem lehet többé amaz egyszerű nevelés szűk korlátai között maradni, mint a múlt századokban. Oda törekedett tehát, hogy gyermekei a kornak megfelelően képeztesenek ki mindenféle, őket megillető tudományokban és nyelvismeretekben. Ebbeli szándokát azonban halála miatt ki nem viheté s így gyermekeinek neveltetése özvegyére s nagyatyjokra, gróf Károlyi Sándorra maradt.

A gróf Haller árvái között legidősb volt István. Utána következtek László, Gábor, Sándor, Julia és Czeczil. Atyjuk halálakor a legidősb is csak alig kilencz-tíz éves lehetett.

A hat gyermekével hátramaradt özvegy azonban nagyon kevésbé folyt be a gyermekek nevelésére. Oka ennek leginkább az lehetett, hogy ő még a XVII-ik század amaz egyszerű magyar nőinek egyike volt, kik nehezen éltek bele magokat az újabb

¹⁾ Levelei gróf Károlyi Sándorhoz különösen érdekesek az 1712. szept. 26-án a 1718. június 28-án írt levelei. (Gróf Károlyi lvtár.)

viszonyokba. Különben is a női nevelés a XVII-ik században nálunk még annyira elhanyagolt, vagy inkább kezdetleges volt, hogy e tekintetben alig lehetett sokat várni az ő közreműködésétől.¹⁾

A fiatal özvegy tehát nem gyakorolva befolyást négy fia nevelésére, átengedé annak intézését nagyatyjokra, ki egészen úgy járt el mostan is, mint saját fia: Ferencz gróf nevelésénél.

Nem lesz talán érdektelen, ha e helyütt gróf Károlyi Sándornak nevelési eszméivel s erre vonatkozó utasításaival és humanus modorával kissé bővebben foglalkozunk. Gróf Károlyi Sándor és neje gróf Barkóczy Krisztina egy XVII-ik századbeli magyar főúri párnak valának típusai, kik magas születéssökkel és állásukkal mindenkor az egyszerűséget, háziasságot, nemzeti szellemet párosították. A grófnő maga a leggondosabb háziasszony és anyja, kinek figyelme a legapróbb dolgoktól kezdve mindenre kiterjed; nem a XVIII-ik század elvei szerint nevelt, hanem

¹⁾ Gróf Károlyi Klára nagyon fiatalon is ment férjhez. 1710-ben — egy évvel házassága előtt — még Ócsa-Apátiban vett leczkékét az ottani paptól, Orbán uramtól, többek között a latin nyelvből is, kinek, hogy minő nevelési irányra volt még az ifjú grófnővel szemben is, legjobban kitűnik ennek atyjához intézett egyik leveléből, a hol a tanulás menetéről ekképen nyilatkozik: »Én mostan jól tanultam volna, ha Orbán uram regulát csinált volna; hogy egyszer nem tudtam a leczkét, mindjárt letérdepeltetett; a regula pedig az, hogy a ki szokott órákon itt nem lessz: térdepel; én pedig inkább alszom akkor; a ki silentiumot nem tart, valamennyit szól hiábavalót, annyiszor esőkolja a földet . . . s a ki leczkéjét ez iránt annak idejében nem végzi el, térden állva végzi el. Épen nem mondhatom, hogy nem volna kedvem, ha úgy volna mint azelőtt.« (Gróf Károlyi ltár.) Természetes, hogy az ily nevelési rendszer egy ifjú főúri hölgynek — a ki már az 1708-ki farsangi mulatságokon is élénk részt vett — nem igen tetszett. — Különben hogy még a XVIII-ik század közepe táján is mily elfogultan gondolkoztak még művelt egyének is a nőnevelésről, bizonyítja Nemesényi Adolfnak, egy képzett kegyesrendi szerzetesnek Károlyi Sándorhoz írt egyik levele, melyben a többek között a nőnevelésről ezeket írja: »Minek tanulnának az asszonyok, mivelhogy szent Pál apostol szerint: nem tanéthatnak. Nem tanulnak, mégis eleget tudnak ők, legfőbbképen midőn a férfiak ellen truczcolni kell; mi következne tehát, ha még tanulnának? Fogadom, hogy egy esztendő alatt hamarább felfordítanak a világot, hogysem a franczia vagy török nemzet. Sed haec ex melancholia sub rosa, — ne talántán a méltóságos asszony nehezteljen reám.« (Károlyi levéltár.) Szerencsére a gróf Károlyi Sándor nézete a nőnevelésről a p. Adolphusétól egészen elütő volt.

annál buzgóbb gazdasszony, ki férje gyakori és hosszas távollétei alatt a gazdaságot önállóan kezelni és vezetni tudja. Megható mély vonzalomról és kölcsönös szeretetről tesz tanúságot ama nagy levélhalmaz, melyet a házaspár évek hosszú során át egymáshoz intéz; kölcsönös bizalom a legnagyobb mértékben s odaadás jellemzik azoknak minden sorát.

Gróf Károlyi Sándor maga a férjek példányképe; gondos családapa, a mellett vallásos, ki majdnem minden hónapban végzi a gyónást és áldozást; a templomoknak és iskoláknak hatalmas pártfogója, uradalmaiban az egyházaknak ügybuzgó patronusa, ki a szerzetes rendeknek is több helyen zárdát és iskolát épített, azokra készpénzben és terményekben alapítványokat tesz, a zárdát és iskolát könyvekkel látja el; a szegény tanulóknak konyhájáról rendel ételt, sőt többeket egészen saját költségén iskoláztat; jobbágyainak — a föld népének szerető atyja. Ő nem annyira tudományosan képzett, mint természetes józan eszű főúr volt, ki a viszonyokat mindig könnyen és helyesen felfogni s a körülményekkel számolni tudott; teljesen a kornak és az életnek nevelé fiát, Ferencz grófot is, kinek nevelésénél mindent elkövetett, hogy mind amaz ismereteket és tudományokat elsajátítsa, a melyeket az akkori viszonyok egy főúrtól megkivántak. Az ismeretek hiányát ő önmagán tapasztalta s épen azért igyekezett fiát és unokáit mindamaz ismeretekbe bevezettetni, melyekben ő maga fogyatkozást érzett. Maga felvilágosult és sokat olvasott férfiú volt ugyan, ¹⁾

¹⁾ Könyvtárában azért a magyar és latin munkák mellett nevezetesen francia és német szakmunkák is voltak találhatók a tudomány minden ágából, mivel minden alkalmat felhasznált, hogy könyvtárát gyarapítsa. Bécsben léte alkalmával egész láda könyveket vásárolt és küld haza Károlyba, közötté a Mabillon diplomaticai munkáját is. Külföldről rendes folyóiratokat, u. m. novellákat járatott, a melyeket aztán átolvasás után mindig vejének küldé meg Erdélybe. Ekkép a külföldi eseményekről is folyvást világos átnézete volt, míg a hazai eseményekről gyakran egész levélhalmazok érkeztek hozzá, a mennyiben roppant foglaltsága mellett is talált időt arra, hogy nem csak naplót írjon, hanem nagy kiterjedésű levelezést is vezessen. Leveleit latin, de leggyakrabban — előszeretettel — magyarul írja s viszont szívesen veszi, hogyha hozzá is magyar levelet írnak. Egyik ismerősének: P. Adolphysnak meg is hagyta, hogy a latin levelezést magyarral cserélje föl. — »Értettem kegyes úri parancsolatját — írja válaszában P. Adolphus — hogy továbbat hátra tevén a deák nyelvet, magyarul Excellentiádnak csekély írássommal udvarolni kívánkozzam. Tudom ugyan, hogy olyan magyar leveleket nem írhatok, melyek méltók lennének Exc-tul olvasatni, mivel háromnál többet egész életemben nem írtam, mindazonáltal jelen

de a modern nyelvek közül egyet sem beszélt, s midőn látta, hogy a közéletben, az udvarral és az idegen aristocratiával való érintkezésben minő nagy szükségét tölt be a német vagy francia nyelv tudása, határozottan kívánta, sőt követelte, hogy fia és unokái ezt elsajátítsák.¹⁾ De mind a mellett ezt csak eszköznek tekinté a cél elérésére. Ő tudniillik oly műveltnek szerette volna látni az egész magyar aristocratiát, hogy ez szellemi fölényével ugyanazon helyet foglalná el az udvar körében, melyet addig a cseh és az ausztriai főnemesség foglalt el; ez által remélvén elhárítani ama káros befolyást, melyet az udvar mellett tartózkodó idegen főurak a magyar ügyekre is oly sokszor gyakoroltak, s ezzel egyzersmind kiemelni akarta a magyar aristocratiát is elszigeteltségéből és tespedéséből. E mellett azonban korántsem akará feladni a nemzeti szellemet; ellenkezőleg a magyar hazafiságot s az azzal járó köteleességeket a trón iránti hűség mellett is minden alkalommal szívökre kötő gyermekeinek és unokáinak s minden ez ellen irányuló legcsekélyebb szót is keményen megrott.²⁾

csekély írással magyarul tanulni kezdek.« (1732. szept. 10. Károlyi levéltár.)

¹⁾ Fiához és unokáihoz írt minden levelében szívökre kötő, hogy a német és francia nyelvet szorgalmasan tanulják; többek között 1724. nov. 30-án is ezeket írja fiának: »Az vadászat és gazdaszat közben a francia könyveket és compositiókat se mulaszd el; úgy az német szót és levelezést correspondentiák által folytatd. (Károlyi levéltár.)

²⁾ Így, midőn egyszer unokája: a 10 éves kis gróf Károlyi Antal gyermeki buzgóságában azt találta írni nagyatyjának egy levelében, hogy »... ich Euer Gnaden in kurzen durch meine Bestrebung, so wie sie es wünschen, einen ganz metamorfosierten Cavalier praesentieren werde etc.« (1741. nov. 26. Pozsony.) — hatalmas intést kapott, melyre a 10 éves gyermek is jónak látta magát egy későbbi magyar levelében ekként igazolni: »Minden cselekedetemnek az az egyetlen célja és vége, hogy köteleységemnek eleget tegyek s megfeleljek Nsgod kívánságának s főlölem való jövődöbeli reménységének; azon is leszek, hogy azt minden tehetségemből véghez vihessem s nem is engedek semmit azon difficultásoknak, az melyek engem a dicsőség útfjáról vissza akarnának vonni és megtartóztatni, hanem inkább annál merészebben fogok ellenek indúlni, hogy pedig a magyar írást el ne felejtsem légyen, e jelenvalókból megítélheti Nsgod, és nem is szenvedem azt soha, hogy nekem, mint régente Nagy-Sándornak, szememre hányattassék, hogy tudniillik valamint ő az perzsákéban, úgy én is inkább gyönyörködném az idegen nemzetek felvett szokásaiban és magaviseletében. Az Károlyi névvel is méltatlán dicselkedném, ha csak hazám . . . hív és igaz fiának lenni magamat meg nem próbálnám; megleszen az változhatlanul, hogy ha ezt a feltett

A szellemi tanulmányok mellett a test képzésére is fő gondot fordítva, szeme előtt tartván Loccque ismeretes mondatát: »Mens sana in corpore sano,« — azért a lovaglásban, tánczban és vívásban jókor kaptak unokái oktatást, és hogy a főúri társaságokhoz s az ottan uralkodó hangulathoz is idejekorán hozzászokjanak, meghagyja a gyermekek nevelőjének, hogy a mikor csak lehet, vigye el őket a primás, országbíró vagy más főurak társaságába. A kedélyes, jóra való mulatságoknak, sőt tréfálkozásoknak ő maga is nagy barátja lévén,¹⁾ felnőttébb korokban unokáinak is szívesen megengedi azokat, sőt néha maga serkenti arra.

Nevelése általános elvei a keresztény humanizmusban gyökereztek, elég szabad látkörrel és önálló felfogással; ő épen nem helyeselte a XVIII-ik század bölcészetének nálunk kivált a jezsuiták által egész a szőrszálhasogatásig való fejtegetését, hanem önmaga igyekezett magának irányt alkotni s erre fiát és unokáit is jókor figyelmezteté.²⁾

Jellemző világot vet nevelési elveire és irányára azon utasítás, a melyet unokái magán-nevelője számára dolgozott ki 1723-ban. Ebben a következőket köti a nevelő szívére:

1. Minden reggel megmosdatván őket és megíesülvén fejeket, mind inasokkal együtt imádkoztasd, reggel deákul este magyarul.

2. Leczkéjeket kitanultasd és azután vidd iskolában, iskola után kevés mulatságot adj nekik s azután

3. Ebéd előtt repetáltasd velek az mit tanultak, s úgy egyenek aztán ebédet.

czelomat és szándékomat Nsgod^o is . . . gratiájával és affectusával megtámogatni és erősíteni méltóztatik.« (Károlyi levéltár.)

¹⁾ Gróf Károlyi S. víg kedélyű, mulatni szerető férfiú volt, ki munkára és vígasságra egyaránt megtalálta a kellő időt, kivált a farsang napjait — akár jószágain, akár Pozsonyban időzött — mindig vígan szokta volt tölteni. Bizalmasabb vendégeivel szemben nem egyszer jóízű tréfát is megengedett mulatságok alkalmával. Így például akkor is szokásban volt aprílist jártni s április eszéjén különféle tréfákat üzni. Egy ily alkalommal — 1714-ben — egy nála rendezett nagy mulatság alkalmával macska-pecsenyével tartotta jól a vendégeit, a mit csak ebéd végén árult el nekik. (Haller G. egyik levele apósához 1714. Károlyi lvtár.)

²⁾ 1732. február 13-án írja fiának: »Igyekezéssel magad is megfogni, a mire szükséged leszen a philosophiábúl, a többit bizd másokra, úgy is sem Aristoteles sem a többiek nem mentenek még végére a philosophiának, hanem ki fejéret ki feketét mond, ki egyet ki mást admittál.« (Károlyi lvtár.)

4. Gazda uramat s az asszonyt úgy megbecsüljék mint atyjokat, anyjokat; az fiaival barátságosan legyenek, úgy több gazda uram fiainak gyermekeivel is.

5. Ebéd után játékot engedj nekik s azután repetáltasd vélek az leckéjeiket s úgy vidd az iskolába

6. Csak az inasokra ne bízod őket, hanem mindenkor magad készítsd iskolában, és iskola végeztekor magad menj értek s magad készítsd haza őket.

7. Ne engedd különben beszélni tanuláskor, hanem deákul s németül, sőt játékban is németül beszéljenek.

8. Olyan németes deákos abéczés könyvet végy nekik; ünnep és recreatio napokon reggel, délután is legalább egy-egy fertályig németül tanítsd őket. De

9. A kis Gabrist ne erőltesd, hanem csak kedvet csinálj neki s kedvéből tanuljon.

10. Ünnepnapokon az apáczáknak, a méltóságos uraknak udvaroltass vélek és kertekben is recreáld őket.

11. Minden héten fejeket kétszer mosasd és tisztítsd meg; minden héten kétszer adj reájok s adj okot, magokat tisztán tartsák.

12. Egymást megböcsüljék, szeressék; úgy az inasokat reájok ne ereszd; morgást, hazugságot és esküvést meg ne engedj nekik.

13. A részegségtől oltalmazd; ha erős a bor, inkább vízesen add nekik, s minden reggel valami levest vagy főlöstökömöt adj nekik, mig iskolában mennek.

14. A verést eltávoztasd és valamig szép intéssel s jó példákkal s vak veréssel dirigálhatod, verésre ne fakadj, mert annak gyakorlásával még rosszabb lessz, hanem az midőn egyéb nem fog rajtok, az is szükség. De nem barom módon, hanem mértékletesen.

15. A katekismust el ne hagyd felejteniek, hacsak kétszer is egy héten repetáltasd velek s többször is tanítsd, úgy a signifiatiókra is olykor olykor játékból is.

16. Pestit pedig már a gyónásra és a szent communióra kell oktatni s valamig jól meg nem tanulja a sacramentumokat, addig csak a gyónáshoz szoktasd, azután communicálhat is mikor tudja mit tészen.

17. A városban uralkodó nyaválákra, himlő és petes hagymázra vigyázó légy, s ha olyat veszel észre, in tempore tudósíts.

18. Minthogy embernek élete nyavolya, és a gyermek is avval szokott felnőni, ha valamelyik meg találja betegedni, nem köll mindjárt doctorra futni, hanem házi orvossággal asszony kenesse köttesse; Ponthelné asszonyomnak is ird meg, tudom succurrál.

19. Magad is mint eddig, böcsületesen viseld magadat, józan és istenes étetteddel másoknak is jó példát adj, hogy én is köteleztessem jó magadviseletednek megjutalmazására.

20. et ultimo. Az inasokat az igaz hitre exerceáld, mind ők s

mind az fiaim gyakran ministráljanak; minden héten egyszer tudósít per Cassoviam, Szathmár, Károly inválván az leveleket.¹⁾

Ezen elveket és szabályokat tartá szem előtt gróf Károlyi S. fia és unokái taníttatásánál, mivel ily uton remélé elérhetni célját, t. i. a keresztény humanismus szellemében oly magas műveltséget sajátítani el, a mely míg a kor kívánalmainak megfelelően, európai színvonalat érjen el, addig másrészt a specialis magyar nemzeti szellem is nem csak kifejezést nyerjen benne, hanem az egészet dominálja is. Ez sikerült is neki, mert folytonos intései mindig ébrentartották úgy fiaiban mint unokaiban — bárhol voltak is — a hazafias szellemet és gondolkodást; s valóban az elnémetesedés ama gyászos korszakában, mely a XVIII-ik század elején kezdé gyökerét verni, a gróf Károlyi család tagjai között egysem volt, a ki megfedkezett volna legkevésbé is nemzetségéről. Ők magas műveltségök és állásuk mellett is folyvást a magyar szellemnek és nyelvnek voltak buzgó apostolai és mecenasai. Elmondhatók rólok Claudianusnak ugyanazon szavai, melyeket Bajza idéz a Telekiek felett:²⁾

»Per fasces numerantur avi semperque renata,
Nobilitate virent et prolem fata sequuntur
Continuum simili servantia lege tenorem.«

III.

Férje halála után gróf Haller Gáborné szülei körében időz-
vén vagy N.-Károlyban, vagy Ocsva-Apátiban lakott; a gyerme-
kei feletti felügyeletét pedig rögtön az öreg gróf Károlyi Sándor
vette át, s mivel ő idejének nagy részét folyvást Pozsonyban volt
kénytelen tölteni, őket is magával vivé Pozsonyba vagy Bátorke-
szibe, hogy szemei előtt legyenek. A gyermekek mellé egy tanult
fiatal embert állított — Kajdáczy Ferenczet nevelőül, kinek fize-
tése az ellátáson kívül évi 50—60 frt volt.

1723-ban december 8-án, midőn a gróf Pozsonyba ment,
hihetőleg a nagy hideg miatt, a fiúkat nem vihette magával,
hanem egyik közeli birtokán, Bátorkeszin hagyta őket nevelőjök-
kel, ottani tisztjének meghagyva hogy mindennel lássa el őket
tisztességesen: »tékozlás ne legyen, fogatkozások se következ-
zék; Kajdáczy ad interim is tanítsa őket. Olykor olykor a Gyul-
lainé asszonyom udvarlására is elküldhetné őket.« Meghagyja
továbbá a gróf ugyanekkor a nevezett tisztjének hogy posztót
küldjön be Komáromba feketére megfestetni, »mind magoknak a

¹⁾ Gr. Károlyi levéltár Bpest. Haller István levelei között.

²⁾ A m. tud. társ. Évkönyve (1842—44.) VII. 129.

gyermeknek, mind az inasoknak, úgy Kajdácsynak is csináltass fekete köntöst. A gyermekek mentéjének elejére bélltetvén az én hamuszín mentém alatt való béllést, az hátúljára apró báránybőr is jó leszén.«¹⁾

Meddig maradtak a gyermekek nevelőjökkel Bátorkeszin, nem bizonyos. Valószínű azonban, hogy míg a legközelebbi tanév — november elején — Pozsonyban, a jezsuiták tanintézetében megnyílt, addig ottan tartózkodtak. Károlyi Sándor 1724 június 17-én Pozsonyból ezt írja nejének: »Az cavallérok (Haller fiúk) most érkeznek utánnam Kesziből; istennek hála frissen vannak; itten fogom accommodálni az német nyelv kedvéért.«²⁾

1724-ben már Pozsonyban találjuk a három Haller fiút: Istvánt, Lászlót és Gábort. Sándor még egészen gyermek lévén anyjánál maradt. Pozsonyban egy jómódú német polgári családnál, Kégli Pál uramnál fogadott nekik nagyatyjok szállást. Nevelőjük Kajdácsy ide is követé őket.

A kitűnő nagyapa figyelme minden legcsekélyebb dologra kiterjedt; s mivel ő nagyon gyakran, majdnem folytonosan országos ügyekkel volt elfoglalva, a gyermekek gazdájának — Kégli uramnak, vagy egyes uradalmi tiszteinek hagyja meg hogy unokái minden szükségleteinek eleget tegyenek. Fő elve azonban az egyszerűség volt; folyvást ezt hangoztatja leveleiben és utasításiban. 1724. október 24. írja Erdődről egyik tisztjének Károlyba, hogy: »a gyermekek czizmáját mennél előbb csinálják meg, s pátkolják és sarkantyúzzák s az lengyel sapkájokkal együtt hozzák ide, minthogy az fiaimnak mindennap az nyustos süvegeket hordani káros, az kalap pedig hideg, azért Szabó János mind a háromnak mennélelőbb csináljon lengyel sapkát s bárány bőrrrel jól meg kell béllelni s rókanyakat szerezvén, avval megprémezni s ide küldeni minél előbb.«

A gyermekek neveltetési idejéből (1724—38) fenmaradt s

¹⁾ Károlyi levéltár Bpest. Fiára: az ifjú gr. K. Ferenczre, ki 1705-ben született, nem tartá atyja tanácsosnak a pozsonyi lakást és iskolázást; 1720. febr. 29-én legalább ezeket írja nejének: »Mindnyáján bánják, hogy Ferust fel nem hoztam, mondván, hogy többet tanulhatott volna itt mint otthon; ne engedje pedig isten, hogy egy magyar is megtanulja a mi itt foly, nemcsak látni de hallani irtózom, mentsem isten ilyen tanulástól; az eleink hallani sem kívánták volna, hanem hogy tanulni.« — 1723. márczius 1-én a többek között ismét írja: . . . hogy az fiam itten nincsen, elegendő hálát nem adhatok ő szent felségének, jobb otthon lenni mint itten marczipánt enni. (Gr. Károlyi levéltár Budapestén.)

²⁾ Ugyanaz.

reájok fordított kiadások jegyzéke elég érdekes adatot szolgáltat úgy a fiúk szükségleteire, mint egyszersmind ama kor kulturális viszonyaira nézve is.¹⁾

1724-ben a szünidőt otthon töltvén, ismét Pozsonyba mentek vissza. Szállásra ismét Kégli uramhoz kerültek, kinek kezeihez egyszer — 1725 márcz. 1-én 300 forint fizettetik ki az úrfiak szállásáért. A két nagyobb fiú: István és László ez évben már a principiába fogtak, Gabriskó számára csak alphabetumokat kelle venni. Az összes könyvszükséglet 1.14 krajczárba került, az oskolába obveniáló fáért pedig 1 forint.

A fiúk magyar ruhában járnak; köznapokon egyszerű, gyakran foltos köntösökben, ünnep és vasárnapokon azonban, vagyha valami főúrhoz mennek nevelőjökkel, diszruhájokba öltöznek; gazdagon zsinórozott rubintszinű selyem posztó nadrágba és dolmányba, selyem övvel, kardosan, sarkantyús csizmákban. Egyéb alkalmakkor, ha nevelőjökkel az érseki kertbe mennek sétálni, nád-pálczát hordanak magokkal. A hajport is kezdik már használni; ünnepélyesebb alkalmakra hajporos fővel jelennek meg.²⁾

Az írás és olvasás ismeretével ugylátszik hamar készen voltak, mivel 7—8 éves koruktól kezdve folytonosan leveleznek nagyatyjokkal. Természetesen, először a magyar írást és olvasást sajátították el, a mi az akkori silabizáló módszer mellett igen is szép eredmény volt. 1725-ben már a két nagyobb fiú: István és a nyolcz éves László többször »udvarolnak« levelökkel nagyatyjoknak, ki leveleiben, de személyesen is, soha elnem mulasztja őket a német nyelv tanulására sarkalni. Erre jó alkalmuk is volt Pozsonyban; nem csak nevelőjök beszélte a német nyelvet, hanem gazdájok s annak családja német levén, mintegy utalva voltak annak elsajátítására. István már ekkor latin gramaticat is

¹⁾ Károlyi levltár Bpest. 7. doboz 82. szám alatt. 1724-ben a három nagyobb fiú számára való csizmák megpatkolva és megsarkantyúzva, kerül 1 frt 6 krba. 6 darab zsebkendő 1 frt 30. Három háló süveg 75. két bicsak 8 kr, egy kalamáris 3 kr.

²⁾ Az 1725-ki kiadások között előfordúl: $4\frac{1}{2}$ rőf nadrágnak s dolmányának való posztó 7 frt 25 kr. — 28 rőf fekete zsinór 1 frt 21 kr. — Három rőf marczolán és $4\frac{1}{2}$ rőf dolmánybélles 1 frt 48 kr. — $6\frac{1}{2}$ rőf Kreppon az úrfiak számára 5 frt 21 kr. — László úrfinak egy nád-pálcza 17 kr. — Három pár nadrágnak való két rőf selyem posztó 12 frt 30. — István úrfinak $1\frac{3}{4}$ rőf rubintszinű selyemposztóért 8 frt 15 kr. — Három rendbeli köntös varrásáért a szabónak 8 frt 13 kr. — István úrfi selyem öveért és kardra való zsinórért 34 frt 30kr. — 35 rőf borítás zsinór 9 frt 55 kr. — Köntösök foldozásáért 48 kr. 1726. ápril 30-án az úrfiaknak nyakravalóra és hajpuderre . . . 6 frt 30 kr.

tanúlt, Gábor pedig egészen jószántából kezdett neki az írásnak 1725-ben, s mindjárt legelőször is egy levelet producalt nagyatyjához.

1725-ben december 20-án — a karácsonyi szünidők alkalmából — Bécsbe indulnak a fiúk nevelőjökkel, nagyatyjok határozott meghagyásából a kancellár »megudvarlására.« — Gróf Batthányi L. magyar udvari kancellár nagyon szívélyesen fogadta a gyermekeket s ebédre is marasztotta őket nevelőjökkel és mivel sok főúri és bécsi vendég is volt jelen, a társalgás nagyrészt németül folyt; előmenetelökkel nagyon meg volt elégedve, mit nevelőjük nem is késett azonnal tudtára adni Károlyi Sándornak, mihelyt Pozsonyba visszaérkeztek; 1726 január 10-én ugyanis ezeket írja: »jobbban nem viselhették ő nagyságok magokat, mert mélt. cancellárius uram csak ő nagyságuk kedvéért sok úri embereket hivatott s ebéd alkalmatosságával ő nagyságok hol németül, Pista úrfi pedig deákul is discourált.«¹⁾

1726. január elején ismét Pozsonyban találjuk a fiúkat; a karácsonyi kirándulás után ismét a tanuláshoz kelle látniok, miben mind a hárman jó eredményt mutattak fel. »Pesta úrfi — mint nevelője dicsekszik vele egyik levelében — az iskolában már harmadnapja praesideál a dictatorságban« — tehát a legjobbak egyike volt.

Altalános szokásban volt akkor hazánk középiskolaiban, hogy az iskolai évet a tanuló ifjúság által előadott szindarabbal zárták be, illetőleg a zárünnepélyen, vagy előtte pár nappal, az iskola valamely nagyobb termében, a tanári kar valamelyik tagja által ez alkalomra írt többnyire erkölcsi, vagy a mithológiából vett szindarabok adattak elő. Az ily előadások mindig nagyszámú vendégsereg előtt folytak le,²⁾ s az egyes szereplők mindig a legjelesebb tanulók voltak. Ez tehát az egyes tanulókra kitüntetés volt. Irodalmi becsök ugyan az ily szindaraboknak, melyek nagy része latin nyelven íratott, alig volt, de a hanyatlás e korában mégis jótékony hatást gyakoroltak a fogékony ifjúságra s egyszersmind az egyes szereplők fellépése az azon évben kifejtett szorgalmuknak nyilvános elismerése is volt.³⁾

¹⁾ Kajdácsey F. levelei. Gr. Károlyi levéltár.

²⁾ Gróf Károlyi Sándor írja naplójában is, hogy 1728. aug. 1-én »voltunk az pater jezsovitáknál praefation, mely után következett comedia is, kin nagy solemnitással voltunk. (Magy. tört. Eml. IV. köt.)

³⁾ Kajdácsey 1726. július 6-án Pozsonyból ezeket írja gr. Károlyi Sándornak: . . . az mélt. úrficskák . . . Exc. udvarlására igyekeznek azon, hogy Exc. kegyes parancsolatjához mindenben Confirmálhasák magokat, főképen István úrfi, az mint remélem — nem ex gratia, —

Az 1726-ki iskolai év bezártával — augusztus végén — előadott latin szindarab főszerepét csakugyan István gróf kapta, a miért is már jóval előtte a próbák vették igénybe idejének nagy részét. István és László ez évben a grammaticai osztályokban tanultak, de István egy pár évvel főlebb volt öcsénél, míg a kis Gábor az olvasás és írás tanulásával töltte idejét.

Az iskolai év bevégeztével a három fiú nevelőjökkel együtt Károlyba megy a szünidőre. Károlyi Sándor egyik uradalmi tisztje Bátorkesziből küld utánok kocsit Pozsonyba szeptember elején (1726.), s azon, és felváltva még több fogaton néhány nap alatt — mialatt Budát is megnézték — a Tiszántúlra érkeztek. Nevelőjük ide is követé őket, kinek az öreg gróf nem egyszer tart éles leczkét a jó magaviseletről.¹⁾

Az 1726/7-ki tanévet szintén Pozsonyban töltötték, hol István ezúttal alkalmasint a grammaticának már utolsó osztályát hallgatta. Ez volt az utolsó év, a mit a három fiú Pozsonyban, a Kajdácsy felügyelete alatt töltött. A cél — a mi végett több éven át itten tartózkodtak, t. i. a német nyelv elsajátítása, nagyjában — úgy a hogy — el levén érve, nagyatyjok nem láttá többé szükségesnek őket tovább is Pozsonyban a jezsuiták intézetében hagyni, kiknek nevelési irányával több tekintetben maga sem értett egyet, sőt talán a fiúk itteni előmenetelével sem igen volt megelégedve; a jövőre tehát nem szándékozott őket már Pozsonyba küldeni.²⁾

A jezsuiták mellett ez időben legnagyobb tért foglalt el az ifjuság nevelésében hazánkban a nemrég behozott piaristák szerzetes rendje, mely nagymérvű pártfogások útján nem sokára 20-on felül emelkedő társházzal és iskolával rendelkezett nálunk. Gróf Károlyi Sándor e szerzetnek maga is buzgó pártfogója levén,

hanem érdem szerint, az comoedian az elsőséget elnyeri, mert az elmúlt héten is az occupatióját, melyet az iskolában csináltak, két errorral hozta haza.« (Károlyi levéltár.)

¹⁾ 1726. június 19-én Pozsonyból így ír Kajdácsy a grófnak: . . . nem kevés szívem fájdalomával olvastam Exc. méltóságos leveliből, hogy magamat jobban viseljem. Kegyelmes uram! csak tudnám miben vétettem, kész vagyok az megjobbításra, igaz hogy talál az irigység mindenben okot . . . « (U. o.)

²⁾ Tudakozódott már eleve a nagy-károlyi piaristáknál, hogy azok a mulasztottakat is kipótolják; pater Gábor rector erre 1727. január 27-én a következőleg válaszol a grófnak; » . . . quod me et religiosos meos concernet, unitis viribus in hoc crimus ut neglecta non tantum recompensent, verum et in aliis pro solatio suae Exc. de die in diem optatum faciant profectum . . . « (Károlyi levéltár.)

számukra N.-Károlyban társházat alapított s vele együtt egy iskolának a nagykárolyi u. n. Collegiumnak vetette meg alapját. Ez új kegyesrendi iskolában csak az alsóbb vagyis a grammaticai osztályok, azután a pöesis és a rethorikai osztály nyitattott meg. A grammatica I. II. III. IV. osztatván, az egész iskola a mai hat osztályu gimnasiumnak felelt meg. A Collégiummal együtt convictus is volt összekötve, a hol a szegényebb ifjak ingyen, a gazdagabbak pedig mérsékelt áron kaptak tisztas ellátást és felügyeletet. A collegium számára az alapító gróf egy könyvtárnak is megveté alapját.¹⁾

A collegium csakhamar szép hírnek örvendett s főrangú családok is szívesen küldék gyermekeiket oda, így már 1728—32 között gróf Telekiek, báró Ghillányiak, báró Perényiek, báró Révayak, Orczyak, gróf Kordák, gróf Castelliak, Eötvösök, Kendék, Babocsayak stb. nevével is találkozunk a tanulók között. Az ifjúság összes száma ez időben 150—180 között változott, míg a rend 12 tagja által volt képviselve.

Mint minden újonnan alapított iskolának, úgy a nagy károlyi collegiumnak is elég sulyos helyzete volt kezdetben; több év múlt el míg fölszerelése legalább annyira vihető volt, hogy egy középiskola kellékeinek legalább némileg is megfelelhett.²⁾

Az 1727/8-ki tanévre már mind a négy Haller fű Károlyba érkezik. November elején kezdődnek meg az előadások; ők a

¹⁾ A n.-károlyi Collegium könyvtárában egy 1735-ki leltár szerint 76 munka volt, közte a legtöbb theológiai vagy classicus. Ezenkívül Szenczi Molnár A. Dictionariuma, Comenius Orbis Pictusa, Rhrenius latin grammaticája. E könyvek legnagyobb részét az alapító gróf, vagy egyesek ajándékozták, vagy végre a Collégium költségén szereztetett. (Károlyi ltár 9 doboz 216. szám.)

²⁾ Nem említve az épületnek iskolai célra való alkalmatlanságát, leginkább a fölszerelés hiányossága okozott kezdetben legnagyobb bajt, annyira, hogy e miatt az előadások rendes menete is gátolva volt. A székek és padok majdnem teljesen hiányoztak s az egyik osztály hallgatóinak gyakran csak tanárai közé gyűlve állva kelle végig hallgatni az előadásokat. Pater Albert Rector e miatt gyakran fordul orvoslásért a grófhhoz, míg a bajok aztán orvosoltatnak is. 1729. aug. 20-án írja: »csak hogy az oskolák mind székek mind padok híjával vannak« 1730. május 28-án: »Bizony szégyenlem, főképen az iskolákért exportáltatunk csúfságnak, de nomine gymnasii, és nem lehet per classes ciosztani az ifjúságot, hanem ad modum ludi magistrorum in pagis, penes unam mensam stantes et magistri religiosi et ego praefectus scholarum nos nobiliores et minores mediocres et aemulos nostros cavillamur.« (Károlyi lvtár Bpest.

Convictusban laknak, mivel eddigi világi nevelőjük: Kajdácsy, ki négy évet töltött velők Pozsonyban, most már megvált tőlök. Nagyatyjok e miatt már jókor gondolkodott egy hozzájuk való nevelőről s e végett egy teljesen képzett fiatal magyar embert, lehetőleg kapott, ki a német nyelvet is beszélje, szeretett volna melléjük alkalmazni. Fő kellék azonban a német nyelv tudása volt; e végett a nagy-szombati egyetem egyes tanáraihoz is fordult, de mint egyik nagy-szombati jezsuita: Tapolcsányi írja a grófnak: »oly világi papot, főképen a ki német nyelvet is tudna, mostanság itten nem kaphatni. Ime egy becsületes világi ifjút, metaphisicust, jó magyart s németül is tudó ifjút küldök Excellentiádnak unokácskái mellé való szolgálatjára,«¹⁾ de hogy ez valaha elfoglalta volna szolgálatát a Haller fiuk mellett — annál inkább bizonytalan, mivel a fiuk is a collegiumi convictusba kerülván ellátás és felügyelet alá, ottan az intézetnek egyik tanára a képzett Erdős István piarista volt az ifjak különös felügyeletével megbízva. Ez, valamint az intézet igazgatója és többi tanárai leveleznek a gróffal a fiuk nevelési ügyében. Erdős István megy velők akkor is, ha anyjokhoz Ócsva-Ápátiba, vagy erdélyi jószágaikra rándúlnak ki.

1727 november elején a négy Haller fiú már a convictusban lakik.²⁾ István még ezuttal is a gramaticai osztály látogatója lett, mivel pozsonyi iskolázása daczára előismeretei nagyon hiányosaknak bizonyulván, mestere jónak látta a syntaxist vele előlről kezdeni. László szintén gramatista volt, Gábor írással és olvasással foglalkozott, Sándor pedig a legelőnyösebb ismeretek megszerzésére törekedett. A latin nyelven kívül itten is fő súly volt fektetve a német nyelvre, melyet magán úton tanultak mesteröktől;³⁾ István ezenkívül már logicát is tanult.

A tanév vége szeptember vége volt, a mit itten is ünnepé-

¹⁾ Károlyi grófi levéltár Budapesten.

²⁾ Pater Albertus rector 1728. novemberben írja gróf Károlyi S.-nak: »A mélt. úrfiak ab 11. praesentis velünk laknak, quorum dux magnus est Alexander. A külső iskolában ezentúl szépen megszapornak. Várjuk a báró Ghillányi 3 úrfiát, Bagossyt hármat, Kendét kettőt, Eötvöst kettőt, Kordát egyet; csak elegendő alkalmatosságot adhassunk a collegiumban.« (Károlyi lvtár Budapesten.)

³⁾ Erdős István tanárunk írja 1728. dec. 12-én a fiúk nagyatyjának: »A mélt. úrfiak mind a deák mind a német exercitiumokban várt előmenetelt fognak tenni, fris jó egészségben vannak Sándorkával, kinek az itt lakás ugyan nagyon tetszik, de a tanulás nem igen kedves. Exc. gratiájából a dialecticát elvégezvén, a logicához fogtunk. A Ghillányi úrfiakat Exc. parancsolatja szerint a collegiumban accommodáltuk.« (Károlyi levéltár. Bpsten.)

lyesen szoktak volt megülni; volt ilyenkor drámai előadás az ifjúság által, a nagyobb ifjak között pedig, a kik már bölcsészett hallgattak, nyilvános disputatio a bölcsészet egyes tételei felett, az u. n. defensio, melyre szakértőkül a szomszéd kaplonyi szerzetesek is meghivattak, vendégekül pedig mindenkit szívesen láttak s gyakran a legválogatottabb úri közönség tölté meg ilyes alkalmakkor az iskola termét. Midőn unokái itten tanultak, gróf Károlyi Sándor és családja is több ízben részt vett ezeken. Az 1728 szept. végén előadott színdarabban a Haller fiúk is mindannyian szerepeltek s már két hónappal előbb nagyban készültek az előadásra, nehogy anyjok és nagyszüleik előtt szégyent valljanak.

A szünidőt Erdélyben Szentpálon töltötték, hova Erdős maga is elkíséré őket s csak az újabbi tanév megnyitásakor tértek ismét vissza Károlyba. István ekkor (1728⁹) már a poezis osztály hallgatója lett, hol nyolcz tanuló társa volt. István gróf — úgylátszik — nem igen hajlott a classicus latin nyelv felé, mivel mestere még a poezis osztályban is kénytelen volt elhanyagolt ismeretei potlásául a poezis mellett egyszersmind a mondattant is előadni neki, s midőn még Szentpálon létök alkalmával a fiúk azt kezdték rebesgetni, hogy talán ismét Pozsonyba fognak visszamenni iskolába, nagy-károlyi mesterök: Erdős István egész neheztelve írja a grófnak Pozsonyba 1728 okt. 6-án: »A méltóságos úrfiak, a mint veszem észre — esztendőre készülnek Pozsonyba, a hol, a mint bizonyosan tudom — a mit itten Károlyban 8 hónap alatt proficiáltak, viszontag elfelejtik; azon kívül a német nyelvben is nagyobb profectumot tenni nem fognak mint itten, mivel Istvány úrfi öt esztendők által oda fen német szálláson levén, és tavalyi vacatióban lejövén, majdnem épen semmit nem tudott. De amint ő nagyságoknak tetszik, úgy cselekedjenek.«¹⁾ — Erdősnek azonban nem volt oka ettől tartani, mivel nagyatyjok teljesen megvolt elégedve a fiúk nagykárolyi előhaladásával s egyelőre nem szándékozott őket máshová adni. — Visszajöttek tehát Károlyba mind a négyen; László és Gábor gramatisták voltak, Sándor pedig az írás és olvasással iparkodott megismerkedni, sőt még a következő 1729-ik évben is csak azt írja róla Erdős, hogy »Sándorka szépen és helyesen sillabizál, in scriptura pedig ad stupiorem fog proficiálni.«²⁾ Majdnem három évig tartott tehát míg csak az olvasást és írást beleolthatták a gyermekek fejébe, bár a kis Sándort sem lehet vádolni azzal, hogy nagyon törte volna magát a betűk után, hanem annál szívesebben kötekedett a többi gyermekekkel; kivált a református

¹⁾ Gróf Károlyi levéltár Bpsten.

²⁾ Gróf Károlyi levéltár Bpsten.

iskola növendékeinek gyűlt vele meg bajok.¹⁾ De nemcsak a tanulókkal, hanem a tanáraival, sőt magával a piaristák tartományi főnökével is, ki 1729-ben Nagy-Károlyban megfordult, éreztette kötekedő természetét. A provinciális Kubránszky László mind a négy Haller fiú feleleteivel meg volt elégedve, mit nem is késett nagyatyjoknak tudtára adni azon hozzáadással, hogy »a mélt. Sándor úrfival ő nagyságával szüntelen és mindennapi disputationnak végét nem szakaszthattam.«²⁾

Az iskolai év vége felé, július 30-án (1729.) jelenti Erdős a fiúkról nagyatyjoknak, hogy mind az iskolai tudományokban, mind pedig a német nyelvben oly előmenetelt tettek, miszerint reményli hogy ő exelentiájának vigasztalására lesznek. Ez iskolai évben már a logikát is elvégezte István gróf s azután a physicához fogott. A tanévet mostan is defensióval és comoediával zárták be.

BERKESZI ISTVÁN.

¹⁾ P. Albertus levele 1731. márcz. 13.

²⁾ P. László levele 1729. aug. 27. (Károlyi levéltár.)

KÜLÖNFÉLÉK.

GYÓGYÍTÁSOK RÁOLVASÁS ÉS BABONASÁG ALTAL.

Tudjuk, minő jelentősége van az efféle följegyzéseket tartalmazó — kivált több százados keletű — irományok adatainak mythologiai szempontból; és ezért sietünk mi is a régi magyar mythologiából származtatható nyomok és hagyományok bűvárait megörvendeztetni jelen közleményünkkel. Ennek anyagát a *gr. Esterházy*-család cseszneki ágának Pozsonyban őrzött levéltára szolgáltatta számunkra, mely levéltárat, a jelenlegi tulajdonos *gr. Esterházy Béla* úr szíves engedelméből, legközelebb kutattuk át tüzetesen.

A jog-, birtok- és családi viszonyokra vonatkozó lajstromozott részről e helyütt nem szólva, csak azt jegyezzük meg, hogy a *tizenkét ládára* menő rendezetlen lýmbus (levelezések, fogalmazatok, számadások, stb.) átvizsgálása is, — mely nem kis munkába került — az itt lelt nagybecsű katonai és politikai correspondenciák tekintélyes tömegének különválasztása s tudományos értékesítés végetti másolása, kivonatolása által igen gazdag eredménnyel járt, s hogy ugyaninnét a művelődéstörténet legkülönbözőbb ágazatait illető nagyérdekű följegyzések is bővségesen jutottak elő.

Ezen utóbbiak között kiváló helyet foglalnak el »az *öreg cseszneki gróf*«-nak (mint a családban nevezik vala,) *gr. Esterházy Ferencz*nek legtöbbnyire sajátkezű, fegyver- és ládabéli portékák lajstromai, szakács- és háztartási könyve s több ilyes, nagy gondosságra mutató följegyzései. Ezen *gr. Esterházy Ferencz*, (ki is a nála valamivel ifjabb másik Esterházy Ferencztől, a Rákóczi-val kibujdosott Esterházy Antal testvéröccsétől és *gr. Pálffy János* vejétől megkülönböztetendő,) a híres győri vice-generális báró majd gróf Esterházy Jánosnak (1625—1690.) és Ocskay Magdolnának volt egyetlen nagy kort ért fiok, s 1670—1740. között élt, úgy látszik, nőtelen életet. Fejér vármegye főispánja és Csesznek

várának örökös ura s főkapitánya volt. Rendes lakását Csesznen, a Rákóczi-háború alatt legtöbbnyire Győrött tartotta.

Ennek a gr. Esterházy Ferencznek sajátkezével írott, tehát a XVII-ik század végéről, vagy a XVIII-iknak elejéről való, kis nyolczadrétű, összevarrott füzetkét találtunk, mely a következő *ráolvasásokat és babonás gyógyítási módokat* tartalmazza; úgy-mint:

I.

Fogfájásról való orvosság,

az kit új hold pénteken kölletik cselekedni, vagyis orvosolni, az kinek az foga fáj:

Isten jó napot új hold, új péntek; akkor fájjon az én fogam, mikor háromféle húst én eszem: *gyíkúst, kígyóhúst, békahúst!* — Ezen szókat pedig háromszor kell mondani, és mikor akarja mondani az ember: tehát az ajtó közepiben álljon és az holdra felnézzen. — *Probatum est.*

II.

Szömöcsén ellen.

Ha sok szömöcsén vagyon emberen, bár azon ember akármely messzire legyen is, írja meg akármely embernek, vagy akár ott legyen is, hogy ú rajta ilyen-ilyen helen szömöcsény vagyon, bár feles legyen is. Menjen azon ember az erdőre és keressen *fenyőfát* ki fenyőmagot terem, és legyen az esziben, hogy: Ihol, te fa, én tégedet úgy váglak, hogy soha friss ne lehess és elveszszenek azon embernek szömöcsői, — megnevezni kölletik az embert, az kin van, azon embernek, az ki levágja az fát, és eszében tartsa, mondván, hogy: Te fa, ihol én, mivel ezen-ezen az emberen sok szömöcsén vagyon, kiváglak, úgy hogy kiszáradj, és valamint te kiszáradsz: azon emberen is az szömöcsények kiszáradjanak!

III.

Szömöcsén ellen.

Mikor az marhák haza szoktanak az csordából jönni, az minemű füvet találsz az szájában: azon füvet tisztíts meg és reggel, napkelet előtt menvén az mezőre, harmatot végy egy ruhában, kifacsarván, azon füvet megáztasd és három új hold vasárnap mossa ember meg vele az szömöcsént, — meggyógyúl.

IV.

Hideglölésről.

A. AB. AB. C. ABCD.

ABCDE. ABCDEF.

ABCDEFG. ABCDEFGH.

ABCDEFGHI.

Ezen bötüket kilencz siffire köll írny, az első bötüt az elsőre, az másik bötüt másodikára, et sic consequenter, és megenni hideglölés ellen.

V.

G o l v a e l l e n .

Az mely macska megkölközött: azon macskafiak egyikének, még meg nem nyílik az szeme, vonjon által ember egy czérnaszálot, és azt kivonyván, kösse az golyvás ember az nyakára, — elvész az golvája.

·VI.

Hideglelésről.

Abracadabra x. N. B. Eztet

Abracadabr x. vissza köll

Abracadab x. írnyi, nem

Abracada x. szokás szerint;

Abracad x. íh gyomorra, a mikor

Abraca x. írja: semmit se szóljon;

Abrac x. ha leírja, be ne po-

Abra x. rozza, magátúl szárodjon;

Abr x. ha férfi: jobb hóna alá, ha

Ab x. nüstény: bal hóna alá kösse akármikor.

A x. *Ezzel sok száznak használtam hideglölés ellen.*

VII.

K i g y ó á t k a .

Alább írt kígyó átkát háromszor el köll mondani; ha elviti: újobban kezdje el, addig ne nyúljon a kígyóhoz, valámíg el nem mondja; ha pedig háromszor elmondja: secure kezibe foghatja, — *sok százszor próbáltam.*

Os Ozias Ozian. O ti ne Slechetna Selma hagyce, hagyicse, Za Klinamte Skrze moez Boha Odcse Ziveho, Boha Sina, Boha Ducha Sva-teho, abi si stal, a ni se ne chibal, a ko voda Viordani, Kdiz Jan Krstil Pana naseho Jezise Krista, Skrs Senieno Zeni, Zaklinam te, i po ied-

nnez, i po druhe, i po tretí, a bi si Zadnemu Stvoreni ubliziti, a ni us Koditi ne mohol, toho mi do pomahai Buch Oticz, Buch Sin, Buch Duch Svati. Amen.

Eredetiről közli: THALY KÁLMÁN.

MAJAD NEVŰ HELYSÉG SOPRON-MEGYÉBEN.

A »Századok« 1882. VII. füzetében Suprutus provinciát tárgyazó értekezésben Majád comesnek 1219. évben Középszolnokban fekvő Mojád nevű birtokáról lévén szó, említés tétetik arról is, hogy az érintett birtokos állítólagos maradékai, László és János, mint fiai Miklós bánnak (bani de Majad) 1300-ban birtokukra nézve egyezkedvén, a sopronmegyei Majád, Zaszlop, Sz.-György és Medgyes helységek Lászlónak jutottak.

Kevés ugyan, mit jelen közleményben e tárgyról mondani fogok, de elég, hogy eszmecserére alkalmúl szolgálva, másokat arra buzdítson, hogy a kérdés körül mutatkozó homályt eloszlatni segítsenek. Arra nézve, valljon Miklós bán fia: László, az említett sopronmegyei helységek ura, csakugyan a fönnidézett Majád comes családjából származott-e, külön bizonyító adatot fölhozni nem tudok; csak azt óhajtom rövid közlésem keretében érinteni, hogy Miklós bán fiának: Lászlónak sopronmegyei birtoka körülbelül hol feküdt, s ő a birtokos valószínűség szerint mily nemzetségből származhatott?

Hogy a nevezett négy helység Sopronmegye felső részén feküdt, azt mindjárt fogjuk látni. Szentgyörgy és Medgyes ma is népes faluk. A mi pedig Zaszlopot illeti, arra nézve azt hiszem, hogy első betűjét később idő folytán oly módon vesztheté el, mint a Vulka patakunk körül, a XIV. században létezett egykori Zantau (=Szántó) nevű birtoknak vagy falunak kezdő betűjét is, hihetőleg saját nyelvük kényelmére, a németek kiküszöbölték, és »Antau« nevét kezdték használni; tehát nézetem szerint Zaszlopban a mai Oszlop falut, (nem pedig pusztát, mint a »Századok« VII. füzetében foglalt fentebb idézett értekezés nevezi) annyival is inkább föl lehet találunk, mert ez tényleg Sz.-György szomszédságában is fekszik. Igaz ugyan, hogy Majád nevű helység megyénkben most nincs, sőt lehet, hogy ezen nevet valamely kisebb földrész vagy dűlő sem tartotta fenn az utókornak; hanem mégis úgy találok, hogy ha a névhasonlatosságra és a későbbi birtokviszonyokra épített következtetésem nem csal, a nevezett helység nem messze esett a többi három helységtől, és talán legközelebb Medgyeshez.

Különben úgy látszik, Majád azonos az egykori Meád hely-

séggel. Tudjuk ugyanis a soproni városi levéltárban őrzött eredeti okmány kivonatából azt, hogy 1296-ban Miklós bán fia László volt Meádnak birtokosa. A kivonat így hangzik: »Nos Ladislaus filius Magist. Nicolai bani de Mead... Wolfgero et Nicolao Elbroni, et Andreae et Michaeli filiis Elbroni dicti Mendel de Mead... quedam bona sua in Mead, videlicet quator feoda et dimidium cum quibusdam agris qui communiter obermazze nuncupantur, et quamdam partem silve... in Mortunzzaben contulimus nomine feudali... possidenda.« Valószínűnek tartom tehát, ha az alább mondandókat is figyelembe veszem, hogy Majád azonos Meáddal, melyet Miklós bán fia László már 1296-ban birhatott, noha az osztály csak 1300-ban foglaltatott írásba. Az általam idézett okmánysorok alapján Obermazze és Mortunzzaben fekvését meghatározni kétségen kívül nehéz föladat ugyan, de tény az, hogy Übermass nevű pusztá mai nap Czinfalú határához tartozik; ismétlem, hogy csekély adataim segítségével Mortunzzaben (=Szabómárton) fekvését sem tudván megállapítani, nem lehet elég alapos okom arra, hogy Mead helységet egyenesen Czinfalván, melyet a németek már régóta Siegendornnak neveznek, keressem; de azért mégis annyi bizonyosan föltehető, hogy az ettől távol nem feküdt. Előre bocsátván, hogy az említett Oszlop horvát falúnak szomszédja Darázsfalú, ennek pedig Czinfalú, mindkettő pedig horvát helység: azt hiszem, nem szenved kétséget, hogy épen a horvát lakosság tanúskodik a mellett, hogy a mohácsi vész után itt sok falú dúlatott föl; s ezért azt vélem: e tájékon kellene az eltűnt Majád vagy Meád helységet kutatnunk.

Tekintetbe kell ugyan azt is vennünk, hogy néha valamely helységnek egy és ugyanazon időben két neve is volt; példa reá Kismarton, melyet a XIV. és XV. században németül Wenigmertensdorf és Eisenstadtnak is neveztek, míg végre a XV. század folyamában az első név használata egészen megszűnván, ezután csak az utóbbi tartá fenn magát. Ehhez hasonló sors is érhetne talán a Majád helynevet. Különben századokon át írás és kiejtésben annyira megváltozhatnak néha valamely helynév, hogy például a mai (Sopronmegyei) Walbersdorf nevű helységre alig ismer-nénk a XIII. századbeli Volbrum és a későbbi Wolbramstorf nevekben. Egyébiránt az is bizonyos, hogy Sopronmegyében általában, de különösen a Sopronon felüli részen, a mohácsi veszedelem után elpusztult ama helységek, melyekbe horvát lakosok települtek, régi neveiket rendesen megtartották; példa erre Baumgarten, Antan, Klingebach, Bűdöskút, Szarvkő stb. E szerint tehát ha Majád a mohácsi csata után pusztult el, és e néven jelenleg azt csakugyan nem ismerjük: úgy valószínűbb azon körülmény, hogy pusztulása után tényleg többé be sem telepítettet,

mintsem azon, különben szintén lehetséges eset, hogy isméteti betelepítésekor egészen új nevet vett volna föl.

Az 1300-ban fölsorolt négy helység további nyomait kutatva kitűnik, hogy Sz.-Györgynek utóbb, talán már a XIV. század utolsó negyedében, a Kanizsai család volt a földesura; Medgyest pedig Károly király 1342. előtt Hertul nevű pictornak adományozá, kinek családja kihalván, a birtok 1385-ben Mária királyné adományozása útján Sopron városának jutott. Ez magyarázza meg azt, hogy hogyan kerültek a Medgyes és Meád birtokokra vonatkozó némely iratok 1296, 1352, 1356 és 1385-ik évekből a soproni városi levéltárba. (M. Tör. Tár IX. 109. 118, 120. 121. lap.)

Későbbben pedig, 1395-ben a Guthkeled nemzetségből eredt Butkai Pál fiai Majád, Zazloph, Szabómárton, Medgyes, Bánlaka és Örpordány helységek elfoglalása ellen tiltakoznak. (Századok 1881. VIII. f. 83. l.) Ez óvásban először az 1300-ban érintett helységek Sz.-György kivételével mind előfordúlnak; másodsor az 1296. évben említett Meád birtokkal együtt fölsorolt Szabómárton (Mortunzaben) itt szintén szerepel; azt lehet tehát ebből következtetni, hogy ez óvásban hihetőleg a Miklós bán fiainak Lászlónak családjából leszármazó utódokkal van dolgunk. A mi azonban Bánlakát és Örpordányt illeti, ezeket ugyan már ma e néven nem ismerjük, de úgy hiszem, közel járunk a valósághoz, ha azt mondjuk, hogy talán Bánlak alatt a mai Bánfalva, melyet németül Bendorf, azután Wandorfnak neveztek, értendő; Örpordány alatt pedig a mai Lajtapordány lappanghat. Már 1326-ban Höflein közelében s ettől jóformán délnyugoti irányban a Guthkeled nemzetségből származott Báthori családágazat tagjai is birtokosok valának; továbbá 1335-ben a Szakoli vagy Szokoli családbeliek, kik szintén a Guthkeled nemből származtanak, pordányi részbirtokukat a Nagymartoni családnak adták el; végre pedig 1338-ban Kőhidpordányt (a mai Wulka-pordányt) a Guthkeled nemzetség, melyből, mint tudjuk, a Butkai család is eredett, Nagymartoni Pál és Lőrinczre ruházta át.¹⁾ Következésképp, ha tekintetbe vesszük, hogy kérdéses vidékünkön a Guthkeled nemzetség annyi ágazatát találjuk, mint birtokosokat és az »Ör« szó jelentőségére is súlyt fektetünk: azt gondolom, hogy a határszálen fekvő mai Lajtapordánynak lehetett régi neve »Örpordány«, s ezt is az annyira elterjedt nagybirtokú Guthkeled családtörzs valamelyik ágazata bírhatta egykor.

A fölsorolt adatokat mérlegelve tehát azt tartom, hogy Majád és Meád egy s ugyanazon helység lehetett, továbbá But-

¹⁾ Lásd ez adatokra vonatkozólag Fejér Cod. Dipl.

kai Pál elődei családi összeköttetésben állhattak Miklós bánnal, sőt nem valószínűtlen, hogy a sopron-megyei Majád egykori ura, Miklós bán, maga is a Guthkeled nemzetségből vette eredetét.

Közli: STESSEL JÓZSEF.

A KARLÓCZAI PATRIARCHÁLIS,

és a fruska-górai monostori szerb levéltárak.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Erdély gör. kel. egyházi viszonyairól a fejedelmek korszakában két emléket találtam Karlóczán. *II. Rákóczy György* 1656. évi szeptember 28-dikán Kolosmonostoron kelt kiadványával Brankovics Szabbas »görög szertartásu superintendenst és prédikátort« Erdély gör. kel. püspökévé nevezi ki. A kinevezést 1659. évi január 9-dikén Barcsay Ákos is, Rákóczynak előbb helytartója, 1658-ban pedig fejedelemutóda, deési residentiájában megerősíti. Brankovics Szabbas, az előtt borosjenei protopop, később belgrádi metropolita, mint menekült tartózkodott akkor Erdélyben. Ez az a főpap, ki a kalandos életű *II. Brankovics György* despotát felnevelte, kit aztán *I. Lipót* is megerősített e minőségben; sőt magyar báróságra, majd grófi méltóságra is emelte, de 1689-ben elfogatván őt, élte fogytáig Csehországban Eger várában elfogva tartotta. *II. Brankovics György* a szerbeknek első történetirója. Börtönben irt munkája, mely az érseki könyvtárnak legkiválóbb kincse, csak kéziratban van meg és mintegy arasznyi vastagságú tetemes fólio-kötetet képez ily címmel: »*Brankovics György despota szláv-szerb krónikája.*« A szerencsétlen szerző egykorú arczképe is ott van a karlóczi residentiában. Éppen azon szobát díszíti, melyben Angelics patriarcha vendégszerető szivességéből az én lakásom volt. Az olajfestésű kép sötétbarna arczszinű komor aggastyánt mutat, hátrafésült hófehér hosszú fürtökkel, térdig érő szakállal, magas nyílt homlokkal és aránytalanul nagy orral. Tagjait hermelines bibor palást fedi. Mellette van a despoták koronája. A kép körül e hangzatos felirat olvasható: »*Georgius Brankovics, Dei gratia omnium Illyriae, Thraciae, ceterarumque orientalium et septemtrionalium Ditionum Proavus, Patriae haereditarius Despota, superioris et inferioris Mysiae Dux, atque Sacri Romani Imperii et Potentiae Sancti Sabbae et Nigri Montis Princeps, haereditariusque Hercegovinae, Syrmii et Jenopolli Dominus, Regni Hungariae Ditionumque ejus Comes, Serviae, Rasciae Despota. Obiit Egraei 9. Dec. 1711.*«

Az oláhországi herczegek a XVII. század második felében még jótevői a szerbiai gör. kel. egyháznak. A karlóczai levéltár iratai közt fordulnak első ajándéklevelek és biztosítási pátensek: *Raddultól* ki 1665-ben Millisevo szerb kolostor számára évi 2000 aspert biztosít; *Juon Gregorítól*, ki 1672-ben az alexandriai patriarchátusnak Sergácsfalut ajándékozza; *Dukától*, ki 1675-ben a maga részéről is megerősíti Millosevo számára az említett 2000 aspert; *Sherbántól*, ki 1680-ban szintén kiutalványozza e pénzösszeget Millisevo számára.

1690. évi ápril 6-dikán nyílik meg sorozata az *utolsó bevándorlási korszak* okmányainak a karlóczai patriarchális levéltárban.

Ezeket javarészből már ismerjük a magyarországi szerbek történetének irodalmából. Illusztrálva van bennök a bécsi udvar erkölcstelen politikája, melyet az eszközül használt rác néppel követett, valamint a félrevezetett és új hazájok ellen szüntelen lázongó jövevényeknek alattomos ravaszsága és könnyen hívó vaksága is.

Sorba veszem ezen okmányokat, mert visszatükröződik bennök a Magyarországon megtelepedett szerbeknek múlt századi egész historiája.

I. Lipót 1690. évi ápril 6-dikán kelt s Csernovics Arzénius ipeki patriarchához intézett hízelt rescriptumában magasztalja és dicséri az illyr nemzetet eddigi hűsége és vitézségeért. Felhívja az illyreket, hogy a jelen török háborúban is maradjanak tapasztalt hűségök mellett, s lelkesítsék összes hitsorsosaikat a török iga lerázására. Ugyanazon keltezetű a titkos udvari és állami cancellária egy kiadványa, melyben a császár ünnepélyesen igéri az Albániában, Szerbiában, Misiában, Bulgáriában, Silistriában, Illyriában, Macedoniában és Rasciában lakó nem egyesült illyr nemzetnek, hogy ment lesz mindenféle adózásoktól, kivéve a török betörések előtti régi uradalmi adókat, ha a császári királyi tartományokat oltalmazni s védelmezni fogja. A törökök leveretése után pedig szabad vallásgyakorlatot fog élvezni, fel fog ruháztatni különféle kiváltságokkal és szabadalmakkal, és vissza fog ismét helyeztetni előbbeni jószágaiába és uradalmaiba, melyektől a törökök által megfosztatott.

1690. évi ápril 14-dikén helyben hagyja s megerősíti Lipót a *gyűri, komáromi és kubini* gör. nem egyes. szertartású rác nationalisták kiváltságait, melyeket már 1653-ban Ferdinánd királytól kaptak. A királyi confirmatiót öt nationalista követ sürgeti az udvarnál: *Kapaleth Péter, Vally Zsigmond, Fogath Péter, Rác János és Monasterly Péter.*

1690. évi augusztus 21-dikén engedélyezi Lipót a nem egye-

sült görög vallásu illyreknek, hogy ünnepeiket szabadon tarthatják az ő naptár szerint, papi és világi rendjök által érseket választhatnak magoknak, kinek hatalma van parancsolni az összes keleti görög egyházak felett, püspököket szentelhet, a monostorokba papokat állíthat be, ahol szükséges templomokat építhet, s egyáltalán mind abban, ami a n. egyesült görög vallású illir nemzetet érdekli, *szabadon és korlátlanul* intézkedhetik. Még azon évi dec. 11-dikén »pro superabundanti« újból is megerősíti a király ezen privilegális diplomáját.

Az 1690. évi iratsomagban találtam egy emlékirat-fogalmazványt Csernovics Arzénius patriarchától. Ennek tartalma némely részben még ismeretlen a magyar közönség előtt. Az emlékirat 25 pontozatban tárgyalja a bevándorolt vendégnépnek akkori összes kívánságait s minden szívfájdalmát. A patriarcha nem lévén ugyanis megelégedve az eddigi privilegiumokkal, kéri ő felségét, hogy ezen 25 pontot is ígtassa be a szerb nemzet kiváltságlevelébe.

A memoriális egyenesen a magyar nemzet s Magyarország törvényei és ősi alkotmánya ellen szól, s főbb vonásaiban a következőket tartalmazza: »A rácok ne tekintessenek többé schismatikuskoknak, hanem gör. kel. nem egyesült *nemzetnek*. A patriarchának kizárólagos joga legyen megerősíteni a szerb nép minden választottait, s joga legyen neki is, meg a szerb püspököknek is, szabadon végrendelkezniök. — Ha bárki, legyen érsek, vagy püspök, egyezésre lépne a róm. kath. egyházzal, fosztassék meg rögtön minden jövedelmeitől, minden kedvezményektől, és zárassék ki egyszerűen a szerb nemzet minden kiváltságaiból. Az érseknek szabad legyen ezentúl *minden további confirmatio nélkül* saját nemzetbeliei közül püspököket és papokat választania; az érseknek és püspököknek szabad legyen egyszersmind a feunforgó szükség és a körülmények szerint gyülekezeteket egybehívnia, vagy megtartania. Bármily rendű szerb fölmehet *akármikor szabadon* Bécsbe és jelentkezhetik a császári udvarnál. — Engedtessek meg a szerbeknek nemzeti könyvnyomdákat és iskolákat felállítaniok és tetszésök szerint idegen, külföldi iskolákat vagy egyetemeket látogathatniok. — Rác püspökök vagy papok fölött, ha bünt vagy kihágást követnének el, ne ítélhessenek római katolikusok, hanem egyedül saját érseköknek legyen joga őket megidézni és büntetni. — Rác katonatiszteknek egyenlő legyen a rangja s tekintélye a német tisztekével. — *Rác nemeseket tartozzanak a vármegyék, városok és községek valóságos nemeseknek elismerni.* — Szerbek által lakott helységekben, kivéve az esztendő vásárokat, ne legyen szabad sem zsidónak, sem töröknek boltot nyítni és árúczikkkel kereskedni. — Az se engedtessek meg,

hogy idegenek rácz községekbe bort szállíthassanak mindaddig, míg a rácz lakosság el nem adta a tulajdon borát. — *Ha ő felsége esetleg Magyarországgal békét kötne, a rácz nép ne legyen kizárva a békekötésből, és oltalmaztassék esküdt ellenségei (abgesagte Feinde) a magyarok ellen.* — Vegye ő felsége azt is kegyes figyelmébe, miszerint megigérni méltóztatott, hogy a törökök elől bemenekült s ideiglenesen elhelyezett rácz nemzetet Slavóniában és Kis-Oláhországban fogja megtelepíteni. — Végre alkalmaztassék a magyar udvari cancellariánál a *rácz rendek által választandó két tanácsos*, hogy ott a nemzeti privilegiumokat előmozdítsák és a rácz nép javára legyenek; kapjanak a nemzet megterhelése nélkül rendes fizetést és szabad lakást.

1691. évi ápril 3-dikán megengedi Lipót az *eszéki, budai és komáromi* illyr nép kérelmére: a) hogy a bebörtönözött Brankovics gróf pere újból átnézzessék és nevezett az igazságnak megfelelőleg elbocsáttassék fogságából; b) hogy az említett illyr községek tulajdon hadvezért választhassanak magoknak.

1694. évi május 11-dikén megidézi a császár Csernovics Arzeniust és Monasterly ezredest Bécsbe, aziránt tanácskozándó velök: miként lehetne a szerbeket mennél előbb áttelepíteni a Duna és Tisza közti területekre, hol élelmezési és gazdálkodási célra termékeny szántóföldeket fogna számukra kijelölni?

Ugyanazon évi május 31-dikén helybenhagyja Lipót Csernovics Arzén patriarcha és Monasterly János szerb alhadvezér abbéli kérelmét, hogy a rácz-illyr nemzet (Rayzisch-Illyrisch-Geschlecht) Kis Oláhországban megtelepedjék, fenntartván számukra a kedvezményt, mely szerint bármikor ismét visszatérhetnek mostani lakhelyeikre, ha azok a császár békés birtokában megmaradnak.

1695. évi mártius 8-dikán válaszolja a császár I. Gábor konstantinápolyi patriarchának, hogy örömeire szolgálанд, ha a patriarcha felszabadítandja görög hitsorsosait a török járom alól és az ő legmagasb oltalma alá helyezendi őket; serkenti a patriarchát, ragadjon fegyvert a kereszténység ellensége ellen.

Nem kevésbbé tanulságosak a *Rákóczi Ferencz szabadságharczainak* idejéből való politikai iratok.

1703. évi nov. 22-dikén biztosítja Lipót Csernovics patriarchát, hogy az illyr nemzetnek adott privilegiumokat, mihelyest a »forradalmárok« és vezérek leveretnek, nemcsak meg fogja újítani, hanem azok megtartására is különös gondja leszen: Felszólítja a patriarchát, lelkesitené fölkelésre a »gráci ritus nem egyesült hiveket« a »tumultuánsok« ellen, mit most annál inkább megtehetnek, mert élelmeztetésök iránt szigorú parancsolatok küldettek a magyarországi közhatóságokhoz. »Azonban ne nyil-

vánosan rendezze a patriarcha a ráczok fölkelését, hogy azt az ellenpártiak is észrevegyék, hanem alattomban járjon el canonica visitatio ürügye alatt.» És hogy azt a patriarcha véghez is vihesse, útlevelet küld neki a császár ugyanazon évi dec. 18-dikán, melylyel meglátogathatja hitfeleit Magyarországon, Horvátországban, Slavóniában, Dalmáciában, Licca- és Carboviában, Erdélyben és a határos tartományokban. Biztatja őt, hogy csak menjen, induljon haladék nélkül útra. »*Fáradozásaiért újabb privilegiumokat, meg a szecsői uradalmat kapja. Ha pedig ez utóbbira nézve igazoltatnék a jus tertii, más megfelelő kincstári uradalommal fog kárpótoltatni, és azonkívül még 300 frt évi kegydíjban is fog részesítettetni.*«

A magyar hazafias pártnak hangulatáról a második gyöngyösi értekezleten, és az udvar őszinteségében való teljes bizalmatlanságáról tanúskodik Rákóczinak már ismeretes 1704. évi szeptember 6-dikán kelt levele Csernovics patriarchához, melynek eredetiét megtaláltam a karlóczai levéltárban. Említve van ugyan e levél a nagy fejedelem »*Emlékirataiban*«, aztán Szalaynál a »*Diplomatarium Rákóczianum*« után, Horváthnál, Szilágyinál (II. 401 kör), Thalynál, stb.; mindazonáltal ide iktatom a nevezetes okmány eredeti szövegét szóról-szóra úgy, a miként azt én lemasoltam Karlóczán. A szöveg így hangzik:

»Reverende Pater, Nobis honorande. Jóllehet az egész rácz nemzetnek s annak minden renden levő statusainak, a magyar haza lakósi lévén, már sok ízben kiadott patens parancsolatink vétele s azokból hazánk s nemzetünk közjára egyenesen czélozó istenes intentumunknak megértése után, a mostani közügynek elősegállítására hűségünket amplexálván, fegyverekkel, s egyéb iránt való készségekkel concurálni kellett volna, mindazonáltal, mind illy hazánk közjára czélozó intentumunkal, mind pedig hogy az említett vitéz rácz nemzet is, s annak minden rendei, az idegen német nemzet törvénytelen és sarczoltató igáját magokon sokképpen tapasztalták volna, nem gondolván nem-hogy hűségünket amplexálván az haza, és magok régi törvényes szabadságának helyre állításában, az magyar nemzettel egyet értvén, illy köz jóra igyekező szándékunkat magok concursusával elő segéllék volna, sőt inkább a természetet, és kereszténységet irtóztató kegyetlenséget követvén el, asszonyi állatokat és ártatlan gyermekeket sütögetni, horogban vetni semmiképen nem irtóztanak, és mind ez ideig is azon német ellenség mellet (a kiis sok sok kiváltképen való szabadságítúl nemcsak megfosztotta, hanem állhatatlan és szíves sok ígéreteivel s biztatásával magáéhoz édesgetvén) külömb külömb féle fizetésekkel és teher viselésekkel s egyéb concursusokkal hűségeskedett és continuskodott: és jól-

lehet hogy ha illy vakmerő engedetlenségeket, szoros igazságunk szerint akartunk volna viszszafigetni, volt volna módunk benne, hogy egész lakó helyestül elpusztíthattuk volna, mindazonáltal akarván tovább is azon nemzetet kegyelmességünk gyakorlása által inkább, hogy sem mint kegyetlenség által, ha szintén az elmúlt napokban bizonyos lakó helyek felégetésével vakmerő és irtóztató kegyetlenségeket, ha fizetnie kellett is, azzal is hűségünk és kegyelmességünk vételére serkengetnünk és ösztönöznünk. Kegyelmednek serio intimalni akartuk, hogy azon ráciz nemzet minden rendén lévő statussit az idegen német nemzet rajta elkövetett sokféle törvénytelen terheltetésének szeme eleibe való vételével, ellenben pedig, mind azokban kegyelmességünknek vétele és tapasztalása iránt való biztosításával, hűségünk és kegyelmességünk vételére, s a mostani közügynek elő segéllésére való concursusra, (megküldvén nekik ezen patens-leveleinket) adhortallja, édessitse és ösztönözze. Fejedelmi Parolánk s hitünkre ajánljuk és igérjük, hogy mind Kegyelmed, mind egyéb egyházi renden valók valamely jószáginak el vételében a német nemzettől megbántatott és károsított, s egyéb iránt való szabadságitól is megfosztatott, úgy azon ráciz nemzet is és annak akármely renden lévő statusi magbántódtanak és sértődtenek mindazokat kegyelmessen restitulljuk, s abban conservalljuk, és manutenealljuk, mind most mind jövőendőben. Azon kívül pedig Kegyelmednek a munkában való fáradozásáért hűsz ezer magyar forintokat minden fogyasztás nélkül exolváltatunk. Bizván e közjónak munkálódását nemzetes vitézlő Hellempront János hívűnkre is kiis instructiója szerint a ráciz nemzet iránt elszánt kegyelmességünket mindenekben bővebben is fogja declarálni és Kegyelmedet informálni. Kegyelmed válaszát elis várjuk. Datum ex castris nostris ad oppidum Gyöngyös positus, die 6. Mensis Septembris Ao 1704. F. Rákóczy s. k. Kiadta: Joannes Pápai, s. k.¹⁾

Mint tudjuk, Hellempront János ezredesnek, e levél kézhezadójának küldetése és élőszóval is tett előterjesztései fogamat nélkül maradtak. Egyébaránt e levéllel megszűnnek a Rákóczi-kor emlékei a karlóczai levéltárban.

Helyi érdekűek a karlóczai érsekség s az alája rendelt püspökségek *birtokviszonyait* tárgyzó donacionálisok és egyéb kéziratok. Ezekből tudjuk meg, hogy Lipót 1691-ben Diákovics Izaiás aradi püspöknek adományozta a Szerémségben Gergeteg

¹⁾ Külezim: »Reverendissimo Patri Arsenio Csernovich Graeci Ritus Archi Eppo, et Gentis Rascianae Patriarchae, etc. Nobis honorando.«

monostort, Neradin falút és Bankovcze praediumot. Ugyancsak Diákovics kapja, mint temesvári püspök, 1695-ben *Csontika* nevezetű erdőt Becskerek mellett, meg egy vízimalmot ugyanott, a Béga folyón. Ezen évből (1695. sept. 10.) van az első donatio Csernovics Arzénius patriarcha számára. Érseki birtok gyanánt *Syracs* várát kapja. Három évvel később, 1698. jun. 27-dikén kelt Lipót egy másik adománylevele, melylyel a patriarcha hűségéért a már odaigért *Szecsőt* jure perennali a gör. kel. n. egyes. érsekekre ruházza. 1706. évi jul. 15-dikén kicserélte a király *Szecsőt Dályával*. Midőn Csernovics halála után 1707-ben új metropolitaválasztás lett szükségessé, I. József rendeletet bocsátott az eszéki, szegedi, aradi péterváradi, budai, komáromi, nagyváradi és jenei katonaparancsnokokhoz, meghagyván nekik, hogy az érsekválasztó congressus tagjait indítsák el Karlóczára, hol *Quarient* cs. kir. udvari tanácsos, mint kinevezett »császári királyi biztos« váraozdik rájuk. Sede vacante administrator vezette az érsekség ügyeit. 1708. évi sept. 25-dikén útasítja. I. József a szlavoniai kincstári igazgatóságot, hogy Methojacz István érsekségi administrator vezesse be *Dályá*, *Belobrdó* és *Borovo* nevű uradalmakba, melyekkel már az elhunyt Csernovics Arzénius patriarcha lett megajándékozva. 1710. évi május 4-dikén követeket küldenek a rácok ő felségéhez, kérvén a császárt, hogy Podgoricsanin Sofronius újjonnan megválasztott metropolitájukat ezen minőségében megerősítse, úgy azonban, hogy a metropolita megtarthassa a szerémi püspökséget és az eszéki kerületet is, valamint hogy *Grgeteg* zárda, *Neradin* falú és *Bankovcze* praedium, továbbá a *dályai*, *borovai* és *belobrdói* uradalmak a metropolitának adományoztassanak, ami meg is történt. 1716-ban engedélyezi a bánati kamarai helyettes igazgatóság (Camel Substitution in Banat) Vladislavich Joannitus temesvári szerb püspöknek, hogy egy Becskerek melletti kétjártú malmot a Bégán, mely azelőtt Durgut Aga töröké volt s most már teljesen elromlott, saját költségein oly föltétel alatt javíttathassa ki, hogy azután 25 frt évi adót fizessen tőle a kamarai pénztárba. A következő évben, febr. 21-én, még más ajándékkal is kedveskedik a »cameralis substitutus« Joannitus püspöknek. Átenged neki Temesvárott haszonélvezetű, az udvari kamara intézkedéseig, egy kertet a *Baratann* nevű területen, mely azelőtt Hadzsi Hussain töröké volt.

Kezdetben a *szegedi*, *bácsi*, *aradi* és *pécsi* szerb püspökségek a Nagy-Becskereken székelő Diákovics Izaiás temesvári püspök kezeiben voltak összpontosítva, ki azért szegedi, bácsi, aradi, és pécsi püspöknek is íratik. E püspökségek csak később, 1710. év körül lettek betöltve. Szegedi gör. kel. püspökké Methojacz Kristóf, aradi püspökké Raicsics Bazil, pécsivé Malentevics Mik-

lós lett. Ezek birtokairól azonban semmi sincs a karlóczai levéltárban.

1714-ben october 30-dikán újabb követelésekkel lépnek föl a szerbek a bécsi udvarnál. Popovics Vincze metropolita arra kéri ő felségét »az egész illyr nemzet nevében«, hogy 1. kiváltságait ismételten erősítse meg; 2. engedje meg, hogy a görög n. e. felekezetiek földeket és házakat vásárolhassanak a »császári tartományokban«; 3. tiltsa el, hogy őket bárki is akadályozhassa válásuk és egyházi szokásaik gyakorlásában; 4. *rendelje el, hogy az illyr nemzeti követek ülésével és szavazattal bírjanak a magyar országyűléseken*; 5. *ne ellenezze, hogy a szerbek magok közül képviselőket küldjenek a megyegyűlésekre és egyéb országos tanácskozományokra.* Közvetítette mindezen sűrű kérelmezéseket a bécsi udvarnál bizonyos Koch Godefried György udvari ágens, ki jó honoráriumért arra is hajlandó, hogy esetről-esetre maga szerkeszti meg a fölterjesztendő folyamodványokat és leküldvén azokat aláírás végett az érseki hivatalhoz, mindjárt körülményes instructiót is csatol hozzájuk arra nézve, miként kellessék a kérvényüket legalkalmasabb módon a római császári felség kezeihez juttatni.

A karlóczai metropolita s a bécsi udvar közt fennálló ezen confidentiális viszonynyal nem sokat törődött gróf *Csáky* bibornok, akkori kalocsai érsek, ki nem egyszer egyenes magyar jellemének és magyar mágnási önérzetességének egész nyíltságával érezteté a ráczokkal, hogy törvény fölötti kiváltságos feszelgéseik nincsenek ingyére, és hogy még mindig élénk emlékezetében tartja azon kegyetlen embertelenségeket és sérelmeket, melyeket a ráczság a közelebb lezajlott Rákóczi-féle szabadságharczok idejében a magyar nemzet s a haza alkotmánya ellen főpapjaik vezetése alatt elkövettek. 1719. évi január 3-dikán írja ugyanis a bibornok Popovics Vincze metropolitának, miszerint megelégedéssel vette, hogy a metropolita az ő felszólalására immár megtette a szükséges intézkedéseket, hogy följelentett nemegyesült istentelen gonosztevő hivei kellőképen megbüntettessenek. Ajánlja neki, legyen azon, hogy az illyr nemzet kiszabadíttassék a sötétségből, mely vakká teszi és a szerb clerus által oktattassék mindarra, mi lelki üdvösségére szolgál s őt az örök kárhozattól megmenteni képes. 1728. évi april 13-dikán Joanovics Vincze püspök az udvari haditanácsnál vádolta be a bibornokot, amivelhogy őt, midőn legutóbb a kalugyer zárdákat vizitálná, különféle gorbombaságokkal, sőt kemény bánásmóddal is illette. Katonai karhatalmat is kért a püspök a bibornok ellen, mi azonban alkalmasint nem lett kirendelve.

Figyelmet érdemel két akta a *szlavoniai czigányügy* rende-

zéséről. Az egyikben I. Lipót 1605. évi jul. 4-dikén kinevezi saját kérelmére a chelei monostor vicariusát, Popovich Metrofán kalugyert, a *Dráván és Száván túli »czigány nemzet«* (Zigeiner Nation) *igazgatójává*. Minden cigány tartozik az igazgatónak 6 frtot fizetni évenként robot helyett, mely összeget aztán az igazgató a kamarai pénztárba szállítja. Az igazgató 8 hold szántóföldet és nem többet hasíthat ki minden cigány családfő számára, s felhatalmaztatik egyúttal, száműzni az országból az olyan cigányt, a kinek földje nincs. A cigányok engedelmességgel és tisztelettel tartoznak viseltetni igazgatójuk iránt, az igazgató pedig a kamarai felügyelőségnek rendeltetik alá. A másik akta egy protectionális 1696. évi febr. 21-éről, melyben báró Hayn altábornagy, szigeti parancsnok oltalmába fogadja a fentnevezett Popovich Metrofán cigány igazgatót.

Dél-Magyarország, nevezetesen pedig Temesvár város történetírójára nézve kiválóbbb fontossággal bír Popovics Vincze metropolitának 1716-dik évi sűrű levelezése, melyet a szerb nemzeti milícia ügyében folytat a Temesvárt ostromló hadsereg fővezérével, Savoyai Jenő herczeggel, úgyszintén gróf Nádasdy Ferencz, Löffelholtz, gróf Mercy, Herberstein és gróf Wallis tábornokkal. A *»Savoyai Jenő hadjáratai«* című nagy munkában mitsem találtam minderről. A ravasz főpap még abban is fondorkodik gróf Wallis temesvári parancsnoknál, hogy meggátolja gróf Nádasdy Lászlónak Temesvárrott megtelepedését, kit I. József már 1710-ben nevezett ki csanádi kath. püspökké, ki azonban a törökök miatt mindekkoráig még nem foglalhatá el egyházmegyéjét. Wallis 1716. évi dec. 11-dikén értesíti a metropolitát, hogy Nádasdy püspök beigtatása s székének Temesvárrott elfoglalása mostanában elmarad; mert azt csak az udvar külön instructiója mellett lehetne foganatosítani, egy ilyen instructió pedig még ekkoráig nem adatott ki. Ismeretes, hogy Nádasdy László, ki rendszerint Szegeden tartózkodott, csak 8 évvel később, vagyis 1724. évi mártius 5-dikén vonúlhatott be székhelyére, Temesvárra.

Mikor a Tisza-Duna-Maros és Erdélyköz az ellenségtől teljesen megtisztult, a *Levanteból* számos görög vallású család jelenté magát a Temesi Bánságba és a Bácskaságba való bevándorlásra. A metropolita ezek számára tüstént külön privilégiumot szerez, melyben VI. Károly megengedi, hogy a levanteiek Magyarországhban szárazon és vizen kereskedhessenek, templomokat s házakat tetszésök szerint építhessenek, vallásukat a többi gör. keletiek módjára szabadon gyakorolhassák és az ó-naptárt használhassák; ellenben kegyvesztés terhe alatt tiltatik nekik bárkit is áteszábítaniok a római catholicus vallásról a magok részére.

Belgrád visszavételével nagyon meggyűlt a baja a karlóczai metropolitának a birodalomhoz kapcsolt belgrádi szerb érsekkel, Petrovics Mózzessel. A dunántúli szerbek felfrissítették most Csernovics Arzénius patriarcha menekülésének fájdalmas emlékét, melyet ők szökésnek és a keresztény nyáj hűtlen elhagyásának szerettek bélyegezni. Követelték: *ismertessék el a belgrádi érseki székek egyedüli legitimitása s állíttassék vissza a szerbiai érseknek joghatósága az egész szerb egyház fölött.* A sok izgalmat okozott viszály 1718. évi ápril 30-dikán azzal veszi kezdetét, hogy a belgrádi görög vallású illyr község felhívja Savoyai Jenő herceget: ismerje el és erősítse meg szerb érseki méltóságában Petrovics Mózes belgrádi érseket. De Petrovics ezzel még nem éri be. Folyamodik a bécsi udvarhoz s erélyesen sürgeti ott is megerősítését s joghatóságának az innenső szerb egyházra kiterjesztését. Mikor Popovics Vincze karlóczai metropolita a történeteket meghallja, legott maga köré gyűjti papságát és még ugyanazon évi május 13-dikán terjeszt be egy panaszos repraesentatiót gróf Odwier szlavoniai parancsnokló tábornokhoz, előadván abban, hogy Petrovics Mózes belgrádi »püspök« nem átallja a legmagasabb császári királyi udvarnál különféle praejudiciosus kívánságokkal és folyamodványokkal alkalmatlankodni, sőt ő felségét arra unszolni, hogy őt dunántúli metropolitának megerősítse, mely vakmerő kezdeményezés ellen a szerb nemzet ünnepélyesen tiltakozik. Kéri a tábornokot, juttassa el ezen tiltakozását ő felségéhez. Azonban ez mitsem használt. VI. Károly 1718. évi oct. 8-dikán csakugyan kinevezi Petrovics Mózes érseket Szerbia és Alsó-Sírmium metropolitájává, *kiterjesztvén egyszersmind az innenső szerbek kiváltságait Szerbiára is.* Mi több, 1720. évi nov. 16-dikán még a Temesi Bánságra is kiterjeszti a császár Petrovics érseki joghatóságát. Ezen visszás állapot teljes hét esztendeig tart. Még akkor sem szakad vége, midőn Popovics Vincze karlóczai érsek 1725. évi októberben meghal. A belgrádi metropolita ugyanis ezen évi október hó 23-dikától *egyedüli egyházfeje az összes szerbségnek,* mit azonban az innenső szerb papság és köznép nagy része nem igen szívesen lát. De mégis inkább akarják a már nagyon elaggott Petrovics halálát türelemmel bevárni, mint megengedni azt, hogy a karlóczai székek betöltése által ismét két ellen-érsek újjlázásai nyugtalanítsák az egyházi és társadalmi közbékét. 1727. évi márt. 23-dikán csakugyan folyamodik »az összes görög szertartású illyr nemzet« az udvari haditanács útján ő felségéhez: venné tekintetbe, hogy a szerbeknek sohasem volt két érsekök, és kímélje meg őket ezentúl egy második érseknek kinevezésétől. A császár engedett is a kérelemnek és betöltetlen hagyta a karlóczai érseki széket. Csak Petrovics Mózes halála után egy évre, vagyis 1731. évi

jul. 13-dikáig, mely ideig Demetrieveics Miklós temesvári püspök adminisztrálja a szerb egyházat, lett kinevezve Joanovics Vincze karlóczai metropolitává.

Különben — mint már fentebb említém — a magyarországi szerb püspökök jurisdictiója ekkor még nem volt sem kánonjogi értelemben, sem geographiailag pontosan meghatározva és körvonalazva. Például Diákovics temesvári püspök aradi, szegedi és bácsi püspököknek; Thomásevice Sofronius szegedi, bácsi, bodrogi és egri püspököknek; Gavrilovics Maxim szigeti és mohácsi püspököknek; Joanovics Vincze aradi és nagy-váradi püspököknek neveztetnek. Gróf Mercy temesvári parancsnok 1718. évi aug. 11-dikén útlevelet állít ki Vladislevics Joannitus temesvári püspök számára, hogy a temesvári, pancsovai, csákovai, facséti, lippai, csanádi és becskereki districtusokban, továbbá Stanojevich Mózes karán-sebesi püspök számára, hogy a karán-sebesi, lugosi, verseczi, palánkai és orsovai districtusokban egyházi látogatást tarthassanak. *Kineveztetése előtt köteles volt minden szerb püspök reversálist aláírni az udvarnál, hogy igyekezni fog egyházmegyei papságát és minden híveit az únióra átvezetni.* Dívott ez a szokás egész Stratimirovics karlóczai metropolita koráig, a nélkül, hogy valaha gyakorlati eredménye lett volna.

Ennyit véltem szükségesnek a *karlóczai patriarchális levéltárról* tájékoztatás végett nyilvánosságra hozni. Ujabbkori dolgok, 1725-ön innen, még most nem képeznek tulajdonképeni történelmi anyagot; de nagyobb részben különben is már ismereteksek. Ezeket tehát nem is vettem fel jegyzeteimbe. Nagy ideje lenne a karlóczai levéltárt szakértő egyén által selejteztetni, és eltávolítani belőle a közönséges egyházkormányzati, szentszéki vagy magánbirtoki ügyekről szóló értéktelen lim-lomot. A történelmi beccsel bíró kéziratokat újból kellene rendezni, modern stilben lajstromozni és kivonatolni, hogy könnyebben hozzáférhetők és áttekinthetők legyenek. A levéltár az érseki residentia keleti sarkán két boltozott tűzmentes földszinti szobában van elhelyezve és erős vaslemezes ajtókkal és ablakokkal elzárva. Angelics patriarcha állandó levéltári hivatalát is létesített benne, mely üdvös intézkedés fölül áll minden dicséreten.

A *Fruska-Góra többi szerb monostoraiban rendszeresen szervezett levéltárakat sehol sem találtam.* A mi iratok ott a kalyugyerek felügyeletére bízva vannak, azok többnyire egészen újkori értéktelen gazdasági akták vagy jegyzőkönyvek, melyek lajstromozatlanul, a zárdái könyvtárhelyiségek valamely poros szegletében hevernek rakáson összeviszsa. Csak a grgetegi zárdában van egy szakadatlanul vezetett és tisztán tartott gyűjtemény, mely 1749-től kezdve mostanig az illető főpásztorok egyház-megyei kö-

rözményeit és e zárdára vonatkozó intézkedéseit foglalván magában, helytörténeti szempontból némi figyelmet érdemel. Házi története (*historia domus*) egy zárdának sincs. *Szóval, nagyon kiábrándúl az, ki a Fruska-Góra ősi szerb monostoraiba levéltárakat meggy keresni!* Egyes zárdák csak donationális és privilegiális okmányaikat őrzik; de az értelmetlen kalugyerek rendesen nem tudják, mit tartalmaznak amaz okmányok, melyekkel kövér javadalmaikat, földesúri jogaikat és gondtalan kényelmöket nyerték.

Ilyen a XV.—XVI. századból eredő donationálisokat, melyek kiválóbbsjait a belgrádi Safarik és más szerb írók már közrebocsátották, a *krusedoli* zárdában kettőt, a *hoppovoiban* nyolczat találtam. Bessenován és Hoppován van még négy-négy darab török athname és fermán is a régi hazából.

DR. SZENTKLÁRAY JENŐ.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A társadalmi fejlődés kezdetei írta Beöthy Leo. Két kötet. A. m. t. akadémia könyvkiadó hivatala. Budapest, 1882. Ára a két kötetnek 5 forint.

Kérdés: Szükséges-e, hogy a tudós tudjon jól írni, sőt hogy a stylusa szép legyen? Felelet: Ha tudományát közzé akarja tenni, hirdetni akarja, ha tanítani akar, okvetlenül szükséges, hogy ama nyelven, melyet eszközül akar használni, jól írjon, sőt sokkal biztosabban célt ér, ha stylusa még szép is.

Beöthy Leo e kíváнатnak nem felel meg, mert igaz ugyan, hogy ő nagy tudós, de nem csak hogy szép stylusa nincsen, hanem még jól írni sem tud magyarul stylusában sok a germanismus, soloecismus és más mindenféle hiba. Ha például: »ama szabályok *betartása* mellett« I. k. 243. l.; »az örökrend (öröklési rend helyett) nem föltétlenül *tartatott be*« II. k. 10. l.; Tongában a tabu igen szigorúan *betartatott*. II. k. 98. l.; hűséggel tartottak *hozzájok* (velek helyett) II. k. 62. l.; az exogamia szigorún *betartatván* II. k. 243 l.; és mind ennek *betartása* a vallás oltalma alá helyeztetett II. k. 461. l. Már néhai Kecskeméthy Aurél megírta egyik művében, hogy az irodalomban működő tudósaink és próza-íróink nagy része nem tud különbséget tenni az igék tárgy és tárgyaltan hajtogatása közt, a mi pedig a magyar igének páratlan szép tulajdonsága s e miatt stylusok élvezhetetlenné válik, de hiába, Beöthy Leonál folytonosan ilyen olvasunk: ama következetességet hiába *keresnénk* (keresnők helyett) I. k. 200. l. Ezen állítást csak úgy *foghatnánk fel* (foghatnók fel helyett) I. k. 221. l. Továbbá némely szónak értelméről sejtellemmel sem látszik birni, például az *íránt* szót így használja: »lásd Meinecke az erről való irodalom *íránt*« I. k. 289. l. A jótermés *íránt* felelős a főnök II. k. 125. l. Aztán vannak ilyenek: a nevelés *veszteglésekkel* egybekötött; ezzel szinte *önkéntien* létre kell, hogy jöjjön; Roma eredetét nem akarta *fecsérelni*. 417. l. II. k. Azután nem *lett* megörízve; céltudatosan *lett* kitűzve vagy huszonötösör; a hányad szó *rész* helyett s végül egy pár száz *folytán* mind annyiszor, ra, re, nálfogva nélfogva, következtében vagy végett és miatt helyett

a lehető legrosszabbúl használva és csak is kétszer jól használva e két alakban: idők folytán és századok folytán.

Egyébiránt író (II. k. 265. l.) maga mondja: »*nyelvtudományi ismereteim nincsenek*,« és hogy valóban kervés érzékkel bír a kifejezések alkalmazásához, bizonyítja az is, hogy a prostitutio, incestus s több más szavakat nem kellő helyen és időben alkalmazza, s általában, mint a theologusok nem tudnak Istenről antropomorphismus és antropopathia nélkül beszélni, úgy Beöthy is számtalan szót használ amaz őskor jellemzésénél, mely szóknak megfelelő fogalmakat jóval későbbi kor alkotta.

Lehet még más gyarlóságot is találni e két vastag kötetben, például az írónak felesleges közbeszólásai: ezt teszem, így teszem, hátrább hagyom, már ott szóltam róla stb. mind kimaradhattak volna; de most nem említek többet, mert ha még annyi lenne is, mind elengedném Beöthynek azért a széles ismereteket igénylő s alaposan kidolgozott tudományos munkáért, melylyel a magyar olvasó közönséget megajándékozta. És valóban, az akademia könyvkiadó bizottsága hálánkra érdemes, hogy a közönséggel a művet megismertette.

Tíz-tizenkét ezer éves viszonyoknak történetét — vagyis történeti combinációit is olvasni nagy élvezet. Ha a legrégibb ind, persa, görög, arab írók vallásos és költői műveiben előforduló mesék, hagyományok, hallomások s az őket is megelőző századok s ezredévek maradványait tanulmányozva, tisztázva, eszes, okos, tanult emberek összehasonlítják a jelenleg a mivelődés legalsó fokán élő emberek viszonyaival — össze azon viszonyokkal, melyeket az Amerikában, a Nyugot-Indiákon s ausztráliai szigeteken találtak a megtelepedők, csodálatosképen — vagy hát természetesen számtalan hasonlatosságra találtak, miből fő eredményképen azt az igazságot bizonyítják be, hogy az egész emberiségnek ma sokban eltérőnek mutakozó civilizatiója lényegében ugyanazonos s ugyan azon törvények szerint kezdődött, fejlődött és állott elő.

Úgy látszik, írónk sok évet töltött e nagy kérdések és törvények tanulmányozásában, tárgyáról gondolkozott, megismerte a külföldön már nagyra nőtt irodalmat s nekünk e működésének eredményeiről most tette első jelentését. *Hogyan fejlődött ki a mostani társadalom?* Ez az a kérdés, melyre e két kötet felelni törekszik. Rendesen azt mondják, hogy alapja a családi élet, a patriarchalis családi viszonyok stb. Ez igaz is, csak hogy az emberiség életének fejlődésében a család élet formája új esemény, úgy szólván ismert történelmi tény s valószínű, hogy a családi élet kifejlődését megelőző korszak sokkal hosszabb, mint a mennyit azóta eltöltöttünk.

Milyen lehetett a valódi őskor, mikor az emberek is mint

állatok a fejletlenség, a beszédnélkül valóság szomorú korszakában szétszórva, minden szervezkedés nélkül barangoltak a mocsárok, folyók partjain s nyáron az erdők árnyékában, télen, vagy viharos, esős időben a sziklák üregei s kessőbbben a barlangokba vonultak; ezt a társadalom kezdetének írói nem fejtegetik — a természettudósokra bízják s mi is csak a gondviselés bölcsességét bámúljuk, hogy oly szervezettel áldott meg, mely fejlődésre képes s melynek útján például az aggteleki vagy diósgyőri barlangokból a budapesti palotákhoz vezette e föld egymásután jövő lakóit.

Szerzünk a beszéd kifejlődésénél kezdi ismertetni az ősembert. Midőn a vadaktól való félelem és a táplálék könnyebb megszerzésének ösztöne bizonyos csoportosulásokat idézett elő. Együtt laktak többen, együtt szedték a fa gyümölcsét s az emészthető gyökereket s a kiélt völgyek, oldalakról együtt húzódtak más helyre. A szaporodás csak úgy ment, mint az állatoknál. Innen a fejlődés második stadiumába minden bizonynyal a nemi ösztön vezette. A nő állapota, ifjúsága — mondjuk többé vagy kevésbé kedves volta — okozhatta az első dulakodást, küzdést a férfiak között.

S ha ez állapot rövid ideig tartó volt is, t. i. míg a felindulás lecsillapodott, elég volt arra, hogy kimutassa, melyik férfi a legerősebb s legügyesebb.

Véleményem szerint a tűz élesztésének vagy is előállíthatása s feltalálásának módja összeesik az emberek csoportosulásával. A tüzet magát nem kellett feltalálni, mert hisz az ég villáma akkor is meggyújtotta a fát, a harasztot, sőt a mocsár lég is lángra kelvén, meggyújtja a száraz nádat és harasztot s az ember észrevette, hogy a tűztől hevített gesztenye a szomszéd fán s a kolompér az elporzsólt haraszt alatt jobb ízű, mint a nyers s képzelhető, milyen sivitást, rikácsolást vitt véghez a szűk tüdejű emberi faj, hogy a jobbhöz juthasson s az erősebb mint lökdöste szét a gyengébbeket. Bizonynyal sokáig tartott ez állapot, míg központ csak az égő tűz volt s a teljes nőközösség tartott. Csak azt nem tudom elképzelni, hogy miként érti író, amit az I. kötet 61. lapján így fejez ki: »*A legősibb korból, melynek a beszéd kifejlése korszakát tekintem, a nőnem egyenjogúságot hozhatott át; lealázása szolgaságra és rabságra, mely állapotban az alacsony művelődésű népek igen nagy részénél találjuk, kifejlés ténye.*« Mi-
ben állhatott akkor az egyenjogúság — ha csakugyan a *jog* szót ez időből használhatjuk. Ha jó famászó volt s valami gyümölcsöt szedett, elvette az erősebb; hűves időben a napfényről, melegben az árnyékból ellökte az erősebb s ha másként nem boldogult, ütötte rugdosta, verte. A nő akkor is gyengébb volt s fájdalom -

mal szülte magzatát, mint az írás mondja. Igaz, a rabszolgaság kifejlés ténye, de e fejlődés javulás, emelkedés, nem pedig lealázó visszacsés. Mikor a nő egy testvér csoportnak vagy határozott négynek ötnek társa vagy szolgálója, ez már haladás állapotában, mert az a testvércsoport, vagy négy öt férj ép úgy zsarnokoskodik rajta, a hogy csak tud, de megvédi 20—30-nak a zsarnokságától. Szépen fejti ki szerző a csetepatékból, verekedésekből előállását a *főnökségnek*, mely a társadalomnak első formája.

Az első főnököt személyes tulajdonai teszik azzá; eleintén harcz, támadás, veszély idejére tart befolyása, hatalma, melyet társai önként, formálítások nélkül nyújtanak neki. Később a törzsek (együtt élők) szaporodása mind újabb-újabb nehézségeit tüntetvén fel az együtt élésnek, békében is kezd az elő jöhető esetekben bíraskodni. De valószínűleg nem úgy, mint írónk a II. kötet 28. lapján egy angol tudós után Afrika egyik népéről idézi, mondván, hogy: »Ugándaban a király bírása is népének s a bűnügyi perrendtartás itt igen egyszerű; a vád előadása után a király rögtön kimondja az ítéletet, mely többnyire kínos halál s az rögtön végre is hajtatik, többnyire a vádlottnak kihallgatása és vizsgálat nélkül.« Ez úgy, amint itt el van mondva, nem létezhető intézmény. A főnök hatalmát természeténél fogva erősíti, terjeszti, másokat is érdekeltté tesz maga körül, növeli, felemeli, istenivé és végre örökkéssé is teszi, midőn eszmélni kezd családról, rokorról, saját gyermekekről stb.

Physiologiai s más életszükségleti okok az ilyen felemelkedő elsőket, főnököket arra vezették, hogy magoknak csábítás, csalás, lopás, rablás vagy bármi úton nőt szerezzenek, az az olyant, ki csak az övék legyen; itt valahol előzőleg vagy nem sokkal később kezdődik a tulajdonjognak nem annyira ébredése és érzete, mint első fejlődése. A nő, míg ifjú, munkás kezeket szül, szaporítja a rabszolgákat, a gyermekeket, ha idősül, maga is még sokáig dolgozik. De midőn még sem családról, sem az apaságról szó sincs, midőn az embernek fogalma sincs arról, hogy a nemzéshez és szaporodáshoz a férfi is hozzájárul s a rokonsági fogalmak közül csak az anyaság létezik, a nő fiai által kezd fontosabb személy lenni s egy időre az egész társadalmi élet irányadója lesz, a meunyiben az összes rokonságok, törzsek mind női ágon számlálhatatnak. Ekkor azonban a nőktől hűség még nem kívántatik, az egygyeltartás fogalma ismeretlen; senki se törődik azzal, hogy az egymásután sűrűn születő gyerekeknek ki az apja, stb.

Már a főnökség nagy alakúláson ment át, mikor az apaság fogalma lassanként érelődni kezd; kívülről már formája van a családnak, de a gyerek még mindig az anyja családjáé, ott marad, ott neveltetik; a főember meghal, nem fia örököl, hanem nővéré-

nek fia s úgy tovább. És mikor már sejtik, sőt tudják, hogy a nemzésnél a férfinak minő szerepe van, még akkor is sok idő telik el, hogy a leszármazás a fiágra vitessék. *Csak itt kezdődik aztán a patriarchalis család élet.* Minő viszonyok, árnyalatok s külön rendszerek fejlődtek a nőrablásból, a más családból való házasságból az ősnépeknél, szerzőnk temérdek példával bizonyítja, sőt a rendszereket bizonyos elméletek törvényei szerint származottaknak mutatja ki. Nem czélom itt e rendszerek ismertetése »nec spatium, nec tempus« csak azt jegyzem meg, hogy írónk fejtegetéseiben culminál, midőn a görög és római társadalom kifejlődését megelőző szakismerettel s valóban gyönyörködtető tudományos készséggel magyarázza.

Es most, midőn soraimat a mű általában való méltatásával és komoly dicsérettel befejezem, csak azt kívánom, hogy készítsen szerző nagy művéből egy öt-hat, legföljebb 8 íves kivonatot, a nagy közönség számára, az olcsó könyvtár bizonynyal örömmel kiadja, mely műből lássa meg az egyszerű ember is, hogy a jó Isten mily *régóta* gondoskodik rólunk s mily bölcsességgel vezette fejlődésünket sok ezer esztendő óta.

—k—s.

A zásty-i apátság XI. századi alapító oklevelének taglalata s ismeretlen helyének meghatározása — vonatkozással Anonymusra. Írta Tótlényi János. Eger, 1883. Szolcsányi Gyula bizománya. Ára 1 frt.

E műről — mely előbb az »Egri Egyházmegyei Közlöny« 1881. és 1882-ik évi folyamában jelent meg — néhány sorral már a múlt évben (Lásd »Századok« 1882-ik évi folyam 511. lapját) megemlékeztünk, s most csak megelégedésünket fejezzük ki, hogy felszólalásunknak volt sikere s a munka önállóan jelent meg. Valamint a múlt alkalommal, úgy jelenleg sem érezzük magunkat hivatva a munkának beható bírálatára s most is csak a munka rövid jelzésére szorítkozunk. Fő dolognak mindenesetre a mű ama részét tekintjük, mely Anonymusra vonatkozik s hazai történetírásunknak nagy tekintetű kútforrását, az ismeretes támadások ellen, figyelemre és tanúságra méltó ügyességgel védelmezi s különösen Hunfalvyval szemben tamquam rehabilitálja. A mű XIII. fejezetre van osztva s ebből hét fejezet Anonymussal foglalkozik s hat az illető apátság történetével. Jó magyarsággal, szép stylusban van írva s a nagy 8-adrétben 174 lapra terjedő értekezést az egri nyomda díszesen állította ki. Szerzőnk nézete szerint a sokáig hasztalanul keresett Zásty-apátság Szabolcs-vármegyében Halász helység határán feküdt s ugyancsak az ő véleménye az, hogy

Anonymus I. Béla királyunknak volt jegyzője s mi mindaddig hajlandók vagyunk neki teljes hitelt adni, míg szakférfiak újabb adatokkal az ellenkezőt nem bizonyítják. Az utolsó szó eddigelé szerzőnké. Mi mostani megjegyzésünket is sikeresnek fogjuk tartani, ha az által szakférfiak felszólalásokra fognak indíttatni. ¹⁾

S. K.

Adatok a budai felleövizi szent-háromsággról nevezett prépostság és káptalan történetéhez; két műmelléklettel. Összeállította Némethy Lajos. Bpest, 1883. Ára 60 kr,

A nevezett prépostság, mint a 36 lapra terjedő kis mű elbeszéeli, 1631. óta mind e napig üresedésben volt, most azonban a primás újból felelevenítette s ő felsége, a primás *ajánlására* (semmiképen sem ajánlata folytán, mert az ajánlat egy tény, melynek semmi folyása sincs) Cselka Nándort nevezte ki új préposttá. A műből aztán azt is megtudjuk, hogy az új prépost szerzőnk barátja s így szerző egyházi és baráti ünnepet akarván ülni, azt hitte, leghelyesebben ünnepel, hogy, habár csak dióhéjba szorítva, megírja az érdekes prépostság történetét. Az egész mintha csak egy gratuláló levél volna; elhiszszük, hogy az új prépost épen oly jó néven vette e baráti ünnepelést, mint az olvasó közönség, mely igen könnyen jut a tudományhoz. Megtudjuk ugyanis, hogy régi jó királyaink által kedvelt Budán volt hét prépostság, egy apátság, három káptalan, husz zárda és ötven templom. A jelen prépostság helyén a keresztes lovagoknak (Johanniták) már 1187. előtt házuk volt, azontúl még nagyobb házuk épült, mely 1372-ben az esztergomi házzal egyesítettett sat. Ki van mutatva — a menyire lehet — a prépostság élete 1631-ig s már a jelenig. Egyszerű pretensió nélkül való stylusban s most, midőn Budának úgyszólván minden pontja történelmi bolygatás alatt áll, óhajtható volna, hogy szerző több ily apró monografiával lepné meg az olvasó közönséget, művét tovább folytatná, hogy Budának végre minden nevezetesebb pontja benne találná meg a maga historicusát.

K. S.

¹⁾ A napokban érkezett egy bíráló czikk Arad vidékéről, mely a fentt jelzett munkának csak egyik részére tesz észrevételeket, mindazonáltal, mivel határozottan más helyre teszi az apátság helyét, mint Töltényi, közelebbi füzetünk valamelyikében közölni fogjuk.

Szerk.

A magyarok oknyomozó történelme. Irta Mangold Lajos. Budapest, 1883.
— Franklin-társulat nagy 8-adr., 256 lap. Ára 1 frt 60 kr.

Rövid kézikönyvben bajos dolog összefoglalni ezer évnek bírálatos történetét; Mangold úgy foglalta össze, hogyha művéből nem kap is mindenütt szabatos felvilágosítást, történelmünknek legfőbb függő kérdésére nézve megfelelő útbaigazítást nyer az olvasó. Ezen igazi érdemei mellett hiányai és hibái is vannak. Amazok közt nem utolsó, hogy a vezető eszmét nem-igen láttatja. Szemére lobbanthatjuk aránytalanságát, mert az 1790-en innen eső, politikai és társadalmi fejlődésünkre nézve oly fontos kort csak 20 lapon vázolja s e 20 lapon nem domborúlhatnak ki a kort mozgató eszmék. A mellett történetirodalmunknak szorgalmasabb olvasói helyenként meglehetősen könnyen fölismerhetik a szerzőnek mintakül szolgáló újabb írókat s tapasztalhatják, hogy Mangold, mivel ezeket nem mindenütt egyeztetette, olykor homályossá válik, vagy éppen ellenmondásokba is keveredik. Például teljesen tartózkodó állást foglal el a bevándorlás irányának és a vármegyék eredeti rendeltetésének kérdésében; az utóbbiról a négy országos rend keletkezését illetőleg a 71. és 119. lapon mondottakból győződhetünk meg. Nem elég következetes a magyarok őshazájáról szóló részben, hol általán Paulert idézi ugyan, de Lebedias földrajzi meghatározását s a kabarok csatlakozásának idejét már a régi felfogás szerint adja. Viszont a török hódításról szóló fejezetben Salamont követi ugyan, de ha ösmér is más feldolgozókat és forrásokat, sok tekintetben figyelmen kívül hagyja a Török-magyarkori Okmánytárnak, az Országgyűlési Emlékeknek s egyes emlékiratoknak azóta megjelent, a vélemény módosítására alkalmat szolgáltatatható számos adatát.

Könyvében sok a tollhiba, mint azt, ha részben másképen minősítve is, már több bírálója észrevette. Ilyen, hogy a királyok udvarnokaiából és cselédeiből »utóbb« regösök lettek; ilyen Leo császár könyvének és a Taktikának elül a szövegben s hátul a függelékben másképp megvilágított credete; ilyen, hogy Gézát szerinte is Sz.-Adalbert s nem ennek követe, Ausztrik, keresztelte meg; hogy az aranybulla törvéynapjait országgyűléseknek veszi s hogy a nemeseknek azon való megjelenését nem megengedettnek, hanem éppen kötelezettnek tartja; ilyen, hogy az 1231-i kiegészítő rendeletet, bizonyosan csak elnézésből, mellőzi; ilyen, hogy II. Károlynak 57 napi *uralmáról*, hogy Cilleynek főkapitányá, Ujlakinak kormányzóvá tételéről beszél stb. s legvégül ilyen a szöveg utolsó lapján, hogy az első miniszteriumból éppen Kossuth nevét feledte ki, ráadásul — s ezt már egyik szigorú bírálója sem

vette észre — Esterházyt is mellőzvé. A kútfők fölsorolásában is lehet pár hiba; pl. a törvények *rendesen* nem 1604, hanem már legalább is 1595 óta jelennek meg nyomtatásban. Ezekre nézve elhíhetjük szerzőnk azon mondását, hogy hibátlan történetet majd csak »ezután« fognak írni.

Fölfogásában sem osztozhatunk mindenütt: Aba trónralépésében pl. csak az idegenek ellen való gyűlöletet s nem az első királyválasztás fontos tényét, — további politikájában pedig csak a trónhoz való görcsös kapaszkodást s nem a Nyugat és Kelet kibékítésére irányuló közvetítő kísérletet látja; a Comnenokat hódítóknak nézi, holott állandó határokat ezek a Duna balpartján alig akarhattak szerezni; megtartja a Nagy-Lajos birodalmának három tenger által mosott határáról szóló kevésbé szabatos állítást; túlzottaknak véli az 1790-i országgyűlés kívánatait stb.

S mert hibát találni könnyebb, mint jót állítani elő, — jó tulajdonságairól csak általában legyen mondva, hogy Mangold, ha nem menekülhetett is mindenütt a hagyományos chronologizálástól, a tényeket túlnyomóan a politikai és művelődéstörténet szempontjából ügyekezett csoportosítani, azoknak áttekintését a lap szélén való jegyzetekkel akarta megkönnyíteni, — művének legnagyobb részét pedig kellő arányok, s helylyel-közzel alapos irányelvek szerint írja meg, a világtörténeti háttérre többnyire ügyelt, a szereplő egyének közül pl. Esterházyt és Zrínyit életrajzban mutatta be s röviden, de jobbadán talpraesetten jellemezte, — egyes fejezeteket kiváló gonddal készített el, a kútfőket sokoldalúan állította össze, általában véve pedig a legújabb kutatások színvonalán akarván maradni, oly kivonatot adott, hogy azt egyes és néha nem-épen jelentéktelen kifogások mellett is haszonnal forgathatja nemzetünk multjának minden barátja.

M. S.

Katona József és Bánk Bánja. Írta Gyulai Pál. Budapest, 1883. Franklin-társulat.

Sem történelmi, sem szorosabb értelemben vett irodalmi monographiában nem vagyunk oly gazdagok, hogy a fentírt irodalomtörténeti művet örömmel ne vennők. Lelkiismeretes gondosság és szigorú történetírói pragmatismus jellemzi e könyv historiai részét, alapos ítéletek és kitűnő jellemzés az aesthetikai részt. A könyv átdolgozása a nagyérdemű szerző csaknem egy negyedszázad előtt akadémiai székfoglalóul felolvasott értekezésének, mely huszonekét évvel ezelőtt jelent meg az akkori *Budapesti Szemlé*-ben. A tanulmány már első megjelenésével méltó figyelmet

gerjesztett nemcsak azért, mivel első igazságos és alapos méltatása volt a magyar irodalom méltatlanul mellőzött egyik legkitűnőbb tragoediájának, hanem mivel az igazi aesthetikai fejtegetések útmutatójául is szolgált. Szépirodalmunk kiválóbb termékeiről a jelen század első tizedeiből két számbavehető kritikai és aesthetikai fejtegetésünk van: Kölcsy bírálata Szemere egy drámai fordításáról és Toldy aesthetikai levelei Vörösmarty epicus munkáiról. Mindkettő levél alakban írva, a prózai műfajok egyik legkönnyebb formájában, de azon korig irodalmunkban ritka széles látkört tanúsító aesthetikai ízléssel s önálló ítéletekkel. Mindkét mestert meghaladva találjuk a kritikai fejtegetés és magyarázat terén Greguss Ágostban és Gyulai Pálban. Arany János balladáinak és Katona Bánk bánjának fejtegetései irodalmunknak nemű legkiválóbb termékei.

Huszonkét év hosszú idő egy tevékeny munkásságú nemzet irodalmi életében, és e hosszú idő nem is múlt el anélkül, hogy az egykor észrevétlenül működött költőt vagy később hírnevessé lett kitűnő művét illetőleg új adatokat ne derített volna fel. Azóta megjelentek a költő ifjúkori kísérletei, életére és munkásságára vonatkozó egy és más adalékok, munkásságával kapcsolatos összehasonlító irodalomtörténeti adatok. És szerzőnk tudomást vett minden számbavehető újabb mozzanatról, nemcsak, hanem szokott pontosságával utána járt az eredeti forrásoknak is, és nem egy helyütt már felhasznált forrásokból is újat merített. E lelkiismeretes utánjárás teszi adatait mindenütt oly megbízhatokká, melyekhez kétely nem fér.

Így növekedett az egykori kritikai fejtegetés terjedelmes irodalomtörténeti monographiává, mely nemcsak Katona életének aprólékos mozzanatait rajzolja érdekesen, hanem hű korrajzi képet nyújt az általa átélt idők nyelvi, irodalmi, társadalmi állapotai felől is. A mű történelmi részének egyik legsikerültebb fejezete azon korrajz, melyben a magyar színészet történetét a múlt század végén és a jelennek kezdetén rövid, de találó vonásokban festi. Érdekes azon küzdelem és jóakaró törekvés rajza, mely a magyar Thalia apostolainak és színműiróinknak kezdetleges kísérleteikben nyilvánuló buzgalmát és igyekezetét jellemzi azon maecenások prátfogásaival, kik közös fáradozással és áldozatokkal iparkodtak drámai irodalmunkat és virágzó színművészetünket megteremteni. Modern történetírásunk szempontjából érdemel kiváló figyelmet a könyv IV-ik fejezete, melyben a szerző pragmatikus történetírói nyomozással fejtegeti Bánk bán cselekvényének, mint történeti eseménynek történeti és mondai alapját. Katona — tudjuk — a tragoediájához csatolt *Jegyzés*-ben tanúságát adja annak, hogy alapos történeti tanulmányal fogott műve megírásához, még

inkább annak átdolgozásához. Ismerte tárgyának történeti és mondai részleteit s valódi drámaírói érzékkel változtatott a történeti elemeken s használta fel a mondai hagyományt. Gyulai részletesen emlékezik meg a történeti esemény feldolgozása — és előadásáról krónikásainknál és kritikai történetíróinknál, s kimutatja, hogy Katona Bonfini — Heltai elbeszélése nyomán alkotta ugyan meg a tragoedia meséjét, de a befejezésben eltért attól, midőn a megoldást az újabb kritikai történetírók nyomán adta. Bánk bán Bonfinimeséjeszerint a királyné kivégzése után Konstantinápolyba ment, hogy a király ítéletének alávesse magát (. . . . postero se die recta cum paucis optimatibus Constantinopolim ad Andream iturum, ultroque ibi laesae maiestatis iudicium subiturum. — Bonf. Decad. II. Lib. VII.) holott az újabb történetírók bizonyítása szerint az esemény nem is a jeruzsálemi hadjárat idején történt. Katona tudja ezt és alkalmazkodott ez újabb hiteles adatokhoz.

Történeti nyomozásaiban földeríti Gyulai: mit nem ismert az eseménnyel összefüggőt sem Katona, sem legújabb történetíróink: Szalay és Horváth Mihály; s beható részletezéssel emlékezik meg a tragoedia tárgyának külföldi feldolgozóiról, kiket Katona mind felülmúlt művében.

E helyen azonban a munka *aesthetica*i részének méltatásába nem bocsátkozhatunk: bár az az irodalomtörténeti részszerrel s történeti fejtegetéssel együtt teszi e munkát irodalmunk legkiválóbb termékei egyikévé. Bizonyynyal, a ki csak kezébe veszi azt, haszonnal és élvezettel fogja forgatni — a szoros értelemben vett történetírókat sem véve ki, kik megtanúlhatják belőle, hogyan kell az adatokat úgy feldolgozni, hogy a nagy közönség s a tudomány is hasznukat vegye.

F. J.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

TÁRSULATUNK APR. 5-ÉN TARTOTT VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSE *Pulszky* Ferencz elnöklete egyike volt a leglátogatottabbaknak. Mindenki sietett meghallgatni az indítványt, melyet közéletünk oly kitünősége tesz, mint *Bánó*, ki már egyszer s épen társulatunk kebelében tett egy más nagy horderejű indítványt is — mely azóta épen az ő buzgalma következtében létrejött és áldásosan működik is. És ime a mai ülésben egyszerre két nagy horderejű indítványt tétetett — egyik a *Bánóé*, mely az egész országot, másik a *Thalyé*, mely Budapest városát az ország fővárosát illeti. Kétségtelenül Társulatunk a legilletékesebb hely honnan ez indítvány kiindulhatott — mert azok valószínű sikerülésére a fővárosnak segédkezet nyújtani leginkább Társulatunk van hivatva: hogy a hazája története és fővárosa egyik legemlékezetesebb napjának megünneplése iránt érdeklődő nemzet ez indítványokat melegen fogja fölkarolni, abban semmi kétségünk sincs.

Bánó József indítványát tüzetesen indokolta: kimutatván, hogy bármily kitűnő munkákkal birunk is e téren, de a magyar fajnak, mint élő organismusnak története, szóval a magyarfaj physiológiája nincs megírva. Indítványozza tehát:

»Hirdetessék pályázat egy nagy történeti, ethnographiai és ethnologiai munkára, melynek jutalma legalább 15—20,000 frt.

»Ezen munkának főcélja legyen, a legszigorúbb történeti kutatások és okmányok alapján, megírni a magyar nemzet és fajnak, mint élő organismusnak történetét, jellemét, tulajdonságait, életfeltételét, befolyását a mindenkori eseményekre; különösen azon indokokat, melyeknél fogva mindenkor fennmaradt s döntő befolyását érvényesítette.

»A jutalom csak abszolút becsű munkának ítéltetik azon alkalommal, midőn e nemzet fennállásának ezer éves ünnepét fogja megülni.»

Sem vád, sem szemrehányás nem akár — mondja *Bánó* — ez indítvány lenni, hiszen Magyarország ilyennemű történetét eddig megírni nem is lehetett. Hogy miért azt ekkép indokolja:

»Nem is említve azt, hogy maga az ethnographia és ethnologia egy legújabbán beillesztett része a történetnek; igen jól tudjuk, hogy a magyar nemzetnek és fajnak ilyenmü történetét megírni ezelőtt tiltották a politikai, socialis tekintetek, de különösen a censura. Most pedig, midőn mindez megváltozott, oly bőven folynak minden oldalról az adatok, hogy már azóta is a történet egyes részecire, az utolsó években a legkitünőbb történeti munkák jelentek meg, de az egészre nézve épen az adatok bősége és az idő rövidsége miatt, a tájékozásnak még csak lehetősége sem volt meg.

Ha tehát méltóztatnak ezen indítványt elfogadni, két eshetőség áll elő:

Vagy beilleszti ezen indítványt maga a törvényhozás program-jába s akkor az ország fog gondoskodni a jutalom kitűzéséről is.

Vagy nem illeszti be, akkor közadakozás által 10—15 év alatt ezt könnyen be lehet szerezni.

Az idő is, azt hiszem, 10—15 év elégséges lesz és alkalmas is, ezen munka megírására.«

Befejező szavaiban Bánó kifejti az okokat, melyek indítványa elfogadását ajánlják. Elfogadta azt egyhangúlag s lelkesedéssel a Társulat is s annak formulázására bizottságot küldött ki: Hunfalvy Pál elnöklete alatt Bánó J., Deák F., Kövály László, herczeg Odescalchi Arthur, Pauler Gy., Pesty Fr., Pulszky K., Szilágyi S., Thaly Kálmán, Thallóczy L. társ. tagokat.

Ezután *Szendrei J.* olvasta föl: Megyei élet, adózás és árviszonyok Borsod-vármegyében a XVI. és XVII-ik században, mely a »Századok«-ban fog megjelenni.

Most az elnök fölkérte *Thaly Kálmán v. tagot*, hogy bejelentett indítványát terjeszsze elő. Mire *Thaly Kálmán* emelt szót s hangsúlyozta, hogy indítványát főleg azért terjeszti elő a Magyar Történelmi Társulat kebelében, mert ez a Társulat mindig igyekezett a nagy közönséggel való gyakori érintkezést fentartani s mert e társulatnak több életrevaló eszméjét máris kellő sikerrel fölkarolták a hazában. Előadta, hogy Bécsben nagy előkészületeket tesznek arra, hogy megüljék Bécsnek a török ostrom alól felszabadulásának kétszázados évfordulóját, mely a folyó évben lesz. Ezután élénk színekkel festette, hogy Európaszerte mily lelkesedéssel ünnepelték meg, midőn 1686. szeptember 2-án Buda, Magyarországnak 145 év óta elveszett fővárosa, visszafoglaltatott. E két százados évforduló a magyar névre is dicsőséges, mert habár Európa minden népcinek hősei versenyeztek a

diadalért, minden nemzetek fölött a magyar szerezte meg a dicsőséget. Három magyar hős tűnt ki Buda ostrománál: gr. Beresényi Miklós, ki hősiességeért mint 21 éves ifjú ezredesi rangra emeltetett; örményesi Fiáth János, ki ostrom alkalmával első tűzte az alsó várfokra a magyar zászlót és Petneházy Dávid, ki a döntő ostrom napján (sept. 2-án) első volt a felső vár falán s ki kevéssel azelőtt Tökölnek volt ezredese. Thaly óhajtaná, hogy 3 év múlva Buda bevételének kétszázados évfordulója a magyar nemzet és a fővároshoz méltóan megünnepeletetnék; hogy egy monographiában a győzelem részletei tüzetesen megíratnának, hogy ezen alkalomból egy történelmi kiállítás rendeztetnék azon korbeli fegyverek, rajzok s egyéb tárgyakból, mely a jelen nemzedékre is lelkesítőleg hatna. Indítványozza tehát, szólíttassék föl idejekorán a főváros közönsége e dicső emlékezetű nap megünneplésére. Indítványa közlekedéssel elfogadtatván, annak formulázására Thaly Kálmán, Szilágyi Sándor, Pauler Gyula és Majláth Béla küldettek ki.

Évűljas tagoknak megválasztattak: *a besztercebányai ág. hitv. ev. algyimnasium*, (aj. Moczkovcsák János); *Esztergomi casino*, *Szöllősy* Antal Makón, *Kaviak* Ignác, Esztergomban, (aj. a titkár); *László* István, plébános, Istensegítsen, (Bukovina), *Juscák* János, plébános, Hadikfalván, (Bukovina), *Vetter* Géza, gácsországi vasuti ügyosztály főnök, Przemyślnben, *Klopp* Károly, mérnök, *Bereczky* Ottó, Pancsován, *Saenger* Mór, Budapesten, (aj. dr. Szádeczky Lajos); *Méhes* Gusztáv, Esztergomban, (aj. Kaviák Ignác); dr. *Melichár* Kálmán, min. fogalmazó, Budapesten, (aj. Thallóczy és Szendrey János).

Végül a pénztárnok bemutatta múlt havi számadását. E szerint

a bevétel volt 5926 frt 33 kr,

kiadás 356 frt 80 kr,

pénztármaradék: 5569 frt 53 kr.

Ezzel a gyűlés eloszlott.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT Temesvár mart. 31-én tartott ülésében Ormós Zs. elnöklete alatt a titkár olvasta föl havi jelentését, a társulat gyűjteményei számára beérkezett adományokról, melyek újabb bizonyosságai annak, hogy Dél-Magyarország ősz-

szes népe meleg részvétellel törekszik muzeum emelésén. Azután a pénztárnok tett jelentést.

Fölolvasás egy volt: *Kardányi* János tanulmánya Alsó-Eperjes helyfekvéséről, mely a Társulat Közlönyében fog világot látni. Szerző ezen alapos dolgozatában, az újabban fölszínre hozott okiratok alapján, mindazoknak, kik *Alsó-Eperjest*, a Patócsyak hajdani várát, majd *Arad*, vagy mint különösen *Haan* Lajos úr, *Békes-vármegyének* vindikálták, tévesen helyreigazítja; és a kérdéses kastélynak *Lippa* és *Hosszuszó* között, a mai *Temes* megyében való, *Maros-parti* fekvését, történeti bizonyítékok sorozatával igazolja.

A zajosan megéljenzett értekezés állításainak igazságát, nyomban az ülés folyama alatt, *Rácz* Atanáz alelnök fölvilágosításai nemcsak kétségen kívül helyezték; de azt is kiderítették, hogy ama *Lippától* keletre, mintegy órányira, félreeső helyen fekvő, és azért eddig senkitől tüzetesen meg nem figyelt várnak omladécai ma is még fönállanak; mire nézve a helyszínén szerzett, közvetetlen tapasztalatai után, annak topographiai kérdését ekként tisztába hozta.

A kérdéses romok megvizsgálására a társulati titkárok ki fognak rándúlni.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

— ZWIEDINECK-SÜDENHORST »Die Republik Venedig während des Dreissigjährigen Krieges« cím alatt egy igen hasznos és hézagpotló munka kiadásához kezdett, melyből az első kötet (1618—23.) megjelent. A 30 éves háború különböző korszakairól és szerepvivőiről utólsó időben már több kimerítő munka jelent meg — ez azok közt kiváló helyet foglal el, s fontos azért is, mert annak egy eléggé még nem méltányolt oldalát világítja meg. Velenceze abban az időben is fontos szerepet játszott — de míg követei megbízható jelentéseket küldtek a Signoriának, úgy hogy a velencei levéltár áttanulmányozása gazdag anyagot hoz felszínre. A munka minket magyarokat is különösen érdekel, mert Bethlen Gábor törekvései történetéhez új adatokat lelünk. A fejedelem kettős irányban igyekezett összeköttetésbe lépni Velenczével, politikai és kereskedelmi összeköttetésbe. 1621-ben Jeszeniczei és Budetini Szunyog Gáspár Vaniaz (?) Ilyés és Agazzia Lorenzo jöttek Velenczébe, hol első kihallgatásuk jun. 28-án volt. Ez utóbbi Thurn és Hofkirchen megbí-

zottja is volt — egy, mint a következnény igazolta, megbízhatatlan ember. Bethlen katonát, viaszt, fűt, kénest, disznót és juhokat ígért. De Lucio sem nyert semmit, sőt láthatólag lehangoltan hagyta el Velenczét. Agazzia 30-án a colleggióba új előterjesztést tett s aztán a senatus is fogadta őket, — de bár még azután is folytak a tárgyalások, semmit sem nyertek. Oct. 29-én Bethlen új ügynöke jelent meg, bár incognito, Velenczében, hogy az előbbi követség kudarcát kiköszörülje. A politikai összeköttetésen kívül ez is nagy súlyt fektetett a kereskedelmire, a többi czikkeken kívül 70—80,000 font kénest s gabonát is ígérván. Még a királyi cím megadását sem nyerhette meg: nagyon udvarias, de üres szavakkal útasztatott el. De még is történt annyi, hogy Velutello Marc Antoniot meghívta Bethlen, hogy jöjjön Magyarországra, itt kereskedelmi összeköttetéseket vezetni be, s Lucioval, ki 1622. januárig maradt a sziget-városban, a Velence és magyarországi kereskedelmi forgalomra nézve árszabályzat állíttatott meg, mely ma is meg van a velencei levéltárban. Szerzőt illeti az érdem, hogy bennünket erre figyelmeztetett, ki ennek közlését céljaival nem tartá természetesen összeegyeztethetőnek. Reményünk van, hogy e nagybecsű okirat másolatát Velenczéből meg fogjuk kapni s módunk lesz a »Történelmi Tárc«-ban közölhetni. A munka függelékében három Bethlenre vonatkozó irat van közölve. Örömmel nézünk a becses munka folytatása elé.

— »ENTSCHEIDUNGSSCHLACHTEN« (döntő csaták) cím alatt Maurer, ismert német történetíró, egy vaskos kötetet adott ki, mely összesen 22 csatát ír le. Szerinte ezek képezik a világtörténet forduló pontjait, ezek és nem mások is. Kétségtelenül érdekes lett volna tudni, hogy miért csak ezek, s az ember azt hinné, hogy a bevezetés erről ad számot: de szerző ezt feleslegesnek tartja indokolni. Az ő tekintélye ellen nincs följebezés, mert a bevezetés e helyett egy s más ó-kori keleti szemlélődésekkel van megtöltve. Korábban már Creasys 15 döntő ütközetet leírt. Az angol író tévedésein a kiválasztásban szerző akkép okult, hogy 15-ből egy párt kihagyott s a megtartottakat néhányval megtoldá. Így született a munka, mely egészen a német világnézetnek felel meg. A német tudósok ugyanis a világtörténet alatt (ó-, közép- és újkorban) nem másat értenek, mint Németország történetét némi jelentéktelen tekintettel nyugatra, s majd semmi tekintettel keletre. Hát bizony Németország mindig fontos s néha döntő szerepet játszott, de volt döntő lépés a világtörténetben az ő befolyásuk nélkül is. Vajjon Habsburgi Rudolf megmérkő-

zése cseh Ottokárral nem volt-e legalább is annyira döntő Európa sorsára, mint az orleansi csata? Vajjon Belgrád megtartása nem volt oly fontos a világra nézve, mint Vittoria megostromlása? Hát Konstantinápoly bevételének kevesebb következménye lett, mint a hastingsi csatának? Hát a khalkai véres csata — ha Dsingis khánról már szót sem teszünk — szót sem érdemlő dolog? vagy ha ez nem is, legalább a liegnitzi, vagy ha ez sem, az angorai csata? Ha pedig a könyvben Magyarország csak mint megvert állam jöhet szóba, nem volt-e annyira, mint a lechfeldi, a mohácsi csata is döntő? Elismerjük, hogy szerzőnek joga volt saját szempontjait követni, de ekkor tájékozni kellett volna azokra nézve az olvasót. Ha ezt nem akarta tenni, miért nem tett úgy, mint Creasys, s nevezte volna könyvét »22 döntő csatának« — ekkor nem lett volna jogunk tőle számon kérni, miért ignorálta az *egész* keletet? Különben a fehérhegyi csatán kívül, — melyre nézve bevallja, hogy még Krebset sem használta — minket csak az egy lechfeldi csata leírása érdekel. Lássuk hát, hogy bánt el ezzel. A lechparti ütközetről azt írja, a mit már a német történészek, sőt az iskolai könyvek is százszor elmondtak. Azok pedig a krónikáknak hadi ismeretek nélküli előadását gondolkodás nélkül követik, hézagait kénytelenesen egészítik ki, indokait még kénytelegesebben adják hozzá. — Nincs egy szó is annak földelésére, mi okozta azt, hogy a korábban mindig győzedelmes magyarok most megvesztik a csatát s a korábban majd mindig vereséget szenvedett német hadak most oly nagy győzedelmet vívnak ki. Egy XIX. századbeli történész, ha csatát ír le, s nem mondja meg, min fordult meg, mitől függött az eldöntés, vásári írónak tűnik fel, ki minden egyébért foghatott tollat, csak azért nem, hogy olvasóinak tudvágyát kielégítse. Azt mondani, hogy Ottó és Konrád személyes vitézsége döntötte el egyedül az ütközetet, olyféle fogalmat árul el, mintha két nemzet összeszedett morális és anyagi erejének mérkőzése nem több egy tömeges utczai verekedésnél. Hát a németek a magyarok bejövételétől 955-ig, két generáció alatt mindig gyávák voltak-e, s csak most Ottó és Konrád teszi őket vitézekké? Mennyivel érdekesebb lesz vala szerző előadása, ha ki tudja mutatni, a mint ki is lehet, miben különbözött Ottó hadi rendje és takticája a gyermek Lajos korabelitől, s miben volt 955-ben gyöngébb és hibásabb a magyar hadvezérlés, mint volt a Brenta melletti, s az első augsburgi nagy ütközetek alkalmával. — Mindezen valóban döntő okokról egy szó sincs. A német kézikönyvtudomány *locus*

communisairal találkozunk ezen stílygyakorlatban. A német türelmességnek legjellemzőbb bizonyítéka az az örökös szellemi kérődzés, melyre rá nem ún az ottani olvasó közönség, s 1882-ben is érdekesnek tartja, a mit 1782-ben is elmondhattak s el is mondtak, tán jobban is, mint most.

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— RÁTH Mór kiadásában most egyszerre két oly munka jelent meg, mely olvasóinkat is bizonyynyal közelebbről fogja érdekelni. Az első *Deák* Farkastól van »Egy magyar főúr a XVII-ik században. Gr. Csáky István életrajza. Az Akadémia által megkoszorúzott pályamunka. Most midőn a legtöbb pályázat meddő szokott maradni — az embarras de richesse a ritkaságok közé tartozik: s a múlt évi Léway-díj alkalmával ez a ritkaság történt: a bírálók két munkát jelöltek meg, mint olyant, melyek irodalmunkra nézve nyereségnek tekinthetők — de az elsőség mégis Deáknak íteltetett oda. Az elegáns kiállítású kötet, valódi díszmunka, egy jól esetelt korrajz, melyhez picces justificatives-ek is vannak csatolva. Mint egy előre ennyit — bővebben is fogjuk ismertetni. A másik munka egy darab irodalom-történet a közel múltból: Arany János életéből cím alatt Ercsey Sándortól az elhunyt költő sógorától s barátjától, mely minden keresettség nélkül egyszerűen, de találoán festi Aranyt, Gyulai látta el bevezetéssel. Aranytól 60 eddig nem ismert levél van a vonzó előadású szövegbe igtatva, melyek közül nem egy valódi disze epistolaris irodalmunknak s bizonyossága annak, hogy Arany még akkor is, ha nem a közönség számára írt, mesterileg forgatta a tollat. Valódi nyeremény nemcsak az Arany-irodalomra nézve, hanem általában. Azoknak, kik ismerték a 67 előtti viszonyokat kedves emlék lesz — az újabb nemzedék sok tanulságot fog benne találni.

— KÁLLAY-CODEX. A Károlyi-Codex jó példával ment előre, hogyan kell főrangú családaink levéltárait értékesíteni. Kállay Benjamin közös pénzügyminister úr, tagtársunk elhatározta, hogy a múzeum levéltárában letéteményezett Kállay-levéltár legérdekeseb történelmi s családi iratait egy harmincz éves kötetben közzéteszi. Az okirattárt, melyet terjedelmes bevezetés fog megelőzni Dr. *Fejérpataky* László és *Thallóczy* Lajos tagtársaink szerkesztik.

— DANKÓ JÓZSEF ornamentikai kiállítása a múlt évi könyvkiállítás alkalmával méltó feltűnést keltett. Akkor — mindjárt a kiállítás kezde-

tén maga adott ki egy catalogue raisonnét. Minthogy azonban időközben néhány új darabot állított ki, most pótlólag egy »Adalékban« az elsőhöz hasonló fényes kiadásban. Egyik másik czikke — mint pl. Erasmus részéről Dürertől, melyhez facsimile is van mellékelve — egész tanulmánynyá nőtte ki magát.

— MIRCSE JÁNOS SÍREMLÉKE. Barátosi *Mircse* János, Velenczében nem rég elhunyt történetbuvár hazánkfia síremlékének magyarországi ösmerősei és barátai szűkkörű gyűjtést rendeztek, mely összesen 263 forintot eredményezett. Ez összeg a napokban báró Pilat osztrák-magyar velencei főconsulnak oly kérrrel küldetett át, hogy a síremlékre a következő magyar fölírást véssesse:

BARÁTOSI MIRCSE JÁNOSNAK
A FÁRADHATATLAN TÖRTÉNETBUVÁRNAK
FERENCZ JÓZSEF- ÉS A VASKORONA-REND LOVAGJÁNAK
EMELTÉK MAGYARORSZÁGI BARÁTAI.

A síremlék föllállítását, mint tudva van Csontos János tagtársunk indítványozta s az ő buzgalmanak lehet köszönni, hogy az összeg rövid idő alatt összegyűlt. Ez alkalomból Mircse özvegye mart. 25-ről igen meleg hangon írt levélben forró köszönetét fejezte ki Csontosinak kérve őt, hogy mindazoktól, kik ez összeghez járultak köszönetét tudassa, s egyúttal az elhunyt arezképét is megküldte neki.

— A »LUDOVICA ACADEMIA KÖZLÖNY«-ének f. évi január havi füzetében egy hosszabb történelmi dolgozattal találkozunk. Dr. *Melichar* Kálmán egyetemi magántanártól van egy 36 lapra terjedő értekezés a következő címmel »A magyar hadügy történelmi fejlődése Zsigmond királytól a mohácsi vészig (1397—1526.)« — Az értekezés igen sok jó indulatot, szorgalmat árul el, de épen mivel hadtörténeti íróknak nagy híjával vagyunk, figyelmeztetjük a törekvő szerzőt, hogy ily nagy-című s egy szaklapban okvetlenül bizonyos önálló értékkel föllépni kívánó értekezést *ma* már tisztán Horváth Mihály, Szalay, Telcki és Fessler nyomán compilálni *nem illik*. Örvendénénk, hogy a kétségkívül törekvő szerző a hadtörténetírás nehéz mesterségéhez megkiváncsi sokféle apparatust: levél és könyvtári búvárlatokat is megismerve, a történeti szak művelői közé lépne.

— JEDLICKA PÁL tagtársunktól »Kis-Kárpáti Emlékek« cím alatt egy nagyobb hely és művelődéstörténeti munka jelent meg, diszes kiadásban egy térképpel s számos vár-, alap- és műemlékrajzzal diszítve.

Huszonnégy vár és helység van benne ismertetve: de a munkának csaknem fele Vöröskőről szól. Vesszük ehhez a Pálffyak életrajzeit jobbadán jeváltári adatok alapján s a várnak legapróbb részleteig terjedő leírását. Szinte megleti az embert, az a temérdek műkincs, mely annak mindennemű muzeumaiban föl van halmozva. De azért bőven jutott hely a többi váraknak s műkincseiknek leírására is. E könyv azonban a Kis-kárpáti emlékeknek csak felét képezi — a második kötet a Nádas s Vágúj-hely közti rész leírását hozandja. Óhajtjuk, hogy az is mennél előbb világot lásson. Tüzetes ismertetéséről gondoskodunk.

— KRONES tanár tagtársunk a Stajer »Historisches Jahrbuch«-ban befejezte szemlét a II. Rákóczi F. életére vonatkozó s 1872—1882 közt megjelent történeti munkák fölött. Tüzetesen ismertetvén e kor történeti irodalmát túlnyomólag Thaly Kálmán működésével foglalkozott. Jól végzett igen hasznos és tanulságos munkát, melynek a német szakemberek, kik nyelvünket nem értik jó hasznát fogják venni.

— KÉT HATALMAS és nagy befolyású pénzügytér ülte ez évben fennállásának negyedszázados évfordulóját: az első magyar általános biztosító társaság, melyet Lévy teremtett s a kolosvári kisegítő takarékpénztár. Két széles körben ismert írótagtársunk, két köztisztelő szakember Pompéry és Kövály bocsátottak ki két alkalmi munkát, e társulatok alakulásáról s történetéről.

— WERTHEIMER EDE németszági s főként párisi történelmi tanulmányainak folytatása végett külföldre utazott. Már a múlt években is sokat bújázkodott főként a párisi levéltárakban s onnan minden ősszel gazdagon megrakodva szokott visszatérni. A napoleoni korszak történetét szándékszik megírni, de a kutatásai közben kezébe akadt érdekesebb dolgokról havonként szokott jelentést tenni a bécsi és a magyar Akadémiáknak közelebről amott bemutatta I. Napoleon házasságát Maria Luizával érdekes és új képet rajzolva e házasság részleteiről, hanem a francia udvarról is, míg a magyar Akadémiában Franciaország magatartásáról értekezett, melyet ez II. József és II. Frigyes történet találkozásaival szemben tanúsított. Mindkét munkája Wertheimernek a diplomáciai tárgyalásokat használta fel.

— K. NAGY SÁNDOR tagtársunk munkája »A székelvöldön és az Al-Dunán«, melynek előfizetési felhívására mi is figyelemztettük olvasóinkat csinos kiállításban már megjelent. Célja e munkának, hogy az utazni szerető közönséget tájékoztassa.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— EGY MAGYAR FŐÚR a XVII-ik században. Gróf Csáky István életrajza. A M. Tud. Akadémia által jutalmazott pályamű. Írta *Dedk Farkas*. Budapest, 1883. 8-adr. 351 l.

— KIS-KÁRPÁTI EMLÉK. Vöröskötől Szomolányig. Hely- és művelődéstörténeti tanulmány. Írta *Jedlicska Pál*. Egy térképpel s több fametszettel, Budapest, 1883. Nagy 8-adr. 343 l.

— ARANY JÁNOS életéből. Írta *Ercsey Sándor*. Gyulai Pál előszavával és Arany János hatvan levelével. Budapest, 1883. 8-adr. 211 l.

— DANKÓ JÓZSEF esztergomi kanonok könyvornamentikai kiállítása. Adalék. Budapest, M. D. CCC. LXXXII. 12-edr. 134 l.

— AZ ELSŐ MAGYAR ÁTALÁNOS BIZTOSÍTÓ TÁRSASÁG. 1858 — 1883. Budapest, 1883. 12-adr. 30 l.

— AZ ELSŐ MAGYAR HITELEGYLET. A kolosvári kisegítő takarékpénztár első huszonöt éve. Az igazgatóság megbízásából szerkesztette *Kőváry László* egyleti titkár. Az egylet kiadás 1883. 8-adr. 35 l.

— KRASSÓ VÁRMEGYE TÖRTÉNETE Írta *Pesty Frigyes*. Negyedik kötet. (Oklevéltár) kiadja Krassó- Szörény-vármegye közönsége. Budapest, 1883. 8-adr. 384 l.

— A NAGYFALUSI ARANY-CSALÁD. Írta dr. *Márki Sándor*. Arad, 1882. 8-adr. 15 l. Ára 10 kr.

— AZ UTÓLSÓ CILLEY GRÓFOK és viszonyuk Magyarországhoz, történeti tanulmány. Írta *Schwicker Bruno*. Budapest, 1881. 8-adr. 82 l.

— EINFLUSS der altrömischen Staats- und Heersorganisation auf die Spätere Weltherrschaft und Rechtsentwicklung. Vortrag gehalten von Dr. M. Kiss. Hermannstadt, 1883. 8-adr. 14 l.

— DIE SCHLACHTEN VON NICAPOLI UND WARNA. Von G. Köhler Generalmajor a. D. Mit zwei Plänen. Breslau, 1882. 8-adr. 67 l. Ára 2 mk. 60 f.

— GESCHICHTE DER OSTERREICHISCHEN MILITÄRGRENZE. Von Dr. I. H. Schwicker, Wien und Teschen, 1883. 8-adr. 446 l. Ára 4 frt 50.

— SLAVONIEN VOM X. BIS ZUM XIII. JAHRHUNDERT. Nach dem Kroatischen des Prof. Vjekoslav Klaić von Dr. *Ivan v. Bojničić*. Agram, 1882. 8-adr. 50 l.

K E M É N Y J Á N O S.

(A Történelmi Társulat által a Bay Iona által kitűzött jutalommal
koszorúzott jellemrajz.)

Jelige : Feci quod potui.

Kemény.

Paraszt házban, előkelő családból, nagyra született. Kevészet köszönhetett neveltetésének, sokat önszorgalmának. De a kevésért sem hálátlan; első tanítóját, Albisi Mártont, azután is sokáig tartá udvarában s még házaskorában is meg-meglátogatta dajkáját. Jellemének fejlesztésére jó iskola volt Bethlen Gábor udvara, hova, mint apród, 15 éves korában került. Szolgai munkákat kellett végeznie, sepernie, tüzet raknia s mint Pap Andrással való esete bizonyítja, oly dolgokat is, mik alól egyéves önkénteseink föl vannak mentve. De legyezgetnie, étellel, itallal ellátnia kellett urát, ki nagyon szerette őt s kinek nemes példája nagyban hatott reá. Ha rajta áll, bejárja Spanyolországot, sőt Indiát is; így is több országban megfordúlt s ösmeretekkel gyarapodva tért haza mindig. Nyelvösmerete mindamellett kevés volt; deákul, mint íráshibái mutatják, nem valami jól tudott, de 1648-ban oláh tolmács nélkül beszélhetett Lupuj vajdával. Magyarsága azonban mintaszerű. Leveleinek s már idősb korában készített emlékiratainak prózája Pázmányra és Esterházyra emlékeztet, ha néhol túl van is terhelve közbevetett mondatokkal.

Vallásossága erős tápot nyert Bethlen környezetében. Szigorú protestans lett belőle, de némely ifjúkori csínyjét, mint pl. a hitét változtatni akaró füleki ferenczrendi barátnak katonaruhában való megszőktetését kivéve, a más vallásúaknak igaz

barátja volt s nem tetszett neki az a hideg atyafiszeretet, mely a négy bevett vallást méltányló Bethlen után következett. De e türelmessége már nem ment annyira, hogy bár a szegény sebesi barátok zárdájának fölverésén boszankodott, fejedelemtörvényében a jezsuitákat letelepítse, kiváló barátja különben sem lévén a papoknak. Belső vallásosságát azonban mindenkorra megőrizte s az isten akaratában való megnyugvása sokszor meghatóan nyilvánult. »*Segítsetek ti is isten előtt való esedezéstekekkel*« írta feleségének, megválasztatásakor.

Vallásossággal szigorú erkölcsösséget egyesített.

Mint ifjú ember megbotránkozott Csáky Istvánnak Brandenburgi Katalinnal való »*ekecselésein*«; nem engedte, hogy a nős Zólyomi Dávid szerelmes leveleit Szécsy Máriának kézbesítsék, — Lausitzban mint még legény, nagyon megütöközött a kivágott ruhájú hercezkisasszonyokon stb. — Ő-maga igen fiatal korában nőül vehetett volna egy szép gazdag nőt. »*Isten nem rendelte volt; egyébiránt talán nem jutottam volna e boldogtalan sorsra*«. Mondják, hogy Brandenburgi Katalint is szerette s hogy e miatt haragudott volna szerencsésb vetélytársára, Csákyra. De ki venné ezt rossz néven a 23 — 24 éves ifjúnak? A tiszta szerelem így is korán a házasság gondolatára vezette őt. Kétszer nősült; első neje a kath. hitről kedveért protestánsná lett s több gyermekkel ajándékozta meg; különben hónapokon át sem látták egymást. A második, Lónyai Anna, iránt érzett nagy szerelmének ő-maga leveleiben, Gyöngyössi pedig a Phoenixben állított apoteosist.

Kemény daliás alak volt, nyílt bátor tekintetű s ennyiben szép is. Külsejére gondot viselt, de hiúságról nem vádolhatni. Szakállát csak az 1634-i hadjáratban hagyta meg; egyébként síma állal s mindig módos, sőt, ha kellett, fényes öltözetben járt. Összes leveleiben s emlékirataiban csak párszor panaszkodik betegségről, pedig sok mindenre ment át. De vigyázott is magára. Eleinte igen szerette a bort s e szenvedélyt különben nagyon derék atyjától örökölte; utóbb azonban csak 3 föltétel alatt ivott: 1. ha nincs más, 2. betegségben, vagy ha egészsége fenyegetve van, 3. a fejedelemtörvényére, »*mert a fejedelemtörvény földi Isten*«. Ételben, italban egyébként mértékletes volt s megfogadta, hogy

szombaton és vasárnap bort nem iszik. Mégis ivott egyszer, de eszében is volt a szombaton vívott csatában s még fiának is meghagyta, hogy ne tegyen fogadást; de ha tett, tartsa meg. »*Emberrek vagyunk, kegyelmes uram, írta fejedelmének — és fogyatkozás nélkül nem vagyunk.*« Evett, ivott minden becsületes emberrel; egy száz paraszttal, kit apja is szeretett, szívesen koczczingatott és sokáig emlegette az 1637-i havasalföldi hadjárat után, mily jól tartotta őt a székel asszony.

Családját és rokonságát, kivált anyját s némi hibája mellett apját is igen szerette; meghatóan nyilvánult szeretete Boldizsár bátyjának, valamint saját fiának, Ferencznek halálakor, sőt távolabbi rokonait is megbecsülte s a hol lehetett segítette. Régi jó magyar szokás szerint még a bennső szolgálkat, cselédeket is a családhoz számította. Apródkorabeli öreg legényét, Morgondai Gáspárt, mindig megbecsülte.

A hála igaz kötelékei fűzték minden jótevőjéhez. 1629-ben gyakran sírva fakadt az atyjaként szeretett Bethlen Gábor halálán s bújában még a szolgálatot is oda akarta hagyni. I. György iránt sokszor elkeseredett, de meghatja, midőn ez Füleknel személyesen és hírnök által egyaránt inti éltének kímélésére. »*Isten fizesse a másvilágon is szegénynek.*« És zokogásban tört ki, midőn, épen Jassyban lévén, halálának hírért hallotta. Jószívét különben is gyakran kimutatta. Azt a vég vásznat, a mit apródkorában tisztaság szempontjából vett, mindjárt odaadta a konyhamesternek, a ki pénzen kérte tőle. A ki vele valaha jót tett, tapasztalhatta háláját; nem egy jóbarát és ellenség életét mentette meg s kitűnő lovagiasságának adta jelét, midőn Szerencsnek halálra keresett kapitányát a maga sátorában hálatta, »minden kötözés és vallás nélkül, parolájára.« Hű szolgájának vagyonkája érdekében még a táborból is ráért írni I. Györgynek; s dicsekvés nélkül mondhatta el, hogy a gonoszért sok jóval szokott lenni. A tatároknál ő vállalt kezességet fogolytársaiért, pedig maga is segítségre szorult.

Fiatalkori tréfái férfias, nyugodt, derült kedélyének előhírnökei voltak. A jókedvű fiú, ki megjárja, mikor a vizslát Bethlen Gábor karosszékebe szúrt gombostűkkel akarván elszoztatni a kényelemszeretettől, a székbe véletlenül maga Bethlen ül; —

vagy ki Krakóban nyakon-öntéssel kergeti el a vendéglőben árul-
gató zsidókat és sötétben való pofozgatással szoktatja le őket a
horkolásról, — az életnek annyi gondja közt is megtudta tartani
derült kedélyét. Tréfái azonban sohasem sértették mások becsü-
letét, mivel igen féltette a magát. Hiszen pl. midőn 18 éves
korában, Berlinbe-menet, Bécsen túl eltévedt s a nyelvben való
járatlansága miatt nem is kérdezősködhett, »*gyalázatjára nézve
halálnál nehezebbnek*« tartotta, hogy hazájába »*visszapironkod-
jék*«. Ez erősen kifejlett becsületérzet közpályáján is gyakran
nyilvánult, midőn gúnynyal, rágalommal kellett találkoznia, sőt
halálának oka is részben a »visszapironkodás« iránt való idegen-
kedése volt.

Ily körülmények közt veszélynek is örömmel tette ki
magát a később oly óvatos hadvezér, ki mint ifjú a Bécs és Ni-
kolsburg közt ellene támadó parasztokkal, vagy a jablunkai há-
gón háta mögé kerülni akaró izmos tóttal szemben ép úgy fölta-
lálta magát, mint a hogy utóbb sem tudott elcsüggedni és két-
ségbe esni.

Élete különben igen mozgalmas volt. Idejét harc és
sport közt osztotta meg. Szerette a szép lovakat; Buquoi pom-
pás paripájára még 50 éves korában is bámulattal gondol vissza
s még a tatár rabságban is »módosobban ülte Laususnál a lovat.«
Lóháton igen nagy utakat tett, pl. Kassától Berlinig, Görgény-
től Konstantinápolyig stb. A vadászatot nagyon szerette; már
Bethlennek »fő-jägermestere« volt s agarai, a Dervis, Bestia,
Hilax, Philax stb. sok vadat fölverték az ő kedvéért. Vadászta-
in és saját házában szívesen látta a vendégeket; nyílt házat és
nyílt szívet tartott. Fel-fellobbanó hirtelen haragjában is csak
nyílt szíve tükröződik. Pl. hogy Cserényi Györgyöt illetlen beszé-
déért s mert a fejedelemre köszöntött bort kiöntötte, házából ki-
kergette. Balogh Ferencznek fejét, 23 éves korában, haragjában
majd lecsapta. Heveskedéseit azonban rendesen megbánta s ke-
rülte az azokra okot szolgáltatató alkalmat.

De ahhoz sohasem tudott elég sima lenni, hogy tökéletes
udvaronczzá váljék. Ő inkább karddal és tanácscsal »szolgált
hazáját és a fejedelmet« s mint hadvezér és államférfiú szerzett
érdemeket a fejedelemségre.

Kemény jó hadvezér hírében állt. Bethlen Gábor utólsó éveit óta folytonosan katonáskodott s karddal kezében közel negyven éven át szolgálta hazáját. Volt benne egyéni bátorság. Mint 14 éves gyermek szolgájának vezetéklővén kétszer is elszökött csatázni s majd odaveszett, a miért őt is, szolgáját is megszidta az aggódó nagy fejedelem; s ezt a szidást vezérkorában is megkapta I. Rákóczi Györgytől, a ki Fülek ostrománál megróttta a támadásokban rendesen előre rohanó Keményt, hogy úgy tesz, mintha közember volna. »Úgy se látnák vitézségét, szolt a fejedelem, mert sötét lesz akkor.« »*Tudom, kevesen látják*, felelt vezére; *de ha elmaradnék, vagy elbújnám, a sötétben is sok látója és hirdetője lenne.*» És csakugyan ötödiknek jutott a várba. Az egészen még el nem foglalt Szendrőbe kevesed magával lovagolt be, a magát erősen védő Brünnt oly közletről találta szemügyre venni, hogy akár »cipót« hajigálhatott volna be. S azon az egyen kívül, hogy Szerencs ostrománál golyót kapott a — dolmányába, semmi nagyobb baja sem történt. E bátorságá katonáit hasonlóra ösztönözte; csak a privigyei harczon történt meg vele, hogy Jézust kiáltva, előre rohanván, katonái nem követték; máskor a legnagyobb veszélyben is kitartottak oldala mellett, ha úgy kívánta; sőt valamint ő kockáztatta életét katonáiért s többször még vitéz ellenségeiért is, úgy katonái is veszélyeztették érte életüket. 1630-ban az a szegény katona, kinek részére ő nyert volt kegyelmet Bethlentől s 1662-ben Gyulai István a szőlősi csatában saját lovát engedte át neki. Amaz megmenthette az ifjú tisztet, ez már így sem szabadíthatta meg a fejedelmet, ki

»Látván, hogy nincs remény tovább életében,
Becsületen halált tökélt el szívében.«

S nemcsak közvetlenül a harcz hevében volt bátor; birt azzal a nyugalommal, mely oly megbecsülhetetlen kincs az ellenség előtt. A tapolcsányi csata után a támadásra még mindig kész ellenségnek úgy szólván szemeláttára igen jóízűen tudott aludni — a vezér. »*Ijedtében nem ugrott ki szemeiből az álom.*» Pedig »*a ki mit nem evett, nem tudja, mi ízű; nehéz kenyér a katonai kenyér.*» A tábori élet apró kellemetlenségeit kedélye-

sen tűrte; mint nyalka apród, egyszer nem vivén magával elég fehérműt, még a tisztátalansággal is meg kellett ösmerkednie s mikor azután lett volna már vászna, kiszabták belőle a szakolczai német asszonyok. — Gyakran még a közönséges tábori munkákat is végezte. Szendrő ostrománál pl. maga is hordta a gerendát stb. De, mint vezér, viszont megkívánta, hogy mindenki teljesítse kötelességét s nem egyszer *»oly disciplinában hordozta a hadakat, hogy étel-, ital-, ló-, marhaeleségen kívül egy kés, egy fejsze, egy süveg a szegénységtől el nem vétetett, élest maguk hordottak be, különben ha a lövésből s egyéb hírből nem tudták volna, a hadak járásából nem is tudták volna a dolgot.«* E szigort még szövetségesei ellen is alkalmazta. N.-Szombat elfoglalásakor kijelenté a rabolni kezdő svédek vezérének, hogy ha folytatják, ellenséget találhatnak benne. *»Az atyafi-szeretet reguláját követtem e dologban.«* A jó nyersen-szólást különben hadi erénynek tartotta. Harcz után a kiválóbb vitézeket sajátjából jutalmazta meg, vagy mással kárpótolta veszteségeikért, hanem azután atyjoknak is tekintették őt katonái s *»általa várnak vala jó provisiót.«*

A fizetetlen hadakat azonban ő sem fegyelmezhetette és katonáinak Lengyelországban szigorú tilalma ellenére is elkövetett garázdálkodásairól valóban borzasztó részletek maradtak ránk. Csakhogy abban az időben még az európai állandó hadseregek sem igen ösmerték a tulajdon tiszteletének erényét s *»az egy Isten refrenálhatná ezeket a kóborlástól.«* Pedig ha tehette, a legkíméletlenebbül járt el velök szemben; Tolcsván már sajátkezűleg is kész lett volna felkötni néhány kihágót.

Seregét különben lehetőleg kímélte s mindig harczeraképes állapotban akarta tartani. Ha nem kívánt megütközni, többnyire kellő távolságban maradt az ellenségtől s a véletlen meglepetéseket az előőrsök gondos kiállítása által előzte meg. Nemest és parasztot egyaránt kötelezett őrállásra s éjjelenként személyesen ellenőrizte őket. *»Csatákat, hacsak közemberekre bíztam volna, száma nélkül vesztettem volna el a dolgot.«*

Sürgette a hadi kémkedés rendszerezését s e célra főleg szökött katonákat, foglyokat stb., a terep kikutatására pedig lovas portyázókat használt. De értesítéseikben nem hitt föltétlenül, mert *»közember abban nem sokat tud.«* A hadi foglyokat, talán, hogy hírt

ne vigyenek, nem cserélte ki szívesen, a miért udvariatlanságról is vádolta őt Pucheim tábornok. Pedig ellenségének, a nádornak kérelmére savanyú vizet és bort is küldött be az ostromlott Eperjesre, még pedig a kértnél többet és ingyen. Az ellenséget álhírek és cselfogások által igyekezett tévútra vezetni. A putnoki papnak pl., kinél gyakran megfordult, a hadjárat alatt mindenféle képtelenséget mondott el nagy bizalmasan, tudván, hogy ez azonnal besúg mindent a németnek. Saját visszavonulásait rendesen úgy tűntette föl, mintha fejedelmi parancsra és nem más kényszerből tenné. Nagyon óvakodott attól, hogy csapatainak számát ösmerje az ellenség. Csatában a Jézus kiáltást hármaztatta, hogy az ellenség háromannyinak vélje népét; olykor 3—4 annyi örtüzet rakatott, mintha segítséget kapott volna; majd kioltatta a tábortüzek legnagyobb részét, mintha helyet változtatna, a mellett azonban harczkészen tartván seregét; sötét-éjjel jómesszire küldte csapatainak egy részét, mely reggel azután mint új segítség érkezett vissza. — Ha támadt, gyorsaság és erély által igyekezett hatni. Míg máskor a katonákkal csak apróbb meneteket végeztetett, sürgős esetekben rendkívül siettette a felvonulást; a lengyel hadjáratban a hegyekre csigán húzatta föl az ágyúkat s katonáinak, hogy időt nyerjenek, néha övig kellett gázolniok a hóban.

A támadó harczokban, melyekre jobbadán szónoklatokkal is lelkesítette embereit, ép oly átgondolt terv szerint járt el, mint a mily nyugodtan eszközölte az olykor szükségessé vált visszavonulást. A tatárok ellen 1657-ben folytatott hadjáratot szokatlannak találta ugyan, de azért nem adta föl saját harczmodorát. Nem engedte, hogy ezek eredeti hadfőállításának megváltoztatására s a dandárok megbontására bírják; a gyalogsági négyszöget a lovaság ellenében meghagyta s ellenzésre, harczra, úzásra, kivált a szoros utak ellen való (défilé) harczban külön seregeket rendelt, tartalékra pedig mindig volt gondja. A természet által nyújtott előnyöket, a hegyeket, folyókat, mocsarakot stb. szívesen fölhasználta a hát vagy szárny védelmére s kivált a szoros (défilé) harczokban járt el óvatosan.

A dolgok való helyzetét, mint vezér, titkolta katonái előtt, hogy azokat olykor le ne hangolja; így 1645-ben nem egyszerre, hanem csak kapitányságonként bocsátja el a fejedelem futásán

megrémült zsoldosokat, előbb mindenféle más ürügyet hozván föl ez elbocsátásnak indokolására; így tett 1661. sept. 17. is, midőn Montecucculi visszavonulása miatt ő maga sem támadhatott. »A jó próbált hadviselő emberek, úgymond, nem is mindenkor csak szembe való megharczolásal szoktak az ellenségen győzedelmeskedni, hanem gyakorta hol egy, hol más hadi mesterséggel azokat megverni.« Kortársai valódi Fabius Cunctatornak tartották, mert nagyon óvatos volt a harcra alkalmas pillanat megválasztásában. »Ha fut a német«, szól, midőn alvezérei az Eperjesből menekülő nádor s német had üldözésére nógatták, »elérjük a Dundüg; ha pedig csendesen megyen, mindjárt megharczol mihelyt elérjük; hallottátok-e Bástáról, hogy mindenkor azzal a fortélylyal verte meg a magyarokat, mert különben szemben való harcra nem vehette őket.« Ellenben szerette az oldalmozdúlatokat, kivált ha a katonaság közszellemét kellett emelnie. Göncz alatt fölzendültek az ellenséget úzni nem akaró éhes hadai s ő ennek, sőt a fejedelem akaratának ellenére is »nem urához való vakmerőségből ugyan«, hanem mert a helyzetet jónak találta, Kassa megsegítésére vezette őket.

Barátja volt a nyílt mezőn való támadásnak, de Tremblowlánál megmutatta, hogy a tábor elsánczolásában s a védő harcban is leleményes.

Minden fegyvernemre gondot fordított, legnagyobbat mégis a lovasságra; a tüzérségnek azonban csak a várak ostrománál nyitott nagyobb tért; a mezőre való lövészerszámokat nem lát-szott sokra becsülni; az 1653-ki hadjáratot, Szucsáva lövetése által, pattantyúsai döntötték el. A tremblowlai végső küzdelemnél, midőn számos ágyújából már csupán 4 taraczkja volt, az utolsó szükségben katonái ruhájokból csináltak kanóczot s a golyót töredékkal pótolták. Katonáiban csak a vitézséget nézte, nem a nemzetiséget; szerette a szász muskatérosokat, valamint a tót puskásokat, kik közül kétszáz fölérne, szerinte, 500 kopjátlan katonával; ellenben ismételve kifakadt a könnyen csüggedő oláhok ellen. Nem volt igen szerencsés hadvezér; visszavonulásait azonban rendszeren tőle nem függő körülmények okozták. »Az retiráda, magyarról lassú futás, ahoz kedvünk bizony-dolog nem igen vala, írja 1644. május 6., de már így lön némely okokból.« — Katonai és

hadvezéri hírnevén mindez kevés csorbát ejtett, sőt az 1657-ki szerencsétlen hadjárat, melyet igazi xenophoni körültekinéssel eszközölt, de nem szerencsésen végzett visszavonulása közben maga is foglyúl esett, még emelte is hírnevét. »*Feci, quod potui,*« mondta a tremblowlai fegyverletételnél.

Hadvezéri hibáit nem kendőzte, hanem őszintén elismerte; de nem engedte, hogy e miatt becsületében gázoljanak. »*Ha mi jólesik, ahoz sokan vagyunk, úgymond, de ha rosszul főtt, már is fazekamban nekem jut több rész benne.*« Az egyéni érdeket különválasztotta a katonaitól; I. György hadjárata alatt sokszor kikelt Bakos Gábor ellen, mert »nem jó a sok generális«, egységesnek kell lennie a vezérletnek; de részvéttel írt betegségéről. A vett parancsnak, talán a kassai kitérést kivéve, engedelmeskedett, tudván, hogy van mentsége, ha ilyenkor vét, míg különben nincs, »*szerencsét pedig ember magának nem ígér.*« S minden tekintetben kifejtett kötelelességérzete birta rá, hogy mint »*igaz pásztor,*« kitartott végig a lengyelországi vésznapokban. »*Menjen el ngd, szólt a fejedelemhez, mert ennek így kell lenni. Én pedig a még lehet, Istenem után a népet vezérlem s oltalmazom . . . Én örömesben szenvedek minden nehézségeket és halált velők együtt, mintsem magam szabadúljak, édes nemzetem elveszszen . . . Méletlan tisztom is azt kívánja.*«

Mint államférfiú, szintén korán kezdte pályáját. 1628-ban már részint társaságban, részint önálló megbízatással járt Berlinben, Pázmánynál, Lengyelországban és Konstantinápolyban. A tárgyalásoknál nagyon óvatos volt. Panaszkodik Croissi francia követre, hogy az »*igen-igen ravasz practikus, jó deák, canis filius vala és sokakban meg akarja, vala fogni az fejedelmet, csak egy szó felett is néha néhány napig elveszekedtiünk.*« Egyéni sérelmeit feledni tudta ily alkalmakkor a haza érdekében s ha gyanúsítja is őt a svéd és francia követ, akadályozza a szakítást, hogy török-német előtt nagyobb legyen Erdély tekintélye. A legkétesebb küldetéseket is elvállalta, sőt pl. 1636-ban maga ajánlkozott a törökhöz való veszélyes menetelre. De míg a szalontai vereség miatt haragvó törökkel tudott bánni, 1644-ben, midőn hadi követül járt a németeknél, ezeket a nemzetközi jog megsértésének következményeire kellett figyelmeztetnie, ha őt a levél-

titok elárulására akarnák kényszeríteni. Erélyes, de minden összeütközést kerülő modorával sok kényes ügyet oldott meg. Ha politikából olykor színelte is, az egyszer adott szót még a diplomatákra nézve is szentnek tartotta. »*Támadjon rá Isten és a lelkiismeret, fakadt ki egyszer, a ki hitit így tartja meg, mint Wesselényi Ferencz.*« Megértvén ellenfelének véleményét, magyarárn kimondta a maga nézetét s mert »*soha semmiféle nemzetsége sem nyomta kétfelé a kengyelt,*« kétkulacsosságra, mint ezt Szendrőben Jakusics egri püspökkel szemben nagyon világosan hangoztatta, politikából sem válalkozott.

»Tökéletes Kemény, nincs görbe szavában,
Egyenes beszédje s igaz mondásában.«

Hol hazája javát mozdíthatta elő, semmi anyagi haszoura sem tekintett. 1644-ben 20,000 tallért ígér neki a svéd és francia követ, ha urát eltéríti a béke gondolatától. »*Milliókért sem.*« S midőn Croissi e miatt boszankodva, Keményt a fejedelem előtt azzal gyanúsítja, hogy a császártól kapott aranyok fejében javallja a békét, a benne egészen bízó fejedelem ezt maga tudatja vele. »*Gyöngye kötél az, kit vagy maga bücsületinek, vagy lelkeesmeretinek szeretői nem tartóztatta a gonosztól, avagy jó urának szeretete.*« Hol ki kellett tennie magáért, fénynyel lépett föl. Radzivil lengyel herczeg lakodalmára pl., mint a fejedelem képviselője, száznál több farkasbőrös lovaskatonával jelent meg s az ünnepélyek zaja közt még mindig talált módot a higgadt tárgyalásra.

Belügyi kérdésekben, előkelő tisztségeinél fogva, szintén nyomósan s egyúttal függetlenül szokott volt nyilatkozni. A hatalmas Csáky Istvánnak őszintén megmondta, miért nem tartja őt fejedelemségre valónak. Terhére volt, midőn Brandenburgi Kata udvarába azért kellett visszatérnie, hogy »*természetén kívül is simuláljon köztük.*« I. Györgynek, ki mindenben megkérdezte, jó tanácsokat adott; de nem hallgatta el az igazat, pl. mikor ez Zólyomit elfogatta, míg korábban viszont ennek is odavágta, hogy »*Tégedet, uram, eszedért tanácscsá nem tesznek.*« II. György is már örökös korában haragudott rá szókimondásaiért, mégis megmarasztotta őt fejedelmi udvarában, mert abban az időben két-

ségtelenül ő volt a legtekintélyesebb államférfi s ő ismerte atyjának legtöbb titkos tervét. A nemesség szintén igen szívesen hallgatta az országgyűléseken, mivel »*nagy, szép eloquentiával és ékesen szólással bírta.*«

Az államügyek intézésére ekként már korán oly nagy befolyást gyakorolt, hogy nem csuda, ha ellenei minduntalan a fejedelmi méltóságra való törekvésről gyanúsították. A 27 éves ifjúról elhitték, hogy Bethlen István versenytársa. »*Nem búsulok ártatlanságomra nézve* — szolt az őt e hírre figyelmeztető Bornemisza Pálhoz; — *nevetem azt, ha értem, hogy nem tartatom én az emberek előtt olyan közembernek, mint talán magam állítottam magam felül.*« I. György halálakor külső követséget végzett s otthon már híre futamodott, hogy fejedelemségre vágyik. A kerülő úton járni különben nem szerető ifjú államférfiúnak az udvari nép áskálódásai miatt gyakran érzékenyen kellett tapasztalnia, hogy ura, hacsak rövid időre is, meghidegült iránta. De nem fogadta meg az álbarátok tanácsát, hogy neheztelést tettetve távozzék. Brandenburgi Katával szemben még kitört s elég udvariatlanul tört ki a 23 éves ifjú, hogy »*ha üdvözült urát nem tekintené, olyat cselekednék, kin mások is tanulnának, az igazi jó szolgáknak becsületüket mint adják meg;*« de 14 évvel utóbb már ártalmasnak tartá, hogy midőn ura haragszik, a szolga is haragudjék; mert hiszen »*minden kevély ember hitvány ember.*« Csak egyszer hagyta oda az udvart, akkor is I. György kereste a békülést, ő pedig nem vonakodott, »*a közjót is meggondolván.*«

Általában véve a közjó és a hazaszeretet Kemény államférfiúi tevékenységének rugója. Egyéni érdekeit mellőzte; hí maradt, mert tudta, hogy nem lehet elnyomni az igaz ügyet. Csákyra ifjabb korában úgy haragudott, hogy kardot is rántott rá; mint meglett férfiú, szívesen kikérte tanácsát országos ügyekben. »*Jól meggondolja nytok* — így érvelt a béke mellett a nádornál jártában, — *hogy ketten vagytok az urammal, kikre a magyar nemzetnek szemei néznek; ha a ti egyenetlenkedésetek miatt a ti időtökben rész el a magyar nemzet, mind e világban micsoda emlékezetetek marad, mind pedig számadással fogtok tartozni.*« »*Az embernek, mondta máshol, hazájáért nem méltóságos állapotban, de barompásztor minőségben is kellene szolgálni,*« és ő maga

»Nem tartana semmi kárt szép életében,
Ha azzal használna hona szükségében.«

Mint író, hadvezéri és államférfiúi tetteinek igazolására önmaga vállalkozott. »A műnek hőse, mondja kiadója, Szalay, köztök, bennök, pillanatokra felettök áll.« Valóságos számadás ezen, irodalmi értékkel is bíró mű, mely szerzője nagyobb tettekre való vállalkozásának bevezetéseül s mintegy magyarázatául szolgálhat, de teljes elfogulatlanságot már csak e miatt sem várhatni tőle.

Rég kimondta Kemény, hogy »a haza szabadságáért *mindent cselekszünk!*« s ez volt elve a fejedelemség elvállalásánál is. Ritka egyetértéssel választották meg; ha komolyan akarja, már előbb lehet vala fejedelemmé, de nem akarta feltolatni magát a tatár chán által s nem kívánt jelöltül föllépni a Barcsayval szemközt álló Rákóczi ellen; visszavonúlt, midőn a pártharczban többségre számíthatott, — föláldozta családi nyugalma, midőn Barcsay lemondása árán a haza egyesítését eszközölhette. »*Ez egy jó jel látszik,*« mondta szerényen. Korábban Habsburgellenes volt, az osztrákérmelműeket lenézte; már 1630-ban hangoztatta s bár 1661-ben is hangoztatta volna a török barátságát. »Isten és hatalmas császár ellen akart rugodózni,« írta róla Ali temesvári pasa. Három év múlva, de már az ő bukása után, Szent-Gotthard igazolni látszott Keményt, kit inkább szíve, mint esze vezetett azon politikájában, hogy a protestáns Erdélyt a magyar királyság élén álló katholikus Habsburgok alá helyezze s kivegye a hazáját dúló s engesztelhetetlennek látszó török alól; kívül azonban, mint ezt Bécsben is jelentette, látszólag jó lábon akart állani. De ott egy második Martinuzzit láttak benne s neki szint kellett vallania. Hazája függetlenségének szeretete, nem önzés, nem nagyravágyás vitte e lépésre; hiszen 3 év előtt a török jelöltje volt: azzal is boldogúlhatott volna; 1660. dec. 14-i levelében már eleve is »*mostoha executor*«-nak nevezett minden idegen befolyást. Sokkal jobban szerette hazáját, semhogy elég higgadt politicus lehetett volna. Eleinte nagyon bízott a német seregben; megkönyezte honát, midőn Montecuccoli kiment Erdélyből s tudott remélni, mikor az másodszor is bejött. Nem volt barátja az erőszakos eljárásnak, de rendkívüli időkben a föltétlen szigortól sem rettent vissza; Lázár György, Déva esete, Buday Zsigmond,

Barcsay András, Veres Márton erre a példa. Barcsay Ákos kivégeztetésének legendáját még nem rostálta meg eléggé a történelem; Keménynél nagyobb embereken is erőt vett már a fölhaborodás s ő a vélt hazaárulásra talán nem is ösmert eléggé szigorú büntetést. »*Nagyra viszi az embert a boszú, mondta ő maga és a privátum hamarkodtatja, a mit később akarna is cselekedni.*« Hihette, hogy a volt fejedelemmel szemben követett ilyes eljárás elveszi mások kedvét a fondorkodástól. S a medgyesi gyűlés különben is kiszolgáltatta neki Barcsayt. — Apafit sem tekinthette másnak, mint lázadónak, kit a megijesztett török párt a nemzet szabadválasztási jogának megsértésével ültetett trónra s még Kis-Selyken sem tudott igazolni. A német maga is csak ezen jog megtartására ügyelt; nélkül, hogy Kemény személyével törődött volna, beérte az Apafi trónraültetésénél követett némi alakításokkal s alig igazolható okok felsorolása mellett menten kivonult az országból. S Kemény, ki vigyázott ugyan a maga fejedelmi méltóságára, de igénytelenségében még a sok czímezgetést sem szerette: nem azért jött be harmadszor is, mert más körülmények közt nem tudott volna megélni a bikszádi nyomorult oláh házakban, hanem mert tagadhatatlanul elvi kérdés eldöntése várt reá. Ő, az egyértelműen s a volt fejedelem szavazatával is megválasztott fejedelem nem tűrhette a pártfejedelmet s az általa képviselt politikát, mely hite szerint szandzsáksággá sülyeszti vala Erdélyt. Megütközött vele s halva maradt a szöllősi mezőkön. S most már Apafinak volt-e igazsága? Hisz ő pár év múlva török pasaként vonult a magyarok ellen. Vagy Kemény német-barát politikáját igazolta-e a sors? Ott van a felelet: 1690! Ezek az események fölülmutták a vezető férfiak erejét; ész, erő, akarat keveset tehetett a viszonyok kényszerűségével szemben. »*A királyok és fejedelmek is csak gyarló emberek és nem lehetnek üresek az emberi gyarlóság- és erőtlenségtől.*«

MÁRKI SÁNDOR.

GÖRGÉNYVÁR ÉS A GÖRGÉNYI KASTÉLY A MÚLTBAN.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

1657. nov. 1. Erdély rendei trónjától megfosztott fejedelmöknek, II. Rákóczi Györgynek, ámbár — így szól a törvényczikk — reánk a mi bűneinkért keserves ostorát bocsátván, mind a megnevezett kegyelmes urunkkal, elsőben idegen földön szerelmes nemzetünknek nagyobb részét rabságba vitette, avagy fegyver élével levágatta, annakutána a hatalmas török császár és felséges tatár chán elméjét kegyelmes urunk ellen haragra indítván, ez okból ebbe a hazába eddig nem látott, szokatlan parancsolat érkezett hozzájuk, kegyelmes urok, méltóságos fejedelmök exturbálása végett, akinek fegyverétől az egész keresztyénség rettegven, ők sem merték magukat veszedelemnek kitenni; mindazáltal ily szoros állapotjokban és ügyökben is a mennyire isten és a boldogtalan alkalmasság engedi, meg nem hűlvén bennünk kegyelmes urunkhoz való igaz szeretetünk: inscribáltuk és átadtuk ő nagyságának, nejének Báthori Zsófiának és fioknak Ferencznek sok más birtokokkal együtt Görgény várát 22,000 frt árban, megbocsátják általa okozott szenvedéseiket, birtokaikban védik, a török császárnál érette grátiáért közbenjárnak, s a mit a diplomák megsértése nélkül tenni lehet, megteszik; akik méltóságos személyét illetlen szavakkal bántani merészték, a törvények szerint megbüntettetik, a kik őt szolgálni akarják, akár nagy, akár alacsony sorsúak, abban meg nem akadályozzák, sőt ezen adományozás megtartására a következő fejedelmeket is kötelezik, mihelyt törvényes országgyűlést tartani módjukban lesz; végre ígérük, hogy ha a fejedelem a szultánt megengesztelheti, őt országúl s három nemzetül ismét fejedelmöknek ismerik el s előbbi méltóságába visszafogadják. ¹⁾

E törvényczikk míg egyfelől a Rákóczi-ház rendkívüli népszerűségét tanúsítja, addig másfelől oka volt annak, hogy a fiskus

¹⁾ *Fragment. VI. köt. 694—700. ll.*

csa knem egy század múlva nehezen, s a Rákócziak mindkét ága kihalása után tudott roppant kiterjedésű birtokaikhoz jutni.

1659. sept. 24. a 9-ik törvényczikkben az erdélyi törvényhozás meghatározta, hogy a fiscalis várakat s köztük Görgényt kapitányaik, porkolábjaik s őrségeik bocsássák vissza az országnak.

1660. dec. 24. a 19-ik czikkben az erdélyi rendek, hálából, hogy a fejedelemségről önként lemondott s az országot belviszálytól és külhatalmak versengésétől megmentette, sorsához illő fejedelmi önfenntartására Barcsai Ákosnak írták be Görgény várát 11 falujával együtt, életében visszaválthatlanul, örököseitől 15,000 forinttal visszaválthatólag.¹⁾

I. Apafi Mihály alatt Görgény Teleki Mihály cancellár kezére jutott. Megszerzésének írott nyomára a közlevéltárakban nem akadtam.

1690. september 15. az erdélyi rendek a Keresztényszigeten tartott országgyűlésen a 8-ik t.-czikkben Görgény várát Thökölyi Imre fejedelemnek zálogosították el 60,000 forintban;²⁾ akinek Erdélyből kiszorítása után Rabutin német tábornok s erdélyi főhadparancsnok foglalta el s védelme alatt a kamara kezelte egy ideig; majd Rákóczi győzelme következtében Pekri hatalmába került, birtokban tartotta 1708-ig, a mikor Rabutin hosszas ostrom után visszafoglalta s a várat földig leromboltatván, tartozandóságai kamarai kezelés alá kerültek. 1719. decz. 28. erdélyi alkancellár Kászoni János Józsefnek, (a ki később Bornemisza előnevet kapott) és Ignác s János fiainak íratott be zálogképen 99 esztendőre 25,000 forintban. Ez elzálogosítás azonban csak 1734-ben ment teljesezésbe.

A 99 év elteltével már 1835-ben elkezdődött a visszaváltási per, de a beruházási összegek fölötti közigazgatási és bírósági különböző felfogások miatt egészen 1870-ig húzódott el s a visszaváltás végre valahára elég magas árban, 500,000 forintban történt meg. Azóta Görgény a korona birtokában van s a királytól és nemzettől függ, hogy jövőben ki legyen birtokosa? miként használtassék?

Érdekesnek látom a határjárások és leltározások adataiból néhány, főleg műveltségtörténeti, igen tanúságos részletet megismertetni.

IV.

A birtokba ígtatási jelentések között a Bocskait illető 1597. dec. 14-ről érdekes megjegyzést foglal magában I. Rákóczi

¹⁾ *Articuli Diaetales R. Transylv.* III. köt. 296. l.

²⁾ *Articuli Diaetales R. Transylv.* III. köt. 1180. l.

Györgytől Görgényvár és a görgényi uradalom határait illetőleg. A beigtató elé számlál néhány nevezetes határhelyet és havast, ilyenek: »Felső-mély-patak, Mátyus ösvénye, Keresztes bérce, Katza útja, Fenyő, Felső-Katza, Sebesd folyamocska, Borzás patak, Tatárka nevű hely, Stazzia mező [Ezt I. Rákóczi György kiküldött királyi emberei egy 1639. május 25. végbevitt határjárási levélben így jelölték meg: *lingva hungarica Mező havasa*, *dacica vero lingva Stezzia*], Baktsa, Bunaza, Batrina havas. . . . sat.«

1586. december 30. Báthori Zsigmond parancsára, Kovácsóczi Farkas kancellár kérése következtében, kinevezett királyi emberek kikérdezvén a görgényi uradalom és Remethe közötti határok iránt néhány tanut, azon felszólításra: mutassák ki, hogy a cancellárius micsoda helységekbe igtattatta volt be magát, mikor a falu birtokába jutott, s hogy most honnan hajtották el sertéseiket Görgénybe — egyik kikérdezett így felelt: »Theowis patak feiereol megindulván, onnan mentem Vitial Varara, onnat ismét Malmas viz teteiere, onnat az Keoz Berz utára, onnat felseo Swgo feiere, onnat bemenvén Varmezeore, Varmezeorol Kis Mezeore, onnat Mátyus esvenyeig Remethe birtoka . . . «¹⁾

A helyek, a birtokos koronát, Vityal vára, melyről a székely ős várrendszer legalaposabb ismerője, b. Orbán Balázs sem szól nagybecsű művében, a történetbuvárokat érdekelni fogja.

Egy 1678-ki rövid kivonatos összeírásban, melyet Teleki Mihály készíttetett Uzoni Miklós fiskális számvevő által, ezek a faluk jönnek elő: Radnóthfája, Kasova, Magyar és Oláh Bölkény, Kis-Oroszfalu, Libánfalva, Orsova, Sarapháza, Petelye [*így írva.*/ Kéncses, */így/* Hodák, Adorján. Említetik a váron feljül Magdolna nevű rét, mely a fiskustól elidegenítettett.

A puszkások vagy darabontok, kik a várhoz szolgáltak, 51-en voltak. Három tizedbe osztották őket, úgy jártak be rendre a várba. Ezek inkább jövevények voltak. A kik jobbágy helyen laktak, dézmát, adót fizettek. Radnóthfáján 8. Magyar-Bölkényben 6. Libánfalván 5 jó magabíró ember, Sarapházán jó értékes puszkás 2. Kincsesen 4, ketteje adót fizet, Alsó-Köherén 2. Kasavan [*így !*] 1. Ennek nincs nemes levele.²⁾

A várkert mellett volt Thamásfalvi Boldizsár református predikátornak egy háza és telke, melyet maga szerzett és épített

¹⁾ A gyula-fehérvári káptalan 1814. kiadott sok helyen hibás transumptumából, melyet az ott őrzött eredeti jegyzőkönyvekből másoltak. F. Fasc. 25. Lib. 2. Cottus Thorda.

²⁾ Az országos levéltár *kincstári* osztályában L. Fasc. 296 jelzés alatt.

s Báthori Zsigmond 1591. május 6. kelt levelében oly módon erősítette meg benne, hogy tőle életében senki ki ne válthassa.¹⁾

Csengeri György görgény szent-imrei predikátornak is említetik egy háza 1619-ből, melyet neki hűbéres szolgálataiért Vitkai Kákoni István 40 m. frtban adott, de úgy, hogy azért mind a vártól, mind a falútól szokott fizetése illő időben megadassék. Ez örököseitől is csak ez összeg lefizetése után lesz visszavehető.²⁾

Az előbbi 1678-ki összeírásban meg volt jegyezve, hogy a predikátor is bírt zálogban dézsmaadó szőlőt.

Egy 1688. április 28-án készült leltárban a várkastélyról ez érdekes adatok vannak.

Az udvarház nagy kapuján belől első a *Darabont* vagy *virasztóház*, azután egy sor gazdasági ház: eczetes ház, két sütőház, prebendás ház, cselédház. Ezután az urasági házak, *alsó rendű köházak* 1-től 10-ig. Itt az épület szöveget képez s a következő második sorház közül egyikről így ír: *Második az ebédlő öreg palota*, melyre nyílik a vas sarkokon és pántokon forgó, párkányos, festett és virágos ajtó, zárja, ütközője, kilincs és fordító, bevonó fogantyú mind vas. Ebben van egy belől tüzelő, faragott kőlabakon álló virágos, magas kályhából csinált töredezett ó kemence, szájában vas rúd, faragott kőpárkány megtöredezett. Egy hosszú kőlabon álló ládás jó asztal. Köröskörnyül a falak mellett, jó bélelt pad, székek, abban foglalt üvegház, jó ablakai, minden készületivel.

Tovább, sok ház elszámálása s leírása után —

Item: oldalul az Asszonynek házára nyílik egy rossz pántokon, sarkokon forgó, párkányos, festékes ó ajtó, vas csapó zárja, ütközője, kulcsa, kilincse, fordítója, bevonó fogantyúja mind vas. Ebben van egy belül tüzelő, zöld, magas, faragott kőlabon álló jó onba foglalt üveg karikás ablak, minden készülete jó, egy jó deszkából csinált nyoszolya.

Kilencz szobát írt le így s azután így folytatta. Ezen rendházakból az udvarra szolgál egy filegoriás, tölgyfa talpakon álló, két szakaszban levő grádics, deszkázott párkányos karral. Átmegy az istállókra, leírja a veteményes kertet, az ottani filegoriát. Érdekes a veteményes kert berendezése. Elöl van — úgy mond — négy tábla puszpáng, két rend zsálya, egy rend fogfü, hosszan a mesgyében egy rend köszméte, másfelől egy rend tengeri szőlő. A veteményes kertben van a konyha, mellette sütő kemence.

A veteményesben van veres hagyma 2 tábla, virágsaláta

¹⁾ *Donationales*. . . . I. köt. 80 — 81 ll.

²⁾ *Quatuor Protocolla*, I. köt. 484 — 487 ll.

91 t. petrezselyem 10 t. tárkony fél t. magyaró hagyma 2 t. fokhagyma 1 t. mul (?) 1 tábla, kupa (?) is van 2. A középén van a tornáczos flegoria. Van gyümölcsös, füves kert, kerti szőlő, méhes kert.

Az udvarházzal átellenben van a csűrkert.

Tovább a majorház, abban: kakaspulyka 35, nöstény 80, tyúk 150, kappan 6, pipe 33, réce fiu 60, falábon álló tyúk ketrecz 3.

A várban levő ő nagyságok minden victuale bonumok száma 465 köből s hét véka buza. Ezek ily helyiségekben voltak: *A belső kapu felett való rekeszben, a Veres bátyára járó kapu felett való házban, az órás toronyban, item: a horgas ház és harsafark közötti színben levő hámbárokban, a liszt a Porkolábház alatt levő háznak órás torony felőli részében.*

Kender, borsó, zab a porkolábházra felmenő gradics mellett.

A szalonnás házban 55 ó szalonna 20-tól 81 fontosig, uj 12. 25-től 69 fontosig; ó háj 46, uj 13 drb, disznóaprólék: keresztcsont 21 drb, oldalpecsenye 21, disznóláb 46, füstölt orja 5.

Ő Nagyságuk pinczéjebeli majorság borok 14 hordó, 14-től 46 vedresig, pénzen vett bor 5 hordó 5-től 38 vedresig.

A vár aljában napkelet felől való buzaveremben, 10 veremben 15 től 122 köbölíg egyenkint.

A boros pinczében egy rekeszben kenderkötés vagy kalongya 160.

A boros pinczében egy rekeszben lenkötés vagy kalongya 360.

Szösz vagy csepü 25 font.

Héhelt lenkötés vagy kalongya 33.

Kötéltekerő vashorgok két-két tángyérkarikákkal 5.

A barom istállóokban 8 fejős tehén, tőgyellő tehén 2, meddő 1, üsző borjú 4, harmadéves üsző 1, tavaji üsző 3, öreg bika 2. harmad éves barna 1, negyedfü szőke 1, öreg tulok 1, ötödfü tulok 1, karika szarvú kék 1, fenálló szarvú sárga 1, begén (?) szarvu kék 1, tavaji ökrörborju 2.

Béres szekér 2, béres 4, béres ökör 15.

Sértések: öreg kan 6, öreg ártány 44, öreg eme 56, ebben malaczos 12, idei malacz, ártány 10, eme 22.¹⁾

A vár alatt a Görgény vizén van *lisztelő malom* két kerékre, *kásatorló malom*, *papírmalom*, van *jégvermes kert*, *kovácsló szín*.

Az udvarház mellett tölgyfatalpra sövényből font s tapasztott ház, mely ő nagyságok ittlétében a papok háza.

¹⁾ Orsz. Levéltár kincstári oszt. L. Fasc. 296.

A várral szemben van egy nagy major szőlő, 400 ember kapálja meg egy nap alatt. Havas van 28. ¹⁾ Ezeken sok juhot szoktak legeltetni. A régi Regestrumok szerint van rajtuk 18 eszténa, némelyiken 190, 200, 300 juh is van, mindeniktől egy pénzt fizetnek. Bőv makkterméskor 20,000 sertést is hajtottak fel az erdőkre, 1000 meg is hízott rajta; bő terméskor minden 15-ből egyet dézsmában vesznek el, kinek nincs annyi, mindeniket két-két pénzzel váltja meg; pásztorpénzt minden pásztortól 1 frtot vesznek a fiskusnak. Csinálnak az erdőkön teknőket, tángyérokat, s abból is tizedet adnak, szolgálni mindennap tartoznak az időhöz képest.

Kis-Oroszfaluban van lisztelő és fűrészmalom, van 12 darabont, a kik a boron kívül semmiből dézsmát adni nem tartoznak.

Kincsesen van 2 darabont, Orsván várhoz szolgálók, Kasván 4. M.-Bölkényen 9. Petelyén 2. ifjú Rákóczi György collatiójából, Hodákon 2. Alsó-Köhéren darabont hely nem volt ab antiquo, de most két darabont folytatja nemes helyről. Adorjában, Oláh-Bölkényben nincs említés róluk, Héttükkön régi darabonthely 5, Radnóthfáján 6, Felső-Bölkényben 1 régi darabonthely, Szent-Mihálytelkén várban szolgáló 2 darabonthely, Sarapházán van 1 darabont, Kis-Oroszfaluban nincs.

Az oroszfalvi határon van egy ó, veszni tért sóakna, tölgyfa sásfákra, talpakra csinált hitvány gyepölye (?), fedele rozsz, megbomladoszott, fennálló csiga gerendelye alól vas csapon fordúl, töve vas karikákhoz erősítve, kitoló gerendélye alól vas csapon forgó s szintén vaskarikás; ezen van öreg, viseltes kötél mintegy 50 öl, viseltes ó táska, e mellett van egy sövényből font hitvány pajta szalmafedél alatt, rajta egy hitvány fenyőfa ajtó, facsap lakatjával és kulcsával. Van itt vágás só 2850. Ezen akna fenekiben van egy felütő nagy vas pörö, (*így!*) 1 vágó vas csákány.

A sóvágás rendi ez. Minden sóvágó maga gyertyájával 50 — 50 vágás sőt tartozik hetenként vágni s fel is bocsátni; arról való fizetések 18 vágás só, melyeket a szám-són kívül magok vág-

¹⁾ Csak összehasonlíthatás kedvéért igtatom ide, tudva a nevek rendkívüli hibás-voltát, a mi az oláh nyelv nem ismeréséből származik. A legrégebbi metalisok és a beigtatásokról kelt jelentések eredetijeit egyedül csak, a mikből a hibák megigazíthatók. Álljon hát itt a többi mellett ez is.

1. Funeselul havas. 2. Bunyásza. 3. Batrina. 4. Kereszthegey [itt négy érthetetlen szó.] 5. Basta. 6. Punga. 7. Kisebbik Drágoss. 8. Nagyobbik Drágoss. 9. Tatárka. 10. Mező havas. 11. Genyásza. 12. Fraczellaza. 13. Második Mező havas, holott ő nagysága marhái s juhái legelnek. 14. Szaka. 15. Kacza. 16. Szikirle. 17. Bredeczel. 18. Koprian. 19. Priszlop. 20. Fatacsune. 21. Tarcsa. 22. Blencza. 23. Suhorita. 24. Sandra. 25. Dobroly. 26. Moja. 27. Gyalu lat. 28. Szelesel.

nak ki magoknak. A miveseknek fizetések hetenként, mikor dolgoznak, personatim öt—öt vágás só, melyet az szám-sóból adnak ki; a bírónak szabadságában van ezer sőt kívágni, fertályosnak 500-at. *Item*: minden sóvágó minden 50—50 sóvágás után öt—öt sőt tartozik adni, mivelhogy a só romladoz. *Item*: száz vágásról (?) [tán kimaradt: melyet] pénzen eladnak, tíz vágás fel-sőt adnak; a kovácsnak a fiskuséból jár fl. 6. *Item*: a nemességnek is szokott só járni, kik 100 vágástól 4—5 véka zabot, az 12—12 öt szoktak adni,¹⁾ melyet az udvarbíró kezébe szoktak adminisztrálni, mindazáltal czédulát vevén a számtartótól felőle . . . Papoknak, tiszteknek sallarium nélkül juxta quantitatem (?)²⁾ szoktak adni.

Az uradalom tartozandóságaiban a törvénykezésről ezt írja: A pert a bíró székin kezdik, ott nem tetszvé, a krájník (?) székre, onnan udvarbíró uram elibe. A bírságok: vérbírság 1 frt, panasz bírság fél frt, kék bőr [ha kékre verik] 80 pénz, mely is az udvarbíróé, egyéb bírságok 2 része a fiskusé, harmada a bíróé.«³⁾

Egy 1712-ben dec. 16—17-én Görgény-Szentimrén Böl-kényi Székely András tordamegyei szolgabíró és Csapi István görgény-szentimrei nemes által készített Urbariumban ezek az érdekesebb adatok.

A várral szemben van azon szőlőhegy, a melyről mindig lövették a várat; elpusztulása után az alsó határban volt egy 41 $\frac{1}{2}$ köblös szántó, a felsőben 44 köblös. Havas 29 volt;⁴⁾ mindenik havason volt tanyahely [*villa*], mikor juhokat vettek fel, dézsmát akkor szedtek, 1-től egy denárt. Van két nagy havas: Mes-

¹⁾ Az eredetiben is ily érthetetlen.

²⁾ Hiányzik egy szó.

³⁾ Nincs aláírva, tehát egyszerű hitelesítetlen okirat. Az uradalom Lucz András Provisorinak adatott át s ez alkalomból készült. Ezért azonban adatai hitelt érdemelnek.

⁴⁾ Neveik: 1. Fanitsalul [magyarúl: Fantsal.] 2. Bunyasza. 3. Batrina. 4. Kerekhegy. 5. Basta. 6. Punga. 7—8. Dragus [nagy és kis.] 9. Tatárka. 10. Mezőhavas. 11. Gainatza. 12. Fratzilásza. 13. Mezőhavas [2-ik]. 14. Szilka. 15. Rokra. 16. Dénes mezeje. [Báthori Zsigmond 1590. minden szentek napja utáni ötödnapon költ s Szarvas-kendi Sibrik Gáspár részére kiadott beigtató levelében — Lásd: *Fragment*. V. köt. 855 lapon. — 1587-ről Thamásfalvi Dénes íratik Görgényvár provisorának. Vajjon nem erről van-e e havas nevezve?] 17. Szillye. 18. Bradutzel. 19. Kaprián. 20. Priszlop. 21. Facassune. 22. Tartsa. 23. Belentza. 24. Deherita. 25. Sandra. 26. Dobroli. 27. Moja. 28. Dialu lat. 29. Szál-láshely.

tere és Sziron, a miket Teleki Mihály foglalt volt el. Mikor bő makktermés van, az ott hizlalt sertések minden 15-két dézsmába fizették, ha nem volt annyi, egyért 2 drt. Bő makkterméskor 10,000 sertést lehetett legeltetni rajta. Itt több levélnyi hézag van, utána ezek vannak följegyezve.

A fejedelem ő nagysága görgényi puskás drabontjai tizedenként [*Decurio*] így következnek: I., *Barabás András tizede*, Magyar-Bölkényiek = 17. II., *Balási Márton tizede*, Radnóthfjaiak = 19. III., *Köhéri András tizede*, Hétbükiek = 16.

Kétes helyzetű puskások: Alsó-Köhérben 4, Felső-Köhérben 3, Libánfalván 5.

A görgény-szentimreiek törvénye és constitutiója ez: Ügyöket kezdik a falusi bíró előtt 3 frtig; ha tovább viszik, a provisor ítél; ha még tovább, a praefectus, ott minden ügynek be kell végződnie . . . «¹⁾

A puskások vagy darabontokról meg kell jegyeznem, hogy miután a Görgény vár közelében levő székelységet szabadságai ellen várszolgálatra nem lehetett kényszeríteni: önként állott elő annak szüksége, hogy azt valahogyan pótolni kell. A *Compilata Constitutiók* V. r. XX. XXI. Edictuma felvilágosítást nyújt erről, mely t. czikkek egyenesen a fejedelemet hatalmazták fel erre, még pedig oly kedvezménynyel, hogy e polgári sors ne gyűlölt, de keresett legyen. De nézzük magát a törvényt. »Hogy Nagyságod a haza szolgálatjára bizonyos számú jó puskásokról provideál, azt Nagyságodnak a haza javára néző több dolgokkal együvé számlálván, alázatosan megszolgáljuk — mondják az 1667-ik évben M.-Vásárhelyre egybegyűlt KK. és RR. — approbáljuk is, hogy Nagyságod két százat *nobilitálhasson* a fiskális jószágokból, úgy, hogy azok maradékja is, a fejedelemnek és a hazának azon állapotban szolgáljanak, tartozván azokat a puskásságra megtanítani. S ezek az országnak a fejedelemmel együtt hittel legyenek kötelesek.« Ezen intézkedést az 1668-ik évi országgyűlés azon kijelentéssel erősítette meg: »hogy ha találatnáának közülök olyanok, a kik a megnevesítésökkor eléjük írt feltételek ellen cselekedtenek, vagy pedig más színes merter séggel akarják a fiskust és országot megcsalni, azon helyek főtiszteitől [jól megvizsgálván előbb dolgait] visszavitessenek a jobbágyosságra«.

Legérdekesebb azonban azon leltár, melyet 1652-ben junius 1-én és következő napjain Rákóczi Ferencz azon évben választott fejedelen vétetett fel a vár és kastély ingó és ingatlan javairól, 9 ívnyi eredeti egykorú írás az Erdélyi Múzeum kézírattárában, melyből az akkor még épségben fennállott vár belső mivoltát,

¹⁾ Orsz. Levéltár, kincstári osztály. L. jegy. Fasc. 296.

alkatrészeit, különösen a bástyákat és más erődítéseket, úgy az ágyúkat, fegyvereket, hadi készleteket tartalmazó részeket röviden megismertetem. Sajnos, hogy az érdekes emlék hátul csonka.

»Felindulván a várba — így kezdődik a leírás — a kapu előtt jobb kéz felől van egy ó zsendelyes filegória. A vár kapuján gyalult fenyő deszkából párkányos fahevederekre fejes szegekkel vert egy kis gyalog ajtó visz be, a kapu két fele faragott kőből bolt formán csinált, előtte kősziklából ázott mély árkon deszka híd van, mellette az árok szélén jobbról egy újonnan kezdett bástya. A másik kapu fala is hasonló módon készítve, a kapu felett lövő-lyukak. A kapu között jobb kézre van a *darabont-ház*. Ebből nyílik a bástyára egy ölnyi belterjű félszer. Az alsó kaputól feljebb menve jobb kéz felől van egy három ölnyre felrakott új kőfal egész a szőlő felé néző új bástyáig, melynek egy darabja leomlott; mellette falrakásra való kövek s faragott cserfák. A belső ó régi kapun egy három lánczon felvonó, bikkfa deszkából csinált kapu s rajta egy kis gyalog bejáró ajtó. E kapu alatt az előtte levő árkon által egy kis emelcső híd s belől kétfelé nyíló, vas sarkon és pántron forgó s temérdek fejes szegekkel vert kapu, ezen gyalog ajtó. A kapuközben kőlábon álló tüzelő hely darabontoknak való, kétfelől 3 vakablak, fogas a darabontok puskájának, egy kis ágason rézharangoeska, a mivel a kapu betételére és beeresztésre szoktak csengetni. Egy czirkáló-nak való lánczos zergő pálcza. A kapu felől balra van egy kőfal, annak oldalán a kút lélegző lyuka, száján hat vaspánt. Onnan feljőve van egy pusztá ház, Porkoláb uram csináltatta, van benne egy gyalog dob.

»Innen felmenve a kapu felett való házba, itt van ágyúkerékhez való vaskarika, tángyéros 35, ágyúkerekéhez való vaskarikás derékszög 14, tengelyre való fojtókarika 2, kopja vas 29, ágyútengely végibe való vas kerékszög 20 — — apró taraczk golyóbis 277, ágyúgolyóbis 12 fontos 203, fáklyával kivető lámpás 1, vas szigonyos tűzes nyíl 8, vas golyóbis, apró diónyi, szakállasba való 29, kőfúrára való vas fúró 1, 12 vedres tonna bűdöskő, porlott, egy más tonnában mintegy 20 font, egy tonnában fenyőszurok.

»E ház felett van egy taraczk állásnak csinált, négy lábon álló filegória.

»A *Bót-ház*¹⁾ szegletében van egy eleven kút, 15 ágason álló, négy szegre csinált, a föld színén feljül erős, gárdás, négy szegre gerezdekre faragott, vízmerő vedre avatag, rajta 3 vasabroncs, vas-forgó kávéval, 39 szem lánczkarikával, a keréken 10 pánt, a kúthoz vederhez való jó két kötél, a kút mélysége 45 öl, a kötél is ahoz való. A kút mellett víznek való abroncsos kád.

»A kúttól megtérvén a *Tárház boltra*, az elsőben apró szerszámok vannak, a belsőben élelem, most egyebek közt volt 36 veder méz is.

¹⁾ A bót-ház népies kiejtése.

»Ebből kijöve, van a *kopja tartó*, tornáczczal; ebből két házón átmenve, a harmadikban van egy hitvány superlátos, virágformára festett nyoszolya, muskatéros nyakába való 27 fatöltés 3 szíjjon. Az *ebédlő palotára* egy festett, bélelt vassarkon, pántron forgó ajtó nyílik. A vár külső falán fenyő deszkából való bélelt padszék mind a kemenczéig. A kemence régi, zöld mázos.

»Egy más palotába menve, van pulhák forma ¹⁾ puská 25, ugyan olyan csontos 4; azon forma aranyos vasú, csonttal czifrázott ágyú 2, Tersényi ²⁾ forma puská 5, karabély forma, némelyik hosszabb, némelyik rövidebb 9, vas ágyú és aczélú hosszú puská 11, puskatok 21.

»Megtérvén e házaktól, az ebédlő palotából nyílik ki a várpiacz felé egy kis tornáczszoba, ebből a várra egy párkányos, festett, bogláros szegekkel vert ajtó visz. E házak alatt van egy pince, annak végében a szekérszín, mellette egy kis bolthajtásos kamara, a neve *golyóbisos bolt*, van benne szakállos vas golyóbis az Inventarium és benne levő rovás szerint, testálván felőle mind a porkoláb és Czájbert, (?) hogy egy is el nem költ benne, 3 tonnában 24,200 darab 35 fontos golyóbis, 103 12 fontos, 301 8 fontos, 4 12 fontos; 12 fontosnál nagyobb golyóbis 100, s egy tonna apró szakadék.

»A golyóbisos bolton elé menve jobb kézre a *Horgas ház* alatt való pinczében nyílik az ajtó egy félszer színhez, ebben lim-lom, a belső pinczében 3 láda sós káposzta. Ebből mehetni a *harmadik bolthajtásos* pinczébe, melyben két hordó méhser van.

»Ezen pinczéből kijöven a *Horgas házra* jutunk, továbbá egy *más házra*, ezekben főzelék, kendermag s több efféle volt. A harmadik házból az ajtó a folyosóra nyílik.

»A folyosóról letérvén jobb kéz felé a *Horgas házak alatt való* oldalpinczére nyílik egy ajtó, van rajta egy lövő-lyuk ki a Vadkert felé. Egy másik pinczében deszka álláson munitióhoz való ágyú, taraczk, szakállosokhoz való puská por van 71 tonnában, egyben 46 mázsa. Mind jó új por a porkoláb és pattantyús attestatiója szerint.

»Az ajtó felett a kapún kopjatartó, a falban köből kifaragva: KOVÁCSÓCZI ISTVÁN czímere. A *Horgas ház* híján van vadászsháló rajta levő kötelekkel nro. 73. Közel ehez egy boltocskában van 35 fontos golyóbis 4, 12 fontos 140, taraczk golyóbis 2283, 14 tonnában régi por 3 mázsa. »A várba feljövő út felől a *Horgas házak* végétől fogva a *Harcasfark* bástyaig van a köfalon 20 lövő-lyuk. Ebben van

¹⁾ Ez egy 1714-ki leltárban latinúl így van leírva: Sclopetum cum canone radiato platina prelo figurata prorsus antiqua cum rota exteriori [vulgo Pulhak.]

²⁾ A »Tessini puská« népies alakja.

négy, fokra kivető, fenyő rúdakon függő, négy vasküpius lámpás, fáklya-nak való.

»A köfalhoz ragasztott öreg s apró szakállas, agyaival, gémjeivel vesszeivel együtt van 116, ágyúhoz való réz serpenyő hosszú fáknon, új nro. 6. taraczkhoz való apróbb — portöltő réz serpenyő 6. Ágyú tisztító ecset, más végén való fa döröklőjével öreg s apróbb ágyúhoz és taraczkhoz való 13.

»A köfalon a szakállasok végében a *Harcasfark bástya* felé apró taraczkhoz való portöltő serpenyő 4, fanyelű taraczk tisztító van 1.

»A *Harcasfark bástyán* van egy boltformán faragott kapú forma bejáró hely, 6 fokú falépeső előtte, az ajtó felett = ISABELLA királyné czímere.

L ö v ő s z e r s z á m o k.

»Van a bástyában [*a Harcasfarkot érti,*] öt forgó taraczk, 2 mozsár ágyú, 2 seregbontó, egyik öt csőből, másik háromból álló, 2 fogason álló öreg és középszerű jó szakállas 9.

»A *Harcasfark bástya* padlásáról 13 lépcsős felmenés van a bástya padlására, rajta 74 ágyúvonó kötel. Itt vannak különböző deszkás házak, egyiknek végében egy kerek ház vagy bástya; e mellett a folyosó alatt egy réz taraczk, FERDINÁND császár öntette 1545, mellette egy falkony, mely síma, gyújtó lyukán réz fedél; a harmadik egy rövid, füles, Fejérvárt üdvözült Urunk öntette ágyú; a köfalról jő alá egy eresz, mely alatt négy öreg ágyú van, kettejét üdvözült BETHLEN fejedelem öntette; harmadikat, a köfal lyukon az udvarház felé állót BATHORI ZSIGMOND.

»A *Lisztos ház Harcasfark bástya* felőli végében az udvarházra néző kis *Veres bástya* felső részeiben mennek be egy kis boltba; van benne tüzes szerszám 55 veres korsócskában, ugyanott van egy vasesővű tüzes laptá; más laptá, fél rozsz, szigonyok benne; egy tüzes koszorú, vas csővű puskák benne, 12 fontos golyóbis, 3 fontos vas golyóbis 6, kisebb 2, 1 kötés fáklya; egy tonnában vas sulyom (?) 618 taraczk-golyóbis öntő forma, 3 szakállasba való réz golyóbis öntő, 12 vas-golyóbis öntő forma.

»Itt az ajtó közelében van egy más bástya, benne egyéb lim-lom között 11 belincs, kézre való, négye lakattal, kulccsal rablánczra való két rúdas vas, rab lábára való három köz karikájú vas 20, tömlőczhöz való 2 lakat, egyik bécsi.

»A pataki bástya delineatiója a Czejt ház¹⁾ felől, üdvözült urunk írása rajta. Kasamatájának mennyi bönnek, lövő-lyukainak hánynak, a fal magasságának s temérdekségének stb. mennyinek kell lenni, melyet

¹⁾ A *Zeughaus* magyarosított alakja.

— a mint a porkoláb mondja — üdvözült urunk azért hozatta volt ide, hogy a várnak az udvarház felől való oldalát a szerint építse.

»A vár közepén a tömlőcz előtt areczzal a kapú felé fordúlva egy sorjában 6 öreg, ezífrázott ágyú új vasas kerekeivel, agyaival s minden-hozzá való eszközeivel együtt épek. Csője, kereke, agya zsendelylyel beborítva végig, kerekei, agyai deszkákon állanak.

»A tömlőcz sziklából kivágott, mélysége negyedfél öl a földszinig, torkolatja tölgyfa gerendákkal bélelt. Egy lélegző lyuka a vár piaczn levő tő felé van. Benne kaloda, mellette a tömlőcztartó háza.

»Ugyan a vár piaczn van, egy bevágott cserfagerendákkal bélelt oldalú tő, melybe a házak zsendelyéről négy csatornán — melyek lábakon állnak — foly be az eső víz — — — — —

A ki ezeket olvassa, igazat ad a krónikaíró Szalárdinak, midőn I. Rákóczi György éberségét, országa védelmezésében hű gondoskodását magasztalva, az 1644-ik évről így ír felőle:

»Már néhány esztendőttől fogva minden munitiókkal, öreg lövő szerszámokkal, mozsarakkal, tüzes készülétekkel, laptákkal, granátokkal, jó pattantyúsokkal várait és Zaigházait elkészítette. — — — Minden váraiban feles társzekeret parancsolt nagy titkon csináltatni s azokat éléssel megrakatta, elegendő vonó marhákkal és emberekkel minden várát készen tartván. . . . «¹⁾

Görgény 1652-ki leltára nyolcz év után is igazolta őt.

Eddig a vár leltára. A kert, udvarok, várkastély sat. leírása nem maradt korunkra. Azonban, a mit bírunk s a minek én csak csekély részét ismertettem, a későbbkori leltárak adataival kiegészítve, hű és érdeklő képét adja Görgény vára s a görgényi kastély múltjának.

V.

E századok ritkán a béke, többnyire vész és harcok századai voltak. Semmiben tartós állandóság. Ilyen volt Görgény vára sorsa is. A gyakori s viharos birtokátzállás nagy sorsváltásoknak tette ki őt és birtokosait. Olykor kettő-három is követezte, s véres tusában fárasztották ki egymást és az országot trónkövetelő fejedelmek. Néha meg sem pihent benne az egyik tulajdonos, már más következett utána. A hajnal nem azokat találta ott, a kik estve pihenésre hajtották le fejüket. A vígan vacsorálók vagy ebédelők pohárcsöngését ágyúdörej váltotta föl, s a vész moraja asztal mellől a várfalak ví-folyosóira, a kapuk és

¹⁾ *Ujabb Nemzeti Könyvtár*, MDCCCLXIII, 227. 238. II.

bástyák védelmére riasztotta fel az együtt mulatókat. A mint a vajdák- és székely ispánoktól magánosok kezébe ment át a vár, nem volt többé állandóság életében: kézről-kézre jutott mint szerencselabda, forgott, mint a szélvész által elsodort test: vívták, fenyegették, ostromolták és bevették, falait, bástyáit lerombolták és ismét újra építették; mert fekvése szép volt, a vár nem könnyen bevehető, hadászati és országvédelmi fontossága nagy. E hadi állomást sem barát, sem ellenség figyelmen kívül nem hagyhatta.

Hadd beszéljek el némelyeket, a mik benne, kivüle s érette történtek.

Érdekes Kovacsóczi Istvánnak Rákóczy Zsigmondtól 1607. octób. 15-kén kiadott parancslevele tartalma, melyben intette az erdélyi közügyigazgatót, hogy a tőle Báthori Zsigmond fejed. nevében törvénytelenül elvett s Bocskai István hívének adott Görgényvárát adja vissza. A fejed. az ő atyját, esküje s az ország törvényei, nevezetesen a II. Endre király aranypecsétes szabadságlevele ellenére perbeidézés, kihallgatás és ítélet nélkül az ország más legjelesb embereivel együtt 1594. Kolozsvár piaczá János fővétele napján [aug. 29.] pelengéren [*in Gemonia*] lenyakaztatta.¹⁾ E lépésnek eredménye nem lett, de a magyar nemzet erős jogérzetének örök tanúsága lesz az, méltó Klió följegyzésére.

Básta 1602. Erdélyt meghódította, Görgény várát hatalmába véve, őrséggel és védelmi eszközökkel megerősítette. Bogáthi Miklós és Menyhért, két hatalmas székely főúr, mint magukét vissza követelte. E férfiak kezében a székelység szíve s karja volt. Nem lehetett kérvényöket megtagadni. A vár felsőbb parancsra ugyanazon császári hadvezér által visszaadatott birtokukba.

1603. Székely Mózes hatalmába került. E győztes hadvezér Kolozsvárt is hódolásra bírta s elfoglalásakor 15 jezsuitát talált a Báthori-féle Universitásban. Hogy őket a nép haragja s az országban szét barangoló tatárság bántalmazásától megvédje, Tholdi István buzgó katholikus pártfogása folytán a Bogáthiak várába Görgénybe küldötte, hogy ott szabad lábon tartassanak.

Ez évben történt, hogy Básta Báthori fejedelem nevében Capreoli Tamás olasz ifjú grófot a székelyek közé küldötte, hogy őket fegyverre bírja. A két Bogáthi elfogatta s Görgény várába záratta. Már eltelt néhány nap s Miklós Székely Mózes táborába távozott. A fogoly olasz észrevette, hogy Menyhért úr nem igen ügyeltet rá. Egyetértve titkon néhány hívével, egy éjjel elillant. De Bogáthi hamar észrevette, összes szolgálait fölfegyverezve, gyorsan utána iramlott, utólérve, várába visszavitte, bilincsbe verette,

¹⁾ *Fragment.* IX. köt 757—791 ll.

nem sokára a radnóthi táborba s onnan fogságba Gyula-Fejérvárra kísértette.

Báthori Gábor 1610-ben itt tartózkodása alatt határozott Aranyos-Rákosi Székely Boldizsár ügyében, őt febr. 10-kén kelt fejedelmi levelében »Sinkfalvi« birtokos nemesnek mondván ki.

Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt békés napokat élt Erdély. Mindkettő itt töltötte az év egy részét udvarával együtt. A várat bővítették, ujonnan emelt bástyákkal és védművekkel. Mikor háborúra készültek, Görgény várát ágyúval, fegyverrel, hadi szerekkel és őrséggel megerősítették. Békében nagy s víg vadászatok tartottak. I. Rákóczi György — a mint Szalárdi írja — halála előtt kevéssel is Vécs várából Görgénybe ment s a konyhamesternek meghagyta, hogy a Mocsár nevű erdőn készítsen ebédet, elrendelte, hogy vonják fel a vadászhálókat s az ebekkel várják be őt meghatározott helyen. Ez erdő Petelétől fel a görgényi vár alá egy jó mértföldet tart. Egészen a csíki havasokig nem szakad meg, s igen termékeny makkos erdő is lévén itt: mindenféle vadaknak, medvének, vadkanoknak, erdejeknek [?], szarvasoknak, gímeknek, őzeknek sokasága igen tartván, csodálatos, a mint a fejedelem gyönyörködék azon való vadászásban, s mindenkor nagy tilalomban is tartatván, szüntelenül elég vad vala ott a nagy havasokról. . . .¹⁾

»A fejedelem — írja tovább — ebédig vadászott, de már enni sem tudott, teste lankadt vala, Görgényvára hegye alatt fundamentomából nem rég ujonnan építettett szép házaihoz siet vala, a hol a napot unalommal töltötte, vacsorát is csak imígy-amígy ett, s másnap elindult Maros-Vásárhely felé. Onnan Fejérvárra, ahol octóber 15-én meghala. . . .«

Erdély egyik legkitűnőbb fejedelmének kedves mulató s vadászó helye Görgény vára volt. Tetteiben gazdag életének itt folyt le nagy része, itt hagyott maradandó nyomokat alkotó szelleme.

A Görgény vár alatti kastélyban volt találkozása Bartsai Ákos és Kemény János fejedelmeknek, a mi azonban nem hozott létre közöttük békét. Kemény János ide hívatta meg vadászatra ellenfele testvérét, Bartsai Endrét, elfogatta s kivégeztette; azt tette Bartsai Zsigmonddal, utóljára őt magát is saját várában fogolylyá tétette, nem sokára Kővárra kísértetvén, útközben megöletett. Halála előtt kevéssel Görgény várát férje szeretete bizonyágául nevének Bánffy Agnesnek írta be 7000 forintban. Szerencsétlen esete után elvették az özvegytől; a ki később, mint Kapi Györgyné országgyűléstől kérte kielégítését, az a fejede-

¹⁾ Szalárdi, Ujabb nemzeti könyvtár, MDCCCLIII. 234 l.

lemnek adta át oly módon elintézés végett, hogy azon összeget a fiskusi jövedelmekből fizethesse meg. A fejedelem évenként 1000 frtot ígért a váradgyai kikötő jövedelmeiből a 7000 frt megfizetéséig. Kapiné kevésnek tartotta s nem fogadta el, meg sem köszönte. Erről a fejedelemné értesülvén: a gyula-fejérvári káptalan előtt tiltakozott férje ajánlata ellen, mint a mi az ő tudta nélkül és akarata ellen történt, ezért és mert elnem fogadtatott, semmisnek nyilvánította s ha a fejedelem ezután is ígérétét teljesíteni akarná, ő azt eleve megsemmisültnek, törvénytelennek nyilvánította.¹⁾

Midőn Teleki Mihály 1690. a Tökölyivel szemben vívott zernyesti ütközetben elesett, összevagdalt testére a fejedelem a maga ingét és ruháját adatá s közönséges koporsóban Görgény várába küldötte feleségének.

1703. Rabutin tábornok megértvén, hogy Görgényvár úrnője, árva Véér Judith fia, Teleki Mihály, a Rákóczi hívei közt van, az erről semmit nem tudó anyát, mint rebellist, saját várából kiutasította s kincseit és minden drágaságait elkoboztatván, Szebenbe küldötte.

Az utolsó harczot Görgény váráért 1708. vívták Rákóczi nevében Rátoni István és Rabutin császári hadvezér. Hét hónapig tartott az ostrom, a magyaroknak immár csak e vára volt, mikor ez elvész, tudták, hogy elbukott vele Rákóczi s vele a magyar szabadság ügye. Rabutinnak 800 emberébe került a vár bevételé, Rátoninak ön és leghívebb hajnoktársai életébe. Ostrom alatt és után a vár földig leromboltatott.

Építési időkoráról semmi adat nincs, római jellegűnek mondják hatalmas vastagságú kettős vár-övéről. Restauratorai Izabella özvegy királyné, Kovacsóczi István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György, a kiknek a vár különböző kapuin és épületrészeiben nevek a múlt század elejeig fen volt. Legtöbbet tett azonban I. Rákóczi György.

»Görgény várának — úgymond Szalárdi — azért, hogy csak az északról való szőlőhegyről lehessen lövéssel ártani, ez ellen egy igen erős körakású két szárnyu öreg kazamatás bástyát indítatott vala és a vár piacznán lévő egy alkalmatlan hegyes kősziklát, sok munkával, pénzes tótokkal felvágatván, a piaczt megterésítette vala. Görgény-Szent-Imre felől a várhegy alatt fejedelmi új házakat fundamentomából építtetett, a várhegy napkelet felőli részén egy igen nagy cseres bokros erdőt kiirtatván, a várnak nagy alkalmatosságával szép kaszálókká tette.«²⁾ Egy 1725-ki összeírásban I. Rákóczi alkotásának íratik az úgy-

¹⁾ Kelt a káptalani bizonyítvány, 1676. dec. 1.

²⁾ Szalárdi, 238 l.

nevezett *veres-bástya* is.¹⁾ Oly kedves helye volt ez az erdélyi fejedelmeknek, hogy ők és hitveseik a nyár nagy részét s a szép őszi napokat e kies vidéken töltötték.

Ily múlttal bíró királyi vár és korona-uradalom méltán nyerte meg a magyar királyi korona örökösének rokonszenvét.

JAKAB ELEK. ²⁾

¹⁾ Ez úgy látszik, kedvencz színe volt a fejedelemnek; mert Váradon is emeltetett a várban *veres-bástyát*.

²⁾ Felolvasásom első közleményében a 326. lap 19-ik sorában »I. Béla és« így kiigazítandó: *I. Béla után*; a 20-ik sorban »1059-ben« így: *1062 után*. A 21-ik sorban ez »II. István alatt« így igazítandó meg: *II. István*nak, a 22-ik sorban: »azzá lett 1087-ben« így: *társuralkodóvá lett 1130-ban*.

A 329 ik lapon 15—17. sorban utolsó székely ispánnak »Csuzi Tomori István« tévesen van írva *Szapolyai János helyett*; ugyanazon sorokban ez: »Megjegyzendő, hogy LXXIII. székely ispán« így igazítandó ki: Megjegyzendő, hogy LXXIII. székely ispán *s részeit alispán, stb.*

A 333. lapon 12-ik sorban ez: »koronájokban« így igazítandó ki: *korona-jókban*; a 335. lap 21-ik sorában »eximio« helyett *eximia*, 25-ik sorban »nostrum« helyett *nostram arcem*, 30-ik sorban »pumatis« helyett *dumetis*, »Vellibus« helyett *Vallibus*, 31-ik sorban »piscataris« helyett *piscaturis*, 31—33 sorban »quorumlibet utilitatum« helyett *quarumlibet utilitatum*, 35-ik sorban »vitis metis« helyett *veris metis*, 38-ikban »jusse« helyett *juste*, 41-ben »perpesuo« helyett *perpetuo* olvasandó.

A tévedésért a közönség szíves elnézését kérjük.

A GRÓF HALLER FIUK ISKOLÁZTATASA

A XVIII-IK SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

A következő 172⁹/₃₀-ki tanévre ismét mind a négyen Károlyban maradtak. István ekkor már a rhetorikai osztály hallgatója lett, Gábor és László alatta jártak, Sándor pedig ekkor — három évi tanulás után — mint mestere írja: »olvasásra kapott.«

Az iskolákban az osztályok ez időben még nem voltak annyira elkülönítve, sem pedig az egyes osztályok végig hallgatása nem volt az egy évi időhöz szabva, járt mindenki az egyes osztályokba addig, míg az ottan előadatni szokott tantárgyakat teljesen el nem sajátította, s ennek az ú. n. defensio vagy disputatio által nyilvánosan jelét nem adta. Gyakran a szülők magok kívánták, hogy az ifjú tovább is az illető osztályban maradjon néha két-három éven át; viszont ha tehetségei folytán valaki nyilvánosan meggyőzte tanárait arról, hogy az illető osztály tantárgyait jól elsajátította, évközben is könnyen átléphetett a felsőbb osztályba. Gróf Károlyi Sándor sem tartotta magát az osztályrendszerhez, hanem minden tantárgyra addig taníttatta unokáit, míg azzal teljesen készen nem voltak. Erdős egy ízben maga írja 1731-ben a grófnak Haller István felől, hogy legalkalmasabb volna őt logikára Nagy-Szombatba vagy Budára adni, mert ha a rhetoricában (VI.) jövőre is megmaradna, — azt már tudván — csak henyéléssel töltené idejét.«

Maga a tananyag — mit egy év alatt végezniök kelle, nem volt ugyan sok, sőt nem is volt kellően meghatározva, de az idő legnagyobb részét a diktálás vette igénybe, mivel a tanár az egyes tantárgyakat tankönyv nemlétében, tanítványainak tollba mondotta. Erdős István a felsőbb osztályokban tanított s ez évben már a bölcsészetet is elvégeztette, persze röviden — tanítványaival. Az iskolai év végével ismét mindannyian Erdélybe útaztak.¹⁾

¹⁾ Az 1728—29—30. évek alatt az említett számadási könyvben a Haller gróf fiúk szükségleteire kiadatott a többek között: »1728-

Ez ideig — 1730 sept. — egy helyütt jártak a fiúk folyvást iskolába részint Pozsonyban, részint Nagy-Károlyban; az 1730¹/₁ tanévben már megoszlanak. Erdőst a rend kormány Nagy-Károlyból Nyitrára helyezé át, hol a gymnasium szintén convictussal volt egybekötve; ő rábírta a grófot, hogy legidősb unokáját H. Istvánt, kinek szintén kedve volt hozzá, engedje vele menni Nyitrára. Gróf Károlyi Sándor ebbe beleegyezvén, István gróf az 1730¹/₁-iki tanévre a nyitrai gymnasiumba ment, de ismét csak rhetorikai (VI.) osztályba; ellátás végett e convictusba adatott, felügyeletével pedig ismét Erdős bízott meg.

A nyitrai gymnasium a kegyesrendiek legjobb és leglátogatottabb iskoláinak egyike volt, hol a tanuló ifjúság száma néha az ezret is felülhaladta. A tanárok, illetőleg a nyitrai kegyesrendiek száma 18—20 is volt. Erdős itten is a magasabb osztályokban tanított, otthon pedig még külön is elővette István grófot s kivált a német nyelv miatt sokat foglalkozott vele, mivel daczára a több évi tanulásnak, az ifjú Haller nehezen bírt e nyelvvel megbírkózni s még mindig gyenge oldalát képezte, pedig nagyatyjának határozott akarata volt, hogy azt elsajátítsa s e végett mostan is gyakran írogat Erdősnek. Jellemző a mit a kegyesrendi tanár a gróf ilyen leveleire válaszol: »parancsolatja szerint — írja — alkalmaztatni fogom akárminemű módra való felnevelését s fogadom is Excellentiádnak, hogy se a német szó gyakorlásában, se másban fogyatkozás nem leszen. István úrfira úgy kívántam mind lovaglásban, mind másféle dolgaiban vigyázni és vigyáztatni, hogy egészségében kár ne essék, sem erkölcsében; hasztalan társaságtól is megoltalmaztam.«¹⁾

Egy évet töltött István gróf a nyitrai gymnasiumban. Év közben tanáraival nem egyszer kirándult nagyatyja házához

ban a három úrfi kardjának ezüstös hüvelyecért 101 frt 80 kr. — készpénzül 7 frt. — 1729-ben: István úrfinak egy pár rézkengyelért és két vas ért 13.25. — Egy selyem övnek gomboztatásáért 8.50. — 1730-ban: Mélt. Sándor úrfi kardjáért 18 for. — Mélt. István úrfinak 1¹/₄ selyem posztóért és egy gerényes süvegért 13 frt. — László és Gábor úrfiaknak téli süvegre 11 for. — Az úrfiak dolmányihoz, nadragihoz való selyemért, zsinórért, kapcsokért 3.55. — A mélt. úrfiaknak 42.30. — 1730 sept. 2-án az úrfiaknak comoediára 16 frt. — (Károlyi levéltár Budapestén 7 fiók, 82 sz. a.) — 1730-ban az iskolai év végeztével aug. 21. és 22-kén N.-Károlyban is nyilvános vetekedés tartatott a philosophiából, melyben H. István gr. is részt vett; oppugnatorok voltak a franciscanusok, minoriták, jezsuiták s a debreczeni piaristák. Az ünnepélyen gróf Károlyi Ferencz is részt vett.

¹⁾ 1731. aug. 30. (Gróf Károlyi lvtár.)

Pozsonyba, vagy a közeli bátorkeszii kastélyba a szünidők eltöltése végett. Kajdácsy, a volt nevelő egy ízben egész indignálódva írja Pozsonyból a grófnak, hogy »István úrfinak a mestere más három piaristával Exc. házánál voltak negyed napig sine ordinatione; értettem tőle, hogy a méltóságos úrfi az ünnepekre Pozsonyba szándékozik; nem tudom miképen excipialják az üres háznál.«¹⁾

A tanévet Nyitrán is drámai előadással zárták be september elején. A darabot ez alkalomra az iskola egyik tanácsa írta, s azt gróf Károlyi Sándornak ajánlotta. Mi volt a darab tárgya, nem tudni. A fő szerepet benne István gróf kapta, ki kevéssel azután a szünidőre Pozsonyba s onnan Nagy-Károlyba utazott.

Ezalatt az ifjabb testvérek: László, Gábor és Sándor az 1730/1-ki tanévet a n.-károlyi collegiumban töltötték. László — a testvérek között különben is a legkomolyabb — egész hévvel adta magát a tanulásnak s kivált a latin nyelvben tett jeles előmenetelt s társai között a syntaxisban mindig ő lett a győztes. Gábor is vitte már annyira a grammaticában, hogy néhány latin levelet írhatott nagyatyjához.

Az 1731. év novemberében ismét együtt találjuk a négy testvért Nagy-Károlyban, hova István is visszatért, hogy a bölcsészeti szakot, mely a mai VII. és VIII-ik osztályoknak felelt meg, magán úton — egy ottan levő kegyesrendi: Nemcsényi Adolf vezetése alatt végezze. László a poesis osztályba járt, Gábor a syntaxist végzé. Sándor szintén elsajátítván már az írást és olvasást, a grammaticához foghatott.

Nemcsényi k. rendi tanár, ki a n.-károlyi collegiumban a bölcsészetszetet adta elő s a ki a fiúk különös felügyeletével is meg volt bízva, Istvánt leginkább magán uton vette elő, hogy ha majd a philosophiai szakot illető tantárgyaival: — logica, lélektan, erkölctan, metaphisica, physica, mathesis, történelem — teljesen bevégzi, az akkori szokás szerint az egészből ismét egy u. n. universalis defensiot tartson, mit az egyes tanulók tehetségéhez és születéséhez mérten rendeztek több vagy kevesebb ünnepélyességgel.

Ilyen alkalomra ugyanis a tanár, kinek vezetése alatt végezte az ifjú a bölcsészeti osztályokat, az ezen osztályok tantárgyaiból különféle kérdéseket — thesis — dolgozott ki, a melyeket kivált a tehetősbek egy füzetben kinyomattak s azt valamely magasrangú főúrnak mint patronusnak ajánlották, kinek néha arczképe

¹⁾ Egy ilyen pozsonyi kirándulás alkalmával nagyatyjával a nádornál is megfordult tisztelgés végett 1731. sept. 24-én. (Gr. Károlyi S. naplója II. köt.)

is díszíté a füzet előlapját. Az ünnepélyes végdefensióra aztán szintén díszes közönséget és szakértőket hívtak meg, kiknek az említett thesisek egy-egy példányát kézbesítették. Néha maga a patronus is megjelent a vizsgálatra, melynek végeztével lakoma zárta be a nap fáradsáimait, mely egyszersmind a defendált ifjúra nézve a középiskolai tanulmányok befejezése volt.

Nemcsényi Adolf az István gróf ügyében sűrűn levelezik a gróffal, s midőn fölmerül a kérdés, hogy kit kérjenek föl pátronosúl a végső defensio alkalmából, nem késik kijelenteni, miszerint legjobbnak tartaná hogy ha erre Ferencz lothringeni herceget, a királyi helytartót kérnék föl, »a mi — úgymond — később is hasznára lehetne István grófnak«. ¹⁾ Gróf Károlyi Sándor beleegyezett e tervbe s most már csak a végrehajtás maradt hátra, a mi nem csak sok fáradsággal, hanem tetemes költséggel is járt.

Gróf Haller István nagyban készült e végső vizsgálatra. Mestere 1732. szeptember 10-én írja nagyatyjának, hogy »Pesta úrfi szorgalmasan készíti magát a defensióra, kinek csak nyolcz conclusiók hátra vannak még megtanulandók. Szeptember 3-án — írja — physicának és metaphysicának nagy részét elvégezvén, a többit is a mi még hátra vagyon, circa finem Januarii bizonynyal el fogjuk végezni, azután az universat circulusokban repetálni«. A tanév bevégeződén, még a szűnődő nagyrészét is tanulással töltötték Baktán, készülvén amaz ünnepélyes vizsgálatra, mely a mai érettségi vizsgának felel meg, csak hogy annak megtartására nem volt kötelezve az illető tanuló, hanem azért »a ki nem defendál — írja egyik levelében Nemcsényi — nem esik becsületére, s a tanulásban sem lenne olyan kedve«. ²⁾

A következő 1732^{2/3} tanévet is N.-Károlyban akarták eltölteni, de Nemcsényit a kegyesrend kormánya Vácra helyezé át, mit a tartományfőnök nem késik gróf Károlyi Sándornak már 1732 oct. 9-én — tehát mindjárt a szűnődő elején tudomására adni. »Hiszi — úgymond — hogy ezen mutatio mind a rendnek, mind a grófnak s unokája: gróf Haller Istvánnak is nagyobb hasznára lesz, mert Vácson azonkívül hogy a német nyelvben is

¹⁾ 1732 június 11. Ezen kívül még a következőket írja a grófnak: »Parvus Alexander in primis lingvae latinae elementis, Ladislaus et Gabriel in amoenioris musarum studio solertes solerter progrediuntur, quam hucusque praesetulit in philosophiae nationalis decursu progressum fecit laudabilem . . . ejusdem specimina daturus, postquam in publicam venerit, coronidem logicae inposuimus ultima Maji, eandem integro hoc mense et amplius in quotidianis circulis repetituri. . . .« (Károlyi levéltár.)

²⁾ 1733. július 17.

jobban perfiálhat az úrfi, a philosophiában is inkább előmehet, különféle bölcstani, belső és külső szerzetes és kanonok oppugnatorok találkozási ottan, holott Károlyban éppen semmi külső oppugnatorok nincsenek. E mellett nagyobb ismeretséget szerezhet az úrfi magának Pestre, a hova a többi úrfiakat is accommodáltatni kívánja Excellentiád; egyszer-másszor kirándulván pater professoraival uri méltóságokhoz, maga a cardinalis,¹⁾ jelen szokott lenni a defensiókon, az is nem keveset conferál az úrfi kívánatos és dicséretes profectusságának. Collegiumban mieinkkel accommodáltathatjuk asztal- és szállással. A két világi conphilosophusának, hogy azok is tanulástól el ne maradjanak, létszen becsületes accommodatiojok. Pro defensione deservialandó és felséges Lotharingus herczegnek, ha tovább is úgy fog tetszeni, dedicálendő thesiseket úgy lehet készíteni mintha Károlyi Collegiumban absolválta volna egész philosophiáját az úrfi, — nagyobb részét ottan absolválván«.

Ezek után István gróf csakugyan Vácra került a convictusba, hol Nemcsényi vezetése alatt folytatta előkészületeit a defensura; a hétköznapiak redszerint tanulással teltek el, míg vasár- és ünnepnapokon rendesen, díszmagyar ruhában, kardosan — a bibornok püspöknél tisztelgett, ki ebédre is gyakran megmarasztotta. A többi testvérek: László, Gábor és Sándor, bár Erdős István nagyon ajánlta nagyatyjoknak a nyitrai iskoláztatást, Pestre kerültek fel, ugyancsak a piaristák gymnasiumába, hol László ezúttal a rhetorica, Gábor alkalmasint már a poesis osztályba került, míg az ifjabb Sándor a grammaticába.

Nemcsényinek Vácson majdnem minden idejét az István gróf defensiojára készitendő thesisek vevék igénybe; mert mindama tantárgyakból, miket eddig végeztek, egyes tételeket és kérdéseket vettek föl. Az így összegyűjtött kérdéseket aztán könyv alakjában lenyomatták, mely füzetnek előlapján volt a lothringeni Ferencz herczeg arczképe, egy másik lapon pedig ajánló beszéd hozzá.²⁾ Az egész füzet igen csinos és művészi kiállítására pozso-

¹⁾ Gróf Althan Frigyes püspök.

²⁾ E beszédek szövegét maga a herczegprimás, gróf Károlyi Sándor és Nemcsényi közösen állapították meg. Néha az ily thesiseken a patronus arczképével kívül a defendáló ifjúé is lefestetett s azonkívül különféle symbolumok is díszíték. P. Adolphus és gr. Károlyi S. között is az egész tanév alatt sűrűn folyik a levelezés a thesisek nyomása, annak külső alakja és díszítményei végett. A gr. Haller István thesisein a saját arczképe azért nem foglalt helyet, mivel előre látásból ez alkalommal jóval többet készitettek a szükséges számmál, hogy később 1—2 év múlva, ha László és Gábor is elvégzik a philosophiát, ugyanazon thesi-

nyi sculptorok közvetítésével Augsburgban eszközöltetett s az egész költség fejében 624 frt fizettetett ki Nemcsényi kezeihez.¹⁾ Nehány díszpéldány készíttetett belőle a lothringeni herceg, a primás, a váci bimbok püspök és az öreg gr. Károlyi S. számára, míg a többi — körülbelül 150 példány — egyszerű papiros volt. Nemcsényi 1733 július 17-én írja Vácztól a grófnak: »Értem hogy Exc. nagyon aggodik a thesisek miatt, mivel a pozsonyi és augsburgi sculptorok munkái egymásnak nem tetszenek s egymást ócsárolják; hasonló ez eset ahhoz, hogy a pozsonyi vargáknak se tetszik az, hogy a magyar dámák Bécsből hozatják a czipellőseiket, s azt meg nem bocsáthatják nekik, hogy ők jobb mesterek és szebb munkát készítenek.«¹⁾ Figyelmezteti egyszersmind a grófot, hogy ha később László és Gábor úrjak a philosophiát a jezsuitáknál végeznek, akkor a most készített thesiseket ott nem használhatnák, mivel a professor azt ottan el nem fogadná disputatióra, — de ha nálunk vagy más szerzetnél defendálnának — úgymond — a kis úrjak a Pesta úrfi thesise alatt, a defensio nem kerülne többé 100 tallérnál, míg a jezsuitáknál 1000-nél is többé.

Egyszersmind azt a kérdést is fölveti, hogy hol tartsák meg a defensiót? Váczon-e vagy Pesten? és hogy kik legyenek az oppugnatorok? E kérdésre azonban megfelelt maga a rend tartomány főnöke, ki az egész szertartásnak a megtartását Pestre rendelte, mint levelében írja, azért »mert biztos reménységgem van hogy itt Pesten peragáltatván említett defensio nagyobb solemnitással, bővebb frequentiával — itt helyben levén mind a két tekintetes tábla — mind mértékletesebb költséggel végbe mehet, mivel délutánra rendelvén előbb említett defensionak foly-

sekkal defendálhassanak, mit nem tehettek volna ha már a bátyjok arczképe van rajta. (Pater Adolphus levelei gróf levéltár Budapestén.)

¹⁾ Gróf Zichy Károly 1720-ban — mint p. Adolphus írja — »sub auspicio föls. királyunknak defendálta philosophiáját, s akkor 1000 tallérokat fizetett a thesisekért. (Levelei gróf Károlyi lvtár Budapestén.) A számadások között előfordúl e tétel 1734-ben 18 Januarii. mélt. István úrfi thesiseinek kifizetésére p. Adolphusnak 624 frt 30 kr. (1732-ben.) István úrfi maga thesiseit presentalván, annak összekötésére való pántlikáért 78 kr. 1733. 30. august. Fabritius János mathematicusnak, István úrfi thesiseinek delineatiójaért 30 frt. — Ugyancsak ez évben a számadások között előfordúl még a Haller gróf kisasszonyok számára két darab gyűrűért 18 frt. O. Lázár zsidótól vett 1792 szemgyöngy, á 50 den. = 896 frt. — Leman Hesz zsidónál két gyémánt keresztért s két fülbevalóért egyszer 1200 frt., máskor 180, harmadszor 355 frt. s negyedszerre a még hátralevő rész is 465 forint. — (Károlyi lvtár Bpest 7 fók 82.)

tatását, valamely uzsonnára, avagy — a mint mondják, oly actus után, »*merenda*«-ra lehetne csak az elejét a méltóságos auditoroknak tartóztatni; a defensiónak tisztességes véghezmenetelén magam is munkálódván, invitálván pro primo argumento prépost Nozdroviczky István uramot, a kir. táblának praelatusát, a ki is igérte szolgálatját.«¹⁾

Nemcsényi e rendelettel maga is nagyon meg volt elégedve, és pedig — mint a grófhhoz írt leveléből kitűnik, azért »mivel ha a vendégek délutáni 3 órára invitáltatnának, Váczon tartatván a defensio, kényszerítettnének az éjszaka is Váczon maradni a hol nincs elég jó alkalmatosság nagy méltóságokat excipiálni, továbbá azért is, mivel oly méltóságok is vannak, a kik Váczon a cardinalis püspök reverentiájára menni nem igen kedvellenék, Pesten pedig az actust több méltóságok ékesítenék jelenlétekkel. Igéri továbbá, hogy ha Pesten tartatik is a defensio, az arra való argenteriat beszerzi.«

Többféle akadály elhárítása után végre sikerült a defensio napját kitűzni 1733 szeptember 27-re, egy vasárnapi nap délelőttjére. és pedig Pestre. Ferencz lothringeni hg, királyi helytartó, miután a neki ajánlást elfogadta, a maga képviselével gróf Csáky Zsigmond tárnokmestert bízta meg, de miután ennek is országos dolgai akadtak, ő sem jöhetett le. Az ifju gróf Haller István a vizsgálat napján színes magyar díszruhában, kardosan jelent meg²⁾ tanárával a helyszínén, a hol számos hallgatóság előtt eddig végzett tanulmányaiból kelle számot adni. A kérdések e tantárgyakat illetőleg az említett füzetben valának feljegyezve s ezek között válogathattak az illető vizsgálók. Meghívott fő vizsgálók voltak Nozdroviczky István préposton kívül még a piaristák pesti házának rectora, és Nedeczky ferenczrendi szerzetes. Mint vendégek jelenvoltak a kir. tábla — és a hétszemélyes tábla bírái, kik István gróf szabatos feleleteit dicsérettel halmozák el. A vizsgálat elég hosszan tartott, mivel délelőtt kezdettvén meg, még a délutánra is kijutott. Este kedélyes vacsora zárta be a nap fáradalmait, melyet Nemcsényi rendezett a vendégek számára, utána pedig néhány nappal István gróffal együtt az öreg gr. Károlyi Sándorhoz indultak tisztelegni, ki a befejező vizsgán nem lehetett jelen.

A vizsgálat után küldtek a nyomtatott thesisekből Ferencz

¹⁾ Cörver Elek levele 1733. sept. 3. (Gróf Károlyi ltár Buda-
pesten.)

²⁾ 1733. sept. 18-án írja nagyatyjának: »A defensióra az kard-
szíjamnak elküldését parancsolni kegyesen méltóztassék, mivel fekete
zsinór levén a kardomon, a színes ruhához nem illik.« (Károlyi ltár
Bpesten.)

hínek 2 selyem és 12 papiros példányt, a primásnak pedig egy selyem és 3 papirost.

István grófnak e vizsgálatnál középiskolai tanulása be volt fejezve; ő 19—20 éves lehetett ekkor, de nagyatyja őt még további kiképzetésben akará részesíteni, azért felsőbb tanulmányai végett, jogot hallgatni, 1733 őszén Bécsbe küldte.

Valamint előbb, úgy most is voltak a Haller fiuk mellett inasi vagy szolgai minőségben alkalmazva egyes szegényebb tanulóknak, kik a gróf úriak mellett naponként a szükséges munkát végezték s ezért teljes ellátást nyertek, hogy tanulmányaikat ők is folytathassák. Az ily inasok között nem egy egészen végig járta az iskolákat ura mellett. Mostan is, bécsi útja alkalmából egy szegény ifjú embert, Jákei nevűt vitt magával István gróf, ki vele lett volt a jogot hallgatandó, de ez már a jövő tavasszal katonának állott be.

István gróf egyideig szorgalommal hallgatta az egyetemi előadásokat s több ízben jelét is adta szorgalmas készülleteinek, de a tél végén erős betegségbe esett, úgy hogy haja is egészen elment¹⁾. A tanulást tehát alkalmasint e miatt félbeszakítá s mivel nagyatyja éppen ekkor állítá fel a nevére nevezett lovas ezredet, mint önkénytes ő is belépett a Károlyi ezredbe, hol hadnaggyá lett s 1734 tavaszán már a csehországi táborokban találkozunk vele; 1735-ben ezredénél kapitány lett, de innen is csakhamar kilép s visszatér Bécsbe — többé nem az egyetemre, hanem az udvartól megyei főispánságot kieszközölni. István gróf ezzel a közélet terére lép.²⁾

¹⁾ 1734. febr. 10-én írja Bécsből nagyatyjának: »Kívántam Exc.-nak értésére adnom, hogy már annyira elpusztult az fejemről az hajam, hogy az parókát az filem mellé helyeztetnem kellett, mely miatt gondoltam volt jövőendő megszözlást, de mivel ezek az bécsi emberek többire mind hasonló — követem alásan Exc.-at, kecskebőrt viselnek, csak elhallgatták, netalán tán Cato verseként reájok essek, melyet így írt: »Turpe est enim doctori, cum culpa redarguit ipsum« (Gróf Károlyi lvtár.)

²⁾ A váci iskolázás alatt a piaristáknál lévén szálláson, azért féllesztendőre fizetett érte 50 ft. 1734-ben: István úrfinak egy selyem kardkötő 4 ft. — István úrfi kardjának ezüstözéseért 12.80. — Hadnagy gróf István úrfi ebédjére 1 ft. 18¹/₃. — 1735-ben: 18 Júni. István hadnagyurunknak gombkötő munkára 25 ft. 50. — Ugyanő nagyságának aranyrojtért (15 lat.) 30 ft. — Ő nga. számára egy zaboláért — 60 kr. — Kardszíjak igazításaért 1.40. — Karabinjoknak igazításaért 56²/₃ kr. — 26 Aug. Haller István kapitány bantaléra, lödöngjára és kardjára ezüst munka 121 ft. 60 kr. — Haller István

A többi három testvér azalatt míg István gróf Váczon tanult, Pesten járt iskolába szintén a piaristáknál, kiknek házába voltak ők magok is szállva s p. Tarnóczi Jeromos különös felügyeletére bízva. Gyakran tettek látogatásokat a városban lakó nevezetesebb személyeknél, valamint Vácra is kirándultak néha hogy a bíbornok püspöknél tisztelegjenek. László és Gábor a felsőbb osztályokba jártak már, míg a kis Sándor első ízben kapott bele a grammaticába. A német nyelvnek magán útoni elsajátítására itten is nagy gond lőn fordítva s lett is eredménye. Nemcsényi Vácrról gyakran lerándulván Pestre, meglátogatta a fiukat s néha ki is kérdezgette; 1733 július 3-án azt írja rólok nagyatyjoknak, miszerint: »annyira fölvettek magokat a német nyelvben és írásban, hogy előbb el sem hihettem«. Pest azon időben majdnem teljesen német volt s így elég alkalom nyílt előttök német szót hallani. Különös azon igyekezet majdnem kapkodás, melylyel ez időben a német nyelvet tanulni akarják. A kis Haller Sándor csak most Pesten kezdett a németbe, s midőn egyszer ünnepélyes alkalommal látogatóban voltak a személynöknél, mint bátyja László írja róla: »megakarván mutatni hogy németül tud, elkezdette a beszédet ő kegyelmek előtt, de nem sokára belefáradt és elhagyta«. ¹⁾

A fiuk különben csak ez egy évet töltötték Pesten s a következő 1733³/₄-ki tanévre Nyitrára küldé őket nagyatyjok. Tarnóczi Jeromos, ki Pesten is tanáruk volt s a szünidőt is velök tölté, Nyitrára is velök ment. A nyitrai iskola hallgatóinak száma 1733-ban, mint p. Kristóf — az intézet egyik tanára a grófhöz írja »a kicsitől fogva nagyig a kilenczszázat meghaladja«. László itten ismét a VI-ik osztályt — rethoricát — hallgatta, Gábor a poesist, Sándor pedig a grammaticát.

Legszorgalmasabb volt mindig a tanulásban László, a Tele-

kapitány órájának igazításától 5 frt. — (Id. számadási könyv a Károlyi lvtárban.)

¹⁾ 1733. aug. 16. (Károlyi lvtár.) — 1741-ben a kilencz éves kis gróf Károlyi Antal két nénjével az országgyűlés alkalmával Pozsonyban levő királyné által is fogadtatván (július 30.), ez alkalommal a királyné már németül beszélt mindhármokkal s a következő párbeszéd fejtett ki a királyné és a gyermek gróf K. A. között: Királyné: Hol és mikor tanult németül? gróf K. A.: Itten és csak tíz hete kezdem tanulni. — Királyné: Oly hamar lehetetlen ennyit tanulnia — gróf K. A.: Igenis lehetetlen lett volna ennyit tanulnom, de mihelyt meghallottam, hogy felséged lejö, álmomban is tanultam, csak hogy lehessek szerencsés felségeddel beszélhetni, mert azelőtt semmit sem tudtam s higgye el felséged, hogy olyan voltam, mint egy borjú. (U. o. 8 doboz 155-ik szám.)

mach későbbi fordítója, míg a legtöbb panasz Sándorra ment, kinek eleven természetével nem igen egyezett az iskolai egyhangúság s így szorgalma ellen is gyakran történt kifogás, bár p. Kristóf a convictus főnöke, mindig a legjobbat írja rólok, »hogy úgy alázatos magokviselete — mint tanulási előmenetelök s isteni félelmök által nagyatyjoknak örömeire és vigasztalására lesznek, mivel — úgymond — 900 főnyi tanuló ifjúság között ő nagyságokhoz hasonlót nem foghatok, s mind eddig nem is találtattanak«.¹) Mindezek daczára Sándor ellen temérdek volt a panasz, melyek a nagyatyja figyelmét Sándor hanyagságára hívták föl; nagyatyja nem is késett az iskolai igazgatóhoz intézett levelében erre figyelmeztetni, mire p. Kristóf a grófhoz intézett levelében az egészet csak rosszakaratnak tünteti fel, bár elismeri hogy Sándorka a tanulásban hátramaradt, de ez az előbbi évek eredménye, most pedig a közönséges tanuláson kívül is hol ő, hol p. Lázár saját szobáikban is külön exerceálják őt, hogy két évi hátramaradását az idén helyrehozhassa, mert megvallom — írja — »hogy nagy hátramaradásban volt Sándorka«.²) Irja továbbá azt is, hogy szokás nálók az examen előtt a kérdéseket egyesekkel communicálni, az az mindenkinek tudtára adni, hogy mit fog felelni — a mi igaz, hogy igen tetszik az ifjúságnak, de jól meggondolván, esik nagy kárára«.³)

A nyitrai gymnasium — mint láttuk — igen népes volt; tanulóinak száma a múlt század közepén néha az 1200-at is meghaladta; az iskola egyszersmind nemesi tápintézettel is összevala kötve, melyet 1701-ben Mattyasovszky püspök alapított s a hol mérsékelt áron bárki kaphatott ellátást és felügyeletet; gyakran aristokrata családok tagjaival is találkozunk itten. Bizonyos testi szellemet már itten is lehet észlelni az ifjúság között, melynek kebelében több vallásos irányu egylet létezett. Az ily egyletek vagy társulatok alakításánál az ifjúság két részre oszlott: az öregebb deákokra és a kis fiukra; mindkét rész maga választotta magának az egyleti vagy társulati tisztviselőket az év elején. Pater Kristóf gymn. igazgató 1733. dec. 8-án írja gróf Károlyi Sándornak a többek között azt is, hogy: »december 6-án az öregbik deákok congregatiojának tisztei választása volt s László úrfi viva voce cum summa gloria vice rectorságra a tanuló társai által választatott, a ki is szép beszédben megköszönte az ifjúságnak iránta tanusított bizalmát s egyszersmind oktató is volt. Ugyanaz nap délután a tanuló ifjúság által Gábris is főpraefectusságra

¹) 1733. dec. 8-án (Károlyi lvtár Bpest.)

²) 1734. jan. 5-én. (Károlyi lvtár Bpest.)

³) Ugyan akkor. (Károlyi lvtár Bpest.)

választatott szép, méltóságos magaviseletéért. Ma — 8-án pedig 500 és egynehány szavazattal a kis Congregatióban a kised ifjak akaratából a kis Sándorka is vicerectorságra választatott, a kinek ez alkalommal tanúsított szép dicsőséges és katonás magaviseletén mindnyájan elcsodálkoztunk.

Szokásban volt akkor is az év bizonyos napjain a tanuló ifjuságnak nem csak szívetet, de mulatságot is rendezni; ilyen volt a tavaszi — ú. n. majális mulatságon kívül a mártius 12-én, Gergely napján tartatni szokott multság is, midőn a kisebb tanulók közül, egy többi tanuló társai által királylyá választatott s ha aztán tehetségében állott, megvendégelte választóit; különben az egész nap mulatságnak és szórakozásnak volt szánva. A szerzetesrendek iskoláiban ez általános szokás volt s a Haller fiuk is többször szerepeltek mint királyok úgy Károlyban mint Nyitrán és Pozsonyban.¹⁾

1734. szeptember elején a tanévet Nyitrán is egy, gróf Károlyi Sándornak ajánlott s p. Jeromos (Tarnóczy J.) által írt szindarabbal zárták be. Sept. 5-én — a számadások szerint — 236 forintot fizetnek ki a nyitrai ellátásért a piaristák házfőnökének. Sept. 10-én hazafelé indulnak Károlyba; nagyatyjok egyik gazdatisztját küldé érettök kocsival Nyitrára s miután a hosszú útra a lovakat és szekeret jó karba helyezik, víg hegedűszó mellett bucsuztak el Nyitráról.²⁾ Sept. 12-én érnek Budára, a hol megfürödnek s rövid pihenés után tovább veszik útjokat a Tisza felé; 15-én vannak Tisza-Füreden s pár nappal később otthon.

László ezúttal már e rethoricát végezvén, a pályaválasztás is foglalkoztatta s még Nyitráról — aug. 17-én (1734.) írja nagyatyjának: »mivel már ideje bekövetkezik, hogy ki-kí maga hivatalának eleget tegyen, magam is Exc.-hoz folyamodván, magam hivatalját alázatosan detegálni kívántam, melyet alázatosan kérem Exc.-at, ellenezni ne méltóztassék; tudni illik tiszt. pater piarista atyám uraimék szerzetiben magamat ajánlván, holott az istennek csendesebb helyen levén, jobban és hívebben szolgálhassak, melyről is tovább alázatosan kérem Exc.-at, hogy valami ellenzéssel lenni ne méltóztassék«. László gróf tehát kegyesrendi szerzetes akart lenni, de nagyatyja bárminő tisztelője volt is különben a

¹⁾ Az 1725-ki számadások között előfordul: Mélt. Haller István úrfi Szent-Gergely napján királylyá kiáltatván annak solemnitására 4 frt 46. — (Károlyi levéltár Budapest. —) »1738 mart. 12. volt Károlyban mulatsága és szokás szerint recreatiója a deákságnak; Sándor unokám lévén a király« (Károlyi S. naplója: Szalay: M. T. Eml. V. 55.)

²⁾ Az 1734-ki számadások között: Sept. 9—10-én ő nagyságok parancslatjából a hegedűsöknek 6 frt. (U. ott.)

rendnek, unokáját nem akarta szerzetesnek adni s nem csak határozottan ellenezte eme szándokot, hanem mindent elkövetett hogy azt megakadályozza. Gróf Károlyi Sándor egyenesen azt gondolta, hogy erre a szerzetesek beszélték reá unokáját s több ízben írt e felől a rend főnökének, ki leveleiben az ellenkezőről biztosítja de leveleiből nagyon kiviláglik, miszerint a legnagyobb örömmel venné ha az ifju gróf szándoka nagyatyja akarata ellenében is teljesednék: »László úrfi — írja Cörver Elek piarista főnök Nyitráról 1734. sept. 18-án — hogy bevennem, nálam egész esztendőn át szüntelen instált, sőt még husvétban felöltöztetni erősen kívánt, úgy most is — midőn el költetett volna menni ő nsgának, itt maradni akart, szent voratiójának eleget tenni kívánván, és szerzetünkbe állani nagyon ohajtván. Próbáltam mindenféleképen lebeszélni a papi pályáról, és a világnak előnyeit fejtegettem előtte, de állandóan megmaradt szándékánál, mindazonáltal Exc. híre nélkül az ő kérelmének engedni nem akartam stb . . . » s kéri a grófot hogy mostan már egyezzzék belé unokájának eme lépésébe s ő biztosítja hogy úgy nevelteti László grófot, hogymint pap, még sokkal nagyobb vigaszára leend.

Gróf Károlyi S. eme levélre kitérőleg válaszol; unokája még gyenge s alkalmasint más által ösztönöztetett arra hogy a főnök előtt olyan nyilatkozatot tegyen. A prior erre egy újabb levélben felel, (1734 oct. 12.), mely szerint biztosítja a grófot, hogy ő maga sem kívánja hogy László gróf a szerzetbe lépjen hogy ha erre embertől ösztönöztetett, de az iránt — úgy mond — keményen és sokszor erősen examináltam László úrfit, hogy melyik szerzetesünk által vétetett reá, de meggyőződtem hogy csakis a szentlélektől vezéreltetnék, a mi nem is csoda, mert már néhai atyja: gróf Haller Gábor is őt szerzetbe az isten szolgálatára ajánlotta fel. Gyenge elméjét sem kell tekinteni, mert Isten szolgálatára minden elme jó, és már éretlenebbek is, mint jól Bajtay, Száraz és a Jósika fiuk még ifjabbak valának Lászlónál, midőn szerzetes ruhát öltöttek. Ha a felséges úr kívánná a maga udvarába, bezzeg — úgymond — akkor nem volna gyenge; hogy mondhatjuk akkor gyöngének azt, kít Isten, ki az éretlen elméket oktatja, kívánja őt a maga udvarában,« ¹⁾ kéri azért a grófot, hogy Lászlót ne tartsa vissza szándokában s tudósítsa őt mielőbb szándékáról, hogy esetleg mást fogadhasson fel; tudtára adja továbbá, hogy a jövő 1734^{1/5}-ki tanévben már Nyitrán is fog az iskolában taníttatni a philosophia, tehát az úrfiak ottan is folytathatják iskoláikat a b. Ujfalussy és más gróf úrfiak társaságában.

Gróf Károlyi Sándor azonban bizalmatlan lett a nyitrai

¹⁾ Gróf Károlyi levéltár Budapestén.

iskoláztatás iránt s nemcsak hogy Lászlót nem bocsátá oda vissza, és gátolta meg abban hogy a kegyesrendiek közé lépjen, de többi unokáit se küldé vissza, hanem a legközelebbi tanévre, 1734 őszén, mind hármokat Kolozsvárra, bár szintén a piaristák tanodájába, adta a mely akkor is teljes közéletanoda volt.

Két teljes évet töltöttek a fiuk Kolozsvárt, t. i. az 1734⁴/₅ s az 1735⁵/₆-ki tanévet. Nagyatyjok annyira bizalmatlan lett a piaristák iránt, hogy hazulról küldött nekik egy magán nevelőt, a ki — alkalmasint olyas utasításokkal is el volt látva, hogy László grófot minden papi hajlamáról lebeszélje. László itten e két év alatt az oratori és a philosophiai osztályokat (a mai VII. VIII.) végezte, Gábor 2 évvel alább járt, míg Sándor a poesist hallgatta. A középiskolai tanuló éveket itten is ünnepélyes defensióval végezték be s László gróf 1736-ban készen lett középiskolai tanulmányaival. Gábor ezt nem fejezte be teljesen, mivel már 1736-ban a nem rég felállított gróf Károlyi huszár ezredbe lépett, hol eleinte mint zászlótartó alkalmaztatott. Ő a katonai pályán végleg meg is maradt s a nem sokára beállott osztrák-török háborúban már élénk részt vett, Nándorfehérvár alatt meg is sebesült s e pályán végleg megmaradva — mint tudjuk — azon tábornokságig vitte föl. Sándor a jövő tanévre is Kolozsvára kerül vissza.

1736-ban a szünidőt: september és october hónapokat még együtt töltötték a fiuk anyjok mellett, azután pedig hárman három felé mentek. László magasabb szellemi kiképeztetésre vágyván, november elején Bécsbe indult, 11-én ér Pozsonyba s mindjárt innen tudósítja nagyatyját eddigi útazásáról, melyet a gróf Károlyi család egyik megbízott főbb tisztje kíséretében tett meg. Miután a honvágy keserveit Pozsonyban 2 itcze ürmös által elnyomja, még tíz napig marad ottan, magának díszmagyar ruhát szabat és különféle bevásárlásokat végez. November 22-én a postakocsival Bécsbe indul, hol egyik szerzetesrend kolostorába meggy szállásra¹⁾

¹⁾ Az 1736⁶/₇-ki számadások között Lászlóra nézve előfordul; 1736. nov. 11. mélt. László úrfinak 2 itcze ürmös borért 12. — Ugyan ő nagysága számára Ivánkán költöttem 2.1 kr. — 22. Ő nsága Bécsben felmenvén, landkocsisnak és egyéb útiköltségire exp. 7.41²/₃. — Egy karmazsin selyemövért 55 for. — Kávéra ugyan ő nagyságának 70 kr. — 10. dec. Egy ládáért 4 frt 12. — Grotius és Puttendorf nevű könyvekért 10 frt. — Anno 1737. 5. Januarii gróf Haller László, szeredi, vécsi és macsidoni útjában a konyhára 4 frt 80. — 4. Ugyan ő nsga Bécsben menvén, landkocsisnak Regensbrunnban ebédjére, bécsi hintósoknak és egyéb szükségére 12 frt 70. — Egy pár görény és egy pár selyem keszenő 20 frt 65²/₃. — 6. Készpénzül ő nsga keziben 15 frt. — 7. Bizonyos juridicus könyvekért 20 frt. — 18.

s az egész évet annak convictusában tölti inasával együtt. Ő Bécsben jogot hallgat s az 1736^{1/4}-ki tanévben 30 forintot ad ki jogi könyvekért. László gróf Bécsben is magyar díszruhában, kardosan jár; otthonról vagy Pozsonyból küldi neki nagyatyja a ruhákat, csak egy ízben — midőn a szűnidőre haza volt utazandó — 1738 augusztusban csináltat bécsi szabókkal magának német ruhát. — A convictusi ellátásért egyízben 86 frtot fizetnek ki egy évre, de mint leveléből kitetszik, László gróf nem igen volt megelégedve a bécsi étkezéssel, mivel a mi illeti — úgymond¹) — »nem hogy olyan volna mint a kolozsvári, de sokkal alábbvaló, de a bécsiek véle megelégedvén, nekem sem lehet iránta panaszkodnom.« — Egy más alkalommal, — nagybőjtben — írja (1737. márt. 15.): »A bőjt elején pápistákat találtam volt ugyan, de 2—3 nap múlva mind kálvinistákká lettek: a bőjtöt megszegvén, csak egyedül maradtam egy paulinussal és az inasommal bőjtös.«

László gróf szorgalmas hallgatója volt az egyetemnek és előhaladásának mindenkor igen szép jelét adta, de nem csak egyedül a jogi tudományok végett küldte őt nagyatyja Bécsbe, hanem azért is, hogy végre sajátítsa el már teljesen a német nyelvet, mit gyermekkorá óta folyvást szívére kötött, és egyszersmind kezdje meg a francia nyelvnek a tanulását is, melynek elsajátítására kedvező alkalom Magyarországon még ez időben alig nyílt. E modern nyelveken kívül megkívánta még unokájától, hogy más, művelt és lovagias férfit megillető tanulmányokat is tegyen. A hangszerek között a hárfa dívott ekkor leginkább, miért is meghagyta neki, hogy abban képeztesse magát, valamint a vívásban

Mélt. Haller Lászlóért úrfi köntösét Bécsben felküldvén, annak vecturájáért 33^{1/3}. — 8. Martii. László úrfi Pozsonyból ismét Bécsbe felmenvén, költ útiköltségre 10.27. — 9. László úrfinak készpénzül 21 frt. — 17. Maji. László úrfinak kezében készpénzül 22 frt 28. — 1. Junii. Az varrónak ő nagysága köntöseért 28 frt. — 13. Landkocsinak ki ő nagysága köntösét Bécsbe vitte 35 kr. — 13. Julii. Mélt. László úrfi köntösétől a szabónak 12.50. — 16. Bécsi szücsnek ő nga varrásaiért béléleskor 17.50. — 17. Ugyan ő nagysága professorának 33 frt. — 14. Bécsi asztaláért ő nsgának a convictusban 86 frt. — 22. Ivánkán ő nsga vendéginek 20 itcze bor 2 frt. — 5. aug. László gróf mosó asszonyának 40 kr. — Czampó uramnak ő nagyságáért refundáltattnak 21 fr. — 8. nov. László és Sándor úrfiak csizmájokhoz zsinór 1 frt 7^{1/3} kr. — 22. László úrfinak egy aczél pecsétnyomóra 2 frt. — 29. László úrfi Bécsben menvén just tanulni, landkocsisnak és egyéb szükségire küldtem ugyan ő nsgának 12.73^{1/3} kr. — Egy Zvesius juridicus könyvért 3 forint 75 krajczár.

¹) 1737. febr. 19. levele nagyatyjához. (Károlyi levltár.)

is. László mindenkor a nagyatyja parancsai szerint járt el s hogy mindezeket el is sajátította, semmi kétség benne. Francziául csak 1738-ban kezdte tanulni s néhány évvel később Telemachot már oly szépen ülteti át e nyelvből magyarra, hogy Döbrentei Gábor Haller Lászlónak mint fordítónak jellemzésénél kénytelen megvallani róla, miszerint: gróf Haller élete idejéből senki nálánál inkább nem érdemli azt, hogy halhatatlan fordítónak neveztessek.¹⁾ A német nyelvre az iskolai előadásoknál levén nagy szüksége, ottan sajátította el teljesen, míg a latin már a hazai iskoláztatás után annyira birtokában volt, miszerint fordított műveiben is a latin clasicusok irálya tűnik ki, ő maga is fordítván később Virgil Metamorphosisát. Szabad óráiban a francia nyelvben, hárfázásban, vívásban, és egyéb testi ügyességekben is gyakorlá magát.²⁾

Az iskolai év alatt, használva Pozsony közel voltát, gyakran rándúl le nagyatyjához, a kít leveleivel is nagyon sűrűn keres föl, mivel mindenféle bécsi ujságot — mi neki csak értésére juthatott — soha nem mulatja el nagyatyjával minél hamarabb közölni.

1737-ben a vacatiót idehaza tölti s csak november legvégén indul vissza postakocsin, ezúttal már a magával vitt tanulóházaival együtt nem a convictusha mennek lakni, hanem gróf Károlyi Sándornak egy magán ügynöke levén Bécsben, annál fogadnak szállást és ellátást.³⁾

László ezúttal már a második évet töltötte Bécsben. A geographiának ez időben még a bécsi egyetemen sem volt tanszéke s így annak tanulására ritkán nyílt alkalom, de Károlyi Sándor átlátván annak fontosságát, több levelében sürgeti unokáját, miszerint a geographia tanulását el ne mulassza. Egyes tanárok

¹⁾ Erdélyi muzeum VI. 177. lap.

²⁾ 1737. január 26-án írja Bécsből: »A német nyelvben is exerceálo magamat, de az francia nyelvben nem lehet, módom nem lévén benne.« — 1738 Jan. 8-án ismét: »iskolán kívül a francia nyelvben exerceálo magamat.« Augustus 16-án ezeket írja: »A cursusunknak Bertal. napjáig vége leszen, melyen kívül Exc. parancsolatja szerint az francia nyelvet is tanulom az írással együtt és a hárfát is continuálo, s azon kívül az fechtérozást is, az az: kovaperddel való ellenkezést is (Károlyi levéltár Budapestén.)

³⁾ 1737. dec. 2-án Bécsből írja: »Exc. . . kegyes dispositiójából ágens uramnál szállásom rendeltetett; még eddig ugyan az doctoromnál nem voltam, hanem holnap igyekezem hozzája menni s magamat bejelenteni. — 1738. mart. 10-én írja: »Az német böjt szerint szükség az gyomrunkat is szabni az ágensnél, mivel nem hogy a böjti napokat böjtölné, de mikor reá esik a nyálánság, pénteken is, szombaton is nem restelli a húshoz nyúlni, alteratióját mondván.«

akadtak ugyan, kik magán uton francia vagy német nyelven előadták volna, de az is nagyon ritkán s e nyelveken még alig értette volna meg úgy mint latinúl, de a mely nyelven előadni senki nem vállalkozott.¹⁾

Összesen két évet töltött Haller László a bécsi egyetemen, hogy e két év nem hiába telt el, bizonyítja az is, hogy mindjárt a tanév végén — augusztus utolján 1738-ban — a jog tudori vizsgálatnak is alávetette magát s ezen »juris prudentia doctoratum« költségeire 56 forint fizettetik ki. Ez évi teljes ellátása pedig, Rimanóczy Antal udvari ágensnél levén, 200 frtba került. Aug. 27-én bevégezödvén az egyetemen az előadások, már 30-án elúta-zott Bécsből s miután előbb még egy rövid körutat is tett Ausz-triában és Bajorországban, szeptemberben hazaútazott.²⁾

László gróf iskoláztatása ezzel teljesen be volt fejezve; ő ekkor 22—23 éves fiatal ember volt, kinek elég elméleti ismeretei

¹⁾ 1738. jan. 18.: »Sajnálom, hogy Exc. parancsolatjának az geo-graphiában bizonytalan lehettem Exc. előtt, mivel bizonyosan nem írhat-tam hogy nem tanulhatok, azért kívántam inkább elhagyni, mert igen ritkán szoktak lenni az kik tanulják s annál is inkább a ki deákul taní-tana, hanem francziául vagyis németül s azok is ritkán; hanem hogyha tanulhatnék, Exc. parancsolatja szerint el nem mulatom; mennyibe telik — megírván; — Febr. 5-én ismét ezt írja: »Exc. tudakozását, hogyha geographiát tanulnám-e, — melyet még mindeddig nem kezdettem el, mivel mestert francziánál egyebet nem kaphattam, — németül a kimu-tatás ritkább levén; mindazonáltal Exc. parancsolatjára továbbra is utána leszek, hogy ebben is contentumára lehessenek Exc.-nak. Az kezem-hez veendő auctort, úgymint Bethlen Farkas erdélyi historicust alázato-san köszönöm.« — (Károlyi lvtár Bpsten.)

²⁾ Aug. 27-én (1738.) írja nagyatyjának: »A collegiumnak már vége levén, ma legutólszor explicált a mesterünk s egyszersmind el is búcsúzott.« — Az 1738. évi kiadások között Lászlóra nézve előfordúl: 1738. 21. januarii: Mélt. László Gábor és Sándor úrfiak csizmájára hat rőf borítás 2 frt. — Ő nsga mosóasszonyának 12 kr. — 14. april. László úrfinak készpénzül 12 frt. — 16. Ő nsgoknak bécsi útköbän 8 frt 21²/₃. — 17. Ő nsgok mosóasszonyának 35 kr. — 7. Junii. László úrfi landkocsisának Bécsig, és magának költségében 5 frt. 20. — 4. Julii László úrfinak készpénzül 40 forint. — 2. aug. László úrfi landkocsisának 2 frt 50. — 24. Ugyan ő nsgának selyem gombokért 5 frt. 18¹/₃. — Eadem. Bécsi szabónak ő nsga számára tett munkáért 59 frt 88¹/₂. — Eadem. Jurisprudentia doctoratum és egyéb szüksé-gére 56 frt 65. — 31. Ugyan ő nagysága asztaláért 200 frt. — 1. sept. Landkocsisnak és Regensburgban ebédeért 6 frt 45. — 21. sept. László úrfinak készpénzül 40 frt. — (Gróf Károlyi lvtár Budapesten.)

vannak ugyan, hanem a gyakorlatban kevés tapasztalata. Azért még mielőtt az akkori szokás szerint mindjárt főispánságot kért volna, biztonnyal nagyatyja tanácsára, hogy hadi érdemre is szert tegyen, szintén a Károlyi ezred önkényteseinek közé lépett, s 1739-ben a török elleni táborában is részt vett, a többek között Belgrád ostrománál és az ütközetben,¹⁾ de később a tábori élet fáradalmi következtében megbetegedvén, kénytelen volt 1740 elején ezrede kötelékéből kilépni, de még ezután is hosszasan, majdnem egy teljes éven át betegeskedik oda haza, míg végre 1741 nyarán felépülvén, gróf Esterházy József országbíró mellé megyen gyakornokul, ki őt folyvást maga mellett tartván, úgy Pozsonyban mint Tatán vele időzik. Az 1741-iki országgyűlés alatt is mellette volt Pozsonyban s ez alkalommal mint szemtanú és éles megfigyelő, tudósítja leveleiben távollevő nagyatyját az eseményekről és hírekről.²⁾

¹⁾ 1739. július 30-án Péterváradról írja: »Az verekedés majd három napig tartott, hanem az virágát bőséggel láttam hogy osztják, majd 3000-en levén Belgrádon sebesek, a kik között Gábor öcsém uramnak is jutott, úgy mint az jobb kezén, és hüvelyke alatt lévő vastag hús nagyon meg van vágva, mely miatt nem írhat, az feje tetejét is elsodorta, de már istennek hála, begyógyult.« (Károlyi lvtár Bpest.)

²⁾ Gróf Károlyi Sándor meghagyta unokájának, hogy őt az országgyűlés menetéről és tárgyalásairól folyvást tudósítsa, valamint a hadi újságokról is a melyeket ő — mivel az országbíró mellett van — hamarabb megtudhat. László gróf nem is mulasztja el hogy nagyatyját mindenről ne tudósítsa a mi értésére jön, így aug. 22-én (1741.) hadi újságokkal kedveskedik, sept. 7-én szintén hadi hírekről ír, melyek a gyűlés tagjai között szájról-szájra járnak: »Az bavarosról és az francziáról igen szorgosan beszélnek, úgy annyira — hogy az mint itt hallatik, még a bécsiek is gondolkodni kezdettek magok felől.« — Sept. 12-én az országgyűlés intézkedéseiről a bajorok ellen. . . »a bécsiek — írja — valóban nagy rémülsében vannak csoportonként szállongnak hozzánk, naponkint várják az bavarust az bástyájok s városuk alá; tudja a jó isten mi lesz belőle.« — Sept. 21-én a királyné férjének korománytárssá emeléséről: »Az tegnapi sessioban az corregentia ujabban eléfordítottván, az egész országnak proponáltatott ha tetszeni fogua e vagy sem? Az méltóságok tábláján is voltak ugyan kik hallgattak, de némelyek felkiáltván hamar az vivátot, csak confirmálták az fels. herczegnek az corregentiát; a statusok is behívattatván, azok között még nagyobb hallgatás volt, csak egy szólván közölök terminis ambiguis posset quidem fieri, arra csakhamar az vivátot reá kiáltotta az protonotarius, azután elolvastatván a conditiók: mi módon engedtetett legyen az a corregentia, azonnal mind a felső mind az alsó tábláról deputatu-

Az országgyűlés befejeztével az országbíró kíséretében annak birtokára: Tatára utazik s buzgón segédkezik a nemesi közfölkelés mellette; az elég gyorsasággal szerveztik, és 1742 elején már hadi lábon áll, de mivel időközben a királyné fegyvereit némi szerencse érte, az udvar mellett levő német tanácsosok a felkelő magyar nemesi sereg élére német tábornokokat akartak alkalmazni, a mi minden felé élénk visszatetszést szült s a nemességet nagyon ingerülté tette, miért is fölhagytak eme szándokkal. László gróf majdnem hetenki tudósítja nagyatyját a felkelés szervezéséről és annak menetéről.¹⁾ Gróf Esterházy József országbíró maga is

sok rendeltetvén, a várba felmentenek az aggratulációt megtenni, s egy-szersmind a conditiókat megmutatni. Ma pedig ugyanazon deputatio felmenvén nyolcz óraker, felséges herczeg az hitet letette; de az vármegye követjei, az kiket így inkább szentelhetett az ember, nem igen örvendeztek ezen dolognak.« — Szintén az o.-gyűlési tárgyalásokról tudósítja a sept. 24., 28., oct. 8., 22., 27-én kelt leveleiben is, egyebek között, hogy a papi tized egy tizedének hadi czélokra való fordítása felett folyt zajos tárgyalások alkalmával az elnöklő országbíró és az egri püspök között egész a vastag személyeskedésig ment a vita. (Gróf Károlyi lvtár.)

¹⁾ 1742. január 7-én Tatáról írja a többek között: »Az jövő héten ő Exc. (az orsz. bíró) is meg kíván indulni vélek (a vármegyékkel) — erre az létre parancsolván maga tábori eszközeit elkészíteni. Ő Exc. a magyarok öröme magyarosan kíván lenni, sárga csizmát is csináltatott magának s két fecskefarkú czafrangot, csak nyereg maradtott német, már ahoz hozzá szokván, nyugalmasabbnak állítván a magyar nyeregnél ő Exc., — de a fecskefarkú czafrangja úgy van csinálva hogy az nyereg nem ömerszik meg, hogy német volna« stb... 1742. január 16-án gróf Károlyi Ferencznek írja szintén Tatáról: »Némileg kedvezvén a szerencse a német hadaknak... már megint kezdenek a németek ellenünk mesterkedni, azon levél hogy a felülő magyarságot német commandó alá tanítsák, az mint is Hildburghausent küldték Bécsből Pozsonyba, hogy az insurrectio végett finaliter determináljanak, hozzá delegáltván az palatinus, mélt. uram ő Exc. és gróf Esterházy Ferencz«... a mi végett udvari parancs is jött az országbíróhoz hogy ő is menjen rögtön Pozsonyba az e végett tartandó tárgyalásokra, ő miudjárt megmondta hogy ez azért van, mert a nemességet a német commandója alá akarják adni, s néhány nap múlva meg is jött a parancs, hogy a nemesség ne üljön fel, hanem e helyett zsolosokat kell fogadni; »ezt hallván az országbíró — nagyon megszorodott, látván nemzetünkre ily szép alkalmatosságát elrontatni.« — Híre volt hogy a magyar nemességet Khevenhüller commandója alá fogják adni. — Febr. 15-én Tatáról írja: »Tolna s Baranya vármegye nemessége tegnap men-

nagyban készült a felülésre, de 1742-ki februárban beteg lett és kénytelen volt otthon maradni; vele együtt Haller László is.

1742 juniusig maradt Haller László a gr. Eszterházy József országbíró oldala mellett. Ekkor leginkább az ő tanácsára a megürült mármarosai főispánságért folyamodott a helyt. tanács útján a királynéhoz s azt hosszas utánjárás, fáradság és nagy pártfogás mellett végre az évi october 20-án elnyerte,¹⁾ s rá nem sokára

tek el, a prussus már nem lévén messzebb két mélyföldnél Trecséntől, annyival is inkább sürgetik indulását a vármegyéknek. Újabban Vas-megyében alkalmas zendülés támadt, ugyanis midőn az insurrectio zászlaját szentelték volna, az összegyűlt nemesség Erdődy Lászlót meglátá német köntösben, s egyszersmind őt Khevenhüllernek gondolák lenni a kiről híre járt, hogy ennek a commandója alá fognak adatni, mire halált kiabáltak reá, hogy inkább meghalnak, mintsem a német commandója alá menjenek s Szegedi Antalt választák a maguk vezérévé, a mit a jelenlevő felebbvalók is, látván a nemesség dühét, helybenhagytak stb. . . . Februar 16-án Tatáról gr. Károlyi Ferencznek, febr. 22-én ugyanonnan gr. Károlyi S.-nak, februar 23-án ismét neki, valamint mart. 3-án, 17-én, april 1., 2-án mindig Tatáról tudósítja nagyatyját hadi dolgok felől. melyekről a hírek aránylag elég hamar jutottak az országbíró udvarába. (Gróf Károlyi-levéltár Budapestén.)

¹⁾ Hogy minő nehézséggel és utánjárással járt akkor egy főispáni állás elnyerése, mutatja a gróf Haller László esete; őt gróf Károlyi Sándoron és Ferenczen kívül az országbíró: gróf Esterházy József, gróf Batthyáni m. udv. kancellár, gróf Esterházy Imre primás, hg Ditrichstein bécsi kamara elnök, gróf Barkóczy Ferencz egri püspök — kik a királynénál mind persona gratissimák voltak — pártfogolták a hatalmasak közül, de a nádor a ref. vallásu gróf Teleki Mihályt pártfogolta, míg a tárnokmester a maga öcsését: gróf Nádasdy Boldizsárt, míg mások ismét az ifju gróf Keglevichet. Mindenikért jártak magánál M. Teréziánál audientíán kérelmezni, vagy levélben informálni. Maga gróf Haller László a h. tartó tanács tagjait járta sorba s Bécsbe több ízben felrándúl, hogy a befolyásos urak jóakarátát és pártfogását kérje; magánál a királynénél is volt e miatt kihallgatáson. »Az elmúlt vasárnapon volt audientíám ő felségénél — írja Bécsből 1742. junius 18-án nagyatyjának — a hol is németül akartam vala instántiámnak mivoltát proponálni, de mihelyt az királyné szemem eleiben tünt, azonnal az német szót elfelejtettem és így németül az deákra szorúltam, s arra való nézve ő felsége is deákul felelt igen röviden, úgymint: »Quod quid facere pro vobis promerimus faciemus« — és így az instantiám beadása után, az mélt. urakat is járván, holnapi napon az votumok megnyerésére Pozsonyba, az felséges consilium udvarlására lesietek.« Július 5-én írja Pozsonyból nagyatyjának a többek között, hogy az országbíró tanácsára lerándult Pozsonyba,

Mármaros-Szigetre ment lakni. Midőn e főispánságot elnyerte 25 éves volt; férfikora elején, telve legszebb reményekkel és kitűnő előtanulmányokkal, — családja és környezete méltán várhatott tőle sokat s ő hivatva is volt e reményeknek megfelelni, de a halál már 34 éves korában 1751-ben utólérte őt. Irodalmunk is egyik kiváló munkását veszítette el benne.

A négy gróf Haller fiu között Sándor volt legifjabb. Midőn két bátyja 1736-ban a kolosvári iskolázást bevégezte, ő még csak a poesis osztály hallgatója volt, azért az 1736¹/₇-ki tanévre Kolosvárra újra visszakerült a rethoricára, ennek elvégeztével pedig 1737. novemberében a bölcsészet hallgatása végett N.-Szombatba adatik; de nagyatyja magántanítóként egy kegyesrendi papot: pater Vadászt is vele küldte, ki reá és tanulmányaira felügyeljen. Szállásra itten is a convictusba adatott, s ezért egy ízben 80, más-kor ismét 104 forint fizettetik érte egy évre. Két évet töltött Haller Sándor Nagy-Szombatban. Az ő eleven természete nehezen tudott hozzá szokni azon rideg rendszerhez, mely a jezsuiták

a h.-t.-tanács elnökét megkérni ügyében; kéri egyszersmind nagyatyját, hogy írjon érdekében a nádornak is, »szükségesnek állítván lenni judex Curiae uram ő Exc. hogy valamiképen elkerültetvén, meg ne bántódjék.« Ezután a primástól kapott ajánlólevelekkel ismét Bécsbe siet, majd néhány nap múlva visszatérvén Pozsonyba, a nagyatyjától kapott ajánlólevelekkel ismét a h.-tanács tagjait keresi fel; a nádortól eleinte nem igen biztató választ kapott kérelmére, de mivel az udvar leginkább vallása miatt elejté a nádor jelöltjét, most ő is Haller érdekében írt a királynénak. Mindennek daczára a helyt.-tanács, leginkább a tárnokmester befolyása következtében gr. Nádasdy Boldizsárt terjeszté fel első helyen, másodiknak Hallert, harmadiknak pedig gróf Keglevichet. Felküldetvén a folyamondványok Bécsbe, most a cancellariát s magát a királynőt veszik ostrom alá. Gr. Nádasdy tárnok öse érdekében személyesen kérelmez a királynőnél, mit Haller azzal ellensúlyoz, hogy az országbíró és gr. Barkóczy egri püspököt kéri fel, hogy érdekében személyesen érvényesítsék a királynénál befolyásukat. Maga is fölmege Bécsbe és ismét személyesen keresi fel a cancellaria tagjait. Maga a cancellár is őt ajánlja a királynénak, kinek kegyét gr. Károlyi S. és Ferenc szintén Haller számára kéri leveleikben. Gróf Károlyi Sándor még a királyné gyóntatójának: pater Krompmüllernek is ír unokája érdekében, hogy befolyását a királynénál Haller javára érvényesítse; Haller László maga is személyesen tiszteleg nála és kéri pártfogását. Majdnem három hónapig váratott magára a királyi resolutio, míg végre october 20-án leérkezett a Cancellariára, a melynek értelmében Haller csakugyan megkapta a keresett tisztséget. November közepéig maradt még Bécsben bucsulátogatásokat téve s hogy a királyné kegyét megköszönje.

modorában, tanításában és eljárásában nyilvánult, kik az ifjukor minden csekély fölhevülésében és mulatásvágyában ostorozandó hibát láttak,¹⁾ de a kiknek bölcselmi rendszere szőrszálhasogatáson felül alig emelkedett. Gróf Károlyi S. eléggé ismerte a jezsuiták tandrendszerét s épen azért küldé a kissé mégis szabadabb irányú kegyesrendi papot unokájával N.-Szombatba, hogy annak támasza legyen a túlhajtott rendszer ellenében.

Nagy-Szombatban léte alatt az első évben mint világi ifju hallgatja az academiai előadásokat, melyre magyar ruhában, kardosan szokott megjelenni. Ruhára és kardra szép összegeket adni ki, valamint zsebpénzül is egyszer 10, máskor 30, sőt 36

¹⁾ Az 1738-ki farsangon a N.-Szombatban lakó gróf Szunyogné, az académián tanuló főrangú ifjak számára mulatságot rendezvén, arra Haller Sándor is hivatalos volt; ő mielőtt megígérte volna megjelenését, nagyatyjánál tett kérdést, vajjon megengedi-e azt neki, mit Károlyi S. nem csak szívesen megengedett, hanem egyenesen meghagyta, hogy ama mulatságba elmenjen; hogy a jezsuiták ezt minő zokon vették, kitűnik Haller Sándornak 1738. február 3-ki leveléből, melyben írja: »kegyes atyai parancsolatja és resolútiója szerint elmúlt csütörtökön megjelenvén mélt. gróf Szunyogné nénemasszony nál több mélt. úriatyafiakkal együtt, aztat nem tudom mily okból, igen apprehendálták tiszt. p. jezsoviták, és nem hozzánk illendő terminust és büntetést akartak adni; mostanában nem csak a deákok, de még a városbeli emberek is nem csak újjal mutattak reánk, hogy minket azon mulatságért megbüntettek; nem esodálnám, hogy ha valamely vendégfogadóban avagy veszedelmes háznál letünk volna, mivel azt is állítják, hogy csak az üstökünk látszik ki az vétekből, mely nekünk igen nagy kisebbségünkre vagyon; azonban mentvén magamat azzal, hogy vagyon Exc. túl szabadságom, azt felelték reá, hogy többet parancsolna minékünk az pater rector mintsem Exc., és hogy nem a grófokért vagyon ez az iskola, hanem más közrendbéli emberekért, kikhez képest ha megint ezen méltóságos atyafiakkal elhivatnám, elvárom alázatosan dispositióját, mert azt is vetik szemünkre, hogy hamar ki is vetnek az iskolából. Ezzel magamat miglen kegyes gratiájában ajánlanám — (hogy ezen terminus rajtam ne maradjon, úgy mint »Fa Jankó«!) — talán én is ilyen mélt. úri atyafiak között tanulhatok valamit.« — Gróf Károlyi S. túltette magát a jezsuiták apprehensióján, mivel unokájának azt is megengedte, hogy az ezután leendő farsangi mulatságokban is részt vegyen s Haller Sándor emberül fel is használta ez engedelmet, mert a böjt elején azt írja nagyatyjának, hogy az egész farsangot vígan töltötte s a farsang utólján a N.-Szombatban állomásozó csász. hadak tábornokánál volt mulatságban. (Levele 1738. febr. 23. (Károlyi lvtár.)

forintot kap; névnapjának megünneplése pedig külön 20 forintba került.¹⁾

Haller Sándor — mint láttuk — víg kedélyű és mindig mulatni kész ifjú volt, kinek e miatt tanáraival is nem egyszer gyúlt meg a baja. Annál inkább feltűnő tehát, hogy már az 1738 év őszén vele mint papnövendékkal találkozunk a n.-szombati egyetemen;²⁾ hihetőleg a jezsuiták szerzetébe lépett be s mint e szerzet növendéke hallgatta még egy éven át a bölcsészetet N.-Szombatban, hol ezúttal már a seminariumba ment lakásra. Az 1739 év nyarán nagy döghalál uralkodván a felvidéken, a n.-szombati isko-

¹⁾ Az 1737^{7/8}-ik tanév alatt Sándorra kiadott összegek között előfordúl: 1737. 22. nov. Sándor úrfi nagy-szombati útjára 9 for. 30. — Sándor úrfinak egy kardvasért 2 for. — 1738-ban: Sándor úrfinak készpénzül 10 for. — Sándor úrfi köntösének kivarrásaért a szabónak 35 for. — Ő nsga kardszíjjára való ezüst csattokért 22 for. 95. — Ő nsga számára hordott serért 1 for. 78^{2/3}. — Sándor úrfi kardmarkolataért 13 for. — Sándor úrfi számára 2 rőf rubintszín posztó 9 for. — P. Vadász, urunk ő nsga praefatusának 30 for. Maga kezében ő nsgának 30 for. — Sándor úrfi köntöséért 11 for. 71^{2/3}. — Ő nsga asztaláért 50 for. — P. Vadászi, ő nsga praefectusa kezéhez 50. — Ismét 20 for. — Ő nsga Simon László inasának 4 for. — Sándor úrfi asztaláért Szvetenyei uramnak 80 for. — Sándor úrfinak készpénzül 36 for. 60. — Köntösök csináltatásaért 22 for. 75. — P. Vadásznak Sándor úrfi asztaláért 104 for. 15. — Ő nsga mosó asszonyának 2 for. 90. — Nagy-szombati Adalberisták regensének ő nsga asztaláért 80 for. — Ő nsga maga nevenapján solennitására 20 for. — (Gróf Károlyi lvtár Bpest 7 fiók 82. sz. a.)

²⁾ Levelei 1738. novemb. 23. és decemb. 18. — Az 1739-ki kiadások jegyzéke: 4. Jan. Az sáfár N.-Szombatba Sándor úrfihoz expediáltatván, nro viatico 30. — Ő nsga számára vett posztó 22 frt. — Köntöséhez való készületért 55 frt. — A varrásért szabónak 9 frt 10. — Magának ő nsgának készpénzül 18.15. — Mentéjének béléltetéséért 15. — Egy rendbeli gombokért 5 frt. — Maga kezében készpénzül 4 for. — Laszkár nevű szabónak munkáért 20 for. — Veres papi clericalis ruhájáért 60 for. 22. — Két rőf fekete keresztre való pántlika — 43^{1/3} kr. Két czitrom, egy süveg nádméz, egy lat herbatéj 8 frt. 30. — Ő nsga számára serért 24 kr. Reverendának való 4 rőf fekete selyem posztó 12.80. — Clericalis ruhájához selyemért — 40 kr. — Készpénzül 12 for. 83^{1/3} — Borért, serért 1 for. 11. — 15 rőf gyolcsért s egyébb vásárlásokért 8.15. — Ő nsga parancsából p. Ferenczy atyám urunknak 17.34. — Két rőf fekete kreditért 4.80. — Egy pecsétnyomó 3 for. — Egy petymeges téli süveg 3 for. Egy rendbeli egész papi köntösért 18 for. — Egy pár téli strimfli 1.20. — (Gr. Károlyi lvtár.)

lákban is félbeszakították az előadások s ő Megyesen, Andrásy udv. tanácsos házában tölté az időt, innen nem mehetvén tovább a pestis miatt. Decemberben azonban már Egerben találjuk őt, a hova a theologia hallgatása végett költözött át. Itt szintén a seminariumban lakik a többi növendékekkel, de nem mint az egri e. megye növendéke. Barkóczy F. egri püspök csak 1740 nyarán veszi őt be a maga megyéjébe kispapnak, — de Haller Sándornak nem nagy kedve volt a papi pályához s már 1740 július 28-án azt írja nagyatyjának, hogy vitesse őt már haza Egerből, mivel két év lefolyása alatt meg volt fosztva attól, hogy otthon lehessen. Nov. 5-én — írja — Egerben legyenek érette, mikor is elhagyják a tanulást.¹⁾ Azonban már jóval előbb — octóber közepén Erdődön van s aligha gondol többé a papságra, mivel néhány hónappal később, bátyjai példájára, ő is beáll katonának s ezredével Pozsonyban, Szegeden és Bródban állomásozik; 1742 tavaszán pedig már kapitánynak írja magát leveleiben, s ekként felsőbb iskoláztatása félbeszakad.

Ezzel a gróf Haller fiuk iskoláztatása véget ért s tizenhat évi szakadatlan fölgyázata után — gróf Károlyi Sándort azon ritka szerencse érte, hogy unokáit is teljesen fölnevelte s azok mint érett emberek kerültek ki nevelői felügyelete alól, a miért ők örökké hálás kegyelettel viseltettek nagyatyjuk személye iránt, ki bennök a hazának tehetséges és áldozatkész polgárokat nevelt.

BERKESZI ISTVÁN.

¹⁾ Levele nagyatyjához (Ugyanott.)

KÜLÖNFÉLÉK.

LŐCSE VAROS LEVÉLTÁRÁNAK

Lengyelországra vonatkozó irományai a XVI. századból.

Szepes megyének 16 városa Zsigmond királyunk által Lengyelországnak elzálogosíttatván, a Kárpátok bércei megszűntek választófalat képezni a két ország között. Ha már a régibb időkben is gyakori volt a két szomszéd, a lengyel és magyar nemzetnek baráti érintkezése, ezentúl a közvetlen közelség csak fokozhatta a régi jó viszonyt.

Lőcse volt a Lengyelországból Magyarországba vezető útnak fő pontja és őre s a Szepességen át Lengyelországba szállított árukna lerakó helye. Kétségtelenül igen gyakori volt az érintkezés ezen város és a szomszéd állam közt, de ennek a XVI. századból nem sok, — az előbbi századokból pedig épen semmi — emléke sem maradt fenn a város levéltárában. Ennek oka egyrészt a levéltárnak 1550-ben történt eléégésében, másrészt azon sok hányattatásban kereshető, melyen a levéltár századokon át keresztül ment.

Osszesen 111 darab Lengyelországra vonatkozó íratot találtam.

A kereskedelmi összeköttetésre vonatkozókból különösen az tűnik ki, hogy míg kereskedőink Lengyelországból lithvaniai fonalat, lent, fegyvereket, posztót és sőt hoztak be, a Szepességen átmenő kiviteli cikkek voltak: bor, nyers és finomított (feldolgozott?) vas, aczél, réz és ólom. Ezekre, valamint a kereskedelmi tartozások kiegyenlítésére vonatkoznak a következő — kivonatban közölt — íratok.

Zsigmond lengyel király Krakóban 1545. apr. 21-én kelt oklevelének másolata, melyben Ferdinánd római császár (magyar király nem említettik) közbenjárására a hatósága alatt álló összes palatinusoknak, várnagyoknak, kapitányoknak és másoknak meghagyja, hogy Eperjes, Lőcse, Bártfa és Szében városoknak kereskedőit Magyarországra más városainak lakói által csinált adósságok miatt megzalogolni vagy elzárni ne engedjék, mint az eddig

történt. Ha valakinek a nevezett városok kereskedőin követelése van, azt az illető város hatósága előtt keresse. Ha azonban az adós az ítélet után sem tesz kötelezettségének eleget, akkor alattvalói élhetnek repressaliákkal. [Az írat latin szövegű, aláírva: Samuel episcopus Plocensis et vice cancellarius. Reg. 473. sz. a.]

Zsigmond Ágost lengyel király 1554. (feria 5-ta post. dom. oculi) kelt oklevelének másolata, melyben Szandecz városnak, tekintettel határszéli helyzetére, a város erősítése céljából a bochniai bányákból a Szepesség felé szállított sóra, nemkülönben a Szepességről és Magyarország alsóbb vidékeiről Lengyelországba szállított nyers és finomított vas, aczél és rézre árúlerakási (megállítási) jogot ad. Elkobzás büntetés terhe alatt tiltja meg az említett árúknak más úton való szállítását. (Reg. 521. sz. a.)

Smocz Szaniszló szandeczi polgár Lőcsén lakó fivérének Mihálynak eladott két vég londoni posztót, melyért Mihálynak bort kellett volna szállítania. Krupek Sebestyén lőcsei polgár ezen posztót lefoglalta. Szandecz hatósága 1542. júli 27-én kelt levelében felszólítja Lőcse hatóságát, hogy Krupeket a posztó kiadására, vagy megfelelő értékű jó bor küldésére utasítsa. A Krupek által Szandeczbe küldött vasat és aczélt adja el, akinek tetszik. Smocz is hajlandó azt megvenni s érette pénzzel vagy posztóval kész fizetni a jaroszlavi vásár után. (Reg. 869. sz. a.)

A lengyel királynak Magyarországon bányái voltak. Erre vonatkozik Báthory András főkapitánynak 1548. máj. 26-án Bösörményben kelt rendelete, melyben Lőcse hatóságának meghagyja, hogy a lengyel király besztercebányai bányáinak szükségletére szállított, a lőcseiek által zár alá vett zabot a netalán okozandó károk megtérítésének terhe alatt azonnal adja ki. (Reg. 476. sz. a.)

Tuck Bernát lőcsei kereskedő 1547-ben Lythomirszky (más helyen Liuthomirszky) János lengyel királyi kincstárnoktól Vilnában átvett 600 frtot azon bányák művelésére, melyekhez a lengyel királynak Magyarországon joga van. Ezen pénzen lithvaniai fonalat, lent és fegyvereket vásárolt s azt Magyarországra akarta szállítani. Árúi Krakóban lefoglaltattak, míg a 600 frtot kellőleg nem biztosítja. 1548. jan. 24 én kelt Tucknak kötelezvénye (Reg. 482. sz. a.). Az ezen ügyben 1548-ban kiállított számadásban (Reg. 485. sz. a.) több krakói kereskedőnek neve fordul elő és az a Lengyelországban vásárolt czikkek s a Magyarországból szállított ólom árainak feljegyzéseért érdekes.

A kereskedelmi tartozásoknak kényszerített kifizettetése mások által nálunk is dívott. Ennek példáját találjuk azon esetben, midőn 1598-ban Czehendtner Tamás lőcsei polgár Rudolf

királytól nyert felhatalmazással Weisz Izsák és Saul Krakó melletti kazimiri zsidó kereskedőket árúikkal együtt Kiszél János szepesmegyei szolgabíró segélyével letartóztatta és elzárta azon borok áráért, melyeket Czehendtner Lasziczka Kristóf krakói kereskedőnél letett. (Ezen ügyre vonatkozó 34 db. Reg. 857. sz. a.) A repressalia alkalmazása nálunk is csak azon esetben lehetett megengedve, ha a hitelező Lengyelországban nem kaphatott elég-tételt. Rudolf király 1599. jan. 12-én Brandeis várában kelt rendeletében meghagyja Czehendtnernek, hogy az elfogott zsidókat azonnal bocsássa szabadon; mert nem igaz azon állítása, mintha a lengyelek nem akarnának neki igazságot szolgáltatni. Az ügy már fölterjesztetett a lengyel királyhoz s csak ennek Krakóból való távolléte miatt szenved halasztást. (Reg. 207. sz. a.)

A 13 város grófjainak Lőcse hatóságához írt 47 db levele kevés érdekes dolgot tartalmaz. A következő grófoktól vannak levelek: *Erasmus* 1543. *István* 1556—58. és 1564. Ez 1558-ban a 13 város által Lőcsének évenként (zu hülff) fizetett 10 frt helyett tévedésből 12-öt küldött. Minthogy pedig a régi szokás szerint csak 10 járúl, kéri a többit visszaküldeni. *Vittus Fabiani* 1558. Gladis Simon a XIII város provisor 1559 dec. 19-én felszólítja Lőcse hatóságát, hogy az árúlerakásra vonatkozólag újabban nyert privilégiumot küldje meg a lengyel királynak, hogy ennek alattvalói tudomást nyerjenek arról. Ugyanettől levelek 1560. és 1562-ből. Gumovszky Bertalan a XIII város provisor 1566. jan. 18-án ismételve kéri Lőcse hatóságát, hogy a szepesolaszii vargákat fogadják be a lőcsei czéhbe. *Nicasz Albert* gróftól 1578—1582 máj. 19-ig. *Frohm Melchior* gróf 1582 juni. 19. *Schmaull Márton* 1585—1586 és 1589-ben. 1588 jan. 20-án ismét a fentebbi *István*. *Hutten Adám* 1593. — *Frikal Jakab* 1595. — *Omes Antal* 1599—1600. Leveleik leginkább a Lőcse s az ezzel szomszédos városok közötti határkérdésekre, magán személyek tartozásaira és egyéb kisebb ügyekre vonatkoznak.¹⁾ (Reg. 624 sz. a.)

Lőcse és a 13 város között felmerült viszályos ügyek leginkább a kereskedelmi összeköttetésből eredtek. Zsigmond Ágost lengyel király 1551 jan. 23-án a szepesi városok panaszra következtében felszólítja a lőcseieket, hogy a városok lakóit Magyarország felé útaztukban ne háborgassák és engedjék meg nekik a lőcsei vásárok látogatását. Ellenkező esetben ő is kénytelen lesz

¹⁾ Ezen leveleknek érdekelt ad azon körülmény, hogy segélyökkel kiegészíthetjük a szepesi grófok sorrendjét. A dült betűkkel írt nevek hiányzanak Weber S. »Zipsper Geschichts und Zeitbilder« című művének illető részéből.

alattvalói érdekében repllessaliakhoz nyúlni. (Reg. 511 sz. a.) 1591 oct. 31-én Lubomierszky Szaniszló malogoszti, szandeczí, szepesi kapitány stb. Lublón kelt levelében felhívja a lőcseieket, hogy a 13 város mesterembereit ne háborgassák a lőcsei vásárok látogatásában (Reg. 869 sz. a.) — Miksa magyar király 1567 nov. 20-án Bécsben kelt oklevelében meghagyja Oláh Miklós esztergomi érsek királyi helytartónak és a királyi curia bírának, hogy a felső vidéki 5 sz. kir. város a 13 szepesi város között a különféle szabadalmak miatt fennálló régi viszályt a legközelebbi Szt.-György napnak octávján tartandó ítélőszéken intézzék el. (Reg. 663 sz. a.) — Bonaz János de Balicze (liber Baro in Camieniecz et Ogradzieniecz, castellanus Biciensis, magnus procurator generalis Cracoviensis Scepusiensis etc. capitaneus) 1560 mart. 18-án a krakói várban kelt credentialisával Baier Wolfgang nevű barátját küldi a viszályos vám ügyek elintézése céljából Lőcsére. (Reg. 869. sz. a. Bonaznak szép pecsétlenyomatával.)

A Magyarország felé szállított áruktól a harminczadot a lőcsei harminczad hivatalnál kellett lefizetni. Smocz Szaniszló szandeczí kereskedő a szepesi vár szükségleteire különféle árúkat szállítva elkerülte a lőcsei harminczadot. Feygel harminczados elfogta és lefoglalta a szállítmányt. Szandecz hatósága 1564 máj. 1-én kelt levelében előadja, hogy a szebeni, eperjesi, sárosi és várallyai kereskedők rendesen rövidebb útát választva elkerülik Lőcsén a harminczadot és az illetéket Lublón fizetik le. Ha az eddigi szokástól eltérő intézkedés történt, arról a lőcseieknek értesíteniök kellett volna a városokat.

Lengyelország adózási viszonyaira vonatkozólag a 852. sz. a. reg. 12 db iromány tartalmaz némi részleteket. Dobroszowszky Márton Kobieszin örökös ura, Krakó vágrófja (Burgrabijs) 1595 apr. 8-án Krakóban kelt oklevelében előadja, hogy ő az 1588-iki krakói országgyűlésen a krakói terület és palatinatus adószedőjévé neveztetett ki. Mint ilyenhez jött hozzá Graham Vilmos a királyi rendelettel, melyben megbízott a házaló skót kereskedők adójának beszedésével s ő azonnal utasította alárendeltjeit, hogy Grahamnak és megbízottainak a skótok adóját szedjék. Ezen adónak mennyiségéről értesít III. Zsigmond lengyel király 1588 márt. 1-én Krakóban kelt oklevelének másolata, melynek értelmében a Lengyelországban járó-kelő Német és más országokból jövő, állandó lakás nélküli skót házaló kereskedőkre előde István (Báthori) intézkedése értelmében adót vet. És pedig, a melyik lóval jár, minden vásáron, ahol megjelen, fizet 2 frtot, amelyik pedig hátán hordja árúit fizet 1 frtot. Ezen adónak behajtásával udvari emberét (aulicus) Grem Vilmost bizza meg.

Grem (Graham) Vilmos a krakói skót kereskedők adójának beszedését Barten András skót kereskedőre bízta. Ez három évi adót beszedve Lőcsére szökött. A krakói skót kereskedők 1595 ápr. 18-án hat aláírással és pecséttel ellátott bizonyítványt állítanak ki arról, hogy Barten tőlök beszedte az adót. Zsigmond király 1595 márt. 13-án és ugyanezen év dec. 16-án Krakóban kelt, sajátkezü aláírásával ellátott két levelében 600 frtra teszi a sikkasztott összeget. Graham Lőcse hatóságához követelése ügyében írt kérvényében a 3 évi adóösszeget 1800 frttal mutatja ki.

Az 1585-iki pestisre vonatkozólag Szandecz hatósága (feria 5-ta ante festum Petri in vinculis) értesíti Lőcse hatóságát, hogy a Sziléziában és Morvaországban uralkodó pestis már Olkusáig ért el, sőt a Krakó szomszédságában fekvő Chopardiában (?) is uralkodik már. Figyelmezteti a lőcseieket, hogy a bizonyítvány nélkül járó sziléziai, morvaországi és más idegeneket ne eresszék be városukba, (Reg. 869. sz. a.)

Lőcse hatósága 1545 jan. 7-én kelt levelében értesíti Dubovecz János árvai grófot arról, miszerint Russiczky Szaniszló és még egy lengyel nemes, kiket ő fogva tartott, Lengyelországban lovas sereget gyűjtenek, hogy bosszúból a gróf birtokait rabolva pusztítsák. (Reg. 475 sz. a.)

Mindezeknél több érdeklél bír — ha még ismeretlen lenne — Lengyelország királyának 1600 octoberben Erdély rendeihez intézett felhívása, melyben előadja; miért küldé seregeit Mihály oláhországi vajda ellen. Leírván a Mihály vajda ellen oct. 13-án és 21-én vívott csatákat, felszólítja az erdélyieket, adják ki neki az Erdélybe menekült Mihályt; mert míg az él, a keresztények nem élvezhetnek békét. Mihályt mint igen ármányos embert jellemzi. Elmondja véleményét, hogyan kellene eljárniok, hogy akadálytalanul útát nyerjenek Konstantinápoly faláig. Örömet fejezi ki a fölött, hogy Erdély átadatott a császárnak. Egyszersmind aggódik azon, hogy annak sok baja lesz a törökkel, ha Erdélyt megakarja tartani; minthogy ennek megszállására már ki van adva a parancs egy pasának, a tatároknak és a tauriai khánnak. Ezekhez fognak csatlakozni az előbbieknél jobb harcosok a nogaiak (nohatorum copiae), a Fekete-tenger környékén lakó törökök, és a Duna mellékén lévő Giuseldi pasa s rövid idő múlva tüzzel-vassal fogják pusztítani Erdélyt. Minthogy Erdély Lengyelországnak védő bástyája s ha azt elfoglalja a török, emez is fenyegetve van: a lengyelek szövetséget ajánlanak s előadják a közös védelem módozatait. (Ezen írat: »Zeitung aus Siebenbürgen Anno 1600 in October« cím alatt latin és német szövegtől példányban van meg. Reg. 869 sz. a. cs.)

DEMKÓ KÁLMÁN.

JURISICH MIKLÓS,

két levele Kőszeg 1532. évi ostromáról.

Kőszeg jeles történetírójának, Chernel Kálmánnak tudományos értékű közleményeinek megjelenése óta e város múltjáról nem volt alkalmunk érdekesebb tanulmányt olvashatni a *Jankó Vilmos*énál, a mely az »Oestereichische Militär-Zeitschrift« VII. füzetében látott napvilágot.

Örömmel üdvözljük szerzőt, hogy mint austriai író hazánk egyik hőisével foglalkozott tüzetesen; de másrészt sajnáljuk, hogy semmi tekintettel sincs a tárgyára vonatkozó magyar munkákra és el akarja hitetni az illető szakfolyóirat olvasóival, hogy ő az első, a ki a kőszegi hős életének rajzát teljességben adja; mert eddig úgymond — a történetírók csak az ostrom leírásával foglalkoztak. Pedig sok fáradságtól megkimélhette volna magát, ha ismerte volna Chernel derék munkáját: »Kőszeg sz. k. város jelenét és múltját.«

Szerző továbbá • abban tetszeleg magának, mintha csak ő mutatná be az általa tárgyalt események igazi, a critica kemen-czéjében a mese salakjától megtisztogatott képét és ő bizonyította be, hogy melyik Jurisichnak halálozási éve. Minderről másképp írt volna, ha ismeri Chernel művét; a hol az egész ostrom úgymint Jurisich életének részletes, oknyomozó rajzát találta volna meg.

Legyünk azonban méltányosak és ismerjük el, hogy mégis köszönünk valamit szerzőnek és ez az, hogy elég terjedelmes tanulmányának reánk nézve is érdekes részletei vannak. Ez az a két jelentés, a melyeket Jurisich Miklós az 1532-iki ostromról fölterjesztett a királyhoz és a melyeket szerző a bécsi cs. és kir. államlevéltárban őrzött eredeti kéziratok után közöl egész terjedelmükben. Jurisich Miklós e sajátkezűleg írott, érdekes, német jelentéseinek magyar közönségünkkel való megismertetése célja a következő soroknak.

I.

Az első 1532-ik aug. 28-áról kelt Ferdinánd királyhoz intézett jelentés elején azt mondja Jurisich, hogy ő idején sürgette a segélyt úgy a királynál, mint a hadi főparancsnokságnál.

En azért, úgymond, mégis gondoltam az egész kereszténység és Fölséged dicsőségével; rászántam életemet és vagyonomat s a zsarnok császár hatalma ellen megvédeni iparkodtam néhány ezer asszonygyal, hajadonnal és legénynyel, a kik a kegyetlen ellenség elől ide menekültek, ezt a rossz helységet (*den schlechten Flecken*). Ezt nem azzal a szándék-

kal tettem, hogy a török hatalmát megtörjem, hanem csak föl akartam tartóztatni a tovább haladásban. Reméltem hogy Fölséged (mit Hilfe des allmächtigen Gottes und Jesu Christi, der uns mit seiner bitteren Marter, Leiden und Blut erledigt hat) és testvére, a római császár, amúgy is ellene fog indulni. Ítéljen ez ügyben a jó Isten, lelkem iránt való irgalmassággal. Habár már értesülhetett Fölséged arról, mily nagy hatalommal jött ellenem a török császár; mégis alapos és hű jelentést szándékozom ezennel tenni. Ma van 22. napja annak, hogy *Ibrahim* pasa megtámadott haderejével. Három nappal utóbb maga a császár jött emberivel és körülzárván a várost, nyolcz ágyút helyezett el a várat környező szőlőhegyekben, elvette tőlem a városban és várba tartott védő-eszközeimet, végre hágesókon támadást intézett ellenünk mindenfelől. De a mindenható Isten akaratából tizenegy rohama hiusult meg. Ekkor aláasta 13 helyen a várost, úgy mint a várat; ezt a tervét is meghiúsította a Mindenható. Ezután néhány ezer nyaláb (Büschen) fát hányatott az aknába, a veszedelmesebb helyeken megrikkította a nyálábokat, a mélyedéseket megtöltötte löporral, folygyújtotta és embereit támadásra lelkesíté. Isten kegyelméből azonban ismét eredménytelenül, mert az ellentétes árkok akadályul szolgáltak. A támadás nem sikerülvén, a császár nagy veszteséggel elvonult a falak alól és más nap oly ügyes taktikával alkalmazott löport a falak alá, hogy arról sokat lehetne írni.

Reggeli hat órakor négy csapatban állottak a gyalogosok a sánczok alatt, meggyújtották a löport, légbe röpítették vagy nyolcz ölnyre a falat és egy sereget a másik után támadásra parancsoltak. A mindenható Isten kegyelméből azonban erőt vettem rajtok, annyira hogy nemcsak semmire sem tudtak menni, hanem tetemes kárt is vallottak.

Különben én is legjobb szolgálmat vesztettem, a kikbe igen nagy bizalmat helyeztem.

Akkor aztán néhány ezer öszvért és tevét fával terhelten vezettek a fal elé; itt lehányták két helyen a fát s néhány ezer ember a fahasábokat sajátságos ügyességgel hajigálta a fal mellé úgy, hogy az így keletkezett nagy rakások hegyekként múlták fölül a város falait. Ezekre felkúsztak és kitünő kézi puskájokkal a várba és városba lövöldöztek. Az egyiket ezen farakások közül folygyújtattam éjnek idején; de a törököknek sikerült a tüzet elfojtani.

Fölséged már értesülhetett affelől is, hogy három helyen áttörték már a falat. Ebben ugyanis nem lehetett őket megakadályozni. Az így támadt rések olyan nagyok, hogy két helyen megkísérelhették a herohanást is. Mi azonban a Mindenható kegyelmével visszavertük.

Ma négy órakor délután is két heves támadást intéztek ellenünk, hágesókon négy zászlót lobogtatva, de győzelem nélkül. Fölsőleges volna említenem, hány ezer golyót röpítettek ide be csak egy óra alatt is; elég az hozzá, hogy megoltalmazott bennünket a jó Isten,

Ha óhajtja tudni Felséged, miként vagyunk felszerelve és milyen a katonaságom — értésére adom, hogy úgy rendeztem be magam, mint egy szegény házi úr: van 10 felszerszámozott lovam és 28 felfegyverzett huszárom. Ha elvonúlt volna a török a helység mellett, elmentem volna szándékom szerint felséged táborába, hogy mint Felséged hű szolgálja részt vegyek a csatában; a várat pedig egy becsületes nemes ember segítségével akartam szerény állapotomhoz képest felszerelni. A mint azonban észrevettem, hogy a török bennünket akar megtámadni, kitettem magam a halálnak. Katonaságom csak nyomorúságos parasztokból áll, a kik ide menekültek és a védelem alkalmával nem volt több 700-nál, most azonban fele sincs már. Azon kívül agyonütöttek vagy lőttek hű szolgálmat kivétel nélkül.

Különösen azon voltam, hogy a várost védelmezhessem meg, mert a vár a városban lévén, a vár csak addig állhat fenn, a meddig sikerül a várost megoltalmaznom.

A veszedelem idején a török táboron keresztül egy szolgát küldtem fel Bécsbe. Ez jelentést tett a nyomorúságról és tudakozódott, mikor nézhetünk már a kiszabadítás elé. A hírhordó visszajött, a nélkül hogy valami vigasztaló üzenetet hozott volna szabadításunkra vonatkozólag.

Épen most veszem észre még ideje korán, hogy körül akarnak zárolni sánczokkal. Örülök különben, hogy az úr Isten kegyelméből ilyen becsületes módon érhetem végemet; mert a ki a nyomorúlt helységet és szintoly nyomorúságos lakókat ismeri, annak be kell azt is látnia, hogy a Mindenható csakis isteni irtalmasságánál fogva tartott fenn bennünket.

Kegyelmes király! megmondtam néhány bécsi tanácsosának is, hogy nem hiszem, hogy a török Bécs felé indulna és más helyet is megtámadna még az országban. Itt a határon túl, a vend (windisch) ország egy-két helyén azonban alighanem még meg fogja próbálni erejét. Egy ideig tehát meg marad a határ mellékén, a honnan hébe-hóba beszáguldoz majd az országba, hogy híre járván hatalmának, ne keljen megverekednie. Azt sem tudnám megmondani be fogja-e várni a háborút vagy sem; minthogy ilyes nyomorúlt helységgel bibelődik s annyi löport, gyújtóanyagot és embert vesztegettek el. Különben Isten tudja legjobban, mi szándéka van a töröknek. Én pedig ajánlom magam, mint

Királyi felségednek

hű szolgálja
Nicolizza.

II.

Köszeg hős védőjének második jelentése 1532. évi aug. 30-án kelt és így szól:

»Küldtem fel Bécsbe már írásbeli és élő szóbeli tudósítást; ujabban is menesztettem egy szolgát nyomorúságomat elejétől végig ecsetelő

levéllel. Ha a hírhordó talán meggyilkoltatott, küldöm ezennel a jelentés másolatát. Ez alkalommal csupán arról akarom értesíteni Felségedet, a mi azóta történt velem.

Ibrahim pasa a császár nevében négy tekintélyes törököt küldött hozzám azon kívánsággal, értekezsem velök a falak mellett.

Ez következőképen történt meg.

Első kérdésük a császártól Ibrahim pasának adott parancs szerint az volt: vajjon nem hagyott-e alább büszkeségem; mert a többi város már meghajolt a császár előtt, eleibe vitték a kulcsokat és az minden bántalom nélkül megkegyelmezett nekik. Ennélfogva kívánja, hogy adjam át neki a várost s a várt a benne tartott haderővel együtt és akkor megajándékoz életemmel.

Én erre azt mondtam, én a római király alattvalója vagyok, a várost és a várt szolgálataimért adta nekem; azért soha sem adom fel a várost és a várt, a míg csak élek.

Ezzel végeztem volna velök, de ők vagy fél óra múlva megint csak jöttek és tovább akartak velem értekezni. Az ajánlatot én is elfogadtam és ekkor így folyt le a beszélgetés: Ők azt mondták, hogy mikor válasszat a császárnak jelentették, ez igen megboszankodott reám. Ibrahim pasa azonban szeretett volna rajtam segíteni s azt indítványozta, hogy adóztassanak meg és követeljenek tőlem egy-egy házról évenként 1 frtot; ezt az adót fizessem le Buda várában. Azon esetben, ha vonakodnám ezt megtenni, fizetessenek velem most egyszeribe 2000 magyar frtot a gyalogság parancsnokának; a császár ugyanis odaigérte ezeknek a szenvedett nélkülözések fejében a mi testünket és jószágunkat.

Erre azt felelém: a vár nem az enyém, hanem uramé, ezért nem is fizethetek érte adót. A mi a 2000 frtot illeti, olyan nagy összeggel nem is rendelkezem; mert a mim készpénzben és fekvő birtokban van, azt katonáimnak kell hagynom.

Ezután háromszor más feleletre intettek; de én azt mondtam, hogy nem válaszolhatok mást és ők eliszkódtak a falak alól.

Egy órával később trombitaszóval és kurjantásokkal ostromra szállították a csőcseléket. A gyalogosok lándzsáikkal, a janisárok puskáikkal rohantak a két fából rakott halomra; ezeket összeköttetésbe hozták a fallal és onnan lövöldöztek és ostromoltak oly erővel, hogy már 8 zászlót sikerült feltűzniök. Míg mi az egyik farakásnál voltunk elfoglalva, ők a másíkról támadtak meg bennünket oly annyira, hogy már-már menekülnünk kellett a falakról s a küzdelem a legmagasabb fokra hágott, mikor a Mindenható nagy irgalmasságánál fogva szemlátomást segített rajtunk; mert a fehérnép s a vének nagy szóval könyörögtek a jó Istennek, a ki jobbra is fordította a győzelmet. Kevés katonáim közül 60 esett el, én és mások megsebesültek. A török pedig hallván a nagy zajt, azt hitte, hogy még nagy számu lakosság van házunkban, elvonult.

Három óra múlva ismét csak jön az a négy török és azt kiáltották át: életben vagyok-e én még?

Erre azt felelték nálunk: igenis.

Ekkor azt követelték, értekezsem velök; mert Ibrahim pasa kegyelmet eszközölt ki számomra a császárnál azzal a biztosítékkal, hogy nem foglalják el sem a várost sem a várat, csak hajóljak meg akaratom előtt és Ibrahim pasa hitére menjek ki hozzá.

Látván szükségemet, hogy sem löporunk sem puskánk, sem emberem, a ki még kész lett volna a védelemre és hogy lehetetlen még egy óráig is megállanunk a sarat, azt feleltem rá, hozzanak kísérőlevelet és két híres törököt túsúl, akkor kimegyek és meg hajólok. Azonnal elővették mellényeik alól a biztosító-levelet és kettőt közölük, a kik nagy tekintélyű férfiak voltak, elfogadtam túsokul. Egy óra tellett bele, míg polgárain- és szolgálommal a teendőkre nézve tanácskoztam; azután szívükre kötöttem ezeknek, hogy semmi áron fel ne adják a várat, ha esetleg erőt is vesznek rajtam a törökök.

Kimentem tehát nagy vigyázva egy magam. Künn vagy ezeren vártak; mellettem a janicsárok főparancsnoka lovagolt s Ibrahim pasa táborába vezetett, mely közel volt a városhoz. Nagy pompa között ült ő itt, bemutattak neki; ő fölkel, kezét nyújtott és leültetett. Mindenekelőtt azt kérdezte, fölépültem-e már teljesen nyavalyámból, a melyben már Törökországban sinlödtem. Azután tudakozódott, egynél több sebet ejtettek-e rajtam és veszélyesek-e azok.

Harmadik kérdése volt, mért nem hajoltam meg a császár akaratát előtt? Fölhozta *Wathini* (sic = Batthány) *Eberaus* Péter (sic = Erdösy) és mások példáit, a kik megadták magukat s párthíveik szakállára feladták váraikat is, a nélkül hogy egyébb kárt vallottak volna. Végre még azt a kérdést tette: vajjon uramra számítok-e, hogy majd megment. Ez utolsó kérdéshez hozzátette, hogy ő úgy tudja, mint akár én, hogy hol van az én uram s a spanyol király és hogy mit tesznek.

Az első kérdésre azt mondtam, hogy szépen köszönöm ő kelmének, hogy-létem után való tudakozódását, különben jól vagyok; sebeim nem oly veszélyesek; az egyiket lövés, a másikat hajítás okozta. A harmadik kérdésre azt feleltem, hogy becsületérzetem tiltja, nagy szükség és kényszer nélkül meghajolnom uram ellenségei előtt. A negyedik kérdésre nem adtam feleletet.

Erre oly hangon kezdett beszélni, mintha ő kegyelmet eszközölt volna ki a számomra a császárnál és mintha a császár a várost, a várat s mindent, a mi benne van, nekem ajándékozná. Én azonban felkelvén feléje közelítettem, ő pedig csókra kezét nyújtá, de én tekintélyem megőrzése végett csak a kabátját csókoltam meg és köszönetemnek adtam kifejezést. Ő leültetett megint s azt mondta, menjek el vele kézcsokra a császárhoz, a ki nem messze van innen táborában. Erre azt válaszolám, hogy tudom, nagy befolyása van a császárnál s a mit ő megígér

valakinek, azt megadja a császár; de mivel sebeim miatt nagyon elgyöngültem, engedelmet kérek, hadd mehessenek vissza a vározsba népemhez. Vettem észre, hogy vonakodáson s hatalmának nagyrabecsülése megelégedést keltett nála: ennél fogva kértem tőle 6—10 törököt, a kik akadályozzák meg a többi törökök benyomulását a várba azokon a helyeken, a hol a falat áttörték. Ezeket magammal vinném a várba, a többbit pedig parancsolja el a falak alól.

Ezt helyben hagyta és megjegyezte, hogy azonnal elrendeli, keljen útra a népség azon irányban, a merre terv szerint indulniok kell; két nap múlva amúgy is odább áll az egész hadsereg.

Igy tehát megszabadított bennünket az úristen nagy dicsőséggel a zsarnoki ellenségtől, a mit sohasem érdemelt meg a jó istentől.

A törökök pedig azt állították, hogy mióta ez a király uralkodik, még nem szenvedtek ily nyomorult helynél olyan nagy veszteséget.

A janicsárok főparancsnoka arra kért fel, eresszem be őket a várba: hadd lássák lovasságomat. Ezt nem tehetem, válaszolám; a benn levők németek és spanyolok. Ebben megnyugodott. De a mi ezüst szerm volt Ibrahim pasának és a többi főembereknek adományoztam. Ibrahim ezért a császár nevében egy kabáttal tisztelt meg, a mely ugyancsak sokamba volt.

Ugyan abban az órában egészen a város faláig jött és ismét értekezni akart velem. Én tehát hat túszt fejében ismét kilovagoltam hozzá. Ekkor két kérdést intézett hozzám. Vajjon van-e fogságomba török? Ha igen, bocsássam szabadon; másodszor van-e nálam beteg török? ha igen, ne ölsem meg.

Feleltem az volt, hogy török foglyunk nincsen és majd szölok embereimnek, kíméljék a beteg törököket. Akkor aztán fölhozta, hogy ha egészségesek volnának és Bécsbe akarnék menni, ő elkísértetne a hír hordókkal együtt, a kiket ő Fölsége hozzá küldött, egészen Bécs kapujáig.

Erre meg azt feleltem, köszönöm ő keelmének szívességét, mint sebesült úgy sem utazhatom. Ő pedig viszonzá: igaz, ha nem volnál megsebezve, alighanem királyod táborában volnál. A mihez én még hozzátettem: 25 napig mérköztem veletek s ha mindannyian összejöttek volna, egy nap alatt végzek veletek; azért többnek számítható az én dolgom, mint ha valaki a király táborában vesz részt. Végre elbúcsúzott a pasa, mondván: Isten vele!

Ezzel elvonult és egyik csapat a másik után követte őt. Még nincsenek messze és a mennyire kitudakolhattam a Fertő tava körül tábo-roznak, majd a hova *Occida Jánis* (?) is jön seregével.

Ha követeim Fölségedhez érkeznek, legalább gondolni fog saját ügyével és nemeseivel is; mert eddig az én jelentéseimen kívül aligha volt tudomása a történetekről. Miután tehát Fölséged tudomásul vette hű szolgálatomat, hogy t. i. 25 napig tartóztattam fön a törököket — kérem Fölséged különös kegyelmét.

A helyet saját költségemen tartottam fűn. Minthogy azonban semmim sincs már, se pénzem, se egyéb értékes tárgyam és nem maradt más hátra, mint az üres vár; azért gondoskodjék Fölséged emberekről, löporról, a város falainak megerősítéséről és minden egyébről, a mi az erődítéshez megkívánatik. Végre jelentem Fölségednek, hogy szívesen áldozom föl személyemet és vagyonomat fölségedért; de becsületemet nem kockáztatom, mert a jó Isten becsületességemért segített ki a bajból. Ennélfogva jól gondolja meg Fölséged, mily számú őrséget rendel ide számomra; máskülönben ha nagyobb haderő találna jönni, *Janisch* vagy pedig *Wajda*, én nem is mutatom magam többé.

Itt ugyanis semmi sincs már, a mi a védelemhez szükséges volna — sem a várban, sem a városban. A város négy felől tárva nyitva, a parasztemberek, a kik idevalók voltak s a polgárok közül is igen kevesen maradtak életben és ezek is elvesztették házukat, szöllejükét s jószágukat. Sokan már éhen is haltak.

Mindezeket nyomorúságomban engedelnességem jeléül emlitem és ajánlom magamat mint

Kegyelmes uram

Kőszeg 1532 aug. 30.

hű szolgálja

Nicolizza.

A mint ezekből a jelentésekből kitűnik *Jurisich* nem tudta a tollat oly ügyesen forgatni, mint a fegyvert és sorain bizonyos nehézkesség ömlik el.

Látjuk továbbá, hogy a hős maga semmit sem tud azon esetről, a melyet több történetírónál találunk, hogy t. i. ő *Ibrahim* kívánságára 10 *janicsárt* bocsátott volna be a városba, kik annak jeléül, mint ha a város be lett volna véve, zászlót tűztek ki a falakra. *Jurisich* állítólag eleibök ment a kapú alá, egészségükre poharat üritett, kivette kezükből a zászlót és saját törököknek öltözött emberei által a kapú fölé tűzette. A diadalittas törökök erre hangos *Allah* kiáltozásba törtek ki és *Jurisich* elbocsátá őket. Említett zászlót még sokáig őrizték a plébánia-templomban.

Jankó ezt tehát mesésnek tartja és kárhoztatja azon történetírók eljárását, a kik ilyesmit vizsgálat nélkül fölvesznek. Pedig annyi bizonyos, hogy említett zászló jelenleg is a városi levéltárban őriztetik. És ha *Jankó* tudja, hogy a levéltárban meg van az ostromnak ily című egykorú leírása: »*Dürküschke Belegung von Güns im Monath Augusti des 1532 Jar.*« — úgy tudnia kellene azt is, hogy a kérdéses mese egykorú hagyományon alapszik. Annak meg lehet a maga oka, miért nem emlékezik meg erről a hős maga is. *Jurisich* hősiecs magatartása jutalmául Kőszeg várát kapta a királytól, a ki őt »lovagias, férfiás, állhata-

tos, becsületes és keresztényies magaviseletéért — belső titkos tanácsosainak, a hercegek, grófok, bárók, és nemesek beleegyezésével »*Kőszegi báró*«-nak is kinevezte.

Az adományozási és kinevezési okiratokat is egész terjedelmükben teszi közzé *Jankó* a bécsi cs. és kir. állami levéltárban őrzött eredeti után. Érdekes az elsőben a mindenféle jog felsorolása, a melyet Ferdinánd a hősnek Kőszegen átenged; végre úgy mond övé ezentúl »die Herrschaft, Schloss und Stadt Güns.«

Ez utóbbit különben nagyjában *Chernel* is ismerteti.

Mindezekből láthatjuk, hogy szerző föl kutatott mindent a mi tárgyára vonatkozott — de csak Austriában. Mert a bécsi levéltári adatokon és *Rosnak* »*Die Belagerung der kön. Freistadt Güns 1532. Wien 1759.*« című munkáján, végre *Sovius* híres nocerai püspök közleményein kívül más forrást nem ismer.

Ezt annál inkább sajnáljuk, mivel máskülönben előszerezettel foglalkozott tárgyával s ennél fogva ennek hívebb képét is nyújthatta volna.

RÉCSEY VIKTOR ALFONZ.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Egy magyar főúr a XVII. században. Gróf Csáky István életrajza. Írta Deák Farkas. A Magyar Tud. Akadémia által jutalmazott pályamű. Budapest, 1883. 8-adr. 350 l.

A múlt évi Lévy-féle pályázat az Akadémián gazdag eredményű volt. Két munkát emeltek ki a pályabírák, melyek közül az egyiket megkoszorúzták, a másokat pedig az Akadémiának kiadásra ajánlották. De nem minden nehézség nélkül. Először három pályabíró, három külön véleményt adott be s azután 2 új pályabíró neveztetvén ki, dőlhetett el a dolog csak véglegesen. Annyit bizonyít ez minden esetre, hogy a pályázat két jó munkával gazdagítá irodalmunkat: s ez bizony nem mindennapi eredmény. Mindkét pályamunkát Ráth Mór szerezte meg — az elsőt Deák Farkasét már kiadta, a másodikat a Márkiét (Dózsa) közelebbről bocsátja a könyvpiacra: a közönség maga megteheti a párhuzamot a két munka közt. Mi addig is bemutatjuk a már megjelentet.

Csáky István életrajza a történelmi kép megírásának s előadásának mai színvonalán áll. A mily egyszerű világos és természetes felfogásában: oly tisztult ízléssel párosult előadásában. Éles és helyes ítéletet tanusít szabatos rövid jellemzéseiben, könnyedén fűzi az országos eseményekkel együvé életrajzát, bár ez legtöbbször azokon kívül állott s jól jellemzi a felmerülő és szereplő egyéb alakokat, átszőve az egészet e kornak köz-, házi- és magánélete vonásaival. Ezzel a családi életre, nevelésre, gazdagodásra sat. valamint a politikai és párviszonyokra élénk fényt vet. Ebben a mint számos érdekes részletet: úgy nagyobbára egészen új adatokat szolgáltat. Ezeket pedig szerző legnagyobb részt saját kutatásai nyomán vizsgált és fölfedezett levéltári kiadatlan anyagból, ismeretlen kéziratú kútfőkből merítve, ügyes feldolgozással állította össze, s ez által gyakran egészen új világításban mutatja fel e kornak nem egy homályos, vagy kevésbé ismert eseményét s alakját — és pedig nem ritkán sikerrel. E részben műve jelesnek mondható kivált a kortörténet alakjainak monographiai előállítására vonatkozólag.

Elbeszélése ehhez mérten élénk s érdekes, mely művét kedves olvasmányynya emeli, melyet az avatottabb történetismerő, csak úgy mint a műveltebb nagy közönség tanúlságosan és szelímenesen élvezhet.

A munkához nagybecsű okirattár van csatolva.

Ip.

A „telepítési kérdésről“ tekintettel a kivándorlásra, bukovinai véreink visszatelepítésére, czélszerűbb hazai néposzlatra s a mezőiparos nagy községek elhomlítására. Írta *Érkövy* Adolf. Budapest, 1883. 219 lap, egy műmelléklettel. Ára 2 frt.

Érkövy Adolf érdemes írónk a most időszerű telepítési kérdésről egy könyvet írt, melynek második felében elég bő apparátusal tárgyalja e kérdés történetét is.

Előszavában azt mondja, hogy a telepítési kérdés hazánkban közel két száz év óta van napirenden. Ezt annyiban kell helyreigazítanunk, hogy szerintünk a telepítés kérdése nyolcz század óta van napirenden. Hiszen tudni fogja szerző, hogy már a vezérek korában maga a keresztény vallás is ezután honosodott meg a hazában, hogy, már akkor megkezdődik a hospites betelepülése, hogy már Árpádházi királyaink alatt miként válik az veszélyes politikai kérdéssé, hogyan idézi fel a függetlenségüket féltő hazafiak féltékenységet, — a szükség teremtette helyzet folytán hogy alakul át közgazdasági kérdéssé s hogy lesz ismét a legújabb időben politikaivá, midőn nemzetiségi aspiratiók nyíltan propagáltatnak, amiknek ellenében egyik leghatalmasabb védeszközzül épen a hazai elemekkel való telepítés és a tiszta magyar fajnak az egész nemzet testébe való átoltása, területen való arányosabb elosztása mutatkozik.

Igaz, hogy a szó valódi értelmében csak mintegy két század óta van a kérdés napirenden a mióta egyszerre vált közgazdaságivá és két oldalulag is politikaivá. Historiailag azonban visszafelé egészen a magyar korona fogalmának keletkezéséig vezethető vissza. Könyvünk éppen tárgyalt második részének szerző »*Visszatekintés a magyar birodalom lakossága népesedési történetének főbb mozzanataira. (883—1883)*« címet adja.

Nem tekintve, hogy a »népesedési történet« kifejezést nem tartjuk a telepítés története fogalmának megfelelőnek; tárgyunk történetét a következőkben vázolja: A különböző nemzetiségek vegyülése és betelepülése az Ázsia belsejéből Atelközbe nyomult honfoglaló ősök felvonulásával veszi kezdetét, midőn a mintegy 200 ezer főre tehető magyarokhoz útközben kún és ruthén szövet-

séges hadak csatlakoznak, — a meghódított területen pedig tótok, marahánok, ruthenok, bolgárok, horvátok, ráczok, (!) oláhok, (?) s Erdély bércei között még a nagy Etele király korából hátra maradt székelyek tanyáznak.

A vezérek korában hospites, jövevény nemzetségek jönnek a hazába és nyerneik ott terjedelmes adományokat, Zsolt vezér (907—947) Vas-megyében a Fertő táján besenyőket és oroszokat telepít le. Taksony pedig Atelközből Thonuzaba vezérlete alatt szintén besenyőket telepít a Tisza mellé. Ugyanezen vezér alatt érkeznek az országba Bille és Bocska testvérek alatt a Volga vidéki bolgárok és a keleti műveltségtől befolyásolt izlam vallású izmaeliták. Géjza vezér alatt (972—997) német urak telepednek meg számos fegyveres néppel, Szent-István király alatt pedig Szathmár megyében egy bajor telep létesül.

Szt.-László és II. István alatt (1077—1125) a Kis-Kunságba kúnok vándorolnak be illetőleg telepíttetnek meg.

II. Gejza (1142—1162) idejére esik a Szepesség és az erdélyi terra regia, fundus regius vagy peculium külföldi bevándorlók által megszállása, a midőn flamandok és szászok települnek meg.

IV-ik Béla uralkodása idejében 1235—70-ig a mongolok által nyomott kúnok mintegy 40 ezer családdal települnek meg a Duna és Tisza között.

Legnevezetesebb telepítési művelet azonban ugyancsak a IV-ik Béla királyé, midőn a tatárok által megdúlt országot újra be kell népesítenie. — Rogerius szerint annyira pusztított e borzasztó nép, hogy »non relinquentes in eis mingentem ad parietem«, jóformán tehát az egész országnak új lakosságot kellett adni. A nagy király első sorban visszatelepíté a Bolgárországba költözött kúnokat a mai Kúnságba, hasonlóképen cselekszik a másodízban megvert tatárok foglyaival, egyuttal az ország felső részeibe mind több német, bajor, cseh és olasz megszállókat költöztet be.

Nagy-Lajos (1342—1382) az oláhoktól elhagyott Máramarost és Bereget Koriatovich Tódor litván herczeg által, orosz családokkal népesítette meg.

1404-ben a délkeleti végekből, törökök torkából elszállított szerbeket találunk Csepel-szigetén.

1439-ben a török elől menekült Brankovich György, az Arad és Zaránd-megyékben fekvő világosvári uradalomba települ meg, hova vele együtt nagy számú szerb kivándorló telepedik az oláh lakosság közé. A harmadik és negyedik szerb bevándorlás Brankovich István és Brankovich Vuk vezetése alatt 1460—65 táján történt Szerém, Bács és Csongrád-megyékbe.

Az ötödik szerb kivándorlás Mátyás király alatt Kinizsy által történik, ki a déli végekre mintegy 50 ezer szerbet telepít Corvin János Bolgárországból visszatérve Ulászló király uralkodása alatt szintén nagyszámú szerb családot költözködtet be.

A hetedik szerb telepítést Juon cár a »fekete ember« teljesíti Bács-megyében.

A XVI-ik század második felében a törökök elől menekülő bosnyákok és horvátok a Fertő környékét szállják meg; ezek a »Wasser Kroaten«.

1605-ben Bocskay Szabolcs-megye határán telepíti meg a hajdan oly rossz hírű hajdúkat.

A nyolczadik nagy szerb kivándorlás 1600-ben történik, midőn Csernovics Arsenpatriár alatt 32 ezer család vándorol be. Ezek jelentékeny része azonban majdnem egy százados itteni tengődés után, midőn a magyar alkotmánnyal ellenkező követeléseiknek kielégítését nem nyerték, Oroszországba költözött ki.

A folyton tartó bevándorlás daczára a török hódoltság miatt elannyira pusztá az ország, hogy 1669-ben kelt egykorú följegyzés szerint kilenczszáz helység lett pusztává a magyar alföldön s még 1717-ben is Lady Montague, a híres utazónő oly néptelennek rajzolja az országot, mint a XIII-ik századbeli utasok.

A törökök fokozatos kiűzését azonban nyomban követte a kormánykörök népesítési törekvése.

Az I-ső Lipót király alapította bécsi udvari választmány most már azon politikai indokból is ajánlja az idegen különösen a német betelepítést, hogy a forradalomra hajlandó magyar vér mérsékeltebbé váljék.

Kár, hogy ezentúl egészen a legújabb korig ez az éppen oly hazafiatlan, mint nemzetiségünk szempontjából annyira káros elv vezette a kormányokat a különben oly jó és üdvös telepítési műveletek foganosításánál.

Ezen elv alapján történtek már 1686-ban és 90-ben a Buda környéki német és tót telepítések. Német rajok bocsáttattak nemcsak az alföldre, hanem a Bakony vidékére, sőt Zemplén, Szabolcs és Bihar megyékbe is.

Maga a főváros Buda 1740-ben tiszta német, Pécssett, Fehérvárott, Szegeden, Aradon, Győrött ők képezték a polgárság zömét.

A tót bevándorlást azonban az alföldre magok a földesurak eszközölték.

1717-től gróf Mercy D'Argeuteau eszközöl különösen a az u. n. Bánságban telepítéseket, német, magyar, olasz, rác, dalmát, tót, sőt spanyol telepítvényesekkel is.

A nagyobb mérvű népesítés Mária Therésia uralkodásának

azon szakára esik, midőn a hét éves háború után a Bácskában és Bánságban történnek telepítések.

1766-ban külön gyarmatosítási bizottmány állíttatik fel, a mely azután frank, sváb, bambergi, tiroli, felső-austriai, felső- és alsó-rajnai, pfalzi, mainzi, luxenburgi, badeni, kölni, hesseni, nassaui, breisgaui, fürstenbergi, lothringiai, trieri, elszaszi, schvartzwaldi, schweizi, piemonti, sőt francia föld- és kézműveseket telepített meg Magyarországon, úgy hogy, 1780-ig 40 ezer főnyi népség vándorolt be. Ugyan ennyire tehető a II-ik József alatti megszállott száma is. Hogy azonban a főntebb említett kárhozatos s a magyar nemzetiség ellen irányuló politikai háttér még mindig nem akart megváltozni, mutatja az az eset, hogy heves-megyei magyar családok folyamodnak letelepítésért, a cancellária 1786-ban azt jelenti a császárnak, *hogy magyar gyarmatosok számára sehol sincsenek telephelyek Délmagyarországon, mert különben a következő évben oda telepítendő német colonisták házak és földek nélkül maradnának és a magas kincstárnak csak terhére lennének.*

I. Ferencz király uralkodása alatt 12 községben tyroliak és csehek telepíttetnek meg. 1826—32-ig Temes, Torontál, Krassó és Bács-Bodrog megyében német telepítések történnek.

A 30-as években nagy lendületet vett ismét a telepítés, midőn a kincstári pusztákon az alföldön a dohány termesztés karoltatik fel.

1844—46-ig az erdélyi szászok területén találkozunk ismét német telepítéssel.

1858-ban császári patens intézkedik bánsági újabb telepítések felől a 60-as években pedig a dunai ármentesített öblözetekben alapíttatnak új községek.

Végül a szerző a csángók hazatelepítésének keresztül vitelet sürgeti, a mely könyvének megjelenése óta — úgy, a hogy — testté is vált.

A mű irálya különösen elején, gyarló s hivatalos színezetű. És ez a veszedelmes styl tudjuk mennyire hátrányára lehet egy még oly jó könyvnek is. Csak is ennek a főhibának tulajdonítjuk azokat a kegyetlen műszavakat és periodusokat, mellyel itt ott füleinkbe csengenek, bonganak, mint: »a mező gazdaság több *oldalosítása* nem eszközölhető« »a lakosság kellő *érdemmelhetesítést* nem talál és így kiszivárogoz« megtelepítés helyett *megültetés* »*néposzlat*« községek *elhomlítása stb.* Minde csekélységeket azonban túlhaladja a könyvnek az a nagy szerencséje, hogy a kérdésre nézve melyet tárgyal, kellően kimerítő s tiszta meggyőződésű.

SZENDREI JÁNOS.

TÁRCSA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A VÁLASZTMÁNYI ÜLÉS ezúttal nem a hó első esütörtökjén — mert az nap ünnep volt — hanem a köv. napon, máj. 5-én tartatott meg *Ipolyi* Arnold elnöklete alatt. Két felolvasás volt: *Márki* Sándor pályanyertes művét Kemény Jánosról *Szalay* József, s *Demkó* Kálmán értekezését »Lőcse a Bocskay-féle fölkelésben« *Fejérfutaky* László olvasta fel. Mindkettő a »Századok«-ban fog megjelenni.

Évdiás tagoknak megválasztottak: dr. *Müller* Frigyes, nagy-szebeni ev. lelkész, (aj. a titkár); *Kertész* Károly, (aj. Hincz G.) *Tihanyi* Dénes, (aj. Berkeszi I.); *László* Mihály, (aj. Szádeczky L.)

Titkár bemutatja Sopron városa közönségének márt. hó 17-én kelt s az elnökhöz intézett levelét, melyben kiemelvén, hogy társulatunk Sopron városának történelmi kincseit még nem tette kutatásai tárgyává, pedig mind maga a város, mind maga a megye sok történelmi kincset tud felmutatni, a városnak, a megyének, magánosoknak igen gazdag levéltáraik vannak, meghívja a Társulatot, hogy folyó évi kirándulását e városban tartsa meg. Thaly Kálmán meleg szóval ajánlotta e szívélyes meghívás elfogadását, annyival inkább, mert a város és a megye is oly gazdagok levéltár dolgában, hogy a Társulatnak biztosan gazdag aratása lesz. Indítványára kimondatott, hogy a kirándulás lehetőleg augustus hóban fog megtartatni s a titkár megbízott, hogy a szükséges intézkedéseket a jövő hó elejéig tegye meg, hogy akkor a kirándulás napja felett is lehessen határozni. Sopron városával a meghívás elfogadását a Társulat köszönetének kifejezése mellett az elnökség fogja tudatni.

A pénztárnok bemutatta múlt havi számadását. E szerint

a bevétel volt	6508 frt 73 kr,
kiadás	511 frt 90 kr,

pénztármaradék: 5996 frt 83 kr.

Következett a zárt ülés, melynek főtárgyát a Bánó által indítványozott pályakérdés tette. A múlt hónapban kiküldött bizottság ugyan

is egy 3 tagu albizottságot küldött ki, melynek jelentését a bizottság máj. 2-án vette tárgyalásba, s hosszas és beható tanácskozás után megállapította jelentésének pontozatait. A jelentés, melyet Thallóczy s. titkár, mint a bizottság jegyzője olvasott fel, itt következik:

Tisztelt Választmány!

Van szerencsénk a t. választmány f. é. ápril 5-iki gyűlésen nyert megbízatás következtében, a Bánó József v. tag által ugyancsak főttemlített ülésen tett indítványnak formulázása s végleges megállapítása körül történt eljárás eredményéről a következőkben terjeszteni elő véleményes jelentésünket.

A kiküldött Nagy-Bizottság két rendbéli: ápril 10-én s május 2-án tartott üléseiben, az indítvány illetékességére nézve akkép vélekedik:

minthogy Bánó József vál. tag indítványa a magyar történelmi társulat kebelében tétetett, fogadja el társulatunk az initiativa jogát, annnyival inkább, mert a M. Tudományos Akadémiának történelem iránt érdeklődő tagjai jobbára tagjai egyszersmind a m. történelmi társulat választmányának is.

Tartalmát illetőleg tárgyalatván Bánó v. t. úrnak szóban forgó indítványa, a bizottság

tekintve, hogy történeti irodalmunk még nem bír olyatén munkával, mely a magyar nemzet életét akkép tárgyalná, hogy abból mind fennmaradása, mind koronkénti növekedése s a szomszéd, különösen a déli tartományokra való hatása felfogható lenne s mely az érintett tünevénynek mind külső, mind belső okait feltüntesse;

tekintve, hogy egy ilynemű munkának közzététele, illetőleg megjelenése, a magyar nemzet ezredéves fennállásának, a millenniumnak mintegy történetirodalmi manifestatiója volna,

abban a véleményben van, hirdettessék pályázat egy oly munkára, mely:

a magyar nemzet életének phasisait pragmatikailag fejtegesse, annak első fentiünésétől fogva a legújabb időkhig. Az indokolásban megkívánatik, hogy mindazok a tényezők, melyek a nemzeti életben mélyreható szerepet játszanak, mint az Árpád-nemzetség négyszázados fennmaradása, a beköltözött bessenyők, kúnok összeolvadása a nemzettel; a hospites politikai beléolvadása a politikai nemzetbe, a vallási viszontagságok, a nemzeti politika nemzetközi irányai, vagyis a diplomáciai történet, stb. alaposan és kimerítően legyenek tárgyalva.

E pályakérdés határideje a millenniumot megelőző évnek elején járna le. A bírálát — melyről esetleg társulatunk gondoskodhatik — első sorban s elsőbbség mellett természetesen közvetlenül a pályakérdésre érkezett munkákat venné figyelembe, de tekintetbe jöhetnek a pályakérdés lejártáig megjelent olynemű munkák is, melyek a kérdést egészében, vagy részleteiben tárgyalják.

Jutalmúl tizenötezer forintot vél a bizottság megállapítandónak, melynek kieszközlésére a törvényhozáshoz volna felirat intézendő, illetőleg a körülmények szerint a közadakozás útját is igénybe lehetne venni.

Midőn a bizottság nézetét a t. választmány szíves figyelmébe ajánljuk, nem mulaszthatjuk el megjegyezni s a t. Választmánynak figyelmébe ajánlani a május 2-án tartott biz. ülésén fölmerült eszmecserét is, melynek eredménye olykép formulázható: hogy a bizottság csak úgy ígér magának eredményt e kérdést illetőleg, ha már eleve is biztosságot s garantiát nyer egy oly történetíróban, ki e feladat megoldását méltóképp vállalhatja el s ha ily történetíró találkozni — kinek személyére nézve a bizottság már is megállapodásra juthatni vél, — akkor az említettünk szövegezés és bővebb kifejtés teljesen ennek belátására bízathatik és a pályázat egyenes megbízással volna átalakítandó, a mi az óhajtott sikert illetőleg, mindenesetre inkább látszik célra vezető módsernek s eljárásnak.

Maradtunk a t. Választmány

Budapest, 1883. május 2.

kész szolgálai

a bizottság Elnöke nevében

IPOLYI ARNOLD,

t. Elnök.

DR. THALLÓCZY LAJOS,

jegyző.

Ez előterjesztés élénk eszmecserét idézett elő, de miután a millennium megtartásának még ideje sincs kitűzve, s ez ügyben valószínűleg országos bizottság fog intézkedni, a választmány elhatározta, hogy a pályahírdetés végleges szövegezése, valamint a módozatok megállapítása felett csak a bizottság kinevezése után fog határozni, addig pedig a már kinevezett társ. bizottságot a további teendők elintézésével megbízta.

— BUDAVAR 1686-iki visszafoglalásának megünneplése ügyében Thaly Kálmán múlt gyűlésünkben indítványt tett. A választmány e tárgyban hozott határozata alapján következő átiratot intéztetett Budapest főváros törvényhatóságához:

Tekintetes fővárosi Közönség!

1886. szeptember 2-án kétszáz éves évfordulója lesz azon, az egész kereszténységre, nemzetünkre s különösen az ország fővárosára nézve oly nevezetes, következményekben oly gazdag eseménynek, melyet »Budavar visszavétele« név alatt ismer a történelem.

A magy. tört. társulat f. évi ápril hó 5-én tartott vál. ülésén Thaly Kálmán vál. tag e körülményre figyelmeztetvén a társulatot, közlelkességgel fogadtatott amaz indítványa, hogy kéressék fel a minden

szép, jó és hazafias czélok iránt érdeklődő fővárosi Közönség, e nemzetközi, s illetőleg magyar nemzeti fontosságú történeti esemény emlékeztet országunk és fővárosunk diszéhez méltóan megülni.

Midőn tehát mi, mint a nevezett társulat alólírott képviselői eziránt a t. fővárosi Közönséghez fordulni bátrak vagyunk, indokoltnak tartjuk, hogy e történelmi évforduló fontosságát, már társulatunk irányánál fogva is, közelebből megvilágosítsuk.

Általános szokás újabb időben Európa majd minden államában, s városában, jeles, dicsőséges tetteknek és eseményeknek emlékét, a jelen nemzedéknek lelkesedésére, a következőeknek pedig okulására, méltó ünnepélylyel, pl. külön ez alkalomra íratott monographiákkal, emléktábla állításával, emlékbeszédek tartásával, történelmi kiállításokkal stb. ülni meg. Alig két éve múlt, hogy Otranto, Délolaszországnak egyik városa, a töröktől, halhatatlan emlékeztető Mátyás királyunk segítségével történt megszabadulását fényesen ülte meg, mely mozgalomban ugyancsak társulatunknak is vala része. Az idén fogja Bécs, az osztrák birodalom fővárosa, a török ostrom alúl lett felszabadulásának 200 éves fordulóját nagy s e fontos eseményhez méltó fénynyel megünnepelni s e czélból ott már évekkal ezelőtt az irodalmi és társadalmi téren nagy mozgalom indult meg.

A török háborúk történetében a keresztény fegyvereknek 1683-ik évi ezen diadala kétségen kívül döntő fordulatot jelez. Mindamellett fontosságban a mindkét részről kifejtett hősiesség példái tekintetében mondhatni egyenlő rangú esemény Budavárának és vele hazánk fővárosának, melyet bátor védője Abdurrahman pasa »a török birodalom kulcsának, a próféta előházának« nevez, 145 évi birtoklás után történt visszafoglalása. Ezen a maga idejében világraszóló, reánk nézve pedig felejthetetlen diadal emlékeztet a kortársak rajzokkal, metszetekkel s Európa számos nyelvén írott tudósításokkal híven tartották fenn. Német, francia, olasz, lengyel, latin, holland, sőt angol és spanyol jelentések lelkesedve emelik ki ezen fényes és a török előnyomulásra nézve oly végzetes fegyvertény fontosságát. E győzelmes ostrom, a jelzett nemzetközi fontosság mellett, melyben Európának majdnem minden művelt nemzete osztozik, minthogy a jelenleg uralkodó Felséges Ház egyik kitűnő őse, a vitéz Lotharingi Károly herczeg fővezérlete alatt ostromló sereg részben nemzetközi keresztény jellegű vala, ránk magyarokra nézve két szempontnál fogva örökmélekeztető.

Ugyanis, hazánk integritása az ország fővárosának visszafoglalása által vált befejezett ténynyé, s a három részre szakadva volt magyar birodalom ismét *egy központot* nyert; nem kell külön hangsúlyozni, hogy e visszafoglalás Budapest főváros történetében is mintegy határkövet jelez, melytől kezdve új életre, új átalakulásokra ébredt. De ezen történelmi szempontok mellett Budavár 1686-iki visszavétele nemzetiinkre nézve örökké emlékezetes, lélekemelő momentum maradt, még

általában azért is, mert ezen alkalommal, daczára azon nemes versenyzésnek, melylyel Európának legvitézebb hősei: a német, francia, angol, spanyol és olasz nemesség virágai, vételkedtek az elsőség pálmájáért, mégis a *magyar vitézség* szerezte meg magának az »örök« nevet.

Három magyar hős tüntette ki magát különösen az ostrom alkalmával. Örményesi *Fidáth János*, későbbi nádori ítélőmester, ki Esterházy nádor dandárának élén a kezdő ostrom alkalmával elsőnek jutott fel az alsó várfalakra; a később oly hírneves *gróf Bercsényi Miklós* ekkor 21 éves ifjú, ugyanez ostrom alkalmával tanusított kiváló vitézi magatartásáért Leopold királytól ezredesi rangot nyert; végre a harmadik a hős *Petneházy Dávid*, kevésel azelőtt még Thököly Imre fejedelem ezredese, a töröknek, szeretett fejedelmén elkövetett árulása következtében felbőszülve, a keresztényekhez csatlakozott és a szeptember 2. döntő csata alkalmával, a mai bécsi kapu táján, tiszavidéki hajduinak élén első rohant fel a falakra, kitűzte a magyar zászlót, és első nyomult be a belső várba a magát, fájához méltó vitézséggel védő muzulmán őrökre. E hősiességet maga Károly főherczeg hivatalos jelentésében illőképp emeli ki. Oly lelkesítő mozzanat ez, Európa nemzetei vitézeinek nemes versenyeiben, melyre minden idők magyarja méltán büszke lehet s mely az utókornak hálás megemlékezésére érdemes.

Mindezek következtében tehát t. fővárosi Közönség, bátrak vagyunk azon indítvánnyal járulni a főváros képviselője elé, hogy ezen, az egész kereszténységre, nemzetünkre és főként magára a fővárosra nézve oly emlékezetes történelmi eseménynek megülését méltóztassék elhatározni; a magunk részéről teljes készséggel kijelentvén, hogy a t. fővárosi Közönségnek, a mennyiben az ez alkalommal megünneplendő történelmi jellegű részletek megkívánják, örömmel szolgálatára állunk, s már eleve is megjegyezni bátorkodunk, hogy ezen ünnepély maradandó emlékeztetere óhajtandónak vélnök, egy a visszafoglalás történetét részletesen tárgyaló monographia megírását, egy az azonkori idevonatkozó nyomtatványokból, metszetekből, fegyverekből, hadi-jelekből, érmekből stb. szervezendő kiállítás rendezését, továbbá a várfal illető helyén a magyar vitézséget megörökítő díszes emléktábla vagy emlék felállítását. Részletes programmm természetesen csak akkor állapíttathatván meg, ha a t. fővárosi Közönség — mint remélni bátorkodunk — az általunk ajánlott eszmét elfogadni és ezen, díszéhez méltó, ünnepély megtartását végleg elhatározni kegyeskedik.

A mire, a t. fővárosi közönség nagybecsű figyelmét és hazafias érdeklődését ismételve melegen felhíván, mély tisztelettel maradunk

Budapest, 1883. apr. 10.

IPOLYI ARNOLD,

A „Magyar Történelmi Társulat“
elnöke.

SZILÁGYI SÁNDOR,
titkár.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

A HUNYADMEGYEI TÖRT. ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT választmánya f. évi április hó 4-én Déván, dr. Sólyom-Fekete Ferencz elnöklete alatt, ülést tartott, melyben először felolvastattak Issekutz Antal följegyzései az 1848/49. hunyadmegyei eseményekről. E följegyzések nem terjednek ki az események részletes ismertetésére, nem ölelik fel a nagy történelmi tényeket, hanem apróbb episodokat írnak le, melyeknek értekező közvetlen tanuja volt.

Minthogy a hunyadmegyei tört. és régészeti társulatnak czélja a megye természeti viszonyait is megismertetni, azért e nembeli értekezéseket is olvastat fel ülésein. Ilyen volt Buda Ádám értekezése a természet színjátékairól a madárvilágban. Szerző ez értekezésben felsorolja azon általa lőtt vagy látott madarakat, melyeknek a rendes tollazattól eltérő színű tollazatuk van. Ezen esetek rendkívül ritkák, 22 évi észlelési idő alatt csak 20 ilyen eltérést talált értekező.

Dr. Sólyom-Fekete Ferencz az Ivutz-család leveles ládájában talált egy csomagot, melynek külső borítékján ez volt jegyezve: »Török háborúról való quietantiák.« E csomagot fölbontva, úgy találta, hogy II. József császár hadjárata alatt a sereg élelmezésére szükséges ökrök egy része, mintegy 12 ezer darab, a megye területén volt szétosztva egyes községek és birtokosok legelőin. Ez ökrök divisionként hajtattak ki Oláhországba a vulkáni hágón át. Az utolsó transport 1789. sept. 11-én hajtattott ki, e napról van keltezve a Bellosics élelmezési főbiztos által Vulkánban kiállított utolsó quietantia.

Hültl József m. kir. főbánya-tanácsos és nagyági bányafőnök a társulati muzeum részére igen értékes ásvány- és kőzet-gyűjteményt küldött.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI történelmi és régészeti társulat apr. 29-én tartott választmányi ülésében *Pontelly István* főtitkár felolvasta szokott havi jelentését, melyben a társulat gyűjteményeinek gyarapodását sorolta fel s előlegesen egy pillantást vetett a társulat eddigi római és középkori kutatásainak eredményeiről.

»Három tanév szűnideje alatti szorgos kutatás után, a rómaiak Lederata és Tibiscum és; azután Tierna (Cis és Trans) és Tibiscum és végül Tibiscum és Sarmizegethusa közötti három hadútjának 18 álló táborhelyét, Torma Károly úr szíves és szakavatott vezérlete mellett, szerencsésen fölkatattnunk és megállapítanunk sikerült.

»A keletészaki és keleti, római hadutak castrumairól már a múlt nagygyűlésünk elterjesztett jelentésében emlékeztem meg.

»A jelen hóban kiadott »Értesítő« füzetében pedig, tisztelt tag-társaink, Böhm Lénárt választmányi tag úrtól több évi kutatásainak eredményeként, a nyugatészaki római hadút és álló táborhelyeinek szabatos leírását vették.

»Ha itt eltekintve minden egyébtől, amit társulatunk mint idei vívmányt fölmutathat, s amit részleteznem a jövő közgyűlésen válik óhajtott és kedves kötelemmé: csupán azt emelem még ki, mint a római korszakra vonatkozó kutatásainkkal összefüggőt: hogy Trajan dunai köhídjának kérdését szintén társulatunk egyik érdemes tagja, Boleszny Antal úr hozta tisztába: úgy azt hiszem, hogy a római archaeologia és történet terén elért sikereink meglepéssel tölthetik el kebleinket épen úgy: mint a jelen évi, junius havi nagygyűlésünk igazolni lesz hívatott, hogy középkori történetünk mezején is figyelmet érdemlő eredményeket hozott létre munkásságunk! Ennek constatalásával legyen szabad áttérnem az idei, utolsó, rendes választmányi ülésünkön, bemutatásul még kiszemelt, néhány adomány- és műtárgy előterjesztésére, mint a mikkel mennyiségileg és értékieg öregbedik.«

Felolvasást e gyűlésben Stancsa Gyula tartott az »Ókori építészetéről.« Megelőzőleg már értekezett a szobrászatról s festészetéről, ez amaz első adatainak kiegészítése volt.

Vázolta a falnak az oszloppal való combinált összeköttetéseit és változó földadatait. A terasseból a pyramis és a többi épületnekbe történt természetszerű átmenetet. Az egyptomi s a többi keleti építészeti stílek időszaki, fokozatos kifejlődését és befolyását a görög és a római építészetre.

Az előadó az ókori népek építészetének időrendi egymásra hatását; a különböző stílek sajátosságát; az építményekben a függélyes, vízszintes és görbe vonalaknak a főnkeltség, elnyomás, vagy mozgás váltakozatos kifejezésére vonatkozó alkalmazását ismertette.

Múlt füzetünkben a 394. l. első kikezdésében e helyet: »Karányi Alsó-Eperjest tévesen helyre igazította« olvasandó: »Karácsonyi teljesen és alaposan helyreigazította.«

A RUMÁNOK EREDETÉHEZ.

Torma Zsófia urhölgy »Erdély neolith-kori lakhelyeiről« a német »Embertani, népismeí és őstörténelmi társulat«-nak Frankfurtban a múlt 1882-ik évi augustus havában tartott, XIII-ik közgyűlésén fölolvasást tartott, melyet most a nevezett társulatnak Ranke János tanár szerkesz-

tésében Münchenben megjelenő »Correspondenz Blatt«-jának 9-ik száma egész terjedelmében közzétesz.

A reánk nézve közelebbi érdekkal is bíró értekezést a következőkben ismertetjük :

Már midőn még 1876-ban a Budapesten tartott VIII-ik nemzetközi embertani Congressuson gyűjteményem egy részét kiállítván, ott Dr. *Tischler* O. majd a német anthropologusok Berlinben tartott XI-ik közgyűlésén Dr. *Mehlis* C. arról annyi elismerő dicsérettel nyilatkoztak és írtak, elhatároztam köszönetem egy részét az által róni le, hogy magyar nyelven publicált munkálataimat németül is közzéteszem.

A mi hazánkban, kedves vendégeinknek mindig azzal szoktunk szolgálni, a miből legjobbat birunk. Ezt a szabályt, hol magam is mint vendég vagyok, meg akartam tartani és a Tordos és Nándor-Vályai neolith-telepek, valamint Nándor és Algyógy barlangjainak culturrétegeiből csak azokat a válogatott dolgokat mutatom itt be, a melyek a legérdekesebbek és legújabbak.

Becsés idejüket nem akarom lelhelyeim részletes leírásával rabolni, csak megemlítem, hogy az 1—3 m. hatalmas culturréteg égetett agyag és hamu keverékben állati és emberi csontok s cserepekkel van telítve. — Éppen azért gyűjteményem korántsem pompás urnák és régiségek kiállítása.

Mindazonáltal az általam átkutatott ezen culturréteg és konyha-hulladéki telepben talált bögre részekben, több mint 400-féle különböző diszítést s 200-féleképpen variáló formákat találtam, a melyeknek anyaga ritkán látszik idegennek, vagy a keletről importálttal behozott-nak, hanem legtöbbsnyire homok és kavicscsal kevert agyag és barna tajtból áll. Az edények falainak vastagsága 3 cm.-től 3 mm.-ig váltakozik. Vannak közöttök olyanok, melyek szabad kézzel gyúrvák s nyitott tűznél úgy szolván meg vannak sütve. Vannak azon kívül korongozott, jól kiégetett, simított, festett és fénymázszerű glasurral bevont, vésott, karcsolt, üveg pastával, vagy színes földdel berakott példányok is. Egészben véve a keleti neolithkori keramika minden formája föllép bennök. Nem ritkák az emberi és állati arcot utánzó fazekak sem.

Az edényeken és cserepeken lévő diszítési formákban lépten-nyomon a Trója és Kyprosban talált ornamentekre ismerünk. Előfordúlnak itt a sokféle képes tagolt zig-zeg vonalak, körkörös, spirál, kígyó, iv és mäander vonalak mindenféle combinatiói, nemkülönben a sakk-tábla idom s a benyomott pontok, háromszögek, virágok, arabeszkok s vonal-diszkek mindenféle idoma a leggazdagabb változásban.

A berlini XI-ik congressus alkalmával kiállított tárgyak között Sziléziából, Posen, Brandenburg és Pomeraniából láttam hasonló formákat kiállítva. Nem vagyok azonban azon helyzetben, hogy az összefü-

gést Keresessem a Dácia, Phrygia és a germán földben talált hasonló leletek között.

Kőtárgyak: Kés pengeszzerű szilánkok, nyíl és lándzsa csúcsok, köcsákányok és kalapácsok számos formája, nagyobb részben töredékekben. Hasonló számban és rendeltetésben fordultak elő csont-tárgyak is. Érdekes ezek között egy tör, egy Bos taurus csontjából való korcsolya-forma szerszám és több amulette.

Az állati csontok között találtatott a konyhahulladékokban a többek között egy Cervus euryceros, a mely *Fraas* tanár szerint, azért csodálatos, mert Austria és Magyarországon sem konyhahulladéki, sem barlangi kulturrétegekben nem találtatott.

Találtatott ezen kívül számos réz, czin, ólom, bronz és vas tárgy, a melyet, hogy helyben készítettek bizonyítják az öntő minták és salakok. — A fémtárgyak között érdekes egy vörös réz karperecz, mely hasonló egy a *Virchow* tanár által Livlandban talált karpereczhez. — Előfordúl még számos opálizált üvegdarab, és színes mázzal bevont és berakott pasta-gyöngy, melyek mindannyian keletről kerülhettek ide kereskedés útján.

De mindenek fölött fontosak leleteimnél ama bemetszések és vésetek, melyek a Trója és Kyprosban talált Syllabariumok (a. b. c.) jellegével annyira megegyeznek, mintha csak ugyanazon kéz által lettek volna készítve. Előfordulnak e jegyek agyagedények oldalain, agyag alakokon, súlyokon, köszközők töredékein és egy kőhengeren.

A berlini congressus tagjai előtt 1878-ban megjelent magyar közleményeimben is azt jelentettem ki, hogy e jeleket én vallásos nyelv írás jegyeinek tartom, a melyek a kyprosi syllabariumhoz tartoznak. 1880-ban a Berlinben ünnepeelt élő trojai hős Schliemann leleteimen lévő ezen jegyekben szintén a kyprosi syllabákat vélte fölismerni, s további tájékozásomul az akkor éppen sajtó alatt lévő »Ilios« című nagy munkájára útal. Ezt megolvassván, fentebbi véleményem még inkább megszilárdult.

Írásmód lételéről szólt már Dr. *Pichler*, midőn Steyermark és Karinthia etrusk leleteit ismertette és Dr. *Fliegier* ezen folyóirat 1881-ik évi 1-ső számában. *Mommsen* Theodor Goilthaleban és a pesti n. museum könyvtárának igazgatója pedig Liptó-megyében talált ilyen betűs feliratokat.

Úgy vagyok meggyőződve, hogy a tárgyaimon lévő jegyek közül egyesek, egész szavakat jelentenek épúgy, mint az A. H. *Sayce* a híres assyriolog által elolvasott és Hissarlikban kiásott Kúpokan talált föliratoknál. Ép úgy találjuk p. o. ami magyar királyunk IV. Béla rézpénzein (1247-ből) a függélyes három vonást a bécsi érmész Dr. *Karabacek* szerint az arab, »Lillahi« »Istentől!« kifejezésre kiverve. És kérdem: miért legyenek éppen az én vázaimon lévő jegyek a készítő jegyei s nem jól rövidített nyelv mondatai?

Egyik bálvány-szobrocskán lévő metszések egyeznek az Ilios-ban 1519. és 1532. számok alatt ismertetett agyagbéllyegzőn és vason található fölíráttal.

Ama 6. jegy, mely a Nándor-vályai telepről való mésző henger töredékén meglátható, magának *Sayce* és Sternnek Berlinben tett nyilatkozata szerint, egy babyloniai henger felíratának kissé módosított másolatának látszik.

Az említettem tudósok mindannyian megegyeztek abban, hogy leleteim új világot vannak hivatva deríteni a történelmet előző tudást.

Tordoson talált egyik agyag-kúp jegyei megegyeznek a *Smith* György által Assurbanipalis ninivei palotájának talajából fölászott kúp jegyeivel, melyek kétségtelenül trójai írásjegyeknek bizonyultak s a melyeknek segítségével fejtette meg *Smith* a *Lang* által felfedezett bilinguis fölíratot.

Szabad e remélni, hogy a tordosi kúp bebizonyíthatja nekünk, hogy Trója népe és Dácia thrák népsége egyidőben ugyanazon nyelvvel és írásjegyekkel élt?

Ha tehát e jegyek nem kyprosi jellegűek volnának is, úgy mégis valamely ázsiai Syllabarium feledésbe ment jegyei, a melyeknek kulcsát egy még felfedeznem reménylt bilinguis fölíratban fognám megtalálni. E bilinguis írást pedig föl hiszem találhatni a közelünkben lévő Várhely romjai között a római Ulpia Trajana az egykori Dácia fővárosa Sarmizegethusa helyén. Mindezt azonban csak kormányi segélylyel reménylhetem.

Bár azért gyűjteményem nagyon szerény helyet foglal el a *Schliemanné* mellett, mindamellet az azt hiszem, hogy az ő leleteinek kiegészítőseül szolgál, s ha a bilinguis írást fölfedeznem sikerül, tisztábban mutathatom majd meg a kapcsolatot, mely a kettőt összeköti. Ki tudom mutatni, hogy vidékünk lakói az agathyrs-dákok, thrák törzsből valók. Nem is említve, hogy azon időben Herodot már szintén thrák agathyrseket említ Dácia lakóinál.

Lelhelyeim culturrétegében talált római és barbár utánzati érmek lelhelyünk neolith korát Kr. e. 500 — Kr. u. 300-ig látszanak kiterjeszteni.

Nagyfontosságú még leleteim között egy bagoly fejű nő alak, mely könnyen lehet Athene, a mely istennek tiszteletét Trojában igazolják Schliemann leletei is.

Hasonló becsű egy háromlábú kis agyag-szobor, mely a tápláló nőt és békát egyaránt ábrázolja, amely alakban mint tudjuk Babylos, Assyria és Phoeniciában ábrázolták az istenanyát. Végül egy négy sugárú felfüggeszthető csillag alakú amulettet tartok még említendőnek, mely a phoeniciai napistent Schamas-t és egy kúpos háromszögű kő felületébe vésett félgömb alakú másikat, mely Bel, Baal, és Astarothot ábrázolhatta. Végül egy kehely idomú, felületén félgömbre alakított harmadikat szintén Baal ábrázolására.

És ha most egybevetjük végül azon eredményeket, a melyekre *Fligier* a gráci jeles ethnographus majdnem egyidejűleg jutott »Ethnologische Forschungen und Studien« című munkájában (Mittheil. d. Anthr. Gesell. in Wien 1882.); bizonyára csak nyer szava hihetőségében — annyi kézzelfogható okkal és adattal támogatott thrák-dák elméletem.

E művében dr. *Fligier* a Rhodope hegység (Thracia) bolgárjainak a rumánokéval azonos énekei és meséiből kimutatja ugyan is, hogy a bolgárok nem szlávok, hanem szlavizált thrákok. Továbbá azt is bebizonyítja az említett mesék és énekek alapján, hogy a rumunok hazánkba valósággal a Balkán félszigetről jöttek, miként ezt *Hunfalvy Pál*, *Rössler* és *Schwicker* is állítják.

A gyűjtemény leletei alapján tett archeologiai vizsgáldásokban én már korábban jutottam erre a fontos eredményre. Kimondottam ugyanis eddig megjelent közleményeimben, valamint a múlt 1882. év augusztus havában a német anthropologusok frankfurti nagygyűlésén tartott értekezésemben, (mely ezen társulat »Correspondenz-Blattjának« 9-ik számában jelent meg) hogy őstelepeseinket Hissarlik thrakjaival egy eredetű thrák-dakoknak tartom, támogatván ez állításomat az ott bemutatott leleteimmel, a melyek azonosak Hissarlik, Kypros, Olympia, szóval Kis-ázsia s az aegeumi tenger — vidékre vitt babylon-phönikiai kultúrának tárgyaival s alaki szerkezetüknél fogva e vallásra visszavezető mindenemű bizonyítékokkal; ezek alapján kimondottam egyszersmind a keleti cultura thrák importjának egykori létét, a mire eddig még nem gondoltak.

Ősrégészeti leleteim s jelen vizsgáldásom eredménye, melyet munkában levő nagyobb dolgozatomban részletesen fogok kifejteni, arról győztek meg tehát, hogy őstelepeseink thrák-dákok voltak, kiknek maradékai — a havasokra vonúlt más visszamaradt vegynépek egyvelegébe olvadva — mai oláhainkban élnek s hogy ezekre szálltak 1200 körül a rumánok — *Fligier* szerint Bulgáriának szlavizált thrakjai; — így tehát az oláhok nem a rumán szóból romanisált maradékai Rómának, hanem Thrácia thrákjainak, a kiknek első raja a dák, mint valóságos thrák faj, a második pedig, mint elromaiasodott, azután slavosodott rumán települt hazánkba.

Különben is a római sohasem nevezte Daciát rumunnak, csak a bizantinus hivatalos nyelv hívta Thráciát, mint kostantinápolyi tartományt, románnak; ebből lett oláhainknak mai román, azaz római eredete tévesen következtetve.

Az oláh nyelv latinossága, — melyben azonban több a szláv szó, — sem vezet a római eredet bebizonyítására, mert igen sok ősnép változtatta meg nyelvét, illetőleg fogadta el a másokét, pl. az iber őslakosság egyrésze szintén a latin nyelvet sajátítván el, régi nemzeti nyelvéről lemondott; így románizáltattak a longobardok, gallusok és frankok Franciaországban stb.

Minthogy jelen tanulmányaim eredménye szerint oláhaink thrák-dák maradékok s Fligier ethnologiai tanulmányai annak ismeretéhez vezetnek, hogy a Bulgáriából 1200 körül hazánkba települt rumének szintén thrák utódok voltak: megdől az oláhok római eredetének állítása, meg a thrakoknak ezen két ízben történt betelepülése folytán.

Közöljük e minden ízében érdekes tudósítást, mint figyelembe veendő adalékát a rumun-kérdésnek, s egyszersmind ajánljuk szakembereink figyelmébe. Hogy Németországban fölfedezései általános feltűnést költöttek, azt látjuk — óhajtandó volna, hogy a mi szakembereink is hozzá szóljanak a fontos kérdéshez.

NYILT KÉRELEM MAGYARORSZÁG S A KAPCSOLT RÉSZEK FŐURAIHOZ.

Mint a magyar tört. társulat egyik szerény tagja, 12 év óta szorgalmasan gyűjtöm az adatokat egy közérdekű családtani munkához, melynek célja mágnás családaink ismertetését egy csoportban összehozni, s újabb nyomozások alapján igaz eredetöket feltüntetni.

Közérdekű gyűjteményemben fel lesz tüntetve az első ismert törzstől időrendben a család kihalásáig vagy korunkig bennszülött főúri családaink minden nevezetesebb férfi- és nőtagja, kiknek emlékét a múltból az irodalom, vagy hazafias áldozataik fentartják. Ismertetem (a hol lehet) a családra vonatkozó eddig ismert legrégebbi okmányt. Megemlékezve azokról, kik a múlt századok nemzeti küzdelmeiben résztvettek vagy a közelmúlt szabadságharcban hazájokat szolgálták.

A beköltözött idegenek közül nem csak azokat, kik törvényesen bevétettek, — de azokat is, kik — bár honfúsítva nem voltak, — de a múltban hazánk történelmére s társadalmi viszonyaira befolyással voltak s emléköket alapítványaik ma is fentartják. Bezárja az ismertetést a családi címér rajza.

Napjainkban elismert igazság az, hogy ily általános munka összeállítása egy ember erejét s érkezését túlhaladja, bár a már eddig megnyert nemes ügybarátok segélyével, nagy adat halmaz áll rendelkezésemre, — de még mind kevés arra, hogy 714 mágnás-családot tárgyilagosan ismertethessek. Egy ily munka, melyben történelmi családaink múltja hű képen leendő bemutatva, talán nem felesleges, s ma kétszeres érdekléssel bírhat, midőn a névmagyarosítás következtében a történelmi nevek közprédává lettek, s ma alig akad egy, mely újabb kiadásban ne szerepelne.

Azért midőn szerény művet hazafias főuraink, s a nagyérdemű tagtársak becses figyelmébe ajánlanám, egyúttal tiszteletteljesen esede-

zem, kegyeskedjenek engem törekvésemben elősegíteni, s némi adatokon kívül czimerrajz, vagy tiszta pecsétlenyomatot hozzám küldeni.

Homonna, 1888. ápril havában.

DOBY ANTAL.

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA Történelmi Bizottságának kiadásában az Országgyűlési Emlékekből egyszerre két kötet jelent meg: a Magyarországyűlési Emlékeknek VIII-ik s az Erdélyi Országgyűlési Emlékeknek hasonlókép VIII-ik kötete. Az első, melyet Fraknoi szerkeszt és kitűnő bevezetésekkel lát el 1588—97-ig terjed, s az 1593., 1595., 1596., 1597-iki pozsonyi, az 1593-iki tarczali s 1594-iki esztergomi tábori országgyűlések, végre az 1588—97 közt tartott horvátországi és tartományi, összesen 20 gyűlésnek tűzetes leírásait, actáit, irományait, törvényeit s határozatait adja. Történetírásunknak egészen új és nagybecsű forrása ez — melynek bevezetéseit a nagy közönség is tanulással és élvezettel olvashatja. Különösen jogászaikat figyelmeztetjük e munkára: mely nemcsak kibővíti, kiigazítja a Corpus Jurist, hanem azt egészen új világításban is tünteti fel, commentálja, magyarázza, érthetővé teszi. Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII-ik kötete: Bethlen Gábor uralkodásának második felére eső országgyűléseket közöl, hasonló bevezetéssel ellátva.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA Irodalomtörténeti bizottságának kiadásában megjelent a »*Régi Magyar Költők Tára*«-nak negyedik kötete, mely összesen 9 költőnek műveit s a XVI-ik század derekán 1578-ig kelt költeményeket hozza. Historiás énekek is vannak benne: a Nagybankai és Ilosvayéi. E collectio nagy becséről fölösleges volna szólni: az történetünknek is elsőrangú forrását képezi s a buvár, ki a kor mélyébe akar hatni, nem nélkülözheti azt. De sokszorosan emelik annak becsét a hozzá írt jegyzetek, melyek e kötetben gyakran, kivált Ilosvay Toldijánál messze kiterjedő buvárlaton alapuló történeti értekezésekké nőttek ki magukat. A kérdés, hogy élő alak volt-e Toldy? itt megoldást nyer.

— THALY KÁLMÁN Bottyán tábornok levelezését a Történelmi Bizottság kiadásában sajtó alá adta, s az mintegy 55—60 íves kötetben még e nyár folytán meg fog jelenni.

— LIPOVNICZKY ISTVÁN nagy-váradi püspök, ki a tudományok s főként a hazai történet iránti érdeklődésének már eddigelé is több jelét adta, legújabbán ismét fényes példáját adta annak, egy nagyobb monumentális munka megkezdése által. Ugyanis *Bunyitay* Vincze tagtársunk, által megíratta saját püspökségének történetét s abból az első kötetet már ki is adta. Ritka szép díszmunka ez, facsimilevel s számos pecsét és aláírás hasonmásával, mely a hazai nyomdászatnak is becsületére válik, valamint magának a munkának belső tartalma is kielégíti még a felcsigázott követeléseket is. *Bunyitay*, mint előszavában mondja, a munkát két részre osztá: az első 1566-ig s a második a jelenkorig terjed. Az első rész három kötetből fog állani: I. a püspökök életrajzai s a püspökség története, II. k. a káptalan története, III. k. a püspökség geographiája Várad leírása s a műemlékek ismertetése. *Bunyitay*, mint a püspök könyvtárnoka évek óta gyűjté az adatokat, tett bűvárlatokat a hazai s a külföldi (a vatikáni lvtárakban) s így annyi új adatot hozott össze, hogy keletkezése óta még az első századokban is meglehetősen folytonossággal volt képes összeállítani a püspökség történetét — lassanként pedig azok mind jobban bővülnek úgy hogy a rajz folytonosságát az utolsó századokban már semmi sem zavarja meg. Ezenkívül a források criticája körül is oly biztos kézzel járt el *Bunyitay*, hogy új adataival arányban áll a tisztázatlan kérdések megoldása: Tüzetesen fogjuk e nagybecsű munkát ismertetni — melylyel Lipovniczky magának s egyházmegyéjének halhatatlan emléket emelt. Mintegy félszázad óta ez az első munka, mely valamely egyház-megyének történetét tüzetesen ismerteti.

— CSONTOSI JÁNOS, ki a múlt évi könyvkiállítás fényes sikerének létrehozásában elévülhetetlen érdemeket szerzett magának, a »Kalaúzbah« megjelent összeállítását külön mint önálló munkát kiadta. Valódi amateur kiadás, 25 példányban nyomtatva, s Pulszky Ferencznek ajánlva. A kiállítás becsületére válik nyomdászatunknak, valamint a munka bizonyossága Csontos alapos szakismeretének. A munka négy részre van osztva: I. A könyvmásolókat s könyvfestőket, II. a hazai történeti s művelődéstörténeti kútfőket, III. a Corvin codexeket, IV. a hazai könyvtárak érdekes kézíratait (mennyiben ezek a kiállításon képviselve voltak) ismerteti. Az ajánló levél — mely múlt évi maj. 10-én, tehát az napon, melyen Csontos *Ö Felségét* a kiállításon kalaúzolta, kelt meleg szavakkal indokolja az ajánlatot. E becses munka előkészület egy nagyobb

műhöz, melyet Csontos van hivatva megírni: hazánk középkori könyvészetéhez, s mely úgy tudjuk már munkában is van véve.

— A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEOLÓGIAI TÁRSASÁG april hó 28-án választmányi ülést tartott, melyen Nagy Gyula a »Turul«-ról, mint a magyarok legrégibb hadi jelvényéről értekezett, utána Majláth Béla ismertette Péter alnádor 1298-iki pecsétjét, bemutatván a nemz. Múzeum levéltárában őrzött oklevél eredetijét is. A tetszéssel fogadott értekezesek után folyó ügyek következtek, melyek közt meghatározták a kiadandó folyóirat czímét is. Czímül »Turul« állapítottatott meg. E folyóirat első száma e hó közepén jelenik meg.

— PÁZMÁNY PÉTERNEK, mint olvasóink emlékezhetnek Esztergomban a székesegyházba a herceggprimás egy monumentalis szobrot emeltetett. Zádori János ezen esemény alkalmából egy 38 l. terjedő alkalmi munkát adott ki, a Della Vedova által készített emlék rajzával együtt, mely bevezetésében Pázmány Péter működését és érdemeit festi.

— FRANKÓI VILMOS »Magyarország és a Cambrayi liga« czímű tanulmányát, mely a »Századok« múlt évi folyamában látott világot, Sayous Ede Párisban az »Academie des Sciences morales et politiques« apr. 7-én tartott ülésében bemutatta. Az értekezés nyomtatásban is meg fog jelenni.

— FINÁLY HENRIK egy az Erdélyi múzeumban megjelent tanulmányát a római naptárról »Der Altrömische Kalender« czím alatt, német átdolgozásban is kiadta. Ez alapos és gazdag ismerettel készült tanulmány Németországban is feltűnést ébresztett.

— SZENTKLÁRAY JENŐT, »Száz év Délmagyarország Történetéből« czímű nagybecsű munka szerzőjét, a budapesti egyetem Magyarország újabb történetéből magántanárrá képesítette. Mint értesültünk, Szentkláray a jövő évben meg is kezdi előadásait.

— A VÁMBÉRY nagy műve által előidézett polemikában közelebből ifj. Szinnyi Józseftől két munka jelent meg. Egyik tüzetes és tudományos fejtegetés: »A magyar nyelv eredete« czím alatt, másik a nagy közönség számára szánt munka »A magyar nyelv rokonai« czím alatt, mely az olvasni szerető közönséget az ugor-magyar nyelvrokonság kérdésében röviden és népszerű előadásban tájékoztatja.

— BEKSICS GUSZTÁV »Kemény Zsigmond. A forradalom és a kiegyezés« czímű munkája, melynek első kiadása csak néhány hét előtt hagyta el a sajtót immár második tetemesen — mintegy 4 ívvel — bővített s

javitott s részben átdolgozott kiadásban elhagyta a sajtót. Valóban, ritka jelenség irodalmunkban, hogy egy munka akkora érdeket tudjon ébresztetni, hogy alig két hónap alatt két kiadásban lásson világot.

— BERKESZI ISTVÁN, kinek talpracsett értekezését a Haller fiúk iskoláztatásáról jelen füzetünkben fejezzük be, az egyetemen a folyó évre hirdetett pályázatok alkalmával, a kettős: 360 frtból álló »Schvartner-díjat« »A magyar nemzeti szellem és a magyar nyelv keletének documentált története 1711-től 1848-ig,« című művével elnyerte.

— A BIBLIOTHEQUE DE L'ECOLE DES CHARTES XXIII (1882) kötete 479 l. egy minket közelebből érdeklő munkáról van említés téve, melynek címje: »Inencion del cuerpo de S. Antonio Abad é historia de la hija del rey de Hungria legendas en prosa catalana-provenzal, codice del seglo XIV, publicado con notecias preliminares, y con glosario par L. Bartolome muntaner. Palma 1873. 8-adr.« (Sz. Antal testének felfedezése s legenda a magyar király leányáról). A legenda már egyszer közzé volt téve, egy más kézirat után a colleccion de daumentos ineditos del archivo de la corona de Aragon XIII-ik kötetében — de hibákkal teljesen. Igen valószínű, hogy itt is egy Margit legendával van dolgunk.

— GELICH RIKHARD nagy művéből Magyarország függetlenségi harcáról 1848—49-ben, mely a forradalom történetét leginkább katonai szempontból tárgyalja eddigelé 4 füzet jelent meg. A 3-dikhoz van mellékelve a magyar nemzetörök színes rajza.

— Az ÚJ MAGYAR ATHENÁSNAK, a magyar prot. egyházi írók életrajz gyűjteményének — melyet Sz. Kiss Kálmán szerkeszt — a 4-ik, Ivánkától Lévy-ig terjedő füzete Aigner Lajos könyvkereskedésében megjelent s füzetenként 50 krért kapható.

— KARDOS ALBERT a XVI-ik század magyar lyrai költészete című munkájával az egyetemen pályadíjat nyert, s azt most, mint önálló munkát kiadta. Alapos ismerettel írt történeti és széptani munka, mely méltó a közönség részvételére.

— LŐCSÉN e hó 3-án egy felállítandó történelmi társulat ügyében Szőnyi Kálmán városi polgármester elnöklete alatt értekezlet tartott, melyen mintegy húsz ember vett részt. A felállítandó társulat eszméje helyesléssel fogadtatott s az határozatilag ki is mondatott, habár kezdetben csak szűkebb körben létesítnék azt. Elhatároztatott, hogy a »Szepesmegyei régészeti és művelődéstörténelmi Társulat« a Kárpátgyélettől

önállóan szerveztessék. Az előleges munkálatokkal egy öt tagú bizottság választatott: Szőnyi polgármester, Still Pál prépost plébános, Halász László főgymn. igazgató, Markovics Ede városi főjegyző és Demkó Kálmán. A társulat valószínűleg Muzeummal lesz összekötve, melynek helyiségéről a város fog gondoskodni.

— LÖCSÉ VÁROSA a városi levéltár rendezésével Demkó Kálmánt bízta meg, ki e munkával már csak nem teljesen elkészült s mintegy 20,000 darabról készített regestrumot. Igen óhajtható volna, hogy munkája nyomtatásban is megjelenjen.

— BÁRÓ BÁLINTT JÓZSEFTŐL Nagy-Ernyéről igen érdekes helyreigazítást és adalékot kaptunk Jakab Elek »Görgény vár és a görgényi kastély« című cikkének egyik adatára vonatkozólag, melyet bemutattunk olvasóinknak. Az említett cikkben ugyanis a 339. oldalon Kovácsóczi Kata tévesen neveztetik Pethő Ferencznének; mert ennek első férje Petki Ferencz volt, de ez korán elhalván másodízben férjhez ment Bálintt¹⁾ Györgyhez, ettől maradtak gyermekei. (ez az uton kerültek a Kovácsóczi család levelei a Bálintt család birtokába.) Rákóczy György 1637-ben kelt Görgényre vonatkozó adománylevelében, mint Petki Ferenczné van említve. Rákóczy adománylevele Kovácsóczi Kata leendő fiú és női utódaira is szól; de pár év múlva a fejedelem több rendbeli unszolásaira, (miként egy levelében írja Kovácsóczi Kata.) 4000 frtért visszaadta neki. 1000 frtot rögtön lefizetett Rákóczy, 3000 frtról írást adott, hogy hat hó múlva lefizeti, mit ő soha be nem váltott. A Bálintt levéltárban több kérelme van Kovácsóczi Katának és fiának Bálintt Zsigmondnak a fejedelmekhez e 3000 frtért, míg végre első Apafi Mihály a görgényi uradalom egy részével kielégítette Bálintt Zsigmondot; később ennek fia kicserélte más birtokrészért. A görgényi birtok részhez sem a vár, sem a kastély nem járult, hanem a piacon két ház, (a fejedelemnétől) miként Bálintt Zsigmondné egyik levelében említi; e levél kelte 1681. sept. 28-ka.

— IGAZÍTÁS. A »Századok« IV-ik f. 285. l. »Töltényi« h. olv. Foltinyi.

¹⁾ Tulajdonképen a család neve Bálinti-nak volt írva egészen a bárói diploma elnyeréséig 1740. e diplomába van először két t-vel írva.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A VÁRADI PÜSPÖKSÉG TÖRTÉNETE alapításától a jelenkorig. Első kötet. A Váradi Püspökök a püspökség alapításától 1566-ig. Nagyméltóságú és Főtisztelendő lipovnoki Lipovniczky István váradi püspök rendeletére írta *Bunyitay* Vincze. Nagy-Várad, 1883. Nagy 8-adr. X és 473 ll. számos pecsétrajzzal és hasonmással.

— MONUMENTA COMITIALIA Regni Hungariae. Magyar Országgyűlési Emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti dr. *Frankó* Vilmos. Nyolczadik kötet (1588—1587.) Budapest, 1883. (A Magyar Történelmi Emlékek III-ik osztályának egyik kötete). 8-adr. 563 l.

— MONUMENTA COMITIALIA Regni Transylvaniae. Erdélyi Országgyűlési emlékek. Történeti Bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága megbízásából szerkesztette *Szilágyi* Sándor. Nyolczadik kötet. (1621—1629.) Budapest, 1882. 8-adr. 544 l.

— RÉGI MAGYAR KÖLTÖK TÁRA. Kiadja a Magyar tudományos Akadémia. Negyedik kötet. Nagybankai Mátyás. Siklósi Mihály. Végkecskeméti Mihály. Battyáni Orbán. Tolnai György. Három Névtelen. Ilosvai Selymes Péter. 1540—1575. Budapest, 1882. 8-adr. VIII és 390.

— A BUDAPESTI ORSZÁGOS KÖNYVKIÁLLÍTÁS latin kéziratai. *Csontos* János. Budapest, 1882. Ivr. XI és 82 ll. (Kézirat gy.)

— KEMÉNY ZSIGMOND. A forradalom s a kiegyezés. Írta *Beksis* Gusztáv. Második javított és bővített kiadás. Budapest, 1883. 8-adr. 340 l. Ára 2 frt.

— MAGYAR PLUTRARCH. Új Magyar Athenas. Újabbkori magyar protestans egyházi írók életrajz gyűjteménye. Kálmán Farkas, Bierbrunner Gusztáv s mások közreműködésével gyűjté Sz. Kiss Kálmán. IV. füzet. Budapest, 1883. 8-adr. 193—256 ll. Ára 50 kr.

— A XVI. SZÁZAD magyar lyrai költészete. Írta *Kardos* Albert. Budapest, 1883. 8-adr. 81 l. Ára 40 kr.

— MAGYARORSZÁG függetlenségi harcza 1848—1849-ben. Írta *Gelich* Rikárd. IV-ik füzet. 8-adr. 193—256 ll. Ára 6 füzetnek 2 frt 40 krajczár.

— INSCRIFTEN AUS DACIA, MOESIA SUPERIOR UND PANNONIA INFERIOR Von Karl Torma. Separat-Abdruck aus Band VI. Heft II. der archäol. epigr. Mitth. aus Oesterreich. Wien, 1882. 8^r 145 l.

VÁRADI PÉTER KALOCSAI ÉRSEK ÉLETE.

1480—1501.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I.

Köztudomású, hogy a középkori családok nemzedékrendjének összeállítása nagy nehézséggel jár; mivel az állandó családnemek használata a magyar köznemességnél csak a XVI. században válik általánossá.

Még azok is, kik előkelő egyházi és állami hivatalokat foglaltak el, leggyakrabban csak keresztnévöket használják. Nem ritkán születési vagy lakhelyök nevét veszik föl; a minék következménye, hogy atya és fiú, vagy két testvér, sőt egy és ugyanazon egyén, különböző neveket viselhet.

Mindezen esetek találkoznak *Péter* érseknél, a kinek viszontagságos élettörténetét szándékozom előadni. Királyi okiratokban, hozzá intézett levelekben, a róla beszélő, egykorú történeti munkákban csak keresztneve fordul elő. Egyedül ezt használja ő maga is mint érsek. Korábban, mint a királyi cancellaria titkára, Mátyás okiratain, vezetéknévének csak két kezdőbetűje van illesztve keresztnévéhez.²⁾

Testvéreit királyi oklevelek *Váradi Pálnak* és *Váradi Máténak* nevezik. De az utóbbi *Érsek Máté* és *Adorjáni Máté* nevek alatt is előfordúl.³⁾

¹⁾ Kifejtettem ezt »Vitéz János élete« című munkámban. (1879) 1. s. kk. II.

²⁾ »Relacio Magistri Petri de Wa« (Az alább idézendő oklevelekben).

³⁾ Mátyás király 1480 július 27-én kelt adománylevelében: »Nobilibus Magistro Paulo et Matheo de Waradino prefati Petri Can-

A mult század végén, Péter érseket, leveleinek kiadója önkényesen, téves combinatio alapján, ruházta föl a *Várdai* névvel,¹⁾ a melyet az újabb történetírók napjainkig megtartottak.²⁾

Kétségtelen, hogy Péter érsek *nem* volt az ősi Guthkeled nemzetségből kiágazó előkelő *Várdai* család sarja.³⁾ Alacsony sorsból emelkedett föl.⁴⁾ A nemesség valószínűleg nem örökségképen szállott rá; hatalmas pártfogójának Vitéz Jánosnak köszönhetette; a mire útal az a körülmény, hogy Péter érsek címerének alkatrészei, liliom és két csillag, Vitéz címerében is meg vannak.⁵⁾

Miként testvérei, úgy ő is a *Várad*i nevet vette föl, a várostól kölcsönözve, a melyben született, vagy legalább gyermekéveit élte, és fényes jövőjének alapját megvetette. A szelíd dombok alján fekvő, árnyas ligetektől és gyógyerejű forrásoktól környezett város falai között töltött gyermekkor emléke mélyen bevésődött lelkébe; évtizedek múltával, dicsőség és szenvedésben gazdag pályája végén visszasóvárogoz oda, és kiváló kegyelettel tiszteli Várad védszentjét Szen-Lászlót, különös pártfogója gyanánt.⁶⁾

cellarii. . . fratribus.« (Országos levéltár). Beatrix 1490. július 18-án kiadott oklevelében: »Matheus Ersek dictus . . . frater Archiepiscopi«. (Ugyanott). Buda város 1504-ik évi kiadványában »Matheus Ersek de Adorján. (»Pray. Specimen Hierarchiae: II. 78. l.)

¹⁾ Wagner Károly. Epistolae Petri de Warda. (Pozsony. 1776.) Az előszóban fejtegeti, hogy a *Várad*i (de Waradino) nevet *királyi* várostól nem kölcsönözhetette, minélfogva azt *Várda* helységtől kellett vennie. Ezen föltevés teljesen alaptalan.

²⁾ Horváth Mihály, Szalay László stb. Kivételt képez *Horányi*, a ki őt *Adorján Péternek* nevezi. (Nova Memoria Hungarorum. 18 s kk. II.) Az esztergomi kanonokok 1856. kiadott névsorában így neveztetik: »Petrus Adorian de Varadino«. (Memoria Consecrationis Basilicae Strigoni. 133. l.) Az országos levéltárban kéziratban őrzött »Liber Dignitatum Ecclesiasticarum« egész önkényesen »Petrus de Sary« néven iktatja a kalocsai érsekek sorába

³⁾ Alaposan kimutatta Botka Tivadar. Századok. 1870. évfolyam. 330. l.

⁴⁾ A pápai követ, mikor 1489 elején Péter szabadon bocsátása érdekében működik, emlékezteti Mátyás királyt, hogy ő »de limo« magasztalta föl az érseket.

⁵⁾ Czímeres gyűrűpecsége rajzát kiadta Botka i. h.

⁶⁾ Péter érsek 1495 július 23-án a váradi püspöknek írja: »Vehc-

Gyermekévei (1460 táján) Várad aranykorára esnek;¹⁾ mikor Vitéz János püspök élénk irodalmi és művészeti élet gyűpontjává, hírneves külföldi humanisták gyűllhelyévé tette; mikor iskolái jeles tanárokkal, a tudományos kiképzés minden segédeszközeivel rendelkeztek.²⁾

Ezen iskolában, rendkívüli képességeinek nyilatkozatai által, magára vonta a nagy főpap figyelmét, a ki azóta pártfogása alá vette és gondosan neveltette.³⁾

Mikor (1465) Vitéz Váradot elhagyta, hogy a prímási széket foglalja el, a nagyreményekre jogosító ifjú Esztergomba követi őt, hol kanonoki javadalmat nyer adományúl. Majd Bolognába megy, hogy a híres főiskolán tudományos kiképzését betetőzze.⁴⁾

menter invidemus Paternitati Vestrae, quod eadem in balneo sancti Ladislai Waradini (ubi nos adhuc puer saepe balneati) balneetur; nos autem hic penes Masztongam degimus, unde aqua, per aestuantis solis calorem et nimiam siccitatem penitus absumpta est, ubi etiam ranac suas coaxationes dudum interruperunt... Si etenim nobis tantum otii... datum esset, ut Pat. V. visitare possemus, certe illam irrevisam non permitteremus... Si liceret nobis per adversam valetudinem... et officio nostro ergo Pat. V. et erga *s. Regem Patronum utriusque nostrum*, satisfacceremus.« (Epistolae. 186. l.).

¹⁾ Születési évét nem ismerjük. 1450. körüli időre tehetjük. Mert 1484-ben Mátyás ellen elkövetett vétségeit mentegetve a pápai követ, enyhítő körülmény gyanánt, »ifjúságát« hozza föl. (Az alább idézendő jelentésekben).

²⁾ Vitéz János élete. 147. s kk. II.

³⁾ »Hic enim — írja róla Bonfin — ab ineunte pueritia Joanni Vitezio, Varadiensi tunc episcopo, usque adeo placuit, prae ingenii dextertate, optimaque indole, ut diligenter inter pueros suos educavit«.

⁴⁾ »Ad Strigoniensem hic — folytatja Bonfin. — Archiepiscopatum evectus, canonicatu haud quaquam inhonesto donavit, propria quoque impensa Bononiae optimarum artium studiis colendum curavit«. Nem helyezzünk súlyt Bonfin kifejezésére és elbeszélése sorrendjére. Mégis azt hisszük, hogy Péter előbb neveztetett ki kanonokká s azután ment Bolognába. Már 1465-ben (Vitéz kineveztetése évében) találkozunk Péterrel az esztergomi kanonokok sorozatában. Ekkor, mint más adatok összevetéséből tudjuk, nem lehetett még oly korban, hogy tanulmányait befejezetteknek tekinthetnők. — Mondani sem kell, hogy ama korban kanonoki javadalmakat gyakran nyertek el főiskolákon tanuló ifjak.

Több esztendő telt Olaszországban.¹⁾ De még elég jókor tért vissza hazájába, hogy pártfogója — mielőtt (1470) Mátyás király haragját magára vonná — átvezethesse fényes pályája küszöbén: a királyi cancelláriában nyerhessen alkalmazást.

II.

A kora tudományosságának színvonalán álló, a classicusok irányában jártas és ékesszólásáról csakhamar elhíresült fiatal pap²⁾ előtt, tehetségei kifejllesztése- és érvényesítésére, alkalmasabb tér nem nyilhatott meg, mint *Mátyás udvara*.

A nagy királyt lángesze és tetteje ekkor már az európai politika egyik legelső tényezőjévé tette. Emellett az ország kormányzásának és igazgatásának szálai, a szó szoros értelmében, az ő kezei között egyesültek. Udvara fontos események és messze kiható tervek, mozgalmas élet és lázas tevékenység színhelye vala szüntelen.

És a király előtt, a ki egészen ment a parvenük hiú gőgjétől, nem a születés és a rang, csak tehetség és ügyesség bír súlylyal.

Mikor eszméinek valóstítására, terveinek keresztúlvitelére eszközöket keres, nem sokat gondol a hivatalnoki hierarchia rangfokozataival. Alacsony helyzetből magas polczokra emeli híveit. Kiméletlenül mellőzi és lealázza az ország legelső dignitáriusait. Közvetlenül érintkezik az emberekkel, egyenesen befoly a legapróbb ügyekre; túlteszi magát az ügykezelés hagyományos formalitásain.

Ily uralkodónál a cancellária titkárainak csekélyebb befolyásuk, de nagyobb tevékenységi körük és fontosabb állásuk volt, mint egyebütt.

Mátyás, a korábbi gyakorlathoz híven, egyházi férfiakat nevezett ki cancellárokká és titkárokká. Az ezen hivatalok által

¹⁾ »Accedebant — írja Bonfin — literarum studia, quibus in Italia diu operam dederat«.

²⁾ Az 1480 július 27-ki adománylevélben Mátyás Váradi Péter-ről és Dóczy Orbánról mondja, hogy »ferme ab adolescence ipsorum gradibus« szolgálnak cancellariájában.

követelt irodalmi és politikai képzettség, még az ő korában is, az egyházi rendnek úgyszólván kizárólagos kiváltsága volt.

Váradí Péter hivatali pályájának kezdetéről hiányoznak az adatok. 1475 tavaszán találkozunk vele először, a mikor már mint *királyi titkár* és *előadó* ellenjegyzí azon okleveleket, a melyeket előterjesztésére állít ki a király.¹⁾

Csakhamar biztosítja magának bizalmát és kegyét, melyről az elnyert egyházi javadalmak tanuskodnak. 1476-ban az *erdélyi káptalan prépostságára* emeltetik.²⁾ Emellett bírja a *szent-jobbi apátságot* Biharban és a *földvárí* Tolnában; megtartva az esztergomi kanonokságot is.³⁾

1478-ban már első helyet foglal el a királyi titkárok között, és a cseh királyság pecsétje gondjaira van bízva. Nemsokára, mikor *Zápolya György* pécsi prépost (1479. elején) a kalocsai érsekséget nyeri el, Péter *titkos cancellárrá* neveztetik ki, és ekkor a magyar királyi pecsét is kezeibe jut.⁴⁾

¹⁾ Az első oklevél, melyen nevével találkozunk 1475. május 15-én Budán állítatott ki Drágfi Bertalan javára, Pongrácz János és Váradí Péter együttes előterjesztésére. (Az ellenjegyzés: »Relacio Joannis Pancracii et M. Pet. de Wa.«). Az 1475 június 6-án Budán, Korompai Péter javára kiállított oklevélen már csak Péter mester ellenjegyzése áll. (R^o. M. Pet. de Wa.) Ugyanígy 1475 június 11, július 14, 24, october 18, 1476 martius 17-én Budán kelt okleveleken. Egy 1475. sept. 29-én kelt oklevélen nem fordul elő ily ellenjegyzés; de a legalján apró betűkkel van feljegyezve Péter mester fölhívása a cancellárhoz, hogy az oklevelet lássa el a királyi pecséttel. »Rme p. sigillet istas literas p. v. Petrus«. (Mindezen oklevelek az országos levéltárban).

²⁾ 1476. october 15-én Pécsen kiállított királyi oklevelet már így ellenjegyzí: »R^o Petri prepositi Albensis«. (Az országos levéltárban). Az 1480 július 27-én kiállított adománylevélben a király »Albensis Transilvanus prepositus«-nak cízmezi.

³⁾ Ulászló király 1494. január 6-án kelt oklevelében említí, hogy a földvári apátságot, Péter érsek, mielőtt az érsekséget elnyerte »in minoribus agens« kapta Mátyástól. (Epistolae 39. l.) — A szent-jobbi apátságról nem tudjuk biztosan mikor adományoztatott Péternek. — Az esztergomi kanonokok sorában 1480 íg fordul elő. (id. helyen).

⁴⁾ Az 1478. december 11-én Diós-Györött, Dóczy Orbán kincstárnok javára kiállított királyi oklevélen a következőket olvassuk: »De commissione et mandato Regio speciali ego petrus prepositus Transsilvanus cancellarius presentes literas, quas superioribus annis, nondum

Állását nem mulasztja el családja javára értékesíteni. Két testvére közül az egyik *Pál* mester szintén egyházi pályára lép; míg *Máté* hivatva van a családot föntartani és jelentőségre juttatni. Emiatt királyi adományokat kell kieszközölnie. Hogy ezen célát biztosabban érhesse el, szövetkezik a királyi kincstárnokkal, *Dóczy Orbánnal*, a ki ezen téren, ritka élelmességet tanusított, és néhány éven át családját dúsgazdaggá tudta tenni.

Mikor tehát 1480-ban, *Bakonyai István* magvaszakadtával, ennek birtokai a koronára szállanak, együttesen folyamodtak a királyhoz azok adományozásáért, és közösen nyerték el a jelentékeny birtok-complexust. Ez a következőkből állott: *Palina* vára, tartozékaival *Valkó* megyében; *Bárcz* kastély felerésze, 16 helyen levő birtokrészekkel, *Somogy* megyében; valamint 31 helyen fekvő birtokrészek *Baranyában* és *Kőrös* megyében.

A király magasztaló kifejezésekkel szólva Péter cancellár és Orbán kincstárnok jó szolgálatairól, mindezen birtokokat nekik és általok testvéreiknek: *Váradi Pál* és *Máténak*, *Nagylucsei Balázs* és *Jánosnak* valamint törvényes örököseiknek adományozta.

A beiktatás 1480. szeptember 7-én és a rá következő napokon a király és a fehérvári keresztesek conventjének küldöttei által végrehajtatott, a nélkül, hogy ellenmondás történt volna.¹⁾

Mikép egyezett meg ezen adományozott birtokok tárgyában a két adományos, nem ismeretes. Csak annyit tudunk, hogy azok teljesen és csonkíttatlanul a *Dóczyak* birtokába jutottak.²⁾

existente apud me sigillo Regni Hungarie, cum sigillo Bohemico sigilla-ueram, secundario cum sigillo Regni Hungarie, detracto priori sigillo sigillau. 1480«. (Országos levéltár). Az 1480. július 27-én kelt királyi adománylevél. »Secretarius cancellarius« nak czímezi. (Ugyanott).

¹⁾ A királyi adománylevelet nem ismerjük. Csak az 1480. július 27-én kelt kir. okiratot, melyben a fehérvári keresztesek conventjét a statutio eszközzésére útasítja. Ebben is kiemeli a király, hogy tekintettel volt »fidelibus scruciis... que iidem ferme ab adolescencie ipsorum gradibus hucusque, presertim huiusmodi eorum honoribus officiis sedula assistencia et cum omni sincere deuocionis et animi ipsorum feruore prudenter, solerter et indefesse exhibuerunt«. Átírva a convent jelentésében a statutióról. (Eredetije az országos levéltárban.)

²⁾ Következtetjük a győri káptalan 1498 aug. 28-iki okleveléből,

III.

Mint királyi titkos cancellár, Váradi Péter az udvar első politikai *hivatalát* foglalta el. A cancelláriának ő volt vezetője. A főcancellár állása (*summus et secretarius cancellarius*) *méltóság* volt, melyhez ama hivatal rendszerint lépcsőül szolgált.¹⁾

Váradi Péter szokatlanul gyorsan tette meg a lépést.

Előde Zápolya György alig egy esztendeig bírta a kalocsai érsekséget,²⁾ melyre, halála után, a király (1480. nyarán) Péter cancellárt emelte, és őt egyuttal *főcancellárrá* nevezte ki.³⁾

Mátyás ugyanakkor a pápához fordult, a megerősítés végett.⁴⁾ De mielőtt fölterjesztése az örök városba eljutott, itt azon terv merült föl, hogy Aragoniai János, kit Mátyás három év előtt, a megszökött Beckensloer helyébe, esztergomi érsekké tett, ezen méltóságot a kalocsai érsekséggel cserélje föl. Ugyanis Beckensloer vonakodott lemondani, Frigyes császár is hathatósan támogatta; a pápa pedig törvényes eljárás nélkül nem adhatta beleegyezését elmozdításához. Ily körülmények között Aragoniai János nem érezte magát a primási széken egész biztosságban, és kész volt megelégedni a kalocsai érsekséggel.

Azonban Mátyás az áthelyezésről semmit sem akart tudni. »A mit egyszer adományoztunk — írja a bíbornoknak — vissza

melyben Nagylucsei János és Balázs Nagylucsei Benedek ellen, az összes adományozott jószágokra nézve óvás foglaltatik, a Váradi család birtokjogai megemlítése nélkül. (Ugyanott).

¹⁾ Sajnos, a középkori királyi cancellária viszonyai ekkorig még nincsenek kellően megvilágítva.

²⁾ Legutolszor egy 1479. oct. 29-iki oklevélben találjuk megemlítve, (Országos levéltár). Halála napját nem ismerjük.

³⁾ A legelső oklevél, melyben Péter mint érsek és főcancellár említettetik, Mátyás királynak 1480 szeptember 5-én a jasztrabarszakai telepesk javára kiállított kiváltságlevele. (Datum per manus R. D. Petri electi ecclesiarum Colocensis et Bachiensis unitarum, locique eiusdem Colocensis Comitibus perpetui, aule nostre summi et secretarii Cancellarii. — (Későbbi átirata az országos levéltárban.)

⁴⁾ Ezen ügyben kikérte Aragoniai János bíbornok, Beatrix nagybátyja közbenjárását. (Említi ezt a bíbornokhoz írt későbbi levelében.)

nem vehetjük; a mit rendeltünk, vissza nem vonhatjuk.« Biztosította, hogy az esztergomi érsekségben fön fogja tartani. És sürgetve kérte föl, hogy Váradi Péter részére eszközölje ki a megerősítő bullákat, melyeket — úgy mond — »türelmetlenül vár.«¹⁾

Nagyobb súlyt kölcsönözendő kívánatának, külön követet küldött (1480 végén) Rómába, és mindazon főpapokat, a kik kel bizalmas viszonyban állott, fölkerlte, hogy kérését támogassák. »Főtisztelendőséged — írja a patراسي érseknek — fejtsen ki a mi kedvünkért, olyan buzgalmat és szorgosságot, a milyent a maga ügyeiben tőlünk vár. Ezzel nagy mértékben le fog minket kötelezni.«²⁾

És célzt ért. 1481. február 16-án a pápa megerősítette Váradi Péter kinevezését.²⁾

Az érsek e közben, 1480. nyarán Mátyást a török elleni hadjáratban kísérte; vele volt az év végén s a következő elején Zágrábban.⁴⁾ Bár a főcancellári méltóság természete nem követelte, hogy állandóan a király oldala mellett tartózkodjék, megerősítése után sem hagyta el az udvart.

¹⁾ A dátum nélküli (a mint a szövegből kitűnik, két hónappal Péter kineveztetése után írt) levél *Epistola Mathiae Regis*. IV. 96. l. — Ugyanitt Mátyás királynak a bíbornokhoz intézett levele, a melynek elején politikai ügyekről ír, végén a kalocsai érsekségről, ugyanazon értelemben mint a másik levél. A datum »Zágráb 1480. junius 14.« (84 lap.) De ez hibás. Mátyás király 1480 és 1481 junius havában nem tartózkodott Zágrábban.

²⁾ Datum nélkül *Epistolae Mathiae*. IV. 103. l. A követet »Thomas Alfalba Praepositus«-nak mondja. (?)

³⁾ Katona idézi római kéziratokból (*Manuscripta Romana — Batthyanyiana*) a következő helyet. »1481. 16. Februarii. Petrus Cancellarius Hungariae Regis fit Archiepiscopus Colocensis et Bachionensis, per obitum Georgii extra curiam Romanam.« (*Archiepiscopi Colocenses*. I. 457. l.) Tekintettel arra, hogy a pápák rendszerint mártius 25-én kezdik az esztendő számítását, gróf *Teleki József* (Hunyadyak kora IV. k. 211. l.) azt hiszi, hogy e helyen 1482-öt kell értenünk. Mi nem osztozunk e véleményben. Mátyás király 1481 április 23-án kelt oklevelében már nem nevezi »electus Archiepiscopus«-nak Pétert (Katona *Hist. Crit.* XVI. 324. l.)

⁴⁾ Kitűnik ez Mátyás királynak 1480 december 24-én egy ragusai patriciushoz írt leveléből. *Epistolae Mathiae* IV. 82. l.

A magyar tanácsosok sorában senki sem bírta annyira Mátyás bizalmát mint ő. A nagy király a diplomatiái alkudozások minden rejtelmét föltárta előtte. Lelkének legtitkosabb redőibe engedte bepillantani. »A hatalmas elméjű és szavú érseket« a »a király jobb szemének« nevezi a pápai követ,¹⁾ a ki 1483. őszén a végből jött Magyarországra, hogy Mátyás és Frigyes császár között békességet hozzon létre. Azt a propositiót terjeszté elő, hogy a pápa, a két uralkodó között főnforgó nehézségek elhárítását a német fejedelmek gyülekezetére bízja bízni.

Mátyás nem ellenezé a tervét, de nehogy Frigyes roszakarata meghússítsa, szoros titoktartást igényelt, minélfogva a királynéval sem közölte; csak Váradi Pétert és a sziléziai Stein Györgyöt avatta be.²⁾ Ezeket bízta meg, hogy a részletek iránt a pápai követtel értekezzenek. Rövid tanácskozás után megállapodásra jutottak, úgy a gyűlés összehívásának módozata, mint a létrehozandó egyesség föltételei iránt, melyek között az volt a leglényegesebb, hogy Mátyás az elfoglalt osztrák területeket egyelőre a pápa kezeibe bocsátja.³⁾

A követ ezután Grácba távozott a császárhoz, és deczember elején ismét megjelent Budán, hol úgy a királylyal, mint a két tanácsossal folytatta az alkudozásokat. De ezek most nem vezettek eredményre, mivel Mátyás az elfoglalt osztrák terület átadása tárgyában nehézségeket támasztott.⁴⁾

1) 1483 december 24-iki jelentésében, fogadtatásáról szólva, említi hogy ez történt »praesentibus Baronibus et Archiepiscopo Colocensi, ingenio linguaque potenti. Regis oculus est dexter«. Mily bizalmas viszony állott fönn Mátyás és cancellárja között, a király későbbi nyilatkozatai fognak világot vetni. (Eredetije a velencei Szent-Márk-könyvtárban.) És egy másik helyen »Archiepiscopus Colocensis qui oculus suus est et vere Praelatus optimi ingenii et linguae non balbutientis.« (Pray. IV. 173. l.)

2) A nuntius egyebek közt írta: »Reverendissimum Colocensem lingua et ingenio potentem, et baronem quendam Dominum Georgium de lapide Rex ipse ad me direxit, quibus solis inquam, quum Reginae non dixerit, motivum meum communicavit.«

3) Az octóber második felében írt jelentést kiadta Pray. Annales. IV. 161. l.

4) A pápai követ decemberben írt jelentése. Pray. 171. l.

Ugyanezen pápai követtel, a király megbízásából, Váradi és Stein egy más titkos ügyben is tárgyaltak. Ugyanis, október havában, török basa érkezett budára, a szultán ellenségeinek, a menekült praetendens Dzsem herczeg híveinek megbízásából, kik a körülményeket a török birodalom ellen intézendő támadásra kiválóan alkalmasnak mondták. A nuntius fölkérte, hogy a basát küldje Rómába, és eszközölje ki a pápánál a Rhodosz szigetén őrzött Dzsem szabadon bocsátását.¹⁾ Ennek sem volt sikere. Sőt Mátyás néhány héttel utóbb, Bajazid szultánnal öt évre fegyverszünetet kötött.

Ily alkudozásokban és a tanács-ülésekben való részvétel mellett, a fontosabb állami iratok és levelek fogalmazása sem esett a főcancellár tevékenységi körén kívül. Sajnos nem birunk támponttal, a mely lehetővé tenné az érsek tollából folyt iratok fölismerését.

Bizonyára Vitéz János és Janus Pannonius hagyományait gondosan őrizte a királyi cancellariában, és a classici minták utánzását meg tudta egyeztetni az erőteljes, gyakran kíméletlen király igényeivel.²⁾

A humanisták körében, mely Mátyás udvaránál otthonos volt, Váradi Péter előkelő helyet foglalt el. A királytól ő nyerte a megbízást, hogy *Janus Pannonius* szétszórt költői műveit gyűjtse össze. Az egybeállított gyűjteményt több példányban másoltatta

¹⁾ A pápai követ oct. 24-iki jelentése. Ugyanott 168. l. Pray írja, hogy a Bajazed-del való békekötéstől »abhorrebant plerique, praesertim Colocensis Archiepiscopus. Egyuttal említi, hogy az érsek volt kénytelen a békekötés oklevelét fogalmazni. (170. l.) De forrást, a honnan e részleteket merítette, nem említi. A pápai követ általánosságban említi, hogy a békekötés »paucis vere placuit Hungaris.« A mit pedig a levél végén ír. »Hodie (1483. dec. 13.) tandem obtinui articulos istos manu Archiepiscopi Colocensis subscriptos« nem a török békealkura, hanem a császárrel folytatott tárgyalásokra vonatkozik (173. l.)

²⁾ Ilyenek voltak különösen a fejedelmekhez és pápákhoz intézett levelek. Három ily levél (1480 december 23., 1481 július 23., 1483 november 6.) elenjegyezve van »P. Secretarius« által. Alig szenved kétséget, hogy ez Váradi Péter. — A Nemzeti Múzeumban két oklevél van (1481 dec. 2., 1484 június 29), melyeket így ellenjegyez. »P. Ar.« és »P. Ar. Col.«

le, magának is megtartva egy díszes hártya-példányt. E föladat megoldásában, egyaránt vezette a Martialisra emlékeztető szel-lemdús művek iránti érdeklődés és a kegyelet a korán elhunyt költő emléke, valamint a részvét gyászos végzete iránt is.¹⁾

A nagynevű pécsi püspök és az ő nagybátyjának kegyeltje között bizonyára benső viszony létezett. És alig tévedünk, ha föl-teszszük, hogy azon epigramm, a melyben élénk költői képekkel illusztrálja az örök szeretetet, melyet »bizonyos Péter« iránt táplál, Váradinak szól.²⁾

Az érsek, mint elődei és püspöktársai, nem mulasztotta el bőkezű pártfogásában részesíteni a külföld jeles humanistáit, a kik vizont prosában és versben híresztelték világszerte maece-nasi dicsőségét. Így, egyebek között, *Marsilius Ficinus* a hír-ne-ves platonikus humanista barátaihoz számította őt, és egyik mun-káját neki ajánlotta.³⁾

¹⁾ Péter érsek 1496. június 25-én Keszthőlezi Mihály eszter-gomi kanonokhoz intézett levelében írja: »A R. D. Waradiensis . . . cum de Johanne Canonico (hibásan Episcopo helyett) Quinqueecclesiensi sermo incidisset, intelleximus *epigrammata* illius, quae nos *alias, iussu Regis Matthiae, in unum collegisse meminimus*, apud Paternitatem Vestram transscripta; quae nos certe avidissimo cuperemus videre animo, cum ob illius praestantissimi viri memoriam, tum vero, quod . . . neminem unquam poetam videremus, vel . . . Martialem, rem magis expressisse. Noster liber, quem in pergamenum transscribi feceramus, sub adversita-tis nostrae tempore amissus est.« (Epistolae Petri . . . 75. l.)

²⁾ Ante revertetur tepidos Hyperion ad ortus,
Excipiet stabilem Tethyos unda polum,
Riphaeis nivibus canescere desinet orbis
Nullus in Oceani gurgite piscis erit
Mella ferent rupes, querens producet aristas
Quam meus in Petrum diminuatur amor.

³⁾ Marsilius Ficinus Bandini Ferenczhez Mátyás könyvtárnokához intézett levelében (d. n.) írja: »Hec internim epistola tres tibi potissimum nobis in Musis amicos mandat iterum atque iterum salutandos: episco-pum Colocensem, episcopum Vaciensem, Petrumque Garazda.« — A »Disputatio contra iudicium astrologicum« című dolgozatát ajánlja Váradinak:

»Marsilius Ficinus Petro Pannonio Archiepiscopo Colocensi vene-rando in Christo Patri literatissimo, litteratorum patrono, plurimum se commendat. Scripsi librum contra vana astrologorum iudicia. Mitto tibi

IV.

Mátyás király Péter érseket kegyelmének sokféle bizonyítványaival halmozta el.

Budavárában házat ajándékozott neki.¹⁾ Testvérét Pál mestert esztergomi préposttá és földvári apáttá nevezte ki.²⁾ Másik testvérét Mátét jószágadományokban részesítette.³⁾ A főcancellári méltóság mellett, a királyi személynök fontos tisztét is Péter érsekre ruházta.⁴⁾

Majd a *péterrádai apátságot* adományozta neki, és a pápához írt sajátkezű levelével kieszközölte, hogy ezen jelentékeny javavadalom az érsekséggel összekapcsoltatott.⁵⁾

prohemium. Reliqua mittam cum scriba noster exscripserit.« A bevezetés végén:

»Vale feliciter venerande Pater, atque Marsilium tuum invicto Pannoniae regi commenda, Petrumque Garazdam et Dominicum Junium praeclaros viros habeas commendatos.« (Corvin-codex a wolfenbütteli könyvtárban. Csontos szíves közleménye.)

¹⁾ Budaváros 1504-ik évi kiadványában említettik, hogy a Mátyás király által az érseknek adományozott házat ennek testvére Máté Bakocs Tamásnak engedte át. (Pray. Specimen Hier. II. 78. l.)

²⁾ »Paulus Praepositus Strigoniensis« neveztetik a pápai utasításokban és a pápai követ jelentéseiben, melyekről alább szólunk. Esztergomban több prépostság létezett. Az esztergomi kanonokok közrebocsátott sorozatában neve nem fordul elő. — Ulászló király 1494 január 6-án kelt iratában említi, hogy Mátyás király, Péter érsek kérésére, a földvári apátságot testvéreire ruházta át. (Epistolae Petri de W. 41. l.)

³⁾ Péter érseknek 1496 sept. 9-én a császmái káptalanhoz intézett leveléből tudjuk, hogy az elfogatását megelőző időkben, testvére Máté birta Slavóniában Maikócz várát. (Epistolae 241. l.) Egy dátum nélküli okirathól, melyben Péter érsek és Máté együttesen ügyvédet vallanak, azt következtethetjük, hogy közös birtokjogaik voltak. (Kovacsich. Formulae. 466. l.)

⁴⁾ Mátyás király 1483 május 23-án kelt oklevelében czímeztetik Péter érsek főcancellárnak és »personalis presencie in iudiciis locumtenens.« (Az országos levéltárban.)

⁵⁾ Péter érsek beszéli ezt 1491 oct. 9-én Borgia bíbornokhoz írt levelében. (Epistolae. 170. l.) Katona, római források nyomán írja, hogy a pápai megerősítés 1483 november 30-án adatott meg. (Archiepiscopi. 461. l.)

Egyébkint is minden alkalmat fölhasznált, hogy a kegyelt főpapot IV. Sixtus figyelmébe ajánlja.¹⁾ Alig viselte az három év óta a kalocsai érsekséget, a király kérni kezdé, majd igényelte és sürgette, hogy a bíbornoki testületbe vétessék föl.

Követei, Rangoni Gábor az egri bíbornok-püspök, majd 1483. tavaszán *Fontana* oly erélyesen karolták fel az ügyet, hogy eljárásukat a pápa, magához a királyhoz intézett levelében, nem habozott »alkalmatlankodásnak« minősíteni. És kijelentette, hogy a királynak az egyház és a szent-szék irányában szerzett nagy érdemeit méltányolja, és kívánatainak mindig eleget kíván tenni; de most olyant kér, a mit mindjárt nem teljesíthet; mert, a bíbornokok által előterjesztett okok miatt, új tagokat a collegiumba nem vehet föl. Kéri a királyt, hogy ne neheztesen; és igéri, hogy mikor új bíbornokok kijelölése kerül napi rendre, az általa ajánlott főpapról nem fog megfélemlkezni.²⁾

Mátyás, úgy látszik, megnyugodott ezen nyilatkozatban. És csakhamar elég oka volt örvesteni a fölött, hogy a pápa nem vette figyelembe meleg ajánlását.

V.

Miután sebesen és magasra emelkedett Váradi Péter az egyházi és politikai rangfokozat lépcsőin: hirtelen következett be bukása.

És ezt épen a szerencse kedvezései készítették elő. A fiatal érsek, ki napról-napra a bíbort is várhatta; kit a király érdemekben megőszült püspökök fölé emelt; kit nagyobb bizalommal tün-tetett ki, mint az ősrégi nemzetségek sarjait, a diadalmas hadvezéreket és hatalmas zászlós-urakat: megnyitotta lelkét az elbizakodás és öntúlbecsülés érzete előtt.

Azt a hitet kezdé táplálni, hogy nélkülözhetetlen a királyra, s ennek irányában mindent megengedhet magának. Nem elége-

¹⁾ Mátyás 1481 tavaszán kéri a pápát, hogy az elhunyt szerémi püspök helyébe »in facto exemptorum« megindítandó vizsgálatra pápai biztossá a kalocsai érseket nevezze ki. (Epistolae Mathiae Corvini. IV. 129. l.)

²⁾ Az 1483 június 20-án kelt pápai iratot közli Theiner II. 485. l.

dett meg többé azzal a dicsőséggel, hogy eszköze lehet; vezetője akart lenni. Megkísérlé ráerőszakolni a maga véleményét. Méltatlanságot látott abban, ha a király nem hallgatta meg tanácsát. És ilyenkor nem habozott éreztetni vele neheztelését, kifejezést adni elégtelenségének.

Még kiméletlenebb volt mások irányában. Kedvét találta abban, hogy felsőbbségét kevésbbé szerencsés társaival éreztesse. Sőt Beatrix királynét is elidegenítette magától; majd ellenségévé tette.

Ez időben (1484.) kezdett Mátyás azzal a gondolattal foglalkozni, hogy Corvin Jánosnak biztosítja a trónörökösödést, és ennek előkészítése végett a milanói fejedelmi házból szerez neki jegyest. Ezen tervnek úgy látszik Péter érsek egyik legbuzgóbb tényezője volt.¹⁾ Megbuktatása tehát érdekében állott a királynénak és az olasz pártnak.

Egyébiránt Mátyás mindenekfölött féltékeny lévén függetlenségére és ellenmondást nem tűrvén, bizonyára mások ösztönzése nélkül is, határozottsággal útasította vissza kegyencze jogosulatlan igényeit.

De az érsek nem ismerte fel a helyzet komolyságát. Szabad tért engedett indulatainak. Sőt fenyegető nyilatkozatokra ragadtatta el magát. Birtokában a király titkainak, melyek kényes és compromittáló természetűek voltak, azt hitte, hogy pressiót gyakorolhat a királyra.²⁾

¹⁾ *Teleki* írja, hogy Beatrix pártjához 1484-ben csatlakozott Bakocs Tamás kir. titkár. »Ez a királynéhoz közelítve azon volt, hogy Várdai Pétert és Stein Györgyöt megbuktassa; mivel ezek ketten legjobban buzogván Corvin János mellett, a királyt untalan készítették, hogy ennek örökösége mellett elhatározó lépéseket tegyen, és különösen Fridriket, ki azt egyedül gátolhatta, tegye egészen semmivé.« (Sajnos, a forrást nem említi. V. 291, 2. ll.) Péter érsek levele, melyet Mátyás halála után Corvin Jánoshoz intéz, kétségtelenné teszi, hogy ennek örökösödése mellett buzgólkodott az érsek. (»Utinam princeps ille sapientissimus . . . vera consilia mea . . . suscepisset. Spero, quod nec ego imprae-paratus ab aemulis mihi structas incidissem in insidias, nec Tua dignatio ullo nunc modo angeretur.« Epistolae. 46. 1.) Az is bizonyos, hogy Beatrix volt Péter érsek bukásának egyik főtényezője, mint alább látni fogjuk.

²⁾ Mindezt a később idézendő adatok egybevetéséből követke-

Ezzel el volt vetve a koczka. Mátyás, a ki uralkodása kezdetén, félig gyermek, kimélet nélkül sujtott le nagybátyjára, kinek mindent köszönhetett, most hatalma tetőpontján nem lehetett hajlandó elnézni cancellárja féktelenségét, a ki neki köszönhetett mindent; annál kevésbbé, mert Beckenloer János, a császárhoz menekült esztergomi érsek esete tanulságos példa gyanánt állott előtte; és arra intette, hogy ne várja be, míg az elégyetlenből áruló válik.¹⁾

Az 1484-ik év nyarán — július vagy augusztus havában — Mátyás király Péter érseket fogságba vetette.²⁾

Bár ily catastrofa Mátyás uralkodása alatt nem először ért magas állású főpapot, az esemény híre nagy megdöbbenést

hetjük. Többi között a pápai követ, a ki 1489 elején szabadonbocsátása érdekében interveniált, megjegyzi: »Tanta quondam fuit auctoritas Colonicensis quod facile credo, quod in magnas exiverit licentias.«

¹⁾ Mátyás nyilatkozatai, melyeket a pápai követ előtt tett, mint látni fogjuk, igazolják, hogy positiv büntény, felségsértési vagy honárúráulás tény, nem forgott fönn, és Péter elfogatása tulajdonképen praeventiv rendszabály vala.

²⁾ 1484 június 29-én az érsek még ellenjegyez egy királyi oklevelet. 1484 szeptember 24-én VIII. Incze pápa Rómából levelet ír Mátyás-hoz a fogoly érsek ügyében. — A mi elfogatásának okát illeti, Péter érsek későbbi leveleiben, kizárólag ellenségei ármányainak tulajdonítja. Az egykorú *Bonfin* szerint »Dannabat insolentia palam tributa . . . Id vulgo et apud Principem saepius improbavit. Praeter linguae libertatem, qua maximi quandoque viri se tangi sentiebant, factiosa quaedam accessit aemulatio, huius gratia inter Principes exorta, qua Regis animus offende-batur, quamvis eum alioquin diligeret et observaret. Commotus tandem, aut coercendae libertatis gratia, aut uti dilectissimi exemplo amici caeterorum audaciam Procerum deterreret, . . . in carcerem sane coniecit. (453. l.) És más helyen: »Quem rex Mathias, reginae, ut aiunt gratia, per sex annos in arce retinuerat.« (484. l.) A közel egykorú *Tubero* írja, hogy Mátyás Pétert »cognomento insanum, ob ferox et intractabile ingenium« vetette fogságra, főleg Beatrix ösztönzésére, ki »ob intolerabilem hominis acerbitatem« haragudott rá. Említi, hogy némelyek szerint a titkok elárulása által vonta magára a király haragját. (Schwandtner. II. 128 l.) A XVII. század elején *Istvánfy* említi, hogy Péter érsek »dicacitatis et vaniloquentiae . . . diuturno carcere poenas dederat.« (14. l.) Még később *Révai Péter* azt beszéli, hogy Péter érseket amiatt érte a király haragja, mert a Bajazed szultánnal kötött fegyverszünet okmányának fogalmazásakor elmulasztotta Moldvát és Oláhországot befoglalni (Schwandtner. II. 683. l.)

idézett elő országszerte.¹⁾ A király elhatározásának közvetlen okát titok fődte. Mindenféle combinatiókra nyílt tér. Az érsek ellenségei, azért is, hogy a király eljárását igazolják »súlyos és iszonyú tényekről«²⁾ suttoztak, a melyeket »a király személye és állása ellen«³⁾ elkövetett.

Ilyen tudósítást küldött Aragoniai János bibornok Budáról Rómába. Mindazáltal VIII. Incze pápa sietett a szerencsétlen főpap és a személyében megsértett egyházi rend kiváltságai érdekében fölszólalni. Megintette a királyt, hogy »mint katolikus és vallásos fejedelem«⁴⁾ tartózkodjék az érseket büntetéssel sújtani; bizza a szent-székre az ügy megvizsgálását és elintézését; megnyugtatta őt a felől, hogy ő is szíven viseli »országá békességét és biztonságát«⁵⁾.

Mátyás a pápa közbenjárását nem vette tekintetbe.

Hogy az érsekre nézve a menekülést és a barátaival való összeköttetést teljesen lehetetlenné tegye, fogtsága helyéül az ország északi részeiben az *árvai várat* jelölte ki, a mely nemrég került Komorowszki kezeiből az ő birtokába.

Magas hegyek által környezett szűk völgy közepén emelkedik meredeken az erős sziklafal, mely a fellegvárat hordja; több öllel alantabb, gyenge lejtőn, szintén szikla-alapon épült az úgy nevezett középső és felső vár, melyek bástyák, árkok és felvonó hidakkal ellátott egymástól elkülönített, két épület-csoportot foglalnak magokban, míg ismét kevéssel alantabb az erősség legkiterjedtebb részét az alsó vár épületei és bástyái képezik.

A középső vár egyik helyisége szolgált Péter érseknek börtönül.⁶⁾

¹⁾ *Bonfin* említi »Hunc annum Petri Colocensis Archiepiscopi captivitas fecit insignem, quod non sine maximo omnium Procerum stupore accidit.«

²⁾ Az 1484 szeptember 24-én kelt pápai írat Theinernél. II. 497. l.

³⁾ *Kubinyi Miklós* »Árva vára« című becses művében (1872) ismerteti az árvai vár 1576. és 1583-ik évi inventáriumait, a melyek a vár minden egyes helyiségében, szobájában stb. elhelyezett ingóságokat sorolják föl. A középső várban Thurzó Ferencz szobája, konyha és az élelmiszerek raktára után következik azon helyiség, melyet így jelölnek az inventáriumot készítő hivatalos egyének: »*In carceribus Petri Archi-*

A király megelégedett azzal, hogy alkalmatlanná és veszélyessé vált tanácsosát ily módon elnémította és ártalmatlanná tette. Törvényszék elé nem állította. Méltóságaitól sem fosztotta meg. Az ő nevében kormányozták helynökei a kalocsai érsekséget. Sőt a főcancellár címét is viseli börtönében.¹⁾

VI.

A király haragja és boszúja, mely súlyosan nehezedett a szerencsétlen érsekre, rokonait és barátait az érdekében való föllépéstől visszariaszthatta; mégis nem hiányoztak, a kik megmentésére, a magok veszélyeztetésével is, kísérletet tettek. Különösen Pál esztergomi prépost lelkiismeretesen teljesítette a hű testvér kötelességeit. Úgy látszik közvetlenül a király előtt, hévvel védelmezte testvére ártatlanságát, és kimutatta az ellene követett eljárás igazságtalanságát. De buzgalmával, a nélkül, hogy az érsek sorsán enyhítene, a maga veszét idézte elő. A király megfosztotta javadalmától.²⁾

episcopi«. De, miként kérdésemre magán levélben értesíteni szíves volt, azt, hogy a középső vár melyik helyisége volt tulajdonképen a börtön, az épületek rongált állapota meghatározni nem engedi. Véleménye szerint az inventáriumok megerősíteni látszanak Bonfin állítását, mely szerint »honestissime per arces regias asservatus«, és nem igazolják azt a hagyományt, a mely Péter érsek börtönének, a legfelső vár kösziklájába vágott sötét és szűk pinczét tartja, a melynek padolatában mutatkozó mélyedéseket a fogoly föl-alájárva koptatott volna ki. (Klein. Geschichte von Ungarn. 328. l.) Míg ellenben a XVIII. századbeli *Szegei* elbeszélése sem fogadható el; a mely szerint Péter érsek több kényelmes szobát építtetett s azokban lakott volna. (Vitae Regum Hungariae. 287. l.)

¹⁾ Például szolgál Mátyás püspök érseki helynök 1489. martius 14-én kelt oklevele, a mely szerint mint »Petri . . . Archiepiscopi . . . summi et secretarii Cancellarii Regie Maiestatis vicarius in pontificali-bus generalis . . . ex commissione eiusdem . . . Archiepiscopi« végezi a papszentelést. (Eredetije a M. N. Museum okmánytárában.)

²⁾ Tudjuk ezt azon instructióból, melyet a pápa 1488-ban követtének adott. »Postquam Archiepiscopi causam composuerit, - . . incipiat verba facere pro Domino Paulo Praeposito Strigoniensi, ut eum S. Mtas ad beneficia restituere dignetur, nec ad ea quae de illo relata sunt advertere velit, consideretque Celsitudo sua, quod causam fratris agens, plus aequo forte in ea defendenda egit et excanduit, quam modestia postularet«.

Miután a király engesztelhetetlennek mutatkozott, az érsek barátai a szent-szék újabb közbenjárását sürgették.

VIII. Incze 1486 márczius 6-án terjedelmes levelet intézett a királyhoz. Utal arra, hogy elődei és ő maga is mindig szeretetet és tiszteletet tanúsítottak iránta. Emiatt sajnálattal értesült maga idején a kalocsai érsek elfogatásáról, a mely tény elhomályosítja erényeinek, igazságosságának és nagy tetteinek hírét. Mert habár a fogoly súlyos bűntényekről vádoltatik, a király mint az egyházi jog alapos ismerője, jól tudja, hogy ily esetekben a bíraskodás a szent-székhez tartozik. Erre figyelmeztette őt azonnal az érsek elfogatása után. Azóta hosszú idő folyt le, és az érsek folyvást börtönben van. Ez sérelmére szolgál a király és a szentszék becsületének, bántalmat képez Isten ellen. Most tehát Isten szerelmére kéri, bocsássa a főpapot szabadon. Azóta elenyészhetett minden gyanú. És ha az érsek netán ármányt tervezett volna, a királyt bölcsesége és Isten segítsége immár annyira biztosságba helyezte, hogy az a »szegény és tehetetlen ember« többé ártalmára nem lehet. Egyébkint kész őt biztos őrizet alatt Rómába vitetni, és ha bebizonyúl, hogy a trón és az ország ellen vétett, kiérdemlett büntetését nem fogja elkerülni.

A levelet külön követ vitte Magyarországba, hogy a pápa előterjesztését támogassa.¹⁾ Mátyás most kinyilatkoztatta, hogy kész az érsek ügyét, az egyházi törvények értelmében, a szentszék ítélete alá bocsátani; s fölkérte a pápát, küldjön követet Magyarországba, a ki itt a vizsgálatot megindítsa, s a kinek jelentése alapján ítéletet hozhat.²⁾

A pápa nem sietett ezen fölhívásnak eleget tenni. Nem szívesen határozta el magát a törvényes eljárásra, és azon kényes föladata, hogy a király és alattvalója között igazságot szolgáltatson. Azon reményben élt, hogy Mátyás végre is rá lesz birható

(Teleki. XII. 426. l.) A király haragja nem kímélte a harmadik testvért sem. Mátét megfosztotta javaitól, a melyeket később visszatért neki. A pápai legatus későbbi jelentéseiből tudjuk ezt.

¹⁾ A pápai irat Theinernél. II. 509. l.

²⁾ Ezt említi a pápa 1488. szeptember 1-én az ortei püspökhöz intézett levelében. Theincr. II. 521. l.

arra, hogy az érseknek megkegyelmezzon.¹⁾ Miután azonban reménye nem teljesült, 1488. szeptember első napján, *Angelus ortei püspököt* Magyarországra küldötte, részletes utasítással látva el.

Mindenek előtt oda kellett hatnia, hogy a király az érseknek kegyelmezzon meg; figyelmeztetve őt, hogy a főpap, ha vétkes is, eléggé bűnhődött hosszú fogsága által, és egyébkint is nem illő »szolgájával és teremtményével« perlekednie.

Csak, ha kérését a király meg nem hallgatná, lehetett kijelentenie, hogy a pápa hajlandó a törvényes eljárásra. De mivel a király érdekében szükséges, hogy az eljárás a törvényesség minden kellékeit bírja; a vizsgálat oly helyen történjék, a mely nincs a király hatalmában. E célra legalkalmasabb Róma. Ha pedig a király rá nem birható, hogy a fogolynak, kellő biztosítékok mellett, a curiához való küldéséhez megegyezését adja, legalább oly várost jelöljön ki, a mely nem áll az ő közvetlen hatósága alatt, a hol tehát az érsek szabadon védelmezheti magát. Ilyen példáulú Németujhely.

Mihelyt a király rá állott, hogy az érsek a pápai követ felügyelete alá helyeztessék, szabatosan meg kell állapítani azon biztosítékokat, melyeket a királynak nyújtani fog, nehogy attól kelljen tartania, hogy az érsek elmenekül; egyebek között kinyilatkoztathatta, hogy ha az érsek menekülést kísérlene meg, ezzel magát minden vétségben, a melylyel vádoltatik, vétkesnek ismerné el, minélfogva a király, további eljárás nélkül, javadalmaitól megfoszthatná. Ellenben az érseknek hatalmában fog állani ügyvédek fogadni, igazoló okmányokat beszerezni és tanukat kihallgattatni. Amennyiben pedig a perköltségek fődözésére képtelen, ezeket érseksége jövedelméből kell rendelkezésére bocsátani.

Ezen előzmények elintézése után, a követ a király elhatározását fogja az iránt kikérni, vajjon vád vagy pedig vizsgálat útján kíván az érsek ellen eljárni. Mindkét esetben a törvényes formákat szorosan meg kell tartani.

A követ utasított, hogy Péter érsek érdekében, a királyné

¹⁾ A halasztást beismeri és indokolja a pápa utasításában. Teleki. XII. 420. l.

közbenjárását kikérje. Mivel pedig, sokan állítják, hogy az érsek elfogatásának a királyné a főkozója, úgy kellett magát viselnie mintha e hírről nem volna tudomása, vagy legalább annak hitelt nem adna; sőt teljes bizalmat kellett mutatnia aziránt, hogy a királyné kész az egyház szabadságának biztosítása érdekében befolyását érvényesíteni, és hogy ettől a legjobb sikert várja.

Az érsek ügyének kedvező elintézése után, testvére Pál prépost részére kellett a királytól kegyelmet kérnie.

A nuntiusra, e mellett, más fontos politikai és egyházi ügyeket is bízott a pápa.¹⁾

VII.

A nuntius nem indult azonnal útnak. Csak 1489. elején érkezett Bécsbe, a hol Mátyás ez időben udvarát tartotta.²⁾

Utasításai értelmében, az első audientia alkalmával, azon volt, hogy az érsek iránt engesztelékeny érzelmeket keltsen a király lelkében. »Gondolja meg — mondá egyebek között — hogy az érsek felséged kezeinek műve, hogy a porból emelte föl, és kegyelmekkel halmozta el.« Egyúttal kérte, hogy a pápa közbenjárását is vesse mérlegbe.

A király válaszában hangsúlyozta, hogy jogosan járt el, mikor az érseket börtönbe vetette. »Mert rossz nyelve által romlást akart hozni rám és országomra. De Isten verjen meg, ha halálát kívánom. Csak nyelvétől félek, a császárra vonatkozó titkok miatt, a melyeket rábíztam. Inkább meghalnék, mintsem azon titkok köztudomásra jussanak.« Azután elbeszélte, hogy az érsek egyszer, mikor kérésére papot bocsátottak börtönébe, hagyma nedvével írt levelet bízott rá, hogy Rómába vigye; de a pap útközben korcsmában azzal dicsekedett, hogy az érsek levelét viszi; megjelentették neki, elfogatta a papot, a levelet elhozatta magához, s tűz fölé tartva, rémülettel olvasta a mit titkairúl ír. »Valóban — ismételte — inkább megakarok halni, mint megengedni,

¹⁾ Az utasítás d. n. Telekinél. XII. 418—433. ll.

²⁾ 1489. január 30-án kelt jelentésében mentegetődzik, hogy Bécsbe érkezése óta csak egyszer írt. Ebből következtetjük, hogy érkezése jóval január vége előtt történt.

hogy nyilvánosságra jussanak titkaim . . . Higyje el követ úr, az egy megbomlott elméjű (infatuatus) ember. Mihelyt alkalmam nyílnék, szóval vagy írásban másokkal érintkezni, megrontana engem.«

A követ óvakodott ellentmondani. Ügyes fordúlattal, elismerte, hogy az érseket, kit a király jótéteményekkel elhalmozott, hálátlan és az illendőségről megfélekezett férfinak kell tekinteni. »De emlékezzék — folytatja — felséged arra is, hogy Rómában nem ismerték őt, és előmozdztatását felséged kérelmeinek köszönheti. Az Istenre kérem, szolgájával, ön kezei alkotásával ne akarjon perlekedni. Régóta meg vagyok arról győződve, hogy vétett felséged ellen. De az a könnyelmű kísérlet, a levél írásával, talán fogsága kezdetén történt. Azt hiszem, hogy azóta más ember lett belőle, megtért az esze. És felséged csak úgy mutathatja ki nagylelkűségét, ha találkoznak, a kik felséged ellen vétve alkalmat adnak, hogy nekik megbocsásson. Feledje el az érsek vétkei. . . . Gondolja meg, hogy főpapról, az úr fölkenntjéről van szó a kit bántani az isteni törvény tilt. Ne engedje, hogy béke és háború idején véghez vitt nagy tetteinek hírét egy kis ember esete elhomályosítsa. Bocsásson meg neki vétkei- és rossz nyelveért; legyen tekintettel a szent atya kéréseire és a saját hírnevére.«

Ezen szavak, úgy látszik, jó hatást gyakoroltak a királyra. Nyugodtan válaszolt, és késznek mutatkozott engedékenységre.

»Követ úr — mondá — ha ezen ügy nem érintené állásomat, szívesen megtennék mindent, a mit kíván. Higyje el az az ember sohasem fog megváltozni. Egyébiránt kész vagyok őt követ úr kezeibe bocsátani, és őrizetére bízni, csak hogy el ne illan hasson. Meg fogja látni, hogy ma több rosszat beszél, mint ezelőtt. Valóban megbomlott elméjű ember. Azután elő fogom adni, hogy mennyi vétséget és kihágást követett el. Megérdemelné, hogy életétől foszszam meg.«¹⁾

Ekkor a legatus, az útasítása által kijelölt úton egy lépéssel előbbre haladott. Így szólott:

»Ő szentsége azt tanácsolja, és arra inti felségedet, hogy kegyelmességében és irgalmasságában feledje el az érsek ifjúkori

¹⁾ »Et quasdam etiam levitates quas in Zagrabia et alibi fecerat, recensuit«. Sajnos, ezeket a követ nem jegyezte föl.

vétkeit. . .¹⁾ Ha pedig felséged azt kívánja, hogy bíró döntsön ez ügyben, a mi nem ellenkezik felséged becsületével, ez sehol sem történhetik alkalmasabban, mint ő szentsége előtt, a hol a per mindkét részről teljes szabadsággal folynak le, és ha az érsek elítéltetik, senki sem emelheti a részrehajlás vádját.«

Mátyás egyáltalán nem volt hajlandó az érseket Rómába bocsátani. Azt az ellenvetést tette, hogy a tanúkat és bizonyítékokat nem küldhetné oda. De ismételve kijelentette, hogy kész a foglyot a követ kezeibe adni, a ki őt akár Budán vagy Esztergomban, akár más helyen őrizheti. »Nem bánom — mondá — ám védelmezze magát a mint tudja. A mit én róla állítok, az egész ország előtt ismeretes.«

A követ elfogadta az ajánlatot. De még egyszer figyelmeztette a királyt, fontolja meg jól, vajjon tanácsos-e perre bocsátani a dolgot; mert az ő véleménye szerint a vizsgálatnak semmi esetre sem fog a királyra nézve kedvező eredménye lenni.

Erre a társalgás más ügyekre tért át. A pápai követ azzal a mit elért meg volt elégedve. Minden jót remélt. És a király nyilatkozataiból azt a meggyőződést meritette, hogy nem annyira az érseket gyűlöli, mint inkább titkait félti.

A pápai követ *Beatricához* is fordúlt, közbenjárását kérve ki férje megengesztelésére.

A királyné kijelenté, hogy kész tanácsával és befolyásával támogatni. De azt hiszi, hogy a királyt, a ki az érsek »könnyelműségét és konokságát« jól ismeri, és a rábízott titkokat félti, nem lehet rábírní, hogy szabadon bocsássa, vagy Rómába küldje. »Némelyek — folytatá — engem vádolnak, hogy én vettem rá a királyt az érsek elfogatására. Higyje el követ úr, az érsek egyedül a saját könnyelműsége és fecsegése által vonta magára a király haragját. És nem most első ízben van elfogva. Ismételve érte őt e sors. De mivel semmiképpen sem lehetett észre téríteni, azért jutott most ilyen fogságba.²⁾ Testvéreire is kiterjesztette a király

¹⁾ Ismételve említi, »delicta juventutis«. A miből — mint fentebb említettem — az következik, hogy az érsek elfogatása idejében, fiatalnak volt mondható, legalább állásához képest.

²⁾ A királyné megjegyzése az érsek ismételt elfogatásáról ellmondásban van összes kutforrásainkkal. Talán úgy kell azt magya-

haragját; és az én esdekléseimre kapták vissza lefoglalt birtokait. Most már legjobb és legkegyelmesebb királynéjának nevez az érsek.»

A pápai követet a királyné nyilatkozatai megerősítették jó reménységében. Biztosan számított rá, hogy az érseket az ő kezeibe szolgáltatják ki. Esztergomba akarta őt elhelyezni. ¹⁾

Azonban csalódott. A király mindenféle ürügyek alatt késleltette ajánlata valószínűségét. Hónapok múltak el, a király időközben (martius közepetáján) Bécsből visszatért Budára, és semmi sem történt. A nuntius lekísérte ide, és minden alkalmat megragadott, hogy az ügy elintézését siettesse, de eredmény nélkül. ²⁾

Sőt egyik előterjesztésére május közepetáján, oly választ kapott, a mely méltán megdöbbenheté.

»Higgye el követ úr — így szólt a király — nem cselekszik kedves dolgot, a ki előttem a kalocsai érseket szóba hozza. Rosz nyelvél meg akart rontani, minél fogva azt kell kívánnom, hogy történjék vele, amit az igazság követel.« Azután előadta, hogy most nem nyithatja meg börtönét, mert az árvai vár kapitánya távol van Lengyelországban, és a nápolyi királytól vár az érsek ügyére vonatkozó közleményeket. És egyáltalán nem küldheti őt Eszter-

rázni, hogy az öt év lefolyása alatt nem volt mindig egyformán szigorú őrizet alatt.

¹⁾ Fölkéri a pápát, hogy levélben ajánlja a királynénak az érsek ügyét és köszönje meg a követ előtt kifejezett jó hajlandóságát. A követ abban a véleményben van, hogy ha a királynéval el lehet hitetni, hogy ő benne bíznak és csakugyan az ő befolyásától várják az érsek szabadonbocsátását, jó eredményre lehet számítani. (A pápai követ. 1489. január 30-án kelt jelentésének eredetije a velencei Szent-Márk könyvtárban.)

²⁾ 1489 február végefelé az a hír jött Rómába, hogy a király szabadon bocsátotta az érseket. »A király becsülete érdekében — írja a pápa Bécsbe a követének — óhajtaná, hogy a hír való legyen. Kiváló érdemet szerezne magának Isten előtt; ő szentsége és a bibornoki collegium legnagyobb magasztalásaira tenné magát érdemessé!« (Theiner II. 534. l.) — A pápai követ 1489 ápril 17-iki jelentésében írja, hogy még mindig nincs tisztában a király szándékai iránt; bár ez ismételte ajánlatát, hogy a követ menjen az érsekért, vigye őt Esztergomba és őrizze ott. (A velencei Szent-Márk könyvtárban.)

gomba, mert a várnak »olasz, nápolyi és magyar« lakói vannak. Sokkal biztosabb és elég tisztességes helyen őriztetik most. Esztergomban nem bírná fékentartani nyelvét; és mihelyt alkalma nyílnék, még gonoszabbakat beszélne és írna mint ezelőtt. A fogtság nem változtatta meg. Végül arra kérte a követet, hogy csak rövid ideig legyen még türelemmel.

A római diplomata ezen kényes helyzetben, mikor a király visszavonta ismételt ígéreteit, ügyes eljárást követett. Nem tett szemrehányást, nem állította föl élesen az ellentmondást a korábbi és mostani nyilatkozatok közt, nem bocsátkozott a fölhozott gyenge okok czáfolatába.

A *maga* helyzetének nehézségét állította előtérbe. Ő ugyanis közölte a pápával a király ígéretét, hogy az érseket az ő kezei közé bocsátja. »Ha már most — úgy mond — mást kell írnom, ő szentsége vagy engem fog hazugnak, vagy felségedet megbízhatatlannak tartani. . . . Méltán rosz néven fogja venni, hogy hamis tényeket, hazugságokat írtam neki.«

»Elismerem — válaszolá a király — hogy főtisztelendőségednek ígéretet tettem; higgye el, fontos okok miatt nem küldhetem az érseket Esztergomba. De rövid idő alatt úgy intézek el mindent, hogy biróság előtt igazolhassam eljárásomat.«

A pápai követlátván, hogy szavai benyomást tettek a királyra, térdre borult előtte, és Isten szerelmére kérte, ne hazudtolja meg az ő Rómába küldött jelentéseit, és ne hozzon rá gyalázatot.

Ezen kis.scéna megtette hatását. Mátyás kinyilatkoztatá, hogy azon tiszteletnél fogva, melyet a szent atya iránt táplál, kész az érseket mostani börtönéből kivezetni, és őt akár Egerben, akár Visegrádon elhelyezni. »Követ úr maga válaszszon e két hely közül egyet. Csak Esztergomot ne kívánja; hisz mondtam, hogy ott magyarok, nápolyiak egyéb olaszok is laknak.«

A követ Visegrádot választotta, és csak azt kérte még, hogy ő személyesen vezethesse ide az érseket, és főpaphoz illő lakást rendezhessen he számára. A király, jobbát nyújtva adta beleegyezését és egyúttal ígérte, hogy legkésőbb 15 nap múlva megtörténhetik az áthelyezése.¹⁾

¹⁾ A követ megjegyzi, hogy Visegrádot azért választotta, mert

A király most nem késett többé ígérétének teljesítésével. Haladék nélkül rendeletet bocsátott ki, hogy Péter érseket az árvai várból Visegrádra hozzák. A mint közeledéséről a pápai követ értesült, eléje ment, és átvette kíséreitől. A két főpap találkozása megható volt. Péter érsek, könnyeket ontva, mondott hálát a pápa közbejárásáért és további pártfogásába ajánlotta magát.

Az ortei püspök Visegrádra kísérte, hol alkalmas lakás, minden szükségessel ellátva, várakozott rá. Az érsek még csak egy udvari papot és egy apródot kívánt maga mellé adatni. A király hajlandó volt teljesíteni kívánatát; de a személyek megválasztását magának tartotta fenn; nem tagadta, hogy még mindig fél az érsek »zabolátlan nyelvétől.«

Egyébiránt a hat évig tartó fogság az érseket sem testileg, sem lelkileg nem törte meg. Egészsége nem szenvedett, sőt meglízva jött meg Árvából. És erős bizalommal nézett a jövő elé.¹⁾

A király akkor előkészületeket tett a törvényes eljárás megindítására. Elrendelte a vádirat elkészítését.

A pápai követ, attól tartván, hogy a királynak sikerülni fog vádját alapos okokkal támogatni, oda hatott, hogy a per megindításáról mondjon le, és kegyelmezzen meg az érseknek.

»Én — válaszolá a király — ki akarom mutatni, hogy eljárásom igazságos volt, és be fogom bizonyítani, hogy jogosan vetettem az érseket börtönre. Mikor ez megtörtént, akkor majd szólhatunk a kegyelemről.«

Erre a pápai követ kinyilatkoztatta, hogy kész bármikor

közel fekszik Budához; Egert azért nem, mert püspökéről mondják, hogy az érsek vetélytársa. A követ a beszélgetés folyamán fölvetette a kérdést, hogy miért ellenzi az érseknek Esztergomba szállítását és miért emeli ki, hogy e városnak magyar és olasz lakossága van. A király erre nevetett és nem egészen érthető szavakat ejtett el, a melyekből a követ azt vette ki, hogy a király véleménye szerint Esztergomban az érsek élete nem volna egészen biztonságban. Az audientián jelen volt Bakocs Tamás győri püspök is. (Az 1489. május 15-iki jelentés a velenzei könyvtárban.)

¹⁾ Az 1489. június 1-én kelt jelentés. Theinernél. II. 525. l.

megkezdeni a pert. A király az országgyűlés utáni időre (1489 végén) ohajtotta azt halasztani.

Ugyanígy nyilatkozott a következő (1490) év első napjaiban is, mikor pápai követ a szent-atya köszönetét fejezte ki a Péter érsek ügyében hozott határozataért.

Azonban, úgy látszik, a királynak nem volt komoly szándéka az ügyet perre bocsátani. Mert habár a *király* többször boszúsan hozta föl azon gyűlöletes híreket, melyeket róla az érsek terjesztett; máskor ismét úgy beszélt, hogy szabadon bocsátja vissza egyházmegyéjébe, nem bánja, ha kormányát ismét átveszi, csak a levelezéstől tartózkodjék. Sőt Mátyás némely elejtett szavai a követet arra a feltevésre vezették, hogy a királynak titkos czélzatai vannak Péter érsekkel, és őt Corvin János királylyá választásának biztosítására kívánja fölhasználni.¹⁾

Mátyás király február havában Bécsbe utazott, a hol fontos állami és családi érdekek kötötték le figyelmét élte végső napjaiban. April 6-dikán elragadta a halál. És ezen gyászos esemény Péter érsek életében fontos forduló pontot képez.

FRANKÓI VILMOS.

¹⁾ A pápai követ 1489. szeptember 18. és 1490. január 6-án kelt jelentései a velencei könyvtárban.

I. MÁTYÁS UDVARA.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Hazaⁱ történelmünknek Mátyás egyik legtöbbször emlegetett alakja; királyul pedig ő a legnépszerűbb. Nem csupán a mi időnkre, az volt évszázadokon keresztül, azzá vált már életében.¹⁾

Írás és hagyomány kezefognak, hogy emlékét ébren tartsák. Amaz — a történetírás, egy nemrég múlt évtizedben hatalmas műben rajzolja uralkodását, emez — a hagyomány, mindennapi életének apróbb, gyakran kicsinyes, gyakran bohókás, de mindig jellemző eseményeit regélgeti versben és prózában egyaránt.

És méltán. Az ő egyénisége, tettei, kivált a felléptét megelőző és halálát követő ellentétes események élénk világításában — nagy mértékben alkalmasok, hogy felköltse a történetíró lelkesedését, támogassák buzgalmát s fentartsák a firól-fira szálló köztudat rokonszenvét és ragaszkodását.

Atyja, maga is országhormányzó és főkapitány, ki fegyverrel kezében csaknem évenként újra megmenti a haza épségét, s kinek mégis egy gyermek-király féltékenységevel s egy egész udvar irigységével kell folyvást küzdenie, — már életében mondaszerű alakká válik.²⁾

Ilyen apától származni annyi, mint egyuttal örökölni annak minden dicsőségét. A rokonszenvet pedig akaratlanul is növelé iránta, bátyja bűnös kivégeztetése.

¹⁾ Mily roppant veszteségnek tartá a nép Mátyás halálát, még ama híres példabeszéd sem mutatja oly jellemzően, mint Bonfini egy megjegyzése. Nemsokára — úgymond — hogy meghalt a király, így sóhajtott fel a nép: »megfizetnök mi az adót hatszorosan is, csak támadna fel!« (Bonfini. Rerum ungaricarum decades. Hanoviae. 1606. 655. l. Rövidség okáért csupán a lap-számot idézzük.)

²⁾ Általános volt a népnél a hiedelem, hogy nem fogja őt a fegyver.

Hogy trónra lépett, mindjárt, később is egész pályáján fényes tanújeleit adá uralkodásra termett nagy tehetségeinek. Államférfiú, katona és diplomata, s mindenik kiváló: szokatlanul merész és eredeti. Természettől büszke, mint király pedig méltóságos és hódolatot követelő; de vállalkozó, találékony, sőt fortélyos — ha tenni kell. Hirtelen haragú és heves; de nyílt, ép szívű, inkább szeretetre hajlandó s a jókedv barátja. Zsarnok, mert önfejű és szigorú; de méltányos, mert főúrhoz és pórhoz egyforma. Uralkodói feladatairól magas fogalmai vannak, — ebben az értelemben becsvágyó. Fogékony lelkű. Van érzéke a szép iránt irodalomban, művészetben és emberekben, eszmékben és külsőségekben s ezért nemes izlésű, habár érzéki és babonás. Átalában mind értelmi, mind erkölcsi jelleme határozott, feltűnő, — a személy és a modor számos megkapó vonásaival, melyeknek varázsa alatt álltak egykoron kortársai: barátai és ellenségei, s állunk a hagyomány révén nagyrészt mi utódok is.

S az évszázadok, melyek utána következtek, az összehasonlítás által csak növelék nagyságát. Mert ezek meghozták egymásután, a mit ő nem tűrt vagy a mi ellen küzdött: árnyék-királyok gyámoltalanságát, urak czivódását, — majd a több évszázados török meg német jármot.

És végül a mi fő: Mátyás vérünkől való vér; a nemzet öntestéből emeli trónra s ő viszont e trónon önmagában a magyar nemzet eszméjét teszi nagygyá.

Ily királynak, ki egy a maga nemében, méltó ösmernünk udvarát. Összekerestük az adatokat s igyekeztünk hű képet alkotni azokból. Vajha tisztábbak lettek volna a nyomok, melyek után indultunk, s bővebb a forrás, a melyből merítettünk.

I.

Mint a középkorban átalában, a Mátyás idejében is ugyanazon jövedelem-forrásokból fedezték az állam és az udvartartás költségeit. Magokat a jövedelmeket újabb vagy régibb keletű *törvények* szabják meg, azt azonban: mennyi fordítottassék azokból az állam s mennyi az udvar szükségére, a XV. század végeig sohasem mondta ki az országgyűlés. Hallgatag magára a királyra

bizta. Ha tehát egy-egy királynak volt tehetsége, hogy nagy összegeket szavaztasson meg a rendekkel s be is tudta szedetni a kivetett adókat: *csupán rajta állt, hogy fényes udvart tartson.*

Mátyás ilyen király volt. Kitűnően érté a módját, hogyan kell fenékgig kiaknázni a jövedelem-forrásokat s hogyan lehet újakat is teremteni, ha a szükség úgy kívánja. Nem tudjuk ugyan, mennyit költött évenként udvarára, minthogy az ő idejéből királyi számadások nem maradtak fenn, ¹⁾ azt azonban látjuk a szétszórt adatokból, hogy *gazdag jövedelmei voltak.*

E gazdag jövedelmek alkoták a Mátyás fényes udvartartásának alapjait. Ezekről kell tehát először, habár vázlatosan is képet nyújtanunk. Mivel az államnak és a királynak jövedelmeit ebben az időben *nem különböztették meg, mi sem* választhatjuk el egymástól. De épen ezért nem is szükséges.

Vizsgálódásunk eredménye néhány átlagos szám leendő; oly számot, mely Mátyás uralkodásának minden évére ráillenek, hiába keresünk a kútforrásban.

Mátyás 32 évig uralkodott. S e hosszú időszak kezdete, végétől nagyon elűt. Egy szerény és — mondhatjuk — szegény

¹⁾ Szinte csodálkoznunk kell, hogy míg II. Ulászló és II. Lajos korából oly királyi számadások maradtak fenn, melyek nyomán egy-egy év bevételeit és kiadásait pontosan meghatározhatjuk, — Mátyás uralkodása idejéből semmi ilyenmő jegyzékünk sincs. Pedig Mátyás alatt állam és udvar háztartása rendezettebb vala, mint említett utódai idejében; arra pedig biztos nyomunk van, hogy kincstartói mind a bevételekről mind a kiadásokról számadást vezettek. Jankovich, a nemz. muzeum könyvtárában őrzött egyik kéziratában meglepő határozottsággal hivatkozik e számadásokra. Mennyi jóhiszeműséggel? — nem tudjuk. Az egykorú adatok közül az Orsz. Lltárban fenmaradtakat említhetjük. (Dl. 19499., 19452., 19674.) Utóbbinak tanúsága szerint, a vidékről is lajstromokkal küldték be a pénzt Budára, Bécsbe, s az adószedők pontos kimutatást szerkesztettek a kincstartó által a király nevében utalt összegekről. Russ Menyhért svájci követ jelentésében pedig ezt olvassuk: »Item alle unser rechnung mit dem schatzmeister ward ... mit uns gerechnet, und schreib man das in des schatzmeisters buch und ward dem nach die rechnung uss dem buch geschrieben.« Alább pedig: »Dies ist min schuld und rechnung, die in des schatzmeisters buch und in der Eitgenossen Instruction geschrieben wart« Segesser. Die Beziehungen der Schweizer zu Mathias Corvinus, König von Ungarn in den Jahren 1476—1490. Luzern. 1860. 102. és 103 lap.

jövedelmű trónra ültették őt. Mint látszik, V. László idejében az évi bevétel alig haladta meg a 110—120 ezer forintot.¹⁾ És e jövedelem nem igen szaporodott Mátyás korában sem az első évek alatt. 1459-ben még elég csekély volt. Ez év tavaszán Gentilis de Curte, a milanói hercegnek Bécsben időző követé, urához írt jelentésében azt állítja, hogy Mátyás királynak nincs több jövedelme 200,000 arany-forintnál, s ebből is tulajdonkép csak 135,000 forint az övé.²⁾ De már körülbelül egy évtized múlva, midőn a cseh, majd később midőn az osztrák háborúk beköszöntének, a zsoldos hadsereg állandósul, s egyidejűleg Beatrix jövedelével az udvartartás is mind nagyobb összegeket emészt fel, — a mily mértékben kiadásai növekednek, azonképen szaporodnak a jövedelmei is Mátyás kincstárának.³⁾ Ő nem úgy tett, mint utódai a Jagellók, kik *ha megszorúltak — kölcsön vettek; Mátyás — jövedelmeit fokozta* ilyenkor.

Háromféle tudósításunk van a Mátyás kincstárának évi jövedelméről. Oly tudósítások, melyek részletekbe is bocsátkoznak, végösszeget is mondanak. Az első a *pápai nuncius-é*, a hatvanas évekből való; a második *Surriano* velencei követé 1516-ból; a harmadik pedig *Bon Alajos* ugyancsak velencei követé, 1519-ből.⁴⁾

A pápai nuncius jelentése szerint a király rendes jövedelme 200,000 arany-forintra rúg *évenként*. *De magából* e jelentésből kitűnik, hogy a végösszeget a nuncius csekélyre mondá. Mert ha tételeit csak nagyjából összeadjuk is, nem 200,000, hanem 260—270,000 forintot nyerünk. Hogy pedig Mátyás valóságos jöve-

¹⁾ Thallóczy: A kamara haszna. 85. l.

²⁾ Mátyáskori diplomáciai emlékek. I. 51. l. 1462-ben pedig (máj. 28.) a velencei követ Thomasi Péter azt jelenti a dogának, hogy Mátyás pénz dolgában nagyon szűkőn van, s egyhamar nincs is honnan vennie. (U. o. I. 143. l.)

³⁾ Hogy a zsoldosok tartása mily roppant összegekbe került, panasolja 1488-ban, mondván, hogy ezek juttatták tönkre kincstárát. (Teleki. Hunyadiak kora. XII. 340. l.) Az udvartartás költségeinek 1476 óta történt növekedéséről lásd Bonfini, 630—631. ll.

⁴⁾ Kovachich, *Scriptores rerum hung. minores*. II. 17. és 30—32. ll. Magyar Történelmi Tár. 1878. XXV. 53. l. és U. o. 151. l. A két utóbbi Marino Sanuto Világkrónikájában. Bon jelentése az Akadémiai Értesítőben s innen külön lenyomathat is megjelent 1856-ban.

delme nem ennyi volt, az is mutatja, hogy a nuncius a mi fő: az adót nem számítja.

Nagyobb összeget mondanak a velencei követek. Surriano nem kevesebb mint 940,000, Bon pedig 800,000 arany-forintot. Jellemző, hogy ugyanazon állam két követe 3 évi időközben 140 ezer forint különbséggel referál. ¹⁾ Világosan mutatja ez, hogy Mátyás jövedelmei évről-évre nem voltak egyenlők. Egyszersmind, hogy mindkét követ kerekszámokat ad, s adatait mindkettő Mátyás uralkodásának utolsó korszakából vette, melynek bevételei csakugyan nagyobbak lehettek, s melyről az emlékezet még legélénkebb vala. Egyébiránt lehetetlen fel nem ismernünk mindkét jelentésben azt a törekvést, hogy a Mátyás és a Jagellók jövedelmei közt levő különbséget, az utóbbiak rovására — minél rikítóbb színben tűntessék fel. ²⁾

De vizsgáljuk a részleteket.

A nuncius szerint a *sóbányákból* folyt be a legtöbb jövedelem; néha 80, — legtöbbször 100 ezer forint körül. Bon Alajos ugyanezek jövedelmét 100,000, Surriano már 140,000 arany-forintra becsüli. A különbség a három összeg közt 40—50 ezer forint. E nagy számokból mindenesetre láthatjuk, hogy a sóbánya-jövedelem ingadozott; de viszont azt is, hogy Mátyás gondozása következtében rövid két-három évtized alatt kétszeresen, sőt háromszorosan is megnövekedett. ³⁾

¹⁾ Láttuk, hogy ez összeg eleinte Mátyás egy egész évi jövedelmének felelt meg.

²⁾ Surriano szerint II. Ulászlónak 219,000, Bon szerint II. Lajosnak 140,000 forintnyi évi jövedelme volt. E tudósítások az e korból fenmaradt királyi számadási könyvek adataival körülbelül megegyeznek. II. Ulászló alatt ugyanis 1494-ben 177,305 forintra rugott az összes bevétel, a következő évben pedig még kevesebbre, csak 136,634 forintra. (Engel. Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer. I. 182. és 187. II. A II. Ulászló-féle számadás alapján, de a melybe a Tiszán túl fekvő déli megyék adózása csak kis részben van felvéve.) II. Lajos idejében pedig, pl. 1523 végén 180,790 forintra irányozták elő az évi rendes jövedelmet. (Lásd Fraknoi V., II. Lajos és udvara. Budapesti Szemle. 1876. X. k. 141. l.)

³⁾ V. László idejében 33,000 forint folyt be e czímen (Thallóczy. A kamara haszna. 85. l.); de már 1459-ben Frigyes császár 60,000 forinttal véli megválthatónak a magyarországi sókamarak évi tiszta jövedelmét. (Teleki. X. 630. l.)

Másik fő jövedelem-forrás az arany, ezüst és a többi *fémek bányászata*, mely czímen a nemes fémek beváltásából, a bányabérből (urbura) s egyuttal a pénzverésből befolyó hasznót is értehetjük. Eme jövedelmeket az úgynevezett pénzverő- vagy bányakamarák kezelték. A nuncius szerint a pénzverő-házakból 44—54,000 forint szokott befolyni. Bon ugyane jövedelmet 100,000, Surriano pedig már 400,000 forintra teszi. A különbség e czímnél óriási, s alig magyarázható csupán a jövedelem hullámlásából. Annyi bizonyos, hogy a nunciustól mondott összeg igen csekély, ¹⁾ a Surriano-féle összeget pedig ha elérte is valaha egy-egy jó esztendő, az bizonyára nagy ritkaságok közé tartozott. Egyébiránt ne feledjük, hogy Mátyás, kivált eleinte, sok rossz pénzt is veretett; mely visszaélés több ezer forintnyi jövedelemnek lehetett forrása, s másfelől, hogy 1476 óta a bányák jó része Beatrixnak és nem Mátyásnak jövedelmezett. ²⁾

A *harminczadból* a nuncius szerint szintén 80—100,000 arany folyt be a Mátyás kincstárába. Surriano a harminczadot a huszaddal és a negyveneddel foglalja össze, s azt állítja, hogy e három forrás összesen 50,000 aranyat szokott jövedelmezni. Bon egyáltalán nem is említi. ³⁾ Jellemző, hogy e czímnél Surriano

¹⁾ A nuncius nem ismeri mind a pénzverő kamarákat. Pl. a kassait, melyből 1461-ben 5000 forint körül folyt be. (Teleki. XI. 3. l.). Ennyiért adja bérbe V. László is 1451-ben (U. o. X. 297. l.)

²⁾ II. Ulászlónak e czímen 36.000, II. Lajosnak csak 14,000 forintja volt. Mily messze áll ez a Mátyás-féle jövedelemhez! Ide vezetett a bányák elhanyagolása, majd jövedelmük bérbeadása. Mátyás nagyrészt házilag kezeltette azokat. S látjuk, hogy midőn egy-egy részét bérbeadta, kevesebbet kapott belőlök. A nuncius ugyanis az erdélyi pénzverő-kamarák jövedelmét évenként 6000, a Nagybányáét 20,000 forintra becsüli. S midőn Mátyás 1468-ban a szebeni, Offenbányai és Nagybányai pénzverdéket a bányajövedelemmel együtt egy évre bérbeadja, csak 13,000 forintot kap meg értök, épen *félannyi!* (Wenzel. Magyarország bányászatának kritikai története. 113. lap.). Külömben, hogy mily előhaladott állapotban volt ez időben hazai bányászatunk, az is mutatja, hogy külföldiek: oroszok, sőt angolok és francziák is szívesen hivatkoznak rá, mint követendő mintára. (U. o. 154—155. ll.) Lásd még: U. o. 161. lap. Teleki. XII. 169. l. Kovachich. Formulae solennes styli. Pest. 1799. 485. l.

³⁾ Ő csak 400,000 forintot részletez a 800,000-re mondott fő-összegeből. A só-, a fém-bányászat és az adó jövedelmét. Hogy ama nagy összeget elér-

mond felényi összeget, mint a pápai nuncius. Valószínűen utóbbinak van igaza, s Surriano talán valamelyik háborus évről szerezte adatát, midőn e jövedelem rendszerint meg szokott csappanni. Külömben abból, hogy Surriano oly sokfélét együvé markol, látszik hogy nem tájékozódott eléggé. Mátyás a harminczadot 1467-ben rendezvén, bizonyára jövedelmezőbbé tette, s ettől fogva (néhány évig) korona-vámnak nevezték.

A nuncius végül a *rézeladást*, a *zsidók adóját* és *más forrásokat* összefoglalván, azt állítja, hogy ezekből mindössze 30,000 forint jövedelme van évenként a királynak. Hasonló tételt a velencei követek tudósításaiban természetesen hiába keresünk.

Surriano még egy jövedelmi forrást említ, az úgynevezett *koronajavakat*. A mit mond, becses dolog. Tizenkét várból és négy földterületből állnak szerinte e birtokok, köztük három sziget a Dunán: Mária,¹⁾ Csepel (Zopodia), és egy harmadik. Eme koronajavak²⁾ évenként ötvenezer forintot jövedelmeztek Mátyás királynak.³⁾

hessük, bátran vehetjük 100,000 arany-forinttal a harminczad-jövedelmet; annál is inkább, minthogy *szerinte* II. Lajos alatt is befolyt e czimen 20,000 arany.

¹⁾ Talán a mai Margitszigetet érti, melyet Boldogasszony szigetének is neveztek régente.

²⁾ Ide számíthatjuk Diós-Győrt, talán Tatát, Fogaras vidékén valamint Komárom, Hont, Nógrád, Solt, Pest, Pilis, Somogy, Heves, Fehér, Abauj Zólyom és más megyékben nagyobb földterületeket. A koronajavaknak elidegeníthetlenségét az 1467. évi törvény rendeli el. (Lásd még: Teleki X. 43., 47., 50., 53. II. Epistolae Matthiae Corvini. III. 11. l.) 1476 óta nagy részüket Beatrix részére utalta a király.

³⁾ Surriano állítja ezt s állításának némi próbája is van, a mely mellette bizonyít. Ha ugyanis az *adót*, amely a koronajavak után járt volna, ismerjük: visszakövetkeztethetünk magára a *jövedelemre* is. Minthogy Mátyás idejéből adójövedelmi kimutatás nem maradt fenn, az 1494. évit vesszük fel kulcs gyanánt. Ez évben a koronajavak egy része Ulászló király, más része pedig még mindig Beatrix királyné kezén van, s a királyé után mintegy 1900, a Beatrixé után mintegy 3200, összesen tehát körülbelül 5000 forint adót vetnek ki. (Természetesen a király nem fizetett adót, mintegy önmagának; Beatrix pedig — úgy látszik — 2600 forintnyi átalány-adóval váltotta meg magát.) A jövedelem tehát Mátyás idejében könnyen felrughatott 40—50,000 forintra. Annál is inkább, mert valószínű, hogy a koronaja-

Következik az *adójövedelem*, melyről már törvények intézkednek.

Uralkodása elején Mátyás rendszerint beérte az elődeitől örökölt s immár évszázados szokás és törvény által szentesített kamaranyereséggel.¹⁾ De már a második évtizedben (1467) a nagyszámu mentességek miatt alászállt eme jövedelmi forrást újjal cserélte fel, az úgynevezett királyi kincstári adóval, melyet a nemeseken és a papokon kívül mindenki fizetni tartozott. Ez adó egy-egy kapu után husz denár vala,²⁾ s bizonyára szaporitá néhány százalékkal az eddigi jövedelmet. A hatvanas évek végén, a cseh háboruk ideje óta pedig, rendessé válik egy másik, már eddig is több ízben előfordult, jóval jövedelmezőbb adónem, az úgynevezett subsidium.³⁾ A király annak fejében, hogy a nemesek nem vesznek részt a külső hadjáratokban, esetről-esetre szavaztatja meg a segílyt a török ellen, minden jobbágy-kaputól egy aranyforintot. Ha ezt megszedeté, rendszerint békét hagyott a kincstári adónak.

E segílyt a nuncius is emliti, de összegét nem ismeri. Surriano az adójövedelmet 300,000⁴⁾, Bon Alajos 200,000 aranyforintra becsüli. Ugy látszik, e tételnél Surriano jár közelebb az igazsághoz, — a mint ezt egyéb tudósítások mutatják, melyek szavahihehetőbbek, mert *egykoruak*.

vak egy kisebb része a Corvin János kezén maradt, más kisebb rész 1494-ben talán már zálogban is volt, s pl. a tatái korona-uradalom adója nem foglaltatik a fentebbi 5000 forintban. De másfelől, mivel Mátyás a koronajavak nagy részét Beatrix, kisebb részét pedig János herczeg számára deputálta, nem kaphatott e czimen állandóan egyforma jövedelmet.

¹⁾ Kovachich. Sylloge Decr. 1458. art. 2. 10.

²⁾ Kovachich. Vestigia Comitiorum. 376. l.

³⁾ Albert király korában merül fel először. Mátyás már 1459-ben megajánltatja. (Az év vége felé. L. Orsz. Lltr. DL. 15418.) Ugy látszik, eleinte e nélkül is megszedeté. Ezt mutatja a rendeknek 1471-iki határozata: ne szedjen a király semminemű rovást az országlakosoktól, azok akarata nélkül. (Decret. 11. §.) Külömben törvénytelen eljárásra nem is volt szükség: megszavazzák a rendek mindig, a mit kíván, 1478-ban pl. öt évre egymásután.

⁴⁾ Világosan a subsidiumot vagy dicát érti. »Li iobaioni zoe villani pagano ducato uno per testa in 74 contadi.« Ez ugyan nem igaz, mert »portánkint« vagy »füstönkint« és nem »fejenkint« fizették.

Roverella Florius, a ferrarai herczeg követe, 1475-ben azt írja Budáról urának, hogy a rendek a most lefolyt országgyűlésen minden füstre (foco) egy aranyforintot vetettek ki, s hiszik, hogy e révén több mint 500,000 forint fog befolyjni.¹⁾ A következő 1476-ik év elején pedig, a hazánkat és az udvart jól ösmerő Lupus Lukács, Mátyás király tanácsosa arról tudósítja a milanói herczeget, hogy a magyar országgyűlés *szokás szerint* (secondo l'usanza) 300,000 aranyforint adót vetett ki a török elleni háborúra.²⁾ Ugyancsak Lupus ugyanez év (1476.) okt. 27-éről azt írja a milanói herczegnek, hogy a Pécsen tartott országgyűlésen a bárók beleegyezésével minden füstre (foco) egy forint adót vetettek ki.³⁾ Szerette volna megtudni, mennyi lesz e czimen a jövedelem, de senki sem mondhatja vala meg bizonyosan. Némelyek 300,000, mások 400,000 aranyforintot emlegettek.⁴⁾

Az évi adó összegét tehát már az egykoruak sem tudták pontosan meghatározni; annyi azonban világos, hogy a subsidialis adózás a hetvenes évek közepén már rendessé vált, s jövedelme ha ingadozott is évről-évre, aligha szállt alább 300,000 forintnál s néha elérte a félmilliót.

Mindezekhez járult még, — a miről azonban fentemlített kútfőink megfelelkeznek: *a városok adója*. Az a forrás, melyből mint általában minden középkori fejedelem, Mátyás is legtöbbször és legkönnyebben merített szorultságában. Nem tudjuk ugyan, mily összeg folyt be e czimen évenként, de a városok e korbeli virágzó állapotából s Mátyás szigorúságából következtethetjük, hogy nem kevés. Külömben ha a szükség úgy kívánta, a rendesnél nagyobb összegekkel is megróttá őket.⁵⁾

¹⁾ Mátyás k. d. e. II. 272. l. 1475. jul. 18. Budáról.

²⁾ Mátyás k. d. e. II. 347. l. 1476. febr. 18. Budáról.

³⁾ Mátyás k. d. e. II. 334. l. Budáról.

⁴⁾ Különös, hogy egy év alatt két ízben is tartanak országgyűlést s kétszer szavaznak meg subsidiumot. Ugy látszik, az októberi a következő 1477-ik évre szólt.

⁵⁾ Gyakran ráizen egyik-másik városra, fizessen rövid napok alatt ennyi meg ennyi ezer forintot. Lásd az idevonatkozó kútfőket: Teleki XI. 35., 414., 442., 564., 568. U. o. XII. 388., 449., 477. l. Thallóczy. I. m. 103. l és okl. told. LXVIII. LXIX. LXXI. Hatvani. Brüsszeli okm. t. I. 6. l. sat. Hazai okm. tár. III. Több okl. Ragusa város adózásáról.

Ime ezek valának a főbb *rendes* jövedelemforrásai a Mátyás kincstárának. A fentebbiek után átlagosan mondhatjuk, hogy belőlük évenként mintegy *nyolczszázezer* forintot vett be.¹⁾

Körülbelül ennyi *rendes* jövedelmük volt ez időben a többi elsőrangú európai hatalmasságoknak is.²⁾

De teremtett Mátyás — nagyrészt alattvalói panaszára — *rendkívüli* forrásokat is.

A cseh háboru első éveiben rá-rátette kezét az egyházi vagyyonra s megadóztatá a papokat.³⁾ Erővásra ment, hogy a Szécsi bibornok által az esztergomi bazilika építésére hagyományozott 8000 forintot is a saját kincstára számára foglalta le.⁴⁾

Jövedelmet csinált az úgynevezett nádori vagy országos törvényszékek megváltásából;⁵⁾ s birtokügyekben is gyakran vezette a jövedelem-csinálás szempontja. Hamar megfosztott egyeseket birtokuktól, s gyakran nem szívesen tett új adományt.⁶⁾

¹⁾ Mindenütt a kisebb középszámot kerestük: sóbányák: 110,000; aranybányák: 150,000; harminczad, huszad, ötvened: 125,000; koronajavak: 40,000; városok és zsidók adója: 25,000; subsidium: 350,000. Némely apróbb s nem állandó jövedelmet mellőztünk is, minők a székeladó, udvarnoki adó (Muzeumi. reg. okl. 1477. évhez), a városok ujvéi ajándéka, s a *rendes* adó miatt el-elűnő szlavoniai nyest-adó. (Teleki X. 65. l. sat.)

²⁾ Egy 1454 körül irt kimutatás szerint a francia királynak egy millio, az angol királynak 700,000, a spanyol királynak 800,000, Burgundia herczegének 900,000, a milanói herczegnek 500,000, Velenczének 800,000 forint jövedelme volt rendszeren. Firenzének csak 200,000, a nápolyi királynak 310,000, a pápának 400,000 forintja volt. (Marino Sanutotól. Közli Cantu is. X. k. 636. l.)

³⁾ A mivel aztán csaknem az egész főpapságot ellenségévé tette. Azt hívé — mondja Bonfini — hogy midőn a közjóért harczol, a közjavakat felhasználhatja. Külömben Mátyás azzal menté magát, hogy a pápa, ki a cseh háborúba beletűzelte, követe Roborella által ily *rendkívüli* eszköz használatát is megengedé neki. (Bonfini, 564., 565. ll.) De nem is csupán Mátyás volt az egyedüli, a ki az adó e neméhez folyamodott. Értett hozzá szomszédja: III. Frigyes is. (Lásd Schober: die Eroberung Nieder-Oesterreichs durch Mathias Corvinus in den Jahren 1482—1490. Wien. 1879. 17. l.)

⁴⁾ Bonfini. 538. l. Átalában úgy látszik szerette emlegetni, hogy a magyar főpapok birtokaikból minden nagy költségük mellett is még »bonam pecuniae quantitatem sibi residuare possint.« (Epist. Matth. Corv. IV. 45. l.)

⁵⁾ Teleki. XI. 346., 350. l.

⁶⁾ Corpus Juris. 1471. §. 10. 1478. 9., 10. stb.

1488-ban pedig a szarvasmarhának kivitelét — a miből a legtöbb földbirtokos pénzelt — Olaszország felé teljesen betiltotta, a míg az ő — Velenczébe küldött ökrei el nem kelnek. »Nem szerezhetünk készpénzt másunnan« — mentegeti magát a különös rendszabály miatt. ¹⁾

De a mi fő, nem rettent vissza kétszeresen, háromszorosan, sőt néha négyszeresen is megszedetni az adót. ²⁾ S holott az országgyűlés határozottan »portánkint« veti ki, Mátyás — ha a szükség követeli — »füstönkint« (azaz kéményenkint) hajtja be. Hiába szállalnak fel ez ellen a rendek 1474-ben; ³⁾ ha a jelenlevő külföldi urak fentidézett jelentéseinek hinnünk szabad — bizony megszedette ő az egy aranyat 1475-ben és 1477-ben is minden füsttől. S valószínűen más években is. Sőt Bonfini azt állítja, hogy volt olyan év, melyben a subsidiumot már nem is a füstre, hanem a személyekre vetette ki, s így a sokszorosan jövedelmezőbb fejadót szedeté. ⁴⁾

S ha kivetette, volt rá gondja, hogy be is folyjon. A törvénykönyv és egyes okmányok is bizonyítják, hogy e részben elég rendezettek valának a viszonyok. Pedig a dolog épen ezen fordult meg. ⁵⁾

Hogy aztán egy-egy év jövedelmét mily nagyra növelték eme törvényellenes szivattyúzások, — könnyen hozzávethetünk, ismerve a dicajövedelmet. Lehetett év, midőn kevés hiányzott a két millióból. Kivált ha még a hódított tartományok adóját is számítjuk.

¹⁾ Orsz. Lltár. Dl. 19436.

²⁾ A nuncius is említi (I. h. 31. l.) és 1489-ben maga Mátyás is bevallja. (Teleki. XII. 449. l.) A »terna quaternaue vectigalia«-ról Bonfini emlékezik. (623. és 655. ll.) Egyébiránt — kisebb mértékben — III. Frigyes is gyakorolta. (Schober. I. m. 28. l.)

³⁾ 4. §.

⁴⁾ 564. és 623. ll.

⁵⁾ Lásd pl. Teleki. XI. 570., 571., 573. ll., továbbá az 1474. évi decretumot s több érdekes oklevelet a Magy. Nemz. Múzeum oklevélgyűjteményeiben. Legjellemzőbb az a levél, mely szerint midőn Mátyás halálának híre elterjedt, a szlavoniai taxát nem birták többé behajtani az adószedők: »Residuitatem vero ejusdem taxae, publicato morte ipsius domini regis, exigere non potuissent.« (Orsz. Lltár. Dl. 19674.) Hires ellenfele III. Frigyes nagyrészt azért nem boldogul, mert a kivetett adót mindig csak félig-meddig bírja beszedetni.

Erről azonban csak fogyatékos adataink vannak. Tény, hogy a háboruk roppant költségei fedezésére ¹⁾ Mátyás gyakran vetett ki Ausztriában nagy sarcokat. A mi pedig a rendes adózást illeti, eleinte az alsó-ausztriai rendek által megszavazott Frigyes-féle adókat tartá fenn. Az 1487. évi márcziusban összehívott tartománygyűléssel azonban mindez adókat eltöröltetett a borra, sóra, ökörrre, júhrra és minden be- és kiviteli czikkre vettetett ki megszabott mennyiségű adót. ²⁾ Mint látjuk, ez adóalap teljesen elűt a hazánkban divottaktól, s általános természeténél fogva tág tért nyitott a visszaélésekre. A miket annyszor felpanaszolnak Mátyásnak az osztrákok: az adóemelések is nagyrészt e körülményből magyarázhatók. S nem is ez volt a főbaj a tartományra nézve. Hanem az, hogy Mátyás, mint hazájában, itt is kérlelhetetlen szigorúsággal hajtatá be a megajánlt adókat. Holott Frigyes alatt, kinek nem volt elég ereje, hogy szigorú is lehessen — éppen az ellenkezőhöz: a folytonos húzás-halogatáshoz voltak szokva. ³⁾

Mennyit vett be Mátyás évenként készpénzül e tartományból, — adatok hiányában nehéz eldönteni. Tény, hogy egyedül Bécs város 2000 font fillért fizetett évenként, a mi mintegy 20—22,000 magyar forintnak felelne meg. ⁴⁾ Ez összegből ítélve, e tartomány adója bizonyára elérte évenként a Mátyás által követelt váltságdíj (700,000 forint) 10⁰/₀-át.

A cseh tartományok pedig: Morvaország, Szilézia és Luzácia, melyeket Mátyás minden felségjoggal birt, már a hatvanas évek vége óta adóznak, valószínűen szintén a váltságösszeg

¹⁾ Az 1480. évi háboru hetenkint 12,000, Haimburg ostroma pedig összesen 200,000 forintjába került. (Müller. Reichstags-Theater II. d. 751. l. Bonfini. 620. l.)

²⁾ Schober. I. m. 131. l.

³⁾ Schober. Több helyen. Pl. I. m. 128., 151. ll.

⁴⁾ Hogy Frigyes idejében ennyit fizetett, látjuk Ohmelnél. (Monumenta Habsburgica. III. 339. és 691. ll.) 1486. jul. 28-án pedig rájok ír Mátyás, fizessék meg kincstartójának a hátralékos 1000 fontot azonnal. (Schober. I. m. 128. l. a »Wiener Stadt-Archiv« eredeti oklevele nyomán.) Hogy legjobban Bécs várost nyomta a sokféle teher, látjuk Schobernél. (I. m. 128—129. és 152. ll.) Lásd még: Dr. Carl Schalk: Der Münzfuss der Wiener Pfennige in den Jahren 1424—1480. (Nummismatische Zeitschrift. Wien. 1880. 330—331. ll.)

(400,000 frt) hasonló százaléka arányában. ¹⁾ E részben az átlagos számításnak Eschenloer egyik elbeszélése szolgálhat alapjául. Mátyás ugyanis 1479-ben 12,000 magyar forintot követel Boroszlón. A város erre követséget küld hozzá, hogy inkább rendes (de kevesebb) adót vessen ki rájuk, ezt szívesebben és könnyebben megfizetik, mint azelőtt is tévék. Végre hosszas alkudozás után abban állapodnak meg: fizessen a város 10 éven át évenként 3000 forintnyi sör- és bor-adót. A 10 év leteltével pedig ne fizessen többé sem Mátyásnak, sem utódainak soha. ²⁾

Még a török elleni külföldi segély mehetne jövedelem-számba. Mert látjuk, hogy Mátyás a pápától és Velenczétől pénzült többet kapott, mint akármelyik előde vagy utóda, — ámbár különben épen nem sokat. Eleinte Velencze, majd a pápák küldözgetnek kisebb összegeket. ³⁾ 1464-ben II. Pál pápa — előde hagyományát megpótolva — 50,000 aranyat, ⁴⁾ 1475-ben IV. Sixtus 50,000, Velencze 43,000 forintot; ⁵⁾ 1478-ban ugyancsak IV. Sixtus 100,000 forintot küld. A 400,000 forintos gyűjtések azonban megmaradtak ígéretnek, s Mátyás bosszankodhatott miattok eleget ha egyáltalában bízott bennök. ⁶⁾

Végre ne feledjük, hogy Mátyás mint magán ember is, atyja után egyike az ország leggazdagabb földesurainak. Magyarországon és Erdélyben a legjövedelmezőbb vidékeken bányái és roppant terjedelmű birtokai vannak. Igaz, hogy eleinte anyjának, később János fiának számos nagy birtokot adományoz, de ezek egy részét

¹⁾ »Pro huiusmodi iuris cessione« fizetendő a 400,000 forint. Tehát nem, mint gyakran állítják, csupán hadikárpótlásul. (Katona. Hist. Cr. IX. 204. l.)

²⁾ Eschenloer. Geschichten der Stadt Breslau. 1827. évi boroszlói kiadás. 402—403. ll. Ugyancsak Boroszló egymagára 6000 forintot fizetett az 1476-iki mennyegző költségeire, mely czimen Mátyás a magyar városokat is megadóztatta. Már előbb is több ízben sok ezerre menő élést; 1474-ben készpénzt Boroszlóval együtt mind a három tartomány. (U. o. 303., 304. ll.)

³⁾ Mátyás k. d. e. Több oklevél az I. kötet elején és II. 20. és 223. ll.

⁴⁾ Bonf. 537. l. Teleki XI. 123. l. Vespasiano Bisticci szerint 80,000 aranyat küldött volna. Ez azonban — mint látjuk — nem igaz. (Ábel. Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon. 225. l.)

⁵⁾ Bonfini. 579. l.

⁶⁾ Lásd: Bonfini. 600 l. Mátyás k. d. e. II. 295. és 347. U. o. 312. ll. stb.

nem is magán-vagyonából, hanem a koronajavakból szakítja el. ¹⁾ Utódait egyebeken kívül az is teszi koldusokká, hogy Magyarországon semmi magán vagyonuk sincs, s a koronajavak egy része szintén a János herceg kezén maradt. Ők aztán mintegy utalva voltak rá, hogy maradványait is elpusztítsák. ²⁾

II.

Mátyás udvarát nagy számmal népesíték a hazaiak és külföldiek, — vendégekül vagy mint állandó lakók, s köztök az első helyet a *családtagok* foglalják el. A király anyja: *Szilágyi Erzsébet*, a ki mind saját női erényei és szeplőtlen élete, mind férjének a nagy kormányzónak kitűnő tettei miatt rendkívüli tiszteletben állt az udvar s a nemzet előtt; ³⁾ első neje *Katalin*, kiről az emlékezet alig beszél, ⁴⁾ s a második: *Beatrice*, eme nagyravágó, ravasz, tettekre kész asszony, kinek befolyása egyaránt meglátszik a királyon és udvarán, s az ország történetén. Végül *Corvin János*, a természetes fiu, kit a király az utolsó években mindinkább eltérbe tol az udvarnál. A legmagasabb rangokra emeli, nagy gazdagsággal halmozza el, folyvást maga körül tartja, sőt olykor-olykor szándékosan csak azért vonul vissza, hogy a herceg az első helyen annál jobban szembetűnjék. Jeles katonává képezé, anélkül hogy egyszersmind politikai dolgokban merészsé avagy csak bátorrá is tehetné volna.

Külömben mind anyja, mind nejei s az utolsó időben maga János herceg is — *külön udvart* tartottak, a részükre Mátyástól kijelölt és adományozott birtokokból. S gazdag jövedelmekben egyiknek sem vala hiánya. Mátyás, ki a fősvénységet királyhoz

¹⁾ Érdemes volna a Hunyadiak birtokviszonyait külön monographiában megvilágosítani. Teleki (X. és XI. k.) mintegy 30 idevonatkozó oklevelet közöl. Az Orsz. Lltár oklevelei s más, különösen János herceg birtokviszonyaira vonatkozó adatokból igen tanulságos képet lehetne összeállítani.

²⁾ Surriano már II. Ulászlóról mondja: »Queste (a koronajavak) questo Re non ne traze, a tutto alienato, come dira poi.« Alább el is mondja. (I. h.)

³⁾ Kovachich. Script. rer. h. minores. II. k. I. h.

⁴⁾ Bonfini. 524. l. Teleki. XI. 3. l.

nem illő hibának tartá, hozzátartozóiról magas méltóságukhoz illően gondoskodott.

Utánok az országos, katonai és udvari méltóságok és tiszt-ségek viselői következnek, kiket — kivált külföldiek előtt — örö-mest czimez udvara *tanácsosainak*.¹⁾ A nélkül, hogy mint tanács, szervezett testületet képeznének az udvarnál, a király felhívására és elnöklete alatt gyakorta összeülnek nagyobb, sőt kisebb fon-tosságú ügyekben is; rendszerint nem, hogy tanácsukkal szol-gálják, mint inkább, hogy akaratát elfogadják. Mert Mátyás, ámbár szívesebben adá mint vevé a tanácsokat,²⁾ elhatározásait szerette mégis főurai javaslatából származóknak tüntetni fel; annál is inkább, minthogy szolgálatukra gyakran rászorúlt. Ilyen-kor eltűrte a szabadabb szót is. De ugyanő, ki eleinte gyakran társalgott fesztelenül a főurakkal,³⁾ komoly dolgokban — kivált élte második felében — hallgatag tiszteletet s parancsai iránt fel-tétlen engedelmességet követelt udvarában mindenkitől s így tanácsosaitól is.⁴⁾ Külömben oly kérlelhetetlenül tiport a porba egy-egy fő urat, ha neki nem tetsző dolgokat mívelt vagy beszélt, mint a mily könnyen emelte fel onnan a legmagasabb pólczra is az igazi tehetséget, vagy a ki tetszését megnyeré.

Embereit meg tudta válogatni s a kit megszeretett, igazán szerette. Folyvást udvarában, oldala mellett tartá, kitünteté má-sok felett, ellátta nemcsak ranggal, hanem — mi a függetlenebb hatalmat adja — roppant vagyonnal is. Egy-egy középkori feje-delem könnyen tehette gazdaggá kegyelt alattvalóit; Mátyás eme hatalmát nem heverteté gyömölcsozetlenül.

Nagyobb szerepet az egyházi főurak játszanak az udvarnál. Mint az udvari méltóságok vagy főtisztviségek viselői, mint diplo-maták, s minden tisztség avagy cím nélkül csupán magas egy-házi méltóságuknál fogva.⁵⁾ Közülök valók az udvari *kanczellá-rok*, kik rangra első helyen állnak vala az udvari tisztségek

¹⁾ Epist. Matth. Corv. I. 129. l. II. 14., 16. ll. sat.

²⁾ Bonfini. 655. l.

³⁾ Bonf. 630. l.

⁴⁾ Bonf. 546. l.

⁵⁾ Lásd Galeotti. I. h. 239. l. »In consilio enim regio primi assistunt.«

Továbbá: Teleki. X. 616. l. Mátyás k. d. e. III. 9. l. Bonfini-t több helyen.

viselői között. ¹⁾ Kimivelt styljök és a kor színvonalán álló tudományos műveltségüknel fogva egyedül ők képesek e fontos tisztt betöltésére. Egyúttal a királyi pecsét őrei is s mint ilyenek, jelentékeny jövedelmet élveznek. ²⁾

Mátyás első kancellára az idős, nagytekintélyű Szécsi Dénes esztergomi érsek-bíbornok (1464-ig), s vele együtt Váradi István a kalocsai (1470-ig). Szécsi örökébe Vitéz János lép (1471-ig), eme nagytudományú, kitűnő tollú humanista, kinek cicerói szépségekkel rakott kancellariai és szónoki stylje bátran állítható a régi római minták mellé, melyek után dolgozott. De mivel királya ellen többet merészelt az igazmondásnál: bukni kellett. Gábor kalocsai érsek követi őt tisztében (1478-ig), eleinte egyedül, majd Bekensloer János esztergomi érsekkel. Előbbiről alig tudunk valamit, utóbbiról nem sok jót. Német származású volt s német maradt mint egri püspök s mint esztergomi érsek is. Nem szívelhette, hogy olyan emberre szállt róla a király kegye, mint Rangoni Gábor, ki olaszból lett magyar püspökké, barátból bíbornokká, semmiből a király jobb kezévé. ³⁾ 1478. óta Zápolya György kalocsai érsek az egyedüli kancellár, szintén Olaszországban nevelkedett, kitűnő humanista. Gyakorlati eszű s a mi nem mindig jár együtt — szótartó, és szigorú férfiú. ⁴⁾ 1480-ban

¹⁾ Czimők rendesen: »*summus et secretarius aulae nostrae cancellarius.*«

²⁾ Vespasiano Bisticci, György kalocsai érsek életrajzában. (Ábel: Adalékok a humanismus történetéhez. 227. l.) 1523-ban egy velencei ügyvivő évenként tízezer arany-forintra becsülte e jövedelmet. Mátyás idejében aligha több nem volt. (Marino Sanuto v.-krónikája. M. Történelmi Tár. 1878. XXV. 289. l.)

³⁾ Nehéz eldönteni, mi volt Rangoni Gábor, de nagy szerepét a király mellett tagadni nem lehet. Az okmányok (kettős pecsétű királyi és más, részben saját kiadványok) sohasem említik kancellárnak; holott az udvarban élő olasz tanácsosok és diplomaták következetesen »*Il gran cancellaro*«-nak, az ország kulcsának, a király jobb szemének nevezik őt. A kik eddig róla és Gábor kalocsai érsekről irtak, mind zavarban vannak, magát Telekit sem véve ki. Mi bővebben e kérdést nem tárgyalhatjuk. (Lásd Mátyásk. dipl. eml. II. 278., 279., 295., 307., 331., 336., 338., 363. sat. II. Bonfini. 570., 573., 616. II. Galeotti Schwandtnernél. II. 252. l. Több. okl. Telekinél s az Orsz. Lltárban: Dl. 17,835., 9220., 18,146., 17,245., 17,253., 17,253. sat.)

⁴⁾ Bonfini. 608. l. Vespasiano Bisticci. I. h.

Váradi Péter öröklí mind egyházi mind udvari méltóságát. Őt is a legjelesebb olasz tudósok nevelték, nagy előde Vitéz költségén. Kritikai elméjű, kevés szavú, szigorú s mindenütt az igazságot kereső férfiú, ez időszakban immár az egyedüli, a ki tartózkodás nélkül mondja meg az igazat a királynak. Hat évi börtönnel lakolt érte. ¹⁾ 1484. óta a morva születésű János váradi püspök lép helyére, eme diplomata-vérű, tehetséges, tapasztalt és hű férfiú. ²⁾ Róla mondja Bonfini, hogy sohasem haragudott. Látván, hogy úgy is ár ellen küzdene, nem ellenkezik a királylyal. Tanácsaiban hozzája alkalmazkodik, parancsait hiven követi. Igazi — Mátyás mellé termett ember.

Az alkanczellárok is egyházi férfiak s szintén királyi tanácsosi címet viselnek. Közülök a később oly hatalmassá vált Bakács Tamás és Geréb László budai prépost a nevesebbek. ³⁾

A kancellariai titkárok és jegyzők közt már világi rendűek is nagy számmal vannak, s Mátyás sokoldalú politikai tevékenységéhez képest nem csupán magyarok, hanem csehek, olaszok és németek is. ⁴⁾

Maga e hivatal állandóan Budán székel ugyan, de egyes tagjai minden nagyobb útjában kísérik a királyt. Kivált a főkanczellár folyvást oldala mellett tartózkodik. Mátyás hatalmának növekedésével a kancellária gondjai is megsokasodnak. Azonkívül, hogy — megszokott régi formulák szerint — a közigazgatási és birtokügyekre vonatkozó okleveleket szerkeszti, ez udvari hivatal levelez az európai hatalmakkal, a külföldi udvarokban tartózkodó magyar követekkel, ügyviselőkkel; utasításokat, megbízásokat rendeleteket fogalmaz ezek számára, szóval fentartja a király parancsára kezdett diplomáciai összeköttetéseket.

¹⁾ Bonf. 608. és 623. ll. A nagy adók ellen való felszóllalásával vonta volna magára a király haragját. Valószínű; ez volt Mátyás leggyöngébb oldala.

²⁾ Bonf. 637. l. Ranzani Schwandtnernél. I. 547. l.

³⁾ Corpus Juris. 1486. 68. §. Epist. M. Corv. I. 118. l. Mátyásk. d. e. II. 22. l. sat. Kovachich. Form. sol. styli. 299. l.

⁴⁾ Bonf. 625. ll. Mátyásk. d. e. III. 170., 174. ll. Teleki. XII. 393. l. Epist. M. Corv. II. 33., 104. ll. Orsz. Iltár. DI. 16363. Hazai okmt. IV. 389. és 391. ll.

E fontos működése közben legfőbb felügyelője maga a király. Ő tartja kezében mind a belkormányzat, mind a diplomáciai szövevények vezérfonalát s így a kancelláriában is ő adja minden ügyhöz az eszmét, minden — avagy csak kevésbé fontos irathoz is az expediatúr-t. A legtöbb ily levelet vagy maga mondja tollba, vagy ha mások fogalmazták, ő javíttatja ki. ¹⁾ S főleg azokra az iratokra ügyel fel aprólékosan, a melyekhez névaláírása szükséges. Letisztázás után újra elolvassa; kiigazítja a legkisebb stílisztikai vagy helyesírási hibát is, sőt a nem elég világosan írt betűk sem kerülnek ki figyelmét s egy-egy kifelejtett kommát is helyrepótol. ²⁾

Mint cseh király, s később mint osztrák herceg, Mátyás cseh és osztrák kancellárokat és más méltóságokat is nevez ki; ezek azonban inkább csak arra valók, hogy kíséretének méltóságát növeljék, ámbár cseh és osztrák ügyekben olykor tanácscsal is szolgálnak. ³⁾

Félig országos, félig udvari tisztet visel a *kincstartó*. Mert ő kezeli mind az állam, mind az udvar háztartásának költségeit. Szolgálatáért megszabott salláriumot huz. ⁴⁾ Az első két év alatt laki Thuz Jánost találjuk e tisztben. Előkelő, gazdag és nagytekintélyű úr volt, már az öreg Hunyadinak is kedves embere. Később más méltóságokat is viselt, — de sorsát ő sem kerülhetette ki. ⁵⁾ Zápolya Imre következik utána, emez alacsony sorsból fel-emelt kegyencz (1464-ig), és Bessenyei Bertalan, ki tisztét a cseh háboruk kezdetével (1468) csáktornyai Ernuszt Jánosnak adja át. Ezt az embert is — egykor közönséges kereskedő volt — Mátyás növelte hatalmassá. Hálátlan lett, megcsalta őt. Azt beszélték az egykorúak, hogy arany és ezüst drágaságokon kívül még egy millió forintnyi készpénzt talált nála Mátyás, midőn

¹⁾ Galeotti. I. h. 268. l.

²⁾ Mircse közleménye szerint is, kinek szintén elég alkalma volt ilyenü eredeti oklevelek megvizsgálására. (Századok. 1882. 19. l.)

³⁾ Eschenloer. II. 160. l. Teleki XII. 435. l.

⁴⁾ II. Ulászló idejében e sallárium 4000 forintra rugott. (Id. számadás. 122. l.)

⁵⁾ Külömben Bonfini szerint nem igen vette szívére a király haragját, melynek okát akkor sem tudták. (V. ö. Bonfini. 609. l. és Galeotti. I. h. 271—272. ll.)

javait elkobozta (1475). S mind ennek nagy része nem igaz úton gyűlt volna. ¹⁾

Annál becsületesebb volt utóda: György pécsi prépost, a későbbi kancellár, ki mellett Ernuszt helyét az eddigi alkincstartó Orbán prépost tölti be. ²⁾ 1478 végén Orbán magára marad s ez idő óta Mátyás haláláig viseli e tisztet. Erélyét ura akarátának megvalósításában, munkabírását a számadások pontos vezetésében, valamint fitogtatástól és kevélységtől ment egyszerű komolyságát mindenki bámulta, aki ismeré. Legjobban a király ragaszkodott hozzá. Volt is rá oka. Orbán büszkeségét találta abban: lehetővé tenni a lehetetlennek látszót, s »oly serény volt, mintha az egész ország helyett akart volna dolgozni.« ³⁾ Gyakran a háborukban, ha sürgősen kellett, inkább saját hitelére szerzett pénzt, csak hogy a király kívánságának, olykor pusztá kérésének eleget tegyen. Ily módon aztán nagy adósságokba verte magát. ⁴⁾ Viszonzásul a király elárasztá kegyeivel. Roppant birtokokat adományozott neki, s előbb a győri, majd az egri püspökségre, 1487-ben pedig, a pápa és a császár ellenzésével daczolva — a hécsi érseki székre emelé. Orbán egyszersmind az egyetlen, kit örökös kincstartójának nevezett ki. Alkincstartója tholnai Bornemisza János vala. ⁵⁾

A budai királyi vár élén az *udvarbíró* állott, kinek hatalomköre a várnak és környékének mind hadi mind gazdasági ügyeire kiterjedt. Mert rendesen várnagy és tiszttartó is egy személyben. ⁶⁾ Néha ó-budai várnagy is egyuttal. — Ő volt parancsnoka a több száz főből álló várőrségnek, mely a budai királyi palota főbejáratánál állomásozott, s a kapukat, csarnokokat és udvarokat

¹⁾ Eschenloer. II. 315. l. Valószínűen tulságos nagyra tévé ez összeget.

²⁾ Orsz. Lltár. DL. 17787., 18038., 18089., 18053., 18306. sat.

³⁾ Galeotti. I. h. 282—283. l.

⁴⁾ II. Ulászló ezek tisztázását magára vállalja. (Teleki. XII. 488. l.)

⁵⁾ Lásd Galeotti. I. h. Bonfini. 608., 623., 638., 641. sat. II.; számos oklevél Telekinél s az Orsz. Levéltárban. (Pl. 19101. és 19474.) Schober. I. m. 129. l.

⁶⁾ Rendes czime: »castellanus et provisor castri vagy curiae castri Budensis.« Krónikáink hol »praefectus«-nak, hol »procurator«-nak nevezik őket. Magyarul legáltalóbb a következő században annyira használatos »udvarbíró« czím.

örizé. ¹⁾ Mint tisztartó, helyettesével együtt főként arra ügyelt, hogy az udvari személyzetnek még legalsó fokon álló tagjai se lássanak szükségét élelmi szerekben. ²⁾

A király gyakran változtatja embereit az udvarbírói tisztben. 1459-től 1461-ig Parlagh László, 1462—1463-ban Bessenyei Bertalan, 1464-ben gáji Horváth György, 1465 óta pedig Czobor Mihály volt a budai királyi vár parancsnoka. ³⁾ Utóbbiról mondja Bonfini, hogy az elfogott és Budára küldött cseh rablókat a csonka toronyba záratta, de nem tudván nekik mit enni adni, követ kötött nyakukra s éjjelenként nyolczával a Dunába hányatta őket. ⁴⁾ 1477-ben Pyber Benedeket, ⁵⁾ 1482-től 1484-ig Thankházai Bálintot találjuk e tisztben. ⁶⁾ Év nélkül pedig, egy ízben Ermény István említettik. ⁷⁾

Leghíresebbé vált köztük Ráskai Balázs, a ki körülbelül 1484. óta Mátyás haláláig viselte e tisztet. ⁸⁾ A királynak fontos érdeke vala teljesen megbízható embert állítani a vár élére. Jól tudta, mennyire függ az ő halála esetén a parancsnok hűségétől, kié legyen Buda vára és az udvar, roppant kincseivel. Ráskai teljesen az ő embere volt. Kora ifjúsága óta udvarában, mondhatnók tőle neveltetve, rendíthetetlen hűségét gyakran megbizonyította. Bátran esküdt fel a Corvin iránti hűségre, s esküjét meg is tartotta. Budán kívül még mintegy 30—40 várat bizott kezére a király, szintén hogy Corvin János számára biztosan megtartassanak. ⁹⁾ Mátyás halálakor azonnal átadá Buda várát s a kincseket is János hercegnek, s nem rajta mult, hogy új urából soha sem lett magyar király s hogy az apának kedvencz terve örökre füstbe ment.

¹⁾ A II. Ulászló-féle számadás szerint. (I. h. 19., 42., 56., 153., 155., 162. és 163. ll.) E következtetés annál inkább megállhat, minthogy Ráskai Balázs, aki a Mátyás halálakor budai várnagy volt, II. Ulászló alatt is több éven át megmaradt e tisztében.

²⁾ U. o. pl. 174. l.

³⁾ Orsz. Lltár. Dl. 15375., 15579, 15868. Teleki XI. 26. és 29. ll.

⁴⁾ Bonf. 541. l. Orsz. Lltár. Dl. 16470.

⁵⁾ Kállay-ltár a Muzeumban. Ez évhez.

⁶⁾ Magyar Sion. 1864. 601. l. Kovachich. Formulae solennes styli. 195. l.

⁷⁾ Orsz. Lltár. Dl. 19026.

⁸⁾ Orsz. Lltár. Dl. 18995., 19006.

⁹⁾ Mátyás k. d. e. IV. 208. l. Rendkívül érdekes jelentés. Bonfini. 652. l.

Az udvartartás feje a királyi *főudvarmester* vala, ki rangjánál fogva az ország zászlósai és a király tanácsosai közé tartozott.¹⁾ Különösen a szertartások rendezése volt gondjaira bízva. Az pedig gyakran, Mátyás világhírű udvari ünnepélyei alkalmával, nem csekély gondot adott. Ott fút-fárad szemünk láttára a Beatrix menyegzőjén is: Fehérvárott, majd a Buda felé tartó menetben s később Budán; a szertartásos isteni tiszteletek, díszebédek, játékok és fogadások alkalmával, — hogy fentartsa a rendet, melyet kivált a velenczei követek »szégyenszemre« folyvást meg-megbontanak.²⁾

Guthi Ország Mihály az első főudvarmester (1458.), utána a következők: Hédervári Imre (1458.), Geszti Mihály (1459.), Czudar Simon, Veseny László, Dombai László (1460—62.), Báthori István (1464-ig), Parlaghi György, ki a menyegzői szertartásokat rendezi (1478-ig), csebi Pogány Péter (1489-ig), és wingharti Geréb Péter, Mátyás haláláig.³⁾

A király termeiben teljesítettek szolgálatot, s ügyeltek fel a királyi *kamarások*.⁴⁾ Számuk, a fényes udvartartásnak megfelelően nagy lehetett, s bizonyára a király legmeghittőbb emberei valának, mert bármikor bejárhatván termeibe, rájuk volt bízva élete.⁵⁾ Udvari rangfokozat szerint előkelő, magas rangú urak. Egy-egy udvari ünnepélynek pedig kiváló díszei, a milyeneket mindig szívesen bámul meg a nép. Ott tánczoltatja lovát kilencz ifjú kamarás a Beatrix menyegzője alkalmával is, a mint a pompás lakadalmi menet Fehérvárról Buda felé vonul. Öltözetük ragyog a drágaságtól, nemes fajú lovaik szerszáma ezreket megér, derekuk ezüst karddal övezvék, s a királyi színeket és czimert viselik ruhájokon.⁶⁾

¹⁾ »Unum ex consiliariis nostris, magnificum scilicet curiae nostrae magistrum.« Epist. Matth. Corv. I. 129. l. Máskor »mareschallus curiae, vagy »camerae regiae magister« a neve.

²⁾ A pfalzi követ jelentése. Schwandtnernél. II. 200. l.

³⁾ Epist. Matth. Corv. I. 35. és 190. ll. Mátyás k. d. e. I. 140. l. Wenzel: Bányászat tört. 163. l. Orsz. Lítár. 15667., 15569., 15583., 16994. sat. Gesztiről és Parlaghiről több okl. a muzeumi Kállay-lítárban.

⁴⁾ »Cubicularius regius.«

⁵⁾ 1471-ben híre járt, hogy Mátyást két kamarása meggyilkolta. (Mátyás k. d. e. II. 224. l.)

⁶⁾ A pfalzi választó jelentése Schwandtnernél. II. 206. l. Eschenloer. II. 346. l.

Néhánynak az oklevelek tartották fen nevét, ilyenek sárosfalvi Nehéz Péter, laki Kiss Tamás, Kisvárdai Aladár, Folthi László, Beriszló Dezső, Kállai Pál.¹⁾

Mátyás kiterjedt udvartartásában sűrűn fordult elő oly kisebb vagy nagyobb fontosságú dolog, a melynek elintézésére külön hivatal vagy méltóság nem állt fenn. Holott a nyomósabb polgári, még inkább pedig a hadi ügyek vezetését — a folyton meg-megújuló háborúk közepette — saját személyében összpontosítván a király, mint nyilván látjuk, szüksége volt udvarában oly egyénekre, a kik e nemű parancsainak és rendelkezéseinek végrehajtását közvetítsék. Annál is inkább, minthogy az udvar folyton jött, ment. Kivált a török, cseh és osztrák háborúkban folyvást épen oly eleven és mozgékony az udvar, mint maga a király.

Ily czímen, — végezve polgári és katonai megbízásokat — tartózkodnak udvarában az ugynevezett *udvarnokok* (»aulicus noster, aulicus regius«), kik azonkívül, szaporítván kíséretét, egyszersmind az udvar fényét is emelték.²⁾

Az egykoru iratok akaratlan is elárulják, hogy az udvarnokok száma állandóan nagy volt Mátyás körül.³⁾ Nevét azonban kevésnek őrizték meg. Ilyenek valának különböző időkben Félégyházi János, Batthiányi István, Thuri György, Upor László, bajnai Both András, Parlaghi György a későbbi udvarmester, Forgács Péter, Kállai Pál, sárosfalvi Nehéz Péter, Kis Ferencz, Cserei László, geztheli Orosz Mihály, Posgai Gáspár, Poki Péter, Poki Antal és Nagy Lőrincz.⁴⁾ Ily minőségben említi

¹⁾ Orsz. Lltár. Dl. 19061., 19197. Teleki. XII. 79. l. U. o. XI. 30. l. Orsz. Lltár Dl. 18911., 19277., 19628. Kállay-lltár a Muzeumban. Epist. Matth. Corv. I. 35. l.

²⁾ Mátyás k. d. e. II. 307. l. U. o. III. 393. l. Teleki. X. 612. l. XI. 59. l. U. o. XII. 77., 233., 251. ll. Orsz. Lltár. 15398., 16706.

³⁾ Galeotti. I. h. II. 236. l. Oláh. Hungaria. 11. l. (Bélnél. Adparatus ad historiam Hungariae. Posonii. 1735.)

⁴⁾ Orsz. Lltár. Dl. 15737., 17573., 19412., 19628., 25401. Hazai okm. tár. II. 368. l. Teleki XI. 26. l. 1458-ban jan. 30-án, midőn tehát Mátyás még itthon sem volt, említi a kormányzó Mózes bánt, mint a király udvarnokát (venetus aulicus regiae majestatis), a kivel a Mátyás megválasztatásáról ízen a milanói hercegnek. (Mátyás k. d. e. I. 4. l.) Több. okl. a muzeumi Kállay-, Forgách- stb. ltárakban.

a király Miklós pozsonyi grófot is; kinél azonban az udvarnokság valószínűleg inkább csak cím volt.¹⁾

Az udvarnokok külön testületet alkottak az udvarban. Erre mutat az, hogy Egervári Lászlót egy ízben udvarnokai kapitányának nevezi a király.²⁾

Hasonló rangjok lehetett a királyi udvarban azoknak is, a kikkel néha »*aulae familiares*« név alatt találkozunk,³⁾ s a kik szintén elkülönített társaságot (coetus) alkottak az udvarnál, hová a király csupán jeles érdemek és erények árán, jutalomból nevezett ki egyes nemeseket, — tanácsosai ajánlatára. Mint ilyenek, külön szabadalmakkal és jogokkal sőt külön jelvényekkel (insignibus) éltek, melyeket régi szokás és királyi rendeletek állapítottak vala meg. Mindeniknek külön kísérete és lovas cselédsége volt, kiket természetesen a királyi kincstárból láttak el pénzzel és élelemmel. Teendőik végzése közben sokat utazgatván ide-oda, mind a magánosoknak, mind a királynak járó vámok és más szolgáltatások alól fel voltak mentve.⁴⁾

Vegyesen magyarok és más nemzetiségűek. Az előbbiekhöz tartoznak: Zsoldos András, Kenderessi Balázs, szerdahelyi Dersfi István, Zobi Mihály, Warasdi Mihály, Zólyomi Miklós, brezai Horváth János, Hangács Mikály, Klobusiczky János, Forgács Péter; az utóbbiakhoz: Pykre András, Praun Henrik, Perotti Visach, ki Beatrix királynéval került az udvarhoz; Bandinus Ferencz, szintén olasz, ki Mátyásnak különösen az anconai ügyben tett jó

¹⁾ Teleki. XI. 363. l.

²⁾ 1485-ben. »Fidelis noster egregius Ladislaus de Egervára, Capitaneus aulicorum nostrorum.« Orsz. Lltár. DL. 19031.

³⁾ Kevés nyom maradván utánuk, nehéz megkülömböztetni őket az »aulicus«-októl. Legvalószínűbb, hogy semmi különbség sem volt köztök. Ennek bizonyossága az is, hogy sem a II. Ulászló-, sem a II. Lajos-féle számadások nem ösmerik az »aulae familiares«-eket. 1458. februárban Mátyás király Muthnoki Istvánt küldi Bártfára, tudósítván e várost a cseh fogságból történt kiszabadulásáról és a királyi szék elfoglalásáról. Kaprinai, ki az oklevelet közli, megjegyzi: »Fuerit aulae familiaris, quos plerumque ad res eiusmodi referendas mittere consueverunt.« Hungaria Diplomatica. Vindobonae. 1767. I. 492. l.

⁴⁾ Orsz. Lltár. DL. 16554. Henricus Praun de Sancto Marco kinevezési decretuma. Az udvartartásról fenmaradt kevés adat közt egyike a legérdekesebbeknek. Lásd még: Teleki. X. 612. l.

szolgálatokat (1488-ban), valamint Páviai Albert (1481), kivel néhány év múlva mint Beatrix diósgyőri ispánjával találkozunk. ¹⁾

Mátyás, a hatalmát és méltóságát érező, s ha kellett fénynyel, pompával mutatni is tudó király, bizonyára diszes és nagyszámu *testőrséggel* vette magát körül. Kivált Beatrix idejében, kinek megjelenése óta udvarával együtt a nyilvánosság előtt szertartásosabb, a mindennapi életben pedig zárkózottabb vala, mint az első évtizedekben. ²⁾ Különös, hogy az egykoru írók, kik pedig az udvar külsőségei és látványosságai leírásában túl tesznek egymáson, Mátyás testőreit nem látják meg. Az oklevelekhez kell tehát fordulnunk. Ezek azonban természet szerint nem bőbeszédűek. Bennök említi néha a király egy-egy »udvari katonáját« (aulae nostrae miles.) De hogy pusztá czim volt-e ez, melylyel éveken át hadiszolgálatokat teljesítő nemeseit érdemeikért tüntette ki, vagy határozott udvari foglalkozást és épen testőrt értett-e alatta, ma már alig dönthetjük el. Csak azt látjuk, hogy emez »udvari katonák« rendes hadi szolgálatokat tesznek. S nem csupán saját személyük szerint. Mindeniknek meg van a maga kísérete, a melylyel a királyt háboruiba is elkíséri s harczol mint a többi katonák. A kíséretet a kincstár fizette. Megesett azonban, hogy nem volt pénz a kincstárban; ilyenkor aztán egy-egy zálogba vagy adományképen adott várral vagy birtokkal nyújtott kárpótlást a király. ³⁾

Ilyen »udvari katona« Podmaniczky László, kiről elmondja a király, hogy hosszú idő óta kíséretével együtt mindenfelé hiven követte udvarát, most pedig illő felszereléssel részt vesz a cselrablók elleni hadjáratban, a mi által sajátjából folyvást nagy költségeket tesz. Ugyanazért őt nagy birtokkal ajándékozza meg. ⁴⁾ Ilyen udvari katonája eleinte Magyar Balázs, a később oly híressé

¹⁾ Lásd: Teleki XI. 152. l. Orsz. Lltár. Dl. 16548., 17240., 17776., 18029., 18614., 18668., 18911., 18410., 19020., 19064. Mátyásk. d. e. III. 433. l. U. o. IV. 354. l. Muzeumi Forgách-ltár az 1482. évhez.

²⁾ Bonfini. 631. l.

³⁾ Egervári László ily czimen kap 1480-ban egy tótországi várat 4000, Kollár Péter Saskő várát 6000 forintban. Teleki. XII. 133. l. Orsz. Lltár. Dl. 16156.

⁴⁾ Orsz. Lltár. Dl. 15496.

vált hadvezér; ¹⁾ csáktornyai Ernuszt János, gazdag budai polgár, Mátyás komája; ²⁾ bélteki Drágfi Bertalan, kinek hadi érdemeit a király dicsérve sorolja fel; ³⁾ Kállai Pál és Parlaghi György, kik a bosnyák föld visszaszerzésében tettek neki »nagy kárukkal« kitűnő hadi szolgálatokat, a miért szintén birtokokat kapnak tőle. ⁴⁾ Végül endrédi Zoardfiu (Ficha) Demeter. ⁵⁾

Az *apródokról* kevés tudósítás maradt reánk. Pedig mint más középkori udvarnál, úgy a Mátyásénál is bizonyára nagyobb számmal valának ily nemes származású gyermekek. Egy pompázó udvar keretébe épen beillettek. A királyné apródjairól (parvulus) többször olvasunk; Mátyás egy ízben (1468-ban) Poki Ferenczet említi apródjául. ⁶⁾

Bizonyára apródok valának, a kiket pfalzi választó követe »gyermekek« néven mutat be az 1476-iki királyi esküvő alkalmával. Közvetlenül a király előtt haladtak a Buda felé tartó menetben. Kilenczen voltak, mint a kamarások. ⁷⁾ Pompás paripájok zablája, takarója és minden szerszáma óriási nagyságu és értékű gyöngyökkel volt elborítva. Nagy bámulatot keltettek. Még nagyobbat az a másik apród, a ki a király mögött lovagolt, két arany paizst tartva kezében. ⁸⁾ Hatalmas termetű lovát gyöngyökkel gazdagon himzett takaró fedé, s homlokkötője mint valami korona, arannyal, gyöngygyel és drágakövekkel volt megrakva. Az álmélkodó követszerint csupán ez az egy ló felért 4000 magyar arannyal. ⁹⁾

Kevés emlékezet maradt az *udvari papokról* is, holott állandoan nagy számmal voltak ¹⁰⁾ s mint társalkodók, felolvasók és

¹⁾ 1467-iki oklevél az Orsz. Lltárban. Dl. 16566.

²⁾ 1469-ben. Wenzel: Bányászat tört. 163. l.

³⁾ Orsz. Lltár. Dl. 16997., 18638. Teleki XI. 566. l.

⁴⁾ Muzeumi Kállay-levéltár az 1464. évhez.

⁵⁾ Kovachich. Formulae solennes styli. 254. és 279. ll.

⁶⁾ »Aprodinus noster«. Teleki. XI. 318. l.

⁷⁾ Eschenloer szerint 10-en. (II. 341. l.)

⁸⁾ Az egyikre valószínűen a Corvin-czimerrel egyesített magyar, a másikra az arragoniai czimer volt festve.

⁹⁾ Schwandtnernél. I. m. 206. l.

¹⁰⁾ II. Ulászló 8—10 udvari káplánt tartott. (Lásd az idézett 1494-iki számadást: 42., 62., 78., 84., 106., 168. sat. ll.) V. ö. Mátyás k. dipl. emlékek. III. 137. l. (Valentini tudósítása.)

gyóntatók fontos állást foglaltak el a király személye körül. Utjában is mindenütt kísérik őt. 1463-ban Gergely nevű, 1486-ban pedig Antal nevű udvari papját említi a király. Utóbbi bizonyára az a Zárai Antal, a ki 1481. óta modrusi püspök is volt, s nagy befolyással bírt az udvarnál.¹⁾

Tulajdonképen nem udvari papok, de szintén járatosak az udvarba a budai várbeli plebánusok is, mint Gábor, ki a kancellariának is tagja volt²⁾, Márton (Ilkusch), egyuttal — a mi akkor könnyen összefért — udvari csillagász.³⁾ Miként II. Ulászló idejében, bizonyára most is állandó sallárium járt számokra az udvari kincstárból, azokért a szolgálatokért, melyeket — mint a Boldogasszony templomának plebánusai — főleg udvari vagy országos ünnepélyek alkalmával végeztek.⁴⁾

Beatrixnak külön olasz gyóntatói voltak.⁵⁾

Az udvari konyhára a királyi *sáfár* ügyelt fel.⁶⁾ Ő gondoskodott az élelmiszerek beszerzéséről, ezek jóságát helyettesével együtt ellenőrizte, s felügyelt a — bizonyára — nagyterjedelmű éléskamarára is. Az ő kezébe járt ki hetenkiut vagy havonként — a konyhapénz⁷⁾ s külön a konyha-személyzet szegődött bére. A királyt vagy ő vagy helyettese mindenfelé követte utjában. 1467-ben, a moldvai hadjárat alkalmával Drágfi Bertholdot találjuk mellette ily minőségben.⁸⁾ 1471-ben Pathócsi Bertalan a királyi dispensator. Ezt egy okleveléből tudjuk, mely szerint ez évi augusztus 1-én Péczeli Benedekkel, Szilágyi Erzsébet asszony procuratorával és más két nemessel a királyi szakácsok és a főszakács-mester közt kiütött viszály ügyében lát törvényt és mond ítéletet.⁹⁾

¹⁾ Teleki XI. 61. l. Mátyás k. d. eml. III. 109. l. Ábel. Egyetemeink a középkorban. 40—88. ll.

²⁾ Orsz. Lltár. DL. 17005.

³⁾ Teleki XI. 350., XII. 282. l. Schier. Buda sacra. 23. l.

⁴⁾ 1494-iki számadás. 117. l.

⁵⁾ Mátyás k. d. eml. III. 208. és 272. IV. 14. és 29. ll.

⁶⁾ »Dispensator regiae Majestatis.«

⁷⁾ II. Ulászló idejében hetenkiut 100—120 frt; Mátyás alatt bizonyára jóval több. (V. ö. Bonfini. 547. l. Galeotti I. h. 264. l.)

⁸⁾ Bonfini. 547. l.

⁹⁾ Orsz. Lltár. DL. 17238.

Alsóbb állása lehetett az udvarnál annak a Péter nevű egyénnek¹⁾, a ki 1490. ápril 4-én a történelmi nevezetességi rosz függéket adta a királynak.

A királyi konyha élén a *főszakácmester* állott. Az ő kezébe fizette le a királyi sáfár a többi szakácsok, kukták és szolgák salláriumát. A hatvanas évek közepe óta nagy-szakácsii Veres György volt a főszakácmester.²⁾ Ugyanőt már 1462-ben a szakácsok közt találjuk.³⁾ 1471-ben a királyi szakácsok azzal vádolják, hogy fizetésüket nem szolgáltatta ki lelkiismeretesen. Ebből per támadt, de a tárgyalásra kitűzött határnapon csupán György úr jelent meg, a vádaskodók elmaradtak.⁴⁾

Mint látjuk, Mátyás főszakácmestere a somogy megyei Nagy-Szakácsi községből való. S a többi királyi szakácsok között is több Kis-, Nagy- vagy Külső-Szakácsiból származott köznemes találunk. Ilyenek pl. Orros Péter, Orros Miklós, Kis László és Győrfi Egyed is. Widi Gondos Miklós, a kit együtt említenek az utóbbiakkal, szintén e vidékről való, mely valóságos telepe volt királyi és főuri szakácsoknak.⁵⁾

¹⁾ Bonfini »promptuarius«-nak nevezi. Ugy látszik az éléskamarára viselt gondot. Bonf. 649. l.

²⁾ 1466. év óta. Orsz. Lítár. Dl. 16445. »Magister cocorum regalium.«

³⁾ Orsz. Lítár. Dl. 16445., 17462.

⁴⁾ U. o. Dl. 17238. sz. oklevél.

⁵⁾ Orsz. Lít. Dl. 15750., 16840., 17203. Ide sorozható még Szakács-kölked is. E helységekből valók voltak az özvegy Szilágyi Erzsébet, innen a Hunyadi János sőt a Hunyadi László szakácsai is. Mátyásnak egy oklevele tanúsítja ezt. 1464-ben ugyanis Péter, Tamás és János szakács-kölkedi nemesek, Szilágyi Erzsébet asszony szakácsai, a saját és az összes szakács-kölkedi szakácmesterek nevében (. . . ac universorum cocorum in eadem residentium personis) azt a kérésöket terjesztik a király elé: vegye ki őket mindenféle bírói hatóság alól, s ítélje őket ezentul csupán ő vagy személy-nőke. Mátyás tehát, tekintve anyja, atyja és testvére László, sőt a saját királyi személye iránt szerzett érdemeiket, a kérdéses mentességet az összes szakács-kölkedi szakácmesterek részére megadja. (Hazai okmánytár. III. 413. l.) Jellemző még, hogy 31 évvel később (1495) Gondos János és Kovács György, II. Ulászló főszakácsai, szintén Szakácsi községből valók. (V. ő. 1494-iki számadás. I. h. 28., 165. és 168. ll. Orsz. Lítár. Dl. 20,361.) Továbbá hogy a II. Lajos udvari szakácmesterei közt 1525 körül is volt egy Orros és egy Gondos nevű. Kétségtelen, hogy szintén valamelyik Szakácsi községből. (Fraknoi, II. Lajos és udvara. Budapesti Szemle. I. h. 395. l.)

Beatrix királynénak külön szakácsai voltak. 1490-ben Pál mester, kinek a selmeczi bányakamara jövedelméből 83 arany forintot utaltványoz. ¹⁾

Konyhájára sokat költött a király. Özvegy korában a vendégek nagy száma, második házassága óta a vendégségek növekedő fénye miatt — mint általában az egész udvartartás — a konyha is mind több pénzt emésztett fel, s több embert is foglalkodtatott. Az özvegy királyról, ki a jó ebédeknek és vacsoráknak nagy kedvelője vala, Bonfini azt a vonást is emlékezetül hagyta, hogy ha kedves vendége jött, maga is kiment a konyhába s személyesen nézett utána szakácsainak, sőt olykor-olykor még segített is nekik. ²⁾

A szakácsok száma nagyobb lehetett, mint utódja: Ulászló udvarában, holott az utóbbi szintén tartott 10—12 szakácsot. S még azután következtek a kukták, famulusok. Mint a szakácsok közt volt, ezek közt is bizonyos rangfokozatot állapított meg az udvari szokás. ³⁾

A király, ha székhelyéről eltávozott, vitt magával szakácsokat is. Sőt a hol nem remélt elég élelmiszert kaphatni, udvari konyháján kívül ezeket is előre küldé. 1480-ban Samkót látogatja meg Raguzában. Egy-két hétig akar e városban maradni, csekély kísérettel. Hogy Samkó a szükségeseket beszerezhesse, Zágrábból pénzt küld hozzá előre, valamint egy falka ökröt is, mely véleménye szerint ott léte alatt elég leend a királyi konyha szükségére. ⁴⁾

Az udvari *tárnok* gondjaira voltak bízva az evő-eszközök, a ruha- és a fegyvertár. Egyszersmind ő ügyelt fel a palota összes bútoraira, a királynak és az udvari személyzethez tartozóknak asztalán használatban volt evőkészletre is. Ő javíttatta ki az elviselteteket, szerezte be az újakat. ⁵⁾

A palota termeinek bejáratát az *ajtónállók* őrizték, egyforma

¹⁾ Hatvani. Brüsseli okm. tár. II. 53. l.

²⁾ Bonf. 654. l.

³⁾ A II. Ulászló-féle számadás nyomán.

⁴⁾ »Ad usum coquinae nostrae.« Epist. Matth. Corvini. IV. 82. l.

⁵⁾ Mátyás idejében nem említik, de a II. Ulászló-féle számadásokban gyakorta találkozunk vele. (Pl. 115., 116., 170., 174. ll. I. h.) Semmi kétség, hogy a Mátyás udvarában is megvolt. Nem tévesztendő azonban össze az országos méltóságot viselő tárnokmesterrel, a ki némely nagyobb városnak bírója.

ruhákba öltözve, hosszú nyelű fényes bárdal vállukon. Rangjokat a külföldi udvaroknál az határozá meg, hogy a külső vagy a belső termekben teljesítenek-e szolgálatot. ¹⁾ Mátyás udvarának ajtónállói, mint általában középkori királyainknál: Oroszi községből való rúthének. ²⁾ Az udvari rang hasonló fokán állottak az *étekfogók*, a kik az ételeket és a *pohárnokok*, a kik az italokat szolgálták fel a király asztalánál. Külföldi fejedelmek asztala körül nemcsak a nagyobb kényelem, hanem a nagyobb pompa kedvéért is egész raja forgolódott az étékfogók és pohárnokoknak. Mátyás udvarában az ellenkezőt látjuk.

Mindezek felett a felügyeletet kevésbbé a főajtónálló-, főétékfogó- és főpohárnok-mesterek, valamint a lovászok felett sem a fő-lovászmesterek, hanem inkább helyetteseik gyakorolták. ³⁾ Amazok, inkább országos mint udvari méltóságok, ámbár többnyire az udvar körül tartózkodnak, csupán a címzet viselik; szerepet csak országosabb jellegű ünnepélyeken, király- és királynékoronázások vagy királytalálkozások alkalmával adott lakomákon játszanak.

Az alsóbb udvari személyzet ⁴⁾ soktagu, és száma mind

¹⁾ A II. Ulászló udvarában 10—14 ajtónállóval találkozunk rendszeren. Hogy a Mátyás udvarában mennyi volt számuk, bajos eldönteni. Az bizonyos hogy eleinte kevesebb. (V. ö. Reumont. *Italianische Diplomaten und diplomatische Verhältnisse*. A következő gyűjteményes munkában: *Beiträge zur italienischen Geschichte*. Berlin. 1853. 265. l.)

²⁾ Oláh. *Hungaria*. Bélnél. I. h. 21. l.

³⁾ Orsz. Levéltár. Dl. 16424. Teleki. XI. 26. (V. ö. a II. Ulászló és II. Lajos-féle számadásokkal.)

⁴⁾ E helyütt is nagyon érezzük az egykoru királyi számadások hiányát. A II. Ulászló-féle számadásokat kell tehát segítségül vennünk. Azonban óvatosan. Pénz dolgában, a mi pedig mindennek alapja volt, annyira megváltozott a helyzet Mátyás halálával, hogy legfeljebb csak bizonyos szűk keretek maradhattak meg az udvartartásban. Mi volt ezeken belül a Mátyás idejében, bajos eldöntenünk. Apróbb részleteket vagy épen számokat — az igazság kára nélkül — mondani nem lehet. A Beatrix-féle kiadási jegyzék (közölte Hatvani: Brüsseli okmánytár, a II. kötet elején), a Hyppolit- és Egerváry-féle számadások (amaz az akadémiában, utóbbi az Orsz. Levéltárban: Dl. 26364., 26054.) szintén segítségül lehetnek, mert analogiákat nyújtanak. (Lásd még: Mátyásk. d. e. III. 245. és 366., IV. 64. ll. Kovachich. *Formulae solennes styli*. 496. l.)

nagyobb, a mint tért hódít a pompa és uralkodni kezd a szertartás. A hogy megszaporodott a személyzet a kanczelláriában, vagy a termekben, asztal körül, ajtók mellett : úgy növekedett a konyhában és az élés-kamarában, az istállóban, a pinczében, a fegyverházban és a kertekben is. Az istállóhoz a lovászok, kocsisok, szekeresek, fullajtárok és csatlósok hada tartozik, továbbá a lovak, kocsik és szekerek vasalására néhány kovács s a legalsó istállói munkákra néhány szolga.¹⁾ A boros-pinczére ugyan nagyobb urak ügyelnek fel: a tisztartó meg a sáfár, de gondját a kúlsár viseli. Ő adja ki a megszabott mennyiségű bort az udvari személyzet asztalához, valamint a királyé számára, — a pohárnokok kezébe. Napi dolga végzésében, a mely ünnepélyek, lakomák alkalmával ugyancsak megszaporodik, néhány udvari famulus van segítségére.

Lassanként megszaporodnak a kézművesek is, a kik számára szerződés szerint jár ki a napi élelem s a havi vagy negyedéves fizetés. Sokféle iparczikket lehetett ugyan vásárolni a budai soka-dalmakon, a budai vagy bécsi kereskedők gazdag boltjaiban ; sokat szállítottak jövő-menő külföldi, kivált olasz kereskedők, a király meg a királyné ügynökei, — utóbbi utakon azonban inkább csak finomabb portékák kerültek az udvarhoz : drága selyem, bársony, posztó és más szövetek ; különös olasz, francia vagy keleti készítmények : szőnyegek, vásznak, bútorok, edények, fegyverek, ékszer-ek, részben már nem is mesterség, hanem művészet alkotásai. E mellett jött elég munka a konvencziós kézműveseknek is. Naponkint előforduló javítások, finomabb művű s kivált oly tárgyak készítése, melyeknél inkább csak a mennyiségre kellett ügyelni. Legtöbb dolguk lehetett az udvari szabóknak, posztónyíróknak, szűcsöknek és vargáknak. Mert az udvari tiszték nagy részét²⁾ s ezenkívül az összes alsóbb rendű személyzetet az udvar látta el ruhaneművel. Beatrix királyné a maga számára Olaszországból hívott szabót, a ki aztán a király részére is dolgozott. A nyolczvanas években Simon mester van mellettük ily minőségben. Gyakran az ő izlésére támaszkodnak a szövetek megválasztásában is.

¹⁾ II. Ulászló és II. Lajos idejében 50—60 emberből állt az udv. istálló személyzete.

²⁾ Ugy látszik a kamarásoktól kezdve lefelé.

Kiküldözik bevásárlás végett Olaszországba, a honnan aztán nemcsak drága-szövetekkel, hanem egyéb portékákkal is megrakodva tér haza.¹⁾ Sziígyártók és nyergesek is számosan lehettek oly udvarnál, mely fényt üzött a lószerszámokkal s pompásnál pompásabb fogatokban gyönyörködött. A fegyvercsiszárok,²⁾ puska-művesek és ácsok diszműveket is készítettek, de főként a katonaság számára dolgoztak, mely ebben az időben annyira összeforrt a király személyével, hogy csaknem az udvarhoz számítható.

A kertészek között külföldieket is találunk.³⁾ Ügyességöket a budai és a visegrádi paloták és nyárilakok körül fekvő kertek bájos virágművei, rendezett sétányai és ligetei s a gazdag majorságok mutatják.

Az udvari borbély mindig bizott embere a királynak. Egyik, midőn Bécsujhelyet bevette a király, értékes házat is kapott tőle e városban.⁴⁾

Hű kísérője a királynak az udvari bolond, a ki cseppettyűcs-kékkel rakott tarka ruhájában és csörgő-sapkájában az élvezet, a tréfát és — a szabadszólást képviseli oldala mellett.⁵⁾ 1476-ban Lebersi, 1490-ben Tibrili nevű udvari bolondról szólnak az emlékek.⁶⁾

Állandóan Buda körül tartózkodnak a peczérek, kik a kutyákat, és a solymosok,⁷⁾ kik a vadász-solymokat tanítgatják és gondozzák s vadászatok alkalmával selyemzsinóron vezetik a király után. Számuk mennyi volt? — nem tudjuk. II. Ulászló idejében 3 solymost és egy peczéert tartottak az udvarnál.

Végül nagyszámu cselédség áll folyvást a király és az udvari személyzet szolgálatára. Mindenkinek, akár állandóan, akár pedig csak vendég gyanánt tartozik az udvarhoz, — megvan a maga

¹⁾ Mátyás k. d. eml. III. 366. l.

²⁾ »Chyzar« (gladiator). Kovachich. Form. sol. styli. 492. l.

³⁾ Bonfini. 631. l.

⁴⁾ Böheim. Chronik von Wiener-Neustadt. I. 156. l.

⁵⁾ Ruhájukra nézve lásd Lacroix egyik pompás színiyomatu képét. (Moeurs et usages etc.)

⁶⁾ Eschenloer. I. m. II. 349. l. és Segesser. I. m. 110. l. Lásd még: Bonfini. 556. l.

⁷⁾ Magyarul így nevezték az »aviceptor«-t. (Orsz. Levéltár. DL. 26359.)

szolgája, a mint akkor mondták: famulusa. Természetesen a magasabb rangot nagyobb számú cselédség illeti meg. Minden szolga megszabott foglalkozásra szegődik be az udvarba. Némelyek a termék, szobák, fürdők, folyosók és csarnokok tisztántartásáról, fűtéséről és világításáról gondoskodnak; mások az udvarokat, a kerteket tartják rendben; ismét mások a fegyvereket, edényeket, vagy a ruhákat és lábbeliket tisztogatják, a fehérneműek mosását végzik, vagy csupán mint teherhordók szolgálnak. Némi bér s ezenkívül ruházat és élelem jár számukra. Nőcselédet nem tartanak az udvarnál.

III.

Mátyás udvarát a renaissance szelleme hatja át. Az az erőteljes áramlat, mely hivatva volt, hogy a görögök és rómaiak összes műveltségével, tehát széles alapon s idővel mind mélyebbre hatva, átalakítsa a keresztyén népek politikai és magán életét s előbbre vigye műveltségét. Olaszországból, a hol született, jó ez áramlat. Már Zsigmond sőt Nagy-Lajos idejében is találjuk nyomait, de e nyomok még bátortalan lépésekre mutatnak. Erősebbekké válnak, a mint Mátyás trónjára lép. Olaszországban ép ez időben éli virágkorát a humanismus. ¹⁾ Az ókori műveltség magvai, melyeket Petrarca óta több mint egy évszázad vándor-humanistái elvetettek vala — immár terebélyes fákká növekedtek, s gyökerei át meg át szőtték az olasz társadalmat, politikai és szellemi életet. Az ókor mindkét nyelvű remek és nem remek műveit alaposan felkutatták, a terjedelmes anyagot már bonczolgatni is tudják s ez által némi érzéket nyernek a styl igazi bájai iránt, s öntudatosabban utánozzák azokat. Ezzel magában Olaszországban nagyrészt megszűnik a humanisták folytonos bolygószerű vándorlása; egy-egy udvar vagy kitűnő férfi körül központok, ugymondott akadémiák keletkeznek: a platonistáké Firenzében, Pontanusé Nápolyban, Pomponius Laetusé Rómában, s Aldus Manutiusé

¹⁾ Symonds. Renaissance Olaszországban. II. k. (Pulszky K. fordítása.) Taine. La peinture de la Renaissance en Italie. (Philosophie de l'art. 125—253. II.) Reumont, Lorenzo de' Medici. II. k. 1—148, és 183—230. II. Burckhardt. Die Cultur der Renaissance in Italien. Leipzig. 1869.

Velenczében. Mellettök megmaradnak kisebb központokul Milano, Ferrara, Urbino és más városok.

Mátyás már ifju korában érintkezésbe jött az olasz humanisszal, mely viszont a mint hazájában megülepszik, elég erős, hogy észak felé küldje képviselőit. A hatvanas évek kezdete óta pedig folyvást növekvő érdeklődéssel fordul Mátyás a tudományos Olaszország felé. Megszaporodnak az érintkező pontok második házassága óta.¹⁾ A nápolyi udvar kitünő érdemeket szerzett a humanismus körül, a közelebbi Ferrara pedig — melynek uralkodója Mátyás sógora — híres egyetemén a többieknél fényesebb sikerrel műveli és terjeszti azt.²⁾ Mátyásnak és udvarának e két udvarral való érintkezése folyvást szemünk előtt megy véghez.

Már előbb bizalmas viszonyba lépett a római akadémiával, melynek feje Pomponius Laetus örvendő látja, mint születik a Mátyás udvara körül egy második Olaszország, melyben a hazai híres tudósokon kívül honfitársai is mindennapos vendégek, hovatovább állandó lakók. S örömmel küldi már 71-ben ajándécul Silius Italicusát Mátyás könyvtára számára.³⁾

De a főforrás, a honnan meríteni igyekszik: Firenze, a szá-

¹⁾ Már Hunyadi János is érintkezett olasz humanistákkal. Poggio könyveket küldött számára, melyekben a nagy hadvezér kiváló örömet talált. (Ábel: Adalékok sat. 158—159. l.) Hogy Mátyás már uralkodása első éveiben összeköttetésben volt velök, mutatják a Vitézhez és Janus Pannoniushoz való viszonya (lásd: Fraknoi, Vitéz élete), s kivált utóbbinak költeményei, melyek nagyrészt a 60-as évekből valók. Pl. ily című elegiája: Matthias rex Hungarorum, Antonio Constantio, poetae Italio. A. 1463. (Jani Pannonii Poemata. Trajecti ad Rhenum. 1784. 304. l.) (Lásd még Ábel: Adalékok sat. 31. és 160. ll. s Galeotti életrajzát ugyanott.) Bizonyos, hogy Beatrix jövetele az olasz humanismustól áthatott életet élénkebbé, erősebbé tette s impulsust adott az olaszos fényüzésre, de hogy maga az az élet azelőtt is megvolt: kétségtelen. E részben is, mint Mátyás alatti történelmünk és műveltségünk legtöbb kérdésében — az olasz emlékek és irodalom bővebb tanulmányozása vezethet újabb eredményekre. Az út eléggé meg van törve, de még sok a tenni való.

²⁾ A ferrarai egyetemet számos magyar ifju látogatta. Csupán a 60-as évekből nevezünk meg hármat. Egyik wingarthy Geréb László, közel rokona Mátyásnak, a másik kettő Palóczy Zsigmond és Perényi Miklós. (1467-ből. Andreas Pannoniusnak »De regis virtutibus« című műve nyomán. Közl Ábel: Adalékok sat. 160. l.)

³⁾ Teleki. XI. 454. l.

zad közepe óta legtisztább képviselője a renaissance-nak, élén a Mediciekkal, Mátyás idejében kivált Lorenzoval. Mátyásnak a férfiú iránti rokonszenvét nem lehet félreismerni; az a 70-ben küldött két oroszán pedig jelképe volt a nagrabecsülésnek, melylyel Lorenzo Mátyás iránt és királyi méltósága iránt viseltetett.¹⁾ Volt is jellemökben sok hasonlatos. Ama bámulatosan sokoldalú észtehetség, mely ezer apróbb-nagyobb akadály közt biztosan kormányozza az állam hajóját, — a finom iránt kiművelt izlés, mely a kor szelleme után haladva, tudományt, irodalmat és művészetet saját személye körül, udvarában egyesíteni törekszik, — némi árnyalat- és helyzet-külömbiséggel mindkét férfiuban ugyanaz. Mindkettő hódol kora műveltségének, s egyik Európa déli vidékén, másik közepén, akaratlanul is vezetőjévé szegődik annak. Lorenzonál tágabb a látkör, otthonosabb s mélyebb az új műveltség; de Mátyásnál nagyobb az érdem, mert ő Itálián kívül az egész Európát megelőző a humanismus átültetésében.

Eleintén inkább csak a *hazai humanistákat* találjuk udvarában, kik maguk is diszes udvart tartanak székhelyükön.²⁾ Az olasz egyetemeken végzett tanulmányaik után, hol már kisebb-nagyobb hírnévre tesznek szert — hazatérve, gazdag jövedelmű egyházi méltóságokra emelkednek. Az új tudomány hazájából magokkal hozzák az ott dívó szokásokat, s most ezek szerint rendezik be udvartartásukat. Könyvtárakat állítanak fel, s drága kéziratokra költik jövedelmük jó részét; felkutatásukra és megszerzésükre ügynököket tartanak Olaszországban; ifjakat neveltetnek az ottani egyetemeken; leveleznek a nevesebb olasz humanistákkal s gyakran vendégekül fogadják őket udvarukban. Örömet építkeznek. El végre mindenféle művészeket és mestereket hívnak Itáliából, kik aztán palotáikat a fejlődő olasz művészet divatos alkotásaival rakják meg. Sőt Vitéz még egyetemet is állít.

¹⁾ Epist. Matth. Corv. III. 91. 1. Lásd Reumont. Lorenzo de' Medici. II. 141—142. II. Hogy ez ajándékról abban az időben így gondolkodtak, arra nézve lásd Janus Pannonius epigrammáit. (Poemata. 586—588. 1.) Lacroix szerint (Moeurs et usages. 238. 1.) a francia királyok az oroszánokat királyi méltóságuk jelképeül tekintették és tartották udvarukban.

²⁾ Lásd a Vitéz Jánosét, Dóczi Orbánét és Báthori Miklósét Galeottinál. (I. h. 273., 278. és 281. II.)

(Pozsonyban.) Szóval nem csupán humanisták: tudósok és költők, hanem egyuttal gyűjtők és Maecenások is. ¹⁾

S mind eme kiváló férfiakat, kik már magas egyházi méltóságuknál fogva — mint a király tanácsosai — rendes látogatói az udvarnak, maga körül gyűjti Mátyás s a legfőbb udvari tisztségeket ruházza rájuk, — a mint ez a külföldön is szokás. Látuk Vitéz Jánost, Zápolya Györgyöt s Váradi Pétert a főkanzellári, Geréb Lászlót az alkanczellári, ugyancsak Zápolyát és Dóczy Orbán püspököt a kincstartói tisztszen. Másokat diplomatakul, külföldi küldetésekre használ fel, a mikor aztán tág tér nyílik a szónoklásra, melyet classicus műveltségéhez legméltóbb foglalkozásnak tekint vala a XV. század minden humanistája. ²⁾ Ilyenek Fodor István, ifjabb Vitéz János püspök vagy Janus Pannonius, kiről egy ízben dicsérőleg említi, mennyire emeli udvarának fényét, s erényeivel és kitűnő műveltségével mily kiváló disze annak. ³⁾ S az volt valamennyi. Mint az olasz fejedelmek, Mátyás sem kevésbé vala büszke humanistáira; ámbár haragjában olykor-olykor sokkal kiméletlenebbül bánt is velök. ⁴⁾

Ugy látszik, kezdetben eme humanista-főpapok révén ismerkedtek meg udvarával az *olasz humanisták* is, kiket — mint említők — gyakran fogadtak vendégül Vitéz, Janus Pannonius és társai. Majd a mint Mátyás maga is szorosabb érintkezésbe lép velök, s az eretnekek elleni háboruja következtében hire-neve is meggyarapodik, -- részint önkéntesen, részint hívására mind többen látogatják meg udvarát, s maradnak ott hosszabb időre. ⁵⁾ Nem első rangu álló-csillagok ezek, minők a Lorenzo udvarában fénylenek, mint: Poliziano, Marsilio Ficino, kikben tetőzni látjuk a XV. század humanismusát. Csalogatja ugyan Mátyás őket

¹⁾ Lásd : Vespasiano Bisticci. I. h. Vitéz János, Janus Pannonius és Zápolya György élete. Galeotti. I. h. Bonfini. 569., 608., 623., 648. sat. II. Epist. Matth. Corv. III. 29. l.

²⁾ Jellemző, hogy a követeket latinúl rendszeren *orator-ok*nak nevezik.

³⁾ Epist. Matth. Corv. 199. l.

⁴⁾ Olvassuk Mátyás bűzditő dicséretét Báthori Miklós váci püspökről, ki még a királyi tanácsterem előszobájában is Cicerot olvassa. (Galeotti. I. h. 279—280. II.) s ellentétül, mikor megharagszik rá, az ellene kiadott okleveleket. (Telekinél. 654. és 655. sz. oklevél. Epist. Matth. Corv. IV. 94. l.)

⁵⁾ Lásd : Bonfini. 631. és 653. II. Galeotti. I. h. 237. l.

is, de ki csodálná, hogy nem jöttek; hogy nem akartak elsők lenni Budán, holott Firenzében is elsők lehettek. Csupán annyit ért el Mátyás, hogy hívását nagy megtiszteltetésül vették; Ficino állandóan levelez vele, Poliziano új könyveket küld számára s mindenik könyvajánlásban is dicsőíti őt.¹⁾ Udvarának külföldről került tudósai ily módon nem lehettek, csak kisebb csillagok: egyszerű bolygók, kik szívesen vándorolnak egyetemről-egyetemre, udvarról-udvarra, ama biztos hitben, hogy a műveltség terjesztésének ürügye alatt, a melylyel kérkedni szeretnek, egyszersmind kielégítik becsvágyukat, megtöltik zsebeiket. Oly magas tisztségekre nem juthatnak ugyan mint a hazai humanisták, de azért szintén tisztos állásokat nyernek az udvarnál. Ugoletti Tádét, ki 1476. után költözött udvarába, a könyvtár gondozásán kívül fia Corvin János nevelésével bizza meg Mátyás. Mondhatjuk: ő toborozza hazájában a magyar udvar számára a legtöbb olasz humanistát, gyűjti a Corvinába a legtöbb új könyvet.²⁾ A firenzei Fontius hasonlóan a könyvtár felügyelője.³⁾ Bonfini, kit a királyi bőkezűség hirtelen ide, hogy legyen valami: Beatrix felolvasójává lesz, s egyszersmind udvari historicussá.⁴⁾ Polycarpus az udvari kancelláriában nyer titkári állást, a firenzei Bandinus pedig követi minőségben végez több ízben szolgálatokat.⁵⁾

Másoknak határozott állomásra nem is volt szükségük az udvarnál. Az ott tartózkodás magában is elég jogczim a dús javadalmazásra. Galeotti⁶⁾, ki a hatvanas évek eleje óta több ízben

¹⁾ Lásd: Teleki. XII. 479. l. Reumont I. m. 34. l. Schier: *Dissertatio de bibliothecae Mathiae Corvini ortu etc.* Viennae. 1799.8° pag. 22. 76—79. Marsilii Ficini *Epistolae*. Venet. 1495. Fol. Lib. IX. 158.

²⁾ Naldus Naldius. *De laudibus Augustae bibliothecae etc.* (Bél. *Notitia Hung. novae*. III. 595. 597. ll.) Ireneo Affo. *Memorie di Taddeo Ugoletti Parmigiano etc.* Parma. 1781. Ábel. *Egyetemeink a középkorban* 79. l. Mátyás k. d. e. III. 445. l.

³⁾ Reumont. I. m. II. 128. l.

⁴⁾ Bonfini. 636. l. Az olasz udvaroknál általános szokás ez. Alfonz nápolyi király udvarában pl. Beccadelli híres humanista az ifjú trónörökös Ferdinandnak (a Beatrix atyjának) nevelője s egyuttal hivatalos történetíró.

⁵⁾ Mátyás k. d. e. III. 336. és 433. ll. Marsilii Ficini *Epist.* VIII. 153.

⁶⁾ Ábel szerint (Adalékok. Galeotti életrajzában) 1461-ben jött először Magyarországra Galeotti s mint a Janus Pannonius vendége tartózkodott...

lakosa a budai palotának; Gatti, kivel egy izben Vitéz Jánosnál találkozunk; Brandolini, ki 1489-ben Mátyás hívására jő; ¹⁾ Müller vagy Regiomontanus János, híres csillagász, Mátyásnak már a 60-as évek folytán több izben vendége, s mások — mint Bonfini és Galeotti mondják: theologusok, bölcészek, költők, szónokok, jogtúdsók, orvosok, csillagászok, — jöttek, hogy lássák udvarát s egyszersmind emeljék fényét, hogy szórakoztassák a királyt, s — élvezzék bőkezűségét. ²⁾ Mert hogy dúsan látta el őket, — bizonyos. Ha látjuk, mily kevésbé sajnálják az olasz fejedelmek udvari tudósaiktól scudóikat és ducátjaikat, elképzelhetjük, mily bőkezűen szórta közéjük Mátyás az ő körmöczi aranyait. Csupán ezek pengése lehetett méltó visszhangja azoknak a mindennapos apró bókoknak, ünnepnapos magasztalásoknak, melyekkel Mátyást untig elárasztják. Ellesik apró erényeit s nagyitva beszélnek azokról; gyönyörködnek páratlan lovaglásában; dicsérik és bámulják a bájt, melylyel beszél, mozdulatait, melyekkel szavait kíséri; szeszélyét élcznek veszik, elmésségeit bölcseségnek. Kicsiny és nagy dolgokban mindjárt készek a classicus hasonlatokkal. Kétségbe vonják testének ganyamedesi bájait, csupán, hogy mársi szépségét dicsérhessék; őseit Róma legkiválóbb hősei közt keresik, párját Augustus és Julius Caesároknak találják fel, sőt hízelgő hittel vallják, hogy a római Corvinok révén egyenesen Jupiter istentől származik. ³⁾

Hasonló hang az olasz fejedelmek udvarában is meg-megüti fülünket. Eredménye volt ez a humanisták határtalan Maecenas-imádásának, mely eredetére nézve a régi római irodalom legvirágzóbb korára vall. De mint akkor, most is meg kellett fizetni.

néhány hónapig. 1465-ben jött el újra, s ez óta mind több időt töltött a Mátyás udvarában is.

¹⁾ Ábel. Egyetemeink a középkorban 34. l.

²⁾ Galeotti. I. h. 236., 237. ll. Lásd még Bonf. 631. és 653. ll. Schier. De bibliotheca Matth. Corv. 12. l. e) és f) jegyz. Mars. Ficini. Ep. IX. 162. Naldus. I. h. 598. l.

³⁾ Lásd: Galeotti, Naldus, Carbo, Bonfini sat. több helyen. Utóbbi — különben oly hasznos művében lapokon keresztül értekezik az ős római Corvinusokról, mint Mátyás elődeiről. »Ex quo fit — mondja egy helyen — ut Corvini non solum ante urbem conditam fuerint, sed in Jovem prae nimia vetustate genus referre queant.« (515. l.)

Hasonlóképen egy-egy könyvajánlást, melynek néha egekig magasztaló szóhalmaza fogalmat nyújt a mindennapi érintkezések-nél is kifejtett tányérnyalásról. Mátyás a hizelgésnek legalább dúrvább fajtáját — kivált ha nem humanista szájából jő — visszautasítja, a finomabb vagy gyöngédebb ellen azonban, mely elég ügyes elleplezni a képmutatást, — alig van fegyvere; úgy látszik megszokta. belátván hogy különben is hiába küzdene ellene.¹⁾

Foglalkozásuk e tudósoknak: mint általában az olasz udvaroknál. Talán fényűző, mindenestre kényelmes életet éltek Budán is, hódolva a pénznek, a terített asztalnak és a multságoknak, melyekben — mint látszik — bő részök vala. A kicsapongást és ledérséget azonban, mely az olasz udvarok humanistáinál kivált később oly gyakori, — aligha engedé számukra a királynak és udvarának méltósága.

Szervezett társaságot, vagy éppen akadémiát nem képeznek; ²⁾ de a huzamos együttélés az udvarnál — élénk társadalmi és tudományos életet fejlesztett ki köztök. A központ nem valamely kitünőbb tudós, hanem maga a király, a ki mindig szívesen gondoskodik róluk és örömet társalog velök. Méltóságát ugyan, mely mint királyt s mint bőkezű pártfogót egyaránt megilleti, irányukban is fentartja, de azért sokat megenged s még többet elnéz nekik.

Az új műveltség kapcsolta őt hozzájuk. Részéről a tudósok pártfogása, udvarába gyűjtése jóval több volt annál a vágnál, hogy kérkedjék avagy tetszelegjen velök. Az olasz fejedelmek udvarának divatát követte ugyan, de öntudatos vonzódásból. S ha neveltetése nem volt is bevégzett ³⁾, mint egy meglett korában trónra lépett uralkodó: sokat pótolnak nagy tehetségei s az ön-

¹⁾ Lásd Galeottinál a német dalos hizelgését. Hogyan fizette Mátyás a humanistákat, lásd pl. Aschbach. Geschichte der Wiener Universität. I. 537. l. Wallaszky. Tentamen Historiae litterarum etc. Lipsiae. 1769. 43. l. a) jegyzet. Bonf. 646. l. Naldus. I. h. 598. l. A könyvajánlásokat Schiernél. I. m. 77. és köv. ll.

²⁾ Lásd az alábbiakra nézve: Bonf. 636—7. ll. Galeotti. I. h. 225—227. ll. Ábel. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. 1880. VIII.

³⁾ Úgy látszik, maga is elemlegette. (Galeotti. I. h. 276. l.)

képzés szükséges voltának élénk tudata. ¹⁾ Ezek segítségével, mint egyebekben, a tudományok elsajátításában is könnyen megtalálta a helyes utakat. Tanult könyveiből, tanult tudósaitól. A mit társalgás közben hall, emlékezetébe vési ²⁾, pihenő óráiban pedig legörömetesebb classicusait olvasgatja. Könyvtárában római alkotásu pompás szék vár reá s ha napközben nem ejtheti szerét, este ágyában olvasgat tovább. Ezt a jellemző szokást már 1463-ban feljegyezték róla. ³⁾ Reggelenként — úgymond Philippus Bergomensis — gyakran ott találják ágya vánkosai között Curtiusnak, Liviusnak vagy más történetírónak munkáját. Tehát kedveli a történetírókat. S ha Galeottinak hízogó frázisaira nem ügyelünk is, hanem csupán adatait fogadjuk el, — észre vesszük, hogy a földrajzban, a bölcseletben, a hadi tudományokban, a csillagászatban, az építészetben, a theologiában és a költészetben egyaránt járatos a király. ⁴⁾ Tudományos műveltsége tehát ép oly sokoldalú, mint bármelyik humanista tudósé.

A mit egy ízben el is panaszol: ⁵⁾ soknemű gondjai közepette bizonyára nem olvasott annyi könyvet, mint tudósai, de az elolvasottak magyarázásában mélyebbre hatol, tudásának a katonai, politikai vagy a mindennapi életre való alkalmazásában pedig ügyesebb amazoknál.

Ily módon, tehetségei és szorgalma árán, mint más dolgokban, tudósaival szemben sem volt nehéz központjává válnia udvarának. E tudósok csakugyan rendszerint az ő személye körül tartózkodnak; követik őt még háborúba is, képviselve körülötte a tudományt, az élczet, a jókedvet. Galeottit, a ki szikrázó ötletekben és tudományosságban egyformán gazdagnak tartá magát, ⁶⁾

¹⁾ Valamennyi kutfőből látjuk.

²⁾ Galeotti. I. h. 232. l.

³⁾ Philippus Bergomensis Erem. Aug. Lib. XV. Supplem. Chr. ad annum 1463.

⁴⁾ Galeotti I. h. 264—5., 237., 238. és 276., 237. és 243., 230., 274., 277., 240., 255. és 256. ll. Más kutfők is ezt bizonyítják. Péld. Bonfini Morellinél. I. h. Phil. Bergom. I. h. Teleki. XI. 453. l. sat.

⁵⁾ Lásd Pomponius Laetushoz írt levelét 1471. szept. 13-ról, a hires lázongás idejéből. (Teleki. XI. 454. l.) Galeotti is ily szavakat ad egy alkalommal a király szájába. (I. h. 276. l.)

⁶⁾ »Sed contigit, Galeotum Martium, qui propter suam universalem Századok. 1883. VI. FÜZET.

gyakran látjuk a cseh, később az osztrák háborúk idején, a mint hozzá igyekszik, tőle távozik, vagy körülte van s elüzi a komor hangulatot mosolygásra készítő alakjával, bókjaival s még látványosságul szolgáló birkozással is. Máskor maga dicsekszik el vele, hogy folyvást állandó kísérője a királynak, s mindannak szem- és fültanuja volt, a mit róla írt.¹⁾

Rendes szokásuk a vitatkozás. Szinte vérükben van, épúgy mint a szónoklás szeretete. Asztalnál vagy mulatságokon, külön e célra tartott összejöveteleken, szobában, kertben, mezőkön — egyaránt foly a vita, rendesen valamely classicus tárgy fölött. Türelmesen meghallgatják egymás véleményét, csupán hogy a párbeszéd-alakot megőrizték, a melyben szintén az ókori írókat utánozzák. Holott pedig classicus idézetekkel ékített beszédek gyakran valódi szónoklatokká nyulnak.²⁾ Máskor felolvasásokat tartanak a király meg a királyné jelenlétében. Néha idegen munkákat magyaráznak, legtöbbször saját műveiket olvassák fel. Ily jelenetnek 1487-ben lehetünk tanúi. Alig érkezik az udvarba Bonfini, a király, hogy maga is megösmerje s udvarának is bemutassa, felolvasást tartat vele a bécsi palotában. Jelen van az egész udvar, még a külföldi követek is. S bizonyára mint a király, a többiek is »megcsodálták a felolvasó tudósnak és szerzőnek kitűnő észtehetségét.« Befejezésül előhozatja Mátyás a Bonfini műveit s olvasás végett kiosztja udvarának főúrai és főpapjai között.³⁾

Jelenlétüknek és működésüknek általában jó hatása volt az udvarnál. Sokat finomítottak az erkölcsökön s tudományos műveltségüket, mely eddig inkább csak egy-egy főpap udvarában volt otthonos, a királyi udvarban is divatba hozták. Igaz, hogy e divat, mely csupán a király és főpap-tudósai *személyén* alapult, kivált eleinte mesterkélt tehát felszínes is volt, maga az a műveltség az udvaron túl a világiak körébe csak vékonyka ereket bocsátott s mint láttuk, új fogyatkozásokkal is járt.⁴⁾ De *állandó* jelenlétük

disciplinam et facundiam lepidad atque jocosam regi erat carissimus. « Galeotti önmagáról. (I. h. 266. l.)

¹⁾ János hgnek ajánlott műve előszavában. (Schwandtner. I. h. 225. l.)

²⁾ Lásd pl. Wallaszky. I. m. 44. l. e) jegyzet. Galeottinál több helyen.

³⁾ Bonfini. 636. l.

⁴⁾ Lásd e helyhez Bonfinit (653. l.) és Galeottit. (I. h. 279—280. ll.)

kivált a kitől függött: a királyra mégis inkább jó hatású volt. Sokat tett arra, hogy a tudomány és művészet iránti érdeklődése a folytonos háborúk közepette is fentartassék. Pedig csak erre volt szükség oly uralkodónál, a ki mindent a maga fejétől csinált s a kinek mindenha a tehetségek pártfogásában és a bőkezűség gyakorlásában telt kedve.¹⁾ Eme fejedelmi tulajdonok, párosulva tudományos műveltséggel, ébrentartva a humanisták szünetlen buzditásaival és magasztalásaival, hozták létre a budai pompás könyvtárat, mely a 60-as évek elején elvetett kicsiny csirából az utolsó időszakban oly hatalmas dísznövénynyé erősödött, magán intézményből nyilvánossá, udvariból országossá vált.²⁾ A tudósok pártfogásán kívül e könyvtár vala az, mely a műveltség és tudomány-szeretet nimbusával övezé Mátyást és udvarát s általuk magát a nemzetet is, nem csupán az egykorú Európa, hanem az utódok szemében is.

Csak egyet nem tudtak e tudósok megakadályozni: a *babonát*. Sőt maguk is hódoltak annak.³⁾

Babonában úgy sem volt hiány a középkorban, s íme most egy dicsőségesnek tartott korszak egész irodalma, egész világa jött ezt öregbíteni. A görögöké és rómaiaké, a kik bárhol járnak-kelnek, mindenütt isteneket látnak, mindenben jóslatokat keresnek. S oly tudomány, mint a humanistáké, mely e régi idők hagyatékán élődött, s ennek külsőségeit is örömet utánozá, nem rombolhatta le a csillagjóslat, a mágia vagy a phisiognomia tudományának alapjait. Mátyás is ezek hatása alatt állt. E nagy király, kinek esze a mily arányos, époly erőteljes és éles, — kora műveltségének legkitűnőbb erényeit és legnagyobb hibáját egyesíti magában. A lángész azon erejével lép a tévelygés ösvényére is, a mily erővel az igaz uton halad. Ez az oka, hogy

¹⁾ Bonfini, több helyen. Pl. 631. l.

²⁾ Lásd a Corvin János és az országnagyok közt 1490. jun. 17-én kötött szerződés következő pontját: »Similiter ciam Bibliotecam pro Regni decore extructam, libris exhauriri non patiat. Sed universos libros ibidem relinqui faciat, liceat tamen eidem cum consilio et revisione Praelatorum et Baronum aliquos pro suo usu de illis recipere et de Biblioteca extrahere.« (Orsz. Lltár. Dl. 19657. Kiadta Pray. Epistolae procerum. I. 378. l.)

³⁾ Némi részben egyedül Janus Pannoniust vehetjük ki. Lásd levelét Galeottihoz. (Epist. Matth. Corv. I. 108. l.).

mikor legmélyebben veri gyökereit az udvarnál a tudomány és műveltség, Mátyás idősebb korában: akkor legbabonásabb maga is, udvara is. Egyszerre csak elénk tűnnek az udvarban a mágusok és szemfényvesztők, a mint Bonfini mondja: necromantesek. ¹⁾ Jövendőt mondanak a kéz és az arc vonásaiból, az emberi test tagjainak ferdeségeiből, előjelekből, állatokból — épen mint a római augurok; sőt még csodákat is tudnak művelni, mert ügyesen bánnak a varázs-szerekkel, gyakorlottak a bűvöst játszó fogásokban s a varázsmondatok mormolásában. Szertartásaikkal elkábitják a hívő fejét, megreszkettetik idegeit. S mindebből épen nem csináltak titkot az udvarnál. Bonfini művében az előjelek néha csapatostúl fordulnak elő, hogy a historiai okok szerepét játszásk; s Galeotti olyan természetesen hivatkozik az »ars magica«-ra, mint Ciceróra szokott. ²⁾ Mátyás pedig, szintén az ő könyve szerint — meg volt győződve, hogy a kik egyik-másik tagjokra bennának születtek, mint a teremtés szörnyei, erkölcsükre nézve is többnyire gonosz fajok; mert hiszen a lélek, mint a tudós férfiak és az orvosok mondják — a test alkotásához idomúl. Ezért hoztak — úgymond — a *régiek* engesztelő áldozatokat, valahányszor ilyen természeti csodák jöttek világra, melyek mindig valamely szerencsétlenségnek előjelei. ³⁾ Hogy az arcból való jövendőmondásban járatos a király, — különös dicséretére említi Galeotti. Sőt azt is megjegyzi, hogy e tekintetben a legkitűnőbb meseterektől szerzett alapos ismereteket. ⁴⁾

Ez a »tudomány« épen a Mátyás korában legdivatosabb — a honnan ide került — Olaszországban is. ⁵⁾ De jelentőség

¹⁾ Bonfini. 631. l. (Necros=halál; manteia=jóslás. Necromanteia=jóslás a halál hívása által. Ezenkívül Sámuel zsidó főpap szellemét is hívogatták, egy keleti phantasiával megalkotott bibliai rémlegenda nyomán. Lásd: Lacroix. Sciences et lettres au moyen age et a l'époque de la renaissance. 232. l.)

²⁾ Galeotti. I. h. 229. l.

³⁾ Galeotti. I. h. 256. l. (Együttal hivatkozik is Lucanusra.) Megjegyezhetjük, hogy a mit Galeotti Mátyás szájába ad, annak legalább lényegében igaznak kellett lenni, minthogy műve végén Galeotti maga mondja: »censorem judicemque (huius libelli) regem Matthiam constituimus.«

⁴⁾ I. h. 243. l.

⁵⁾ Burekhardt. I. m.

dolgaiban eltörpül a csillagjóslás mellett, mely ennek a századnak leghitelesebb oraculum. Hivatalos, jól fizetett és tudós hírben álló udvari csillagvizsgálók hüvelyezik a bolygók, a hold, meg az állatöv csillagzatainak mélységes titkait, — a Mátyás udvarában épúgy, mint a művelt Olaszországban. Nem volt pápa, fejedelem, hadvezér, avagy csak egyszerű polgár is, ki ha komoly dologba akart fogni, előbb csillag-vizsgálóhoz ne fordúlt volna tanácsért. Voltak akárhányan, a kik kárhoztatták a mágusok és szemfényvesztők csalásait, de ráesküdtek az astrologusok szavára. Mint a firenzei híres költő: Marsilio Ficino. Az egyetemek tanszéket állítanak az astrologiának, s nálunk olyan okos és tudós ember, mint Vitéz János, tekintély a csillagjóslásban. Maga Mátyás hasonlóképen. ¹⁾ Enagy király veszedelmesnek tartá fontos dologba fogni csillagvizsgálóinak megkérdezése nélkül. Palotái rakvák horoscopokkal, melyek a csillagok állását jelzik, egy-egy szerencsés pillanatban, a mint pl. világra jön, királylyá választatik, vagy önszántából valamely fontos munkába kezd. Élte végén kisebb utra sem kél, ha a csillagok veszedelmet jósolnak. ²⁾

Hasonló dolgokban inkább hallgatott rájuk mint *udvari orvosaira*. Holott ezek szintén tudós, humanista műveltségű férfiak, kikről e helyen nem szabad megfeledkeznünk.

Az első évtizedben mit sem hallunk róluk, a későbbiek, legalább a kikről az írás emlékezik, — kivétel nélkül olaszok. Mint általában a középkori udvaroknál, Mátyás udvarában is előkelő szerepet játszanak. Öröködnék a király, családja és az udvar egészsége fölött, de ezenkívül az állami ügyekben is tevékeny részt vesznek. ³⁾

A hetvenes évek elején tűnik fel először ily minőségben Fontana Ferencz. Ő azonban — mint látni fogjuk — inkább diplomata mint orvos. Ugyanez időben találkozunk először Bressai Ferencz udvari orvossal. Épen Nápolyba megy követül, a leendő királyné dolgaiban. Tehát már bizott embere a királynak. ⁴⁾ Körül-

¹⁾ Galeotti. I. h. II. 237., 243., 273. ll. Bonfini. 624., 631., 638., 648., II. V. 6. Burckhardt. I. m. Symonds. I. m. II. 280. l.

²⁾ Lásd Bonfini. 624., 631., 638., 648., 659. stb. ll.

³⁾ Lásd. pl. Epist. Matth. Corv. II. 30. l. IV. 93. l.

⁴⁾ Mátyásk. d. e. III. 347. l.

belül egy évtized múlva 1486-ban látjuk őt újra Zágrábban, hová a királynő küldi Valentini Caesar ferrarai követ elé, sok érdekes és jó hírrel.¹⁾ Utóbbi nagyon megörült neki, nemcsak mint honfitársának, hanem mint ura lekötelezettjének, kitől sokat várt ügye előmenetelére. Francesco ugyanis orvosi tanulmányait a ferrarai egyetemen végezte. Hercules herczegnek, Beatrix sógorának költségén, a miért volt elég oka a háladatosságra egykori jóltevője iránt. Nem is csatlakozott Caesar, Francesconak sem befolyásában sem ragaszkodásában. Kevés idő múltán mint a király és királyné előtt egyaránt nagy tekintélyben álló befolyásos embert dícséri, ki Beatrix különöz tervét a Hyppolit esztergomi érseksége ügyében hathatósan támogatá a király előtt.²⁾ S alig van levele, melyben figyelmébe ne ajánlaná Herculesnek vagy nejének.³⁾

Ferencz különben vagy a király vagy a királyné személye körül tartózkodik, minthogy mindkettőjük orvosa és bizalmas embere. Az 1487-ik év elején elbetegesedett, s állapota csakhamar oly rosszra fordult, hogy életéhez semmi reményt sem kötöttek többé. Ez év folyamán csakugyan meg is halt.⁴⁾

Betegsége oly veszedelmes alakot öltvén, gondoskodni kellett helyetteséről vagy esetleg utódáról. Beatrix azonnal néujére: a ferrarai herczegnére gondolt. Csak nem rég eszközölvén ki Mátyásnál Eleonora 9 éves fia számára az esztergomi dús javadalmú érsekséget, méltán hitte, hogy — kívánságát gyorsan teljesíteni. A mi pedig a Ferrarából jövőndő orvost illeti, e város virágzó egyetemének e részben nagy híre-neve volt. Csakugyan a királyné ez év (1487) tavaszán sürgősen ír ez ügyben Ferrarába Eleonorához. »Kérjük — úgymond — Fenségedet, gondoskodjék számunkra egy tanult és hűséges orvosról. Ne legyen nagyon fiatal, mert hiszen kezébe tesszük le életünket. Egyaránt szolgálná a királyt és engemet, s ezért olyan ellátásban részesülne, a mivel

¹⁾ Mátyás k. d. e. III. 122., 123. II.

²⁾ »... e homo che vale et ha grande auctorita col Signor Re et Regina, et ... e stato molto propitio ale cose del Signor Don Hypolito.« U. o. III. 175. I.

³⁾ U. o. III. 171., 175., 201., 225., 229., 231. sat. II.

⁴⁾ 1487. november közepén már nem élt. (Mátyás k. d. e. III. 184. I. és III. 297., 203. és 367. II.)

bizonyára meg lenne elégedve. Jöjjön azonnal s ne törődjék málaival, melyeket azonnal utána hozatunk. Alkalmazása állandó lenne, de ha bármi okból nem akarna sokáig udvarunkban maradni, legalább arra az időre jöjjön el, a míg másról gondoskodunk.» Ugyane levelében Beatrix egy sebészt (chirurgico) is kér Eleonorától. »Legyen ez is jártas tudományában, legyen hűséges és mindenek felett jöjjön gyorsan! Ez ügyben nem írhatunk annyit a mennyit szeretnénk. Ugyanazért a mit az orvosra nézve irtunk, áll a sebészre nézve is.« ¹⁾

A mint e levelet Horváth Pál futár kézhez szolgáltatta, Eleonora azonnal utána látott a dolognak. »Tárgyalásba bocsátkoztunk — írja junius 9-én — két érdemes férfiúval: Canano Baptista mester orvossal és Floreno Egano mester, sebészszel. Mindkettő ferrarai polgár, s hogy tudományukban jártasak, az is bizonyítja, hogy egy időben egyetemünkön tartottak előadásokat. Mindkettő a szépművészetek doktora is; tapasztalataikat és hűségöket pedig csak a legnagyobb dicsérettel bizonyíthatjuk. Hiszem, hogy Felségtek meg lesznek velök elégedve. Annyira felbízattam őket, hogy ámbár mindkettőnek felesége és sok apró gyermeke van, mégis utra keltek, s immár utban is vannak Magyarország felé. Minthogy azonban családjuk fentartására némi költséget kell itt hagyniok, — nekem nem lévén pénzem, egy idevaló kereskedőtől vettem fel kölcsön. Baptista 100, Egano mester 50 forintot kapott; utiköltség fejében pedig a kettő együtt 40-et.« ²⁾

Julius 10-én az orvosok már Zágrábban vannak s néhány nap múlva elfoglalják állomásukat az udvarnál. ³⁾ September 7-én kelt levelében Beatrix a legnagyobb dicsérettel említi kiváló szolgálataikat. ⁴⁾ Az év végén a királynő hosszan tartó betegségbe esván, Baptista doktor méginkább bebizonyítja lelkiismeretes szorgalmát és ügyességét. ⁵⁾

¹⁾ Mátyás k. dipl. eml. III. 297. l. A Bécsújhely előtti táborból. 1487. márcz. 25.

²⁾ Mátyás k. d. e. III. 303. l.

³⁾ Mátyás k. d. e. III. 318. l.

⁴⁾ U. o. 338. l.

⁵⁾ U. o. III. 367. és 425. ll.

De nem csupán ezek az orvosok teljesítettek szolgálatokat Mátyás udvarában. Király és királyné egymástól távol élvén a folytonos hábrucák alatt, egy-két orvos nem lehetett elég a kettős udvartartás számára. Csakugyan még Bressai Ferencz életében, 1486-ban Mátyás oldala mellett találunk egy Milio nevű udvari orvost. Bécsűjhely ostrománál tűnik fel először. Bonfini Julius Aemiliusnak nevezi, s azt mondja róla hogy a király első orvosa. Kittinő nemzetségből származott s tudományára nézve is jeles ember vala, s nemcsak orvos, hanem humanista is. Ifju korában a költészettel foglalkozott, ¹⁾ s csak későbbben lépett az orvosi pályára. A köszvényben szenvedő királyt a legbúzgóbb szorgalommal gondozá, de midőn 1489 elején egy másik olasz orvost is fogadtak melléje, meglankadt szorgalmában. ²⁾ A király kegyét azonban nem veszté el. Mert Mátyás 1489. dec. 18-án Sforza Lajos milanói herczeghez írt levelében a legmelegebben emlékezik meg róla. ³⁾ »Kiválóan szeretjük Miliót, mert betegségünkben oly nagy gonddal ápolt és gyógyított s oly nagy hűséggel volt irántunk, hogy többet ember már nem tehet. Meg vagyunk győződve, hogy nincs orvos a kit hozzá lehetne hasonlítani.« Hogy ezért ellátása és fizetése a király közvetlen közelében fényes lehetett, — elképzelhetjük. De kívülök más orvosok is tettek szolgálatot az udvarnál, a nélkül, hogy ott állandó alkalmazásuk lett volna. Ilyen volt Joannes de Leonibus casertai püspök, ki egy ízben, mint a nápolyi király követe járt a magyar udvarnál. Mátyás épen betegeskedvén, hosszabb ideig visszatartotta őt magánál, s ez alatt a püspök csakugyan tudós és tapasztalt orvosnak bizonyult. ⁴⁾ Tichtel János bécsi egyetemi tanárt is ide számít-

¹⁾ Ábel: Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. I. h.

²⁾ Bonf. 647. l. Weszprémi azt hiszi, hogy ez az olasz Valori Fülöp volt, kit Marsilio Ficino maga helyett 1489. július közepén indított utnak Mátyás udvarába. Ugyanez lett volna az a Fülöp, kinek mint udvari orvosának II. Ulászló 1494. és 1495-ben fizetést utalványoz. (*Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia*. Tom. IV. Pag. 276.)

³⁾ Mátyás k. d. e. IV. 115. l.

⁴⁾ »..... pro cura aegritudinis nostrae apud nos retinueramus, commendamus, tamquam virum arte sua medica peritum et expertum.« (Epist. Matth. Corv. IV. 93. l. Év nélkül. Lásd még: Weszprémi. I. m. IV. 4.)

hatjuk. Bécs elfoglalása után jó viszonyba lépett a magyar udvarral, mely szolgálataival gyakran élt. Az ő tanácsára használta Beatrix 1488-ban a badeni fürdőket s így neki köszönhető, hogy gyötrő lázai végre teljesen megszűntek.¹⁾ Beatrixnak, valószínűen szintén a királylyal közös — Antal nevű orvosa is volt, kinek 1488-ban 124 forintot fizettetett a körmöczi bányakamarával. Róla azonban egyebet nem tudunk.²⁾

IV.

Ily módon a humanista [tudományoknak minden ága otthonos volt a Mátyás udvarában. Hasonlóképen vagy még inkább a *művészeté*. A fennmaradt emlékek egybehangzó tanúsága szerint legalább ez az, melyért legtöbbet áldoz.³⁾ Nem ugyan kezdettől fogva. Bonfini mondja, hogy eleinte, utánaóvzán a régi királyokat, megelégedett a tőlök öröklött épületekkel s nem sok gondja volt ujakra.⁴⁾ Csak később, második neje korában kezdé »megvetni az alacsony házakat« s vágyott a művészi építésű fényes paloták után.⁵⁾ S Beatrix befolyása e részben csakugyan kétségtelen. Mint említők, olyan fejedelmi családból származott, melynek tagjai e században már sokat tettek a tudományért és művészetért. Nagyatya, a dicső Alfonz, lelke minden hajlamaival a humanizmusnak áldozott. A tudományt őszintén kedvelé, pártfogásában V. Miklós pápa mellett ő vala legbökezübb. Atyja

¹⁾ Wespzprémi. A Tichtel naplója után. I. m. II. 192. l. Mátyás k. d. e. III. 431. l. Ugyancsak Wespzprémi még többeket hoz fel Mátyás udvari orvosai gyanánt, de a kikről egyebet nem tudunk, minthogy a XV. század második felében mint orvosok működtek. 1478-ban Alfonz calabriai herczeg Urbinói Domokos sebészt ajánlja a királyi párnak, — de hogy alkalmazták-e, nincs nyoma. (Mátyás k. dipl. eml. III. 367. l.)

²⁾ Brüsseli okmánytár. II. 51. l.

³⁾ Galeotti. I. h. 230. l. Bonfini, több helyen s kivált Morellinél, ki »Bibliotheca manuscripta« (Bassani. 1802. Tom. I.) czimű művében Averulinének olasz nyelven írt s Bonfini által latinra fordított építészeti munkáját ismerteti. Morelli közli Bonfini ajánlatát is Mátyáshoz, teljes szövegében. Minket kiválóan ez érdekel. (406. és köv. ll.) Ki volt állítva e codex az 1882. évi könyvkiállításon is a Corvinák közt.

⁴⁾ Bonfini. 630. l.

⁵⁾ U. o. 631. l.

Ferdinánd (1458—1494.), kit a kitűnő tudós Beccadelli nevelt, valamint testvére Alfonz a trónörökös, kivált a művészetért lelkesednek. ¹⁾ Beatrixnak, eme már nem fiatal, s természetből nagy-ravágyó nőnek volt tehát elég ideje és alkalmja kiművelni érzékét a tudomány, s izlését a művészet iránt. Classicus műveltsége csakugyan inkább férfira mint nőre vall; hogy építkezni szeretett, világosan látjuk. ²⁾ S férjét, kit a dicsvágyban alig múlt felül egyetlen kortársa is, kinél sem a kora ifjúsága óta kiművelt izlés, sem gazdag jövedelem nem hiányzott, — könnyű vala művészet-pártolására buzdítania. S Mátyás talán be sem várta ezt. Jól ismervén nemcsak Olaszországot, hanem leendő ipja udvarát is, hogy menyasszonyát mindkettőjökhöz méltóan fogadhassa, bizonyára már jötte előtt megkezdé új építkezéseit, s a művészeti tárgyak és régi emlékek gyűjtését, melyekért később oly sokat áldozott. E részben is egyenlő színvonalán állott az új műveltségnek az olasz fejedelmekkel és tudós-férfiakkal, kik a század közepe óta tiszteletre méltó szenvedélylyel kezdik udvarukba gyűjteni a régi felírásokat, érmekeket, vázákat, márványszobrokat, faragott köveket és hasonló tárgyakat, — az újabbak közül kivált a festményeket, szobrokat, cameákat és gemmákat. ³⁾ Hazánkban ugyan erre nem igen volt alkalom, de a jövő-menő tudósok és másolók, kik a kéziratokat szállították, e műtárgyakat is elhozhatták udvarába, természetesen drága pénzen. ⁴⁾ A rokon olasz udvarok révén is sok műtárgy került. Ferrarából arczképeket küldenek; ⁵⁾ a milanói herczeg, hallván, mennyire gyönyörködik Mátyás a szép s különösen egyházi tárgyú festményekben, 1485-ben »a nála időző kitűnő művészszel« — a ki bizonyára Leonardo da Vinci volt — egy Madonna-képet festet számára. ⁶⁾

¹⁾ Symonds. I. m. II. 212—214. ll. Reumont. I. m. II. 186. l.

²⁾ Galeotti. I. h. 229. 262. ll. Naldus. I. h. 596. l. Hyppolit cod. az akadémiában. (Az 1487. és 1489. évi számadásokban.)

³⁾ Symonds. I. m. 153. l. Reumont. I. m. 142., 175., 212., 448. sat. ll.

⁴⁾ »Gelehrte zugleich Colporteurs« — mondja Reumont. I. m. 175. l.

⁵⁾ Mátyás k. d. e. III. 137., 155. ll.

⁶⁾ »Ritrovandose de presente qua uno optimo pictore« — mondja a festőről s »quanto bella eccellente et devota la sapia piu fare« — mondja készitendő művéről a herczeg. (Mátyás k. d. e. III. 44. l. V. ö. Houssaye Δ. Histoire de Léonard de Vinci. 1869.)

1489-ben ugyaninnen egy márvány Bachus-szobrot vár Mátyás. ¹⁾ Az előző évben pedig hosszas levelezés fejlik ki Mátyás nevében Beatrix és nénje Eleonora ferrarai hercegnő, Lorenzo Medici és mások között, az elhunyt mantuai bíbornoknak sok ezret érő camaea- és érem-gyűjteménye miatt, melyet Mátyás minden áron meg akar szerezni, — ámbár mint látszik eredménytelenül. ²⁾

Egyébiránt szent-képeket már Budán is árultak ez időben. ³⁾

Ily módon Mátyás szert tehetett kisebb nagyobb műtár-
gyakra, a mikkel palotája lépcsőit, folyosóit, termeit ékíté, emlék-
szerű tárgyakból muzeumot gyűjthetett, — de a művészet utáni
vágyát mindez nem elégíthette ki. A földolog, mint Lorenzonál, az
ő szemében is nagyszerű, az új styl minden divatos művészetével
felékesített paloták s más épületek emelése vala.

A kikkel dolgoztasson, — nem igen talált itthon művésze-
ket. Traui Jakab és János, eme hírneves két építész és szobrász,
a kikkel udvarában találkozunk, inkább csak alattvalóinak mond-
hatók, magyaroknak alig. ⁴⁾ A művészek és mesterek zöme Olasz-
országból jő, hol a classicus emlékek tanulmányozása a művészet-
nek minden ágában érezteté már befolyását. Kivált Firenzéből,
mely város a többi olasz udvart s épen magát a nápolyit is a leg-
kitűnőbb művészekkel és mesterekkel látja el. ⁵⁾ Mátyás egymás-
után küldözi ügyvivőit e városba, s hogy nem hiába, — pénzen és
más csábító-eszközökön kívül Lorenzonak is köszönhetette. ⁶⁾

Bizonyára ily módon nyerte meg Majano Benedeket, e
zseniális műasztalost s a mi a sokoldalú művészek eme korszaká-

¹⁾ Mátyás k. d. e. IV. 149. l.

²⁾ »..... perchel Signor Re mio e desydicroso de tal cose« — írja Beatrix. (Mátyás k. d. e. III. 386., 398., 440 ll.)

³⁾ Hyppolit cod. az akadémiában. (1489. évi számadások.)

⁴⁾ Teleki. XII. 459. l. Morelli. I. m. 412. l. V. ö. Kukuljevič: Leben südslavischer Künstler. I. 56., 68. ll. Kukuljevič Sakcinski. Kroat.-Dalmatische Künstler am Hofe des ung. Könige Matth. Corvinus.

⁵⁾ Vasari (Le vite de' piu eccelenti pittori, scultori ed architettori. Firenze. 1878.) így szól egy ízben a Benedetto da Majano életrajzában: »(Matthias) aveva nella sua corte molti Fiorentini.« (III. 334. l.) Reumont. I. m. II. 184., 206. és 218. ll.

⁶⁾ Lásd Vasari Andrea del Verrocchio és Filippino Lippi életrajzában. (III. 361. és 467. ll.)

ban együtt járt — jeles szobrászt, mint Vasari mondja: »a legkitünőbb mestert, a ki valaha fa-munkára vésőt fogott kezébe.«¹⁾ Majano eleinte csak Firenzében dolgozott Mátyás számára. Végre hivogatásainak engedve, két pompás szekrénynyel utrakelt s Dalmácián keresztül Budára utazott. Jó ideig itt maradván, bizonyára sokat készített a király számára: butorokat, palotákhoz való fa-díszítményeket, később — a mire itt adta fejét — márványból szoborműveket. S bár első művével — mely az uton elromlott — kudarcot vallott is: mindvégig kedvencze maradt a királynak.

Firenzéből jött Chimenti Camicia is. Mikor? — nem tudjuk, de már 1480-ban itt volt.²⁾ Egy izben visszatért ugyan szülővárosába, de nemsokára ismét a Mátyás udvarában találjuk, a hol meg is halt. »Palotákat, kerteket, forrás-kutakat, templomokat, erősségeket és más jelentékeny épületeket« alkotott és látott el díszítményekkel, metszetekkel, pompás mennyezetekkel és hasonló művekkel.

Gyakorta hívja vala Mátyás Filippo Lippi³⁾ jeles firenzei képirót⁴⁾ is, de eredménytelenül. A művész kevés időre sem tudott megválni hazájától. Festett azonban a király számára két gyönyörű képet, s ezeket 1488-ban el is küldte hozzá. E képek egyike Mátyásnak érem után festett arcképét ábrázolá.

Külömben nem is volt szükséges, hogy a művészek a magyar udvarban személy szerint megforduljanak. A képiró, szobrász, faragó vagy díszítő — hazájában is dolgozhatott a magyar király palotái számára, s elég volt, ha csupán kész műveit küldé el, melyeket aztán az állandóan itt dolgozó művészek tetszés szerint illeszthettek helyökre. Ily módon jutott el Mátyás udvarába Andrea da Fiesole remek alkotása márvány-kutja, Andrea del

¹⁾ I. m. III. 333—335. ll.

²⁾ U. o. II. 651. l.

³⁾ E művészt rendszeren Filippinonak szokás nevezni, megkülönböztetésül atyjától: Fra Filippo Lippitől, a ki szintén képiró. Utóbbi már 1469-ben meghalt, holott Filippino 1504-ig élt. (Lásd Vasari. II. 611. és III. 467. ll.)

⁴⁾ A »képiró« szó helyességéről és használatáról l. Kovachich: Form. sol. styli. 224. l.

Verrocchio két féldombor-művü érczmellszobra, melyek egyike Nagy Sándort, másika Darius perzsa királyt ábrázolá — sisakosan, vérttel mellükön. Utóbbi műveket Lorenzo küldé el Mátyásnak, *sok egyéb műtárggyal együtt* — mint Vasari beszéli. ¹⁾ Maga Camicia, midőn hazájában utólszor megfordúlt, Berto Linaiuolo néhány képét szerezte meg s küldé el a király számára. ²⁾

A művészek közül, kikre az építkezések vezetését bízta volt a király, Baccio Cellinit említik. Ő is firenzei származásu volt, nagybátyja a később oly híressé vált Benvenuto. ³⁾ Kisebb munkákat végezhetett Aristoteles Fioravanti, bolognai építész és metsző, kiről csupán annyit tudunk, hogy 1467-ben félévig (január-junius) a Mátyás udvarában tartózkodott. ⁴⁾

Kinek alkotása volt a terv, mely szerint a budai, visegrádi, tatai és más paloták megépültek, nem tudjuk. Állítják, hogy Averulini Antalé, ⁵⁾ kinek az építésetről írott munkáját Mátyás parancsára Bonfini fordította le olaszról latinra. Ez azonban csak föltevés, melynek nem sok alapja van. Vasari elbeszéléséből igazabban következtethetnők, hogy Chimenti Camicia vagy Baccio Cellini tervezék e palotákat.

E kérdésre maga Bonfini is adós maradt a felelettel. Dagályos dicséretektől áradozó író-modorában különben eleget beszél Mátyás nagyszerű építkezéseiről és bámulatós művészet-pártolásáról. ⁶⁾ E magasztalások válogatott kifejezései közt akadunk mondatra mely jellemez, s melyet, a rítkó színezésre nem ügyelve, bátran historiai adatúl vehetünk. Annál is inkább, mert látjuk, hogy az egykorúak által magasztalt középkori építmények, a mennyiben ránk maradtak, rendesen meg is felelnek e dicséretnek.

¹⁾ III. 361. l.

²⁾ II. 651. l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Lásd C. Malagolának Fioravantiról írt értekezését, ily czimű gyűjteményes munkában: »Atti e memorie delle rr. deputazione di storia patria per le provincie dell'Emilia.« Nuova Serie. Vol. 1. Modena. 1877. 219—220. ll. A Mátyásra vonatkozó adatot Gualandi művéből közli: »Memoria originali italiane risguardanti le belle arti.« Bologna. 1840—45. pag. 75. nota 20.

⁵⁾ Más néven Filarete. (Vasari. II. 454. l.) Lásd pl. Wenzel. Tata fénykora.

⁶⁾ Pl. 631., 653. ll. Morellinél I. h.

nek. »Miként emlékezzem meg — úgymond — a nagyszerű templomokról és palotákról, melyeket Budán, Székesfehérvárott, Visegrádon, Komáromban és más helyeken emeltél. Hogyan mondjam el, mint gyönyörködöl a kittűnő épületekben, kivált a melyek a régi mintákat követik. . . . Mert a régi építés-módot új fényvel élesztéd fel. Itáliában felkerestetéd s elhozattad a legkittűnőbb művészeket és mestereket: építészeket, szobrászokat és festőket; arany-ezüst-műveseket és rézmetszőket, s mindannyit roppant költséggel tartod udvarodban. Ide futnak össze mindenfelől a műkertészek, műfaragók, ácsok és kőmetszők. . . . Már ványt faragnak mindenfelé; serényebben forgolódnak a kő-mint az aranybányákban, csak hogy az óriási munkának megfeleljenek.« E sorokból könnyű megérteni, hogy Mátyás az új stylban építtett,¹⁾ a mit külbömben a fukar idő hagyta emlékek is bizonyítanak, s hogy — kivált a második időszakban — a jeles művészeknek és mestereknek egész seregét foglalkodtatá állandóan udvarában.

S a kikről Bonfini és társai nem emlékeznek meg, ide kell még számítanunk a *könyvfestőket és diszítőket*, s némi részben még a *másolókat* is. Amazok igazi művészek, ezek inkább szakértő munkások. Mátyás csakhamar rászorúlt szolgálatukra. Midőn a hetvenes évek elején nagyobb szabású könyvtár alapításához fogott, a görög és római classicusok alapvető példányait az olasz udvarok már nagyrészt elkapkodták saját könyvtáraik számára. Utánözva őket, küldött ugyan — mint látszik — Mátyás is szerte Görögországba és Kis-Ázsiába tudományban jártas férfiakat, eredeti példányok felkutatására²⁾, de az e célra fordított roppant költség és fáradság semmi arányban sem állhatott az elért eredménnyel. Így folyamodott, könyvtára tömeges szaporítása végett a másolókhöz. Az újszülött könyvnyomtatás még bölcsőjében szendergett; a könyvdiszítő-művészet és könyvmásoló-ipar pedig rég kijutva a kolostorok iskoláiból — legszebb férfi-korát élte, s ama csecsemőnek még inkább csak jövőjétől volt oka remegni.

¹⁾ Nagy tört. művében is emliti. 631. l.

²⁾ Oláh I. h. 9. l.

A könyvmásolást Firenzében üzték legszorgalmasabban, mondhatjuk gyárszerűleg. Könyvárusok egyszersmind könyvmásoló-műhelyt is rendeznek be, s közülök pl. egy Vespasiano Bisticci, maga is humanista s kellemes elbeszélő — büszkeségét találja abban, hogy a legnagyobb szabású megrendelésnek a leg-
rövidebb idő alatt tegyen eleget. Midőn Cosimo Medici a később Laurentiana név alatt oly híressé vált könyvtárt megalapítá, Vespasianohoz fordult, ki egyszerre negyvenöt másolóval dolgoztatva, nem egészen két év alatt 200 kézirattal veté meg annak alapját.

Vele ugyan Mátyás nem dolgoztatott állandóan, de másolói mégis nagyrészt Firenzéből kerültek ki. Sinibaldus Antal, Cenninius Péter, Salvini Sebestyén és Valori Fülöp mind firenzeiek, kik részben már a 60-as évek folyamán dolgoznak számára. ¹⁾ A második időszakban pedig, Beatrix jötte óta, midőn Mátyás tudományszomja és könyvgyűjtő szenvedélye delelőjére hágott, négy másolót foglalkodtatott állandóan Firenzében. ²⁾ Dolgoztak azonban számára itthon is. Oláh Miklós írja ezt, a következő század legszeplőtlenebb magyar humanistája, kinek méltó kegyelele számos érdekes részletet őrzött meg számunkra a nagy hírű Corvináról. Elődeitől hallá, hogy a nagy király állandóan harmincz másolót foglalkodtatott budai udvarában, kik közül néme-lyeket még ő is ismert. ³⁾ Ezt tudva, könnyen elhihetjük Heltainak, hogy Mátyás évenként 33,000 arany-forintnyi óriási összeget költött másolásokra. ⁴⁾

Annnyival inkább, minthogy a másolók munkáinál utólag még egy nagy hiányt kellett pótolni. Másolataik, készültek legyen akár Firenzében vagy másutt Itáliában, akár pedig itthon, — távolról sem vetekedtek az eredeti példányok hibátlanságával. Sőt

¹⁾ Kivülök természetesen mások is, mint Nicolo Faentino, Sigismondo de Sigismondi, Petrus de Abbatibus, Alexander Verasanus, Johannes Carpensis, Johannes Marcus Cynicus. (Magyar Könyv-Szemle. 1878. 218. l. Csontos értekezése.)

²⁾ Brassicanus. Salvianusnak »De Providentia« irt műve előszavában. (Mader is közli: De Bibliothecis. p. 145.)

³⁾ Hungaria. Bélnél. 9. l.

⁴⁾ Magyar Krónikája 168. lapján. Mai értékben könnyű számitással vehetjük 330,000 forintnak.

még a múlt századok alatt készült kolostori másolatokkal sem. A szerzetesek, kik ezeket készítették, a legönzetlenebb buzgalomból dolgoztak, s fél-emberéletet áldoztak vékonyabb kötetekre is. A XV. század másolói ellenben gyárszerű szakmány-munkát végeztek, bérért; céljuk nem az volt: minél hibátlanabbul, hanem minél gyorsabban dolgozni. Másolataikra tehát nagyon is rá fért a felügyelet s utólag még a javító kéz is. A Mátyás részére másolt könyveknél a felügyeletet Firenzében Naldus Naldius olasz humanista, itthon Ragusai Félix dalmát származású tudós végezte. ¹⁾ Utóbbit mint elaggott férfiut, ki nem csupán a görög és latin, hanem a kaldeai és arab nyelvben is járatos vala, — maga Oláh is jól ismerte még.

A másolók munkája után a festőé és díszítőé következett. Ezek adák meg a Mátyás könyveinek is azt a különös báj és roppant értéket, melyet ma már utánozni és megfizetni is oly bajos. Rendesen már a másolók is járatosak voltak legalább a kezdő-betűk kifestésében. A Budán tartott harmincz másolóról és felügyelőjokről Ragusai Félixről szintén ezt írja Oláh Miklós. ²⁾ Látjuk azonban, hogy Mátyás olyan egyéneket is alkalmazott könyvtára mellett, kik a már lemásolt könyveknek csupán kifestésével foglalkoztak. Ezek egyike vala Blandius olasz betűfestő (miniator), ki 1471-ben kerül elénk, a mint Rómából kéziratokkal megrakottan Budára visszatér. ³⁾

De valamint a másolás úgy a könyvfestés is oly munka volt, a melyért nem kellett épen Budán tartózkodnia az illető művésznek. Talán csak is így dolgoztathatott Mátyás a firenzei Gherardóval, ⁴⁾ tanítványával Francesco del Chiericóval ⁵⁾, és Attavantessel, koruk legkitűnőbb miniature-festőivel. Ők már nem csupán a betűket festik aranyosra, színesre, hanem a másolók által üresen hagyott helyekre tárgymagyarázó képeket festenek,

¹⁾ Előbbi 1474—78 körül; utóbbi — úgy látszik — az utolsó években. Lásd Naldus és Oláh. I. h.

²⁾ I. h.

³⁾ Teleki. XI. 454. l.

⁴⁾ Vasari. I. m. 454. l.

⁵⁾ Pulszky F. szerint. Az 1882. évi könyvkiállítás katalógusában. (A Corvinákhoz írott bevezetésben. 60. l.)

a kezdőlapokra és lapszélekre díszítésül a legkülömbözőbb tárgyakat és alakokat rajzolják. Köztük Attavantes áll első helyen. Classicus tanulmányokon művelte ki ecsetét, s mint ilyen, a művészet emez ágában a renaissancenak legméltóbb képviselője. Mátyásnak nagy kedve telt művészetében; elhalmozta munkáival. A nagy tehetségét máig is hirdető, pompásnál pompásabb könyvekből ítélve, Attavantes az utolsó években alig is dolgozhatott másnak, mint Mátyásnak és Beatrixnak.¹⁾

A *zeneművészetnek* nagyszámú, állandóan alkalmazott zenész és énekes a képviselője a Mátyás udvarában. Az első időszakban inkább csupán hazaiak, csekélyke művészettel, de nemzeti hangszerekkel, nemzeti zenével. Ilyenek valának a lanton vagy kobzon (lyra, cythera) játszó, egyuttal énekesek, kiket hegedősöknek neveznek a régi századok; ²⁾ továbbá a fuvó-hangszeren: sípon, kürtön, trombitán játszó (tubicines), kik Mátyásnak mind egyházi mind világi zenekarában működtek. Ide sorolhatjuk a dobosokat is, kiknek szintén helyük volt az udvari zenekarban.³⁾

Mily nagy számmal voltak az udvarnál, gyakran látjuk. A Beatrix menyegzőjén a Budára vonuló menetben 24 trombitás haladt elül, s a szinte beláthatatlan menet minden egyes csoportjának, kocsijának megvolt a maga trombitása, síposa és más zenésze. Nem csoda aztán, hogy még a szomszédja szavát sem hallotta senki, midőn e kürtösök az egyházi énekesekkel egyesülve, a templomban egy-egy énekre vagy magukban egy-egy riadóra rákezdtek.⁴⁾

¹⁾ Hatvani. Brüsseli okm. t. II. 51. l. közöl egy adatot, mely szerint Beatrix 1487-ben 318 forintot útalványozott egy ízben Attavantesnek. Az általa festett könyvekben a könyvkiállítás alkalmával gyönyörködhattunk.

²⁾ Cytharaedi. Heltai is így fordítja. Hangszereiket valószínűen »hegedős«-nek nevezték.

³⁾ Bonf. 572., 582., 584., 605. és 606. II. Galeotti. Schwandtnernél. I. 250. l. Eschenloer. I. m. 401. l. Mátyás k. d. e. III. 137. l. Az Egerváry-féle összeírásokban ily érdekes tételeket olvasunk: »tubae kyrth, tuba trombita, tuba magna kyrth; parva tympana kezű dob, tympana magna sat. (Orsz. Lítár. DL. 26048.) Mátyás hadseregében a kürtészó elmaradhatatlan. Úgy látszik körülbelül minden száz emberre esett egy kürtös. (Eschenloer. II. 317. l.) II. Ulászló 1494—5-ben 10 kürtöst tartott udvarában. (Id. számadás. 79. l.)

⁴⁾ Eschenloer I. m. II. 342., 345., 346. ll.

Beatrice ideje óta a külföldi zenészek és énekesek is tért foglalnak a fényesebbé és bőkezűbbé vált udvarnál, — németek, francziák, kiválóan természetesen olaszok; énekükkel, hárfáikkal és vonós-hangszereikkel.¹⁾ Mondhatjuk — jogosan, mert a művészet ez ága is kivált Olaszországban fejlett ki a középkorban. Nagyrészt innen toborzották zene- és énekkarukat az európai udvarok, egyházi és világi nagyúrak. Magában Olaszországban is nagy volt 'e tekintetben a vetélkedés az apróbb-nagyobb, de az egykorú műveltségnek színvonalán álló udvarok között.²⁾ S Mátyás, mint mindennek a mi a divatos műveltséghez tartozott, úgy a külföldi zenének is kedvelője, az olasz zenészeknek is bőkezű Maecenása lett. S főgondját az egyházi zenére fordította. Már Beatrice menyegzője alkalmával oly egyházi zenekart találunk Budán udvarában, mely művészete hatalmával elbájolja és bámúlatra ragadja a külföldi fejedelmek követeit, s a többi vendégeket.³⁾ Pedig akkor még valószínűen a hazai elem volt benne túlnyomó. Későbbben még kitűnőbbnek találjuk Bonfini idejében — ha az ő hízelgő tudósításainak hiunünk szabad — oly nagyszerű volt a Mátyás egyházi ének- és zenekara, a melyhez fogható — talán a római kivéve — az egész kontinensen sem volt. A castellai püspök, a pápa követe, ki 1483-ban járt hazánkban s meglepetve tapasztalá Mátyás hatalmas udvarának fényét: elragadtatva szól a király énekkaráról, melynél jelesebbet nem hallott soha. Az udvari kápolnában tartott isteni-tiszteleten gyönyörködött művészi játékában. »Majd ha haza térek — teszi hozzá — megkísértem elmondani Szentségednek: mily csendben, mily nagy áhítattal, mennyi szertartással és pompával szolgálták ki a főpapok és főúrak seregének jelenlétében azt a misét — melyen a királyi énekkar művészi énekét hallatá. Megzavarodva tettem magamnak szemrehányást, hogy világi fejedelem az isteni

¹⁾ »Violette« = hegedű. (Mátyás k. dipl. eml. III. 101. l.) Lásd Bonfini. 631. l. (A hegedű, s általában a vonós-hangszerek olasz eredetűek. Lásd: Lacroix: Les arts au moyen age et a l'epoque de la renaissance. 565—566. II.)

²⁾ Reumont: Medici. II. több helyen.

³⁾ A pfalzi követ jelentése Schwandtnernél. II. 200—208. l. Eschenloer. I. h.

tiszteletre tartozó dolgokban legyőzött bennünket.... Én teljesen elámultam.«¹⁾

Az udvari énekkar egyik tagjáról Bisth Jánosról maga Mátyás tesz 1489-ben említést. E férfiú, a király szavaival élve — nem megvetendő helyet foglal el a királyi kápolna énekesei közt.²⁾ Sőt igen szorgalmas kutatója is a zeneművészetnek.³⁾ Úgy látszik — zeneszerző. János papi egyén »de jobban szeretné a házasság jármát, mint az egyházét.« Kéri tehát a király a pápát, oldaná fel Jánost, emez igen kedves emberét — a papi kötelék alól.⁴⁾

Külömben magasabb zenei képzettséggel ez időben inkább csak az egyháziak bírtak. A hangszerek közt pedig az orgona volt a legtökéletesebb.⁵⁾ Budán pompás orgona lehetett. Oláh Miklós szerint Visegrádon is igen értékes és szép orgona állt az ottani udvari kápolnában, — merő ezüst-sipokkal.⁶⁾ Mátyás halála után pedig e nagy király egy orgonája külföldre kerülván, kitűnő harmoniája, tökéletes szerkezete s pazar kiállítása miatt féltékenyen őrzött kincse volt tulajdonosának.⁷⁾

A királyi udvar organistája 1489-ben az olasz származású Dávid mester vala. Kitűnően értette művészetét.⁸⁾ De ez év őszén elhalván, másíkról kellett gondoskodni. Nagy híre volt ez időben Zsigmond osztrák herczeg udvari organistájának: Pál mesternek, s Beatrix őt szeretné az udvar számára megnyerni. Úgy van értesülve, hogy Pál mester el is jönne szívesen. Minthogy azonban

¹⁾ Katona. Hist. Crit. IX. 513. l.

²⁾ »Inter alios capellae nostrae cantores vir non contemnendus nec inferior.«

³⁾ »Artisque musicae diligentissimus perscrutator.«

⁴⁾ »Cum ob suos ingenuos mores, tum praecipue hanc artem, qua plurima excellit, sit certe mihi carissimus.« (Mátyás k. d. e. IV. 91. l.)

⁵⁾ Lásd. B. Nyáry tanulmányait a Hyppolit-codexekről. (Századok. 1874. 78. l.)

⁶⁾ Oláh. Hungaria. I. h. 12. l.

⁷⁾ B. Nyáry. I. h. 80:1. (Egy velencei kútfő nyomán.) Ez orgona ma is meg van Velenczében. Orgonaépítők már nagyobb számmal valának hazánkban. Mátyás tökéletesíteni igyekezett őket mesterségükben. 1483-ban e célból egy István nevű orgonakészítőt küldött a Medici udvarába. (Reumont. I. m. II. 472. l.)

⁸⁾ Mátyás k. d. e. IV. 29. l. Beatrix »gran organista«-nak nevezi.

az osztrák udvarral ellenséges lábon állanak, sógorát Hercules ferrarai herceget kéri fel a királyné a közvetítésre. Igen örülne, ha jó móddal, jó fizetés ígéretével megnyerhetné őt.¹⁾ Hercules egyik udvari kántorát, a ki Pál mesterrel jó barátságban volt, — küldé el az alkudozásra. De ez már nem találta őt Zsigmond udvarában, mert időközben Miksa királyhoz szegődött, innen pedig egyelőre megkapni nem lehetett.²⁾

A zenészek előkelőbbjei fényes ellátásban részesültek s nagy becsülésben álltak az udvarnál. Hasonlóképen a vendégművészek. »A király és királynő — írja egy ízben urának Valentini — semmit sem vennének oly szívesen, mint ha Fenséged Pétert a kitűnő lantost a hegedűsökkel³⁾ együtt elküldené Ő Felségük udvarába. Nagyon szeretnék őket hallani, a minthogy általában nagy kedvük telik hasonló dolgokban.⁴⁾ Ugyanekkor néhány olasz zeneművészre már várnak is a magyar udvarban. Mert így folytatja levelét Caesar ur. »Sandrachinóért Zengbe fognak előre küldeni, fényes ajándékokkal. Utóbbi arany-brokát török kaftánt kap, melyet saját szemeimmel láttam, s mondhatom 400 frtéért sem lehetne kapni hasonlót. Ezenkívül 2 más öltözetet is, tiszta selyemből, 100 arany értékben, és egy ezüst kupát.⁵⁾ A többi hat énekes szintén arany-brokát kaftánokat nyer ajándékul.«

Úgy látszik Péter és hegedűsei is csakugyan meglátogatták a magyar udvart. Sőt Péter mester ideiglenesen itt is maradt. Mert Beatrix 1488-ban egy Péter nevű olasz hárfásáról szól, ki most folyvást mellette van, s nagyon jól viseli magát.⁶⁾ »Különösen betegségünk alatt igen kedves mulatságot és szórakozást szerzett nekünk« — írja Eleonorához.

¹⁾ Mátyás k. d. e. IV. 89. l. 1489. sept. 28. Pált »un egregio organista«-nak mondja.

²⁾ U. o. 105. és 117. l. 1489. nov. és dec. végén. Valószínű, hogy Pál mester nem került a magyar udvarhoz, — Mátyásnak rövid néhány hónap mulva bekövetkezett halála miatt.

³⁾ »Bon cytharista, cum quelli dale violete a visitarli.« 1486. aug. 3-ikáról. Mátyás k. d. e. III. 137. l.

⁴⁾ »Perche se decetan molto in simil cose.«

⁵⁾ »Coppa d'argento.«

⁶⁾ »Nostro sonatore da lerito.« Mátyás k. d. e. III. 410. l. Beatrix ekkor Bécsben tartózkodott.

A király kitűnő zene- és énekkaráról szóltunk. Beatrix királyné a maga számára ezenkívül még külön énekkart is tartott. Mily költséges fényűzéssel, mutatja az, hogy 1490-ben mintegy 835 arany-forintot utalványozott a bányajövedelmekből emez énekkarára.¹⁾ S ámbár gyakran nem lehet megkülönböztetni: közösen tartja-e a művészeket a királylyal, úgy látszik Beatrixnak külön is voltak zenészei. Ilyen lehetett az a György nevű, kinek 1487-ben 100 arany-forintot fizetett.²⁾ Az osztrák háború alkalmával pedig idestova utazgatván Beatrix királyi férje után, zenészeket, jelesül cziterásokat hordott magával.³⁾ Ugyanez év mártius havában Mecchino nevű francia (francese) udvari zenészt említi;⁴⁾ novemberben pedig felkéri Eleonorát, fogadna fel udvara számára bizonyos Todisco Simonello nevű olasz zenészt, kit Eleonora is bizonyára jól ismer.⁵⁾ A következő év tavaszán (ápril 22.) ismét hasonló ügyben ír néjéhez a királyné. »Értesültünk — úgymond — hogy Rómában vannak bizonyos énekesek, a kik szívesen eljönnének udvari kápolnánk szolgálatába. Részünkről nagyon szeretnők, ha megfogadhatnók őket. Ide mellékelve írunk Rómába utazó udvarnokunknak Palude Ferencznek; kérjük Fenségedet, szíveskedjék e levelet neki — ha még Ferrarában van — átadni, különben pedig a lehető leggyorsabban utána küldeni. Ugyanez ügyben Simon mester szabónkhoz és a velencei Garzoni bankhoz is írtunk.«⁶⁾ A levelek az illetőkhöz csakugyan eljutottak,⁷⁾ sőt Palude az énekeseket fel is fogadta.⁸⁾

1488-ban Beatrix királyné Bécsből az udvarból küld énekest Hyppolithoz; évenként 50 arany fizetést, szállást és teljes ellátást ígervén neki a gyermek-érsek nevében.⁹⁾ Reméli, hogy kitűnő oktatásban részesítendi az iskolás gyermekeket is.¹⁰⁾

*

¹⁾ Hatvani. Brüsseli okmánytár. II. 53. l. — ²⁾ U. o. 51. l.

³⁾ »Alcuni nostri sitayuoli.« Mátyás k. d. e. III. 207. l.

⁴⁾ »Nostro musico.« Mátyás k. d. e. III. 61. l.

⁵⁾ U. o. III. 207. l.

⁶⁾ U. o. III. 288. l.

⁷⁾ Mátyás k. d. e. III. 295. l. — ⁸⁾ U. o. 395. l.

⁹⁾ E fizetés elég bőkezű. 1489-ben az esztergomi Szt.-Adalbertől címzett székesegyház orgonásának évi fizetése 24 ar. forint és teljes ellátás. (B. Nyáry. I. m. Századok. 1874, 78. l.) — ¹⁰⁾ U. o. III. 389. l.

Íme, tudomány és művészet így valának képviselve a Mátyás udvarában. Átgondolva az elmondottakat, látjuk, érezzük, hogy Mátyás és udvara a műveltségben a legmagasabb színvonalra törekszik, s megelőzve más európai fejedelmeket, nagyrészt el is éri azt. E műveltség azonban nem magyar.

Mi ezt ma könnyen hibának nézzük; Mátyás erénynek tartotta. Az emberek — önkéntelen vagy öntudatosan — mindenha bizonyos divatos eszméknek hódoltak, a szellemi és a magán életben egyaránt. Mátyás korában az olasz renaissance állt azon a ponton, hogy európai áramlattá válják s ő — mint láttuk — őszinte vonzódásból szegődött hazájában e műveltség terjesztőjévé. Csak-hogy e műveltség nyelve a latin vala, tehát *idegen* nyelv, de a mely mégis szerte *otthonos* a hazában, mert idegenül polgárjogot nyert az évszázados szokás által, s kezdet óta diplomatikai nyelv és a magasabb iskolák nyelve vala. Ez az ellenmondás elősegíté az új műveltség terjedését, s egyszersmind gátat vetett a nemzeti nyelv mélyebbre ható művelése elé.

Nem csoda hát, ha e két nyelv használata az udvarnál is mindinkább előtérbe nyomúl, kivált hogy a renaissance terjesztői és képviselői: az udvarban élő tudósok, társalgási nyelvül is a latint, vagy ama korszak legdivatosabb, legműveltebb nyelvét: az olaszt használták. Pedig a hetvenes évek kezdetével még más két körülmény is hathatósan érezteté e részben befolyását. Egyik az udvarban állomásozó *diplomácia* térfoglalása, a másik a nápolyi hercegnővel kötött *házasság*.

A hol a diplomácia oly előkelő szerepet játszott, minőt, mint alább meglátjuk, a Mátyás udvarában: ott az idegen beszéd hatalma elől gyakran félre kelle vonulnia a hazai szónak. A diplomácia nyelve ez időben az *írásbeli* közlekedésre a latin volt, az olasz diplomataké ezen kívül az olasz is. A nyelv pedig, a melyen *beszéltek*, nemzeti nyelvük meg a latin. A Mátyás udvaránál első sorban az olasz, mert ezzel szövődött a legtöbb viszony; a német, kivált később; a lengyel időnkint, s végül a cseh, a némettel egyszersmind olyan tartományok nyelve, melyeknek főrangúbb lakói már a 60-as évek vége óta a legszorosabb viszonyban álltak Mátyás udvarával.¹⁾

¹⁾ Mily nagy szerepet játszanak pl. az 1476-iki mennyegző alkalmával, látjuk a prágai követjelentéséből (Schwandtner-nél) és Eschenloer művéből.

Arra, hogy — legalább a magyar hatalom növekedtének arányában — a magyar is diplomáciai nyelv legyen: komolyan nem gondolt soha senki. Úgy látszik műveletlennek tartották erre. És megvallhatjuk: eléggé méltán. Irodalmunk zsenge ifjú korát éli még ez időben. Nem ment még át a szellemi harcok azon iskoláján, mely a nyelvet mindenek felett műveli. Inkább csak a népköltészet, a históriás énekek, meg az egyházi irodalom virágoznak. Nyelvünk orthographiája határozatlan; nyelvtana csak most kezd művelődni, s ezért elsajátítása s kivált egyuttal írása és olvasása idegenre nézve nehézséggel jár. A fennmaradt emlékekből is látjuk, Galeotti is így nyilatkozik.¹⁾ Mint népnelvnek kitűnő sajátsága, hogy úr és paraszt egyformán beszéli, de mint irodalmilag kevésbé művelt: nagyobb elterjedésre vagy éppen diplomáciai szerepre nem tarthat számot. Ambár Mátyás és tudós környezete e kérdéssel nem sokat foglalkozott, látszik hogy kiki meg volt erről győződve. Kivált ha összehasonlítja a latinnal, a mely már több mint másfélezer éve a hatalom és az írás nyelve vala a kontinensen; vagy az olaszszal, melyet már egy évszázaddal előbb a pompa és erő tetőpontjára emelt három nagy szellem: Dante, Petrarca és Boccaccio. Könnyen érthető tehát, hogy a Mátyás udvarában egy-egy idegen vagy akár magyar diplomatától mindenek felett a classicus latin nyelven való szónoklást kívánták meg, s hogy Mátyás ezenfelül — mint diplomata — a nagy nyelvismeretben találta büszkeségét s abban hogy minden külföldi követtel annak nyelvén értekezzék.²⁾

Ugyanily okból magyarázhatnak a latin nyelvnek az udvari kancellariában való kizárólagos használatát is, melyet immár több évszázados szokás szentesített, s jelenben a classicus styl nagy divatja még jobban megerősített uralmában. De kevésbbé menthető, hogy míg a magyar nyelv teljesen mellőztetik, akárhány német, sőt tót oklevél is kerül ki a kancellariából.³⁾ Sovány vigasztalás ezért Nyírkállai Tamás kancellariai jegyző négy soros versikéje a magyar magánjog egyik sarkételéről.⁴⁾ Valami nagy

¹⁾ I. h. 251—252. és 268—269. ll.

²⁾ Lásd a lengyel követnek esetét Galeottinál. I. h. 230. l. Másik példa Eschenloernnél I. m. II. 317. l.

³⁾ Pl. Orsz. Lltár. Dl. 10109.

⁴⁾ Kovachich. Formulae solennes styli. XI. l.

dolgot bajos lenne belőle következtetni. Annyira voltunk akkor is magyarok, hogy a törvénykezés latin nyelvű tudományának ilyen népszerű magyarosítása könnyen teremhetett.

Másik hathatós tényező gyanánt, mely az udvarban a magyar nyelv használatát gátolá, — a Beatrix hercegnővel kötött házasságot említők. S nem ok nélkül. Mert vele az olasz nők és férfiak egész serege jött kíséretül, kiknek egy része visszatért ugyan, de jókora része itt maradt, s a távozók helyébe is folyvást jöttek újak, — mint látszik — néha nem is épen nagy építelésre az udvarnak. ¹⁾ Beatrix társalgói, gyóntatói, mulattatói, kamarásai, irnokai, és udvarhölgyei nagyrészt olaszok, s az előbbiek néha a király szolgálatába is átmennek. ²⁾ Azután jön a rokonság. Egyik testvérét Ferenczet már a 70-es években itt találjuk; a másik: Péter szintén sokáig tartózkodott itt. Róla mondja el Mátyás, hogy »mind vére nemessége, mind családja régisége, mind tisztes és kellemes társalgása s erényei által kitűnő érdemeket szerzett előtte és udvara előtt.« A harmadik: János, előbb csak pápai legatus, azután esztergomi érsek lett. Unokaöccse a ferrarai Hyppolit, mint a János érseki méltóságának 9 éves koradaczára is örököse, ha szerepet csak mutogatóba játszott is, — annál állandóbb tagja volt az udvarnak. »A mint a világiak a király udvarához tartoznak, úgy Hyppolit mint pap inkább közénk asszonyok közé való« — mondja egy ízben Beatrix. Éveken keresztül állhatatosan hívják Ferdinándot is, a Hyppolit testvérét, hogy majd a király bevezeti a fegyverforgatás misteriumaiba, fiává fogadja s gazdag herceg-lánnyal házassítja össze. Azonban eredmény nélkül. ³⁾

De nála nélkül is voltak már elegenden. Úgy hogy Bonfini némi joggal mondhatta el: »Mátyás Pannoniát második Olaszországgá igyekezett tenni.« ⁴⁾ Legalább az udvarra nézve. Az olasz rokonság jövedele azonban inkább a Beatrix rovására írható, a

¹⁾ Epist. Matth. Corv. IV. 269—270. l.

²⁾ Mátyás k. d. e. II. 366. III. 69. IV. 354. II. Teleki XII. 226. l. Galeotti. I. h. 229. l. sat.

³⁾ Epist. M. Corv. 171. l. Mátyás k. d. e. II. 350. III. 22., 23., 63., 77., 101., 156., 412. IV. 44—60. sat. II. Galeotti. I. h. 262. l. Bonfini. 606. l.

⁴⁾ I. m. 631. l.

nélkül, hogy tőle a testvéri és rokoni szeretetnek ama feltűnő nyilvánulását rossz néven lehetne venni. Ha a Hyppolitra vonatkozó nagybecsű levelezés nem mutatná is, bizvást okolhatnók gyermektelenségét. Hogy Corvin Jánost fiául nem dédelgeté, könnyen magyarázható; s ha már — gyermektelen nők szokásaként — másfelé kellett fordulnia kedvenczért, nem fordúlhatott volna jobb helyre, mint haza, vagy nővéréhez Eleonorához, kinek fiáról Hyppolitról csakugyan oly gyakran emlegeti, hogy fia helyett fiául tekinti s gyermektelenségeért vigasztalást csupán az ő jelenlétében talál.¹⁾

Alig szükséges azonban bizonyítgatnunk, hogy mindez az udvar magyarságának nem vált előnyére. Azt pedig világosan látjuk, hogy az udvarba járatos magyar főúrnaknak nehezen esett. Annál is inkább, minthogy az erkölcsök elolaszosodásával járt. Bonfini párhuzamot vonván a régi magyar királyok és a Mátyás udvarában divatozott erkölcsök és szokások között, végül úgy találja, hogy Mátyás, a művészetek és tehetségek pártfogója, az utolsó időben teljesen beleélvén magát az olasz műveltségbe, mind feltűnőbben kezdé elhanyagolni a régi magyar szokásokat, kárhoztatni a szittyá erkölcsöket s a főúrnak paraszti életét.²⁾ Az átalakulás azonban ezeknél nem lehetett oly gyors, mint akár a főpapoknál volt, akár a királynál. S ezért buzdításai: építsenek ők is szép palotákat, éljenek városiasabb életet s legyenek nyájasabbak az idegenek iránt, ha — mint látjuk — talált is követőkre, az az ellentét mégis fenmaradt, hogy a részben írni és a magyaron kívül más nyelvet beszélni is alig tudó főúrnak azután sem bírtak kellő érzéssel az új műveltség iránt; s másfelől, hogy e műveltséggel s hozzá még a királynéval az idegenek s főként az olaszok beözönlése járt. Ez a főúrnaknak, amaz az idegeneknek nem tetszett. Utóbbiak a főúrnakban csupán a katonát meg a nagy vagyont becsülték, egyébként barbároknak nézték őket s viszont a főúrnak az udvar összes önmagukat dicsérő tudósait, és az új műveltségnek legalább mázát viselő olaszait hamar ingyenlőknek s

¹⁾ Több oklevél a Mátyás k. d. e. III. k. végén. Pl. 382. l. »... per mia consolazione, che quando è con me, me pare havere un mio figlio« — írja 1488-ban Eleonorához.

²⁾ 631. l.

e szempontjukból Mátyásnak rájuk és palotáira fordított összes roppant kiadásait haszontalan pazarlásnak tekintették.¹⁾ Emez ellentétes két áramlat összeütközésének azonban csupán egy ízben látjuk nyomát, — 1483-ban, midőn külföldön az a hír terjedt el, hogy a királyné, férje minden kincseivel s nagyértékű koronájával együtt a lengyel királyhoz menekült. Okul azt emlegették, hogy ámbár a király nagyon szereti őt, annál jobban gyűlölik olasz erkölcesi miatt a magyar főúrak.²⁾ Nem tudjuk, mennyi volt igaz e hírből, de akármily csekély, már mint puszta hír is jellemző. Hogy hasonló eset többször elő nem fordult az udvarnál, csupán a ki mindennek feje volt — Mátyás tekintélyének, s ha kellett, diplomata-modorának tulajdonítható.

De az éremnek csak egyik oldala ily sötét, a másik jóval derültebb képet nyújt.

Maga a király, ha az idegen szónak és a classicus műveltségnek hódolt is, — szívében soha sem volt más mint *magyar*, s nem zárkózott el a nemzeti költészet hangjai elől sem, mely mint emlitők — az ő idejében kivált a népies jellemű históriás énekekben nyilvánult. Ott találjuk udvarában a hegedősöket, eme magoktól termett, költői hajlamú dalnokokat, kik koboz kíséretében, hazai nyelven énekelték, előttünk ismeretlen költők verseit, vagy saját szerzeményüket, — századok híres magyar hőseiről.³⁾ Szerelem ritkán szólt meg e dalokban, hanem mindig valamely jeles hadi tett, leginkább a török háborúkból. »És tárgyban nincs hiány« — teszi hozzá Galeotti, a ki gyakorta hallá e dalnokokat a király asztalánál. »Mert Magyarország különféle nyelvű ellenségek között fekvén, hadra tüzelő anyagban kifogyhatatlan.«

Igaz, hogy e hegedősök alárendeltebb állást foglalnak el az udvarnál, mint a külföldi tudósok, kik a király barátai, társalkodói és asztaltársai; de nem alacsonyabbat, mint a főúrak és főpapok udvarában. S működésük a humanista műveltséggel

¹⁾ Lásd Bonf. I. h. Galeotti. I. m. több helyen.

²⁾ Mátyás k. d. e. III. 23. l.

³⁾ Galeotti. I. h. II. 251. l. »Sunt enim ibi . . . citharoedi, qui fortium gesta, in lingua patria, ad mensam in lyra decantant. Nec deest materia.«

semmi ellentétben sem állt. Báthory Miklós, eme tudós főpap, ki magával hordozza classicusait, hogy bármikor kéznél legyenek, — hasonlókép hegedősöket tart maga körül, s pihenő óráiban gyönyörködve hallgatja humanista vendégei körében nemzeti dalaikat.¹⁾

E mellett akadunk nyomokra, hogy az új műveltség, melyet eredeti hazájában már oly rég megolaszosítottak — a Mátyás udvaránál *magyarosodni* kezd. Valószínű a feltevés, hogy maga Janus Pannonius, az udvar egyik kiváló dísze, európai hírű latin költő, classicus formában néha-néha magyar nyelven is megszólalt.²⁾ S nincs okunk kétségbe vonni egy külföldi kútfő elbeszélését arról a Gábor nevű magyar költőről, a ki a görög és latin írók szépségein felbúzdúlva, ezek mintájára írta magyar költeményeit, melyekkel a nagytudományú király is gyakorta mulatá magát.³⁾ Úgy látszik Budai Simon is, ki több nyelven — köztök magyarul — szerzvé verseit, szintén classicus mintákat követett, s a Mátyás udvarához tartozott. Mert azt írja róla egy külföldi egykorú, hogy itthon bevádoltatván a király előtt, száműzetett, s Sevillában — a hová bujdosott — hét nyelven írt költeményeivel üdvözlé a spanyolok királyát, az egész udvar jelenlétében, s oly nagy tetszésére mindenkinék, hogy ugyanitt le is telepedhetett.⁴⁾

Végül, a mi sokat enyhíthetett az ellentéteken, — látjuk, hogy Beatrix megtanult magyarul.

Még mielőtt új hazájába átvándorolt, gondolkoztak erről Nápolyban. Itt azonban aligha volt erre jó alkalom. Diomedes Caraffa, a ki Ferdinánd király megbízásából a magyarországi útra vonatkozó részletes útasításokkal látja el Beatrixet, ezért köti annyira szívére: rendelje maga mellé útközben a Mátyás

¹⁾ Galeotti. I. h. 281. l.

²⁾ Lásd: Toldy. A magyar költészet története. 1867. 92. és köv. ll. Szilády Áron. Költészetünk Mátyás király idejében. (A M. Tud. Akad. Évkönyvei. 1877. XVI. k. 37. és köv. ll.)

³⁾ Fratrís Arnoldi de Bavaria. Liber singularis de arte poetica. (Kiadta Kemény József. Tört. és Irod. Kalászatok. 17. l.)

⁴⁾ Kemény. I. h. 113. l. A hét nyelv: a latin, görög, német, lengyel, francia, magyar és török.

által eléje küldendő kíséret egyik-másik tagját, beszéljen velök minél többet magyarul, mert csak így tanulhatja meg e nyelvet, a melyre oly nagy szüksége van. ¹⁾ Méltóságát ne féltse, abban e miatt nem lesz megfogyatkozás. Jól tudta Caraffa, mennyire megörülnek majd a magyar úrak, ha látják, hogy leendő királynéjuk nyelvök elsajátításában fáradozik. S Beatrixnak csakugyan volt is alkalmá az úton a beszélgetésre, mert a követtség egész Nápolyig lement eléje. Későbbben pedig, új hazájába érve, — a mire Caraffa szintén figyelmezteté — könnyen tanulhatott tovább udvarhölgyeitől, kik közt, ámbár nem tudni mily arányban — számos magyar is volt állandóan, ²⁾ valamint férjétől a királytól és másoktól is. A tanulásra pedig volt kedve, s a mint a jelekből látjuk: érzéke is az iránt, hogy meg kell tanulnia magyarul. Mert az udvarba huzamosabb lakásra jövő olaszoknak is kötelességévé teszi ezt. Midőn 1488-ban Ferdinánd ferrarai herczegnek a budai udvarba telepedéséről van szó, arra figyelmezteti Beatrix az ifjúnak szülőit: küldjenek vele kíséretül minél kevesebb olaszt, mert Ferdinándnak, mint a kit a király fiául vesz magához, — el kell sajátítania a magyar szokásokat és viseletet s ezért udvara személyzete kiválóan magyarokból fog állani. ³⁾ Már előbb, 1486-ban, hasonlóra figyelmezteti őket — Hyppolit irányában. Tudtokra adja, hogy az ifjúnak, minthogy állandóan itt fog maradni, meg kell tanulnia magyarul, s fel kell vennie az ország szokásait és viseletét. ⁴⁾ Bizonyára megkivánta ezt testvéreitől is. Másként aligha lett volna alkalmá Ferencz herczegnek az udvari kanczellariában előadónál szerepelnie. ⁵⁾

Ezek után bízvást feltehetnők Beatrixról, hogy beszélt nyelvünkön, még ha egyenes adatunk nem volna is reá. Holott ilyen is maradt fenn egy könyvajánlásban, mely dicsérve említi,

¹⁾ Ez útasítás hiteles másolatban a Nemzeti Mzeum kéziratai közt is megvan. Az 1882. évi könyvkiállításon a 246. sz. alatt volt látható.

²⁾ Az útasítás egyik pontja így szól: »Mondj köszönetet a királynak az engedélyért, hogy kicsiny korod óta veled növelkedett olasz udvarhölgyeidet megtarthatod szolgálatodban. Ügyelj azonban, hogy magyar udvarhölgyeiddel békében éljenek.« (Lásd még Galeotti. I. h. 229. l.)

³⁾ Mátyás k. d. e. III. 427. l. (Január 28.)

⁴⁾ Mátyás k. d. e. III. 152. l.

⁵⁾ A muzeumi Forgách-levéltárban őrzött 1484. évi oklevél nyomán.

mily szépen beszél Beatrix nemcsak latinúl és németúl, hanem magyarúl is. Megérti a hozzá intézett magyar szónoklatot, s válaszolni is tud reá tisztán, folyékonyan.¹⁾ S ha szónokolni tudott magyarúl, társalogni bizonyára még jobban. Első sorban természetesen férjével a királylyal. De arra sem volt szükség — kivált a későbbi években — hogy csupán az ő kedvéért idegen nyelvre térjenek át, ha egy-egy főúri társaság gyűlt az udvarba, mely legörömetesebb magyarúl beszélt, mert így tudott legjobban.²⁾ Természetes, hogy a hol annyi idegen megfordúlt, gyakran használtak idegen nyelveket, kivált a latint, és hogy a király többször beszélt eleinte nejével akár latin, akár olasz nyelven, mint magyarúl.

DR. CSÁNKI DEZSŐ.

¹⁾ A győri káptalan könyvtárában levő codexből, mely Bergamói Fülöpnek »De plurimis claris scelerisque mulieribus« írt s Beatrixnak ajánlt művét tartalmazza.

²⁾ Bánfi Miklósról Marino Sanuto állítja, hogy a magyarok kívül nem beszélt más nyelven, még latinúl sem. S mégis megjárta Rómát mint követ. (Történelmi Tár. XIV. 104. l.)

A SOMBOLY-PANKOTAI FÖESPERESTSÉG.

Azt hiszem, kedves dolgot művelik t. Társulat! midőn ezen idénytelen tanulmányban szakértő figyelmöket egy tévútra terelt és vonatkozásában fontos *helytörténeti* kérdésre, hívom föl. Ezen jóhiszemben minden csürés-csavarás nélkül, a szerénységnek jobbra kevésbé szerény hirdetését is mellőzve, mindjárt előljárójában tárgyammal állok elő.

Es ez, a nagy hódítást tett *Zemplén-zombori föesperestség*, melynek azon nagy és eddig hallatlan vádat lobbantom a történelem ítélő széke előtt szemére, hogy kegyeletünkre nem méltó; mert soha sem volt az, aminek oly fennen híreszteli magát, vagyis hogy *a zombori föesperestség nem létezett volna, soha de soha.*

De ez még nem minden, mert a Zombortól elpörölt föesperestségnek még megyét is kell, hogy keressünk, vagy ha az nem lenne többé életben, legalább vidékére és tájékra nézve szükség, hogy magunknak tudomást szerezzünk.

Első tennivalónk tehát az, hogy azon állításban, miszerint *a zombori föesperestség irodalmi tévelygés, és a való épített régi századokbeli Szerencs-vármegye legalább is kérdéses*, — az eddigi történetírói megállapodásnak és uralkodó nézetnek sok gonddal emelt alkotmányáról bebizonyítsuk, hogy nincsen semmi történeti alapja.

Ezután kerületet, megyét kell föesperestségünk számára szereznünk, ha olyan messze távoznunk is a zemplénmegyei Zombortól, amilyen nagy a távolság, hogy földrajzi hasonlattal éljünk »Henczidától Bonczidáig« és föl kell keresnünk a helyet, mely a föesperestségnek nevet adott, ha csak egy téгла vagy kődarab lenne is belőle.

Csak némi sajnálkozással lehet említenünk végtére is, hogy ha mindezek által a történeti igazságok tekintetében lehet is valami nyereségünk, a költőies illúziók kárpotlása nélkül oszolnak szét. A képzelt és regényes színezetű *Zombor vezér* helyére nem lépnek új mythosi alakok; de annál több történeti, való alakkal gazdagúlhat multunknak Pantheonja!

I. Az ál-zombori föesperestség és Szerencs-vármegye.

Az egri káptalan XIII—IV. századi kiválóbb tagjainak névsorában, amint ez az ünnepélyesebb kiadványokban előfordúlni szokott, gyakran találkozunk egy-egy: *Archidiaconus de Sombon-, Sumbun-, Sombun-, Sumbon-, Zombun- és ritkábban Sumbul-lal*.

És ezen merően ismeretlen helynév a nem egykorú átírók és másolók kezéből, még változatosabb alakot öltve került ki és lett belőle *Zambor, Sombor, Sunbury* és sok más egyéb. Hirtele-nében alig tudnánk okmánytárainkból kiböngészni nevet, mely kiírási változataira nézve fölvetett helynevünkkel képes lenne előnyös versenyre szállani.

Az első, ki vállalkozott, hogy megküzd e sok alakú név- *Pro-teussal*, Nováky János († 1827.) egri kanonok és író volt. Ő »*Memoria dignitatum et Canoniorum Cathedralis Ecclesiae Agriensis*« cz. kézirati munkájában a többi között ezen egyház-történeti kérdést is fölveté és igyekvék megfejteni. Azonban kiindulásában tévedvén, a valószínűség fölvilanó bolygótúze messze elvezeté a történeti igazság ösvényétől. Ő, miként figyelmeztető keresztezéseiből még ma is látható, az egri káptalani levéltár jegyzőkönyvi másolataiból s bejegyzéseiből, nem pedig eredeti oklevelekből gyűjté adatait, a hol jobhára *Sombor- és Zombor-ra* kiigazítva találta, miként magam is meggyőződtem az eredeti Sombon- és Zombor- névalakokat. Így történt, hogy az esetleg hibátlan másolatokat figyelmen kívül hagyta és Zombort tekinté helyesnek és a valósághoz legközelebb állónak az általa vizsgálat alá vett hét névalak között. Ő Zombort Zemplénbe helyezé és ekként e vármegyét két föesperestségre szakítotttnak hívé. Tehát a helyes és valódi névalak tekintetében épen arra esett választása, mely csak az elnézés vagy hibás másolat torz-szülötte vala. Különben van része a félrevezetésben *Szirmaynak*, Zemplén egykori monographusának is, ki beszéle *önálló Patak vármegyéről* és aki az általa írt Zemplén-vármegye helynévi leírásában érdemén felül kiemeli *Zombort*, azt úgy tüntetvén elő, mint a mely Árpád alatt telepe vagy birtoka lett volna egy Zombor nevezetű fő-főem-bernek.¹⁾

És Nováky nem maradt követők nélkül, kik közöl, ha ma is él, bizonyára legbüszkébb Balássy Ferencz- és Pesty Frigyesre lenne.

Balássy Ferencz, ki tökéletesen egyetért vele a föesperestség-nek nevet adó Zomborra nézve, úgy vélekedik, hogy ezen zombori

¹⁾ *Notitia topogr. Comit. Zemplén Budae* 1808. 157.

főesperestség a hajdani Szerencs-megyével és nem a Szirmay Patak-vármegyéjével, miként Nováky gondolá, hozandó kapcsolatba.¹⁾ Sőt, még azt is véleményezendőnek találja »*Szerencs megyéről és a zombori főesperességről*« című cikkében a fölkarolt Zombor kedvéért, hogy még maga Szerencs is eredetileg Zomborról fogott elnevezve lenni, alias »*Zombor-vármegye*« volt (illetőleg lehetett volna.)

»Különben — úgymond ő folytatólag és a főesperestséget térképezve — az nem szenved kétséget, hogy a zombori főesperesi kerület *Szerencs* vidékén feküdt s arra szorítkozott, hol most is fennáll a hasonló nevű mezőváros, melytől ezen főesperesség nevét kölcsönözte és habár későbben beleolvadt is a *zemplényi főesperességbe*, mint az egykori *Szerencs* megye beolvadt *Zemplén-vármegyébe*, annak fennmaradt neve is jelzi a vidéket, hol egykor feküdt« stb.²⁾

Pesty Frigyes, ki, és méltán, Balássynknak állításaira szívesen hagyatkozik általán, nem teszen különben a *szerencs-zombori* kérdésben sem; azonban utóbbira nézve annyira haboz mégis, hogy méltán magára vonja mindenik tanulmányozójának figyemét.

»A somboni főesperesség — írja ugyanis az ő sajátos éles ítéletével — sokak előtt rejtélyes, és hogy hol keressék azt, nagyon haboznak. A legkülönbözőbb időkbeli származó oklevelekben az *archidiaconatus de Sumbun* fordul elő, kezdve mintegy 1256. évtől fogva. Hibás leírás vagy olvasás a Zsumbur, Sumbrum, Zionbur, Sumbur, Sambun, Sumbury stb. névalakokat hozta létre és így támadt az a vélemény, hogy ez a főesperesség a Zemplény déli részén fekvő Zombortól vette nevét, és maga Balássy Ferencz vitatja, hogy a zombori főesperesség eredetileg nem volt egy a zemplényivel, hanem csak későbben kapcsolatot azzal össze. A XIV-ik század első felében a zemplényi és zombori főesperesség még egymás mellett álltak fenn. *Nehéz ellátni, hogy a Sombon, vagy Sumbun névalak annyiszor hibából használtatott volna Zombor helyett.*

Mily közel járt hozzá jeles történészünk, hogy Zombor hibás voltát fölismervén, azt elvesse! De ő ingadozik és végre is ingadozása megtörik Szerencs miatt; mert így folytatja:

»Ez a somboni, vagy ha úgy tetszik zombori főesperesség területe összeesett a Szerencs-vármegyéjével és midőn Szerencs-vármegye beolvadt Zemplén-megyébe a somboni főesperesség is egybeolvadt a zemplényivel«³⁾.

A zombori főesperesség azonban talán mégis akkor érezteté lételet teljesen biztosítva, midőn »Anjoukori Okmánytár«

¹⁾ Bartakovics-Emlékkönyv 69. l.

²⁾ Mutatványok a Váradí Regestrumból 43. l.

³⁾ Pesthy Fr. Az Eltűnt Vármegyék I. 146. l.

tudós szerkesztőjét is hívói közé sorolhatá, midőn ő *Zombor* mellett nyilvános bizonytságot tőn¹⁾).

Nem kevés nehézségemre van t. Társulat újabb történetírásunk munka — és tehetségedzett mestereinek ellentmondani és kezök alá szólani; de elvégre is ki kell mondanom azon ma még magában álló vélekedésemet, hogy *a zemplén-vármegyei zombori föesperestség nem létezett soha*; mert

a) a kérdéses föesperestség okmányos czíme nem Zombor, hanem Sumbun és Sombon és Pesty Fr. tudósunkkal szólva nehéz elhinni, miszerint a Sombon vagy Sumbon névalak annyiszor hibából használtatott volna Zombor helyett;

b) mert ezen zempléni zombori, vagy hát zomboni föesperestségnek történeti emlékeinkben semmi nyoma. Föesperestjei 1248 és 1337 között szakadatlan sorban következnek, sőt t. tudósunk Balássy még 1378-ból is ismer egy somboni föesperest²⁾; maga a föesperesti kerület pedig nemcsak ki nem domborodik, de sőt bármily életjelt sem ad magáról, mi az egyházmegyei székhely megyés szomszédságánál fogva több, mint érthetetlen;

c) nem fordul elő az annyira nevezetes pápai tized-lajstromban sem, pedig mi lenne természetesebb, mint hogy a kemeji, és borsvai már szintén elavúlt ős-beosztású föesperestségek mellett tájékozzon a zomboriról is.

A zombori kerületnek a pápai tized-rovatokban való hiányzását feltűnőnek találá maga t. Balássy is, midőn annak indoklására magának időt vőn, imígyen elmélkedvén e dolog felül:

»Hogy a zombori föesperesség e nevezet alatt nem fordul elő, azt annak tulajdoníthatni, hogy a föesperesség *nem a diplomaticus nevezet vagy cím alatt hozatott be a lajstromba*, hanem *Zemplén-vármegyétől*, melybe már azelőtt régen bekebelezve, közönségesen csak zemplényinek neveztetett, s e nevezet alatt jegyeztetett be az említett lajstromba, amit annál inkább állíthatni; mivel ezen tized 1333-ik évi rovatai között az »*Archidiaconatus Zempliniensis*« kétszer jön elő más és más parochiák és lelkészek jegyzékével.... Mely különböző rovatok világosan mutatják, hogy a zemplényi föesperesség hajdan több föesperesi kerületre oszlott, melyek a vármegyéről közönségesen csak *zemplényi föesperességeknek* nevezettek, amiből *alaposan következtethetni*, hogy az említett lajstromban ezen közönséges nevezet alatt foglaltatott a kérdéses zombori föesperesség is³⁾«.

¹⁾ Nagy Imre Anjouk. Okm. másod. kötetének »Névmutatója«-ban »Sombori föesperesek« czímen gyűjtve össze a kötetnek ide vágó adatai.

²⁾ *Bartakovics Emlékkönyv* 71. l. — Idézett állításra még vizsgatérünk.

³⁾ U. o.

Mi ellenkezőleg ezen hiányt a kérdéses zombori főesperest-ségre végzetesnek tartjuk; mert valami az, hogy »*a diplomaticus nevezet- vagy címinek*« három év alatt egyszer sem adatott hely, mi ha hibából esik vala meg, ez ellen maga a zemplényi főesperes tiltakozik és a rovatot kiigazíttatja; mert kerülete után szintén tized fizetésre levén kötelezve, érdekében vala, hogy rajta legyen, miszerint illetéktelenül, idegen területtől való fizetéssel esetleg ne terheltezzék. Különben ezen felfogás ellen, hogy a zombori főesperességnek volt is területe, nem is, fordúl is elő a *diplomaticus* név alatt, nem is, legnagyobb czáfolat a káptalan eljárásában nyilvánul, melynek tagjai közt ekkor még állandó a sum-bun-i főesperes, mi megfelelő joghatóság nélkül ép oly kevésbé érthető, mint ahogy egy fiók-vármegye kis területére szorítkozott-nak alig-alig engedhető meg.

Erdemes tudósunk túlbecset tulajdonít azon esetleges körülmenynek, hogy az első évi rovatban kétszer fordul elő az »*Archidiaconatus de Zemplen*« című jelzet. Természetesen, mert itt az alesperestségekre való későbbi alfelosztás mellőztetett. De ezen eset ismétlődik-e más évi rovatokban? . . És ha még esetleg három fordúlva elő, vajjon szigorú következetességgel három zemplényi főesperességet kellene-e föltételeznünk.

Hogy mi történjék a vele összefort Szerencs-vármegyével, melynek támfala ál-főesperestségünk volt azon igazolt elvnl fogva, hogy *minden ős vármegyének egy főesperestség felel meg és viszont?* Eldöntetlenül hagyjuk. Annyi bizonyosnak látszik, hogy hacsak más nem, de a zombori főesperestség, mely másutt keresendő, nem fogja a bukástól megmenteni Szerencset sem.

De lássuk, hol volt főesperestségünk?

II. A zaránd-vármegyei főesperestség.

Kérdés, szükséges-e bővebb vitatása annak, hogy Zaránd-vármegye az ősalakítású egri püspökségnek alkatrésze vala egy-koron?

Földrajzi talányszerűsége daczára (mert valóban különös, miért osztatott Zaránd-vármegye a közbeeső és Váradhoz tartozó Békés átugrásával az egri megyéhez), komolyabb vita tárgyát nem képezé e kérdés; miért is legyen szabad azt eldöntöttnek tekinteni és a mellette fölhozható okokat tárgyam szempont-jából csupán érinteni.

Az egri egyház-megye alapító levele a nagy tatárjáráskor megsemmisült, és így legrégibb okirat a püspökségre vonatkozólag azon 1261-ben kiadott és átiratában ma is fönnlevő okmány, melynek hitelességét még eddig senki sem vonta kétségbe. Ebben

Zaránd-vármegye is a püspökség érdek-kötelékébe van vonva, amennyiben itt fekvő püspökségi birtokok soroltatnak elő és mellé oly megjegyzéssel, hogy azokat az egyház Szent-István adományából, tehát eleitől fogvást bírja. ¹⁾

Ha az itt elősorolt javak töredékesek lennének, nem tartanánk fontosnak; de így méltán azon gondolatot keltik, hogy joghatóságilag is ezen püspökségnek volt alávetve.

Igy értelmezi azt tiszteletre méltó tudósunk Wenzel is. ²⁾

1271-ben István király megerősítvén atyjának levelét a püspökség régi kiváltságait pedig új okmányba foglalván, abban már névszerint is elősorolja azon megyéket, a melyekben az egri püspökök tized-jogot gyakoroltanak. És ezek között látjuk Zarándot. ³⁾

Csak azon középkori gyakorlatra kell gondolnunk, hogy a püspököknek csak azon megyékben volt tized-joguk, melyek egyházi joghatóságuk alá tartoztak, hogy ezen jog Zarándot az egri püspök hívének és egyházi alattvalójának vallja.

De ha ettől eltekintünk is, történelmileg bizonyos, hogy volt egy időszak, midőn Zaránd-vármegye egri püspöki egyházmegyei terület volt. És ezen történelmi bizonyosságban magának ezen intézkedésnek régisége is szembeszökő; mert azon időszakba vezet vissza, mikor még a váradi és csanádi püspökségek nem léteztek. Zaránd-vármegye a pankotai főesperestségben a XIV-ik században adja egri megyeiségének jelét, azonban hogy e tájban

1) Item villa *Sombol* cum Sombolhegye in toto, que villa est episcopalis, locus curie. Item uilla *Pecher* cum Dusunkzoch és Dusunkbos usque *ad Crisium* ac pulsatoribus et condicionariis Ecclesie, item *Neveg* iuxta *Crisium album* Comitatu de Zarand existentes per beatiss. Regem Stephanum collate, számtalan hibával Fejér *Cod. dipl.* IV. 3. 40.

Ezen birtokot ma már nehéz, hogy mely helyek voltak, meghatározni nem csupán azért, mert kiejtésök és a kiírás között tátongó ürt sejtünk, hanem azért is; mert az idők viharai és a nemzetiség térfoglalása, mondhatni Zarándból is *tabula rasá-t* csinált. Ugy látszik azonban, hogy mindezen birtokok a Fejér-Körös mellett feküdtenek.

1412. táján Nyemegteleke (a korábbi Neveg lehet) és Sombol birtokaira nézve az egri püspök háborítást szenved Derecskey Pál világiosi várnagy részéről, mi ismét e tájra utal. Wenzel: *Sibor vajda* 35. l.

És az egri püspökség még a XVI-ik században is bírja *Peczert* a *pyl-i teloniummal*, és körösi halászáttal, *Zomboregyházát* és *Borostelek-et*, melyek adózásáról többé-kevésbbé érdekes adatokra találunk a központi levéltárakban.

²⁾ Wenzel. *í. m.* 35.

³⁾ Fejér *cod. dipl.* V. I. 157.

szakítottatott volna el más egyházmegyétől, annak semmi peres nyoma, *okmánytárainkban a földrajzi helyzet pedig minden főlhozható indokot megczáfol az újabbkori beosztást illetőleg.*

Végre Fochler Alajos írónk ellenében, ki azt vélé, hogy a *pankotai főesperestség mindig pusztá cím volt, valamint jelenleg az,*¹⁾ és keresztúri ellen, hogy *Zaránd-vármegye hajdanta a nagyváradi egyházmegyéhez tartozott,*²⁾ elég hivatkoznunk a csanádegyházmegyei »Tört. Adattár« szakavatott szerkesztőire, kik a *pankotai apátságot és főesperességet a hozzátartozott plébániákkal a XIII. és XIV. században egri egyházmegyeinek állítják.*³⁾

Azonban ha Zaránd-vármegye, vagy annak jelentékeny része, csakugyan az egri püspökségbe vala bekebelezve: úgy kellett főesperestjének is lenni. Azonban a XIV. század közepéig Zaránd e tekintetben semmi életjelt nem ad magáról. Hol rejtőzik; miért nem tudunk róla semmit sem? — kérdezhetni. És ha főesperestjei mégis voltak, melyik egyházmegyében szerepelnek és kik ők? Hogyan lehetséges, hogy századokon át oly ügyesen és szakadatlanul el tudtak vonulni a közélet és minden észreveszés elül, hogy csak a híréért sem akadunk egy zarándi főesperestre sem, mintha mindnyájok az ismeretlenség szikláihoz lánczolvá, örökös homályra lenne kárhoztatva? Vajjon nem csalékony látszat-e a korábbi főesperesteknek visszahúzódo szerénysége, midőn a későbbiekkel annyiszor találkozunk, hogy dolog csak számba venni is?

Ezen kérdéseknek majdnem mindenikére megfelel azon tételünk, hogy a *sumbuni főesperestség Zaránd-megyének képviselője vala az egri káptalanban*; mert

a) a *sumbuni főesperestség olyan vala, mely a legelőkelőbbel is vetekedett. Megyeinek kellett tehát, és nem oly korlátolt területűnek lennie, milyennek Zombor véletelt;*

b) *elfogadott elv, hogy minden főesperestség egy vármegyét föltételez és viszont. Ha tehát már Szent-István intézkedéséből Zaránd is az egri egyházat uralja vala, korábban kellett zarándi főesperesteknek lenniök, mint ahogy a pankotaiak feltűnnek;*

c) mert Sumbun és Pankota közt érdekes idő viszony van; figyelmet érdemlő egymás utánban jelentkeznek ugyanis, mit azonnal észreveszünk, ha az ide vágó adatokon végig tekintünk.

1. 1248. **Jacob. Ad. de Zombor** *Fejér Cod. dipl. IV. 2. 26.*

Nováky »Memoria dignitatum«-jában, honét Fejér átvette: Jacobo de Zombor.

¹⁾ Bartakovics-Emlékkönyv 244. 1.

²⁾ *Compend. Descriptio Episcopatus et Capituli M. Varamiens. 5. 1.*

³⁾ *Tört. Adattár 1871. 37. 1.*

2. 1255. **Jacob.** de Sumbun. Wenzel. *Árp. Ú. Okm.* VII. 407. és 408.
3. 1256. » de Sumbur. Fejér IV. 2. 396. Ugyanezen kivonat Novákynál J. de Sumbun.
4. 1259. » de Sumbun. U. o. 515.
5. 1271. **Anthon. de Sumbun.** Nagy Iván *Hazai Okmt.* VII. 132.
6. 1275—6. » de Sumbun és *Zumbun.* Wenzel XII. 157., 185. és IX. 163. Föesperestünk úgy látszik éneklő kanonok lett.
7. 1278. **Dominic. de Zsumbur.** Fej. V. 2., 403. és IX. 5., 283. de *Sambon* hibás **1383**-ik kelettel.
8. 1283. **Nicolaus de Sumbun.** Wenzel XII. 403.
9. 1287—8. » de Sumbun és *Zumbun.* Wenz. XII. 460. 473. és a Haz. O. VII. 205.
10. 1291. **Bernardus de Sumbul.** Nováky »*Memoria dignitatum*« etc. 10.
11. 1293. » (*Renaldus de Sumkun*) Wenz. X. 125.
12. 1296. » de Sumbun és *Sumbur.* Wenz. X. 222. és 226.
13. 1297. » d. *Sumbrun, Semban, Sumbun.* Fej. VI. 2. 107.; Bernold. d. S. Wenz. XII. 608.; X. 282. és 283.
14. 1299. » d. *Sumlen és Sumbun* Nováky 11.; Fejér VI. 2. 215.
15. 1302. » (Bernald.) de Sumbul. Nováky »*Memoria* etc.« 13.
16. 1311. **Paulus de Sumbun** i. m. 14.
17. 1318. **Jacobus II. de Sumbun.** Nagy Imre Anj. O. I. 492.
18. 1319. » » » Nováky i. m. 15.
19. 1321. » » » u. o. 16.
20. 1322. mag. » » » Anj. O. II. 54. és 58. (de Sombon)
21. 1323. **Petrus de Sumbun.** Nováky i. m. 16. 1.
22. 1324. mag. » » » Chanadin püsp. helynöke Anj. O. II. 195., 206. de *Sombun* u. o. 171.
23. 1325. » de *Zombun* u. o. 233.
24. 1326. mag. » archidiaconus de Sombon és püspöki helynök u. o. 246. Petrus *Zothmar* Wagner: *Analecta Scepus.* 447. és Fejér jegyzete VIII. 3., 132.
25. 1327. » **de Sunbur.** Fejér VIII. 3. 254.
26. 1329—30. » **de Sombon.** Anj. O. II. 431. de *Sombor.* Nováky i. m. 18. de *Sumpbun* Károlyi *Okltár* I. k. 76.

27. 1332. »Nos magister Petrus archidiaconus de *Sombon* de ecclesia Agriensi generalis vicarius Chanadini archiepiscopi strigoniensis« *Anj. Okm.* II. 567. és 599. Elhagyta tehát, Csanádhoz szegődvén, megyéjét. De mint látszik, a somboni főesperestséget megtartotta, ugyanis nem csupán ő él vele, de egri volt társai is említik okmányaikban. Pecsete tojásdad volt, de csak töredékében bírjuk. — Ő zárja be, 1333—1336 közti időből okmányunk nem levén, a sumbun-sombon-sumbuli esperesek sorát.
28. 1337. **Nicolaus de Panhotta.** Nováky i. m. 21.
29. 1339—48. **Andreas de Pankota.** U. o. 22. és Wenzel. Ár. Ú. Okm. VII. 409.
30. 1351. » » » Nováky i. m. 25. A következő évben Zempl. főesperesként szerepel.
31. 1353—9. **Nicolaus de Pankata.** *Zichy Ok.* II. 538., III. 157.
32. 1361—1370. **Benedictus de Pankata.** Nováky i. m. és Zichy Ok. III. 405., *Károlyi O.* I. 285.
33. 1377—1393. **Nicolaus dictus Buza de Pankota.** Novákynál i. m.
34. 1396. **Michael de Pankota.** U. o. Miként látszik nem sokára meghalt.
35. 1397. **Petrus de Pankota.** U. o.
36. 1400—25. **Joannes de Pankotha.** U. o. és *Hazai Oklt.* I. 351.
37. 1456. » » » Nováky i. m.
38. 1492. **Gyulai Kálmán** (Colomanno de Bywla utriusque uiris doctore de Pankotha *Hazai Oklt.* I. 447.)
39. 1492. *Estei herczeg-Hipolyt bíbornok, püspök.*
40. 1500. *Lárdus Tádé*, az előtt ungvári főesperest. stb. stb. stb.

Forrásainknak utána nézve, azon tapasztalatra jövünk, hogy a kettő egyidejű létezésének semmi nyoma. Nem fogunk oklevélre akadni, mely azon évről sumbuni és pankotai főesperesteket mutatna föl. Míg a somboni virágzik, addig a pankotai nem ad magáról életjelt, mi elgondolva föltevésünktől, annál különösebb, mert a zárand-vármegyei főesperestség egyidejű levén az egyházmegyével, kellett főesperescinek lenni Pankota föllépése előtt is. És megfordítva, amint Pankota föllép, Sumbun némúl el örökre¹⁾.

¹⁾ Egy íménti ígéretemnél fogva erre vonatkozólag Balássy Ferencznek tévedését kell kiigazítanom. Erdemes tudósunk írja: »Nováky József említett kéziratában azt állítja, hogy a *sombori* főesperes okleveleinben legutoljára *1337-ben* találtatik említve, s azután többször sehol sem fordul elő, hanem mindig egyedül csak a zemplényi (mondhatta volna: *pankotai* főesperes említettik; *De ez nem áll*; mert még *1378-ban* egy káptalani kiadvány záradékába a *sombori* főesperes a zemplénitől megkülönböztetve

Az eltűnő főesperesség virágzó korában semmisül meg; és a lát-szólagosan új Archidiaco natus olyannak mutatja magát tekint-élyre és birtokra, minők régi megizmosodott társai. Ezen körülmé-nyek kapcsolatban a fönnebb mondottakkal nyilvánvalóvá teszik, hogy mindkettőben egy, és ugyanazon főesperességről van szó, a *Zaránd-v.-megyeiről*. És ezekben talán elégséges indokokat hoz-tunk föl a sumbuni főesperestségnek zarándmegyeisége mellett.

Az különös, hogy míg a főesperestségek általában, úgy neve-tesen az *egri egyházmegyeiek* mind a vármegye után nevezet-nek, péld. hevesújvári, borsodi, patai, kemeji, szabolcsi, úngi és borsvai főesperestségnek az illető megyéknek politikai nevezete szerint: addig ez *sumbuni*-nak (de Sumbun) és később *pankotai*-nak mondatik a helyett, hogy zaránd-megyeinek nevezessék.

Azt nem hisszük, hogy *Velek-vármegyéje* kezdetben mind-járt földarabolva csak részben és esetleg Zaránd, a székhely kizá-rásával kebeleztetett volna az egri püspökségbe. Arra okmányos bizonyoságuuk van, hogy az egri püspökségnek Zaránd-vármegyében birtokai voltak. Alaposnak ígérkezik azon föltevés is, hogy ezen birtokokon keletkeztek az első virágzó egyházak. És így eshetett meg, hogy a püspöki »*honorum caput*« egyházilag megelőzte a megye székhelyét, és a főesperest helyettese is itt lakott, és innét írta magát későbbben is a megye főesperestje.

említtetik« És ezen ellentartó nézet igazolására hivatkozik Fejér IX. 5. 283-ra, hol 1378-iki egy okmány csak ugyan illetén záradékkal bír: »presentibus tamen Magistro Anthonio Cantore, Thoma Lectore, Miko Custode, Marco de Patha Ladislao de Zemlen, Vrbano de Zobolch, Petro de Vngh, Paulo de Borsua, Paulo de Kemey, *Dominico de Sumbun* Archidiaconis et aliis multis. Ao. D.M^oCCC^oLXX^oVIII^o regnante *Ludorico*, illustri rege Hungarie, Strigoniensi sede vacante. Stephano Koloczensi Archieppo et dmo nro venerabili patre Andrea, episcopo Agriensi existentibus.« — Ezen oklevél kerekszámban 100 évvel fiatalabbnak van véve, mint a minő valójában; mert nem tekintve azt, hogy 1378-ban csakugyan volt-e, nem-e üresedésben az eszterg. érseki szék, István volt-e kalocsai ér. és András egri püspök? — nekem 1278-ból van egy okmány-másolatom, melynek zársorai czek: »Presentibus canonicis magistro Anthonio can-tore Thoma lectore Micone custode marco de patha vrbano de Zobolch petro de vngh Paulo de Borsua paulo de Kemey Dominico de Sumbun (Sumbun) archidiaconis et alijs multis. Anno dni M^oCCC^o septuagesimo octavo regnante *Ladislao* illust. rege vngar. strigomensi sede vacante, Stephano archiepo Kolocensi et dno nostro seu patre andrea dei gracia episc. existentibus« Avagy nézzük az egri káptalan 1278. és 1378-ik évi tagjait, és lássuk a Balássy idézte névsort melyik század uralja a kettő közül, Fejér tévedése nyilvánvaló.

A főesperestség másik nevének, a *pankotainak* előtérbe nyomulásánál az ottani prépostságnak lehetett ismét befolyása. Hogy mennyiben és nem épen a kettőnek egyesítése által? erre megfelelni elégtelenek okleveleink. Ezen áthelyeztetés a pápai tizedek korában megvolt már¹⁾, de a káptalan a bevett nevezetetégtől egészen a főesperestségek rendezéseig, mi 1337. táján történt,²⁾ használta.

Végül magát a főesperestségnek nevet adó *Sumbunt* kell érintenünk. Zarándban Sombon helység nem lévén, indokolt azon föltevésünk, hogy az egykorú Somboly (a máskor Zombon és Zomboregyháza néven előforduló) helynév értendő alatta.

Hogy *Sombon* volt az eredeti névalak, mely főesperestségünk alakulása korában is dívott, a káptalani szívós használat is bizonyítja. De 1261-ben a másod alapító már *Sombol*-nak és jobbára így fordul elő későbbben is. Somboly hanyatlása és elidegenítése a török világ korára esik Egy 1564-iki összírásban még ezt olvassuk róla: »Somboly eppi Agriensis 5 $\frac{1}{2}$ portae« (kamarai levéltár); ma már csak puszta terület Simánd határában.

*

És ezzel végeztem. A Zaránd-vármegyei két néven is feltüntetett főesperestség az egri főkáptalanban hagyományilag most is fenntartatik; mert daczára annak, hogy 1711 után véglegesen elszakított az egri megyétől Zaránd-vármegye,³⁾ az egri káptalan dicséretes szívóssággal ragaszkodik ma is egykori kebelbeli főesperestségéhez, mely utóbbi pankotai nevén a királyi felség által a káptalan idősb hetedik tagjának adományoztatik.⁴⁾

Ily ősz, maga az első szent király által alkotott intézkedés valóban meg is érdemli a hagyomány kegyeletos emlékét!

KANDRA KABOS.

¹⁾ Balássy: *Regestrum Decimarum papalium sexennalium Dioecesis Agriensis de Annis 1333, 34. et 35. 45. l.* »Nota, quod Magister Syxtus de Panchota (csak plébános lehetett) pro Sacerdotibus de eadem dedit et persolvit 3 Marcas Budenses et 10 pensas Parvor. Denariorum, quos portavit Dominus Prepositus Dmno Jacobo« és a 81-ik lapon: »It. Archidiaconus de Pankata«.

²⁾ Mikor a többi között *Kemej* a főesperestségek közül töröltetett a sárosi pedig *Tarczafő*-czímen önállósított.

³⁾ Telekcsy István püspök 1711-ben még törvényül mondja ki a pankotai főesperestnek, hogy: »Ejus officium est visitare comitatum de Zarand, proximis praeteritis annis Divina ope a jugo turcico liberatum«.

⁴⁾ Jelenleg ft. *Kovácsóczy István* apát-kanonok úr viseli a pankotai főesperesti czímét.

KÜLÖNFÉLÉK.

ISMERETLEN MAGYAR KÖRÍRATÚ PECSÉTEK.

A »Századok« 1868-ik évi folyamában ösmertette volt a Kis-Kún kerület ismert legrégibb pecsétje, mely Halas város, mint legrégibb székhely levéltárában maig is meg van ily köríráttal: SIGILLVM. I. DISTR. MIN. CUMAN. RENOV. 1736. Ezután a »Századok« 1870. 309. lapján közölve volt a hajdan Kolbászsзык nevet viselt mai Nagy-Kún kerület régi pecsétnyomója, mely a nemzeti muzeumban őriztetik ily köríráttal: SIGILLVM: O: SEDISCVMAN. KOLBAZ: ANNO 1660.

Közelebb a budai kamarai levéltárban sikerült felfedezni Kolbászsзыкnek egy még régibb pecsétjének lenyomatát; ez egy papírra nyomott kerek pecsét, két cméter átméretű, külső szélén apró czifrázatokból — hármas lilium formákból álló koszorú, ezen belől tisztán kivehető következő magyar körirat: KOLBAZ. ZEKL. KVNOK. PECETI. évszám nélkül, a köríraton belől egy hatszögű, alól hármas gömbölyűségben végződő paizs, tetején hármas liliummal, közepén három függőleges — fát, folyót vagy lándzsát mutató ábrával. E pecsét arcza két levélen fordul elő, melyeket 1629. sept. 27. és oct. 21. Marjalakáról »Szabó Máté kún kapitány« ez aláírás alatt intézett a jászkunság akkori főkapitánya — vagy mint a levelek címén áll: fő gondviselőjéhez Ketzér Andráshoz többféle hivatalos ügyekben.

Hogy ezt megelőzőleg Kolbászsзыкnek volt-e hivatalos pecsétje s az mi köriratot viselt, történelmi adat hiányában biztosan meg nem határozhatjuk. A XVI-ik század második felében 1563-ban Köles Benedek, 1577-ben Csösz Dénes említettnek mint Nagy-Kún kapitányok.

1593-ban kitört a 15 éves török háború, mely a Nagy-Kún-ságra elébb nyomort s ínséget, utóbb végpusztulást hozott. Szi-nán 200 ezernyi serege Giraj tatár khán, krimi és nagoji tatárok-ból álló százezerre menő hadaival egyesülvén, ezek e hadjárat alatt fel s alá vonúlva a védtelen sík földön levő Nagy-Kún szállásokat rabolták, pusztították, végre tűzzel-vassal romba döntvén, a még a fegyver és rabláncztól megkímélt Nagy-Kúnok szét-

menekültek, s szállásaik több évig üresen, pusztán állottak, nagy részők a Sárret ingoványos szigetei mellé Nagy-Bajomba vonták meg magokat.

Midőn a nagy hadjárat bevégeződött, elébbi lakhelyeikre vissza akartak szállani, ebben azonban a hajduk kapitányai által meggátoltattak, mígnem 1612. aug. 15. Mátyás és Bátori között létrejött béke 6. pontjában elrendeltetett, hogy a kúnokat és jászokat, kik a nádorispánsághoz és a kormányhoz tartoznak, Nagy András és társai erőszakkal továbbra is le ne tartóztassák, hanem elbocsássák, hogy kiki szállhasson lakóhelyére.

Thurzó György elfoglalván 1609. dec. 10 én nádori hivatalát, a jász-kúnok főtisztjévé Ketzer Endrét nevezte ki, kire az elszéledt jász-kúnoknak elébbi szállásaikra visszatelepítés nagy feladata várakozott. Ketzer 1613-ban felszólította levélben a nagy-kúnokat hazatérésre, igérvén, hogy gondjokat viseli s ősi szabadságaik megerősítésében munkás lesz. Erre a »nagy-kún-ságiak mostan Bajomban és egyéb helyökben is nyomorgók Farkas János, Chirik András és a többi« az évi dec. 22-én kelt levelükben Szoboszlóról azt válaszolták, hogy jó néven veszik a gondviselést, de »télvíz idején jó kéjükön nem kívánunk búdosni« hanem tavaszra kelve örömet haza költöznek a maguk telkére, s arra kéri Ketzert, »hogy ezután is olyan erősségöt szörözzön, hogy se urak, se nömössek hozzánk ne árthassák ügyeiket, hanem az mi régi szabadságunk szerint mindön helyeinkből kiszállhasunk.«

Marjalaka és Karczag-Újszállás elmenekült lakosai 1614-ben megújították haza térhetés iránti folyamodásukat a nádornál személyesen, elmondván, hogy nekik »tulajdon hajlékok kedvesebb lakásuk, mintsem az mások fényes palotájuk« s kívánnának is előbbi saját lakhelyökre visszaszállani és ott építeni, s erre a további háborgatások ellen úgy a nádor, mint a török részéről felszabadító levelet kértek. Thurzó ezt nekik a maga részéről nemcsak megengedte, hanem e végett 1615. mart. 9-én kelt levelével az egri pasát Ibraimot is megkereste. A visszaszállás azonban lassan haladt, mert Ketzer Endrét Jász-Kún főkapitánynya kinevező levelében Thurzó nádor 1616-ban Karczagújszállást, Márialakát és Túrkevit még mint pusztákat említi; úgy hogy e községek csak Thurzó Szaniszló nádornak 1622. jun. 18-án kelt levelében fordulnak elő, mint újra megszállottak.

Így telepedtek vissza lassanként a jász-kúnok régi elhagyott szállásaikra a nádor védelme alatt, s rombadőlve talált házaikat felépítették, családi községi s egyházi életüket rendezték. E visszaszállásnak több emlékjelei maradtak fenn. Kún-Sz.-Miklós — hihetően az első futáskor elveszett pecsétje helyett 1602-ben

készítettett újat, Szabadszállás egy régibb pecsétnyomója is az 1622 évszámot viseli, majd a szabadszállásiak elpusztult egyházukat is kijavították, mint ezt egy régi gerendán talált 1628. építési év mutatja. Ugyanezt tették a jászkisériek is.

Hasonlóan a Nagy-Kúnságban a karczagiak 1633-ban egyházukat toronnyal s haranggal ellátták. E visszaszállás emlékjelétül kell tartanunk Kolbászséknek fentleírt magyar köriratú pecsétét is, mert a nagy-kúnok már 1629-ben kilencz községet benépesítettek, melyek a pusztán maradt 11 régi nagy-kún-szállás területét a nádortól évi 300 frtért vették ki haszonbérbe. A visszatelepedett nagy-kúnoknál a kapitányságot Szabó Máthé viselte, ki Marjalakán lakván, innét vezette a Nagy-Kúnság kormányzatát, buzgó és erélyes tisztviselő volt, sűrűn levelezett a főkapitánnyal Ketzerrel, ki előtt úgy a községek, mint egyeseknek panaszait, ügyeit hathatósan előmozdította. Tartott széküléseket, s mint egy 1629. sept. 27. Ketzer főkapitányhoz intézett levele mutatja, erélyesen felszólalt az ellen, hogy — a mint hallja — Ketzer Turkevi Nagy-Kún-Szállást »az németh császár Urunktól« felkérte és meg is nyerte adományba; »az turkevi nemes atyáinkfiai ezt megértvén, meg akarnak vala futamodni előtte, de mi egyenlő akarathból megtartóztatók őket,« s most íme megírja, hogy Kevi mindig Kúnság és nem jobbágyhely volt, mikor megülték is, az kúnság fejében ülték meg, s ha valaki őket az kúnságtól el akarja szakasztani, ők soha azt az urat nem uralják. hanem mindjárt mennek és pusztán hagyják; »szép dolog is volna, hogy mi — úgymond — az kúnság fejében ültük meg, s más az késhöz nyuljon, és őket bírja; emlékezzék meg ígéretéről, mely nem az vala, hogy Uraságod szaggasson meg minket, hanem inkább Uraságod legyen nekünk oltalmazónk;« értesítse tehát, igaz-e, hogy tudják magokat mihez tartani, s hogy eláll-e uraságod mellőle vagy sajátjának akarja tartani. Végül határozottan kijelenti, hogy ők sem Túrkevit, sem »annak az asszonynak« Móricz Kabát nem engedik bírni, hanem, ha különben el nem állanak mellőle, készek a nádorhoz, sőt császár urukhoz menni panaszra. Hogy erre mit válaszolt Ketzer, nem tudni, azonban az tény, hogy mind Túrkevi, mind Móricz Kaba mind e mai napig megmaradt a Kúnságban.

Ezen tevékeny, erélyes nagy-kuni kapitány őrizte, sőt talán készítette ezen egyszerű művészettel bíró pecsétet akkor, midőn a nagy-kúnok régi szállásaikat újból megszállván, Kolbászsék ismét megalakult s hivatalos működését megkezdette.

Eddig ezen pecsétet kell Kolbászsék legrégibb pecsétének tartanunk, mert hogy ezt megelőzőleg bírt-e s mily czímerű pecsétet, erre nézve történeti adatunk nincs. E pecsét magyar körirata ezen, még latin köriratokban gyönyörködő korból szinte

egy bizonyítékot szolgáltat a régi jáász-kúnok magyar nyelve s nemzetiségére nézve.

Nem fejezhetjük be sorainkat a nélkül, hogy Makó és Holdmező-vásárhely városoknak eddig nem ismert két régi pecsétjéről is meg ne emlékezzünk.

A magyar kamarai budai levéltárban a m. kamarához intézett levelek terjedelmes csomagjában tett történelmi kutatásaink közben találtunk egy magyar nyelven írt s a kamarához intézett kérvényre, melyben a makóiak fel- s alájáró hadak által okozott kárvallásaikat panaszolják; e kérvény bezáró szavai ezek: »Datum ex oppido Makó Septembri die 26. 1617. Mi szegény megnyomorodott Makóyak szolgálunk alázatosan Nagyságtoknak és híven;« ívrét kérvényen egy papirba, nyomott kerek pecsét van e körirattal: MAKÓ VARÁŠ. PECZETI. — évszám nélkül — — közepén egy kereszt, melyre egy kígyó van tekergözve lefelé lógó fejjel, a kereszt tetején egy madár a kereszt mellett balról M/P betűk.

Ugyan e csomagban találtunk egy hasonló kérvényt magyar nyelven e befejező szavakkal: »Datum Mezzüvásárhely + 3. Decembris anno 1617. mi megnyomorodott Mezzüvásárhelyiek,« szinte kárvallásukat panaszolják a m. kamarának, a kérvényen kívül papirba nyomott kerekpecsét e körirattal: HODVASARHELI PESTENI PETÖR, ezen belől paizsban félhold és csillag, szép művészi kivitellel, szinte évszám nélkül.

E magyar városok régibb történelme ez ideig kevésbé van felderítve, mert Palugyay is Békés-Csanád és Csongrád-megyék leiratában Makóról ennyit ír: régi oklevelei elhamvadtak, annyi azonban kétségtelen, miként a XVII-ik században, sőt még a XVIII-ik elején királyi mezőváros volt: Vásárhelyről pedig azt említi, hogy ennek viszontagságait, majd a XVII-ik század végéig vastag homály fedi.

E homályt ugyan mi sem vagyunk képesek eloszlatni, de talán azok, kik ezzel tüzetesen foglalkoznak, a fentebbiekben némi érdekes adatot fognak találni. GYÁRFÁS ISTVÁN.

EGY ADAT TÜZES GÁBOR ÉLETÉHEZ.

A »Századok« múlt 1882 évi folyama két ízben közölt életrajzi adatokat a népszerű Ferenczes szerzetesről Tüzes Gáborról, ki pyrotechnicai ismeretei s harczias szellemével hazánknak a török iga alól fölmentésében nem csekély szolgálatot tett, kinek azonban ekkoráig biztossággal valódi nevét sem tudjuk. Thaly

Kálmán szerint ugyan Gabrieli Raphaelnek hitták volna; de engedje meg fentisztelt tudósunk kijelentenem, hogy én, az általa (Századok 1882. X. 852—53) felhozottakkal, Tüzes Gábor valódi — vagyis családi és szerzetesi nevét nem látom még kétséget kizárólag megállapítva; s azt hiszem, hogy a Gabriel nevet sem családi — hanem szerzetesi nevének, — a Raphael név használatát pedig, úgy, mint Némethy Lajos úr, tévedésnek tartom. Véleményemet pedig a következőkre alapítom: 1. Honfitársai, tehát éppen azok, kik legjobban ismerhették, Raphael néven nem említik. 2. Köztudomású dolog, hogy valamint az u. n.: kolduló barátok — akik közé Gábor is tartozott — egymást rendesen szerzetesi nevökön említik: úgy a világiak is, őket utánozva, szerzeti nevökön szótkák azokat nevezni s családi — vagy vezetéki nevét, még a legkedveltebb s legnépszerűbb szerzetesnek is alig tudják, vagy ha tudják sem használják: Példa rá Fráter György.

Egyébiránt ez alkalommal nem Tüzes Gábor valódi nevének meghatározásához — hanem ahhoz kívánok egy adatot szolgáltatni, hogy a hős »barát úr« Buda visszafoglalása után még egy évtizeddel később is hadi szolgálatban volt és a parancsnoksága alá rendelt tűzérsséggel s »tüzes szerszámmal« Csallóközön átvonultában Somorján is megfordult.

Tekintetes nemes vármegye!

Végzetetlen adózásinkat (kivel nemcsak mink tartoznánk) kényszerítünk nagstok s kglmeket eleibe terjesztenünk: Miképpen még nemzeti Albert Jakab úr szolgabíróságában, hogy szeret nem teheti hirtelen ő kglme, attunk 350 szapú zabot és 600 kenyeret; a tatároknak pedig, fogadást tévén az tatár chám, hogy se égetni se pedig embereket nem fogatat egész Csallóközben adtunk in specie 220 aranyat, 100 vágó marhát, 47 szekér kenyeret, 7 szekér zabot, 2 szekér árpát és két csikót. Reggeltől fogva táplálván a nemes vármegye rabjait, csak a kenyér ára tesz többet száz tallérnál. Most nem régen vice ispán úrnak parancsolatjára bizonyos malefactoroknak executiótól a mesternek megfizettünk, mely most is hátra van. A condescensiókkor pedig kit egész Csallóköz jól tud, Samariát el nem kerüli, akár fölül akár alul jöjjön mindenkor beszáll, sok költségünkre és forspan adásunkra, ki miatt sok adóságokkban ejtettük magunkat, úgy hogy talán gyermekeinknek gyermekei sem fizethetik meg. *Most pedig utólszor, hogy Pater Gabriel barát úr az tüzes szerszámmal által költözött volna Csallóközben, és a vizek miatt benn rekedett, harmadnapig 80 szekérrel 500 és több marhákkal és 300 emberrel rajtunk maradt, és borral, hússal, kenyérrel, abrakkal, szénával költött tartamunk, azután elindulván tőlünk elegendő forspantot kellett adnunk, de másod napjára ismét visszatért reánk, és negyed napig maradt megint rajtunk, jól lehet részét az ökröknek és béreseknak ki vitette a falukra de csakhamar reánk tértek, kiknek rendelt ugyan nem-*

zetes vitézlő Szenté Bálint úr több urakkal a falukról forspantot, de nem jövőn, ismét magunknak kellett elegendő forspantot subministrálnunk, kinek részét egész Nyitraig vittek volt, a hová egész vasas szerünk vagy on most is. Visszajövet pedig a kóborlók embereinket megfosztották. Könyörgünk alázatosan Nagstok s Keglmek látván proportionalis refusióra való méltó instantiánkat, méltóztassék nagstok s kglmek refusióra való mediumot rendelni. Abbeli kglmes gráciáját és refusióját nagstok s kglmek megszolgálunk el nem mulasztjuk, jó választ várván s maradunk nagstoknak s kglmeknek

alázatos szolgálja

Somorja városának bírája, Tanacz és az
egész Kőszeg.

Kivül: Tekint. nemes Posony vármegyéhez

alázatos supplicatiónk.

Hátirat: Introscriptae Instantiae ad feliciora tempora relegatae

Inclj: Cottus suo tempora habitura condignam rationem. Ex Generali Congr. Inclj Cottus Poson die 26. Febr. 1697. Posony celebrata.

Per Juratum ejusdem Notarium.

Somorja város levéltárából közli:

KISFALUDY ZSIGMOND.

BOSZORKÁNYTÁRGYALÁS A MÚLT SZÁZADBAN.

Könyves Kálmán királyunk decretálta ugyan, hogy boszorkányokról szó se legyen; daczára ennek utóbb is századokon át sokszor volt szó, sőt szerencsétlen áldozat boszorkánysági vád és bűnvizsgálat tárgyában. A habona s vakhit nem veszett ki ugyan korunkig, hanem a törvénykönyvekből, a hatóságok hivatalos tárgyalásaiból mégis már régebben kitörölte a boszorkánykodás középkori fogalmát a felvilágosodottság, a positiv tudomány vívmánya. De mégsem oly későn, mint szeretnők hinni, mert íme egy, ha nem is anyagilag, de elvileg jelentékeny adat az ellenkezőről.

1745. Ápril 22-én Vág-Ujhelyen Nyitramegye törvényes bizonyossága tanukihallgatást eszközöl boszorkány ügyben: ugyanis Beczkón lakó gróf Esterházy Sofia vádoltatván, hogy boszorkányokkal közlekedik, ilyeket alattomban magához hozat, és boszorkány üzemekre segédkezésül használ stb. mely céljaira szolgáló közvetítő is denunciáltatott. — Hogy a boszorkányság vagy efféle ki nem stílt és merő tagadásokra vezetett a vizsgálat? nem tesz semmit; elég az, hogy még a múlt századnak közel közepe felé a megkeresett közhatalóság egész komolysággal ráadja magát minden megjegyzés nélkül és nekimegy a feladatnak, ez által hivatalosan elismervén, hogy boszorkányok és boszorkányság még

valóban létező tárgyát képezhetik bírói nyomozásnak. A sajátkezü aláírásokkal s pecsétekkel ellátott hiteles jegyzőkönyv megvau családi levéltáramban (A/M Mednyánszky-osztály.)

BR. MEDNYÁNSZKY DÉNES.

GERJEN KÖZSÉG PECSÉTJE.

A »Századok« 1868-iki évfolyama 210. lapján régi magyar pecsétek között Gerjen község pecsétje is felemlítettett, mint igen nevezetes, mert a XVI. századból származó; a többi leírás azonban nem egyez egészen a valósággal. E pecsét csakugyan nevezetes, mert Gerjen község lakosai eredetükre nézve a tatárok maradékai. mint azt első tekintetre különösen az öregeken még most is látható lencse-szemek, felkondorodott kicsiny orr, s az előre domborodó tökalakú fő, a Béd, Taba sat. nevek, s ezeket viselő individuumok zoologai jellege eléggé bizonyítja (pl. a most is élő öreg Taba Páter, Vajikka András, a pap, kinek a beszéd modora is ily eredetre vall.) E tatáriveradék a határ egy részének, 6 holdat tevő Várad domb körül lévő nádas és bozótban — mert akkor az egész határ az volt, — húzta meg magát, halászatból s madarászatból élve. E foglalkozására s a halak és madarak nagy bőségére vall a pecséten látható vad kácsa s az e fölött lévő evező lapát (nem galamb és nyíl, mint a hivatott évfolyamban előadatik.)

A Várad domb környéke azonban idők folytán nem lévén elegendő a megszorodott népességnek, a község áttelepedett azon helyre, melyen az 1844-iki nagy tüzvész a nád fedelű templomon és paplakon kívül egészen elhamvasztá. A község házával igen régi s becses iratok is oda veszttek, csak a pecsétnyomó maradt meg a bíró nyakravalójának végébe kötve, melyet mindig magával szokott hordani.

E pecsétnyomó alsó, nagyobb pecsétlapja a fenebb említett kácsa és lapát körül GERGJEN-FALU-PECSÉTJE körirat olvasható, míg a felső kisebb pecséten a Pecsétye helyett PE-CSEITJE áll. Az évszám a nyélbe vésve egy felől 1525, más felől 1526, mit hogy lehessen 1520 vagy 1540-nek olvasni, nem értem; ez nem akar mást mondani, mint hogy a kisebb pecsét 1525-ben, a nagyobbik pedig 1526-ban készült, mire a metszet és betűk határozottan vallanak.

Az említett tüzvész után a község lakói, nem fogadván el az akkori földesuraság terhesebb feltételeit elfogadni, a Duna mellett fekvő gyümölcsös kertjeikbe, az uradalom által az odahagyott eddigi lakhelyük fejében kárpótlás mellett telepedtek ki, hol máig is fennáll a nagyközség.

LOVCSÁNYI GYULA.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Frédéric II. et Marie Thérèse d'après des documents nouveaux 1740 — 1742. par le Duc de Broglie del'Academie Française. Paris Calmann Lévy 1883. 2. kötet.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A történetírás terén két szélsőség szokta figyelmünket magára vonni. Az egyik részen oly munkák kerülnek elénk, a melyekbe egy pillantást vetni elég arra, hogy lássuk, mikép szerzőjüknek még csak gondolatában sem fordúlt meg az, hogy a czímül fölvetett korszakot alaposan megismerje, átértse s mint igazi ismerőst velünk megismertesse. Látjuk, hogy tulajdonkép nem is a történelem kedvéért van a munka írva, hanem hogy szerző egy vagy más politikai, vagy társadalmi eszméjét a ma is főnálló és mindenkitől ismert viszonyok nyügétől függetlenül adhassa elő. Ily történetírásnak különösen nagy divata volt a múlt századi philosoph íróknál (nálunk is, p. Laczkovich), majd e század romantikusainál, de bár számban és jelentőségben csökkenve, most sem szűnt még meg egészen.

Ezzel szemben foglal állást a másik iskola, a mely napjainkban igen nagy teret foglalt el. Származott ez részint abból a visszahatásból, a mely a történetírást politikai és társadalmi eszmék küzdőterévé tevő módszerrel szemben keletkezett, részint abból az esetleg épen találkozott körülményből, hogy napjainkban lehullott a legtöbb levéltár ajtajáról a zár. A történetírók szabadon járhatnak ki s be. Eléjük akad az addigi elcsépelt adatok helyett a sok-sok még senki által nem használt oklevél, ügyirat, levelezés. Első pillanatban mind érdekesnek tűnik fel. A szorgalmas bűvár lemásolja mit ír egy kecskeméti polgár egy országgyűlésről, sőt még egy Trencsén-megyében végrehajtott tizenhatod-rendű hadi műveletről: mindegyik megérdemli a figyelmet, hiszen mindegyikben van valami eredeti, valami érdekes. Így gyűl össze egész halmaz kivonat és másolat: érdekes dolgok, de gyakran egy bötűvel sem változtatják meg a képet, a melyet arról az egyénről vagy eseményről a történetírás már is alkotott. Mindazáltal megíratik a könyv vagy a tanulmány nem

azért, mintha szerző akár tudná, akár csak akarná is a könyvnek névleg tárgyát képező egyéniséget vagy eseményt lefősteni, hanem azért, hogy legyen bizonyos központ, a melyre akgyathassa aprólékos adatait.

Íme itt a történetírás két szélsősége: az egyik könyvet ír, hogy ideákat, a másik, hogy egy a szakemberek között igen használt kifejezéssel éljek, hogy skarlétákat értékesítsen s nem azért, hogy azt tegye, a mire őt tárgya kötelezné.

Természetesen sok az oly munka, a mely ezen alaphibák mellett sem egészen értéktelen. A sok hibás eszme mellett akad egy-egy oly gondolat, a mely világosságot vet a kérdés egyik vagy másik oldalára s a sok aprólékos adat között olyan, a mely csakugyan becses, nemcsak valamely szempontból, de épen a kitűzött tárgy szempontjából is. De csak ennyit elérni, nem lehet önérzetes írónak czélja. Annak arra kell törekedni, hogy bizonyos harmonicus egészset hozzon létre, a melyben minden adat csak arra szolgál, hogy megismertesse, megértesse az olvasóval azt, mit tárgyául választott.

Azon munkák közé, a melyek lehetőleg megközelítik ezt az eszményt, tartozik Broglie herczeg azon munkája, melynek címét e sorok élére írtuk.

Szerző igen bő és igen jó forrás készlettel indul tárgyának. A bécsi és berlini levéltárakban ugyan nem kutatott, de annál behatóbb tanulmány tárgyává tette azokat a munkákat, a melyekben e kor anyagának azokból merithető része közrebocsátva van: Arneht lovagtól Mária-Terézia életét, Droysentől »A porosz politika történetét«, II. Frigyesnek roppant bő és a történetíró szemében megbecsülhetetlen levelezését, valamint ugyane királynak egyéb munkáit. De ezzel nem érve be, átkutatta a francia külügy-miniszteriumnak e kérdés szempontjából még épen nem átvizsgált levéltárát; azon felől is számos becses adatot szerzett be.

Igen helyesen emeli ki, hogy a francia levéltári anyag e kérdésre nézve igen fontos. Mária-Teréziának Frigyeszel való folytonos ellenségeskedése alatt a francia kormány, hol az egyikkel, hol a másikkal tartott, a nélkül, hogy akármelyik irányában valami mélyebb rokonszenvvel viseltetett volna. Innét van az, hogy a francia ügyvivők íratait — eltérőleg az akkori francia írókétől, a kik vagy anyagilag, vagy legalább szellemileg II. Frigyes zsoldjában voltak — e viszonyokról bizonyos higgadt tárgyilagosság s a szövetségesek iránti bizalmatlanság jellemzi, a mi igen alkalmas arra, hogy correctivumal szolgáljon a bécsi és berlini adatok és az egyedül azokból dolgozó történetírók egyoldalúságával szemben.

De természetesen nem sokat érne Broglieknak bő és jó anyag-

készlete, ha nem értene ahhoz, mit kell azzal csinálnia. O azonban teljesen ura anyagának és egy adatot sem közöl csak azért, mert »érdekes adat«. Ez azonban nem jelenti, hogy munkája a legnagyobb eseményekből összetákolt csontváz volna. A legkevesbé sem! Épen nem veti meg az aprólékosságokat sem (p. Frigyes látogatása Strassbourghban, Valori a porosz táborban, hogy adja tudtul ennek Frigyes elszakadását és hogy fogadja ez stb.) ha azok jellemzők.

Hogy pártatlan-e a szerző, a fölött francia hirlapokban valóságos harc folyt. Egyik szemére hányta, hogy II. Frigyes irányában határozott rossz indulatot s elfogultságot tanúsított, a mivel szemben egy másik azzal érvelt, hogy csak nem lehet azt kívánni, hogy dicsérjen oly uralkodót, a ki a francia nemzetnek a XVII. században majdnem oly nagy károkat tön, mint I. Vilmos a tizenkilencedikben. Bizonyára — Boulevard fölfogás egy porosz király megítélésénél Franciaország szempontjából indulni ki. Mintha mi a nagy Szulejmán kitűnő tulajdonait azért nem akarnók elismerni, mert sebeket és pedig igen mély sebeket ütött hazánk testén. Ez csak a párisi történelmi felfogás jellemzéseül legyen fölhozva, a nélkül, hogy további fejtegetésébe bocsátkoznánk, és pedig ez is csak azért, hogy könnyebben megérthető legyen az olvasó szemében a »Revue des deux Mondes« kitűnő ismertetőjének azon nyilatkozata, a melyben Broglie munkáját épen pártatlanságáért dicséri.

Ezen állításhoz csak akkor csatlakozhatunk, ha mi is, mint Valbert, pártatlanságnak tekintjük, ha az író nem hamisít. Egyébként azonban nem. Határozottan megérzik művén, hogy ő is, mint valószínűleg nemzetének nagy része, a porosz államnak nagy hatalommá fejlődését tekinti a legnagyobb szerencsétlenségnek, a mely hazáját évszázadok óta érte, ez okozza azt, hogy nemcsak keserűen emlékezik meg arról a francia politikáról, a mely ezt létre jönni engedte, hanem nem tudja megvonni magától azt az örömet, hogy lehetőleg torzalaknak ne rajzolja azt a porosz királyt, a ki tulajdonképeni kezdeményezője a nagyporosz politikának. Azt azonban meg kell adnunk, hogy olyan értelemben csakugyan pártatlan, a melyben a »Revue des deux Mondes« bírálója érti.

Azt is ki kell emelnünk, hogy habár elfogultsága Frigyes és a Frigyes emelkedését előmozdított francia politikusok iránt nagy és igen észrevehető, még sem válik soha izléstelenné. Azért is teljes mértékben élvezhető olvasmány a francia, sőt a nem francia közönség számára is. Mi is alkalmasnak találjuk arra, hogy reá támaszkodva mondjuk el nézeteinket arról aküzdelemről, a mely külsőleg s az egykorúak szemében nem volt más, mint két német

uralkodó háznak és pedig nem is végleges mérkőzése a német földön való elsőség fölött, valójában azonban döntő hatású egész Európára s annak országai között éppen hazánkra is.

I.

Hosszú időn át nem vonta egy német fejedelem sem magára Európa közfigyelmét. A XVI. és XVII. században nem volt egy sem, a ki a művelt világ érdeklődését, lelkesedését meghódítani képes lett volna. Köztük hiában keresünk II. Fülöpöt, IV. Henriket, Gusztáv Adolfot, Bethlen Gábort, XIV. Lajost vagy orániai Vilmost, olyant a ki Európa egyik vagy másik pártjának zászlóvivője lett volna. Még II. Ferdinánd és a nagy választófejedelem sem bírtak ennyire emelkedni. A XVIII. század úgy indult, hogy ha addig nem volt ilyen, azon túl meg kevésbé fog akadni. A német fejedelmi házakra, úgy látszék, átok gyanánt nehezedik a teljes elsatnyulás. S midőn négy évtized ezen a módon eltűnt, egyszerre csak két oly német fejedelmi sarjadék lép föl, a kik újabb négy évtizeden át egymás elleni harcaikkal központjává lesznek az egész európai politikának. E két német fejedelmi sarjadék: II. Frigyes és Mária-Terézia.

Az uralkodói székre valamivel előbb ült Frigyes az ő atyja, I. Frigyes Vilmos, 1740. május 31-ikén halván meg, míg Mária-Teréziáé, III. Károly, ugyanazon év október 26-ikán.

Igen, de igen nagy volt a különbség a két örökség között. Az a mi Frigyesnek jutott osztályrészül, csekély kiterjedésű s nem is sűrűn megnépesített terület volt Németország északkeleti részén. Tekintélye is elég csekély. A Hohenzollern-ház csak e század elején nyerte el a királyi címet, a miért is még semmiképen sem tekintetett egyenlő rangúnak a Bourbonnal vagy a Habsburggal. De volt ennek az örökségnek sok oly előnye, a melylyel talán egy más európai állam dicsekedhetett. Uralkodói már régebb óta igen erélyesen központositották különben elég csekély tartományaikat, a nélkül, hogy annak fejében népeik gyűlöletét vonták volna magukra. Sőt ellenkezőleg el lehetett mondani, hogy Ó-Poroszország, Brandenburg s Pomeraniának népe egész lelkesedéssel csüggött uralkodó-házán. Azon előnyök is meg volt, hogy mind fajra és nyelvre, mind pedig vallásra meglehetősen homogén elemek voltak. De nemcsak — passzív előnyei voltak a porosz királyságnak. Az aktivakat sem lehetett csekélyleni. Az országot a legjobb pénzügyi viszonyok között volt, jelentékeny összeget képezett a királyi kincstárban levő készlet. Ezen felül az ország nagyságához képest igen nagy és pedig kitűnően begyakorlott és fegyelmezett hadsereg állott az uralkodó rendelkezésére.

Látjuk tehát, hogy Poroszország kicsinysége mellett is oly ország volt, a mely igen is latba vethette akaratát, csak oly uralkodója legyen, a ki tudja is, akarja is ezen előnyöket érvényesíteni. Már pedig Frigyes teljesen az az ember volt. Eddigelé az igaz kevésbé volt alkalmja a világot erről meggyőznie. Atyja is, ő is sokkal önállóbb észjárású és akaratú emberek voltak, semhogy egymással karöltve működhettek volna. Ezért is atyja életében nem folyt be annyira a közügyekbe, a mennyire trónörökösök rendszerint szoktak, hanem Rheinsbergbe vonúlt vissza, a hol írók és művészek társaságában a szellemi élvezeteknek élt.

Sokan azt gondolták, hogy ez lesz Frigyes életének egész czélja s hogy mint uralkodó is csak ezeknek a trónörökösökori szórakozásoknak fog élni. De ő ezt csak időtöltésnek tekintette s azon felül arra való eszköznek, hogy ha majdan a politikai térre fog léphetni, legyen az író világban számos őszinte híve, a kik mindig legbiztosabb eszközök a közvélemény befolyásolására.

A fiatal fejedelem valóságos machiavellista volt. Ő ugyan ezen állambölcsész ellenfelének vallotta magát s írt is egy munkát »*Anti Machiavel*« czímen, a melyet kevésbé atyja halála előtt adott nyomdába, úgy hogy már királysága idején jelent meg. De nagyon tévedne az, a ki abban a hitben volna, hogy az *Anti Machiavel* valóban Machiavelli tanaival ellenkezőt tanít. Vagy sokban különbözik az, a ki azt vitatja, hogy fejedelmeknek joguk van az általuk kötött szövetséget megszegni, ha a szövetséges társ nem teljesíti köteleességét, ha ámit s nincs már mód az eléje kerülésre, ha erősebb hatalom kényszerít vagy ha nem áll módjukban a megkezdett vállalat folytatása, — attól, a ki a fejedelemnek az állam érdekében mindent megenged. A ki a Frigyes által vallott elveket helyeseknek és követendőeknek vallja, annak szemében bizonyára mindig indokolt lesz a szövetség megszegése, a mikor azt érdekében levőnek találja. S nem épen az-e egyik fényes példája Frigyes machiavellisticus voltának, hogy uralkodását az *Anti-Machiavell*-el kezdi meg.

S mit ekkor még csak gondolni lehetett, azt rövid időn tényekkel is igazolta. Majdnem páratlan, a mennyire jellemezte Frigyes eljárását az idegen hatalmakkal szemben a legridegebb haszonelviség. Egész nyíltan vallotta azt, hogy valamely szerződés csak addig kötelező, a mig annak megtartása érdekében áll s mindig fölmentettnek tekintette magát az alól, mihelyt az reá nézve hátrányossá vált. Sőt annyira ment, hogy mondhatni még az úgynevezett diplomáciai tisztességre sem adott semmit, s alig ült félesztendeig a trónon, már is annyira jutott, hogy az ő becsület szavát nem sokba vették. A mikor különben lehetett, ő is szívesen elkerülte a durva szószegést, azon igyekeztén, hogy tart-

son fen magának mindig valami útat, a melyen át a kötelezettség teljesítése elől nyilvános szöszegés nélkül megszabadhasson.

Rideg haszonelvisége annál veszedelmesebb volt azokra nézve, a kiknek vele érintkezniök kellett, mennél inkább értette a módját, miként kell az emberekkel bánni. A ki vele érintkezett, azt a benyomást merítette, hogy ez ember megcsalhatja az egész világot, de ő vele szemben őszinte. Tudta mily hangon kell az egyikkel, milyen a másikkal beszélni. Tudott lenni philosoph, lelkesült az úgynevezett »német szabadság«-ért (»deutsche Libertät«, azaz a német fejedelmek függetlensége a császártól), ma a felekezeten felül álló ember volt, holnap ugyancsak hangsúlyozta a protestánsok érdekközösségét. S ezen mindenkihez alkalmazkodni tudás a legkevésbé sem ment a mindent helybenhagyás módján. Igen jól értett kötekedni, vitatkozni, hogy abból a vitatkozó azt a meggyőződést merítse, hogy lényegileg az ő nézetén van s csak kedélyeskedik. E kedélyeskedés czímén a legjobban megmondhatta akárkinek a maga nézetét s minden ravaszsága mellett, még az őszinteség dicséretét is kiérdemelhette. Kitűnően föltalálta magát minden helyzetben s ha hazugságra volt szükség, az sohasem hozta zavarba.

A legkülönbözőbb emberekkel való bánásmódbeli virtuozitását mindjárt trónralépésekor kitűntette. Azt lehetett volna hinnii, hogy ő vagy félretolja atyjának kipróbált tisztviselőit azoknak tulajdonítva és róva föl atyjának megférhetetlen természetét s ezzel kizökkenti állama szekerét a megegyengetett útból, vagy pedig úgy tesz mint V. Henrik Shakaspearnél, a ki trónraléptekor elbocsátja addigi mulatozásainak társait. Ő azonban egyiket sem cselekedte. Megtartotta a kipróbált államférfiakat, de nem szűnt meg barátságát tanúsítani addigi társai iránt s így azoknak jó akaratát továbbra is biztosítani. Ezért is hibásan hasonlítja Macaulay V. Henrik azon jelenetével össze. Frigyes annyira nem vált meg régi társaitól, hogy módját tudta ejteni, mikép Voltaire-nek előbb adja hírül trónraléptét, mint XV. Lajosnak.

Az emberekkel bánni tudás a legkevésbé sem jelenti azt, mintha Frigyes egészen a régi miniszterekre bízta volna magát. Neki azok nem intézőknek kellettnek, arra magát tartotta hivatottnak, hanem eszközöknek.

Ilyen volt 1740-ben Poroszország és annak királya. Látni való, hogy mindegyikben meg volt az anyag arra, hogy támadó politika kezdeményeztessék. Csak tér kellett. De az sem váratott magára sokat: még ugyanabban az évben meghalt III. Károly s benne kihalt a Habsburgház férfiága.

Lássuk most milyen volt az az örökség, a mely a Pragmatica Sanctio és az azzal majdnem egyenlő szabályokat tartalmazó

1723-ik évi magyar törvény értelmében III. Károly idősbik leányára, Mária-Teréziára szállott.

A Habsburgok trónja Európaszerte a legfényesebbek egyikeként tekintetett. Austria nem volt ugyan még szervezett állam, de a magyar korona elég tekintélyes volt, több tekintélyt adott azonban az a körülmény, hogy a római német császári cím, habár az örökösödés joga nélkül, tényleg immár több, mint háromszáz esztendőn át e házzal volt összekapcsolva. A Habsburgház országai is igen jelentékeny helyet foglaltak el Európában; úgy hogy alig volt oly ország, Oroszország kivételével, a mely azokat együtt véve fölülmúlta volna s ha népességük (Belgium és Milano kivételével) nem is volt valami különösen sűrű, mégis igen jelentékeny s módot nyújtó arra, hogy uralkodójuknak jelentékeny hatalmi eszközöket nyujtsanak.

Volt azonban a Habsburgház birtokainak, mint egésznek, oly gyöngeségök, a mely ebből az erőből igen sokat kiegyenlített. E birtokok nem képeztek egységes államot, nem is kettőt, hanem többet. Magyarország; Csehország az ő melléktartományjaival; az osztrák-német tartományok; Milano, Parma és Mantova Olaszországban; a belgiumi tartományok, — ezekhez járult még a fiatal királynő férjének birtoka Toscana. Ez országok egymással nem annyira közjogi, mint inkább magánjogi kapcsolatban voltak. Magyarországnak és Belgiumnak például egymáshoz tulajdonkép semmi közük nem volt, azok egymással semmi néven nevezendő egységet nem képeztek, csupán az a véletlen kötötte azokat egymáshoz, hogy mindkettő alattvalója a Habsburgháznak. S ha az osztrák-német tartományok és Csehország s annak melléktartományai immár sok tekintetben egységet képeztek is, azokban sem élt az összetartozás, az egy egészet képezés öntudata.

E viszonyok jó részt oly természetűek, hogy azokról az uralkodóház nem tehetett. De részben még is annak volt a hibája. Az uralkodóház nem tanulta megegyeztetni érdekeit az alatta álló nemzetekével, az uralkodóház hatalmának növekedése, birtokainak szaporodása, nem volt az erőforrása az alatta álló népekre nézve, hanem ellenkezőleg bénító hatású, sőt gyakorta még veszedelmesebb. Az uralkodóház előtt az egységes államok lebegtek példánykép gyanánt s megkísérlette beolvasztani összes népeit abba a nemzetbe, a mely ennek a monarchiának a legkisebb részében volt túlsúlyban. Ámde ez lehetetlenség volt. Mit ért el tehát? A helyett hogy lett volna (az ujon szerzett Belgiumtól és Milanótól eltekintve) két vagy három magában egységes országa, a melyek mindegyike érezte volna, hogy emelkedése és súlyedése az uralkodóházéval egy, a melyek mindegyike elég jelentőséggel bírt volna arra, hogy képes legyen európai

szempontra emelkedni, uralkodott az uralkodóház egész sorozatán az apró államoknak, kiváltságos területeknek, számos egymás ellen izgatott népeknek. Oly állapot, a mely erőyes központi kormányra nézve, meglehetősen kényelmes lehet, a mennyiben egyik országot vagy népet könnyű a másikkal paralizálni, de épen-séggel kevés biztosítékkal bír a főnállásra. Mert hiszem ily helyzetben minden tartomány csak a maga közvetlen szabadságára tekint s nem egyszersmind valami magasabbra is.

A monarchiának ezen gyöngesége azonban nem volt az egyedüli. Voltak oly bajai, a melyek csak ideiglenesek voltak, de nem kevésbé veszedelmesek. A pénzügy a lehető legrosszabb lábon állott. III. Károly spanyolországi trónkövetelő korában nagyon megszokta a spanyol szokásokat, különösen a mi az udvar tartás fényét illeté: annak megfelelően rendezte be bécsi udvarát, a mi roppant sok pénzt nyelt el. Ezen felül igen berántották az utóbbi szerencsétlen hadviselések. De a sok hadviselésből azt lehetne hinni, hogy legalább erős, jól képzett hadserege volt. A legkevésbé sem Jenő savoyai herczeg halála óta Károly hadserege valóságos fölbomlási állapotban volt. Megszánt minden rend, minden fegyelem. Az utolsó török háború elszörnyítő képet nyújtott az állapotokról. A vezérek teljesen képteleneknek bizonyultak, úgy hogy Károly halálakor részint kegyvesztettek valának, részint — mint Neipperg, Seckendorf, Wallis — fogságban ültek. Tehát a Habsburgok monarchiája egy alkotó elemeire szét hullani kívánó csak lazán összefüggő egész volt katonai és pénz nélkül. De még igen messze vagyunk attól, hogy elmondtuk volna e monarchia veszélyeinek sorozatát: III. Károlylyal a Habsburg-ház férfiága kihalván a szomszéd államok közül többen előállottak örökösödési igényekkel. Különösen a bajor választófejedelem lépett föl I. Ferdinánd végrendelete alapján, mint örökös. Az ő ügynökei már Károly életében beutazgatták az osztrák-német és cseh tartományokat, hogy a népet a terveltök változásra hangolják. Különösen sikeres érvnek mutatkozott annak hangsúlyozása, hogy szégyen volna, ha ők asszonyi kormány alá kerülnének, azonfelül a különben sem kedvelt lotharingiai herczeg Mária-Terézia férje, ellenében mint francia ellen, a nemzeti ellenszenvet igyekeztek fölkelteni.

Kik voltak azon bécsi intézőkörök, a kiknek ennyi veszélyen keresztül sikeresen kellett volna vezetni a Habsburg monarchia hajóját? A trón örököse Mária-Terézia, a kiről mindenki tudta, hogy szép asszony, de a kinek eddigelé sem nevelése, sem hajlamai nem tettek arról tanuságot, mintha szépségén kívül a hódításnak egyéb eszközeivel is rendelkezne, férje Ferencz István a könnyű vérfű gavallér, a kiről meg épen bizonyos, hogy semmi

komolyabb politikai vagy katonai tevékenységnek nem embere, végül az államtanács tagjai, a kik közül a legifjabb hetvenesztendő s vala. Oly testület, a melynek bölcsesége abban kulminált, miként lehessen minden életerős alkotó részét a monarchiának szétbomlasztani, annak népeit egymás elleni gyűlöletre nevelni — mennyit tudott volna nekik ilyszerű működéséről, a Habsburg-háznak legnagyobb, de azért mégis minden egyébben leginkább elhanyagolt országa, Magyarország, beszélni! — oly testület a melyben az egyéni működési kör hiánya, az egyéni felelősség alól való mentesség minden valódi törekvést kiolt s a hol ennek következtében a személyi előnyök fölötti versengés vált minden tevékenység mozgató erejévé.

Valóban azt kellett hinni, hogy azt a monarchiát valami nem sejtett tényezőnek valódi csoda módjára a mérlegbe jutása mentheti csak meg. S nem természetes-e tehát, ha Frigyes, a ki mint a XVIII. század embere a csodákban nem hitt, fölhalálhatni vélte e monarchiában azt a bomlásnak indult anyagot, a mely hivatva van a Hohenzollernek államának táplálékot szolgáltatni.

Frigyes annyira meg is volt győződve a Habsburgok monarchiájának fenmaradásra képtelen voltáról, hogy a legkevésbé sem kételkedett abban, hogy annak a helyzetét országa gyarapítására használhatja föl. Egészen más gond volt az, a melylyel foglalkozott. Sokkal magasabb röptű volt az ő gondolkozása sem hogy öt országának egyszerűen egy tartománynyal növelése elegendő lehetne volna. Ő lelkében sokkal nagyobbakra tört. Ha talán nem gondolt is még arra a jövődre, hogy egész Németország egyesüljön a Hohenzollernház vezetése alatt, kétségen kívül egész határozottan meg volt benne a törekvés arra, hogy Németország éjszaki fele közvetve, vagy közvetlenül a porosz hatalom alá hajtassék. Neki tehát az volt a legnagyobb gondja, hogy országa területének gyarapodásával ne történjenek más események, a melyek következményeikben arra volnának alkalmasak, hogy valamely más hatalomnak növeljék tekintélyét s ez által csökkentsék Poroszországnak befolyását a kisebb német államokra s így közvetve annak jövődjét. S e szempontra annál inkább kellett figyelnie, mert mielőtt a Habsburg-ház elleni vállalatról volt szó, azonnal előtérbe lépett az a kérdés, mit fog csinálni Franciaország.

Igenis Franciaország. Az a hatalom, a mely százados harcban volt a Habsburgházzal az európai elsőség felett, egykor, míg a Habsburgok hatalma látszék veszélyesebbnek, segítve Angolországtól, Hollandiától, újabban ugyanazoktól telhetőleg akadályozva. A porosz király teljesen meg volt arról győződve, hogy a francia udvar, mind a mellett, hogy egész határozottság-

gal elismerte a *pragmatica sancti*ót, nem fog, mert nem tud, szakítani a százados harczczal s újból meg fogja kísérteni az Habsburgháznak leverését. Az ellen nem is lett volna semmi kifogása, ha Franciaország föllépése meggyöngíti Ausztriát, még azt sem bánta volna, ha Bajorország némileg növekedik, ellenben a legkevésbé sem volt hajlandó azon munkálkodni, hogy Franciaországnak németországi befolyása növekedjék, azé a Franciaországé, a melyről nyilvánvaló volt, hogy arra törekedik, mikép Németországot mentül több egymást teljesen ellensúlyozni képes államra ossza, a melyek között mindig bíró lehessen. Frigyes politikája tehát ezt tűzte ki célul: emelkedni Ausztria rovására a nélkül, hogy a gyarapodásban Franciaországnak is része legyen.

Ezen fölfogásnak megfelelőleg nem akarta megszüntetni azt a jó viszonyt, a mely háza és Ausztria szövetségesei, Anglia és Hollandia, között hosszú idő óta fenállott. Reménylette, hogy e két államra s azon felül saját erejére, — úgy pénzben, mint katonában képes lesz Ausztriánál talán egyszerű ráíjesztéssel kieszközölni, hogy az önként átengedjen területéből annyit, a mennyinek nemcsak meghódításra, de beolvasztására is Frigyes magát képesnek érezte. Ezen törekvése mellett azonban jónak látta Franciaországgal is ápolni a jó viszonyokat, hogy azon esetre, ha az előbbi módon nem juthatna céljához, ezzel karöltve illetőleg ennek fölhasználásával tehessen kísérletet.

Ennek felelt meg eljárása. A porosz kormány ügynökei egymással teljesen ellentmondó nyilatkozatokat tettek a különböző udvaroknál: általában osztrák rokonszenvről tettek tanúságot, Franciaországban azonban más hírokat pöngettek hangsúlyozván Poroszországnak ragaszkodását a német szabadsághoz és kinyilatkoztatván készséget a francziák védeenczének, a bajor választó fejedelemnek, császárrá választása érdekében való működésre. Az udvarok általában nagy kétségben voltak az iránt, mit jelentsenek ez eltérő nyilatkozatok, annál is inkább, mert tudomásukra jutott, hogy Frigyes, Schwerin és Podewils éjet naphoz kapcsolva munkálkodnak, tanácskoznak s hogy a hadsereg mozgósítása a legnagyobb erélylyel fogantatba vétetett. Az angol, a francia kormányok és követek minden megfigyelő tehetségüket kifejtették, hogy ennek nyitjára jőjjenek, csak a bécsi udvarnál aludtak nyugodtan. A berlini residens ugyan jókor felhívta kormányra figyelmét a porosz készülődésekre, de azok egyáltalában nem voltak hajlandók arra figyelmet fordítani. »Az apja is a puskasárkányán tartotta mindig az úját, még sem sütötte el, ez is úgy fog cselekedni« — mondogatták nagy lelki megnyugvással. Sőt Mária-Terézia, a ki most élte uralkodóságának naiv korszakát, felszólította Frigyeset, hogy szavazzon a bekövetkező császárvá-

lasztáskor férjére viszonzásúl — örökös hálájáról biztosítván. Csupán akkor kezdett a bécsi udvar figyelmessé lenni, mikor a porosz követ mind gyakrabban emlegette, hogy Ausztriának a bekövetkező eseményekkel szemben szövetségesre van szüksége, s hogy ezt a szövetségest meg is kell fizetni. Ekkor küldték el Botta d'Adornot, de ez éppen nem volt az az ember, a ki képes lett volna Frigyessel tisztába jönni.

Különben maguk a porosz kormány férfiak sem tudták határozottan, hogy mit fognak cselekedni. Frigyes idő nap előtt nem foglalkozott a későbbiekkel, csak akkor kívánta be Podewils és Schwerin véleményét, a mikor már készen voltak. Ezeknek nezeik nem egyeztek meg egészen egymással, de abban igen, hogy mindenik úgy képzelte, hogy a katonai föllépést diplomáciai tárgyalásoknak kell megelőzni.

Másként gondolkozott Frigyes, ő, Droysen szerint, a spanyol közmondáshoz tartotta magát: »előbb venni, azután kérni.« Elhatározta tehát, hogy minden néven nevezendő hadizenet nélkül megszállja Sziléziát s azzal egyidejűleg teszi meg a diplomáciai lépéseket. Az volt a véleménye, hogy Ausztriában sokkal inkább meg fogják hallgatni az ő ajánlatait, ha Szilézia kezében lesz, mint különben. Igaz, hogy ez az eljárás a nemzetközi jognak igen határozott megsértése volna, de Frigyes, ez nem nyugtalanította. Mint az előadottak után természetes, teljesen megnyugtatta lelkét az a vélekedés, hogy e vállalatból eredő reális haszon sokkal nagyobb lesz, mint a morális kár. Podewils ugyan másképp gondolkozott. Ő a régi államférfiú abban a véleményben volt, hogy a diplomáciai eljárás külső formáját meg kell tartani, de Frigyes nem törődött az ő legalázatobb ellenvetéseivel. Ilykép határozottan állíthatni, hogy ez eljárás az ifjú uralkodónak legsajátabb tényei közül való, s hogy érte a felelősség csak őt terheli.

December 14-én álarczos bálba ment Frigyes, hogy egy időre búcsút vegyen a civilizált mulatságoktól, azután (16) átlépte csapataival az osztrák határt. Kiáltványt bocsátott a sziléziaiakhoz, hogy ezt mint a magyar királynő »jó barátja« teszi, s hozzá látott a csak csekély őrséggel ellátott tartomány megszállásához. Nem ismerte ugyan félre a téli hadviselés nehézségeit. Azt tartotta, hogy az oly veszedelmes dolog, hogy azt az uralkodónak, a mennyire csak lehetséges, el kell kerülni, mind az által abban a nézetben volt, hogy most elkerülhetetlen, mert ha most föllép egész Sziléziát minden nagyobb ellenállás nélkül elfoglalhatja, ellenben, ha alkudozásokkal tölti az időt, módja lesz a bécsi kormánynak oda csapatokat helyezni, s akkor annak megszerzése hosszú küzdelmet venne igénybe.

SZALAY JÓZSEF.

T Á R C S A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT.

A JUN. 7-ÉN tartott választmányi ülésben b. *Kemény* Gábor második elnök elnökölt. Két felolvasás volt: *Csánky* Dezső pályanyertes művéből olvasott fel részleteket, nagy tetszés közt, s *Kandra* Kabós értekezését »Erne bán és fiai«-ról Szalay József mutatta be. Mindkettő a »Századok«-ban fog közöltetni.

Folyó ügyekre kerülván a sor titkár jelenti, hogy gr. *Kuun* Géza az alapító tagok közzé lépett, *Thomasch* Thekla elhunyt tagtársunk pedig 100 frtnyi alapítványi összeget hagyományozott társulatunknak. Az elhunyt buzgó kedvelője volt a történetnek s társulatunk működését folytonos figyelemmel és részvétellel kísérte. A hagyományt a választmány hálás köszönettel fogadta.

Évdiás tagokká megválasztottak: *Lakat* István, (aj. Berkeszi); *Markovics* Gyula, (aj. Graenzenstein Béla); *Svaicz*er Gábor, (aj. Véghelyi Dezső); *Gálócsy* Dezső, (aj. Felméri Albert); *Szende* Béla, (aj. Pesty Frigyes); *Förster* Aurél, (aj. Nagy Imre.)

Titkár jelenti, hogy a Hunyadmegyei történelmi régészeti társulat társulatukat máj. 30-án tartott közgyűlésére meghívta, de meghívása múlt havi v. ülés megtartása után érkezvén be, elnöki intézkedés folytán a titkár és *Emich* G. v. t. küldettek ki a gyűlésre, hol meg is jelentek s a megemlékezésért az említett társulat szíves köszönetét hozták magukkal vissza.

Titkár jelenti, hogy b. *Mednyánszky* Dénes tudós és buzgó tagtársunk atyjának b. *Mednyánszky* Alajosnak nagybecsű gyűjteményéről kimerítő elenchust készített, minden egyes darab tartalmát regestában foglalván, úgy hogy a személy- és helynevek abban pontosan ki vannak tüntetve, s azt beküldötte Társulatunknak gyűjteménye számára. A kitűnő atyának méltó fia e nagybecsű gyűjteményt a Nemzeti Múzeumban fogja elhelyezni: ez elenchus készítéssel az volt célja, hogy ez elen-

chus útján a tudósokra nézve már előbb is hozzá férhetővé legyen. E nagybecsű gyűjtemény, mely Mednyánszky Alajosnak irodalmi művei mellett is méltó emléket képezi, a XIII-ik századtól a XVIII-ig összesen 327 darabot foglal magában. Társulatunk hálás köszönettel vette a nagybecsű gyűjteményt.

Borgálai Szabó József kiosztás végett egy kis régészeti munkáját küldé be a társulatnak.

Egy pár apróbb ügy elintézése után bemutatott a pénztárnok múlt havi jelentése mely szerint

a bevétel volt	6473	frt	63	kr,
kiadás	251	frt	73	kr,

pénztármáradék: 6221 frt 73 kr.

A végül tartott zárt ülésben a folyó évi kirándulás ügye került szóba. A kirándulás júl. végén vagy aug. hóban fog ugyan megtartatni, de a nap egyik közelebbi adhoc ülésben fog meghatározatni. Addig is azonban felfog kéretni Sopron város közönsége, hogy a kirándulásra szükséges előkészületeket tegye meg, alakítson a maga körében bizottságot s szólítsa fel a levéltárak tulajdonosait, hogy ezeket kutatás eszközésére engedjék át a társulatnak. Az aláírás végett köröztetett íven szaktudósaink közül már is többen jegyezték fel neveiket.

Ezzel az ülés eloszlott.

A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT F. 1883. ÉVI KIRÁNDULÁSA.

Társulatunk az idén Sopron városába és esetleg Sopron-vármegyébe ránduland. Társulatunk válaszmánya folyó június 7-iki ülésében a kirándulás napját nem határozta ugyan meg, csupán annyit hogy az júl. végén vagy aug. hóban fog megtartatni. E felett egyik közelebbi rendkívüli ülésében határoz véglegesen, s annak eredménye a lapokban jó eleve közzé fog tétetni.

A t. város és illetőleg a vármegye kebelében előkészítő bizottságokat alakítand és jogosult a remény, hogy úgy a gazdag levéltárral rendelkező városban, valamint a levéltárakkal bíró s nagy szerepű főnemesi és nemesi családokban bővelkedő vármegyében társulatunk e 12-ik kirándulása gazdag eredményeket fog felmutathatni.

Felhívjuk tehát társulatunk közreműködni akaró tagjait, hogy az alább olvasható módzatok mellett e kirándulásban résztvételre mennél

számosabban jelentkezni sziveskedjenek a titkári hivatalnál, mely készséggel szolgál a szükséges felvilágosításokkal.

Tudnivalók e részben:

I. A kirándulásban résztvenni a társulat minden tagjának jogában áll, — a mennyiben az eszközendő tudományos búvárlatokban *munkács közreműködésüket* a társulat céljaira följánlják. (Alapszabályok 32. §-a.)

II. Jelentkezni lehet a kirándulásban leendő részvételre *junius 15-től július 15-ig bezárólag*, azontúl jelentkezést *semmi szín alatt* nem fogadhat el a titkári hivatal.

III. A bejelentést levelező lapon kérjük eszközölni, mely a titkári hivatalhoz (Budapest, IV. Egyetemi könyvtár) intézendő. Világosan kiteendő, hogy az illető társulati tag melyik állomásról indul s hová kívánja a mérsékelt árú vasúti jegyet küldetni. A jegyek bérmentetlenül küldetnek szét, legkésőbb aug. 15-ig. Oly esetben, mikor a bejelentés homályos, vagy érthetetlen, a titkári hivatal felelősséget nem vállal.

IV. A kirándulási szabályzat 6. pontja értelmében tíz tag már kötelezte magát a kirándulásban való részvételre.

BÁRÓ KEMÉNY GÁBOR
másodelnök.

SZILÁGYI SÁNDOR
titkár.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A HUNYADMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT május 30-án tartotta Déván évi közgyűlését. Tagok igen szép számmal jelentek meg. Mint vendégek ott voltak: dr. *Benndorf* bécsi egyetemi régészettanár két assistenssel (a kinek figyelmét *Torma* Károly hívta fel a dévai régészeti muzeum nevezetességére), *Pulszky* Ferencz mint a Magyar Régészeti Társulatképviselője, *Szilágyi* Sándor és *Emich* Gusztáv a M. Történelmi Társulat részéről.

A közgyűlést az életerős társulat ügybuzgó elnöke *Kún Géza* gróf eszmékben gazdag beszéddel nyitotta meg, kitartásra buzdítván a tagokat s elősorolván a szép eredményeket, miket a társulat rövid fennállása óta felmutathat, a mivel nemcsak a cultusminister támogatását, s a hazai közönség érdeklődését, de a külföld elismerését is több ízben kiérdemelte. Kiemelte, hogy dr. *Torma* Károlynak a bécsi »*Epigraphische und Archeologische Zeitschrift*«-ban kiadott jeles értekezése útján a dévai muzeum legnevezetesebb tárgyairól a német archeologia is tudomást vett; a bécsi anthropologiai társulat kiadványaiban *Torma Zsófia* őstörténelmi kutatásai ismertetve lőnek; *König Pálnak* a Mithra

templom faragványairól készülő monographiája és a *Táglás Gábor* által talált bányásszobrok figyelmet keltettek és az utóbbiakat Keller prágai tanár a müncheni »Allgemeine Zeitung«-ban nagy fontosságúnak nyilvánította. A történelmi tanulmányok köréből dr. *Solyom Fekete Ferencz* alelnöknek értekezése a románság betelepedéséről szakörökben figyelmet keltett. A természettudományok köréből *Buda Ádám* ornithologiai értekezése tűnt ki.

Réthy Lajos indítványára a szép elnöki megnyitó beszédet a jegyzőkönyvbe felyenni határozták. Azután *Kún Róbert* titkár adja elő jelentését a társulat ez évi működéséről. Majd dr. *Solyom Fekete Ferencz* alelnök olvasta fel tanulmányát »Hunyadmegye helyneveinek történeti fejlődéséről«, a melyet élénk tetszéssel fogadtak, hasonlókép a többi felolvasásokat: *Téglás Gáborét*: a bojczai és rudai aranybányászatról, *König Pálét*: a Mithra cultus eredetéről és *Hanko Vilmosét*: a dévai sósforrás vegyalkotásáról. — Végül a közgyűlés dr. Benndorfot Pogány főispán indítványára tiszteleti tagjává választotta, Pulszkyt pedig felkérte, hogy a várhelyi ásátásokra országos segílyt eszközöljön ki.

A közgyűlést követő napon a vendégekkel kirándulást tettek Marosnémetibe gróf Kuún Gézához; másnap *Vajda Hunyadra*, hol Benndorf valóságos elragadtatással beszélt az újabb restauratoról, arról t. i. melyet Trefort készítettett. A Hunyadi szobák egyikének kész plafonja s a hasonlólag szép lovag-terem költöztek fel leginkább figyelmet. Harmadnap Benndorf bécsi tanár hazaindult Pulszky Ferenczcel, a bécsi assiszensek pedig Várhelyet tekintették meg, hol Emich G. ásátásokat tétetett. Benndorf Déván mulatása idejét a mult évi ásátások eredményeinek, jelesül a Mithros-templomból kiásott töredékeknek összeállítására használta fel s csakhamar mindössze 59 basreliefet állított össze — oly eredmény, mondá, milyennel egyetlen eurpai muzeum sem dicsekedhetik, mert itt olyan alakok fordulnak, melyekkel másutt nem találkozhatni. E leletekről ő német, König pedig magyar monographiákat fognak írni, melyek egyszerre fogják elhagyni a sajtót.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT május hó 29-én rendkívüli választmányi ülést tartott, a melyen az évi közgyűlést illetőleg abban állapodott meg, hogy az eddigi szokáshoz képest a közgyűlést az idén is némi ünnepélyességekkel fogja összeköttetésbe hozni, hogy ez által is éberségben tartsa s még inkább felkeltse a közönség érdeklődését s növelje a tagok számát. A közgyűlés folyó hó

19-én fog a vármegye-ház nagy termében Ormos Zsigmond főispán elnöklése alatt megtartatni. A közgyűlést a lövöldében társasebéd, délután tavaszi mulatság, este tánczvigalom fogja követni.

IRODALMI ÉS VEGETES KÖZLÉSEK.

— »A HÁZASSÁGKÖTÉS MAGYARORSZÁGON, EGYHÁZI ÉS POLITIKAI JOG SZERINT.« *Dr. Kovács Gyulának* ily című munkája hagyta el a napokban a sajtót. E jeles egyházjogi munka, mely szorgalmas történeti kutatáson alapszik kiváló érdekekkel bír a történetíróra nézve is. Szerző avatott kézzel nyúl a históriához, s munkája becsét nagyban emeli, midőn mindegyre a történelemből vett példákkal illusztrálja jogi fejtegetéseit. Méltán megérdemelné, hogy a művet tűzetesebben ismertessük, egyelőre csak tartalma elősorolására szorítkozunk. Az I. fejezet szól a házasságkötésének módjáról a tridenti zsinat reformjáig. II. A házasságkötés formáiról. III. Egyes formái különbségekről. IV. A vegyesházasságok kötésének módjáról. V. A hazai törvényekről, melyek a vegyes házasságokról intézkednek. VI. A házasság belső természetéről. VII. A protestans jog fejlődéséről. VIII. Törvényhozásunk feladatáról. (Figyelemre méltó fejtegetések a polgári házasság kérdéséről). A függelékben szerző reprodukálja, azon javaslatát is, melyet a polgári házasság kérdésének az igazságügyi bizottságban történt tárgyalása alkalmával közzétett. A munka az Eggenberger cég kiadásában jelent meg. Ára 3 frt.

— WÉBER SOMA tagtársunk és munkatársunk két kis érdekes monographiát adott ki: mind kettőt német nyelven. Béla történelméből (*Einiges aus Geschichte Bela's*) mely népiskolai használatra van szánva, s nemcsak a politikai, hanem a művelődéstörténeti mozzanatokra is tekintettel van, a másik a Bélni Csepegő-kő barlang leírása szép és jó illusztratiókkal. Ez utóbbi az utazó közönség számára van szánva, az előbbi hazafias irányú tankönyv: óhajtható, hogy mind kettő magyar nyelven is megjelenjen.

† PÉCHY JENŐ országgyűlési képviselő s Társulatunk egyik buzgó tagja fiatal és szakképzett archaeolog, ki maga is szép gyűjteményt hozott össze, Gebén Szatmár megyében jun. 6-án meghalt. Nyugodjanak porai békében!

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— OKLEVÉLTANI JEGYZETEK. A diplomaticai Irástan Alapvonalai. Hallgatónak kézirat helyett adja Horváth Árpád. Egy zincographiai táblával. Budapest, 1883. 8-adr. 156 l. Ára 1 frt 50 kr.

— OKLEVÉL HASONMÁSOK gyűjteménye (XI—XV. század.) Melléklet Horvát Árpád »Oklevéltani Jegyzetek« című munkája második füzetéhez. XXVI rézmetszetű tábla. Nagy Ívr. Budapest, 1883. Ára 5 frt.

— DÓSA GYÖRGY és forradalma. A M. Tudom. Akadémia által megdícsért pályamű. Írta dr. Márki Sándor. Budapest, 1883. 8-adr. 216 l.

— ILLÉSHÁZY ISTVÁN hűtlenségi pöre. Írta dr. Károlyi Árpád. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1883. 8-adr. 216 és IV.

— EMLÉKÍRAT. A ROMÁN VÁLASZTÓK KÉPVISELŐINEK Nagyszébenben, 1881. évi máj. 12-től 14-éig tartott egyetemes értekezlete meghagyásából szerkesztette és közzéteszi a kiküldött bizottság. (Fordítás.) Nagyszében, 1882. 163. l.

— BÁRÓ RADVÁNSZKY ANTAL emlékezete. Írta s a Magyar Történelmi Társulat 1883. márt. 1-én tartott ülésben fölolvasta Dedik Farkas. Budapest, 1883. 8-adr. 28 l.

— LAKADALMAK a XVI. és XVII. századból. Írta báró Radvánszky Antal. Budapest, 1883. 8-adr. 28 l.

— BÁTHORY ZSIGMONDNÉ Mária Krisztiána. Írta Dr. Szádeczky Lajos. Budapest, 1883. 8-adr. 63 l.

— OKIRATTÁR Strassburg Pál 1631—1633. követség és I. Rákóczy György első diplomáciai összeköttetései történetéhez. A M. Tud. Akadémia történelmi Bizottsága megbízásából szerkesztette Szilágyi Sándor. Budapest, 1882. 8-adr. XXVIII és 152 ll. (A Monumenta Hungariae Historiae. Diplomataria egyik kötet.)

— AZ ÓKORI SÚLYOKRÓL és mértékekről. Földy Henriktől. Budapest, 1883. 163 l.

— MONUMENTA spectantia Historiam Slavorum Meridionalium. Vol. XII. Listine o odnosujih izmedju juznoga slavenstva i mletačke republike. Skufig i uredio Sime Ljubič. Kujiga VII. Od Godine 1412 do 1429. Na sviet izdala Jugoslavenska Akademija znanosti i umjenosti. U Zagrebu, 1882. 8-adr. XIII. és 322. Ára 2 frt 50 kr.

I. MÁTYÁS UDVARA.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

V.

Mátyás udvara pezsgő *diplomáciai élet* színhelye, mely életnek szíve, feje mindvégig maga a király. Az első években ugyan inkább csak a pápa követeit találjuk itt időnkint, s Velenczéét, mely hatalmasság egyedül tart állandó követeket Mátyás udvarában.¹⁾ De a cseh háboru kitörésétől kezdve egymást érik Budán az érkező és távozó követek. Még inkább Mátyás második házassága óta. Új rokonság²⁾ új barátok és ellenségek jönnek érintkezésbe az udvarral ismét. Legmélyebben vágott Mátyás az európai politika szövetségébe a német császár elleni harcaival, melyek nem csupán német, hanem svájcz, burgundi és francia érdekeket is érintettek. Ez óta saját császárellenes szempontjából minden európai bonyodalomban hallatja szavát.

Ily módon lépnek aztán vele érintkezésbe nemcsak a legregebb ismerősök: a pápa s a déli és keleti vasallus-fejedelmek, a cseh és lengyel király, a német császár és Velence; hanem a bajor és szász herceg, Burgundia hercege és Svájc, valamint a francia, a spanyol³⁾ és a nápolyi király, a milanói, ferrarai fejedelmek és

¹⁾ Közülök pl. Emo János három évig tartózkodott itt. (Bonf. 537. l.) Ennél tovább egy velencei követ sem maradhatott sehol, — egy már ekkor megállapodott szokás szerint, mely a következő évszázadban szabálylyá is lett. (Reumont. Italienische Diplomaten etc. I. h. 72. és 230. l.) Külömben a pápai követek szintén hosszabb ideig szoktak itt tartózkodni. A 80-as évek végén pl. Ranzani a luceriai püspök 3 évig maradt itt. (Ranzani. Schwandtnerél. I. 664. l.)

²⁾ A nápolyi, a milanói és a ferrarai uralkodó családok közeli rokonságban álltak egymással.

³⁾ Mátyás k. d. e. IV. 100. l.

udvarok. Sőt még az oroszok nagyfejedelme, Iván Vasiljevics is, mint szövetségese a lengyel királylyal és a török szultánnal ellenséges lábon álló magyar királynak.¹⁾ Végre a megátalkodott ellenség a török, ki méltó ellenfelét megillető tisztelettel küldi el hozzá követeit Visegrádra, Budára, Bécsbe; s nem mint alig fél-századdal utóbb — midőn a bécsi és a budai magyar királyok ha fogadnak is, hosszú évtizedeken keresztül csupán leereszkedő és kötekedő követeket fogadnak a török részéről, s inkább magok küldik el diplomatiákat, alázatosan kopogtatva bebocsáttatásért a konstantinápolyi magas kapun.

Nem csoda hát, hogy az utolsó időszakban, bármikor lépünk az udvarba, mindig több követet találunk ott; bár néhány havi tartózkodás után nagy részök vissza szokott is térni hazájába. De a távozóik helyébe folyvást újak jönnek.²⁾ S viszont Mátyás is mind sűrűbben küldözgeti követeit a külföldi udvarokba. Ezzel a magyar udvar képe európaibbá, az udvartartás méltóságosabbá és fényesebbé, — de egyszersmind költségesebbé is válik.

Mátyás *diplomatai* egyaránt kerültek ki az egyházi mint a világi rendből. Általában a magasabb egyházi méltóságok viselőit — mint láttuk — udvara tanácsosai közé számítá, s kivált diplomáciai szolgálatokra szeretete alkalmazni. Azt tartá: jogosan teheti ezt a nagy egyházi javadalmak fejében.³⁾ De a világi részről való követek már az udvarhoz tartoznak, mint országzászlósok, udvari tanácsosok, titkárok és hasonlók.⁴⁾

Mai értelemben vett *külön magyar* diplomáciai testület

¹⁾ Lásd Századok. 1879. 293. I. Géresi becses tudósítását az 1488—1489. évekhez.

²⁾ (Mátyás k. d. e. IV. 146. l. U. o. III. 162—216. l.) 1489-ben egymás után jönnek: a pápai, a velencei, a török követség, a jeruzsálemi patriarcha mint a syriai szultán követe, a rácz despotáé, Frigyes császáré, Miksa királyé, a nápolyi királyé, majd a milanói fejedelmé. (Bonf. 642.) Az előző év nyarán pedig nem kevesebb mint tíz külföldi követet találunk a bécsi magyar udvarnál. (Segesser. I. m. 99. l.) Viszont Mátyás követeinek még a perzsa khánnál is látjuk nyomát. (Akad. Értesítő. 1867. I. 59. l. Vámbéry közleménye.)

³⁾ Epist. Matth. Corv. IV. 45. l.

⁴⁾ Pl. »Duos oratores ex majoribus consiliariis nostris« vagy: »oratores ex primariis capitibus regni et consilii mei.« (Epist. M. Corv. II. 14., 16., 33., 35. Mátyás k. d. e. I. 73., 140. II. 361. Teleki. XI. 57. II. sat.)

azonban alig képzelhetünk. Ámbár mióta Beatrix jövetele bizonyossá lett, körülbelül a 74-ik év óta, ilyesminek látjuk nyomát. Mert ettől fogva az olasz ügyekre nézve állandó olasz tanácsosok tűnnek fel a Mátyás udvarában, kik ép oly szerves tagjaivá válnak udvartartásának, mint akár a magyarok. Tanácsokat az őt mind jobban érdeklő olasz ügyekben tőlök kér, követségekbe — ha nem annyira pompázásról mint inkább szolgálatokról van szó — őket küldi. Az olasz udvaroktól, hol az igazi diplomácia már virágkorát élte — kerülnek hozzá, mint már kész diplomaták.¹⁾ Magas rangú urak ezek, tanácsosi czímmel, kik szívesen jönnek a híres magyar király udvarába, mert tudják, hogy itt *nyílik* tér tehetségük érvényesítésére, s így az anyagi boldogulásra is. Ugy látszik, csakugyan jól megfizette őket a király, mert ha szerét tehetik, a legnagyobb dicsérettel emlékeznek meg róla.²⁾ Ilyen olasz-magyar diplomata 1475-től 1484-ig Cavitelli Jusztinián, ki előzőleg Hercules ferrarai herceg és más olasz fejedelem udvarában szolgált, s jó pénzért szívesen beszegődött akárhová.³⁾ Lupus Lukács, Mariottus Senilis, Quirino Ferencz (?) és Leoncius János is ilyenek.⁴⁾ S végül Fontana Ferencz, ki szintén 1475-ben tűnik fel először, mint egyuttal a király udvari orvosa.⁵⁾ Unokaöcsese lévén Gábor erdélyi majd egri püspök-bíbornoknak, a Mátyás kedvenczének, csakhamar a legteljesebb mértékben megnyerte a király bizalmát. A szépművészeteknek is tudora volt. A kik jól ismerték, tudós és kivált gyakorlati embernek bizonyítják.⁶⁾ De nem annyira orvosi tapasztalatainak vette hasznát a király. Fontana igazi diplomata volt. Már előzőleg más olasz udvarokban is működvén, a gyakorlati diplomácia legfelső iskoláit is kijárta. Midőn tehát a Mátyás udvarába került, mint az olasz államok és udvarok igaz ismerője,

¹⁾ Lásd. Reumont. Italienische Diplomaten etc. 1—269. II.

²⁾ Lásd pl. Cavitellit. Mátyás k. d. e. II. 338. I.

³⁾ Mátyás k. d. e. II. 274. I. U. o. III. 35. I.

⁴⁾ Lásd. u. o. II. 304., 315., 316., 369., 374. III. 29., 174. IV. 328. Teleki. XII. 149. Epist. Matth. Corv. IV. 107., 262. sat. II.

⁵⁾ Mátyás k. d. e. II. 297. I. 1475. Ekkor már mint teljhatalmú követ szerepel. Címe mint általában a követeké: magnificus.

⁶⁾ Cavitelli Jusztinián a milánói herceghez. Budáról 1476. (U. o. II. 338. I.)

mint sima modorú kedves férfit — kész követ gyanánt kínálkozott az olasz ügyekben. Csakugyan Mátyás többször felhasználja őt. Működésének fénypontja milánói szereplése.¹⁾ Ama kitűnő simaságot igénylő ügyben jár el nagy sikerrel: a Corvin János és Blanka hercegnő között kötendő házasság ügyében. E működését részletesen leírva találjuk; a fogós kérdésekre adott találó feleletei s egész eljárása Mátyás feltétlen tetszését vívták ki.²⁾ Mondhatjuk, ő volt Mátyás legkedveltebb olasz diplomatája. Folyvást jön-megy az olasz udvarokhoz és vissza s kitűnő szolgálatokat tesz urának, kihez őszintén ragaszkodik.

Mátyás egyetlen külföldi udvarnál sem tartott *állandóbban* követeket. Kivéve a pápa udvarát, hol gyakran több diplomatáját találjuk egyszerre, állandó követül pedig az utolsó évtizedben az egri, majd ennek (ott történt) halálával a szerémi püspököt.³⁾ *Követségei*, mint általában ama régi századokban — rendszerint számos tagból állottak.⁴⁾ Kisebb rangú urak, ügyvivők, — csekélyebb fontosságú ügyekben beérik ugyan néhány lovassal és szolgálval kísérettül;⁵⁾ de a rendes követségek tagjainak száma már 50—60-ra is felrug.⁶⁾ A díszesebb követségeket pedig néha százával is kíséri a segéd- és szolgálazemélyzet. Nem csupán a nagyobb biztonság, hanem az illő tisztelet és a fellépés nagyobb méltósága kedvéért is. Fontosabb ügyekben a sikernek egyik biztosítékát látták ebben. Végül ily módon akaratlanul is bemutatatták a látványokban gyönyörködő külföldnek, a magyar

¹⁾ Mátyás k. d. e. II. 374., 347., 348. és 396. ll.

²⁾ U. o. III. 39. l. Külömben egész halmaz oklevél van közölve ugyane gyűjteményben diplomáciai működéséről.

³⁾ Mátyás k. d. e. IV. k. több oklevél. A pápa udvaránál külobben a legtöbb európai udvar tartott követet.

⁴⁾ Lacroix. Moeurs et usages etc. 191. l. Reumont. Italienische Diplomaten etc.

⁵⁾ 1466-ban Mátyásnak Velenczébe küldött egyik követe 3—4 szolgálval indult el; 1477-ben Francesco udvari orvos 5 lovassal megy követül a nápolyi udvarba. (Mátyás k. d. e. II. 28., 347. ll.).

⁶⁾ A boroszlói püspök egy ízben 25 lovassal megy Nápolyba követül. (Epist. Matth. Corv. IV. 23. l.); Kákeritz Miklós pedig 20 lovassal Svájcba 1487-ben. (Segesser. I. m. 95. l.) Lásd még: Mátyás k. d. e. II. 347., III. 121., IV. 94. és 102. ll.

király udvartartásának fényét és gazdagságát. Természetes, hogy így mind az érkező mind a küldött követségek igen nagy összegekbe kerültek, nem is számítva az ajándékokat, melyek nélkül sem idegen követség haza, sem magyar követség idegen udvarba nem indult.¹⁾ És Mátyás gyakran, évenként többször is fogadott és küldött ily számos tagból álló követségeket, kivált az utolsó két évtizedben.

A császárhoz küldött követségét kétszáz lovas kísérte 1479-ben;²⁾ a lengyel királyhoz pedig — tíz évvel később — épen száz lovas indult el a zágrábi püspökkel.³⁾ Még nagyszerűbb volt az a követség, melyet 1464-ben indított utnak Mátyás, hogy az új pápa II. Pál előtt királyi hódolatát kifejezze. A pécsi püspök: Janus Pannonius, már ekkor európai híré költő és szónok, s Rozgonyi János tárnokmester a követek. 300 lovas kísérte őket, éltek virágkorában lévő magyar daliák, kik aztán nemcsak a nők szívét bájolták el utjokban, hanem a férfiakat is meghódították.⁴⁾ »Rég járt ennél érdemesebb küldöttség Olaszországban — mondja egy odaváló szemtanú. Több lóval és nagyobb pompával pedig épen nem. A lovasok kitűnően megülték lovaikat, a szolgák jó rendben haladtak. A legszebb férfiak voltak, a kiket csak láttunk valaha. Hogy a pompa nagyobb legyen, meghagyta a király, vigyenek két lóra felrakva 20,000 forintot csengő pénzben, csupa magyar és velencei ujveretű aranyokban. Firenzébe érve, a hány vendégfogadó csak volt, mind megszállották.«⁵⁾ Ugyane követség egyéb értékes ajándékokkal is megtisztelte a pápát.⁶⁾ De leghíresebbé mégis az a követsége vált Mátyásnak, a melyet 1487-ben Velenczén, Ferrarán és Milanón át küldött VIII. Károly francia király udvarába. A ki látta, könnyű szerrel alkothatott fogalmat a magyar udvar fényűzéséről. Mi e helyen a szemtanú Bonfini

¹⁾ Lásd az idézett okleveleket. A költségekre nézve keveset tudunk. Az említett boroszlói püspök 1500 frtot kapott elutazáskor. (Lásd még Orsz. Iltár. DL. 19452.) A sok ajándék Bonfininek is feltűnik »... ex tanta oratorum varietate nemo indonatus a rege dimissus est.« (647. l.)

²⁾ Mátyás k. d. e. II. 206. l.

³⁾ U. o. IV. 72. l.

⁴⁾ Bonfini. 541. l.

⁵⁾ Vespasiano Bisticci. (I. h.)

⁶⁾ Teleki. XI. 121. l.

leírását mondjuk el. »Háromszáz szép, egyszínű és egyforma nagyságu lovon háromszáz ifju vitéz haladt kíséretül, főrangú és nemes családok ivadéakai. Hosszu palást és bibor-bársony egyenruha borítá testüket, midőn egy-egy városba bevonultak, s egyforma szakált viseltek mindannyian. Egy részök arany lánczot hordott, a szőke hajúak pedig fejükön gyöngyökkel rakott zsinórzatot. Mindenük fejedelmi volt, alig lehet a méltó szavakat megtalálni leírásukra. Oly nagy pompával viselte követségét a püspök, mint soha senki más. Az ajándékok pedig, melyeket urától és asszonyától drága lovakban és lószerszámokban, pompás ruhákban, arany-, ezüst-édesényekben és ékszerekben vitt a franciaák királynak, meghaladták értékükre a 25,000 forintot.«¹⁾ Hogy ily fényes kíséretre a követ urnak roppant kiadásai voltak, elképzelhetjük. Velenczének franciaországi követe, a diszes magyar követségnek ellenségül is bámulója azt állítja, hogy utjában 50 arany-forintot költött naponkint.²⁾ S bizonyára sokkal többet Párisban, hol néhányszor pazar fényű lakomát is rendezett a francia udvar tiszteletére. Bonfini szerint egy-egy ilyen vendégséghez a párisi piacokról úgy elhordták a halakat, hogy a királyi asztal számára ide jöttek koldulni.³⁾

Ha nem is fényesebb, de számra még nagyobb az a követség melyet Mátyás menyasszonya hozatalára 1476-ban küldött Nápolyba. Velenczében hosszasabban megpihentek s az itteni elszámlásoló bizottság 756 lovasra tevő számukat.⁴⁾ Rudolf boroszlói és János váradi püspök, Pongrácz és Geréb Péter mint a király rokonai és barátai, továbbá az oppelni, ratibori és münsterbergi hercegek, János szentgyörgyi gróf s számos más kitűnő egyházi és világi ur, lovagok és tudósok vettek részt a követségben. Min-

¹⁾ Óriási összeg ez! A dűsgazdagnak tartott Ujlaki Lőrincznek 20,000 forint volt évi összes jövedelme. (Mátyásk. d. e. IV. 209. l.) Az ugyanekkor visszatérő francia követ 3000 aranyat érő ajándékokat kap a királyi pártól. (U. o. 255. l.)

²⁾ Mátyás k. d. e. III. 339. l.

³⁾ Bonfini. 638. l.

⁴⁾ Bonf. 583. l. Mátyás k. d. e. II. 66. l. Eschenloer 800-at mond. (II. 340. l.) Ezen különben kitűnő kutforrás, Mátyás javára mind a tényekben mind a számokban rendesen nagyit. (Lásd az előkészületekről bőven Valentini levelét: Mátyás k. d. e. II. 307. l.)

deniknek nagyszámú kísérője, tanácsosaik és titkáruik. Végre egész serege a kirívó színű egyenruhákba öltözött cselédeknek, zenészeknek és bohócoknak. A ruhákat egytől-egyig Mátyás készítette, — most nem csupán király, hanem egyszersmind vőlegény is. Költségül minden lóra 50 forintot adott, a mi egymagában csaknem 40,000 forintot emésztett fel.¹⁾ Hogy a követségnek valami különös mutogatni valója is legyen, néhány magas rangú, pompás kaftánokba öltözött, arany-turbános török foglyot is küldött velök, kiket ép ez időben fogtak el Szabácsnál.²⁾ Továbbá — mint a diszkövetségeknél általában szokás volt — nagyértékű arany-, ezüst-edényeket és ékszereket, nem hogy használják vagy viseljék, hanem színtén hogy — mutogassák. Így aztán könnyen kelthetett feltűnést e követség az idegen országban.³⁾ Ugyanez alkalommal a kontinensnek csaknem valamennyi fejedelméhez küld meghívó követséget, előkelő nemes urakat és főpapokat, több mint 20,000 forint költséggel.⁴⁾

De nemcsak saját követeit látja el bőkezűen.

Ünnep volt az udvarban, ha egy-egy kedveltebb vagy díszesebb *követség érkezett*. Mint kivált az olasz udvaroknál szokták ily alkalmakkor, Mátyás sem sajnálta a fáradságot, ha olykor-olykor ünnepélyes fogadtatással kellett kitüntetni a szíveslátást, vagy viszonzni a megtiszteltetést. Amarra Valentini ferrarai, erre Kristóf francia követnek, vagy Arragoniai Jánosnak s később a castellai püspöknek, mint a pápa legatusainak fogadtatása nyújt példát.⁵⁾ Legrészletesebb tudósítás a Valentini fogadtatásáról maradt ránk. Ő maga írta meg urának. Az udvar ekkor éppen Pozsonyban tartózkodik, ide igyekszik tehát Caesar ur is. Őt olasz mértföldre a várostól megpihennek ebédelni. Alig szállanak le

¹⁾ Külömben a Mátyás katonáinak zsoldja a lovasságnál 3, a gyalogságnál 2 forint volt havonként. Háboruban valamivel több. (V. ö. Mátyás k. d. e. II. 230. l. A pápai nuncius jelentését Kovachichnál. I. m. II. 15. l.)

²⁾ A velenceiek négyet láttak, a boroszlói jegyző tizenhatot mond. (I. h.)

³⁾ Bonfini. 580 l.

⁴⁾ Eschenloer. U. o. Bonf. 580. l.

⁵⁾ A fogadtatások szertartásai külömben rendszerint ugyanazok. (Lásd Mátyás k. d. e. III. 137. l. Bonfini. 635., 645. l. U. o. 641. és 647. l. Epist. Matth. Corv. I. 12. sat. Segesser. I. m. 98. l. Katona. Hist. Crit. IX. 501. l. V. ö. Reumont: Italien. Dipl. 178. és köv. ll.)

lovaikról, ime jön Ő Felsége két titkára és három udvari lelkész — kíséretükkel, az udvari lovász-mester 15 szolgával. Nemsokára tehát ismét lóra ülnek s átkelnek a Dunán. Innen kezdve egymást éri a sok főúri és nemesi lovas-csapat, melyek királyi parancsra őket üdvözölni jönnek. Végül pompás lovakon ülő délceleg udvari csatlósokkal találkoznak, s így vonulnak be Pozsony városába. kísérve mintegy négyszáz lovastól, köztök püspökök és más főpapok, — trombiták harsogása közt. Gyönyörűen épült palota előtt állapodnak meg; küldöttség által bejelentik megérkezésüket a felséges párnak, s aztán kijelölt szállásukra vonulnak.

Még fényesebb fogadtatásban részesült 1479. decemberében Arragoniai János bibornok, Beatrix királyné testvére, mint a pápa legatusa. Éjjeli három órakor, világi és egyházi nagyjaitól kísérve, maga a király vonul ki eléje — a képzelhető legnagyobb pompában. A viasz-fáklyák ezrei nappali világosságot terjesztettek a sötét téli éjszakában.¹⁾ Magát a pápát avagy a császárt sem tisztelhetette volna már meg feltűnőbben, s talán nagyobb fényt is lejtett ki, mint kellett volna, — mondja Bonfini.

Megérkezés után rendszerint két-három nap múlva az ünnepélyes kihallgatás és fogadás ment végbe, melyen a király teljes díszben, a legfőbb udvari méltóságoktól s fényes ruhákba öltözött egyházi és világi nagyjaitól környezve jelent meg.²⁾ Jól érté a módját, miként kell a fellépés méltósága és pazar fénye által az elfogadottakat ámulatba ejteni, szemöket megvesztegetni.³⁾

Legjellemzőbb az a fogadás, melyet Oláh Miklós érsek örökített meg számunkra.⁴⁾ A király éppen Visegrádon volt, midőn török követ érkezett udvarába. Mátyás büszkeségét találta abban, hogy az isztambuli arany-kapu fényéhez szokott követ szemét a saját udvara fényével kápráztassa el. A »földi paradicsom«-nak nevezett Visegrád, pompás függő kertjeivel éppen alkalmas hely

¹⁾ »Ut noctem in diem versam esse diceret« — mondja Bonfini. (609. l.)

²⁾ Lásd pl. Mátyás k. d. e. III. 139. l.

³⁾ V. ö. Bonf. 654. l. » quae advenientium lumina deferreant et contrahant stuporem.«

⁴⁾ Hungaria. Bélnél. 12. l.

volt erre. Udvarnokok vezették a követet városbeli szállásáról a várba — az ünnepélyes audientiára. A mint feltárták előtte a vár kapuját, azonnal eléje tűnt a fényes látvány. Ott állt a király, függőkertjének egy magaslatán. Körülte selyembe-bársonyba, aranyba-ezüstbe öltözött, csillogó fegyverekkel ékített ország-nagyjai és udvari népe fent és alant. A követet elfogta az ámulat a nem remélt látványra. Megzavarodva vonult fel a király elé, de midőn szemei annak felséges tekintetével találkoztak, annyira elfogódott, hogy egyetlen szóhoz sem jut vala s csak hosszú szünet mulva hebegé el e szavakat: »a császár üdvözl a császár üdvözl . . .« A király, látva a követ kínos vergődését, parancsot adott: vezessék vissza szállására. Néhány nap mulva aztán rendes kihallgatáson fogadta őt, s gazdagon megajándékozva azzal az izenettel indította vissza urához: küldjön másszor olyan követet, a ki legalább beszélni tud.¹⁾

A rendes kihallgatások idejét és sorrendjét maga a király határozta meg. Csupán tőle nyert engedélyvel járulhatott eléje kihallgatásra bármely követ.²⁾ Mint láttuk minden ügyször ő adá az eszmét, ő a döntő-szót, s ennél fogva teljes tudatával birt egy-egy diplomáciai actus kisebb vagy nagyobb fontosságának. S a sürgőseket mindig eléje helyezé a kevésbbé fontos, habár családi ügyeknek is. Maffeo a milanói követ, ki a Corvin János és Sforza Blanka egybekelése ügyében jött végső válaszáért, várhatott hónapokig — a király a német követekkel volt elfoglalva s nem használt sem a panasz, sem a sürgetődzés. Várhattak a svájci követek is. Általában a diplomáciai húzavonáknak nagy mestere volt a király. Kancellárjának és tanácsosainak kiadja a jelszót: miért nem

¹⁾ Hasonló dolgokat beszél Révai Péter, állítólag Nádasdy Tamás kézírata nyomán (De monarchia. Schwandtnernél. I. 681. l.) egy másik török követről, ki épen Bécsujhely vívásakor érkezett Mátyáshoz, ki őt a városból jövő golyóknak legjobban kitett helyen fogadta. Meglehet, hogy e két követ-ség, melyről a Mátyás kortársai nem emlékeznek — ugyanegy. Engel így fogja fel. Ma már nem dönthetjük el, de hogy a jellemző földolog igaz, — nincs okunk kétségbe vonni.

²⁾ Maffeo a milanói orator mondja: »Havesse voluto expectare la occasione de farlo . . . ad questa hora non me saria anche venuta, peroche cum questo Signore Re si parla, quando se *puo*, non quando si *vole* . . .« (Mátyás k. d. e. IV. 147. l.)

fogadhat; ezek aztán ürügyet ürügyre költenek. Végre hetek múlva fogadott, — csak hogy fogadjon. Ekkor aztán — ha szükségét látta, a legnyomósabbnak látszó érvre halommal zúdítá a kifogásokat, ellenérveket és ürügyeket; máskor szellemes megjegyzései tárlházának nyitott kaput, vagy királyi méltóságát öltő magára, ha halogatásainak kevés jóhiszeműségére avagy csak távolról czéloztak is. Nagy segítségére volt kitűnő emlékező tehetsége és bámulatos nyelvismerete.¹⁾ Ilyen vagy olyan módon aztán a legügyesebb diplomatát is lefegyverezte. Ha pedig éppen rossz kedvében találták, — egy-két komoly szó vagy gunyos megjegyzés, s azzal intett, talán nem is kezével, csupán beszédes nagy szemeivel s a kihallgatásnak vége volt.²⁾ Kivált az utolsó évtizedben, egy bajokkal és válságokkal teljes mult után, melyben veleszületett uralkodó tehetségei a diplomáciai furfangok minden iskoláit kijárták.³⁾ Ritkább, fontosabb ügyeknél kidolgozott, retorikai képekkel színezett beszédben hallatja végső szavát, — palástolás nélkül, s királyi méltóságának teljes érzetében, ennek minden nyomatékával. Ha ellenmondást sohasem tűrt, ilyenkor legkevésbé. Porig alázta — csupán tekintetével és szavával, a ki jogtalan kérdéssel állt elő.⁴⁾

Az idegen követek *ellátásukat* többé-kevésbé az udvartól nyerték,⁵⁾ vagy bizonyos havi díjak, vagy utólagos költség-térítmények, vagy pedig természetben való élelmezés útján. Az bizonyos, hogy nem mindenkiel bántak e részben egyformán. A hol a szíveslátást igazán ki akarja mutatni, vagy a hol érdek és külö-

¹⁾ Csaknem minden európai nyelvet beszélt, még a dialektusokat is. (Galeotti. I. h. 231. l. Bonfini. 654. l.)

²⁾ Bonfini írja, hogy Mátyás »tacito quodam nutu se solum imperare« kivált a cseh háborúk óta. (565. l.)

³⁾ Lásd Galeotti. I. m. 230. l.

⁴⁾ Lásd ezekre nézve a Mátyás k. d. e. főleg utolsó kötetét, ebben Maffeo jelentését; továbbá Mircse közleményét a »Századok«-ban (1882. 18. l.) valamint Segesser. I. m. s a castellai püspök-követ jelentését: »est enim rex doctus, et cum gravitate et majestate quidam dicendi, ut nihil dicit, quam id, quod sibi credendum videatur.« (Katona. Hist. Crit. IX. 502. l.)

⁵⁾ Bonf. 647. l. V. ö. az 1494—5. évi II. Ulászló-féle számadásokkal. (I. h. Pl. 49., 64., 66., 118. sat. II.)

nös politikai tekintet követelik, — mindig bőkezűen rendelkezik a király.

Szíveslátásban legkevésbé volt hiánya Valentini Caesarnak a ferrarai udvar követének (1486—87.) Bizonyára Beatrixnak köszönhetette, a ki nénjéhez: Eleonora ferrarai hercegnőhöz igazi testvéri szeretettel vonzódott. Alig érkezik meg Caesar ur, felhívják: tegye magát kényelembe addig is, míg majd ünnepélyesen kihallgatják. Az ünnepélyes audientián pedig, midőn a szertartásokon szerencsésen tulesnek s a beköszöntő és fogadó beszédek kölcsönösen elmondják: a király végül kegyesen megjegyzi, hogy mostantól fogva már ne tekintse magát Caesar amolyan közönséges oratornak, hanem a házhoz tartozónak; szerezzon magának teljes kényelmet, s használjon fel e végre minden eszközt az udvarnál.¹⁾ S e felhatalmazás nem maradt szépen csengő szónak, mert ugyanekkor a király egy udvarnokát rendeli Valentini mellé, a ki mind a követnek, mind kíséretének élelméről és szállásáról gondoskodik.²⁾ Mátyás épen az osztrák háború közepén volt ekkor, s mégis ráért Valentinnel naponkint találkozni, beszélgetni, — a mit pedig nem mindenki vel tett meg szívesen.³⁾ Időnkint összejön nejével s ilyenkor meghívják asztalukhoz az épen ott levő francia és nápolyi követtel együtt Caesart is.

Hasonló bánásban részesül ama sokat emlegetett francia követ is: Kristóf, kit Mátyás, ura iránti tiszteletből mindenütt kitüntet, a hol csak teheti.⁴⁾ Mihelyt megérkezik, azonnal melléje rendeli a szeretetre méltó, nyájas beszédű Fodor (Crispus) Istvánt,

¹⁾ »Chio volesse reputare non esse piu oratore, ma homo da casa et chio volesse usare per comodo mio tutte le cose sue. . . .« (Mátyás k. d. e. III. 140. l.)

²⁾ » . . . me ha dato uno suo gentilhomio per provitore, che me provede molto honoratamente e del vivere e de ogni mia commodita« (U. o. III. 173. l.)

³⁾ » . . . ogni di vede molto voluntieri et accarezza assai.« (U. o. és 162., 186., 192., 198., 216. stb. ll.)

⁴⁾ Mennyire elismeré Mátyás a francia király magas rangját, mutatják egyik tanácsosa által írt következő sorok: » . . . bene novit sua serenitas (Mátyás király), inter omnes Christianos reges (regem Francorum) tam nobilitate sanguinis, quam amplitudine dignitatis obtinere principatum.« (Epist. Matth. Corv. I. 129. l.)

udvara egyik kiváló diplomatáját, — állandó kísérelőjéül, ki azonkívül teljes ellátásáról is gondoskodik.¹⁾

De nem sok panaszkodni valójuk lehetett a velencei követeknek sem, holott az idegen követek közül ők csinálták mindig a legtöbb zavart az udvarnál. Kényelmökre mindig gondja volt a királynak, — Budán, Bécsben, vagy úton is. Mert ha eltávozik székhelyéről, rendszerint vagy Beatrix udvarával hagyja, vagy — főleg özvegy korában — magához parancsolja az udvarában időző követeket, s ellátásukról ilyenkor még kevésbbé feledkezik meg.²⁾ Leginkább otthonosakká épen a velencei követek váltak az udvarnál. Nem ugyan az utolsó osztrák harcok idejében, midőn Velenceze ármánykodásai inkább megvetést mint barátságot keltettek s követei sem voltak az udvar szívesen látott vendégei. De még Thomasiust, Emo Jánost, kik az első évtizedek török harcaiban éjjel-nappal oldalán vannak, »tanácskozásokban, csatákban és minden más munkában« tevékeny részt vesznek, nem hiába nevezte a király — barátainak és harczos-társainak.³⁾ Udvarához tartoznak ezek teljesen.

A pápai követeket mindig kitűnő tisztelettel fogadja, kényelmökről, ellátásukról előre gondoskodik.⁴⁾ A castellai püspök — 1483-ban — siet is megírni Ő szentségének, mily kitűnő tisztelettel emlegetik a budai udvarnál az ő nevét. A fényes ellátás pedig méginkább feltűnik a követnek, kivált a fukar bécsi udvarnak — a honnan jött — szűkkeblű bánásmódja után. Lehet mondani, a bőkezű ellátás inti őt távozásra. »Szégyenlek — ugymond — tovább is itt maradni, hiszen úgy bánik velem a király, mintha véréből való vér volnék.«⁵⁾ Csak példa gyanánt említém a castellai püspököt. Mátyásnak igaz érdeke volt, hogy legönzettebb szövetségeseinek, a pápáknak követeit kiváló tisztelettel

¹⁾ » Oratori honestando comes et procurator a rege datus.« (Bonfini. 636. 1.)

²⁾ Mátyás k. d. e. IV. 72., 78., és számos más okl. Bonf. 635., 638. 943. ll.

³⁾ Epistolae Matth. Corv. I. 74. II. 45. l. »Quasi domesticus« — mondja Thomasiról.

⁴⁾ Epist. Matth. Corv. II. 77. IV. 122. l.

⁵⁾ Katona. Hist. crit. IX. 505., 512., 533. ll.

vegye körül udvarában. S talán egyetlen követet sem tisztelt meg annyira, mint az 1476 végén Budán tartózkodó pápai legatust. Három ízben látogatta meg szállásán s innen vele együtt ment el a templomba.¹⁾

De azért az idegen hatalmak követei még sem voltak teljesen mentek az udvarban az anyagi gondoktól. A kíséretükhöz tartozó fegyveresek és szolgák zsoldja saját zsebéből telt s rájuk és tisztai személyzetükre sem mindig volt a király tekintettel.²⁾ Hazulról saját személyükre rendszeren 2 forint napidíjt kaptak, a mi mellett aztán könnyen adósságba verték magukat. Mert fellépésüket mindig az illető udvar fényéhez kellett alkalmazniok. S e részben a Mátyás udvarának nem a legjobb híre járt külföldön: költségesnek tartották az ott tartózkodást. »Nagyon megnézik ott az embert és a szép külsőre is sokat adnak« — írja a milánói herceg titkára, s azért csupán az állam legelső egyházi és világi főurait, kik mind nemességükkel mind gazdagságukkal kiválóak, s mind a felszerelés mind az ott tartózkodás költségeit megbirják, — véli a magyar udvarba küldendőeknek. Igaz, hogy ez a követség ékesség dolgában épen olyan világra szóló akart lenni, mint a milyennek viszont Mátyás részéről is híre járt.³⁾ Rendes követ-ségeknek azonban, melyek kevésbé feltűnni, mint inkább állandóan jelen lenni akartak, nem kellett annyira ügyelniök a külső megjelenés pompájára. De azért ezek is örülhettek, ha módjával, egy-kétszáz forint adóssággal megélhettek.⁴⁾ Midőn Velence 1469-ben Emo Jánost Budára küldi, saját személyére havonként 60 ducát fizetést, jegyzője, 14 lovasa és ugyanannyi szolgája számára pedig 124 ducát havi zsoldot rendel s félévre azonnal ki is fizeti őt.⁵⁾ Ilyenformán adhatott a tanács Bollani doktornak is 1489-ben.⁶⁾ De ő már — mint látszik — nem érte be ennyivel s

¹⁾ Mátyás k. d. e. II. 334. l.

²⁾ A követek — nem számítva a tulajdonképeni kíséretet — kanczellárjukkal, jegyzőjükkel, titkárukkal sat. jöttek-mentek. (Lásd. Mátyás k. d. e. III. 221., 224., 244., 258., sat. II.)

³⁾ Mátyás k. d. e. IV. 30. l.

⁴⁾ Lásd: Reumont. *Italianische Diplmaten*. 314—329. ll.

⁵⁾ Ugyanekkor rendes követül Diedo Ferencz tartózkodik Budán. (Mátyás k. d. e. II. 107. l.)

⁶⁾ A kíséretet illetőleg Velenczében 1483 óta törvény volt, hogy 12

magától a királynétól vett fel váltóra pénzt. A mi magában még nem lett volna nagy baj, ha viszont bizonyos fontos titkokat ki nem fecseg.¹⁾

Maffeo, 1480—90-ben a milanói udvar követe, hat lóra 50 dukátot huz urától havonta, s tíz hónap mulva csakugyan be is számol az 500 dukátnyi kiadással. Ezenkívül 105 forintot kocsi-jára költött s mintegy 195 forint rendkívüli kiadása is volt. »Ne csodálkozzék Fenséged — ugymond — ennyi kiadásomon, hiszen 12 ló áll az istállóban, s 14 száznak kell naponta enni adnom, nem is számítva a jövőmenő futárokat.« Azonkívül Bécsben — a hol nagyrészt tartózkodik — szűken van az élelem, s a vendéglőkben minden méreg-drága. Különösen a bor, holott ebből minden drágasága mellett sok fogy, mert a magyarok nem elégszenek meg egy uneziánál kevesebbel. Pedig a borralalót uton-utfélen osztogatni kell, főleg a vendéglőkben, az udvarnál, aztán meg egy-egy befolyásos főúr vagy főpap meglátogatása alkalmával is. Russ jelentéséből látjuk, hogy a királyi kihallgatások meg épen nem mentek borralaló nélkül. Mátyás, ki fiatalabb korában sem teste őrzésére sem a szertartásos elzárkozásra nem sokat adott,²⁾ idősebb korában megváltozott. Bonfini szerint Beatrix ösztönzésére. Az utolsó időkben nagyon megszorította az ajtónállók számát, a mi a hozzá való bejutást tetemesen megnehezíté, és költségesebbé is tette. Mert európai divat szerint fogadások alkalmával az ajtónállóknak borralaló járt. A franczia udvarnál például az első ajtónállónak 1, a másodiknak 2, a harmadiknak pedig 3 arany. Hogy Mátyás udvarában épen mennyi, nem tudjuk, de hogy jókora összeg, látjuk Russ panaszaiból. Külföldön még az is szokásos volt, hogy az első audientia után az udvari siposok, trombitások és más zenészek megjelentek a követ-uraknál, hogy bemutassák művészetüket, tulajdonképen azonban inkább csak borralalóért. S úgy látszik Mátyás udvarában sem volt ez a szokás

lovasnál és 2 istállómesternél többet egy követ sem vihet magával. (Reumont. I. m. 167. l.)

¹⁾ Mátyás k. d. e. IV. 111. l.

²⁾ Bonfini. 654. l. »Non licitorum et janitorum multitudo, non amanuensium turba, qui diu multumque rogati, vix tamen per litteras respondere dignentur.«

idegen. Hogy pedig a királylyal való ide-oda utazgatáskor kirendelt udvari kíséret szolgálatát nem lehetett egyszerűen megköszönni, — természetes dolog. Egyébiránt a király után való folytonos jövés-menés, — ez az Európa-szerte divatozó kényelmetlen szokás — még legnagyobb összegeket emésztett fel, mert a követ urak rendszerint magukkal hordozták összes cselédségüket és minden holmijukat.¹⁾

Fizethettek a *futároknak* is eleget. Ezek tartván fenn az összeköttetést a külföldi udvarok közt, egyuttal postái voltak a középkornak s szolgálatuk nélkül épen a diplomácia nem lehetett el.²⁾ A főurak és főpapok udvari személyzetében is megtaláljuk őket,³⁾ a király udvarában pedig, hová mint központba a külföldiek is mindenfelől összefutottak, — még inkább. Közülök néme-lyek, leginkább hazaiak, csupán belföldön tettek szolgálatokat: kézhez juttatták a király soknemű rendelkezéseit; hírt, jelentést, pénzt hoztak az ország különböző részeiből, s ha Budáról távozott a király, közte és eme székhelye közt az összeköttetést fentarták. Nagyrészt olaszok voltak: a kiket külföldön teendő szolgálatokra alkalmazott futároknak.⁴⁾ Valamennyire a budai udvarbíró ügyelt fel, ő szabá meg utjokat, ő osztá ki a gyakran épen nem csekély útravalót.⁵⁾ Hozzája kellett fordulniok az udvarban levő külföldi diplomatáknak is, ha a királyi futárok szolgálatával akartak élni, miután e végre a parancsot előbb magától a királytól kieszközlötték.⁶⁾

¹⁾ Mily divatos és kapós volt a borraivaló egész Európában ez időben is, mutatja Reumont id. munkája: *Italianische Diplomaten etc.* I. h. 162., 214., és köv. 264., 266. ll. Lásd még Segesser. I. m. 99—104. ll. Mátyás k. d. e. III. 96., 121., 124. sat. ll. IV. 137. és 156. ll.

²⁾ »Nuntius, tabellarius, corraero, cursor, cavallaro és messo« nevek alatt említetnek.

³⁾ Orsz. Lltár. Dl. 26047. Mátyásk. d. e. III. 315. l.

⁴⁾ Mátyás k. d. e. II. 417. III. 124., 303. sat. ll.

⁵⁾ Beatrix 1488-ban 210. ar.-forintot utalványoz Donato futárnak. (Hatvani. Brüsseli okm. t. II. 51. l.) Br. Nyáry szerint Esztergomból Budára egy, Olaszországba pedig 20 dukátba került az ut. (Századok. 1874.) Elképzelhetjük ebből, mily nagy összegeket költött Mátyás évenként, folyvást jövőmenő futárjaira.

⁶⁾ Baduario Sebestyén velencei követ 1477-ben arra kéri az egri püspököt, eme nagybefolyású fő-papot, eszközöljön ki számára királyi parancsot

Ellátás tekintetében még legjobb dolguk lett volna a *svájci* követeknek, ha a fátum Mátyás halála képében utól nem éri őket. Russ Menyhért és Schilling János 1488-ban és 1489-ben tartózkodnak ily minőségben a magyar udvarnál. Nem saját jószántukból, — a király hívta őket, azzal az ígérettel, hogy ellátja mindennel, költségüket pedig megtérítendi.¹⁾ Ez az egyetlen követség, melynek azonkívül, hogy állandóan 12 udvari apród, utazáskor több magyar főúr és katona volt szolgálatára rendelve, — minden kiadása a királyi számadásba ment. A mi természetes is, tudva, hogy Mátyás egész légió svájci urat látott el állandóan évdíjjal, csupán azért, hogy a Habsburgok iránt ellenséges, az ő uralma iránt pedig barátságos indulattal viseltessenek.²⁾

E követség költségének érdekes története bármely oklevélhalmaznál hívebben jellemzi ezt az udvart, melyben minden a király személye körül forog, minden, még a külföldi követek sorsa is az ő életétől függ. Maga az egyik svájci követ: Russ Menyhért mondja el beszámoló jelentésében; méltó, hogy röviden mi is elbeszéljük.³⁾

Már hónapokat töltöttek el semmittevésben az udvarnál. Olykor-olykor a folytonosan elfoglalt király elé is bejutnak, kérve őt — bocsássa már őket haza. De ez nem ment olyan könnyen; a királynak még szüksége volt rájuk. Végre 1489 elején csakugyan megkapják az engedélyt az elutazásra, azzal az útasítással: írják össze minden költségüket külön-külön, az összeírást adják át a kincstárnak, ez közölje a kancellariával, mely a velök együtt Svájcba küldendő királyi követet utasítani fogja ez összegnek Svájcban leendő kifizetésére. Ugy látszik a királynak nem volt most erre pénze. Mert egyidejűleg Milanóba is küld követet, a ki ott a Corvin János menyasszonyának Blanka herceguőnek hozománya fejében 80,000 forintot fog kapni, ezt majd Svájcban át

(Pyber Benedek) budavári tiszttartóhoz — futárokért. (Mátyás k. d. e. II. 364. l.)

¹⁾ Segessernél. Russ jelentése. 95., 99., II.

²⁾ Segesser. Utasítás Russ számára. (I. m. 96. és köv. II.) A francia király — hírneves ellensége a burgundi herceg ellen — 5000 frankot adott nekik évenként.

³⁾ U. o. I. m. 94—113. II.

hozza fel Bécsbe s utközben kifizet minden svájczí követelést az utólsó fillérig.

A követek költségvetése nem volt csekély. Russ és Schilling svájczí szokás szerint egy-egy forintot számítottak »lovaglási« és követségi napidíjúl, egy-egy részről 356 forintot; szolgálíknak pedig 50 forintot. Ezután jönnek sorban a szenvedett károk, melyek pótlását szintén megígérte a király. Lovasok, szolgálí megbetegedtek, helyettök mást kellett fogadni; Russ követ is gyógyíttatta magát; aztán egy lovuk elveszett, más kettőben az uton esett kár; utjok végén lovaik mind tönkrementek, s császáriaktól egy ízben roppant károkat szenvedtek. Mindezekért több mint 1800 forintot követelnek. Felszámíttják elmaradt évdíjukat is, mely nekik mint luczerni polgároknak királyi ígéret szerint jár: Russ 3200, Schilling 350 forintot. Ezenkívül Russnak még kétféle követelése van. Egyiket sem kereste, a király ingyen jó akaratból tukmálta rá. Lovagi rangjához fizetésül 2000, magyar rendjele után 400 forintot. — Végül »ellátás« czímén aprólékosan felszámítanak mindent, a mit magukra, ruhákra, lovakra, cipőkre, csizmákra, ingre, nyeregbe, kardra, sarkantyura, fürdőre, borotválkozásra, vendégségre, kovácsnak, szabónak, fogadósnak fizettek, — Russ 540, a másik 600 forintot.¹⁾

De van mégis, a mit nem tesznek rovásba: az alamizsnákat, az ajándékokat és a borraivalókat. Az elsőnek összegét nem tudják, de a mit ajándécul vagy borraivalól a királyi kamarásoknak, apródoknak, ajtónállóknak, síposoknak, trombitásoknak és egyéb zenészeknek, szavalóknak, lantosoknak »és más efféle embereknek« forintonkint és denáronkint elfizetgettek, szintén felrug 66 aranyforintra.

Mindent összeszámítva, a követelés összege jóval magasabb 12,000 forintnál. Hatalmas összeg; felért egy gazdagabb magyarországi püspökség évi összes jövedelmével.²⁾ De a király megígérte,

¹⁾ Hogy a többi külföldi követek hasonló kiadásainak megtérítéséről az udvar részéről szó sem volt, — világos. (Lásd. pl. Mátyás k. d. emlékek III. 224. l.)

²⁾ A pécsi püspöknek »computatis omnibus« 10,000, az egrinek 18,000, a győrinek 7000, a gazdag Ujlaki Lőrincznek, a bosnyák király fiának pedig — mint láttuk — körülbelül 20,000 arany-forint évi jövedelme volt Mátyás

hogy nagybőjt közepére megkapják, s a királyi ígéretben kételkedni nem volt okuk. S elindulásuk előtt még száz forintot kaptak is — utiköltségekre.

Azonban a várva-várt idő letelt, s a követ nem mutatkozott a pénzzel. Russ erre sietve küldi el magyar szolgáját a magyar udvarba, a mi neki 60 forintjába kerül, — megsürgetni a fizetést. A király azt válaszolja: betegsége miatt még nem küldhette el Milanóba a követeket. Várnak tehát ismét őszi Böldegasszony napjáig; de a pénz csak nem jön. Megsürgetni, 60 forint költséggel újra szolgát küldenek, de ez meg mintha odaveszett volna — nem jön meg hónapokig. Végre Russ uram, megunva hitelezői és polgártársai bosszantásait, maga kerekedik fel 1489 Szent-Márton napján. Budára jön a királyhoz, a ki szívesen látja. A követek ép most tértek haza Milánóból, de nem mertek Svájcba bemenni, mert híre járt, hogy ott a czivakodások mindennaposak s az utak fölöttebb bizonytalanok.¹⁾ Ez ugyan nem épen szent igaz, de ha már itt van Russ, annál jobb. A jövő (1490) év elején Ő Felsége majd Bécsbe megy, s ott a Svájcba küldendő követtel és Russal mindent elvégezend. Addig is meghagyja Bornemissza János alkincstartónak: fizessen Russnak a kincstárból 40 forintot, — költségeire.

Bécsben a király nagyon el volt foglalva, sokáig nem is látta Russ, s ezalatt megérkezett Schilling, a másik követ is. Végre Virágvasárnap előtti szerdán (1490. márczius 31-én) *éjjel* fogadja őket a király. Az eredmény az lett: adják be még egyszer számadásaikat Orbán kincstartónak, azonnal kifizettetik. Együttal már el is bucsuznak a királytól. Harmadnapon pedig (pénteken, márczius 2-ikán), hogy bejelentsek a király elhatározását, — átlovagolnak a kincstartóhoz, a ki a győri püspök jelenlétében fogadja őket. Ígéretben ő sem fukarkodik, s miután eleget beszélt

idejében. (A milanói követ és hercegi titkár értesülése szerint, kik, ha nevekben és historiai tényekben olykor nagyokat tévednek is, — financialis dolgokban, a melyekhez kiváló fogékonyságuk van — rendesen közel járnak az igazsághoz. V. ö. Mátyás k. d. e. II. 307. III. 204. I. és IV. 209. I.)

¹⁾ Hoztak-e pénzt — nem tudjuk. Csupán egy nyugtatványt találunk 1488-ban 6000 aranyról. (Mátyás k. d. e. III. 381. I.)

olyan dolgokról, a melyek kevésbbé tartoztak a két követ személyes követeléseihez, — végül szavát adá, hogy menten kifizeti őket, mihelyt számadásukat elhozzák. A szerencsétlen Russ épen Virágvasárnap talált elmenni Orbánhoz. Átolvasván a számadást, így szólt a püspök: »Ez helyesen van, de Virágvasárnap szent nap ilyen dolgokkal foglalkozni. Jőjjenek holnap reggel, mikor a nyolczat üti, addig is, hogyha kell, ime kaphatnak vagy 500—600 forintot.« De Russ uram tudta mi a becsület¹⁾ s nem fogadott el egy denárt sem.

Sőt a boldogtalan, éjjel költséges lakomát is rendezett örömében a magyar és a cseh urak számára, melyen, a mint mondani szokás — nagyokat ittak előre a medve bőrére. Javában folyt a mulatság, egyszer csak futva jő a király bolondja Tibrili s kiáltja: »Talpra uraim! a király meg akar halni!«

De már késő volt minden: a király nem eszmélt fel többé. A kincstárt az urak lefoglalták s átadták János herczegnek. Adtak ugyan temetési költségre, gyászruhára Russnak, mint a Mátyás lovagjának 50 forintot, de ama nagy összeg kifizetésére nem járt jó idő. Előbb az országgyűlésre, majd az új királyra utalták s János herczeg is egyik napról a másikra ígért. Russ pedig minden lehetőt elkövetett, hogy pénzt lásson: túrt, futott, fáradott. Végre is, midőn Miksa visszafoglalta Bécset, azzal vádolták, hogy mint a többi svájcziak, ő is »kétkulacos«²⁾ s még szerencséjének tarthatta, hogy — eleresztették. Szegény Russ — sohasem kapott ő bizony egy denárt sem!

VI.

Mátyás király udvara egyaránt gazdag és fényűző, akár a mi időnkhez, akár pedig saját korához mérjük. Dúslakodik mind az *arany- és ezüstművekben*, mind egyéb drágaságokban. Összehalmozza, használja, mutogatja és gyönyörködik benne. Nem ugyan kezdettől fogva. Maga a király első házassága s azután özvegyége idejében nem sokat adott az aranyra, ezüstre; ha gyűjtötte, szerelte

¹⁾ Saját szavai.

²⁾ » . . . so wir schwitzer uff beyden achseln tragen«! (Segesser. I. h. 111. l.)

is, inkább hevertette a kincstárban, mintsem hogy használta volna. A Beatrix hercegnővel kötendő házasság tervének felmerültével áll be az udvartartásban e téren is a változás.¹⁾ Megjötté óta pedig teljesen uralomra vergődnek az arany, ezüst, a gyöngyök és a drágakövek. A magyar pompaszeretet vegyül az olasz renaissance fényűzésével.

Első sorban az *evő- és ivó-edényeknél*. S e részben — kivált az utolsó időszakban — nem állt az udvar egyedül. A példa mindig ragadós, de egy sem annyira, mint a királyi udvaré, és semmi-
ben sem oly könnyen, mint a fényűzésben. S azok a gazdag nagyurak nem is tekintették olyan különös fényűzésnek: ezüst-tálból enni, ezüst-pohárból inni; a kinek nem ízlett az étel, ital ónedényekből, máshoz mint ezüsthöz nem is folyamodhatott. Mert az üveg- és agyag-ipar még gyermek-korát élvén, készítményeiért aránytalanul drága árakat követeltek. Gyakran nagyobb fényűzés lesz vala Mátyás idejében egy *kristály-üveg-* vagy egy *majolika-edény* megszerzése, mint egy ugyanolyan nagyságu ezüsté, holott az előbbinek oly nagy értéket inkább csak az új divat adott, míg a nemes fémekből készült edények állandó beccsel bírtak.

Mátyás udvaránál csupán egy ízben hallunk üveg- és majolika-edényekről. A királyné szeretne néhány darabot megszerezni belőlök, természetesen Olaszországból, hol az ilyen műedények a főúri és fejedelmi asztalokon már a múlt század vége óta elfoglalták helyüket.²⁾ Valentini Caesar ferrarai követ azon ajándékok között, melyeknek kivált a királyné nagyon megörülne, — különösen emez edényeket emeli ki.³⁾ »Nagyobb örömet fognak ezek itt okozni — ugymond — mintha ezüsthöz volnának.«⁴⁾

Egyébiránt üveg-edényeknek, ha nem nagy számmal is,

¹⁾ Bonf. szerint 630. l. Addig pedig »nulla domi gemmata pocula, nec chrysendeta . . .« etc., a mit szó szerinti értelemben venni nem lehet, mert a mennyegző alkalmával már roppant mennyiségű arany- és ezüst-nemű kerül fel használatra a kincstárból.

²⁾ Cibrario. Della Economia politica del medio evo. V-a edizione. Torino. 1861. 60. l.

³⁾ » . . . gli cristallini et de quelli lavoreri da Faenza di terra . . . « (Mátyás k. dipl. eml. III. 171. l.) S ismét: »Una cassa de belli crestallini de diverse spetie . . . « (U. o. III. 151. l.)

⁴⁾ » . . . ne fara piu festa, che se le fusseno d'ariento.« (U. o.)

kellett lenniök a királyi udvarban. Mert a magyar főuri asztalokon is meg-megfordulnak már ez időben. Ép úgy a közönséges, mint a kristály-üvegből készültek.¹⁾

De az első helyet mind érték, mind használat tekintetében, mégis az arany- és ezüst-edények foglalták el.

A királyi bányák ontották az aranyat, ezüstöt. Jutott belőlük az udvar szükségletére bőven. Olvasva a bányászat fejlett és jövedelmező állapotáról Mátyás idejében, előre is feltehetjük, hogy az udvar dúslakodott az arany- és ezüstművekben. S a mit látunk, mégis meglepő.

Lakomák alkalmával valamennyi nyugot-európai udvarnál kedvencz szokás vala, az edényeket egy-egy óriási gula-alaku, széles lépcsőkkel épített és drága szőnyegekkel bevont *pohárszéken* állítani fel, hogy a használatra mindenféle edény nagy számmal azonnal kéznél legyen, s a nem használtakban is gyönyörködhessék a vendégsereg. A bort, ivó- és mosdó-vizet ugyanily edényekben szintén ez állványokon helyezték el.²⁾ Két alkalommal irták le

¹⁾ B. Nyáry szerint (Századok. 1872. 355. 1) a Hyppolit érsek ingóságai közt 1489-ben csak hét darab üveg-edény volt. De az Egerváriaknak a 80-as és 90-es évekből származó kiadási- és ingóság-jegyzékében üvegtermékek már többször fordulnak elő, nem is szólva az ablak-üvegekről, melyekre a kiadás rendes volt. Így például: »peccaria vitrea III, in tribus vitris quedam aqua«; ismét: »peccaria vitrea II; cuppa de crystallo; vitrum magnum de cristallo destructum; cuppe vitree de crystallo VI; peccaria vitrea III; vitra simplicia III sat. (Orsz. Lltár. Dl. 26047., 26048., 26051., 26076.) Az üveg-edények használata azonban ezért még épen nem mondható rendesnek. A magyar főurak háztartásában tulnyomó a nemes-fémből készült edény; a köznemesség pedig a czint, a rezet; az alsóbb néposztály a cserepet, a pléht, sőt a fát használja evő- és ivóeszközü. (Lásd B. Nyáry értekezésén kívül az idézett okleveleket, melyekben gyakoriak az ilyen tételek: »flasca plumbea magna, anphora plumbea magna, anphora cuprea mosdo, flasce lignee, peccarium ligneum magnum, flasca magna de Pleh, disci lignei, flasci lignei« stb.)

²⁾ Mily hasonló szokások uralkodtak e részben az európai udvaroknál, mutatja Cibrario könyvének következő néhány sora. Mintha csak Mátyás udvarát rajzolná: »Nella sala ov'era apparecchiata la mensa v'avea altresì una tavola gradinata o credenza coperta di ricchi panni, sulla quale si ordinava la piatteria ed il vasellamento d'argento e d'oro, tanto quella che serviva agli usi di tavola, che quella che si teneva per sola mostra e grandigia; e si posavano altresì i barili, i fiaschi e gli orciuoli o le idrie, le

részletesebben a bámuló szemtanuk Mátyás egy egy ilyen pohárszékének valóban királyi gazdagságát. Az egyik leírás Bonfinitól származik, — az 1479-iki olmtüezi ünnepélyről.¹⁾ »A teremnek — ugymond — a hol a királyi vendégek étkezének — egyik oldalán egy pohárszék emelkedett. Jobbról-balról két csodálatos nagyságú egyszarvú, alul pedig hatalmas sárkányok, mindannyi vert ezüsthől, mintegy őrizni látszóttak az állványt. Fent a polczokon roppant számú arany és ezüst edény ragyogott: csészék, poharak, kupák, vedrek, serlegek; megrakva gyöngyökkel s a drágakövek minden nemeivel.«

Pontosabb leírás maradt fenn a Beatrix menyegzője alkalmával használt arany- és ezüst-edények bámulatos sokaságáról. A pfálzi választó fejedelem követe és a boroszlói jegyző, emez ünnepélyek szemtanúi — nyújtják azt. A terem közepén, a király asztala előtt egy kőoszlop mellett állt a négyoldalú, nyolcz lépcsőjű pohárszék.²⁾ Az első lépcsőn tálak és medenczék, a király és királyné asztalához tartozók poharai és borai állottak. A többi hét polcz köröskörül megrakva a hatalmas nagyságú ezüstkancsók, korsók, serlegek és poharak mindenféle nemeivel. Csupán ez egy pohárszéken több edény vala ötszázhatvannál. A legalsó lépcsőt ezenkívül hétszáz márka ezüsthől vert két pompás egyszarvú díszité, az egyik igen nagy, a másik közép-nagyságú³⁾, mindkettő ez állat valóságos szarvaival homlokán. Nyakukon, mellükre aláfolyó csillogó dísz, a király hollós címerével. Az asztal előtt, a padlózaton egy 300 font⁴⁾ ezüsthől készült, művész kezére való, részben meg-aranyozott szökőkút (fons) áll vala, oly magas, hogy egy szálas ember alig érheté fel, — mellette öt ezüst kenyérkosár, két-akós

guastade, in cui si teneano il vino, l'acqua e l'acqua rosata.« (Cibrario. II. 73. l.). Lásd még: 87. és 88. l.

¹⁾ Bonf. D. 4. L. 5. 605. l. Thuróczy is beszél róla. (Schwandtnernél. I. 480—481. l.)

²⁾ Eschenloer kilencz lépcsőt említ.

³⁾ Eschenloer mindkettőt 3 rőf hosszúnak s csaknem egyenlő vastagnak mondja. A castellai püspök, mint a pápa követe, 1483-ban megtekintvén a királyi kincstárt, látta ott ezt a két ezüst-egyszarvút is. Szerinte az egyik oly nagy volt, mint egy közönséges ló, a másik pedig mint egy számár. (Katon. Hist. crit. IX. 504. l.)

⁴⁾ Eschenloer 600 márka súlyúnak mondja.

öböllől, vastag oldalakkal mindenik. Odább egy két-akós ezüst-hordó függött a mennyezetről, számos csövel, csappal; belül több részre osztva, különféle italokat foglalt magában. Ebből csapolták a királyi és a többi asztal számára a zamatosnál-zamatosabb drága italokat. Közelebb-távolabb a teremben még nyolcz más asztal vala, nyolcz más pohárszékkal,¹⁾ mindeniken több mint 50 ezüst edény. Ugy hogy a szökőkutak, a kenyértartókat és az egy-szarvúakat is bele számítva, nem kevesebb mint kilencszáz-nyolczvan darab ezüst-edény állt e pohárszékeken. S ezenkívül magok az asztalok is bőven meg voltak rakva drágábbnál-drágább edényekkel, poharakkal.²⁾

A mennyezetről függő ezüst-hordókat, melyekből a szolgák a kiürült edényeket borral töltögették, Bonfini is említi az olmcüzi ünnepélyen. Átalában valamennyi leírás hasonlít egymáshoz, s egyik úgy mint a másik megállapodott európai szokások használatára vall.³⁾ Látjuk viszont azt is, hogy e drága edények olykor-olykor messzeföldre is elvándoroltak a budai kincses-házból, más értékes tárgyakkal együtt hirdetve a magyar király bámulatra gerjesztő gazdagságát.⁴⁾

Az edények természetesen súlyosak voltak, nemcsak mert tömör fémből verettek, hanem nagyságuk miatt is. A karsu serlegek, az öblös kupák, a vaskos poharak, a fedeles-kancsók, valamint az apróbb lábas-csészék, az öblös medenczék, széles tálak, tányérok, — ámbátor anyaguknál és jeles művüknél fogva jókora értéket képviseltek, de kényelmesek nem voltak, legkevésbé a mindennapi használatra. Az ez időből fenmaradt ilyenmű edényekből és a leírásokból következtetve, öntött edényeket nem, csupán

¹⁾ Eschenloer hetet mond.

²⁾ Eschenl. I. m. 347. l. A pfalzi k. jel. Schwandtnernél. II. 209—210. l.

³⁾ Így pl. az asztalra vagy asztal mellé állított, bort lövellő kutakat külföldön is megtaláljuk; elszármaztak ezek a párisi mesterek boltjaiból még a tatár khán udvarába is. (Cibario. I. m. II. 75. l.). Hasonlóképen ezüst sárkányokat, oroszánok által vont hajókat stb. is állítottak fel egy-egy edénnyel rakott ilyen pohárszékre. (U. o. 87., 88. l.)

⁴⁾ 1474-ben, midőn a Boroszló alatt csaták nélkül legyőzött cseh és lengyel királylyal kibékül, a szintén pohár-székekre rakott arany- és ezüst-edények hasonló gazdagságával látjuk fellépni Mátyás királyt. (Bonf. 576. l. U. o. 583. l.). Más alkalommal 1469-ben. (Eschenloer. I. m. II. 161. l.)

vert műveket tartottak az udvarnál. A tudósítók inkább a drágaköveket és gyöngyöket látták meg rajtok, meg nagyságukat; azokról a pompás domborművekről, feliratokról, zománczokról, melyekkel az udvari ötvösök emez edényeket művészi becsüekké tevék, — nem sokat beszélnek. Pedig kétségtelen, hogy e tekintetben is méltó tárgyai voltak ezek az edények egy-egy műértő bámulatának.¹⁾

Az ezüst-edények nagy részét aranyozták, még pedig vastagon. Így aztán fényesebb is volt, gazdagabbnak is látszott a teríték.²⁾ A mindennapi használatnál ezekkel is beérték; de koronás főeknek, vagy kitünőbb vendégek tiszteletére adott udvari lakomák alkalmával aranyon szolgáltak fel. A Beatrix mennyegzőjén a király és a királyné előtt egy lovat ábrázoló, roppant értékű edénytartó állt az asztalon — színaranyból. Rajta tálak, serlegek, csészék állottak, hasonlóképen színaranyból. Ez edényeken a királyi párt szolgálták ki a méltóságos étekfogók.³⁾ Az olmücsi találkozáson a fejedelmek külön asztalán minden egyes edény szintén vert aranyból vala.⁴⁾ Köröskörül tiz más asztal állt a kisérlet számára — ezüst terítékekkel. Nem csoda aztán, ha a boroszlói jegyző így kiált fel bámulatában: »Mit szóljak állványairól, melyeken a különféle edények aranyból, ezüsből, gyöngyökkel és drágakövekkel kirakva tündököltek, oly nagy mennyiségben, hogy igazán senki számba nem veheti vala azokat! Némelyek többre becsülték értéküket egész Csehországnál.«⁵⁾

¹⁾ Legyen elég e részben csupán ama Báthory- és Varkocs-féle összeírásra utalnunk a következő századból, mely a »Századok« 1877. évi folyamában jelent meg. (546. l.)

²⁾ Eschenloer mindenütt kiemeli. B. Nyáry is ez eredményre jut. (Századok. 1872. 355. és köv. ll.).

³⁾ Eschenloer. I. m. 347. l.

⁴⁾ Bonf. 605. l. A castellai püspök egyéb arany tárgyak közt 300 arany kupát is látott a budai kincstárban 1483-ban. (Katona. Hist. Crit. IX. 504. l.).

⁵⁾ Sie wurden von menniglichen geschätzt besser dan das Königreich zu Behem.« Bizonyára nagyítás, de jellemző egy idegen szájból. (Eschenloer. I. m. 401. l.) Mátyás halálakor a kincstárt 400,000 ar.-forintra becsülték. (Bonf. 652. l.). Ugyanennyi volt Morvaország, Szilézia és Luzácia váltságdíja is. Hová lett eme kincshalmaz? — méltán kérhetjük.

De míg a drágábbnál-drágább arany és ezüst edények egész halmaza hevert a budai kincses-kamarában, — a villa, mai étkezésünk emez olcsó s mégis nagy kényelmet nyújtó eszköze teljesen hiányzott. Galeotti beszéli ezt, a király asztaltársa. Bizonyára csupán a megszokás lehetett oka, hogy Mátyás király nem sietett megszerezni ezt az eszközt, mely pedig Olaszországban az előkelőbb háztartásoknál már a mult század végén meghonosodott.¹⁾ Látjuk is, mennyire szeretné Beatrix a villa nélkül való étkezés kényelmetlen szokását leszorítani asztaláról. Örömet ragadja meg az alkalmat, hogy Olaszországból modenai készítményű aranyos villákat szerezzen.²⁾

Villa nem létében ujjaikat használták evő-eszköz gyanánt. S míg a külföldi udvaroknál két személy (rendesen egy férfi, egy nő) szed egy tálból és iszik egy pohárból, — a Mátyás asztalánál magyar szokás szerint *egy* nagy tálban hordják fel az ételeket, s

Mátyás halála után Corvin János örökölte, az ő révén pedig szétszóródott a hazában és a külföldön különböző családok birtokába. Itt-ott látjuk némi nyomát. Egy 10 girát nyomó »ágyu-kupát« 1580-ban a Báthory fejedelmi család kincsei közt találunk (»mely kwpa Matthias királye volth«, (Századok. 1877. 549. l.) egy másik darabot 1584-ben a Varkocs-család birtokában. (»Mattyás kiraltóll maratth labas medencze egy eöreggh XX gira 111 nehezék«. U. o. 556. l.) Corvin János ezüstneműi az 1494—5. évi számadásokban is több ízben említetnek. (Pl. 43. és 75. ll.).

¹⁾ Galeotti. I. h. 251. l. V. ö. Cibrario. I. m. II. 73. l.

²⁾ Érdekesen beszéli ezt el egyik jelentésében Valentini, a ferrarai követ. Tudjuk, Beatrix volt rajta legjobban, hogy unokaöcsese az ifju Estei Hyppolit ferrarai herczeg elnyerje az esztergomi érsekséget. 1486. októberében meg is érkezett a pápától a várva-várt megerősítő brève másolata. Beatrix rögtön magához hivatta Valentinit, ki épen ekkor az udvarban tartózkodott. »Alig léptem be — mond Valentini — a királyné, kezében tartván a brève másolatát, így szólt: »Követ ur! jó hírt mondok, de borraivalót kívánok érte!« Én természetesen azt feleltem, hogy nagyon szivesen, a mennyi csak kell. Erre a királyné így kiáltott fel: »Ime az esztergomi érsekség megerősítése!« Én siettem megcsókolni ő Felsége kezét s vele együtt a legnagyobb örömet mutattam, ismét ajánlkozván megadni a kívánt borraivalót, a mi csak ő Felségének tetszik. Erre ő hirtelen válaszolá, hogy modenai aranyozott késeket és villákat szeretne. Én azonnal kijelentém, hogy ez nagyon is csekély borraivaló lenne, de ő Felsége megmaradt kívánsága mellett, mondván, hogy ő csak ilyen késeket és villákat óhajt, s nagyon meg fog örülni, ha kívánságát teljesítjük.« (Mátyásk. d. e. III. 199. l.)

ebből vesznek az asztalnál ülők valamennyien.¹⁾ Villa helyett természetesen ujjakkal. A közös tálból kivett ételdarabot aztán falatokra metélve, szintén ujjakkal rakták szájokba. De hogy a lecsepegő lével be ne piszkolják magokat, ügyesen levágott kenyérszeletekét²⁾ tartottak az ételdarabka alá, mialatt szájokhoz vivék. Hogy azonban ily módon az ujjak mégis bepiszkolódtak az étel levétől — természetes. E baj ellen az asztalkendő nem sokat segített volna, s ily kendőket Mátyás udvarában csakugyan nem is használtak. Hanem az egyes fogások végén az étekfogók tálakban illatos vizet hordtak körül, s kiki ebben mosta le ujjait. Hasonlóképen asztalhoz ülés előtt.³⁾

Jellemző, a mit Galeotti a Mátyás asztali erényeiről beszél. Ámbár a mint ő elmondja, nincs mindig hízelgés nélkül. Fvésbeli ügyességét kiválóan dicséri, s úgy szól róla, mint követendő s egyszersmind utólérhetetlen példányképről. Azt állítja ugyanis, hogy ámbár Mátyás is ujjával fog meg minden ételt, még sem mocskolja be sem ujjait sem ruháját. A mi szerinte bámulatos, mert mások, a leguagyobb figyelem és ügyelés mellett sem képesek kikerülni, hogy kezöket vagy ruhájokat be ne piszkolják. E dicséret mellett azonban azt a kényelmetlen szokást panaszolja fel Galeotti, hogy a Mátyás asztalánál nagyon kevés étekfogót tartottak, holott a nehéz edények és a sokféle étel miatt ugyancsak nagy szükség lett volna rájuk. Igaz, hogy az ő hazájában számos nemes-ur és cseléd forgolódott az étkező uraságok körül, s még a kivett étkeket is ezek aprózták fel. A tálalás előtt való felszelésnek pedig pontos szabályai voltak, s a lovag, a ki végezte, mindig igen tisztelt és fontos állást foglalt el az udvarnál.⁴⁾ Az európai lovag-kor emez aprólékos, nem kevésbé fontoskodó ceremóniái nálunk solhasem

¹⁾ Cibrario. I. m. II. 73. l. Galeotti. I. h.

²⁾ »Mensa panicea.« Alig lehet másként magyarázni.

³⁾ A pfalzi kőv. jel. Schwandtnernél. II. 214. l. B. Nyáry szerint Hyppolit udvarában esővizből készült rózsavizet használtak kézöblítésre. (Századok. 1872. 355. l.) A főúri udvarokban is használták: »in duobus vitris aqua roseatica.« (Orsz. Lltár. Dl. 26076.) Külföldről jött hozzánk e szokás. (Cibrario. II. 74. l.)

⁴⁾ »Ufficio, uno dei piu gelosi, piu onorati e piu importanti del servizio di corte, e pero governato da certe regole e ridotto quasi scienza.« (Cibrario. I. m. II. 73. és 75. ll.)

homosodtak meg. — Másként voltak a feltálatl ételök előzetes megköstölásával. Ez a szokás Európa-szerte általános volt az udvaroknál. Kivált Olaszországban, hol a fejedelmek nem ok nélkül tartottak a megétetéstől. S bár Mátyás, Galeotti szerint nem félt alattvalói mérgetől, — bizonyára megtartották e szabályt az ő asztalánál is. Mert éppen Galeotti emliti, hogy a magyar főpapok és főurak fényes asztalánál is, — mintha megannyi koronás-fők volnának, előre megköstolnak minden ételt.¹⁾

Vendégségek alkalmával, s általában ha nagyobb társaság gyűlt össze az udvarnál, — szagos *füstölőket* használnak. A terem közepén áll az ércserpenyő, izzó szénnel — erre szórják időnkint a keletől került drága füstölőket.²⁾

A király asztalához nagyszámu *vendég* volt állandóan hivatalos. Közeli rokonai, főbb rangu katonák, egyházi és világi méltóságok, külföldi követek, későbbben kivált az udvarában és kegyéből élösködő külföldi tudósok. Özvegy korában egyik dinom-dánom a másikat érte az udvarnál. Bonfini azt állítja, hogy szabad asztalt tartott.³⁾ Általában étkezéseknél és mulatságoknál király és udvar, — mondhatjuk király és nép sokkal közelebb állottak egymáshoz, mint Beatrix jövelele után.⁴⁾ A nagylelkű és adakozó királyt mindenha szerették. A középkorban pedig éppen szent hit vala, hogy nem is király ha nem bőkezű.⁵⁾ Ehhez a bőkezűséghez tartozott aztán az alsóbb nép számára evés-ivásból álló népiünnepélyek, a főbbek számára udvari lakomák rendezése is. Azok a »jó éjszakák«, a mint ők nevezték, évek hosszú során keresztül egymást érték, — ha béke volt. S látjuk hogy Mátyás — azonkívül, hogy fiatal ember létére maga is kedvét találta bennök,⁶⁾ — félig politikából

¹⁾ Galeotti. I. h. 239. l.

²⁾ Lásd : Eschenloer. II. 318. l.

³⁾ »Multas mensas sternere . . . inter prandendum patere fores.« (630. l.) »Convivare quoque publice.« (654. l.)

⁴⁾ »Sed Beatricis adventu facilitas eius et popularitas multo remissior effecta.« (Bonf. 653. l.)

⁵⁾ Micchiavelli ezt a kérdést is felveti, s azt mondja : jó ha a fejedelmet bőkezűnek tartják, az olyan fejedelemnek pedig, a ki még ezután akarja elnyerni a hatalmat, vagy megerősíteni azt, — okos dolog bőkezűnek lenni. (>II príncipe.« 16-ik fejezet.)

⁶⁾ »Crapula et vino saepe cum amicis animum relaxavit.« (Bonf. 653. l.)

is tette ezt. Egy lelkesült pillanatban bámulandó egyetértéssel választották ugyan őt királylyá, — de a mindennapi élet és az újabb terhek beköszöntével másféle szél is kezdett fújni a trón felé. Azt is el kellett feledtetnie a büszke főurakkal, hogy nagyapját még nevééről is alig ismerte valaki. Szóval népszerűvé kelle magát tennie. S mint Bonfini írja, Mátyás kereste is a népszerűséget. Elérésére egyik legjobb eszköz vala: egy igazi központ és udvar megteremtése, mely a hol kell méltóságos, de a melynek melegét is érezni lehet. És e politika könnyen vált megszokássá, annál inkább, mert a terített asztalt és tele pohárt amúgy is szerette volt a magyar a régi századokban.¹⁾

Beatrix jöttével sok minden megváltozott. A magyar szokások, duzzogva bár de elég illedelmesen helyt adtak az olasz udvari etikettenek. A szabad asztalok végkép megszűntek. Ezek helyett előre rendezett, valóban királyi fényű, de egyszersmind szertartásos és fényes lakomák divatja állt be.²⁾ Az állandó vendégeket jobban megválogatják s kezd nagyobb megtiszteltetés-számba menni a királyi asztalnál étkezés. Természetesen ily módon az asztali erkölcsök is megváltoztak, s mindenesetre — megfinomodtak.³⁾ De kedvelt alattvalói, feltétlen hívei ezután is állandóan hivatalosak voltak Mátyás asztalához. Így arról a követéről, ki 1489-ben Spanyolországban járt, s visszajövet Milanóba is betért, azt beszélték itt a magyar udvar ismerői, hogy e férfiú rendkívül kegyelt embere a királynak s egyuttal asztaltársa is.⁴⁾ Megmaradtak állandó vendégeként a tudósok is. Méltó társai voltak ők annak az asztalnak, melynél oly Maecenas-király ül vala, mint Mátyás, és oly tudományokban jártas királyné, mint Beatrix. Mert

¹⁾ A Kanizsaiak udvartartásáról az Orsz. Lltárban fennmaradt költés-glaglajstrom után. DL. 26363. Hogy a vendégségeknek a főpapok udvarában is nagy divatja volt, lásd Galeotti. I. h. 278., 281. II.

²⁾ Bonf. 630—631. I. Lásd a szertartásos olasz étkezésről Cibrariót. I. m. II. 75. I.

³⁾ Bonfini. 631. I.

⁴⁾ »Che le molto grato ala Maesta del re et e suo compagno ala tavola.« (Mátyás k. d. e. IV. 100. I.) Lásd még a castellai püspök-követ jelentését. (Katonánál. IX. 512—513. I.)

azt is látjuk, hogy Mátyás és Beatrix, ha egy helyen tartózkodnak, rendszerint együtt étkeznek is.¹⁾

Külömben a Mátyás asztalánál — kivált özvegysége idejében — folyvást élénk hangulat uralkodott, — hacsak rendkívül fontos állami ügyek hallgataggá nem tevék a társaságot. Vidámabb tárgyakról komolyakra, komolyabbakról tréfásakra tért a beszéd. Az olasz humanizmusnak egyik érdeme, hogy megteremté a modern életet, mely ime Mátyás körül is a társalgás fűszere. Maga a király messze földön híres volt szellemes élezeiről, folyékony és vonzó előadó-képességéről. Nagy kedve telt benne: talányokat adni fel tudósainak. Ilyenkor eselfogásaival sarokba szorítja, kifogásaival zaklatja s kivált a kérkedőt édes-örömet ver meg a saját fegyverével, ha szerét teheti. A vitatkozásban nagy gyönyörűsége telik s érti is a módját, mert dialektikája fejlett s önmérsékletét mindig meg tudja tartani. De inkább csak ebéd-közben ér rá, máskor egyéb dolgát is alig győzi meg. Legtöbbször vendégei kezdenek vitát, ő aztán beleszól, nem ritkán döntőleg. Kiméletet nem ismer, ámbár csak annyiban kiméletlen, a mennyiben az igazságot keresi. Csupán a hol szükségét érzi, váltja fel a humort s az életet gúnynyal és ironiával. Állítását bizonyítani is szereti. Nagyobb utánjárást igénylő kérdéseknél könyvtárára hivatkozik, s azonnal asztalához rendeli az idézett művet.²⁾

Élcei és adomái közül néhányat fentartott Galeotti, s mi méltán lehetünk neki érte hálásak. Egyiknek tárgya éppen az ebédhez való. — Az étkezéstről folyt a beszéd. Egyik ezt dicsérte másik amaszt, ki saját izlését, ki pedig mindenféle görög és latin tudósokat hozván fel argumentum gyanánt. Ekkor Mátyás közbeszóla: Magyar közmondás: »nincs rosszabb a sajtnál«! Ezt természetesen azonnal kétségbe vonták, mivel hitük szerint az ugorka,

¹⁾ » Essendo in prandio con le prefate sue Maestate, per che li insieme se conveneno.« A ferrarai követ jelentése 1486-ból. (Mátyás k. d. e. III. 198. l. Katona. Hist. crit. IX. 513. l.)

²⁾ Lásd ezekre nézve: a pápai követ jelentését 1483-ból. (Katona. Historia Critica. IX. 500. és köv. l.) Bonfini: »salibus et facetiis admodum oblectatus est.« (654. l.) »Inter amicos quandoque licentiore symposia et commensatione latiore usus est, ut curas abigeret.« (630. l.) Galeottit i. m. több helyen s főleg 236., 273. és 274. II. V. ö. Burekhardt. I. m. 122. és I. öv. II

vagy a tengeribarack s a halaknak számos fajtája csakugyan sokkal rosszabb a sajtnál. Álmélkodnak vala aztán, midőn a király az élczet megmagyarázta, azaz: a »nincs« rosszabb a sajtnál.¹⁾

A szellemes élczek és viták Beatrix jöttével is nagyrészt megtartották helyöket. Hasonlóképen a zene, a dal, mely amazokat volt hivatva felváltani.²⁾ Rendesen a hegedősök játszottak. Valószínű azonban, hogy Beatrix jövetelével e részben is beállott legalább az a változás, hogy a királynő kedvéért néha-néha a művészebb énekkar s olasz trovatorik váltották fel magyar hegedőseinket.³⁾

Lakomáknál a karzaton, vagy a benyílóban kürtösök, dobosok és más zenészek foglalnak helyet, s velők együtt a külön czélra készült állványokon a bohócok és színészek egész serege mulattatja az udvari társaságot. A színészek — európai divat szerint — misteriumokat aduak elő: vallásos párbeszédeket énekekkel s némi látványossággal. A latin comoediák, melyeket Firenzében már széltére játszanak, nálunk még ismeretlenek. Hogy a mutatóványok annál jobban sikerüljenek, Mátyás költséget nem kimélve a legtávolabbi vidékről is elhozatta eme művészke-
dőket, ha híruket hallá.⁴⁾

De a mily kedélyes és vídám volt rendesen Mátyás asztaltartása, épugy tudott lenni ünnepélyes és méltóságos is — ha kellett. A mikor aztán a közvetlenség a szertartásoknak adta át helyét. Ilyen diplomáciai lakomának lehetünk tanui 1474 végén, midőn Mátyás, különös módon meggyőzött ellenségeit: a lengyel

¹⁾ »Habere nihil est pejus caso.« (Galeotti. I. m. 232. l.) Némelyek az író elbeszéléséből azt következtetik, hogy Mátyás magyarul mondá az élczet. De figyelmesebb elolvasás az ellenkezőről győz meg.

²⁾ Lásd a castellai püspök jel. 1483-ból. (Katona. H. Cr. IX. 513. l.) »Huic coenae non defuere cantus varii.«

³⁾ Lásd a castellai püspök elbeszélését. (Katona. I. m. 513. l.)

⁴⁾ »... Finite le vivande, ... faceansi venir trovatori e menestrelli.« (Gibrario. I. m. II. 74. l.) Reumont. I. d. Medici. 430. és köv. II. Lacroix (Moeurs et usages etc.) számos ilyen codex-képet közöl, melyek minden leírásnál világosabban magyaráznak. (Lásd még: Toldy. Magyar költészet tört. 1867. 99. l. Az olmcúzi ünnepély leírását Galeottinál. I. h. 259. l. Bonf. 605—606. l. A boroszlóit u. o. 576. l.)

és a cseh királyt megvendégeli. A három király egyedül ült le a fényben uszó asztalhoz, s körültek a kíséretükhöz tartozó főurak és főpapok, a mieink roppant fényűzéssel készült diszöltözetükben — »állnak vala udvart.«¹⁾ A mikor aztán az erre jog és kötelesség szerint hivatott főurak szolgálják fel az ételeket. »Semmit sem tettek vagy mondtak ott — szól Bonfini — a mit nem lenne érdemes leírni.« De eleinte csupán a királyok beszélgetése fűszerezte a lakomát,²⁾ s csak az ebéd végén léptek elő a bohócok, a fényes társaság mulattatására.

Épily szertartásosak a lakomák a Beatrix mennyegzője alkalmával is.³⁾ Már Székesfehérváron olyan diszebedet tartanak, melynél kiki a főudvarmestertől megszabott helyre ül, s melyhez az ország bárói szolgálnak fel. De a legfényesebb lakoma ez alkalommal Budán folyt le. A teremnek, a melyben felterítettek, arannyal áttört piros selyemmel vonták be falait, s még eme drága szőnyeg is tele volt hintve gyöngyökkel és drágakövekkel. A királyi pár asztala mellett levő falon pedig merő aranyszőnyeg folyt alá a mennyezetről. Magát a királyi asztalt három hosszú selyemszőnyeggel borították be. A középsőbe a királyné czimere, két pajzs alakjában, felül két koronával, — arannyal és drágakövekkel volt beszőve, a másik kettőbe pedig Magyarország hollós czimere.⁴⁾ Ez asztalhoz ült le a király és a királyné. Jobbra tőlük a nápolyi király fia, a bari érsek mint e király főkövete, odább a többi nápolyi hercegek és követek, lentebb a ferrarai és a velenzei követek foglaltak helyet. Balra, a királyné mellett Kristóf bajor herceg, odább a pfalzi és a szász választó-fejedelmek követei, valamint a Lajos és Ottó bajor hercegek követei ülnek vala. A többi asztalokat a magyar király udvari nagyjai, főtisztjei és a többi meghívottak, bel- és külföldiek, urak és hölgyek — köztök a király anyja, saját és Beatrix udvarhölgyeivel — foglalták el, egy-egy tekintélyes egyházi vagy világi főúrral élükön. A boroszlói

¹⁾ Heltai szavai. (Lásd Bonfini. 576. l.)

²⁾ »Augebant ferculorum condimenta gravissima principum dicta.« (I. h.)

³⁾ A pfalzi követ jelentését vesszük fonallal, kiegészítve Eschenloer tudósításával. (Schwandner. II. 209. és Eschenloer. II. 346. l.)

⁴⁾ Echenloer szerint középpül állt a magyar czimer s két oldalán a nápolyi és a sicíliai címerek.

jegyző — a nádor, az országbiró (?), Pongrácz erdélyi vajda, Bánffy Miklós, a kalocsai érsek, az erdélyi püspök és a váradi püspök asztalát különbözteté meg.

Helyet foglalván a fényes társaság, az ételek felhordása következett. A királyi pár étele előtt Frigyes ligniczi herceg, Hinko herceg, Ujlaki Miklós a bosnyák király, és János Szilézia hercege járnak vala; utánok a magyar főurak: az ország bárói, kik az ételeket hozzák. A többiek ételét is e főurak hordták fel, de más-más kísérettel. A nápolyi király fiának szánt étel előtt négy német és cseh főúr haladt, a többieké előtt pusztán magyar főurak. Külön tállal a bajor herceget, a nápolyi, a többi olasz s a német követeket tüntették ki. A többi asztaloknál az udvari étekfogók szolgáltak fel.

E lakomák a következő napok alatt hasonló fényvel többször ismétlődtek.

A királyi asztalra került *ételek* sora bő és változatos. Bel- és külföldi tudósítások egyaránt gazdagnak mondják a Mátyás korabeli Magyarországot égaljunk minden állat- és növényfajtaiban.¹⁾ Kivált az idegenek más országokhoz képest olyannak nézik, mint a melyre isten mind a két kezével bőven szórta áldásait. S Mátyás, maga is a leggazdagabb földesurak egyike, nem is szűkölködött semmiben, a mivel az udvart el kelle látnia. A meg nem szűnő lakomákból ítélve, az udvari tárházakban bőven volt minden konyhára-való, s ha kifogyott is egyik-másik élelmiszer, helyre tudták pótolni könnyen.

A kenyérre nagy gondot fordítottak, s magyarosan kovászszal, úgy látszik a mai módon készítették. A »magyar kenyér« Beatrix jöttével sem adott helyet az olaszos sütésű zsemlye-kenyérnek.²⁾

Az ételek között a húsneműek valának első rangon. Inkább állattenyésztő ország lévén hazánk ez időben, — bőven nyújtott sokféle húseledelt. Szarvasmarha, juh, kecske és sertés a szelídített állatok közül, a szarvas, az őz, és a nyul a vadak közül — adják a leggyakoribb pecsenyét. Az aprómarhák közt — a kacsán,

¹⁾ Lásd: Oláh »Hungaria«. Ranzani. Bonfini. Galeotti.

²⁾ B. Nyáry, a Hyppolit-codexek nyomán. (Századok. 1872. I. h.)

fogolymadáron és seregélyen kívül — főleg a kappan állt nagy becsben, valamint a fáczán, melyet sokkal nagyobb mértékben tenyésztettek, mint manapság. A ludat jóval kevesebbre becsülték.¹⁾ A páva húsát, melyet ma élvezhetetlennek tartunk, fejedelmi étékül ették akkor. Különösen töltve szerették s e czélra hízlalták is.²⁾ A pulyka a legnagyobb ritkaságok közé tartozott Európaszerte, a magyar udvarnál pedig sokáig talán hírét sem hallották. Csak az utolsó időkben gondol rá Mátyás, hogy meghonosítsa. Hanem ekkor azzal az aprólékossáig menő buzgalommal és utánajárással, mely őt a legcsekélyebb dologban is jellemzi. Elmondja kívánságát Maffeonak, a milanói herczeg követének. Maffeo aztán az 1489. év folyamán minden igyekezetét ráfordítja, hogy urától a király számára pulykákat kapjon ajándékba. 1490 tavaszán irt levele szerint a király ugyan nagyon sajnálja, hogy a herczeg eddig a tél miatt el nem küldhette az ígért pulykákat, de egyszersemind szívesen kéri — ne késlekedjék már tovább velők. Küldjön egyszersemind egy szolgát is, a ki bánni tudjon ez állatokkal. E szolga egy ideig a magyar udvarnál maradna, míg a király cselédei is megtanulják a pulykával való bánásmódot.³⁾

Gyakran felkerültek a királyi asztalra a halneműek is. Győzték a folyók s a gondosan ápolt halastavak. Galeotti szerint a legjobb, és más országokban teljesen ismeretlen halakban is dúslakodott a Mátyás birodalma. Szerinte a hálót az ország egyetlen folyójába vagy halastavába sem vetették ki hiába. Kellemes íze és tiszta fehér husa miatt különösen az ugynevezett mennyhalat kedvelték, mely a magyar udvarból a milanói herczegébe is elszármazott.⁴⁾ Továbbá a csukát, melynek húsát a legegészségesebb, máját a legízletesebb falatnak tartották, s ezért külföldön nálunk egyaránt a fejedelmi étkek közé számították.⁵⁾ Mátyás elé

¹⁾ B. Nyáry. I. h. Galeotti. I. h. 251. l.

²⁾ Le paon joue un rôle très-important dans les solennités chevaleresque du moyen âge. Selon les vieux romanciers, la chair de ce noble oiseau est la viande des preux. (Lacroix. Mœurs et usages etc. 139. l. Lásd a képeket is.)

³⁾ » . . . el quale dono essendo molto desiderato da questo signore Re.« (Mátyás k. d. e. IV. 150. l.)

⁴⁾ Galeotti. I. h. 232—234. l. Előfordul egy egykorú számadásban is. (Orsz. Lltár. DL. 26363.)

⁵⁾ »Inter regia cibaria numeratur.« (Galeotti. I. h.) Mert Galeotti Századok. 1883. VII. Füzet.

is felrakták, ha asztalra került, de ő sohasem evett belőle, — ámbár hagyományszerűleg leginkább őt illette volna meg. Fogadása tartotta ezt, minthogy egy ízben szemtanúja volt, mint veszett össze két ember egy csukamájjon, s mint ölték meg egymást e miatt.

De e mellett külföldről is kerültek hal-neműek a király asztalára. Ilyen volt kivált az angolna, ez idő szerint a legdivatosabb halétek, hazája Olaszország s különösen Ferrara, mely városnak sós lében páczolt, fűszeres angolna-készítményei Európa-szerte híresek valának.¹⁾ Eleonora ferrarai hercegnő 1489-ben különös kedveskedésül küld a királynak két, Beatrixnak szintén két ládácska angolnát, mindenikben 50—50 darabbal.²⁾ Hasonlóképen 1487-ben, a király kérésére, három nagy edénnyel.³⁾

Kedvelték az udvarnál a pisztrángot is. 1488-ban Mátyás király Stahremberg Kocsárdot, Felső-Ausztria kapitányát kéri meg, hogy fiának Jánosnak nemsokára megtartandó lakodalmára Bécsbe pisztrángokat szállíttasson.⁴⁾ E halnem azonban inkább csak lakomákon került asztalra. A sóshalakat pedig nagyrészt bőjtben ették, melyet az udvarnál a legszigorúbban megtartottak, egyaránt a negyvennap és a pénteki bőjtöt.⁵⁾

A mellék-étkek közül a sajtra fordítottak legtöbb gondot. Ennek a készítése szintén Olaszországban jutott nagy tökéletességre s Beatrixnak nem kerülhetett sok fáradságába, hogy az olasz sajtokat a királylyal megkedveltesse. Sőt kevés idő múltán már magokat a sajtkészítő-mestereket hívják Budára: Siciliából, Olasz- és Franciaországból.⁶⁾ Kereskedői uton is sokat szereztek, s ezenkívül, más drága olasz étkekkel egyetemben a ferrarai

szerint — mint külföldön, Mátyás udvarában is szokásban volt, hogy az inyencz-falatokat a legfőbb személyek számára tartották fenn. (Lásd még Lacroix. I. m. 140. l.)

¹⁾ Cibrario. I. m. II. 70. l.

²⁾ Mátyás k. d. e. IV. 8. l.

³⁾ U. o. III. 208., 228. és 247. ll.

⁴⁾ Förherrn=Forelle. (Teleki. XII. 415. l.)

⁵⁾ Galeotti. I. h. II. 233. l. Jellemző, hogy ez Galeottinak feltűnik, holott általában külföldön sem volt máskép. (Cibrario. I. m. II. 70. l.) 1491-ben Anna francia királyné a pápához folyamodik engedélyért, hogy bőjtben vaját ehessék. (Lacroix. Moeurs et usages. 140. l.)

⁶⁾ Bonf. 631. l.

udvarból is gyakran kaptak, ajándék gyanánt, természetesen sokszoros viszontszolgálatok fejében. Valentini Caesar 1486. augusztus havában azt írja asszonyának, hogy a királyné egyebek közt főleg piacenzai sajtokra vágynék.¹⁾ A következő év elején csakhogyan küld is Eleonora egy jókora szállítmányt, husz hatalmas és szép páрмаi sajttal. Meg is örültek neki; alig érkezett meg, rögtön felbontották s az nap este már meg is kóstolták mindketten.²⁾ 1489-ben pedig »a kapható legszebb 12 sajtot« küldi a királyi pár részére Eleonora.³⁾

A zöltség-neműek közül ki kell emelnünk a hagymákat, melyeket hus-eledelekhez, frisen sütve vagy párolva, kivált a király szeretett nagyon. Valentini Caesar 1486. évi augusztusban forlii termésű veres- és foghagymákat kér a király számára.⁴⁾ A következő januárban a hagymák meg is érkeztek, Mátyás nagy gyönyörűségére. Beatrix maga írja ezt meg Eleonórának, oly apróra menő részletességgel, a mely sokkal fontosabb dologhoz is méltó volna.⁵⁾ A küldött tárgyak — ugymond — nekem nagyon tetszetek, de kétszeresen Ő Felségének a királynak, a ki tegnap a világon a legnagyobb örömmel⁶⁾ nézte meg azokat, s kijelenté, hogy Fenséged a legízletesebb dolgokat küldé el, a mik csak Ferrarában találhatók. A veres-hagymák látásakor pedig kitörő örömmre fakadt. Ha gyöngyökből lettek volna, nem örült volna annyira. Azonnal parancsot adott a cselédségnek, hogy jól vigyázzanak e hagymákra; mert ha valaki közlök arra vetemednék, hogy megkóstolja, avagy csak meg is érintse őket, azonnal elkergeti udvarából. Kincstárába helyezteté el, meghagyva edényeikben. Mint mondá tavasszal kertjében akarja elültetni.

Olykor-olykor gesztenyével, olajgyümölcsessel és más olasz csemegével kedveskedik sógorának és hugának Eleonora.⁷⁾

¹⁾ Mátyás k. d. e. III. 159. l.

²⁾ »Deli case heri sera per Sua Maesta et per nuj ne fo magnato.«
(Mátyás k. d. e. III. 247. l.)

³⁾ U. o. IV. 8. l.

⁴⁾ U. o. III. 160. l.

⁵⁾ U. o. III. 247. l.

⁶⁾ »Con lo majore piacere del mundo.«

⁷⁾ Mátyás k. d. e. III. 226., 247. ll.

Külömben e gyümölcsök, épugy mint a narancs és citrom, a gránátalma és az asztalt füge kereskedői uton is folyton kaphatók voltak már.¹⁾ Az aszalt fügét ugy látszik szerette a király. Ez lett volna legutolsó eledele is életében, s egyuttal halálának közvetett okozója.

Hogy hazai gyümölcsseink mindennaposak valának a király asztalán, — természetes. Szőlő és dinnye, cseresznye és szilva, alma és körte egyaránt.²⁾ Galeotti különösen az ugynevezett tök-körtéért (*cucurbitinus pirus*) lelkesül,³⁾ melyet két marokkal alig lehet átfogni s mégis pompás ize van. A jóféle kormos-almákat pedig Mátyás király szerette nagyon.⁴⁾

A czukros-süteményeket ez időben még nem a szakácsok hanem a gyógyszerekkel üzérkedő specialisták készítették, kik — ha előbb nem voltak is a magyar udvarban — jöttek Olaszországból Beatrix királynéval.⁵⁾

Az *italok* közt, melyek a királyi asztalra felkerültek, a vizről kitűnően gondoskodva volt. Mind Budán, mind Visegrádon a közeli hegyekből vezették a palotába. A szeszes italok közül a sört is fogyasztják,⁶⁾ de a bornak elsőbbséget adnak. A külföldről ide került írók a magyar borokat általában, s a Mátyás borait különösen kitűnőnek találják, s mint külföldön szokatlan dolgot jegyzi meg, hogy a király és a főurak egyaránt sokféle bort fogyasztanak evés közben.⁷⁾ Ranzani az erdélyi bort dícséri kiváltképen, Galeotti pedig a szerémit. Utóbbi szerint széles e világon nincs ehhez fogható.⁸⁾ Híresek voltak a pozsonyi borok is, melyek szintén

¹⁾ V. ö. az 1494—5. évi számadásokat s az i. h.

²⁾ Ranzani különösen a jeles szilvákat dícséri. (*Epitome rer. hung. Schwandtner*él. I. 667. l.)

³⁾ I. h. 266. l.

⁴⁾ Századok. 1869. V. füz. 326. l.

⁵⁾ Lásd Hatvani, Brüsseli okm. tár. II. 50., 51. ll. Hyppolit udvarában is ily olasz specialisták üzték a czukrászatot. (B. Nyáry. Századok. 1872. 355. l.)

⁶⁾ Eschenloer. II. 164. l.

⁷⁾ Pl. Galeotti. I. h. több ízben. Cíbrario szerint külföldön ételközben rendes borokat ittak, s ebéd után láttak hozzá az aromatikusan szűrcsölgetéséhez, — dal és zeneszó mellett. (I. m. II. 74. l.)

⁸⁾ Ranzani. I. h. 667. l. Galeotti. I. h. 266. l.

gyakran megfordultak Mátyás asztalán.¹⁾ A külföldi borok közül az olasz termésűek a legotthonosabbak. A Közép-tenger vidékéről kerülnek az akkor Európaszerte annyira divatos, fűszerekből és asszuszőllőből összefőzött malváziai csemege-borok is.²⁾ Ezek pótolják a tokaji asszúborokat, melyeknek most még nem nagy híre van.

Az ételek *készítése és feltálalásának módja* elűt a mai, s némi részben az egykoru európai divattól is.

Legelőször a husneműeket adták asztalra, magyar szokás szerint híg lére eresztve. Természetesen a különféle állatokhoz képest változtak a lé-neműek is. De általában feltűnő mennyiségben használják ezek készítésénél a különféle fűszereket: a szegfűt, fahaját, gyömbért s főleg a borsot és sáfrányt, mely utóbbit kiváló gonddal már termelni is kezdik.³⁾ Ily módon étkeik nagyon hevitőek valának. Egyszersmind drágábbak is, mert azokat a fűszereket ugyancsak nagy árakon fizették.⁴⁾

Az első tál után egymást érte a többi.⁵⁾ Különösen ünnepélyes lakomákhoz hordtak fel sokat. Beatrix menyegzője alkalmával Fehérváron 24 fogás ételt készítettek, de a nap rövidsége miatt nem tudták mindet feltálalni. Budán egy ízben ugyanekkor a legválogatottabb ételekből álló tizenkét fogásos ebédet ettek végig.⁶⁾ Az ételek kiállítása is fényes lehetett, Bonfini néhány kifejezéséből következtetve;⁷⁾ s valószínű — bár írott nyoma nincs, — hogy a Mátyás asztalánál is divatozott az az Európa-szerte általános,

¹⁾ 1463-ban pl. 32 hordóval hozat. (Teleki. XI. 61. l.)

²⁾ Lásd Eschenloert, több helyen. Pl. II. 164. l. Albert király udvarában is itták. (Teleki X. 13. l.) A magyar főurak háztartásában is előfordul: »malvaticum in una lagenā.« (Orsz. Lltár. Dl. 26048. V. ö. Cibrario. I. m. II. 72. l.)

³⁾ Galeotti. I. h. Orsz. Lltár. Dl. 26047. Kiadási jegyzék 1488—89-ből Külömben a sáfrány túlzott használata épen nem magyar, hanem általános európai szokás. Így pl. a VII. Károly francia király asztalánál az akkor híres »soupe dorée«-hoz a rózsavízen, fehér boron, cukron és tojásán kívül még sáfrányt is használnak. (Lacroix. Moeurs et usages. etc. 167. l.)

⁴⁾ B. Nyáry összehasonlító tanulmánya szerint. (I. h.)

⁵⁾ » Ingens epularum varietas . . . « (Bonfini. 567. l. Galeotti I. h. 173. l.)

⁶⁾ A pfalzi követ. (Schwandtnernél. II. 205. és 214. l.)

⁷⁾ »Insolenti apparatu et luxu« — mondja több helyen. (577. 580. ll.)

meglehetős izléstelen szokás, hogy a féczánokat és pávákat czifra tollazatukban, a sülték és sütemények némely faját pedig épen megaranyozva adták asztalra.¹⁾

Átalában azonban nagy változást látunk mind az ételekben mind azok feltálalása módjában, mióta Beatrix belépett Mátyás udvarába. A művelt ízlésű olasz nő nem mondhatott le végképen kedvencz eledeleiről, sem a hazájában dívó pompás étkezés-módról, inkább Mátyásnak kellett az új divathoz simúlnia.²⁾ S a király sokkal jobban szerette e szép asszonyt,³⁾ mintsem hogy ilyen csekélységekben ne engedett volna, — annál is inkább, minthogy kivált élte utolsó korszakában nem is kellett magát effélékre erőszakolnia, — a hajlandóság a nyugotias életmódra nála mindig meg volt, élte végén pedig — mondhatjuk — megcsontosodott.

Bonfini nem hiába írja, hogy Beatrix jövetele óta az olaszos étek mind jobban lábra kapnak az udvarnál.⁴⁾ Más nyomokból is világosan látjuk ezt. Igaz ugyan, hogy a magyar uraknak s kivált a nyugati műveltségben járatlan világiaknak ez a változás sehogyssem volt ínyökre, de ezzel Mátyás, élte végén valóságos autokrata — minél kevesebbet törődött; ment a merre akart, s udvara szó nélkül utána.⁵⁾

VII.

Ahhoz a képhez, melyet a Mátyás udvaráról alkotunk, a színbeli pompát főleg a ragyogó öltözékek, drágaságok és ékszerek adják meg. S épen a Mátyás udvarának nem nyujtanók teljes

¹⁾ Cibrario. I. m. II. 70. és 75. II. Lacroix i. m. számos egykoru képet közöl udvari és főuri lakomákról a XV. századból, melyeknél az asztalon csaknem kivétel nélkül ott díszeleg fényes tollaival a páva-pecsenye.

²⁾ Lacroix (Moeurs et usages. 191. l.) egy helyen így nyilatkozik a középkori olasz konyháról és asztal-tartásról: »..... la cuisine italienne et le luxe gastronomique de ce pays (Italie), où l'art de la bonne chère avait atteint le plus haut degré de raffinement et de magnificence.«

³⁾ Bonfini mondja, hogy eleinte »ne horam quidem absque ipsa esse potuit.« (584. l.)

⁴⁾ »Scythicis Italicos mores inseruit et latinis quoque epulis oblectavit.« (531. l.)

⁵⁾ Már 1471-ben felpanaszolja neki, hogy mindent a maga fejétől csinál. (Bonfini. 564. l.)

képét, ha nem szólnánk a ruhákról és ékszerekről, a melyekben népe olykor-olykor előttünk megjelen, vagy lovairól, kocsijairól és fogatjairól, melyekben oly nagy gyönyörűsége telt.

Nemcsak mi előttünk látszanak ezek jellemzőknek, — ők is földolognak tartották. Midőn ezt az udvart, mely eleinte inkább csak egy katonakirály katonai udvara volt — megcsapja a renaissance szele, alig tanúsít ellenállást oly dolgok iránt, a melyekre különben is hajlandósága van. 1476-ban, mikor az udvart a király második menyegzője alkalmával először írják le aprólékosan: mintha egy Sforza udvarában volnánk, a ki a renaissance közepette él.¹⁾ Ott van rajta a bélyege ennek a korszaknak, mely előtt a külső is a lényeghez tartozik s a mely ilyesmire csaknem öntudatlanul, egész a telhetetlenségig pazarolja erejét. A különbséget azok a hagyományos szokások adják meg, a melyek az idegen divatot, idegen civilisatiót minden népnél átalakítják. A lényeg ugyanaz. Egy katonai aristocratia, melynek nem sok érzéke van tudomány és művészet iránt, de a mely érzi erejét és gazdagságát, semmiben sem veszi át oly könnyen a divatos fényűzést mint a ruházatban, lószerszámokban, fegyverekben. Kivált ha oly fejedelmet kell követnie, mint Mátyás, a ki parancsolni is tud, a külső hatás titkait is ösmeri, s kinek hatalma épen úgy, vagy még inkább alapul a saját eszén és magasabb műveltségén, mint alattvalói akaratán.

Csakugyan e részben is a király a legfeltűnőbb jelenség. Az az alak, a ki középen áll, a minta, a kit kedvvel vagy akarattal, de mindenki utánoz környezetében.²⁾ S ez utánzás nem is oly nehéz. Maga a király gazdag ugyan, de főrangú alattvalói is győzik pénzzel. Aztán a királynak finomabb ízlése van, mintsem hogy tulságokba essék. Középszerű és otthonias ruhákat visel — mondja Bonfini — s csak ha a szükség úgy kívánja, őlt magára királyi méltóságához illő pompás, értékesnél értékesebb ruhákat.³⁾

Az 1476-iki menyegző alkalmával nem egyszer teljes

¹⁾ V. ö. Cibrario i. m. V. fej. és Taine. La peinture de la renaissance en Italie. I. h. 175. l.

²⁾ Lásd pl. Eschenloer. II. 317. l.

³⁾ Bonfini. 649. és 654. ll.

királyi díszben jelenik meg: gyöngyökkel és drágakövekkel elborított palástjában, a szent koronával fején.¹⁾ Még saruja is tündöklöklik a sok drágaságtól.²⁾ Hasonló értékes és szemkápráztató ruhákat ölt fel a menyasszony, valamint az ünnepélyen megjelent nagyszámu egyházi és világi főurak, kikről a pfalzi követ ámulva írja, hogy lihetetlen fényű ruhákban büszkélkedtek.³⁾

Általában e ruháknak két fő jellegük van. Az egyik a nemes fémek és drágakövek pazar használata, a másik a szövetek színpompája; és pedig *férfinél és nőknél egyaránt*. Az ezüst- és arany-virágokkal, csillagokkal és czirádákkal átszőtt brokát-szövet az uralkodó.⁴⁾ Viselik mind alsó mind felső öltönyökül.

E szövetek színét természetesen inkább az arany vagy az ezüst adta meg. Élénkebb színpompát nyújtottak a selyemből, bársonyból és atlaszból készült ruhák. Beatrix királyné, megkoronáztatása alkalmával aranyszövetű alsó ruhát s arannyal áttört piros palástot,⁵⁾ a Budára vonuláskor kék aranyszövetű alsó ruhát és sárga selyem-palástot visel; a dísz-ebédre öltött ruháján pedig már ismét a piros szín tulnyomó. Maga a király egy napon piros, más napon sárga ruhát ölt — meneteknél, játékok és ebédek alkalmával.⁶⁾

Ugyanekkor a lovagok bársonyba, a szolgák damaszt- és

¹⁾ »Darauf ist gestiegen Matthias mit der heiligen Krone des Königsreichs zu Hungarn ufgesetzt, seine regalia anhabende . . .« (Eschenloer. II. 344. l.) »Rex vestitus regali pallio et diademate. . .« (A pfalzi követ. I. m. II. 205. l.)

²⁾ Más alkalommal is. (Lásd: Eschenloer: II. 317., 318. sat. II.)

³⁾ » . . . Incredibili vestimentorum luxu superbiebant.« (I. h. 208. l.)

⁴⁾ (Oláh M. Hungaria. Bélnél. 12. l. Mátyás k. d. e. III. 137., 245. és 255. II.) Beatrix 1487-ben »e ductili auro contextam trabeam« küldött ajándékkul a francia királynak. (Bonf. 638. l.) 1485-ben pedig a milanói herceg 60 rőf (?) aranybrokát szövetet küld Mátyásnak ajándékba. »Braza LX de brocato doro parte rizo parte damaschino.« Mátyás k. d. e. III. 44. l. Lásd a pfalzi követ jelentését, és Eschenloert az i. h.)

⁵⁾ A pfalzi követ szerint. (I. h. 204. V. ö. Eschenloer. I. m. II. 344. l.)

⁶⁾ Eschenloer I. m. 247. és 248. II. Bárány Nyáry szerint a király felváltva s külön-külön viselte a magyar nemzeti színeket. Igaz hogy egy napon Boroszlónál zöld, más napon tiszta fehér ruhában látjuk. (Eschenloer. II. 317., 318. II. Századok. 1872. I. h.)

atlasz-ruhákba öltözték.¹⁾ Mindannyi nem csupán értékes, hanem ríktó is egyuttal. A bársonynál a piros színt szerették legjobban. Biborból készült s arannyal dúsan hímezett ruhát ajándékoz 1486-ban az iglau-i ünnepélyek végén Beatrix a cseh királynak.²⁾ Bibor-bársonyba öltözteté Mátyás azt a 300 ifju vitézt, kiket a francia királyhoz küldött követe mellé díszkíséret gyanánt rendelt.³⁾ A főpapok általában kevésbbé kirívó színekben jelennek meg az udvari ünnepélyeken, ámbár az arany-szöveteket s a zöld, kék, sötét-szürke és fahéj-színű ruhákat ők is viselik, sőt néha a rózsza- és viola-színűeket is.⁴⁾

S mind eme ruhákra kivált a világiak — egész gyűjteményét rakatták a drágaköveknek és gyöngyöknek.⁵⁾ Beatrix menyegzője alkalmával Ujlakinak a bosnyák királynak aranyfonalokból szőtt alsó és felső öltönyén nem kevesebb mint ötszáz gyémánt s megszámlálhatatlan gyöngy és más drágakő ragyogott. Súlyukat harminczöt fontra becsüli a bámuló pfalzi követ; oly teher, mely vetekedik e ruhák fényével.⁶⁾ S ez csak példa; az udvarhoz tartozó többi főurak, főpapok, kamarások, apródok sat ruháiról függő drágaságok is ezreket és ezreket értek. Beatrix királyné pedig, budai nászutja alkalmával — mintha merő aranyból és drágakövekből lett volna, úgy el volt velök borítva ruhája.⁷⁾

Szintén nagy értékűek a prémek is, melyek divatja a legkedveltebb, legáltalánosabb európai divat. Viselik bélés gyanánt

¹⁾ Eschenloer. 340., 341. ll.

²⁾ Bonfini. 635. l. B. Nyáry számítása szerint a bársony akkori ára a maitól nem igen tért el. (Századok. 1870. I. h.)

³⁾ U. o. 637. l.

⁴⁾ Így pl. Hyppolit esztergomi érsek egyik díszruháján a piros szín volt a tulnyomó, Janus Pannonius pedig viola-színű mentét ölt, midőn Medici Cosimot Firenzében meglátogatja. (Lásd: Modenai Hypp. codexek az akadémiában, és Vespas. Bisticci. I. h. Janus Pannonius életrajzában.) Lacroix pompás színnyomatainál mi sem adhat elevenebb képet a ruhák színéről. S gyakran még az apróságok is összevágnek a mi kutfőink adataival. (Lásd pl. a. 26. l. után köv. színnyomatot. Moeurs et usages etc.)

⁵⁾ Lásd pl. Eschenloert. II. 317., 318. ll.

⁶⁾ I. m. 204. l.

⁷⁾ A pfalzi követ. (I. h. 206. l.) »Videbaturque, tota ex auro conflata esse et ex gemmis.«

vagy szegélyül, még pedig mind a férfiak mind a nők.¹⁾ A budai menyegzői ebéden király és királyné czobolylyal bélelt és prémezett felső-ruhákban jelenik meg.²⁾ Az is igazi fejedelmi öltözet volt, melyet Mátyás 1487-ben küldött ajándékba a francia királynak: fekete bársony kaftán, hermelin és czobolyprémezettel.³⁾

A magyar udvar — a többi udvarokhoz képest — közelében volt a prémekek hazájának: Lengyel- és Oroszországnak, vagy legalább Krakónak, mely város gazdag kereskedői tárházaiban a nyest, czoboly, hermelin és egyéb északi prémekekből egész év folyamán állt a vásár. Innen tehát könnyen elláthatta magát. Ezenkívül nyest-prémet bőségben nyújtott Szlavonia is.⁴⁾

Honi készítmény s jóval olcsóbb volt a rókaprém, melyet főurak és nemesek ruha-bélésekhez viseltek. A cselédség öltözte a Mátyás udvarában is, mint általában a főpapok és főurak udvarában nyáron posztóból, télen bárány-bőrből készült, s dolmány, suba, bunda és más ily nevek alatt volt ismeretes.⁵⁾ A báránybőr honi készítmény; a posztók, nemkülömben a vászon-neműek külföldről: Német- s kivált Olasz- és Franciaországból, Brabantból, Flandriából, vagy a lyoni és cambrayi híres vásárokról kerülnek a magyar udvarba, természetesen aránylag igen drága áron.⁶⁾ A közvetítő e részben is nem egyszer Eleonora.

A mi a ruhák szabását illeti, ez abban az időben is épugy a divat szeszélyes uralma alatt állt, mint ma.⁷⁾ Mátyás udvarában az utolsó időszakban a hosszú ruhák viselése volt divatos. Kedvelték a hosszú palástokat, s a dolmányok is jóval lejjebb értek a mai

¹⁾ Pl. Orsz. Lítár. DL. 16185. Lásd Lacroix (Moeurs et usages etc.) képein a fejedelmi személyeket.

²⁾ Eschenloer. I. m. 347. l.

³⁾ »Una turcha de veluto morello con fodre ermellino e de Zibellino.« (Mátyás k. d. e. III. 213. l.)

⁴⁾ Beatrix 1488-ban Krakókba küld czoboly- és más prémbőrökért — télire. (Brüsseli okm. tár. I. 8. l. és Orsz. Lítár. DL. 16185. V. ö. a II. Ulászló-féle számadásokkal.)

⁵⁾ Teleki. XII. 227. l. B. Nyáry. Századok. 1872. I. h.

⁶⁾ Mátyás k. d. e. I. 268. l. III. 366. l. IV. 118. l.

⁷⁾ »Anche nei tempi del medio evo esercitava l'instabile moda il suo tirannico imperio, e rimutavansi rapidamente abite« — mondja Cibrario a középkori európai viseletről. (I. m. II. 77. l.)

atilláknál. Midőn 1489-ben Blanka hercegnőnek, a Corvin János jegyesének Magyarországba hozatalához Milanóban előkészületeket tesznek, Chalco a hercegi titkár egyebek közt azt írja urának, hogy a magyar udvarban nemcsak azt nézik, tud-e valaki beszélni hanem azt is, hogy milyen ruhákat visel. A Blankával küldendő kíséret tagjai csináltassanak tehát hosszú ruhákat, mert a magyar udvarnál ez a divat. Az olaszos rövid szabású öltönyökön ott megbotránkoznak.¹⁾ Ámbár látjuk, hogy 1476-ban még Mátyás király is rövid szabású piros ruhában jelenik meg egy ízben s kamarásai is rövid ruhákat öltenek a mennyegzői diszmenetre.²⁾ A törökös viselet sem volt az udvarnál idegen, a minthogy hosszúsága és czifrasága szerint hasonlított is a magyarhoz. Egy alkalommal, midőn a király, neje jelenlétében a ferrarai követet Valentinini Caesart fogadja, török kaftánt visel, mely lábait is eltakarja.³⁾ Ajándékba is osztogat — kitüntetésképp — arany brokáthból készült török kaftánokat. sőt drága perzsa kelméjű ruhákat is.⁴⁾

A ruhák díszítésénél általános és csupán az apróságokra nézve változó divat a prémek, szegélyzetek, bogláros csatok, és drágakövekkel rakott arany- és ezüst-gombok használata. A kalapok és kalpagok arany-, hársony- és más drága szövetekből és prém-bőrökből készülnek, kirakva drágakövekkel és gyöngyökkel, felékitve strucz- és kócsagtollakkal. Színük kirívó: rendesen veres, zöld vagy kék. A kalapok egyébiránt — mint külföldön — nálunk is nem épen magas süveg-alakúak. Mátyás egy ízben, midőn Boroszlónál a cseh és lengyel királyt fogadja, drága művű érzekoszorút visel kalapján a kócsagtoll mellett; ⁵⁾ az olmücsi királytalálkozón pedig, régi római szokás szerint — fedetlen fejére illeszt koszorút, midőn Ulászló királyt fogadja.⁶⁾ A cipőknél viszont a tulságosan előre nyúló hegyes orr kezd kimenni a divatból.⁷⁾

¹⁾ » . . . ad portare veste longhe, peroche cosi e il costume loro et damnano grandemente questi habití corti.« (Mátyás k. d. e. IV. 31. l.)

²⁾ Eschenloer. II. 346. l. — ³⁾ U. o. III. 137. és 213. ll. Bonfini. 638. l.

⁴⁾ Mátyás k. d. e. III. 199. l.

⁵⁾ Eschenloer. I. m. II. 317. l.

⁶⁾ Palaczky. Geschichte von Böhmen. Prag. 1865. V. 1. 202. l. (Egykorú cseh feljegyzés nyomán.)

⁷⁾ Lásd B. Nyáry érdekes kutatásait. (Századok. 1872. I. h.) és Lacroix XV. századi képeit.

A királyi udvarhoz tartozók, mind a tisztek (*curiales*), mind a cselédség, egyenruha-félét hordanak, azaz öltözetüknek színe vagy szabása egyforma.¹⁾ A kutfők szavaiban rejtőző képek holmi általánosságokban mosódnak el, s csupán egy-egy vonást vehetünk ki belőlök. A mennyegzői ünnepélyen a kamarások egy ízben rövid szabású damaszt-ruhát viselnek, egykorú külföldi divat szerint képekkel és gyöngyökből hímzett felírásokkal.²⁾ Többi öltözetük és fegyvereik, sőt lovaik szerszáma is egyforma. Hasonlókép a Budára vonulás alkalmával, midőn a pfalzi követ szerint — ruhá-fokon a királyi címerek színét viselték, mi alatt a vöröset, fehérét és zöldet kellene értenünk.³⁾ Az apródokat pedig Fehérváron egyenlő szabású, de különféle színű bársony-ruhákban látjuk.⁴⁾ Egyforma damaszt- és atlasz-ruhát viselnek a Beatrixért küldött követség csatlósai, valamint a cselédség is, utóbbiak veres posztóból.⁵⁾ Továbbá a Budára vonuló menetben elül haladó trombitások és kürtösök is, tizenkettő damaszt, tizenkettő másféle kelméjű de egyforma szabású díszruhákat, s mellén mind a huszonnégy aranyozott ezüstműből széles címerpajzsokat.⁶⁾

Hódolnak az udvarban a fényűzésnek a fegyvereknél is. Nem csupán a finom pengéket szeretik, melyekből Mátyásnak híres gyűjteménye volt.⁷⁾ A kardokat, kardkötöket, pajzsokat, sisakokat, pánczélokak sat. dúsan aranyozzák, sőt vert aranynyal, ezüsttel, gyöngyökkel és drágakövekkel rakják ki. A legkiválóbb példákat e részben is a mennyegzői, a boroszlói és az olmczi

¹⁾ Cibrario szerint az egyenruhát inkább csak ünnepélyen hordták a középkorban. (I. m. II. 84. l.)

²⁾ Eschenloer. I. m. II. 346. l. V. ö. Lacroix színes képeivel. (*Moeurs et usages* etc. több helyen.)

³⁾ »In vestimentis praeferentes colorem regionum insignium.« (I. h. 206. l. V. ö. B. Nyáry. I. h.)

⁴⁾ Eschenloer. I. m. II. 341. l.

⁵⁾ U. a. 340. l.

⁶⁾ (U. a. 346. l.) A főpapok és főurak kíséretéhez tartozók is hordták egyenruhákat. Midőn Hyppolit esztergomi érsek a tengerpart felől a királyi udvarba utazik, az érsekség kormányzója 100 érseki lovast küld eléje Zenggebe kik közül 50 egyenruhát visel. (»Fra li quali ce ne serrano cinquanta tucti vestiti de une livrea . . .« Mátyás k. d. e. III. 322. l.)

⁷⁾ Mátyás k. d. e. III. 174., 226., 239. sat. II.

ünnepélyeken találjuk.¹⁾ Az udvari kísérethez tartozó főurak közül különösen Ujlaki Lőrincz, a bosnyák király fia tűnik ki, mert ő egész vagyont visel csupán egyetlen kardkötőben, mely drágakövekkel és gyöngyökkel kirakva, egymaga megért hatvanezer forintot.²⁾

Még kevésbbé maradt hátra az udvar az egykorú fényűző divattól az ékszerek viselésében.³⁾ Nem elég hogy már a ruhákon és fegyvereken egész halmaza ragyog a drágaságoknak, — a tulajdonképeni ékszerek sem maradhatnak el. Mátyás és neje számára az udvarban dolgozó aranyművesek készítették ezeket, — bár egy részük bizonyára külföldről került.⁴⁾

Méltán illette a szent korona a király és a királyné fejét, s csakugyan nagyobb ünnepélyeken viselték is mind a ketten.⁵⁾ A királynénak magyar koronáján kívül⁶⁾ más, atyjától kapott koronája is van,⁷⁾ sőt egy ízben magyar koronája alá gyöngyökből rakott koszorút is illeszt »olasz szokás szerint.«⁸⁾

A nyakkötőt — aranydarabokból, drágakövekből, a férfiak is csakugy viselik mint a nők. Beatrix nyakkötőjét csodálva szemléli a circumspectus boroszlói jegyző, a bosnyák király egyik nyakékéről pedig, melyet a Beatrix koronázása alkalmával viselt —

¹⁾ »... Circumcincti argenteis gladiis...« (a kamarások), »duo gestabat aurea scuta...« (apród). A pfalzi követ. I. h. 206. l. — Mátyás egy ízben drágakövekkel kirakott sisakot ajándékoz Ulászló királynak. (Bonfini. 635. l. V. ö. Eschenloer. II. 317. l.)

²⁾ A boroszlói ünnepélyen. (Bonfini. 576. l.)

³⁾ »Grande sfoggio facevasi dai principi e dai baroni di dorerie e di gioie.« (Cibrario. II. 84. l.)

⁴⁾ 1488—89-ben Károly burgundi herceg nagy gyémántja és többi ékszerei megvásárlása végett látjuk tárgyalásban Mátyást a svájceziakkal. kik eme drágaságokat tudvalevőleg az 1476-iki gransoni csatában ejtették zsákmányul. Mily eredménynyel — nincs nyoma. (Segesser. I. m. 97. l.)

⁵⁾ A pfalzi követ. I. h. II. 205. l. Eschenloer II. 344. és 349. ll.

⁶⁾ Eschenloer így írja le: »Eine köstliche Crone, reich von Golde, darinnen versetzt sein fünf und zwanzig grosse Diamant, Balas und Rubin, ein schöner Saphir gross, niemand meinet, dass er einen köstlicheren gesehen hätte.« (I. m. II. 345. l.)

⁷⁾ Eschenloer. II. 346. l. A pfalzi követ. I. h. II. 206. l.

⁸⁾ »... Under derselben Crone einen Kranz von Perlen im offenen Haare nach Wällisen Sitten.« (Eschenloer. II. 349. l.)

még azt is tudja, hogy tizenhét márka aranyat nyomott és más drágaköveken kívül 300 gyémánttal és egy hatalmas zafírral volt kirakva s egymagában megért ezer forintot.¹⁾

Ezután következtek még az arany nyaklánczok pompás csatokkal vagy drágaköves arany-keresztekkel — még pedig nemcsak egyháziaknál, hanem világiaknál is.²⁾ II. Pál pápa egy ízben atyai szeretete jeléül és némi viszonzásul a kapott ajándékokért — gyöngyökkel kirakott arany-keresztet küld Mátyás királynak, melyről szent hite, hogy a pogányok elleni csatáiban megsegítendi őt.³⁾

A gyűrű divata pedig alig volt általánosabb egy-egy középkori udvarban, mint a Mátyáséban, hol ez ékszernek különös, már akkor szinte regeszerű jelentősége volt. Beatrixnak legelső menyasszonyi ajándéka, melyet Fehérvárra érkeztekor küldött a limbachi herczeg által nyújt át Mátyásnak, egy pompás koszorú, melyről hatalmas gyémánttal ékített gyűrű függ alá.⁴⁾

Mint más európai fejedelmek és urak, Mátyás is viselő ékszerül az amuletteket. Kivált idősebb korában, midőn már gyakran különféle babonái szabják meg egy-egy lépésének idejét és irányát. Maga az egyház ápolá e hajlamokat, az ereklyék túlzott tisztelete által. Vallásos és világi dolgokban a szentektől maradt s drága foglalatokban viselt tárgyakat hívni segítségül vagy óvszerül — mindennapi dolog a középkorban, melynek Mátyás is, vallásossága és természeti hajlamainál fogva, önkéntelen hódolt. II. Pál pápa szent meggyőződéssel küldi számára az arany-keresztet, melybe az üdvözítő keresztfájából egy darab s más szentek ereklyéi vannak foglalva, továbbá husvéti báránykákat (agnus Dei) arany-foglalatban, óvszerül a zivatarok és mennykövek ellen s a gonosz-lelkek elűzésére.⁵⁾

S az ereklyékben való hitnek ikertestvére az amulettekben való babonás hit. Utóbbinak csak a tárgya más. Ily babonás hit

¹⁾ I. m. 344. l. Lásd még: Mátyásk. d. e. III. 255. l.

²⁾ Oláh. Hungaria. Bélnél. 12. l. Mátyás k. d. e. III. 255. l.

³⁾ Teleki. XI. 121. l.

⁴⁾ A pfälzi követ. I. h. 201. l.

⁵⁾ Mátyás és anyja számára arany-foglalatban, s néhányat — kevésbbé értékesen kiállítva — udvara főbbjei számára küld. (Teleki. XI. 121. l.)

honosította meg némely európai udvarnál azt a szokást, hogy az ékszerekbe foglalt kígyónyelvet a mérgezés ellen óvszerül tekintésék s étkezéskor az asztalra rakják vagy ékszerül viseljék.¹⁾ Mátyás király azonban e szokásnak önmaga és népe iránti bizalmából nem hódolt, meg lévén győződve, hogy az igazságos fejedelemlnek nincs mit félnie alattvalói mérgétől és fegyverétől.²⁾

*

Mátyás király udvari istállóiban állandóan nagyszámú *lovak* tartottak, még pedig háta-, kocsi- és ígás-lovakat egyaránt.³⁾ De a honnan e ló-állományt időnkint kiegészítették — lenni kellett nagyszerű királyi méneseknek is — habár nem látjuk is írott nyomát. Mert a lótenyésztés az ország akkori népességéhez képest elég virágzó állapotban volt, — mind mennyiség mind minőség tekintetében.⁴⁾ Az Árpádok kora óta a magyarországi lóállomány körülbelül megháromszorozódott,⁵⁾ s jutott a külföldi kivitelre is elég. E lovak nagy része természetesen a köz- és főnemések birtokában volt, s Mátyásnak is e révén, mint az ország egyik leggazdagabb földesurának s azonkívül mint királynak lehettek nagy ménesei.

A magyar, erdélyi és székely lovak alkották az udvari istállók zömét. A nálunk hibásan töröknek nevezett arab lovak még igen drágák s nagy árért sem mindig kaphatók. Maga Mátyás király, kinél pedig az ilyen dolgok beszerzésére még legkevésbé hiányozhatott akár a pénz, akár az alkalom, — csak ritkán juthatott török lovakhoz. 1486-ban a ferrarai követ Valentini Caesar azt írja urának, hogy Mátyás török lovakat szeretne küldeni Ferrarába ajándékkul, ha valami módon szert tehetne rájuk. »Mert e lovak itt — ugymond — nagyon kedvesek és rendkívül drágák.«⁶⁾ Köny-

¹⁾ I. Károly savoyai herczeg drágaságai közt említi: »une espreuve plaine de langues de serpens pour tenir sur la table d'ung prince pour eviter le veyn faicte d'argent doré . . .« (Cibbrario. I. m. II. 76. l.)

²⁾ Galeotti. Schwandtnernél. II. 254. l.

³⁾ Ünnepek alkalmával mindig nagyszámú udvari nép jelenik meg lovakon. (Eschenloer. II. 340—341. l. Lásd alább a kocsiokról.)

⁴⁾ Oláh: Hungaria. Bélnél. 34. l.

⁵⁾ Lásd B. Nyáry értekezését. (Századok. 1870. 661. és köv. l.)

⁶⁾ Mátyásk. d. e. III. 36. l.

nyen érthető tehát, hogy egy-egy ilyen török lónak ajándékba küldését nagy kitüntetésnek és egyuttal drága meglepetésnek tartották.¹⁾

A lószerszámokkal rendkívüli fényt űztek mind a király mind a főurak. Kevésbé a mai magyarosnak tartott sallangok, mint inkább az arany, ezüst és a drágakövek pazar használata által. Egy-egy udvari ünnepélyre pedig a legaranyosabb és legtündöklőbb lószerszámokat szedték elő a király és udvara számára. Mint az 1476-iki mennyegzőalkalmával is. Fehérvár alatt a királyné hősziú díszparipára, a király pedig barna-pej lóra ül s mindkét ló igazi királyi pompában tündököl. Zabláik és kengyelük, a kapcsok és a csatok színaranyból vevék; testük teljesen beborítva arannyal dusan átszövött, drágakövekkel pazarul kirakott takarókkal.²⁾ Az ünnepély többi napjain sem kisebb a fény az udvari lószerszámokon; s ámbár a király maga mindenkit tulragyog,³⁾ kamarásainak és apródjainak lovai sem sokkal maradnak hátrább akár fény akár drágaság tekintetében.⁴⁾ A lovak homlokkötői néha megannyi koronák, aranyba foglalt gyöngyből, drágakövből, s a fej-szerszám más részei is megrakva szebbnél-szebb boglárokkal, aranyozott ezüst csatokkal, apró csengettyűkkel. Hasonlóan a szíjjazat és a nyereg, mely alatt skóffumos⁵⁾ selyemből vagy bársonyból készült hímes takaró ömlik alá, — le egészen a térdig s még alább.

Hasonló fényt űznek a kocsikkal. Ezenél is az arany a fő, de a drága szövetek, a gyöngyök és drágakövek sem maradnak el. Holott magok a kocsik még meglehetősen kényelmetlenek. Némi haladást látunk az újdivatú hintókban, melyeknél a tengelyekre erősített vasoszlopról szíjjon függ a kocsi korbája s menetkor ide-

¹⁾ Mily nagy értéket képviselt tehát az 1487-ben a francia király számára ajándékba küldött 25 török ló, elképzelhetjük. (Lásd összehasonlításként a következő évtizedből Váradi Péter kalocsai érsek levelét a pápához. Petri de Warda Epistolae etc. Kiadta Wagner K. 1776. 35—36. ll., valamint az 1494—5. évi számadásokat.)

²⁾ A pfalzi követ. I. h. 201. l.

³⁾ U. a. u. o.

⁴⁾ U. o. 206. l. Eschenloer. II. 341. és 346. ll.

⁵⁾ Drágakövekkel és gyöngyökkel kivarrrva. (Összehasonlításként lásd Lacroix képeit.)

oda himbálódik.¹⁾ A kocsik külső oldalát mint külföldön, hazánkban is rendszerint befestették, a díszkocsikét azonban megaranyozták. Belül rikító színű drága szövetekkel, szőnyegekkel vagy bársonnyal vonták be, hasonlóan az üléseket, melyekre már puha párnákat is raknak.²⁾

A budai királyi udvar használatára nagyszámú ily kocsi állott az istálló melletti színekben. Beatrix jötte óta számuk még inkább megszorodott. Mert bár ez időben a nők is szívesen megülik a nyerget, — de a hosszabb, fáradalmasabb utakat kocsikon teszik meg s ünnepélyekre is ezeken vonulnak fel. Így az új királyné is. Az olmcúzi ünnepélyre ötezer lovastól kísért aranyos kocsiban jelenik meg.³⁾ Maga a király — mint katonához illik — lóháton kél nagyobb utakra is; csupán az utolsó években, midőn lábait a köszvény, testét az aranyér⁴⁾ kínozá, — ült kocsira.⁵⁾

Legjobban kedvelték a hatos fogatokat. E célra nagy gondal válogatták össze az egyenlő színű lovakat. Aranyos, czifra szőnyeges hintó, hat egyszínű, fényes szerszámú lóval, — igazán szemre való pompás játék, — ez időben nagyon divatos.⁶⁾ Mintegy tizenyolcz — husz ilyen hatlovas udvari fogat vett részt a menyegzői ünnepélyeken. Nyolczat küldött a király arája elé, a maga és kísérete számára. Gyönyörködve írják le, a kik Fehérvárra bevonulni látták e fogatokat, holott ezek még inkább csak utazó-

¹⁾ »Hyndotharhowas III« olvassuk egy 1494-iki összeírásban. (Registrum de Egervára, az Orsz. Lltárban. Dl. 26076.) A magyarázatot B. Radvánszky szíves közlése szerint adjuk.

²⁾ Cibrario. I. m. II. 91. l. »Coperti di scarlato« a francia királynál követségben járó váradi püspök kocsijai. (Mátyás k. d. e. III. 339. l.) ».... Darüber ein grün Sammet mit Golde gezogen war. Die Küssen und Pfüle alles von gülden Stücken.« (Echenloer. II. 342. l. A királyné által használt udvari kocsiról. V. ö. az 1494—5. évi számadásokkal. P. 44., 68. 173. sat. II.)

³⁾ »Die Königin sass uf einem guldenen Wagen.« (Echenloer. II. 401. l.)

⁴⁾ Segessernél. Russ követ jelentése. 106. l.

⁵⁾ »Eo quod valetudinarius est...« írja a velencei követ 1489-ben. (Mátyás. d. e. IV. 72. l.)

⁶⁾ Még a teherhordó-szekerek elé is szerettek egyszínű lovakat fogni. 1483-ban a castellai püspök-követ szemé láttára 17 ágyut vontattak ki a budai hadiszertárból, melyek mindenike elé 18 egyszínű ló volt fogva. (Katona. Hist. crit. IX. 503. l.)

kocsik valának. A menyasszony — leendő napával Szilágyi Erzsébet asszonynyal ült egy kocsiban, mely elé hat hófehér mén vala fogva.¹⁾ Utánok a női kíséret, hasonló pompás hatos fogaton — tiszta fekete, tiszta fehér, pej, sárga és más, egyszínű lovakkal.²⁾ Ezekhez még nyolcz³⁾ más fogatot rendelt a király Budáról, a királyné és kísérete számára. E fogatok még pompásabbak, még költségesebbek valának az előbbieknél.⁴⁾

Mily otthonos volt a magyar udvarban a hatlovas fogat, abból is látjuk, hogy midőn Hyppolit érsek Magyarországra jövelele bizonyossá lett, a királyné siet legalább három fogatról gondoskodni számára s e czélra 6 szürke, 6 bogár-fekete és 6 pej lovat rendel meg.⁵⁾ Maffeo pedig, a milánói herczeg követe, urához írt 1490-iki számadó-jelentésében azt állítja, hogy hatlovas fogat nélkül nagyon szégyenletes lett volna Budán tartózkodása, s azért a herczeg beleegyezésével vett is egy kocsit 105 forinton.⁶⁾ Mátyás legutólszor is ily hatfogatm kocsizott ki az 1490. évi virágvasárnap ünnepélyre.⁷⁾

Külföldön, kivált Olasz- és Franciaországban az öszvérfogatok is divatban valának, egyháziak s még inkább hölgyek számára. Sőt ünnepélyek alkalmával is előfordulnak.⁸⁾ Talán e szokásnak hódolt Mátyásnak a francia királyhoz küldött követe János váradi püspök, a ki 10 öszvértől huzott kocsin vonúl végig a francia városokon.⁹⁾ Nálunk hasonlóknak nem látjuk nyomát. E helyett — bizonyára sokkal ritkább látvány — egy alkalommal

¹⁾ ».... Sechs schöne Hengste eitel weisse« (Eschenloer. II. 342. l.)

²⁾ U. a. u. o.

³⁾ A pfalzi követ szerint. (207. l.) Eschenloer tizet mond. (345. l.)

⁴⁾ »....Köstlicher dan die vorigen, die man uf vier tausend Gulden schätzete« (Eschenloer. I. h.)

⁵⁾ »....Havere gia facto provisione de desedocto cavali, sei leardi, sei bagli e sei morelli per tre carette per lo.... Hypolito....« (Mátyásk. d. e. III. 118. l.)

⁶⁾ »... Me provedesse de una caretta con 6 cavalli, senza la quale saria stata vituperosa la stantia mia qua.« (U. o. IV. 155. l.)

⁷⁾ Bonfini. 649. l.

⁸⁾ Cibrario. II. 91. l.

⁹⁾ Mátyásk. d. e. III. 340. l.

szelídített szarvastól vont kocsin jelenik meg a király. Megbámulták e különös fogatot az egykorúak is; Janus Pannonius pedig classicus hasonlatokkal és hízeltű czélzásokkal ékeskedő versben örökítette meg.¹⁾

Azoknak a hosszú fogatoknak a hajtása nagyon kényelmetlen sőt veszélyes lesz vala, ha, mint manapság, a bakról történik. A kocsi eme részét azonban akkor nem is ismerték, hanem minden lópárhoz egy-egy kocsist alkalmaztak, a kik cifra ruhákba öltözve vagy oldalt vezették a lovakat, vagy pedig a nyeregből hajtottak. Mellettök hasonló színes ruhákat viselő lovasok, úgynevezett fullajtárok tánczoltatták lovaikat.²⁾

A kocsin kívül a hordszéket is használták utazásoknál, különösen ha az utak rosztak voltak. Ilyenkor természetesen nagy számú cselédség kísérte a fejedelmi utast, kik a hordszék vitelében egymást felváltották.³⁾

Végül nagyszámú teherhordó- és társzekér állt az udvari kocsiszineken. Oly terjedelmes és mozgékony udvartartásnak, mint a Mátyásé, naponkint volt ezekre szüksége, s olykor sokkal inkább, mint a díszkocsikra. Nem is szólva a nagy erővel folytatott hadjáratokról, melyekre néha százával, gyakran ezrével kíséri a királyt a sok társzekér. Mint 1487-ben, mikor is egy ízben 9000 társzekér vonúl fel a rendes királyi hadsereggel a Bécs-Ujhely melletti síkságra. Természetesen ezeknek csak kisebb része került ki az udvarból, jó részét a királyi városok, meg a convenciós »királyi szekeresek« szolgáltatták.⁴⁾

DR. CSÁNKI DEZSŐ.

¹⁾ Poemata. I. 462. l.

²⁾ Lásd Lacroix képeit és B. Nyáry kútfőszerű Hyppolit-tanulmányait. (Századok. 1872. I. h.) és Eschenloert: »...Die Sylen an den Rossen und Wagenknechten in Sammet geschnitten mit vergüldeten Knöpfen....« (II. 342. l.)

³⁾ Cibrario. II. 90—91. ll. A hordszék neve: »barella, cathedra.« (Mátyás k. d. e. III. 118. l.)

⁴⁾ »Regii curriferi.« Lásd az idézett 1494—5. évi II. Ulászló-féle számadásokat; Eschenloert és Bonfini több helyen (pl. utóbbi 644. l.), valamint a castellai püspök többször említett követi jelentését.

II. APAFI MIHÁLYNÉ, BETHLEN KATA HAGYATÉKA.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I. Apafi Mihály fejedelem, főleg fejedelmi érzületű hitvese, Bornemisza Anna ösztönzésére sok várat, kastélyt, nemesi udvarházat, falukat, birtokokat és birtokrészeket hagyott, fejedelmi székével és süvegével együtt fiára, II. Apafi Mihályra, részint hatszázados ősi birtokokat, azok fölszerelvényeit, a fölkelhető ingóságokat, családi clenodiumokat sat. részint mint az ország KK-rai és RR-dei beleegyezésével legtöbbnyire törvénycikkileg inscribált fiskális jószágokat 99 évi zálog című birtoklásra, a mire ily értelemben fejedelmi joga volt. S bár egy alkalommal adományozásai érvényen kívül helyeztettek, a nejének és fiának inscribált jószágok adományozása nem esvén ezen korszakba, ez országos végzés által érintve nem voltak. Az ifjú Apafi valóban mesés vagyonnal s gazdagsággal bírt,¹⁾ a minővel sok kis német fejedelem nem, s mindez hosszasan szállván nemzedékről nemzedékre, I. Apafi Mihályról a II-ikra, utoljára egy férj és örökös nélküli özvegyre, Bethlen Katára maradt.

Ausztria politikája s a nagyobbára r. catholicus Magyarország államérdeke miatt az ifjú fejedelem nem maradhatott meg atyja székében,²⁾ pedig hogy az ország ezt óhajtotta, s ő évekig ily reményben élt, mutatják udvartartásában talált alább elősorolandó számos emlékek. Nejévé családi érdekek Bethlen Gergely, fogarasi várkapitány lányát, Bethlen Katát választották; de a fejedelem csakhamar azon ürügy alatt, hogy a bécsi udvar körében növekedvén, uralkodásra képesebbé legyen, valósággal pedig az udvar attól féltében, hogy a török az Erdélyben élő fejedelmi jogutód és örökös neve alatt izgatásokat kezd s tán forradalmat idéz elő, Bécsbe vitetett fel s ott marasztatott, ifjú neje tőle

¹⁾ Lásd: »Századok«, 1878. 416. l.

²⁾ Lásd: Az utolsó Apafi. Magyar Történelmi Tár, XXI. köt.

elszakadva Erdélyben élt, s így életök virágjában egymástól elkülönítve, magzatoktól megfosztva, szívök csaknem elhűlt, kedélyök búsongóvá lett. Mikor sok év múltán a fejedelemné Bécsbe férjéhez menetelét megnyerte, már sivárrá vált mindkettő kedélyvilága.

A fejedelemben tapasztalatlansága, Bécs világvárosi helyzetének társadalmi sötét oldalai, az udvari fény csábjá s hízelgők hamis öntettetése és irányzatos sugalmazásai, őt hamar tévútra vezették, élvágy, bő költés, fejedelmi udvartartás ösztönét ébresztették fel benne, magas egybeköttetése, birtokperei s az udvarnál folyt ügyeiben kis és nagy befolyású közbenjárók megjutalmazása roppant birtokainak rendes jövedelmeit — hihetően a kezelő tisztek szabadkeze is hozzájárulván — teljesen fölemésztették s ő évről évre mélyebben merült bele egy szörnyű adósság végzetes örvényébe.

(Óvári Keszeg Jánosnak, a fejedelem udvarmesterének 1699. május 6-án Bécsből Fogarasha írt levele, egy 1704. a fejedelem és hitvese által aláírt adósságlevél, a herczegnének 1707. szept. 19. a bécsi udvari kamara elnökéhez intézett keserves és szemrehányásokkal tele panaszirata s a férje halálakor számbavett adósságok nagy tömege világot vet a fejedelmi pár szálnalmas helyzetére. »Istennek hála — írja Óváry — a méltóságos fejedelem, kegyelmes uram ő nagysága jó egészségben van. Nagyságod pedig, kegyelmes asszonyom! ne búsúljon. Istennek hála jóreménységünk van, négy öt nap alatt az urunk, ő nagysága dolgai elővétnének és el is végeztetnek jó véggel, úgy biztatnak minket azok a nagy emberek, kiken azon dolgok megfordúlnak. Urunk ő nagysága bizony igen igen szorgalmatos, hogy minél hamarább rendbehozhassa dolgait, s nagyságtok egymás látásával megvidámíthatassék. Bideskúti uramot [a fejedelem főlovászmesterét] urunk ő nagysága várja mind a költség kedvéért, melyben igen megfogytokztunk, mind a lovak, fejjénemű és csizmák kedvéért. És ha ő kegyelme mégis késik s nagyságod Szébenbe is valami pénzt nem tétet le, bizony kegyelmes asszonyom! nem lesz mire vetnünk kezünket, s noha mindenkor is ugyan, de a költség leginkább most kívántatnék, ha dolgaink már megindúlnak. A mit Frater György uram hozott, 918 magyar forintot, minthogy postára is másodmagával abból költött, annak hamar végét értük; mert a szállásért is mindjárt szakasztottam belőle száz német forintot; a többi a lovakra való drága széna, abrak, a kocsisoknak, hajdúknak való fizetés s a konyhatartás könnyen megemészthették. A gazdánk is szüntelen búsít, még többel levén adósok neki a múlt félesztendőre kétszáz német forintnál, holott háromszázat már lefizettem. Nagyságodat — így végződik a levél — alázato-

san követem, hogy terhelém, a több egyéb költségeket pedig nemis említem. Ezzel isten kegyelmes gondviselésébe ajánlom fejedelmi méltóságos személyét s adja is az én kegyelmes urammal, ő nagyságával együtt látnom hamaridőn, örvendetesen.«¹⁾

Az idézett adósságlevél szerint 10,000 forintot Walderode grófnétól két láda aranyozott ezüst asztali készletökre 3 száztóli kamat mellett vettek fel, azt zálogul kötvén le, de a hitelezőt felhatalmazva, hogy félév elteltével bárminő javaikból tetszés szerint magának eleget vehessen és vétethessen.²⁾ Az adósságlevélben a clenodiumok és ládák érdekesen vannak leírva. A ládák ezüst lemezből voltak készítve, egyikben 88 darab ezüst kisebb-nagyobb tál, tányér, kés, villa, kanál, vizes kanna, eczetes és mustártartó, korsó, cukor- és sótartók, tálczák, mosdó medenczék, kannák, gyertyatartók, melyek együtt 213 márkát, 10 latot nyomtak, két nagy mosdómedencze 23 márka két lat nehéz volt, 42 tányér 84 márka, 2 lat súlyú. A második ládában is hasonló nagyértékű tárgyak, a többi között 3 nagy tál 26 márka, 13 lat, 18 kisebb tányér 39 márka 2 lat súlyú sat. együtt 90 darab, melyek 232 márkát 11 latot nyomtak. E ládákön kívül volt még 58 márkát 7 latot nyomó másféle ezüstnemű, aranyozott mosdó-medencze, melyen lovon ülő férfi volt kinyomva, spanyol ezüst sótartó, tábori evőeszközök készlete [*Service*] sat. A három rendbeli ezüst nemű 504 márkát és 16 latot tett, becsértéke 10,017 rf. 50 kr. Hogy a fejedelem ennyit és nem többet adott át Walderode grófnénak, saját keze aláírásával ismerte el 1704. febr. 28.

E nagybecsű ezüst készletet a fejedelem nevében 1705. decz. 23. Rad és Hösclin nevű bécsi kereskedők váltották ki 10,146 rftón, 10,000-et a hitelezőnek adtak, a többbit a fejedelem javára számították el.³⁾

Hasonló sors érte másnemű ezüstjeiket is. 1702. nov. 10. Peschmann Péter Mayna melletti Frankfurtban élő vendéglősnek egy jegyzéke maradt fenn az Apaffi-iratok közt, melyben az a következők átvételét ismeri el, s mihelyt a fejedelem kívánja, visszaadásukat ígéri. Nyolcz ezüst tál, 12 ezüst tányér a fejedelem címerével, sat. ezüst kávék kanná, ezüst lámpa, ezüst thea edény, ezüst kávék kanalak, kávé csészék, nagy ezüst szelenczék sat.⁴⁾

A fejedelem udvartartásának költséges volta kitűnik azon intézkedéséből, a mit 1705. ápril 15. udvarháza és kertje új átalakítása iránt aláírása és pecsége alatt kiadott s az erre fordítandó

¹⁾ Az erdélyrészi levéltárakban levő eredetiből.

²⁾ Az erdélyrészi levéltárakban levő eredetiből.

³⁾ Az erdélyrészi levéltárakban levő eredetiből.

⁴⁾ Az erdélyrészi levéltárakban levő eredetiből.

költséget előre biztosította. A tulajdonos — úgymond — a kert öntözésére tartson állandó napszámost, a ki a vizet a szökőkútból szüntelen hordja; a csak 9 lórávaló istállót bővítheti kényelmesebbre s nagyobbbra; a két katona házat válassza el, [ebből az látszik, hogy a fejedelemnek tiszteletbeli őrsége volt,] a hercegné komornyikja szobájába állíttasson új kemenczét; a jégvermet vegye fal közé; a kertbe szerezzen szobrokat s kisebb-nagyobb vázákat; a gyümölcsöst és virágtáblákat gyarapítsa; a díszkertet nagyobbítsa meg s toldjon hozzá szőlőskertet; a fejedelem sétáló helyéhez a bástya fal felé emeltessen kőfalat; a narancsosra /*Orangerie*/ fordítson nagyobb gondot s vagy a szőlőben, vagy a gyümölcsösben állítson be árnyas sétahelyet /*Allée*/ sat.

E költséges élet egyik oka azon súlyos sorsnak, melyben a szerencsétlen hercegi pár volt, midőn a hercegnő a bécsi udvari kamarához elébb említett levelet írta.

»A keserves szükség kényszerít engem — így kezdődik az — Excellentiád kegye és barátsága előtt fájó szívvel panasznom, hogy szeretett hercegi férjem már sok idő óta betegen fekszik, a mit neki azon nyomorúlt állapot okozott, melybe erdélyi birtokaiban szenvedett romlása s Exciád azon kegyének és barátságának hiánya vitte bele, hogy jogos és kiutalt követeléseinek kifizetése szerfelett könyörületlenül oly soká elhalasztatott. Énis annyira pénz nélkül vagyok most, hogy annyim sincs, hogy őt szükségében segítni bírjam, elannyira, hogy ha a világ nagy hatalmai ezt látnák, bosszankodnának felette, hogy egy oly hű fejedelmet, a ki boldogult atyjával együtt fejedelemségét, országát és népét, jószágait és vagyonát, hűségérzettől indítatva s engedelmességtől megvakítva, együgyű alattvalói szeretetből ő császári felségének feláldozta és elhagyta, ily nyomorúltan elveszni engedhetnek, és sem Huszt várának csekély vételárát nem fizetik meg, akkor, midőn ő felsége ennek sóbányáiból rövid idő alatt félmillió forintot vett be, sem a neki az erdélyi fejedelemségről lemondásáért ígért évenkénti 10,000 forint pensióból négy év óta egy krajczárt sem fizettek, holott ő felsége az erdélyi fejedelemségből is azóta sok millió jövedelmet húzott.

»Megvallom, — folytatja a hercegnő — midőn ezen szívtelen és nem érdemelt bánásra gondolok, nem tudom könnyeimet elfojtani, s nem vagyok képes hinni, hogy ezek ő császári felsége akaratával történének; mert ő felsége vele született kegyelmessége, nagylelkűsége és igazságszeretete annyira ismeretes, hogy az egész világ beszéli. Kérte az udvari kamara elnökét, hogy neki jelenvaló nagy szükségében férje 10,000 forint évi pensiójára és a Husztért megígért évi 4200 frtra előlegül 5000 frtot adjon, hogy hitelezőit részben kielégítve, hitelét fenntarthassa, követelése ez évi

9200 frt hátralék részletének, valamint a korábbi évi 50,000 frt kifizetetlen pensionak is utalványozását, annyiival inkább, mivel tartozásaik tömege ezen fizetési késedelmek miatt már akkorára növekedett, hogy évenként 12,000 forintnál több interest kell fizetniök.«¹⁾

Ily életmód és pénzgazdaság mellett, oly drága és nagy városban, minő Bécs, nem csoda, ha már a fejedelem életében zilálttá lett pénzügyi állapotjuk, s képzelhető, hogy a később magára maradt hercegnőre nézve kétszeresen nehéz volt a Bécsben lakás. Férje sorsa lőn övé is. () onnan el nem mehetett. A magtalanúság és a birtokok adóssággal elterhelése némileg igazolni látszott ezen politikát, s a kamarát a fiskális érdekek ellenőrzésére hívta fel. Ily rendkívül sok birtok jövőjét könnyen venni nem lehetett. Ebben a Bethlen-nemzetségnek is része volt, mely mind a fejedelem, mind a fejedelemnő ágán azokhoz örökösödési jogot és igényt formált. A sors által látszottak mindketten arra kárhoztatva lenni, hogy egymástól évek során át távol, később együtt élve ugyan, de állandóan szükségétől és hitelezőktől zaklatva, boldogok sohase legyenek s örökösük ne maradjon.

A fejedelem azonban elég gyöngéd s kötelességteljesítő volt hitveséhez, és sorsát biztosítani igyekezett. Még 1702-ben aug. 18-án a radnóthi kastélyt és uradalmat hitvesének véghagyományozta. »Én Apafi Mihály, római szent birodalombeli gróf — így szól — ezen írásomnál fogva radnóthi uradalmomat a kastélylyal együtt adom és rendelem halálom utánra kedves hitvesemnek, Bethlen Katának, úgy hogy ha férfi magzatunk marad, bírja az, ha nem, a birtok menjen át örök joggal s meg nem másíthatólag a nő-ágra. Halálakor pedig hagyhassa azon birtokot annak, a kinek akarja.«²⁾

1706. december 20-án pedig galanthai Eszterházy Pál római szent birodalmi herceg, Magyarország nádora, s illetőleg nádori ítélőmester Szirmay István előtt kölcsönös örökbevallást tettek a fejedelem és fejedelemasszony egymás közt mindennemű javaikra nézve. »Mi — így kezdődik az — Apanagyfalvi Apafi Mihály, római szent birodalmi herceg és hitvesem Bethlen Kata hercegnő, meggondolván a világi élet változandóságát s magunknak is másokkal együtt halandó sorsát, mint szintén azt is, hogy Isten az ő bölcs tetszésénél fogva, a mai napig a házasság élet gyümölcsét tőlünk megvonta, hogy hitestársi kölcsönös szeretetünknek és igaz elkötelezettségünknek jelét adjuk: ép elmével, eltökéllett szándékkal, állandó jó indulattal egymás között az alábbi módon

¹⁾ A volt erd. kir. főkorm. levéltárban levő eredetiből.

²⁾ A volt erdélyi kir. fiskusi levéltárban levő hivatalos másolatból.

a következő kölcsönös szerződésre léptünk. *Elsőben.* Én Apafi Mihály, ha az isteni gondviselés engem elébb szólítna ki e világból, szeretett hitvesem Bethlen Kata ellenben engem túl él s én magam után semmi magzatot nem hagynék, neki hagyom és irom be mindenütt levő s bármi néven nevezett felkelhető vagyonomat; ezen kívül Hunyad várát, Illye várát, a Brettyén és Hát-szezen levő nemesi udvarházakat, a küköllővári várat Küköllővármegyében, — Szilágy-Csehvarát Középszolnokvármegyében, ezekhez tartozó minden javakkal, mezővárosokkal, birtokokkal, praediumokkal, részjóságokkal, havasokkal, és bármily név alatt jövő hasznokkal és jövedelmekkel; és pedig mindezeknek negyed-résztét, melyet én magam örök áron szereztem, szintén örök joggal; a más három részt pedig, melyet ketten szereztünk, zálogjogra, a zálogösszeg mértékeig. A karkoi udvarházat is, Alsó-Fejérvármegyében, melyet ketten szereztünk a három Tökölyi grófnőktől, zálogjogon, a zálogösszeg értékében. Ideértve azt is, hogy ha valami a fennebbi jókból zálogokul elidegenítettett és én visszaváltani nem tudnám, hitvesem az én halálom után, ha akarja, visszaválthassa. A radnóthi vár tartozandóságaihoz való jogot Báthori Zsófia hercegnőtől, II. Rákóczi György özvegyétől, ketten elől említett szeretett hitvesemmel örök jogon pénzen szerezvén, minden ahoz tartozó birtokokkal, birtokrészekkel, tartozandóságokkal és jövedelmekkel, ugyanazon örök jogon neki vallom be. Fogaras várában s azon egész vidéken levő zálogi jogomat az egész zálogösszeg erejéig. Balázsfalva kastélyát Alsófejérvármegyében [mivel én is szerző vagyok] és az al-gyógyi udvarházat, minden odatartozó jókkal, birtokokkal, birtokrészekkel és minden néven nevezett tartozandóságokkal örök jogon. Monora fiskális birtokrészt a beiratási zálogösszegben. Általában az elébb részletezett jókat bevallom és hagyom előlnevezett kedves hitvesemnek, Bethlen Kata hercegnőnek s mindkét nemem levő utódainak és hagyományosainak, a fennírt módon, olyképpen azon állapotban és mennyiségben, a mint azok halálomkor taláztatni fognak, azokkal való, szabad rendelkezési jogomat azonban míg élek, fentartva, s nem zárom el őt ezen örök bevallással attól, hogy egyéb javaimban is, a miket mások fognak örökölni, — ezek kivételével — jegybérét s törvényes tartási díját azoktól a maga rendjén követelhesse. Nem különben én Bethlen Kata hercegnő, ha Isten úgy akarja, hogy én múltak ki hamarabb az életből és az én szeretett férjem, Apafi Mihály herceg úr, tőlem született örökösöket nem birna, bevallom és lekötöm neki minden névvel nevezendő s bárhol levő ingó javaimat és vagyonomat, akár jegybér vagy női hozomány czímén, akár más ajándékozás útján kaptam; neki és örököseinek hagyva mindazon jogokat és követelése-

ket, melyek engemet vagy halálom után utódaimat illetnék; nemkülönben mindazon birtokjogot, a mit velem szerzett és zálogosított, fennebb elészámlált, vagy más bárhol levő jókból, utódaim vagy testvéreim most tetteg, vagy később következtethetnének, bevallom az elől nevezett herczeg úrnak, az én férjemnek. Ezeken kívül Thordavármegyében, Bodonban levő nemesi udvarházamat, mely sorsvonással jutott részembe, minden oda tartozó részjóságokkal s bármi néven nevezendő tartozandóságokkal. Hagyom pedig és bevallom mindezen jókat nevezett férjemnek s mindkét nemű örököseinek és hagyományosainak azon joggal, melylyel engem illethettek volna, t. i. teljes szabad rendelkezési joggal, az ő hozzám való, a fennebbiekben tanúsított szeretetének és jóindulatának elismeréséül. . . .¹⁾

Ezekon kívül a fejedelem Ebesfalva és Almakerék ősi birtokait is hitvesének vallotta be, oly módon, hogy ha a fiscus kezére s birtokába akarja venni, 32,000 frtot fizessen érettk. A Máramarosban levő Bocskay-birtokokra és Szigethen levő Thököly-féle udvarházra s ahoz tartozó falvakra nézve szintén bizonyos évi járulék fizetése volt kikötve az azokat kézre venni kívánó erdélyi fiscus és kamara részéről.

Midőn II. Apafi Mihály 1713. febr. 18—22-ke közt — a halál napja még maig bizonyosan nincs tudva — meghalt, terhelő adóssága 1714. sept. végéig 1.089,965 forintot tett.²⁾ A kettőjük közti örök bevallás értelmében az Apafi-birtokok terheikkel együtt az özvegyre szállottak, a ki e tartozást 1718. szept. végeig 63,975 frttal apasztotta. Azon évi december végén adóssága és a kamathátralék 1.051,729 frtot tett,³⁾ követelő adóssága 62,697 frtot⁴⁾

Megkísérlette az özvegy fejedelemasszony a férje által bírt 10,000 ft pensio megnyerését,⁵⁾ visszaszerezte a Thököly-féle birtokrészeket Máramarosban, melyeket a Rákóczi mozgalomban elvesztettek volt, Kászoni Jánostól, neki adván érettk saját Illyén, Szilágy-Csehn, Magyar-Berekjén, Bajnitzán, Kelemenesen és Al-Gyógyon levő birtokrészeit.⁶⁾ Hosszasan küzdött az erdélyi és magyarországi fiscussal, melyek birtokait tetteges erőhatalommal el-elfoglaltatták, rokonaival s más követelőkkel, a kik halá-

¹⁾ A volt erdélyi kir. fiscus levéltárában levő egyszerű másolatból.

²⁾ Lásd az erd. kir. kincst. levéltárában 1720. évi 36. szám alatt levő előadatban.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Látható 1722. évi 49. erd. kir. kincst. sz. alatt.

⁵⁾ Látható 1720. évi 36. erd. kir. kincst. sz. alatt.

⁶⁾ Látható 1722. évi 49. erd. kir. kincst. sz. alatt.

lát várni nem bírva, elhagyatottságát megkárosítására használták fel. Végre kifáradt, megtörött s 1722. febr. 4. Bécsben a legfőbb udvari kamarával a következő szerződésre lépett. »I. Minden Apafi-birtokokhoz, legyenek ősi, fiscusi vagyis koronajók, legyenek szerzemények, azon leltárak szerint, melyek a fejedelem halálakor készültek, megcsonkítás, eldarabolás nélkül, az azokat illető s jegyzékbe veendő eredeti oklevelekkel együtt, a kir. fiskus tulajdonosi és birtoklási jogát elismerte s azok átadására magát késznek nyilvánította. 2. Ezen lemondás és átadás alkalmával egyidejűleg a kir. fiscus azon birtokokat az írással együtt az özvegy fejedelelemnőnek¹⁾ életéig terjedő birtoklás és használat végett visszaengedte. 3. A fejedelemnő birtokai igazgatója mellé a fiskus is egy társ-tagot nevez ki, a ki a kettőjük által meghatározandó fizetését ezen birtok jövedelméből kapja, a kezelésben részt vesz, az adósságok törlesztésére rendelt pénzeket átveszi s rendeltetése helyére adja. 4. A fejedelemnőnek az udvari kamara és erdélyi főbb tisztek részéről birtokai használásában és megtartásában minden kitelhető védelem biztosítatott. 5. A fejedelemnő megígérte, hogy az adósságok törlesztésére, évenként 20,000 r. frtot fizet, s 10-et az első, 10-et a második félév elején ad át a fiskusi társigazgatónak, kifogás és mentség nélkül, mindaddig, míg minden adósság törlesztve lesz, a fizetendők sorrendjét az udvari kamara határozná meg. 6. Az adósság teljes törlesztése után az erdélyi cs. kir. főhadvezérnek fogja a fejedelemnő a kikötött 10—10 ezer r. frtot fizetni; ha vonakodnék, a fiskusi társigazgatónak joga lesz azt a birtokok jövedelméből tényleg kifogni. 7. Nemcsak a követelt özvegyi tartásról vagyis az őt megillető ellátásról ezennel lemond, de e felett a leghatározottabb jogi alakban kötelezi magát, hogy halála után mindazon inscriptionalis összegeket, melyek az általa bírt fiskusi jókra vannak fektetve, az ő a fejedelemmel együtt örökösen szerzett javaik iránt lehető vagy ezután bármikép ránézhető követeléseit az Almakérékért s Ebesfalváért férje által neki örökbevallott 32,000 frtot, a máramarosi Bocskay-féle birtokot, Szigethen levő udvarház és ehez tartozó birtokok után vett hasznokat és évi járandóságot, végre őt, férjét, s mindkettőjük örököseit és hagyományosait bármikép, bármikor és bárhonnan illethető minden követeléseket, jogokat,

¹⁾ Az oklevelekben *Princepissa* latin kifejezés van rendesen használva. Én az osztrák befolyás alatt költekben *hercegnét*, az Erdélyben irottakban *fejedelemnét* véltem jónak használni; mert a császári udvar II. Apafival való minden egyezkedésének alapja az *erdélyi fejedelemségről lemondás* levén: nem hihető, hogy féltékenysége a hercegi és hercegnői czimnél egyebet érthetett vagy megengedhetett volna.

és jogcímeiket a kir. fiscusnak vagy is kincstárnak adja és engedi át szabad tetszéséből, jog fentartás nélkül, az iránt minden követelésről lemondva, és pedig azon összes birtokokat nemcsak a gazdasági felszereléssel, de más ingóságokkal, u. m. lovakkal, igás barmokkal, tehenekkel és mindennemű marhákkal együtt [*ide nem értve a női dolgokat, clenodiumokat, öltözeteket, s a fejedelemasszony használatára szükséges kellékeket*], úgy, hogy a fejedelelemnő halálával a kir. fiscus mindezen Apafi birtokokba, jószágokba, ingó és ingatlan jókba minden költség, kiadás vagy másnemű alkalmatlanságok nélkül, egyszerűen s tényleg bemelessen, azokat bírhasssa, birtokolhassa s róluk akarata és tetszése szerint rendelkezhezzék, mindazon jogok és címek, melyekkel és melyek alatt a mondott fejedelemnő azokat bírta, bírná, vagy bírhatta volna, a kir. fiskusra menvén és ruháztatván át. . . . Ezen a fejedelemnő által megígért s elébb elbeszélt birtok- és jogátengedésért egyfelől, másfelől a meghalt fejedelemnnek a felséges osztrák uralkodóház iránti jeles érdemei tekintetéből, — 8. A cs. kir. udvari kamara igéri, megengedi s teljes hatalmat ad a sokszor említett fejedelemnőnek arra, hogy 100,000 rénes forint-ról, úgy halála esetére, mint élők között a legszabadabban rendelkezhezzék; mely összeget a császári udvari kamara az öröklő fejedelemnőnek, hagyományosainak vagy engedményeseinek, a feljúl meghatározott időben [*a hitelezők kielégítése után*] nem egyszerre s egy összegben, de évenként 20 és több vagy kevesebb ezer forintonként fog megfizetni. Hogy pedig a fejedelemnő és örökösei s hagyományosai a kikötött 100,000 r. frtról annál bizonyosabbak legyenek, a szóban levő Apafi birtokokból 6 ezer forint évi jövedelmet adó bizonyos rész inscriptionalis joggal az említett 100 ezer forint értékeig neki tulajdonúl fog adatni, arról törvényes oklevél állittatik ki s ez királyi megegyezéssel is [*Consensus Regius*] megerősítettetik, a császári kamara vagy fiscus részéről semmi kigondolható akadály ellent nem állhatván. A fejedelemasszony ezen szerződés által biztosítottatik arról, hogy ezen 100,000 forintról teendő akár végrendeleti, akár másféle intézkedésnek a kir. fiscus részéről akadály nem tétetik, sőt ezen rendelkezési joga teljes érvényben marad. A beírt birtok pedig addig marad használatukban, míg a 100,000 forintot egészen megkapják, a jószág jövedelme az írt módon részint ezen kamat fizetésére s részint tőke-törlesztésre fordítatván. Ha pedig a fejedelemnő az adósságok teljes kifizetése előtt halna meg, az egész birtoktömeg együtt marad s jövedelme a hitelezők kielégítésére fordítottatik. Ez esetben a fejedelemnő örökösei és hagyományosai a kiszakítandó birtokot az írt inscriptio jogán bírják ugyan, de a 6000 frtot mindaddig törlesztésre tartoznak fordítani, míg az adós-

ság egészen törlesztve lesz. 9. A fejedelemnőt a kir. fiscus netaláni megtámadói s nevezetesen a Thököly-birtok egy részéhez jogot formáló Kászoni János erdélyi udvari alkancellár és örökösei ellenében védeni és érette szavatosságot vállalni tartozik. . . . Ezen szerződést pecsétével megerősítve a fejedelemnő sajátkezűleg így írta alá: Viennae, die 4-a februarii 1722. *Catharina Principissa Apafiana Vidua.*«¹⁾

Az özvegy fejedelemnőt a rendkívüli önmegadás ezen lépése a fejedelmi férje és öntapasztalatai bírták. Át kellett látnia, hogy az udvar várja és előkészíti az örökösödés megnyílását s még életében mint saját tulajdonáról kíván fenforgó nagy érdekek esetében birtokairól rendelkezni. Hihetlennek látszik, pedig tény, hogy a császár az erdélyi oláh görög katolikusoknak kedvezni akarván, a tényleg és jog szerint özvegy fejedelemnő birtokában levő Fogaras várába telepítette be azok püspökét s külső birtokot is csatolt hozzá.

»Ő császári kir. felsége — így szól az adományozó levél — az Erdélyben tartózkodó [*commorantes*] egész oláh nemzet vigasztalásául Pataki Jánost kegyelmesen annak püspökévé nevezte ki s az ő és utódai számára öröklemlékezetül új alapítványt és adományt tett, megengedve kegyelmesen, hogy az új püspök utódai a *fogarasi püspöki kitüntetés* vagy *címzet* viselhessék s püspöki adományul más egyéb jókról gondoskodván, tetszett ő felségének, hogy addig, míg a kir. kincstárból Fogarasban egyházi feje állásához illő lak építtethetnék, a bécsi főhadi tanács által a fogarasi várban engedessék és adassék neki ideiglenes lakás. Ő felsége akarhatja az, hogy némi alkalmas gazdaság folytathatása végett a püspök és hivatali utódai számára Fogaras mezőváros közelében egy nagyobb, vagy ha ilyen nincs, két kisebb falu átengedése által legyen gondoskodva. Mely kegyelmes és szent alapítványi eltökéléshez a fejedelemnő is a maga részéről annál hajlandóbb lesz hozzájárulni s elrendeli, hogy fogarasi uradalmi tisztei erről kellően értesüljenek és mindent szelíd eszközökkel, békés egyetértéssel intézzenek el, mivel az e tárgyban működő bizottság elnöke a fejedelemuő ebbeli tetszéséről ügyvéde által már bizonyossá tétetett. . . .«²⁾

Erdély birtoktörténetében egyedül álló adományozási eset, az uralkodó által a jogszerű birtokos tisztei és ügyvéde előzetes beleegyezése alapján, egy harmadiknak javára végrehajtva, a mire a magyar főúrnőt sem hajlamai, sem a nemzeti érdekek nem vonták, de a miben ellenkezni hű alattvalói tiszte elleni lett volna.

Nem soká viselte e megalázó egyesség következményeit az árva fejedelemnő, 1725. január 2-ka véget vetett szomorú életé-

¹⁾ A volt erdélyi fiscalis levéltárban levő eredetiből.

²⁾ Ugyanott levő hivatalos másolatból.

nek.¹⁾ Mennyire érdeklődött iránta maga a császári felség, kitűnik abból, hogy halálát január 3-án kelt kir. leiratban maga tudatta, az erdélyi udvari cancellaria által a kir. főkörmányszékkel. A fontos kir. leirat, melyet történelmi becsűvé tesz az, hogy a fejedelemszéknek eddig biztosan nem ismert halála napját határozottan megmondja, ismertetést érdemel. »Miután néhai méltóságos Apafi Mihály r. szent birodalmi herczeg meghagyatott özvegye, szintén r. szent bir. herczegnő, született Bethlen Kata Isten ő felsége tetszéséből tegnap mindkét nemű örökösök nélkül kimúlt, a kir. körmányszéknek kegyelmesen megparancsolta, hogy míg e tárgyban a további rendelet kibocsátatnék, hivatalából folyólag úgy intézkedjék, hogy azon örökségekbe s ingó és ingatlan jókba, melyeket a herczegnő életében bírt, még pedig azok egész tömegeibe, semmi szín alatt, senki belemenni ne merészellen, annál kevesebbé azokat el ne foglalja, s a kir. főkörmányszék azoknak, a kik a felség kamarai ügyeit viszik, megtalálás esetében kellő segítségére lenni el ne mulassza.«²⁾

Eközben az Apafi leány-ág megértvén a halálesetet, azonnal felírt a kir. főkörmányszékhez, tudatva, hogy a néhai herczeg jogán özvegye csak menyasszonyi jegybér czímén maradt ősi jószágaiban, úgy egyéb ingók, sőt a családi levelek birtokában is, a herczeggel azonban a folyamodók osztozó atyafiak, a mit a maga idejében bebizonyítanak; nem tudják — így szólnak kérelmökben — mi jogon foglalhatta és zárhatta el Viechter kamarai főtanácsos ama jókat és birtokokat a fiscus számára, holott kihálás csak fiágon van, a nőág fennáll, sem megszakadás, sem más eset fenn nem forog. Ez különösen sérelmes rájuk nézve a levelekért, mert mint legidősb, a családi leveleket a néhai herczeg tartotta, s most a család összes levelei, annak, sőt tán a hazának is nagy kárára, szintén a fiscus kezébe jutottak. De lehettek ott más familiákat illető levelek is, melyekhez a fiscusnak joga nincs. Hallották ugyan — így szólnak tovább — hogy a kamarának szerződése lenne a meghalt herczegnővel, de ez az ő joguk-

¹⁾ Halálára gróf Lázár János latin emlékverset írt s művei közt kiadta ily czím alatt: *In exequias S. R. I. PRINCIPIS MICHAELIS APAFI II. Viennae denati Anno 1712.* [helyesebben: 1713.] *insequente mortem ejus Anno 1725. Coniuge quoque Sua Comite CATHARINA DE BETHLEN, et A. 1727. indulta Aug. Aulae sepulturam parantibus Cognatis.*

Lásd: Joannis Com. Lázár sat. *OPERA POËTICA Varii Argumenti. Inpressum per Stephanum Paldi, Anno 1765.* [Cibinii] 8° pag. 9—11.

²⁾ Az erdélyi kir. főkörm. levéltárában levő eredetiből.

nak nem árthat, mert a hercegnő csak a magáéból rendelkezhetett, az pedig az ősi jószágokban csak a menyasszonyi jegybérré /*Dotalitium*/ terjedhetett ki. Kérte tehát a nőág a kir. főkormány-székét, vegze tekintetbe igazságát s intézkedjék, hogy a Szebenben és Balázsfalván elpecsételt levelek s egyéb ingó javaik elfoglalása és lepecsételése miatt jogukban kárt ne valljanak, sőt a haza törvényei és az igazság szerint igazuk kiszolgáltatassék; terelje vissza a kir. főkormányshéz a félrevezetett ügyet a hazai törvények egyenes útjára. ¹⁾

A királyi főkormányshéz a felséghez felírt, tudatva, hogy b. Viechter az ő tudta és értesítése nélkül, minden ingó és ingatlan javakat különbség nélkül elfoglalt és lepecsételt, a miről a királyi főkormányshéz tudósíttatván, kötelessége szerint, az Apafi nőág által is hathatósan felhíva, biztost küldött Szebenbe, hogy mind az ország közügyét, mind a folyamodó nő-ágot illető leveleket tartalmazó ládákra a kir. főkormányshéz pecsétét tegye rá, a mit b. Viechter eleinte nem akart, de később a főhadvezér közbenjárására abba beleegyezett. A királyi főkormányshéz tudtára hozta a felségnek az Apafi-nőági örökösök panaszát is és hogy sem azok, sem a királyi kormányshéz nem bírnak tudomással a hercegné és udvari kamara között kötött egyességről s kérte, hogy b. Viechter a hazai törvények szerint való eljárásra utasíttassék. ²⁾

E biztosok egyike, Kun Zsigmond, kir. főkormányshéki titkár, Szebenben mártius 3. kelt levelében a kir. főkormányshéznek jelentette, »hogy b. Viechter János főkamara tanácsosnak a kir. főkormányshéz levelét átadván, megbízatását szóval s előadta, a ki úgy nyilatkozott, hogy az országot illető közokleveleket zár alá tétetni és elpecsételtetni, a kancellária levéltárába vitetni, úgy a kormányshéz kiküldöttét is a jók és birtokok összeírásánál jelen lenni megengedi; de ha családi originálisok találtatnának, azokat a fiskus jogai veszélyeztetésére kiadni nem itéli szükségesnek, mert feltehető, hogy azokat már az illetők kiválasztották. Reméli — úgy mondá tovább — hogy a tisztek számadásait, az oeconomicumokról való instrumentumokat haza fogják kívánni. A mely levelek pedig a Török Portával való mutua conferentiákból állanak, azokat a generalis megegyezéséből ő felségének fogják felküldeni. Tehát a mind két pecsét alatt levő s mind a kormányshéz, mind a familiákat illető leveleket nem fogják a kir. kormányshéz kiküldötte előtt sequestrálni, hanem csak az országot illető közleveleket. A birtokok és jószágok elfoglalása

¹⁾ Az erdélyi kir. főkorm. levéltárában levő eredetiből.

²⁾ Az erdélyi kir. főkorm. levéltárában levő eredetiből.

— jegyzé meg — az ő előljáró felsőbbségének minden késedelmet és észrevételt kirekesztő parancsolatja szerint ment véghez, de a követelők azon jogait a haza törvénye szerint kereshetik. A generális előtt is előadta küldetése célját, s az ígérte a kir. kormányzéknek mindenekben segédkezését, intézkedett is. A levelek revisiója már elkezdődött. Két ládát két kamarai tisztsz és egy cancellista még az ő segédkezése előtt regisztrált, ő várja a kir. kormányzéknek rendeletét és Alvinczi Gábor kormányzékbi biztostársa megérkezését; a dolgok elvégzése után mennek Fogarasha, Ebesfalvára és ha kívántatik, Küküllővára az összeírás végbevitelére, a kir. kormányzék biztosa mindenütt jelen fog lenni. . . . »¹⁾

Mártius 10-én azt írja: »hogy a familiák levelei quasi via facti elvételven a követelő felektől, nem ítélte helyesnek a dologhoz járulni. A kormányzék rendelete a fiscusnak nem árt, de a mit a kamarai főtisztviselők megkezdettek, a haza törvényei ellen van, a familiáknak is nagy kára következhetik, mert a fiscus majd csak azt adja elé, a mi tetszik. Az ország közügyeit illető levelek összeírása el volt ugyan végezve, de neki nem lévén rá parancsolatja, ahoz sem fogott hozzá. () mindenféle levelek lepecsétlését sürgeti s ha nem éri el, protestatiót fog beadni. Alvinczi Gábor, a másik kormányzékbi biztos is benn van már. Most a dolog szünetel, mert a kamara főbbjei Fejérvára mentek. Egyébaránt úgy hallja, hogy eddig 18 láda levél találtatott Szebenben, az egyikben donatiok vannak, azon kívül két Liber Regius, melyekben az van beírva, kinek miféle jószágok adattak és kik nemesítették meg. Odajövelele óta a levelekhez nem nyulnak, ott vannak a ládákban. »²⁾

Mártius 14-éről két jelentése van; az elsőben írja: hogy hosszas beszélgetés, szóváltás és egymás felvilágosítása után az összes Litterale instrumentumok elpecsétlése megengedetett s tegnap 19 ládában, 3 zsákban s egy átalvetőben levő Litterale instrumentumokat be is pecsételte. A kamarai főtanácsos protestatióját bocsátotta előre, hogy ez elpecsétlés a fiskus jussának ne praejudikáljon, a kormányi biztos is protestált, hogy pecsété a ládákön érintetlen maradjon, senki fel ne bontsa, míg a felség nem határoz a dologban. A kormányzékbi biztos kívánta a bolt ajtajának a kormányzék pecsétével lepecsételését is, melyben a ládák vannak, de az nem engedtetven meg azért, hogy ottegyéb iratok is vannak, a kormányzék biztosa ez ellen is tiltakozott. Az ingó javakra azt jegyzi meg a kormányzék biztosa, hogy ha a méltó-

¹⁾ A volt kir. főkorm. levéltárában levő eredetiből.

²⁾ A volt kir. főkorm. levéltárában levő eredetiből.

ságos familiák váraoztak volna, minden bizonynyal a mobile bonumokat is lepecsételhetette volna az írásokkal együtt, mert hallomása szerint felülről meg volt hagyva, hogy mind a kormányshék, mind a familiák bocsáttassanak oda az összeíráshoz. Így egyesítve az erőket, jobban ment volna végbe a dolog s a fískus a mobile bonumokhoz is nem nyulhatott volna. . . . A kormánybiztos — így végzi levelét — innen indul Fogarasba, onnan Ebesfalvára és Küküllővárra, ahol a mi litterale instrumentumok lesznek, azokat is elpecsételi. . . . «¹⁾

Ezen napilevele pótlásául későbbismét írja: »hogymenven a kamarai főtanácsoshoz s alárendelteihez, azok kívánságukat jelentették ki, hogy ő mind Fogarasban, mind más helyeken a mobile bonumok számbavételénél legyen jelen, azért — a mint ők állíták — hogy ha valami levelek vannak azok között, elkülönítessenek és pecsételtessenek le, noha a biztos azt véli, hogy azok bizonyára ki vannak választva a mobile bonumok közül; azt is kívánták, hogy Fogarasból Ebesfalvára, onnan Küküllővárra és Balázsfalvára s végre Szebenbe hozatván az írások, ő mindenütt kísérje. De ő a pecsétlésen kívül egyébire kirendelve nem lévén: más dologba s a bonumok investigálásába nem elegyedik, kivált azért, hogy a leveles-bolt aajtáját bepecsételni nem engedték, hanem elmegy, s a hol levél van, azt lepecsételi, ha engedik, ha nem, protestatiót ad be ellene s azzal visszatér. Írja továbbá, hogy tegnap a pecsétlés közben elsőben Récsei, azután Keszei urak tól, az elhalt fejedelelnő fő jószágigazgatóitól megkérdezte: hol volna az a két Liber Regius, melyekbe a fejedelmi expeditiók protokolláltattak? imígy-amígy azt felelték: valamelyik ládában; de ma végére járt, hogy Gebhard, a kamara által kinevezett jószágigazgató a maga szállására vitte, a mit nem tehetett volna, mert ő a jószágok s nem a levelek felügyelője, kiváltképen nem ezeknek, melyek egyenesen a kir. kormányshék levéltárát illetik. Elment azért oda és lepecsételte s a többi levelekhez vitelét is kívánta, de Gebhárd megtagadta azért, hogy már Keszei is elment. A kormányshék biztosa e tárgyban a generalishoz folyamodott. . . . «²⁾

Az említett kettős tiltakozást 1725-ben mártius 12-én Tokay István, fejérvári káptalani levélkereső foglalta írásba s a feleknek jogaik védelmére kiadta; így jutott annak egy eredeti példánya a kir. főkormányshék levéltárába. E szerint az összeírási rendeletet a bécsi udvari kamarai tanácsos Gruebi L. Báró Fichter János adta ki, végrehajtották a kamara részéről Gebhárd Károly

¹⁾ A volt kir. főkormányshék levéltárában levő eredetiből.

²⁾ A volt kir. főkormányshék levéltárában levő eredetiből.

Lőrincz kamarai jószágfelügyelő és Wilhelm Huenrich János, a kir. kormánysszék részéről Csapói Kun Zsigmond kir. kormánysszéki titkár, Alvinczi Gábor registrator. A levelekről a kir. kormánysszék biztosa azt mondja: »hogy azok I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem és neje Bornemisza Anna halálával, fiokra II. Apafi Mihály r. szentbirodalmi herczegre, s annak halála után hitvesére Bethlen Kata herczegnőre szállottak, a ki közelebbről szintén elhalván: itt maradtak az országban s mint részint az országot, részint a velők vérségben levő nemzetségeket illetik, zár alá vételök azért és addig rendeltetett el, míg az örökösök és fiskus közötti követelések békésen kiegyenlítettnek. A kamarai főtanácsos tiltakozott, nehogy a lepecsételés a fiscusnak kárt okozzon, a kir. kormánysszék biztosa pedig a pecsétek feltörése ellen. . . .«³⁾

A számbevétel és új leltározás a következő sorban ment végbe: I. Szebenben 1729-iki febr. 26-án, két leltár készült, a) az özvegyen elhalt fejedelemnő azon ingó javairól, melyek Szebenben 1714-ben is leltározva voltak, b) azon ingó javakról, melyek 1715-ben Bécsből Szebenbe hozattak ugyan le, de akkor nem, hanem csak 1725-iki febr. 26-án vétettek számba és leltárba. II. A fogarasi várban volt ingóságok mártius 17-én, de meg van jegyezve, hogy 1714-ben a fejedelem halálakor azok is leltározattak. III. A küllővári kastély ingóságai mártius 23-án. Erről nincsen följegyezve korábbi történet leltározás. IV. A Szebenben és Fogarashan 1714-ben leltározva volt, dec. 1725-iki leltározáskor nem talált tárgyakról készült, KIMUTATÁS készült mártius 24-én, végre V. külön KIMUTATÁS készült, a mind Szebenben, mind Fogarashan és Küllőváratt talált levelesládákról és országot illető könyvekről.

E leltárak mind latinul vannak írva, igen közönséges latinsággal; sok helyütt a tősgyökeres magyar szónak megfelelő latin kifejezés nem léteben akkor gyártott új szókkal s oly értelmetlenül, hogy alig voltam képes eltalálni, mit értenek némely latinosított szó alatt. De mivel a leltárak eredeti forrás-adatok, bár sok helyütt tudtam a leltározó szándékát s hogy minő magyar szót értett, kényszerítve láttam magamat híven megtartani az előttem állott eredeti latin szöveg olyan a milyen értelmét és irányát. Aki majd feldolgozza, tudni fogja a jót kiválasztani, elvetvén a nem-helyest.

A leltárak tartalma az eléadott sorrendben.

¹⁾ A volt kir. főkormánysszék levéltárában levő eredetiből.

Százados 1883.

I. a) A fejedelemasszony Szebenben talált s 1714-n is számbavett ingó javainak újabb leltára.

Ez ingójók 56 ládába voltak elhelyezve, levelesláda 1714-n leltározva nem volt; könyves láda együtt 8, ezek közül a XV-ik egészen tele, volt benne 7 könyv, egy VII., másik XI kötetes Atlásféle; a XVI-dikban csak 3 könyv volt; a XIX-ikben 7. XXII-ikben mind könyv volt, összesen 30; a XXVII-iki egészen tele volt, együtt 38 drb; a XXXIV-ikben 14, a XXXV-dik egészen tele volt, együtt volt benne 27 drb; a XXXVI-ikban szintén volt 47, a XXXVIII-ikban és XLVIII-ikban egy-egy könyv, tehát együtt: 173 külön munka, némelyik több kötetű. A leltározók megjegyezték, hogy az egyenként megjelölt és megbecsült könyveken kívül a XXII-ik ládában volt 109 különböző tárgyú, csekélyebb értékű könyv, a XXVII-ikben 63, a XXXIV-ikben 15; ezeken kívül e ládában levők közt a 22-ik tételszám alatt ily című mű volt: »*Genealogia Celsissimi Principis Apafi, additis hinc inde insignibus gentilicis ariticiis in quinqua membris unitis, oblonga, curiose descripta et calamo circumcirca depicta.* [Mily nyelven, nincs kifejezve]; a XXXVI-ik ládában különböző tárgyú és csekélyebb értékű s meg sem becsült kisebb könyv 62 darab, együtt: 250 kisebb érdekű s meg nem becsült és meg nem határozott könyv.

E könyvtárt ismertette a „*Magyar Könyvszemle*“ 1881-ki évfolyamában, a 121—134. lapon Thallóczy Lajos ur az Országos Levéltárban levő 1714-ik évi összeírás alapján. Ő — annak alapján — 165 külön munkát sorolt elő, s a 21 tétel alatt megjegyezte, hogy az ott megjelölt könyveken kívül még van különböző tárgyú s csekélyebb értékű 50 darab könyv s néhány kézirat 8°-réthben, melyek becsára 1 frt 20 kr, az 52 tétel alatt szintén megjegyzi, hogy ott is volt ilyen könyv 63, ezek becsára volt 1 frt. Thallóczy ur forrásában tehát kisebb értékű könyv [feltéve, hogy az ő figyelmét semmi sem kerülte ki] 113 drb volt, az enyimb 250 s így 137-tel több.

Másik különbség a két forrás közt, hogy, a mint összehasonlítás után meggyőződtem, a Thallóczy úr által használt forrásban nem voltak meg, a következők:

Opera Theologica Johannis Coccei Amstelodami, 1669—75. fol. Tomi septem¹⁾ becsára 41 r. f. 40 kr.

Joannis Miltoni Angli: Pro populo Anglicano defensio, contra Claudii Anonymi alias Salmasii, defensionem Regiam, Londoni, Ao 1651. 12-rét b. ára 1 r. fr.

Nicolai Istvánfi Pannoni Historiarum de Rebus Hungaricis folio b. á. 2 r. frt 30 kr.

¹⁾ Graesse Trésor-jában Volum. VIII. van jegyezve.

[A kiadási évek ezek: 1622. 1624. 1685. Melyik volt ezek közül? meg nem határozható.]

Ciceronis Opera omnia 4° b a. 2 r. frt 30 kr. [Kiadása meg nem határozható.]

Georgii Passionis (?) Lexicon Graeco Latinum in novum Dni Nostri J. Christi testamentum. Lipsiae A. 1658. 8° b. á. 1 r. frt 30 kr.

Genealogia Celsissimi Principis Apafi stb. [*fennebb a teljes cím adva volt.*]

Az én forrásomban ellenben a Thallóczy úr által közlöttekben nincs meg:

127 lap 61 tétel: Johannes Jacobus Hemlinus stb.

129 » 90 » Eliae Levitae Germani Grammatica Hebraea stb.

131 » 123 » Catullus Tibullus Propertius Poeta stb.

132 » 129 » Vegetius Renatus stb.

A különbözés okai lehetnek: tévedés, eladás, új szerzés vagy az 1713 és 1725-ki összeírás között történt könyvkiadás.

JAKAB ELEK.

Stát. 1883.

KÜLÖNFÉLÉK.

MONTECUCCOLI ZRÍNYIRŐL.

A »Századok« f. é. I-ső füzetében a XVII-ik század halhatatlan emlékü nagy költője és hadvezéréről gr. Zrínyi Miklósról közölván némi élettörténeti adatokat a gr. Esterházyak ifjabb ágának pozsonyi levéltárából: egyszersmind megjegyeztük, hogy ugyane levéltárban Zrínyi irigy vetélytársának, a túdós katona, »Fabius Cunctator« gr. Montecuccoli Rajmondnak is húsz csomag eredeti levele őriztetik. Ezen levelek, melyek báró Esterházy János győri vice-generálshoz intézvék, csak az 1882-iki nyáron böngésztettek elő általunk az archivum elkárhozottatott lýmbusos részeiből, s mind maig teljesen fölhasználatlanok.

Hogy tartalmuk felől meggyőződheassunk s bennök esetleg Zrínyi Miklóstra vonatkozó adatokra is akadassunk, — legközelebb áttekintettük a csomagokat. S elmondhatjuk, hogy nevezetes hadtörténelmi kincseket tartalmaznak a fővezér Montecuccoli gyakran igen terjedelmes utasításaiban s rendelkezéseiben; sőt nem ritkán a hivatalos hang is eltűnik belőlök és a helyett előáll a bizalom, a baráti közlékenység hangja Esterházy iránt, ki a híres olasznak a magyarok közül intimusa vala. S e körülmény még fokozza a levelek érdekét. Ezek, minthogy Esterházy János jól tudott németül, egy-két hivatalos latin levél kivételével, általában németül írvák. Találkozunk köztük Montecuccolihoz írott s ez által Esterházyhoz eredetiben mellékelve megküldött néhány olasz levéllel is. Mindezek az 1660-as és 70-es évekből valók.

Zrínyi Miklósról név szerint megemlékezőt eddigelé hármat leltünk közöttük; az első 1663 őszén kelt, midőn a dunántúli végbeli hadak és a csáktornyai hősnek dandárai Pápához gyülekeznek vala táborba, hogy onnét Komáromhoz s a Csallóköz megmen-tésére siessenek, mint a mely — az Óvárnál majd Pozsonynál heverő Montecuccoli tétlensége következtében az imént török kézre jutott Érsek-Újvár felől — nagyban fenyegetve volt. A levél így hangzik:

I.

Wolgeborner Freyherr! Hochgeehrter Herr Obrister-Leütenant! Mir ist dessen an mich abgelassenes vom vorgestrigen dato wohl zu Handen khomben. Erfreue mich, dass der Herr Graff Zrinj nunmehr wieder bey Ihnen ist, zweiffle auch nicht: es werde die Bruckhen zu Comorren unterdessen auch fertig sein, und Sie allbereith anfangen Partheÿen über die Thonau zu schickhen, dem Feundt in Ruckhen zu khomben und selbigem allen möglichen Abbruch zu thuen; wie wir dan auch allhier suechen von vornen alles möglichste zu verrichten, massen erst jüngstlich Schintta (Sempte) und Freÿstättel (Galgócz) wieder auff newe mit Munition versehen worden; und weilen der Feundt auf die Schütta (Csallóköz) und Pressburg trohet: wirdt man auff alle weis sehen, wie Ihme seine Dissegni (desaine) verhindert werden möge.

Wegen des Tumults so sich daselbstn wegen der Kürchen erhoben,¹⁾ ist mir sehr Laidt, das solches geschehen; ich werde darauff nit unterlassen gehöriger Orthen die erforderliche Remedia zu suechen. Empfehle uns darüber allerseits Gottes Schutz, und verbleibe

Meines Herrn Obrist-Leütenants

Im Veldlager bey Pressburg, an

d. Schiffbruckhen, den 3 Octobris 1663.

Dienstwilligster:

R. C. Montecuccoli m. p.

Külczim: Dem Wollgebohrnen Herrn Herrn Johan Esterhasi, Freÿherrn von Galantha, der Röm. Kay. Maj. bey der Raaberischen Granitzen bestöhlten Obrist-Leütenanten, meinem hochgeehrten Herrn.

Papa.

P. H.

(Eredeti, csak az aláírás s. k.)

II.

A második levél már Zrinyinek Somogy és Baranyában a török ellen 1664. januárban vívott dicsőségteljes hadjárata idejében kelt s erre vonatkozik, valamint a harmadik is. Itt következik:

Wollgebohrner Freyherr! Insonders hochgeehrter Herr! Desselben an mich abgelassene beede, vom 22. und 26-ten dieses, hab ich woll empfangen, und gehrn daraus vernohmen, dass der Herr Graf von Zrini mit dessen underhabendten Völckhern einige guete Progressen beraiths solte gethan haben, und wan gleich diese seine Impressen bey dem Feindt nun

¹⁾A pápai reformátusok templomának s iskolájának erőszakos elfogatása, s ezek ellentállása.

durchgeht lautbahr wehren: so ist Er nebens denen Hohenlohischen von sich selbstn doch von solcher Macht, dass Er denen feindlichen Entgegenstellungen derzeit leichtlich würdt begegnen, und sich von denselben gewahr halten können, besonders weilen der Feindt soviehl Volcks sogleich auch nit heßsamben bringen kan, dass Er deme nit entgegen genuegsamb gewachsen wehre, und also einiger andere Hülff vor dissmahlen nit bedörffen würdt.

Was aber meine underhabende Granitzen anbelanget, ¹⁾ so waisz der Herr Obrist-Leutenant vorhin, welcher Gestalt das vornehmste ist, dasz dieselbe immer woll bedeckt und versorgt verbleibe, dannenhero man sich auch mit solchen Völckhern nichts zu undernehmen, es wehre dan Sach, dasz man einen augenscheinlichen Worlt, von gar keine Gefahr darbey zu besorgen hette; derentwegen dann alle Anschlöger nit grosser Behuetsamkeit und woll versicherten Worthl geschehen müesse. Inmassen mein Herr Obrist-Leutenant die Beschaffenheit der Sachen selbstn besten massen in Acht zu nehmen und deme allem recht zu thuen wissen würdt. — Womit verbleibe

Meines hochgeehrten Herrn

Wien, den 30. Januarj 1664.

Dienstwilligster:

R. C. Montecuccoli m. p.

Kivül: Esterházy János czíme, — Raab. P. H.

(Eredeti, csak az aláírás s. k.)

III.

Wolgeborner Freyherr! Hochgeehrter Herr Obrister-Leutnant! Ausz desselben Schreiben und der Original- Bejlag von Kesthel ²⁾ ist mir lieb zu vernehmen gewesen, dasz die vorgenommbene Cavalcada (csak!!!) des Herrn Graffen Zríny wohl abgehe, es wehre auch sehr gueth, dasz man zugleich anderwärts wider den Feundt etwas tentiren köndte, — von hieraus aber hab ich keine Völckher an der Handt, und welche an denen Gränitzen gestanden, hat wohl ermelter Herr Graff alle mit sich genohmben ³⁾ Dieweilen aber der Herr Obrist-Leutenant schreibt und vermaint, dasz selbiger Orthen gleichwohl eine guete Anzahl Soldaten zusamb gebracht werden khönte, von denen mir nichts wissend ist: als will ich von dem

¹⁾ Montecuccoli volt t. i. a győri végek főtábornoka, vicéje Esterházy.

²⁾ E melléklet vagy magának Zrínyi Miklósnak, vagy id. Babócsay Ferencz keszthelyi kapitánynak Esterházyhoz írott levele lehetett.

³⁾ Ezek a Zrínyi által a pécsi vár ostromlására hátrahagyott Hohenlohe-féle cs. hadak valának.

Herrn Obrist-Leüténanten mit ehisten eine Specification erwarten, was derselbe für Soldaten vermaine? Unterdessen aber wirdt wohl geschehen, wann der Herr Obrist-Leutenant sich mit unszeren Gränitz-Völkhern an einem bequembem Orth zwischen den Gränitzen des Feindts setzen wirdt; allermassen ich dan vermaint gehabt, dass es schon geschehen wehreden Türkhén dardurch in Ihren an ein oder anderes Orth etwa vorhabenden Coniuncturen eine Sorg zu zueführen, *und dem Herrn Grafen Zrinj auch zugleich einen sicheren Ruckhen zu machen.* Worüber und in Erwartung weitherer Nachricht von allem so vorgehet, verbleibe

Meines Herrn Obrist-Leüténants

Wien, den 3. Februarj 1664.

Dienstwilligster Diener:

R. C. Montecuccoli m. p.

Kivül: Esterházy János czime, — Raab. P. H.

(Eredeti, csak az aláírás s. k.)

Látszik Montecuccoli e két utóbbi leveléből, hogy a gögös olasz a magyar végbeliokról mily megvetőleg vélekedik vala, és kiérzik a kicsinylő, éles gúny Zrínyi ellen, kinek Babócsát, Berzenczét, Segösdet, Pécs városát megvevő, az eszéki erődített hídat leromboló, a szigetvári törököket keményen visszaverő és Kanizsát szorosan körülzároló diadalmas hadjáratát csúfosan »Cavalcad«-nak nevezi. Valamint az is megbizonyosodik, hogy Montecuccoli a Kanizsát ostromolni akaró s e végett Esterházy útján segédhadakért hozzáfordult hős bánnak nemcsak hogy segédet nem adott: de egyáltalában csupán arra szorítkozik, hogy *Zrínyinek háta födőzve legyen.* Szóval, Montecuccolinak e saját leveleiből is kiviláglo irigy magaviselete tökéletesen igazat ad ellenében — *Zrínyinek.*

THALY KÁLMÁN.

EGY NÉMETAJKÚ VÁROS MEGMAGYAROSODÁSA A XVII. SZÁZADBAN.

Rozsnyó város lakossága ez idő szerint egészen magyar ajkú, pedig köztudomású dolog, hogy még a XVII. század első felében is túlnyomó részben németajkú vala; a városi tanács is jegyzőkönyveit 1670-ig majdnem kizárólag német nyelven szerkesztette, a rozsnyói bányakönyv pedig még 1737-ig is kevés magyarul írott feljegyzést tartalmaz. Nem lesz talán érdektelen azon viszonyok és intézkedések rajza, melyek azt eredményezték, hogy a rozsnyai polgárság megmagyarosodott már, még a XVII. században

s minthogy ezen változás minden kényszer és erőszak nélkül s mégis számtalan akadályba ütközve történt, a rajz talán tanúságos is lesz.

Tagadhatlan, hogy Rozsnyón már a XVI. században is *elvétve találkozik* magyarajkú lakos, kik a városi alapszabályok tilalma¹⁾ daczára itt letelepedtek »nemes emberekkel« és a városhoz számított csucsomiakkal egyesülve, már akkor külön egyháznak hívei voltak és »magyar prédikátor« szónoklatain épültek, ki nekik a nagy német templom mellett állott kápolnaszerű magyar templomban hirdette az isten igéjét, máskülönben pedig a rozsnyai első vagy német lelkész alárendeltje volt és káplánnak címeztetett, sőt meghívását is az egész rozsnyói hitközségnek köszönte. Politikai tekintetben is a rozsnyai »magyar nemzet« ez időben egészen háttérben állott és szószólóját — fürmünder — rangra nézve, a német nemzet-é messze megelőzte. Valószínűleg a XVII. század elején folyt szabadságharcok voltak azok, melyek a rozsnyai magyarságot aléltságából felrázták és a jogegyenlőség utáni törekvéstre buzdították, a mennyiben föltehető, hogy a hazafias város a magyar nyelv terjedését nem gátolta, midőn a »német« az »osztrákkal« azonosított, már azért sem, nehogy Bocskay és Bethlen szemében »császári« legyen; lehetséges az is, hogy a rozsnyai polgárság, mely Torna-megyében és a Hegyalján akkoriban sok szőlővel bírt és miután a bányászat itt hanyatlásnak indult, többé nem a tescheni, krakói és danczkai kereskedőkkel, hanem a budai és miskolczi (diós-győri) kalmárokkal érintkezett és a bányászattal felhagyván, kézműipar termékeit a magyar vidékek sokadalmain adta el, — a magyar nyelvet megkedvelte és ennek terjedését már most kevésbé ellenezte. Így történt, hogy 1630 körül a rozsnyai két nemzet már nyílt harcban állott egymással, a magyar hangosan követelte jogait a német pedig jogegyenlőségről nem akart hallani és a vezérszerepről lemondani vagy azt megosztani semmiféle hajlandóságot nem mutatott. Ezen nemzetiségi surlódásból aztán nagy viszály támadt, mely

¹⁾ Az 1574. évi alapszabályok 49. pontja pl. így szól: »Soll man nicht so verhöflich sein wie bis her den Edelleuten die sich allda einlassen wollen, denn wir erfahren itzt mit unsern Schaden, was Mängel es bränge, denn solche wollen sich unter purgerlich Recht nicht geben, trachten nur Tumult und Aufruhr an zu richten, tragen mit uns nicht überein, wollen Alles verneuern und ändern in Summa, vermeinen es wäre nichts recht was unsern Altväter gestift haben. Derhalben ist zu besorgen, dass Solches auch unsere Kinder beweinen werden.«

Hasonlókép intézkedik az 1603. évi alapszabályzat 43. pontja.

igazán kedélyes állapotot teremtett Rozsnyón.¹⁾ A város hatalmas pártfogója Pázmány Péter esztergomi érsek is hírét vette a szomorú czivódásnak és Selyén 1635. juni 20-án kelt Rozsnyó város közönségéhez intézett »declaratíójában« el is ítélte és be is tiltotta a dolgot, megírván, hogy: »az istennek parancsolatja, városoknak megmaradása és mind a magyar és német natiónak bücsületi azt kívánja és abban áll, hogy az egyezés, szép egymás értelem szentül megmaradjon, ki nélkül nem egyebet, hanem Isten haragját, egymás között való villongást és minden jó rendtartásnak gyökeréből való kimozdítást és sok alkalmatlanságokat várhatnak. Helyén maradván azért mind a két natiónak mostani csendes állapotja és rendtartása. Ex super abundantia mi is arra kötelezni akarván mindnyájatokat, kívánjuk, hagyjuk és keményen parancsoljuk, hogy mindenféle rendek és minden dolgokban szeme előtt viselvén az egyezésnek szükséges voltát, semmi oly idegen és gyűlölséges okot, occasiot ne adjon, mely által nemcsak sokaknak elméjek felforgattassék, hanem ennek felette sok egyéb illetlen dolgok is ne történjenek. És hogy ez állhatatosan megmaradjon és mindenektől őzítettessék, declaráljuk és statuáljuk, hogyha valaki eszvesztő szóval vagy cselekedettel az egyezséget bolygatja: effélének büntetése stabit in arbitrio nostro.«²⁾ Ezen magyar nyelven írt declaratio az érsek határozott parancsára az összehívott egész polgárságnak felolvastatott »nehány valaki magát tudatlansággal menthesse!« és 1637. évi jun. 21-én Losy Imre érsek által is hátratilag megerősített. — A rozsnyai polgárság ez időben kivétel nélkül protestáns hitű volt ugyan, hanem azért Pázmány Péter »kegyelmes cardinál urunk ő nagyságához« őszinte ragaszkodással viseltetett³⁾ és parancsaival ellenkezni senki sem tartá

¹⁾ Szcenci Jakab magyar kántor például 1631. május 8-án mindkét városi tanács előtt kijelentette: »Es sind schon 15 Jahr dass die ungarische Nation ellhier bei uns in der Stadt kein Ehr nicht haben (becsület):« : miből miután Weiszler Mihály az ellenkezőt vitatta, óriási botrány keletkezett, mely mindkét fél részéről »megkövetés« által egyenlített ki, azonban csak akkor, midőn a dolog már Pázmán Péternek is tudomására jutott! (Lásd a rozsnyai városi tanács 1612—1670 évi j.-könyvét)

²⁾ Lásd a rozsnyói városi levéltárban őrzött eredeti okmányt.

³⁾ A protestáns város a nagy primás emlékrét következő sorokkal örökítette meg a feunnebb idézett jegyzőkönyvben:

»NB 1647: 19 Martij hatt Gott der Allmechtige Vnser aller Gn. herrn Cardinal vnd Erzbischoff von Gran Herrn Petrum Pazman auss dieser welt abgefordert formittag zwischen 9 und 10 Uhr deme Gott Genad, vnd verliche im vnd vns am Jüngsten Tag ein fröliche Aufferstohung.«

tanácsosnak. Pázmány Péter elhunytá után azonban a viszály újból kitört és Kőszeghi István 1650. körül már »magyar prédikátornak« nem »káplánnak« hívatott meg Rozsnyóra és állomását elfoglalván, »prédikátornak« is címéztette magát. Ezt a német nemzet el nem nézte, nem tűrte és az 1653. évi egyházlátogatás alkalmával (1653. mártius 8-án) szóba is hozta az ügyet, mire Majer András jolsvai lelkész esperes azon jó határozatot hozta: »neveztessek hát másodlelkésznek — és ne káplánnak — de azért mint régente úgy ezentúl is az első (német) lelkésznek legyen alárendelve.¹⁾« Nemsokára a magyar orgona mestere is megunta a »kántor« címét és a német tanító és az egész német nemzet méltó megbotránkoztatására »magyar tanítónak« címeztette magát! Ez már több volt, mint a mennyit nyugodtan elnézhettek volna és a Betléren 1655. ápril 20-án tartott esperességi gyűlésen fel is szólalt az egész városi tanács nevében Altwein János esküdt polgár és ugyancsak nekiment a szegény »kántornak« és körömszakadtáig vitatta: »hogy Rozsnyón emberi emlékezet óta a németeké volt az elsőség! ezek most is többségben vannak, sem jogos, sem méltányos tehát, hogy a magyar kántor a német tanítóval egy rangon legyen sőt illő, hogy a két nemzet előbbi állapotában maradjon!« Az esperesség érezte, hogy e versenyés nagy bajt szülhet és miután minden egyeztetési kísérlet a felek makacsságán hajótörést szenvedett, a németek mellé állott és kijelentette, »hogy e czíviódás a legfájdalmasabban érinti (maximo cum cordolio ferre istam controversiam inter partem germanicam et hungaricam exortam), de az esperességi jegyzőkönyvekből is kitévén, hogy Rozsnyón majdnem 200 év óta a németeké volt az elsőség és hogy a szentségek is kizárólag a német templomban szolgáltatottak ki; az esperesség a német nemzet elsőségét elismerni kénytelen; az Istenre kéri azonban a viszálykodó feleket: éljenek jó egyetértésben és barátságban egymás mellett!«²⁾ Az esperességi jegyző 1669-ben latin rigmusokat írt azon határozat mellé a lap szélére, melyek közül találók a következők:

Hungarica natio
Semper erat odio
Apud Rosnavienses
Teutones esse volentes
Primum desiderantes
Locum et obtinentes etc.

¹⁾ Lásd a gömöri ág. ev. esperesség csetneki levéltárában lévő Schröter-féle jegyzőkönyv 823—825 lapjait.

²⁾ U. o. 615 l.

A surlódás tovább tartott. Az 1670. február 19-én megtartott egyházlátogatás alkalmával a német lelkész kijelentette, hogy meghajol ugyan a magyar lelkész előtt, mert ez esperes és korosabb is nálánál, de azért magát tekinti első lelkésznek.³⁾ A németek tehát nem tágitottak, a magyarok tábora pedig, az 1670–1687-ig folyt nagy üldözés idejében is, mind inkább gyarapodott és midőn II. Rákóczi Ferencz fölkelése, az üldözés folytán megszűnt rozsnyói ág. ev. egyházat ismét felélesztette és Országh Pál (róm. kath.) Janka Péter (helv. hitv.) és Szentmiklóssy György (ág. ev.) 1705. október 28-án mint kiküldött fejedelmi biztosok ide jöttek, hogy a róm. catholicusok által elfoglalt két templomot az evangélikusoknak visszaadják: *a magyarságot már többségben találták* és ez okból a nagyobb — előbb német — templomot azoknak adta át.¹⁾ Az esperesség által is pártfogolt némettség tiltakozott ugyan hagyományos jogainak illetően »megsértése« ellen, de miután a magyar ajkúak többségben léte kétségbevonhatatlan tény volt, az egyházak visszaállítását pedig a fejedelem mindenütt a többségtől (*secundam pluralitatem hominum*) tette függővé: meghajolt a méltányos és igazságos eljárás előtt és lemondván a vezérszerepről, már most csak azon volt, hogy magát körülszancsolja és megfogyott seregében a szökést lehetetlenné tegye; mi ismét csak perpatvarra szolgáltatott okot, ha néha megtörtént, hogy a magyar lelkész német híveket keresztelt, esketett vagy temetett és a magyar tanítót olykor német hívek fizették.²⁾ De az egyszer megindult magyarosodást a németek sűrű felszólalása fel nem tartóztatta útjában és már 1709. szeptember 25-én esperességgileg is megerősítettett a versenyző két egyház közt létesült egyezés, mely szerint a két egyház külön-külön megmaradt ugyan, de a hívek szabad tetszésére bízott, hogy melyik lelkész tanácsával és segítségével kívánnak élni, melyik tanítóhoz küldjék gyermekeiket.³⁾ Erre leomlottak a válaszfalak és a két nemzetiség úgy összeforrt egymással, hogy már 1750. körül is nehéz lett volna meghatározni melyik polgár magyar és melyik német család ivadéka?

¹⁾ Lásd a gömöri ág. ev. esperesség csetneki levéltárában őrzött Péczeli-féle jegyzőkönyv 162 lapját.

²⁾ Lásd az u. a. esperességi levéltárban őrzött Szentkereszti-féle jegyzőkönyv 307. lapját.

³⁾ Erre sok példa a Péczeli-féle jegyzőkönyv 314–316 és a Szentkereszti-féle 347, 350, 357–358 és 373 lapjain olvasható.

⁴⁾ Lásd az u. a. esperességi levéltárban őrzött Sexti-Schmal-féle jegyzőkönyv 11–14 lapjait.

A magyarosodás a családi nevekre is kihatott; a XVI. században használt »Scher« névből ugyanis a XVII. század elején »Scherer, Tuchscherer« közepe táján »Scherer alias Nyiró« és végén már csak »Nyiró« lett; így változott a »Neubauer« Ujházira, a »Goldschmied« Eötvösre, a »Rolt« Mángorlóra stb. A XVIII. század feljegyzéseiben pedig már német családi névvel alig találkozunk.

MIKULIK JÓZSEF.

BETHLEN GÁBOR HALÁLÁHOZ.

Hogy Bethlen Gábor életben maradásához már hetekkel halála előtt nem volt remény, s hogy a temetési készülétekhez a gyász esemény bekövetkezte előtt jóval hozzáfogtak, mutatja az alább következő levél, melyet halála előtt 12 nappal írt testvére a kormányzó:

Prudens ac circumspecte domine, amice observande, Salutem et seruitij commendationem.

Az mint ennek előtte is megfogtam volt Kegyelmednek parancsolni, intem Kegyelmedet mostan is, sőt *authoritate functionis* parancsolom is, ez levelem látván tétesse szerét Kegyelmed száz sing czímernek való atlacznak, avagy kamukának; csakhogy száz singnek híja ne legyen, és küldtön küldje ide Fejérvárra; az mi az árra lészen, contentáltatjuk az áros embereket róla. *His dominationem vestram bene valere cupio. Nec secus faciat. Datum Albae Juliae, die 3. Novembris Anno 1629.*

Prudentis ac circumspectae dominationis vestrae

Amicus beneuolus seruire paratus

Comes S. Bethlen m. p.

Cztm: Prudenti ac circumspecto domino Paulo Vendrich, iudici primario ciuitatis Colosuariensis etc. Domino amico obseruando.

Eredetije Kolozsvár város levéltárában (Fasc. II., Nro 95.)

Közli: —i.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A diplomatikai irástan alapvonalai. — (Oklevéltani jegyzetek második füzeté). Hallgatóinak kézirat helyett adja Horvát Árpád. Budapest, 1883. Kis 8°. 156 lap. Ára 1 frt 50 kr.

A »diplomatikai jegyzetek« első füzeté 1880-ban hagyta el a sajtót. Azóta közel három év tölt el s ha a széles tudományú szerző késett az előttünk fekvő füzet közrebocsátásával, tán a vevő közönség csekély részvétének tulajdonítható, mert a szakirodalom örömmel üdvözölte azt s rövid időre várta a folytatást is. No de végre itt van — s »kurz und bündig« de alaposan s tanúságosan tárgyalja a diplomatikai paleografiát, vagyis az írást, mint az oklevéltan egyik alkotó részét.

Szerzőt e munka megírásánál ugyanazon cél s ugyanazon elvek vezették, mint az első füzetnél s ha azért methodusa, a felöltött anyag megbeszélésében követett oeconomia ugyanaz maradt: csak természetes. Vázlatát adja annak, a mit egyetemi előadásai-ban élő szóval nyújt a hallgatónak; a fő principiumok Cadre-ját, az általános elvek és tanok keretét, melyet a collegiumban bő magyarázat, gyakorlati példák és specialis beható tárgyalás töltenek be.

Mint ilyen, a füzet megfelel — és ez szerző fölfogása is — annak, a mit a németek Collegienheftnek neveznek: de mégsem egészen az. Egy körülmény igen előnyösen különbözteti meg, emeli a füzetet a Collegienheft fogalmán felül jóval magasabbra; oly mértékben van ugyanis ellátva forrásidézetekkel, a mint az még nagyterjedelmű szakmunkáknál is csak ritkán szokott előfordulni. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy a fontosabb, érdeke-sebb kérdésekhez adott terjedelmes jegyzetek által mintegy határköveket állít föl szerző az e tudományszakkal foglalkozó ifjúság emlékezetének gazdag termőföldjén, ha kiemeljük, hogy a reménytelenség vádjának legkisebb árnyéka nélkül mondhatja el szerző magáról, hogy folytonos figyelmet fordított a diploma-tika vitás tárgyaira vonatkozó ellentétes nézetek összeállítására, illetőleg bírálataira s hogy gondosan kijelölte és ismertette mindazon munkákat, melyek segítségével az előadásai hallgatása által

nyert alapon tovább képezhetik magukat hallgatói a diplomati-
kában: akkor eléggé hangsúlyoztuk e kis füzet érdemét s áttér-
hetünk tartalma rövid ismertetésére.

A bevezető fejezet a diplomatikai írástan fogalmát fejte-
getvén, mutogatja, mily mértékben foglalkoztak a paleografiával
az oklevéltanban e disciplina mesterei, Mabillontól kezdve a leg-
újabb időkig, mikor a két disciplina különvált. A fejezet fonálán
megismerkedünk az idevágó theoreticus irodalommal aztán a legré-
gibb facsimiléktől kezdve a jelenkoriakkal. Nemcsak Horvát István
íranti kegyeletének s az igazságnak ad kifejezést szerző, mikor a
Horvátféle hasonmás-collectiót jellemzi, hanem hasznos és köve-
tendő újmutatást arra, hogy ha valamikor nálunk is, mint a külföl-
dön, akadémia vagy tört. társulat, egyetem vagy országos levéltár,
miniszterium vagy országgyűlés¹⁾ megemberelvén magát, meg-
ajándékozni készülne bennünket egy nagyobb szabású facsimile-
gyűjteménnyel: akkor, írás és tartalom, külső és belső momen-
tum tekintetében oly válogatott és czélnak megfelelő legyen ez a
nagyobb gyűjtemény, mint a minő a Horvátféle kis collectió.

Az írás eredetéről s a székelő abc-ről beszélő fejezet után
a latin betűk osztályozására tér át szerző s ennek schemáját adván,
a középkori oklevelek írását tárgyalja. Ugyane cím alatt érte-
kezik az oklevél korára s hitelességére ez írásból vonható követ-
keztetésekről, hazai példákkal illusztrálván a fölötte érdekes mate-
riát. Leist, a legújabb diplomatikai catechismus összeállítója, kit
német szakkörökben (nem a Liter. Centralblattot értem) is erő-
sen megbíráltak, jól megérdemelt leczkét kap itt oly tárgyban,
melyről német kritikusi megfellebbeztek.

Az oklevelek orthografiájának, azok olvasása- és átírásának,
nem különben az oklevél-publiació kérdésének van a következő
fejezet szentelve s különösen — a füzet oeconomiájához mérten
terjedelmesben van fejtegetve az utóbb nevezett thema. Éles

¹⁾ A füzet 8. lapján említett »Kaiserurkunden in. Abbildungen«
cízű nagyszerű gyűjtemény a porosz állami levéltáraknak a porosz kép-
viselőház által e célra megszavazott költségen jelenik meg. — Mikor
fogja a magyar országgyűlés a »királyi oklevelek« facsimiléinek kiadását
elhatározni? Nekünk tán több közünk volna közvetlen királyaink emlé-
keihez, mint a porosznak közvetett fejedelmei és német császáraihoz. —
Érdekes a mit Horvát Árpád e részben a füzet előszavában mond.
37 évi tanársága alatt az egyetlen gyámolítás, melyben a diplomatikai
collegium részesült, az volt, hogy a Horváth István által a Tud. gyűj-
temény 1833—34. évi folyamában kiadott hasonmások tábláiról a
mostani igazságügyminiszter, 1861-ben, egyetemi rector-sága idejében.
Horvát Árpád kérésére levonatokat készíttetett.

figyelmét egy pontocska sem kerüli el szerzőnek; de itt az a kár, hogy saját véleményét nem mondja ki; pedig — épen a 48-ik lap jegyzetében — a gyakorlati s theoretikai képzettségről mondottakra való tekintettel — ő hivatva volna nálunk e részben nyomatékosan szólni.

A brachigrafiáról vagyis a rövidítéseket tárgyzó tanról beszélő fejezet, a mennyire értékes, annyira rövid. A diplomatikai írástannak tulajdonkép ez a rész a lelke. Tekintve ezt, kedvünk volna az aránytalanság ellen kifogást tenni — s meg is tennők, ha eszünkbe nem jutna, hogy e könyv vezérfonal s tapasztalásból nem tudnók, hogy H. Á. e részt a collegiumban a legpracticusabb, az emlékezetet leginkább megragadó methodussal, folytonosan illusztrálva adja elő — s következő fejezetekben az oklevelekben előforduló mondatjeleket s az u. n. nemzeti iratokat beszéli meg s bezárja az írástant az írás anyagáról a magyar diplomatika szempontjából szóló fejezettel.

Itt azonban a füzet még nem végződik. Két függeléke van, melyek elseje az oklevelek nyelvéről szól (noha ez az írástanhoz nem tartozik; másodikika pedig a Schönnemann diplomatikájából vett s a füzethez mellékelte, hogy úgymondjam paleografiai abc-t ismerteti. Van még a füzetnek egy külön, önálló melléklete is: Horvát István említett facsimile-gyűjteménye, melyet a Horvát István könyveivel muzeumi könyvtárba került réztáblákról 50 példányban vonattak le a kiadók. Kétségtelen, hogy ez időszertint a magyar diplomatika kedvelői ezt a gyűjteményt használhatják a legnagyobb sikerrel.

Higyjük, hogy ez oklevéltani jegyzetek harmadik füzetének megjelenését a közönség részvéte lehetővé teszi.

A Magyarok Eredete, ethnologiai tanulmány, írta Vámbéry Ármin, kiadja a magyar tudományos akadémia. Budapest, 1882. Ára 5 frt.

Ha a nagytudományú orientalista nem veszi mindjárt könyve jelmondatául e szavakat: »*Audiatur et altera pars!*« — ha nem minősíti mindjárt a címlapon maga is irodalmi polemianak az ügyet, melyben szót emelt; ha a harcias hang nem harsog minduntalan fülünkbe hétszáz tömött lapon keresztül: úgy Vámbéry nagy műve mindenesetre csak nyer vala tudományos méltóságban, s zavartalanabb kritikával olvashatjuk vala végig a magyar ős genesis eme legújabb adalékát. Nagy baj az, hogy nálunk még elsőrangú tudósok sem cultiválják azt a higgadt s tárgyszerű hangot, melyet a német, francia s angol tudós világ még a legvitásabb kérdések közepette is szem előtt bír tartani, s mely vol-

taképpen nem is egyéb, mint a szellemi érettség jele s a meggyőződés szerű, alapos vélemények önmagából eredő, nemes dignitása. Hiszen vitatkozhatunk a felett, hogy *Deák* szobrát ülő vagy álló helyzetben faragják-e, hogy a zsidó-emancipációt meg vagy meg ne szorítsák-e, de az a kérdés, melyben most Vámbéry küzdterre lép, sokkal hypotheticusabb jellegű, semhogy még a műveltebb közönség is, melynek számára Vámbéry ír, megbírná a kétoldali érveknek ama rengeteg súlyát, mely egy pillanatig sem hagyja ítéletét függőben; állításai, czáfolatai pedig sokkal komolyabbak és alaposabbak, semhogy ne volna felesleges privát szenvedélyességéhez is fordulni támogatásért. A tudós jóhiszeműsége sokkal inkább nyilatkozik az állításban mint a czáfolásban. Fél akkora erővel is kimozdíthatja, sánczai mögül az ellenfélt, ha a maga álláspontját kellő szilárdságra emelni el nem mulasztotta, s nem szükség mások gyöngéit hajhásznia, ha a maga erejének teljes tudatában van. Ebben és csakis ebben áll a tudományos vélemények összes erkölcsi ereje.

Újabb kutatások s a józan critica által megdőlték azok az elméletek, melyek a magyarok eredetének kérdését naivúl kalandos megvilágításba helyezték. De nem szabad feledni, hogy e tárgy körül a tévedések is nagyrészt a régi krónikások szavainak adott túlságos hitelből vették forrásukat s ez iskola hívei — bár negative — sokat tettek arra, hogy őstörténetünk újabb nyomozói által az impragmaticus hagyományok Scylláit kikerültessék. Csakis ily visszahatásnak köszönhető, hogy *Hunfalvy Pál* a nyelvi tények kizárólagos alapjára állva, midőn az *ugor-magyar* rokonság tételét kimondá, ezzel a magyar nemzet genetical viszonyainak tanulmányát is hálásabb térre vitte át, vajjon az egyedül jogosult tér is? Ez az a mi felett a vitát Vámbéry újabban megkezd s a mi még érdekes hozzávetések láncolatát indíthatja meg széles körben, az ethnologiai elméletek bírálatára vonatkozólag.

Vámbéry intenióinak nem is késett hangot adni az időszaki sajtó terén legelőször is dr. *Török Aurél*. »Örvend, úgymond, hogy Vámbéry könyvében tiltakozást lát az ellen, hogy jövőre néprokonsági conclusiók csupán nyelvi adatok alapján, anthropologiai és ethnographiai szempontok kizárásával állapíttassanak meg.« Tény az, hogy Vámbéry művében nagyobb és jelentősebb az ethnographiai, mint a tutajdonképeni nyelvészeti apparatus, s ha csak az eszközök sokoldalúságáról volna szó, melyet egy tudományos czél szolgálatának körébe vonhatunk be, úgy csakugyan fontos előrelépésnek kellene jeleznünk Vámbéry könyvét. De a kérdés veleje mégis csak az, mennyiben járúlnak a szóban forgó »új« ethnographiai és anthropologiai szempontok

döntőleg a népszármazások kérdéséhez? Hogy vajjon lehet-e egyáltalában, vagy lehet-e inkább következtetni az ethnographia és anthropologia tényeiből két nép rokonságára, (annál inkább genetical viszonyuk idői módozataira) — mint csupán az összehasonlító nyelvtudomány eredményei alapján? E lényeges kérdésre nézve sem Vámbéry, sem Török nem adnak feleletet s ebből kifolyólag, ha nincs is még kizárva az, hogy a Vámbéry által védett magyar-török rokonság párthíveket csoportosíthasson maga köré a finn-ugor-magyar elmélet rovására, de a mi a föltevés *systematicus* becsét illeti, nem látunk semmi nyomós okot fennforogni arra nézve, hogy Vámbéry rendszerének előnyt adjunk a Hunfalvyé felett.

Mondjuk ki nyíltan, részünkről nagyon csekély értéket tulajdonítunk az ethnographiai érveknek valamely népfaj benső hovatartozásának felismerésére. Az ethnographiai vonásokat nem tekinthetjük egyébnek, mint tisztán physikai természetű viszonyok külső jeleinek, melyek mindannyiszor ugyanazon alakban ismétlődnek, valahányszor ugyanazon éghajlati, kulturai és földrajzi tényezők hatnak össze. Egyetlen nép ethnographiai sajátosságait sem szabja meg és tartja fenn a hagyomány nemzeti öntudata, hanem mindig csak a változó körülmények külső kényszerűsége. Egyszóval az ethnographiai keret nem annyira a nép *szellemét*, mint *helyzetét* tükrözi vissza. Pedig éppen ez a szellemi rokonság az, melyet dr. Török Aurél is megkövetel a históriai népketkezők fejtegetésénél. De erre ethnographiai tényekben ép oly kevés támpontot találunk, mint a mily általánost és ingadozót az anthropologiai magyarázatokban.

Őseink nomád élete még számbavehetetlenebb fokra szálítja alá ez ethnographiai bizonyítékok értékét, ámbár elég különös, hogy Vámbéry theoriája éppen e költözködő életmódban látja úgy a nyelv mint a népszokások és erkölcsök állandóságának eminens biztosítékát. A 217-dik lapon mondja: »*A nomád nép társadalmát lakóhelyének nem állandó volta, vagyis az ide-oda vándorlás, az idegen elemekkel való hosszabb és intenzívebb érintkezéstől inkább visszatartja, mint a letelepült és földmívelő népet, melynek nyelve az idegen kultúra befolyása által lassú változásnak, esetleg egész átalakulásnak van alávetve. E körülményt legjobban bizonyítja, oly sok mai kultur-nép nyelvének elegyedett volta.*« Tökéletesen helyes észrevétel, a mi magát a tényt illeti, de hogyan volna elképzelhető, hogy éppen a nomád-népek, melyek idegen elemekkel folytonos és többoldalú érintkezésben állanak, nyelveikben annyira conservatívek legyenek, hogy arra minden befolyást visszautasítsanak? Ám engedjük meg a példa találó voltát, ha Vámbéry a törökökre mutat, mint »*a kik megtestesült*

*nomád nép létükre, jelentéktelen töredék kivételével, nyelvök alak-
tanát és szókincsét oly kevésbé változtatták.*» Ismerjük el azt is,
hogy ezzel szemben minden mai kulturnép többé-kevésbé vegyült
nyelvet beszél. De vajjon nem abban rejlik-e ennek oka, hogy a
culturai hajlandóságú népeket épen kitágult fogalmi körök s fej-
lődő civilisációjuk kényszeríti rá, hogy új eszméik számára új
kifejezéseket keressenek s kész kifejezés nemlétében onnan köl-
csönözzék szavaikat, hol kézügyben kapják? És viszont a török
nyelv stabilitása nem-e épen a civilisationalis képesség hiányára
mutat? Minden fejlődésképes nemzet nyelve már természeténél
fogva assimiláló, és minden irodalomtörténet azt mutatja, hogy
ugyanaz az irodalmi szellem, mely egy későbbi fejlettség állapo-
tában purizáló irányt vesz, a kezdetleges műveltség stadiumaiban,
mint idegen elemek meghonosítója munkál. Ha a magyar nyelv
nagyon dús fölvelt és kölcsönzött szavakban úgy ez csak azt bizo-
nyítja, hogy a magyar szellem is nagyon hajlékony a fogalmak és
dolgok értelmi elsajátítására.

Igenis szolgálhatnak tehát ethnographiai analogiák bizo-
nyos földrajzi surlódások vagy történelmi együttlétezések meg-
világítására, *a mint hogy Vámbéry érdemes munkája is csak azt
teszi kétségtelenné, hogy a magyar nyelv csakugyan bőven táplál-
kozott a törökből de nem azt is egyúttal, hogy a magyar és török
közt valóban rokonsági viszony áll fenn.* Bensőbb szellemi s vér-
beli vonatkozások földterítésére subtilisabb eszközökre van szük-
ség, s ez eszköz nem lehet egyéb mint a nyelv. Különben hiszen
eléggé érzi ezt Vámbéry is, midőn nyelv- és szók elemzésekre oly
bőven terjed ki. A baj ott fekszik, hogy nem ritkán vissza is él
az etymologizálás szabadságával. Nincs kifogása a finn-ugor ro-
konság ellen, célja csak az, hogy kimutassa, hogy e rokonság
közelebbi a magyar és a török-tatár, mint a magyar és a finn-
ugor szójárások közt. Rendkívül fontos e tekintetben a cseremis-
nek, mint a török-tatár-magyar, és finn-ugor nyelvcsoporthoz
közötti összekötő kapocsnak felvétele Vámbéry által. E föltevés
sokban egyszerűsíti az eljárást. Lehetővé teszi-e a leszármazási
viszony pontos meghatározását is? Fájdalom, erre újra csak
tagadólág vagyunk kénytelenek felelni.

Vámbéry általában elégnek tartja, érveléseiben arra szo-
rítkozni, hogy a magyar nyelv ép oly joggal tekinthető a török,
mint a finn testvérének. Ezt el is éri a Budenz magyar-ugor szó-
hasznalataihoz függesztett commentárjai útján. Az összehasonlítás
tárgyául fölvelt szójárások a következők: a finn, eszt, liv, lapp,
cseremis, mordvin, osztják, vogul, votják, zürjén, — Budenz részé-
ről, s a török-tatár, oszman, uigur, csagataj, az erbaidsáni, kazáni,

altáji, koibul-karagesz, jakut, kirgiz, turkomán -- Vámbéry részéről. Ime, néhány szöveggyeztetési kísérlet:

csuk = *claudere*.

finn. tukki = verstopfen

eszt. tukki = drängen.

zürj. tupki = zustopfen.

csagat. tik, tuk = bedugni, bezárni.

em = *lactare*, *emlék* = *mammae*, *emse* = *Sau*, *emc* = *femella*.

finn. ime	} saugen	tör.-tat. em, im	= szopni.
ostj. em		emzik	= szopó.
zürj. nimal		emčik	= csecsbimbó.
lapp. iramme		enc	= anya.
finn. emä			= anya.
ostj. ima			= Weib.
zürj. en			= Frau.

jö, jü = *kommen*, *herannahen*, *werden*.

ostj. jiv	= kommen, werden.	csag. jau, jauv	= jönni.
jig, ji	= gehen.	javuk, jauk	= közel.
vog. ji	= kommen.	kirg. žönü } khiya. jönü }	= jönni.

csér. jevate, jivat = tempus transigere.

lapp. jitte = provenire.

finn. itä = germinare.

Látható e nyelvek összehasonlításából, hogy áll egyfelől a magyar-ugor, másfelől a magyar-török nyelvrokonság ügye. De nem látható a szerves viszony, mely egyiket a másiktól etymologiai és phoneticai szükségességgel leszármaztatni volna kénytelen. Sőt inkább önkénytelenül is fölmerül a kérdés, vajjon nem egy harmadik ismeretlen forrás keresendő-e, melyből a finn-ugor és török-tatár nyelvcsaládok egyaránt merítettek, de a melyből a magyar közvetlenül kiágazik? Úgy Budenz, mint Vámbéry példáinak nagyrésze származott szavakat árul el, melyek közt félreismerhetlen ugyan a rokonság, de a melyek mégis geneticai viszonyban állni egymással nem látszanak, legföljebb egy különálló, meglehet már kiveszett nyelvre utalnak, melyre kölcsönösen támaszkodnak szóképzéseikben. A mily kimagyarázhatatlan volna így például, mikép származhatik a mordvin *kuva* (kéreg, hék) a tatár *kabuktól*, vagy ez amattól bár az analogia, hangtani tekintetben megállhat, — vagy hogy minő atyafiság van a magyar *néz* s a mongol *nidü* ige közt a vogul *jänim* s a magyar *nőni* közt — ép oly elfogadható volna egy oly ősszó létezése, melyből úgy a

kabuk, mint a *kuva*, úgy a *néz*, mint a *nidü*, s úgy a *jänim*, mint a *nöni*, saját törvényeik szerint kiváltak.

Úgy de ily messzire menő szemlélődésekkel Vámbéry nem foglalkozik. Erre nézve általános nyelvbölcseleti teoriákat kellene előrebocsátania, fejtegetnie kellene, minő physiologiai elvek érvényesülnek az egyetemes nyelvfejlődések terén s minő positiv irányban ágaznak el az egyes nyelvcsaládok külön idomái. Vámbéry nagyon közönyösnek látszik az összehasonlító nyelvészet elméleti tételei iránt. Nem lát azokban sarkalatos igazságokat, sőt szinte mondhatnók figyelmen kívül hagyja a nyelv törvényeinek benső kényszerűségét is, s azokban csupán esetleges mozzanatokot vél fölfedezni. Több hitele van még a mondai megegyezések biztossága iránt is, bár azoknak problematicus értékét, ethnologiai tények kikövetkeztetésére, Müller Miksa tanulmányai rég kiderítették. Egyszóval Vámbéry roppant adathalmazmal s nagy tudományos készltséggel írt jelen művének végeredménye, egy hajszállal sem több, mint annak constatalása, hogy *míg Hunfalvy a magyarokat finn-ugor néptörzsnek tartja, mely az ugor népek területének déli és délkeleti csúcsán a törökök közvetlen szomszédságában lakott s az ezekkel való hosszas és benső érintkezés következtében a török befolyás praegnans nyomait viseli magán: — addig ő megfordítva a magyarokban török néptörzset lát, mely a török-tatár népelem északi és északkeleti határain, az ott egymással határos ugor népek területének érintkező pontján levő őrszemkép lakott s ugyanabból az okból, melyet Hunfalvy föltesz az ugorokkal való érintkezés mélyreható nyomait mutatja föl.* Erősen támogatja Vámbéry állítását a magyarban levő finn-ugor nyelvelemek jelleme, s az a nevezetes dolog, hogy a magyar nyelv finn-ugor alkotórészét sem egyedül az ugor, sem a finn, sem e nyelv egy különös ága nem képezi, hanem az összes csoport. Azaz a magyarban nemcsak a vogul, osztják mordvin és cseremis, hanem a finn, eszt és zürjén sőt a fenn északon levő lapp nyoma is meg van. Ebből kiviláglik, hogy a magyar nyelv a finn-ugor nyelvkincest csak azon minden okoskodáson kívül álló távoli korszakban sajátíthatta el, mikor a finn-ugor törzsnek már Krisztus születése előtt elválva és földrajzilag egymástól messze elszórva élő ágai egy testben egyesülve voltak.

A mi végre a húnok és magyarok közötti történeti összefüggést illeti, melyet Hunfalvy Pál egyenes tagadásba vesz, erre Vámbéry egy hasonló történeti jelenséggel felel meg, tudniillik a mongoloknak Dzsengisz kán vezérlete alatti megjelenésére keleti Európában. Egy oly nagy hadiszerencsével bíró vezérnek, föllépte mint Attila, a nomád világban a legtávolabb eső nemzetekre is nagy erkölcsi hatást kellett hogy gyakoroljon. Föltehető tehát,

hogy a Volga mellől fölkerelkedett, világrendítő hún vezér parancsának, e folyam északi s északkeleti részén lakó minden néptörzs s így a magyar is meg kellett hogy hódoljon, s így az, hogy a magyarok a húnok költözésében részt vettek, alig lehet kétséges. Ugyanez okokból kifolyólag tagadja Vámbéry azt is, hogy mint *Konstantin* s az arab földrajzírok hiszik a magyarokat a bessenyők vagy más népek odatolódása kényszerítette volna régi hazájok elhagyására. A török-tatár faj szigorúan conservatív jellege határozottan arra a föltevésre utal, hogy a magyarok tudták azt, hogy őseik néhány század előtt, ugyanazon irányban indultak meg, s élhetett szájhagyományaikban ama bérczes ország csábító képe, melynek gazdag legelőit hatalmas folyamok szelik át, s mely körül békés foglalkozású s a letelepült élet áldásaiban dús népek laknak. Ha tehát a magyar-hún rokonság kérdése egészen pozitív alakban nem is igenelhető, de Vámbéry szerint nem is vehető oly határozottan tagadásba, mint Hunfalvy Pál teszi.

»Lehetnek bár — írja Vámbéry e könyv elé illesztett előszavának végén, — az argumentumok, melyekkel a magyaroknak török-tatár eredetéről vallott nézeteimet védelmezem, bármily heves megtámadásoknak kitéve; lehet a végérvényes eredményt bármily kétségesnek tartani; de egy dolog mégis bizonyos és bevégzett tény marad, az, hogy az ellenkező nézet minden tekintetben kevésbé szilárd alapon nyugszik s hogy ennél fogva, azon eredmény, melyet idevágó tanulmányaik eddig napfényre hozhattak, távolról sem érdemlik a csálhatatlanság azon jellegét, melyet neki Magyarország s a külföldön tulajdonítanak.«

VÁRNAI SÁNDOR.

Frédéric II. et Marie Thérèse d'après des documents nouveaux 1740 — 1742. par le Duc de Broglie del'Academie Française. Paris Calmann Lévy 1883. 2. kötet.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Míg Frigyes a harctérre ment, addigrendkívüli követe Gotter megjelent Bécsben. Elmagyarázta, hogy a Hohenzollern háznak igen alapos jogai vannak Szilézia néhány herczegségére, a melyek egykor a Brandenburg-Jägerndorf ház birtokait képezték s a melyeknek ezen ág kihaltával a brandenburgi választói (ekkor porosz királyi) ágra kellett volna szállani, de a melyek birtokából ez teljesen kiforgattatott a Habsburgház által, az »én nagy vagyok, te meg kicsiny« elv szerint. A brandenburgi választó fejedelmek az igaz, beleegyeztek annak idején, hogy ezek az osztrák hatalmi sphaerába eső herczegségek Ausztriához csatoltassanak, de kár-

pótlás fejében: Ausztria azouban elmulasztotta a kárpótlást megadni.

De Frigyes igen jól tudta, hogy a történelmi jogoknak meglehetősen kétes az értékök, kivált ha nem nemzeteknek, hanem csak uralkodó-házaknak történeti jogairól van szó. Azért midőn Szilézia egy részének átengedését követelte, ezt csak mellékesen kívánta felhozatni. A főszűly arra volt fektetve, hogy miután Ausztriának örökösödése mindenesetre meg fog támadtatni, — a bajor választó fejedelem ugyanis azonnal Mária-Terézia trónra léptekor tiltakozást jelentett be az ellen — igen elcsúszik majd az ő szövetsége. Ő pedig, Szilézia egy részének átengedéseért kész csapatokkal segítségül lenni, azon felül még bizonyos összeg pénzt is fizetni, sőt abba is kész beleegyezni, hogy az átengedés csak zálogbaadás címét viselje, titkos szerződésben kikötöttvén, hogy nem követelhető s nem váltható vissza. Azt hitte továbbá, hogy az a körülmény, hogy Szilézia tényleg nagy részt birtokában lesz, szintén könnyíteni fogja a Gotter-féle meglehetősen durva hangon előadott javaslatok elfogadását.

Azonban a morális hatás mégis nagyobb volt, mint a minőre Frigyes számított. Nem gondolta ugyanis azt meg, hogyha távolabbi jövőre nem hat is ki a botrányozás, még is befolyással lesz. Nemcsak a tizenkilenczedik századi Broglie gondolkozott ugyanis úgy, hogy — Frigyes eljárása »inkább szokásos a zsványoknál, mint a diplomatáknál« de kortársai között is a legnagyobb elszörnyűködést idézte elő, úgy hogy az egyik angol miniszter oda nyilatkozott, pedig tudjuk, hogy Anglia nem viseltetett Poroszország irányában ellenszenvvel, hogy Poroszország kormányát ily eljárás után ki kell zárni az európai kormányok közül. Még visszaszatizóbb volt ez a perfidia Mária-Terézia szemében, a ki teljesen el volt telve a maga igazságának tudtával. Ő a bajor választófejedelem nyíltan ellenséges magatartása irányában bizonyos tisztelettel viseltetett: Frigyes eljárását legaljasabbnak találta. S épen ezen fölbáborodásnak tulajdonítható, hogy később volt akárkivel bár nagyobb áron kiegyezni, semhogy Frigyesse. Ezért is adatott férjével oly határozottan elutasító választ.

Frigyes eddigi eljárása e szerint egy sikert, Szilézia legnagyobb részének majdnem ellenállás nélküli kézrekerítését és egy balsikert: az Ausztriával való kiegyezésre való kilátás nagy részének eljátszását eredményezte. Frigyesre ily módon elkerülhetetlenné vált, hacsak minden fáradsága, költsége fölláldozásával vissza nem vonul Sziléziából, a mit tennie mondhatni erkölcsileg is lehetetlenség volt, a közeledés Franciaországhoz és annak segélyével való kivívása annak, a mire törekedett. De látni fogjuk, hogy ezt a szövetséget egyszerűen csakis eszköznek tekintette arra,

hogy Mária-Teréziát a maga ajánlatának elfogadására kényszerítse, de el volt határozva lehetőleg meggátolni, hogy abból Franciaországra nézve haszon háramoljék. Magánéletben kétségtelenül igen tisztesség-, sőt becsületességellenesnek tünnek fel az eljárás, de tudjuk, hogy a diplomáciában mindezeknek csak külső formáját szokták keresni.

II.

Miután Frigyes arra kényszerült, hogy Mária-Terézia ellenségeivel szövetkezzék, szükséges, további lépései megértése végett, azokkal megismerkednünk. Itt első sorban Bajorország ötlík szemünkbe. Ez egyetlen ország volt abban a tekintetben, hogy egyenesen nyíltan ellenség gyanánt viselkedett. A bajor uralkodóház I. Ferdinánd végrendelete alapján, mely azon esetre, ha fiai férfi utódok nélkül halnának el, leányának Annának, Albert bajor herczeg feleségének utódait rendelte örökösétül, az összes Habsburg örökséget igényelte — még Magyarországot is, pedig erre nézve Ferdinándnak semmi örökhagyási joga nem volt! Ennek következtében tagadta meg a bajor uralkodóház a pragmatica sanctió elfogadását s tiltakozást jelentett be Mária-Terézia trónraléptekor az ellen.

De Bajorország magában véve csekély hatalmasság volt arra, hogy számba jöhessen. Jóval kisebb volt még Poroszországnál is s attól igen különbözött abban, hogy sem tölt kincstár, sem jóhadserég nem állott rendelkezésére. Az arokonszeny amely az osztrák-német részben volta bajorok irányában, pedig sokkal kevésbbé volt mély, semhogy arra támaszkodni lehetett volna. Bajorországnak igényei érvényesítéséről csak úgy lehetett szó, ha valamely nagyobb hatalmasság áll háta mögött. S a bajor választófejedelem meg volt arról győződve, hogy ily támogatója leszen Franciaország.

A francia kormány felfogása azonban nem volt egészen az, a mit róla a választó-fejedelem és Poroszország feltételeztek. Maga a király és Fleury bibornok kancellár nem tartották szükségesnek, hogy Franciaország folytassa még mindig a hagyományos harczot a Habsburgok ellen. XV. Lajosnak az volt III. Károly halálára megjegyzése, hogy Franciaországnak nincs egyéb teendője, mint a Mont-Pagnoté-ról nézni (azaz nyugalommal nézni) a Habsburg örökség fölött kitörendő harczot. Számos úgy gyakorlati, mint illedelmi okok szóltak e politika mellett. XIV. Lajos folytonos háborúi, az utóbbi úgynevezett lengyel örökösödési háború, igen megviselték az államot, a pénzügyi tönk szele már érzett, tehát minden józan politikusnak tizszer is megkellett gondolni: vajjon belemenjen-e valami effélébe. Franciaország továbbá a

bécsi békekötéskor és pedig Lorrain-nek francia kézbe bocsátása fejében hozzájárult a pragmatia sanctióhoz s mikor Mária-Terézia trónra lépett, sietett őt elismerni. Ily előzmények után mindenesetre viszásnak tűnt volna föl a Mária-Terézia elleni fellépés. Növelte a békepártiságot az a körülmény is, hogy maga Fleury már igen elaggott ember volt s mint ilyen, nem szívesen hajlandó nagyobb vállalkozásra, az igaz, hogy úgy titokban maga is érzett arra vágyat, hogy Belgium kisebb vagy nagyobb részének megszerzésével Franciaország éjszaki határai kikerekítettessenek, de abban a hitben volt, hogy ezt a Mária-Teréziával való háború elkerülésével, esetleg neki nyújtandó némi segély fejében sikerül megszerezni.

A hivatalos Franciaország mellett azonban a nemhivatalos Franciaország sem volt megvetendő tényező. Igaz, hogy a kormány abszolút hatalommal, minden alkotmányos ellenőrzés nélkül uralkodott, de tényleg a közvélemény igen figyelemreméltó hatalom volt, kivált oly államférfiúval szemben, a kiben nem volt meg az akarat bátorsága.

Ennek a nemhivatalos Franciaországnak pedig jelentékenyen eltérő volt e kérdéssel szemben a fölfogása. Mind a mellett, hogy első sorban a fiatalság szerepelt tagjai között, ez a leghatározottabban ragaszkodott a régi hagyományokhoz s ezekre támaszkodva, mit törődött azzal, hogy diplomáciai nehézségek támadhatnak a kormánynak egyszer ilyen, másszor olyan magatartásából. Szeme előtt csak az állott, hogy a Habsburgház férfi ágának kihalásával elérkezett az idő — már nézete szerint — a főellenséggel örök időkre leszámolni. E párt fölismerván Fleury magatartását, ellenséges állást foglalt el irányában s gúnyosan emlegette, hogy »volt egy bibornok, a ki halálos csapást mért Ausztriára s egy másik, aki azt helyreállítá.« E pártnak a nagyembere Belle-Isle (Charles Louis Fouquet de) marsal és mece-i kormányzó volt. Egy régi nagy családnak elég szerény viszonyok között nevelkedett sarjadéka, a kiben úgy a régi családbeliek, mint a fölemelkedettek jó tulajdonai megvoltak. Jó katona, ügyes politikus, kitűnő társadalmi ember, mint ilyen, az asszonyoknál is nagy kedvességben. Ezúttal is két nő volt fő pártfogója, a királylával bizodalmas viszonyban levő Nesle testvérek: Maibly és Vintimille asszonyok.

A nemhivatalos Franciaország mind nagyobb erővel kezdett föllépni. Fleuryre nézve két tisztes mód volt most lehetséges: mitsem törődve a közvéleménnyel, érvényesíteni a királyra támaszkodva azt, a mit helyesnek tartott, vagy ha erre nem érzi magát képesnek, visszavonulni a politikától. Egy kilenczvenkét-estendő embernek azt bizonyára senki sem vette volna rossz

néven. De Fleuryben az elsőre nem volt meg a szükséges lelki erő, az utóbbit pedig a hatalomhoz való görcsös ragaszkodás nem engedte meg. Így esett, hogy a bíbornok elkezdett az alkuvás terére lépni.

Ennek eredménye volt Mece kormányzójának meghívása Versaillesba. Résztvett a miniszter-tanácsban. Fleury nyomorúságos szerepet játszott. Belle-Isle szerint »el volt keresedve a fellet, hogy végre kell hajtania azt, a miért elődei folyton küzdöttek.« Letett arról, hogy az osztrák-ellenes politikát meggátolja, csak azt kívánta magának biztosítani, hogy vén asszonyok módjára a »nem megmondtam« gyönyörét élvezhesse. Apró ellenvetéseket tett, sóhajtozott, kifogásolta, hogy oly emberrel, mint Frigyes, ki annyira jellemtelen, szövetkezzenek. De mikor ellenfelei, nemcsak Belle-Isle, de a miniszterek közül is többen, kik az osztrák ellenes táborhoz tartoztak, azt hozták föl, hogy ha Mária-Terézia férje ül a császári székbe, módokat fog keresni arra, hogy Lorrain-t visszaszerezze, továbbá hogy ha Franciaország föl nem lép, akkor annak rovására gyarapszik Frigyes — nem tudott komolyan ellenállani. Kimondatott, hogy Franciaország czélul tűzi ki, miután az eddigiek után Mária-Terézia uralkodását nem kifogásolhatja, a bajor választó fejedelemnek német császárrá választatását s e végből Belle-Isle-t a frankfurti választó-gyűlésre küldi követül. De azt mindenki tudta, hogy ez szükségkép maga után vonja a háborút. Belle-Isle hozzá is fogott a hadi-tervek csinálásához s azokat bemutatja Fleurynek. Ez minden javaslatnál sóhajtozik, Belle-Isle válaszol: hát alkalmazkodjék a practica sanctióhoz és engedjen mindent a poroszoknak. Erre mindenben belenyugszik.

Ugyanez időben történt, hogy Frigyes látván, hogy Ausztriával még most nem alkudhatik meg, megtette Franciaországnál a szövetségi ajánlatot. Most már ebbe is belement Fleury. Kész volt olyképen szövetkezni Ausztria ellen, hogy a francziák a maguk nevében nem lépnek ugyan föl, hanem mint a bajor választó-fejedelem segítő csapata. Az osztrák birtokokra nézve határozott megállapodás nem jött létre, csak annyiban egyeztek meg, hogy Franciaország kész Poroszország jogát Sziléziára elismerni, ez viszont a bajor választó fejedelem örökösödési igényét.

Fleury azt hitte, hogy ezzel a tisztességnak elég lesz téve. Pedig ily eljárás még rútabb perfidianak nevezhető, mintha egyenesen ellenség gyanánt lépett volna föl, a mellett azonban előrelátható volt az eredménytelenség.

Már most látható volt, mily károk származnak abból, ha valamely vállalat intézése oly kézben van, a mely annak ellenége. Valóban XV. Lajosnak kötelessége lett volna, a mint Belle-

Isle javaslatait elfogadta Fleuryt más, amazzal egyező gondolkozású emberrel helyettesíteni, hogy ha már benne van e politikában, minden megtörténjék annak jól keresztülvitelére. S ebben a tekintetben Belle-Isle és pártfelei is hibásak voltak. Gondolhatták-e ők azt, hogy Fleury buzgalommal és lelkesen fog vinni oly ügyet, a melyet lelkületileg elleneztek? De ők, hogy az elvet elfogadtatták, sőt Belle-Isle németországi működésére oly teljhatalmat nyertek, a minőt a vestfaliai békében alkuvók sem, botorul azt hitték, hogy annak jó intézését is biztosították. Pedig a legkevésbé sem. Belle-Isle később nem csekély szemrehányást is tett magának e mulasztásáért, annak tulajdonítván azt, hogy az általa képviselt ügy oly csúfosan megbukott.

A Mária-Terézia örökségéből többé-kevésbé nyíltan részt igénylő hatalmakon kívül e kérdésre nézve első sorban Anglia jön számításba. A régi osztrák szövetség már némi valóságos rokonszenvet idézett az angol népben elő, azon felül elv volt: mindenben a francziák ellen. A mint úgy látszik, hogy a versailles-i kormány Mária-Terézia ellen foglal állást, azonnal népszerűvé vált ügye a csatornán túl. Az ellenzék támadásokat intézett a kormány ellen, miért nem lép határozottan sorompóba a magyar királyné mellett. Ennek pedig a kormányok szükségképi óvatosságán kívül még egy különös oka is volt: az angol királyok birták Hannovert, s ahhoz mint ősi birtokukhoz jobban ragaszkodtak, mint Angliához. Ezt pedig veszélyeztette volna a Franciaországgal való háború, kivált ha az egyszersmind Poroszország elleni is. Ezért tehát az angol királynak inkább a békeközvetítés, mintsem a háború volt inyére. Különösen Poroszországot szerette volna az angol kormány Ausztriával kibékíteni, de, mint láttuk, Mária-Teréziát oly végtelenül fölbosszantotta Frigyes betörése, hogy végső szükség esetén inkább kész volt magát Franciaország karjai közé vetni, semhogy vele megalkudjék.

Míg az angol kormány e szerint hiában erőlködött a két német hatalom kibékítésén, addig Belle-Isle megindult (márt. 10.) körútjára a német választó fejedelmekhez, azon czállal, hogy azokat a bajor választófejedelem császárrá választásának nyerje meg. Szinte erőszakot kell magunkon tenni, hogy ne ismertessük ezt az útát, a melyet szerző oly érdekesen ád elő. Láthatni, mily nyomorúságos politikai viszonyok voltak az akkori német birodalomban, a hol a császár könnyen követhetett el törvénytelenségeket, de rendes kormányhatalmat nem gyakorolhatott. Mily aprólékos okok, mily csekély megvesztegetési összegek voltak azok, a mik a német választófejedelmeknek, különösen a pap-utczabélieknek (a németek gúnyosan Pfaffengassenak nevezték a három egyházi választófejedelemséget) elhatározásai felett döntöttek. Mindazáltal

nem foglalkozhatunk ez ügygel bővebben, elég azt megjegyeznünk, hogy a francia teljhatalmú követ nem utazott hiában.

Egyike a legnagyobb vívmányoknak Szászország megnyerése volt. Az itteni kormány mindig jó viszonyban állott Ausztriával, az uralkodó a lengyel trónra emelésért hálával tartozott, az uralkodó felesége, I. József német császár és magyar király leánya, is jó osztrák hírében állott s ha talán nem lett volna is idegen föllépni, mint I. József idősb leánya s e czímen követelni az örökséget, kevés hajlamot érzett arra, hogy huga a bajor választófejedelemmé érdekében lépjen fel. És mégis sikerült még ezt is megnyerni a tervnek részint Szász Móríc, a választófejedelem mostoha-testvére és francia marsal közvetítése útján részint azzal, hogy Ausztriának már ügyis vége van, igyekezzék Szászország is a maga részét biztosítani.

Mielőtt Belle-Isle körútja utolsó állomására, Frigyes táborába, érkezett volna, a kivel, mint láttuk, Franciaország általánosságban szövetségben állott, anélkül azonban, hogy már szerződés jött volna létre, Frigyes egy nagy hadi tényt vitt véghez: Mollwitznál április 15-ikén elhatározó csatában megverte az osztrákokat. E csata-nyerés a francia párton általában nagy lelkesedést idézett elő s csakugyan nagyrésze is volt ennek abban, hogy Drezdában sikerült az osztrák-ellenes pártot túlsúlyra emelni. De Frigyesnek egészen más volt ezzel a célja. Azt hitte, hogy ha karácsonkor, midőn Franciaország föllépése még nem volt biztos, a mikor ő még csak megszállotta Sziléziát, de nem mérközött meg nagy csatában Mária-Terézia csapataival, nem volt is a királynő a vele való kiegyezésre kész, most már megismerkedve a helyzet összes nehézségeivel, az ő egész erejével, hajlandó lesz arra.

Valori, a porosz király táborában levő francia ügyvivő, természetesen megérti két ily dolognak találkozásából — t. i. Frigyes folyton érintkezéséből a közvetítő angolokkal s vonakodásából a szerződés megkötésétől — hogy Frigyes nem őszinte Franciaország irányában. Jónak látja segítségül hívni Belle-Isle-t. Ez meg is jelent, Frigyesnek nagy nem tetszésére. Igyekezett is a találkozózt húzni, halasztani, de az angol megbízott, a kit a francziák előtt kedélyesen, »sarlatán«-nak czímezgetett, nem érkezt meg. Végre is megtörtént a találkozás.

Mondtak egymásnak egy csomó gorombaságot, még több szépet. Igyekezik mindegyik úgy tüntetni föl a helyzetet, a melynél a másikra nézve előnyösebb a szövetség, csak hogy Frigyesnek könnyebb volt a helyzete, mert a francia megbízott óhajtotta annak megkötését, ő pedig a már mondott oknál fogva el volt határozva azt kikerülni. Végre is kijelenti, hogy csak azon esetben kötheti meg, ha Francia- és Bajorország fölléptek s Ausztria

felett ő is döntő diadalokat aratott, addig azonban azt megkötni egyértelmű lenne magának végső veszedelembé döntésével. Megállapították, hogy Morvát a szász választó-fejedelemből kényszerítik családegyesítés gyanánt. Különben semmi határozott megállapodás nem jött létre.

Íme láthatni, hogy még ekkor is mennyire rajta volt Frigyes, hogy Anglia és Hollandia útján, — ennek barátságát is megnyerte azzal, hogy a hollandiai tőkepiénzesek által Sziléziára kölcsönzött tőkék fizetését magára vállalta, — megegyezhessék Mária-Teréziával. Ez határozottan visszaütött.

Ily módon nem kerülhette el, hogy ő is ne csatlakozzék azon egyezményhez, a mely május második felében Nymphenburgban Francia-, Bajor- és Spanyolország között kötött. Késznek nyilatkozott nyilvános védelmi és titkos támadó szövetséget aláírni, a mi június 7-ikén meg is történt. De még ekkor sem vált Franciaország őszinte szövetségesevé. Nem sokára az aláírás után levelet intézett Valorihoz, hogy a szövetség addig semmisnek tekintessék, a míg jobb garanciák nincsenek Versaillesban, Münchenben és Stockholmban. Nem ugyan azért, hogy abból közvetlenül valami gyakorlati hasznot nyerjen, hanem hogy mindeneshetőségre meglegyen a kibúvó.

Ilyképen megalakult a Mária-Terézia-ellenes szövetség, melynek tagjai Francia-, Bajor- és Poroszországon kívül még Szászország, a melyet Morvával kecsgetnek és Spanyolország, a melynek királynéja Farnese Eleonora, a Broglie szavai szerint spártai szigor, angol makacsság, olasz ravaszság és francia hűség által kitűnő nő volt. A háború oka a Bourbon családi összetartozáson kívül az volt, hogy a királyné kisebb fiának Fülöp hercegnek is akart, ép úgy mint az idősebb Károlynak, országot szerezni Olaszországban. Ennek következtében ez ország is küldött a nymphenburgi megegyezés értelmében Montijo gróf személyében követet a frankfurti gyűlésre, de a kinek egyedüli feladata az volt, támogatni Belle-Isle működését. Ezen felül Mária-Terézia ellenségei közé tartozott volna Sardinia is, a mely Milano egy részét szerette volna megszerezni, de ez igen irtóztott attól a gondolatától, hogy már most éjszaki Olaszországban is lábra kapjanak a Bourbonok. A francia szövetséghez tartozott még közvetve Svédország is, a melynek földadata volt az Ausztriával régebbi idő óta szövetséges viszonyban álló Oroszországot meggátolni a segítségül jövetelben.

Mária-Terézia ügye elég rossz állapotban volt. Ha Franciaország fölhasználja azt a helyzetet, hogy Poroszország a föltétlen visszavonulás esetét kivéve kénytelen vele haladni, ha ennek megfelelően teljes erejét latba veti Mária-Terézia ellenében: bizony,

bizony valószínű, hogy egész más lesz a Habsburg-Lorrain-ház birtoka, mint az, a melyet az utolsó férfi Habsburg bírt volt.

Belle-Isle is abban a nézetben volt, hogy azt kell tenni. Nem is kételkedett abban, hogy ez valószínű fog, hiszen a mint a poroszszal való szövetség megkötése után Versaillesbe utazott, oly lelkesedéssel fogadtatott, hogy mindenkinek csak az ő számára volt füle. A miniszteri tanácskozásokba ő is bevonatott, a hol is azt az előterjesztést tette, hogy a Frigyessel való szerződésben kikötött s Bajorországba küldendő 40,000 emberen felül, szereljen föl más 30,000 embert Franciaország, mely seregnek az a hivatása lenne, hogy az alsó Rajnán át Hannover felé nyomuljon, ne talán azon az oldalon az angol kormány által intézhető támadás ellen. Ezt el is fogadták.

Volt Belle-Islenek még egy fontos előterjesztése. Dönteni kellett a felett, hogy miután ő már előkészítette a frankfurti gyűlést, szükségesnek találja-e, hogy mégis ő képviselje ott a francia királyt, vagy pedig inkább hajlandó az Ausztria elleni hadsereg vezetését elvállalni. Belle-Isle azon nézetének adott kifejezést, hogy ő mindkét hivatalt a maga kezében akarja megtartani, a míg azonban a császárválasztás meg nem történik, tényleg nem veszi át a sereg vezérletét. Belle-Isle javaslata igen czélszerűtlen volt. Hogy gondolhatta egy katona, hogy sereget a távolból vezetni lehessen? Mentségeül az sem elegendő, hogy azt hitte, mikép a császárválasztás rövid időn megtörténik, mert nyilván való volt, hogy a legkedvezőbb (már t. i. reájok nézve) esetben is tovább tart, semhogy a hadsereg azt meg ne sínlené. Nem annyira mentség, mint magyarázat az, hogy Belle-Isle nem bízván a központi kormányzatban, legalább az ügyek németországi vezetését kívánta biztos kézben tartani, az azonban, ha Belle-Isle egyéniségét némileg menti is, annálinkább elítéli azt a francia kormányt, a mely a közvéleménynek engedve, belement ugyan a háborúba, de a legkevésbé sem tekintette annak jólvitelét kötelességének, sőt mindenben kitüntette, hogy az akarata ellenére van.

Frigyes kétségkívül nagyon jól fölismerte, hogy ezen eljárás nem lesz nagy előnyére a hadviselésnek. Mindazonáltal a legnagyobb örömről tudatta e fölött Belle-Islet, sőt oly bizelgéstől sem idegenkedett, hogy legyenek oly barátai egymásnak, mint savoye-i Jenő és Marlborough voltak, hogy melyik legyen Jenő, melyik annak angol bajtársa, annak eldöntését teljesen Belle-Islere bízza. De igen tévedne, aki azt hinné, hogy Frigyes eljárása személyes indokokon alapult. Sokkal tisztábban az érdek után ítélő ember volt ő, semhogy ily szempontoknak döntő hatást engedett volna. Frigyes meglelégedése teljesen indokolható. Rea

nézve nem volt szükséges, sőt az előadottak után nem is kíváncsi, hogy Franciaország, ha Ausztriával háborúba bonyolódik, valóságos sikereket érjen el; reá nézve csak az volt fontos, hogy e két hatalmasság között a háború létre jöjjön, mert lehetséges volt, hogy Frigyes elnyeri Franciaországgal, lehetséges, hogy Ausztriával szövetségben Sziléziát, de csakis abban az esetben, ha Ausztria és Franciaország között háború jön létre. Ennek a politikának Belle-Isle volt oszlópa, azért kellett rajta lennie, hogy befolyása legyen honában, s ennek előmozdítására kellett iránta igazi elismerést tanúsítania.

A porosz-francia szövetség nem kevésbé zavarta meg egész Európát. Anglia 300,000 font sterlinget szavazott meg Mária-Teréziának, azon felül 12,000 dán és hassiai zsoldost fogadott. De ezen erő határozottan kevésnek látszik. Ezért is az angol kormány még egy utolsó kísérletet tőn, Ausztria és Poroszország összebékítésére. Robinson bécsi követ a mennyre és földre kérte a királynőt engedékenységre. Az nagy nehezen, sok könny hullatása után rászánta magát, beleegyezik az angol követnek adandó meghatalmazásba az alkuvásra. De még mikor megbízólevél leírásra került, akkor is ismételten visszakívánta. S vajjon mik voltak azok a föltételek, a melyekre ily nehéz szívvel szánta magát? Kész volt átengedni Geldern-t, nagy nehezen Limburgot (két igen csekély németalföldi terület), átengedni a Frigyes által Sziléziában beszedett adókat, fizetni két millió tallért, végre beleegyezni abba, hogy Robinson reményt nyújthasson Glogaura is, de nem hogy ígérhesse.

Robinson angol követ a porosz kormánynál nem szívesen viselte ezen oly csekély eredménnyel kecsegtető közbenjárást, de mégis buzgalommal. Először is a pénzbeli ajánlatot tette meg, mire azt válaszolá Frigyes: »Koldus vagyok én, hogy pénzzel kínáljak. Ez csak oly kis fejedelemnek, mint a gótai herczeg, szokás ajánlani. S ugyan honnét venné azt a bécsi kormány?« A németalföldi ajánlatot »koldússágnak« (gueuserie) nevezé s kiemelé, hogy azokat a tartománykákat Mária-Terézia a barrière-szerződés következtében át sem engedheti s ha ő azokat elfogadná, mind Hollandiát, mind Franciaországot ellenségévé tenné. S még ezen ajánlatokról is ki kezeskedik? »Anglia garanciája« felé Robinson. »Mit ér az mai napság. A pragmática sanctiót egész Európa garantírozta s még sem tartja meg senki.« »Vannak Ausztriának barátai: Oroszország és mások is.« »Csak ne fenyegetőzzék« vágta oda durván Frigyes. Podewils megkísérelte a csillapítást, de Frigyes és az angol követ tovább vitatkoztak s az utóbbi ezt a kérdést tette: »Hátha Franciaország karjaiba veti magát Mária Terézia?« Ez már meglehetősen alkalmatlannak tetszett

Frigyesnek s a következő nyilatkozattal vágta el a beszélgetést: »Utóvégre is győzhetetlen hadsereg élén állok s nem hagyom el Sziléziát egész az utolsó emberig. Most csak alsó Sziléziát kivánom Boroszlóval, hat hónap múlva négy herczegséggel többet.« Ezután csak azt kérte Robinson, hogy Podewilsnek tehessen előterjesztéseket. Frigyes azt is fölöslegesnek találta.

A kihallgatás után magához hívatta Valorit s csúfot űzött a kihallgatásból. Különösen nevetségesnek találta az angol követ lelkesedését Mária-Terézia iránt s azt tette hozzá: »Azt hiszik, hogy mindjárt beleszeretek Mária Teréziába s koronákat adok neki a helyett, hogy elvennék tőle.«

De ne higyjük azt, hogy Frigyes ezt csak a haragtól elkapta cselekedte. Tudott ő magán uralkodni, de látta, hogy ily alapon megalkudni nem lehet, tehát nem tartotta érdemesnek, hogy hiábanvaló alkudozásokkal raboltassa el idejét.

Mária-Terézia Frigyes iránti elfogultságában nem sokat bánta a visszautasítást. Inkább hajlandó volt volna a bajor választófejedelemnek átengedni Toscanat, Milanot vagy Németalföldet. Ez iránt írt is Amália özvegycsászárné közvetítésével unokatestvérének, a bajor választó-fejedelemlének, ez azonban azt válaszolta, hogy jelenleg nem járhat közben férjénél.

S ebben körülbelül igaza volt. Ekkor már átkeltek a francziák a Rajnán s elég gyorsan megtették az útát déli Németországon keresztül, ezt természetesen mindenki annak a jelének tartotta, hogy Franciaország egészen komolyan fog a dologhoz. Fleury bibornok sajátkezű levelében tudatta azt a nagyherczeggel; Mária-Teréziára oly nagy hatással volt, hogy kétségbe esve kiáltott fel: »Minden el van veszve.« Svédország megkezdte Oroszországgal a háborút, a mi az éjszaki szövetségre való reményt tette semmivé, az angol király pedig, mint hannoveri választó fejedelem, késznek nyilatkozott a választó gyűlésen a bajor választó-fejedelemlre szavazni Hannover semlegessége fejében. Igaz, hogy hangsúlyozva volt, hogy csak Hannover lép erre az egyességre s nem egyszersmind Anglia is, mindazonáltal ebből már látható volt, hogy Mária Teréziát, ha igazán nagygyá lesz a veszedeleni, még leghatalmasabb és eddigi politikája szerint legőszintébb szövetségese is elhagyja. Belle-Isle a biztos dicsőség reménységében oly Lajos napot tartott, hogy háromszáz-ezer frankba került, hadd lássák a németek a maga egész fényében a franczia udvari szokást.

III.

Valóban úgy állott a dolog, hogy nem költői frázis, de rideg való volt, mikor a királyné azt mondá a magyar rendeknek, hogy

»mindenektől el van hagyatva.« Az osztrák-német tartományok lakossága is, a mely eddigelé minden bajor izgatás mellett csöndesen viselte magát, kezdett az uralkodóház iránt ellenséges magatartást tanúsítani. A királynő ügyének el kellett veszni, ha csak oly tényezőt nem sikerül érdekében érvényesíteni, a mely eddigelé nem szokott szerepelni. A sors úgy hozta, hogy csakugyan akadt ily tényező és pedig a Habsburgház azon országában, a mely eddigelé inkább annak ellenségei, mint barátai javára szokta a mérleget lenyomni: Magyarország. Mária-Terézia politikai érzékének kitűnő bizonyossága, hogy ezt fel tudta találni.

Hazánkról ez időben sem lehetett azt mondani, hogy valami nagyon meg lett volna elégedve a kormánnyal. De az utóbbi évtizedek alatt igen megnövekedett az uralkodóház iránti ragaszkodás: a nemzetben szinte meggyökerezett az a hit, hogy a sors bennünket a Habsburgokkal örökre összekötött s ebből következett az, hogy a nemzet immár abban a meggyőződésben volt, hogy nekünk érdekeinket nem a Habsburgház ellenére, hanem azzal karöltve, sőt az által kell érvényesítenünk. Ezen felül a magyar nemzet valóban megalázónak tekintette volna magára nézve, ha neki idegen hatalmak tukmálnak a fejére királyt, végül Magyarország sokkal nagyobb ország vala, semhogy ne kellett volna arról gondolkodni, hogy vajjon nem lesz-e azon más kombináció, a melybe Mária-Terézia bukásával juthat, reá nézve lényegesen kedvezőtlenebb. E különböző okok összehatása volt az, a mely a magyarokat arra bírta, hogy a legcsekélyebb hajlandóságot sem tanúsítottak Rákóczy zászlajának újból megragadására. A magyarok politikája a fenforgó helyzettel szemben egész tiszta volt: készek voltak teljes erejükkel segítségére lenni Mária-Teréziának, de viszont megvárván, hogy az ennek elismeréseül belátja, hogy a Habsburgház hatalmának Magyarország képezi tulajdonképi alapját, s ennek következtében fölhagy azzal a politikával, a mely ennek elgyöngítésére, elernyesztésére törekedett, a helyett arra irányozza tevékenységét, hogy a magyar nemzet erejét, jelentőségét kifejtse, már csak azon okból is, mert a magyar nemzet ereje egyszersmind uralkodójáé is.

Ezen magyar fölfogásból természetesen következett az is, hogy Károly halála után a magyar országgyűlés oly kívánczalmakkal lépett föl, a melyek arra céloztak, hogy azon intézmények, a melyek a magyar alkotmánynak nemcsak szellemével, de betűjével is ellenkezően, nemzetünk ereje, cselekvési képessége megbénítására voltak létrehozva, olyanokkal helyettesíttessenek, a melyek alkotmányunknak és érdekeinknek megfelelőek.

De ebből a fölfogásból következett az is, hogy a nemzet kész volt az uralkodóház érdekében egész erejét latba vetni, mint

arról a világhírűvé vált szeptember 11-e tön tanúságot, a mikor a magyar rendek legnagyobb készséggei óriási eszközöket ajánlottak föl uralkodójuk segítségére.

Ez az esemény volt az, a mely Mária-Terézia örökösödésének kérdését eldöntötte. A magyarok 80—100,000 embere s annak megfelelő minden költsége mellett is képzelhető volt, hogy vesztés lesz a háború s épen úgy mint a nemrégiben befejezett »lengyel örökösödési háború« tetemes veszteségekkel fog járni Mária-Teréziára nézve, a mint hogy ez abban az esetben, ha Franciaország oly erővel és buzgalommal lép fel, a melyet tőle megvárni lehetett, aligha lett volna elkerülhető. Amde úgy anyagi, mint erkölcsi ereje, a mely elragadta az uralkodóház többi alattvalóit s az azzal némileg rokonszenvező népeket, sőt sokszor még ellenségeit is, biztosíték volt arra, hogy örökségből kiforgatása lehetetlen. Ez az oka annak, hogy az osztrák örökösödési háborúnak legfontosabb eseménye az volt, mikor Magyarország késznek nyilatkozott Mária-Terézia ügyének fölkarolására.

Sajnos, hogy Broglie herczeg derék művének az a része, a mely ennek a kérdésnek van szentelve, teljességgel nem felel meg a kívánalmaknak. Nem is annyira azt lehet róla mondani, hogy hemzseg a hibáktól, mint azt, hogy teljességgel hamis az a kép, a melyet a magyar dolgokról ad. Szerzőn sajnálatosan érezhető a francia művelt osztálynak mondhatni hírhedetté vált járatlansága idegen ügyekben. Ő annyira nem ismeri viszonyainkat, hogy még arról sincs fogalma, hogy a magyar nemzet valamely külön álló egész, különben hogy nevezné a német Arnelhet »chroniqueur hongrois«-nak?

Szerzőn megtanítja a francia közönséget arra, hogy a magyar alkotmánynak még ekkor is része volt az ellenállási jog s az csak Mária-Terézia koronázási hitleveléből hagyatott ki. Elmondja, hogy ezen ellenállási jog alapján »Rákóczy Ferencz a félig gavallér, félig tribun Pozsonyban húsz éven át valóságos köztársaságot rendezett be és tartott fenn teljes lázadásban Béccsel szemben.« Magyarországot oly országnak képzi, hogy az ide jövetelre valódi hősies elszántság kellett az uralkodónak. Kétszer is elmondja azt, egyik helyt ily szavakkal: »Többen azok közül, a kik látták, mint útatik a bátor lelkű fejedelemasszony azon akkor még félbarbárnak tekintett országba, azt hitték, hogy nem kerüli ki ama veszélyeket, a melyeket elindult kihívni.«

Szerző meglátszik, hogy oly országból való, a melynek nincs alkotmányos múltja. Nem érti meg azt a nemzetet, a mely hí ugyan uralkodójához, de azért határozottan megköveteli a maga jogát. A magyar rendeknek minden, az alkotmányból szükségkép származó tényéből dinasztia-ellenességet, sőt egyenesen köztársá-

sági törekvéseket vél kimagyarázhatni. Ezen érzék hiányából származik az, hogy a magyaroknak előadtuk loyális eljárásában lovatlanságot keres, a közös veszedelem rút fölhasználását. A magyar viszonyokban való járatlansága következtében nem tudja, hogy Magyarország törvény és jog szerint teljesen független állam volt, a melynek a Habsburgház többi országaihoz semmi egyéb köze nincs, mint a közös uralkodó s az abból szükségkép származó védelmi és támadó szövetség, ezért emlegeti Rákóczi után a »császári« hatalom helyreálltát, ezért képzei, hogy a magyarok oly újításokra törekedtek, a melyek a bécsi központi hatalomnak (*pouvoir central résidant à Vienne*) csak névleges felsőséget engednek. Bizony nagy hálára kötelezné mind Magyarország, mind Ausztria történetíróit, ha megismertetné őket ezen legendai »központi hatalommal.« Mily fölfogás az, midőn azt mondja, hogy Mária-Terézia »gracieusement« nagy engedményeket tett s hogy az ilykép létrejött hetven czikk képezte több mint egy századon át a magyar monarchia chartáját.

SZALAY JÓZSEF.

TÁRCSA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A JUN. 7-ÉN tartott választmányi ülés határozata alapján a kirándulás napjának meghatározása végett jun. 26-án rendkívüli választmányi ülés tartatott, b. Kemény Gábor másodelnök elnöklete alatt.

Elnök üdvözlőlvén a megjelent tagokat, megnyitja a rendkívüli választmányi gyűlést s felhívja a titkárt, hogy a kirándulás ügyében Sopron-megye által küldött átiratot olvassa fel.

A kérdéses, május 26-án 4791. sz. a. kelt átiratot felolvassa a titkár. Ebben a megye felhívja a társulatot, hogy f. é. Sopron városába teendő kirándulása alkalmából tegye kutatásai tárgyává a megyei levéltárt, valamint a megye különböző részein szétszórt családi levéltárakat is; egyszersmind igéri, hogy az elsőt a társulat rendelkezésére bocsátja s az utóbbiak összeszerzése felől pedig gondoskodni fog. A Társ. köszönettel fogadja Sopron-megye közönségének ezen előzékenységét s a magyar történetírás iránt mutatott érdeklődését és azt igyekezni is fog azt a hazai történetírás javára lehetőleg felhasználni.

Miután azonban Ipolyi Arnold püspök s társulati elnök egyéb nemű hivatalos elfoglaltságai miatt a Társ. ez idei kirándulásában részt nem vehet, a választmány fölkéri b. Kemény Gábor másodelnök urat, hogy a f. évi kirándulás vezetését legyen szíves elfogadni.

Báró Kemény Gábor kijelenti, hogy a Társ. céljainak előmozdítását mindig és minden körülmények közt elnöki és hazafiúi kötelességének tekinti s a mennyiben egy miniszter gyakran véletlen és ki nem számítható események által lehet gátolva, szívesen fogja a Társ. ez idei kirándulását vezetni. Azonban megjegyzi, hogy hivatalos teendői ezt aug. 22. előtt lehetetlenné tennék. Ha tehát a Társ. ezen határnapot elfogadja, kész lesz a vezetést elvállalni.

A Társ. örömmel fogadja másodelnökének ezen kijelentését s a kirándulás határnapját aug. 22-re s az azt követő napokra tűzi ki, meg-

jegyezvén, hogy a kirándulás bezárásának határnapjáról véglegesen a helyszínén fog határozni, a szerént, a mint a feldolgozandó anyaggal elkészülhet.

Ennek alapján határozatba ment, hogy az előleges értekezlet aug. 20. d. u. 5-kor fog az akadémiai kör helyiségében megtartatni, 21-én d. u. lesz az elindulás gőzhajóval Győrig, onnan vasuton Sopronig, aug. 22-én a sopron-megyei és városi bizottsággal közösen megállapítandó órában a közgyűlés fog megtartatni. Sopron-megye közönsége meg fog kerestetni, hogy saját kobelében, úgymint a város, alakítson bizottságot, mely a levéltárak összegyűjtéséről s a kirándulási programjáról gondoskodik s tegye magát a Társ. titkári hivatalával érintkezésbe.

A közgyűlés tárgyai lesznek:

a) Elnöki megnyitó.

b) Nagy Imre v. t. felolvasása Sopron városa történetéből.

c) Henszlmann Imre bemutatja és magyarázza Sopron városa templomait régészeti szempontból.

Évdíjas tagnak felvétettet: *Takács L.* gyógyszerész, Trencsén, (aj. a titkár); *Wittinger Antal*, Kőszeg, (aj. Chernel K.) *Matavovszky Béla*, (aj. Szádeczky L.)

Titkár tekintve, hogy a folyó ügyek közül semmi fontosabb elintézni való nem maradt fenn, hogy Abafi Lajos bejelentett felolvasása octóberre is halasztható s hogy jun. végével minden társulat s az akadémia s bezárta első félévi működését, indítványozza, hogy ezen megtartott vál. gyűlést tekintse júl. havi rendes gyűlésének s határozza el, hogy kivételesen f. évi júliushan nem fog vál. gyűlést tartani.

A válaszmány a titkár által felhozott okok tekintetbe vételével elhatározza, hogy e. i. július hóban nem tart vál. gyűlést.

Ezzel elnök feloszlatja a rendkívüli vál. gyűlést.

A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT F. 1883. ÉVI KIRÁNDULÁSA.

Társulatunk az idén Sopron városába és esetleg Sopron-vármegyébe ránduland. Társulatunk válaszmánya folyó junius 26-iki ülésében a kirándulás napját aug. 22-ére határozta.

Oly formán, hogy:

aug. 20-án az Akadémia olvasóköri helyiségében az előleges értekezlet fog megtartatni,

aug. 21-én este gőzhajóval lesz az indulás,

aug. 22-én reggel megérkezés Sopronba s még az nap az ünne-
pélyes közgyűlés.

A t. város és illetőleg a vármegye kebelében előkészítő bizottságo-
kat alakítand és jogosult a remény, hogy úgy a gazdag levéltárral ren-
delkező városban, valamint a levéltárakkal bíró s nagy szerepű főnemesi
és nemesi családokban bővelkedő vármegyében társulatunk e 12-ik kirán-
dúlása gazdag eredményeket fog felmutathatni.

Felhívjuk tehát társulatunk közreműködni akaró tagjait, hogy az
alább olvasható módozatok mellett e kirándulásban részvételre mennél
számosabban jelentkezni szíveskedjenek a titkári hivatalnál, mely kész-
séggel szolgál a szükséges felvilágosításokkal.

Tudnivalók e részben:

I. A kirándulásban résztvenni a társulat minden tagjának jogában
áll, — a mennyiben az eszközrendő tudományos búvárlatokban *munkás
közreműködésüket* a társulat céljaira följánlják. (Alapszabályok 32. §-a.)

II. Jelentkezni lehet a kirándulásban leendő részvételre *június
15-től július 15-ig bezárólag*, azontúl jelentkezést *semmi szín alatt* nem fogad-
hat el a titkári hivatal.

III. A bejelentést levelező lapon kérjük eszközöltetni, mely a tit-
kári hivatalhoz (Budapest, IV. Egyetemi könyvtár) intézendő. Világosan
kiteendő, hogy az illető társulati tag melyik állomásról indul s hová
kivánja a mérsékelt árú vasúti jegyet küldetni. A jegyek bérmentetlenül
küldetnek szét, legkésőbb aug. 15-ig. Oly esetben, mikor a bejelentés
homályos, vagy érthetetlen, a titkári hivatal felelősséget nem vállal.

IV. A kirándulási szabályzat 6. pontja értelmében tíz tag már
kötelezte magát a kirándulásban való részvételre.

BARÓ KEMÉNY GÁBOR
másodelnök.

SZILÁGYI SÁNDOR
titkár.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

A M. TUDOMÁNYOS AKADEMIA f. évi nagygyűlésén következő pályáza-
tokat hirdetett történeti és irodalom tört. művekre:

1.

Adassék elő a magyarországi iskolák története és a magyarországi
ifjak külföldi iskolázása a XVII. században.

Jutalma a Gorove alapítványból 100 arany. Határnap 1884.
december 31. A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

2.

Kívántatik a magyarországi Pálos-rend története, a mohácsi vészig.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 600 forint. Határnap 1884. december 31. A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

Kívántatik egy magyarországi kath. főpapnak, a ki hazánk politikai eseményeire is jelentékenyebb befolyást gyakorolt, önálló forrástá-núlmányok alapján írt életrajza.

Jutalma Fraknói Vilmos r. t. adományából 100 arany. Határnap 1884. december 31. A jutalom csak absolut becsű munkának adatik ki. A jutalmazott mű szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Kívántatik a magyar hírlapirodalom története, kezdettől (1780.) fogva 1867-ig, tekintettel a politikai eszmék és pártok fejlődésére.

Jutalma az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársaság-adományából száz arany. Ezen föladat megoldására az Akadémia nyílt pályázatot hirdet. A pályázni kívánók fölhívatnak, hogy a munka tervrajzát, a kidolgozásra vonatkozó ajánlatot, ha lehetséges, némi mutatvánnyal 1883. december 31-ig küldjék be.

5.

Kazinczy Ferencz élete és munkái.

Jutalma a Lukács-alapítványból 1000 forint. Ezen föladat megoldására az Akadémia nyílt pályázatot hirdet. A pályázni kívánók fölhívatnak, hogy a munka tervrajzát, a kidolgozásra vonatkozó ajánlatot, s ha lehetséges, némi mutatvánnyal 1884. márt. 31-ig küldjék be.

6.

Kölcsey élete és munkái. Jutalma a Lévy-alapítványból 500 forint. Határnap 1883. december 31.

A jutalom csak önálló tudományos becsesel bíró munkának adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

— A FOLYÓ ÉVI MÁJUSI nagygyűlés döntött a beérkezett pályaművek sorsa felett is. Három pályakérdés volt kitűzve történeti munkára, de mind a három pályázat eredménytelen maradt.

1. A herezeg Czartoriszky László adományából kitűzött pályakérdésre (Kíváncsi azon politikai és kulturai befolyás ismertetése és jellemzése, melyet a magyar és lengyel nemzet egymásra gyakorolt) egy pályamunka érkezett be. Szerző a kérdést nem fogta fel helyesen, habár a két nemzet külső érintkezéseinek némely mozzanatait szorgalmas kútfő-tanulmány alapján érdekesen tárgyalja, de a két nemzet politikai és kulturai kölcsönös befolyását nem mutatta ki, s azon nemzetközi jelenségeket, melyek a XVI. század kezdetétől fogva figyelemreméltók, teljesen mellőzte. A jutalom nem adatott ki.

2. Az Oltványi-alapítványból kihirdetett feladatra (A Pálosrend története) egy pályamunka érkezett be, melynek forrástanulmányokon és levéltári kutatáson alapuló becses részletei vannak; mivel azonban szerző a munkának csak töredékét nyújtotta be, a II. osztály a kitűzött feladatot nem tekinthette megoldottnak. A jutalom nem adatott ki, dacára, hogy a bírálók egészben véve kedvezőleg nyilatkoztak a munka beküldött részletéről, s hogy a szerzőnek alkalma legyen félbemaradt művét kidolgozni, a pályakérdést újra kitűzték.

2. Péczely József alapítványából a következő jutalomkérdés volt kihirdetve: »Adassék elő Bosznia története a magyar fenhatóság alatt.« A beérkezett két pályamunka a bírálók egyhangú véleménye szerint, a régibb történeti irodalom forrásmunkáinak felhasználására szorítkozik az újabb történeti források, különösen a délszláv történeti irodalom eredményeit teljesen ignorálja.

— Az AKADÉMIA MÁSODIK OSZTÁLYA, dacára hogy egy rendes és egy tiszteleti hely üresedésben van, e székek betöltésére nem tett javaslatot. Ellenben hat levelező tagot ajánlott, kiket a nagy gyűlés meg is választott. Ezek:

Csontos János, a N. Múzeum könyvtárának segédőre, a magyar bibliographia művelője.

Kőváry László, számos történeti munka szerzője.

Dr. Thallóczy Lajos, orsz. levéltári fogalmazó, történetíró.

Br. Nyáry Jenő, a régészeti társulat másodelnöke, az őstörténeti régiségtudomány művelője.

Dr. Láng Lajos, budapesti egyetemi tanár, nemzetgazdasági író.

Dr. Pulszky Károly, az orsz. képtár őre, a műtörténet és régiség-tudomány művelője.

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

HEGEDÜS KANDID LAJOS.

(Szül. 1831, † 1883.)

Közművelődési érdekeinket s közvetve Társulatunkat érzékeny veszteség érte — Hegedüs K. Lajos vál. tagtársunk halála által.

Ritka emberben egyesült annyi alapos ismeret oly igazi szívjósággal, minden nemesnek és szépnek bálványozása oly puritán egyszerűséggel, annyi munkaerő oly önzetlenséggel párosulva.

Sokáig fogjuk érezni, hogy nem vagy köztünk.

SIT TIBI TERRA LEVIS.

— HORVÁT ÁRPÁD diplomaticai jegyzeteinek második füzeté »A diplomaticai írástan alapvonalai« az Eggenberger-féle könyvkereskedésben megjelent. Midőn a múlt év végén e munka sajtó alá adását jeleztük, tartalmát ismertettük — e helyen — miután könyvészeti rovatunk tüzetes ismertetését hozza, elégnek tartjuk egyszerűen jelenteni megjelenését, csak azt emelve ki, hogy szerző művében mindent, mi tárgyára tartozó legújabbban megjelent, felhasznált. Az egész munka tíz ívre terjed. E kötethez van csatolva a Schönnemann-féle »Elementar-Alphabet« zincographiai hasonmásai s kiegészíti azt az Oklevél-hasonmások gyűjteményének 26 facsimile rézmetszetű táblája. Ez által a munka rendkívül sokat nyer használhatóságában: mondhatni magántanulásra is alkalmassá lesz. E hasonmások az eredetiek természeti nagyságát is visszaadják: első Sz.-István 1001-iki, diplomája, utolsó Eugen pápának 1433-iki bullája. Maga a hasonmás gyűjtemény igen kevés példányban van nyomva, s így, a ki meg akarja szerezni, siessen, hogy megszerezhesse. Árát a kiadók rendkívül olcsóra 5 frtra szabták, hogy széles körben is megszerezhető legyen. (A külföldi sokkal kisebb facsimile gyűjtemények ára 20—60 frt közt váltakozik.) A clerus legáldásosabb működésének emlékei levén ezek, nem kételkedünk, hogy annak mai tagjai igyekezni fognak e művet megszerezni. De a levéltárakra, könyvtárakra nézve is nélkülözhetetlen e munka. Hogy elkeljen, azért is óhajtanónak tartjuk, mert szerző, előszavában attól tette függővé, hogy jegyzetei harmadik részét, a »Kortan«-t kiadja.

— A Vatikáni Okirattár. A magyar főpapok költségén megindítandó Vatikáni Okirattár tárgyában a szerkesztő bizottság Ipolyi Arnold beszterczebányai püspök elnöklete alatt május 18-án ülést tartott, a melyben Esztergomból Dankó József prelátus és Knauz Nándor apátkanonok is részt vettek. Minthogy a vatikáni levéltárban eszközölt másolások már annyira haladtak, hogy a nyomtatást legközelebb meg lehet kezdeni, a szerkesztés és kiadás részletei állapították meg. A várlalat két sorozatban fog közrebocsáttatni. Az első okleveleket, a másik nuntiusi jelentéseket fog tartalmazni. Mindkét sorozatból egyszerre fog egy-egy kötet sajtó alá menni. Az egyik a Gentilis bíbornok magyarországi követtségére vonatkozó okiratokat (1308—1311), a másik Burgio és Campeggio nuntiusok jelentéseit (1524—26) foglalja magában. Minden kötetet kimerítő bevezetés előz meg magyar és latin nyelven. A munka negyedrébten díszes kiállításban fog Budapesten nyomatni. Mindkét kötet megjelenése az év végére várható.

— A MÜNCHENI UDV. KÖNYVTÁR igazgatójának Halmnak rendkívül gazdag gyűjteményét árverezték május hó végén Lipcsében. A gyűjteményben 30 drb kiváló fontosságú, magyar történetre vonatkozó levél is volt. A közlött tartalom mutatta, hogy ezek nagy fontosságú államiratok lehetnek s Pulszky Ferencz intézkedett, hogy ezek az árverésen a N. M. számára megszereztesse. Épen abban az időben, midőn Pulszky Benndorffal Dévára ment, kapta Csontos táviratát, hogy a gyűjtemény megszereztetett. Volt alkalmunk a valóban nagybecsű államiratokat megtekintetni, semmi kétség, hogy azok Erdélyből kerültek ki, egyiken Bethlen Gábor terjedelmes, de kelet nélküli levelén, az évszámot gr. Kemény József kezétől láttuk följegyezve. Van egy pár levél Esterházytól Bethlenhez s Pázmánynak egy sajátkezű igen szép levele, hasonló Bethlenhez. 25 Rákóczy portai alkudozásaira vonatkozik. Keltek ezek az 1632—1647 közti időben s részint Rákóczyhoz, részint Rákóczytól írt levelek. Nagyfontosságúak az 1636-iki eseményeket kiegészítő iratok, Tholdalaghi levelei 1639-ből s Rákóczy egy sajátkezű titkos utasítása Tholdalaghihoz, nagyrészen titkos jegyekkel írva. E gyűjtemény bámulatos szépen egészíti ki azt, mely hajdan a fejeérvári káptalanban őriztetett s mely ma az országos levéltár egyik kincsét teszi s melynek közlése a Történelmi Tárbán van megkezdve.

— RÁTH MÓR kiadta a második pályaművet is, melyet a M. Tudom. Akadémia a múlt évi pályázatok alkalmával kitüntetett, a dr.

Márki Sándorét, ki a folyó évben is nyert egy pályadíjat a Bay Ilona által kitűzöttet. Dicsérettel jutalmazott művének czíme »Dósa György és forradalma.« Kiállításra, mint minden munkáé, melyet Ráth ad ki, igen díszes. A 14 ívre terjedő monographiát szerző atyjának ajánlotta. Dósa forradalma olyan tárgy, mely igen érdekelheti a közönséget. Szerző nagy szorgalommal gyűjtött össze minden szétszórt adatot, mely arra vonatkozik, s azokat igen élvezhető módon tudta összeolvasztani. Írálya szép és világos s ha felfogásával nem mindenütt érthetünk is egyet, szorgalmáról s kritikájáról csak méltánnyal szólhatunk. Rendes rovatunkban vissza fogunk térni e munkára.

— A JÁSZÓVÁRI PRÉMONTREI KANONOKREND folyó évi Névtárában egy becses monographia foglaltatik *Nátafalusy* Kornélról Társulatunk választmányi tagjától. Ez a jászai prépostok életrajzai 1553-ig. Biztosra vehetjük, hogy ez egy nagy munkának, a jászóvári prépostság történetének töredéke, melyen szerző, mint e közlemény mutatja, már hosszabb idő óta dolgozik. Nemcsak a nyomtatásban megjelent irodalmat, hanem a levéltárakban szétszórt adatokat is felhasználta szerző. Nagy szorgalommal valóban igen sok adatot gyűjtött össze. Folytatását valószínűleg a következő évi Névtárak fogják hozni s bizonyynyal szerző a rend belső szellemi életére is ki fog terjeszkedni. De az ily Névtárak nehezen lévén hozzá férhetők, igen óhajtható volna, hogy szerző azokat összegyűjtve, egy egész monographiában közzé tegye.

— THALY KÁLMÁN két kiadást ért művéről »II. Rákóczi Ferencz ifjúsága«-ról Krones kitűnő német történetíró és tagtársunk a *Sybel-féle »Hist. Zeitschrift«*-ban ismertetést közöl.

— A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI MUZEUM-EGYLET kiadta negyedik évkönyvét igen gazdag és érdekes tartalommal. Szerkeszté Stöhr Antal titkár. Négy történeti s két természetrajzi értekezés van benne. Roeszler István a jogakadémia könyvtárát s annak valóban becses kincseit ismereti. Néhai *Tutkó* József hagyatékából Kassa pecsétjei közzétetnek: ehhez 6 pecsét és címer csinos színrajza van mellékelve 4 táblán. Dragóner Béla Kassa városa ltarából 1247—1382 közti időből tizenegy okirat másolatát közli, Tóth Lőrincz pedig a muzeum okmánytárából mutat be 10 darabot — óhajtható, hogy mind két közlés a jövő évi évkönyvben folytattassék. A mint mi értesültünk a nagy eseményekben gazdag Kassa városa monographiájával egy történetírónk máris foglalkozik. A kötetet hivatalos közlések zárják be.

— *TURUL*. Megjelent a magyar heraldikai és genealogiai társaság folyóiratának a *Turul*-nak első száma. Örömmel üdvözljük irodalmunk ezen új jelenségét, mert kétségtelen őrült tölt be, organumot szerezvén a történelem segédtudományainak, a melynek művelése minden rokon voltuk mellett sem képezheti a »Századok« feladatát. A mi az új folyóirat külső megjelenését illeti egészben véve becsületére válik mind a kiadó társaságnak, mind a kiállító Franklin irodalmi intézetnek, de levon belőle az a körülmény, hogy hasábosan van szedve (a mi negyedréti kiadványnál is elkerülhető), még inkább pedig, hogy összehajtva küldetik szét. A folyóirat szerkesztői b. Nyáry Albert és Fejérpataky László. Körülöttük munkatársak gyanánt a történelem segédtudományai művelőinek egész sora csoportosul. Az első számban két programszerű czikk van b. Radvanszky Bélától és Nagy Ivántól. Genealogiai tanulmányok vannak: Szopori Nagy Imrétől és Nagy Ivántól, az első a Cziráky, az utóbbi a Losonczy és Bánffy családok leszármazását tárgyalva azzal az alapossággal és a legapróbb részletekig menő tanulmánnyal, a melyet e tudósoknál már megszoktunk. Igen érdekes Nagy Gyula cikke a »turul«-ról, a melyben kimutatja, hogy tévednek azok a kik azt hiszik, hogy a turul szó hibás olvasáson alapúl, fölhozza annak megletelét a rokon nyelvekben, továbbá a hazai családok neveiben. S hogy a folyóirat Turul nevet nyert, az egyenesen e czikk felolvasásának hatása alatt történt: ugyanis akkor midőn az felolvasatott határozta el a társaság, hogy folyóiratának címe a legrégibb magyar nemzeti címer alak neve Turul legyen. Szalay József »Magyar levéltárszöktetés« czímalatt válaszol az »Archivalische Zeitschrift« hason című cikkére, a melyben Löher lapja a gyula-fehérvári és kolos-monostori országos levéltáraknak a magyar országos levéltárba kebelezését támadja meg. Szerző kimutatja, hogy a német folyóiratnak nemcsak igaza nincs, de még a maga szempontjából sem jó hiszemű, hanem csak arra van számítva, hogy a magyar viszonyokat nem ismerő német közönséget félrevezesse, olykép tüntetvén fel, mintha a levéltáraknak Budapestre hozatala a szászok elleni támadás volna. A könyvismertetések rovatában Fejérpataky László a gróf Károlyi család okmánytárát essay-é dolgozva bírálatosan ismerteti. Vannak még heraldikai, genealogiai és sphragisticai érdekes cikkek Majláth Béla, b. Nyáry Albert, (hozzá mellékelve a mellétei Baróczy család címere sikerült színnyomatban), Némethy Lajos, Keveházi, Doby, Dedk Farkas és Szinva tollából. A sikerült füzetet vegyes apróbb közlemények zárják

be. Kívánjuk, hogy a »Turul« úgy folytassa, a hogy kezdte, akkor lényeges szolgálatot fog tenni történelmünk irodalmának.

— STAMPFEL KÁROLY pozsonyi kiadó vállalatából: a »Magyar Helikon«-ból közelebből négy füzet, a 11—14 jelent meg, következő tartalommal: Tompa Mihály Dr. Ferenczy Józseftől, Csokonai Vitéz Mihály Dr. Badics Ferencztől, Garay János Dr. Ferenczy Józseftől és Kazinczy Ferencz Andrásy Jenőtől. Minden életrajz szakember tollából kerülvén ki, irodalmi értékkel is bír — ezenkívül mindenik csinos képekkel van illusztrálva.

— MAGYAR TÖRTÉNELMI FÖLJEGYZÉSEKET találunk jelezve a »Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Alterthumskunde« 1882. évi 3-ik füzetében. A bautzeni városi könyvtárból közli tartalomjegyzékét egy a reformatió korából származó kéziratnak. Ebből a magyar történetre vonatkoznak 1541-ből a következők:

108—109. l. A magyar követek kérelme a regensburgi országgyűlésen a török elleni segítségért.

110—111. l. A birodalmi rendek véleménye a töröksegély felől.

113—117. Egyik magyar követ intéző szónoklata a török segély dolgában.

154—156. l. Egyebek közt 1540 dec. 13-ról: Hírek a törökök mozgalmairól Magyarországon és a velenczések tárgyalásáról a törökkel. (A fent id. N Archiv stb. 179 és 182 lapján)

— DEGRÉ ALAJOS Peiffer Ferdinánd kiadásában közzétette Emlékjegyzeteit két kötetben. Igen élvezetes és mulattató olvasmány, mely azon felül becses kortörténeti munka is.

— Az 1683-ÍK ÉVNEK, Bécs felszabadításának kétszázados évfordulójára néhány történelmi munka jelent meg, melyek közt a közös hadügyministerium levéltára által kiadott: »Das Kriegs-jahr 1683« (mely a levéltár Mittheilungeneinek ez évi 2. 3-ik füzetét teszi) kiváló helyet foglal el. Mind e munkákat összefoglalva fogjuk ismertetni.

— »LES CHRONIQUEURS DE L'HISTOIRE DE FRANCE« cím alatt egy nagyobb irodalmi vállalat első kötetét vesszük. De Wittné asszony, Guizotnak leánya, maga is kitűnő író s atyja utolsó munkájának folytatója állította azt össze. Wittné alaposan ismeri Franciaország történetének forrásait és műemlékeit, írni jól tud: szóval teljesen alkalmas e merész conceptio kivitelére. Ő ugyanis összeállította a francia történetet a francia krónikákból, illusztrálta azt az egykori műemlékek s a legelismertebb újabb compositiok hasonmásaival — részint fametszetekben,

részint művészi szífunyomatokban. Adja azt jó francia fordításban, mit az egykorúak mondtak, s ezt viszont az egykorúak emlékeivel illusztrálta. Érezzük az egykorú írók közvetlenségét, tévedéseikkel s előítéletekkel, de lelkesedésekkel s naivságokkal. Becsesebb olvasmányt adhatnak kiválóbb szellemek — de érdekesebbet megragadóbbat nem, visszavetünk egészen abba a régi korba. Wittné az első kötetben a Gregoire de Tourstól Guillome de Tyre-ig terjedő forrásokat használta fel. Mit sem változtatott rajtuk — csak kihagyta a dologhoz nem tartozó kitéréseket s összefűzte a kiválasztott anyagot, olyképen, hogy azok egygyé olvadtak össze. Talán nálunk is lehetne valami hasonlót kezdeni; — az Árpád-korszakot úgy is bírjuk jó fordításban, a többieket pedig el lehetne e célra készíttetni. Érdekes ránk nézve Matthieu d'Edesse elbeszélése az első keresztes háborúnak azon episódjáról midőn Gauthier sans Avoir (Walther Habenichts) Kálmán király által fogadtatott. A jelenet egy képpel is van illusztrálva, mely e fogadtatást ábrázolja, midőn Gauthier térdet hajt Kálmán előtt. A kép a francia arzenálban (5089. sz. a.) őrzött codexből van véve.

— A KRAKÓI TUD. AKADEMIA TÖRTÉNELMI KIADVÁNYAIBÓL újabban megjelent kötetek fekszenek előttünk. Az Akadémia történelmi kiadványai két nagy cyclusba sorakoznak: az első a *középkori tört. emlékek* (Monumenta medii aevi historica); a második az új-kori (Acta historica res gestas Poloniae illustrantia 1507—1795). A középkori tört. emlékek sorozatában újabban megjelent: *Krakó város oklevéltárának* II. kötete (Codex diplomaticus civitatis Cracoviensis), melynek I. kötetét a Századok 1882. évf. 74 lapján Szádeczky Lajos ismertette. Ez újabb, kötet 1386 és 1505 évek között mintegy 623 oklevelet tartalmaz, melyek közül ha nem is annyi mint az I. kötetben — nem egy a magyar történelemre is vonatkozik. Míg az I. kötet a magyar és lengyel kereskedés történetére vet érdekes világot (Nagy Lajos, és Zsigmond a kereskedést szabályozó okleveleit tartalmazván); addig e II. kötet inkább Krakó város beléletét tárja elénk a XIV. és XV. században, a mennyiben a legrégibb városi statutumokat czéhszabályokat s a városi számadásokat stb. közli. Ezt is mint az I. kötetet Dr. Piekosinski Ferencz szerkesztette. Ugyancsak a középkori tört. emlékekből megjelent: *Vitold lithván nagyherceg oklevéltára* 1376—1430 (Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithvaniae) összegyűjtötte Dr. Prochaska Antal a lembergi levéltár tisztviselője. — A hatalmas kötet (4-edr. CXVI + 1113 lap) összesen 1507

oklevelet tartalmaz. Minket annyiban érdekel, a mennyiben Nagy-Lajos és Zsigmond király számos oklevelét közli, melyek a lengyelekkel való szoros érintkezést élénken előtűntetik — egy félszázadon keresztül. Az új-kori cyklusból megjelent: *Szobyeszki János oklevéltárának* II. kötete a francia külügyministeri levéltárból összegyűjtve az 1677—1679 évek-ből (*Acta quae in archivio ministerii exterarum Gallici et Joannis III regnum illustrandum spectant, continens ab anno 1677. ad annum 1679. Tom. II.*) melynek I. kötetét Deák Farkas ismertette a »Századok« 1881. évf. 162 és 234 lapjain. Ezt is mint az I. kötetet Dr. *Waliszewski* Kázmér szerkesztette. Nem kevésbé érdekes ez is a magyar történelemre miként az I. kötet; a lengyeleket pedig kétszeresen érdekli, most, mikor éppen utolsó nagy nemzeti királyuk emlékünnepeit készülnek megtartani. Magyar történetíróknak az illető korok tanulmányozása közben a krakói Akadémia kiadványai megbecsülhetlen szolgálatokat tehetnek.

— GINDELY ANTAL, Akadémiánk kültagja, ki a 30 éves háborúról nagy kiterjedésű monographiát kezdett meg, melyből 1622-ig már négy vaskos kötet látott világot — kidolgozta az egész háború történetét a nagy közönség számára s az igen díszes illusztrációkkal (arczképek, várak, csataraajok, egykorú metszetek után) három kötetben közzétette. A I. k. egészen a kidolgozott 4 kötet alapján halad; a más kettőben úgy szólva előlegezte levéltári kutatásainak eredményeit. S azok némely lényeges pontokban eltérnek az újabb kutatások eredményeitől is. Pl. Gindely Wallensteint árulónak tünteti fel — s éppen erre vonatkozólag Schebecktől egy újabb munka jelent meg, »Kinszky und Fouquier«, mely sok szellemmel vitatja, hogy az a Kinszky, ki Fouquier-val állítólag alkudozott, nem is létezett. Valószínűleg ez a kérdés, Wallenstein árulása is a történet egyik nyílt kérdése fog maradni. Különben Gindely munkáját a nagy közönség haszonnal és élvezettel fogja olvasni, s habár meg is látszik rajta, hogy túlnyomólag levéltári kutatások alapján van dolgozva, s e miatt bizonyos egyoldalúságtól nem ment, mégis jó képet nyújt e nevezetes küzdelem katonai és diplomáciai harcairól. Hogy a 3-ik kötetben előforduló számos új állításai hitelesek, azt elhiszszük neki eddigi irodalmi működése alapján — de végleg csak nagy műve elkészülte után fogunk ítélhetni.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— ANJOUKORI OKMÁNYTÁR III-ik kötet (1333—1339) szerk. Nagy Iván. Bpest, 1883. 8-adr. VI és 650 ll.

— A NAGYSZEBENI ÉS A SZÉKESFEHÉRVÁRI RÉGI TEMPLOM. Irták Reissenberger Lajos és Henszlmann Imre. Kiadja a M. Tud. Akadémia régészeti bizottsága. Bpest, 1883. ívrét 85 l., képekkel.

— A HÁZASSÁGKÖTÉS MAGYARORSZÁGON EGYHÁZI ÉS POLGÁRI JOG SZERINT, tekintettel törvényhozásunk feladatára. Irta Kováts Gyula. Bpest, 1883. 8-adr. VIII és 327 l. Ára 3 frt.

— A FELSZŐ-MAGYARORSZÁGI MUZEUM-EGYELET negyedik évkönyve. Az igazgató választmány megbízásából szerkesztette s közrebocsátotta Dr. Stöhr Antal, két táblával. Kassa, 1882. 8-adr. 159 l.

— A BÉKEPÁRT a magyar forradalomban. Válaszúl Irányi Dániel röpirattára. Irta Kováts Lajos, Budapest, 1883. 8-adr. 130 l. Ára 1 frt.

— VISSZAEMLEKEZÉSEIM. Irta Degré Alajos. Budapest, 1883. 8-adr. I. k. 180 l. II. k. 234 l.

— FRANCZIAORSZÁG magatartása II. József császárnak II. Frigyes porosz királylal történt találkozásaiival szemben. Kiadatlan források alapján írta Wertheimer Ede. Budapest, 1883. 8-adr. 34 l. (A Történet tudományi Értekezések X-ik kötetének X-ik szám.)

— DAS KRIEGSJAHR 1683. Nach Acten und andern authentischen Quellen dargestellt in der Abtheilung für Kriegsgeschichte des K. K. Kriags-Archivs. Mit sechs Tafeln, Wien, 1883. 340 l.

— GESCHICHTE DES DREISSIGJÄHRIGEN KRIEGES in drei Abtheilungen von Anton Gindely. Prag, 1882. 8-adr. — I. Abtheilung: Der böhmische Aufstand und seine Bestrafung 1618—1621. XII és 267 ll. — II. Abtheilung: Der niedersächsische, dänische und schwedische Krieg bis zum Tode Gustav Adolfs 1622—1632. VIII és 282 ll. — III. Der schwedische Krieg seit Gustav Adolfs Tode und der schwedisch-französische Krieg bis zum westfälischen Frieden 1632—1648, VII és 232 ll.

— KÖNIG SIGMUND UND DAS DEUTSCHE REICH von 1410 bis 1419 (1. Die Wahl Sigmunds), von L. Quidee. Göttingen, 1881. 8-adr. 54 l.

VÁRADI PÉTER KALOCSAI ÉRSEK ÉLETE.

1480—1501.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

VIII.

A visegrádi várban vette Vári Péter érsek, Mátyás váratlan halála megrendítő hírét, és onnan szemlélhette a gyászmenetet, mely a Dunán, Bécsből Budára kísérte a nagy király tetemét.

Néhány nappal utóbb, Corvin János herceghez a következő levelet intézte.

»Tégy velem jót, fenséges herceg — így ír — hogy viszont Isten veled is jót tegyen. A mi jót velem cselekszel, abból inkább Te reád fog haszon háromolni, mint reám. Isten és minden becsületes, igazmondó ember tudja, hogy álnokság és kétszínűség nélkül, híven és igazán szolgáltam nagynevű atyádnak, kinek a mint gyermeke vagy, úgy örököljed hatalmát és dicsőségét! Vajha inkább az én jóakarató tanácsaimra hallgatott volna, mint a hízelgők önző sugalmazásaira! Ez esetben én sem jutok az ellenségeim által vetett törökbe, és Te sem kényteleníttetnél most aggódva nézni a jövőndő elé. Jóságodtól és kegyelmességedtől várom, dicső herceg, visszahelyeztetésemet korábbi állapomba. Ezzel úgy le fogsz kötelezni, hogy később leszek az élettől megválni, mint a hála kötelességeiről megfeledkezni. Kézze-foghatólag föl fogod ismerni, hogy míg az én szolgálataim más elbánást érdemeltek; szerencsétlenségem okozói nem olyan érzelmeket tápláltak atyád és Te irántad, a milyen szavakat hordot-

tak ajkaikon. Adja Isten, hogy dicsteljesen legyőzhessed ellen-ségeidet!«¹⁾

A herceget Péter érsek régi vetélytársai környezték: Dóczy az egri, Pruisz a váradi és Bakocs a győri püspök. Ezek Mátyás haragját szították volt ellene, most tehát mivel boszújától tarthattak, ellenezték szabadonbocsátását. Ellenben János herceg rokonai, a Gerébek, befolyásukat az érsek javára érvényesítették.

Az ifjú herceg — kinek az erély és határozottság nem tar-tozott tulajdonságai közé — habozott. Végre, hogy a felelősséget magáról elhárítsa, titkon megegyezett a pápai követtel aziránt, hogy ez egyházi kiközösítéssel fenyegetve, követelje a főpap sza-bad lábra helyezését. Ekkor azután, május 8-ik napján, Budára hozatta, itt még egy ideig őrizet alatt tartotta, és csak két hét múlva, május 20-án, adta vissza szabadságát.²⁾

E szerint főleg a szent-szék közbejárásának köszönhet-e, hogy szenvedéseinek vége szakadt. »Megváltója és szabadítója« gyanánt magasztalja köszönő levelében a pápát, ki őt »szent anyjala által« — szójták, vonatkozás Angelus ortei püspökre — vezette ki a siralom völgyéből, az orkus sötétségéből. Hat eszten-dőn át — úgy mond — mintha a pokolban lett volna; beszélni, írni, bármit tenni tiltva volt. Szorongatott, nyomorúlt helyzeté-ben a szent-szék felé fordult minden reménye. A pápa nem vonta meg tőle gyámoltását. Neki köszönheti, hogy visszanyerte életét,

¹⁾ 1490. ápril 21-én. Epistolae. 45, 6. ll.

²⁾ A milanói herceg ügynöke 1490. május 7-én Budáról jelenti: »Una cosa ha facto el Duca Giovanni Corvino, che al parere mio non gli porterà beneficio alcuno, che ha consentito, che lo Legato Apostolico abbia facto uno comandamento a lui et al Castellano quà in scriptis, sub pena excommunicationis, che relaxino lo Arcivescovo de Colocza; Regina, Thesaurario, Varadiense et Secretario repugnantibus. Et questa è stata persuasione delli Gereb suoi parenti et de Matco suo Governatore de Liptovia, sotto speranza debbia esser favorevole alla Signoria Sua, da che ne hanno anche voluto da lui el juramento. Dal qual comanda-mento è seguito che l'Arcivescovo predicto è stato conducto da Vice-grado quà, benche anchora, non sia posto in libertà.« És május 22-én: »L'Arcivescovo di Colocza fu liberato addi XX del presente. De la quale deliberatione lo Varadino ha tirato a se tutta la gratia di quà.« (Mátyás-kori Diplom. Emlékek. IV. 187 és 202 ll.)

becsületét, méltóságát. Nem képes háláját kellően kifejezni és bebizonyítani. »Mivel Istenünk vagy, szent atya, kövesd Istent, a ki a legnagyobb jótéteményekért megelégszik a tömjén füstjével és a szív ájtatos érzelmeivel.« Testestől-lelkestől örök szolgálataira ajánlja föl magát.¹⁾

János herczeg irányában nem kevésbbé hálás. Míg azok, kik Mátyás jótéteményei- és kegyeiben bőven részesültek, a kik erős fogadással kötelezték le magokat, hogy fiát a trónra segítik, most részint nyíltan ellenségeihez pártoltak, részint titokban ármányt szöttek ellene: Péter érsek szenvedéseiről és személyes sérelmeiről megfélemlkezve, a boszúvágy ingereit leküzdve, teljes odaadással csatlakozott János herczeghez.

Beatrix királyné igyekezetei, őt a maga részére vonni; ajánlatai, melyekkel a bibort helyezte neki jutalmul kilátásba, hatástalanok maradtak.²⁾

Gyorsan fölszerelte érseki banderiumát, maga mellé vette testvéreit és János herczeghez csatlakozott; mindent megtett, hogy pártját gyarapítsa. Mikor, június közepetáján, Újlaky Lőrincz és Ernst Zsigmond pécsi püspök, jelentékeny haderő élén, a Dunán túlról a főváros felé közeledtek, ő János herczeg kíséretében eléjük ment, tárgyalásokat indított velök, a melyeknek eredménye az volt, hogy a herczeg mellé állottak.³⁾

Azonban bármily lőn óhajtotta a dicső király fiát látni a trónon, ép úgy nagy súlyt helyezett arra, hogy az ország meg legyen kímélve a polgárháború iszonyaitól; és határozottan föl szólalt azok ellen, kik mikor meggyőződtek arról, hogy a főrendek és a nemesség nagy többsége az ellenpárton áll, János her-

¹⁾ Az 1490. június 28-án a pápához intézett levél eredetije a velenzei szent Márk könyvtárban.

²⁾ A milanói ügynök 1490. június 23-án jelenti: »La Regina ha promesso per scripto di propria mano ad lo Arcivescovo de Colocza, se opera che sia mogliere del Re futuro, de farlo promovere ad lo Cardinalo.« (id. m. 229. l.)

³⁾ A milanói ügynök június 20—3-iki jelentésében írja, hogy l'újlyak »col mezzo del Vescovo Colocense con gran promesse è stato unito et reconciliato col Duca Joanne.« (id. m. 228. l.) Bonfin elbeszéli, hogy »dux Corvinius, cum metropolita Colocensi intempesta nocte, profectus ex arce, ad hos venit . . .« (Dec. IV. Lib. IX. p. 683.)

czegnek azt tanácsolták, hogy fegyver hatalmával vívja ki igényeit. És a pápai követnek, a ki őt és társait intette, hogy oly tényektől, melyek a béke megzavarását vonhatnák magok után, óvakodjanak, azt válaszolta, hogy ha a béke föntartására irányuló igyekezteivel célzt nem ér, érseki megyéjébe vonúl vissza.¹⁾

Úgy is tett. Mikor Corvin János környezetében a harcziás irány emelkedett túlsúlyra, ő (június végén) érseki megyéjébe távozott.²⁾

Alig hagyta el Buda várát, János herczeg hívei, fölszedve a királyi kincstár dús kincseit, az ország déli részeibe vonúltak, hogy nagyobb fegyveres erőt gyűjtsenek össze. De az ellenpárt Báthory Istvánt és Kinisy Pált üldözésökre küldötte. Ezek csakhamar utólérték, és július 4-én a tolnamegyei Csonthegyen véres viadalban szétszörták őket.

Péter érsek eszerint a saját pártja eljárását és a másik párt irányát nem helyeselte. Elhagyva amazt, ehhez sem csatlakozhatott. Emiatt távöltartotta magát a királyválasztás további mozgalmaitól. És nem vett részt az országgyűlés július 15-iki ülésében, a mikor Ulászló cseh király magyar királylyá kiáltatott ki, oly föltétellel, hogy Beatrixot nőül vegye.

Félrevonulása nem övta meg a diadalmas párt haragjától. Újlaky Lőrinczczel és Ernuszt püspökkel együtt a haza ellenségének nyilvánították.³⁾

¹⁾ A pápai követ 1490. július 18-án Budáról a pápának írja: »... Non destiti ex meo officio eos presertim Prelatos hortari ad pacem et Regni quietem, ne quid, quod preter modestiam veri Prelati esset, attemptarent. Colocensis respondit, se nonnisi ad bonum arcem intrasse, ibique aliquantulum immorari, ut pacem inter Prelatos et Barones Regni componeret, quod si tandem obtinere nequiret, se relicturum arcem et suam ecclesiam petiturum.« (Eredetije a velenzei könyvtárhan.)

²⁾ Elutazását említi a pápai követ imént idézett levelében. *Bonfin* írja, hogy »Metropolita Colocensis, ne discordiarum auctor haberetur, Colociam se recipit.« *Tubero* nem volt jól informálva, mert szerinte Péter kezdettől fogva távol állott volna a mozgalmaktól. »Non defuit suspitio, Petrum, cum ab ipsius inimicis, tum ab his maxime qui regulo adversabantur non solum praetextu insaniae, regiis submotum fuisse comitiis; sed etiam eo, quod ob salutis beneficium regulo vicem redditurum fauturnque putabant.« (Schwandtner. II. 125. l.)

³⁾ A pápai követ július 18-án: »Adjudicati hostes Regni: Dux

Azonban néhány nappal utóbb bekövetkezett a pártok kiengesztelődése. Mikor János herczeg igényeiről lemondott, Ulászlót elismerte és a koronát átadta: az ország rendei érvényen kívül helyezték korábbi végzésöket.¹⁾

Péter érsek megnyugodott a bevégzett tényben. Elismerte törvényesen megválasztott királynak Ulászlót, és állhatatos hűséggel ragaszkodott hozzá. De reményei és törekvései megghiúsulása mély bánattal töltötte el. Nem fordult a kelő nap felé, és még kevésbbé gondolt arra, hogy az új helyzetből előnyöket biztosítson magának.

A kalocsai érsek volt hivatva, esztei Hippolyt csztergomi érsek kiskorú gyermek lévén, a koronázás végrehajtására. A fehérvári koronázó országgyűlésen, főleg miatta a koronázás határnapját elhalasztották. De ő nem jelent meg. A zágrábi püspök, mint a jelenlevő főpapok között legidősebb, helyezte a szent koronát Ulászló fejére.²⁾

IX.

Politikai tervei megghiúsulása után, Péter érsek azzal az elhatározással vonúlt vissza érsekségébe, hogy főpásztori hivatásának fogja életét szentelni.

Az érsekség állapota valóban igénybevette minden erejét és teljes tevékenységét. Tíz év óta volt főpapja, anélkül, hogy állása kötelességeinek megfelelhett volna. Az első években a királyi udvarhoz volt kötve. Majd hat éven át börtönben sínlődött. Helynökeinek nem volt elegendő tekintélyök, hogy az egyházi fegyelem épségbentartása, a vallásos szellem élesztése, a mű-

Laurentius, Quinqueecclesiensis et Colocensis, pacis et quietis turbatores.« És július 18-án Beatrix királyné az érsek testvérének, Máténak, mint hűtelennek, jószágát a szentgyörgyi grófoknak adományozza. (Wagner. Epistolae Petri de Warda. Előszó.)

¹⁾ A pápai követ július 24-én írja: »Pax conclusa, receptique in gratiam Duces Joannes et Laurentius ac Colocensis et Quinqueecclesiensis.« (A levél Velenczében.)

²⁾ »Quum plerique optimates, et imprimis metropolita Colocensis et Dux Laurentius abessent, coronatio aliquamdiu prorogata«; — mondja Bonfin, a ki részletesen leírja a koronázást.

veltség terjesztése érdekében a kellő eszközöket fölhasználhassák. Emellett az érsekség birtokai, jövedelmei és jogai megtámadására, csonkítására mintegy fölhívta a hatalmaskodó főurakat a főpap kegyvesztése és távolléte.¹⁾

Azon csapások között, a melyek az érsekséget érték, egyik legjelentékenyebb vala: a *péter-váradi apátság* elvesztése; úgy terjedelmes jószágai, mint azon fontosság miatt, melyet ezen javadalomnak, az ország egyik kulcsa gyanánt tekintett péter-váradi vár nyújtott.

Péter érsek fogsága idejében, Mátyás király az apátságot a római curia legbefolyásosabb főpapjának, *Borgia Rodrigo* bibornoknak adományozta,

Az ezen korban meggyökeredzett, az egyházra sok tekintetben káros gyakorlat megengedte, hogy több egyházi javadalmat bírjon egy időben. Fejedelmek és főpapok vetélkedtek, hogy javadalmak adományozásával lekötelezzék. Egyebek között Aragóniai János bibornok is, alig nyeri el az esztergomi érsekséget, siet neki az esztergomi olvasó-kanonoksággal kedveskedni.²⁾ Mikor Rangoni Gábor egri püspök (1486.) meghalálozott, Borgia és Sforza bibornokok lépéseket tettek Mátyás királynál, a gazdag püspökség elnyerése végett. De elkéstek, mert Mátyás azonnal a püspök elhunytá után, helyébe Dóczy Orbán győri püspököt és kincstárnokot nevezte ki. Bizonyára örvendett, hogy a római bibornokokkal szemben, bevégzett tényre utalhat. Szívesen, sőt előszeretettel emelt idegeneket a magyar egyház főpapi székeire. De kívánta, hogy az országban tartózkodjanak, kormányozzák egyházukat, érvényesítsék politikai és kulturai befolyásukat, emeljék a királyi udvar fényét. Még a gyermek Hippolyt irányában is követelte, hogy azonnal kineveztetése után foglalja el érseki széket, és türelmetlenül sürgette, hogy szülei haladék nélkül küldjék Magyarországra. Nem akarta megengedni, hogy a magyarországi püspökségeket mintegy mellékesen bírák idegenek, jövedelmeiket

¹⁾ 1490. szeptember 7-én a bácsi várból a pápához intézett levelenek eredetije Velenczében.

²⁾ Az esztergomi kanonokok névsorában így fordul elő: »Rodericus Lector Episcopus Portuensis.« 1480. (Memoria Consecrationis Basilicae. 1856. pag. 134.)

élvezzék anélkül, hogy az azokkal járó kötelességeket teljesítenék.

Kevésbé volt scrupulosus a kisebb egyházi javadalmakra nézve. Most is, az egri püspökség betöltése után, nehogy a két befolyásos római bibornok nehezteletét vonja magára, kisebb javadalmak adományozásával igyekezett őket kárpótolni. Sforzát pécs-váradai apáttá nevezte ki. Borgiának a *péter-váradai apátságot*, melyet Váradai Pétertől vett el, adományozta; ¹⁾ amihez VIII. Ince pápa készséggel adta jóváhagyását. ²⁾

Borgia ekkor *Vincenzo de Pistacchi* pápai kamarást küldötte Rómából Péter-Váradra, a hol az apátság kormányzója (gubernator) címét viselte. ³⁾

Mátyás haláláig zavartalanul tölthette be tisztét.

De alig hűnyta be szemeit a nagy király, *Ujlaky Lőrincz* herceg, önhatalmulag elfoglalta a péter-váradai apátság birtokait, és a várat fegyvereseivel szállotta meg. ⁴⁾

A Magyarországon időző pápai legátus, amint a törtétekről értesült, nem késett Borgia bibornok jogai és érdekei megoltalmazására az egyház fegyvereit igénybe venni. A kiközösítés büntetésével fenyegette Ujlakyt, ha az elfoglalt java-

¹⁾ Az adományozás időpontját biztosan nem állapíthatjuk meg.

²⁾ VI. Sándor pápa, 1493. január 14-én kelt brevejében írja, hogy VIII. Ince pápa »Monasterium Petri Waradini... certo modo vacans, nobis, tunc Episcopo Portuensi, ... quo ad viveremus... gubernandum, de consensu... Mathie, tunc Regis Ungarie, per suas literas comendasset...« Theiner. II. 336, I.

³⁾ VI. Sándor idézett levelében említi, hogy »procuratores nostros, qui possessionem regiminis et administrationis dicti Monasterii, nomine nostro, tenebant et possidebant« küldötte oda. — Pistacchi nevét először 1491-ben találjuk az eddig ismert oklevelekben. Valószínű, hogy kezdettől fogva ő volt a gubernator.

⁴⁾ Ugyanakkor a pécsi püspök elfoglalta Sforza bibornok pécsváradai apátságát. A milánói herceg ügynöke május 7-én írja Budáról, hogy a főváros nyugodt és ugyanezt az egész országról el lehetne mondani: »se lo Vescovo de Cinqueeclesie non havesse occupato l'Abbatia del... Monsignore Ascanio... et lo Duca Lorenzo quella del Vicecanelliere (t. i. Borgia).« (Diplom. Emlékek. IV. 189. I.)

dalmat ki nem bocsátja kezeiből. Majd Rómából ugyanezen értelembe pápai rendelet érkezett a herceghez.¹⁾

Ujlaky a pápához intézett terjedelmes levélben igazolta eljárását, a melyért — az ő nézete szerint — inkább elismerést érdemel, mint büntetést.

Abból indul ki, hogy a péter-váradi gubernator, Mátyás halála után, »ellenséges érzelmű őrséget« fogadott várába, vagyis Corvin János ellen foglalt állást. Ő tehát, nehogy neki és az országnak kárt okozzon, több főúr fölszólítására, az őrséget kiűzte és a saját fegyvereseit helyezte be. Tekintettel volt a fogásából kiszabadult Péter érsek biztonságára is.

Ő az egyház büntetéseit nem vonná magára »az egész világért, nem egyapátságért.« De Péter-Váradot nem bocsáthatja ki kezeiből; mert az ország javára, nemcsak a maga hasznára, tartja fenn, nagy áldozattal. Azt ellenségeinek engedni át, annyi volna, mint »magát és az érseket megköttözve a mészárszékre vitetni.« Mindjárt menekülniök kellene, hogy a végromlást kikerüljék. Ő szentsége pedig nem kívánhatja a keresztény ember vesztét. Lábaihoz borúlva, mint legengedelmesebb fia, esedezik tehát, oldja föl az egyházi büntetések alól, melyekkel sújtotta.

A herceg ugyanakkor szót emelt Péter érsek jogai mellett. Fölkérte a pápát, vizsgálta meg az ügy állását, és ha kitűnik, hogy jog és törvény ellenére, vetélytársai incselkedései következtében, fosztották meg az érseket apátságától, adja neki vissza. Ezzel megoltalmazza őt ellenségei üldözésétől, és a pusztulásra jutott kalocsai érsekséget fölsegíti.²⁾

Eszerint Ujlaky úgy tüntette föl eljárását, hogy azzal Péter

¹⁾ A pápai követ július 18-án Budáról írja: »Adhuc Domini Vicecancellarii et Quinqueecclesiensis Domini Ascanii Abbatias occupatas tenent, contra quos etsi censuris ecclesiasticis processerim, tamen quia nulla adjutus a Sanctitate Vestra auctoritate, nulla quoque super his et aliis emergentibus mihi brevia fuerint transmissa, destitui me et regnum.« A sürgetett pápai brévék csakhamar megjöttek. Kiténik ez Ujlakynak szeptember 8-án a pápához intézett leveléből, a melyben említi »mandatum Sanctitatis Vestrae monitorium« és hangsúlyozza, hogy nem adott okot »apostolico mucrone percelli.«

²⁾ Ujlaky Lőrincz herceg, 1490. szeptember 7-én, Ujlakról a pápához intézett levele. Eredetije a velencei könyvtárban.

érseknek kívánja biztosítani az apátságot. És reméllette, hogy a szentszék nem fog nehézséget támasztani.

Maga Péter érsek is a pápához fordult. Egyháza szomorú helyzetének föltüntetése által akart rá hatni. »Mikor — úgy mond — Szentséged kegyelmessége által, a halál és a pokol tor-kából megszabadulva, visszatértem egyházamhoz, melyet Szent-séged egyházának kellene neveznem, rövid levélben, sőt bő könyv-ben is, lehetetlen elmondani, hogy mily nyomorteljes és szána-lomra méltó állapotban, mennyire elpusztulva és elhagyatva, elszaggatva és eltékozolva találtam mindent. A fájdalmat, mely-lyel a szabadulásom után ért gyalázat és méltatlanság eltöltött, még fokozta egyházam válságos helyzete. Majdnem minden jöve-delmét szétragadozzák a hatalmaskodó szomszédok, a kik nem rettegve Istentől és lelki üdvösségök veszélyeztetésétől, elfoglal-ják a mi kezeügyökbe esik.«

Más segélyre nem számíthatván, a pápához fordul; esede-zik, hogy ragadja ki őt és egyházát a nyomorból, különösen pedig »szerezzen érvényt jogainak, a melyeket elődjétől IV. Sixtus pá-pától igazságos úton nyert el«; nehogy »ellenségeim és vetély-társaim, kiknek nincs kedvesebb foglalkozásuk, mint romlásomra és vesztemre törni, elnyomatásomat kárörömmel szemléljék.«¹⁾

A péter-váradai apátságra céloz, de nem említi világosan.²⁾ Óvatos eljárása magyarázatát a Borgia hatalmas állására való tekintetben kell keresni; egyúttal a hála érzetében ezen bibornok iránt, ki az ő kiszabadítása ügyében a pápát erélyes föllépésre ösz-tönözte.³⁾

Egyébkint, úgy látszik, Péter érsek abban a véleményben volt, hogy az apátság visszaszerzésének Ujlaky inkább áll útjá-ban, mint Borgia bibornok; és azt hitte, hogy a herczeg kezeiből a bibornok könnyebben kiragadhatja a zsákmányt, mint ő.

Emiatt Péter érsek, testvérét Pál prépostot és udvari káplán-

¹⁾ Péter érsek 1490. szeptember 7-én a bácsi várból a pápához intézett levele. Eredetije a velenzei könyvtárban.

²⁾ Mindazáltal a levél épen az apátság ügyében iratott. Úgy tud-ták Rómában. Utal arra a levélen látható jegyzet: »Archiepiscopus Colo-censis de Abbatia Petervaradini.«

³⁾ Péter érsek több levélben tolmácsolja halás érzelmeit.

ját Demetert, kiket Rómába küldött, megbízta, hogy a bibornokkal az apátság iránt tárgyalásokat indítsanak; egyszersmind ajánlkozott, hogy Borgia és Ujlaky között egyességet hoz létre.

És mikor a bibornok küldöttei 1491 tavaszán Magyarországra jöttek, ¹⁾ a közbenjárói tiszten utógondolat nélkül, híven és buzgón járt el. Míg egyrészt Ujlakyt engedékenységre hajlított, és azt az ígéretet nyerte ki tőle, hogy »a mit a becsület enged, mindent meg fog tenni;« másrészt a bibornokot is kérte, hogy a herczeg irányában »inkább jó akarattal, mint szigorral lépjen föl, és adjon neki biztosítékokat, hogy az apátság kormányzói jövőben nem fogják zaklatni.« ²⁾

Ezalatt az érsek ügynökei Borgia bibornokkal Rómában egyességet kötöttek; azonban túllépve fölhatalmazásukon, oly föltételek alatt, melyeket küldőjük nem tartott elfogadhatónak, minélfogva eljárásukat árulásnak bélyegezte, és a megállapodást nem hagyta jóvá. ³⁾

Borgia bibornok, miután meggyőződött, hogy igényeit Péter érsek kielégíteni nem hajlandó, Ulászló királylyal és Ujlaky herczeggel bocsátkozott alkudozásba, oly czélból, hogy magának az apátság további bírását biztosítsa. Es sikerrel.

A király Ujlakyhoz parancsot bocsátott, hogy a bibornokot az apátságba helyezze vissza. A bibornok magyarországi ügynökei pedig Ujlakyt az apátság kegyurának ismerték el, és kinyilatkoztatták, hogy a bibornok, mint általa adományozott javadalmat veszi birtokába az apátságot. Ezen egyességet Rodrigo bibornok ratificálta, és VIII. Inceze pápa megerősítését is kieszközölte. ⁴⁾

¹⁾ Péter érsek 1491. május 26-iki levelében említést tesz egy Alfonsus és egy Antonius nevű küldötről. 71. lap.

²⁾ Péter érsek 1491. május 26-iki, Borgia bibornokhoz intézett levele.

³⁾ Péter érsek 1491. október 9-én Rómába, egyik bibornoknak írja: »Nec est quod putet, . . . initam nuper per fratrem meum et Demetrium, cum Reverendissimo Domino meo Vicecancellario, super facto Abbatiae meae Petrovaradini, concordiam, me Paternitati Vestrae adscripsisse. . . Optavi, non conditionalem, nec pecuniis emptam. . . concordiam.« És egy másik levélben Demeter eljárását úgy említi, mint »proditionem, quam in me exercuit.« (225., 231. ll.)

⁴⁾ VI. Sándor pápa 1493. jan. 14-én kelt iratában elbeszéli, hogy

Péter érsek nehéz helyzetben volt. A pápa és a nagy befolyású bibornok, Ujlaky herczeg és ennek barátai állottak vele szemben. Emellett ellenségei, a kiket szenvedése és szerény háttérbe vonulása nem engesztelt ki, folytonosan ármányt szőttek ellene és ezen ügyet is elmérgesítették. Azonban meg lévén győződve arról, hogy ha jogait föladjá, lelkiismerete és becsülete ellen vét; el volt határozva azokat törvényes eszközökkel érvényesíteni.¹⁾

A római curiánál sürgette, hogy az ügyet törvényszék döntse el. És csakugyan a pápa, az apostoli palota auditorainak bírósága elé utasította.²⁾

Mindazáltal Borgia bibornok és Péter érsek pártfogói szívesebben látták volna a békés kiegyenlítést. Az 1491-ik év őszén Fabregnas András pápai kamarás és Venrard András osnabrücki prépost küldettek Rómából Magyarországba.

De az érsek állhatatos maradt.

»Főtisztelendőség — írja Rómába egyik bibornoknak — figyelmeztet állásom nehézségeire, szemben oly nagytekintélyű ellenféllel, milyen a főtisztelendő alcancellár. De kényszerítve, nem önszántamból léptem e térre. A főtisztelendő alcancellárt sérteni nincs szándékomban; nem adtam okot, hogy rám nehezteljen; minden erőmből azon vagyok, hogy kegyeit kiérdemeljem. Ha egyházam veszedelme és üdvösségem kockáztatása nélkül tehet-

miután Ujlaky az apátság birtokait lefoglalta »nos, seu procuratores nostri praefati, dicto U'ladislao Rege procurante, ad possessionem . . . restituti fuisset; . . . in recuperatione possessionis praedictae, per dictos procuratores nostros, nos cum eodem Laurentio convenisse ac concordasse, quod ipsi extunc dictum Monasterium nobis commendatum, . . . ut iuris patronatus dicti Ducis tenerent et possiderent, sicque illud postmodum, antequam ad apostolatus apicem assumpti fuisset, tenuisse et possedisse, et quasdam litteras ab eodem Innocentio praedecessore, per quas ipse iuspatronatus huiusmodi dicto Laurentio Duci, quod in dicto Monasterio habere praetendebat, confirmavit, emanasse . . . «

¹⁾ Az érsek ezt több bibornokhoz és főpaphoz intézett leveleiben hangsúlyozza. 118., 170., s k. ll.

²⁾ Péter érsek 1491. október 9-én három levelet ír. Borgia bibornokot értesíti, hogy megnyugszik az auditorok ítéletében. — Cardinali Alerinensi köszöni, hogy kivitte, hogy az ügy »Pater Felicius« ítéletére bízott. — Pater Feliciusnak ajánlja magát, a nélkül, hogy az apátság ügyet megemlítené. (323. és kk. ll.)

ném, szívesen lemondanék a peres eljárásról. De miután én és egyházam súlyos sérelmet szenvedtünk, és jogaimat a főtisztelendő alcancellárnak, az ő kárával és kijátszásával is, elárulták, más út nem áll előttem nyitva.«

Ragaszkodott a törvényes eljáráshoz. Csak egy engedményre volt hajlandó. Késznek nyilatkozott, a rendes bíróságok hosszadalmas eljárását mellőzve, egyik bibornokra bízni az eldöntést. »Sőt — úgy mond — ha a méltányosság megengedné, nem haboznám magát a főtisztelendő alcancellárt választani bírámnak.«

Ugyanígy nyilatkozott Borgia bibornokhoz intézett levelében. Át van hatva a kötelesség érzetétől és ügye igazságának tudatától. De biztosítja őszinte hódolata és szolgálatkészsége felől. »Saját környezetében, azok között, a kiket maga nevel föl, sem találhat olyat, a ki készségesebb érzéssel és hőbb vágygyal, mint én, kíván minden lehetséges dologban főtisztelendőségednek szolgálatára lenni. Mindenek fölött kérem, ne adjon hitelt ellenségeimnek, a kik, miután kegyeimmel táplálkoztak, szolgálaimból árulókká lettek. Jölelkiségéhez képest, méltóztassék, mielőtt haragra gyúl, megvizsgálni a mit eléje terjesztenek; meg fog győződni, hogy a dolgok másként vannak, amint a hogy beszélük; hogy bennem egyik leghűbb szolgáját és fiát bírja, a ki minden erejével szolgálni óhajt főtisztelendőségednek, és legkisebb szolgáját is tisztelettel kész fölkarolni. Ha főtisztelendőséged bármikor méltónak tart arra, hogy hódolatomat próbára tegye, kézzel-foghatólag tapasztalni fogja, azoknak, a kik engem főtisztelendőséged előtt vádoltak, álnokságát és az én hűséges szolgálatom hasznos voltát.« ¹⁾

Péter érsek bizalommal nézett az ügy kimenetele elé. De csakhamar új fordulat áll be.

A pápa, 1491 végén, az érseket Rómába idézte. ²⁾

Ezen fölhívás váratlanul jött. Ellenségei újabb ármányát látta benne az érsek. Mindazáltal habozás nélkül kijelentette, hogy engedelmeskedni fog a pápa parancsának.

¹⁾ Borgiahoz 170—3. Card. Alerinensi 225—9. ll.

²⁾ A pápai breve az udvarhoz jött. Márton prépost udvari plébános sietve értesíti az érseket. Ennek december 27-én kelt válasza 177. l.

»Ezen fölhívás — írja a királynak — örvendetes és kedves rám nézve. Mindig óhajításom volt, és most is teljes szívből óhajtom, hogy ő szentsége elé járulhassak, ő szentsége és a főtisztelendő bibornokok színe előtt magam adhassam elő legigazságosabb ügyemet. Ezt azért is szükségesnek tartottam, mert küldötteimet, a kiket az ügy állásáról kellőleg tájékozva, ekkorig ő szentségéhez bocsátottam, mindig megakadályozták abban, hogy igazságos ügyemet ő szentsége elé terjeszthessék ; sőt némelyeket közülök elleneim megvesztegettek, szolgálatomból elvontak, úgy hogy szolgálaimból árulókká lettek. Hálát adok tehát ő szentségének, hogy bármily hatalmas ellenségem panaszára, nem ítélte el, mielőtt kihallgatna. Mindenképen el vagyok határozva, hogy az apostoli parancsnak, a mint illik, engedelmeskedni fogok. Mihelyt, a törvény követelése szerint, a határidő ki lesz tűzve, Felséged kegyelmes engedelmével meg fogok jelenni. Méltóztassék utazásom bátorságáról oly módon gondoskodni, hogy Felséged oltalma alatt biztosan érhessek a római curiához. Reméllem és biztosan hiszem, hogy ügyem, mihelyt előadhatom és kifejthetem, kedvezően fog elintéztetni, egyúttal egyházam és személyem türlhetetlen elnyomatásának az apostoli kegyesség véget fog vetni. Föl fogok ott szólani az ország szabadságai érdekében is. És bármit bíz rám Felséged, legyen az nagy vagy csekély dolog, híven fogom teljesíteni.« ¹⁾

Péter érsek néhány héttel utóbb személyesen Budára ment, az 1492. február másodikára kihirdetett országgyűlésre.

Itt ügyét a király melegen fölkarolta. A pápát fölkérte, hogy Péter érseket mentse meg a »méltatlanul szenvedett zaklatásoktól«, és részesítse kegyeiben, melyekre szolgálatai által érdemes. Ezzel a királyt és a főrendeket, »kik kérelmeihez csatlakoznak« hálára kötelezi. ²⁾

A bibornoki collegiumhoz is intézett levelet; kijelentvén,

¹⁾ 1491. december 27. — Ugyanazon napon Báthori István erdélyi vajda támogatását is kikéri. (111—4. ll.)

²⁾ A király, 1492. július 6-án a pápához intézett levelében, resumálja korábbi levelét, melyet »ex Diaeta' huius anni principio« írt. (23. l.)

hogy a mit Péter érsek érdekében fog tenni, úgy tekinti, mint ha a saját személye javára történnék.¹⁾

És mikor, május közepe táján, majd ismét július második felében Péter érsek küldöttei mentek Rómába, a király ajánlóleveleit vitték magokkal, a melyekben a főpap hűségét, bölcsességét és erényeit magasztalásokkal halmozza el; ²⁾ különösen kiemeli, hogy az érsekség területe a török határ-szélekig érvén, az ország és a kereszténység oltalmára erejét fölülmuló áldozatkészséget és buzgalmat tanusít; minél fogva a szent-szék nem annyira neki, mint a királynak és az egész országnak tesz kedves dolgot, ha őt a legméltatlanabb zaklatástól megszabadítja.³⁾

Az ügymenet hosszadalmassága, a felmerülő bonyodalmak nem merítették ki Péter érseknek az árvai börtönben megedzett türelmét. Bizalma nem rendült. Tanúskodik erről a levél, melyet 1492. nyarán Lőrincz bácsi kanonok vitt az örök városba.

»Biztosan várom — írja — Szentséged kegyelmességétől és jóakaratótól, hogy mihelyt szorongattatásaim felől tudomást nyer, megszánya hosszú szenvedésemet, fölszabadítja hű szolgáját és az ő egyházát!«³⁾

X.

A pápát, kihez e sorok intézve voltak, Lőrincz kanonok nem találta életben. VIII. Incze 1492. július 26-án meghalt. Két héttel utóbb, *Borgia Rodrigo, a péter-váradi apát, VI. Sándor* névvel, foglalta el a pápai trónt.

Ezen nagy esemény híre bizonyára megrendítő hatást gyakorolt Péter érsekre. Az a gondolat, hogy az egyház fejévé az választatott, a kivel a péter-váradi apátság jogtalan birtokolása miatt perben állott, a kinek egyezkedési ajánlatait visszautasította, megzavarható lelke egyensúlyát.

De Lőrincz kanonok jelentései csakhamar megnyugtatták. A pápa, elérve az emberi ambitio legmagasabb célpontját, elfe-

¹⁾ Az 1492. ápril 1-én kelt levél. 22. l.

²⁾ Az 1492. május 12., július 6. és 10-én kelt királyi levelek 4—7., 23—25. ll.

³⁾ 1492. július 18-iki levele. 67. l.

lejtette az apró kellemetlenségeket. Nemes gyöngédséget tanúsított Péter érsek iránt. Minden alkalmat fölhasznált, hogy aggodalmait eloszlassa és jóakarataról biztosítsa.

Néhány nappal megválasztatása után, az érsek testvérét Pál prépostot a titkos kamarások sorába vette föl. És Pistacchi Vinczét, a péter-váradai gubernátort, a ki hivatta volt trónraléptét a királynak hivatalosan jelenteni, utasította, hogy mindenekelőtt Péter érseket keresse föl, és általa vezettesse be magát az udvarnál. ¹⁾

Ekként az érsek tartózkodás nélkül engedhette át magát az örömmek, melylyel a pápaválasztás hírért a világ-egyház minden részében fogadni szokták.

Velence és Flórencz római követei tudósításaiból ismerve azt a határtalan lelkesedést, melylyel VI. Sándor trónra léptét Róma népessége fogadta, és a koronázási ünnepélyen rendezett diadalmenetben kísérte: ²⁾ csak viszhangját találjuk a túláradó öröm, a legszélsőbb határokig menő hódolat nyilatkozataiban, melyekkel Péter érseknek, az új pápához és a bibornokokhoz intézett, szerencsekívánó levelei telvék. ³⁾

Utóbb ajándékkal is — török lovakkal — kedveskedett a pápának; kijelentvén, hogy »mindenben leghűségesebb rabszolgája gyanánt fog eljárni«, mert a világon semmit sem óhajt inkább, mint kiérdemelni ő szentsége kegyeit. « ⁴⁾

Sforza Ascanio bibornokhoz, kit a pápa a maga helyére, a római egyház alcancellárává nevezett ki, és a kit az érsek mindig jóakaróihoz számított, hasonló hangon intézett leveleket. »Boldognak tartom magamat — úgy mond, — hogy ő szentsége előtt és a szentszéknél ilyen pártfogóm van, a kihez szükségeimben bizalommal

¹⁾ Péter érsek dátum nélküli levele a pápához, és 1492. október 8-iki levele a váradai pöspökhöz. 33. és 176. ll.

²⁾ Petrucelli. Les Conclaves. I. 252. l.

³⁾ A pápához intézett két gratuláló levél van Péter érsek levelei gyűjteményében. Az egyik Bácsón szeptember 21-én, a másik ugyanott (a hónap kihagyva, lihetőleg octóber) 7-én kelt. 28—34. ll.

⁴⁾ Az érsek két lovat indított útnak; de a lovasz nem érhetett Rómába és útközben az egyik ló tönkre ment; a másik lovat 1493 elején viszi a péter-váradai gubernátor Rómába. Az érsek ígéri, hogy utóbb jobb lovakat küld. 1493. január 10-iki levele. 36. l.

fordúlhatok . . . Számítson legkisebb szolgálai közé, és parancsoljon velem. Nincsen olyan súlyos teher, melyet főtisztelendőséged kedvéért szívesen nem viselnék.«¹⁾

Mindazáltal az érsek nem tartotta fölöslegesnek, hogy királyi ajánló levelek is menjenek Rómába. Kíváнатát Ulászló készséggel teljesítette.²⁾

Számíthatott Beatrix pártfogására is, melynek most annál nagyobb súlya volt, mert a királynét Sforza bibornokhoz közel rokonság kapcsai csatoltak. Hihetőleg erre támaszkodva, kilátásba helyezte a bibort Péter érseknek, a ki a megtisztelő ajánlatot, tréfás levélben hárította el. Mindazáltal bizonyára egészen komolyan veszi azt a nyilatkozatát, hogy »késő bánat megtanította, mennyire veszedelmes rongált hajón merészkedni viharos tengerre.«³⁾

Ez alatt a péter-váradi apátság ügye függőben maradt. A pápa nem mondott le a javadalomról. Péter érsek nem érezett bátorságot magában, hogy birói ítéletet sürgessen; de igényeit elejteni sem volt hajlandó. Ennélfogva az actiót új irányban kellett megindítani. Az érsek egyelőre visszavonult. A király lépett előtérbe.

II. Ulászló előterjesztette Rómában, hogy azon egyesség, mely Borgia bibornok és Ujlaky herczeg között létrejött, a magyar korona kegyúri jogait sérti, és orvoslást sürgetett.

A pápa a csanádi püspököt bízta meg, hogy káptalana prépostjával és székesegyházi főesperesével, Ujlakyt és mindazokat, a kiket szükséges, hallgassa ki, és a mennyiben a vizsgálatból kitűnik, hogy a létrejött egyesség a korona jogaira nézve csakugyan sérelmet foglal magában, az egyességet és VIII. Incze pápa megerősítését nyilvánítsa semmisnek és érvénytelennek.⁴⁾

A vizsgálat eredményét nem ismerjük. Annyi bizonyos,

¹⁾ Péter érsek 1492. szeptember 7. és octóber 27-iki levelei. 37., 153. ll.

²⁾ A király 1492. szeptember 21., 22., 26-án a pápához, a bibornoki collégiumhoz és Ascanio bibornokhoz intézett levelei, 26., 160. és kk. ll.

³⁾ Péter érsek 1493. január 12-én Beatrixhoz írt válasza. 48. l.

⁴⁾ Az 1493. január 13-án kelt pápai irat Theinernél. II. 536. l.

hogy a következő két esztendőben VI. Sándor pápa tényleg bírta a péter-váradai apátságot, és soha sem tévesztette szem elől ezen távolfekvő javadalommal kapcsolatos érdekeit.

1493 elején visszahívta Pistacchit és helyébe *Angelus* jogtudort küldötte az apátság birtokai kormányzására. A magyar udvarnál levő nuntiusai is meg voltak bízva, hogy az apátság fölött öröködjének.¹⁾

Azon tény, hogy az egyház feje volt a péter-váradai apátság apátja és földesura, természetszerűen sajátos helyzetet teremtett; úgy az egyházi, mint a magánjogi vonatkozásokban sokféle bonyodalmakat szült.

Péter érsek egy alkalommal, az érsekség területén, egyházi visitatiót rendelt. Mikor megbizottjai az apátság területére jutottak, a nép, papjai vezetése alatt, fegyveresen ellenszegült és elűzte a visitorokat.

Az érsek nem volt hajlandó tűrni e bántalmat, és pert indított. Ekkor az apátság gubernátora előmutatta a pápai kiváltságlevelet, mely az apátság területét az érseki joghatóság alól kiveszi. Az érsek nem hallgatta el, hogy ily kiváltságnak, az ő tudta és meghallgatása nélkül történt. engedélyezését helyes eljárásnak nem tekintheti. »Mi — úgy mond — ő szentségének és az apostoli hatalomnak soha sem szegülünk ellen; . . . ez érsekséget ő szentsége kegyelméből bírjuk; inkább ő szentsége, mint a magunk javadalmának tartjuk. Nincs bántalom, egyházunkon ejtett sérelem, mely a szent atya iránt tartozó engedelmesség ösvényéről eltéríthetne. . . . Mindazáltal reméljük, hogy ő szentsége, a pápák és királyok által fölmagasztalt egyházunkat megszánja, és nem engedi végpusztulásra jutni.«²⁾

A pápa visszavonta a kiváltságlevelet. Mindazáltal az apátság papjai folyvást kivonni iparkodtak magokat az érseki hatóság alól, és egyház-megyei zsinatra sem jelentek meg. A király, ekkor

¹⁾ Igy, 1494 tavaszán Ursino teanoi püspök meg volt bízva az apátságot Kinizsy erőszakoskodásai ellen oltalmazni, és az általa elfoglalt birtokokat visszaszerezni. A nuntius 1494. június 1-én Budáról a pápához intézett levele, a velencei könyvtárban.

²⁾ 1494-ben, hónap és nap nélkül. 116. l.

az érsek panaszára, lázadóknak bélyegezte őket, és a temesi főispánt erélyes intézkedések foganatosítására utasította.¹⁾

A gubernátorokkal is gyakran volt baj; a törvényes formákkal nem gondoltak, méltánytalan igényekkel állottak elő, a melyeknek azonban az érsek útját állotta.²⁾

Mindezen nehézségek kétszeresen kíváнатossá tették Péter érsekre nézve azt, hogy a péterváradi apátság birtokába lépjen. Minthogy pedig a pápa lemondani nem akart, per útján igényeit érvényesíteni nem lehetett, a király közbenjárása eredménytelen maradt: a kibontakozásra nem látott más utat, mint azt, a melyre már 1490 végén Rómába küldött követei léptek: egyességet kötni.

Most már jelentékeny áldozatoktól sem riadt vissza. Nagy érdekek forogtak fönn. Péter érsek meg akarta óvni főpapi tekintélyét a pápai tisztviselők támadásaitól; véget kellett vetni a kényelmetlen viszonyoknak, melybe a pápával bonyolódott; és a fontos péter-váradi erősséget is vissza kívánta szerezni az érsek-ségnek.

E végből — 1493- vagy 1494-ben — ötezer aranyforintot ajánlott föl a pápának kárpótlásul, ha lemond az apátságról, és egyidejűleg az összeget, udvari embere Thurzó Péter által, Rómába küldötte, a hol, az ügy elintézéseig, a Spannatoris és társa bankháznál helyezte el.³⁾

A pápa kész volt az ajánlatot elfogadni, egyúttal teljesíteni Péter érseknek, egyháza iránt buzgó gondoskodása által sugalmazott azon kíváнатát is, hogy az apátság örök időkre a kalocsai

¹⁾ A király a rendeletben többi között említi, hogy a papok a zsinaton megjelenni tartoznak »non obstante exemptione illa, quam etiam revocatam esse . . . ex copiis brevis apostolici, coram nobis productis, manifeste cognovimus« Dátum nélkül. Mivel Som Józshoz, mint temesi főispánhoz volt intézve, 1494. nyara előtt nem bocsáthatott ki. (17. l.)

²⁾ Így egy alkalommal az érsek a gubernátornak gúnyosan írja: »Igen kívánnók, mutasson a kánoni jog könyveiben egy helyet, mely rendeli, hogy egyszerű föladásra bárkit el kell ítélni.« A dátum nélküli levél. 149. l.)

³⁾ Az érsek 1496. február 6-án a nevezett bank-házhoz intézett levelében említi, hogy »annis superioribus miseramus ad urbem aureos 5000 . . . « 64. l.

érsekséggel összekapcsoltassék. Az 1494-ik év őszén ez már el volt döntve. ¹⁾

Most, a pápa fölszólítására, II. Ulászló azonnal elrendelte Péter érseknek az apátságba való visszahelyezését. Ez mindenekelőtt *Péter-Várad* várát vette birtokába, Thessényi Miklóst nevezvén ki »várnagya- és oltalmazójává.« ²⁾ Mivel pedig a vár »az idegen uralom alatt romlásnak és pusztulásnak indúlt, úgy szől-ván lakatlanná vált«; a király — a ki 1494 őszén három hetet töltött Péter-Váradon³⁾ — támogatni óhajtván az érseket, a vár megerősítésére és területe benépesítésére célzó törekvéseiben, azzal a kiváltsággal ruházta föl a helyet, hogy jobbágyok, a kik a vár falai között megtelepednek és házat építenek, ezzel nemesi állapotra emelkednek, és a nemesi előjogok birtokosaivá válnak. ⁴⁾

Mindazáltal az apátsághoz tartozó birtokok a pápai gubernátorok kezei között maradtak még egy ideig. Ugyanis az apátságnak az érsekséggel való összekapcsolása tárgyában a pápai bullák kiállítása késett. Sőt az érsek ellenségei, úgy a pápánál mint királynál kísérletet tettek a létrejött egység megghiúsítására. ⁵⁾

Ez annál nagyobb keserűséget okozott Péter érseknek, mert a pápai gubernátor — a kivel különben barátságos viszonyt tartott fönn, és szellemdús leveleket váltott — folytonosan okot adott panaszokra; úgy, hogy őt néha a »szent Pál egyháza üldözöje« czimével ruházta föl.

»Kimondhatatlanul fájlaljuk, írja egy ízben, erőszakoskodását; mert az, a kitől legkevésbbé várjuk, okozza a méltatlanságot... Annyira súlyedtünk, hogy a főpap öltönye és a szerzetes ruhája, a csuklya és a birétum alatt sem találhatjuk föl a lelkiismeret nyomát. Mint Cato mondja, olyan szabad

¹⁾ Kitűnik ez az 1494. október 30-án kelt pápai iratból Theiner-nél. II. 544. l.

²⁾ Említi Beriszló Jánoshoz intézett leveleiben. Az egyik csak 1494-ről van datálva, a másik egészen dátum nélküli. 123. 150. ll.

³⁾ Október 24-től november 12-ig. (Ráth Károly, Magyar királyok utazásai. 257. l.

⁴⁾ Az 1494-ről datált királyi oklevél 41. l.

⁵⁾ Élesen kel ki e miatt a pápához írt 1495. augusztus 11-iki levelében. 69. l.

államban élünk, a hol mindenkinek szabad a mi neki tetszik.« És végül elkeseredésében fölkiált: »Miután az ördög, a rozszlelek és mindenki prédái vagyunk, ám vigyék ti is, a mit vihettek!« ¹⁾

Egy más alkalommal a gubernátor »illetlen és méltatlan eljárásával« szemben, a pápai legátusnál keresett orvoslást. ²⁾

Ily körülmények között bizonyára türelmetlenül várta a bullák megérkezését és az ügy végleges elintézését. Ezt hihetőleg siettette az 1495. Szent-György napján tartott országgyűlés azon végzése, a mely rendeli, hogy egyházi javadalmak külföldieknek ne adományoztassanak; azon külföldiek pedig, a kik ekkorig ily javadalmakat elnyertek, kötelesek legyenek a király által kitűzendő határnapig állandó lakhelyöket egyházuk mellé áttenni. ³⁾

Az 1495-ik év nyarán *Fabregnas András* pápai nuntius meghozta Rómából a bullákat. Az érsek meleg szavakkal tolmácsolta háláját a pápa irányában, atyai gondoskodásáért, melylyel »mindkét egyházat a pusztulástól és veszedelemtől megóvjá.« Azonban most is félt, hogy ellenségei »még a megingathatatlan apostoli oszlop megingatására,« a bevégzett tény megváltoztatására is kísérletet fognak tenni. Ennek megakadályozása végett Fülöp nevű udvarnokot Rómába küldötte. ⁴⁾

Fülöp még az év vége előtt megjött útjából, és teljesen megnyugtató tudósításokat hozott; az érseket a pápa jóakarata felől biztosította. ⁵⁾

Most azonban másfelől fenyegette veszély. A király tagadta meg a pápai bulla által megállapított javadalom-egyesítés jóvá-

¹⁾ Az 1495-ről datált levél. 129. l.

²⁾ A gubernátor ugyanis az érsekség rednéki jobbagyai ellen a pápai legátus előtt indított pert. Az érsek figyelmeztetett, hogy az érsekség régi kiváltságai értelmében, alattvalói ellen csak az érsek ítélőszéke előtt lehet perelni. A gubernátor válaszra sem méltatta. Az érseknek a legátushoz 1495. ápril 2-án írt, és a legátus auditorához intézett levél 123. és 148. ll.

³⁾ A XXX. czikk.

⁴⁾ Péter érseknek 1495. augusztus 11-én a pápához intézett levele 69. l.

⁵⁾ Péter érseknek 1496. január 16-án a pápához írt köszönőlevele. 65. l.

hagyását; azt kívánta, hogy Péter érsek halála után a javadalom a király rendelkezésére álljon. Az érseknek reversalist kellett kiállítani, a melyben kijelenti, hogy az apátságot mint egyszerű királyi adományt, nem mint az érsekséghez tartozót bírja.

Mindazáltal az érsek súlyt helyezett a két javadalom állandó egyesítésére, a melytől mindkettőre jelentékeny előnyöket várt. Emiatt a pápához fordult, azzal a kérelemmel, hogy a királynál az egyesítés jóváhagyását sürgesse. ¹⁾

Ezalatt Fabregnas, mint pápai biztos, a király jóváhagyásával, az apátság birtokait átadta az érseknek. Ez Angelus gubernátort, — a ki egyébkint magyarországi egyházi javadalmaikat is birt — egyelőre meghagyta hivatalában, hogy a függőben levő birtok- és pénzügyeket lebonyolíthassa. ²⁾

Az érsek ekkor, 1496 elején, Fülöp udvarnokot, az olasz Leontius Jánossal, a pápa emberével — kit kanonokká nevezett ki — Rómába küldötte, hogy általok az 5000 forint kifizetését eszközölje, és úgy a pápának, mint a curia befolyásosabb tagjainak ajándékokkal kedveskedjék. ³⁾

Arról, vajjon a péter-várad apátságot Péter érsek utódai birták-e szintén, nincs tudomásunk. Tomori Pál kalocsai érsek hősi erőfeszítéseinek emléke Pétervárad nevéhez fűződik.

FRANKÓI VILMOS.

¹⁾ Péter érseknek 1496. január 16. és február 4-én római főpápokhoz írt levelei. 63. és 142. ll.

²⁾ Így czímezi őt az érsek »Dominus Angelus Gubernator Abbatiae nostrae Waradini Petri et Factor Sanctissimi Domini Nostri.«

³⁾ Az érseknek a pápa titkárához 1496. január 15-én, a bankházhoz február 4-én kelt levele. 64. és 246. ll.

I. MÁTYÁS UDVARA.

HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

VIII.

Láttuk az udvart asztalánál, láttuk az öltözetben, lovakban, kocsikban uralkodó fényűzését, — szóljunk még valamit *ünnepélyeiről s aztán játékairól, szórakozásairól.*

Az egykorúak elragadtatással magasztalják a Mátyás ünnepélyeinek világra szóló pompáját. A boroszlói jegyző, a pfälzi követ, Bonfini és a többiek vetekedve lelkesülnek rajta. Ki Ahasverushoz, ki Nagy Sándorhoz, ki pedig Augustus római császárhoz hasonlítja az olmücsi, az iglói, a koronázási vagy a mennyegzői ünnepélyeken kifejtett fényűzéseért, s egyhangulag bizonyítják: nincs ember a földön, a kit e részben Mátyáshoz lehetne mérni. S bár e dícséretekben sok a hízeltetés nagyítása s a szűk látkörrel járó bámulat: bizonyos, hogy Mátyás a külső fellépés pompájában valamennyi kortársát felülmúlta, egyetlen királyt, magokat az olasz fejedelmeket sem véve ki, a kiktől pedig sokat tanult. Egy Medici Lőrincz udvari ünnepélyein ízlésesebb lehetett a pompa, s bizonyára az általános műveltség mélyebb háttérével bírt, — de hasonló pazarlás őt is hamar tönkretette volna. Mert épen a pazarlás az, a miért Mátyást az egykorúak legjobban megbámulják.¹⁾ Vendégeit, kiket országzászlósok, főpapok s magasrangú katonák fogadnak vagy kíséretökben ő maga,²⁾ ámulatot

¹⁾ Lásd Reumont. I. m. II. 415—477. I. Mátyásra nézve az idézett kutfőket az ünnepélyeknél. Pl. Eschenloer. II. 341. l. »... zu Freuden gehörende... was not ist gewest, daran kein Gelde gespartet.« Thuróczt, Schwandt-nernél. I. 480—481. ll.

²⁾ Pl. Bonfini. 636., 641—2. stb. ll. Mátyásk. d. e. III. 393. l.

keltő bőkezűséggel ajándékozta meg. Az olmücsi ünnepélyen Ulászlónak ajándékozta szállásának összes felszereléseit, a butorokat, asztali készleteket, aranyos szőnyeget, fehér- és ágyneműket, Beatrix saját kezének műveit, s a többi koronás és főúri vendégek is mind elvihették szállásuk összes drága felszerelését.¹⁾ S máskor sem távozott tőle vendég ajándékozatlanul. Még a kire haragudott, még azt is megajándékozta. És sohasem másképp, mint a hogy az illetőnek rangjához, s az ő nagyranézett királyi méltóságához illett.

Az ajándékok napja különben az udvarnál — ős magyar szokás szerint — az újév. A király személyesen fogadja az üdvözlőket, s veti eléjük az arany vagy ezüst pénzt, kinek-kinek rangjához képest. Minden gratuláns magával hozza mesterségének jelvényeit, erről ismeri meg a király. Néha késő estig is eltart ez az ajándék-osztogatás. Egy ízben a jelenlevő »s az ajándékokat elnévés mondásaival fűszerező« Galeotti két könyvének fedelét teljesen elborítja a király arany- és ezüst-pénzekkel s még melléjük is nagy összeget rakott.²⁾ Magát a népet úgy ajándékozta meg hogy ünnepélyeken nagy összeg pénzt szórattott közéje.³⁾

Az udvari ünnepélyek, szertartások, — magyar hagyomány, némi olaszos utánzásokkal. Bonfini is mondja, de látjuk is, hogy Beatrix jötté óta inkább, mint azelőtt. Mintha utána járt volna Mátyás: minő ceremóniák divatosak külföldön, hogy szűgyenbe ne maradjon arája előtt. Előbb is voltak nálunk udvari szertartások, pl. koronázások alkalmával, de ezek inkább templomban folytak le. Mátyás idejében, kivált idősebb korában, mind nagyobb tért foglalnak világi alkalmakkor is. De azért az egyházi rész a Mátyás udvari ünnepélyeinek is a fénypontja. Világi és egyházi méltóság és pompa egyesül a templomba vonulások, s bent az egyházi szertartások alkalmával. A központ mindig az udvar, élén a felséges párral. Ilyenkor, mint a diadal-ünnepeken is, király és királyné mennyezet alatt haladnak, melynek nyelét országzász-

¹⁾ Bonf. (606. l.) és Eschenloer (II. 401. l.) egyhangúlag erősítik. Lásd még: Bonf. 580., 583., 636., 641—2., 643. stb. II. Teleki XII. 282. Mátyás k. d. e. III. 327. l.

²⁾ Galeotti. I. h. II. 261. l.

³⁾ Bonfini. 572. és 584. stb. II.

lósok és más főurak tartják; bent az egyházban pedig előkészített pompás emelvényen foglalnak helyet. Az isteni tiszteletet díszes serege végzi a főpapoknak.¹⁾ S nem csupán a püspöki süveget szereti a király maga körül látni, hanem a bíbornoki kalapot is. Többször közbeveti minden befolyását Rómában, hogy egy-egy kedvelt hívének megszerezze.

Hasonló szerepet játszanak *katonái*, kivált fogadások vagy díszmenetek alkalmával. Nem testőröket látunk körülte, hanem valóságos kis hadsereget, nagynevű vezéreivel, minők Báthori, Zápolya, Kinizsi, Ujlaki, Drágfi, Zobi, Székely Jakab, a Dócziak, Gerébek és mások.²⁾ Nem csoda oly királynál, ki maga is korának egyik legképzettebb katonája; taktikai újító, szervező, az állandó hadsereg felállítója.³⁾ Szerette is mutogatni begyakorlott vitézeit. Leghíresebb az a csapatszemléje, melyet a Bécs-Ujhely körül elterülő rónaságon 1487-ben tart, neje, az egész udvar s az idegen követek jelenlétében. 8000 gyalogot: a híres fekete sereget, 20,000 lovas és mintegy 9000 társzekeret állít ki, s ezek oly összevágóan és gyorsan mozognak a jelszavakra, hogy senki sem palástolhatja meglepetését. Beszédet is tart s végül ajándékokat is oszt ki a király.⁴⁾

Győzelmei után diadalmenetben vonúl be székhelyére: Budára, vagy egy-egy megostromolt városba; mint 1485-ben Bécsbe, 1487-ben Bécs-Ujhelybe. Ilyenkor kedvencz katonái alkotják udvara mellett közvetlen környezetét, számukra jár ki az ünneptetésből, a rivalgásból az oroszlán-rész. A város kapujától, hol a hatóság tiszteleg, — a főegyházba vonúl a menet, Budán a Szűz-Mária, Bécsben a Szent-István templomába; a papság elzengi a »Te Deum«-ot, s végül trombita-harsogás közt a templom falára aggatják a zászlókat s egyéb diadalmi jeleket.⁵⁾ Máskor ő

¹⁾ Egy ilyen jelenetet fentebb, — az udvari énekkarról szólva — a castellai püspök tudósítása nyomán irtunk le. (Lásd Katonánál. IX. 513. l.)

²⁾ Lásd kivált Eschenloert (II. k.) számos helyen.

³⁾ XI. Lajos francia királylyal egy időben, talán épen egy évben állítá fel Mátyás az állandó hadsereget.

⁴⁾ Bonfini. 644. l.

⁵⁾ Bonfini. 625., 643. ll. Teleki XII. 282. l. Thuróczi. I. h. 475. l. Ranzani. I. h. 699. l. Janus Pannonius epigrammát is irt a Mátyás moldvai diadal-

vonúl ki győzelmes vezérei elé. Ily jelenetnek 1476. szeptember havában lehetünk tanúi a budai udvarnál.¹⁾ A belgrádi kapitányok hozták a töröktől nyert zsákmányokat. Mátyás ünnepélyesen fogadja őket, díszbe öltözött udvara, valamint a pápai legatus, a bari érsek mint nápolyi követ, és a velencei követ jelenlétében. Legelől a lófarkos zászlókat, dobokat, drágakövekkel kirakott török-szablyákat és a hadiszereket vívék, azután a pompás perzsa-szővetű skófiumos ruhákat, arannyal átszőtt süvegeket. A nagy értékű zsákmány után 200 török fogoly haladt, »lesütött szemekkel, nagy szegényükre.«²⁾ S úgy vonúltak végül maguk a derék vitézek. E fogadtatás szabad ég alatt ment végbe. Innen az udvarral együtt a budai várpalota egyik öblös termébe vonúlt a menet, hol a kapitányok, sort állva katonáikkal, bemutatták felséges uroknak a drága zsákmányt. A király erre, odahagyva helyét, katonáihoz lépett, s dicsérő szavak kíséretében valamennyivel *kezet szorított*. Végül a velencei követ ékes beszédet tartott,³⁾ buzdítva a királyt a szép kezdet tovább folytatására; aztán elvezették a török foglyokat s a díszes fogadás véget ért.

Ünnepélyek alkalmával *lovagokat ült* a király.⁴⁾ Nem magyarokat; nálunk minden nemes lovag-számba ment, hanem külföldieket. S ezeket sem magyar lovaggá, ilyen nem volt soha, hanem saját: a magyar király lovagjaivá.⁵⁾ Mint koronás főnek,

jeleiről, melyeket a király a szent szűznek ajánlt fel. (Jani Pannonii Poemata. Utrechti kiadás. I. 458. l.)

¹⁾ Cavitelli tanácsos írja a milanói hercegnek. (Mátyás k. d. e. II. 235. l.) Bonfini is említi. (582. l.)

²⁾ Bonfini 250-et mond. U. o.

³⁾ Cavitelli szerint »Marcus Antonius sem mondott különbet Caesar holtteste fölött.«

⁴⁾ A 76-iki mennyegzőkor a nápolyi királyfít, Kristóf bajor, Hinko glaczi, Miklós oppelni herceget, és más urakat. Hasonlóképen a koronázáskor. 1487-ben Kristóf francia követet, 1490-ben a velencei követet. Utóbbiaknak semmi más méltóságot vagy tisztséget nem volt szabad elfogadniok idegen uralkodóktól. (Lásd: Reumont. Italienische Diplomaten etc. I. h. 213. l.) (Eschenloer. I. m. II. 345. l. Bonf. 536., 649. ll. Mátyás k. d. e. III. 255. l. sat.) A lovaggá ütéssel mindig gazdag ajándékok jártak a királytól.

⁵⁾ A külföldi fejedelmek által ütött lovagok száma mindenütt nagy volt Európában. (Reumont. Lor. de' Medici. II. 445. l.) A magyarok közt is voltak ilyen lovagok. (Mátyás k. d. e. II. 407. l.)

joga volt ehhez. »Hadd legyen egy lovagja Svájcban is a királynak« — ezzel ütik fel Russ uramat is 1488 nyarán. Bécsben, a Szent-István templomában történt, — az udvar és tíz idegen hatalmasság követeinek jelenlétében. »A mise végén — beszél Russ — hozzám jön Orbán kincstartó. Ne ijedjek meg — ugymond — a király a szövetség tiszteletére lovaggá akar ütni azonnal. Én pedig ijedve szólék: »ne haragudjék a király, erre nem vállalkozhatom.« Orbán megvívén feleletemet, a király egész elvörösödött a haragtól, s azonnal értem küldött. »Mért nem akarsz lovagunkká lenni? Ha lovaggá ütünk, módot is nyújtunk a lovagi élethez! Igért aztán 2000 forintot s rendes évdíjamat élethossziglan. A mise végével tehát a kancellár előlépett, s megdicsérte sok jó tetteimet s a szövetség ragaszkodását, — így adván okát a követek előtt lovaggá üttetésemnek. A beszéd végével a püspök (Orbán?) levette az oltárról Károly császár kardját, a király kezébe adta, ki aztán lovaggá ütött vele.« Szegény Russ, azt sajnálta legjobban, hogy a kamarásoknak ajándékot, az ajtónállóknak és a síposoknak pedig borralalót kellett adnia — összesen 16 arany értékig.¹⁾

Kitüntetésül a *sárkány-rendet* osztogatja a király. Russ ugyan, ki az egyedüli adatot nyújtja erre, csak a király szent rendjének nevezi, a mit ő lovaggá üttetésekor kapott, s a mi után neki évi 400 forintja járt. De másra, mint a Zsigmond-féle sárkány-rendre nem igen gondolhatunk. Albert király is osztogatta ezt.²⁾

Az Európa-szerte divatós *arany-sarkantyú* volt a másik kitüntetés. Talán ezt kapta Schilling a svájci követ, a kit főjegyzőjévé tett a király, azzal a méltósággal, hogy »az aranyat viselhesse, a milyen egész Magyarországon nincs több tizenkettőnél.«³⁾ Talán ilyen arany-sarkantyús vitézek valának »udvari katonái« is. Az bizonyos, hogy e kitüntetés ez időben még egész Európában nagyon becses és megtisztelő volt.⁴⁾

¹⁾ Segesser. I. m. Russ jelentése. 99—100. ll.

²⁾ Teleki. X. 60. l. Csupán azt kérdehetjük: nem az Ausztriában otthonos Szent-György-rendet adományozta-e a király — épen a »Károly császár kardjával.«

³⁾ »Under die wurde goldes zu tragen.« Segesser. I. h. 99. l.

⁴⁾ Ez érdekes dolgoknál csak tapogatóznunk kell. (Lásd Reumont. L.

Külföldi rendjeleket is viselnek alattvalói, mint Szentgyörgyi János, Szentgyörgyi Péter és Geréb Péter a nápolyi Szűz-Mária rendet.¹⁾

Az udvari ünnepélyek műsorának legkedvenczebb tárgya azonban az Európa-szerte divatos *lovagi bajvívás*. Hazánkban Nagy-Lajos király óta pihenni tért s csak olykor-olykor eszmélt fel Zsigmond idejében. Álmoságából Mátyás ébreszté fel pezsgőbb életre. Az ő udvara e részben is példányképe egy valódi középkori udvarnak, mely fényes látványokban, mérkőzésekben és vitézkedésekben találta kedvét.

Nem mentek e viadalok életre-halálra. Hegyes lándzsákkal rohantak ugyan egymásra, de csak ügető lovakon s a kérdés inkább csak az volt: melyik vitéz tudja kidobni nyergéből ellenfelét.²⁾

Beatrix mennyegzője alkalmával nem kevesebb mint nyolcz ízben tartottak ily lovas-viadalt. Cseh, bajor és német herczegek s lovagok, a Fehérvárra majd Budára vonulás közben az útfélen, majd bent e városokban a hyppodromon rohannak össze, — lefordulván lovaikról mindannyiszor. Egy ízben oly nagyot esett a két lovag, hogy a menyasszony ijedtében elsikoltotta magát.³⁾

A Mátyás koronázásakor tartott ünnepélyeken is egymást érte a sok kopja-viadal, valamint az Ulászló tiszteletére Olmüczben rendezett ama világra szóló ünnepélyen s más alkalmakkor is. Alsóbb rangú mérkőzők számára pálya-díjakat tűz ki a király, melyeket aztán a győzők lovagi hagyományokhoz képest egy-egy szép udvarhölgy kezéből vesznek át.⁴⁾

De a nagy király azzal adott mélyebb jelentőséget eme viadaloknak, hogy olykor-olykor személyesen is részt vett azokban. Mint kitűnő katona, edzett férfi és jeles lovas, mint ked-

d. Medici. II. 445. l. s a mit a testőrökről irtunk.) Erre nézve gondolatot keltő oklevél van Makuscevnél: Monumenta historica slavorum meridionalium. I. 1. 148. l.

¹⁾ Mátyás k. d. e. II. 328. l.

²⁾ Galeotti. I. h. 28. l. Heltai »horzsolások«-nak nevezi krónikájában.

³⁾ Lásd a pfälzi követ jelentését. I. h. 202., 205., 207., 211., 214. ll. Eschenloer. I. m. II. 342—349. ll.

⁴⁾ Bonfini. 537., 538., 572., 605., 641., 642. ll. Eschenloer. II. 168—169., 401., 402. ll.

velője az igazságnak, üldözője az ál-lovagiasságnak és hitvány kérkedésnek, lépett ki a küzdőterre; vagy uralkodói gondjai közepette, pihenő szórakozást keresett e férfias játékokban. ¹⁾ A hagyomány bizonyítja, hogy maga a nép sem csupán látványosságnak tekinté királya fellépését, — hanem illőnek hadvezéri nagyságához és királyi méltóságához. Győzelmeiben pedig az igazság és a magyar vitézség diadalát látta.

Ilyen vala a Holubár esete. Galeotti, szemtanú, hosszasan beszéli el. A kép melyet ad, elég élet-hű, s kitűnően jellemzi Mátyást és udvarát. Jött Budára — ugymond — egy Holubár nevű német lovag. Mindenki bámulta óriás testét és erejét; a lovas-viadalokban pedig épen győzhetetlennek tartották; a mint-hogy ellenfeleit rendesen földre is teríté. Mátyás király, ösztönözve Holubár eme hírneve által, szintén harcra hívá fel őt. Ez vonakodott, félvén hogy sérelmet talál ejteni a királyon. De a király készítette a vonakodót: vívjon meg bátran vele. Holubár nem meré újra elutasítani a fejedelmi kiránságot, de föltette magában, hogy a király legkisebb döfésére lefordúl a nyeregből. Mátyás azonban értesülve erről, minden szentekre és királyi hitére esküvék, hogy ha ezt észreveszi, azonnal kivégezteti Holubárt. ²⁾ Egyszersmind megesketé őt, hogy úgy fog vele megküzdeni, mint halálos ellenséggel szokás. Zsigmond király piacza volt a küzdelem színtere. Sok ezer ember gyűlt össze, hogy meglássa királya mérkőzését a teuton óriással. De győzelmén sokan kételkedének. Mert Holubár roppant testalkatát és ehez hasonló erejét naponta látják vala, holott Mátyást középtermetűnek és közép-erejűnek ismerék. Iszonyú kópja-döféssel roppantak egybe. S ím a király aczél-izmai erőt vevének Holubár óriási testén. Hanyatt-homlok zuhant le a híres német vitéz, keresztül a ló farán, tört

¹⁾ Ezt olvassuk Bonfini és Galeotti műveikből, a külföldi követek nyilatkozataiból. Lásd pl: »... deridere jactatores, mimos aretalogosque, plus aequo promereri.« (Bonf. 654. l.) Galeotti Schwandtnernél. II. 247. l. Bonf. 630., 653. és 654. l. mint katonát jellemzi. Eschenloer. I. m. 162. l.

²⁾ Bontini szerint nyilvános parancsokban hagyta meg, hogy királyi személyére a viadalokban ne legyenek tekintettel. »Nullam in certamine dignitatis suae rationem haberi jubebat, quin et publico id saepe agebat edicto.« (537. l.)

karral, eszméletlenül, — homlokán kapva erős ütést. De a király is, meliben találtatván, lesiklott lováról — oldalt, lova kantárszárát megragadva. Holubárt társai emelék fel, s a király is azonnal gondozására sietett. Majd felüdülvén, lovakat, drága ruhákat és nagy összeg pénzt ajándékozott neki. Holubár pedig azonnal elhagyá a budai udvart, fennen hirdetve a magyar király bőkezűségét és erejét. Itthon is mindenki álmélkodik vala.

Más alkalommal egy cseh vitézt győzött le ily kopja-viadalban: a hires Suohlát — Székesfehérváron. E viadalának emléket Bonfini tartotta fenn. ¹⁾ Suohla alvezére volt Mátyásnak. Mig hadseregéhez tartozott, nem átallt vele megvívni a király; midőn megbontá a fegyelmet és garázdálkodott — felakasztatá.

Fiát Jánost is korán szoktatá a bajnoki mérkőzésekhez. 1490-ben Bécsben állta ki az ifjú herczeg az első próbát, még pedig úgy látszik szép sikerrel. Mert — Bonfini szerint — az első összecsapásnál homlokon találva ellenfelét, vérző fejjel dobta le lováról. ²⁾

A tornának egyéb neme is virágzott Mátyás udvarában. Jelesül a *lófuttatás*, mely czélra Budán, Vjsegrádon és később Bécsben szintén állandó hyppodrom vala. ³⁾ Az olműeci ünnepélyek alkalmával e városban is állítottak fel pályát a lófuttatásra. s csehek és magyarok vetélkedve szálltak ki síkra. ⁴⁾ Ugyanily pályákon folytak le a *kocsi-versenyek* is, melyben a király is gyakran részt vett — nejével együtt. ⁵⁾

Ilyen tornaviadal-számba mentek az ugynevezett »öklelések« ⁶⁾ vagy a mint ma mondjuk: birkozások is. De úgy látszik ezt már nem tarták oly nemes sportnak, mint az előbbieket. Bonfini egy ilyennek is fentartá emlékét. 1468-ban történt. Mátyás és Podjebrád találkozóra jöttek össze — szépszerével egyezkedni

¹⁾ Ez alkalommal — 1465-ben — nyolcz napot töltött e városban, folytonos lovagjátékok (ludi equestri) között. (Bonfini. 538. l.)

²⁾ Bonfini. 649. l.

³⁾ Bonfini. 537., 605., 654. l. Néha »circus«-nak is mondja. Eschenloer II. 349. l.

⁴⁾ »Da war täglich Rennen und Stechen« Eschenloer. I. m. 401. l.

⁵⁾ Erre mutat Bonfini némely helye. 584., 654. sat. II.

⁶⁾ Heltai szava.

ki. Ebéd után egyik cseh főúr Zdenko azt a tréfás indítványt tevő, hogy a két király udvari bolondjai vívjanak meg, s döntsék el, hogy a catholicus vagy a husszita-részen van-e az igazság.¹⁾ S bár a pápai követ rossz néven vette az egyház ilyen profanálását, — mind a két király bele egyezvén: a viadal megkezdődött. Eleinte az egésznek tréfás színezete volt. Dolgozott a két bohóc kézzel-lábbal, hol erővel hol csellel. Sokáig kétséges volt, melyik fog győzni; most a cseh gyűri le a magyart, majd a magyar szorongatja meg cseh kollegáját. E közben a kölcsönös buzdításokból nagy láрма keletkezett. Végre a magyar »mintha a szent hit szállta volna meg«, a cseh egész testét légbe emelve, ájultan a földre dobja. Egy cseh, a ki közel állott, segítségére akart sietni a szegény bohócnak, de Zdenko a pályabíró is ott termett, s egy hatalmas arczulesapással tiltakozott a közbelépés ellen. Ebből nagy láрма támadt, s már-már komoly harcra kerül vala a dolog, ha a két fejedelem közbe nem lép.²⁾

Más alkalommal, ugyancsak a cseh háborúk idejében maga Galeotti birkózott meg egy Alesus (?) nevű katonával Nem mindennapi látvány volt az elhízott és épen nem fiatal tudósnak az ifjú, elbizakodott katonával való öklelődése. A győztes végre is Galeotti lett, ellenfele a porban terült el. A viadalnál maga Vitéz János esztergomi érsek is jelen volt s ő sem birta visszafojtani nevetését. Janus Pannonius pedig sietett megénekelni kedves barátja dicsőséges »palaestra«-ját.³⁾

Bonfini beszéli, hogy Mátyás udvarában *oroszlán-vadászatok* és *gladiátor-viadatok* is estek olykor-olykor, s bennök a királynak nagy gyönyörűsége telt.⁴⁾ De hogy vajjon eleven oroszlánokkal üzött circus-játékokra czéloz-e, vagy pedig csupán álarczosokra, ma már bajos eldönteni.⁵⁾ Amnyi bizonyos, hogy mint

¹⁾ Zdenko catholicus volt.

²⁾ Bonfini. 556. l.

³⁾ Jani Pannonii Poemata. I. 461. l. »Risit Strigonia clarus ab arce pater« mondja az epigramm egyik sora.

⁴⁾ 537. l. A koronázás alkalmával 1464-ben.

⁵⁾ A francia királyok udvarában ebben és a következő században csak-ugyan divatban voltak az oroszlánokkal és más vadakkal való circus-viadatok, a spanyol bika-viadatok módjára. (Lásd Lacroix: »Ces animaux sauvages figuraient quelquefois dans les combats, ou on les mettait aux prises avec

más európai fejedelem, Mátyás is tartott udvarában szelidített oroszlanokat, bár a hagyomány szerint nem ilyen czélokra.¹⁾

Az *álarczos bálok és menetek* azonban divatban voltak. Ezeknek is Olaszország a hazájok, hol a finomúlt ízlés, olasz phantasiával párosúlva már ez időben megállapodott szertartásokkal léphetett fel. Ujakat sem vala nehéz kitalálni ott, hol, mint a nagy Medici udvarában, a költők és művészek oly diszes csoportja működhetett közre. Csakugyan kivált a farsangi meneteket a költők — köztük maga Medici — gondolják ki, a díszleteket és jelmezeket hírneves festők mintázzák.²⁾ Hogy Mátyás udvarában ily finomúlt ízlés nem uralkodott, — az egyenes adatok után valószínű. Hagyomány e téren alig volt, a renaissance emez aprólékos vonásai pedig egyhamar nem honosodhattak meg. Csupán az utolsó években látjuk ilyesminek kezdetét. A forrás — mint rendesen — most is a ferrarai udvar. Eleonora hercegnő 1489-ben nem kevesebb mint 56 darab álarczczal kedveskedik a királynak. Már 1488-ban is küldött néhányat, s hallván mily szívesen fogadta ezeket a király, — most egy nagyobb szállitmánnyal lepi meg. Az álarczok közt veres, fekete és spanyol szakálasok, öreg arczok, szerecsen-arczok, különféle idejű gyermekeket ábrázolók s olyanok is vannak, melyek a nyakat is elfedik. Összesen tizféle változatban.³⁾

Másnemű jelmezjáték, inkább nép számára való *bohócz-látványosság* az, a mit a Beatrix menyegzőjén 1476-ban látunk egy izben. Tizennégyen felöltöznek olyan tarka, csörgős ruhákba, minő a Lebersi udvari bolondé, lóra ülnek s csak amugy szőrén, pajzs nélkül, kopja helyett piszkafával rohannak egymásra. Igazi

des taureaux et des chiens, en presence du roi et de la cour.« Moeurs et usages etc. 238. l.) De másfelől az angol és olasz udvaroknál vadállatoknak öltözött álarczosok játékát látjuk ünnepélyeken. (Die Cultur der Renaissance in Italien, von I. Burckhardt. 329—330. l.) Heltai úgy látszik ily értelemben veszi Bonfini említett helyét, mert ezt: »leonum venationes« így fordítja: »oroszlányok jáldások.«

¹⁾ Firenze városától kapta ajándékba, jóval későbbben: 1470-ben. Epist. Matth. Corv. III. 91. l.

²⁾ Reumont: Medici etc. II. 434—437. II.

³⁾ Mátyás k. p. e. IV. 8. l.

nevetni való látvány, s mint a boroszlói jegyző mondja: kaczagott is rajta kiki, a mint csak tudott.¹⁾

Nagy mulatságok estek az udvarnál, ha király egy-egy előkelő katonája vagy udvari embere *megnősült*.²⁾ Zápolya István grófnak, az ország főkapitányának 1486. decemberében tartott menyegzője is az udvarnál ment végbe. Ez időben halt el Olaszországban Beatrix egyik közeli rokona, s e szomorú hírt nem merték a királyné tudomására hozni, nehogy a nagyszerűnek ígérkező mulatság meghiúsuljon.³⁾ A fényes ünnepély egyik érdekesebb jelenete a király és királyné ajándékának átadása, mely egyebek közt pompás arany-nyakékból s egy arany-brokát öltözetből állott, értékre meghaladván az 1000 forintot.⁴⁾

Más alkalommal nemes urfiakat és lánykákat adnak össze. Ily házasságkötés ment végbe az udvarnál 1489-ben, Dengelegi Pongrácz János özvegyének a Mátyás rokonának fia, és Frangepán Bernátnénak, a királyné rokonának leánya, — még mint egészen gyermekek között. A király és királyné négy év alatt lefizetendő 8000 forintot adnak a menyaszonynak — hozomány gyanánt.⁵⁾ Külömben Beatrix maga sem maradt hátra ily alkalmakkor a bőkezűségben. Midőn Lévai Vajdafi János 1482-ben udvarhölgyét Salerno Antoanetta grófkisasszonyt eljegyzé, — Beatrix kötelezte magát, hogy a vőlegénynek nászajándékkul hatezer arany-forintot fizetend.⁶⁾

A *táncznak* nagy divatát találjuk Mátyás udvaránál — békében és háboruban egyaránt.⁷⁾ Mint külföldön, nálunk is egyformán szerették a páros és körtánczokat, melyeknél természetesen nem a hegedősök, lantosok, hanem az akkor ugynevezett tánczmuzikusok: síposok dobkísérettel, vagy bőrdudások szolgál-

¹⁾ I. m. II. 349. l.

²⁾ Lásd Schober. I. m. 150. l.

³⁾ Mátyás k. dipl. eml. III. 229. l.

⁴⁾ »Questi advisi facio ad V. S. ad cio, che epsa intenda le magnanimita de questi . . . Re et Regina, e della loro gran munificentia et liberalita« — teszi utána Valentini, a menyegzőről urának írt jelentésében. (U. o. III. 255. l.)

⁵⁾ Orsz. Lltár. Dl. 19540.

⁶⁾ Orsz. Lltár. Dl. 24768. sz. A kiállításban.

⁷⁾ Eschenloer I. m. II. 304., 334. sat. II.

tatják a zenét.¹⁾ Ritkábban a trombitások, mert ezek inkább asztalfelett zenélnek.²⁾ Magyar táncznak semmi híre a Mátyás udvarában, — a miből nem következik, mintha nem is lett volna divatban.

A táncmulatság egyébiránt az udvari ünnepélyek lakomáinak volt kiegészítő része. Evés után elhordják az asztalokat s úgy perdülnek tánczra a koronás vendégek, s utánok a több udvari méltóságok, — fiatal és idősb urak egyformán. A Beatrix mennyegzője alkalmával ugyanabban a teremben folyt le a táncmulatság, a melyben a pompás lakodalmi ebéd. Az első körben a német választók és más német herczegek követei — méltóságuk szerint felállítva — járták; a második kört Kristóf bajor herczeg, a harmadikat a király és királyné vezették; a király után a nápolyi király fia, menyasszony-nővérével a »Zeuner« nevű tánczot lejté el, mely egy egész óráig tartott.³⁾ Majd a nádor utóbb a limbachi herczeg, az orszáگزászlósok, s végül Bánfi Miklós járják el kör-tánczukat, s ezzel aztán véget ér a mulatság eme része.⁴⁾ Néhány nap múlva, január első napján (1477), ismét tánczra kerekedtek ebéd után, mert a lakodalom még mindig állt. Első helyen most is a német fejedelmek követei, másodikon Kristóf herczeg, a harmadikon pedig a király és királyné járták el a divatos körtánczot. Az olmczi ünnepélyen is a lakoma után következett egy izben a táncz.⁵⁾ Beatrix királyné Ulászló cseh királylyal, Ferencz arragoniai herczeg pedig egy szép német hölgygyel lejté el a német keringőt.⁶⁾ Példájokat a többi vendégek követték, a herczegek, a követek s az udvar nagyjai, tánczra híváu a jelen volt hölgyeket.⁷⁾

¹⁾ Bonf.: »Choraulae, utricularii.« Utóbbi szót Páriz-Pápai fordítja »bördudás«-nak. Hogy a középkorban ilyenek voltak a tánczmuzsikuskok, bizonyítja Lacroix i. munkájának néhány képe is. (Lásd pl. 261. l. és a 262. l. után.)

²⁾ Lásd ugyancsak Lacroix képeit. (Pl. 139. l. és a 146. lap utáni színes képet. Moeurs et usages etc.) S a mit másutt a zenészekről idéztünk.

³⁾ Eschenloer szerint (II. 348. l.) »egy szép olasz táncz« volt ez.

⁴⁾ Eschenloer. II. 348. l.

⁵⁾ Bonfini. 606. l. Eschenloer. 401. l.

⁶⁾ »Germanica pyrrichia« — mondja Bonfini.

⁷⁾ »Principes cum matronis illustribus...« (Bonf. U. o.)

A *játékokról* nem hallunk sokat. Kedvelték a labda-játékot,¹⁾ játszották a sakkot vagy ostáblát,²⁾ mely a fejedelmi és főrangú udvaroknak Európaszerte kedves mulatsága volt.³⁾ Az olmcüzi összejövétel alkalmával Beatrix királyné és Ulászló több ízben leültek sakkot játszani — Mátyás kívánságára.⁴⁾ Nagyban űzték a koczka-játékot, s a királynak ebben hagyományos szerencséje volt. A cseh háborúk idejében egyszer teljesen kifogyott a pénzből, s már-már az ígéretekből és szép szavakból is, melyekkel pénz helyett katonáit tartá. Épen a fizetés napja következett, midőn estve felhívják alvezérei — koczkajátékra. Egész éjjel játszottak, s a király alig dobott mást, mint a mit előre mondott. Ily módon könnyű volt tizezer arany-forintot nyernie, — melyet aztán reggel azonnal szétoztott katonái közt.⁵⁾

Az udvari mulatságokat *útazások* váltják fel. Nejével és nagyszámú udvari néppel⁶⁾ indul ki 1478-ban a felső-magyarországi városokba, s innen szerte az egész országba. Később is folyvást jön-megy, rendesen nejével, ha másért nem, hogy meglátogassa újabb építkezéseit.⁷⁾

Mióta Bécszet elfoglalta, gyakran megfordult a közelfekvő *fürdön*: Badenben, hogy új erőt szerezzen beteges testének. Beatrix is itt nyerte vissza egészségét.⁸⁾

De kivált a *vadászat* az, melyben mindketten nagy gyönyörűségeket találják. Alkalom bőven kínálkozott. Rengetegekkal borított hazánk gazdag volt a vadak minden nemében.⁹⁾ E mellett a királyi várak és nyaralók: Buda, Visegrád, Tata, Zólyom és

¹⁾ Mátyás k. d. e. III. 446. l.

²⁾ Heltai fordítja így.

³⁾ Lacroix egy helyen pompás kivitelű színes képet közöl, melyen XI. Lajos király, Mátyás kortársa, és egy más ur sakkot játszanak. (Moeurs et usages etc. a 256. l. után.)

⁴⁾ Bonf. 606. l.

⁵⁾ Bonfini. 653. l.

⁶⁾ Bonf. 600. l. »cum maxima aulicorum manu.«

⁷⁾ Lásd. Mátyás k. d. e. III. 216. IV. 82., 98., 126. ll.

⁸⁾ Galeotti. I. h. II. 269. l. Mátyás k. d. e. III. 431. l. V. ö. Schober. I. m. 150. l.

⁹⁾ Oláh. Hungaria. Bélnél. 23., 34., 35. stb. ll. Mátyás k. d. e. III. 367. 377. ll. (V. ö. a többször idézett 1494. évi számadással.)

Diósgyőr körül, valamint Csepel szigetén is nagyszerű királyi vadaskertek terültek el. A peczérek, lovak, kutyák Budáról kerülnek aztán e helyekre. S a sólymok is. Mert a kitanított sólymokkal való vadászat Mátyás udvarában is ép oly otthonos, mint általában az egész Európában s legközelebb Olaszországban. Itt a hírneves Lorenzo Medici írt róla éppen ez időben hangulatteljes költeményt; nálunk Janus Pannonius énekelte meg,¹⁾ A sólymok Erdélyből és Kis-Oroszországból kerültek hozzánk s belőlök a királyi udvarban egész falka volt állandóan. E sólymok azonban más fajhoz tartoztak, mint az olaszországiak s Beatrix e részben is csereviszonyba lépett sógorával: Hercules herczeggel, kit kora egyik legnagyobb sólyomvadászának tartottak.²⁾

De abbahagyták a szórakozást, ha az udvarnak *gyásza* volt. 1476-ban éppen a mennyegzői ünnepélyek alatt hunyt el Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda, a király kedves rokona és barátja, s Mátyás parancsára azonnal megnémult minden vigasság. Budán az udvarban állították fel a ravatalt, fekete rojtos-selyemből. Két nap múlva a vendégek s az egész udvar — előbb még lakodalmi népség — a drága selyembe vont budavári plebánia-templomba kísérik, gyásztiszteletre. Elül harmincznégy égő szövétneket visznek vala, mindenikében ezer darab magyar arannyal,³⁾ azután a papok vonultak s úgy az udvar. A templomban a király járult először az oltárhoz, magyar aranyokkal rakott szövétneket tartva kezében. Utána a nápolyi király fia, majd Kristóf herczeg, mögöttük a fejedelmi követek, hasonló szövétnekkel. Végül a nápolyi érsek-követ, a sandaui herczeg, a kalocsai érsek, a többi külföldi követek és vendégek, a magyar püspökök és főurak. — Másodizben ugyanily módon járultak az oltárhoz, s összesen ezer

¹⁾ Reumont. Lorenzo de' Medici. II. 20. és 430. ll. Lacroix. Moeurs et usages etc. 234. l. számos fac-similével. Ábel. Adalékok a humanismus történetéhez. 122—123. ll.

²⁾ Mátyásk. d. e. III. 378. Az 1476. évi mennyegző alkalmával az erdélyiek három kisoroszországi sólyommal is kedveskedtek Beatrixnak. (A pfalzi követ. I. h. II. 215. l.)

³⁾ Midőn a gyertya leégett, aláhullt a pénz s a nép fölszedte — jegyzi meg Kazinczy Gábor, ki a Székelyföldön hasonló szokást ismert. (Mátyás, kortársai tanúsága szerint. 136. l.) Az oltárnál elhullott aranyak bizonyára a templom papjai számára szolgáltak offertorium-úl.

magyar aranyat, ezüstpénzben pedig kétezer forintot ajánltak fel. (Offeráltak.)¹⁾

IX.

Az udvartartás *székhelye Budavár* és közvetlen környéke, — egyszersmind az ország központja, szíve.²⁾ E helyen tartják az országgyűléseket; itt ül törvényt a király, valamint a nádor és az ország többi főbirái; itt folynak le a legszebb, legmagyarabb udvari ünnepélyek; innen indul ki a király s parancsára udvarának mozgó része s ide tér haza akkor is, midőn birodalma a cseh tartományokkal, később »Bécsországgal«³⁾ megnagyobbúl. Végül e városban székelnek a legelőkelőbb egyházi és világi urak.⁴⁾ Első sorban természetesen azok, kiket méltóságuk csatol a király személyéhez és udvarához. S ezek száma nem kevés; mert a király az országzászlósok helyét gyakorta kettősen tölti be, s a személyeket néha évről-évre változtatja. Ezenkívül egyéb főnemések, vonzatva a király személye, bőkezűsége s udvarának fénye által is. A Rozgonyi, Kanizsai, Garai, Palóczy, Perényi, Czudar, Báthori, Drágfi, Szentgyörgyi, Egervári, Lackfi, Czobor, Laki Thuz, Turzó, Bánfi és más hírneves családok⁵⁾ palotái vagy köből épült udvarházai ott emelkedtek Budavárában, s volt főrangú család, melynek két-három háza is volt Pesten, Budán.⁶⁾ S e

¹⁾ A pfalzi követ. I. h. 214. l.

²⁾ » Quae est sedes et solium regiae dignitatis, caputque Regni nostri et ut ita dicamus salus et recreatio populi . . . « etc., mondja Mátyás király Budáról 1469 után. (Kaprinay. Hung. dipl. I. 479. Kovachichnál is megvan: Form. sol. styli. 531. l.)

³⁾ Heltai szava.

⁴⁾ Gábor egri bibornok 1478-ban több ízben így keltezi levelét: »Datum Budae, in domo solitae residentiae nostrae«. (Orsz. Lítár. Dl. 18073. 18074.) stb.) 1476-ban csakugyan vett is egy házat Budán Hidegh Benedektől. (U. o. Dl. 17822.)

⁵⁾ Lásd Rupp: Budapest és környékének helyrajzi története. A Budavárról szóló fejezetet. Römer. Pégi Pest. 62., 68. ll. A Verebélyi, Nagylucsei, Tarchai, Bornemisza, Korothenai, Bekényi, Hédervári stb. családoknak is volt házuk Budán. (Lásd még: Orsz. Lítár. Dl. 18202., 18366., 18649., 19161. stb. okl.)

⁶⁾ Pl. a Báthoriak, Nagylucseiek. (Orsz. Lítár Dl. 18203., 18366., 19237.)

házak nem álltak üresen, csupán ha a király is hosszabb időre távozott: különben pedig pezsgő, gyakran vidám élet színhelyei valának.¹⁾

Maga a Várhegyen épült Buda már ennél fogva is szép város volt, az a nyolcz-kilencz templom s csaknem ugyanaunyi torony pedig középkori ember szemében igazán fejedelmi várossá tévé.²⁾ Oláh Miklós elragadtatással beszél róla; Gerlach István, ki egy évszázaddal később (1573.) utazott Magyarországon, német létére eléje teszi a XV. századbéli Budát az ő büszke Augsburgioknak. Még akkor is meglátszott, mikor ő itt járt, egy emberöltő török gazdálkodás után, — mily pompás fejedelmi város lehetett a Mátyás Budája.³⁾

Hatalmas lépcsőn érünk fel a Dunapatról a várba, épen a Boldogságos Szűz templomához, melyet királyi bőkezűséggel Mátyás épített újra.⁴⁾ E gyönyörű épületben mint plébánia-templomban folyt le rendszeren az udvari ünnepélyek egyházi része. Balra tartva, díszes házsorok és templomok mellett haladunk el, nemsokára a Szent-György térre érünk, s egyszerre előttünk áll a királyi várpalota, — stylszerű tornyaival, tarka fedeleivel. Maga e tér, ha nem is sokkal, nagyobb lehetett mint manapság.⁵⁾ Gyakran itt tarták az udvari látványosságokat, lovagjátékokat, — ahol csak nemrég folyt le a király előtt oly szomorú emlékü esemény bátyja lefejeztetése. Talán épen e helyen állt márványtalapzatán

¹⁾ Látjuk az Egervári, Kanizsai, Rozgonyi és Drágfi családok után maradt, már idézett költségjegyzékekből. (Orsz. Lítár.)

²⁾ Szűz-Mária, Magdolna, Keresztelő-Szt.-János egyháza; az Alamizsnás-Szt.-János, Szt.-Zsigmond és Szt.-György vértanú kápolnája; a Domonkosok, a Ferencziek, a Klarisszák temploma.

³⁾ Stephan Gerlachs des Aeltern Tagebuch. Herfür gegeben durch seinen Enckel M. Samuelem Gerlachium. Franckfurth am Mayn. 1674. fol. 12. l. »Eine prächtige herrliche Stadt gewesen, dass sie auch, mit ihrer Herrlichkeit der Stadt Augsburg nichts befor gegeben.« Oláh mennyire dicséri, lásd i. h. 9. l.

⁴⁾ Galeotti. Schwandtnernél. II. 279. l.

⁵⁾ Istvánfi mondja róla: »Ad aream, quae ante arcem instar theatri ampla, et turbae, quantumvis magnae capax est. . . .« etc. Lib. II. p. 20. Velius (De bello pannonico. Lib. I.) I. Ferdinand korabeli történetirő »area ingens« nek mondja.

Hercules erős-tekintetű ércszobra, melyet a király díszül s bizonyára bátyja emlékére állíttatott ide a tér közepére. ¹⁾

És most forduljunk arczczal a királyi palota felé, mögöttünk a Hercules-szoborral. ²⁾

Középütt a bejárat; bal kezünk felé, homlokzatával a Szent-György-térre nézve — Zsigmond királynak ó-német stýlben épült palotája, ³⁾ melyet hogy a régiektől megkülömböztessenek, még építésekor elneveztek »fris palotá«-nak. Ennek ablakából parancsolta V. László király a bakónak azt a végzetes negyedik csapást Hunyadi László fejére Jobb kéz felől az úgynevezett csonka-torony áll. Zsigmond király kezdé el építtetni, de nem fejezte be; Mátyás alatt rettegett börtönné vált, melyről a hagyomány évszázadok mulva is beszél.

A királyi palotát harmincz lábnyi széles árok választja el a Szent-György-tórtól, felette híd, melyen át a várpalota főbejáratához érünk. Vessünk innen tájékozó tekintetet az összes épületekre.

Fekvésük ék-alaku, mely hosszában a Dunával párhuzamosan vonúl, de a melynek a Gellértre néző csucsa a Várhegy alakjának megfelelően kigömbölyül. Egyik hosszú vonala, mely a Dunára néz, a Mátyás palotájának, a másik, valamint a sarok az Árpádok és a Nagy-Lajos korából maradt régi épületeknek felel meg. Bejáratát a Szent-György-tér felől — a fris palota és a csonka-torony közt — említők. Az épületek belül egymással összeköttetésben állanak, s így több udvart meg csarnokot zárnak magokba, melyek közt az eligazodás a nem épen pontos leírások

¹⁾ Velius. I. h. Szerinte 1526-ban vitte el a török.

²⁾ Hogy az egész udvarról összefüggőbb képet alkothassunk, a következő műveket használtuk fel: 1) Bonfini dec. IV. lib. 8. 631. és 632. l. 2) Ajánlatát Averulini művéhez. Morellinél. I. h. 3) Schweigger: Ein neue Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel. Nürnberg. 1619. 4. r. I. Buch. VIII. Cap. S. 18—26. 4) Des Freyherrn von Wratislaw merkwürdige Gesandtschaftsreise von Wien nach Constantinopel. Leipzig. 1787. 8. r. S. 40.—41. 5) Gerlach fentidézett utazási művét. E három utóbbi, későbbi szemtanú tudósítása az egykorúakéval teljesen összevág s azokat sok helyen magyarázza, kiegészíti. 6) Oláh id. munkáját Bélnél. 7) Naldus levelét és dicsőítő verseit. (I. h. 598., 511. ll.)

³⁾ A ma úgynevezett fegyvertár helyén.

nyomán ma már nagyon bajos. Az összes épületeket kőfal veszi körül, felettök fedett folyosó, melyen át folytonos kilátással a Dunára, s a tulsó oldalon le a völgybe, csaknem egészen körül lehet járni a várpalotát. E folyosót már Zsigmond kezdé építtetni, Mátyás pedig befejezte.

Megszerezvén nagyjából az áttekintést, beléphetünk a palota főkapuján. Jobb és bal oldalon azonnal szemünkbe tűnik egy-egy meztelen ércszobor, sisakkal, bárdal és karddal fegyverezve, fenyegető állásban, mintha örökül állították volna oda őket.¹⁾ Márványtalapzatukra diadaljelek vannak bevésve — megannyi pompás domborművek. A tér közepén kitűnő művű érc-kút²⁾ önti vizét egy pompás márvány-viztartóba, — tetején sisakosan, mythologiai felszerelésben Pallas-Athenae szobra áll. Még odább, már közvetlen a paloták mellett, a három nagy Hunyady hatalmas gyalog-szobra tűnik elénk. Középuött Mátyás, sisakosan, lándzsával, pajzsára támaszkodva — gondolkodó állásban; jobbról atyja; balról — mintha szomorkodnék — bátyja Iászló.

Ezt az udvart egy régebben készült csarnok öleli körül, fölötte az emeleten kettős oszlopos kör-folyosó, melyet már Mátyás rakatott. Ide akarunk feljutni. Lent a csarnoknak ama részén, mely a régi királyokról maradt épület előtt áll, pompás ajtó tűnik szemünk elé. Porphyrmárványba van falazva, szárnyai kiváló művészettel ércből vervék, s dombor-művekben Hercules 12 félisteni munkáját mutatják. Föléje Bonfini által szerzett epigramma van a porphyriba vésve — Mátyás tehetségéről és halhatatlanságáról,

¹⁾ Bonfini I. h. A kik a mohácsi vész után irtak Budáról, mint Hönigerus, Surius, Velius szintén említik e két szobrot, melyeket Szoliman a Herkules-szoborral együtt vitt el Sztambulba, s ott a Hyppodromon állított fel. De hogy mit ábrázoltak — elfeledik megmondani, talán nem is tudták. Sigler azt állítja Chronológiájában (Bél. Adparatus etc. 67. l.) hogy e két szobor Apollót és Dianát ábrázolta volna. Ezzel azonban az egykoru Bonfini leírása nem vág össze. Apollo és Diana szobrát Istvánfi is említi (Hist. Hung. Lib. 28.), de nem Budára helyezi. Ugyanő mindkettőt Traui Jakab művének állítja. Bizonyosnak tehát csupán annyit fogadhatunk el, hogy Mátyás udvarának valamelyik székhelyén csakugyan ott büszkélkedett e két, ércből alkotott műremlék: Diana és Apollo szobra.

²⁾ »Fons in area elaboratissimus...« mondja Bonfini. Morellinél is,

melyet erényei, ez ércz, e márvány és a történelem biztosítanak számára az idők végéig.¹⁾ Ez ajtó pompás kettős lépcsőre szolgál, mely szintén a nagy király műve. Porphyr-márványból készült ez is, — oldalt a falban érczből vert kandelaberekkel. Ezen a lépcsőn jutunk fel a felső, kettős oszlopú márvány körfolyosóra. Legszebb ennek az a része, mely az új palota előtt emelkedik. »Ott, hol az emeleten levő éttermek felé vezet«, fent a mennyezeten a nap-pálya tizenkét csillagzatának jelképei vannak fába metszve, teljesen megaranyozva.²⁾ Egyéb ékitményeket is tervezett ide a király, melyekkel, ha megépítheti — még pompásabbá teszi vala palotáját, — tervét azonban nem vihette ki.³⁾

Innen eljuthatunk a palota többi részeibe is. Tágas és hosszú, csupa kőből, márványból készült, szoborművekkel ékített folyosón haladunk keresztül; van olyan is, a hol 209 lépést számlálhatunk.⁴⁾ Benyitunk a termekbe, szobákba. Számuk rendkívül nagy, alig járhatnók be valamennyit.⁵⁾ Találunk termet, melynek széle 18, hossza 44 lépés. Mennyezete az égboltot ábrázolja a sphaerákkal és csillagokkal, abban a pillanatban, a mint Mátyás világra jön. Felírat is magyarázza ezt.⁶⁾ Odább a tanácsstermet találjuk; s az összes épületekben, de kivált a Dunára néző részen hosszú sorát a pompás éttermeknek, nyári, odább téli tartózkodásra szánt lakásoknak; hálószobáknak; meleg és hideg fürdőknek; rejtett fürkéknek,⁷⁾ verőfényes veranda-szobáknak.⁸⁾

A padlózat az új stýlnak megfelelően csaknem mindenütt mozaik, másutt földviasszal összeégetett kőből van.⁹⁾ Az ajtók

¹⁾ »Atria cum statuis ductis ex aere foresque Corvini referunt Principis ingenium. Mathiam partos post tot ex hoste triumphos virtus, aes, marmor, scripta perire vetant.«

²⁾ Még száz év múlva is szépen megmaradtak. Gyönyörködve említi Schweiger, ki 1576-ban járt itt. (I. m. 21. l.)

³⁾ Bonfini leírja. (I. h.)

⁴⁾ Schweiger olvasta meg. I. m. 5. l.

⁵⁾ »..... Und solcher schönen Säulen sind gar viel, welche wir nicht alle haben können besehen.« Gerlach. I. m. 12. l.

⁶⁾ Schweiger. I. m. 21. l. »Aspice Matthiae micuit quo tempore regis natalis coeli qualis utroque fuit.«

⁷⁾ »Abdita secreta.« Bonfini.

⁸⁾ »Heliocamini.« U. a.

⁹⁾ »Tesselata et vermiculata; nonnulla encaustica....« Utóbbi alig

és ablakok csiszolt veres márványba illesztvék, melybe itt-ott feliratok vannak bevésve.¹⁾ Az ajtó-szárnyak nehéz fából, ércből, pompás fél-domborművekkel, a király hollós czimerével, másokon nevével; az ablakok az új épületen mindenütt üvegből vannak, érc-foglalványokban.²⁾

A falak fehérre vagy színesre festvék, számos teremben történelmi és allegorikus freskókkal, melyek évszázadokra megmaradnak, s csupán az épület dőltségével vesznek el.³⁾ Egyik terem falán Daróczi János hősi küzdelme van festményben megörökítve, a mint az István moldvai vajda ellen vívott csatában nehéz sebet kapván, tovább élni nem akar s az ellenség legsűrűbb sorai közé törve, hősi halállal esik el.⁴⁾ Más teremben a gyermekkor, másutt a mértékletesség, a bátorság, a hit, a remény, a vitézség, óvatosság és igazságosság allegorikus alakjait szemléljük a falakon.⁵⁾

A mennyezetek — a renaissance stílusnak megfelelőleg — bolthajtásra építvék,⁶⁾ s így kiválóan alkalmasak az égboltozat ábrázolására, a mint ezt a Mátyás termeinél, csarnokainál, folyosóinál csakugyan találjuk is. Pazarul használják továbbá az aranyozást, faragványokat, a pompás színeket, a díszítésül alkalmazott különféle alakok stílszerű felcífrázására, — a mint ezt a Corvin kódexek lapszél-ékitményein is gyönyörködve szemlélhetjük. Általában a renaissance stílszerű fényűzése itt sem tagadja meg magát. Egyik teremben a mennyezeten fából faragott,

lehet másként magyarázni. Némelyek »zománcz«-czal, mások »viaszk«-kal fordítják. (Lásd Reumont. I. m. II. 227. l.)

¹⁾ Egy ajtófélen pl. ez áll: »Magnanimum principem Victoria sequitur.« (Gerlach. 12. l.)

²⁾ Bonfini I. h. Az üveg-ablak már épen nem ritkaság. Budán nemcsak egy üveges volt Mátyás idejében. 1479-ben épen üveges a budai bíró. (Orsz. Lítár. Dl. 15785., 18202., 19445.) Még falvakban is találunk egyszerre két üvegest. (U. o. Dl. 17157.) Lásd különben az Orsz. Lítárban levő Kanizsai- és Egervári-féle levéltárakat és költségjegyzékeket. I. h. Alig fordul elő bennök valami aránylag oly gyakran, mint az üveg. Lásd még: Hatvani. Brüsseli okm. tár. II. 52. l.)

³⁾ Schweiger. 21. l. »... an den Wänden herumb sihet man noch viel seine Gemäl.« sat.

⁴⁾ Carbo »Dialogus«-a. Toldy F. Analectáiban.

⁵⁾ Schweiger. I. m. 21. l.

⁶⁾ A kutfők egyértelmű tudósítása szerint.

dúsan aranyozott ludakat, másokban rózsákat, egy harmadikban üstöt, mely alatt tűz ég, egy negyedikben farkukat nyakuk köré tekerő kígyókat látunk — s mindez merő aranyozott fafaragvány.¹⁾

A palota *butorzatára* nézve vezetőink épen nem adnak pontos rajzokat. Félig butor, félig építészeti rész a kályha, melyet a téli használatra szánt helyiségekben találunk. Divat szerint nagyok, — kivitelük művészi, nagyrészt a renaissanceban gyönyörködő király tetszésének megfelelő római négyes fogatokkal és más ókori emlékekkel díszítve. Az ebédlőkben mázoz téglákból rakott kályhákat találunk, melyek nem csupán kirívó színeikkel, hanem különféle állat-alakokkal is pompáznak.²⁾

A kályhák mellett s némely szobákban folytatásúl a falak körül is — padok vonulnak végig, fából, stylszerű faragványokkal, vagy csiszolt márványból.³⁾ De faragványaikból nem sokat láthatunk, mert szőnyegekkel vannak köröskörül beterítve. Hasonlóképen a székek, melyeken néha a legdrágább, arannyal — ezüsttel áttört szövetek ragyognak. Ruganyos ülőbutort ne keressünk, nem ismerik azt még sehol; hanem a helyett, az európai szokásnak megfelelően, mint a kocsiknál is láttuk, — párnákat helyeznek nagyobb kényelem végett a fal-padokra, székekre, nyugágyakra.⁴⁾ Utóbbiak, valamint az ágyak is nagyrészt ezüstből vannak; felülrőlbb részeik dúsan aranyozvák.⁵⁾

Az asztalok négyszögalakúak, de vannak kerek asztalok is.⁶⁾ Lábaik nem tömör fából, hanem szintén deszkából készítvék,

¹⁾ »Schöne geschnitzte und verguldete Eyders. (Dunnalud.) Schweiger. 21. l. Gerlach. 12. l. Utóbbi a kígyókról így ír: »... güldine Schlangen, die den Schwantz in den Maul haben.« Valószínűbb azonban, hogy ezek is olyanok voltak, mint a Corvin-codexek kígyóalakjai.

²⁾ Bonfini. I. h.

³⁾ A fafaragás mint magyar iparág nagy fejlettségre jutott ez időben. (B. Nyáry. Századok. 1874. 13. l.). A királyi pecséteken ábrázolt trónusokon is látjuk.

⁴⁾ »... Sedilia ... aureis praetiosissimis pulvinis et aulaeis exornata.« (A pfalzi követ. Schwandtnernél. II. 212. l. Lásd még: 203. és 208. ll. Cíbrario. I. m. II. 60. l.)

⁵⁾ Bonfini. 631., 632. ll.

⁶⁾ A pfalzi követ. I. h. II. 205. l. Eschenloer. I. m. II. 345. l.

— faragványokkal.¹⁾ Rendesen a szobák közepén vagy az ablakhoz közel állanak, felöltő helyen, hogy a rájuk helyezett üveges szekrények jobban szembe tűnjenek. E szekrények — a külföldi divatnak megfelelőleg — művészi faragványokkal ékeskednek; belül megrakva arany-, ezüst-poharakkal, drágaságokkal és csecsebecsékkel. Más asztalokon szobrok, apró képek és tükrök, viz-, homok- és ütő-órák, nemes fémekből vert címerez gyertya-tartók állanak.²⁾ Utóbbiak gyakran inkább díszül, mert a rendes használatra szánt fáklya- és gyertya-tartó kandelaberek az oldal-falakból nyúlnak ki, vagy — mint az olajlámpák is — a mennyezetről függenek alá.³⁾

Almáriomot csak ritkaságképen látunk. Nem igen divatosak még. Nagy újdonság a Mátyás udvarában is, ki hogy izlésével jó példát adjon, a leghűresebb olasz műfaragók egyikével Majano Benedek firenzei mesterrel készített palotája számára almáriumokat.⁴⁾ E helyett inkább a ládáknak, a fal-padokba csinált és az asztal-szekrényeknek látjuk divatát.

A falakat kristály-tükrök s előkelő művészek festményei díszítik; de kivált a szőnyeg az, a mivel — az európai divatot követve — leginkább pompáznak a különféle termek, szobák.⁵⁾ Lent a padozatra, oldalt a falakra, ha rajtok külömben friss fal-festmény nincsen — állat-alakokkal, virágokkal, történelmi, allegoricus és szent képekkel átszőtt drága szőnyegek borúlnak, melyek felfogják lépteink zaját. A mennyezeti lakoma alkalmával

¹⁾ Lásd Lacroix idézett művének képein az asztalokat. Pl. 256. l. a francia király sakkozó asztalát; a 480. lap utáni színnyomatot.

²⁾ Hyppolit érsek egy ízben két ilyen üvegszekrényt adott Mátyásnak ajándékba, melyek (596 frt értékben) Guaspero velencei mester műhelyéből kerültek ki. (1486. évi számadás az akadémiában.) Cibrario I. m. II. 60. l. Orsz. Lltár. Dl. 26048., 26076. »Thyker magnum.« »Keep.« »Campanae horarum.« etc.

³⁾ Határozott adatokat az udvarra nézve kutfőink nem nyújtanak. De a Hyppolit-codexek és más oklevelek adatai nyomán elindulhatunk. Pl. Orsz. Lltár. Dl. 26048., 1490. évi összeírás.

⁴⁾ Vasari. I. m. 452. l. 1490-ben már az Egerváriak birtokában is találunk almáriomot. Orsz. Lltár. Dl. 26048.

⁵⁾ Lásd a mennyezeti ünnepélyek leírását a pfalzi követnél és Eschenloernnél; Cibrariót, i. m. II. 61. l.

láttuk már amaz ebédlő falainak pazar pompájú szőnyegzetét, a hollós czimerű, rikitó színű, bojhos falszöveteket, behintve száz meg száz gyönggyel, drágakövel. Ezenkívül — mint említők — az asztalok, székek, ágyak, padok is szőnyeggel takarvák le; az ablakokon és ajtókon pedig színes, képes selyem-kárpitok pompáznak.¹⁾

A lakásra szánt helyiségek után a várpalota *templomait* tekintjük meg. A Mátyás alkotta épület hátsó részében vonuló emeleti folyosón haladva, kerek terembe érünk,²⁾ melyet Alamizsnás-Szt.-János tiszteletére szentelt a király. Itt szokta naponkint miséjét hallgatni; a Budavárban levő templomok között ez volt tulajdonképen az *udvari kápolna*. Oldalt mellék-ajtóra akadunk, kinyitjuk, kicsiny folyosón haladunk végig,³⁾ s belépünk egy másik templomba: a muzsák templomába.⁴⁾ Mátyás nagyhírű *könyvtára* ez.⁵⁾ Az ajtót, melyen beléptünk, egyedül a király szokta használni, ide vonúlván vissza tudósai körébe, ájtatosságai végeztével. A könyvtár egymásbanyúló, művészi festésű üveg-ablakos két teremből áll; egyik a latin, másik a görög és más, keleti nyelveken irt könyvek számára. Előcsarnokul félkör-alaku terem szolgál, gyönyörű kilátással a Dunára és a körülfekvő vidékre.⁶⁾ E teremben van felállítva a Mátyás csillagvizsgálója, melyet a tudomány fejlettségének és a kor szellemének megfelelően inkább használnak csillagjóslatokra, mint igazi tudományos kutatásokra. Mennyezete az égboltot Mátyás cseh királylyá választatásának pillanatában ábrázolja.⁷⁾

A mennyezet a másik két teremben is stílszerű: aranyozott

¹⁾ A »karpyth« szó már használatos. Orsz. Lítár. Dl. 26048.

²⁾ »Ein rundes Zimmer . . .« (Wratislaw. 40. l.)

³⁾ Wratislaw. I. h.

⁴⁾ Bonfini nevezi így és Naldus is: »sacellum sapientiae.« (Bélnél. I. h. 599. l.)

⁵⁾ Ezen kívül még másik két könyvtár is volt a budai várban. Oláh szerint. (I. h.)

⁶⁾ Bonfini Morellinél. A két szobáról Oláh emlékezik, az előcsarnokról Bonfini. Az utazók csupán »ein Zimmer« említene. Lásd még Naldus. Bélnél. I. h.

⁷⁾ Felirata: »Cum rex Mathias suscepit sceptrum Bohemae gentis, erat talis lucida forma coeli.« (Az utazási munkákban.)

vagy dúsan színezett művészi faragványokkal. Butorzat kevés. Egyik teremben a királynak gyöngyhímzésű szőnyeggel takart római nyugágya; valamennyiben hasonló takarójú három lábas székek, — emlékeztetve a tudósokat a Delphibeli fényes Apollóra.¹⁾ A falak mentében a könyvvállványok vonulnak végig, tömör fából, művészek kezétől származott faragványokkal. Rajtok a könyvek; lapjokra fektetve, nagyrészt lánczczal az állványhoz erősítve. Valamennyi könyv fedelén viseli a polcz számát római, s a folyó számot arab számjegyekkel.²⁾ Legalul faragott művű külön szekrényben a nagyobb, alakjoknál fogva más helyre nem férő codexek állanak. Az összes állványokra aranynyal áttört bíborbárso ny-kárpit borul, díszül, s hogy a könyveket a portól megóvjja.³⁾

A könyvek túlnyomó része simított fehér hártýára van írva; némelyik egyszerűbb, másik pazar, de a közönségesnél valamennyi fényesebb kiállítású. Írás és díszítés egyaránt olasz ízlésre vallanak. Kötésük fatáblára vont színes bőr, aranyos vagy csupán préselt czifrázatokkal, virágokkal; másiké színes selyem vagy színes bársony. Uralkodó színek a vörös, a viola, a barna és a kék. A fedelek közepébe az ország címere, a szív pajzson a hollóval, — ritkábban a király arczképe van bearanyozva. Kapcsuk aranynyal futtatott ezüst vagy réz; gyakran, mint a szegleteken is — boglárokkal, máskor a Corvin-czímert ábrázoló mesteri zománczművel.

A könyvek belsejének ragyogó ékességét látni kell, leírni bajos.⁴⁾ Apró festményei nagyrésze valódi műremek; valamennyi a színezés élénk pompájával bájol el. A lapok szélein, kivált a hol fejezet kezdődik: építészeti vagy kandelaberszerű díszítések emelkednek, vagy egymásba fonódó koszoruk, arabeszkok futnak végig, melyeket itt-ott egy-egy virágcsokor, gyümölcsköteg vagy lombozat, boglárók s diadaljelek, madár- vagy más állatalak: sár-

¹⁾ Naldus. »Tales positi tripodes, in templo Apollinis quales extitis-sent.« (I. h. 599. és 613. ll.)

²⁾ A fenmaradt codexek után. Lásd 1882. évi könyvkiállítási katalógus. 67. l. 184. sz.

³⁾ Naldus. I. h. 599. l.

⁴⁾ »Cultus librorum luxoriosissimus« — mondja egy ízben Bonfini, s kifejezésében semmi túlzás sincsen.

kány, őz, nyul vagy párducz szakítanak meg. Némely könyvben a lapszéli díszítés apróbb-nagyobb miniature-öket fon körül. Egyiken a király és királyné arczképét látjuk, másikon különféle férfi- és nő-alakokat. Emitt egy-egy mythologiai fő, apró geniusok, a hét fő-erény vagy a hét szabad művészet allegorikus alakjai; amott, kivált az Attavantes festette könyveken — különös jelvények: arany méhközpű, vedres kut, arany hordócska, csucsos kövű aranygyűrű, aczél kovával, homok-óra s égteke láthatók. Sőt az ékeesebb könyvek kezdő-lapjain már jeleneteket ábrázoló képecskéket, vagy tájképeket is találunk, legelésző állatokkal. Más könyveknél, s ezek a legpompásabbak — a címlapok csupán képekkel vannak elborítva.

Mindez inkább díszítésül. Vannak azonban olyan könyvek is, melyekben a szöveget — magyarázó képek kísérik. Ilyen kivált Averulinus »Architectura«-ja, melyben a művészileg festett címlapok után egész sora következik a várakat, palotákat, építkezéseket és egyéb jeleneteket ábrázoló festményeknek.¹⁾ Ilyen Volturius könyve: »De re militari,« melyben a csatákat, várostromokat, ostromgépeket és fegyvereket ábrázoló pompásnál pompásabb képek váltakoznak. Rendszerint a kezdő lap alján: középpütt, czirádákkal vagy koszorúval körülfonva, — találjuk a Magyar- és Csehország czímerével egyesített Corvin-czímert is, legalább azoknál a könyveknél, melyek Mátyás király egyenes megrendelésére készültek. Némelyiken az arragoniai, másokon az osztrák czímer is látható.

Képviselve van itt a tudományok minden ága.²⁾ A bölcsészek, jogtudósok, történetirők, költők és philologusok munkái mellett foglalnak helyet a csillagászok vagy építészek művei; az ó-kori classicusok mellett a szentírás, az egyházi atyák és a többi theologusok. A könyvek száma mintegy 4—5000; értékük sok százezer forint.³⁾

¹⁾ A könyvkiállításon 211. sz. alatt.

²⁾ »A primis rudimentis ad arcem usque omnium scientiarum« — mint Oláh mondja. (I. h.)

³⁾ Csontos szerint eddig 112 a kétségtelen Corvinák száma. 50,000 kötetre csupán a felhevült képzelet növelé a Mátyás könyvtárát. Legvalószínűbbnek a Rómer számítása látszik. (Akad. Évk. XVI. k. 1876. 29. l.) S ne feledjük, hogy a könyveket — melyek jó része folio — nem a mai módon

Kilépve a könyvtárból, csarnokba érünk, hol pompás művű kettős forrás-kut tűnik szemünk elé. Márvány részét Firenzében faragták, ezüst-művét itthon verték.¹⁾ Az épület e részében vannak elhelyezve a vízművek is, melyek a palota kutjait ivóvízzel ellátják. A budai erdős hegyekből szurkozott ón-csőveken vezetnek ide egy kristály-tiszta forrást, minthogy maga a mészkőből álló Várhegy vízben teljesen szűkölködik.²⁾

Nincs távol e helytől a *kincstár, ruha- és fegyvertár*, — szintén a földszinten. Gazdagság, műizlés és fény egyesülnek benne. Midőn 1483-ban a pápa követé itt járt, Mátyás bemutattatá neki kincstárát is. A követ, ki a királyt a folytonos háborúk miatt szegénynek hitte, elálmélkodott azon a kincshalmazon, a mit ő itt arany és ezüst asztali edényekben, gyöngyökkel és drágakövekkel hímzett ruhákban, szőnyegekben, mindenféle ékszerekben, templomi és más drágaságokban felhalmozva látott. Az egészet nem lehetett volna felrakni 50 társzekérre.³⁾ Mi e kincsekről már akkor beszéltünk, mikor használatra előkerültek.

állították fel, hanem középkori szokás szerint lapjokra fektették s így minden egyes könyv jóval nagyobb helyet foglalt el az állványon. Egyébiránt, mint Csontos megjegyzí: »lis sub iudice est;« ámbár szerény nézetünk szerint ez a per oly természetű, hogy inkább az ügyvéd döntheti el, mint a pontos bizonyítékokat követelő bíró. Másfelől azt hisszük, nem is az a lényeg: öt vagy tizezer kötet volt-e a Corvinában.

¹⁾ Bonfini e helye nem egészen világos: »... A Danubii parte aediculam statuit, hydraulisque organis, item sacro fonte duplici marmoreo et argenteo decoravit; collegium adiecit honestissimum sacerdotum; supra Bibliothecam statuit...« etc. Az látszik, hogy e kut és a papi collegium alatt, a könyvtár fent volt, s hogy maga a kut nem kettős, hanem *kettős*; talán oly módon, mint a palota főudvarán láttuk. Naldus sem beszél határozottan; de viszont ő sem mondja: »duae fontes,« hanem a költeményben »binos fontes,« a levélben »gemini fontes.«

²⁾ A vízvezetést és vízműveket Bonfini említi; a helyet, a honnan vezették — így határozza meg: »per octo fere stadia« s így az nem lehet más, mint valamelyik budai hegy. (Egy stadium: 125 lépés; 8 stadium: 330 öl.) A törökök a Duna szennyes vizét isszák, de már a XVIII. század elején ismét a budai hegyekből nyeri a Vár csöveken át a forrásvizet. (Rupp. I. m. 214. l.) E magas hegyekről az alacsonyabb Várhegyre könnyebb is volt azt feltoladni, mint a mélyen fekvő Dunából.

³⁾ Katona. Hist. Crit. IX. 503. l. Thuróczi is beszél a kincstárról. (I. h. 480—481. ll.)

S ezzel, a mennyire vezetőink a kútők megengedék, végig jártuk Mátyásnak fejedelmi fényű budai palotáját. Ehhez csatlakoznak még a Várhegynek Duna felől való oldalán és tövében a nagyszerű királyi istállók, ¹⁾ a másik oldalon pedig az *udvari kertek*.

A csonkatorony melletti főkapun kiérve, balra tartunk s nemsokára szemünk elé tárul a Várhegy nyugati oldalán s lent a völgyben elterülő gyönyörű liget. Gondosan ápoltságos utakon ²⁾ és lépcsőkön haladunk lefelé. Már messziről feltűnik egy pompás épület, s közel jutva, egyszerre csillogó márványból épült palota előtt állunk. Előcsarnoka mozaikkal kirakott oszlopokon nyugszik, belőle érczandelaberek ágaznak ki. Ajtai mint a római diadalkapuk; ebédlő-termei, háló-szobái, a mennyezetek, falak és ablakok oly szépek, hogy a leghíresebb ókori épületekkel — a melyeknek mintájára épült — vetekszik. ³⁾

Odább haladunk. A tekervényes utak most tarka virágú rétek, rózsa-ligetek és ibolya-ágyak, ⁴⁾ lialastavak, díszes fasorok, lombok közé rejtett barlangok, fákból és cserjékből alkotott útvesztők mellett vezetnek el. Itt-ott sodronyból készült madárházakra bukkanunk, egyik másik oly nagy, hogy cserje-ligetek és gyümölcsfák is megférnek benne, s mindenik telve hazai és más égövi szárnyasokkal, köztök a király kedvencz madarai: a hollók. Odább ezüst-színű mázos cseréppel fedett torony-szabású épületek akadnak útunkba; mindannyi egy-egy étterem, melyekből az üvegablakokon át ⁵⁾ gyönyörű kilátás nyílik a körülfekvő tájképre. Nyaranta e termekben s a szabadba nyúló erkélyeken nyugszik meg s költi el estebédjét a királyi pár. ⁶⁾

A pesti mezőkön is hasonló gyönyörű kerteket tart Mátyás, ⁷⁾ hol gondokba fáradt lelkét szokta időnkint megpihentetni. Hasonló-

¹⁾ Az egykorúak nem említik, csupán a későbbi utazók. (Pl. Joh. Botatius, *Commentatio epistolica de legatione sua* §. XX. Bélnél: *Apparatus* etc. 332. l.)

²⁾ »Lithostrata.« Bonfini.

³⁾ Bonfini, (i. h.) ki itt csaknem egyedüli vezetőnk, s kit pontosan követünk. (632. l.)

⁴⁾ Naldus I. h.

⁵⁾ »...Cum vitreis specularibus...« Bonfini.

⁶⁾ »... In quibus coenationes... Nihil putes amoenius...« (Bonf.)

⁷⁾ »... ne minore quidem amoenitate, delectabile...« (Bonfini. 632. l.)

kép Budán a sóház mellett. De legregényesebb a budai hegyek közt épített pompás nyárilak, erdős hegyoldalon, csörgedező patakok mellett, nagyszerű vadaskertekkel.¹⁾ Nyéknek hívják; a királynak ez a legkedvenczebb helye az üdülésre, szórakozásra.²⁾ Mértföldekre menő járó-földön csak itt-ott van némi tisztás, hová sütkérezni jár ki az erdei vad, — a többi merő rengeteg, igazi őserdő még, telve a vadak mindenféle nemével, fajával. Fejedelmi multság bennök vadászni, s ki tenné ezt örömeztobb, mint a katonás szívű nagy király! Még évszázadok múlva is felismeri a hagyomány az ő nemes alakját, emlegeti kalandjait, udvari kíséretének fényét, zaját.³⁾ Nagy terjedelmű majorság csatlakozik a nyéki nyaralóhoz, melyben a szelíd állatok különböző fajait bőségben tenyésztik.⁴⁾ A budai udvartartás számára nagyrészt innen kerül ki a tej, vaj, hús; valamint a Duna mentén gondosan ápoltság udvari halastavakból a szükséges halmennyiség.⁵⁾

Természetes melegfürdők is tartoznak a budai királyi udvarhoz. A Gellért-hegy tövében bugyogó forrásokra építvék, belsejük tiszta veresmárvány.⁶⁾

Innen *Visegrádra* térünk, a királyi udvartartásnak másik fényes székhelyét megtekinteni. Mintegy öt mértföldnyi útát kell megtennünk a Dunán. Már messziről szemünkbe ötlík a hegytetőn épült erős fellegvár. Az ország szent koronáját őrzik ott.⁷⁾ Tőle alacsony kőfal fut alá egy másik, bástyákkal megrakott erődhez ez az ugynevezett vízivár. Emez építmények védelmezik a hegy alján elterülő udvart és kerteket. Árnyat adó fasorok fogadnak

¹⁾ Bonfini szerint: »vivaria«; Oláh szerint: »feraria.«

²⁾ A mai Sváb- és Jánoshegy, általában a lipótmezei hegyek környéke Innen vezették a vizet is a budai udvartartás számára.

³⁾ Oláh. Hungariájában szép rajzot ad róla. (I. h. 9. l.)

⁴⁾ »Magna quoque hic cicurum copia.« Bonf. I. h. Ugyanitt Szilágyi Erzsébet asszonynak is van terjedelmes majorsága, csinos nyári lakkal. (Orsz. Lítár. Dl. 15771.)

⁵⁾ Bonfini Morellinél. I. h.

⁶⁾ Schweiger. I. m. 26. l. Wernher »De admirandis Hungariae aquis« (Schwandtnernél. III. 308. l.) »infra arcem regiam« helyezi e királyi fürdőket; Oláh a Gellért-hegy tövére. (I. h. 9. l.)

⁷⁾ Ranzani. I. h. 547. l.

bennünket, a mint a Dunaparton kiszállunk. ¹⁾ Mintegy kétszáz lépésnyire haladunk, midőn kibukkan a sétány fái közül a homlokzatával keletre néző nagyszerű királyi lak. Magas hegyek tövében fekszik. Körülte gonddal művelt gyümölcsösök és szőlős-kertek terülnek el, égaljunk minden gyümölcsöt bőven szolgáltatva a királyi udvartartás számára; odább nyugaton pedig — a hová csupán a fellegvárból láthatunk el — napi járó földekre terjedő, kisebb-nagyobb vadakban bővelkődő rengetegek, — kínálkozva a vadúzésre.

A palotát Mátyás építé újra, nem kímélve a költséget, hogy a már mult századi nagy elődei által is királyivá alkotott épületeket kora szellemének és fejedelmi ambíciójának megfelelően ékesítse fel és nagyobbítsa meg. ²⁾

Tudós vezetőnk, a következő században esztergomi érsek: Oláh Miklós, hazánk emez elárvult korának szegénységén megszorodva — lelkesedéssel ábrándozik egy nem rég múlt idő nagyságán, melynek fényes emlékeit ime romladozni látja; s a leverő jelenért a szép és nagy alkotásokkal teljes multban igyekszik kárpótlást szerezni. Bejárta a continens nagy részét, lakta a külföld legszebb városait, de hasonló bájos fekvésű, hasonló fénynyel és diszszel épült palotát nem látott sehol. Csupán a párisi parlament házában van egyetlen díszterem, mely pazar ékítményeire nézve a visegrádi termék fényéhez fogható. S ha a castellai püspök-követ földi paradicsomnak nevezi, — ha egy Bonfini római eszejárásához képest Lucullus híres kéjlakaival és kereteivel is a Mátyás előnyére hasonlítja össze Visegrádot, — ebből csak az látszik, hogy emez egykorúak is hasztalan keresték a szót bámulatuk kifejezésére. ³⁾ Minő lehetett a kép, melynek ilyen foglalatja volt!...

A mint a kapun belépünk, azonnal szemünk elé tárúlnak a palota pompás kertjei: lent a völgyben s fent a hegy oldalán. Az

¹⁾ Oláh: Hungariájában (Bélnél. 11. l.) kivált a várkastély környékéről ad részletesebb rajzot. Bonfini kiegészíti. (Morellinél. I. h. 406. és köv. ll.)

²⁾ Galeotti. I. h. 230. l. Bonfini. Decades. 633. l., hol rövidebben ír Visegrádról.

³⁾ A castellai követ jelentése. (Katona. Hist. Crit. IX. 522. l.) Visegrádról keltez egy levelet: »Ex Visegrado, paradiso terrestri.«

alsót tekintjük meg előbb. Kövecses utak kanyarognak gonddal átpolt pázsitok s a kertészet minden művével, a virágok különféle fajaival megrakott ágyak között. ¹⁾ E kertnek magas dombháttal vet határt, melynek oldalait merész íveken nyugvó, négyszögű terméskövekből rakott falak védik a leomlástól. E boltívek közt láthatjuk a hegybevéjt udvari pinczék és raktárak bejáratát. A dombhátra negyven széles lépcső vezet fel. E hely — függő kertnek nevezik — még bájosabb tájképet ad. ²⁾ Itt már nem csupán a pázsitban, a virágokban gyönyörködünk, — hanem a hatalmas növésű hársakban, árnyatadó rejtekekben, s a messze nyíló pompás kilátásban is. Középen díszes művű kút ragadja meg figyelmünket. Veres márványból van faragva; köröskörül a muzsák képszoberai díszítik, középpütt pedig Cupido karcsu alakja nyúlik a magasba, a mint egy márvány-tömlőn ülve, abból az üde forrásvizet kiszorítja. Csatornákon át vezetik ide e forrást a közeli hegyekből. S a viznek folytonos csobogása, a mint a Cupido tömlőjéből egy márvány-tálba, s innen az alsó medenczébe aláfol — a bájos környezettel együtt elandalító hatású. ³⁾ Azt beszélik a vének, kik Mátyás udvartartását fénye tetőpontján látták, hogy olykor-olykor nagy ünnepélyeken, midőn ellenségein diadalt ült: fehér, majd piros bor patakozott alá a csöveken a muzsák eme kútjába. Fent a forrás útját elzárták s hordó-számra töltötték helyette a csatornába a bort. ⁴⁾ E helyen, a virágok és hársak közt szokott tavaszi és nyári szép időben sétálgatni a király; máskor lakomákat ült itt, vagy fejedelmi díszben külföldi követeket fogadott.

E függő-kert egyik oldalán, még magasabb hegy tövében áll a mozaik-művekkel ékes udvari kápolna. Néhány lépcső vezet fel hozzá. Orgonája ezüst-síppokkal, három oltára és szentségháza a

¹⁾ Bonfini cikornyás szavakkal írja le a kertet és a kerti műveket. (Morellinél. I. h.)

²⁾ »Horti pensiles.« (Bonfini.)

³⁾ Oláh rajza. Bonfini ércz-medenczét (aeneo solio), Oláh márványt említ. Külömben mindkettő homályosan ír.

⁴⁾ Hogy ez adat nem mese, látjuk Eschenloerből. (II. 160. l.) Olmüczben ugyanis 1469-ben a királyválasztó ünnepélyeken ugyanígy rendelkezett Mátyás.

legtisztább alabástromból, dús arany-díszítéssel, — messze földön nagyhírűek.

S ezzel elindulhatunk a több szárnyból álló palota megtekintésére. Köztük, kicsiny tér közepén még egy forrás-kútát találunk, merő alabástromból, körülvéve márvány-oszlopokon nyugvó, a nap heve ellen enyhet nyújtó díszes csarnokkal.¹⁾

A paloták belseje hasonlatos a budai várpalotáéhoz. Mintegy 350 terem és szoba van benne, mindenütt elkülönítve a király és királyné lakosztályai. Díszes oszlopocsarnokok márványkutakkal, mikbe a vizet az említett vezeték szállítja; téli és nyári lakások éttermekkel, nappali, háló- és fürdő-szobákkal egymást váltják fel; a mennyezetek pompás faragványokkal, arany-díszítésekkel, a falak festményekkel ékesek. Az ablakok az új épületen üvegből vannak, a régieken megmaradt a selyem-fátyol,²⁾ mely ugyan kevésbbé czélszerű, de festett képeivel annál hatásosabb. Egy-egy emeleti díszteremből aranyozott márvány-erkélyre lépünk, élvezve a gyönyörű kilátást a hegyekre, kertekre s a tulsó parton elterülő Nagy-Maros városára.³⁾

Kiérve a palotából, még a Duna mentében hosszan elvonuló haltartókat, a lovaglő- és küzdőteret tekintjük meg, s ezzel szemlénket befejeztük.⁴⁾

Kisebb jelentőségű de szintén erős vár és gyönyörűkéjűk *Tuta* vára. Csak nemrég, Zsigmond idejében európai ügyeket intéztek itt; aztán a Rozgonyiak kezére került s tőlük váltotta ki Mátyás a 60-as években,⁵⁾ azonnal hozzá látván helyreállításához, melyet — mint Ranzani mondja — kitűnő munkával végre is hajtott.⁶⁾ Bonfini ítélete szerint fényre minden más várnak eléje tehető.

¹⁾ Oláh leírása után alig lehet meghatározni e kút helyét. (12. l.)

²⁾ Bonfini »velum«-nak nevezi. (I. h.) Főurak inkább a selymet használták e célra, az alsóbb rendűek olajos vásznat, papirost.

³⁾ »... marmorea et aurata podia (Páriz-Pápai szerint: erkely) prominent, unde late prospectari licet« ... etc. (Bonfini. Morellinél. I. h. és Oláh. I. m. 12. l.)

⁴⁾ »..... Piscinae, gymnicus agon et hyppodromi praeter Danubii ripam longe producti ...« etc. (Bonfini. Morellinél. I. h.)

⁵⁾ Lásd pl. Orsz. Lítár. DL. 15217. Wenzel akadémiai értekezést írt róla.

⁶⁾ »Miro opera.« (Ranzani. Schwandtnernél. I. 332. l.)

A mi természetes is, mivel közel voltak a nagyszerű márványbányák. Négyszög-alakra épült, kettős kőfallal, tornyokkal és árkokkal. Körülte hatalmas tó terül el, mely a mint vizét kibocsátja, útjában itt-ott megpihen, s kisebb halastavakká szélesül. Ezekben aztán ezrével laknak a pontyok, csukák. ¹⁾ Köröskörül messzeterjedő gazdag vadaskert. Az épületek bent a várban Mátyás többi palotáira vallanak. Hosszu sora van itt az ebédlő-, mulató- és fürdőszobáknak, bőkezűen feldíszítve arannyal, pompás színekkel és szobrászati művekkel. Elül tágas csarnok néz le a vár piaczára. ²⁾

Ide vonúlt vissza udvarával a nagy király néha-néha, hogy megsokasodott bajait rövid időre elfelejtse. Az osztrák földdel való érintkezés alkalmával utba is lehetett ejteni. Legtovább Hainburg bevétele után 1483-ban tartózkodott itt, a husvét előtti böjti napokban. ³⁾

Nincs ide távol a Duna partján fekvő *Szőny* városka, hajdan római légiók fészke, Mátyás alatt a tatái várnak mintegy tartozéka. Szemközt pedig *Komárom* város, szintén az ő díszes, nagyszerű épületeivel. Itt állomásozott a velencei híres állami diszhajó nevére keresztelt Bucentaurus, férfiak és nők elkülönített alvó-, étkező- és társalkodó-szobáival, — folyvást készen az udvar számára, dunai hajós-kirándulásokra Komáromból, Tatáró akár egészen Visegrádig vagy Budáig. ⁴⁾

Pozsonyban is volt a királynak palotája, melyet egy olasz diplomata igen szépnek és díszesen épültnek ír. ⁵⁾ Körülte gondosan ápolt kertek terültek el, közel a város kőfalaihoz. Ezeknek közepette állt az 1467-ben alapított Vitéz-féle egyetem is. ⁶⁾ Kivált az osztrák harczok idejében tartózkodott itt sűrűn az

¹⁾ Oláh is dicséri. (Bélnél. 15. l.)

²⁾ Bonfini. 633. l. A mi Bonfininál mintegy 8 sorral alább így kezdődik: »Praeterea capta Vienna, pensiles in arce hortos« etc. már világosan Bécsre vonatkozik. (V. ö. Wenzel. Tata fénykora. I. h.)

³⁾ Bonfini. 621. l.

⁴⁾ Bonfini. 633. l. Lacroix (Vie milit. et relig. 80. l.) hű rajzát adja a velencei Bucentaurusnak.

⁵⁾ Valentini Caesar. 1486-ban. (Mátyás k. d. e. III. 137. l.)

⁶⁾ Ábel. Egyetemeink a középkorban. 29., 67. és 82. ll. Pozsonyi városi számadások nyomán.

udvar. Beatrix rendesen eme pozsonyi udvari kastélyban várja be ostromokban fáradozó férjét. Ugy látszik azonban, hogy az udvarhoz tartozó kíséret és cselédség befogadására nem bírt elegendő épületekkel. Mert utóbbit a városban kénytelenek elszállásolni a lovászok és udvarnokok, kik útazások alkalmával szállást csinálni előre járnak.¹⁾

Vajda-Hunyad váráról Mátyás idejében nem sokat beszél a hír. Eme hatalmas építmény, egykor székhelye a vitéz apának, épen a központtól való távolsága miatt nem jutott hozzá illő szerephez a királylány lett fiú idejében. Még kevésbbé, mióta a cseh, majd az osztrák harczok beköszöntöttek, s a királynak mindig a nyugat felé eső várpalaták estek utjába. De azért nem feledkezett meg róla, sőt jeles építményekkel gazdagította.²⁾ Midőn pedig utja Erdélybe vezeté, bizonyára örömetst felkereste, s ekkor aztán a hollós családi fészek — mint a dicső apa idejében — ismét visszhangzott a katonák és udvaroncok lépteinek zajától.³⁾

Hasonló sorsban részesült *Diós-Győr* is, hajdan fényes mulató- sőt néha székhelye a lengyel ügyekkel annyit bajoskodó Nagy-Lajos királynak. Mátyás inkább csak akkor látogatta meg, ha magány után vágyott, vagy vadászatokkal akarta testét-lelkét fel-frissíteni.⁴⁾ Később Beatrix királyné birtokába ment át, s ezóta — mint Oláh Miklós írja — még inkább az üres várfalaknak énekeltek az erdő madarai, susogtak a fák lombjai s csevegtek a patakok.⁵⁾

Mátyás uralkodásának utolsó éveiben az udvartartás *egyik* székhelye *Bécs* város vala. De nem abban az értelemben mint Budavár. Meghódítván és békekötés nélkül, folytonos harczok és alkudozások között birtokolván Mátyás Alsó-Ausziát, e birtoklás biztosítására szükségesnek látta Bécsset, mint e tartomány

¹⁾ Orsz. Lltár. DL. 18413. okl.

²⁾ Lásd: Schmied V. Die Stamburg der Hunyade, és Arányi L. Vajda-Hunyad vára. Pozsony. 1867.

³⁾ Mátyás 1467., 1471. és 1481-ben járt Erdélyben.

⁴⁾ 1461., 1471., 1473., és 1478-ban járt itt. (Wenzel Gusztáv. Diósgyőr egykori történelmi jelentősége. Akad. Értek. 1873.)

⁵⁾ Oláh Miklós regényes rajzot ad róla. (Lásd. I. h. 21—22. l.)

fővárosát katonailag megszállani. De e megszállás nem volt ellenséges, sőt minél békésebb igyekezett lenni, hogy minél állandóbb is lehessen. Ezért tartózkodott ő e városban személyesen is oly gyakran, és rövid időközökben oly sokáig; magával vivén — mint szokta — nemcsak zsoldosai javát, hanem budai udvarának mozgó részét is. Azt hitte, hogy ha fukar császár helyett bőkezű királyt kapnak a bécsiek, majd jobban megismerik az idegen járomhoz. Mert akkor is jól tudták már, minő hatással van a költekező udvar egy-egyszékváros anyagi felvirágzására. Hogy eredményt csak félig-meddig ért el, annak más egyéb volt az oka. Tény, hogy az ő Budát e hosszas bécsi tartózkodások alatt elhanyagolta, — a nélkül hogy ideje, avagy csak akarata is lett volna fő-székvárosi állásából elmozdítani.¹⁾

De Budának volt oka a féltékenykedésre,²⁾ mert Bécs mint város nagyobb és fejlettebb nála. Ranzani bámulva írja le híres egyetemét, melyet sok magyar ifjú is látogat, nagyszerű borpinczeit, kövezett utczáit; Bonfini pedig pompás templomait, különösen a már akkor is híres, ritka művészettel épült Szt.-István-templomot, a város nagyszerű lyceumait, erődítéseit, a pompás középületeket, s kivált a belváros üvegablakos lakóházait, palotáit. Az utcák, a terek fákkal ültetvék be, azt hinné az ember: erdőben jár. Pedig rakva vannak drága boltokkal; a város környéke pedig szőlőskertekkel, gyümölcsösökkel, gazdag városkák-kal, a hegyoldalak kellemes fekvésű nyaralókkal. A háboru előtt 50,000-nél több lakosa volt, pedig a csecsemőket és gyermekeket meg sem olvasták.³⁾

Mátyás szépérzéke és építő szenvedélye itt sem tagadta

¹⁾ »Residentia principalis regis« — mondja a pápai nuncius Budáról. (Kovachichnál. I. h. 18. l.) Az az adat, hogy pl. Mátyás 1489-ben a királyi kincseket Bécsbe szállíttatta, (Bonfini. 648. l.) mit sem bizonyít e város fő-székhelylyé tétele mellett. Más alkalommal is gyakran megtörtént ez, ha a király valamely nem magyarországi városban akart királyi méltóságához illő fényű ünnepélyt rendezni. Így pl. az olmcüzi ünnepély alkalmával aligha teljesen ki nem ürült a budai kincses-ház. Hogy pedig Mátyás éppen Bécsben halt meg, ez semmi egyéb egyszerű véletlennél.

²⁾ Heltai szerint meg is tette. (Magy. Krón. II. dar. 244. l.)

³⁾ Bonfini. 558., 593. és 594. l. Ranzani. Schwandtnernél. II. 674. l. Aeneas Sylvius. Kollárnál: Analecta Vindobon. II. 8. l.

meg magát. Alig hogy bevette Bécsét, — mint más helyet, a hol állandóbban tartózkodni szokott — ezt is elkezdé szépiteni. A várban függő és más kerteket építtetett, márvány-kutakkal, melyekbe csöveken át messziről folyt a víz; madárházakkal, árnyas ligetekkel, verőfényes csarnokokkal, melyeket még bájosabbakká tett az oldalukon felfutó szőlőbokor. A kőfalakra körös-körül folyosókat rakatott, — ékességül és sétahelyül is egyszersmind. Sőt »Traján császár példájára« ugyanitt egy óriási dunai híd építéséről is gondolkozott.¹⁾

Állandóbb lakásául külön palotát rendezett be, a három utczára néző ugynevezett »Hasenhaus«-t, Bécs legnagyobb házai egyikét. Kívül tornyokkal, erkélyekkel látta el, kápolnákat építtetett melléje, — belül pompásan feldíszítteté.²⁾ Míg ez elkészült, más házakban lakott.³⁾ A császárok lakását, bár bevonulta előtt kiszellőztették és kitisztogatták számára a bécsi polgárok, úgy lát-szik — nem sokat háborgatá.⁴⁾

* * *

Ezzel bevégeztük leírásunkat: a Mátyás udvaráról.

Láttuk: gazdag volt a király, mint király és mint magán ember egyaránt. Szerzett jövedelmet, évenként oly nagyot, a milyenről elődei nem is álmodtak, a milyenre közvetlen utódai csak ábrándjukban, mint valami mesebeli kincsre gondolhattak vissza. S ámbár katonái és háborui roppant összegeket emésztettek fel, jutott e jövedelmekből udvartartásra is elég. Legalább az eredmény ezt mutatja.

Mert láttuk: népes volt udvara. A kancellártól kezdve le az utolsó szolgáláig százával zsibong benne az udvari nép; köréje gyűlnek udvarukkal a főpapok és világi nagyurak, mint a vas-morzsa a mágneshez, tőle várva ragaszkodásuk árán, személy szerint s az ország részére is minden jót. Ide vándorolnak a külföl-

¹⁾ 633. l. és Morellinél. I. h.

²⁾ A Kärthnerstrassen, a Weihburggasse bejáratával szemközt. (Schober. I. m. 104. l.)

³⁾ A mai Pálffy-palotában (Józseftér 6. sz.) és a Harnisch-házban. (Weiss. Gesch. von Wien. I. 162. l.)

⁴⁾ Schober. I. m. 95. l.

diek: a sok tudós, művész és mester, hogy melegedjenek az udvar verőfényén, vagy hogy testet adjanak a király nagy terveinek, egy idegen de magas cultura meghonosításában. Inkább, mint Európa közepén bármely más udvarba, ide jönnek össze a külföldi követek és diplomaták, családi, politikai és vallási ügyekben, küldöik hódolatát vagy legalább tiszteletét hozva az eretnek- és pogány-üldöző, császár-verő híres király számára. Nyomukban az ügynökök és futárok serege.

Láttuk: mily pompázó az udvar ünnepi köntösében, mennyire kedveli és mutogatja a drágát mindenben, a mi a külső megjelenésre tartozik; kivált külföldiek előtt. Bók is, de igazság is, a mit ellenfele Ulászló cseh király mondott Mátyásnak az olmtüzi ünnepélyen: »Felség! bajos diadalmaskodni oly királyon, a ki ennyi kincsesel bír.«

Láttuk izléses pompáját székhelyén és másutt épült palotáinak, melyeket épen a kik az új civilisatio hazájából jöttek: az olaszok csodálnak meg legjobban. Mint a castellai püspök, ki elragadtatva mondja a budai palotáról: »sem nagyobb sem pompásabb nincs Itáliában!«

Viszont láttuk: eleinte magyarosabb az udvar, de egyszerűs mind szűkebb a látköre. Fokonkint tágul a cseh háboruk beköszöntével; de egyszerűs mind veszt is magyaros jellegéből. Divatos európai, később kivált olasz szokásokat vesz fel, — életmódban, külsőségekben. Műveltebbé és finomabbá is lesz, midőn a classicus műveltség tanyát üt benne. De azért idegen emberek, idegen szokások és idegen műveltség mindvégig megérzik ellenálló és átalakító erejét, melynek még a királyné is hódolni kénytelen.

Felöltő tulajdonai egyuttal hibái is. Az a magas színvonal, a ragyogás, a gazdag de erőszakolt jövedelmek. Mindez Mátyással támadt, vele nőtt; az ő személyéhez tapadt elválhatatlanul, tehát az ő életével — bukott is. Alig hunyta le szemeit a lángeszű király, azonnal beállt a visszahatás. Néhány év, s utódának: egy magyar királynak alig van betevő falatja! Néhány évtized, s nincs magyar királyi udvartartás többé: sem fényes, sem fénytelen!

Ezért emlegetjük oly gyakorta a Mátyás udvarát; ennek fénye verődik be a századokra nyúló hajnaltalan éjszakába.....

DR. CSÁNKI DEZSŐ.

II. APAFI MIHÁLYNÉ, BETHLEN KATA HAGYATÉKA.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Az Apati-könyvtárban — Thallóczy ur közlése szerint — a 8-dik tétel alatt említettik ily című könyv: »*Apati Nicolai Pannoni Debrecinensis Vita Triumphans Civilis stb.*«¹⁾ Ennek szerzője debreczeni Apáti Miklós, a kinek élete, tanulása s a könyv keletkezése történetére érdekes adatot szolgáltat azon, az Apati-levelek közt a volt erd. kir. főkorm. levéltárban ma is eredetiben meglevő folyamodvány, melyet a könyv írójának atyja, I. Apati Mihály fejedelemhez, fiának e munka kiadhatására segélynyújtás végett beadott, s a melyben a kérelmező, fiának azon szándékát fejezte ki, hogy az ujonnan írt művét az ifjú fejedelem emlékezeti alatt kívánná világ elé bocsátni. A folyamodványon az elintézésnek semmi nyoma sincs, a czimből az tűnik ki, mintha az amsterdami senatusnak ajánlotta volna, de alig feltehető, hogy a tudósokat annyira kedvelő fejedelem s fia iránt mély szeretettől lelkesült atya a kérés tárgyát megtagadta volna. E folyamodvány méltó egész kiterjedésben közlésre.

»*Debreczenben lakó Apáti Miklósnak alázatos supplicatioja Nagyságodhoz mint kegyelmes Uramhoz.*

»Kegyelmes urunk, méltóságos fejedelmünk. Nem különb állapotra juta dolgunk, miut volt régenten az isten anyaszentegyházának az prophéták idejében, holot panaszolkodik az anyaszentegyház az Isaiás propheta Cap. 49., hogy egyedül árvaságra maradt volna és özvegyiségre, mert az úristen az ő felindult nagy haragját kiterjesztette. De mindannyi nagy nyomorúságos állapotjában is biztatja isten az ő anyaszentegyházát annakutánna azokban való szűkölködöket, az mint ugyanezen Isaiás Cap. 49., hogy ne féljenek, mert ő Felsége támaszt gyámolokat táplálól és dajkál, mint régenten Oseást, Josaphatot és

¹⁾ Látható teljes czíme: *Magyar Könyvszemle* 1881. 124. l.

Ezechiás királyt, kik az isten anyaszentegyházának és scholákban tanuló jóreménségű ifjaknak dajkái voltak, előttök forogván az Dávid prophéta, az hol így szól Cap. 4. Ember a te bűnödet váltsd meg igazsággal, Matth. 10. Adakozzál és mindenek tiszták lesznek tenéked. Job. Cap. 4. Fiam adakozzál és el ne fordítsd arcodat csak egy szűkölködő előtt is, Heb. 13. v. 16. Ez balandó életben avagy mulandó világban ember szebbet, jobbat, isten előtt kedvesebbet, magának hasznosabbat nem cselekedhetik egyet, mintha istentől vett javaiból az ő dicsőségére adakozik. Esa. 58. v. 7. 10. az apostol is azt mondja: Mindenekkel jót tegyetek, de kiváltképen az hitetek cselédével. Act. 10. v. 4. Kicsoda ad alamizsnát? mennyit? mikor és miképpen? istennél mindenkoron emlékeztetben vagyon. Salamon azt mondja: Vesd el a te kenyeredet a víz mellett és azt megtalálod ott. 2. Corinth. 9. v. 8. Az jókedvű adakozót szereti az isten. Az surenbeli asszonyi állat egy falat kenyérrel nagy jót nyere. Az Thabita asszony jó cselekedeti mostan is emlékeztetben forog.

»Kegyelmes uram, alázatosan jelentem nagyságodnak mint kgmes uramnak, az isten engemet megáldott egy jó reménségű, de igen szép tudományyal bíró ifjával, ki is a belgiumi Akadémiákat látogatta és mostan is lakását Lajdában intinualja, kegyelmes uram, magam költségével promoveáltam, de elégséges költséget neki nem adhattam, mivel ez utazása is igen nagy költséggel járó.

»Annakokért alázatosan könyörgök nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak, nagyságod olyan jó reménségű fiamhoz mostani szorult igyefogyott állapotában fejedelmi kegyelmessége szerént méltóztassék adakozó kezét kiterjesztenie, hogy ez hires Akadémiákban való lakásának foetussát ifjabbik kegyelmes urunknak emlékezeti alatt világ eleibeterjeszthesse, [kinek is isten országlását számos esztendőkre terjeszsze], szivemből kívánom Istentől megadatni. Az nagyságod kegyelmességét életem fogytáig alázatosan megszolgálva, az isten is nagyságodat boldogul birodalmában hosszú időkre éltesse, és szerelmes fajzattyának székit napról napra erősítse, kívánom szívesen

N. K. U. K. V. V.◀

A többi ládákban másféle ingó jók vannak összeírva és megbecsülve, melyeknek jellemzőbb részét hív fordításban megismertetni műveltségtörténetünk érdekében állónak vélem.

I. Lada. Egy hajszíni bársonyból, ezüst arany szegélylyel, hiuz bőr prémmel, egy más baraczkszín és égszínkék selyemből arany ezüst szegélylyel készült női mente; fekete selyem palást, scythiai nyest prémmel, közönséges nyest bélléssel; kilencz szoknya, zöld brokádból, arany virággal átszőve, megyszín brokádból, karmazsinszín selyemből, közbeszótt ezüst arany virágokkal, előruhával sat. A legdrágább 125 r. ft, a legolcsóbb 55 r. ft.¹⁾

¹⁾ A menték leírása egy 1679. évi udvari leltárban: »1. Baraczk-

II. Láda. Ennek tartalmát a most elhalt fejedelem asszonyénak írják a leltározó biztosok. Ebben hét drága női palást volt, 3 téli nehéz, 4 nyári könnyű. Egy fekete virágos bársonyból való, öt sor ezüst arany prémezzettel s scythiai nyestbőr bélléssel, becsára 186 r. ft. 40 kr. Egy másik hasonló kelméből, széles ezüst arany skófiúm prémmel, scythiai nyest bőr bélléssel, b. á. 232 r. ft. 20 kr. sat. Anyáriak égszínké, fekete virágos selyemből, atlaszból valók, különböző drága bélléssel, sat.¹⁾

szin sima bársony mente, tizenegy gyöngyös vitézkötés az melyén, nusztal bélett. 2. Virágos barackvirágszín bársony nusztal bélett mente, öt öreg gomb rajta, hét-hét gyémánt mindegyikben. 3. Tengerszin sima bársony, nusztal bélett, nyolcz skófiumból csinált gombszár van rajta. 4. Klárisz szín virágos bársony, nusztal bélett, nyolcz gombszár rajta, hajszin selyemre skófiúmmal szőtt. 5. Zöld virágos bársony, nusztal bélett, 12 gombszár rajta, drót formán skófiúm aranyból összefonva. 6. Gyöngyszin, sima bársony, nusztal bélett mente, hat öreg rubintos arany gomb van rajta. 7. Testszin virágos bársonyból való, fekete rókával bélett, nyolcz bokr, hajszin selyemre skófiúmmal szőtt gombszár rajta. 8. Hollószin sima bársony, hiuz mállal bélett galléros mente, nyolcz bokr skófiúm aranynyal, hajszin selyemre szőtt gombszárok rajta. 9. Égszin sima bársony, hiuz mállal bélett galléros mente, tizenegy gombszár rajta, ezüst fonakra skófiúm aranynyal szőtt. 10. Meggyeszín virágos bársony, hiuz mállal bélett mente, 15 arany gomb rajta, egy-egy öreg rubinttal. 11. Gálícköszin virágos bársony, hiuz mállal bélett m. 15 skófiúm arany gomb rajta, csillag formán meggyöngyözve. 12. Hajszin sima bársony, hiuz mállal bélett m. gomb nélkül. 13. Barackvirágszínü angliai, hiuz mállal bélett m. 15 skófiúm arany gomb rajta. 14. Egy narancsszin saja posztó, rókatorokkal bélett bojer mente, arany fonalból csinált 15 gomb a mellén, a két ujján 12.«

Egy más helyen előfordul még: »1. Hajszin sima bársony, hiuzal bélett mente, 12 gyémántokkal elegyes kötés rajta. 2. Egy barackvirágszínü bársony mentén gyöngyből kötött 8 gomb s elegyes csipkével. 3. Egy másikon 12 gyöngyből kötött gomb sat.«

¹⁾ A palástok leírása akkori tiszta magyarsággal, ugyanezen levéltárban: »1. Fekete virágos bársony palást, négy rend arany csipkével, nuszt lábbal belől, az elei nuszt. 2. Hasonló, egy rend igen széles ezüst csipke rajta, hátulján nuszt láb, az elein nuszt. 3. Hasonló, nyári palást öt rend ezüst csipke rajta, narancsszin bojtos bársonynyal bélett. 4. Tiszta fekete virágos bársony palást, egy rend fekete csipke az alján, a hátulján nuszt láb, az elein nuszt. 5. Hasonló. 6. Fekete virágos selyem Terczella, nyári palást, egy rend fekete csipke rajta, fekete tafotával béllelve. 7. Fekete atlasz nyári palást, egy rend fekete csipke az alján. Egy kék bársony kis suba, Szent-Páliné asszonytól maradt, kinek az alján hat rend keskeny prém, testszin bojtos bársony az elején.«

Két női mente, egyik minium színű bársonyból való, ezüst gombokkal s drága gyöngyökkel ékesítve, scythiai nyest bélléssel, b. á. 137 r. ft. 13 szoknya előkötővel és felsővel, különbféle színű bársonyból, selyemből, arany ezüst virágokkal átszőtt brokádból, különbféle prémsorokkal és bélléssel, ezüst arany kapsokkal, boglárokkal, a legdrágább 250 r. ft.; két selyem és bársony felső, egyik arany, másik ezüst virágokkal átszőtt három sor ezüst-arany prémmel. ¹⁾

III. *Láda*. Ebben a lószerszámok vannak. Egy fekete bársony nyereg takaró — *csafrag* — 69 aranyozott lemezzel, rózsza alakban diszítve, 3 darabból; két angol veres posztóból való takaró, egyik száz latot tesz, tömör ezüst gombokkal diszítve, b. á. 83 r. ft. 40 kr. Más, karmazsin színű bársonyból, 24 nagy aranyozott ezüst gombbal és 800 kisebb boglárával, sulyra legalább 220 lat b. á. 100 r. ft. 8 török, 4 magyar nyereg. Legelől áll egy veres angol posztónyereg, közbeszőtt öt arany virággal; török nyereg skófiúm és gyöngy diszítéssel, fekete selyem csikokkal, sárga atlacz bélléssel; más török nyereg, arany tűzdeléssel, skófiúm virágokkal, csodaszépen díszítve, arany prémmel, sárga atlasz bélléssel, becsára 416 r. ft. 40 kr. Minden török nyereg ára feljúl áll 100 r. fton. Két magyar nyereg, egyik égszínké posztóból, arany ezüst virágokkal, köröskörül skófiúmmal ékesítve, négy szegletén négy tulipán, b. á. 100 r. ft. A másik magyar nyereg karmazsin, a 3-dik skárlátszín posztóból való, ezüst virágos, skófiúmmal díszített, nehéz arany szegővel,

¹⁾ A szoknyák azon leltárban így vannak magyarul leírva: »1. Testszín aljában szőtt aranyos elegyes materia szoknya, maga ő nagysága neve rajta, előruhástól, vállastól. 2. Hasonló. 3. Baraczkvirágszín apró csipkésen aljába szöve, az vállá bársony, elegyes csipkével. 4. Egy verhenyőszín tiszta aranynyal aljába szőtt szoknya, vállastól egyformában. 5. Hajszín, ezüsttel aljába szőtt szoknya, vállastól, előkötőtől. 6. Gyöngyszín, ezüsttel aljába szőtt szoknya, de nem fényes, vállastól, előkötőtől. 7. Baraczkvirágszín tercella, kit urunk ő nagysága jegyben adott, előkötőtől, váll nélkül. 8. Veres, aljába aranynyal szőtt szoknya, előkötőtől, vállastól, csipkeformán szöve. 9. Publikánszín, aranynyal aljába szőtt szoknya, előkötőtől, zöld bársony az vállá, kötéssel. 10. Zöld, tiszta fényes aranynyal aljába szőtt szoknya, vállastól, előkötőtől. 11. Veres tercella szoknya, váll és előkötő nélkül. 12. Karmazsin szín, fényes virágos tercella, egy rend csipke rajta, váll és előkötő nélkül. 13. 14. Viseltes veres aranyos kanavász szoknya vállastól, másíknak egy rend csipke az alján, előkötőtől. 15. Zöld, aranyos tercella szoknya egy rend galanddal beszegve. 16. Tengersizn, aranyos, aljába szőtt kanavász szoknya, vállastól, előkötőtől. 17. Hamuszín ezüsttel aljába szőtt kanavász szoknya, vállastól, előkötőtől. 18. Viselő, hajszín, aljában csipkésen szőtt kanavász szoknya, vállastól, előkötőtől.«

b. á. 125 r. ft; különböző színű posztóból varrott lócafragok, szintoly tokok, szablahüvelyek, nyilak, 19 nyilvesszőre készült tokkal sat.¹⁾

IV. *Láda*. Botok²⁾: egy 11 szögű fabot, fa-tokban, aranyozott réz csikokkal czifrázva, fején négyszögre csiszolt nagy cseh gyémánt; másik ébenfából való, feje aranyozott ezüst, aranyos lemezzel bevonva, köröskörül 25 török rubinnal és 26 türkézszel ékesítve; 5 török, 5 magyar sceptrum. Az első török sceptrum a fejből hét ezüst levéllel emelkedik ki, alább nyele aranyozott ezüst; egy másik hasonlóknak nyelét tiszta ezüst virágok díszítik, némelyik fejéből nyolcz levéllel emelkedik ki, virágok, arany és drága kövek díszítik sat. A magyar sceptrum vasból van, gombja tetejét, valamint nyele alsó felét aranyozott ezüst virágok díszítik; némelyiknek nyele alsó felét türkézszel ékesítik, másikon különböző alakok, meg másikat kettős aranyozott ezüst lemez takarja sat. Következnek a különböző anyagból gazdag ékítéssel készített hüvelyű kardok, hegyes török sat.³⁾ 14 téli és nyári dolmán, fejér, kénkö, égszín-

¹⁾ Az 1675-ki leltárban érdekes a czafragok leírása. »*Török czafragok*. 1. Egy tiszta sárga iskófümmal varrott török czafrag, sárga atlaczczal bélelt, arany fonalból csinált rojtok rajta. 2. Hasonló, virágjai néhol fejér skófümmal vannak megeczifrázva, veres atlaczczal bélelt, arany fonal rojtok rajta. 3. Egy másik vont ezüstre, vont aranyra sárga s fejér skófümmal virágokkal varrott, zöld atlaszszal bélelt, ezüst arany fonal rojtok rajta. 4. Másik ezüst fonalra, arany fonalból rózsásan tödzölt czafrag, veres bagariával bélelt, arany fonal rojt rajta. 5. Egy török ezüst fonalra arany fonalból rózsásan tödzelt czafrag, kék bagariával s veressel bélelt, rojt nélkül. 6. Hasonló, csak a kerületi van testszín atlaczczal beszegve sat. 7. Egy másik tarka atlaczczal van beszegve. 8. Meg másik rózsaszínűvel. Szintígy a 9., 10., 11. és 12. A 13. tarka materiára, hold formán csinált ezüst aranyos pikkelyekkel, veres posztóval bélelt török czafrag. 14. Egy ezüsttel, aranynyal veres Angliaira varrott Murat nyeregére való kápa.«

²⁾ Az 1675-ki leltár említ: »1. Egy türkéses aranyos ezüstös botot. 2. Ezüstös aranyos bogláróst. 3. Fekete fanyclü tollas botot. 4. Veres bársony nyelüt.«

³⁾ E leltárban *hat kard* van említve: »1. Veres bársonyos hüvelyű, aranyos török maroklatú, áttördelt vasú kard. 2. Ugyanoly hüvelyű, török maroklatú, ezüst aranyos türkéses kard. 3. Zöld bársonyos hüvelyű sat. 4. Fekete csapára csinált kötővasú aranyos kard. 5. Török kard. 6. Kemény János kardja féle.« »*Hegyes török*. 1. Török maroklatú, zöld bársonyos, ezüstös aranyos, türkéses kötővasú hegyes tör. 2. Egy magyar maroklatú, zöld bársonyos, halszájformájú, ezüstös aranyos hegyes-tör, szíjjával. 3. Egy hasonló, kék majjtsával együtt. 4. Egy hasonló, veres bársonyos áttördelt kötővasú, halszájformán csinált hegyes tör. 5. Egy fekete czapás, török markolatú sűrű kötővasú pallós. 6. Hasonló

kék, minium, narancs és barackvirág szín bársonyból, virágos és habos selyemből, fekete atlatzból, posztóból készítve; egy kénszín virágos bársonyból készült dolmány, szegélye fényes atlasz, mellén 15 nagyobb, 16 kisebb gomb, aranyos skófiumból készítve, ugyanannyi kivarrott gombházzal, nem különben a mellén 15, az ujjakon 16 kisebb drága gyöngyökkel, becsára 58 r. ft; öt magyar nadrág égszínkék, barackvirág, medgy és narancsszín posztóból mindkét oldalról arany zsinórral kihányva; 6 kénköszín, narancsszín, égszínkék, zöld és hajszín bársonyból készült téli mento. Az első kénszín virágos bársonyból készítve, fejez muszka rókabőrrel prémezve, mellén 15 skófiumból s ugyanannyi pitykével, becsára 82 r. ft 40 kr, a másik narancsszín bársony, scytha nyestbőrrel prémezve, mellén 8 arany paszománt sorral, 8 aranyozott skófiumból készült gombbal, s ugyanannyi gombházzal, becsára 486 r. ft 40 kr, megint egy más férfimente égszínkék bársonyból, scythiai nyest prémmel, mellén 4 sor arany ezüst paszománttal s ugyanannyi szkofium aranyból készült pitykével s több drágakövel, b. á. 554 r. ft 10 kr, selyem mellény, fekete, habos tafota nyakravaló arany rojttal, süvegek, keztyűk sat.

V. *Láda*. 55 vég különböző alakú vászon, mit a fejedelem jobbágyai asztalkendőnek szöttek.

VI. *Láda*. 22 vég más cifrázott vászonszövet, mit a fejedelem-asszony jobbágyai szöttek. A XX., XXI. ládában is nagyobb részben a fejedelemasszony jobbágyai által szőtt cifrázott vásznak, 64 vég. A XXVI-ik *ládában* asztalkendőnek való virágos vászon 30 vég volt, szintén a fejedelemasszony jobbágyai munkája, kész asztalkendő 234 volt. A XXXVII-ik *ládában* szintén asztalüemük, különféle virágos formájuk, arany ezüsttel áttörtek vagy szegélyezettek, egyiken az öreg fejedelem címere, magyar virágos asztalkendők sat.

VII. *Láda*. Több vég törülköző és asztalkendőnek, abrosznak való vászon.

VIII. *Láda*. Tükrök, üveg poharak; egy cseh üvegen és fedelén a fejedelem címere, nevével együtt, latinul, kerületén különféle képek [*figura*] beleégetve; egy nagy üvegen tíz kép az emberi életet ábrázolja német magyarázattal;¹⁾ viz-óra, kalamáris, ebenfa szelencze, tengeri csigák sat. női égszínkék süveg ezüstszínű bársonyból, török palack, köznyelven: *csápa*, vad ökörszaru, rövid ezüst láteső, ezüst nap-óra, elefántesont keretű láteső.

IX. *Láda*, mely nyitva találtatott, benne 18 párduczbőr.

X. *Láda*. 24 pár pisztoly szilva, körte, diófa készülékkel, serpe-

ezüstös aranyos kötővasú pallós. Egy viseltes kardra való majjts, ezüst aranyos boglárók rajta.◀

¹⁾ Ezt az 1675-ki leltár is ily formán nevezi meg: »Egy ember képes pohár tíz esztendőstől száz esztendeig való emberélet rajta.◀

nyőjük régi platina, ébenfa díszítéssel, ezüst virágokkal, végükön ébenfa sat.

A pisztoly-tokok arany ezüst fonallal vannak kivarrva, ezüst, arany, skárlát, medgyszín sat. posztóból, arany ezüst fonallal kivarrva, ezüst szegekkel díszítve, ébenfa czifrázatokkal és pontokkal, 3—4 sor különböző színű posztó csikkal díszítve sat.

XI. Lada. Kilencz török, egy magyar, egy oláh nyereg. A magyar égszinkék bársonnyal bevonva, vörös szegélylyel, arany ezüst skófiúm virágok díszítik, elől nyeregfővel, hátul ezüst lemezzel bevonva, a kengyel aranyozott ezüst, különböző virágokkal s függő pitykéekkel és gombokkal ékesítve. b. á. 53. r. ft. 20 kr.¹⁾

Egy török nyereg, veres bársonnyal bevonva, arany ezüst skófiúm virágokkal, előlről és hátúlról ezüst lemez, melyet aranyozott ezüst virágok díszítettek, a kengyel aranyozott ezüst, b. á. 141 r. ft. 40 kr. egy másik még pompásabb készületűnek ára 216 r. ft. 20 kr.

Az oláh nyereg veres bársony párnával volt fedve, itt-ott arany virággal és skófiúmmal ékesítve, arany zsinórzatú köröskörül, elől-hátul bőv aranyozott ezüst czifrázott lemez, aranyozott ezüst kis szegekkel megverve, a kengyel tatár, aranyozott ezüstdből, b. 150 r. ft.

XII. XIII. XIV. Lada. Három, czifrázott veres bőrből, kantárok, zöld bőrből, virágokkal czifrázva 20 söt több lecsúgő ezüst táblácskákkal.²⁾

¹⁾ Egy 1675-ki udvari leltárban ily nyergek fordulnak elő: »Két pusztá katona nyereg, fául; egy katona nyereg, veres bársonnyal borítva; négy veres bársonyos, skófiúmmal varrott Murat nyereg; egy szederjes bársonyra varrott hasonló; két Murat nyereg duflán, skófiúmmal varrott; egy veres bársonyos Murat nyereg kengyelestől, hevederestől; egy zománcoz Muntány nyereg kességével; egy zöld bársonyos tatár nyereg, ezüst aranyos szegekkel verve; egy Murat nyereg ezüstdből borított, kengyelestől; egy török pais, két tatár kézív, nyilaival együtt.«

²⁾ Az 1675-ki leltárban helyes magyar elnevezéssel így jönek elé mindezek: »1. Van egy széles aranyos, által tördelt boglárú fék, szügyellőstől, veres bagariára vonva, a szügyellőjében egy drága kő. 2. Egy szélesb aranyos szerszám, melynek fékagya, szügyellője, farmatringja négy van, veres bagariára vonva. 3. Egy széles, veressel, arannyal tarkázott selyem majitsra [1] vont, veres bagaziával megbélelt, türkéses, rubintos, jáspisos, széles aranyos szerszám, zabolástól, fékagyastól, szügyellőstől, fékszárazástól. 4. Egy fékagy, szügyellőstől, kármán [2] zabolástól, ezüst aranyos, hosszú formán csigásan csinált szerszám. 5. Egy veres bársonyra csinált, aranyos, csillagos, holdas, boglárós, tolltokos fékagy állazójával, szügyellőstől. 6. Fejér faragott szijjra csinált ezüstdös aranyos szügyellő, az fékagya zöld szironyra vonva. 7. Tarka selyem majitsra veres bagaziával bélelt, aranyos, türkéses, három

XV. XVI. *Láda.* Figyelemre méltók a könyvek voltak.

XVII. *Láda.* Nyest, hiuz, menyét, rókabőrök. A közönséges menyét lörből volt 137 kötés.

XVIII. *Láda.* Három óra. Az első kutya alakú, mellén volt az óra, minden órát ugatással jelzett, becsára 60 r. ft.

A másik asztali óra volt, 4 oszlopon, különböző aranyozott részből való képekkel, mind a négyfelől mutatja az órákat; elől ezüst sas volt rajta, tetején Cupido ezüst képe.

A harmadik is négyszü asztali óra, melynek házalakja volt, tetején aranyozott ezüst szarvas, ékes cifrázatokkal.

XIX. és XXII. *Láda.* Fennebb volt említve.

zöld színű küveivel, aranyos tarka majtsra vont fékagy, kármán zabolástól, fékszárostól, sügyellöstől, az sügyellőjében egy veres kö. 8. Skófiomos fehér majtsra vont zománczos ezüst aranyos boglárú fékagy sügyellöstől, fékszárustól. 9. Keskeny veres bagasiású vont ezüst aranyos boglárú szerszám, fékagyastól, sügyellöstől, zabolástól, fékszárustól, orrozójával együtt. 10. Egy uj ezüst aranyos, veres karmazsinra vont, pikkelyes tatár kantár sügyellöstől, zabolástól, kék selyemből aranyosan csinált kantárszárustól, urunk ő nagysága címere rajta.«

»Lovászmestereknel levő lóralaló szerszámok: 1. Egy széles török lóralaló fék, orrára valójával. Másik, keskeny, vékony török munka, széles orrára valójával. Harmadik is török lóralaló, kantárformára csinált fék, a négy pofa boglárában, sügyellőjében és az üstök nyomtatójában türkéses. Negyedik is keskeny, török lóralaló fék, homlokán pillangós, sügyellöstől, ezüst orrára valójával. Ötödik is az, török munka, sügyellőjével, orráralalója elegyes ezüst. Hatodik is az. Továbbá: három pikkelyes kantár sügyellöstől. Három pár Murát nyereghez való török kengyel, ezüst-aranyos. Két pár tatár nyeregbe való ezüst-aranyos kengyel, hevederek, kengyelszíjjak végiben valókkal, ezüst csatokkal együtt. Három Murat nyereg, veres bársonyra varrott borítékja. Negyedik: Murat nyereg szederjes bársonyra varrott. Két szederjes posztóra varrott Murat nyereg. Két tatár nyereg, egyik szegekkel vert, másik rózsásan, köröskörül ezüsttel aranyosan csinálva. Török lóralaló két posztó czafrag, egyike medgyszín, 3 virág rajta, másika veres gránát, 5 rózsza rajta. Fekete török rojtos czafrag. Veres bársonyos, ezüsttel szőtt rojtos czafrag, egy ezüsttel szőtt posztó czafrag, veres bársonyra virágosan varrott czafrag, zöld gránátra arany ezüst fonallal virágosan varrott czafrag, veres skárlátra virágokkal varrott czafrag. Két hajszin angliára varrott czafrag, egyike ezüst fonallal virágosan varrott, másik ezüst fonallal csipkésen. Murat nyereg alá való nemez, ketteje veres bársonyra varrott, más kettője testszín angliaira, ötödik kék bársonyra, 6-ik kék posztóra. Tizenegy csujtár, jó roszt együtt. Egy tatár nyeregbe való veres kápa.«

XXIII. Láda. Török pádimentom terítő, köznyelven: *kelevet*, angol posztóból, zöld selyem szegélylyel, hasonló színű vászonnal béllelve, b. á. 136 r. ft. 40 kr. Bársony szegélyű török czafrag, aczél pikkelyekkel, réz szegecskékkal czifrázva 3 darabban, b. á. 100 r. ft. 12 persa öltöny ezüst fonalszövetből arany figurákkal, ujjai rövidek és bővek, béllése atlasz, részben bársony; van hosszú újja is, török selyem vagy narancsszín bélléssel; némelyik alatt rövid zöld, hajszíni vagy violaszíni selyem dolmán, sat. A legdrágább 50 r. ft. három pár barackvirágszíni bőr csizma,¹⁾ két pár narancsszíni papucs, arany fonallal és skófiummal kivarrva, két pár karmazsin bőr női csizma arany és skófiu díszítéssel; veres bársony török sipka, tenyérenyi széles arany és skófiu szegővel sat.

XXIV. Láda. Gömbölyű ébenfa bot, levéltartó, bőr szekrény, egyik oldalán zöld bársonnyal, virággal és arany skófiummal, másfelől violaszín posztóból varrt figurákkal és skófiumos arannyal ékesítve; csont nap-óra négy mágnesűvel s fa óramutatóval. 6 különböző színű selyem zsinórból ezüst fonallal vegyesen készült magyar derék-öv,²⁾ 9 férfimente, az említettekhez hasonlóan kiállítva, 6 magyar süveg,³⁾ egy mezei

¹⁾ Az 1675-ki leltárban így vannak leírva a csizmák: »1. Egy pár sárga tselebi csizma, finom ezüst, aranyos, zománczos, sarkantyú rajta, 57 rubint benne. 2. Két pár sárga karmazsin arany fonallal felkötött csizma, ezüst aranyos sarkantyú rajta. 3. Egy bokor ezüst aranyos sarkantyú. 5. Egy bokor sárga karmazsin arany fonallal felkötött csizma, sarkantyú nélkül.«

²⁾ Az 1675-ki leltár érdekesen írja le öreg Apafi fejedelem öveit. »1. Egy tiszta arany fonalból vert zsinór öv, 9 skófiu arany gomb rajta, gyöngyökkel rakvák [*igy*], a kötő zsinora is hasonló. 2. Karmazsin szín selyem, ezüst fonallal elegy, koczkáson vert zsinór öv, 9 skófiu ezüst gomb rajta. 3. Egy testszín, ezüst fonallal, két sujtással vert öv, 13 dióbeles gomb rajta. 4. Tengerszín selyem ezüst fonalból, két sujtással vert öv. 5. Viseltes kükürcsénszín selyem öv, egy sujtással arany fonalból verve, 9 skófiu arany gomb rajta. 6. Viseltes királyszín selyem zsinór öv, egy arany fonal sujtással verve, 3 arany fonal gomb rajta. 7. Hamuszín selyem öv, 9 arany skófiu gomb rajta. 8. Kék, viseltes selyem zsinór öv, 9 skófiu arany gomb rajta.«

³⁾ Az 1675-ik évi leltárban érdekesen vannak leírva a süvegek. »1. Egy barackvirágszín sima bársony süveg, egy pár nuszta rajta. 2. Tengerszín sima bársony, hasonló. 3. Klárizsszín virágos bársony süveg. 4. Zöldszín bársony süveg. 5. Gyöngyszín sima bársony. 5. 6. Testszín sat. 7. Hollószín sat. 8. Égszín sima bársony sat. 9. Medgyszín virágos. 10. Hajszín sima bársony süveg valamennyi egy pár nuszttal. 11. Gálczkőszíni nuszta nélkül. 12. Barackvirágszíni angiai posztó süveg, egy pár nuszttal. 13. Testszín sima bársony, nuszta pegyméttel béllt

nefelejts színű posztóból, scythiai menyét prémmel s ezüst szegővel; egy más törpébb ugyan abból; a harmadik veres bársonyból arany ezüst szegővel; meg másik virágos bársonyból; 8 dolmán, 4 mente, mint a már említettek, nadrágok, angol fejrposztó magyar süvegek fel-szabva, sat.

XXV. *Láda.* Kisebb puska, köznyelven: *stutz*, *stutzer* 12 drb, német stutzer ¹⁾ 1 drb, pulhák 1 drb, muskéta 3 drb, karabély, kardok, hosszú török sat.

XXVII. *Láda.* Ennek tartalmát fentebb ismertettem.

XXVIII. *Láda.* Himzett szegélyű abrosz, ²⁾ pohár díszítő, tiszta

kozák süveg. 14. Hajszínű hasonló kozák süveg. 15. Klárizsszín fekete rókás pegymettel bélelt kozák süveg. 16. Égszín bársony kozák süveg nusztoz.

¹⁾ Az 1675-ik évi leltár a stutzokat nem igen magyarosan így nevezi meg: »Két pár aranyos csőjű, gyöngyházzal s csonttal rakott stutzok. Más két pár aranyos csőjű, gyöngyházzal, csonttal rakott, aranyos táblaborítékú stutzok. Ugyan egy pár aranyos csőjű, csonttal rakott, az kereke aranyos borítékú stutz. Egy pár aranyos csőjű, csonttal, gyöngyházzal rakott Tersenyei [*Tessini*] puska. Egy pár hintóban viselt paraszt stutz. Egy fél uj paraszt stutz. Egy alabárdos puska, pálcaza.«

²⁾ Az 1675-ki leltár részletesen leírja az asztalnemük akkori anyagi és alaki kiállítását. »A fejr ládában ezek vannak: Tíz vég sáhos abrosz, 35 vég tányérkeszkenőnek való. Két vég igen szép karakai kamuka abrosz. Ugyanahoz egy vég kamuka tányérkeszkenők. Két vég karakai abrosz. Kilencz kész karakai abrosz. Egy vég kendőnek való. Egy vég paraszt vászon. Egy veres pálcazaforma tokban az császár levele.

»Item: Hét vég pohárszék abrosz, 191 tányér keszkenő, két vég kamuka abrosz, egy darab sáhos koczkás abrosz, 10 kendőnek való, 7 karakai keszkenő, 4 kamuka asztalkendőnek való, egy derekaljnak való kék kittel.

»Egy más régi hintó ládában ezek vannak: Egy igen szép táblás abrosz, 2., 3. és 4-ik virágos, nyolcz darab régi selyes prém, kék selyemmel varrott abrosz, egyik táblás, másik virágos, ahoz való selymes kerületekkel. Egy arannyal, selyemmel varrott kerület. Egy fejr virágos fátyol. Egy tiszta arany ezüst s skófümmal varrott lepedő, ahoz való 3. skófümmal varrott vánkoshajak. Hat arany fonalas lepedő. Nyolcz arannyal s selyemmel varrott vánkoshajak. Tizenegy arannyal, selyemmel varrott lepedő. Hat fejrereses [*így*] lepedő. Arannyal varrott keszkenők, lepedőkhöz való recze.

»Megint egy más bőrös ládában: Egy táblás, arannyal, selyemmel varrott abrosz. Egy selyemmel ágosan varrott abrosz kerületivel együtt. Egy arannyal virágosan varrott abrosz kerületivel. Két arany-

fejér vászonból, skófiumból, arany fonallal kivarrt 8 virággal b. á. 12 r. ft. 30 kr. egy másik skófiumból himzett 8 arany koszorus betűvel s a fejedelem ugyanannyi címérével, arany csipkével beszegve, b. á. 16 r. ft. 40 kr. ezüst tángyér, szélén az öreg fejedelem és Bornemissza Anna fejedelemasszony cimere ez évszámmal: 1679, 18 lat sulyu, aranyozott ezüst tál, szélén ez írással: APAFI BOLDISÁR 1648. 8 lat sulyu, ezüst serleg három képpel, mely a Krisztus kinszenvedését ábrázolja, hasonló fedéllel, melynek tetején bárány van és lúd, nyom 5 márkát; aranyozott ezüst kehely, talpán szintén: APAFI BOLDISÁR. 1648, nyom 2 márkát, tengeri ló alaku kehely megaranyozva, fedelén is virág s ugyanannyi drága gyöngyökkel, mindenfelől beléécgetett ezüst díszítéssel, sulya 29 lat, b. á. 30 r. ft.

XXIX. *Láda.* Ezekről az van megjegyezve, hogy a fejedelem asszonyéi: ágyneműek, alsó és felső lepedők, vánkосok, vánkoshéjak és tokok, törülköző kendők s abroszok sat. különböző színű selyemmel, skófiummal, arany ezüst virággal, csikokkal, csipkével díszítve sat.

XXX. *Láda.* Sárga bőrből készült török, aranyozott magyar csizmák, cipellők, papucskok sat.

XXXI. *Láda.* Vásznak, asztalneműk, ágyneműk; női virágos török ing arany fonallal kivarrrva, atlasz, tafota, brocat nőkarmantyúk; fodros selyem ing, két vállán s mindkét oldalán zöld selyemmel cifrázottan levarrrva; fejér vászon előkötő, három sor skófiummal kivarrrva, virágokkal és ezüst csipkével, egy más öt sor skófiummal díszítve, másik csikos fátyolból való, csipkézett, megint egy más virágos fátyolból ezüst szegővel; török, köralakú tükör, kerete és háta tengeri esiga sat.

XXXVII. *Láda.* Asztalneműek s nem korjellemző vegyes tárgyak.

XXXIII. *Láda.* Nem korjellemző vegyes tárgyak.

XXXIV. XXXV. XXXVI. *Láda.* Ezek tartalmát fennebb ismerttettem.

XXXVIII-tól XLIV-ig. E ládák tartalmát az élő fejedenasszonyénak írták a leltározók. Evőszerek, asztal-, ág- és konyhaneműek voltak. Jellemző, hogy csak 124 nagy czin tál volt kétféle minőségben, kisebb nemű csak 24, tányér együtt 133.

XLV—XLVII. E ládákban egy-egy, összesen 3 czin palaczk volt, 35, 46, 75 fontos. Ez jellemzi Apafi fejedelem asztaltartását.

nyal varrott kendő. Két arannyal, hajszín selyemmel varrott lepedő, két vánkoshéjjal együtt. Négy vég czinède (?) s két vég gallér gyolos. Két fátyol előkötő, egyik szőr selyemmel csinálva, tiszta fejérrel, a másik elegyes kötéssel. Négy aranyos strimfi, egyike bojtos. Nyolcz tiszta selyem salavári. A gyermek aranyos salavárijja. 4. Nyári keztyű. Négy fátyolra skófiummal varrott előruha, két ujjnyi ezüst csipke a kerületi. Második fátyol előruha, skófiummal varrrva, kerületén egy ujjnyi ezüst csipke. sat.«

XLVIII. Láda. Különböző órák. Kettő korjellemző. Egy kisebb köralakú, rajta szárnyas madár, mit fénylő réz levelek s figurák vesznek körül; fején meztelen kis gyerek, a ki jobbájában koronát tart, ezéből öntött szörnyektől támogatva; a másik asztali óra, ezüst lemezzel bevont fából készítve, aranyozott ezüst figurák díszítik; alakja bazilika-szerű, tetején érez emberképet háttal.

XLIX, L., LI., LII. Láda. Ezekben is egy-egy asztali óra. Az LI-ben levőnek alakja ez: Szerkezete fa, függő fedél formájú, körös-körül festett, ezüst vonaloktól díszítve; fedőjén a négy évszak képekben van kiábrázolva, az órát két kiszögellő golyó képezi, köznyelven a neve: *Kugeluhr*. b. á. 50 r. ft. Az LII-ben levő zenélő óra, belső felében hat, külső felében szintén másik hat hónap képekben van kiábrázolva.

LIII, LIV. Láda. Ezekben semmi korjellemző tárgy.

LV. Láda. 66 kisebb-nagyobb török szőnyeg, becslára 386 r. ft 40 krajczár.

LVI. Láda. Három darab pádimentum takaró, virágos és különböző színű török szövet, köznyelven: *kelevet*; egy darab teveszörből való, köznyelven: *kecse*; 10 darab különbözően czífrázott török szőnyeg, kiélt kecskebőr, köznyelven: *piros cordován bőr*, szám szerint 12 sárga medvebőr 2. egy zeneszer, köznyelven: *Regal*, két fuvóval; nagy török sátor, melynek fejedelmi elő- és oldalrészei 9 darab veres gyapotszövetből állottak, különböző színű vászon darabokból kivarrott képekkel díszítve, fehér vászonba beszegve; ernyője vagyis teteje égszín-kék vászonból való, hasonló szegővel. Ezekhez tartozik 20 darab gyapotszövetű oldalfal, mely a sátor udvarát teszi, melyek közül 10 darabhoz 12 karó szükséges, a más 10 darabhoz pedig tizenegy karó; becslára 416 r. ft 40 kr.

Ezen kívül van még 3 kisebb-nagyobb török sátor, egy magyar hintós szekér *kocsi*, mely belől karmazsin színű bársonnyal van bevonva és hasonló színű erős fonallal, itt-ott selyemmel béllelve; két párnája van, melynek felső része veres török habos selyemmel van bevonva, gyöngye fehér figurák által tarkítva; alsó része veres török vászon; becslára 323 r. frt 20 kr.

Egyéb nem részletezett, és gyermeki apróságok becslára hozzávetőleg tesz; 456 r. frt s 40 krt.

b) Az özvegy fejedelemasszony 1725-ben legelőbb Szebenben leltározott ingó javai.

E leltár együtt 49 tételből áll. Három részt különböztethetni meg benne: 1. a leveles ládák, 2. a könyveket tartalmazó tételek és ládák, 3. más önálló tárgyakat tartalmazó ládák és tételek számok.

Az 1. főpont alatt, a 7-ik tétel alá ezek leltározottak: egy veres bőrrel bevont, levelekkel teli láda, bepecsételve. Becslár

nincs téve utána. 8-ik tétel alatt egy más, az előbbihez mindenben hasonló, lepecsételt láda foglaltatik, a 9-dik tétel alatt egy kis láda üres. Becsára nincs feltéve.

Ezt mint legfontosabbat külön és legelőbb említvén: átme-
gyek 2. a könyveket és képeket tartalmazó pontokra, s azokat lel-
tári sorban ismertetem meg.

Legelőbb a 3. tételt, hol Kemény János és I. Apafi Mihály
erdélyi fejedelmek arczképei vannak leltározva. Eredetiek vol-
tak-e azok, vagy másolatok? hova lettek? Fenn vannak-e ma és
hol? nincs róla tudomásom. Egy eredetinek mondott Kemény
János mellképet, mely kitűnően volt festve olajba, gróf Kemény
Sámuelnél Kolozsváratt, I. Apafi mellképet ugyanott az uri casino
termeiben láttam.

Könyvet tartalmazó tételek: a 10-ik tételszám 4-ik alszáma
vagy pontja alatt különböző könyvek, szent bibliák, melyek közül
három ezüst kapocscsal záródik. Jelesen az:

1. Ily című német könyv: Die höchste nöthige Erkunntnuss
[így] des Menschen. 8-drét, becsára 1 r. forint.

2. Magyar Szent Biblia, becsára 5 r. frt.

3. Latin Biblia, rendes kötésű, b. á. 3 r. frt.

4. Kézi könyvül használt díszesen bekötött könyv b. á. 1 r. frt.

5. Latin Biblia ezüst lemez táblával, ezüst kapcsokkal díszítve,
b. á. 8 r. frt.

6. Egy német könyv, ezüst kapcsokkal, címe: Täglicher Christ-
liher Suplicant. b. á. 4 r. frt.

7. Díszes kötésű más latin Biblia b. á. 4 r. frt.

8. Latin Uj-Testamentom, ezüst zárakkal, b. á. 2 r. frt 30 kr.

9. Pax Crucis című magyar könyv [Párizspái Ferenczé] szépen
bekötve b. á. 3 r. frt.

10. Magyar Uj-Testamentom, magyar Zsoltárokkal egybekötve.
[Ki műve? nincs megjegyezve.] b. á. 3 r. frt.

11. Institutio Christianae Religionis című könyv. [Kitől? nincs
megírva.] b. á. 2 r. frt.

12. Móses és a Prófétaák című szépen bekötött könyv. b. á.
1 r. frt.

13. Egy elszakadt régi könyv ily cím alatt: A vigasztalásoknak
hasznos voltáról. b. á. 15 kr.

14. Egy kis magyar könyv ily cím alatt: Uti Társ. b. á. 30 kr.

15. Imádságos könyv ily cím alatt: Mennyei Tárház kulcsa b. á.
30 krajczár.

16. Magyar könyv ily cím alatt: Benyoczki Péter, b. á. 24 kr.

17. Magyar könyv [Párizspái Ferenczé] ily cím alatt: Pax Sepu-
leri. b. á. 30 krajczár.

18. De Essentia Dulci című német könyv, b. á. 15 kr.

19. Relatio Aulae Cesareae Viennensis című német könyv, b. á. 15 kr.

Van még a 13-ik számú ládában is a 15. pont alatt: Képes Kalendarium [*Kalendarium Pictum*], rongyos volta miatt ára sem mondható meg. *Minő nyelven volt írva? nem volt kijelölve.*

Nemkülönben a 18-ik számú ládában a 9-ik szám vagy ponttól kezdve a 31-ikig a következő könyvek vannak leltározva: 9. alatt: Három magyar imádságos könyv, ezüst kapcsokkal ékesítve, az 1-ső Magyar Énekes könyv, b. á. 3 r. ft, a 2-ik szintén Énekes könyv, b. á. 1 r. ft 30 kr, 3-ik a Gerard-féle imádságos könyv, b. á. 2 r. ft.

10. Pia Desideria című latin könyv, becsára 45 kr.

11. Historia Joannis Janssenii Civilis et Ecclesiastica, b. á. 30 kr. [*Melyik a 3 kötet közül? nincs kitéve.*]

12. Corona Virtutum című más könyv. [*Minő nyelven? nincs kitéve*] b. á. 12 kr.

13. A Lotharingiai Herceg Végrendelete [*franczidul*] b. á. 16 kr.

14. Aerarium Cinicum [*így*] [*Minő nyelven? nincs kitéve*] b. á. 24 kr.

15. Thomas Kempis című német könyv. [*Melyik műve? nincs kitéve*] b. á. 45 kr.

16. De Tinctura Universali című orvosi könyv. [*Minő nyelven?*] b. á. 16 kr.

17. Meditationes Divi Augusti. b. á. 36 kr.

18. Liber Emblematicus [*Minő nyelven?*] b. á. 1 r. ft.

19. Aranyozott kötési német Biblia. b. á. 3 r. ft.

20. Más könyv. A városok és erődök képei [*Minő nyelven?*] b. á. 2 r. ft.

21. Másik hasonló képes könyv b. á. 1 r. ft 5 kr.

22. Via Justitiae című német könyv b. á. 12 kr.

23. Historia Diplomatica Regni Hungariae b. á. 3 r. ft.

24. Egy latin és egy német könyv kéziratban, ily cím alatt: Instrumentum Pacis, b. á. 15 kr.

25. Aphorisma Hypocratis című könyv, b. á. 9 kr.

26. De beneficio Jesu Christi című francziául írott könyv, b. á. 15 krajczár.

27. A francia király kertének rajza [*Minő nyelven?*] b. á. 36 kr.

28. Festőknek való képes könyv b. á. 2 r. ft.

29. Vocabularium Trilingve [*Melyik 3 nyelv?*] b. á. 6 kr.

30. A bécsi építésről való figurák. [*Minő nyelven?*] b. á. 2 r. ft.

31. Német kézi aritmetika, b. á. 12 kr.

Átmegegyek a 3-ik félékre, vagyis a külön tételek számai alatt vagy ládákban levő önállóan leltározott tárgyakra.

Az 1., 2., 4., 5. és 6. tétel számok alatt is kisebb-nagyobb régi tükör említetik, az elsőnek becsára 20, a 2 15, 4-diké és 5-ké külön-külön 35, a 6-diké 25 r. frt.

A 10-dik tételszám 1-ső pontja alatti ládában czápával bevont, ezüsttel díszített, írószereknek való két kis láda van leltározva, ezüstből és aranyból való kellékeivel, arany pecsétnyomóval. A 2-ik pont alatt ezüsttel bevont más ládácska, minden kellékeivel. A 3-ik pont alatt két ládikó, ezüsttel bevonva, melyekben gyöngyöt tartnak.

A könyvek elsorolása után [*bizonyára tévedésből*] ismét az 5-ik tételre térnek vissza az összeírók, s a leltározottakat így sorolják elé.

Az 5-ik tétel alatt egy kis ezüst viz-óra [*Clepsydra*] van említve;¹⁾ a 6-ik alatt néhány különböző színű kerecseny toll. Következik a 11-ik tétel alatti ládának érdekes tartalma, mely különböző női ékítési tárgyakat s tömérdek arany, ezüst fonalat foglalt magában, a mi egyfelől a fejedelemasszony pompa szerezését, másfelől rendkívüli gazdagságát mutatta. Ime az érdekebbek.

Négy női nyakra való különböző színű szalagokból, arannyal és selyem fonallal átszótt két főkötő, 15 fehér fátyolból való s virággal átszótt; más három szintén fehér fátyolból való, virággal átszőve és selyem szalaggal díszítve; fekete fátyolból készült bodros főkötő, ezüst fonallal díszítve; ismét más két főkötő fehér fátyolból, szalmaszín szalaggal díszítve; egy női vendéghaj fehér szalmaszín szalaggal díszítve; egy gesztenyeszín női selyem nyakravaló, ezüst fonallal himezve; két pár női nyakravaló, két fehér fátyol kézi gallér csipkével szegve, [*köznnyelven: tászli*]; egy más pár tászli fekete selyemmel ékitve; egy kéz gallér csipke szegélye, veres selyemből arany fonallal áttörve; három öl selyem, három öl gypaju csipke; egy nyári fodros női bőrkezttyü; 3 pár női selyem inghez való ujj, fekete és gesztenye színű; egy fehér fátyolból való női előkötény, fehér és fekete selyemmel s ezüst fonallal átszőve; női előkötő ruha fehér fátyolból; két és fél öl finom török selyem fonal; öt pár tászli; 50 öl keskeny szalag több darabban; egy fehér fátyolból való női ing, egy gesztenyeszínű női kezttyü ezüst fonal- és szalag csipkével, egy más tüdőszín női kezttyü.

A 12-ik tétel alatti ládában: hat női cipő, egy része arany és ezüst szövethől a többi különböző színű bőrből ezüst fonallal kivarrrva, becsára 13 r. ft 30 kr egy pár selyem pántofi, arany fonallal kivarrrva, három ládikó, apáczák kéziműve, egyben ezüstből és aranyból szőtt 3 nyakravaló, a 2-ikban és 3-dikban szintén apáczák arany és ezüst hímzésű munkái: gypott fürdőing, egy fehér selyem fátyolból aranynyal és

¹⁾ A víz-órában az idő perczeit nem legördülő fővényszemek. de viz-csöppek jelölték.

ezüsttel himzett női kötény; a fejedelem egy arany és ezüst fonallal himzett inge, becsára 4 r. ft, fehér selyemből való himzett férfiing, becsára 5 r. ft, egy himzett magyar férfiing, b. á. 3 r. ft, egy más fehér selyemmel himzett magyar férfiing, becsára 3 r. ft, német himzett férfiing b. á. 4 r. ft 15 kr, egy arany fonallal himzett magyar férfiing, b. á. 10 r. ft, hét régi rövid magyar nőing, b. á. 3 r. ft 30 kr, két párnahéj felső, két ágytakaró különböző színű selyemmel és arany ezüst fonallal himezve, b. á. 30 r. ft, egy régi égszínkék selyem lepedő, aranynyal himezve, egy abrosz különböző színű selyemmel s arany ezüst fonallal himezve, két darabban, becsára 15 r. ft, veres selyemből való hosszú asztaltakaró arany fonallal himezve, becsára 10 r. frt. Különböző színű selyemből való, arany és ezüst fonallal himzett asztalkendő, másik veres selyemből való arany fonallal himzett, harmadik zöld selyemből szintén arany fonallal himezve; nőiing mellrevalója két tászlival, fekete selyemmel és ezüst fonallal himezve; két pár gesztenyeszín nő harisnya, több pár fehér és zöld selyem nyakkendő, 1 pár fekete selyem kesztyű, 2 pár fehér veres selyem reczével beszegve; két főfedő női fátyol; 6 öl fekete selyem fátyol; egy veres szalaggal diszített tafotából való női főkötő, 10 öl ezüst és selyem csipke, másik darab 15 öl, meg más zöld selyem színű ezüsttel aranynyal áttörve 15 öl; más veres színű aranynyal áttörve 11 öl, 30 öl halaványsárga és égszínkék selyem csipke, 70 öl ezüsttel áttört veres selyemkeskeny csipke; 19 öl ezüsttel áttört veres selyem csipke; különböző színű selyem ezüsttel gyengén áttörve, 13 öl zöld selyemből való; megint 10 öl különböző színű, 4 öl ezüsttel átszőtt szalag, 8 öl ezüsttel gyöngén átszőtt szalag, 12 öl reczés fehér női főkötő fehér selyem fátyol, szúnyogok elleni selyem ágyfüggöny négy darabban.

A 13-ik tétel alatti ládában különböző színű selyem, tafota és csipke, ajtók és ablakok diszítésére egész végekekkel, székek, pad, kanapé és párnatakarók tömérdek számban.

A 14-ikben, mely aranyozott veres bőrrel volt bevonva, volt egy ezüst födelű üveg flakó, ébenfa kalamáris és porzó, ezüst fedéllel; kis aranyozott vaskalapács, szintén aranyozott ülővel, aranyozott ezüst nyelű kés, aranyozott kötésű pénztárcza, arany és ezüst szögletekkel és csattal; levélnek való szekrény arany fonallal mesterségesen himezve; mesterséges faragású ébenfa darab, pálczának való, elefánt fűsű, ezüst keretben, egyetemes mérő öl [*Lapis Lydius*], égi táj mutató [*Compass*].

A 15-ik tétele szám alatti ládában különböző színű selyemmel, arany ezüst fonallal himzett, selyem, atlasz, és damaszk kelméből való ágyneműk, párnák, párnahéjak, párnatokok, lepedők, derékaljak, ágytakarók csipkével. Egy ágytakaróról, mely veres selyemből készült s különféle színnű selyemmel, arany ezüst fonallal volt himezve, azt jegyzik meg az összeíró biztosok, hogy azt köznyelven *punzon*-nak hívják. Egy német kabátot [*Tunica*], köznyelven *Kaniszol*-t selyem és arany ezüst kelméből készítnek, s neve *Trador*, becsára 80 r. ft. Egy geszte-

nyeszin selyemből készült s égszinkék tafotával beszegett kabát, köznyelven: *Schloff Rock*, becsára 15 r. ft, veres selyem kelméből készült, aranynyal gyengén áttört, s veres tafotába szegett japonika, becsára 30 r. ft. Egy felső német kabát, köznyelven: *Rock*, hamuszín posztóból, s veres tafotába szegve csipke és ptykék nélkül 10 r. ft, fejér strucz-tollas kalap arany szegővel 5 r. ft, ezüsttel szegve 4 r. ft.

A 16-ik tétel alatti ládában, üveg neműek, rézedények.

A 17-ben kristályüveg lámpa, zöld üvegtartó szekrény; egy más kerek szekrény s benne azon kristályüveg kehely, melyet az öreg fejedelem czímere diszesít, kávépergelő rézedény, 9 czínn forma nádméz készítésre, két pléh tálcza, pástétom készítésre.

A 18-ben a felebb ismertetett könyveken kívül van: egy próbakő, néhány ezüst tüvel, két szemüveg: egyik ezüstbe, másik csontba foglalva, 1. láteső, egy magyar korbács réznyéllel, két régi vendéghaj, köznyelven: *paróka*.

A 19-ben négy pergamentre festett kép.

A 20. 21. 22. 23. 24. tétel alatt hat-hat flaskóra való öt darab pinczetok, czín fedőkkel.

A 25. tétel alatti ládában két fakeretű üveg lámpás.

A 26-ban különböző színű aranyozott poharak, flaskók, karafínák.

A 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. és 43-ik tételek alatt különböző pinczetokok 3-tól 10 üvegig, melyek színe zöld, fedelők czín.

A 36-ik tétel 11-ik pontja alatt leltározva vannak: 1. Ő nagyságának, az ifju Apaffy Mihály fejedelemnek két arczképe egy hosszú ládában. 2. Egy nagy földabrosz, melynek czíme: Nova Totius Orbis Tabula. 3. Bécs legfontosabb rajza. 4. Afrika földabrosza. 5. Ázsiáé. 6. Magyarországé. 7. Európáé. 8. Amerikáé. 9. Egy földabrosz, melynek czíme: Regnum Belgium. 10. Másik ily czím alatt: Septemtrionalis Italia. 11. Más hosszú földabrosz, melynek neve: Mappa Alsaticae Superioris et Inferioris.

A 37-ik tétel alatt: üstök, mosdó medenczék, réz edény placsinta sütésre, réz tálak, kanesók, réz ágyemelegítő, vas kanalak, serpenyők, vasfogók, pástétomsütő eszköz 24 darabban, vajöntő eszköz.

A 38-ik tétel alatt borhűtő rézedény, a 39-dik alatt borhordó edény, a 40-dik alatt abroszsímító sajtó, 41. alatt viaszgyertyás láda, 42. alatt gyógyszerláda, 44. alatt ismét ágyneműk, 46-tól 49. tételig értéktelen apróságok.¹⁾

JAKAB ELEK.

¹⁾ Az összeírók itt azt jegyezték meg, hogy ezek 9 év előtt hozattak volt le Bécsből.

KÜLÖNFÉLÉK.

KI VOLT HARTVIC PÜSPÖK?

Szent-István élete Hartvic püspöktől, egyike legismertebb történeti forrásainknak. Keletkezésének kora, hitelessége, alkatrészei már sokféle vitatás és vizsgálódás tárgya voltak, melyek közül leginkább kiválnak Mátyás Flóriánnak nagy tudománynyal és éles ítélettel írt disquisitói¹⁾. E kérdések eldöntésére kétségkívül nagy fontosságú megállapítása annak, ki volt a szerző Hartvic, kinek Kálmán királyhoz intézett előbeszédét a pesti codexben olvassuk. A legáltalánosabb vélemény a regensburgi püspöknek tartja, ki, mint e néven első, 1106—1126 közt élt, tehát Kálmán királyunknak kortársa volt, és V. Henrik császár hadaival, mint ellenség ugyan, hazánkban is megfordult. E vélemény támogatására azonban alig lehet mást fölhozni, minthogy e korban más Hartvic püspököt, sem hazánkban, sem másutt nem ismerünk: nagyon ellene szól pedig: az ajánlásnak hangja, mely illik egy alattvalóhoz, ki királyához beszél, de nehezen érthető, egy idegen, sőt nem is épen barátságos nemzet püspökénél. Mindamellett magyar püspökre nem lehetett gondolnunk, mert ily nevű püspököt eddig a történelmi emlékekben fölfedezni nem sikerült. Íróink figyelmét ugyanis — tudtommal legalább — eddig elkerülte, hogy *Arduin* (*Arduinus*, *Harduinus*) ivreai érgrófot, ki III. Ottó és II. Henrik császárok korában élt, és az utóbbival szemben Olaszországnak ellenkirálya volt, merseburgi Thietmár, nemkülönben ennek kiírója, a XII. századbeli úgynevezett *Annalista Saxo*, következően, ellentétben a többi forrásokkal. *Hartvigus*nak nevezik.²⁾ Thietmar, Arduinnak kortársa, a szász császári háznak rokona volt; a szász annalista pedig elismert szorgalommal és tudomány-

¹⁾ M. Florianus, Vita Sanctorum Stephani regis et Emerici ducis 149. és kk. ll.

²⁾ Pertz, Mon. Germ. SS. III. 783., 797., 798., 805., 833., 837., 844. és VI. 647., 650., 651., 653., 654., 666. és 669. ll.

nyal, nem critica nélkül használta forrásait. Ha tehát mindketten Arduint Hartwigusnak nevezik, azt nem lehet tudatlanságnak, hanem csak annak tulajdonítanunk, hogy Arduin nem egyéb, mint a német, kemény hangzású Hartwich névnek, latinos, olaszos átalakítása, mi phoneticus okokból is könnyen kimagyarázható. Ha pedig Arduin egyenlő Hartviccal, és Hartvic Arduinnal: önkénytelenül eszünkbe jut amaz Arduin *győri* püspök, kit Kálmán király 1097-ben feleségért Siciliába küldött ¹⁾ s a ki 1103-ban — egy eddig még lappangó okmány kivonatában — Seraphin esztergomi érsek oldalánál szerepel. ²⁾ Meg volna tehát a magyar, vagy legalább magyarországi Hartvic püspök, ki Kálmán király idejében, és a király parancsolatjára Szent-István királynak életét megírhatta. Hogy maga magát ellentétben a róla szóló fennmaradt két följegyzéssel, melyek közül az egyik határozottan olasz, a másik írójáról, eredeti formájáról pedig semmiféle tudomásunk nincs, Hartvicnak írta, és nem Arduinnak, azt talán annak tulajdoníthatjuk, hogy német származású volt. Mindenesetre az Arduin és Hartvicus nevek azonossága erős ok a mellett, hogy az író Kálmán magyar király, és nem II. Endre fia, Kálmán herceg és orosz királynak ajánlotta munkáját. Magának a munkának tüzetes vizsgálata megerősítheti, vagy meggyöngítheti ez okot, e valószínűséget: én azt hittem, hogy talán nem cselekszem egészen haszontalan dolgot, ha az érdeklődők figyelmét e körülményre, bővebb vizsgálás végett, fölhívom.

PAULER GYULA.

MEGYEI ÉLET, ADÓZÁSI ÉS ÁRVISZONYOK

Borsod-vármegyében a XVI. és XVII-ik században.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Elvesző félben a megyei élet régi zománca, fénye s ami annál még nagyobb baj, — régi jelentősége. Annyi század viharja közt, mint egy-egy kis ország támadtak fel a karok és rendek a beözönlő ellenséggel szemben s akár insurrectióval személyesen is ülven jó lovas háton, akár gyalogos hajdut állítva maguk helyett hősieken védték megyéjük küszöbét. Igaz hogy így tulajdonképpen

¹⁾ Malaterra Gottfrid, Muratori Script. Rer. Ital. V. 599. kinek »joviensis episcopusaban« már Katona fölismeri a győri püspököt és olasz fordításban, Wenzel, Cod. Nov. Arp. XI. 34.

²⁾ Schmidt Archiep. Strig. 46. l., és utána Wenzel i. h. I. 45.

mindenki a maga házáat védvén, gyakran nehéz volt egy nagyobb nemzeti hadsereg egybegyűjtése, — de viszont csak így eshetett meg az a hazaszeretettől lángoló, halált megvető hősiesség melylyel akkortájban ki ki harcolni szokott.

Különben másképp nem is eshetett az akkor meg, a mikor, — mint *Taine* mondja a régi görögökről, — igazán nállunk is katona és politicus volt mindenki »halálbüntetés terhe alatt.« — Olyan formán értvén a dolgot, hogy bőrében állott mindenkinek, hogy a kardjával feküdjön le s hogy jól kieszelje, melyik párthoz szegődjék, — mert bizony nem tudhatta, hogy csak másnap estére is nem fordul e keserves rabságra a sorja.

A mohácsi vész óta közel másfélszáz esztendeig annyi martíromság, annyi megsíratni való emlék verődik vissza akeserű multból, hogy akkori sok emlékiratnak, régi krónikásnak bizony van bőven miért keseregnie.

A szegény megrablott hazában annyi az ellenség, hogy a magyar ember bőven válogathatja, hogy melyiket verje meg, — néha meg maga sem tudja melyiktől kapott ki. Tábor az egész ország. Annyi a sok vicekirály, trónkövetelő, bég, herczeg, főgenerális, hogy szinte el vesz közöttük maga az ország, a nemzet.

Szegény vármegye tisztjeinek, nemeseinek jut ki legjobban a sok jóból. Ott virradnak meg a tanácskozásban, a gyűlekezésben, hogy onnan meg harczba vagy követségbe menjenek. Jön a török, azután a János király hada, majd Ferdinánd németjei, a vallonok, spanyol zsoldosok, változatosság kedvéért olaszok, rácok — majd később kurucz és labancz.

Érdekes ebben a nagy »virvarban« egyik-másik megyének a belső életébe egy pillantást vetni. Látni azt a folytonos veszedelmet, mely hősöké, egyaránt politikai és hadi hősökké edzi a megyebeli tisztviselőiséget és nemességet. Látni lázas tevékenységüket, lángoló hazafiasságukat és e mellett apró cselszövényeiket, kis országgyűléseiket, ha kell alázatos hódolatukat, majd guerilla harczaikat. Látni roppant anyagi erőfeszítéseiket és áldozat készségüket a hadi sarczok, királyi adók, török illetékek, subsidiumok és ujonczok kiállításában; akkor a midőn a jobbagyság nagyobbára szétzülve, az arany kalászkokat termőföld pedig elgázolva parlagon hevert.

Ott a hol a Kis-Kárpátok utolsó nyulványa a Bükk, majd a Hernád völgye s a Mátra bele simulnak szépen a Tokajnál legközelebb elfutó Tisza völgyébe, két erős csombokot kötött jó őseink józan hadi tudománya. Az egyik Kassa a mely alulról a fel-föld és a bányavárosok kulcsa, a másik meg Eger a melyiket megint az Alföld kapujának vehettünk akkortájban. Őriztük is mindakettőt, már a mennyire telt, a mennyire lehetett; hanem

valamennyi ellenségünknek is akadt mind a két helyen mindig valami keresni valója.

E körül a két hely körül azután négy öt vármegyét Gömört, Hevest, Borsodot, Tornát, Abauj-t úgy lejárta az ellenség, hogy különösen a lapályos részek úgy néztek ki, mint egy letaposott nagy pusztá szérú, a mi felett még a madár se állt meg pihenni.

Különösen jó *Borsod* vármegyének jutott ki ebből a csapásból a maga része. Ugy hogy 1556-tól kezdve egészen 1620-ig a kiküldött adószedők egyhangúlag jegyeztetik a községek nevei után »töröknek adóz,« vagy »deserta,« elpusztult. Népes községek örökre eltűntek a megye dusvirányú rónáiról. Így *Chenik*, *Szolga*, *Tullus* községek és maga a kir. privilegiumokkal bőven ellátott¹⁾ *Mohy* város is, — melynek helyfekvését is a legközelebbi években csak terjedelmes ásatások után tudta megállapítani a m. Tört. Társulat hadtörténelmi bizottsága a gyászos emlékü pusztá kihalt térein.²⁾

Borsod-megye területe s ennek székhelye előbb Eger majd Miskolcz e század összes hadjárataiban kiváló szerepet játszott. Ugy látszik közvetítő stratégiai megfigyelő pont volt; a melyet éppen azért siet mindenik fél mentől hamarébb megszállani. Hozzájárult Miskolcznak geographiai helyzete. Egy mély völgy torkolatánál, melynek hátvédjét a diósgyőri vár őrsége képezte. Az akkori hadi viszonyok szerint bizonyára legalkalmasabb hely, — hogy úgyszólván a buda-egri és kassai ut keresztezőjében feküdvén — egy megfigyelő hadtest tábor helyéül szolgáljon.

1528-ban a Ferdinánd és János ellen királyok, közötti harczban látjuk itt érdekes fölvonulását a magyar és német hadaknak. Ferdinánd a január elejére Budára hívott országgyűlés határozatához képest Katzianer Jánost 4000 némettel és némi magyar dandárokkal utnak indította Szapolyay János ellen. — Viszont János király huszárokból, hajdukból, lengyelek és rácokból álló mintegy 13 ezernyi hadával és 18 ágyuval hushagyókor Debreczenből Tokaj, majd Kassa felé vonult.

Katzianer úgy látszik jó előre el lehetett a hadjáratra készülve, mert már január 1-én Miskolczon találjuk őt, hol a Ferdinánd további parancsait várja. Innen január 1-én keltezett levelében írja a császárnak, hogy tegnap este összes harczosaival együtt ide Miskolczra megérkezett s hogy holnap a többi gyalog és lovas dandárok is beérkeznek. Irja, hogy Pempflinger István is itt van, csapatai félmértföldnyire fekszenek a várostól, mivel bent a városban élelmezni lehetetlen őket. Pempflinger a Várad felé

¹⁾ *Wenczel* Gusztáv. Diósgyőri regesták. Pest 1873.

²⁾ *Századok* 1878. évfolyam.

nyomulást ohajtja, míg ő a maga részéről Kassa megszállását ajánlja. Végül utasítást kér, hogy bevárja-e itt a magyar huszárokat? Leveléhez mellékletül csatolja Kassa város bírájának levelét, melyben az tőle segítyt kér, és Pekry Lajos huszárkapitánynak Egerből intézett tudósítását, melyben jelenti, hogy Török Bálintot s egyébbb segíty csapatokat, a melyek éjjel-nappal lovassággal ide sietnek két három napig bevárván hozzá fog szintén csatlakozni.¹⁾

Mártius (?) 4-én (Lehet, hogy az eredeti okmányon ez tollhiba, mert a hivatkozott okmányok és mellékleteik január 3-áról vannak keltezve,) végre sürgősen jelenti Katzianer a császárnak, hogy mivel Kassa annyira veszedelemben van a bíró mellékelt levele szerint, hogy Szapolyay és az ellenség már csak egy és fél-mértföldnyire vannak a várostól és azt tűzzel vassal el akarják pusztítani: ő ma reggel Miskolcztól, — honnan már e levele is keltezve van, kimozdult összes csapataival Aszaló felé.

Kötelességének tartja egyuttal a császárral tudatni, hogy tegnap este vacsora után, midőn nyugodtan táboroztak Miskolczon, — úgy látszik kisebb ellenséges csapat tört be a városba és néhány házat felgyújtott. Mi azonban, úgymond reájok támadván, fegyvereiket elhányva megfutottak miközben négy ember közülök el is esett.²⁾

Mint tudjuk Katzianer jövetelének hírére János király felhagyván Kassa vívásának szándékával Szina alatt fogadta el a harczot, hol azonban tönkre veretvén Tarnovba futott.³⁾

1551-ben most már a törökkel találjuk harczban vidékünkön Ferdinándot. Ez év mártius 12-én Münchenben és 31-én Bécsben kelt s Al-Dunához, a váci püspökhöz és Teufel Erasmushoz intézet levelében kérdi, hogy igaz-e a mit Teufel ír, hogy Báthory 1300 lovassal rendelkezik; utasítja továbbá őket, hogy a harcz vonalát Egernek tartván, Miskolcz irányába tereljék és így a basát ezen irányban kimozdulásra bírják.⁴⁾

Ugyancsak Bécsből junius hó elsején írja Teufel Erasmus kapitánynak, hogy intézkedjek esetleg Dobó Istvánnal, hogy az Egernél táborozott miskolci és szikszai legényeket haza eresszék, miután e tekintetben az egri püspök és magyar kancellár szót emelt.⁵⁾

¹⁾ Bécsi cs. és kir. hadi levéltár. 1528. $\frac{1}{1}$. ad $\frac{1}{1}$ szám alatt.

²⁾ Bécsi cs. és kir. hadi levéltár 1528. $\frac{3}{4}$ ad $\frac{1}{1}$ szám alatt.

³⁾ Horváth Mihály. Magyarország Történelme 4-ik kötet Pest 1871. 52. lap.

⁴⁾ Bécsi cs. kir. hadi levéltár. 1551. $\frac{3}{6}$ és $\frac{3}{13}$ sz. alatt.

⁵⁾ U. o. 1551. $\frac{7}{2}$ sz. alatt.

Mint a következő évben lefolyt eseményekből látjuk Teufel nem fogadott szót Ferdinándnak. Mintegy 10—12 ezernyi olaszokból, németek és morvákból álló seregével a helyett, hogy a felvidéki nemességnek Füleknél táborozó hét ezernyi hadával egyesülni sietett volna; Drégely vívására ment. Aly pasa által azonban már Palástonál megtámadtatván megveretett, maga a magyarok által Ördög Mátyásnak keresztelt vezér pedig elfogatván később Konstantinápolyban vízbe fúlasztatott.

1594-ben Pálffy és Teuffenbach vezérlete alatt Fülele megvásárlására sietvén az egyesült császári és magyar hadak a megfigyelő hadtest már mártius hóban Borsodban táborozik. Innen mártius hó 25-én a Mohy mellőli erősített táborából jelenti Teuffenbach, Mátyás főherczegnek, táborba szállását. Egyszersmind mellékelve küldi Aron vajdának a török hadra vonatkozó magyar levelét.¹⁾

1596-ban kezdődik azonban Borsod vármegyére nézve a tulajdonképeni sanyaruság korszaka, midőn Eger elestével s a keresztési ütközet után jóformán folytonos ostrom állapotban van, majd végképen a török járomba kerül.

Már június 6-án majd 15-én jelenti Prépostváry a bécsi császári udvari haditanácsnak a Miskolcz, Eger és Kanizsa körül való apróbb harcok után, hogy Miskolczról a császári csapatok Hatvan felé vonulnak.²⁾ Október 22-én pedig Gráczbba küldött levelében Miksa herczeg jelenti, hogy Mező-Keresztes irányában előnyomuló hadai Miskolczon keresztül vonulnak a terepre.³⁾

SZENDREI JÁNOS.

¹⁾ Bécsi cs. kir. hadi levéltár. 1594. 3/20 sz. alatt.

²⁾ U. o. 1596. 13/6 és 6/23 sz. alatt.

³⁾ U. o. 1596. 10/7 sz. alatt.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Frédéric II. et Marie Thérèse d'après des documents nouveaux 1740—1742. par le Duc de Broglie del'Academie Française. Paris Calmann Lévy 1883. 2. kötet.

HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

A munka ezen részének tökéletlensége különben leginkább annak tulajdonítható, hogy Broglie vakon indúlt Arneth nyomán, a nélkül, hogy szükségesnek tartotta volna egyéb forrásoknak is utána nézni. Átvette annak minden hibáját, bővítve oly hibákkal, a melyek forrása valami ócska »Conversations Lexicon« lehetett, átvette annak gúnyos hangját a magyarok irányában, a kiket »indocil«-oknak nevez, s a kiket nagyon változékony kedélyűeknek talál, mivel ugyanazon a gyűlésen, a melyen, a nagy ajánlat tétetett, kinevelték a német minisztereket. Átveszi-e különben jeles történetírónak ismeretesen téves fölfogását a magyar dolgokról s mi hézagoss tudás és nagy képzelő tehetség mellett szintén elkerülhetetlen, annak sok állítását túlzón kiszínezi. Ebben a félreértés is gyakran segítet Arneth pl. azt nevezi nagy elszánásnak, hogy a királynő a magyarokra akarta bízni magát, de mivel ez idejövételével egy lélekzetvételre mondatik el, azt hiszi, hogy az elszánást az idejövételre érti. Mintha nem lett volna századok óta valamennyi őse Mária-Teréziának Pozsonyban, a nélkül, hogy csak egy hajuk szála meggömbült volna. Így esik azután, hogy annak a műve, a ki nagy képpel veti Voltairenek szemére, hogy e dolgokról nem adja az »exacte vérité«-t, épen ezekre nézve valóságos caricatura. S bár mennyire tiszteljük szerző kitűnő tulajdonait, épen nem tekinthetjük ezen hibát megbocsáthatónak. Nem mondjuk azt, hogy megkívántuk volna, hogy magyarul megtanúljon ez országgyűlés kedviért. Elég lett volna átnéznie Horváth Mihály munkájának német fordítását vagy legalább Sayousnak kicsiny, de a magyar viszonyokat mégis oly helyesen föltűntető művét s akkor bizonyára nem lesz e fejezet fölt a szép munkán.

A magyar ügyeket illetőleg teljesen és egyedül Arnethból merítésnek hátrányos következményei akkor is érezhetők, midőn a magyarok által nyújtott segély értékének mérlegeléséről van szó. Mert ha fölemlíti is annak fölvillanyozó hatását az osztrákokra és Angliára, nem emeli ki eléggé annak hatását az egész hadviselésre.

A magyarok föllépésének — visszatérve az elbeszélésre — még egy önkéntelen szövetségese is volt: a francziák és bajorok rossz hadviselése. Belle-Isle Frankfurthból akart mindent intézni, rendeleteket küldözött, gyakran igen parancsoló hangon, de semmi sem ment jól. Különben maga is sokkal kisebb hadvezér volt. semhogy meg tudott volna az elvállalt nehéz szerepnek felelni. így esett, hogy Frigyes hiában küldte az osztrák szolgálatból az övébe lépett Schmettaut előterjesztéssel a linzi táborba, hogy nyomuljanak a Duna vonalán Bécs felé, míg ő Morván át fogja ugyanazt cselekedni. Elvesztegették az időt, azután Csehországba fordultak.

Frigyes látva, hogy a bajor-francia hadi vállalatnak nem lesz eredménye, a magyarok fölgyverkezése pedig mind nagyobb mérvet ölt, az angolok útján késznek nyilatkozott alkudozásba bocsátkozni. Mária-Terézián sem uralkodtak már annyira az érzelmek, mint kezdetben, igen hajlandó volt most már valamelyik ellenségével megegyezni. Tett is kísérletet úgy Poroszországgal, mint Franciaországgal. Az utóbbi részéről azonban visszautasítatván, kész lett Frigyesel megegyezni, a minek következménye a kleinschellendorfi egyezmény volt (október 9.) Ebben megígérte a királynő, hogy Neisse-t csak színleg fogja védeni, megszabott időre pedig átadja, Frigyes ellenben, hogy Neipperget szintén csak színleges háborgatással kivonulni hagyja Sziléziától. Ki volt tűzve, hogy ezen az alapon végleges béke jöjjön létre az év végéig, de az is, hogy az egyezkedés teljesen titokban tartandó s ha köztudomásra jut, érvényét veszti.

A titokban tartás azért volt kikötve, mert Frigyes Franciaországgal szemben semmikép sem akart a szövetség megszegője gyanánt tűnni fel. Gondoskodott ugyan arról, hogy ha el nem kerülheti ez ügy tárgyalását, legyen elég oka a szakításra: ismételten a legélesebben bírálta meg a francia-bajor hadviselést, a választó fejedelmet számárnak nyilvánította, Glatz jövődéli hovatarozását illetőleg igyekezett belekötni. Az alkudozás eltitkolása annyira sikerült, hogy csak két nappal az egyezség előtt írt Valori arról, hogy neki gyanúja van. De még megkötése után is kételkedtek benne annál is inkább, mert Frigyes Valorinak, mikor az az osztrák révén kiszívárgó hírek iránt kérdést intézett hozzá, becsület szavát adta, hogy nem igaz.

A kleinschellendorfi egyezség egyike a legkétesebb pontoknak Frigyes egész életében. »Kora történetében« azt mondja indokának, hogy egyrészt azért tette, mert attól tartott, hogy Fleury hajlandó lesz Mária-Teréziával megegyezni, másrészt mert nem akarta, hogy Franciaország teljes győzelmet vívhasson ki Mária-Terézia felett s ezzel keresztül vihesse tervét: t. i. Németországnak négy-öt egymást teljesen ellensúlyozható államra osztását. Hozzájárúlhatott és járult is minden esetre ezen okokhoz azon félelem, hogy a magyarok fölfegyverezésével teljesen megfordúl a háború. Mindazonáltal tény az, hogy Frigyes eljárása egyike volt a legmeztelenebb árulásoknak. Megegyeztethető-e bármely szövetség természetével, ha egyik szövetséges titkos egyezkedésbe lép az ellenséggel s még hozzá azon eltökélt szándékkal, hogy szövetséges társának elnyomásához segítse a közös ellenséget? S nem mondta-e ki a leghatározottabb ítéletet eljárására, midőn oly módon akarta aényt eltitkolni, hogy Ausztriával színelges ellenségeskedés folyjon? S vajjon nem jellemző-e arra, hogy mily véleménynyel voltak Frigyes becsületességéről, hogy midőn eljárása csakugyan tudomásukra jutott a francziáknak, azok azért találták jobbnak, nem tenni szemrehányásokat, mert föltételezték, hogy Frigyes e szerződést sem fogja őszintén megtartani.

S a kik így vélekedtek, nem is csalódtak. A francia-bajor hadviselés nyomorú voltán lényegesen változtatott a merész tény, midőn Szász-Móricz létrákkal bevette Prágát s ezzel Csehország urává tette a francziákat. Frigyes most előtérbe tolta a hí szövetségest s az a ki míg a helyzet veszélyes volt, egy embert sem küldött, készen nyilatkozott a szövetségesekeket további műveleteikben támogatni. Most ugyanis jobbnak látszott Mária Terézia ellenségeivel tartani, tehát felbontotta az egyezséget. Okot könnyű volt találni: a bécsi udvar nem őrizte meg a titkot.

Csakis az a különös, hogy az a Frigyes, a ki ily politikát űz, Voltairenek panaszkodik az emberek kétszínűsége felett!

S a szerencse nem jár magában. Kevéssel Prága bevétele után Szent-Pétervárról jött örömhír a francziák számára: december 6-ikán egy palota forradalom következtében Erzsébet lépett a császári trónra, s ezzel megbukott az osztrák befolyás, helyet engedvén a francziának, a miben állítólag nagy része volt annak a körülménynek, hogy XV. Lajos követe szeretője volt a császárnőnek.

Más oldalt azonban lényegesen rosszabbodott e fél helyzete. A magyarországi fegyverkezés mindinkább közeledett a befejezéshez, a minek következtében Alsó-Ausztriában és Morvában mind nagyobb számú seregek állottak Ferencz nagyherczeg, Khevenhüller és a Sziléziából visszavont Neipperg vezérlete alatt,

a kik ugyan elég gyöngye vezérek voltak, de a francia és bajor vezérekkel kiállották az összehasonlítást, a sereg szelleme meg kitűnő volt.

A Csehországban összetömörített francia, bajor és szász hadak egyenesen a szétbomláshoz álltak közel. A csak rövid ideig ott volt Belle-Isle a távolból parancsolgatott, az ottani különböző francia és bajor hatóságok egymáshoz való viszonya nem volt tisztázva, még az sem, minő viszony van a bajor választófejedelem és a francia »segéd csapatok« helyettes vezére között. A zavarokat növelte az a körülmény, hogy kevéssel Prága bevételé előtt, de a kleinschellendorfi egyezmény tudomására jövétele után Belle-Isle panaszló levelet intézett a francia kormányhoz a helyzet felől. Ellenségei siettek ezt a helyzetet kizsákmányolni s kivítették Broglie herczeg strassburgi kormányzónak Csehországba küldetését. Ez a tény is, mint a francia kormánynak minden intézkedése ez ügyben fonákul eszközöltetett. Broglie nem lépett Belle-Isle helyére, de nem is rendeltetett egészen alája: csak »concerter« tartozott vele előzetesen. Azon felül nem volt joga Frigyessel vagy egyéb külhatalommal érintkeznie. Az Belle-Isle-nek volt fentartva. Ez természetesen maga után vont a két tábornoknak egymás elleni áskálódását. A főtiszték folyamodást küldtek Versaillesba, hogy Broglie tétessék el. Az ügyekről a két vezér a legellentmondóbb jelentéseket küldötte be: Fleury gyönyörködött benne, nem gondolván meg, hogy minden ily nevetséges helyzet az ő kormányának gyalázata.

Broglie herczegnek helyzetét a Belle-Isle-lel való furcsa viszonyon, a tiszték ellenséges indulatán kívül meg az is nehezítette, hogy Frigyes király nyílt ellenséges indulatot tanúsított iránta. Részben azért, mert nekie érdekében állott az ügyek élén azt a Belle-Isle-t tartani meg, a ki a Franciaország és Ausztria közti kiegyezésnek a leghatározottabb ellensége volt, részben azonban kétségkívül azért is, hogy mikor valamiben a francziák ellen cselekszik, azt úgy tűntethesse föl, mintha csak Broglie-val való meg nem férhetés és nem a szövetséges viszony rosszasága volna az ok.

Január 24-ikén megvolt a császár választás. A bajor választófejedelem lett azzá VII. Károly néven. Február 12-én pedig megtörtént a koronázás. Ilyképen ezen a téren csakugyan teljes volt Belle-Isle sikere. De nagyon csökkentette efeletti örömét az, hogy a választás napján Linzet, a koronázásán pedig magát a császár fővárosát Münchent foglalták el az osztrák és magyar csapatok.

Még mielőtt ezek történtek volna, fölszólította Frigyest Belle-Isle utján Broglie, lépjen föl támadólag, hogy ez által a

Linzbe szorúlt Segur levegőhöz jusson. A porosz király minden reménységen felül késznek is nyilatkozott erre, illetőleg még nagyobbra: nagy hadjáratra Morván át Bécs felé.

Ez nagy örömet keltett a francziák között. De kevésbbé a vele kapcsolatos kívánságok. Azt kívánta, hogy a szász sereg adasék egészen az ő rendelkezése alá, azon felül egy részök a franczia csapatoknak. És az egész hadsereg felett teljesen korlátlan intézkedési jogot kívánt. »Egy porosz király, úgy mond, nem vezérelhet alárendelt gyanánt.« »A vezérletet kezembe akarom venni, így szólt Valorihoz, mert Broglieba nem bízom.« Általános volt e nyilatkozatokkal szemben a fejvesztés. Az egyik engedni akart, a másik nem. Broglie, Szász-Móricz teljesen bizalmatlanok voltak Frigyes iránt, Belle-Isle ellenben a mellett volt, hogy kívánsága teljesíttessék. A dolog vége az lett, hogy a szász csapatok csakugyan Frigyes alá rendeltettek, ellenben a francziák csak igen kis részt vettek az ő hadi műveleteiben. Mire azonban ez az ügy megkezdődött, már sokkal erősebb lett Mária-Teréziának most Károly lotharingiai herczeg, a nagyherczeg testvére alatt álló hadserege, úgy hogy Frigyes valami nagyobb zásbású vállalatba nem tartotta tanácsosnak kezdeni.

Természetes, hogy Frigyes számos váddal állott elő a francziák és szászok rossz vezetése ellenében. De másrészt olyan vala folyton a porosz király magatartása, hogy az iránta való bizalmatlanság teljesen indokolt volt. A jelen vállalatot illetőleg is épen saját műve a »Histoire de mon temps« tesz arról tanuságot, hogy neki annál nem a szövetség közös ügyének előmozdítása lebegett szeme előtt, hanem hogy oly helyzetet teremtsen, a melyben mindkét fél keresse szövetségét. Csodálhatni-e azután, ha ily őszinte szövetségesben sohasem bíztak?

Belle-Isle úgy találván, hogy e helyzet tarthatatlan, értesülvén fivére és más hívei leveleiből, hogy Versailles-ben oly embernek tekintik, a ki fölött már napirendre tértek, a mit sehogy sem akart sem az ügy, sem személye érdekéken, azt kívánta, hogy Versaillesba mehesse maga igazolása végett. Ezt, hár nem szívesen, meg is engedték neki. A király elnöklete alatti minisztertanácsban előadta nézeteit s elmondta a kormánynak mindazon hibáit, a melyek lehetlenné teszik a sikeres hadviselést. Kiviszi a határozatot, hogy a csehországi sereg vezérlete egyedül reá bízassék, Broglie pedig egy újabb sereg élén Bajorországba menjen.

De mindez már nem igen jött Frigyes háborúja szempontjából számba. A morvai hadjárat dugába dől tével ugyanis jónak látta visszatérni a kleinschellendorfi alapra, a melyről Prága bevételének hírére eltért. Készségét jelentette ki az angol kormány előtt a alkuvások megkezdésére Alsó Szilézia és Cseh-

szedték magukat s Belle-Isle és Broglie közös erővel vívtak ki május 26-ikán egy kisebb győzelmet Sahaynál.

Mialatt Frigyes az angolok újabb közvetítésének eredményét várta, azalatt megjelent őt nógatni Belle-Isle. Ezt a legszívesebben, sőt tüntető dicsőítéssel fogadta, de attól egy nappal sem tért el, hogy csapatainak július 15-ikéig nyugalomra van szükségök.

Mária-Terézia az új békeajánlatot is nagy ellenszenvvel fogadta. »Inkább Bécs romjai alá temetkezem, mondá, semhogy Csehországot megcsonkítani engedjem.« A dolog vége mégis az lett, hogy június 11-ikén megkötöttett Boroszlóban a béke előzmény. Frigyes lemondott ugyan arról a kívánságról, hogy Csehország egy része átengedtesse, ellenben nemcsak Alsó-Sziléziát nyerte el, hanem majdnem az egész Felsőt is.

Frigyesnek az utolsó napokban sok baja volt Valorival, a vele levő francia ügynökkel. Ez, hogy Frigyest színvallásra kényszerítse, a végső szükség esetére ígért segédelmet kérte. Frigyes kijelentette, hogy személyesen kész Prágába menni, csak két napi halasztékra van szükség, hogy a helyzetről biztosabb hírek érkezenek. De még az nap új kihallgatást kért, miután Belle-Isle által Drezdából, a hova a béke híre elérkezett, erre utasított. A király látván, hogy a tettetést tovább vinni nem lehet, kijelenti, hogy nem akarja tovább áztatni, s bevallja, hogy miután a francia sereget Broglie tönkre tette s így számára nem maradt más hátra, mint vagy azzal elveszni, vagy békét kötni, az utóbbira határozta magát. Valori, bár rég sejtette, egészen oda volt e hír hallatára. »Nincs az a bohóc (policinello), írja a satiricus király, a ki Valori arczváltozásait utánozni tudná, szemöldei czik-czakban jártak, hasa fölfúvódott, idegenszerűen vergődött s hozzám egy jó szót sem tudott szólni.«

Ezzel befejeződött Frigyes első szereplése Európa színpadán. Nem volt más hátra, mint megírni az elbucsuzó leveleket. Belle-Islenek elismerés és rokonszenvhangján írt, árulását a helyzettel mentegette, a melyet hajótöréshez mondott hasonlónak, a mikor mindenki menekül amerre tud, de adva a nagy lelkűt késznek nyilatkozván kezét nyújtani társainak. De ez csak frázis volt. A békekötés közzétételekor ugyanis kitűnt, hogy egy hanggal sem emlékezett meg volt szövetségeseiről. A Fleuryhez intézett levél ellenben tele volt panaszokkal a valódi és állítólagos sérelmek felett. Mindenikre nagy hatást tett: Fleury sírt keserűségében, Belle-Isle meg volt törve, elvesztette minden reménységét.

Könnyebben vette az első ijedség elmúltával Valori, a ki azon véleményének adott kifejezést, hogy Frigyesnek elszakadása sem lesz őszintébb, mint volt szövetségessége. Hasonlót mondha-

tunk XV. Lajosról, a ki megparancsolta, hogy udvarában a föl sem vevést kell adni s egyáltalában nem beszélni ez ügyről.

Párisban ellenben már nem érvényesült a királyi parancs. Keserűen szidták Frigyeset, gúnyos dalokat és képeket terjesztettek Belle-Isleről és Fleuryről. Az utóbbi egy helyt úgy volt föltüntetve, a mint négy kéz-láb áll Mária-Terézia előtt s ez korbáccsal üti a bíbornokot. Mindenki érezte, hogy az eddigi hadviselés és az abból természetesen kifejlett külön béke szégyenletes Franciaországra, úgy hogy bizonyos nemzeti elkeseredés volt észlelhető. Voltaire kevésbe is múlt, hogy meg nem bánta, midőn Frigyeshez üdvözlő levelet írt.

Bécsben sem fogadták a békét jól. Mindamellet, hogy ez nagyon megkönnyítette Mária-Terézia helyzetét, a királynőből mégis gyakran — különösen valahányszor sziléziait látott — kitört a harag s szidta az angolokat, a miért e békét tőle kieroszakolták. Meg is jegyezte Robinson, hogy Mária-Terézia nem viseli sorsát királyi méltósággal, hanem sirdogál, mint valami közönséges asszony. Annál nagyobb volt az öröm Angliában és Hollandiában.

Frigyes első szereplése fényesen sikerült. Kivitte azt, hogy az addig csak kis hatalomnak tekintett Poroszország belépett a nagy hatalmasságok sorába, megmutatta hogy oly serege s anynyi pénze van, hogy — kivált ha az ő eszé is számításba vesszük — országos az európai államok rendszerében jelentékeny tényező, habár (mint arról épen e háború istanúságot tőn) az ő szövetséges volta a legkevésbbé sem megbízható. Kivitte azt, hogy a német nemzet talált újból egy fejedelmet, a kinek emelkedésében a maga djcsőségét lássa s ezzel alapját rakta le a napjainkban megalakult Új-Németországnak. S e ténnyel szemben nem fölösleges-e taglalnunk — mint szerző is teszi — hogy az a Frigyes, a ki a francziákat Németországba hívta, jó német hazafi volt-e. Diplomáciai langesze pedig remekelt azzal a borotva élén való tánczolóással, a melyet a végből vitt véghez, hogy Franciaország szövetségét felhasználja, a nélkül hogy e szövetségből annak a legcsekélyebb haszna is legyen. Az igaz, hogy az akkori francia kormányberek is mintha teremtvé lettek volna a »dupe«-i szerepre. Broglie nem tud Frigyesnek ezen művészte iránt lelkesülni s mivel az hazájára káros volt, nem is csodálkozhatni rajta, de ha igazak akarunk lenni, nem kell-e megvallanunk, hogy alapjában Frigyes sem volt sokkal rosszabb azoknál, a kikkel dolga volt, csak hogy sokkal okosabb s míg azok holmi apró czélokért követték el gonoszságait, ő legalább egy nagy ügy érdekében.

SZALAY JÓZSEF.

T Á R C S A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A NYÁRI SZÜNET UTÁN oct. 4-én tartá társulatunk első választmányi gyűlését b. Kemény Gábor elnöklete alatt. Mindenekelőtt a nyári soproni kirándulásról tett a titkár előterjesztést s ajánlatot tőn, hogy kiknek küldjön a társulat ottani kutatásai előmozdításáért köszönő-levelet. Az ajánlatba hozottak érdemeit a kiránduláson is elnöklő b. Kemény Gábor szintén kiemelvén, elhatározatott, hogy köszönő-leveleket kapjanak a kirándulási emlékkönyvvel együtt: Sopron sz. k. város közönsége; Sopron-megye közönsége; hg Esterházy Pál főispán; Horváth Boldizsár a hg Esterházy javak zárgondnoka; gróf Széchenyi Béla; özv. Niczky grófnő; Fink János soproni polgármester; Hannibál János megyei főjegyző; Dr. Mayer Gyula hercegi jogügyi tanácsos; Szilvássy Márton ügyvéd; Tomsich Pál ügyvéd; Páur Iván a M. T. Akadémia I. tagja (kis-czenki levéltárnok); Diem Gusztáv Sopron városi levéltárnok; Nagy Miklós Sopron-megyei levéltárnok; Mandl János kis-martonai főlevéltárnok; és Kis-Martoni sz. k. város közönsége.

Ezután a soproni kirándulás régészeti bizottságának előterjesztése tárgyalatik, mely szerint az ottani műemlékek conserválása iránt a társulat lépjen közbe az illető hatóságoknál. Ezen előterjesztést, a választmány, mint nem hatáskörébe tartozót a műemlékek országos bizottságához határozza pártolólágg áttenni.

Titkár jelenti, hogy *Schnauf* Károly bécsi cs. és kir. államlevéltári fogalmazó két oklevelet küldött újabban ajándékkul a társulatnak. A köszönettel vett oklevelek a társulat levéltárában: a N. Muzeumban helyeztetnek el.

Évdijas tagokul megválasztattak: a herceg *Esterházy könyvtár* Kis-Martoni (aj. a titkár); *Palm* Miklós kegyesrendi áldozár Bpsten (aj. Bartos József); *Ilosvay* Sándor földbirtokos Nyír-Medgyesen és *Liszka* Nándor jogtanár Debreczenben (aj. Lehoczky Tivadar); Dr. *Pártos* Béla

ügyvéd Bpsten (aj. b. Kemény Gábor); Gróf *Lázár* Miklós joghallgató Nagy-Szebenben (aj. Pettkó Béla); *Gyurátz* Ferencz ev. lelkész Pápán (aj. Kiss Ernő); *Guba* Pál kegyesrendi tanárjelölt Kolozsvárt (aj. a titkár).

Titkár bemutatja dr. *Pauler* Gyula az orsz. levéltár igazgatójának 958. sz. a. kelt átíratát, mely szerint a *Csicsery*-család levéltárát az orsz. levéltárban helyezte el s kívánja, hogy e levéltárból a társulatnál lévő oklevelek is beadassanak az orsz. levéltárba. Titkár megbíztatik, hogy e leveleket a kikölcsező Vég helyi Dezső tagtársunktól bekérje.

A folyó ügyek elintézése után dr. *Károlyi* Árpád »Nemesi akadémia terve a múlt század első feléből« cz. értekezését olvasta fel *Szádeczky* Lajos.

Végül *Abaji* Lajos mutatta be »A rózsza rend (múlt századi titkos társulat)« cz. értekezését.

— A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT novemberi választmányi ülését 8-án tartotta meg. Felolvasó Szilágyi Sándor volt, a ki sajtó alatt lévő munkájából az Erdélyi Országgyűlési Emlékek IX. kötetéből mutatott be két önálló részletet: 1. Brandenburgi Katalin vezeklését. 2. Zólyomi Dávid notaperét, előszóval.

Folyóügyekre kerülván a sor, a titkár kegyeletes szavakban emlékezik meg egyik legbuzgóbb választmányi tagunk, a Jász-Kúnok történetének jeles írója *Gdárzás István* kir. táblai bíró haláláról s indítványozza, hogy a társulat részvétét jegyzőkönyvében is kifejezze s erről a megboldogult özvegyét értesítse. Az indítványt egyhangúlag elfogadták.

Új tagokul megválasztattak: *Dr. Janits* Imre, szolgabíró Nyitrán (aj. Tagányi és Szádeczky); *Vizkeleti Vizkelety* Imre Pécsen (aj. a titkár); *Porubszky* Pál ev. főgymn. tanár Rozsnyón (aj. Mikulik József); *Váczy* János okl. tanár Bpsten (aj. Szádeczky); *Peregi* Mihály Győrött (aj. a titkár).

Titkár jelenti, hogy *Schrauf* Károly bécsi cs. és k. államlevéltári fogalmazó újabban ismét két oklevelet és egy 1593-ik évi számadáskönyvet küldött társulatunknak. A választmány köszönetet szavaz értök és levéltárában, a Nemzeti Muzeumban helyezteti el.

Titkár bemutatja a *Nagy-váradai püspökség történetének* újabban megjelent II-ik kötetét, melyet a nagy-váradai püspök ad ki s Bunyitay Vince

püspöki könyvtárnok ír — s melyet maga a püspök küldött meg társulatunknak. A társulat köszönettel fogadja.

Végül *Csontos* János bemutat egy érdekes kéziratot II. Ulászló könyvtárából, melyet f. é. németországi tanulmányútjában a nürnbergi városi könyvtárban fedezett föl s melyet ezen könyvtár a Nemzeti Múzeum könyvtárának most küldött be hat heti tudományos használatra. A kézirat latin nyelven van írva s a kiválóbb török szultánok életrajzát tartalmazza. II. Ulászlónak van ajánlva, kinck monogrammjá (W. R. = Wladislaus Rex) a címlapon látható. A kéziratot 7 fényes miniature díszíti, melyek ugyanattól a miniatortól valók, ki a Corvina számára a velencei Averulinus és müncheni Aristeas codexet festette. Ez a 7-ik kézirat, a melyet II. Ulászló könyvtárából ismerünk. Tüzetes ismertetését a M. Könyvszemle legközelebbi füzete fogja hozni.

A választmányi ülést zárgyűlés követte.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A »DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT« XII-ik évi közgyűlését f. é. jun. 19-én tartotta meg, Ormós Zsigmond főispán elnöklete alatt. Az emelkedett szellemű elnöki megnyitó után *Pontelly* István főtítkárnak olvasta fel jelentését a társulat egész évi működéséről. *Odor* Samu pénztárnok jelentése szerint a társulatnak volt akkor 3733 frt 44 kr tökéje, s 3315 frtnyi követelése. Ezután *Ormós* Zsigmond értekezett az 1880. évben Dettán talált érmek egyik — a régészet terén eddig még ismeretlen példányáról, mely az ő meghatározása szerint II. Endre idejéből származik. *Rácz* Károly »A zástyai apátságról« értekezett.

— A »DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT« a nyári szünet után sept. 26-án tartá első választmányi gyűlését, *Ormós* Zsigmond főispán elnöklete alatt. *Pontelly* István főtítkárnak terjedelmes jelentése után felolvastatott *Pesty* Frigyes »Bizere és Zásty« cz. rövid értekezése, melyben ő *Rácz* Károly ellenében a Bizere és Zásty név azonosságát tagadja s a zástyai apátság hol fekvését további kutatások feladatának jelenti ki. *Milleker* Bódog »Újabb délmagyarországi östelepek« cz. tanulmánya az idő előrehaladta miatt nem kerülhetett felolvasásra, de azóta megjelent az »Értesítő«-ben.

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

GYÁRFÁS ISTVÁN,

szül. 1822. jul. 17. † 1883. jul. 16.

Társulatunk választmánya Gyárfásban egyik legbuzgóbb, legmunkásabb tagját veszítette el. Fennállása óta élénk érdeklődéssel követte munkálkodását s mióta ő lakását Budapestre tette, alig volt ennek ülése, melyben részt ne vett volna. Egész lelkesedéssel csüngött a hazai történelmen s annak minden mozzanatát éber figyelemmel kísérte. Minden idejét, mi hivatalos teendői elintézése után üresen maradt, annak szentelése s így volt csak lehető, hogy oly nagy munkával, mint a Jász-Kúnok története elkészülhetett, melyből három kötet már megjelent s a IV-ik is sajtó kész, s hogy ezen kívül egy egész sereg értekezést és kisebb munkákat hagyott hátra. Buzgó munkása volt a jogi tolyóiratoknak s a kertészeti szaklapoknak is. Az Akadémia 1878-ban választá tagjává — s utolsó értekezését emlékbeszédét Jerney fölött halála előtt csak napokkal itt olvasta föl.

Egy nap hiján 61 évet élt, boldog családi körben, szeretve és tisztelve mindenkitől. Legyen örök álma nyugodt!

— Az AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK kiadásában néhány nagybecsű forrásmunka jelent meg: Az Anjoukori Okmánytárból a III-ik kötet, mely az 1333—1339 közt kiadott okleveleket foglalja magában, szerkesztve Nagy Imre által; a Bujdosók Okmánytára, melyet a gr. Telekies marosvásárhelyi kirándulása alkalmával másolt le a kiküldött bizottság, szerkesztve Dedk Farkas által; az Archivum Rakoczianum I. osztályának IX-ik kötete Bottyán János levelezése, melyet — miután neki egyenes örököse nem maradt, s levéltára különböző családok közt szétosztatott — egy pár tizedre terjedő hosszas fáradságos munkával a legkülönbözőbb helyekről szedett össze Thaly Kálmán, egy 55 ívre terjedő vaskos kötetben.

— A M. TUD. AKADÉMIA II-ik osztálya a »Magyar Jogtörténeti Emlékek« I. kötetét, mely a régi statutumokat tartalmazza, s melyet Dr. Kolosváry Sándor és Dr. Óváry Kelemen szerkesztettek sajtó alá adta. Ugyancsak az Akadémia sajtó alá adta Rimay János Leveleit s Naplóját, melyet Ipolyi Arnold gyűjtött össze, s mely ezen idők egyik elsőrangú forrása lesz. Továbbá a »Levelek és Acták I. Rákóczi György keleti összeköttetései történetéhez« című gyűjtemény is sajtó alá adott, mely a »Török-Magyarokori Államokmánytár« VIII-ik kötetét képezi.

Általán igen óhajtható volna, hogy a Hódoltsági Okmánytár ismét szönyegre kerüljön s különösen a defterek kiadása tekintetében történjék valami.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA második osztályának kiadásában most egyszerre két tanulmány jelent meg, melyek az osztályban felolvastattak ugyan, de az Értekezések sorában nem foglalhattak helyet — terjedelmüknél fogva. Az Értekezések Procrustes-ágya ugyanis nem tűri meg, hogy azok az öt ívet meghaladják, a melyik annál több, az kiszorúl belőle s külön adatik ki. Így járt ez a kettő is. Az egyik »Illés-házy István hűtlenségi pöre« Károlyi Árpádtól, mely 14 ívre, a másik »az ókori súlyokról és mértékekről« Finály Henrik-től, mely 10 ív terjedelmű. Az első egészen új s eddig nem ismert adatok alapján egészen új világításban tünteti fel azt a nagyfontosságú pert, mely praecursora volt Bocskay forradalmának; a másik szerzője éles criticájának újabb bizonyítványa. Mindkettőről tüzetesebben is fogunk szólni.

— Az AKADÉMIA irodalom történeti bizottsága Telegdi Miklós Kátéját, melynek egyetlen példánya a baseli könyvtárban maradt fenn, s mely Bécsben 1562-ben látott világot sajtó alá adta, még pedig az eredeti szövegnek megfelelő kiadásban.

— BUNYITAY nagyszabású művéből »A Váradi püspökség története«, melyet ritka liberalitással a váradi püspök ad ki, immár a 2 ik kötet is megjelent, mely a káptalanok, monostorok történetét adja meg a püspökség alapításától 1566-ig, rajzokkal, facsimilékkel gazdagon ellátva. Mint első ilyenmű munka — egyszeremind úttörő is, mely egy csaknem ismeretlen életet tár fel az olvasó előtt.

— A MAGYAR KÖNYVSZEMLE 1883-iki folyamának második fele igen gazdag tartalommal megjelent. Egy egész sereg bibliographiai nevezetességet ismertet e folyóirat, mely nemcsak a tudomány színvonalán áll, hanem az előbb is veszi. Csontosai a szerkesztő a legjobb erőket tudja egyesíteni s gondja van rá, hogy ezek egy-egy fontos kérdést tisztázzanak. Óhajtható volna, hogy mennél nagyobb pártolásban részesüljön.

— TÖRTÉNELMI JUBILAEUM ESZTERGOMBAN. Esztergom városa a török járom alól való felszabadulásának kétszázados évfordulóját oct. 28-án az esemény fontosságához méltóan ünnepelte meg. Magyarország hercegprímása ősi székhelyét nyerte vissza az oct. 28-iki diadal által — s a főpap ki ma a primási széket bírja, hálával eltelve szívében, hazafias körlevéllel rendelte el, hogy e napot az egyház is megünnepelje, melyben történelmi visszapiillantást vet a nagyfontosságú eseményre. *Villányi* Szaniszló vál. tagtársunk fölolvasást tartott, melyben a felszabadítás történetét élénken vázolja, ismeretlen adatokat is fölhasználván. Dr. *Kőrösy* László pedig egy tartalmas emléklapot adott ki, mely abban különbözik a többi ilyenmű emléklapoktól, hogy túlnyomó nagy részben historiai rajzok vannak benne: a hercegprímás főpásztori körlevele,

Villányi Szaniszló értekezése, »Esztergom fölszabadulása« Dr. Merényi Lajostól, »Török világ Esztergomban« töredék Holitzer kiadatlan művéből »Esztergom fölszabadulása emlékérméi« Tergina Gyulától. A szép kiállítású füzet ára 60 kr.

— Dr. KÁROLYI ÁRPÁD bécsi cs. és k. államlevéltári fogalmazó a keleti akadémián a magyar nyelv és irodalom rk. tanárává nevezetett ki.

— Dr. BALLAGI ALADÁRT, a ki eddig a budapesti egyetemen a világtörténelem helyettes tanára volt, ő felsége a vallás- és közoktatásügyi m. k. minister előterjesztésére a budapesti tudomány egyetemen a történelem nyilvános rendkívüli tanárává nevezte ki f. é. aug. 20-án.

— A STAMPFEL KÁROLY által kiadott »Magyar Helikon«-ból egy egész sorozat új életre jött jelent meg: »Ányos Pál« Endrőditől, »Báró Balassa Bálint« Endrőditől, »Csokonai« Badiestől, »Garay« Ferenczytől, »Báró Jósika Miklós« Vutkovichtól, »Kazinczy Ferencz« Andrássy Jenőtől, »Kisfaludy Károly« Andrássy Jenőtől, »Kisfaludy Sándor« Badiacs Ferencztől, »Tompai Mihály« Ferenczytől, »Zrínyi Miklós« Vernechtől. Egy füzet ára 20 kr.

— A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT SOPRONI KIRÁNDULÁSA még egyszer szóba került Sopron sz. k. város törvényhatósági bizottságának oct. 24-én tartott ülésén. Társulatunk köszönőlevele felolvastatván és bemutatván a kirándulásról kiadott emlékkönyv, Szilvássy Márton indítványt tett, hogy a város közönsége rendelje meg az emlékkönyvet minden helybeli közintézet s minden törvényhatósági tag részére egy példányban — hogy így a kirándulás alkalmával felkutatott történelmi kincsek mennél szélesebb körben ismeretesebbek legyenek s az irántuk való érdeklődés folyvást ébren tartassék. — Az indítványt egyhangúlag elfogadták. Tanújele ez is Sopron város nemes érdeklődésének a hazai történelem iránt.

— A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT SOPRONI KIRÁNDULÁSÁRÓL *Matavovszky Béla* tagtársunk csinos *Emlékkönyvet* szerkesztett, b. Kemény Gábornak, ottani elnökünknek ajánlva. Az Emlékkönyv Sopron fényképét, a kirándulás, az ünnepélyek leírását, a felolvasásokat, a bizottsági jelentéseket tartalmazza. Ára 1 frt 20 kr.

— K. NAGY SÁNDOR tagtársunk, a kinek a múlt évben jelent meg történeti reminiscenciákban gazdag: »A Székelyföldön és az Al-Dunán« cz. útirajza; most újabban nem kevésbé érdekes munkát rendez sajtó alá: »Biharországból« cz. a. A munka célja (a mint az előfizetési felhívás mondja) Bihar megye történeti és természeti nevezetességeit megismertetni útirajzok alakjában; elvezet a történeti emlékekben oly gazdag régi várakhoz, vármokhoz, régi templomokhoz Bihar megye területén. — A könyv 1884. jan. végén fog megjelenni 16 — 18 íven; egy példány ára 1 frt. Az előfizetések szerzőhöz Nagy-Váradra (Vasfürdő) ez év végeig küldendők.

— NILLES N. insbrucki egyetemi tanár, egy *Pesty* Frigyeshez intézett levelében közli, hogy az oláhok egyházi uniójára vonatkozó Codexét

már sajtó alá adta. Közli továbbá, hogy a római inquisitio aktáit is megkapta; és ennél fogva azon helyzetben van, hogy a Causa Kolonicsiana közlését is megindíthatja, mely egészen ismeretlen, és felette érdekes adatokat tartalmaz. Nilles tanár úr a magyar akadémia által kiadott Monumentákról is szól, és azoknak nagy becsét kiemelve, mégis azt találja, hogy abból több igen fontos Rákócziana hiányzik, ilyen például az a császári diploma, mely a neuhausi nevelő intézet főnökéhez a fiatal Rákóczival együtt küldetett azon czélokra nézve, melyek az utóbbival nevelés által elérendőek. Főfontossági forrás. Helyén volna Rákóczi két neuhausi nevelőjének Zimmermann és Przukowsky jellemzése is, és miután az akadémiai Monumenták, Scriptores XXIV kötet (az 510—513. lapon) Zrínyi Ilonáról is emlékeznek, az olvasó bizonyosan várta, hogy ugyanott közlést fog találni a magyar nemzet körül nagy érdemeket szerzett Caschodus (tulajdonképen Cachot) francia lelkész viszonyáról a Thököly-családhoz, és Kolonics bibornokhoz. Cachot Zrínyi Ilona gyermekeinek gyámja, és magának Ilonának mindig hű tanácsadója és segítője volt; és valamint e sokfelé hányatott főúri hölgy támasza volt az életben, úgy a galatai kath.-templomban örök nyughelyet is szerzett neki. De még azon levelek által is, melyeket Cachot Magyarországra írt, egy mention honorable-t megérdemelt volna az akadémia kiadványaiban. Cachot egész Franciaországban igen nagyra becsült férfi, és a magyar akadémia iránt nevelte volna a rokonszenvet, ha ily férfiről méltánylólag emlékezik. Az idézett Monumenták 638. lapján említés történik Thököly azon óhajáról, hogy egy Luther vallású templomban eltemetessék. Ennél fogva szükségkép kellett volna közleni Sauciet, a konstantinápolyi francia követségi pap azon jelentését is, — mely szerint Thököly, mielőtt meghalt, a kath. vallás hívének esküjét tette le Braconnier francia kir. káplán kezébe, — természetesen kellő kritika kíséretében. Nem kételkedünk, hogy a magyar akadémia alkalmilag gondoskodni fog az ilyen hiányok kiegészítéséről.

— ORLEY futó-oltárképei, melyek a güstrowi székesegyházban vannak igen díszes kiadásban megjelentek. Mint tudva van Orley, Rafael tanítványa s korának egyik leghíresebb mestere, özv. Mária királyné udvari festője volt. Képei alá, melyeket a királyné udvarhölgyeiről festett, Oláh Miklós verses feliratokat készített, s valószínűleg Oláh azt a képet is, mely Telegdi Kátéjának címleplapján van, ő készítette.

— KRONES gratzi egyetemi tanár, ki a magyar történeti forrásoknak a külföld előtt való bemutatásával oly sok érdemet szerzett magának, újabban egy nagyon becses forrásmunkát adott ki: »Die Freien von Saneck und ihre Chronik, als Grafen von Cilli«, melynek első része történeti tanulmány, a második pedig maga krónika, valóban kitűnő történeti apparatussal közzétéve. A munkát tüzetesebben fogjuk ismertetni.

— HIBAIGAZÍTÁS. A »Századok« octóberi füzetében a 73-ik lapon alulról a 15-ik sorban e helyett: »1703. jan. 3-kán«, — olvasd: »1706. jan. 3-kán«.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— ANJOUKORI OKMÁNYTÁR. A M. Tud. Akadémia tör. bizottsága megbízásából szerkesztette Nagy Imre. III-ik k. Bpest, 1883. 8-adr. VI és 650 l.

— ARCHIVUM RÁKOCZIANUM. II. RÁKÓCZI FERENCZ LEVÉLTÁRA, bel- és külföldi irattárakból bővítve kiadja a M. Tud. Akadémia tört. bizottsága. Első osztály. Had- és Belügy. Szerkeszti *Thaly* Kálmán. IX. Bottyán János levelezései. Bpest, 1883. 8-adr. XXXII és 849 l.

— A BÚJDOSÓK LEVÉLTÁRA. A gróf Teleki-család maros-vásárhelyi levéltárából kiadja a M. T. Akadémia történelmi bizottsága. Sajtó alá rendezte *Deák* Farkas. Bpest, 1883. 8-adr. XIII és 365 l.

— A JÁSZ-KÜNOK TÖRTÉNETE. Írta *Gyárfás* István. Szolnok, 1883. 8-adr. Oklevéltár a II-ik kötethez 393—487 l. III-ik kötet XIX és 520 l. és egy oklevél facsimile. Ára 4 frt.

— ÚJABB DÉLMAGYARORSZÁGI ÖSTELEPEK. Írta *Milleker* Bódog öt nyomtatott táblával. Temesvár, 1883. nagy 8-adr. 165 ll. Ára 60 kr.

— ADATOK AZ 1825-IKI ORSZÁGGYÜLÉS TÖRTÉNETÉHEZ. Közli *Vaszy* Kolos. Győrött, 1883. nagy 8-adr. 372 l.

— A MAGYAR MILLENARIUM. Visszapillantás Magyarország 1000 éves történetére. Írta *Helmár* Ágost. Pozsony, 1884. Kiadja *Stampfel* Károly 8-adr. 32 l. képekkel. Ára 20 kr.

— BOSNYÁK FÖLD ÉS NÉPE. I. Bosznia és Hercegovina történeti és néprajzi leírása. Írta *Strausz* Adolf; második kiadás. Bpest, 1883. 8-adr. VIII és 301 l. Ára 2 frt.

— BOSNYÁK FÖLD ÉS NÉPE. II. Bosznia és Hercegovina politikai, közgazdasági és földrajzi leírása. Írta *Strausz* Adolf. Bpest, 1883. 8-adr. XII és 240 l. Ára 1 frt 80 kr.

— MIKES KELEMEN ÉLETE ÉS MUNKÁI. Írta *Imre* Antal. Bpest, 1883. 8-adr. 35 l.

— MAGYARORSZÁG ÁLLAMÉLETÉBŐL 1541—1564. Írta *Rácz* Géza. Bpest, 1883. 8-adr. 56 l.

— A TÖRTÉNELEM TANÍTÁSA A KÖZÉPTANODÁKBAN. Írta *Fazekas* Sándor. Debreczen, 1883. 8-adr. 40 l. Ára 30 kr.

— POZSONY MEGYE HELYNEVEINEK MAGYARÁZATA dr. *Wagner* Lajostól. Pozsony, 1883. 8-adr. 8 l.

— GESCHICHTE DER BÄCKSKA von *Friedrich Steltzer*. Neusatz, 1883. 8-adr. 86 l.

— JOHANN ANDREAS v. LIEBENBERG, der Römisch-kaiserlichen Majestät Rath und Bürgermeister von Wien, (1683) Herausgegeben von *Victor v. Renner*. Wien, 1883. nagy 8-adr. 30 l. Preis 30 kr.

— BESCHREIBUNG DER SZEPES-BÉLAER TROPFSTEIN-HÖHLE von *S. Weber*. Szepes-Béla, 1883. kis 8-adr. 63 l.

VÁRADI PÉTER KALOCSAI ÉRSEK ÉLETE.

1483—1511.

HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

XI.

A péter-váradi apátság visszaszerzésére czélzó törekvésekkel egyidejűleg, a kalocsai érsekség egyéb jogai érvényesítése és birtokai megvédelmezése folytonosan igénybe vette Péter érsek tevékenységét.

Azon küzdelemben, melyet II. Ulászló erőtlén kormányzása következtében, hatalmaskodó olygarchákkal és féktelen nemesekkel folytatni kényszerült, jelentékeny előnyöket biztosított neki azon benső baráti viszony, a melyben *Kinizsi Pálhoz*, az ország alsó részei főkapitányához állott. Ez mindig kész volt érdekeit fölkarolni. És nem elégedett meg azzal, hogy esetről-esetre nyújtott oltalmat; egyik hadnagyát *Lónyai Albertet*, — ki később, mint zenggi kapitány nevezetes politikai szerepet játszik — a király jóváhagyásával »az érsekség jogai fölügyelő-jévé« rendelte.¹⁾

Az érsek emellett nem mulasztotta el az egyház fegyvereihez is folyamodni. Kérésére, a pápa az esztergomi érseket, a váradi és zágrábi püspököket a szent-szék teljes hatalmú biztosaivá nevezte ki, avégből, hogy a kalocsai érsekség idegen kézre jutott birtokai visszaszerzésében közreműködjenek.²⁾

¹⁾ A király, 1493. nyarán, rendeletét így czímezi Lónyaihoz: »ex speciali commissione nostra, ad superintendendum iuribus Ecclesiae Colocensis, per Paulum de Kinis, specialiter deputato.« Epistolae. 113. l.

²⁾ Az 1494. octóber 30-án kelt pápai irat Theinernél. II. 544. l.

Mindazáltal, ennek daczára az érsek, a fogsága idejében egyházán ejtett sebeket nem volt képes orvosolni; sőt újabb csapásoktól sem óvhatta meg az érsekséget.

Félelmes ellensége támadott *Kishorváti Jánosban*. Mátyás halála után mindketten Corvin János táborában találkoztak. De míg Váradi Péter a megkoronázott királynak meghódolt, Kishorváti szolgálatait Miksa római királynak ajánlotta föl, és kegyetlenül pusztította Ulászló hívei, különösen pedig a kalocsai érsek birtokait. Mikor (1491. őszén) Ulászló és Miksa békét kötöttek, Kishorváti a magyar királynak hűséget fogadott, és kötelezte magát, hogy az érsekség birtokait, névszerint a Valkó-megyei Zatha várát, háborgatni többé nem fogja.¹⁾

Azonban fogadását nem tartotta meg. Az 1493-ik év őszén fölhasználta az alkalmas időpontot, mikor az érsek országgyűlésen volt elfoglalva, és a zathai várnagyok a gondjaikra bízott várból eltávoztak; Bánffi Lőrinczczel szövetkezve, a védtelen erősséget megrohanta és hatalmába ejtette.

A királyi törvényszék a két várnagyot kártérítésre kötelezte, Bánffit és Kishorvátit a hűtlenség bűnében marasztalta el. Az utóbbiaknak a koronára szállott birtokaiból, a király a Valkó-megyei *Zlakócz* (Szlakota) kastélyt tartozékaival, úgy szintén a bács-megyei *Vaskapu* mezővárost és *Gerecz* helységet a kalocsai érsekségnek adományozta, némi kárpótlásul a szenvedett károkért, — habár ezekkel, mint a királyi oklevél megjegyzi; a hűtelenek összes javai nem értek föl, — és jutalmúl azon kiváló szolgálatok fejében, melyeket Péter érsek nagy költséggel és emberei föláldozásával, az *országnak* tett.²⁾

Az érsek — a ki most Zatha várát is visszafoglalta — sietett az új szerzemények birtokába lépni. Beiktatása Vaskapun Nagy- és Kis-Gereczen akadály nélkül történt meg. De Zlakóczon Bánffi és Kishorváti ellenszegültek. Ekkor Kinizsi bízott meg, hogy a beiktatást erőhatalommal foganatosítsa. Valóságos

¹⁾ Ezen részleteket az 1493. október 20-iki királyi ítéletlevél tartalmazza. Epistolae. 8—9. ll.

²⁾ A királyi ítéletlevél, és Ulászlónak 1493. őszén Kinizsi Pálhoz intézett rendelete. Epistolae. 7—15., 213. ll.

hadjáratot kellett a lázadók ellen viselnie, és Zlakóczot ostrommal vinni meg.¹⁾

A két főúr boszút forralt. Rövid idő múlva Vaskaput és Nagy-Gereczet visszafoglalták, Kis-Gereczet pedig földúlták. »A főpapi tekintély sülyedése és az egyház zaklatása — írja az érsek — fájdalommal töltenek el. De túrnünk kell, nehogy a darázsokat még inkább magunk ellen zúdítsuk.«²⁾

A türelem sem használt. Kishorváti folytatta pusztításait; sőt 1497-ben az érsekség *siviczai* kastélyát körülfogta és rövid ostrom után bevette.³⁾

Bánffi Lőrincz is szüntelenül háborgatta az érsekséget; jobbágyokat fosztott ki, birtokrészeket foglalt el, halastavakat pusztított ki és sertés csordákat hajtattott el. Mindezt azon bántalommal tetézte, hogy Valkó-megye közgyűlésén ő emelt vádat az érsek tisztei ellen. Mire a következő gyűlésen az érsek óvás alakjában rágalomnak nyilvánította a vádat.⁴⁾

Geréb Péter, Izdenczi Benedek, Lábatlan György és Ráskai Balázs részéről az érseki birtokok szintén ki voltak téve gyakori támadásoknak.⁵⁾

Sőt *Ujlaki Lőrincz* is, a kivel Péter érsek, mikor szabadságát visszanyerte, szoros szövetségre lépett, csakhamar ellenséges állást foglalt el irányában, és nemcsak maga okozott neki károkat, hanem az érsek hűtelen tiszteit és ellenségeit pártfogásban részesítette.⁶⁾

¹⁾ Az 1494. ápril 7-én Kinizsihez intézett királyi rendelet, és Péter érsek 1494-ben Mezericzki János királyi kapitányhoz intézett levele. Epistolae 199. és 261. ll.

²⁾ Péter érseknek a pécsi püspök tisztéhez intézett dátum nélküli levele. 188. l.

³⁾ Péter érsek 1497. február 5-én Geréb Péterhez intézett levele. 147. lap.

⁴⁾ Péter érsek 1495. február 25-én saját tisztéhez intézett levele. 180. lap.

⁵⁾ Péter érseknek 1497-ben Geréb Péterhez és Lászlóhoz, 1497. május 13-án a bánmonostori várnagyhoz, 1492-ben Lábatlan György pártfogóihoz és 1497-ben Ráskai Balázshoz írt levelei. 96., 97., 187., 44., 237. és kk. 186. ll.

⁶⁾ Az érsek 1495. mártius 28., 1496. február 9. és október 27-én Ujlakihoz írt levelei. 89., 93., 128., 165. ll.

Drágfi Bertalan erdélyi vajda a Péter érsek által bírt szent-jobbi apátság bihar-megyei birtokait fosztogatta. Az érsek, hogy békés szomszédságot biztosítson magának, évenként bizonyos mennyiségű szerémi bort szolgáltatott neki. De ezzel nem fegyverezte le. Drágfi gyakran adott okot panaszra. ¹⁾

Más szomszédokkal, hogy őket károk elkövetésétől visszatartsa, egyességre lépett; kölcsönösen kötelezték magokat, hogy a fölmerülő nehézségeket barátságos uton fogják elhárítani, és szükség esetében, a vitás kérdések eldöntését békebírákra bizzák, a kiknek ítélete előtt föltétlenül meghajolnak. Ily egyességre lépett, például, *Kálmáncsehi Domonkos* fehérvári préposttal. Mindketten megfelelő útasításokat adtak tiszteiknek. És Péter érsek, mikor az első panasz érkezett hozzá, mindjárt megparancsolta, hogy az okozott kárt »utolsó fillérig« pótolni kell. Együttal biztosította a prépostot, hogy jövőben »kötözve viteti eléje« tiszteit, akik kárt okozni merészelnék. ²⁾

Kevésbé szíves viszonyban élt *Bakocs Tamás* egri püspökkel, kinek titeli prépostsága az érseki uradalmakkal határos volt. A régi vetélytársak és ellenségek között a szomszédság gyakori súrlódások kútforrásává lesz. Már 1492-ben, Bakocs vádat emelt az érsek ellen, hogy a prépostság malmait elfoglalta és jobbágyait zaklatja. A király megintette az érseket; de ez alaptalannak nyilvánította a vádat, és a püspök ellenséges érzületére vezette vissza. »Tudja meg felséged — írja egyebek között — hogy *mi* szenvedtünk súlyos károkat vetélytársaink és egyházunk ellenségei részéről; és még mindig hiába várjuk, hogy felséged megoldalmazzon minket. Ha a felséged iránt tartozó hűségtől és engedelmességtől eltértünk volna, vagy eltérni hajlandók lennénk; ha a helyett, hogy felséged oltalmában bízánk, a boszúvágy sugallatait hallgatnók meg: ellenségeink bizonyára nem maradnak büntetlenül. Azonban mi ezentúl is híven fogunk felségedhez ragaszkodni, és reméljük, hogy felséged végtére, hivatása és

¹⁾ Az érsek 1495. július 23-án a váradi püspökhöz, 1496. és 1497-ben Drágfihoz írt levelei. 184., 126., 100. ll.

²⁾ Péter érsek levelei Kálmáncsehihöz, 1494. november 7. és 1495. február 15-én. 104., 150. ll.

kegyelmessége szerint, Isten dicsőségét és saját lelki üdvösségét tartva szem előtt, további zaklatástól meg fog szabadítani.«¹⁾

És a zágrábi püspökhöz intézett levelében, kijelentvén, hogy a kérdéses malmok hollétéről sincs tudomása, éles czélzással Bakocsra, így ír: »Mi nem tartozunk azok közé, kik mások javaira áhitoznak és a mások jogait bitorolják; de a saját jogaink érvényesítésétül sem engedjük magunkat elriasztatni.«²⁾

Három év múlva, Bakocs közvetlenül Péter érsekhez fordult azon panaszszal, hogy a titeli prépostság néhány jobbágját az érsek tisztei kifosztották. Ezek azzal mentették magokat, hogy erőszakos föllépésök a visszatörlesztés ténye volt; mert előbb a prépostság tisztei fosztottak ki érseki jobbág্যokat, és a sérelmet orvosolni vonakodtak. Mindazáltal az érsek szigorú parancsot adott ki, hogy semmiféle körülmények között a prépostság jobbágyait ne bántalmazzák, ha panaszra van okuk, az ügyet bízzák választott bíróság eldöntésére.

Mikor ezen intézkedését Bakocsnak tudtúl adja, megjegyzi, hogy ő mindenkivel békeességben tudna élni, csak őt ne bántsák; és azon óhaját fejezi ki, hogy Bakocs is »tanuljon meg más egyház sérelme és kára nélkül boldog lenni.«³⁾

A vagyon-biztonság hiánya és a folytonos birtok-háborítások a mező-gazdaság fölvirágozását lehetetlenné tették. A nagy kiterjedésű uradalmak csekély jövedelmet szolgáltatottak.

Mint a többi főpapok, úgy a kalocsai érsek is, hogy a honvédelmi kötelességei által igényelt költségeket fődözhesse, főleg az egyházi tizedekre volt utalva. De ezek behajtása körül is merültek föl nehézségek.

Így, például, a kameniczai lelkészek, kiváltság-levélre hivatkozva, megtagadták a tizedfizetést. Ekkor Ulászló király megbízta Kinizsit, hogy a kiváltságlevelet követelje be. »Nem engedhetjük — írja — hogy az érsekség kárt szenvedjen; és bárki a szent királyok rendelkezéseit megdöntse; mert ezzel inkább az ország

¹⁾ A dátum nélküli levél. 88. l.

²⁾ A dátum nélküli levél. 193. l.

³⁾ Péter érsek levele Bakocshoz, 1495. február 15-én. 263. l.

szenvedne kárt, mint az érsekség, mely a közterhek viselésére kép-
telenné válik.«¹⁾

Mikor *Beriszló János* szerb deszpót jobbágysai vonakodtak a tizedet megadni, a király fölhívására, Som Józsa főkapitány elrendelte, hogy az alispánok erőhatalommal járjanak el az ellenszegülők irányában. Beriszló az érsekhez fordult. De ez azt válaszolja, hogy a tizedeket, melyekből hadait tartja, el nem engedheti, és különben is köteles egyháza jogait megóvni. »Isten — úgy mond — Magyarországot kereszténynyé tette, nem schismaticussá; és a deszpótnak nem áll hatalmában, hogy azt *szerb* országgá alakítsa át. Keresztény országban, keresztény uralkodó alatt, a keresztény nép keresztény törvények és erkölcsök szerint köteles élni.«²⁾

Más urak alattvalói is, »rácz hitőkre« hivatkozva, kísérletet tettek a tizedfizetés alól kivonni magokat. De a király Bács-, Bodrog-, Csongrád- és Szerém-vármegyékhez intézett rendeletekben megparancsolta, hogy »bírságokkal és más alkalmas eszközökkel« kényszerítsék őket kötelezettségeik teljesítésére.³⁾

Péter érsek nem egyszer kénytelen alkalmazni az *egyházi büntetéseket* is, melyeket a kánonok az egyházi jövedelmek megcsonkítására szabnak. Az 1496-ik év végén *Szabadka* városát interdictum alá vetette, a melyet a király közbenjárására fölfüggesztett; de úgy, hogy ismét hatályba lép, ha négy hó lefolyása alatt a város lakói tartozásukat nem teljesítenék.⁴⁾

Mindazáltal egyedül végső szükség esetében és mindig kellő óvatossággal nyúlt az egyházi fegyverekhez. Így mikor Bács-megyében több helyen a tized fizetését megtagadták, a plébánosoknak meghagyta, hogy az ellenszegülőket egyenként keressék föl, intsék meg őket, és hívják föl, hogy kilencz nap lefolyása alatt vagy a tizedet szolgáltatassák be, vagy tized-mentességeket igazolják; csak ha egyiket sem teszik, sujtsák őket a kiközösítés büntetésével.⁵⁾

¹⁾ Ulászló király 1494. május 10-iki rendelete. 202. l.

²⁾ Péter érsek 1496-ik évi levele. 124. l.

³⁾ A dátum nélküli királyi rendelet. 207. l.

⁴⁾ Péter érsek 1497. január 3-án kelt levele. 95. l.

⁵⁾ Péter érsek 1495. január 9-én kelt rendelete. 104. l.

Egyháza jogai és jövedelmei csonkíttatlan megőrzésében állhatatosságát, miként a bitorlók támadásai, úgy barátainak kérései sem ingatták meg. Egyalkalommal Kinizsi Pál közbenjárt a szegedi polgárok érdekében, a kik az érsekséget illető vámfizetéstől akarták szabadulni. »Ha igaz szívvel szeret minket — írja válaszában az érsek — ne kívánjon tőlünk olyat, a mit lelkünk üdvösségének kockáztatása és egyházunk károsítása nélkül nem teljesíthetünk . . . Inkább vegye el életünket Isten, mintsem hogy általunk Szent-Pál egyháza újabb kárt szenvedjen. Ha lelkiismeretünk engedné, most is, mint minden egyéb alkalommal, örömet tennénk eleget kérésének. Istenre és saját üdvösségére gondolva, ne méltassa figyelmére a szegediek kiabálását!«¹⁾

Mindazáltal míg egyfelől éber gondossággal őrködött jogai fölött, másrésztől atyai jóindulatot és az ő korában ritka humanitást tanúsított alattvalói és jobbágyság iránt. Egyik levelében, meghatározott vonásokkal rajzolja a bodrog- és szerém-megyei jobbágyság szomorú sorsát; megbélyegezte azokat, akik úgy bánnak velök »a mint barmokkal sem kellene bánni;« és előterjesztette, hogy a lakosság ki fog vándorolni, mert »még Törökországban is nagyobb biztonságnak örvendene.«²⁾

A királynál és a főkapitánynál ismételve fölszólal a súlyos terhek miatt, melyek a praedialistákra és jobbágyságra nehezednek. Egy alkalommal Bodrog-megye minden jobbágytelekeire hetven denár adót vetett ki. Az érsek kelletlenül járult ezen határozathoz; egyúttal — és ez hihetőleg elszigetelve álló eset — jobbágyságához mentegető levelet intéz, a melyben hangsúlyozza, hogy tekintettel arra, amit a múlt időkben kiállottak, örömet elhárította volna tőlök az újabb terhet; és mivel ezt nem tehetette, ígéri, hogy alkalmas módon kárpótolni fogja őket.³⁾

XII.

Péter érsek, mint Mátyás király cancellárja és bízalmas tanácsosa, az ország ügyei intézésében jelentékeny részt vett.

¹⁾ Az 1494-ben Kinizsihez írt levél. 173. l.

²⁾ 1496-ban Báthori Györgyhez írt levelei. 120. l.

³⁾ Péter érsek dátum nélküli levele. 268. l.

Mikor a hosszú fogság után szabadságát visszanyerte, azonnal ismét a politikai mozgalmak árjai közé vetette magát. De a hajótörés után, melyet másodízben szenvedett, a politikai ambíciót végkép száműzte lelkéből. Szerencsésebb vetélytársainak engedte át a tért. Ezek versengéseit, elvonúltságából, bölcsészi nyugalommal szemlélte és bírálta. Fölismerete most már a veszélyt, melylyel a főpapok határtalan nagyravágyása az egyház tekintélyét és hatását fenyegeti. »Mérsékletre és szerénységre szoktassuk lelkünket; — így ír egyik levelében — mindenki elégedjék meg a magáéval, nehogy ezt is elveszítse, míg a máséra vágyódik.« És a költő mondását idézi: »Magna cadunt, inflati crepant, tumefacta premuntur.«¹⁾

Bizonyára inkább kötelességérzet, mint hatalomvágy készítette arra, hogy a *bács-megyei örökös főispánságot*, melyet elődei viseltek, és fogsága idejében Kinizsi Pál nyert el, visszaszerezni igyekezzenek.

Mikor 1494 tavaszán, a Kassán mulató II. Ulászlónál megjelent, előterjesztve erre vonatkozó kérelmét, kifejtette, hogy egyházára a főispáni tiszttel elvesztéséből nagy hátrányok származhatnak. Kinizsi kész volt barátja javára lemondani. Ulászló tehát a főispáni tisztelet Péter érseknek visszaadta.

Néhány hónappal utóbb Kinizsi meghalt. Helyébe a király az alsó részek főkapitányává és temesi főispánná Som Józst nevezte ki; egyúttal, hogy tekintélyét emelje, Péter érsek meggyezésével, ideiglenesen a bácsi főispánságot is ráruházta; ígérvén, hogy rövid idő múlva újrolag az érsek rendelkezésére fogja bocsátani. És a következő év végén Péter érsek sürgeti az ígéret teljesítését; a mi meg is történt.²⁾

Péter érsek, miként magatartása a bácsi főispánság kérdésében mutatja, bár politikai vezérszerepre nem vágyott, állása minden kötelességét lelkiismeretesen kívánta teljesíteni. Királya, kihez megingathatlan hűséggel ragaszkodott, mindenkor biztosan számíthatott reá.

Banderiuma — melynek létszámát az 1498-ik évi ország-

¹⁾ A pécsi püspök tisztehez 1495-ben írt levele. 188. l.

²⁾ Az 1495. december 21-iki királyi rendelet. 80. l.

gyűlés 400 lovasban állapította meg — készen állott, hogy bármikor táborba szálljon. Az 1490-ik év végén, mikor Miksa római király a Dunán-túli területre nyomult, Fehérvár ostrománál, az érseki praedialisták kiténtették magokat; és a következő évben Kinizsi zászlai alatt, vitézül harczoltak. ¹⁾

Nem kímélt áldozatot, hogy az ország déli határszéleit a törökök támadásai ellen megoltalmazza. ²⁾ Különös figyelmének tárgyát képezte *Nándor-Fehérvár*, a melynek kellő fölszerelésére ismételve intette a királyt. És ezen fontos végvár őrségét maga is segítette élelemmel és ruházattal. ³⁾

Péter-Várad várának valódi restauratorává lett. Az érsekség területén fekvő többi erősségekre is gondja volt. ⁴⁾ De legtöbbet tett *Bács* érdekében, melyet székhelyéül választott. Az Anjouk idejében épült várat új védművekkel gyarapította, tágas sánczokkal vette körül, a melyek egész hadsereg befogadására alkalmasak voltak. És mivel a várat környező mocsárok a helyet egészségtelenné, úgyszólván lakhatatlanná tették, azt a merész tervet karolta föl, hogy a Dunától csatornát vezet a várig. Mikor 1495-ben a munkálatokat megkezdette, a király és az urak szánakozó mosolylyal szemlélték a vállalatot. De két évvel utóbb büszkén írja az érsek, hogy a munkát szerencsésen befejezte. »Ha Xerxes — úgy mond — lánczaival a tengert megfenyíthette, és Hannibal a hóval borított Alpeseken átkelhetett: a háborgó Dunának is meg kellett hódolni a varázsszó előtt és szolgálatunkba lépve, ki kellett tisztítania a hajdani rondaságot. A mocsár helyén immár a Duna halakban bővelkedő tiszta víze foly.« Ezt

¹⁾ Péter érseknek 1491. július 8-án Báthory Istvánhoz írt levele. 55. lap.

²⁾ A király ismételve magasztalja az országnak a török ellen való védelmében szerzett érdemeiért.

³⁾ Péter érseknek 1491 és 1492-ben a királyhoz írt levelei. 58. és 86. ll. A Belgrád érdekében hozott áldozatait különösen magasztalja a bolognai Beroald Fülöp alább említendő ajánló-leveleiben. Toldy F. Irodalmi berek. 59. l.

⁴⁾ Péter-Váradról szólottunk a második közleményben. Zathán, Baricson s más helyeken, mint az érsek leveleiből látjuk, várnagyokat, őrseget tartott.

a csatornát később a Mosztonga patakkal összekapcsolta, és úgy vezette, hogy a bácsi várat egészen körülfogta. ¹⁾

Míg ekként a haza védelmének biztosításán fáradozik: a belbéke megszilárdítása volt leghőbb óhaja. Mély fájdalommal tölti el lelkét az elhatalmasodó pártviszály. »Minél jobban megfontoljuk — írja egyik levelében — a jelen idő állapotát és gonosz viszonyait, annál inkább följajdúlunk; mert látjuk, hogy Isten haragját vontuk bűneinkkel szerencsétlen országunkra. A lelkeket elhagyta az isteni malaszt és a keresztény szeretet. Az ördög, minden gonosz szerzője, egyenlenséget és gyűlölködést támaszt. A helyzetet Lucanus két szavával jellemezhetni: Mindenütt seb! És egy másik költővel fölkiálthatni: Az örvény felé rohanunk!« ²⁾

Szüntelenül azon fáradozik, hogy a viszálykodókat kibékitse. Szívesen ajánlja föl közbenjárását. A Báthoriak, Beriszlókhöz és a Gerébekhez intő leveleket intéz. ³⁾

Ujlaki Lőrinczet ismételve kéri és inti, hogy erőszakos tettek elkövetésétől tartózkodjék. Egyik levelében figyelmezteti, hogy ha már »a földi fejedelemtől nem fél, rettegjen a királyok királyától, a ki az elkövetett sérelmeket nem hagyja megtorlás nélkül.« És mikor Ujlaki a király ellen fegyvert ragadott, megfeledkezve a bántalmakról, melyeket tőle szenvedett, minden alkalmat megragadva, oda irányozza igyekezetét, hogy a király haragját csillapítsa és a lázadó főúr részére kegyelmet eszközöljön ki. ⁴⁾

¹⁾ Ezen munkálatokról 1497. ápril 27-én értesíti Báthori Miklós váci püspököt. 75. l. — A bácsi várról és az azt környező csatornákról tüzetesen értekezik Henszlmann Imre, az általa eszközölt ásatásokról szóló jelentéseiben. *Archaeologiai Értesítő*. III. 308., IV. 2., VII. 78. l.

²⁾ 1491. december 17-én a fehérvári préposthoz írt levele.

³⁾ Ilyenek például 1491. július 11., 13., szeptember 21-én írt levelei. 83., 85., 220. ll.

⁴⁾ 1495. mártius 28., 1496. február 9. és október 27-én Ujlakihoz írt levelei. 93., 128., 165. ll.

XIII.

Péter érsek *egyházi tevékenysége* felől csak gyér és hézagos adatok maradtak fenn. Mindazáltal elégségesek, hogy azok világosságánál a lelkes főpap jellemző vonásait fölismerjük.

Az a fölfogás, mintha a humanista műveltség a classicaei emlékek légkörében élő egyházi férfiakat vallási meggyőződéseikkel és egyházuk szellemével meghasonlásba hozta volna, a valószínűségnek nem felel meg; amint hogy viszont a scholasztika tudományossága sem bizonyított csálhatatlan óvszernek a szellemek és az erkölcsök elvilágiasodása ellen. Hosszú sorozatot állíthatni össze azon főpapokból, a kik a renaissance előkelő tényezői voltak, anélkül, hogy irataik és életök a pogány világnézet uralma alatt állott volna.

És a cseh Hassensteini Lobkowitz Bohuslav megjegyzését, hogy II. Ulászló udvarában a főpapok többet beszéltek Nemesisről és Laisról, mint Krisztusról, szorgalmasabban olvassák Plautust és Virgiliust, mint a szent írást¹⁾; tartózkodással kell fogadnunk.

Váradai Péter levelei, valódi humanista művei, néha úgyszólván styl-gyakorlatai, egy sort sem tartalmaznak, a mely főpapi állása követeléseivel ellentétben áll. Frivol, vagy kétértelmű dolgokat hiába keresnénk azokban. Ellenkezőleg, tanúságot tesznek igaz és mély vallásosságáról, szigorú erkölcsi érzetéről, az egyház tanításához és intézményeihez való benső ragaszkodásáról.

Az egyház fejét valóban Isten földi helytartója gyanánt tiszteli. A felelősség súlyát, mely a hívek lelki üdvösségeért a püspökre nehezedik, egészen átérezi. Hívatásának ismeri, hogy a vallásos érzület ápolására, az erkölcsök javítására hasson.

Csak egy példát hozunk föl: azt a főpásztori levelet, melyben a híveket inti, hogy évenként legalább háromszor gyónjanak. »Vannak — írja egyebek között — romlott lelkű emberek, kik egyszer az évben, könnyelműen és fölületesen végezik a gyónást; kik inkább szegény és félelem által vezérelve, mint vallásosságból

¹⁾ Budáról, valószínűleg 1502. augusztus 1-én, Adelman Bernáthoz írt levelében.

és bűneik bocsánatának elnyerése végett járúlnak az oltári szentséghez. Ekként, mivel szennyes lélekkel és tisztátalan ajakkal veszik az Úr testét, bűneiket újabbakkal tetézik. . . . Istenfélő, ajtatos embereknek fensőbb sugallat tudtúl adta, hogy Isten boszúló karja három súlyos véték miatt nehezedik a keresztény egyházra; s ezek között a főhelyet az oltári szentség méltatlan vétele foglalja el. Ezért bocsátja Isten a kereszténységre a pestist és háborút, a belviszályokat és a csapások egyéb neveit. Ezért engedi meg, hogy törökök zsarnok hatalma diadalmaskodják.«¹⁾

És míg azon volt, hogy a templomok a fejlődött ízlés igényeinek megfeleljenek, és fényöket Olaszországból hozatott műtárgyakkal emelje²⁾; súlyt helyezett rá, hogy jeles hitszónokok hirdessék híveinek Isten ígését.³⁾

Az egyházi *fegyelem* helyreállítása és fönntartása érdekében buzgó tevékenységet fejtett ki. Egyházmegyei zsinatokat tartott, kánoni látogatásokat végeztetett.⁴⁾ Kímélet nélkül alkalmazta, szükség esetén, a legszigorúbb büntetéseket: az interdictumot, excommunicatiót; és a papokat, kik rendeleteinek nem engedelmeskedtek, javadalmaiktól fosztotta meg.⁵⁾

Mily féltékenyen őrködött papjai jó hírve fölött, mutatja nyilatkozata a Szent-Ferencz-rend bácsi custosának esetében. Ezt, mivel súlyos vádakat emeltek ellene, az érsek eltávolíttatta. Rendtársai védelmére keltek. De az érsek azt válaszolta, hogy ha alaptalanok is a vádak, mivel ürügyet szolgáltatott azokra, súlyos

¹⁾ 1496. mártius 26-án Zalankemen városához címzett, de kétségkívül az egyházmegye összes községeihez intézett levele, 102. l.

²⁾ A király dátum nélküli ajánlólevele az érsek udvari embere részére, kit Olaszországba küld »certis ornamentis ecclesiasticis et rebus ad usum earundem ad modum necessariis« vásárlása végett, — 210. l.

³⁾ Az 1496-ik év elején György Ferencz-rendű atyát meghívja Győrről Bácsra, hogy a nagybőjti szent-beszédeket a székesegyházban tartsa. 68. l.

⁴⁾ A pétervárad apátságához tartozó lelkészek, mint láttuk, vonakodtak a zsinatra megjelenni, és ellenszegültek a kánoni látogatást végző érseki küldötteknek. Sajnos, a zsinatról egyéb tudósítások nem maradtak ránk.

⁵⁾ Ujlaki emiatt panaszt tett a pápa előtt, a ki 1493. október 19-én vizsgálatot rendel. Theiner. II. 539. l.

felelősség terheli. Útal Julius Caesarra, a ki házasságtörés miatt vádolt nejét a senatus előtt védelmezte, de miután fölmentették, mégis elbocsátotta; azt mondván, hogy családja tagjainak a bűntény gyanújától is menteknek kell lenni. »Én — írja az érsek — nem tartozom azok közé, a kik mások szemében a szálkát meglátják, de a magok szemében a gerendát észre nem veszik. Magam is bűnös ember vagyok . . . De mint előljáró, híven akarok őrködni a rend becsülete fölött, hogy Istennek és szent Ferencznek majdan számot adhassak.«¹⁾

Figyelemreméltó, hogy míg ezen korban általánosan el volt terjedve az a gyakorlat, hogy egyházi javadalmakat világiaknak adományoztak, a kik csak a jövedelmeket élvezték; és több javadalmat egy személyre ruháztak: Péter érsek káptalanai tagjaitól a residentia-kötelesség megtartását, az állásukkal összekapcsolt egyházi teendők állandó végzését szigorúan megkövetelte.

Így gróf Frangepán György kalocsai olvasó-kanonokot, a ki távozáván, a kitűzött határidő letelte után nem tért vissza, föl-szólította, hogy haladéék nélkül jelenjen meg káptalanában. És mivel a gróf család javai visszaszerzésével volt elfoglalva, érté-sére adta, hogy leghelyesebben cselekednék, ha lemondana. Az egyházi javadalmak — úgy mond — szegényebb papok számára valók, a kit állandón Isten szolgálatára szentelik magokat. És kiemeli, hogy ő a residentia kötelességeitől senkit sem ment föl.²⁾

XIV.

Bizonyára, hogy az olvasó-kanonok irányában járt el ilyen kíméletlen erélylyel annak különös oka is volt. A Frangepánhoz

¹⁾ A pécsi custoshoz, 1496. szeptember 7-én írt levele. 136. l.

²⁾ Frangepánhoz 1493-ban írt levele. 115. l. Kétségtől a residentia kötelezettség meg nem tartása miatt fosztotta meg 1493-ban *Bodó Miklóst* a bácsi éneklő-kanonokságtól; a miért az panaszával a pápához fordult, a ki 1493. szeptember 22-én az egri püspököt, a titeli és erdődi prépostokat bízta meg az ügy megvizsgálásával. Egy másik, ugyanazon napon kelt pápai iratból látjuk, hogy *Bodó Miklós* a maróthi prépostságot és a szerémi éneklő-kanonokságot is bírta. Mindkét pápai irat eredeti példányát az országos levéltár őrízi.

írt levélben hangsúlyozza, hogy az olvasó-kanonoksággal kiválóan fontos kötelességek vannak összekapcsolva, többi között a *káptalani iskola igazgatása*.¹⁾

Nem lehet kétség az íránt, habár a fönmaradt emlékek nem szólnak róla, hogy a magas műveltségű, tudomány pártoló főpap a kalocsai és bácsi székesegyházak mellett fönnálló iskolákat virágzó állapotba hozta, jeles tanárokkal látta el. De egyszerűsmind arról is gondoskodott, hogy az egyházi pályára jelölt kiválóbb tehetségű ifjak az olaszországi főiskolákon magasabb tudományos kiképzést nyerhessenek. Többeket küldött *Bolognába*, hol a hírneves Beroald Fülöp vezetésére bízta őket.²⁾ A mester, kalocsai és bácsi növendékei között a legkiválóbbnak *Keserű Mihályt*, az alnádor fiát, tartotta, a ki hazájába visszatérve, csakhamar a bosniai püspökséget nyeri el, és mint Isokrates beszédeinek latinra fordítója is a hozzá csatolt reményeket igazolta.³⁾

Beroald növendékeiről azon levelében szól, melylyel Apulejus egyik munkájához írt commentárjait Péter érseknek ajánlja. Magasztalásokkal halmozta el az egyház és hazája ügyében szerzett érdemeit. Egyúttal őt a tudomány avatott művelője és a tudósok bőkezű pártfogója gyanánt mutatja be.⁴⁾ Elmondja, hogy a tudományos foglalkozásnak, melyből a szerencsétlenség napjaiban erőt és vigasztalást merített, ideje nagy részét szenteli, éjjeli nyugalmit is föláldozza. A tudósokat — írja folytatólag — ado-

¹⁾ Váradi Péter levelei Wagner-féle kiadásában »dispositio Stolae« kétségtől sajtóhiba »Scolae« helyett.

²⁾ Beroald, a Péter érsekhez intézett ajánlólevelében írja: »Tu ad me, veluti ad praeceptorem, . . . destinasti necessarios discipulos, ut doctrinis excolerentur et dolatrio eloquentiae levigarentur.«

³⁾ L. Kemény József értekezését. Irodalmi Berek. 61. l. Beroald ajánlólevelében dicséri egy másik tanítványát Gyulai Fülöpöt, a későbbi pécsi püspököt. De a szövegből az látszik következni, hogy ez nem Váradi Péter által küldetett hozzá.

⁴⁾ A munka címe: »Commentarii a Philippo Beroaldo conditi in Asinum aureum Lucii Apuleji.« Az ajánlólevél »Ad maximum Antistitem Dominum Petrum Archiepiscopum Colocensem« van címezve. A munka (237 ívrétű lap) egymásután több kiadást ért. Az első Bolognában jelent meg. A második 1501. Velenczében. A munkát ismerteti gróf Kemény József id. h.

mányokkal kötelezi le; úgy, hogy Olaszországban alig van hírneves tudós, a kinek barátságával nem dicsekedik; és sűrűn keresi föl azokat leveleivel, amelyek az irány ékessége által kitűnnek.¹⁾

A német humanistákkal is összeköttetésben állott; és többeket közülök pártfogásban részesített.²⁾

Levelei, melyeket a tudósokkal és költőkkel váltott, és Beroald említ, nem maradtak ránk. De egyéb leveleiből százhuszonhetet egy régi gyűjtemény megőrizett. Élete második feléből, az 1490—1498. évekből származnak. A pápa és a királyhoz, bíbornokok és főpapokhoz, hazai és külföldi főurakhoz, papjai és barátaihoz, hívei és tisztviselőihez, vannak intézve.³⁾ Legnagyobb részök gonddal, a classicai minták utánzására czélzó igyekezettel van fogalmazva. Könnyen fölismerhetjük, hogy az író nem egyedül azokra gondol, a kikhez a leveleket címezi; olvasó közönsége lebeg szemei előtt; aminthogy a humanisták levelei rendszerint kedvelt olvasmány gyanánt szolgáltak, számos másolatokban közkézen forogtak, és nyomtatásban is napvilágot láttak; így tehát az irodalmi művek kategóriájába tartoztak.

Péter érseket is gyakran keresték föl tisztelői és barátai ilyen levelekkel, a melyeket kellően méltányolni és élvezni tudott.

»Atyaságod levelét — írja egy alkalommal Báthori Miklós—

¹⁾ Az imént idézett ajánlólevélben.

²⁾ Ilyen volt az osztrák Neudecker György, a ki II. Ulászló udvarában talált alkalmazást és a Sodalitás litteraria Danubiana tagja volt. (Abel Jenő. Magyarországi humanisták és a dunai társaság. 79. lap.) Péter érsek »Georgio de Stam, Domino in Czossen« 1495-ben írja: »De Georgio Neidecker hoc dicimus, quod nos eius necessitudinis qua Magnif. Vestrae coniunctus pluribus causis est, rationem non parvam habemus, et ideo quidquid . . . facere poterimus, dummodo ipse nobis et Ecclesiae nostrae postea ingratum se non ostendat, certe bono animo faciemus.« (Epistolae 266. l.) Az »Ecclesiae nostrae« kifejezés arra látszik utalni, hogy kanonokká akarta Neudeckert kinevezni. — Arról, vajjon Péter érsek a dunai társaság tagja volt-e, az emlékek nem szólanak.

³⁾ A gyűjteményben Ulászló királynak Péter érsekhez vagy az ő érdekében írt levele és rendelete is foglaltatik. Wagner Károly, a ki Pozsonyban 1776-ban a gyűjteményt kinyomatta, Székely Sámuel múlt századbeli jeles gyűjtő másolatát használta. Az eredeti, illetőleg egykorú példány holléte felől nincs tudomásunk.

nak, a humanista irányáról ismert váczai püspöknek — nagy élvezettel olvastuk, és a mint ékesszóló előadását figyelemmel vizsgáltuk, az irány tisztasága és szabatosága, a hajdankor komoly méltósága, mely átlengi, és mindazon kedves dolgok, a melyeket, irántunk való igaz szeretetének sugallatára, tudomásunkra hoz, gyönyörrel töltöttek el. Szókkal alig fejezhetjük ki, hogy a könyvek szorgalmas olvasása, a tudomány művelése és az erény szeretete, mennyire megdicsőítették Atyaságodnak a természettől nyert nemes szellemét. A mit erre nézve mondhatnánk, szándékosan elhallgatjuk, nehogy hizelegni látszassunk, és válaszuk hosszúra nyúljon. Ezeket mindazáltal előrebocsátottuk, hogy erényei magasztalása, amire szeretet és tisztelet ösztönöz minket, Atyaságodat még inkább lelkesítse; bár minden nemesért hevülő szelleme buzdításra nem szorúl.»

Báthori Miklós a levélben, melyre e sorok válaszul szolgálnak, fölkérte volt Péter érseket, hogy elődei nyomaiba lépve, a Báthori-családdal jó viszonyt tartson fenn. »Régóta fogva — írja erre nézve az érsek — át van hatva a meggyőződéstől, hogy állása és méltósága biztosabb és erősebb oszlopokra nem támaszkodhatik«, mint a Báthoriakra, a »kikhez gyermekkoruktól fogva a barátság kötelékei csatolják;« és biztosítja, hogy »jó és balszerencséjében tántorithatlan hűséggel fog házukhoz ragaszkodni.«¹⁾

És csakugyan mind a püspökkel, mind testvéreivel István országbíróval és György főispánnal, mind végig zavartalanul állott fön a baráti viszony.²⁾

Az érseknek bizonyára elég alapos oka volt ellenségek és vetélytársak titkos ármányai és nyílt roszakarata miatt panaszokra fakadni.

De az igazi barátság részvétteljes vigasztalásaitól és önzetlen támogatásától sem volt megfosztva. Azon időben is, mikor a hatalom magaslatán állva, elbizakodásával bukását előkészítette, képes volt mély rokonszenvet és állandó ragaszkodást ébresztetni, mely a szerencsétlenség napjait túlélte.

¹⁾ 1491. június 15-én. 215. l.

²⁾ Váradi Péter levelei gyűjteményében Báthori Miklóshoz három, Báthori Istvánhoz négy, Báthori Györgyhöz egy levelet találunk. Az utóbbit »frater et amice tamquam filii« czímezi.

A Báthoriak mellett, *Kinizsi Pál* és *Kálmáncsehi Domonkos* fehérvári prépost, majd váradi püspök, királyi személynök folytonosan hálára kötelezték őt jó szolgálataikkal; viszont ő is figyelmet és gyöngédséget tanúsított irányukban. *Farkas Bálint* váradi, *Geréb László* erdélyi, *Thúz Osvát* zágrábi püspökök, *Bocskai Miklós* mislyei prépost, *Korotnai János* alnédor, *Bajoni István* és *Csapi János* előkelő köznemesek, állandón barátaihoz és híveihez tartoztak. Jó indulatukat meleg hangon írt levelekkel megőrizni és ápolni igyekezett.

Azon előkelő idegenek soraiban, a kik a magyar királyi udvarnál megfordultak, többek barátságával dicsekedett. Évek múltával is fölkeresték tiszteletök és szeretetök nyilatkozataival.¹⁾

II. Ulászló király állandóan jóakaratot és bizalmat tanúsított az érsek iránt. Minden alkalommal meleg elismeréssel szól jó szolgálatairól és áldozatkészségéről. Fölkarolja érdekeit, támogatja jogai érvényesítésében, teljesíti kívánatait. Fontos ügyek tárgyalásakor tanácsát kéri ki.²⁾ Időnként meg-

¹⁾ Így, például, Péter érsek 1495-ben »Magnifico Domino Georgio de Stam, Domino in Czossen, amico et *tanquam patri charissimo*« írja: »Literae Magnif. Vestrae iterato post longum temporis intervallum a nobis visae, gratissimae fuerunt nobis, et eo gratiores, quod saltem vestris aliquando, licet rarissime, datur frai literis, quando quidem vestra personali praesentia, vestro colloquio, vestra etiam jucundissima consuetudine, invidia fortunae, tanta nos locorum intercapedine distinctos, frui non licet. Optaremus et nos non minori desiderio quam proprie vos scribitis de nobis, non videre solum et alloqui, sed si fortunae faveret prosperitas, perpetue cum illa commanere. . . .« (265. l.) És 1497. február 4-én egy császári tanácsoshoz így ír: »Erubescantiam nobis non parvam commoverunt munera tuae Magnificentiae, iam secundario per regios nuncios ad nos missa, cum literis tuis ad nos scriptis, quibus videbatur . . . quasi oblivioni apud nos datam vestrae fraternitatis memoriam quodammodo exprobrare. . . .« (256. l.) Hasonló benső viszonyban állott Schellenberg cseh cancellárhoz, Mezericzki János morvaországi kapitányhoz, egy csehországi tanácsoshoz és a boroszlói püspökhöz.

²⁾ A király különösen 1492. július 6-ikán a pápához írt levelében és 1494-ik évi okleveleiben magasztalja Péter érseket. (20., 23., 39., 211. ll.) — Az érsekhez intézett királyi meghívásokról az érsek két levele szól. (52., 138. ll.)

látogatja őt, és szívesen mulat heteken át az érsekség kastélyaiban. ¹⁾

Váradi Péter élete utolsó esztendejében is, érseki székhelyén vendégül fogadta a királyt, a mely alkalommal egész Európa figyelme *Bács* felé irányult.

A velencei köztársaság moreai birtokaiban és Dalmátiában is, az ozmanok által fenyegetve, az 1500-ik esztendő elején a pápával, a spanyol és francia uralkodókkal szövetséget kötött, a török ellen nagy hadjárat indítása végett. Magyarországot is csatlakozásra hívta föl. Az 1500. tavaszán tartott országgyűlés a háborúban való részvételt határozta el. Ekkor megindultak a velencei követekkel a tárgyalások, a melyeket Ulászló nevében négy királyi biztos vezetett; a *kalocsai érsek* is köztök volt. ²⁾

A király július 27-én rendeletet bocsátott ki, a melyben az ország rendeit fölhívta, hogy Szent-Mihály napjára hadaikkal *Bács*on jelenjenek meg, a honnan személyesen fogja őket a törökök ellen vezetni. ³⁾

A király, 500 lovas élén, főpapok — köztök a prímás — és főurak kíséretében, octóber 9-én indult *Bács*sra, a hol a velencei követek Guistiniani Sebestyén és Soranzo Viktor szintén megjelentek. A Budán megkezdett tárgyalások itt folytatvatván, a szövetség megkötésére vezettek; Velence a hadi költségekre százezer arany évenkénti segítséget biztosított Magyarországnak.

Ezalatt a főrendek és vármegyék banderiumai is gyűlekeztek. November 9-ikén, a király tíz vagy tizenkétezer lovas fölött tartott szemlét a *bácsi* táborban.

De a vármegyék túlnyomó többsége nem felelt meg a királyi parancsnak. Ezen körülmény és a nyugati hatalmak által ígért segédhadak elmaradása miatt, a hadjárat nem jött létre. A király november végén visszatért Budára. ⁴⁾

¹⁾ 1494. decemberben *Bács*on, 1495. januárban Zátán, 1495. november és decemberben, 1496. január elején *Bács*on, 1500. őszén *Bács*on tartózkodik a király.

²⁾ Guistiniani Sebestyén velencei követ 1505. május 25—26-iki jelentései, Marino Sanudo világkrónikájában. Történelmi Tár. XIV. 115. l.

³⁾ Kovachich, Vestigia Comitiorum. 437. l.

⁴⁾ Guistiniani velencei követ 1500. november 10., 15., 16-kán

Ezen tanácskozásokban és készülétekben Péter érsek bizonyára lelkesedéssel vett részt. Élete alkonyára fényt árasztthatott az a gondolat, hogy a magyar korona elvesztett melléktartományai visszaszerzésének, a rabigában sínlő Byzancz fölszabadításának nagy vállalata az ő érseki székhelyéről indul ki.

Újabb csalódás várakozott rá. És ez az utolsó. A király visszavonulását, a sereg fölbomlását nem soká élte túl. Halála napját nem ismerjük; csak annyit tudunk, hogy az 1501-ik év június havában az érsekség üresedésben volt.

Tetemeit kétségkívül Bácsón a székesegyházban helyezték örök nyugalomra. A sír, a székesegyház, a város elpusztult. Néhány évtized múltával az az ellenség dulta föl, a kinek leküzdése foglalkoztatta a főpap végső napjait.

De míg a helyet sem jelölhetjük meg, a hol porai pihennek, és építkezéseinek alig maradtak fönn nyomai: *íratai*, négy század lefolyása után, el nem halványuló fényben tüntetik föl nemes alakját és fenkölt szellemét; megvilágítják a viszontagságteljes életpálya azon ritkán jelentkező fordulatát: a mint lelkének a szerencse kedvezései között elvesztett egyensúlyát a megpróbáltatás napjaiban visszanyeri; a mint végzetes bukás után, az önmegtagadás és áldozatkészség szelleme újból az egyház és a haza javára tett szolgálatok magaslatára emeli.

FRANKÓI VILMOS.

Bácsról küldi jelentéseit. Társa november 14-ikén Bácsón meghalt. Tört. Tár. XIV. 192. és kk. ll.

LŐCSE A BOCSKAY-FÉLE FÖLKELEÉSBN.

A XVII-ik századnak a török uralom, a német befolyás és a lelkiismeret szabadságának elnyomása ellen hazánkban lefolyt küzdelmei közül az elsőben Lőcse nem volt közvetlenül érintve. A német befolyás ellen, tekintve a polgárság német származását, kereskedelmi érdekeinek Németországéival való azonosságát s azt, hogy e város a Habsburg-háznak mindenkor kiváló kegyeltje volt, semmi ellenvetése sem lehetett; de midőn lelkiismeretének szabadságát s vallásának szabad gyakorlását támadták meg, fegyverrel kezében védte azt meg a bölcs és körültekintő polgárság.

Általánosan ismeretesek Bocskay István 1604-iki fölkelésének okai. Csak azon legközelebbi okot érintem, mely Lőcsét is belevonta a közös áramlatba.¹⁾ A sérelmi országgyűlések zajos jelenetei, az 1604-iki önkényes 22-ik t.-cz. az országgyűlésen megajánlott pénz és hadi segély megtagadására ingerelték a rendeket. Belgiojoso Barbiano Jakab gróf, felvidéki főkapitánynak az ellenszegülésről tett jelentését szigorú parancs követte s megkezdődött a protestánsok üldözése.

1604 oct. 8-án érkezett Lőcsére Pethe Márton kalocsai érsek, királyi helytartó Thurzó Kristóf szepesi főispánnal. Az összehívott városi tanácstól, Rudolf királynak egyenes parancsát mutatva elő, követelte, hogy a nagy templomot, a két kolostort, a kórházat, iskolákat, parochiális épületet az összes egyházi vagyonnal együtt adják át neki, izzék el lelkészeiket s térjenek át a római egyház kebelébe. Sokkal mélyebben gyökereztek már ekkor a reformáció eszméi a polgárság kebelében, mintsem hogy azokat parancs szóval ki lehetett volna írtani. A tanács időt kért a meggondolásra. Másnap a tanácskozásra egybegyűlt polgárság Zableri Péter lelkésze által tartott, az ágostai vallásban való megmaradásra buzdító szónoklatnak hatása alatt eltávolítván

¹⁾ Forrásul szolgálnak: Hain G. krónikája, továbbá: a városi levéltár eredeti jegyzőkönyvei és az ugyanott regisztrált, Bocskay korára vonatkozó eredeti levelek.

köréből az engedelmességre hajlandókat, esküt tett arra, hogy az ágostai hitvallásban állhatatosan megmaradva, kész vérét és életét áldozni vallásának védelmére. A polgárság küldöttsége erre kijelenté az érsek előtt, miszerint ő felsége irányában mindig és mindenben megtartják a tartozó engedelmességet, készek vagyonukat és vérüket föláldozni érdekében; de a vallás ügyében kiadott ama rendetetének legkevésbé sem hajlandók magukat alá vetni.

A válasz által felingerelt érsek erőszakos rendszabályokhoz akart nyúlni. Királyi helytartói állására s teljhatalmára hivatkozva, háromszor egymás után szólította föl engedelmességre a bírót, midőn mindannyiszor tagadó választ nyert, feljegyeztetni rendelte a bírót és a küldöttség tagjainak neveit. Hiába tiltakozott Riemer Orbán bíró az önkényes eljárásból eredhető következmények ellen, az érsek az egész küldöttséget letartóztatta. Fél napi várakozás után az előjáróban megsértett polgárság fölfegyverkezve támadt az érsek szállására. Ez kisőrével együtt elrejtőzött, míg a bíró erélyes közbelépése lecsillapította az izgatottságot, melynek az érsek áldozatává lett volna annál is inkább, minthogy egyik szolgálója a védelem közben megölte Sturm Zsigmond tekintélyes polgárt, mi az elkeseredést még inkább növelte. Az első vihar lecsillapultával a kir. helytartó és kísérete kivonult a városból.

Másnap — vasárnap volt — az érsek visszatért. Bezáratva a templomokat, nem engedett istenitiszteletet tartani, így reméllette a polgárságot vallásának elhagyására bírni.

Oct. 10-én ismét összehívatta a polgárságot. A gyűlésbe egy praelatust, több papot és Kramer Jakab postamestert küldötte meghatalmazottakul. Belátta, hogy erőszakkal nem boldogulhat, előadatta tehát, miszerint határozott útasításokat kapott arra nézve, minő eljárást kövessen, ha további ellenállást tapasztalna. Ő azonban jóakaró kegyes ura akar lenni a városnak, ha az hódol ő felsége parancsainak. Az elkeseredés kítűnik az adott válaszból. A tanács isten és emberek előtt felelőssé tette az érseket a netalán alkalmazandó kényszerrendszabályok következtében keletkezhető zavarokért, kijelentette, hogy inkább akarnak hívek maradni istenhez, »mint az ördöghöz és követőihez« s állhatatosan megmaradnak az ágostai hitvallásban. A következményekért minden felelősséget elhárítva magukról, protestálnak bármily erőszakoskodás ellen.

Az érsek értesülvén az erélyes válaszról, mitsem végezve hagyta el Lőcsét.

A kassai és lőcsei eset nagy ingerültséget keltett Felső-Magyarországon. Az öt sz. kir. város képviselői oct. 16-án Eperjesen tartott gyűlésükből nyilatkozatot bocsátottak ki, mely szerint: amennyiben ő felsége az öt sz. kir. várost illetőleg éppen oly kevésé

tartja meg azt, mit ígért és esküvel fogadott, mint az egész országot illetőleg; ők istent híva oltalmuk és segítségükre, állhatatosan meg akarnak maradni az ágostai hitvallásban. Isten és emberek előtt ellentmondanak kiváltságaik és szabadalmaik ellen intézett minden támadásnak.

Időközben (oct. 15-én) Bocskay Álmosdnál szétverte Pecz tábornok hadát s Belgiojosot megszalasztotta. A visszavonuló vezér hasztalan keresett menedéket Kassán majd Eperjesen, mindenütt zárt kapukra talált. Végre Thurzó Kristófhöz futott a szépesi várba.

Lippay Balázs hajdúí Kassán és Eperjesen tárt kapukkal fogadtattak, így az egész északkeleti felső-vidéken egyedül Lőcse volt azon hely, melybe a királyi hadak reményöket vethették s melyből sikeresen intézhették volna az ellenállást.

A XVII. században méltán tekinthető Lőcse Felső-Magyarország hadászatiilag egyik legfontosabb pontjának. Mellőzve erődítésének részletes leírását, megemlítem, hogy ezen században több ostromot állott ki sikeresen. Még 1710-ben is három hónapig volt képes kiállni Loeffelholz tábornok szakadatlan ostromát. Táborig és fali ágyúkkal s hadi szerekkel bőven ellátva, harci gyakorlatokhoz szoktatott polgárőrségén kívül 2—300 zsoldost tartva — minthogy a környék szépesi városai a lengyel királyt uralván, semleges területet képeztek — Lőcse volt az Abauj és Sáros felől Liptóba és viszont vezető út őre.

A város gazdagsága nem kevésbé volt kecsegtető tulajdonsága Lőcsének, mely taxa fejében 3—9000 frtnyi összeget fizetett a királynak és saját költségén minden háborúban 2—300 emberből álló sereget tartott a királyi táborban.

Lőcse birtokának erkölcsi hatása azonban az anyagi előnyöknél is többet ért. Midőn 1603. szeptemberben tűzvész következtében sok kárt szenvedett a város, Pethe Márton győri püspök cancellár Rudolf királyhoz küldött levelében írja: »Contigit hoc Augustissime Imperator civitati Leutschoviensis, quae aedificiis venusta, loco amoena, hominibus referta, moeniis et propugnaculis bene munita, antiquitate excellens, fidelitate conspicua, *totius Scopusii faciem referens*« etc. Ezen hivatalos nyilatkozat feltűn-teti, mily fontosságot tulajdonított Lőcsének a királyi kormány. Szepes és a szomszéd vármegyék szintén érezték azt. Így 1604 nov. 4-én Liptó megye nemességének gyűlése kérdést intéz a városhoz, minő állást fog az a mozgalommal szemben elfoglalni, a nemesség egy tagját küldik oda, hogy az eseményekről, melyekről Lőcse mindig gyorsan szokott értesülni, tudósítsa a megyét. Nov. 5-én Horváth László Szepes-megye alispánja egyenesen azon kérdés-sel fordul a tanácshoz: adna az neki tanácsot, melyik félhez álljon.

Aki megnyerte Lőcsét, megnyerte az egész Szepességet, így természetesnek találandjuk, hogy a küzdő felek mindenike minden áron bírni akarta a várost.

Belgiojoso már oct. 30-án a szepesi várban kelt levelében kérdést intéz Lőcséhez, nem akar-e a hitszegő Bocskay ellen való védelmére katonaságot fogadni falai közé? A visszaútasított tábornok következő napon kelt levelében hiába hivatkozott a lőcseiek ősi német becsületességére, a polgárság csak féltékenyen őrzött vallása szabadságának megtámadóját látta benne s Belgiojoso csak arra szorítkozhatott, hogy a visszaútasításából eredhető következményekért elhárítva magától a felelősséget, óva inté a várost Bocskaytól.

Nov. 2-án érkezett meg Lőcsére Lippay Balázs és Német Balázs hajdúkapitányoknak Kassán oct. 31-én kelt kiáltványa, melyben a várost Bocskay által az ágostai vallás védelmére indított »szent háborúban« való részvételre hívják föl. A circumspectus tanács válasz nélkül hagyta ezt s várakozó állást foglalt. Belgiojoso erősen biztatta a szileziai hercegtől és a császártól érkezendő segélylyel. Ez elmaradt. A hajdúk a szepesi káptalan kizsákmányolása után az egész megyét kezdték elárasztani és Lőcse — megalkudott a körülményekkel. Lippay és Német november 9-én kiadott oklevelükben esküvel erősíték ígéretöket, hogy a város kulcsait és őrségét meghagyják a hatóság kezében, a polgárságnak életét és vagyonát védeni fogják katonáiktól, — Riemer Orbán bíró és követársai a város nevében már az előző napon hűséget esküdván Bocskay pártjának.

Az alkú értelmében Dezsőffy Jánosnak 20 lovassal kellett a városba mennie, átvenni annak hódolatát. Estve a Dezsőffy befogadására nyitva tartott kapun 20 helyett 300 emberből, hajdúk-, törökök- és tatárokból álló sereg nyomult a meglepett városba. A tanács ez ellen azonnal óvást tett Lippaynál és Bocskaynál. Mielőtt azonban ezektől megérkezett a táborba visszatérést elrendelő és a zsarolást eltiltó parancs, egy 180 főnyi új hajdú csoport követelt bebocsáttatást. A tanács megtagadta ezen követelést, de a bentlevők boszújától félve, kiadott négy nagy ágyút löszerekkel és Wasserburg János, Seltenreich Sebestyén, Path János puskaművesekkel. A falak közt levő katonaság házmotozást tartott, összeszedte a német katonáknak esetleg a polgároknál talált holmiját s arra — mint a krónika írja — »Kuttyavettőt« (talán kótya-vetyét?) tartott.

Bocskay és Lippay fejvesztés terhe alatt tiltották el a kártevést s parancsolták a táborba való visszatérést. A katonaság kivonult, de a megsértett polgárság okúlva a példán, ezentúl ovatossabb volt. A fejedelem és vezérek ismételt rendeleteire ellátta a

szepesi várat ostromló fölkelő hadakat élelemmel s a négy ágyún fölül 30 mázsa lőport és 40 lovat is szolgáltatott a város; azonban Thurzó Kristófhöz intézett levelében előadta a tanács, hogy csak a kényszerűségnek engedve hódolt meg Lippay előtt. Thurzó, kinek jószágait szintén megsarczolta az ellenség, írja: »nem csodálom, ha kegyelmetek is valamit nem örömet cselekedtet legyen az ellenség kívánságára és parancsolatjára.« Biztosítja Lőcsét, hogy Belgiojosoval együtt közben fog járni ő felségénél a város érdekében. Ettől fogva annál kevesebb biztonsággal számíthatott Lőcsére Bocskay pártja, minthogy nov. 14-én, Básta tábornok közeledésének hírére, a hajdúk gyorsan megfutottak a szepesi vár alól, zsákmányul hagyva a város ágyúit, melyeket Thurzó másnap fölvonatott várába.

Básta Esztergomtól gyorsan közeledett a felvidékre. Osgyánnál szétverte Német hajdúit. Lőcse biztosítandó magát a királyi hadak támadása ellen, Kolonits Siegfried ezredes meghitt emberének: Triebel Gáspárnak közbenjárását kérte. Ez dec. 3-án a tiszolci táborból fölszólítja a hatóságot, hogy küldje követeit Kolonitshoz, kivel azok Murányban vagy a Szepesség felé haladtában találkozhatnak s megígért közbenjárása által megengesztelhetik Bástát.

Básta, miután értesült a hajdúknak elvonulásáról Szepesvár alól, edelényi győzelmes csatája után Szendrőt bevéve, Kassa ostromlására indult. Innen Bocskay elől visszavonulva, dec. 6-án Eperjes felé indítja táborát. A fejedelem gönczi táborában dec. 4-én kelt levelében élénken ecsetelve Básta esküi megbízhatlanságának példái gyanánt a meghódolt erdélyi városok szomorú sorsát; óva inti a várost az elpártolástól. Ezzel egyidejűleg írtak Lőcsére Sennyey Miklós, a kassai őrség kapitánya és Nagy Albert. Levelök élénk világot vet Básta seregének helyzetére s arra, mint vélekedett Lőcséről a fejedelem pártja. Írják, hogy se Bástát, se népét ne bocsássák a városba; mert »ő neki csak annyi lövő szerszáma sincsen, kivel csak egy kastélyt is tudna megvenni.« nem hogy olyan erős várost, mint Lőcse, és a fejedelem »minden hadaival, budai, egri és temesvári basákkal, sőt az tatár chánnak fiával is mindjárt ma indult Gönczről« Lőcsét megsegíteni.

Eperjes nem fogadta be Bástát, hanem tanácskozássra hívta meg Lőcsét, Szebent és Bártfát. A négy sz. kir. város ellátározta szerződésre lépni Bástával, ki a városok jogainak, kiváltságainak és vallása szabadságának tiszteletben tartását esküvel fogadta. Rudolf királyhoz a szerződés megerősítése és bocsánatkérés végett követség indult Prágába, hova az, Básta salvus conductusával ellátva, szerencsésen eljutott. Lőcse Clementis Mihály jegyzőt küldötte. Ezen kívül Kramer Jakab postamester Mátyás

főherceghez Bécsbe, Zeiner Pál polgár pedig Sziléziába ment segélyt szorgalmazni.

Rudolf 1605 január 25-én írja Lőcsének, hogy a január 6-ára Pozsonyba összehívott országgyűlést a megjelent rendek csekély száma miatt nem lehetett megtartani. Csak maradjon hozzá hű a város és várja be további kegyelmes elhatározását. — Ez azonban nagyon későn következett be és akkor sem volt benne köszönet.

A prágai királyi udvar viszonyait igen találóan jellemzi Clementis Mihály febr. 9-én kelt levelében. E szerint a városok követei a cseh tanácsosok részéről tett szép ígéretekben bővelkedtek, de a végleges elhatározást napról-napra halasztották, mi az udvarnál a legfontosabb ügyekben is szokásossá vált. Belgiojoso az udvarnál időzött ekkor. Magát tisztázandó, a magyarországi műzgalmakért mindenkit vádolt, így a sz. kir. városokat is. Clementis inti ugyan Lőcsét, maradjon állandóan a király pártján s engedelmeskedjék Básta rendeleteinek; de nem titkolhatja el aggodalmát, hogy még sokáig kellend Prágában időznie s utóljára is eredmény nélkül fog visszatérni.

Mártius 12-én végre kapott a követség egy királyi leíratot. Ebben elő van adva, hogy ő felsége örömet *meghallgatta volna* a városok követeinek ügyét, panaszaikat el is *intézte volna*; de a magyarországi ellenségeskedések és zavarok miatt *nem foglalkozhat magánjellegű sérelmekkel* s azokról még előbb biztos, kimerítő értesülést akar szerezni. Ha azonban a négy sz. kir. városnak különös sérelmei lennének, azokat írásba foglalva nyújtsák be a főlégnek, de előbb indokolják: miért nem akarta befogadni Eperjes Básta tábornokot, Magyarország királyi helytartóját, mielőtt ez a városok föltételeit elfogadta és esküvel erősítette? — Ha erről értesült, ő felsége tudatni fogja a követekkel legkegyelmesebb elhatározását. Azok 18-án részletesen kifejtették Eperjes magatartásának okait. A királyi határozat késett. Clementis ápril végén hazajöve, azon ígéreten kívül, hogy Rudolf mindenestre fog gondolkodni Lőcse oltalmáról, mitsem hozott. Épen ily eredménytelenül járt a másik két követ. Mátyás főherceg reményt sem nyújthatott arra, hogy augusztus vagy szeptember előtt jöhetnének segélyül német hadak.

Míg Lőcse követi Rudolfal alkudoztak, a hajdúk áprilisban ismét megszállották a Szepességet. Lőcsének segélyt sürgető küldöttét Básta röviden azzal bocsátá el, hogy védje meg magát a város, amint azt legjobban teheti, csak maradjon állandó a király iránti hűségben. Daczára ezen, a segélyre való minden kilátást elzáró válasznak, szilárdul el volt a polgárság határozva szakítani Bocskayval. Jellemzi a lakosok érzelmeit Náprági Deme-

ter választott erdélyi püspök ápril 12-én a lőcsei tanácshoz írt levelének következő részlete: »Mink kegyelmeket igen comendaltuk oda föl, mint siránkozott kegyelmek közönségesen az mi onnét kegyelmektől való eljövételünken; és csak maradtunk volna, ott kész lett volna kegyelmek mindent érettünk szenvedni.« Ezen állítást igazolja a tanúsított magatartás.

Sennyey Miklós, ekkor már Bocskay főkapitánya, már 15-én elküldte Palocsáról Dezsőffy Jánost Lőcse fölkérésére. 18-án maga is megjelent 4000 hajdúval s azonnal határozott választ követelt. A polgárság azonban a bíró ellenzése daczára is három napon át halasztotta a választ, midőn végre kinyilatkoztatá, miszerint hű akar maradni a királyhoz és csak akkor hajlandó Bocskayhoz állani, ha ez előbb kezére kerítette egész Magyarországot. A magyar hadaknak megengedik, hogy a város mellett vezető úton hántalom nélkül vonúljanak át. — Ezen válasz után megszűntek a tárgyalások. KramerSebestyén bíró, Hirscher Dániel, Schowentz Mátyás, Meylandt Pongrátz és Czack Péter polgárokkal visszatért a városba a kapun kívül levő felső korcsmából, hol az alkudozás folyt. A hajdúk pedig, miután a városban kezesül volt három tisztjök kibocsáttatott, folyóútván Meylandt Pongrátz majorját, Igló felé távoztak. Időközben — 20-án — egy, polgárok és hajdú tisztekből álló bizottság ment Kassára Bocskayhoz, de ez sem jutott eredményre. Kassáról a város küldötteivel Dezsőffy János és Orlay Miklós jöttek a tárgyalást folytatni. Ezek kívánták, hogy Lőcse tegyen hűségi esküt. Minthogy azonban Clementis még nem érkezett vissza Prágából, a polgárság pedig onnan remélt segílyt, a fejedelem biztosainak kívánságát megtagadták.

Hogy a város teljesen biztosíttassék a megtámadtatás esete, a hatóság négy kapitányságra osztva a polgárságot, meghagyta, hogy mindennap két-két kapitány vonúljon ki csapatával őrségre. A polgárság 12 tizenkettedbe osztatott be, a körfalak tornyai kiosztattak a czéhek között. Május 7-én 200, majd 12-én ismét 100 zsoldost fogadtak föl, ezen utóbbiaknak kapitányává Draveczky Samu szepes-megyei szolgabíróvá választván meg.

A visszaútasított magyar hadak kisebb csapatai gyakran lepték meg ezután a falakon kívül dolgozó lőcseieket, sok kárt okozva azoknak. Draveczky viszont máj. 20-án egy zsákmánnyal megrakodott hajdú-csapatot vert szét, 240 lóvat és hadi készletekkel terhelt három ökrös szekeret hozott a városba. Az óvatos tanács magához váltotta a zsákmányt, hogy azzal Bocskaynak esetleg beszámolhasson. Lenkey Miklós kapitány meg is jelent azért és június 8-án némi alkudozás után ki adta a tanács. Augustus végeig szakadatlan sora következett az apróbb támadásoknak. A város követői hiába sürgettek segílyt Prágában, Bécs-

ben és Sziléziában ígéreteken kívül mitsem hoztak s a magára hagyott város végre megunta a zaklatásokat.

Bocskaynak hadai győzelmesen nyomultak előre egészen Morvaországig. A tiszai felvidék, a dunántúli részek és Erdély meghódoltak a fejedelem előtt, csak Eperjes és Lőcse nem hagyták el Rudolfot.

Sajátságosnak tűnik föl, hogy a vallása gyakorlásában oly nagy mérvben háborgatott város annyi szívóssággal ragaszkodott a királyi kormányhoz s oly hamar felelte a Bocskaynak tett hűségi esküt. Ennek okáról fölvilágosítanak a sáros-megyei nemeseknek június 1-én és szerdahelyi Derzsffy Miklósnak aug. 28-án írt levelei. Az első szemrehányásokat tesz Lőcsének, hogy midőn az vallásában háborgattatva, fölkelésre hívta föl a szomszéd Sáros-megyét, a nemesség nem késett fegyverre kelni s a város mostan »az ország közül kivonja magát.« »Megemlékezhetik azért kegyelmek — írják — hogy mikor az háború ideje előtt kegyelmeknek szabad városokat Barbianus generalis az ecclesiákban és religioban háborgatta volna, az szerint kegyelmeket magatokat is az locumtenens Pethe Márton mint insultálta, kire kegyelmek reá is támadott volt, mely reá való támadásért (ha szinte az német császár alatt maradna kegyelmek is) mind fejenkint az kegyelmek városa nagy büntető veszedelembé esett volna.« Jól tudta az előrelátó polgárság, mi várt reá azon esetben, ha a fölkelés könnyű szerrel elfojtatik. Csakhogy csonkítatlanul megtarthassa régi kiváltságait és szabadalmait, előbbi engedetlenségét jóvá teendő, kész volt a végsőig megtartani a várost a királynak, kinek elődei nagygyá tették azt s kitől ezentúl is reméltették üdvöket. — Derzsffy Miklós Lőcse hatóságának Thurzó Kristófhoz írt két leveléből értesült arról, miért nem akar a város kaput nyitni a hajdúk előtt. Bocskay seregei által okozott károkért a körülményeket és a városnak magatartását okolja s felszólítja azt, hódolna meg a fejedelemnek.

Bármily érzelmek vezérelték is a polgárság ellenállását, Bocskay hadainak győzelmei tarthatlanná tették az eddigi állapotokat. A fejedelem ugyanis elhatározta, mindenáron engedelmességre szorítani Eperjest és Lőcsét. Először az utóbbival akart végezni. Sennyey Miklós aug. 16-án igen barátságos hangon írt levélben tudósítja a várost a fejedelem diadalairól. Kimutatván, hogy sehonnan sem várhat segílyt, még egyszer kéri, küldjön követeket a fejedelemhez, ki atyai jósága által indítatva eddig azért nem büntette meg; minthogy várja »megtérésének ajánlását.« Midőn erre kedvezőtlen választ kapott, 21-én Almáson kelt levelét már így kezdi: »Köszönetem és magam ajánlása után az ti bolondságtok és bizontalan reménységtok után kevánom istentől

békességes és jó állapotban megmaradástokat.« Fogadást tesz, hogy be nem megy Kassára addig, míg tűzzel-vassal meg nem emésztí a várost, ha az ezen utolsó fölszólítására meg nem hódol. Fenyegetését komolyan akarta már ekkor érvényesíteni s azonnal küldött Kassára ágyúkért. A Szikszónál táborozó hét ezernyi janicsár had, a vármegyék csapatai mind parancsot kaptak az indulásra. Szepes-megyének aug. 21-én Váralján tartott gyűlése határozatából Szlavikovszky Lőrincz szolgabíró személyes fölkelésre és a telekkatonaság kiállítására szólította föl a nemességet s 28-án a szepesi hadaknak Jamnik mellett kelle lenniök a táborban.

Rudolf király aug. 26-án küldött Lőcsének egy, szép szavakban gazdag, segélyt ígérő levelet, de minthogy ennek megérkezésekor az ellenség úgyszólván a kapuk előtt állott; Thurzó Kristóf és Theökeöly Sebestyén fölhívására tanácsosabbnak látta a város alkudozásba bocsátkozni Sennyeivel. A Thurzó Kristófhoz írt, fentebb említett levélben már kérdi, mily módon csatlakozhatnék a város a fölkeléshez a nélkül, hogy hűtlenséget követne el? Derzsffynék levele eloszlatta az aggodalmakat és Sennyei salvus conductusának oltalma alatt Eyl Orbán bíró, Clementis Mihály jegyző és még két polgár bizatott meg az alkudozás vezetésével. Az ellenfél részéről id. Berzeviczy János, Székely Boldizsár, Görgey Vilmos és Horváth Kristóf küldettek Lőcsére kezesekül.

Lőcse útasításúl adta követeinek: 1. Törekedjenek arra, hogy az ország és király között való béke helyreállítása céljából minél előbb küldessenek ki biztosok s az ezek között leendő béketárgyalások helyeül Lőcse tűzessék ki. 2. Ha az nem lenne elérhető, jelentsék ki: miszerint a városnak nem lehetett más választása, mint Istenre bízva a következményeket, csatlakozni a fejedelelemhez, ők is egyik részét képezvén az országnak. 3. Mindenesetre oly módozatot találni, a város a hűtlenségi vád alól teljesen tisztázhassa magát.

Sennyei és Thurzó követelték a várostól: 1. Hogy a város az általok megállapított minta szerint tegyen hűségi esküt. 2. A szokásos taxát és a többi királyi jövedelmeket a meghódolás napjától kezdve pontosan szolgáltatassa be. 3. Minthogy az ágyúk fölhozatalának s a katonaság ide vezetésének a város az oka, fizesse meg a seregnek két havi zsoldját. 4. A fejedelem katonái által a városban hagyott posztót és más tárgyakat szabályszerű nyugtatvány mellett adja ki. 5. A nemeseknek és a környékbeli népnek a csatározások közben elvett javait adja ki s ha valami azokból elveszett vagy elromlott, térítse meg. 6. Azoknak, kik még nem állottak a fejedelem hűsége alá, a városban levő javai a fejedelem

további intézkedésig zár alatt tartandók. 7. A város kiváltságai, jogai és birtokai a fejedelem nevében biztosíttatnak.

A város ezekre válaszoló: 1. Kész megújítani a Bocskaynak már egyszer tett hűségi esküt. 2. Tekintve a városnak sok kárát s ebből eredett szorult helyzetét, a folyó évi taxának elengedését kéri. 3. Jóllehet a város pénz-hiánya miatt nem képes a két havi zsoldot kifizetni, mégis rajta lesz, hogy a katonaság lehetőleg kielégíttessék. 4. A katonaság által a múlt évben itt hagyott posztó Básta György parancsára visszaadatott tulajdonosainak. 5. Az ötödik pontot megtartja a város. 6. Minthogy a német katonák által itt hagyott tárgyak Dezsőffy János és Bökényi András által már a múlt évben elvitettek, nem hiszik, hogy még lehetne valamit azokból találni. 7. A hetedik ponthoz megegyezését adja a várost. Sennyey és Thurzó erre kinyilatkoztatták, hogy amennyiben az általok előterjesztett minta szerint tették le az esküt az ország főurai és a sz. kir. városok, az itten is megtartandó. A taxa elengedésére nincsenek följogosítva, de a fejedelemnél való közbenjárást megígérik. A katonaság részére 2000 frtot fizessen le a város, nehogy az boszút álljon a városon.

A polgárság elfogadta ezen pontokat s részéről következőket kötötte ki a capitulatio föltételül: 1. A város tartassék megvallása szabad gyakorlásában, kiváltságai és szabadalmaiban. 2. Adassanak vissza Liszván, Erdő-Bényén és Hétzen elfoglalt szőlői és más birtokai. 3. A katonaságot ne bocsássák a városba s ez a szükségesen kívül ne terheltelessék őrséggel. 4. Ne követeljenek tőle a várak ostromához ágyúkat és löport, mint az a szepesi vár ostrománál történt. 5. Ha esetleg hűtlenségi vétekekkel vádolná ő császári fölsége, fejedelem és a rendek pártfogásukba veszik és a vád alól tisztázzák a várost. 6. A fejedelem és a rendek a kötendő béke alkalmával támogatassák a várost, hogy az Básta Györgynél és Kolonits Siegfriednél levő követeléseikhez juthasson. 7. A városnak elbocsátott zsoldosai sem életük, sem vagyonukban ne károsíttassanak meg.

A fejedelem biztosai elfogadták ezen föltételeket. A város letette a hűségi esküt s augusztus 30-án írásban biztosíttatott a föltételek megtartásáról. A további részleteket megállapítani Berzeviczy András, Horváth László, Péchy Pál és Békésy Márton küldettek Lőcsére. A szerződést Bocskay október 24-én Sárospatakon kelt oklevelével véglegesen megerősítette.

Ezek után egész a bécsi békéig nem háborgatta a várost ellenséges sereg, de az ország egyéb részeit dúló háború tőle is nagy áldozatokat követelt.

Bocskay a capitulatio után azonnal megtett minden intézkedést, hogy a város királyi jövedelmei pontosan folyjanak be kincs-

tárába. Ruttkay Istvánt küldötte Lőcsére harminczadosúl. A polgárság úgy viselte magát, hogy a király előtt alkalmilag bebizonyíthassa, miszerint meghódolása kényszerített volt. A fejedelemnek több rendeletet kellett küldenie, míg az új harminczadost elfogadták, Bocskaynak zászlóját kitűzni s a harminczad és adók behajtását megengedték.

December 30-án 6000 frtnyi taxát róttak a városra, mely azonban 1606 jan. 21-én kegyelemképen 5000 frtra szállíttatott le. De a kegyelmi tényt újabb áldozatok követelése követte s Kassa, Lőcse, Szeben és Bártfa városok már február 4-én tartott közös gyűlésükből kérték a fejedelmet: engedje el a reájok rótt taxát s mentse föl őket az általuk a fejedelmi táborban tartott 400 gyalognak fizetésétől.

Lőcsének hátralékban maradt tartozása szeptember 4-én már 13,640 frt és 80 denárt tett. Bocskay Feltóthy Jánost küldötte annak behajtására. Midőn ennek küldetése s a katonai végrehajtással való fenyegetődzés eredménytelen volt, a Kassára követségbe küldött lőcsei jegyzőt elfogatta a fejedelem s addig nem akarta elereszteni, míg az egész hátralék törlesztve nincsen. A jegyző, a fejedelem tilalma ellenére, haza ment s a követen elkövetett sérelem elkeseredett hangú levelezésre szolgáltatott okot Lőcse hatósága és Eörwendy Pál kincstárnok között. Eörwendy a városnak a Hegyalján termett összes borait lefoglalta a tartozás fejében, de daczára ennek, csak igen csekély összeget törlesztett a város, Bocskay november végén elengedett 5000 frtot s december 1-én még mindig 5640 magyar forintra ment követelése.

Az 1606-ik évi május havában Kassán tartott gyűlés elhatározta, hogy a magyar kereskedők Németországba fizetendő tartozásai összeíratván, a hadjárat költségeinek fizetésére foglaltassanak le. Békéssy Márton május 12-én eskü alatt hallgatta ki a lőcsei kereskedőket. Hirscher Márton 2000, Miller György 70, Dávid gyógyszerész 80, Ficker Mihály 30 frttal Bécsbe, ez utolsó 10 frttal Sziléziába tartozván, köteleztettek ezen összegeket az említett célra fizetni le.

A rendes és rendkívüli adóknál is súlyosabban nehezedtek Lőcsére a hadi terhek. A capitulationál reá rótt 2000 frtot le kellett fizetnie. A capitulatio 4-ik pontja értelmében ágyúkat és löport nem lett volna szabad követelni a várostól s mégis már 1605 szeptember 4-én Bornemissza Miklós és Sennyey Miklós 200 gyalogot, 10 tonna löport és két pattantyúst rendeltek Nagysárosra küldeni. Kramer Jakab, a Bécsbe követségbe járt lőcsei postamester, szeptember 3-án biztató ígéretekkel bőven ellátva

tért vissza s ezekben bízva a város, legkevésbé sem sietett teljesíteni az említett követelést. Lőcse ennek következtében azon, nem épen alaptalan gyanúba jutott, mintha ismét el akarna pártolni, miért Thurzó Kristóf több levelében tesz szemrehányást annak állhatatlanságáért. — Sennyey is neszét vette a dolognak és írja: »Úgy vettem az mi kegyelmes urunk híveitől, hogy kegyelmek az ő fölsége hűségét nem szívvél viseli, hanem csak színnel és kegyelmek hitivel és szavával úgy akar játszani, mint az gyermekek az golyóbissal. Azért Isten előtt oka ne legyek az ti veszedelmeknek ha az mi kegyelmes urunktól és országunktól el akartok szakadni, hát vegyétek hátatokra Lőcsét és vigyétek Németországba, mert nem engedte Isten azt tinektek, hogy Magyarországból Németországot csináljatok« stb. Tűzzel-vassal fenyegetve a várost, megparancsolja, hogy azonnal küldjön ágyúk alá 60 lovat, löpor és golyó alá 6 szekeret 6—6 jól fölszerszámozott lóval, a harminczados zászlóját engedje kitűzni és zsoldos őrségét azonnal bocsássa el.

Octóber 15-én Bocskay a szerencsi gyűlés határozata értelmében egy társzekeret 6 lóval Patakra rendelt küldeni s mindjárt másnap jött a parancsolat, hogy Sennyeynek rendeletére a város annyi ökröt, lovat és szekeret küldjön, amennyit és a hová azt ő parancsolni fogja. Ennek alapján Sennyei 17-én egy társzekeret 6 lóval, egy másikat szintén 6 lóval löpor és golyók alá és az ágyúk vontatására 16 ökröt rendel Kassára küldeni. Hasztalanul küldötte a város Bocskayhoz Eyl Orbán bírót, a követelésnek eleget kellett tennie.

Lőcse meghódolása után a fejedelem nagy erővel szállotta meg Eperjest. Minthogy azonban nem sokára nagy szükség volt seregeire az északnyugati megyékben, nehogy Eperjes német őrsége kirohanásai által árthasson ügyének, a városnak ostromzár alatt tartásával Bornemissza Miklós főkapitányt bízta meg s a négy sz. kir. várost rendeletileg útasította az iránta való engedelmességre. A főkapitány parancsára Lőcsének octóber 21-én 100 jó puskás gyalogot kellett volna Eperjes ellen küldenie. Eleinte szabadkozott s későbbnek nyilatkozott készpénzt fizetni, de az ismételt parancsnak engedve, kiállított 50 gyalogot s ennek november és december havi zsoldjára fizetett 410 frtot. Az 1605. aprilisban Szerencsen tartott gyűlés 500 zsoldosnak eltartási költségét róta a felvidéki sz. kir. városokra. Lőcsére ezen számból 120 esett. Káthay, Bocskaynak cancellárja, a 120 zsoldos egy év eltartási költsége fejében 1605 jan. 16-án 5740 magyar forintot és 60 denárt követel. A város egyik birtokának elzálogosítása által beszerzett és lefizetett a kincstárba 5000 forintot.

A többinek elengedéseért folyamodott Bocskayhoz, de folyamodványának hátára röviden ezt írták: »Ami a restantiát illeti, ő felsége eleget engedett, solvant quod debent« s fizetni kellett.

A bécsi béke megszabadította a hadi terhektől Lőcsét, melynek ezután legsürgősebb gondja volt biztosítani Rudolf királyt állandó hűségéről és bocsánatot kérni a kénytelen elpártolásért.

DEMKÓ KÁLMÁN.

II. APAFI MIHÁLYNÉ, BETHLEN KATA HAGYATÉKA.

HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

II. Fogaras vára ingóságai leltára.

E vár leltározása márt. 17-én történt, meg van jegyezve, hogy 1714-ben a fejedelem halálakor is volt leltározás. A mostani I—XV. pont alá van foglalva: I. rézneműek, II. fürdőhöz valók, III. czin edények, IV. vasneműek, V. fegyverek, VI. nyergek, VII. ágyak, VIII. fancműek, IX. üvegneműek, X. szőnyegek, XI. zencszerek, XII. képek, XIII. festékek, XIV. ásványok, XV. különfélék.

I. Rézneműek.

a) Egy kis harang, melynek kivülete felső felére be volt öntve: GLORIA DEO IN EXCELSIS. 20 font súlyu.

b) Egy másik kivületére ez volt beöntve: MICHAEL APAFI. D. G. P. T. anno 1691. 5 font súlyu.

c) Egy 140 fontos mozsár.

d) Egy másik nem ép mozsár, felső szélén: MICHAEL APAFI secundus; alján: JOHANNES MOMER me fudit; 23 font súlyu.

e) Egy kisebb színtén nem ép mozsár, melynek kivülete közepére góth és latin írás volt beöntve. [Az összeírók nem jegyezték meg, mi?] felső szélére egy keresztre feszített kis Krisztus-kép öntve; súlya 30 font.

f) Másik mozsár, melynek két füle halformájú volt; 16 font súlyu.

g) Egy kisebb nem ép mozsárba be volt öntve egyik oldalán 1677. a másakra: A. B. [*Anna Bornemisza*] 10 font súlyu.

h) Egy másikon egy oldalról: 1683. másikon A. B. 15 font súlyu.

i) Hasonló kisebb mozsár, 3 font súlyu.

k) Egy gyerekeknek való nagyobb ágyú, rajta két delfin beöntve, két kis réz készülékkel.

l) Különböző mérlegek.

m) Tatár dob betörve, n) Használhatlan házi apróságok.

II. Fürdőhöz valók.

Nagy fürdő kád, két réz fogantyúval s vasalással, 115 font, becsára 69 r. frt.

Hűsítő [*Refrigeratorium*], hosszudak alakra készítve, két fogantyúval s két abronccsal, 97 font, becsára 56 r. frt 20 kr.

Más négy kisebb-nagyobb hűtő, egyik a közepén színes viráglevelekkel díszítve, vászon fallal.

Szappanozó, vasabronccsal, nagy vas fűtő üst 15 darab, kisebb 12.

Három különböző nagyságú fedeles vasas láda. Lombik fedelestől. Különböző vas fazekok, palaczkok, réz ivó edény, vas fülű tálak, tányérok, nagy és kis gyertyatartók, lámpa, rézzel cifrázott fedelű, mérő bot vörös bőrrel félig bevonva, magyar dobok a szükséges vasalással.

III. Czin edények.

Palaczk, fedővel és tokkal 52 font súlyu, becsára 31 r. ft. Más kisebb hasonló. Háromszögű palaczk fedővel, első minőségű tálak, tányérok, olcsóbb tálak s tányérok.

Ólomból készült kettős farku syren, mely a vizet 17 csőven okádja ki.

IV. Vasnemek.

Kivülről festett, képekkel cifrázott láda, fedelét belől csiszolt acél díszítések borítják, 12 kettős rejteke van, egy kulccsal nyílik, becsára 120 r. frt.

Üvegesnek való szerszám csiszolt acélból, gombkötő szerszám, tábori ágy, magas virágos tűz elé való tábla, széntartó tányérok, ágyukerek, rostélyok, ablakrácszatok, serpenyők, vas karók, 81 fontot nyomó láncz, fáklyának való serpenyő.

V. Fegyverek.

Platina agyú és irányzójú puska, régi, virágos, köznyelven *Pulhák*; másik hasonló fakészületű virágos, köznyelven *Tersényi* puska [*Tessin*]; kisebb fakészületű, köznyelven *Stutzer*, ormózata csonttal cifrázott platina.

Egy pár pisztoly fakészülettel, régi platina agygyal, csont és arany cifrázattal, ezüst pontcsekákkal díszítve. Más pár pisztoly fakészülettel, német platina agygyal.

Violaszín bársonnyal bevont puzdra, felül arany és ezüst cifrázatokkal és skófiummal s huszonöt beleégetett nyilveszővel díszítve, kis lánczocskával és két gombbal, karmasiu tokban.

Egy nyíltok, violaszín bársonnyal bevonva, felső felén arany és ezüst cifrázatokkal, skófiumból készítve, egy gombbal. Másik, melynek szövetét beleszőtt ezüst arany virágok díszítik, színes skófiummal kivartott s a növekedő holdat ábrázolólag.

Megint más puzdra, miniumsínű posztóból, felső felén arany és ezüst virágokkal és skófiummal díszítve, a növekedő holdat ábrázolva. A nyíl tokja is miniumsínű posztóból arany ezüst virágokkal és skófiummal díszítve, a növekedő holdat ábrázolólag, a mi egy gombban végződik.

Egy nyíl, tokja hasonlóan díszítve és kivarrva, a növekedő holdat ábrázolólag.

Az elébbi puzdrákhoz tartozó harczi nyíl.

Kerek aczel paizs, közepén kidomborodva, beledgetett virágokkal díszítve s karmasínnal bevonva.

Háromszögű hármás aczel mellvért, köröskörül és az ujjakon kis lánczokön függő pitykéekkel, miniumsínű szegélylyel.

Oldalvédő pánczélas, elől sisakkal.

Pánczél, vagy rézlánczocsakából álló ing, a nyakravaló hajtható, különböző ragyogó kövecskékkel díszítve; melléről a nap visszatündöklök, közepén kis réz lánczocska, három kövel díszítve, alól csipkézett.

Más réz pánczél vagy ing, nyakravalója hajtható, különböző kövek díszítik, kis réz lánczát 3 kő ékesíti, melle ujjai és széle csipkézettek.

Megint más pánczél vagy ing aczel lánczocsakából, nyakravalója ezüst gombokkal, mellén közben-közben arany pikkelyekkel van ékesítve.

Más aczel lánczocsakából alkotott pánczél, melynek nyakravalója magyarosan bőv, alól és feljül széleit réz csipkézi be.

Aczel siskok, félig lánczosok.

Különböző zászlók, melyek végein éles nyilvessző van védelműl alkalmazva.

Más hadi zászlók, kis dárdák, köznyelven *Perusiánok*.

Török dobok.

VI. Nyergek.

Egy török nyereg violaszín bársonnyal bevonva, első és hátulsó része arany ezüst virágokkal skófiumból van kivarrva, üléssel, s mindkét oldalon függő szíjjakkal, kengyelvas nélkül; b. á. 25 r. frt.

Más hasonló, szintűgy varrva és díszítve.

Más violaszín bársony nyereg, arany virágokkal s veres posztóba, közbe-közbe varrt ezüst és arany skófiummal díszítve, két törökös vas kengyellel.

Negyedik, ötödik, hatodik nyereg a 9-kig mind török, veres és violaszín bársonnyal bevonva, különböző virágokkal, arany ezüst fonallal és skófiummal s aranyozott veres posztóval közben-közben fölékesítve.

A 10., 11., 12. és 13-ik oláh nyereg, arany fonallal díszítve, virágos, veres posztó pártával, réz oláh kengyellel.

A 14. és 15-ik nyereg magyar, posztó párnával van bevonva, magyar vaskengyellel, a szükséges szíjjakkal s egy pár pisztoly tokkal.

Magyar, török és oláh kengyelvasak.

VII. Á g y a k.

Tollal töltött ágy, lepedővel betakarva, melyet különbözőleg czifrázott más égszínkék takaró ékesít.

Haj színű bársonyból készült ágytakaró. Tollal töltött és sárga selyem takaróval fedett más ágy. Zöld atlasz takaróval fedett ismét más ágy, koczkás vászonnal bevont derekaly, másik kék csiku vászon takaróval bevont derekaly, párnák sat. Egy pár kék selyemmel bevont párna, pár zöld bársony kocsipárna, hasonló fátyollal bevonva; más vörös bőrrel bevont kocsipárna, lefüggő fátyollal és égszínkék selyemprémezzel. Halotti alkalomra való kocsipárnák.

VIII. F a n e m ü e k.

Huszonnégy fióku, feketére festett almárium, becsára 25 r. frt.

Más almárium tíz fiókkal, márvány színre festett.

Más almárium, feketére festve, körtefa párkányokkal beszegve s arannyal és ezüsttel különbözőleg czifrázva, ezüst lemezekkel ékesített, középen két ébenfa ajtó, belől tükrök, s mindkét oldalon több kisebb-nagyobb fiók.

Más kis almárium, belől festett fiókokkal, kívülről fényes halcsonttal díszítve.

Megint másik, melynek 9 fiókja van ezüstös alabástromból.

Más kis almárium tengerzöldszínű ajtókkal, köröskörül különböző festésekkel s latin verses emblema bevésésekkel.

Hét szekrény: egy négyszögű, festett, vassal itt-ott megerősített; másik körtefából való s fiókja hársfa, egyben hajkenőnek való szelencze, másban hajtó, egy szív, aranyozott ezüst vesszőcske, kis drága kövecskékkel, köznyelven *turches*-sel ékesítve; a másik egy mezőre való orvos-ságos szekrény cziprusfából, feketére festve; a másik négyszögű, rézzel bevonva, vassal erősítve, tentának való kalamáris számára, aranyos bőrrel bevonva; a fedél belső lapján tükör; megint egy másik négyszögű kis szekrény, ajtói belől aranyos bőrrel és rézzel vannak bevonva s vassal erősítve. Ebben 9 fiók van, s bennök színes és czifrázott papiros.

Fekete bőrrel bevont ládák, vas lemezzel erősítve, itt-ott kiczifrázva, török kalamáris, czifrázott kis ládácska, benne két strucz tojás, egy darab ébenfa, bevéssett májusi virágokkal díszítve, egy tengeri csiga.

IX. Ü v e g n e m ü e k.

Nagy magas tükör, feketére festett körtefa kerettel, becsára 25 r. forint.

Tizenhárom üvegszekrény, az elsőben cseh üvegek, a 2-ikban, mely négyszögű és zöldszínű, aranyozott czink szájú flaskók vannak, az 5-ikben ismét kisebb czifrázott cseh üvegek, a 6-ikban, mely hatszögű, poharak, a 8-ikban, mely nyolcszögű, kékszínű poharak sat.

X. Szőnyegek.

Tarka török szőnyeg, becsára 44 r. frt lyukas, szakadozott, van 21 darab.

Frigiai tövel himzett szőnyeg, melyen különböző történetek vannak ábrázolva, van 6.

Gyász szőnyeg 26. Különböző színű festett vászon 7 vég. Pokrócz 2. egyik narancsszínű égszínké szegélylyel, másik égszínké a közepén, szegélye narancsszín.

XI. Zene- és hangszerek.

Virgina nevű zeneszer kellékeivel együtt egy szekrényben; becsára 40 r. frt.

Klavis [*Clavicordium*] kellékeivel együtt b. á. 25 r. frt.

Chelis, köznyelven *Luten*, régi zene- és hangszer megigazítva, szekrénybe téve; b. á. 7 r. frt.

Egy nagyobb hárfá, itt-ott virággal czifrázva, kulcsával együtt egy szekrényben, becsára 8 r. frt.

XIII. Festékek.

Czinober, grüspan s többféle más színű festékanyag.

XIV. Ásványok.

Kénész, rézrozsa, salétrom, antimon, mindenből több-kevesebb font.

XV. Különbfélék.

Fáklya és viasz, szappan.

Veres bársonnyal bevont török süveg, közepén tenyérszerű szélesen skófummal ékesítve. b. á. 6 r. frt.

Két szarvas szarvból való gyertyatartó, itt-ott aranyozott pontokkal.

Több szarvas szaru.

Nagy napernyő pávatollból készítve.

Ezek s a miket az összeíró biztosok, még egyenként föl nem említettek, de számba vettek, együtt és általában becsültettek: 24,883 r. frtra 89 krra. ¹⁾

III. A küküllővári kastély ingóságai leltára.

Itt mártius 23-án ment végbe a leltározás, volt 1 — 8 láda, különböző tárgyakkal tele, négy levelekkel [az 5-dik levelesláda üres], 1 kis láda és 25 számtétel alatt különböző tárgyak. A nevezetesebbek ezek:

¹⁾ A volt erd. kir. főkormányshé levéltárában 1725. évi 347. szám alatt levő, kelet és aláírás nélküli, egyszerű, de egykorú hivatalos másolatból.

A 2-dik ládában volt egy mappa-könyv, tehát földabroszgyűjtemény, nincs részletezve belső tartalma.

Harmadikban mosdóedény. A leltározók megjegyezték, hogy ezt a nép *Cheridon*-nak mondja. [*Lavatorium* vulgo *Cheridon*.]

Negyedikben 60 r. frtra becsült ajtóra való vaseszköz, zár, sarok, kulcs sat.

Érdekes tartalmú a 7-dik láda. Ebben egy fekete színű bécsi állványba [*Pulpitus*] betéve volt a) kisded mérleg [*Bilanz*], gyöngy mérésre, b) nagyobb mérleg arany és gyöngymérésre, c) kisebb arany mérésre, d) 10 darab súlymérték aranymérésre, e) török flaskó.

Ugyanoda volt behelyezve egy más bécsi szép állvány, kulcson kívül minden kellékeivel. Volt még a ládában öt kép. Kikéi? mifélék? nincs megjegyezve.

A 7-dik ládában ismét egy *Cheridon*, egy zeneszer [*Musica*], melynek neve *Testudo*, s egy Klavir [*Clavicordium*], melyet *Spinetol*-nek neveznek.

A 9-dikben 6 német tábori ágypár [*Sponda*=*Spannbett*] kellékeivel együtt. A 10-dik egy üres leveles láda volt. A 12-ik is az, hosszudak, bécsi alakú szép fából készítve.

Tizenharmadik egy különböző színű selyem abroszszal bevont asztal. Ugyanezen csoporthoz számítva egy réz teknő, érc és réz mosdóedény, egy nagy rézkanál s három serpenyő.

A 14-dik ládában 400 öl karmazsin piros színű félselyem ablakfüggőnynek [*Cortina*] való kelme. Ugyanott különböző színre festett és képekkel díszített s aranyozott bőr függöny 194 öl.

A 15-dikben gyapott kelméből való főalj és párnák, ágytakarók, selyem derekalyak, [*Culcitra*] félig persiai színű bőrrel bevonva és két kerek, különböző színű gyapjú párna.

16—17-ben ablakvasaláshoz való vasneműek, 18-ikban öt kép. Nincs megjegyezve, minők?

A 19-et egy aranyozott almárium tölti be. A 20-ikban rézserpenyők, kanalak és egy kávépergelő. [A leltározók kissé barbár latinsággal írnak, itt így jelölik meg a tárgyat: *Unus sartago pro urendo Cafe*.]

A 21-ikben két kép, 22-ikben egy játszótábla s egy ételmelegítő.

A 25-dik tétel alatt négy láda tele levéllel, egy üresen.

A 27-dik tétel alatt tíz nagy zselyeszék, selyem kelmével [*damaszkanak* mondják] bevonva.

A 28-dik tétel alatt 9 nagy zselyeszék különböző színű himzett gyapjúkelmével bevonva, kettő fejér és fekete [tehát csikos] gyapjúkelmével. A 29-ik tétel alatt különböző színű gyapjúkelmével bevont kanapé.

A 30-dik tétel alatt két kisebb zselyeszék gyapjúkelmével bevonva, egy nagyobb olcsószerű selyemmel.

31-dik tétel alatt két kisebb, három nagyobb bevonatlan zselyeszék.

Az összes belső ingóságok becsára 659 r. frt 45 kr.¹⁾

Mekkora a különbség amaz idők egyszerű erkölcsi s háztartása és a mai fényűző idők kielégíthetetlen kívánságai között! Ma egy kis birtokos vagy kereskedő nyári mulató helye e fejedelmi kastély és nyári tartózkodásihely belső felszerelését tizszeresen feljűmulja. A gazdaság intensívitását a sok kész anyag mutatja, a miért a háztól kimenni sem kellett.

IV. Az 1714-ben leltározott, de 1725-ben nem talált ingóságok kimutatása.

Szebenben az 1. ládában nem találtatott egy női mente,

becsára	55 r. ft — kr.
Egy bársony szoknya, b. á.	29 » » 10 »
A 2. ládában egy fekete virágos bársonyból készült női palást b. á.	186 » » 40 »
Egy második hasonló, b. á.	233 » » 20 »
Harmadik, melynek b. á.	116 » » 40 »
Miniumszínű női mente, b. á.	137 » » 30 »
Hat drága készítésű női szoknya, melyek b. á.	583 » » 70 »
Husz pár ezüst fibula, b. á.	7 » » — »
A 3. ládában egy török nyereg, b. á.	133 » » 20 »
A 4. ládában egy téli virágos bársony férfimente, b. á.	486 » » 40 »
2-dik hasonló, b. á.	554 » » 10 »
3-dik hasonló, b. á.	288 » » 20 »
Az 5-ik ládából 3 vég vászon, b. á.	18 » » 25 »
6-dikből 4 vég abrosz, b. á.	20 » » 16 »
A 9-ik ládából 1 tigris bőr b. á.	58 » » 20 »
11-ikből hat pár török szőnyeg	— » » — »
16-dikből 1 török kosár	— » » — »
17-dikből 7 rókabőr, b. á.	10 » » 50 »
A Cupido-s asztali óra, b. á.	83 » » 20 »
Egy más óra, b. á.	60 » » — »
A 29-dik ládából két tárgy, b. á.	6 » » 40 »
31-dikből egy kis gyermek szekrény, pompás szerke- zetű, b. á.	25 » » — »
Egy más kisebb tárgy, b. á.	20 » » — »
A 33-dik ládából fekete bársony atlasz, selyem szö- vetek	31 » » 45 »
A 38-dik ládából ezüst kosarak.	
48-dikből egy köralakú ingás óra, b. á.	25 » » — »
52-dikből a zengő óra, b. á.	33 » » 20 »

¹⁾ A volt kir. főkörmányszék levéltárában 1723. évbeli 347.sz. alatt levő egyszerű hivatalos másolatról.

55-dikből két szőnyeg, b. á.	11 r. ft 40 kr.
56-dikből a medvebőr, b. á.	1 » » 40 »

A szebeni összes hiányzó tárgyak ára: 3328 r. ft 1 kr.

Fogarásban hiányzott a rézneműekből 11 nagy lán-

csa, b. á.	20 » » 50 »
» » a czinfélékből a 3-szögű palaczkok.	
» » a vasneműekből	9 » » 57 »
» » ágyakból	35 » » 49 »

Mindkét helyen az összes hiányzók becsára: 3361 r. ft 50 kr.

V. Kimutatás az Apafi-féle ingó javak közt 1725-ben talált és lepecsételt levelekről és irományokról.

Mártius 13. Szebenben tíz nagy, kilencz kisebb ládában és négy zsákban, írások ezeken kívül két királyi könyv [*Liber Regius*/vagyis a fejedelmi adományozások és másféle kiadványok eredeti jegyzőkönyve [*Protocollum*], a Gebhárd kamarai biztos szállásán, a többiektől külön találtattak és lepecsételtettek.]

Mártius 16. Fogarásban egy nagyobb s egy kisebb ládában, melyek bőrrel voltak bevonva, s egy harmadik fából való ládában.

Mártius 24. Küküllőváron két nagy és két kisebb faláadában.

Megjegyzem, hogy e kimutatásnak sincs kelete s aláírása, de az a Kun Zsigmond kir. kormányszéki biztos kezeírása, a mint a kormányszékhez intézett jelentéseivel össze vetve, meggyőződhetni róla.

A mint láttuk, az elhalt fejedelemné hagyatékát I. ingatlan, II. ingó jók tették. Az ingóknak három osztálya volt: a) gazdasági fölszerelvények. úgynevezett fundus instructusok, lovak, igás baromok stb. a gazdaságokban talált terménykészletek, b) bútorok, ruhák, clenodiumok, vászon-, ágy- és konyhaneműek, könyvek stb. c) levelek és pedig részint családi, részint országos közlevelek, iratok s pár királyi könyv.

Az 1722-ben febr. 4. kelt szerződésben világos intézkedés volt téve az ideiglenes tulajdonos, illetőleg haszonélvező özvegy fejedelemné és királyi fiskus között, ennek értelmében a birtokok gazdasági fölszereléseikkel s az évi termés készletekkel együtt összeírás nélkül tényleg a fiskus birtokába mentek át. A mily igaz joggal szállottak azok I. Apafi Mihály fejedelemről és nejeéről Bornemisza Annáról II. Apafi Mihályra, mint fiokra s természetes és törvényes örökösiükre: oly jogérvényesen mentek át az ifjú fejedelem halála után a kettőjük között történt kölcsönös bevalás [*mutua fassio*] alapján az özvegyre, s ennek halálával az említett jogérvényes szerződés értelmében a kir. fiskusra.

Az ingó javak b) kategóriájáról az említett kétoldalú szerződésben az volt megállapítva, hogy: a női dolgok, clenodiumok,

öltözetek s a fejedelemsasszony használatára szükséges kellékek nem tárgyai az örök eladási szerződésnek; azokról tehát intézkedés tehető vagy azok a rokonoknak mehetnek birtokába. A levelekről és országos érdekű könyvekről nem volt szó; de hogy ezek nem maradhatnak az oldalági rokonokra, ez — a mit fenebb láttuk — a halál utáni tárgyalásokból azonnal kiderült. Ezen leveleket tartalmazó ládákról külön tárgyalás folyt, azok országos jellege jókor kimondatott s ez értelemben 1732-ben december 11-én kelt kir. leíratban az intézkedés megtéetett,¹⁾ hogy t. i. a ládákról a pecsét vétessék le, a levelek lajstromoztassanak s tétessenek a fiskus levéltárába, a könyvek a károly-fejérvári káptalanba, a kihalt nemzetség oldalágon való rokonait illethető, szorosan vett családi levelek az illetőkkel jogaik kimutatása mellett alkalmas módon közöltessenek.

A többi ingó jók a meghalt özvegy fejedelemsnő rendelkezése alatt maradtak. Tett-e róluk intézkedést? nincs tudomásom róla. Csak annyit láttam egy erdélyi kir. kincstári hivatalos írásból, hogy: midőn II. Apafi Mihály fejedelmi özvegye, Bethlen Kata meghalt, clenodiumait Gyulai generalis Erdélyből Verestornyon át titokban Olaszországba vitte, a ki ott meghalván, ezen clenodiumokat kapitány Teleki Imre onnan Erdélybe beindította a meghalt generalis testvérnénje Wesselényi báróné számára, és pedig Bécsen át. Midőn azonban ezek a bécsi vámhivatal elé jutottak, Apafi-vagyonoknak ismertetvén föl: a fiskus a maga részére reclamálta.²⁾ Sem az ügýtárgyalásának további folyamáról és kimeneteléről, sem az 1714 és 1725 közötti időben a lezárva és lepecsételve volt ládákból még az özvegy fejedelemsnő életében kivett s halála után meg nem talált számos nagy értékű tárgyak hová létéről fölvilágosító adatot nem találtam. Másokra kell tehát hagynom tanulmányom e tekintetben kiegészítését.

Egy megjegyzést azonban a *clenodiumokról* tennem kell.

Ezek ily név alatt a kiküldött biztosok összeírásában sehol elé nem jönnek; ha ezek alatt külön arany, ezüst, gyémánt anyagú vagy foglalatú tárgyak gyűrűk, nyaklánczok, fülfüggők, párták, s drága kővek és gyöngyök sat. értendők, a minthogy ez az életben rendszeren így használtatik, akkor ezen Olaszországba vitt, onnan visszaindított s Bécsben lefoglalt tárgyak mind az 1714-iki, mind az 1725-iki összeírást kikerülték, s oly holmik voltak, a miket az özvegy fejedelemsnő férje halála után, mint részint tőle öröklött, részint tulajdonúl férje házához vitteket, halálaig használt, magá-

¹⁾ 1733-béli 32 kir. kincstári szám alatt.

²⁾ Az ezekről készült jegyzék látható 1729-ik évi 152 kir. kincstári szám alatt.

nál tartott és őrzött, s tán halála előtt szállította Erdélybe gróf Gyulai generalishoz. Hogy az Apafi-háznak ily clenodiuma tömérdek volt, látszik a korábbi évi leltárakból, miket egyik udvari belső főtiszt eltávozásakor utódának átadott, részint azon kötelező kölcsönlevelekből, melyekkel a Bécsben élő fejedelmi pár sokszor pénz szükségén segített. Bár a kölcsönzés ezekből sokat idegen kézre juttatott, mindazáltal kétségtelen, hogy a fejedelema-asszonynak élete végső pillanatig fejedelmi fényes udvartartása, tehát clenodiuma is volt.

Az is meg lehet, hogy még az 1714-ik évi leltározás előtt vagy tán után a roppant nagy számú mentéken, dolmányokon, palástokon, szoknyákon, süvegeken, öveken, kardokon, nesten és kardkötöken, puskákon, buzogányokon, cipőken és csizmákon, nyergeken, csafragokon, sat. levő tömérdek gyémánt, rubint, arany-ezüst gomb, boglár, csat, forgó, pityke, paszománt, arany-ezüst rojt és prém stb. stb. vagy idegen kéz, vagy a tulajdonos által levétetvén: biztos helyre tétettek el. Ezt onnan gyanítom, mert az öreg fejedelem életében készült leltárakban a ruhákon valóban túlterheltség látszik ily ékítésekben és drágaságokban; a mit az 1725-iki leltározásnál csaknem eltűnve láttam, elannyira, hogy épen a drága díszruháknál az arany, ezüst és gyöngy s más díszítés ritkán fordul elő, s egy-két szóban véget ér, míg a korábbi magyar leltárakban némely tárgyon százával áll a kisebb pityke és boglár s a nagy nehéz arany, ezüst rubintos gomb, sat.

En e kérdés fölötti homálynak is eloszlatását későbbi nyomozónak hagyom fenn.

JAKAB ELEK.

KÜLÖNFÉLÉK.

MEGYEI ÉLET, ADÓZÁSI ÉS ÁRVISZONYOK

Borsod-vármegyében a XVI. és XVII-ik században.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

A Csincse patak melletti ütközet után megfutamodó császári hadak alig hagyják el Miskolcot, midőn a török nyomban utánok érkezik oda s az elszalasztott ellenség helyett a város lakosságát kinozza meg.¹⁾ Egy reménysége és mentsége lehetne még a vármegye husongó nemességének, kik utóbb az egri török közelsége miatt a megye székhelyét is kénytelenek Miskolczról Szendrőbe áttenni;²⁾ — és ez a diós-győri váracs volna. — Azonban már 1597. június 17-én Homonnay István uram ő nagysága képében Bornemissza András protestál a nemes vármegye színe előtt, hogy »Diós-Győr vára, mely vár Nyári Pál uramnál és Török István uramnál közös, igen végház s erőtlen. Sem gyalog, sem lovag annyi, ki abban egy végházban elégséges volna. És ők nem is tarthatnak annyi lovast, gyalogot, kik az végház oltalmazására és vigyázására elég lehetne, mert annak az várnak az mi jóságga volt, úgymint Miskolcz, Köröosztös, Kövesd és egyéb faluk mind elpusztult, az kik éléssel és egyébbséggel táplálták az diós-győri vitézeket. Találta meg generalis uramat jámbor szolgája Homonnay István uram, hogy generalis uram adjon ő fölsége nevével D.-Győrbe segítséget, népet és certificálná az végháznak pusztaságáról és vitézeknek kevés voltáról. Nem hogy adott volna segítséget, sőt azt izente, hogy ha vagyon várok, oltalmazzák; a hol nem elégségösek reá, adják ő fölségének, én ő fölsége nevével megoltalmazom. — Azért én protestálok, hogy ha az végháznak történik valami veszedelme, avagy elveszése, én oka nem vagyok semminek, mert debito tempore certificáltam, küldj népet az vég-

¹⁾ Miskolcz város levéltára. *Annales.* 1596.

²⁾ Borsodvármegye levéltára. *Protocollum* III. pag. 881. 1612.

háznak pusztasága és kevés népe voltáról. Mely protestationról levelet is vett ő nagysága.«¹⁾

A következő század a török pusztítást, melyet volt már alkalmunk más helyen bővebben ismertetni,²⁾ még a kurucz és labancz hadakozás csapásaival toldotta meg.

1678-ban Sepetzka és Petneházy Dávid kurucz hadnagyok garázdálkodnak a megyében. Február 19-én Miskolczot sarczolják meg s e közben magát a városi fő bírót Busa Mihály uramat is megsebesítették »mindkét czombján által ment a golyóbis, úgy hogy tíz hónapig feküdt bele.«³⁾

1685-ben Ragályi János Szendrő kapitánya megriasztván a kuruczokat, Miskolczon május 1-én váratlanul meglepte őket. A megriadt kuruczok nagy része az avasi templom tornyába menekült. A németek erre ostrom alá vették a tornyot s betörvén az ajtót, a kuruczokat levágták.⁴⁾

Hogy ez időben a személy és vagyon biztonság mily kétségbeejtő állapotban volt, élénken bizonyítja a megyei jegyzőkönyv egyik eféle dologra vonatkozó nyomozási határozata:

»Ezelőtt, — úgymond, a kuruczvilágban Harsányi György Miskolczot tartván megszállva, Emődi Szuhay István feleségét, aki akkor Ónodban lakott, katonáival megfogatta, Miskolcz városába hurczolták, huzzák, vonták és veréssel szidással az akkoron templomban lévő két ládáját hiti után kénytelenítettvén kivallani, ott azt felhasználták és az abban levő egy király (vörös) színű, rókamállal bélelt mentét, ezüstös selyem övet és minden portékát belőle elprédáltak.

Sőt egyik tanú Donga Jánosné azt is vallja, hogy »egyk (hadnagy) Ónodi Török István ur a mentét és selyem övet karján vivén, Szuhay Istvánnét arczúl verte és csapdosta.«⁵⁾

1695-ben pedig hasonló esetről emlékezik a miskolczy évkönyv. »Ezen esztendőben Rabutin regimentből Bomon nevű kapitány companiabeli egy dragon városunk terheit viselő jó gazdát Varga Lukácsot egy korsóval való főbehajítással ölte meg.«⁶⁾

Az eseményeknek e vázlatos rajzából is látjuk, hogy közel másfél századon keresztül úgy tűnik fel a megye területe, mintegy nagy tábor s olykor csatatér. Láttuk e hézagos bár, de közvetlen

1) *Borsod-vármegye* levéltára. Protocollum III. pag. 540. 1597.

2) *Szerző* »Török világ Magyarországon« című tárczája. »*Ellenőr*« 363. szám. 1882.

3) *Annales*. Miskolcz város levéltárában. 1678.

4) *Magyar Történelmi tár*. VI. kötet. 263. lap.

5) *Borsodmegye* levéltára XIII. Protocollum, 33. lap 1693.

6) *Annales* 1695. Miskolcz város levéltárában.

észleléseken alapuló helyi és egykorú feljegyzésekből, hogy az egyes polgár s maga a megye, nem különben a községek, jóformán teljesen a rendkívüli hadi szükségletek szolgálatában állottak úgy vagyoniilag, mint személyökkel és életökkel.

Vessünk most már rövid visszatekintést azon kor rendes kötelmi viszonyaira, szemben a sok mindenféle hatalommal, a melyet bizonyára lehetetlen volna az állam jogi fogalma alá vonni.

Ami első sorban a katonáskodást illeti, daczára az országgyűlések határozatainak és sarkalatos törvényeinknek — rend, vagy a szolgáltatás biztos mértéke nem volt, de nem is lehetett. Először jött a rendes kivetés alapján ujonczállítás, azután jött ez vagy amaz a tábor toborzója s jött végül a török, aki elvitte a magának szükséges embert erővel.

1694-ben például maga Miskolcz városa adott az első compániához 175 gyalog és 104 lovas embert, a következő évben pedig még többet, 188 gyalog és 142 lovas, vagyis összesen 330 embert.¹⁾ Hogy e contingens mily aránytalanúl nagy volt, kitűnik abból, hogy ugyanezen városra ma, midőn lakosainak száma 10—15 ezerrel azóta bizonyára szaporodott, csak 85 ujoncz van évenként kivetve.

Az adózás mérvére nézve az 1544-iki új zólyomi törvény²⁾ volt az irányadó, mely minden porta után 2 magyar forintot vetett ki, melyből a dicatore volt 75 denár, a megyéé 5, a többi pedig a kamaráé. Ezen az alapon fizetett 1544-ben: ³⁾

Miskolcz városa, mely a Balassa Zsigmond járásá volt	186 frtot.
Csaba község	13 frt 5 denárt.
Görömböly	15 frt.

1549-ben. ⁴⁾

Miskolcz, fizet 126 porta után. Van benne ezen kívül 23 szegény porta. Balassa fizet 35 forintot.

1552-ben. ⁵⁾

Balassa fizet Miskolczról 55 porta után 82 frt restantiát. Ugyan e helyen olvashatók az adó-lajstromban a dicator kezétől írva, a jellemző sorok: »Az miskolcziaknak király leveli vagyon, nem adnak rovást, mert megkívánja tőlük az szabadság«

¹⁾ Borsod-megye levéltára Protocollum XIII. 1. lap.

²⁾ Corpus Juris Tom. I.

³⁾ Országos levéltár Borsod megyei tizedlajstromok. 13. lap.

⁴⁾ U. o. 89. 90. lap.

⁵⁾ U. o. 140. lap.

Miskolcz egyéb részein 90 frt restantia.

Ugyan akkor Nyék fizet. 6 porta után.

Mohy város 28.

Görömbölyön a tapolezai apátság 13.

Csaba község pedig 5 porta után.

A török pusztítás folytán megkezdődik a hanyatlás.

1555-ben ¹⁾

a király és Diós-Győr részére Miskolczról 115 porta után csak 75 frt 49 denár hajtható be. Míg Kupay Bálint dicátor kezéhez ugyanakkor Mohy-Kereszturból 1 porta után 1 és Mohy város 7 portája után 7 forintot vesz be.

1556-ban ²⁾

» A mennyit az egri törökök zsarnoksága miatt össze lehet szedni « :

Miskolcz 115 porta után csak 25 frt.

Diós-Győr 14 » » » — frt.

Mohy város 17 » » » 18 frt.

Alsó-Zsolcza 9 » » » 7 frt.

Felső-Zsolcza 12 » » » 11 ¹/₂ frt.

Csáth 15 » » » 15 frt.

Csaba 6 » » » 6 frt.

Tulus 1 » » » 1 frt.

Ezentúl azután édes kevés folyik ő felsége dicátorai kezébe a megye alsó részén lévő helyeiről. Miskolcz teljesen török kezébe kerül. a többi kisebb községek pedig hova tovább elpusztúlnak.

A törökön kívül úgylátszik egy másik hatalom is szedi a maga adóját s ez a pestis. 1564-ben legalább följegyezve találjuk, hogy Miskolczon az ó és új városban 25 porta van elpusztúlva a pestis miatt. ³⁾

1566-ban ⁴⁾

Kurtyán, Jákfalva elpusztúlva. Csiki László dicátor a török alá vetett helyekről.

Miskolcz 190 portával fölmentve a subsidium alól.

Muhy város Perényi birtoka 55 ¹/₂ porta és 1 malom után fizet.

1572-ben ⁵⁾

Miskolcz 200 portával ismét a diós-győri vár alá vetve, az év első negyedében, de ismét a török alá a 4-ikben.

¹⁾ Országos levéltár. Borsod-megyei tized lajstromok. 345. és 375. l.

²⁾ U. o. Borsod-megyei tized lajstromok. 387. lap.

³⁾ U. o. Borsod-megyei tized lajstromok 439. lap.

⁴⁾ U. o. Borsod-megyei tized lajstromok 469. 470. lap.

⁵⁾ U. o. Borsod-megyei tized lajstromok 514. lap.

Hogy néha ugyancsak meggyűlt a restantia, kitűnik például Miskolcz város évkönyvéből, hol az 1573-ik évről a következő érdekes jegyzést találjuk.

»Főbíró Varga Demeter, adószedő esküdt bírák Csépan Orbán, Szász Antal, Kogor Orbán, Zakos Ambrus. Adjuk emlékezetére mindenkinek, az kiknek illik. Fizettünk *király panaszát* tudniillik 160 frt. Szent-György nap első 59 pénzt, második Szent-Antal napi 29 pénz, harmadik Szent-Mihály napi 59 pénz. Ezt igazán befizettük. A basa lisztért és árpáért 250 frt. Ugyanez esztendőben Juzab diáknak régi adósságban 200 frt. *Császár adójába* 230 frt, Gombos Pálnak régi adósság 121 frt 60 denár, *hatalmas bégnek* 300 frt, 250 frt adósság; a Pap István bíróságban felkért másfél száz arany és száz forint apró pénz szintén ez esztendőben fizettetett ki. ¹⁾

1582—84-ig ²⁾

Miskolczon 132 porta a töröknek adóz. Alsó-Bába, Mohy, Onod, Oszlár, Tard, Arnot, Sály, Igriczí deserta, az az elpusztult.

1584-ben ³⁾

Vértesy Wolfgang dicátor a következő adókat szedi be :

Paraszt Bik	7 ¹ / ₂	porta után	3 frt 75 denár
Papi ad Eger	12	» »	6 » — »
Palkonya ad Eger	14	» »	7 » — »
Szederkény ad Ónod	14	» »	7 » — »
Ároktő ad Eger	17	» »	8 » 50 »
Kisfalud ad Eger	8	» »	4 » — »
Örs ad Eger	6	» »	3 » — »
Csáth ad Eger	33 ¹ / ₂	» »	16 » 75 »
Tarján ad Tokaj	22	» »	11 » — »
Mályi ad Tokaj	11	» »	5 » 50 »
Nyék ad Tokaj	17	» »	8 » 50 »
Csaba ad Tokaj	6 ¹ / ₂	» »	3 » 25 »
Csaba ad Diós-Győr	1 ¹ / ₂	» »	— » 75 »
Sály ad Diós-Győr	4	» »	2 » — »
Vámos Besenyő ad Szendrő	5	» »	2 » 50 »
Kis-Tokaj ad Szendrő	4	» »	2 » — »
Petri ad Szendrő	7	» »	3 » 50 »
Ecsed ad Szendrő	3 ¹ / ₂	» »	1 » 75 »
Bábolna ad Győr	5	» »	2 » 50 »
Görömböly ad Szendrő	4 ¹ / ₂	» »	2 » 25 »

¹⁾ *Annales* Miskolcz város levéltárában.

²⁾ *Országos levéltár* Borsod. m. tized lajstromok. 707. 8. 720. lap.

³⁾ *U. o.* Borsod. m. tized lajstromok. 730. 1. lapokon.

S. Keresztur ad Szendrő	21	porta után 10 frt 50 denár.
Felső-Zsolcza	16	» » 8 » — »
Alsó-Zsolcza	10	» » 5 » — »
Felső-Zsolcza	8	» » 4 » — »
S. Szeged	12	» » 6 » — »
Szirma	1 ¹ / ₂	» » — » 75 »
Tapolcza	1	» » — » 50 »

1596-ban ¹⁾

A restantia kimutatás következőleg jellemzi a helyzetet.

»Miskolczon vagyon még restantia az utolsó terminusban

egész a tatár elvitelek miá pusztá	39	porta.
Görömböly ez is pusztá a pogányok miá	2 ¹ / ₂	»
Tapolcza ez is pusztá	1 ¹ / ₂	»
Mályi egy részt megégett megis rablották	3 ¹ / ₂	»
Keszi ez is megégett	5	»
Nyék ezt is megrablották, égettenek meg benne	7	»
Petri pusztá, mert a tatárok az emberit elvitték. Lövő pusztá	3	»
Szöged megégett jobb része	4	»
Kisfalud megégett	7	»
Palkonya megégett	4	»

Tarján, Noszvaj, Oszlár, Százd, Csaba, Mohi, Papi, Aranyos, Harsány, Kis-Tálya, Tárkány, Szomolya, Kis-Győr Sály, Darócz, mind megégett.«

1599-ben Miskolczon 309 porta adózik a töröknek és ő felségének csak 3 porta. ²⁾

1605. Szolga nevű hely töröknek adóz és pusztá 1 portával. ³⁾

1609-ben ⁴⁾ fordúl meg a viszony, midőn a töröknek például Miskolczon csak 12 porta. 1610-ben 8, 1613-ban 7, 1618-ban 6, 1620-ban pedig már csak 4¹/₂ porta adóz. 1694-ben ⁵⁾ pedig úgy látszik teljesen megjavult a helyzet, mert ez évben maga Miskolcz városa 1036 rhenusi forintot fizet királyi adóba.

Mindez adatokból a *lucrum camarae* és a *subsidiumok* szolgáltatásának és mérvének képe, bizonyára nem vehető ki; de már csak ama viszonynál fogva is, melyben az általános adózás a portával állott az akkori községek közigazdasági helyzetére és állapotaira nézve kétségtelenül érdekes adatokul tekinthetők.

¹⁾ Országos levéltár Borsod-megyei tized lajstromok, 781. lap.

²⁾ U. o. Borsod-megyei tized lajstromok, 813. lap.

³⁾ U. o. Borsod-megyei tized lajstromok 891. lap.

⁴⁾ U. o. Borsod-megyei tized lajstromok 903. 9. 23.

⁵⁾ *Protocollum* XIII. 1. l. Borsod-megye levéltára 30. 37. 48.

1690-től kezdve a közgazdasági helyzet általánosan javuló felben van. Nem ritkák a nagy vagyonú emberek, kikről a jegyzőkönyvek méltán elmondhatják a dicséretet, mint pl. Boldizsár alias Balla István uramról is, hogy »jó értékű ember volt, szép költséggel, arany edényekkel, sok jó ingó és indíulatlan jókkal bírt«, amit nem kevésbbé bizonyít azon körülmény, hogy a felesége végrendeletében 3000 tallért hagy egyik fijára.¹⁾

* * *

A nemzetgazdaság tudománya legújabbán összefüggést keres az adózási viszonyok s az élelmiszerek, általában a javak ára között. A mint a javak árai, a kereslet és kínálat közötti viszony alapján képződnek, körülbelől olyan arányban hatnak az adók szintén a javak árainak emelkedésére, a melyek elháríthatatlanul kétszeresen sújtják a fogyasztót, egyrészt saját adójában, mely ismét az elsőrangú életszükségletek árának emelkedésével, vagyis a drágasággal lesz hova-tovább súlyosabb teher, — másrészt magában ezen javak árában.

Ily körülmények között sokszorosan érdekelni kell a historicust is a javak és élelmiszerek árai hullámzásának, — egyszerűen az árak történetének.

Hogy hirtelen politikai változások, elemi csapások, kényszerű egyedárúsági helyzet, vagy például éppen a háború esetében az árak törvényszerű, természetes képződéséről nem lehet szó, az magától értetődik, mert hiszen a kereslet és kínálat közötti viszony folytonosan, hogy úgy mondjam erőművi uton van megakadályozva, vagy kizökkentve. Elhez járul egyrészt a kényszerű szükség elodázhatatlansága, másrészt a nagy risico; a mely tényezőknek együvé hatása azután hatványozottan indokolatlan magas árakat eredményez.

E szempontok figyelembe vételével óhajtunk a fentebbiekben vázolt század végső decenniumában egy kissé az ártörténelmi viszonyokkal foglalkozni. — Elv, hogy ha átlagot akarunk nyerni, a legdrágább és legolcsóbb tételeket figyelmen kívül hagyva, csak a közbeeső számokból vonjuk le azt. — Másrészt a száz évet meghaladó folytonos hadjáratok, táborozás és csaták alatt, magában az említettem abnormis árképződésben, vagyis a drágaságban is bizonyos rendszer állott be, úgy, hogy míg a XVI-ik század első felében az egyes javak árai föltűnően ingadoznak, addig a XVII-ik század vége felé annyira megszilárdúlnak, hogy csaknem stabilis szabályszerű árképződés áll be.

¹⁾ Prot. XIII. 1695. 477., 79. lap. Borsod-megye levéltára.

Az említettem tényezőkön kívül mi okozta a drágaságig magas tételek megszilárdulását? — Az adó viszonya a javak árához. — Magas adótételek, subsidiumok, illetékek, egyszóval szolgáltatások az állam részére mindenha arra ösztönzik az általuk érintett vagy terhelt polgárt, hogy az így megzavart egyensúlyt vagyonában vagy jövedelmében; áruba bocsájtott javai, vagy följánlott személyes szolgálatai árának szintén fölszoktatásával igyekezzék helyrepótolni. Ime, az adó, mint fictiója a keresetnek, melylyel szemben fokozott kínálat áll s mely mégis áremelkedést eredményez.

A pénz akkori értéke, becse, s a mai értékekhez viszonyáról körülbelől fogalmat alkotva magunknak, vegyünk elő egy pár érdekes okmányt s nézzük egyes tételeit, — melyek ártörténelmi érdekükön kívül bizonyára nem kevésbbé becses művelődéstörténelmi adalékok. Az okmányok a vármegyei kincstartónak, vagyis pénztárnoknak jegyzőkönyvbe igtatott jelentései és benyújtott részletes számadásai. Így tehát alkalmunk van abban valóban a legnagyobb változatossággal találkozni.

1696. ¹⁾

Vétetett egy őz György deák úr lakodalmára	1 frt 05 d.
Egy őz a zászlótartó számára	1 » 29 »
A következő évben 1697-ben ²⁾ :	
Vettem két őzet, az melyet az vicecolonellusnak vitt ispán úr	2 » 40 »
Fizettem a szendreieknek és meszesieknek három őzért	4 » 87 »
Bercsenyi uram ő nagysága elébe menvén ispán úr, vettem 2 őzet	2 » 48 »
Egy őz mai ára azon a vidéken 12—15 forint. Az akkori 1 frt 20 denár középpárnak értéke körülbelől a mai 5—6 frt.	
Fizettem az szendreieknek egy szarvasért ispán úr parancsolatjából	8 » — »
Egy ökörért kárpótlás	14 » — »
Borsodon levén ötödfélszáz muskatéros német egy vágót vettek nékiek a lakosok	28 » — »
Egy vágóért, az kit az Muntplacán regementből való két compániáraadtunk	10 » 24 »
Vacsi úr fizetett egy vágóért a mészárosoknak, a kit a kurucz hajduknak levágtak	7 » — »

¹⁾ Protocollum XIII. 585, 86—88. Borsod-megye levéltára.

²⁾ A Borsod-megyei pénztárnok számadása az 1697-ik évről. Eredetije Butykay József mérnök úr birtokában Miskolczon.

Egy bornyut vett Vacsí úr az colonellus számára . . .	3 frt 40 d.
Három császár madár	— » 60 »
Három köből buza	6 » 32 »
Négy köből gabona	9 » 60 »
Die 3. Aug. 1697. fizettem 35 és $\frac{1}{2}$ köből zabért . .	25 » 58 »
A besenyeiektől vettem 13 köből árpát az generalis számára	15 » 60 »
Vett Vacsí úr Bék generalis úr számára zabot . . .	21 » 86 »
A szendrei molnárokkal számot vetvén, az ki buzát egyszer is, másszor is hordtak az raboknak — öt köbőlért fizettem	9 » — »
A tömlőcztartónak annalis fizetésébe, úgymint a hat köből buza helyében adtam hat tallért, a mely térszen fl. hung.	10 » 80 »
Fizettem tisztartó uramnak 16 köből buzáért, a kit a Branco burkusoknak vettünk	30 » — »
Ó bor egy itcze	— » 24 »
Ötvenhárom itcze borért 18 pénzével az kit deputátus uraimék számára hordattam	9 » 54 »
Item az aszalaiak attanak három vágót, Erdélybe menvén 6 compániának, és 99 itcze borért azoknak az árába fizettem	22 » 95 »
Egy hordó bor dicator uraimék ő kegyelmök számára .	16 » — »
Vettem egy hordó bort és medgyes bort is töltöttem, itczéstől ezt mind összecomputálván az egy hordó borral .	47 » 88 »
Vedtem (így) egy hordó bort deputatus uraimék számára Ónodban	22 » — »
Deputatus uraiméknak harmad napig benn lévén, költöttem ebédekre s vacsorásokra	16 » 48 »
A szakácsoknak fizettem, a kik az ispán választó ¹ szék alkalmatosságával főztek hárman	4 » 02 »
Ispán választó széék (így) alkalmatosságával költöttem konyhára egygyel, mással, boron kívül	40 » 84 »
Nigrély úr ő nagysága regementjebeli tiszteknek ispán úr parancsolatjából borra, kenyérre, csirkére költöttem .	2 » 58 »
Ugyancsak magam szállásán levén egy kapitány <i>kornyetosdval</i> együtt, három napra költöttem	3 » — »
Varsányi Jánosnak adtam, hogy Szendrőből Miskolczra volt az ágyus szekerekkel	1 » — »
Budára hat lovas előfogat kocsival	45 » 60 »
11 katoná a Budára viendő pénz mellé őrizetül . . .	111 » 16 »
A katonák meg nem elégedvén, még 20 frtot kapnak. Egerbe az szerelő szekerekkel küldtem commissariust, attam annak	2 » — »

A járszai conventuálisnak fáradságáért a nemes vármegye determinációjából	41 frt 40 d.
Két birincset (bilincs helyett) műveltettem adtam, érette	— » 48 »
Vettem papirost az conscriptióra	— » 74 »
Vettem a tömlőczhöz 11 sing vasat 18 pénzével	2 » — »
Adtam egy kötés papirosért	4 » — »
Adtam ispán uramnak és Becskeházy Zsigmond uraiméknak, hogy Tokajba mentenek a nemes vármegye dolgaiba	60 » — »
Esküdt Hubay Pál uramnak adtam öt napi diurnumot, hogy az compánia eleibe volt.	3 » — »
Adott Vacsí György úr Léway Mátyásnak bécsi útjára	36 » — »
Az nemes vármegye hadaival alá menvén Vacsí uram Miskolczra, vett föl két napi diurnumot	1 » 20 »
Adtam vice ispán uramnak, hogy Kassára szállította az generális árváját	60 » — »
Fogadtam egy lovas postát Eperjesig, Bercsényi uram ő nagyságához	6 » — »
Miskolczi Márton éjjel levelet vívén, adott Vacsí úr neki	1 » 2 »
Tornát vettem	1 » 2 »
A generális beizent Szendrőbe, hogy quártélyba jön, vettem volt szénát az szt. jakabiaktól két szánkával és egy szánka fiért	1 » 80 »
Két katona Egerbe levelet vitt adtam nekik	1 » 3 »
Szücs János uramnak tíz napi diurnumot	6 » — »
Léway alattyás uramnak 16 napi diurnum	9 » 60 »
Maga a pénztárnok vett föl félesztendei fizetésére	50 » — »
A nemes vármegye szükségére vettem három szál deszkát	— » 72 »
Egy kenyeret vettem a raboknak	— » 12 »
Felső vármegyebeli nemeseknek (bocskoros nemes) szerkér hajtásért	— » 34 »
A pallosért, hogy Péter mester magával hozta ispán úr parancsolatjából, adtam neki három garast	1 » 02 »
A profont kenyerekhez vettünk soót (<i>így</i>)	3 » 03 »
Adtam ispán úr kezéhez az regimentekre költ vágókért, buzáért	180 » — »
Fogadtam egy kocsit négy lóval együtt Kassára Usz Ferencz uram alá, kinek adtam	6 » — »

Ennyit az érdekes számadásból, mely nemcsak az akkori árviszonyok, de a megyei élet mozgalmasságának megítélésére is becses adalékul szolgál.

Ugyane számadás négy tételében egy megható kis szomorú történet van hivatalos rövidséggel elmondva, a melyet azonban, mivel a kor erkölcsi fölfogását élénken jellemzi, szintén ide igtatok:

Egy rima két gyermeket szülvén az nemes vármegye

rabságában, az bábának és az papnak adtam körösz-

tölésért 1 frt 31 d.

A szegény asszony a gyermek szülés után megholt

egyik gyermekével, költött Vacsí úr a temetésére. . . 2 » 30 »

Ime a puritán fölfogás a halálban megbocsájtott az asszonynak, s akit az elébb még a meggyalázó rima szóval illetett, most azt mondja róla, hogy »szegény asszony.«

A számadás tovább folytatja a történetet:

Adtam egy dajkának, az ki az megholt asszonynak gyer-

mekét tartja 3 frt 60 d.

Az árva gyermek temetésére költöttem. 1 » 30 »

Egy szomorú lap az akkori börtönök életéből, három élet megható végzete.

Hogy az akkori szigorú erkölcsi fölfogás, mely az elbukott nőt különben a pallos alá vitte, hogy enyhül meg, ha arról van szó, hogy az a nő nem csak asszony, hanem anyává is lett, szépen illusztrálja még a Kondai Kis Mihály miskolczi főbíró uram esete, aki daczára kitűnő tisztének, midőn egy bectelen személylyel paráznaságban találta, halálra ítéltetik s rajta az ítélet 1687. octóber hó 4-ik napján a pallos joggal bíró város által végre is hajtatik.¹⁾ A bectelen női személynek azonban, akire hasonló sors vár, föltétlenül megkegyelmeznek, midőn kitűnik, hogy anyává lett.

Kár hogy e régi s érdekes élet képe eddigelé csak a historicus előtt tárult föl, holott, mint azt talán e szerény sorokban megmutatni szerencsém volt, egyaránt tanúsággal bír az a történetész, politicus, közigazda, az erkölcsi élet tanulmányozója és a bölcsészre nézve is.

SZENDREI JÁNOS.

¹⁾ *Annales*, Miskolcz város levéltárában.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Illésházy István hűtlenségi pöre. Irta. Dr. Károlyi Árpád akad. I. tag.
(Olvastatott az 1881. jun. 13. tartott osztályülésen.) Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya. Ára 1 f. 20. Budapest, 1883. A M. T. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala. 216. és IV. lap. 8°.

Történetünk legszomorúbb korszakainak egyike a mohácsi vész és a bécsi béke közötti. Az ország nagy része török kézben s az a terület, a melynek a magyar király az ura, szintén nem meszsze attól, hogy idegen uralomról beszélhessen. Az ország alkotmánya csak a papíron van meg, a király magyar tanácsadóit csak legföljebb névleg kéri tanácsért, tényleg az udvari hatóságok uralkodnak. De a mi még ennél is szégyenletesebb: a magyar előkelők személyének és vagyonának biztossága teljesen meg van ingatva. Egyiket ítélet nélkül fogságban tartják, a másikat jószágait foglalják el.

Az utóbbi nemben legnagyobb figyelmet költött az Illésházy István elleni hűtlenségi pör, mint a melynek oly kiváló része volt abban az egyértelműségben, a melylyel rövid időn az egész nemzet Bocskay zászlói alá sorakozott.

Mindezen jelentősége mellett is az Illésházy-ügy csak általánosságban volt ismeretes. A kor történetírója Istvánffy Miklós pár szóval átsiklik fölötte, újabb történetírásunk pedig kevés fáradságot vett magának arra, hogy Istvánffy eme mulasztását kipótolja. Igen jó szolgálatot tett tehát történetirodalmunknak Károlyi Árpád, midőn a bécsi és köpcsényi (Illésházy-családi) levéltárak alapján beható tanulmány tárgyává tette e kérdést.

Munkája először is Rudolf király udvarába vezet bennünket. Kissé bőven foglalkozik vele, de éppen nincs okunk érte hibáztatni, mert annak ismerete nélkül lehetetlen volna a rosaságnak és butaságnak azon halmazát megértenünk, a melylyel Illésházy-pörében találkozunk. Csak így látjuk meg, mint volt lehetséges egy féleszű uralkodónak, az uralkodók isteni jogának címén, három országot és egy uralkodó-házat az örvény szélére

juttatni. Látjuk, mint visz Rudolf oly kormányt, a melyet úgy háza tagjai, mint alattvalói a legnagyobb egyértelműséggel ítélnék el. Látjuk, hogy ily fejedelem mellett, a ki maga semmit sem tesz, de azért uralkodói jogára a legnagyobb mértékben féltékeny, a ki minisztereit csak szolgáltnak tekinti s őket megbotozza vagy megrugdalja, hol fölemeli, hol elcsapja (esetleg javaikat is elko-bozván) egész csoport hitvány ember gyülekezik össze s azok végzik az állami teendőket. Ily embereknek természetesen egyedüli törekvésök meggazdagodni vagy jövedelmes állásokat (ez különösen az egyháziakra nézve áll) elfoglalni, az út igaz vagy nem igaz voltát kevésre nézik, a megvesztegetés a legigazabb ügynél is szükséges. De van még egy törekvésök: megakadályozni, hogy az állam pénzügyeiben fizetés képtelenség be ne álljon. Nem az ország becsülete érdekében, hanem mert jövedelmes állásaik koczára vannak téve. E két dolgot nehéz egyeztetni: Ferdinánd és Miksa alatt is nyomorúságosak voltak a Habsburgok pénzügyei, mennyivel nehezebb volt most a helyzet. Így jöttek ezen államférfiak arra a gondolatra, hogy a közkiadásokat oly jövedelem forrásból fedezzék, a mely némely keleti államokban éppen nem szokatlan, t. i. gazdag emberek elkobzott vagyonából. Erre szolgáltak eszközül a fiskális pörök, a melyek különösen Magyarországon folytak, főleg azon okból, mert a magyar aristokratáknak ritkán volt támaszuk az udvarnál.

Tettek kisebb-nagyobb fogásokat, de nagy vágyuk lett volna egy bőségesre. Ezt Illésházy személyében vélték megkaphatni. Ez egyike volt az ország legkiválóbb embereinek. Előkelő közep-nemes családból származva az ország legbefolyásosabb és leg-gazdagabb emberei közé küzdötte föl magát. Nem volt a főurak között, a ki a köznemesség vezetéséhez úgy értett volna, mint ő. Fukarsága, szerzési vágya országszerte ismeretese, de ez nem akadályozza abban, hogy alárendeltjeivel szemben a legjobb úr ne legyen, úgy, hogy ezek jószágainak elfoglalásakor olyformán válaszolnak az őket szolgálatra marasztalóknak, mint Kont fegy-vernőke Zsigmond királynak. S nem kevésbé jellemző e fukar emberre, hogy Pálffy Miklósnak »a haza iránt való sok érdemeire tekintettel« nagy jószágokat vallott örökebe.

A prágai udvari kamara először csak Szent-György és Bazin városokat és uradalmakat akarta, szerződés ellenére, kicsikarni Illésházy kezéből. A főur azonban nem volt hajlandó ezt tűrni s abbeli véleményét fejezte ki, hogy ha az uralkodó szavát nem tartják meg, oda lesz annak tekintélye. Ez kellett nékiek. Azt mondták, Illésházy szavai »az uralkodói hatalom szemtelen korlátozása« s ezen a czímen elakarták tőle összes javait kobozni. Részint, hogy a kincstár nyomorúságán — egy pillanatra —

segítsenek, részint, hogy (a befolyásos emberek) maguknak jelen-
tekeny vagyont »szerezzenek.« Szerzőnek dícséretére válik, hogy
az Illésházy-pörnek nem politikai, hanem tisztán pénzügyi voltát
fényesen hebizonyítja.

Nem fogjuk-e pör phásisain átvezetni az olvasót. A helyett
nézzünk inkább körül, mily magatartást tanúsítottak a hatalom-
nak kisebb-nagyobb részével bíró hatóságok. A gonoszság főveze-
tői Rudolf prágai kormányfőrfiai voltak köztük különösen Unver-
zagt Farkas kamaraelnök. Ennek legbuzgóbb támogatója a magyar
kamara, élén Szuhay István egri püspökkel, mint elnökkel, a
legcynicusabb, de legerélyesebb államférfiak egyikével. Némileg
mérsékeltebb volt a bécsi udvari kamara, részben azon körülmény
következtében, hogy a bécsi politikai kormányt vezető Mátyás
főherczeg udvarában vezérszerepet vivő sógorsággal Illésházy
sógorságban és barátságban állott. Mátyás udvarával való össze-
kötötése nem csekély előnyére szolgált Illésházynek, mert az, bár
nem nyíltan, folyton pártfogolta.

A magyar főurak állása származás voltáról e pör is szo-
morú példát nyújt. Ha volt is köztük néhány, a ki személyesen
szívesen látta volna Illésházyt bemártva, abban is volt annyi
hazafiság vagy osztályérvzés, hogy az ily vád alapján való jószág-
kobzást útálatosnak találja. Innét van az, hogy előkelőink —
vagyis a magyar tanácsosok — folyton abban működnek, hogy
Illésházyt bajából kisegítsék. De nem tanúsítanak határozott
magatartást. Hogy nyíltan a törvény, s jog álláspontjára helyez-
kedjenek, arra nincs elég bátorságuk, hanem beérik azzal, hogy
húzzák, halasztzák a dolgot, aprólékoskodnak, de Szuhayval, a ki
egyiket egy, másikat más egyéni dologával fenyegeti, a ki még
németet is ígér rájuk hozni, senki sem mer szembe szállani. Leg-
följebb ki húzzák magukat nem gondolva meg azt, hogy így saját
becsületüket talán, de állásukét semmi esetre sem menthetik meg.

Illésházy jó darabig tudta ügyét húzni, halasztani, de a
befolyásos emberek megszelidítése még sem sikerült s az 1602-iki
országgyűlésre megidézett. Most azért folyamodott, hogy e szé-
gyent ne tegyék vele, kész a fölség színe előtt megjelenni s magát
akkép tisztázni. Ehhez hozzá is járultak azon föltevésével, hogy
majd lehet a magánkihallgatásból rendkívüli bíróságot alakítani.
Sok tanácskozás folyt ide-oda. A bécsi kamara abban a hitben
volt, hogy Bécsben (bizonyára Mátyás főherczeg befolyása követ-
keztében) lehetetlen volna Illésházy elítélése, Szuhay is szükséges-
nek tartotta, hogy a bírák »véleményök szabadon kimondhatása
végett« Prágába hívassanak s ott lássanak törvényt Illésházy
fölött, ellenben Istránffy nádori helytartó, Forgách cancellár
s általában a magyar tanácsosok ezt a leghatározottabban ellenez-

ték. S ennek volt annyi hatása. hogy az ügy nem került Prágában elbírálás alá. hanem az 1603-iki országgyűlés alkalmára hívtattak össze a tanácsosok. De ezekben nem volt annyi bátorság, hogy határozott állást foglaljanak el, többen a jó érzésűek közül elmaradtak, a megjelentek belementek a tárgyalásba, csakhogy minden nógatás mellett is csak »véleményt« mondtak, de »ítéletet« nem hoztak.

Az udvar törekvése most oda irányult, hogy Istvánffytól, annak a pozsonyi véleménynek ítélet alakjában kiállítását nyerje meg. Ettől azonban a nádori helytartó igen idegenkedett, s habár Szuhay a maga cynismusában azon nyilatkozatot tette, hogy majd készséges lesz, mikorapidíjainak utalványozása kerül sorra, Prágában minden erőltetés daczára is megtagadta. Illésházy ezalatt szintén Prágában volt, a hová megidéztetett s a hol félig fogoly gyanánt tartatott, de a hol módjában állott leveleket írnia s mindenkinek közbenjárását kérnie. Közvetlenül nem ért el semmi eredményt, de közvetve igen: azt, hogy ügyének eldöntése Prágában nem történt meg, hanem egy Bécsben Mátyás főherczeg elnöklése alatt tartandó magyar tanácsra bízott.

A főherczeg nyilván nem működhetett Illésházy mellett, el kellett néznie, mint bíratik Istvánffy halállal fenyegetés által arra, hogy eddigi szép magatartásával ellentétben megadja magát s az ország törvényeinek ellenére, külföldön, egyedül saját aláírásával és pedig nem akkori kelettel, hanem a pozsonyi vélemény keletével kiadja az attól tartalmilag is elütő, az udvar által követelt hűtlenségben marasztaló ítéletet. E gyalázatosságra a november 3-iki gyűlés adta meg a fölhatalmazást. Illésházy nagyon jól tudta mi készül ellene, s megelőzésére még az utolsó pillanatban is fölkereste a magyar tanácsadókat kérve, figyelmeztetve őket arra, hogy mily veszedelmes praecedens lesz ez. Még Jóó Jánost, régi ellenségét, a kivel ez időben is egymás ellen működtek, fölkereste soraival. »Gondolkodjék Kegyelmed magáról, országról és szép gyermekeiről, atyafairól, barátiról, ne hozza Kegyelmetek arra a dolgot, hogy opinioval gubernáljanak, mert ha én rajtam elkezdik bizon többnek is jut benne.«¹⁾ De ez nem használt semmit, Istvánffy megbíztatik a hamisítással, Illésházy ellen kiadatik az elfogatási parancs, annyit azonban eredményez Mátyás főherczeg jóindulata, hogy csak másnap keresik, a mikor természetesen már jó messze járt Bécstől.

Istvánffy tettének kétségtelenül némi mentségeül szolgál az a körülmény, hogy halállal fenyegették. De ezen mentségtől is

¹⁾ Töredékesen közöltem »Magyar Nemzet Története« című munkámban III. 167.

megfosztotta magát azzal, hogy nem viselte magát úgy, mint a kit kényszerítettek, hanem mint olyan, a kit megvettek. Míg az ítélet-levelet tisztázták, addig hozzáfogott s levelet írt Unverzagt-nak, a melyben erről tudósítja s — jutalmat kér »szolgálatiért.« Szerző élesen elítéli a nagynevű történetíró ezen eljárását — és igen méltán.

Ezzel az ügy tulajdonkép be volna fejezve, de a tisztább megértés kedviért jónak látta szerző az ezt követett foglaltsokról a maguk teljes gyalázatosságukban képet adni. Elmondja továbbá s ez a dolog megértésére igen fontos, hogy mily általános fölzúdulást idézett ez az ügy elő. Még Bécsben és Prágában is hangosan nyilvánult ez, természetesen még erősebben Magyarországon. Némely megye a következő országgyűlésre még követet sem akart küldeni s kétségtelen, hogy e pörnek igen nagy része volt abban, hogy az országnak a török hódoltság és Ausztria közti része, a mely az egész XVI. századon át a legfélénekben ragaszkodott Bécshez, arra a belátásra jutott, hogy nemzeti szabadságát csak úgy tarthatja fenn, ha időnkint az ország keleti részével szövetkezve figyelmezteti a bécsi kormányt arra, hogy neki is része van a magyar jogban. Ez szülte azt, hogy e rész is készséggel csatlakozott Bocskayhoz.

Míg e harcok folytak, a menekült Illésházy Lengyelországban volt, meggyőződve arról, hogy ezek visszaszerzik neki elrablott vagyonát s arra segítik, hogy Mátyás főherceg támogatásával az udvar és nemzet között a jogok kölcsönös elismerése alapján békét hozzon létre. Jó darabig vonakodott is követni Bocskay meghívását, de meg kellett arról győződnie, hogy többet vihet keresztül, ha mint Bocskay párthíve közvetít, mint ha párton kívüli marad. El is érte úgy magán, mint politikai célját. Az ellene kimondott ítélettől való ünnepélyes feloldást Mátyás király adta meg, kiállítva — már halála után — a bizonyság-levelet, hogy amaz ítélet kényszerítve, az ország világos törvényei ellenére állíttatott ki.

A munkához az ügy legérdekesebb írataiból 28 darab van csatolva, helyesen csak arra szorítkozva, a mi valóban jelentős.

Károlyi Árpád jelen dolgozatával is derék munkát végzett világos, áttekinthető rajzot nyújtva történetünk egyik legjelentősebb mozzanatáról s nem tehetjük le ismertető tollunkat a nélkül, hogy ki ne fejeznők örömünket a fölött, hogy Károlyiban mint egy új Gévayban vagy Jászayban oly erőt nyertünk, a ki bécsi állását történetünk bécsi forrásainak föl kutatására és földolgozására használja föl.

SZALAY JÓZSEF.

Dósa György és forradalma. Á m. tudom. akademia által megdícsért pályamű; írta Dr. Márki Sándor. Budapest. Kiadja Ráth Mór. 1883.

VIII. és 216 lap.

Szerző könyve, történeti irodalmunk azon termékei közé tartozik, mely a mű hősenek szereplését, jellemét, az általa képviselt korszakot az elfogadottal szemben más világításba igyekszik helyezni, s új szempontokat akar érvényre juttatni. Ez a törekvés a munkának érdeme; érdeme pedig azért, mert a szerző látszik, hogy nem erőnek erejével akar újat mondani »ut aliquid dixisse videatur,« hanem adataiból meríti meggyőződését. Hogy azután sikerült-e neki megdönteni az eddigi ítéletet s mennyiben; az más kérdés.

Szerző legelőbb kifejti a parasztforradalmat előidőző okokat. E helyen behatol a magyar jobbágyság psychológiájába, s itt akar igazságot tenni a félreismeret Dósának, kit a nép tömege sen követett.

Dósát történeti irodalmunk zendülő parasztvezérnek ismeri. Ez 1848-ig természetes is. b. Eötvös József hírneves regényében szerepelteti a philanthropicus szempontokat, de ez a kor szellemében, a levegőben rejtett. 1848-ban, mikor a pesti ifjúság a szabadság tüzétől fölmelegedve rajong az 1789-iki elvekért, megjelent egy kis röpirat: »A magyar forradalom napjai«, mely Dósát, mint félistent, mint prófétát ünnepli, mint egy félreismeret megváltót dicsőíti. Ez is természetes. Vasváry és társai nagyon megszerették Lamartinét s igyekeztek megfrancziásítani a magyar daliás idöket, a hol csak lehetett. E két különvéleményt kivéve, historicusaink a rendelkezésre álló adatok alapján Dósában nem láttak egyebet, mint a ki a tagadhatlanul vérig zaklatott parasztságot fellázítva, istentelen forbátot vett az urakon. Márki most szép igyekezettel akarja kimutatni, hogy Dósában, ha elvetjük a szörnyeteg tévhitét »egyénilag jellemes, eszes, vitéz, a nép javát kereső hazafit fogunk megösmerni, ki a balvélemények egy részének kiküszöbölésére vállalkozott, de eszközeiben különben sem válogatván, elsodorta s a századokra megbukott ügygyel együtt pellengérre állította őt az érdekeit féltő türelmetlenség«.

Nos hát mi az igazán szép magyarsággal írott könyvből nem tanuljuk meg, hogy Dósa jellemes s a nép javát kereső ember lett volna. Eppen, ha általán elfogadott természeti törvényekből akarunk következtetni, azt látjuk, hogy a jobbágy földműves nép, melyet ura zsarol, mindenütt egyforma: ura ellen hamar feltámad csak vezetni kell. A sváb parasztforradalom, a Pugacsew muzsik-

jai, s annyi meg annyi parasztlázadás — eltekintve az ethnographiai különbségektől — mind e mellett bizonyít. Mert a nép gyöngé, mint a gyermek, ha szörmentében bánnak vele, de felingerelve elsodorja vezetőjét is. Ezek régi, megdönthetetlen igazságok. Márki Sándor ugyan imputálja Dósa Györgynek, hogy ő a nép jogsérelmeit akarja orvosolni, de adatai semmi egyebet nem bizonyítanak, minthogy Bakocs megtette keresztesvezérnek, György úr hadakat szedetett, a nép tömegesen zászló alá állott, a nemesek erőszakoskodtak, ez visszahatást szült. A törököt verni indúlt had felforr az urak ellen s Dósa nem gátolta a »békavérek« ellen irányuló mozgalmat. Elvei, eszméi lehettek ennek a szákmányoló végbeli hadnagynak is, de bizonyára csak egészen magához mérték s nem derengett erős, tűzzel is alig írtható koponyája alatt semmi modern népboldogítás. Magyarba oltott ügyes parasztciondottiere, ki tudott verekedni, kegyetlenkedni, dúlni s meg is tudott halni szépen. S ez a legigazságosabb, a mit mondhatunk róla, a legigazságtalanabb pedig nevét a Kossuthéval együtt csak emlegetni is. A magyar nemesség politikai legsötétebb hibája a Dósa mozgalom megtorlása, Szapolyayék eljárását menteni nem lehet. A temesvári csata ezrei s a megtorlási törvények következményei a nemességet terhelik: ez bizonyos, azt sem fogja azonban senki tagadni, hogy méltóbban történelmi, ősi hibát jóvá tenni, Európának, egy aristocratiájá sem tett jobban jóvá, mint a magyar, mikor 1848-ban a jobbágyságot föltétlenül felszabadítá — minden átmenet nélkül aláásva az enmaga létalapját s ez által csorbát ütve a nemzetén is. Ez lehet furcsa felfogás, de jogosúlt.

Mit mondunk mi, mikor Densusianu s román történetírók Horát és Kloskát az oláh népszabadság véres mátyrjainak állítják? Egyik pártnak arczába kergeti a vért ez a — mit mondjak? — »szerény« képzelődés, a másik higgadtabb — Szilágyi F., Teleki Domokos — bizony elismeri az erdélyi nemesség bűneit, de oda tartja az ítélet másik részét is, melyben a gyilkosság és rablás váltakoznak hosszú sorban. Hát azután ha a Hora-mozgalommal szemben megtartjuk az objectivitást, az édes magunk Dósája és Szapolyayja iránt, miért kell lamartinei mértékkel mérni? No de igaz. Hisz könnyű itt. Először, mert oly kevés az adat, hogy azokat bizony csak az írónak teremő lelke költheti életre s másodszor, mert a tárgy természete is ráviszi az író. Sok tárggyal vagyunk így. Szilágyi Sándor a bécsi levéltárban megtalált egy csomó adatot Carillo Alfonzról s egy igazán mesteri kis munkát írt a sokat megszólalt jezsuitáról a saját levelei alapján. Rehabilitálja s új világításba helyezi ez alakot. Ott meg azért nem hiszek a teljes rehabilitatióban, mert csak *írást* látok, mely hogy — bizonyos körülmények közt — milyen őszinte szokott

lenni, psychologusok előtt nem titok. Dósánál meg csak csepeg a száraz adat, — melyek közt még jellemző a Taurinus ügyesen fordított versezete is, — hogy nagyon commentálni kell, míg képet adhatunk.

De lássuk a Márki munkáját.

Nem követjük szerzőt a forradalom részleteinek elbeszélésében, mivel csak azon momentumokat kívánjuk kiemelni, melyek új fölfogást tanúsítanak.

A részletekre nézve csakis azt jegyezzük meg, hogy azoknál igen sok eddig elfogadott tényt a mozgalom terjedését, a hadmozdulatokat illetőleg szerző helyre igazít, megváltoztat.

Dósa a Rákoson összegyűlt táborát, körülbelül 3000 embert Buda mellett hátra hagyván ez alföldre: Czeplédre vezeti, hogy az alföld népét is körébe vonhassa.

Szerző közli azon beszéd szövegét, melyet — állítólag — Dósa az induláskor seregéhez intézett, nevezetes, hogy abban a teljes jogegyenlőséget hirdeti.

A tábor május végén Czeplédre érkezett; Dósa innen körülbelül e hó 26—27-én egész Magyarországhoz proclamatiót intézett, melyben hangsúlyozza, hogy »ő csak Magyarország királyának és nem egyuttal az úragnak alattvalója.« — E nevezetes okirat tartalmából tisztán láthatni a forradalom célját, mely a nemesség megdöntésére tör.

E kor történetírói fenntartották Dósa egy másik, Czepléden tartott beszédének állítólagos szövegét, mely nevezetes volna, mivel vissza tükrözi ezen írók nézetét, kik éppen úgy mint Dósa és népe a teljes jogegyenlőségre, a vagyonszövésre, illetőleg felosztásra, a királyság eltörlése és Dósának királyságára magyarázták a forradalom czélját. — Programja a fegyveres semmivel bírónak azok ellen, a kiknek van.

Ez utóbbi pontra jegyzi meg szerző, hogy az ellentmondás »szembe szökő,« mert midőn a vezér trónt dönt, önmagát királlyal ajánlja, épen ezért ez történelmileg meg nem engedhető. — Másfelől az a forradalmi anyag, mely csak dynasticus kormány formát ismert és a mely előtt ezen forma személyesítője »a monda szerint sokszor Laczi konyhára szorult király« inkább részvét tárgya volt, a mivel benne osztály sorsosát, a nemesség féktelenkedésének áldozatát látta. Szerző helyes megjegyzése az, hogy »Magyarország történetében nincsen egyetlen példa sem, hogy valamely a népből kiinduló forradalom a királyság megszüntetésén kezdte volna a dolgot.«

A Dósa királyságára vonatkozó ezen adatot megdönti az a tény is, hogy ezen eset Czepléden történt volna, a honnan napokkal ezelőtt Dósa még magát a király alattvalójának állította és

hirdette. — És fel nem mutatható e mellett egyetlen olyan esemény sem a mi ötöt e hite megváltoztatására vezethette. — E vague adatok magok mutatják e kor történelmi előállításának nehézségeit.

Egészen más volna, ha e dethronisatio Dósa sikeres fegyver tényei, kivált a nagy-laki csatában elfogottak kivégeztetése által eldobott koczka utáni időkre helyeztetik.

Dósa tehát Czegléden egy democraticus királyságot akart, melynek egyelőre dictatorául tekintette magát, ki aztán a nemes-ség részén álló királlyal egyezkedhetne is.

Érdekes adat, hogy a felkelés jellege ez egyéni szabadság kivívása volt, — mit bizonyít azon körülmény, hogy Dósához igen sok gazdag jobbágy csatlakozott, tehát táborá nem csak existentia nélküli egyénekből állott, mi természetes, mert a siker csalárd egyszer, rendszerint magához vonzza a pilléket.

»Némelyek hite szerint Dósa az egyházat és világot reformálni akarta. Az egész országban egyetlen püspököt, hagyott volna meg; akarta, hogy minden pap rangban egymáshoz hasonló legyen, és hogy a nemesség megszűnjék, a földeket egyenlően osszák fel, a rangot, jogot, tulajdont a teljes egyenlőség alapján rendezzék újra és hogy csak két rend legyen: a polgároké és a parasztoké; végre, hogy a királyságot töröljék el.« — »Ő maga a népnek csak vezére, képviselője akart lenni: mindenben alá rendelvén magát a nép határozatainak.«

E program valóságát, tekintve annak modern követelményeit és következtetlenségeit: mert egyenlőséget hirdet és mégis két rendet akar felállítani — szerző el nem ismeri és azt interpolalttnak tartja.

A forradalmi program egyházi céljai érdekesek, mert azt tanúsítják, hogy a főpapság eljárása és állása az alsó-papság előtt, — mint az egyházban oly gyakran — nálunk sem volt népszerű.

A forradalom terjedésének érdekes részletei vannak s a mit szerző dicséretére fel kell hoznunk, hogy az ismert anyagkészletet mind felhasználta. Felemlíthette volna ugyan, hogy a Dunántúl a mozgalom nem igen vert magasabb hullámokat, mert 1514. júl. 9. Soprony, Vas és Zala nemes rendei erősen összeállottak s Kanizsaj Jánost tették meg vezérnek, ki meggátolta a zavargókat.¹⁾ De ez csekélység. A mit szerző tárgyára vonatkozólag meglehetett, azt ő mind felhasználta. Csak abban a baj, hogy a Vaticani Levéltárnak e részben bizonyára értékes adatai még közzétéve nincsenek, csak azok adhatják meg a valódi kulcsot Bakocs szerepléséhez s ez Dósa actiojának sarkpontja. Hogy

¹⁾ Orsz. Levélt. Acta publica fasc. 36 nro 27.

szerző ezeket nem használhatta: nem rajta múlt. Csak azt bizonyítja, hogy Dósáról történelmünk még nem mondta ki az utolsó szót.

A munka különben oly kellemesen s oly szép magyarsággal van írva, hogy követendő például szolgál s midőn mi, kezdő, laicus létünkre a műnek — egyénileg ugyan jogosult — de ez esetben nem indokolt iránya ellen megjegyzést tettünk, csak különvélemény számba kérjük azt vétetni. A köd, mely az 1514. eseményeken ül, reméljük föllebben még s reméljük, hogy Márki úr, ki az Akadémia dicséretét méltán kiérdemelte, idővel realistícusabb alapon fogja tárgyalni a kérdést. Mert hivatása van rá.

TORMA MIKLÓS.

Protestáns könyvtár XVII. kötete »A magyarországi ágostai hitvallású evangelicusok egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatala.« Írta Haan Lajos.

A munka úgyszólván az evangelicus egyház legújabb története a Mária-Terézia korától kezdve napjainkig. Szépen kigondolva és sikeresen keresztül víve nagyjában két részre oszlik, bár szerző a formális két részre osztást nem tette meg. Első részben elmondja az egyetemes gyűlés keletkezését, fejlődését s jelen állapotát, az ezen tárgy körül csoportosuló eseményekkel együtt. A másodikban adja hét egyetemes felügyelőnek életrajzát és arczképét. Irónkat megillető elismeréssel mondhatom, hogy az életrajzok jobbak, mint az arczképek. A már néhai főügyelő urak közül hármat volt szerencsém, személyesen ismerni ú. m. báró Prónay Gábort, Zsedényit és b. Radvánszky Antalt, de arczvonásaik sokkal emberiesebbek tiszteletre méltóbbak, mint ez itt látható képek.

A 150 év óta tartott ülések jegyzőkönyveit szerzőnk igen ügyesen használta föl és sikerült az evang. egyház életéről egy oly történeti rajzot készíteni, mely már csak színezőjére vár, hogy valóságos történet legyen; egyébaránt szerző stylusa folyékony, s van benne bizonyos lendülékenység, mely tárgyszeretetre és író lelkesültségére mutat, mely bizonyosan az olvasóra is elragadua, ha nem olvasná minduntalan: ennek folytán, kihirdetése folytán, 13. lapon, ennek folytán 15. l., beszüntetessék 19. l., halála folytán 81. lap, előterjesztése folytán 81. l., államgazdászati 157. l. stb., ezek a folytatások és beszüntetések pedig úgy illenek a jó magyar stylusba, mint a fokhagyma a kalácsba. A báró Zay Péter, Ocsai Balog Péter, báró Prónay Sándor, gróf Zay Károly, báró Prónay Gábor, Zsedényi Ede, báró Radvánszky Antal életrajzai többnyire jellemzők s néhol igen érdekesen részleteznek s mintegy az olvasó

elibe állítják, úgy a kort, mint az egyént; kár azonban, hogy az érdekes és nehezen hozzáférhető okiratokat használó szerző egy kitűnő tárgy- és személynévmutatóval el nem látta becses művét.

—k—s.

„*Kiskárpáti Emlékek*“ Vöröskötől—Szomolányig. Hely- és művelődéstörténeti tanulmány írta *Jedlicska Pál*, alesperes, felső-diósi plébános.

E könyvnek is megvan az a hibája, a mi az előbbinek, hogy hosszas kitartó munkának új adatokban gazdag eredménye, de szintén elásott kincstár, mert sem személy, sem hely, sem tárgy névmutatóval nincs ellátva pedig mindhármát bőven megérdemlené. A munka szerény cízzel lép elénk, mert sokkal többet tartalmaz, mint a mennyit címe után várunk, van benne köztörténet, helytörténet, mű-, ipar-, műveltség történet, helyrajz, irodalom, érmészet, könyvészet, mező-gazdaság, bányászat, egyház-történet, szóval az ismeret minden ága, ha nem is kimerítve, legalább érintve van.

A Kis-Kárpátok alatt fekvő ama vidék, mely Vöröskötől, kidomborodó félkörben Szomolányig terjed, e műben teljesen ismertette van, a kézügyben fekvő levéltárak, mint a Pálffy senioratusi Pozsonyban és vöröskői, melyeket úri kegyesség szerzőnk rendelkezésére bocsátott, bőv adatokkal látták el a figyelmes kutatót, s ő nem is hagyott figyelmen kívül egy darabka papírt sem, melyen csak valami följegyzésre méltót talált. Nem járt egészen új nyomon, hisz már Bél Mátyás is ismertette e vidéket, de csak úgy mintha valaki leírja a földből kilátszó romokat, míg Jedlicska beható szabályszerű ásatásokat rendezett, fölkutatta az elmúlt századok történetét is s temérdek új adatával meglepi olvasóit. Már a mi a leírást illeti, itt aztán Bél Mátyásé a pályadíj; nyugodt, méltóságteljes latinságával, elegans észjárásával, finom humorával Jedlicska meglehetősen lapos stylusa semmiképen sem vetekedhetik és csodálatos, hogy a mennyi obsoletumot a fiatal — gondolkozni nem tudó s nem is érkező hirlapirodalmi nyelv felszínre hoz, szerzőnk mind fölszedi s teljes közönyösséggel használja tán soha eszébe se jutott, hogy történetírónak is figyelni kell a stylusra: s hogy főként néki, egyszerűen, de szépen; világosan, de emelkedetten, s közvetlen melegséggel és minden affectatio nélkül kell írni.

Pedig lenni kell hozzá talentumának, mert a hol a Kolonics naplót ismerteti valóságos költői tollal van írva, csak fölvonásokra s jelenésekre kell osztani s kész a legélénkebb történeti vigjáték; de aztán van nála *folytán* annyi, mint a sár, intézkedés

folytán, villám folytán, himlő folytán, csapás folytán, hanyagság folytán stb. stb. Nő, ha ezek a folyások mind összefolynak, abból lesz még az igaz folyadék. Aztán szereti szerzőnk a teljesen fölösleges elvont fogalmakat: alakzat, falazat, padlózat stb. stb. miért nem elég néki az alak, a fal, a padló? Hát a buta gazdaszat 162., 181., 267. lapokon, míg ez igen rossz és csúf szó, mily egyszerű szép s tiszta magyaros kifejezés gazdaság, mezei gazdaság, szőlő gazdaság, kerti gazdaság stb.

De jogi téren állít síkra oly szavakat, mint valami pánszláv tótprokátor ki esküdt ellensége a magyarságnak: *Kéret* 32., 57., 199. lapokon, például: »mely egyhangú *kéretük*nél nyomatékka hangsúlyozták azt, miként e *kéretükre* senki sem ösztönözte őket.« Van a jogi kifejezések közt még egy szörnyeteg. A 199. lapon ez áll: »a szomoljáni uradalmat 1777. máj. 3-án *végrehajtották?*« tovább ez: átadták a *végrehajtott* uradalmat. Szent-Ivó és tiszteletre méltó Csemegi, kívánjatók-e nyelvünkötől ezt az áldozatot is.

Még csak egy szóról emlékszem, szerző mondja a 131. lapon *a könyvtár 256 kötetet tesz ki*, csak azt nem mondja, hogy hová teszi ki, mikor teszi ki és ki teszi ki; *a lakosság száma 180-t tehet ki*. Ha az a szerencsétlen *ki* a tollban maradna, tűrhető volna, de akkor se jó. A történeti adatok meglehetősen pontosok, egyet vagy kettőt vettem észre, hogy például 1663-ban (145. l.) Thököly kuruczairól beszél, ez mindenképen csak toll hiba — s azért a temérdek sok családfejlési, jószág leszármazási új adatért még többet is elnéznénk írónknak, ki ha munkáját a fent jelzett névmutatókkal ellátja, ama vidéknek, melyet leírt valóságos kincstárát fogja nyújtani hálás olvasóinak.

—k —s.

A békés-vármegyei régészeti társulat évkönyve. Nyolczadik kötet. Szerkeszti Zsilinszky Mihály.

»Az a Gyula, kit e hely alapítójának kell tisztelnünk — mondja Karácsonyi János talpraesett cikkében — mint Szent-Benedek fiait telepíté e vízes vadon helyre, mást jobbat nem is tehetett volna akkoriban. Az akkori szegény szerzetesek gondolkodtak aztán, hogy a többi meglegyen, irtották az erdőt, szárították a vizeket, ültették a gyümölcsfákat és félszázad múlva mosolygó termékeny vidék közepén vidáman emelkedett égfelé a monostor templomának kicsiny tornya stb.« Tudom, hogy Szent-Benedek fiai nem csak Gyulán, de szép nagy Magyarország minden pontján a hová csak eljutottak mindenütt megtettek mindent

a mi kellett s mindenütt azt tették épen a mi kellett; de van abban a békési levegőben valami a mi együtt tud működni a szellemi munkásokkal. Lám csak néhány évvel ezelőtt mily keveset lehetett tudni Békés-vármegyéről, hát még múltjáról! Szemeimmel láttam s füleimmel hallottam, hogy mily kicsinylő véleménynyel voltak az emberek a békés-vármegyei régészeti és történelmi társulatról, és íme, miként a XIII. században virágzó városok, zárdák emelkedtek a vízes vadon helyen úgy ma a tudomány a kutatás, az irodalom a tanulmányozás gazdag tanyája lett a szép Békés-vármegyére. Élet, tevékenység, virágzás haladás minden téren írónak egész serege állott elő, nem csak a régészet és történetírás terén, de a mezőgazdaság, sőt sok tekintetben a szaktudományok terén is.

A jelen kötetet gróf Wenkheim József Antalnak szépen metszett arc képe nyitja meg, melyet az ő emlékére mondott beszéd követ, e beszédet Göndöcs Benedek írta szépen s mondotta el határozatosan. A második cikk »A békés-megyei hódoltság történetéből« ad egy pár érdekes részletet. írta Szilágyi Sándor. A harmadik cikk regestákat közöl a bécsi állami levéltárakból, írójuk Károlyi Árpád.

Azután következik Hevesi Bornemisza Benedek gyulai kapitánysága Csánky Dezsőtől és Gyulának stb. keletkezése Karácsonyi Jánostól — e két cikk a kötet dísze. Azután Zsilinszky M. a szerkesztő közöl egy kis intendánsi naplót ismeretlen szerzőtől 1683. Végül Mihályfi József földrajzi cikke áll.

A mű második része a társulat *hivatalos közleményeit* tartalmazza s az is telve van örvendetes tényekkel. A kötet végén pedig Békés-vármegyének térképe áll, melyet Mihályfi József igen szabatosan rajzolt s a Posner nyomdája szépen állította ki.

Ama régi- és emez új Benczéseknek, mellyel mindenütt sikerhez jutnak úgy gondolom két hatalmas eszközük van a kitartó, lanakadni nem tudó munka s a szív és lélek mélyében gyökerező igaz magyarság! Ezeket az eszközöket használják mindnyájan s mindnyájan sikert aratunk.

—k — s.

»Pusztaszer és az évezredes ünnepély« írta Göndöcs Benedek. Budapest, 1883.

A mű gyönyörű rajzokkal, képekkel van szebbítve, maga is díszkiadás lévén s az egész egy nemes léleknek hazafias föllángolása.

— Mikor az ezredéves honfoglalási ünnepélyről szó van, mikor az ujságok erről cikkeznek, midőn a vármegyei és városi gyűlések, a casinok és más társalgási egyletek mind erről vitat-

koznak, midőn kormány figyelme tárgyává teszi s legtudományosabb intézetünk: az Akadémia legtudományosabb tagjai állandóan fegyverbe öltözve úgy szólva folytonosan viaskodnak e kérdés eldöntése fölött: vajon akkor a pusztaszeri apát hallgathat-e? Nem.

És az apát meg is szólalt s valóban igen szép sorozatban állította össze a tudósok véleményét a honfoglalás éve megállapításáról. Anonymustól kezdve, Szalay Lászlóig és Horváth Mihályig minden író és krónikás véleménye elő van adva teljes hűséggel és hibátlanul.

És főként ez a körülmény teszi előttünk becsessé e könyvek s érdekessé hazai történetünk minden kedvelője előtt. A mi az ásatásokat — és a megünneplendő ezer éves korszak forduló pontját illeti, ennek eldöntése részint illetékesebb kezekbe van letéve mint a miénk, részint a mai korszak teendői közé tartozván, a »Századoknak« csak majdani százados füzetei lesznek hivatva megvitatásukra; s ezért a különben érdekes mű többi részével ez alkalommal nem foglalkozhatunk.

—k—s.

Gróf Széchenyi István. Írta Dr. Kerékgyártó Árpád. Pozsony, 1884.
Budapest. Kiadja Stampfel Károly. Ára 80 kr.

Ismeretes Stampfelnek »Magyar Helikon« című vállalata melynek egyik életrajza a címzett könyv. Nem tudjuk, hogy s hogy nem — mert maga szerző nem említi a módját — Kerékgyártó a Széchenyi István naplóihoz jutott s a 21 kötetből csinált 96 lap kivonatot.¹⁾ E kivonat e kis könyv tartalma. De hiszen Széchenyi élete s naplói oly érdekesek, hogy ha csak 10 lapnyit ki ír valaki már az is leköti az olvasó figyelmét. Ez alapon a Kerékgyártó könyvének is van becse, s ifjak és adatkeresők vehetik hasznát, habár miután se tartalma, sem név és tárgymutatója nincs, nehezen kezelhető. A mi az orthographiát illeti a m. tud. akad. rendelése szerint mai napság a hónapok neveit kis betűkkel szoktuk írni, szerző minden lapon legalább 15-ször nagy betűvel írja s a nyomtatás ez által olyan, mintha a műve a Mária-Terézia korában jött volna ki. Vannak ilyen grammaticalis tévedések sz. Januarius rend nagykeresztjével, *lön* kitüntetve (6-ik

¹⁾ Szerzőtől e részben azt a fölvilágosítást kaptuk, hogy a naplóból készített kivonatokat vele Z. A. úr közölte. E naplón kívül — mint mondja — a birtokában levő leveleket (mintegy 60 darabot) Széchenyi munkáit is felhasználta, a mit ezekből vett az a munka kétharmadrészt teszi. Szerk.

lap) továbbá alkotmányossággali megbarátkozás (28. l.) stb. és értelemzavaró sajtóhibák a 2-ik lap 2-ik kikezdésének végén s több helyt is. Mindezek mellett 80 krért sok tudni valót és tanúlni valót talál az olvasó a Kerékgyártó munkájában is, de aki részletesen akarja ismerni a Széchenyi naplóit és ezeken át életrajzát: olvassa el Zichy Antalnak éppen most megjelent e tárgyú munkáját.

—k —s.

Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. Von Dr. Franz Krones R. v. Marchland. Graz, 1883. 8-adr. VIII. 186 és 234 ll.

A magyar történetírásnak Krones sok szolgálatot tett: ismeri és lelkiismeretesen felhasználja munkáiban a magyar forrásokat, ismerteti német folyóiratokban a magyar újabb historiai publicatiokat, sőt a magyar történeti forrásokról írt tanulmányát, a mi íróink is igen jól használhatják. Legújabb munkája a cilli-i krónika kiadása s az arról írt tanulmánya majd minden lapján belevág a magyar történetbe. Ez editio két részből áll: I. a sanecki grófok s az első cilli-i gróf. II. A krónika maga, kimerítő kritikai apparatussal s bevezetéssel ellátva. Az Anjouktól kezdve a Cilleyek nálunk nagy szerepet játsztak — rokonságban állottak a német-újvári grófokkal, bánok voltak, sőt Bosznia megszerzésére is törekedtek: annyival szükségesebb, hogy e nevezetes és nagyon elhatalmasodott családot helyes világításban tanuljuk ismerni. A cilli-i krónikát pedig magyar történetíró nem nélkülözheti, a minthogy a korábbi kiadást már használták is. Most annak correct kritikai szövegét vesszük, s e kiadással Krones egy igen fáradságos, de éppen oly hasznos munkát tett. Excursioi, oklevél függelékei, jegyzetei s kitűnő indexe emelik e munka becsét. Átalán Krones lelkiismeretes buvár s földolgozó, s ha a monographiával, melyet Styriáról ír, elkészül: annak mi magyarok igen jó hasznát fogjuk venni, — mert bizonyynyal érintkezési pontjaink e szomszédos állammal abban kellő illustratióra fognak találni. Jelen kiadványát is éppen e munkájának köszönhetjük: annak dolgozása közben ért meg benne a gondolat e krónika kiadására.

Sz. S.

T Á R S U L A T.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A M. TÖRT. TÁRS. decemberi választmányi gyűlését 6-án d. u. 5 órakor tartotta meg, *Ipolyi* Arnold elnöklete alatt.

1. dr. *Ábel Jenő* olvasott föl: A Színügyről Bártfán a XV. és XVI. században.

2. dr. *Szádeczky Lajos*: Báthori István lengyel királyról és Vasziljevics Iván muszka czárról.

3. Folyó ügyekre kerülven a sor, titkár bejelenti, hogy jövő 1884 év jan. 3-án a társulat közgyűlést fog tartani, melynek tárgya többek között a választmány kiegészítése leendő. A kilépendő 20 tagon kívül két elhalt választmányi tagnak (*Gyárfás Istvánnak* és *Hegedüs Candid Lajosnak*) helye lesz választás útján betöltendő.

4. Titkár bemutatja *Baráth* Ferencz ref. főgymn. önképzőköri tanárelnök levelét, melyben ő bejelenti, hogy a *budapesti ref. főgymnasiaumi ifjúság önképző társulata* 200 frttal a M. Tört. Társ. alapítótágjai sorába lép. Örvendetes tudomásul vétetett. *Thaly Kálmán* pedig *Horváth* Lajost jelenti be 100 frtos alapító tagnak. Évdíjas tagokul fölvétettek: *gróf Pálffy Daun Lipót* teanoi herczeg, (aj. Deák Farkas); *Csemniczky Géza* megyei aljegyző; *Hrubiszko József* áldozár s főgymn. tanár és *Kiss Mihály* telekkönyvi kiadó Nyitrán, (aj. Csősz Imre); *Koleszár Mihály* polg. isk. tanár Kis-Martonban, (aj. Hatvan Ferencz); *Csebi Pogány Kornél* főgymn. tanár Léván, (aj. Szinnyey J.); *Schönherr* Gyula joghallgató Budapesten, (aj. Szádeczky L.); *Szentpétery* János Tordán, (aj. Máté S.); *Puky* Andor földbirtokos Tomor, (aj. a titkár); *Marzsó Géza* kir. táblai fogalmazó, Budapesten, (aj. Findura I.)

5. Titkár jelenti, hogy a *Rimély*-pályázat határideje f. é. sept. 30-án lejárt s arra egy pályamunka sem érkezett. (»A pozsonyi társas egyház története« jutalma 100 arany Rimély apát-kanonok adományából). Az alapító-levél értelmében így a pályadíj egyharmada a M. Tört. Társulat alaptőkéjéhez csatolandó, két-harmada a pozsonyi Sz.-Márton-

hoz czímzett koronázási templom építkezési költségeinek fedezésére fordítandó. Titkár és pénztárnok megbízatik ily értelemben intézkedni.

6. *Bay Ilona* úrhölgy, a ki Társulatunk s a magyar történetírás iránt érdeklődésének annyi nemes tettével adta jelét eddig is, újabban ismét 30 db aranyat tűzött ki a következő pályakérdésre:

Kivántatik a magyar történetből tetszés szerint választandó kor- vagy életrajz, melynek terjedelme 5—6 nyomtatott ív lehet. A »Századok«-ban fog kiadatni. Jutalma 30 $\frac{1}{2}$ Bay Ilona adományából s azon kívül a »Századok« rendes díjazása. Határidő 1884. nov. 30.

7. A Mokesay-féle okiratoknak az országos levéltárnak való átadásáról tesz jelentést a titkár s bemutatja a levéltári megbízott *Taydnji Károly* orsz. levéltári tiszt térítvényét.

8. Titkár bemutatja Schrauff Károly bécsi titk. levéltári fogalmazó válaszát a Társulat köszönő levelére.

9. Titkár jelentést tesz »*Budavár visszavétele 200-ados évfordulójának megünneplése*« előkészületeiről.

10. Titkár bemutatja *Pejachevich* Julián gróf egy beküldött kézirati munkáját, mely a m. k. cancellariában őrzött királyi könyvekből tett kivonatainak név-lajstromát tartalmazza.

Ezután Thallóczy Lajos, mint a Társulatunk által Budavár visszavétele 200-ados évfordulójának megünneplése tárgyában kiküldött bizottság jegyzője következő jelentését olvastá föl:

Folyó évi ápril 5-én Thaly Kálmán tagtársunk indítványára elfogadtatott, hogy a fővárosi tanácsához társulatunk részéről átirat intézessék, melyben fölkéretik a minden szépért és nemesért lelkesedő fővárosi közönség, hogy Buda várának 1686-ban történt visszafoglalását 1886-ban mint ez esemény 200-ados fordulója évében főváros díszéhez méltóan ünnepelje meg. A főváros közönsége az eszmét f. é. octóber 23. tartott közgyűlésében elfogadta s azt a részletek megállapítása végett a főváros képzőművészeti bizottságához tette át. A képzőművészeti bizottság folyó hó 2-ik napján tartotta meg ez ügyben ülését s erre társulatunknak e czélból kiküldött tagjait is meghívta, kik közül megjelentek Szilágyi Sándor titkár, Majláth Béla, Torma Károly stb. s alulírott. Az értekezlet elvileg elfogadta a következő pontozatokat: lehető részletesen föltüntetni a kort, nyomtatványokból, érmekből, fegyverekből, egy belépti díjas történelmi kiállítás rendezendő; a budai vár azon része, hol a keresztények legelőször berohantak, emléktáblával jelölendő meg; ugyan-csak Lotharingiai Károly és Petneházy Dávid arcképei a főváros díszterme számára lefestendők; emlékérem veretendő; az ünnepély alkalmával úgy az ostromot, mint Petneházy életét föltüntető monographia íratassék: s végezetül az alkalomhoz méltó ünnepélyességek jelezzék e nap fon-

tosságát. E vegyes értekezlet elhatározta, hogy egy szűkebb bizottság megközelítő költségvetést készítsen e pontozatokról, mely azután jelentés alakjába foglalva s a nagy bizottság által approbálva terjesztessék a fővárosi közönség elé.

E szűkebb bizottság, mely a főváros részéről Havas Sándor és Vidéki János tagokból áll, f. hó 4-én tartá meg Szilágyi Sándor és alulírott részvételével gyűlését és meghatározta az ünnepély vázlatát.

E szerint a fővárosi közönséghez intézendő fölíratban következő ajánlatok tétetnének: az ünnepély maga szeptember 2-án, mint a visszafoglalás napján történnék, míg a történeti kiállítás augusztus 15-én venné kezdetét. Programmba felvétellett az is, hogy 1886 szeptember 1-én a »Magy. Tört. Társulat« tartana diszgyűlést, melynek tárgyai lehetnének egy elnöki megnyitó és Petneházy életének előadása; szeptember 2-án az emléktábla lepleztetnék le s utána ünnepélyes isteni tisztelet tartatnék; szeptember 3-án a főváros tartaná meg közgyűlését, mely alkalommal kiosztatnék az e célra veretett emlékérem, lepleztetnék Lotharingi Károly főherczeg és Petneházy arczképe, esetleg mellaszobra s bemutatnatnék azon illusztrációkkal, térképekkel, arczképekkel ellátott díszmunka, mely ez alkalomra íratnék. Szűkebb bizottság a költségeket mintegy 20,000 frtra tette, melyből azonban csak 6000 frt maradna fedezetlen.

Ez indítványok később esetleges elfogadtatásuk esetén részletesen fognak tárgyaltatni és megállapíttatni s az ünnepély artistikai és történelmi részénél a t. választmány által kiküldött bizottság érintkezend a főváros képzőművészeti bizottságával. Ez az ügy állása, melyet a t. választmánynak előleges tudomásvétel végett voltam bátor jelenteni.

Ezután pénztárnok bemutatja múlt havi számadását.

E szerint bevétel volt	5027 frt 53 kr,
kiadás	193 frt 84 kr,
pénztármaradék	4833 frt 19 kr.

Végül zártülés következett.

P Á L Y Á Z A T I H I R D E T É S.

Kivántatik a magyar történetből tetszés szerint választandó kor- vagy életrajz, melynek terjedelme 5, 6 nyomtatott ív lehet, s a »Századok«-ban fog kiadatni.

Jutalma Bay Ilona urnő adományából 30 $\frac{1}{2}$ s azon kívül a »Századok« rendes díjazása.

A pályamunka 1884. nov. 30-ig idegen kézzel írva s a szerző nevét rejtő jelílés levélkével ellátva a M. Tört. Társulat titkári hivatalába küldendő.

Budapest, 1883. dec. 6-án.

SZILÁGYI SÁNDOR,
titkár.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

A KÖNYVKIADÓ BIZOTTSÁG vállalatából négy kötet fekszik előttünk, melyek a f. évi könyvilletménynek fejében küldettek szét. Az irodalmi (II.) és állam s jogtudományi (III.) sorozatból folytatásokat kaptak a pártolók: Taine nagyszabású művének: Az angol irodalom története harmadik kötetét Csíky Gergely fordításában s Taine egy másik épen oly kitűnő művének »A jelenkori Franciaország alakulása« hasonlókép harmadik kötetét Toldy László fordításában. Mindkét munkát haszonnal és élvezettel fogja olvasni a történeti munkákat kedvelő közönség is s különösen ez utóbbit mindazok, kik az eszmék fejlődésének történetében gyönyörködnek. Az első, történelmi sorozatban két önálló munkát ültettek át. Boissier »Archaeologiai sétái« változatosságot hozott a sorozatba, s mintegy kiegészíti Thierry Tableaux-it s bemutatása annyiival célszerűbb volt, mert az érdeklődés az archaeologia iránt nálunk növekedőben van: mintául szolgálhat az íróknak, hogyan lehet e tárgyat nem szakemberekkel is megkedveltetni. E munkát Molnár Antal fordította. De a világirodalom azon remekei közt, melyeket a könyvkiadó bizottság a magyar közönségnek bemutatott nemcsak megállja helyét, hanem részben kimagaslik Fustel de Coulange *Cité antique-ja Barta*l valóban méltó fordításában. »Nocturna versate manu versate diurna« e *szép és igaz* könyv megismertet bennünket a socialis mozgalmak lefolyásával az ókorban s megérteti velünk a római világhódítást. A következő cyclusban Mac Carthyt és Thierry nevezetesebb monographiáit fogja a közönség kapni, az elsőt *Szász Béla* az utóbbit *Öreg János* fordításában.

ÉSZREVÉTEL.

A »Századok« novemberi füzete 823. lapján *Nilles N.* innsbrucki tanár úr Pesty Frigyeshez intézett leveléből néhány megjegyzés közlötetik az akadémiai Monumenták, Scriptoros XXIV-ik kötetéhez; melyeket, mint ama kötet szerkesztője, nem hagyhatok szó nélkül. *Nilles* úr kiemelve a kötet »nagy becsét«, úgy találja mégis, hogy abból »több igen fontos *Rákóczi*ana hiányzik.« Persze, hogy hiányzik; sőt többet mondunk: a *Rákóczi*anak csak mellékesen kerültek ide, mert ez, valamint a megelőző XXIII-ik kötet, — *Thököly*ánakat tartalmaz. A *Rákóczi*aná-

kat tessék az »*Archivum Rákócianum*«-ban s egyéb kiadványaimban keresni, — noha természetesen, még ezek sem *teljesek*, sok kötet kellvén még oda, hogy minden fontos Rákócianum publicáltassék. Különbön *Zimmermann* neuhausi jezsuita igazgató (Rákóczi ottani nevelésének főfelügyelője) igenis, jellemezve van másutt, t. i. »II. Rákóczi Ferencz ifjúsága« című munkámban, mégpedig kedvezőleg. A másik nevelőről is van ugyanott szó, bár neve elhallgatásával, — a mint maga a fejedelem is Confessióiában *kíméletből* tette, mert róla már csak rosszat írhatott. — *Cachot* francia lelkész viszonyáról a Thököly-családhoz, a vörösvári, kir. kamarai és általában a magyarországi levéltárak semmiféle adatot nem tartalmaznak; nem volt hát mit közölni. A neuhausi nevelő-intézet főnökéhez intézett cs. diploma szövegét sem kaphattuk meg mégeddig; hanem, ha Nilles úr beküldené: a Történelmi Tár szerkesztője, azt hiszem ¹⁾ szívesen közölné; csakhogy mi, bizonyos okból, az *eredetét* óhajtanók látni.

Végre, a mit a francia jezsuiták Thökölynek végnapjaiban a kath. hitre való áttéréséről meséltek, — az rég meghaladott álláspont; e részben az Akadémiának már nincs mit közzé tenni. Tessék csak elolvasni Thököly Imrének a b. Radvánszky-levéltárban fölfedezett s általunk a »Századok« 1874-iki évfolyama 582—583. l. közzétett *codicillusát*, — az mindent világosan megmagyaráz. E codicillust a bujdosó fejedelem sajátkezűleg írta 1705. sept. 10-kén, s halála napján sept. 13-kán pecsételte le gyűrűpecsétével. Tartalma semmi kétséget nem hagy fönn többé az iránt, hogy Thököly, mint utolsó lehelletéig hű *protestáns* halt meg.

Azonban, úgy látszik, Nilles úr mind e közleményeket nem ismeri; nehogy tehát az olvasó az ő — megengedjük: *jóhiszemű* — de kellő tájékozottság s tárgyismeret nélküli észrevételeitől tévútra vezetessék, kénytelenek valánk levelére legalább ennyit megjegyezni.

THALY KÁLMÁN.

TÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI ÉRTESÍTŐKBEN.

Rendes szokás az iskolai értesítőket egy-egy értekezéssel nyitni meg. Évek óta figyelemmel kísérjük az értesítőkből megjelenő történelmi értekezéseket: tartsunk az 1882—83-ik iskolai évek felett is szemlét,

¹⁾ Minden bizonynyal! Szerk.

a mennyiben hozzánk beküldettek. Ez ideikről ugyan általában nem mondhatunk valami kedvező ítéletet, mert több (a mennyiben historiával foglalkozik) az egyes iskolák szűkebb keretű történetével s azoknak is jobbára legújabb korával foglalkozig; de mégis találunk egyet-egyet, mely az általános hazai történelem keretébe vág. Kár, hogy ezek száma a múlt évekhez képest haladást nem mutat s belső értéke sem mindeniknek kifogástalan.

1. A legjobbat, a melynek igazi történelmi bece van, s melyet mint becses kútfőtanulmányt üdvözljük, a *pannonhalmi sz.-benedek-rend győri főgymnasiuma* értesítőjében találjuk: *Adatok az 1825-ki országgyűlés történetéhez cz. a. Vaszary Kolostól.* Ez a 217 lapnyi munka, mint különlenyomat is megjelenvén, érdemesnek tartjuk róla külön a könyvismertetések között megemlékezni.

2. A *trencsényi kir. katl. főgymnasium* értesítőjében *Vlahovics Emil* írja le. »*Trencsén várának ostromát 1528-ban.*« Mindössze 9 oldalnyi kis történelmi rajz az egész, de szépen és jól van írva s a kútfők ügyes felhasználásával. Trencsén vára 1489 óta volt a Szapolyai-család birtokában s János király Lengyelországba menekvése után 1528-ban is szilárdan ragaszkodott a város polgársága és várőrsége a nemzeti királyhoz, mindaddig míg a Ferdinánd-pártiak serege ellen (Katzianerrel élőkön) tarthatták magukat; csakis a legvégső szükségnek engedve adták fel a várat tisztességes feltételek mellett, 1528 jun. 30-án, másfél havi ostrom után.

3. A nagyvárad m. k. állami főreáliskola értesítőjében: »*Erdély önállása és annak következményei*« cz. a. találunk értekezést (19 l.) Nehézes elmefuttatás, minden eredetiség nélkül. A mit már mások elmondottak jobban, azt mondja el jól-rosszul vagy is inkább elmondhatják mások által, hol Salamont, Szilágyit, Kövárit, Tanárkyt, hol az egykori írók közül Istvánffy, Illésházit, vagy Bethlen Farkast szóltattatván meg. De azért forrásismeretét sem mondhatjuk kielégítőnek, hogy csak a legfeljebbet említsük: az egykorúak közül nem ismeri Szamosközy nagybecsű munkáját (a négy kötetet) s a mostaniak közül, a mely Erdély történetének ez idő szerint legbecsesebb kútforrása: az Erdélyi Országgyűlési Emlékeket (a nyolcz kötetet). Állításai közül is több téves. A szultánnak mindvégig 10,000 arany évi adót fizettet Erdélylyel, azt híven, hogy »az összeg szabályszerűen megmaradt II. Rákóczy György idejéig« (4. l.); pedig már Báthori Istvánnak tizenötezeret kellett fizetnie s ez megmaradt Bethlen Gáborig s nála szállították le ismét 10,000-re, Martinuzzi is aligha nem tiltakoznék, hogy őt a politikában János király »tanítványá«-nak hirdesse (5. l.) s alig köszönné meg maga János király is, hogy felesége Izabella királyné rémét, az ő tanítványának nevezze. Hogy Báthori Zsigmond alattvalóival »újházásban állott« (10. l.) az alig fejez ki valamit, s azt is rosszul. Bocskai István fellépését nem keve-

sebb, mint »80 évi lappangó tűz« által idézteti elő (11. l.); a mi egy kicsit még is sok; nem válnék becsületére öcsinknek, ha csak 80 évi lappangó tűz birt volna lángra lobbantani őket. Talán olykor-olykor inkább túlhevések voltunk, mintsem hogy a harmadik generatioig lappangjon a tűz, míg nem lángra gyúlt. De az indoklás is jellemző a maga naivságával, a mely Boescai felléptetését megelőzi: »A két hatalom közt a harc folyvást tartott, a béke pedig hamar nem jöhetett létre, valószínűleg azért (!), hogy a török császár félt jancsáraitól; Rudolf pedig attól tartott, hogy ha a békekötés alkalmával egy várat talál átadni a töröknek, a magyarok igazán fognak zúgolódni; így egy harmadiknak kellett közbelépni. Mindez mint a 80 évig lappangó tűz Boescai István személyében talált kifejezésre, kit a gondviselés, úgy látszik, arra teremtetett, hogy rövid idő alatt (1604—1606) Magyarországnak egy szebb jövő alapjait letéve s művét befejezve muljék ki (!), mintha reá többé nem lett volna szükség« (11. l.) Gondolat és stíl egymáshoz méltó. Nagy fontosságot tulajdonít szerző annak is, hogy az 1625-iki gyarmathi és 1626-iki szőnyi béke oklevelek a magyar király és török szultán között »magyar nyelven keltek, mi nem kevésbé emeli Erdély nagyságát és befolyását hazánk ügyeire« (11. l.) A magyar nyelvnek nagyobb szerepe volt a török és német között folyt diplomatia terén, mint a hogy szerző hiszi; a budai basa nemcsak hogy magyar leveleket küldözött Bécsbe, de volt eset rá, hogy kikötötte, hogy neki is magyarul írogassanak; mert a török cancellariában általános volt a magyar nyelv latin mellett. Szerző előszeretettel emlegeti a magyar *nemzetiség* kérdését a XVI. és XVII. században; pedig a mi jó elleneink azzal vajmi keveset törődtek, szerző a jelen század szemüvegén látja azt. Végül nem hagyhatjuk szó nélkül azt a bizarr mondását, hogy »e zivataros harcokban egy Hunyady János hazája Don Quichoteja lett volna« (21. l.) Hunyady János — és Don Quichotte! Ettől az állítástól nem tagadhatjuk meg az új és eredeti jelleget! A munkában a mi méltányolni való volna, élenyészik az említett és több hasonló incorrectségek mellett.

4. A *kolozsvári evang. ref. collegium* értesítőjében *Török Istrán* a *Querela Hungariae* s *Attestat*iot és *Refutatio*t ismerteti s bő kivonatokat közöl belőlük. Azt a benyomást teszi az olvasóra, mintha nem önálló kutatás kedvéért írt czikk volna, hanem töredék valamely munkából. Kár, hogy szerző nem tette a röpiratot tüzetes kutatás tárgyává. Ki írta? hol nyomtatták? mindezek lényeges kérdések. Ez Bethlen proclamatioja volt, midőn seregével kiindult; — nem Magyarország, hanem a külföld számára írt proclamatio: s ezért méltó lett volna vizsgálni, hogy mit akart Bethlen kiadásával elérni. Hisz a *Refutatio* az abszolút álláspontot képviselte, a *Querela* az alkotmányost; — ez lényegesebb dolog, mint azt vitatni, hogy melyik félnek volt igaza.

5. A *szabolczai kir. kath. algymnasium* értesítője: »A *szabolczai gymnasium történetének folytatása*«-t adja, *Lukavszky Alajos* tollából (18

1.). Az értekezés a 1776—1807 évek közötti időszakot öleli fel, midőn a gymnasium a jezsuiták kezéből a pálosok vezetése alá került s úgy maradt egészen 1807-ig, a midőn annak vezetését a sz.-ferenczrendi szerzetesek vették át. Neveléstörténelmi szempontból tanulságos az értekezés.

6. *Az ungvári kir. kath. főgymnasium* értesítőjét egy elhunyt tanár *Petrik János* (sz. 1826. † 1883.) emlékezte nyitja meg. Azután jön *Barna Mikálytól*, »*Az ungvári k. kath. főgymnasium története*« és pedig alapításától (1613.) kezdve egész a jezsuita-rend feloszlatásáig. Közli az alapító okleveleket, a gymn. belső és külső történetét, a tanárok legrégibb névsorait s a tanulók létszámát különböző időkben.

7. *A selmeczbányai ág. hitv. ev. lyceum* értesítőjében: *A selmeczbányai ev. egyház és lyceumnak sajtó alatt levő történetéből* találunk értekezést (10 l.) *Breznyik János* ig. tanár tollából. Az értekezés mintegy tervezetét adja ama történeti munkának, melyet szerző a Selmeczbányáról kiadandó monographia számára írt 25—30 ívnyi terjedelemben (ára 2 frt leend.) A selmeczbányai lyceum a protestáns iskolák között egyike a legrégebbeknek, 1528-ban alapított. Történelmének forrásául szerző előszámolja az 1739-en kezdődő iskolai jegyzőkönyveket, a városi levéltárban talált városi tanácsi jegyzőkönyveket 1550-től kezdve, a »Copier-Buch«-okat (oklevelek, hivatalos acták másolatait) 1519-től s végül a városi számadás könyveket, »Journal«-okat, melyek 1550-ben kezdődnek, bár hiányosak. Ezután adja szerző munkája tervezetét, amiből láthatjuk, hogy műve hazánk művelődési történelméhez becses adalékokkal fog járulni.

8. *A nagy-kállói m. k. állami főreáliskola* értesítőjében *Kiss Rezső* közöl, »*Adalékok Szabolcs vármegye történetéhez.*« »Szabolcs vármegye vetette meg a M. Tudós Társaság palotájának alapját« ez szorosabb értelemben vett tárgya értekezésének. Megemlítvén, hogy Szabolcs szülötte Beszenyei György pendítette meg egy m. tudós társaság felállításának eszméjét »Jámbor szándéká«-ban, elbeszéli, mint tették le az első követ szintén Szabolcs fiai, az Akadémia palotájához, midőn 1857-ben jun. 23-án Bogdány m. városában egy asztaltársaságban Tokaji Nagy Lajos gyűjtést indított az akadémia palotájára. Közli cikkében szerző, Csicseri Bors (Ágai) egy a fővárosi lapokban megjelent ily című tárczacikkét: »*Az első téglá*«; úgy gr. Desseffy Emil ak. elnök 3 levelét és Tokaji Nagy Lajos »pro memoria« írt feljegyzését a leírt szabolcsi gyűjtésekről. Mint-hogy ez, mint szerző megjegyzi, terjedelmes tanulmányának egy része, figyelmeztetjük, hogy művének előnyére válnék a dagályos bombastok és képtelen képek kerülése. Pl. midőn azt akarja mondani, hogy Beszenyei György is fájdalmasan érezte a magyar nyelv elhanyagoltatását — ezt mondja: »Igen! az ő ajkát is rázogatta a nem divat — hanem igazi fájdalomszülte sóhajtat, mint minden gyümölcsöt, minden kincsét munkásai közt kiosztó, áldásos őszi évad vonaglásakor a sóhajtként átsuhanó szellő a leghalványabb rózsákat.« (1. l.)

9. *A nagyköroői hely. lútv. főgymnasium tudósítását* »Adatok a tanintézet 1882—83-ik évi történetéhez« nyitják meg.

10. *A kis-kun-halasi hely. lútv. lyceum* értesítőjét szintúgy »Adatok a lyceum történetéhez 1882—82-ik tanévről.«

11. *A fehértemplomi m. k. állami főgymnasium* f. é. VIII-ik értesítőjét irodalomtörténeti és könyvészeti tanulmány nyitja meg dr. Hermann Antal tollából: *Lessing „Nathan“-ja Magyarországon*“ cz. a.

Két régészeti értekezésről is meg kell emlékeznünk:

12. *Szabadka szab. kir. város községi főgymnasiumának* értesítőjében *Iványi István* tanár „*Videkünkös kora és a szabadkai régiségek*“ czím alatt igen figyelemreméltó dolgozatot közöl. Cikkében, a történelem előtti korszakokat s általában az őskort igyekszik népszerűen ismertetni; megragadja egyszerűsággal az alkalmat, hogy a közönség támogatását és figyelmét az iskolai szertár kebelében alkotott régiség gyűjteményre hívja föl. Együttal egy már többektől hangoztatott figyelemreméltó eszmét is vet fel; s ez az, hogy mily rendkívüli hatása volna a régészet tudományának a vidéken való terjedésére, ha a budapesti m. n. muzeum a raktárai- és lomtáraiban többes példányokban heverő mindennemű régiségek halmazát a hazai iskolai muzeumok között szétsztaná. — Részünkről is teljes méltánnyalással csatlakozunk az eszméhez. *Iványi István* tanár említett dolgozatában ügyesen és érdekes rövidséggel pár lapra szorítva mondja el a föld és különösen hazánk geológiai történetét, az ember első megjelenését, a kő, bronz és vaskorszakokat és végül ismeretei a város határában a téglagyár közelében talált ú. n. bronzöntő műhely régiségeit és egyéb régiségeket. Még becsesebbé teszi a kis czikkeket a hozzá csatolt tábla, melyen a leírt régiségek, bronz eszközök, fegyverek, edények stb. hű rajzban láthatók. A füzet további folyamán megismerkedünk az intézet érem- és régiségtárának tartalmával, melyben a többek közt 619 faj éremmel találkozunk. Bár összes vidéki gymnasiumaink követnék a szabadkai példáját, a melynek különben kegyurában, Szabadka város hatóságában, lelkes pártfogója van: — a történet tudomány iránti érdeklődés bizonyára fokozott mértékben emelkednék széles e hazában.

13. *A nyitrai róm. kath. főgymnasium* tudósítványa egy 42 lapra terjedő figyelemreméltó ismertetést közöl *Zongor József* tollából »*A főgymnasiumi éremgyűjteményről.*« Annnyival nagyobb örömmel fogadjuk az ismertetést, mert irodalmunkban vajmi ritkán van alkalmunk éppen érmészeti önállóbb dolgozatokkal találkozni. Az Arch. Értesítő az egyedüli közeg eddigelé, melyben enemű tanulmányok napvilágot láthatnak. Egyetlen nagy hazai gyűjteményünk a m. n. muzeum érem gyűjteménye ki tudja mikor lesz még méltólag ismertethető. Nevezetesebb magán és intézeti gyűjteményekről bár van a szakköröknek tudomásuk, de bővebben leírásból azokkal sem ösmerkedhetnek meg. Különösen gazdag érmészeti anyag van összehalmozva a hazai minden felekezetű iskolák

és magasabb tanintézetek gyűjteményeiben. Szerencsés gondolat volt *Zongor József* tanártól éppen azért a nyitrai főgymnasium gazdag éremgyűjteményének ismertetése. Terjedelmes és becses általános bevezető rész után áttér a gyűjteményben levő római consularis-érmek leírására s azt rendkívüli figyelemmel és széles tanulmányok alapján eszközli. Örömmel vesszük az értekezés végén azon ígérteit, hogy a császári nem különben az autonóm görög városi érmek leírásával dolgozatát folytatni fogja.

14. Az *erdélyi szászok* hat középiskolája által kiadott programok közül, négyben van olyan dolgozat, mely a hazai történetírással foglalkozókat érdekelni fogja. A *segesvári gymnasium* kiadta az intézeti könyvtár cathalogusának 4-ik s utolsó részét is, (a *Hungaricák és Transilvanicák cathalogusát*), s ezzel a munka be van fejezve. Nem ártana, ha a jó példát a többi iskolák is követnék. — A *brassai gymnasium* programja az erdélyi szász iskolák 1850 előtti szerkezetét ismerteti: a nevelés oktatás történetének írója jó hasznát fogja venni e dolgozatnak. — A szász-sebesi programban *Kootz Gyula* szász-sebesi boszorkánypereket ír le 1718-ból, levéltári adatok alapján. — Legbecsesebb és legterjedelmesebb dolgozat a korán elhunyt *Berwenthé: Friderik császár* összeköttetései Magyarországgal 1440—1453 közt, mely a hazai és külföldi források fölhasználásával, s alapos criticával készült munka. Ez tulajdonkép tudori értekezés leendett — de szerzője mielőtt a vizsgát letehetné volna véletlen halállal kimúlt: a vasút elgázolta; az intézet melynek növendéke volt, a szép reményű ifjú emlékének megörökítésére kiadta értekezését. Az idei program az értekezésnek első: a várnai csatáig terjedő felét adja.

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— *SZÉCHENYI ISTVÁN* műveinek kiadása megkezdett. A bevezetés azokhoz: »Naplói« egy vaskos kötetben az Akadémia megbízásából az Athenaeum kiadásában elhagyta a sajtót. Ezek a Naplók az Akadémia tulajdonát képezik. De nemcsak terjedelmöknél, hanem szerkezetöknél fogva olyanok, hogy úgy mint megíratlak, nem volnának sajtó alá adhatók. Az Akadémia azok szerkesztésével *Zichy Antalt* bízta meg. Több éven át dolgozott rajta, egyes részleteket be is mutatott az Akadémiában, melyek mindannyiszor nagy tetszéssel találkoztak. Most előttiünk áll egy 670 lapra díszes kötetben. *Zichy* csoportosította, összeállította, rendezte a szétszórt anyagból mind azt, mi ez idő szerint vagy helyesebben a mi általán e naplókban kiadható volt. Külön csoportosította fiatalágát, kalandjait, szerelmeit, közéletének különböző mozzanatait, vezér-

kedését és — küzdelmeit. Megismerjük e munkából az embert, a hazafit, a nagy reformatort — s becsülni és szeretni tanuljuk — de megismerjük azt az időt is, melyet bátran nevezhetnénk az ő korának s az embereket, kik abban éltek, nem az ő szemüvegén át, mint pártvezérén, hanem egy nagy emberismerő és nagy bonczoló szemüvegén át. A mi a formát illeti, amelyben Zichy azokat adja, t. i. földolgozva, a hol helyén látja, s csoportosítva, magyarázva és érthetővé téve — az eredmény e tekintetben Zichyt igazolta. Így élvezni fogja a közönség, tanulni is fog belőle. Reméljük, hogy e prodromust követni fogják a munkák — mert csakugyan szégyenletes színben tünteti föl irodalmi viszonyainkat, hogy csak most gondolkodnak Széchenyi munkái kiadásáról, Kazinczyéi félben maradtak: Keményéről pedig kivéve az »Olcso Könyvtár« kiadásait, még csak nem is gondolkodnak.

— GYÁRFÁS ISTVÁN Jász-Kúnok történetének III-ik kötete elhagyta a sajtót s az előfizetőknek szétküldetett. Ez is két részből áll: a történetből s az okmánytárból; hozzá van mellékelve a meglevő legrégibb kiváltság-levél: Robert Károly 1323-iki oklevelének hasonmása. Egész 1542-ig terjed, s egy bevezetésben Jerney életét vázolja. Bármily sajnós veszteség érte is a korán elhunyt szerző halálával történeti irodalmunkat — de munkája nem szakad meg. A munka 4-ik és befejező 5-ik kötetét az oklevéltárral együtt teljesen elkészítette — s az illető megye biznynyal gondoskodni fog, hogy az mennél előbb világot lásson. Csak nem rég halála előtt jelent meg tőle egy más kisebb monographia is: »A Jászkúnok személyes és birtokviszonyainak történeti és jogi fejlődése«. Különben Gyárfás rendkívül gazdag anyaggyűjteményt is hagyott hátra — egy csomagot családjára vonatkozólag, kik közül egy: Gyárfás Ferencz a XVII-ik században konstantinápolyi követ volt.

— A GRÓF KÁROLYI-CSALÁD OKLEVÉLTÁRÁNAK II-ik kötete elhagyta a sajtót, két színnyomatú címerrel s egy pár facsimilével ellátva. Ezt is Géresi K. szerkeszté, s bevezetés helyett egy értekezéssel látta el a Kápolyn-nemzetségről. Fogjuk ismertetni e nagybecsű munkát, mely történeti irodalmunknak új forrást nyitott, s mely maradandó emléke a hazafias Károlyi-nemzetség őseinek. Bár követnék a többi családok is Károlyi Tibor jó példáját.

— ABAFI LAJOS »Hazánk« cím alatt történeti folyóiratot indít meg, mely a XVIII. és XIX. század keretéből földolgozott czikkeket és fontosabb történeti adatokat, emlékiratokat, stb. fog közölni. Mint

mondja, e folyóirat föladata lesz, hogy a magyar társadalom, politikai élet és közszellem átalakulására és nemesbülésére, az újra alakult magyar állam és intézményei megszilárdulására elhatározó befolyást gyakorlott férfiak élete és működése alaposan megírassék, a reformok akadályai fölvilágosíttassanak, s így a jövő történetírójának mennél több kidolgozott történetrész álljon rendelkezésére, kiváló gondot fog fordítani a folyóirat az 1848—49-iki s az azt követő eseményekre, de nem fogja elhanyagolni a megelőző korszakot sem. Évenként tíz füzetben fog megjelenni, artistikai mellékletekkel. Minden füzet öt-öt ívből álland. Előfizetési ár egy évre 6 frt.

— »MAGYARORSZÁG FÜGGETLENSÉGI HARCZA 1848—49-ben« című *Gelich* Richárd által írt munkából a 7-ik füzet megjelent. E munka a forradalom katonai történetét adja s az Aigner-féle történeti-könyvtár egyik részét képezi.

— A »MAGYAR HELIKON«-ból megjelent a II-ik kötet is, mely *Kazinczy, Garay, Csokonai, Tompa, Zrinyi, a két Kisfaludy, Jósika, Balassa, Ányos* életrajzeit foglalja magában. Az életrajzokat ismert írók írták, minden életrajz külön 20 krért kapható. A vállalat iránt eddig mutatkozó részvét a kiadót arra bírta, hogy egy második cyclust is indítson meg, mely az államférfiak életrajzát adja s az első 3 füzet *Széchenyi* életrajzát hozza *Kerékgyártó Árpádtól*.

— A MAGYAR MILLENÁRIUMRÓL *Helmár* tollából *Stampfelnál* egy kis népszerű füzetke jelent meg, mely nem a millenium évének meghatározásával foglalkozik, hanem egy rövid rajzot ad a közönség kezébe.

— LŐCSÉ VÁROS LEVÉLTÁRÁNAK 1280-tól 1770-ig terjedő összes iratainak magyar nyelven való regisztrálása, a mint értesülünk, be van fejezve. A 20 történelmi csoportra osztott registrumban 3210 sorszám alatt mintegy 50,000 db íratról van szó. Az egy tárgyra vonatkozó darabok ugyanazon szám alatt és ugyanegy csomagban vannak elhelyezve. A gazdag levéltár most már átadható a közhasználatnak. A rendezés nagy szorgalmat, kitartást, és szakismeretet igénylő munkájáért *Dr. Demkó Kálmán* löcsei tanár tagtársunk teljes elismerést érdemel mind a város, mind a magyar történetírás részéről.

— A SZEPES-MEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT alakuló gyűlését Lőcsén dec. 18-án fogja tartani. Tagjaiul eddigelé száz körül iratkoztak be.

— NYILT KÉRELEM. Minthogy több évi munkálkodásom után *Szabalka* sz. kir. város történetét sajtó alá készíteni szándékozom, tisztelet-

tel kérem érdemes történetbuvárainkat és önzetlen történetkedvelőinket: szíveskedjenek a netalán kezökben levő vagy általok ismert, de még nem publikált oly adatokat vagy okmányokat, melyek *Szabadka* városra vagy *Bács-Bodrog*-vmegyére vonatkoznak, ha kivonatban is, velem tudatni, vagy legalább azok hollétéről tudósítani, hogy munkám teljessége érdekében azokat is fölkereshessem és földolgozhassam. Iványi István, Szabadkán.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT NOV. 28-án d. u. rendes havi ülést tartott *Ormós* Zsigmond főispán elnöklete alatt. A titkári jelentés kapcsán köszönetet szavaztak olyanoknak, akik legújabbán a Muzcum számára ajándékoztak. A pénztárnoki jelentés szerint a társulat vagyona 3733 frt 44 krt tesz. Ezután Pontelly István titkár felolvasta *Boleszy* Antal értekezését *Mehádia történetéről*.

— MAJLÁTH BÉLÁTÓL »A felső-vármegyék rendeinak gyűlése Kassán 1683-ban«, mint különlenyomat a »Századok«-ból a »Történelmi Tár«-ban közlött naplóval összefoglalva, önállóan is megjelent.

— A TUDORI ÉRTEKEZÉSEK történeti irodalmunkban már is figyelemreméltó tért foglalnak el, s annyiival becsesebbek, mert szükségkép önálló és részletekbe ható kutatás eredményei. *Borovszky* Samu egy figyelemreméltó tanulmányt írt a »Dákok«-ról, mely a meglevő adatokból összeállítja, a mit e népről tudhatunk. E gonddal és criticával készült munkáról tüzetesebben is fogunk szólni. *Rácz* Géza »Magyarország állami életéből« cím alatt az 1541—1564 közti nagy alakulás s az akkori államélet rajzát adja — szóval a mohácsi vészt követő kor szerveztét. Nem az alakulás történetére, nem a mohácsi vész és török foglalás által előidézett változásokkal foglalkozik, nem azok okait kutatja — hanem a tényleges állapotokat, úgy mint a Corpus Jurisból s krónikákból és történeti munkákból kiolvasta, vázolja — de egyszerűen csak ügyes összeállítás. — *Berkesi* István »A gróf Haller fiuk iskoláztatása« cím alatt XVIII-ik századi művelődéstörténeti rajzot ad, mely nem ismeretlen e füzetek olvasói előtt. — Három irodalom-történeti tanulmány van a tudori értekezések közt: Sztárai Mihály *Nagy* Sándortól, Haller János *Váczy* Jánostól, és Mikes Kelemen, *Inre* Antaltól, mind három adja az illető írók életrajzát s tüzetesen foglalkozik irodalmi munkásságuk méltatásával: s egyaránt mind három dolgozat becses irodalom-történeti munka, melyekben nemcsak az adatok összegyűjtésére, critical tisztázására, nemcsak széptani fejtegetésekre, hanem a földolgozás formájára is van figyelem fordítva.

— STELTZER FRIGYESTŐL »Geschichte der Bácska« cím alatt Újvidéken egy rövid ötíves monographia jelent meg. Mondhatni futólagos áttekintése az ú. n. Bácskaság történetének. Hét fejezetre van osztva: Bács és Bodrog-megyék vagyis inkább ezek helyeégeinek leírása, a török kor, a főlsszabadítás, a határörvidék, az új megye. Ritkán lát az ember ily kis munkában, annyi adatot összehordva, melyek közt egy csomó nem ismert is van: de melyek minden forrás idézés nélkül vannak főlssorolva s így további értékesítés vagy főlhasználás alapjait nem mindig képezhetik. Sok helyt látszik, hogy levéltári adatokat használt a szerző — de oly keveset közöl, hogy azokból az ember semmi képet sem alkothat magának. Azzal az anyaggal és ismerettel, melylyel ő rendelkezik — aligha kimerítőbb dolgot is nem adhatna. De ha ád — jövőre idézze forrásait, mert »a tekintélyek kora lejárt«.

— MILLECKER BÓDOGTÓL két kis történeti munka hagyta el a sajátót: »Újabb délmagyarországi östelepek« és »Geschichte der Seidencultur in Südungarn« címek alatt. melyek közül az első ös- és népvándorláskori leleteket ismerteti, az utóbbi pedig becses ipartörténeti adalék.

— »REGISTERT KÉRÜNK AZ AKADÉMIAI KIADVÁNYOKHOZ« cím alatt a »Könyvszemle« egy igen életrevaló indítványt tesz. T. i. adjon az akadémia ki egy olyan Registert, mely addig megjelent kiadványainak tartalmát összefoglalva, azokat egy vagy több füzetben tegye a szakemberekre nézve könnyebben hozzáférhetővé. De mi is Registert kérünk a »Magyar könyvszemléhez« — mert az ebben megjelent rendkívül becses anyag is óhajttandóvá teszi azt, sőt mondhatni, egy register a Könyvszemlét kétszerte becsessé tenné.

— MICHELET nagyszabású művét »A franczia forradalom története« De Gerando Antonia vezetése alatt a történetírás uehány kedvelője magyarra fordítja. Az első kötet Kolosvártt megjelent s 2 frton, komoly irányú önképző vagy ifjúsági körök által 30 kron (ez utóbbi csak De Gerando Antonianál) megszerezhető. Michelet műve nem szorult magasztalásra: a fordítók pedig igyekeztek annak szépségét és választékos stylusát visszaadni. A munka 12 kötetből fog állani.

† WOLF ÁDÁM a nemrégiben, octóber 25-dikén elhalt gráci egyetemi tanár és jónevű osztrák historicus 1822-ben a csehországi Égerben született. Bár jogi tanulmányokra készült, ifjúságától fogva a történet volt kedvencz studiuma. Működött a theresianumi akadémián Bécsben, mint u. n. »Juristenpräfect«, volt nevelő Albrecht főherczeg házánál

s a pesti egyetem tanári kara közt is találkozunk vele. Később Gráczbán egyetemi tanárrá kinevezve s noha pár év előtt igen rövid időre odahagyta az alma matert, hogy a Theresianum élére álljon, a szaktudományoknak élő tudóst az új állás sokszor kiesinyes fár adalmai igen elkedvetleníték s ő rövid habozás után vissz atért gráczí tanszékére. Korán elfordúlva jogi tanulmányáról, a história művelésére adta magát s egyike ön a legjobb s legtermékenyebb osztrák-német történetíróknak. Egyénisége erősen körvonalozott vala, de ennek bélyegét történetirodalmi munkássága nem igen viseli. Igazi osztrák-német s mint olyan a Gesamtmonarchie föltétlen híve a régebbi időkben. Első nagyobb művét is »*Oesterreich unter Maria Teresia*«, e szempontból írta s benne különösen a magyar közjog ellen küzd, azt meghaladott álláspontnak tartván, 23 év után a »*Geschichtliche Bilder aus Oesterreich*« első kötetében már Sz.-István koronája országait külön, idegen testnek veszi; tehát tanult az időtől. Nagyban és egészben nyugodtan ítélő historicus vala Wolf, noha részrehajlatlannak tartani, mint némelyek, épen nem lehet. Mert ha magyar közjog-ellenes »velletásaitól« eltekintünk is, még mindig megmarad fölfogásának erős austriacismusa és josefinismusa, mi utóbbi művén »*Die Aufhebung der Klöster in Inneroesterreich — 1782—1790 — ein Beitrag zur Geschichte Kaiser Josephs II.*« látszik. Előszérattal dolgozott biographiákon, ezt mutatják művei: »*Marie Christine Erzherzogin von Oesterreich.*« (1863. 2 kötet) s »*Fürstin Eleonore Lichtenstein 1745—1812*« (1875). »*Wenzel Lobkowitz*« (1869) már korrajz s bőven tárgyalja a Wesselényi és társai összeesküvését is. Kiadta Wolf »*Lucas Geizhoffer*« az osztrák s német finantztörténet s kiváló alakjának önéletirátát. Utolsó műve Wolfnak a már említett »*Geschichtliche Bilder aus Oesterreich*« két kötetben, melyek között több, valóban kitűnő essayval találkozunk. Az író s művei jellemzésére még annyit, hogy Wolf sohasem csupán a szakközönség, hanem a művelt körök számára is írt; ezért fordított annyi gondot stylusára, amennyit egy tucsat más német vagy osztrák történetíró nem fordít. Wolfot a bécsi akadémia 1870-ben levelező, 1873-ban rendes tagjává választá. Elhunytá széles körökben nagy részvétet költött.

— COMENIUS AMOS JÁNOSRÓL, a XVII. sz. hírneves paedagógról, akit a sáros-pataki főiskola szervezetének újjáalakítására Lorántffy Zsuzsanna meghívott s fejedelmileg dotált s a magyar nyelv természetével s a magyarok eredetével is foglalkozott — kapcsolatban a magyar nyelvről — *Smaha József* csehországi rakonici professor nagyobb tanulmányon dolgozik.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A FUGGEREK JELENTŐSÉGE MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETÉBEN, eredeti oklevelek alapján írta *Wenzel Gusztáv*. Kiadja a M. Tud. kadémia. Bpest, 1873. 8-adr. 212 l.

— ADALÉKOK HONTMEGYE NEMZETISÉGI MONOGRAFIÁJÁHOZ. Írta *Kőrösi József*. Bpest, 1883. 8-adr. 47 l. Ára 30 kr.

— SÁMI LÁSZLÓ VÁLOGATOTT MŰVEI. Kolozsvárt, 1883. kis 8-adr. 382 l.

— AZ 1473-TÓL 1711-IG MEGJELENT nem-magyar nyelvű hazai nyomtatványok jegyzéke. Összeállította *Szabó Károly*. Bpest, 1883. 8-dr. VI és 118 l.

— SZTÁRAI MIHÁLY ÉLETE ÉS MŰVEI, irodalomtörténeti tanulmány. Írta *Nagy Sándor*. Bpest, 1883. 8-adr. 50 l.

— A DÁKOK. Ethnographiai tanulmány. Írta *Borovszky Samu*. Budapest, 1883. Nagy 8-adr. 59 l.

— HALLER JÁNOS és Hármaskönyve története. Írta *Váczy János*. Budapest, 1883. 8-adr. 66 l.

— AZ EMBER ÖSTÖRTÉNETE nyomozva a magyar nyelvben. Legújabb fölolvasások. Írta *Baloghy Dezső*. Budapest, é. n. Kis 8-adr. 96 l. Ára 60 kr.

— A FRANCZIA FORRADALOM TÖRTÉNETE. Írta *Michelet*. Első kötet. Kolosvár, 1884. Kis 8-adr. 290 l. Ára 2 frt.

— DIE FREIEN VON SANECK UND IHRE CHRONIK, als Grafen von Cilli von Dr. Franz Krones R. v. Marchland. Graz, 1883. VIII és 234 l.

— WIEN in Jahre 1683. Geschichte der zweiten Belagerung der Stadt durch die Türken im Rahmen der Zeitereignisse von Viktor v. Renner. Wien, 1883. N. 8-adr. 847 l. sok képpel. Ára 4 frt 50 kr.

— DAS TAGEBUCH Kaiser Karl's VII. aus der Zeit des Oesterreichischen Erbfolgekrieges nach dem Autograf, herausgegeben von Karl Theodor Heigel. München, 1883. 8-adr. XIX és 234 ll. Ára 4 frt 80 kr.

— DIE TÜRCKEN VOR WIEN in Jahre 1683. Ein Oesterreichisches Gedenkbuch von Karl Toifl. Prag, 1883. 8-adr. 674 l. számos képpel. Ára 9 forint.

— DER ENTSATZ von Wien am 12 September 1683. Aus einer Kriegshistorischen Studie. Berlin, 1888. 8-adr. 120 l. Ára 1 frt 80 kr.

— ROM UND WIEN im Jahre 1683. Ausgewählte Actenstücke aus Römischen Archive. Herausgegeben von Augustine Sauer. Wien, 1883. 8-adr.

— FELDMARSCHALL ERNST RÜDIGER Graf Stahremberg 1683. Wiens ruhmvoller Vertheidiger (1683—1701.) Eine Lebensskizze von A. Grafen Thürheim. Wien, 1882. 8-adr. 476. Ára 4.50.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1883. évi aug. 22—27-iki

VIDÉKI KIRÁNDÚLÁSA

SOPRON VÁROSÁBA ÉS SOPRON VÁRMEGYÉBE.

A VÁLASZTMÁNY MEGHAGYÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

BUDAPEST, 1883.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Budapest, 1883. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

BÁRÓ KEMÉNY GÁBOR

MÁSODELNÖK

MEGNYITÓ BESZÉDE

A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT SOPRONBAN, 1883. AUGUSTUS 22-ÉN
TARTOTT VIDÉKI NAGYGYÜLÉSÉN.

Állanak a tételek: a történetíró igazat szóljon; és az igazat egészen mondja ki. Emez oly egyszerűeknek látszó szabályok alkalmazása azonban gyakran vajmi nehéz.

Csak kivételes eset az, midőn maga a történetíró jelen van az események színhelyén, melyeket leír; vagy épen csinálni is segíti a történetet, melyet le is ír. Legtöbb esetben folyamodnia kell tehát a mások tanúbizonyságához.

Kétségen kívül legértékesebb anyag a történetíró részére a szemellátó tanúnak szóbeli, vagy írásos felvilágosítása. Azonban vajjon, az ki jelen van valamely esemény helyén akkor, midőn az történik, az eseményeknek egész összefüggő menetét látja-e, vagy netalán azoknak csak egy részét? Nem történhetik-e meg, hogy nagy ütközetben valamely alárendelt szereplő megnyertnek véli az ütközetet, mely teljesen elveszett, mindaddig, míg a számára megfoghatatlan eredmények elérkeznek? vagy nem történhetik-e az, hogy a félelem, a rémület megbénítja érzéklő képességét, esztét; se lát, se hall? Vagy az, ki egyszersmind szereplő is, annyira el van foglalva saját maga feladatával vagy saját személyével, hogy e miatt tud igen keveset arról: mi történt körülötte. E mellett pedig az is megtörténhetik, hogy egyik vagy másik szereplő nagyzolja érdemeit, vagy palástolja hibáit, baklövéseit, a mik előadását egészen megbízhatlanná teszik.

Mennyi minden nehézség még azon esetben is, ha a történetíró maga szemtanú vagy szemtanúktól nyeri közvetlenül adatait. — Azonban: az emberi életkor rövid idő, ha már azt csak valamely ország létezési idejével, a nemzetek fejlődésének menetével is hasoultjuk össze. Sok emberöltőkor telik abba, míg valamely álladalom előáll, emelkedik és elhanyatlik. — És sok emberöltőkor telik abban, míg azon vonások, melyek valamely nemzetiséget jellemeznek, kifejlődnek és átalakúlnak. — De még ki lenne képes csak valamely egyes állam és nemzet történetének folyamát, habár saját korában is, megírni pusztán azoknak előadása nyomán, kik mint szem- és fültanúk egyenesen az ő számára nyújtják az adatokat? Ha pedig már csak ennyi egybeköttetésre, személyes érintkezésre sem lehet senki is képes: még kevésbbé lehetséges az más, idegen államok történetének ily megírására. Különösen, ha az elmúlt, néha igen régen múlt időket is tekintetbe vesszük: a történetírónak folyamodni kell szóbeli hagyományokhoz, írásos és más feljegyzésekhez, hivatalos okmányokhoz, naplóföljegyzésekhez, történeti munkákhoz és különösen a legújabb és közelmúlt idők eseményeit tanulmányozva, a hírlapokhoz stb. és mindezek mellett, és néha épen az ellentétes adatok tömege miatt, igen nehézé válik magát helyesen tájékozni, az igazat megtalálni.

A szóbeli hagyományok pl. igen becses anyagot szolgáltathatnak egyszer és máskor; de mondhatni, csak a maga egyszerűségében, a világtól elszigetelten élő, szokásaihoz ragaszkodó nép-nél. — Így, hogy csak egyet említsek: hiában tántorodott meg az újabb időben a nagy Hunyadi János vezérlete alatt vívott szent-imrei csatának helyét illető véleményében némely történetírónk, a vidék köznépe erről tudomást nem vett, állandó hittel és megnyugvással mutogatja a Bilek nevű hegynek déli oldalán, a mely Gyula-Fehérvárra néz, a nagy laposkövet, mint a melyről a kitűnő hadvezér, a csata végén, midőn a török sereg teljes felbomlásban indult futásnak, saját hadainak szágúldó üldözését megpihenve szemlélte. Az esemény már majdnem ötödfél száz éves és a régi hagyomány, mint mondom, nagy positivitással maradt meg. — Épen nem tartom azonban lehetetlennek, hogyha touristák kezdenék fölkeresni a vidéket a czélból, hogy lássák

azon követ, és ajándékokat osztogatnának a mutogatóknak; majd akadna tán más, két-három köpad is, melyről elmondanák, hogy Hunyadinak volt ülhelye és csakhamar tán elbeszélésekkel kísérnék, mint néphagyománynyal, a cicerone-k a mutogatást, melyeknek alapja tán egyik vagy másik touristának beszélgetése, vagy jobb, rosszabb történeti dolgozatnak nyomtatott előadása.

Úgy a mint gyakoribb érintkezésbe lép a köznép idegenekkel, a mint kilép azon elzárt eszmekörből, melyben századokon át élt, a mint vész benne a ragaszkodás és a kegyelet mindaz iránt a mi régi, a mi örökségként nyert hagyomány, a mint többször és többször kell a hagyományt elbeszélni maguknál sokkal műveltebb embereknek, és ezeknek megjegyzései vagy az írás tudomása azokba belecsuszik: azonképen veszít a néphagyomány értékéből, történelmi becséből; ha nem válik belőle regényes elbeszélés, mese.

Az előadás gyakran valamely történeti tény elbeszélését illetőleg nagyon símán, egészen hihetőleg foly. Egyszerre azonban következik, hogy valamely merőben műveletlen néphez küldött követség vezére hosszú, valóságos parlamenti dictióval szólítja meg az idegen hatalmasságot és az szintoly dictióval válaszol. Honnan tudja azonban a tudós történetíró, hogy épen azok a macska körmök közé zárt szavak, mondatok, használtattak? Talán mindenik beszélőnek háta mögött állott a gyorsíró, a ki az eredeti nyelven, vagy tán tolmács után, a beszédeket, oratiókat, állva vagy lóháton, sátorban avagy fénylő csarnokokban egyenlő híven feljegyezte? Azon oratiók szavait is, melyek soha sem tartattak?

Köztudomású dolog az, hogy most már minden hívatalos, nyilvános, csak némi fontossággal is bíró tárgyalásoknál gyorsírók vannak jelen. Külön arra alkalmas hely van számukra kijelölve; néha kényes tárgyalásoknál a külön megbízott gyorsírók föleskettetnek a tiszta igazságnak teljes figyelemmel való följegyzésére, hogy az aztán rögtön szétröpíthető legyen a világ minden tájaira. Azonban teljességgel nem kell gondolni, hogy még a szó szerint hű gyorsírói följegyzések után is könnyű lenne valamely beszédet a maga teljességében vagy fogyatkozásaival bírni. Hiszen a szóbeli előadásban nincsenek megjelölve a kikezdések, pontok, a vesszők, általán az írási jelek; lehetnek benne oly ismétlések és

oly kihagyások, a melyek észrevétlenül maradnak a beszéd hevében; de a melyek nagyon is szembetűnökké válnak a papíroson megörökítve.

Aztán meg kell még gondolnunk, hogy a gyorsírás elterjedése új dolog, hogy pl. az 1841-iki erdélyi országgyűlésen csakis egyetlenegy működött még. Tamások lehetünk tehát mindazon terjedelmes passusok iránt, melyekben egyes történetírók inkább akarva fitogtatni a saját előadási képességeiket, mintsem ragaszkodva az igazsághoz, oratiókat közlenek. Sőt ilyen történetíróknak gyanús szemmel tekinthetjük másnemű előadásait is.

Kétséget nem szenved az, hogy legújabb korunkat illetőleg a legfontosabb és valóban megbecsülhetlen forrássá fog válni a történetíró részére a hírlapirodalom, de mindenki jól vigyázzon reá, hogyan használja föl.

A hírlapirodalom az utolsó 40—50 év alatt majdnem hihetetlen terjedelmet nyert és tökélyre emelkedett. Mindenfelé jelennek meg hírlapok. Azok tudósítói el vannak szórva széles e világon mindenfelé. Nem egy hírlap van, mely oly terjedelmes, hogy olvasóinak minden nap annyi betűt nyújt átböngészni, mint egy jókora füzet. És a hírlapírás egész mesterséggé, itt-ott művészetté vált. Terjedelmes leírásokat, beszédeket, okoskodó vezércikkeket, sőt képeket és tervrajzokat találunk bennök, melyek egy vagy más eseménnyel kapcsolatosak, mondhatni néhány óra alatt.

A vasútnak és a távírdának eme korszakában, a hírlapok közvetítése nyomán, habár egymástól távol, majdnem egyszerre vitatkozunk, remélünk, aggódunk, szörnyűlködünk mi európaiak a japánokkal, vagy az amerikai egyesült államok lakóival. Azonban tessék valakinek ugyanazon időbeli különböző hírlapokba tekinteni. A legkülönbözőbb, egymástól gyakran elütő tarkabarka tudósításokat fog olvasni.

Igy pl. olvashatjuk valamelyik hírlapban: X. tábornok, a kítűnő katona, a gondos hadvezér, seregét a legnagyobb elővigyázzattal vezette, és habár a vitéz ellenség a legelszántabb ellenállást tanúsította és egy véletlen, nagy bravourral végrehajtott rohammal az egyik szárnyat már-már megingatta, a vezér a válságos percz előnyeit megragadva, egy genialis mozdulattal biztosította magának a győzelmet és hervadhatatlan babérokkal díszítette eddigi

hadvezéri hírnevét. Ugyanazon tárgyról, tán egy más nyelvű lapban, a dolgot egészen más színben föltűntető tudósítást olvashatunk: X tábornok, a jelentéktelen ember és katona, csatát vívott. Könnyű volt helyzete; mert, habár saját seregéről sem lehet sok jót mondani, sem fölszerelés, sem mozgó képesség, sem vezetés szempontjából, miután vele szembe pusztá népfölkelés, gyakorlatlan, fegyelmetlen csapatok állottak, azokat könnyű szerével elriasztotta inkább, mintsem rendes csatában legyőzte. Ellenfeleinek csak egyik szárnyán volt egy pár gyakorlott tiszt némi rendes csapattal, de már azokat nem is tudta saját erejével visszavetni, és azon kis csapat csak azért volt kénytelen visszavonulni, mert a középen és a másik szárnyon felbomlott a rend, megkezdődött a hátrálás. Ilyen győzelmet aratni valójában nem dicsőség.

De nem szükség a példakereséssel igen messzire menni. Emlékezzünk csak pár perczre vissza a képviselő-választási tudósításokra; nem-e mintegy következőleg hangzik a különböző párti hírlapok tudósítása? Pártunk jeles jelöltje városunkat látogatásával szerencsétlenné és programmbeszédet mondott. Hosszú, díszes sorban, kocsin messzire mentek elébe pártunk kitünőségei, kik őt a zsúfolásig telt nagy terembe kísérték. Ott jelöltünk egy terjedelmes beszédben fejtette ki politicalai nézeteit. A folytonosan nagy figyelemmel hallgatottgyönyörű beszédet a válogatott közönségnek gyakori helyeslése szakította félbe, és azt a tetszésnyilvánítás egész vihara követte. Pártunk győzelme bizonyos. — Ugyanezen esetről az ellenpárti tudósító következőleg írhat: X. képviselőjelölt ellátott mihozzánk is. Nehány ismerőse és párthíve kocsikon elibe ment; de azok sorában egyetlen tagját sem láttuk a befolyásosabb polgároknak és senkit politicalai notabilitásaink közül. X. úr egyenesen a nagy teremhez hajtatott és hosszú dictiót mondott. Nem programmbeszéd volt ez, hanem terjedelmes, unalmas, zavart előadás. Az igaz, hogy a beszéd végén egynéhány éljen volt hallható; de ismeretes az, hogy mindenütt és mindenha hajlandó az éljenzésre az ifjabb nemzedék; mi pedig főleg discánt hangokat hallottunk. — Ily ellenfél nem veszélyes.

Ismételhetem: minden történetíró jól vigyázzon, hogyan használja föl a hírlaptudósítók adatait. Ez a tanács azonban főleg

a jelen és jövőre korokra szólhat. A múlt időkre és különösen a régenmultakra nézve biztos vagy lehetőleg biztos adatok szerezhetése végett nem fordulhatni a hírlapokhoz; de igen gyakran kell a történet-búvárnak a történelem segéd-tudományaihoz folyamodni, különösen a nyelvészethez és ebben is főleg az összehasonlító nyelvészethez, a régészethez, a földleíráshoz, az időmeghatározásokat illetőleg a csillagászathoz stb. — De mennyi ismeretet igényelnek mindezek, hogy a történetbúvár csak némi biztossággal járhasson el adatai megállapításában!

Ha megfontoljuk azokat, a miket előbb érinteni szerencsém volt, könnyen alkothatunk magunknak ítéletet arról, mi értelme és mi értéke lehet a tételnek: a történetírónak egészen objectivnek kell lenni, saját ítéletének egészen háttérbe vonulnia, hanem »sine ira et studio« kell elbeszélni az eseményeket. Már melyeket? hiszen annak magának tisztába hozatala, hogy valójában mi történt? hogy ki, vagy kik működtek közre? hogy az esemény miként készült előre, miként következniye az ország vagy nemzet fejlődési processusának, néha egy világrész közvéleményének, uralkodó eszméinek, a történetíró legsubjectivebb munkássága: az adatok megbírálása, összeállítása, mérlegelése, kellő értékre való leszállítása, vagy a feledékenység homályából netalán tündöklő polczra való emelése nélkül lehetséges-e? — Bizonyára nem.

Még csak azt sem fogadhatom el, hogy a történetíró rokonszenvet és ellenszenvet ne érezzen. Hiszen nincs-e emberi lelkületünkbe oltva a széphez, nemeshez, jóhoz, fönségeshez való vonzódás, valamint ellenszenv a rút, a nemtelen, a rossz, az alávaló iránt? A történetírónak sem lehet egyébnek lenni, mint embernek és nem szabad egyébnek lenni akarni.

Persze, hogy nevetséges az, midőn az egyik tábor Erzsébet angol királynőt angyalnak, Stuart Máriát pedig ördögnek írja és festi, — a másik tábor meg Erzsébetet rántja le és Stuart Máriát szent fényben hagyja ragyogni. És persze felül kell emelkedni a történetírónak a kicsinyes élet apró velleitásein, mulékony szeszélyein; de ne féljen tőle és úgysem kerülheti el a történetíró, hogy megismerjék, mely kornak szülötte, mely nemzetnek fia, és legyen törekvése csak az, hogy műveiről elmondhassák, hogy azok

egy minden ízében ép, egészséges, kellő egyensúlyban levő szellemnek helyes történeti művei.

Maga az adat-gyűjtés, sőt azoknak kritikai megvizsgálása, rendbeszedése is, még nem történetírás. Nem akarom és nem akarhatom a történelmi adatgyűjtés értékét, az adatgyűjtők, kutatók érdemeit kisebbitni. Hiszen az adatok egész tömege nélkül nem lehet történetet írni; az adatgyűjtés fáradságos, igen sok ismeretet és figyelmet igénylő munkája nélkül minden pecsét hitelességéről, minden okmány valóságáról, a variánsok közül melyiknek nagyobb valószínűségéről stb. mind magának kellene meggyőződni a történetírónak; magának kellene a fölíratokat, hieroglyphokat kibetűzni, a nyelvészeti anyagot kutatni, a nyelvészeti összehasonlításokat megtenni, a földleírási kérdéseket tisztába hozni, néha csillagászati számításokat is tenni stb.

Igy azonban vajmi kevés időt szentelhetne magának a valódi történetírásnak. — És mivel, az emberi élet és munkaerő korlátoltságánál fogva, a munka tárgya és ideje csak kis körre lehetne szabva, alig lehetne azon nagy, állandó törvényeket, melyek a népek és országok életét, fejlődését vezérlik, megtalálni és kellőleg kiemelni.

Ha azonban föl vesszük, hogy a már tisztázott adatok rendelkezésre állnak, még akkor is igen különbözőleg lehet azokat földolgozni. Ismeretes a megjegyzés, hogy az egyik történetíró műve inkább egy térképhez, a másiké inkább a tájképfestéshez hasonlít. — Egy jó térképről tudomást szerezhetünk magunknak valamely ország alakjáról, nagyságáról, hegyei lánczolatáról, folyamainak számáról, irányáról, városainak fekvéséről; de az nem ad fölvilágosítást a tájak kies vagy kietlen voltáról, a talaj minőségéről, a növényzet és állatország sajátosságairól stb.

Epen így: van történetíró ki nagyobb súlyt fektet a politikai élet eseményeire, a hadi tények följegyzésére, a közigazgatás mozzanataira; míg mások a társadalmi és családi élet sajátosságainak föltűntetésére, a közfelfogás alakulásának előadására és jellemrajzok nyújtására helyezik a fősúlyt. Emberi képességünk korlátoltsága folytán mindkét irányzat elfogadható, mindkét irányzat lehet helyes. Persze, hogy eszményi tökélyű az a történeti mű lenne, mely, hogy visszatérjek még egyszer a földleírási hason-

lathoz, oly teljesen pontos térképet nyújtana, mely egyszersmind szakadatlan és egybefüggő lánczolatát is adná a tájak minőségének.

Látni való: mily nehéz, de egyszersmind mily szép föladat a történetírás. Hiszen, míg egy felől a maga teljességében vonzó, leigéző művészet; másfelül képet nyújt a mult időknek eseményeiről. Kikutatja az összefüggést, mely az egymás után következő korok intézményeiben, politikai szervezetében, állami és családi életében rejlik. Megállapítja a törvényeket, melyek szerint az államok alakúlnak, emelkednek és elhanyaglatlanak, a nemzetek fejlődnek és átalakúlnak; mert hiszen a nemzetek fejlődésének oly törvényei vannak, mint a planéták útjának. Elvezet a mult, néha igen régen mult idők tanácsstermeibe; megösmertet az uralkodó felfogással, lelkülettel, meg a sötét aggodalmakkal és a biztató reménnyel. Bevezet a családi élet tűzhelyéhez, bemutatja a körülötte mozgó alakokat, társaságuk szemlélő tagjává tesz: látjuk őket mozogni, halljuk beszélni, megértjük foglalkozásukat, fölfogjuk észjárásukat. — Egy helyt a hazaszeretetet fönséges tényeit tárja előnkbe; máshelyt az árúlónak undorító alakját. Itt tetterős emelkedés; ott a szétfoslás, hanyatlás jelenségeit.

Lehetetlenség, hogy egy nemzet, mely kegyelettel tekint hazája multjára, mely megbecsüli az ősi hagyományokat, ne vonzódjék szeretettel és kegyelettel történetíróihoz. — Jaj pedig azon nemzetnek, melyből saját fejlődése iránt való érdeklődés, az ősök és ősi intézmények iránt való kegyelet kihalt.

Az a sötét bizonytalanságban él; ott az események vaktáiban következnek, egyik a másik után. — Épen ellenkezője van annak oly helyen, mint a mit az angol politikai élet egyik fővonásának mutat be a nagy történetíró, mely szerint Angliában az alkotmányos élet folyamán az átalakulás igen nagy volt; az átalakulás mintegy olyan, mint a minőt látunk, midőn a csemetéből fa, a gyermekből ember fejlődik; de az alkotmányos életnek egy pillanata sem volt olyan, midőn a létező intézmények nagyrésze ne régi, ősi lett volna.

Minálunk, Istennek hála, létezik még az ősök iránt való kegyelet, létezik a ragaszkodás az állami, alkotmányos élet foly-

tonossága iránt; lekötött figyelemmel lapozzuk az elmúlt idők történetét, rokonszenvvvel kísérvük a történet-búvárnak lassú, fárad-ságos és gyakran egészséget kockáztató munkásságát, mert tud-juk, hogy a közügynek hasznos napszámোসai, és tudjuk, hogy nem egy történészünk csendes dolgozó szobájában, a poros irományok gyakran alig kibetűzhető okmányai között munkálva, igen fontos tényezőjévé válik a közfelfogás irányzásának. És ime jelen példa is: tekintetes Sopron megyének és Sopron sz. kir. városának tör-vényhatóságai szívesen meghívták a Magyar Történelmi Társu-latot a jelen közgyűlésnek e helyen való megtartására, és tárt karokkal fogadnak minket, a nemzeti közmívelődés munkásait, itt hazánknak nyugoti határszélén, és ezzel alkalmat nyujtanak tör-ténelmi kutatások eszközlésére, előmozdítják az érdeklődést a történet tudománya iránt; a nemzeti érzületet erősbitik; — mert jól tudják, hogy a történet ismerete nem kizárólagos tulajdona valamely osztálynak, egy csoport tudós-nak: mindnyájunk köz-kincse az, melynek gyarapításához mindenkinek hozzá kell járúlni saját hatáskörében és saját környezetében a maga módja szerint.

Fogadja azért mindkét tisztelt törvényhatóság, a Magyar Történelmi Társulat nevében legőszintébb, hazafias köszönetemet.

És most a közgyűlést megnyitom.

SOPRON M U L T J A.

(Felolvastatott a M. Tört. Társulat Sopronban tartott f. é. aug. 22-iki nagygyűlésén.)

I.

Történeti rész.

Húsz éve annak, hogy az 1863-ik évi deczember hava 27-én a vármegye területén a kies vidékű Répczemelléken Szemerében a Dunán-túli Történetkedvelők Társulata megalakult, szerény kis körben történt meg az, de a tagok lelkesedését és buzgalmát tekintve a megalakulás örvendetes eredményt ígért; csak akkor ébredtünk föl egy hosszú dermesztő álomból, az ébredés reggelén a jövő a remény éltető sugarait küldte ugyan felénk, de a jelen akkor még a szürkület bizonytalanságával bírt, s még mindig a multak emlékeinek fölkeresésében találtunk kedves foglalkozást.¹⁾

¹⁾ Ide írom a »Hon« 1864-iki 24-ik számából a társulat keletkezését tartalmazó értesítést.

»Répeze-Szemere (Sopron megye) dec. 27. 1863.

E napon alsó-szopori Nagy János közbirtokos úr névnapjára itt számos tisztelői megjelentek. A negyven számot meghaladó vendégek három, Sopron-, Vas- és Györmegyből gyűltek össze. Ezek közül ötöt csakhamar egybecsoportosúltni lehetett látni, kik szüntelen a magyar történet és régészetből választák beszélgetésök tárgyát. A vidék levéltáraidról és azok bő anyagáról folyt főleg a beszéd, mi közben Horváth Elek Vas megyei közbirtokos s 1861. évi országgyűlési képviselő felhívta Mersics Miklóst a kőszegi kerületi tábla bíróját, alsó-szopori Nagy Imrét azon t. tábla jegyzőjét, Hencz Antal építész s fölterjesztett conservatort és Ráth Károlyt a Magyar Tud. Akadémia I. tagját s a Györi Tört. és Rég. Füzetek egyik szerkesztőjét, hogy a jövő év febr. 8-án nála jelenjenek meg, mely időre ő reményli, hogy bennünket részint saját, részint mások érdekes régi okmányaival lephet meg. Az indítvány öröm-

Hogy mily hévvel ragadtuk meg az alkalmat, midőn a vidék levéltárai előttünk megnyíltak, midőn fölkereshettük az ősök cselekedeteit magukban rejtő okleveleket, midőn egy Árpád-korszakból való oklevél föltalálását és leírását lelkesedésünkben nagy dicsőségnek tartottuk, erről csak annak lehet fogalma, ki foglalkozásunknak szemtanúja volt.

Két évtized folyt le azóta, s a történeti kutatások terén ma már minő haladást és örvendetes változást tapasztalunk; a szerény magból, melyet Répczemelléken az e részben háladatos talajban elvetettünk, egy két év alatt a Dunán-túli Történetkedvelőknek Vas-, Győr- és Komárom-vármegyei összejeveteleiben 1867-ig már virágzó csemete nevededett, és íme húsz év múlva, mint már terebélyesebb törzs a működésében az egész hazára kiható Magyar Történelmi Társulat látogatja meg Sopron város meghívására vármegyénk területét, koszorús történetíróink élén báró Kemény Gábor ministert és elnökünket tisztelhetjük, mint vezetőjét a kirándulásban résztvett többi tagoknak.

Szabad legyen nekem többi tagtársaim nevében is a városnak ezen lelkes gondolataért köszönetemet ismételni, hogy meghívott bennünket azon megye fiai közé, kik ez előtt húsz évvel lehetővé tették, hogy szerény működésünket megkezdhattuk, s kik munkálkodásunkat Szemerében már akkor élénk figyelemmel kísérték, midőn Káldy József, Ostffy Pál, Fodor Pál, Kisfaludy Pál, Gusztáv és Sándor s mások is többen családi levéltáraikat előttünk egész készséggel megnyitották, illetve közibénk jövőn régi okleveleiket lemásolás végett rendelkezésünkre bocsátották.

Midőn tegnap e város vendégszerető falai között megjelentünk, örömmel értesültünk hogy munkálkodásunk most már az egész megye területére kiterjedhet, föltárúlnak előttünk nem csak Sopron város gazdag levéltára, hanem a megyei levéltáron kívül a herczag Eszterházyak, gr. Széchenyiek, gr. Niczkyek, Zeke, Heteyei, Doctorics és más régi családok levéltárai, bő aratást ígérve a történelmi kutatóknak.

mel fogadtatván, előterjesztésére még számos történet s régiség kedvelők, mint Paúr Iván a Magyar Akadémia I. tagja, Véghelyi Dezső, ki Veszprém megye helyiratán dolgozik, továbbá még Pestről, Győr vidéke, Fehér és Zala megyékből is hívtak meg. sat. sat.

A Magyar Történelmi Társulat választmánya által Sopron város történetéből egy értekezés megírásával megbízatván, örömmel engedtem e fölhívásnak, mint e megye szülötte 35 évi kutatásaim következtében útálva éreztem magamat Sopron város és vidéke multjából némely történeti és helyi vázlattal szolgálni.

Megbízatásom óta a mai napig két hónap telt el, igen csekély idő arra, hogy a város történetét tüzetesebben megírhassem, teljes munkát nem adhatok, netalán szaggatott s inkább chronologicus előadásomat mentse ki ezen körülmény.

Ez alkalommal tehát néhány nevezetesebb, inkább közérdekű esemény megírására szorítkozván, el fogom mondani, hogy a város levéltárában számos évi kutatásaim folyamán ez irányban mit tanultam.

Sopron város keletkezését és egyes történeti vázlatait kellő avatottsággal ismertette már e város érdemes szülötte néhai dr. Töpler Károly orvostudor, a magyar orvosoknak és természetvizsgálóknak 1847. aug. 11-én Sopron városában tartott nagygyűlésén.¹⁾

Melyhez a város eredetét illetőleg csak azt adhatom, hogy Sopron mai német nevét Oedenburgot oklevelileg elsőben Lajos német király 800. évben kelt levelében találjuk fölemlítve, melyben Albrik püspöknek a Rába folyó és Odinburg között Ruzpachnál tíz mansiót adományoz »quae jacent intra allodia Amalgeri et Valtiloni et ad Odinburch atque ad loca ubi montana incipiunt.²⁾

Sopron város magyar nevére nézve alig fogunk helyesebb megfejtést találni, mint dr. Töpler Károlyét, ki azt az idézett helyen a régi latin Scarabantia vagy még helyesebben a frankok Cyperon-féle elnevezéséből származtatja; ő is fölemlíti a város levéltárában őrzött 1162-ki legrégibb oklevelet, és ennek tartalmából következteti, hogy III-ik István király ezen írata szerint Sopron már akkor város volt, mihez azonban kétség fér, mert

¹⁾ Sopron városának történeti vázlata, eredetétől kezdve a XVI-ik századig írta dr. Töpler Károly; megjelent a Magy. Orvosok és Természetvizsgálók által Sopron városában 1847. aug. 11—17-én tartott VIII-ik nagygyűlésnek folyamát tartalmazó 1863-ban nyomtatott könyvben.

²⁾ Fejér György Cod. Dipl. VII. 5., 26.

Imre királynak ugyancsak a város levéltárában őrzött 1199-ki oklevelében még mindig »villa Suprun« elnevezés fordul elő.

Sopron mindenesetre főhelye volt azon területnek, mely vármegyévé kikerekedvén, e várostól nyerte elnevezését, a »parochia Supruniensis« az az Sopron vármegye már legrégibb okleveleinkben olvasható; a főispán is így nevezte magát »Comes de Suprun.«¹⁾

A várszerkezetben hazánk nyugati részén egyik fővédelmi pont volt a »castrum Suprun« az ahhoz tartozó várföldek nem csak ezen megye, hanem még Veszprém megye területére is kiterjedtek.²⁾

A régibb időkben kereskedelmi és közigazgatási szempontból is érdekes azon adat, hogy II. Endre király idejében 1217-ben Sopron sólerakó hely volt, mint ezt a most nevezett király egyik oklevelében olvashatjuk, valamint ugyanezt IV. Béla ifjabb király 1230. és 1233-ki okleveleiben is főlemlítve találjuk.³⁾

Sopron várának első ismeretes tisztviselőit egy 1220-ki oklevél nevezi meg, várnagyát ekkor Tedei-nek hívták, a »major villae« pedig Péter volt, a soproni keresztes lovagok praepceptorágát pedig ugyanakkor Gerardus keresztes lovag viselte.⁴⁾

Arra pedig, hogy a város már ekkor nevezetesebb hely volt biztos adatot szolgáltat azon körülmény is, hogy a pannonhalmi convent és a székes-fehérvári káptalan között föntforgott egyik vitás ügy 1234-ben Sopron városában nyert megoldást.⁵⁾

A tatárdúlás után, melyben e város, különösen vidéke sokat szenvedett, Sopron csakhamar az osztrák herczeg uralma alá került; IV. Béla király, hogy a várost visszafoglalhassa 1243-ban Sopron vidékén táborozott⁶⁾, hol a király élete is veszélyben forgott.⁷⁾

¹⁾ H. Okmtár II. 2.

²⁾ Pesty Frigyes a »Várispánságok« című munkájában Sopron vára rovata alatt.

³⁾ Fejér i. h. III. 3., 208.; IV. 2., 382. l. Árpád-kori Új-Okmtár I. 270., 302. l.

⁴⁾ Fejér i. h. VII. 5., 227. l.

⁵⁾ Árpád-kori Új Okmtár I. 325 — 330. l.

⁶⁾ Fejér IV. 1., 287. l.

⁷⁾ Nagy Iván M. O. Családai I. 257. l.

Ezen időszakban a Rathold nemzetségből való Roland bán a városnak kiváló szolgálatot tett, mert a midőn Fridrik osztrák herczeg a tatárdúlás után védtelen hazánkat megtámadta, Roland bán erősítette meg a németek ellen Sopron és Pozsony várait.¹⁾

Említém, hogy a keresztes lovagok Sopronban szerzettel bírtak; a rend residentiájára vonatkozólag a város és e lovagok között az egyezés 1250-ben Csák soproni főispán közbenjöttével kötött meg, mely szerint a soproni polgárok (burgenses) a hospitalis rendnek egy tornyot a hozzá tartozó szabad telkekkel és ezek minden javadalmaival együtt átengedtek; IV. Béla király azután ezen egyezséget annyival nagyobb készséggel megerősítette, mert a toronynak a keresztes lovagok által való őrzése az országra csak hasznót hozand.²⁾

Érdekes a várak akkori őrzési módjának szempontjából az, hogy a házak különösen a bástyafalak közelében tornyokkal voltak ellátva, ily tornyot és házat vesz el IV. Béla király 1256-ban Péter soproni várnagytól (purcravius) és azokat »Dyonisio Fyoch villae et Adriano civibus de Bobut«-nak adományozza.³⁾

¹⁾ Fejér i. h. VII. 2., 12. l.

²⁾ Fejér i. h. IV. 2., 62. l.

³⁾ Hazai Okmánytár I. 32. l. V. ö. Fejér i. h. V. 2., 561. l. A mai szerényebb helyzetű Baboth falú akkori lakosait polgári czímmel ruházta fel IV. Béla király; Baboth abban az időben nevezetesebb hely volt, a honfoglaláskor az osztrák végekre vezéreink által elhelyezett besenyők egy része utóbb a Rábaközbe vonúlt vissza, Baboth ezeknek egyik főhelye volt. Ott ásatott ki feles számú régiségeket Paúr Iván tagtársunk, melyek gazdag gyűjteményének egyik fődíszét képezik. Ő szíves volt velem azon adatot is közölni, hogy a babothi határban egy hatvan lépés hosszú és ugyanannyi lépés széles négyszög alakban ásott régi pogány sánczot fedezett fel, mely a nép nyelvén Feketevárnak hívatik s mely szerinte régi áldozó hely lehetett; abban valamely római emlék maradványának nincs nyoma, és ott csupán oly cserepek találhatók, melyek hasonlóak a csorna-csatári besenyő telepekben talált cserepekhez; különben máshol a babothi határ számos római emlékek lelhetők; a fentemlített négyszögből egy ösztörű alakú töltés vezet ki az erdő felé, mely a római útakhoz ugyan hasonló, az anyag azonban nem római, a mint ezt majd utóbb a töltés felásatása után tüzetesebben meg fogja határozni. A babothi polgárok a mai Kapuvárban várörízetre is kötelezve voltak, mely mintegy kapuját képezte nyugotról a Rába-

1263-ban Sopronnal együtt több várak és megyék kormányzását IV. Béla király hasonlónevű fiára bízta.¹⁾

Sopron város részére az első ismeretes királyi adománynak IV. Béla király oklevelében van nyoma, abban olvassuk, hogy a király tekintve a soproni lakosoknak a németek ellen viselt háborúban tanúsított kitartó hűségét és hogy a királynak a hadviselésre pénzt is adtak, tekintve azt is, hogy a város művelésre alkalmas csekély szántófölddel bírt, a polgárok földjei között a kir. udvarnokoknak földjét a városnak adományozza, azzal hogy a polgárok ezen földeken le is telepedhetnek és ebben senki által sem akadályozhatók meg.²⁾

S most néhány szót a Sopron várával szomszédos sagittariusok és speculatorokról kik alatt a besenyőket kell értenünk, mint ezt Jerney János »Keleti Utazása« című munkájában igazolva találjuk, valamint azt is, hogy a hajdani Őr-Pordány ma Lajta-Pordány, a hajdani Röjtökőr a mai Pecsényéd és Lajta-Szent-Miklós vidékén besenyő fészkek valának, a minthogy Vas-megyében a felső-eőri és alsó-eőri besenyők eredeti jellegüket ma is megtartották, úgy a Sopron-megyei mai Lövvő helység és a Sircz németül Gschiez (azaz Schuss vagy Schütz) falu — hajdan Fel-Lövvő — neve is régi besenyő telepre mutat.

Így Sopron vára környékét a déli hegyek lábánál szintén megszállták a besenyők; tagtársaimat figyelmeztetem, hogy ha ittlétünkben esti sétáikat a Leber vagy Löver nevű kertek felé irányozzák, emlékezzenek meg, hogy ott laktak a XIV-ik század elejéig a »sagittarii de villa Luer«³⁾ kiknek fele részben a városban való betelepítését már IV. Béla és V. István király, teljes betelepítésüket pedig 1277-ben IV. László király rendelte el.

köznek s innét nyerte ezen vár nevét; így magyarázhatjuk meg II. Endre király 1217-ki oklevelében azon kifejezést, a mikor a »tributum porte de Suprun qui Bobet dicitur« a keresztes lovagoknak adományozza. Fejér i. h. III. 1., 240. l. Vesd össze Árp. Új-Okmt. I. 158. l. és Fejér i. h. IV. 3., 471. l.

¹⁾ Fejér VII. 5., 339. l.

²⁾ Fejér i. h. IV. 3., 513. l.

³⁾ Fejér i. h. V. 2., 375. l. Lásd még IV. László király 1282-ki oklevelét a város levéltárában.

V. István és IV. László királyok által Ottokár cseh király ellen indított hadjáratok alkalmával Sopron város is Péter várnagy árúlása következtében¹⁾ a csehek hatalmába került, Ottokár hogy a soproni lakosok hűségét maga részére biztosítsa, ezek gyermekeit túszokul Csehországba vitette; a csehek eltávozta után mindennek daczára a soproni polgárok meghódoltak koronás királyuknak, és a várost magyar kézre visszabocsátották; IV. László király ezért nem csak a székesfehérvári polgárokéhoz hasonló szabadalmakkal ruházta fel a polgárokat, hanem Sopronban való tartózkodása alkalmával²⁾ tapasztalván azt, hogy a vár falai megrongáltattak, azok helyreállításához szükséges költségek viselesére Sopron vármegye tizedének huszad részét valamint a fertői vám (tributum) felét, melyet már IV. Béla és V. István királyok is e célra rendeltek fordítatni, Sopron városának adományozta; mindezen valamint még több szabadalmait a városnak IV. László 1277-ki privilegiumában foglaltatnak, mely eredetben a város levéltárában őriztetik.³⁾

A fertői révjog és tributum végett a városnak Omode győri püspökkel már 1244 ben pere volt »super portu seu tributa portus videlicet stagni et lacus Fertheu vulgariter nuncupata in possessione ecclesiae beate virginis Rakus vocata prope eandem civitatem existente« ezen perben a király a püspök részére hozott kedvező ítéletet; a határjárás is ugyanakkor megtörtént, mely szerint a rákosi határ délről Pagya udvarnoki birtokkal, keletről a Fertő vizével, nyugotról Sasaag nevű helylyel ütközött, innét fölment a határ »ad metas Peresnye«, ettől keletre fordult »super Machka seu Madascad« a város azon nagy útjához, mely Megyesre vezet.⁴⁾

Megemlítem itt e helyt, hogy Sopron város első ismeretes bírására 1277-ben történik hivatkozás, neveik valának Péter és István,⁵⁾ majd utóbb 1278-ban a soproni keresztesek conventjének oklevelében olvassuk, hogy ezen évben Gwenkel nevű bírāja

¹⁾ Árpádkori Új-Okmtár IX. 223. l.

²⁾ L. alább Vandorfnál.

³⁾ Fejér i. h. V. 2., 397. l.

⁴⁾ Városi Itár Lad. D. II. 21.

⁵⁾ Árp. Új-Okmt. IX. 180. l. és Fejér i. h. V. 3., 386. l

volt a városnak, ki előtt valamint János a bold. szűzről nevezett egyház lelkésze előtt a szent-mihályi egyház lelkésze Miklós végrendeletet tett és egy nagyobb szőlőjét a csornai szerzetnek hagyományozza.¹⁾

Az Árpád-korszakbeli királyok közül a soproni polgárokat leginkább IV. László tüntette ki, és a többek között 1283-ban a várostól délre és keletre fekvő és lakosaitól elhagyott Ravazd és Viz nevű várföldekét adományozta a soproni vendégnépeknek (hospites.)²⁾

Ezen időben a város lakosai bent a várban már elszaporodván, a falakon kívül kezdtek letelepedni, mit IV. László király 1283-ban nekik megtiltott.³⁾

Majd ugyanazon évben László király Sopron megye főispánjának meghagyja, hogy a Luer falubeli sagittariusokat szabadalmaik gyakorlásában ne háborgassa, de Osl fiának Herbortnak is megtiltja, hogy a várost a tized huszadának szedésében gátolhassa.⁴⁾

III. Endre királynak is több privilegialis levelét bírja a város, az elsőt melyben 1291-ben a királyi elődök szabadalmait megerősíti,⁵⁾ ugyanazon évben megígéri a városnak, hogy Német-újvári Iván Sopron megyei főispánt kapitányúl reájok nem erőszakolandja,⁶⁾ majd 1296-ban a város részére a Sopron megyei 10-ed huszadát, 1297-ben pedig a Fertő tributumának felét ismét királyi elődeinek példáját követve, biztosítja.⁷⁾

Talán már az egyes részletek felsorolásába igen is belemerültem, azonban az Árpád-korszakból hazánkban oly kevés a történelmi és helyi adat, hogy az eddigelé még tüzetesen nem ismertetett érdekesebb eseményeket el nem hallgathattam.

Amúgy is a XIV. századból vagyis az Anjou-korszakból

¹⁾ Fejér i. h. VII. 4., 179.

²⁾ Győri Tört. és Rég. füz. III. köt. 314. lap, hol az adomány és határjáró levelet egész terjedelmében közöltem.

³⁾ Árp. Új Okmt. IV. 254. l.

⁴⁾ U. o. 380. és 381. ll.

⁵⁾ Fejér i. h. VI. 1., 122. l.

⁶⁾ Árp. Új-Okmt. V. 68., 269. l.

⁷⁾ U. o. 171., 172. l.

való királyok idejéből kevés mondani valóm van, ezen királyok erős kezű kormányja alatt Sopron város hű szolgálataiért ismét több kiváltságokban részesült, s régi privilegialis levelei is egyenként megerősítést nyertek, mindezek részletes fölsorolását ezúttal mellőzöm; annak kitüntetésére mindazáltal, hogy I. Károly király minő súlyt helyezett a város hűségére, szükségesnek tartom fölemlíteni, hogy a midőn ezen király 1317-ben a város régi kiváltság leveleit megerősítette fölhozza azt is, hogy a város a király irányában mindég fölháldozást és hűséget tanúsított »et quia ipsa Civitas Soproniensis pene in confinio Theutoniae sita quasi porta regni appellatur.«¹⁾ Az Anjouk alatt a német befolyás nem nyerhetett tért sem Sopronban sem vidékén, e befolyás azonban már Zsigmond alatt érezhetővé vált, a XV. század elején Sopron város a szomszéd osztrák hercegekkel s alattvalóikkal már folyton összeköttetésben és levelezésben áll, legtöbbszörre magán, de több ízben közügyek is képezik a levelezés tárgyát, számos ily levél (missilis) található a város levéltárában.

Zsigmond király, ki alatt hazánk előbbi hatalmi állása már hanyatlásnak indult, Sopron városát azzal terhelte, hogy a városba királyi kapitányokat rendelt, kiknek a polgárok bizonyos évi bért tartoztak fizetni, ezen kapitányok egész II. Mátyás koráig megmaradtak s legtöbbször a főispáni tiszteletet is viselték.²⁾

Miután a XV-ik században a városnak összeköttetése a német szomszédokkal szorosabbá vált, a levelezésben is a latin nyelvet a német váltotta fel, így nem csak ezen szomszédok, hanem a megye nagyobb birtokosai a hatalmas Kanizsayak, a Rozgonyiak és Hederváryak is³⁾ német leveleket írtak a városnak, sőt magának I. Mátyás királynak is több német levelét találhatják föl tisztelt tagtársaim a város levéltárában.

Nem csoda tehát, hogy a midőn Albert király 1439-ben

¹⁾ Fejér i. h. VIII. 2., 73.

²⁾ »Történelmi Tár« I. köt. 143—172. lap, hol a soproni kapitányági viszonyokra vonatkozó számos oklevél közöltetik.

³⁾ Ezen levelek közül nem mulasztatom el Hederváry Lőrincz nádornak 1437-ben írt német levelét ily aláírással fölemlíteni »Lorenz von Haidenreichs Turn Grosser Graff zu Ungern.« Lad. XXXI. et F. F. 1. 14.

Neszmélyen szemét behunyta, Sopron városát a magyar trónra sovárgó III. Fridrik római király könnyen hatalmába ejthette.

Albert király halála után hazánkat ismét a pártviszály dúlta, az ország két pártra szakadt, egyik rész behívta és megválasztá királynak I. Ulászlót, a másik rész Erzsébet illetve a méhben hagyott V. László király hívének vallotta magát, a dunántúli részekben ezen pártnak legtöbb híve volt, s így igen könnyen érthető, hogy Sopron város is e párthoz szított.

Itt zálogosította el Erzsébet király asszony Fridriknek a szent koronát s a nyugoti határszélen több urodalmat, sőt magát Sopron városát is; történelmünkben tudjuk, hogy ezek visszaszerzése volt egyik oka a III. Fridrik és I. Mátyás királyunk között utóbb lefolyt véres harcoknak.

A koronának Visegrádról Kottauner Ilona által lopva történt elvitelét történelmünkben szintén eléggé ismerjük, történetíróink csak abban különböznek, hogy a midőn Erzsébet királyné a koronával és csecsemő fiával Győrből megindult, utját merre vette? Révay¹⁾ azt állítja, hogy Erzsébet királyné ekkor Sopronba ment, sőt Nadányi²⁾ történetírónk határozottan azzal áll elő, hogy a királyné utközben a Rábaközben Mihályiban meghált, hol üldözőitől tartva a koronát egy fűzfában rejtette el, egy Londonius nevű földesúrra bízva magát és a koronát; azonban Mihályinak Londonius nevű földes ura soha sem volt, azt 1440-ben a kérdéses útazás alkalmával a Csák nemzetségből származott Kisfaludy, Linkóháti, Ugrinfy és a Mihályi Csák családok bírták, az Ugrinfy családba csak későbbben a XV. század végén házasodott be a XVI-ik század végén kihalt Ládonyi család, s meglehet, hogy a midőn a szent koronára vonatkozó mondát Nadányi leírta, a Ládonyi nevet cserélte el Londoniussal.

Vissza kell térnem még Kottauner Ilonára, ki naplójában a koronának Visegrádról való elvitelét igen érdekesen írja le,³⁾ s ki történetünknek bár csak egy, de nevezetes jelenetében szerepelt; ugyanis Ilona asszony Sopronban született s mint Gelusch Péter

¹⁾ Révay, de Monarch. Schwandtnernél II. d. 661.

²⁾ Nadányi Florus Hung. 159. l.

³⁾ L. Endlichernél »Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin«.

özvegye 1432-ben ment férjhez Kottauner János bécsi polgárhoz ; az esketéshez szükséges elbocsátó levele a város levéltárában őriztetik.¹⁾

Sopron város szomszédságában Rákos és Megyes között fekszik az előbb Katzensteinnak ma pedig Katzendorfnak nevezett szőlőhegy, nem is vélnők, hogy ezen időben e szőlőhegyen egy vár létezett mit magyarul Macskakőnek hívtak ;²⁾ ezen várat a soproni kapitányok egyike alkalmasint Eberstorfi Zsigmond építtette, melyet utódja Lichtenburgi vagy Vetoviai György még jobban megerősített.³⁾

Úgy látom a város levéltárában őrzött oklevelekből, hogy ezen vár a soproni kapitányok közvetlen fenhatósága alatt állt, s hogy a kapitányok egy ideig mind a soproni, mind a rákosi határban a 10-ed szedést e vár jogán gyakorolták, s e miatt a városnak és a győri püspöknek a királyhoz intézett több panaszlevelével találkozunk.

Hogy Eberstorfi Zsigmondnak 1443-ban ily nevű erődje volt, kiténik Polányi László és Heteyi László borostyánkői várnagyoknak »zu Pernstein am Mittichen der Quatember, vor Wainachten« kelt leveléből, melyben mit »dem Herrn Sigmunden von Ebersdorff zu der Zeiten Hauptman zu Ödenburg und

¹⁾ »Történelmi Tár« IX. köt. 141. lap.

²⁾ Főntebb már hivatkoztam IV. Béla király 1244.ki oklevelére a győri püspökség fertői vámszedési jogáról, a határjárásban főlemlítetik Macska helynév, ez épen megfelel a XV-ik század közepén föntállott Macskakő vár nevének a rákosi határban, hol a vár helyén ma is több Katzenkopfnak hívott követ találunk. Midőn a »Fertő régi áradásairól« értekezésemet megírtam Sopron város levéltárát még nem kutattam annyira át, és így e helyt ki kell igazítanom azon téves állításomat, hogy a Katzendorf szőlő neve Katzelsdorfról Német-Újhely mellől oda származott egyik szőlőművestől származott volna, l. »Századok« 1869. 709. lap.

³⁾ 1451-ben Laky Dávid és Ambrus kapuvári várnagyok levelet írnak a városnak, melyben előadják »dicunt nobis jobbagiones domini nostri quomodo ipsos vöcarent ad laborandum Machkakw cum suis curibus et hominibus laborari facere« kéri a várost, hogy írjanak a macskakői várnagynak, hogy ne kényszerítse őket e munkára, mert különben, ha ez mégis megtörténik, a várnagy ezt csak a város tanácsa következtében teheti. Lad. IV. D. fasc. II. Nro 166. l.

seinem Haus zu Katzenstein« és Sopron városával is frigyet kötnek.

Azt pedig, hogy Lichtenburgi György kapitány idejében a macskakői vár megerősített tanúsítja annak a városhoz »in fortalitis circa Coczenstain in die sancti Viti« 1464-ben intézett levele, melyben a kapitány egy szolgája végett ír, ki részegen a város felé lovagolt és ekkor kárban éretvén a város polgárai által elfogatott.¹⁾

Hogy pedig ezen Macskakő-vár csakugyan a mai Katzenstein vagy Katzendorf nevű szőlők körül és Sopron város közvetlen szomszédságában állott fönt, leginkább bizonyítottnak látom Laky Dávid és Rajky Péter kapuvári várnagyoknak Vitnyéden Reminiscere vasárnap után való kedden 1453-ban Sopron városához intézett levelével, melynek latinból fordítása így hangzik:

Érdemes és tisztelt barátaink. Többször értesítettünk benneket, hogy azok a Macskakőviek (isti de Macskakw) több rendbeli rablásokat követnek el, és hogy uraink (a Kanizsayak) jobbjait és szolgálait, úgy más igaz utasokat folytonosan fosztogatják; csak legközelebb is uraink némely jobbágyait, kik a ti várostokból jöttek, kifosztották, továbbá tegnap három főember szolgálunkat Csapodnál találván, azokat is megrabolták s kettőt fogva vittek magukkal; a midőn ezek történtek, ugyanakkor bizonyos más főember szolgálai (familiares) urainknak Széplakról urainkhoz utazván, Csapodon a történeteket meghallották s a gonosztevőket üldözőbe vétén, ötöt közülök Balf mellett megtaláltak, ezek közül egyet elfogtak s négy lovat is zsákmányul ejtettek, a többiek pedig lovaikról leugráltak és eltűntek. Kérjük tehát barátságtokat, hogy eme gonosztevőknek ne legyetek pártolói, sőt inkább kiirtói és tartsatok velünk oly módon, hogy őket annyira megzabolázhassuk és elnyomjuk, hogy az igaz emberek és az útasok ide oda békével utazhassanak, miben bármi intézkedésre határozottatok el magatokat erről levélben értesíteteket kérjük.²⁾

Nemcsak hazánk felső vidékeinek voltak tehát ezidőben

¹⁾ Lad. IV. D. fasc. V. Nro. 386.

²⁾ Lad. IV. D. fasc. II. Nro. 174.

Komorovszkiai, Axamitjai, Talafuzzai, hanem Sopronnak is meg volt a maga cseh rablófészke, honnét a kapitányok hatalma alatt a megye békés lakosainak útját állták.

S midőn Macskakőn Ghaag Ferencz, Lusiczky Miklós Janoviczi Bawor, Tawaczowszky Máté, Wulczko Waczláb és más több cseh vitézek ütötték fel tanyájukat ¹⁾ s dulták és fosztogatták az egész vidéket, maga III. Fridrik császár kelt ki ellenük s Német-Újhelyből Reminiscere vasárnap előtti pénteken 1463-ban levelet írt Gravenec Ulrik tanácsosához, mint Sopron vármegye főispánjához és a város kapitányához, hogy a minő erővel csak bír, lovasokkal és gyalogokkal, sőt a magyar földön lakókat is a császár nyílt levele mellett fölszólítván, támadja meg Macskakő-várát (Geschloss Katzenstain) s zabolázza meg a rablókat ²⁾

Ugyanekkor I. Mátyás király részéről a soproni főispáni és a városi kapitánysági tisztet asszonyfalvi Ostffy László viselte ez is ír a városnak 1463-ban Krisztus menybemenetele után való szombaton, hogy a város leveléből értette »qualiter bohemi scilicet qui fratres dicuntur copiose venissent in castrum Machkawkew« a város tehát értesítse őt ezen csehek dolgairól, hogy az esetben, ha azok még mindig garázdálkodnának, Mátyás király parancsából ő is a város segítségére mehessen. ³⁾

Ágoston győri püspök azonban már 1465-ben értesíti a várost, hogy a király »unsern Kirchen all ir czuegehorung zu Krewsbach widergegeben hat.« ⁴⁾ Ebből látjuk, hogy a meddig

¹⁾ Lad. IV. D. fasc. V. Nro. 382, 383, 384, 385.

²⁾ U. o. Nro 380.

³⁾ Lad. IV. D. fasc. VI. Nro 486.

⁴⁾ 1456-ban Veytraher Conrád birta Macskaköt, ki »zu Katzenstein am Erichtag an unsern Frauen-Abend« írt levelében tudatja a várossal »das ich Katzenstain mit Krewspach und aller seiner Zuegehorung es sei czehent oder was das sey — chaufft hab von dem Ladennordff (ez 1457-ben volt Sopron város kapitánya l. a soproni főispánok és tisztviselőknek neveit 1440—1460 évig bővebben a »Soproni Újság« 1872. évi folyam 7. 10. 11. számaiban) und bisher den zehent genommen hab«; említi továbbá, hogy a püspök ezen ügyet már a király elé vitte, csodálkozik, hogy miért tartanak a soproni polgárok a püspökkel, midőn ő csak a magáét kéri. Mindebből láthatjuk, hogy Ágoston püspök I. Mátyás király által csak 1465-ben helyezettett ismét vissza rákosi

Sopron város és vidéke Fridrik császárt uralta, a németek és csehek az egyház javait sem kimélték, a soproni és rákosi tizedet is ezen áljogon szedték. I. Mátyás király koronázása után Macskakő-vára 1465. körül vagy mindjárt elpusztult vagy a kapitányok szüntették meg a rablásokat, ezen év után nem is találtam már a város levéltárában több adatot e rablófészekről.

Hogy Gravenec Ulrik, ki elsőben mint Fridrik kapitánya, később pedig köpönyeget fordítva I-ső Mátyás király híve volt, minő hatalmat gyakorolt a városban és hogy ott pénzverdével is bírt, tanúsítja egyik 1460-ban a városhoz írt levele, melyben írja, »dass nyemant alt Münss und Silber ausfür, Sunder daz zu Odemburg geb in dy Münz« ugyan az 1463-ban arról is ír a városnak, hogy ez rossz néven vette »als ich ettlich Münser zu euch gen Oedenburg in mein Münshauz, umb daselbs zu münsen geschikt. ¹⁾

Általában 1440. évtől fogva a Hunyadyak korából száz meg száz érdekesnél érdekesebb missilis levél őriztetik a város levéltárában, és az e korról is igen sok, eddig nem ismert történeti adatot rejt, sajnálhatjuk, hogy gróf Teleky József midőn a Hunyadyak korát megírta, e város levéltárát vizsgálatlanul hagyta.

Hunyady Mátyás király hatalmának 1464-ben koronázása után való megszilárdulásával Sopron város is teljesen meghódolt koronás királyának, ki a várost több kegyelmi tényben részesítette, és királyi elődei által a városnak adományozott kiváltságokat arany pecséttel ellátott s jelenleg is a levéltárban őrzött jeles alakú levelével megerősítette.

I. Mátyás király halála után azonban a törvényes rend ismét felbomlott. ~

A vármegye nyugati része Sopron várossal együtt újra Fridrik császár, majd ennek fia I. Miksa császár hatalma alá került, a várost ugyan II. Ulászló király utóbb visszakapta, azon-

birtokába. Lad. IV. et D. fasc. V. Nro 368. és 379. Más adatokból tudjuk, hogy 1464-ben Török Ambrust az enyingi Török-család őseit s a Kanizsayak sárvári és lékai előbbi várnagyát nevezte ki Mátyás király Sopron-vármegye főispánjává, valószínű, hogy ez alatt állott ismét helyre a törvényes rend.

¹⁾ Lad. IV. et D. fasc. V. Nro 404. és 409.

ban a kőszegi, fraknói, kismartoni és szarvkői urodalmak egész a XVII-dik század második tizedéig továbbbra is a németet uralták.¹⁾

II. Lajos király alatt a reformationnak Sopronban is azonnal több hívei akadtak, a király által ennek megakadályozása végett kiadott több rendelet őriztetik a város levéltárában.

Hol a zsidók viszonyaira ezen időből szintén több érdekes adatot találhatunk, az izraeliták egész II. Lajos király koráig Sopronban meglehetősen békében megvoltak, s ingatlanokat is szerezhettek, a mai új-utcza a belvárosban volt lakóhelyük, mely akkor zsidó-utcának hivatott; még 1518-ban is midőn II. Lajos király a zsidók végett ír a városnak, Mendel Jakabot, mint »judaeorum praefectust« nevez meg²⁾, azonban utóbb a zsidók üldözésebe vétettek s azok a városból ki is költözködtek, melyre Mária királyné 1526-ban Pozsonyból Dénes nap után való pénteken tudatja a várossal, hogy a kiköltözött izraeliták többé a városban nem lakhatnak, visszahagyott ingóságaikat pedig másik levélben egy királyi küldöttnek rendeli átadatni.³⁾

Az 1526-ik évben Sopronból kivándorolt zsidók házainak értéke megbecsültetvén, a becsérték 985. font fillérben állapított meg, a házak volt birtokosai ezek valának: Mauhl, Coppl, Mannl, Maull, Isaac, Malko Jüdin, Behamsen, Manuscl, Hadschl, Jacob Vischl, Joseph Schmollerl összesen 12.⁴⁾

I. Ferdinánd király azonban 1527-ben rendeletileg meghagyta a város polgárainak, hogy a zsidókkal béküljenek ki, s a

¹⁾ Lásd bővebben a »Lajta mint határfolyam« című értekezéscmet »Századok« 1871-ki évi folyam 369. l.

²⁾ Lad. XLVIII. et Y. Y. fasc. 1. Nro. 1. Zsigmond király 1416-ki oklevelében Garai Miklós nádorról azt mondja, hogy »est Judex Judeorum in isto Regno« u. o. XXXI. FF. III. Nro 108. Hogy egyébiránt 1412-ben is volt a zsidóknak a várossal összeütközésük, tanúsítja Zsigmond király levele, melyben ez Wenoniczky Zmylo nevű nemest küldi ki Sopronba a vitás ügy elintézésére. Lad. XLVIII. et Y. Y. A soproni zsidók dolgait és viszonyát Hajnik Imre tagtársunk is már bővebben ismertette »Zsidók Magyarországon« című munkájában. Akad. Ért. 1865.

³⁾ Lad. XLVIII. et Y. Y. fasc. 1. Nro 20.

⁴⁾ Lad. XLVIII. Y. Y. fasc. 1. Nro 25.

király küldöttjeinek Reichenpach Vilmos lovagnak és Oláh Miklós királyi titkárnak a kibékítés sikerült is.¹⁾

Megemlítem még az akkori kor és szokás megismertetéseül, hogy I. Ferdinánd király 1551-ben nyomtatott rendeletet adott ki, hogy a zsidók fölismerhetése végett ezek kívül ruhájukra, a mell bal felén egy sárga posztóból készült karikát tartoznak felvarratni.

A mohácsi vész után Sopron város I. Ferdinánd hívének vallotta magát, a nyugoti határszélekre az akkori belviszály annyira nem terjedt ugyan ki, azonban a kőszegi ostrom és Solimán török császár bécsi táborozása alkalmával a vármegye lakosai igen kipusztultak, úgy hogy a ki az 1536-ki dicalis conscriptiót olvassa (ez a legrégibb megyénkről az országos ltban) szomorúan fogja látni a megye akkori lakatlan voltát; ez időtájban telepítették meg a megyebeli elpusztult helységekbe a Kanizsayak a Boszníából és Horvátországból, különösen a Velike és Ztenychnyak nevű várakhoz tartozó birtokaikból, a török elől kivándorolt horvát lakosokat.²⁾

A XVII-ik század elején Bocskay István erdélyi fejedelem hadjáratában kemény harczot és ostromot állott ki Sopron városa.

Némethy Gergely a fejedelem vezére áttör a dunántúlra, Mosony és Sopron vármegyéket elfoglalja; túl a dunán a többek között berekszói Hagymásy Kristóf Szent-Grót várának ura is a fejedelem pártjára áll, a ki Sopront 1605. jun. 20-án ostrom alá veszi, a város azonban nem adta meg magát, sőt midőn Hagymásy serege Trautmansdorf Ádám császári vezér által a város

¹⁾ Lad. XLVIII. Y. Y. fasc. 1. Nro 45.

²⁾ A midőn a protestánsok részéről Endréden Sopronmegyében az egyház látogatás 1631-ben megtörtént, egy tiszta ezüst kehelyről és egy oltár terítőről, melyen régi betűkkel tótul volt karmasin betűkkel kiarrva Istennek tiz parancsolatja, az egyház előljárói azt adták elő, hogy azokat még eleik hozták magukkal Velibéről Horváthországból; Kövesden pedig az egyház látogatás alkalmával egy tót nyelvű gradual találtatott; mind Endréd, mind pedig Kövesd tót lakosai azóta már elmagyarosodtak. Vesd össze Catalogus Manuscriptorum Biblioth. Nation. Tom. III. 93. lap. A látogatásról szóló jegyzőkönyv 1799-ki másolata gyűjteményemben van.

előtt megveretett, a polgárok is kitörvén, ezek Hagymásyt és seregét egész Keresztúrig üldözték.

Némethy Gergely, hogy bajtársai vereségét megtorolja, midőn Kőszegen, melyet hatalmába kerített, ágyúkat nem talált, Körmenről visz ágyúkat Sopron alá s a várost ostromolja, fölgyűjtja a külvárost, a belvárost azonban nem bírja elfoglalni, sőt a midőn a polgárok az őrséggel együtt kitörtek s az ostromlókat a külvárosból kiűzték, Némethy jónak látta visszavonulni, mert hírért vette, hogy Basta vezér 6000 lovassal a város segítségére közeledik.¹⁾

Bethlen Gábor fejedelem már könnyebben boldogult Sopron város meghódításával, mi annak is tulajdonítható, hogy a Németországi harmincz éves háború kezdetén a nagyobb részben protestánsokból álló polgárság inkább Bethlenhez szított.

Bethlen Gábor fejedelem elsőben 1619-ben sept. 12-én debreczeni táborából írt a városnak, levelében hosszasan indokolja hadi készületeit és felhívja a várost, hogy álljon melléje.²⁾

Ezt megelőzőleg sept 6-án Bethlen közeledéséről, Forgács Zsigmond nádor is értesítette Sopron városát s a király irányában hűségének megtartására intette.³⁾

A város azonban a fejedelem felé hajolt, mert a midőn ez Moztprunból Ausztriából 1619. nov. 28-án Sopronba való meg-

¹⁾ Szalay László M. O. Története IV. 441. Kazy Hist. Regni Hungariae I. köt. 49. és 52. l., ki ezen időszakból 1619-ről azt is fölcmlíti, hogy a róm. cath. KK. és RR. a pozsonyi országgyűlésen sérelmül felhozták, hogy a soproni polgárok hét templomot elfoglaltak; továbbá hogy Ferdinánd király küldöttje Lamormain Vilmos jezsuita az ezen rendbeliek megtelepítése végett 1635-ben Sopronban is megfordult; meghallván ezt a nagyobbbrészt protestánsokból álló lakosság, kik közt akkor Cseh, Osztrák, Morva és Carintia országokból bejött számos evangelicus vallású külföldiek is tartózkodtak, a királynál a jezsuiták megtelepítése ellen folyamodtak, minek azonban nem volt sikere, mert a megtelepítés Draskovics győri püspök által még azon évben keresztlyvitetett u. o. 155. 308—310. ll.

²⁾ Lad. VI. et F. fasc. VI. 280. l. egész terjedelmében alább a függelékben.

³⁾ U. o. Nro. 251.

érkezését tudatja¹⁾ Sopron kapui megnyiltak a fejedelem előtt, ki nov. 30-án a városba be is vonúlt.

A város híiségeért jutalmat is várt és a fejedelemtől nem kevesebbet, mint a győri püspökséghez tartozó Rákos falut kérte adományúl, azonban Bethlen István útján Pozsonyból 1620. jan. 3-án a polgárság azon értesítést nyerte, hogy a városnak hű magaviselete nagy dicséretére válík ugyan s a fejedelem nem is lesz háladatlan, azonban az ország végzése értelmében a papi jószágok, mint a koronától el nem idegeníthetők, fele részben a fejedelemre szállnak, a másik felét pedig a végházak föntartására fordítják s hogy arról is értesült a fejedelem, hogy az egész győri püspökségben Rákosnál jövedelmezőbb hely nincsen, Bethlen István tehát azt javasolta a városnak, hogy Rákosnál kisebb falut kérjen a fejedelemtől.²⁾

Mindezen, valamint Bethlen dunántúli hadjáratát érdeklő levelek továbbá a Beszterczebányai országgyűlés folyamáról Sopron város követeinek jelentései megvannak másolataim között s azok közül alább a függelékben kettőt ez alkalommal, a többit pedig annak helyén és idején fogom egész terjedelmében közölni.

A Bethlen Gáborral való békekötés után II. Ferdinánd királyt a városnak csakhamar sikerült kibékíteni, minek világos tanújele az, hogy már 1622. máj. 1-én II. Ferdinánd király neje Eleonora, majd utóbb 1625. dec. 7-én fia III-ik Ferdinánd király Sopronban koronáztatnak meg, s ugyanezen évben Sopronban országgyűlés is tartatik.

S ezzel, ha még II. Rákóczy Ferencz fejedelem alatt az 1705. dec. 25-én kezdődő ostromát a városnak, mely több időig tartott, de sikertelenül végződött s mely ostromot Csányi és Ritter városi krónikások elég bőven leírtak,³⁾ főlemlítem, főbb vonalaiban felsoroltam Sopron város köztörténeti és néhány érdeke-

¹⁾ Lad. VI. et F. fasc. VI. Nro 81. l. egész terjedelmében alább a függelékben.

²⁾ Lad. VI. et F. fasc. VI. Nro 285.

³⁾ Lásd Csányi János krónikáját a »Tört. Tár« 5-ik kötetében közölve Paúr Iván által, valamint az ugyan ez által még 1866. előtt lemásolt és külön füzetben 1874. évben nyomtatásban kiadott Ritter-féle krónikát.

sebb helyi eseményeit, adataimat nagyobb részben a város levéltárából nyertem, mindazáltal igen csekély rész ez abból, mely még tagtársaim átbúvárlására várakozik.

Tisztelet a város előbbi és mostani előljáróinak, kik az idők tanújele a történet számára nemcsak privilegiumjaikat, hanem minden egyes, bármi jelentéktelennek látszó levelet megtartottak s a levéltárt oly pontosan rendeztették és oly vigyázattal őrizteték, hogy a késő ivadék nemcsak példát vehet az atyák tettein, hanem e levéltár segítségével a legrészletesebben megírhatja a város történetét.

De különösen tisztelet Sopron városának, melynek polgárai századokon át szeretett hazánk jó és balsorsában osztoztak, ama csillogó tettekben gazdag történelmi mult, melylyel e város dicsekszik és e részben hazánk bármelyik városával vetekedik, zálogul szolgál a jelenre és jövőre, hogy itt a nyugoti határon, a mint az azelőtti századokon át úgy ezután is Sopron város polgárai a haza iránt való hűségüket megőrzendik s I. Károly király szavai szerint Sopron város, mint »porta regni Hungariae« nyugoton mindég egyik fővéd fala lesz hazánknak.

II.

A város birtokairól.

Midőn a város multjáról az érdekesebb történeti mozzanatokot leírtam, néhány szóval a külső birtokviszonyokra és arra is kiterjeszkedem, hogy a város a körülötte lévő helységeket mikor és mily módon szerezte meg.

Az Árpádok alatt egész a XIII-ik század közepéig a várendszer főnállásakor a vár és város határa a mostaninál sokkal szűkebb körre volt szorítva, míg utóbb az úgynevezett hospeseknek a várban és a váron kívül való megtelepedése után a polgárok lassanként megszerezték a vár körül fekvő birtokokat, melyek utóbb a városnak, mai szorossabban vett határába olvadtak be.

Így főntebb láttuk, hogy IV. Béla királytól 1269-ben a soproni polgárok földeik között a kir. udvarnokok birtokát adományul nyerték, majd utóbb IV. László király 1283-ban a Ravazd

és Viz nevű lakosaitól elhagyott várföldeket ajándékozta oda a soproni hospeseknek.¹⁾

A mai Balf és Rákos közti a Fertő taváig elnyúló városi földterületet pedig, mely hajdan külön határt képezett és Pagha vagy Pagya néven előbb szintén az udvarnokok s utóbb a Csák nemzetség által bíratott, I. Károly király 1317-ben adományozta a városnak²⁾.

Ezen Pagya birtokról a város levéltárában Imre királynak egy 1199-ben kelt oklevele őriztetik, melyben a határjárás is leíratik³⁾. A mai Übermaasz nevű, városi pusztának pedig 1296-ból IV. László király oklevelében van már nyomva⁴⁾.

A mi a város körüli helységek megszerzését illeti ez különböző időben és nem egyszerre történt.

Általában megjegyzendőnek tartom, hogy Harka, Vándorf, Kópháza, Balf, Megyes, Klimpa és Agfalva nevű faluk a XIII. és XIV. századokban több egyes családok és részben a borsmonostori szerzet által bíratlak s hogy a polgárság a négy első falut úgy szerezte meg, hogy azok tulajdonosai a nagyobb biztosságot nyújtó városba húzódtak s ott házakat szereztek, így lassanként ezen polgártársaktól a város ama falukat készpénzen könnyebben megvehette; lássuk már most egyenként s főbb vonalaiban ezen faluk multjának lefolyását.

Vándorf.

IV. László király Rudolf császárt meglátogatandó 1277-ben Sopron felé vette útját, és az ott neki szállást adó István nevű

¹⁾ Az eredeti adománylevél a város levéltárában eredetben főlálható Lad. F. fasc. 1. Nro 1. közöltem azt egész terjedelmében a »Györi Tört. és Régészeti« füzetek III. köt. 314. lapján.

²⁾ A Pagha vagy Pagya földterületre vonatkozó oklevelek szintén a város levéltárában őriztetnek, tartalmuk olvasható Fejérnél i. h. VIII. 1., 600., 601. l. és VIII. 2., 46. és 579. l.

³⁾ Imre királynak 1199-ki adománylevele Pagha birtokról Lőrincz comes részére szintén a város levéltárának egyik kincsét képezi, ezt is közli Fejér II. 346., de egy érdekes részlet elhagyásával, teljes szövege olvasható a Hazai Okmánytár II. köt. 1. lapján.

⁴⁾ Lásd »Tört. Tár« IX. köt. 110. lap, Györi Tört. és Rég. füzetek II. köt. 377. lap és Árp.-kori Új-Okmtár V. 167.

polgárnak jutalmul a vendéglátásért a soproni várjobbágyok Zoan nevű egy ekényi nagyságú földjét adományozza¹⁾, mely adományt I. Károly király ezen István fiának Conrádnak, mint soproni villicusnak kérésére 1317-ben megerősíti²⁾, ennek útján azután az adományozott birtokot a város utóbb meg is szerezte.

Az ezen 1317-ki királyi megerősítést tartalmazó oklevél hátlapján egy XVI. századi jegyzetben ez olvasható »Super possessione Son quae dicitur Wandorff«. Zuan vagy Zoan annyi lehet, mint Ze won Zu wan, a Ze vagy Zu szótagnak elhagyásával megmaradt a Won Wan Wandorf elnevezés; a mai Bánfalva újabb név s előbb nem használtatott.

Ezen névvel Zuan a Sopron városi levéltárban őrzött oklevelekben csak a XIV-ik század közepéig találkozunk, de 1557-ig a Wandorf név sem fordul elő, a mikor Bondorfnak íratik.

A mai Wandorftól dél-nyugatra terül el a város brennbergi külön határt képező erdei birtoka, hol jelenleg a város nevezetes és jövedelmező községnek telepeket bír.

A mint okleveleinkben a Zoan vagy Zuan elnevezés megszűnik a XIV-ik és XV-ik században folyton az Eguerd vagy Egered ma már teljesen megszűnt név fordul elő; elsőben említi ezt IV. László király egyik 1284-ki oklevele³⁾.

Ezen utóbbi adatból meggyőződhetünk, hogy valamint ma úgy hajdan is Zoan vagy Wandorf úgy Egered vagy Brennberg is két külön határt képezett, annak meghatározását vajjon az Eguerd, Egered név megfelel-e az égőerdő szónak, helynév magyarázóinkra bízom.

Kurui vagy a mai lágyabb kiejtéssel Küllői Fülöp nagyobb birtokú család ivadéka volt, 1257. előtt megszerezte a harkai nemesi birtokot, azután pedig ugyanazon évben IV. Béla királytól a harkai várjobbágyok földjét⁴⁾. Fülöp fiai István, mint fentebb láttuk 1277-ben Sopronban lakott s a zoani birtokhoz 1284-ben megszerezte az egredi várjobbágyok földjét is, mire ezen István

¹⁾ Az eredeti adománylevél Sopron város Iban Lad. G. fasc. 1. Nro 1. Kivonata olvasható Tört. Tár. 9. köt. 107. lap.

²⁾ Lad. G. fasc. I. Nro 8. Hazai Okmtár II. 24. szám.

³⁾ II. Okmtár II. 10. szám.

⁴⁾ Közölve Árp.-kori Új-Okmánytár II. 284. l.

fia Conrad 1317-ben I. Károly királytól királyi beleegyezést nyer, a király felsorolván István comes érdemei között azt is, hogy ámbár Ottokár cseh király kezei közt voltak túsokul Miklós fia és egy rokona, Sopron várát mindamellett István comes szolgáltatta át IV. László király kezére¹⁾).

Zoan birtok egy részét a nagymartonyi grófok; Simon és Mihály birták, azonban miután 1296-ban egy másik részt III-ik Endre király a Sopron városiaknak adományozott, a király a nagy-martonyi grófoknak zoani birtok részét is Magyar-Susuk birtok helyett a város tulajdonába juttatja²⁾).

Így azután Sopron város a mai Wándorfot egészen megszerezvén, utóbb 1389-ben Harkai István comes utódai az egeredi birtokot is a városra átruházzák³⁾; azonban a többi Harkai családbeliekkel és a Garayakkal, mint a szomszéd Nyék falú birtokosaival a város egeredi birtoka végett még a XV-ik század folyamán is perben állott, sőt 1482-ben Lánzsér vár akkori ura Gravenegg Ulrik is elfoglalta azt;⁴⁾ mindezek részletes megírása, azonban már Sopron vármegye monographiájához tartozik.

Harka.

Ezen helysége vonatkozó régibb dolgokat, már fentebb, Wándorfnál elmondottam, a mint ott láttuk ezen birtok a Harkai családé volt, a város ezen családdal több időig perlekedett, míg végre Zsigmond király meghagyásából 1426-ban az egész Harka helység birtokába beiktattatott⁵⁾).

Balf.

Ez eredetileg szintén a Csák nemzetség tulajdonát képezte, míg nem Demeter bán fiai Mór és Csák Balf helységet 1309-ben Jekelin és Keneplin I. Károly király idejében hazánkban beköltözőtt jövevényeknek eladták, Keneplyntől ennek részét Sopron

¹⁾ H. Okmtár II. 23. szám.

²⁾ Lad. G. fasc. 1. Nro 6. közölve H. Okmtár II. 18. szám.

³⁾ Lad. G. fasc. 1. Nro 29.

⁴⁾ Lad. G. fasc. I. Nro 45.

⁵⁾ Lad. C. fasc. II. Nro 72.

város már 1325-ben megszerezte¹⁾, Jekelyn része azonban Chenygh nevű cseh lovag kezébe került, kitől a város ezen másik fele részt utóbb 1342-ben vásárolta meg.²⁾

Megyes.

Megyes helységet a XIII-ik században a Gutkeled nemzetségből való Meadi vagy Majádi (ma Margita) család birtokában találjuk³⁾, Majádi László elhaltával 1326-ban Herthul I. Károly király képvisőjének birtokába jutott⁴⁾, ezen Herthulnak fia Miklós szintén mint képviső, I. Lajos király udvarában tartózkodott, ki Megyesre ezen kedvelt képvisőjének 1356-ban új adományt ad⁵⁾; Herthulfi Miklós fiának Miklósnak magszakadása következtében szerzi meg azután a város Megyes falu egy részét és pedig Mária királyné 1385-ki adományából⁶⁾, a másik részt pedig vétel útján 1392-ben Megyesi Miklós fiának Pongrácznak leányától.⁷⁾

Dág vagy Agendorf.

Egyike a legrégibb írott emlékekkel bíró helységeinknek már 1195-ből tudjuk, hogy Dágh falut a Miskolcz nemzetségből származott Domokos bán adományozta a Borsmonostori a mai Klastrom nevű faluban székelv szerzetnek⁸⁾; ezen szerzet utóbb dági birtokát 1265-ben a győri káptalan előtt Péter soproni várnagynak örökítette el, a káptalan levelében a határjárás is le van írva,⁹⁾ s habár 1279-ben IV. László király Péter várnagytól a dági birtokot elvette¹⁰⁾ ezt 1349-ben még mindig Péter nevű

¹⁾ Lad. F. fasc. 1. Nro 5. Közölve H. Okmtár II. 34. szám.

²⁾ U. o. Nro 17. Közölve H. Okmt. II. 60. szám. Vesd össze a »Sopron« ujság 1878-ik évi 41-ik számában Paúr Iván közleményével, hol Balf helység multja részletesebben leíratik.

³⁾ Fejér i. h. VII. 5. 564.

⁴⁾ Lad. D. fasc. 1. Nro 1.

⁵⁾ U. o. Nro 5. kivonatát I. Tört. Tár. IX. köt. 120. l.

⁶⁾ Lad. D. fasc. 1. Nro 10.

⁷⁾ U. o. Nro 14.

⁸⁾ Árp. kori Új-Okmánytár XI. köt. 59. lap. Dág birtok határjárása 1225-ből olvasható Fejér i. h. III. 2. 66. és köv. ll.

⁹⁾ Lad. A. fasc. 1. Nro 1.

¹⁰⁾ Árp. kori Új-Okmánytár IX. 223—225. l.

dághi nemes birtokában találjuk, míg nem 1390-ben ennek utódai Dágh falut Sopron városának örökítik el.¹⁾

Kópháza.

A XIII-ik században ily nevű birtok még nem létezett, azon földterület, mely később Kolbenhof vagy Kópházának hívatott 1283-ban még »terra Viz« elnevezéssel bírt, egy része ennek a soproni várjobbágyság birtoka volt, a másik rész pedig mint nemesi birtok Vizi Csépán tulajdonát képezte,²⁾ ennek részét a XIV-ik század elején Kolb Péter soproni polgár szerezte meg s ezen újabbi tulajdonosa után nyerte azután a vizi földtér eme része Kolbenhof nevét, melyet utóbb Pokfuesz nevű polgár megvásárolván, ettől az csere útján a városra szállott,³⁾ míg a vizi földterület másik részét a város már 1283-tól fogva bírta s az a mai Sopron városi határba már akkor beolvadt; mai napság is a déli oldalon Kópháza felé ismeretes a Viz-Aeker nevű dűlő, mely régi földterület határai mind IV. László királynak 1283-ki mind pedig Zsigmond királynak 1429-ki okleveleiben leíratnak,⁴⁾ érdekes, hogy az 1283-ki határjárásban a mai Spittelbach patak régi magyar nevét Merenyét is föltaláljuk, míg az 1429-ki határjárás alkalmával a Sopronból folyó patak Ikva névvel jeleltetik meg; Czenken alól ma is létezik egy Merenye nevű patak.

Kópháza mai horvát lakosait elsőben egy 1555-ki oklevél említi, Kováchich Péter, Kralych Miklós, Paztorych Mihály és Chernetych Mihály nevű jobbágyság megszöknek nemes-apáti Zalay Péter fiának Lászlónak kis-czenki birtokáról s a város Kópház nevű falujában telepednek le;⁵⁾ egy másik összeírás szerint 1558-ban Kópháza falunak lakosai már mind horvátok valának.⁶⁾

Megjegyzem e helyt, hogy már 1245-ben midőn IV. Béla

¹⁾ Lad. A. fasc. 1. Nro 7. és 11.

²⁾ Lásd Györi Tört. és Rég. füzetek III. köt. 314. II. és Lad. F. fasc. 1. Nro 1.

³⁾ H. Okmtár II. 244. és 245. l.

⁴⁾ Györi Tört. és Rég. füz. III. köt. 323. lap.

⁵⁾ Lad. H. fasc. 1. Nro 7.

⁶⁾ U. o. Nro 8.

király Bujuslou (a mai Német-Keresztúr) nevű földterületet Paghai Marczelnak és Szántói (ma Antau) Sebrethnek adományozza a határjelek előszámolásánál »Villa Vyz« és »a villa Ruozd« is előfordúl.¹⁾

Klimpa.

Első nyomát találjuk 1276. évből mikor Chingenpach nevű birtokrészt Péter soproni polgár és néhai bíró végrendeletileg a borsmonostori szerzetnek hágyományozza.²⁾

A szerzet után utóbb Chingenpach nevű falu Lukács soproni polgár kezére került, kinek özvegye és fia 1351-ben eladták azt Agendorfer Márton soproni polgárnak,³⁾ kinek utóda Agendorfer János leányát Vayspacher János másképp Bayzinpokhar bécsi polgár vette el, s ezután szállott vétel útján 1416. és 1417-ben Klimpa falu a városra.⁴⁾

Lépesfalva.

Ezt a XIII-ik században a keresztes lovagok birtokában találjuk, az agfalvai 1265-ki határjárás alkalmával Gyula néven fordul elő⁵⁾; a város Lépesfalvát 1557 után szerezte meg; I.

¹⁾ H. Eszterházy cs. kis-martoni lt. P. 507. 17.

²⁾ Lad. B. fasc. 1. Nro 1. Vesd össze Árp. Új-Okmtár IX. 180. l. és Fejér V. 3. 386. l.

³⁾ Lad. B. fasc. 1. Nro 5.

⁴⁾ Lad. B. fasc. 1. Nro 8. és 9. Rómer Flór. Ferencz tagtársunk a Győri Tört. és Rég. füz. I. köt. 60. és köv. lapjain a győri káptalan könyvtárában őrzött és 1501-ben nyomtatott, egykor a klimpai Sz. Jakabról nevezett egyház tulajdonát képezett misekönyvben írt klimpai ájtatos alapítványokról értekezik, mely alapítványok Franckh Pongrácz által 1515-ben jegyeztettek föl; azon időben az alapítványt tevő klimpai lakosok mind németek voltak. Megjegyzi Rómer azt is, hogy a könyv végén több horvát nyelven írt ének olvasható és ezen aláírások »finis per me Georgium Soccouycz de Jastrebarkw 1561. item flypouych, Pop Juray Zywanych«. E szerint a XVI-ik század közepén Klimpán már horvátok laktak; kíváncsok volna a horvát énekek lefordítása, talán ez annak nyomára vezetne, hogy az 1529-ki bécsi ostrom után visszavonult törökök által elpusztított német lakosok helyett Klimpán a horvát lakosok mikor telepedtek le.

⁵⁾ Lad. A. fasc. 1. Nro 1.

Ferdinánd királynak 1557-ki új adománylevele a város többi faluiról a város levéltárában őriztetik.¹⁾

III.

A Fertő tava régenten.

Nem tartozik ugyan szorosan véve Sopron város történetéhez, hogy a Fertő tava régi állásával e helyt foglalkozzam, mégis mivel ezen tó Sopron város határának tözsomszédságában fekszik s a Fertőből annak nem régen történt fölosztása alkalmával egy rész a városnak is jutott, de újabbi kutatásaim következtében idevonatkozólag szintén több adatot fedezvén föl, nem mulaszthatom el, hogy a Fertő tava régi helyzetéről e helyt néhány szóval ismét meg ne emlékezzem.

A Fertő régi áradásairól írtam már egy ízben²⁾ és igyekeztem ama tévhitet, hogy a XIII-ik és XIV-ik századokban a Fertő víze által Feketető, Jakabfalva, Fertő, Sárvölgye, Kendervölgye és Jókut nevű faluk borítottak volna el, elosztatni, azonban hasztalan, a »Sopron« című ujság 1880-ik évi folyama 57. és 60. számaiban megint csak olvassuk ezen faluk neveit, továbbra is föntartatik ott a győri egyházmegyei régi Schematismus és Potgorschek Nándor Fraknó vára leírása után Gileti Miklós fraknói herczegi címére vonatkozó és a »dominus de Peiso«-féle monda, valamint hogy ennek fraknói birtokához 99 (?) helység tartozott s hogy ezek közül 1300(?) -ban azon föntnevezett hat falut nyelte volna el a Fertő.

Vártam, hogy ennek ellenében a Fertő régi áradásairól még 1869-ben írt értekezésemben fölhozott érveim meg fognak czáfoltatni, azonban erre a »Sopron« ujság érintett két cikkírója nem terjeszkedett ki.

Föntartom tehát továbbra is azon állításomat, hogy oly nevű faluk, melyeket a győri régibb egyházmegyei Schematismus és Potgorschek Nándor idézett munkájában fölsorol, sem 1230, sem 1300, sem pedig 1360-ban nem léteztek, s így azok a Fertő tava által el sem boríthatottak.

¹⁾ Lad. A. fasc. 1. Nro 14.

²⁾ Századok 1869-ik évfolyam 690. és köv. l.

A »Századok« idézett helyén érintettem már, hogy az kétségbe nem vonható, hogy a Fertő tava mai helyén csakugyan enyésztek el egyes különálló birtokterületek, s azon czikkem megírása után a régi oklevelek átbvásárlásánál egyik főgondomat arra fordítám, hogy e helységek nevét és fekvését fölfedezzem; végre az országos levéltárban őrzött két oklevél s ezeknek más oklevelekkel való összevetése a sopronmegyei elborított birtokok valódi neveire csakugyan rávezetett.

Azt, hogy a Fertő tava az Árpádok alatt és a XIV-ik század elején a jelenleginél sokkal kisebb és különösen közepén sokkal keskenyebb volt, kétségtelenné teszi már az az időbeli számos oklevelekben olvasható »stagnum Ferteu, fluvius Ferteu« elnevezés, ¹⁾ úgy azon körülmény is, hogy a Fertőn tributum vagy vám szedetett és pedig fele részben Sopron városa, másik fele részben pedig a Soproni főispánok által; hol találunk most a Fertő taván oly helyet hol a vám szedetik, vagy csak szedethetnék is? A Fertő, kivált közepe táján azon időben inkább egy folyam alakjával birt, melyen Sircznél a tóba szakadó Vulka régen Selyeg folyó és más kisebb patakok vize elfolyt dél majd a mai Hanyság irányában nyugot felé, egyedül ezen keskenyebb Fertő folyamon tarthattak fönt tehát Sopron város és a főispánok révet s itt szedhették a kompokon átkelőktől a vámot.

Hisz már Bél Mátyás is ²⁾ fölemlíti Cluverius azon állítá-

¹⁾ Erre álljon itt néhány példa:

A győri káptalan 1299-ki oklevelében előfordúl Ilmeuch birtok fölosztásánál »ad portam arundineti per aquas Ferteu distenti« Árp. Új-Okmtár V. 221. l.

Ceel vagy Rust birtokról I. Károly király 1317-ki oklevelében olvassuk »Ceel circa stagnum Ferteu« országos ltár N. R. A. 357. 30.

Ugyan annak 1318-ki oklevelében »Keych et Tord iuxta fluvium Ferteu« u. o. 390. 26.

Szintén annak 1324-ki oklevelében »Vitezfelde iuxta fluvium Ferteu« u. o.

Simon csornai prépost 1335-ki oklevelében »tributum in pratis Ferteu« eredetije a N. Muzeumban.

A vasvári káptalannak 1344-ki oklevelében »Cyl iuxta aquam Ferteu« orsz. ltár N. R. A. 991. 1.

²⁾ Notitia Hung. Geogr. Hist. Tom. V. pag. 6.

sát,¹⁾ hogy a rómaiak útja is arra vezetett Carnuntumból, Ulmus Cluverius szerint a mai Ilmitz és Scarabantiába. Így, midőn Ruszt, illetve Megyes és Ilmitz között még csak egy folyamalakú víz állott fönt, kétségtelen, hogy ezen folyó partján az akkor szárazon álló területen lakosok telepedtek le s hogy az ezek által lakott és művelt helyek, úgy a ma is létező Ilmitz, Pomogy és Balla faluk okleveleink szerint akkor még Sopron megyéhez tartoztak.

A nagyobb áradások, melyek az akkori Fertő folyó partján állott birtokokat elöntötték, az akkori oklevelekben az alábbi birtokok megnevezésének korszakát vévén tekintetbe a XIV. század második felében és a XV-ik században történhetek.

Lássuk már most hogy hívták ezen birtokokat, első helyen megállapíthatjuk

Tord vagy Tard

talut, melynek első ismert nyomát egy 1277-ki oklevélben találjuk, hol IV. László király a keczöli várjobbágyok birtoka helyett Lozs földet hét mansióval Lobló földet szintén annyi mansióval és Tord nevű lakatlan pusztát mint Sopron vára birtokait Belud grófnak adományozza.²⁾

Ezen adományt III. Endre király 1291-ben Belud comes fia szintén Belud kérésére »super collatione quarundam terrarum castri Supruniensis Lous, Loblu et Tord vocatarum« megőrösíti.³⁾

Tard birtokra azonban legérdekesebb I. Károly király 1318-ban kelt oklevele, melyet szükségesnek tartok egész terjedelmében közölni.⁴⁾

¹⁾ Vendilicac et Nor. Cap. V. pag. 26.

²⁾ Eredetije a héderváriiban, közli Fejér i. h. VII. 2., 57. és 93. ll.

³⁾ Héderváry lt. Lozsi fasc. 1. Nro 5.

⁴⁾ Nos Karolus dei gracia rex Hungarie significamus tenore presencium quibus expedit universis quod Nicolaus filius Lamperti et Mike filius Nicolai nobiles de *Keych* servientes magistri Pauli filii Simonis et Bartholomei filii Michaelis (az akkori nagy-martoni grófok) dilectorum et fidelium nostrorum, unacum eisdem dominis suis ad nostram accedendo presenciam nobis humiliter supplicando dixerunt, quod quedam terra seu possessio *Vytezfelde* vocata in comitatu Soproniensi inter pos-

Ezen oklevélből látjuk, hogy Tard és Keych nevű birtokok között létezett egy Vitézfölde nevű birtok, melyet a Gutkeled nemzetségből való Mayadi Miklós bán testvére István bán ¹⁾ hatalmasul elfoglalt és saját tisztségéről Bánfalvának nevezett. I. Károly király Miklós fia Mike és Lampert fia Miklós, Keychi nemesek kérésére az elfoglalt birtokot mindazáltal ezeknek viszszaadatni rendelte, kivéven ötven holdat és három halászó helyet.

I. Károly király ezen ítéletét Lampertfi Miklós fiának Tamásnak kérésére, ki az alábbiak szerint Tardi Tamásnak is neveztetik 1324-ben átírja és újra megerősíti. ²⁾

sessions Keych et Tord iuxta fluvium Ferthev existens, quam Stephanus condam banus Frater Nicolai bani de Mayad potencialiter auferendo occupaverat et eandem alio nomine Banfalva nominaverat esset ipsorum hereditaria et ad eos iusto titulo pertineret, quam a nobis sibi reddi et restitui postularunt. Nos igitur cui proprium est pensare iura singulorum et unicuique suum ius quo quis indebite privatus extiterat reddere et restituere debemus, petitionibus eorundem magistri Pauli et Bartholomei fidelium nostrorum ac ipsorum Nicolai et Myke devotis supplicationibus regio inclinati cum favore predictam possessionem Vytezfelde in antiquis metis et terminis cum omnibus utilitatibus et pertinenciis suis universis predictis Nicolao et Myke eo iure quo ipsorum fuisse dinoscitur reddidimus et restituimus perpetuo possidendam tenendam et habendam excepta nichilominus quadam particula terre arabilis in eadem Vytezfelde quinquaginta iugera sicut dicitur in se continente et exceptis tribus locis piscature in fluvio seu loco Ferteu in ipsa possessione Vitezfelde a parte orientali existentibus, quas progenitores memoratorum Nicolai et Myke contemplantes religiosi viri fratris Fabiani abbatis condam monasterii de Chatar proximo eorum, eidem monasterio dicuntur perpetuo contulisse; volumus igitur et vobis universis comitibus Soproniensibus nunc et pro tempore constitutis firmiter damus in mandatis quatenus supradictos Nicolaum et Myke ac eorum heredes in sepedicta possessione Vytezfelde contra quoslibet indebite molestare volentes auctoritate nostra debeatis conservare. Datum in Themesvar in festo Inventionis sancte crucis, anno domini millesimo trecentesimo decimo octavo. I. Károly királynak 1324-ki átíratából, melyet ismét a budai káptalan írt át 1410-ben ennek, eredetije az orsz. ltár kincst. oszt. őriztetik, N. R. A. 390. 26.

¹⁾ Hogy Mayad alatt a mai Margareta vagy Margita falut kell értenünk erre nézve bővebb bizonyítékomat lásd a Győri Tört. és Rég. füz. II. köt. 377. lapján.

²⁾ Orsz. ltár N. R. A. 390. 26.

Mint föntebb láttuk Tard várföldet, IV. László király 1277-ben az Ost nemzetségből való Belud comesnek adományozta, azonban annak felét »Thomas filius Nicolai dicti Bede de Tord« birtokolván, az Ost nemzetségből származott János fia Péter (a gr. Viczayak őse) és Beledfi Beled 1342-ben Tardi Tamást az országbíró előtt perrel támadták meg; Tardi Tamás ezen perben az országbírónak felmutatta V. István király föntebb említett 1270-ki privilegiumát, melyben átíratott IV. Béla királynak 1262. kelt adomány levele, a mely szerint »Lampertus filius Chepani de numero servientum regalium de Keych« fölkérte »terram castri Supruniensis Tord vocatam sufficientem usui trium aratorum, habitatoribus ab antiquo destitutam in confinio de supra Musunium terre sue hereditarie vicinam«, Tardi Tamás ezen oklevél erejével kívánván az országbíró előtt bizonyítani, hogy Tard birtok felét ősenek Lampertnek jogán birtokolja; Belud comes fia Beled, ezután annak bebizonyítására, hogy IV. László király 1277-ki adományánál fogva Tard birtok az ő tulajdona, az országbírótól halasztást nyert.¹⁾

A vasvári káptalannak 1344-ben kelt oklevelét szintén egész kiterjedésében közlöm²⁾ annak kitüntetésére, hogy ebből,

¹⁾ Eredetije a hédervári ltban Lozsi fasc. 1. Nro 9.

²⁾ Nos capitulum ecclesie sancti Michaelis archangeli de Castro ferreo, notum facimus tenore presencium universis, quod *Ingram filius Erb de Cyl* comitatus Supruniensis coram nobis personaliter constitutus dictam possessionem suam hereditariam *Cyl* vocatam *iuxta aquam Ferteu* in dicto comitatu Supruniensi existentem, cui quidem ab oriente *villa Tord*, a meridie *Medies*, ab occidente *Mayad* ab aquilone *Scaka* vicinatur et commetantur cum omnibus utilitatibus suis et pertinenciis universis, et cum eadem aqua Ferteu eandem attingente sub eisdem metis et terminis quibus per predecessores suos et per ipsum possessa extitisset, omni plenitudine sui iuris, excipiens omne dominium suum et manus suas ab eadem dixit et confessus est ministerio vivevoci vendidisse dedisse donasse et tradidisse, imo vendidit coram nobis magistris Stephano Thome et Johanni filiis *Korvardi de Vezekyn* similiter comitatus Supruniensis pro trecentis marcis denariorum promptorum *vyennensium* latorum, plene et ex integro receptis ab eisdem et per ipsos heredibus eorum heredumque ipsorum successoribus iure perpetuo pacifice quiete et irrevocabiliter possidendam tenendam pariter et habendam in filios filiorum heredumque per heredes. In cuius rei memoriam perpetuamque firmita-

valamint ezen oklevélnek a fönnebb közölt 1318-ki oklevéllel való összetartásából kétségtelenül bebizonyúl, hogy Tard nevű birtok a mai Fertő tava közepe táján feküdt.

Ezen 1344-ki oklevélben Szili vagy Ruszti Erb fia Ingram ösi birtokát Ruston Vezekényi Corrad fiainak a gr. Czirákyak oldalági őseinek 300. márkáért előrkíti. ¹⁾

Az oklevél különösen annyiban érdekes, hogy abban Szil vagy Rust határai felsoroltatnak, mindjárt első helyen keletről Rust határáúl Tard falu nevezetik meg; a mint tudjuk jelenleg Rust határát keletről közvetlenül a Fertő vize mossa, 1344-ben azonban Rust határa napkelet felől elnyult egész Tard faluig, ebből kétségtelen, hogy ezen falut és határát borította el utóbb a Fertő vize.

Az oklevélben megnevezett többi határjelek megfelelnek a mai helyzetnek, délről Megyes falu, nyugotról Mayad falu (ez a mai Margita vagy Margareta falu, hol 1359-ben Margit szűz nevére szentelt egyház létezett ²⁾ éjszokról Scaka falu, mely nem más mint a mai Okka helység. ³⁾

Ezután Tard birtokot még két oklevében találjuk fölemlítve, egyik a pozsonyi káptalannak 1383-ban kelt bizonyítványa arról, hogy Patli Tamás fia János Lozsi Jakab fiának Imrénének azért, hogy ez Tard nevű Sopron vármegyei birtok jogáról

tem nostras concessimus literas privilegiales munimine sigilli nostri penditis roboratas, medioque alphabeto intercissas. Datum in festo sancti Andree apostoli, anno domini M^o CCC^{mo} xlmo quarto; magistris Andrea preposito, Michaele cantore, Gregorio custode, Johanne decano ecclesie nostre existentibus.

Az eredeti hártán függő pecsét nyomaival az orsz. lt. kincst. oszt. N. R. A. fasc. 991. Nro 1. alatt őriztetik; kívül a XV-ik századból való írással ez jegyeztetett az oklevélre: »Super Chyl sive Rwth.« Hogy Rust magyarul régenten Szilnak hívatott l. bővebben »Századok« 1869. évfolyam 708. l.

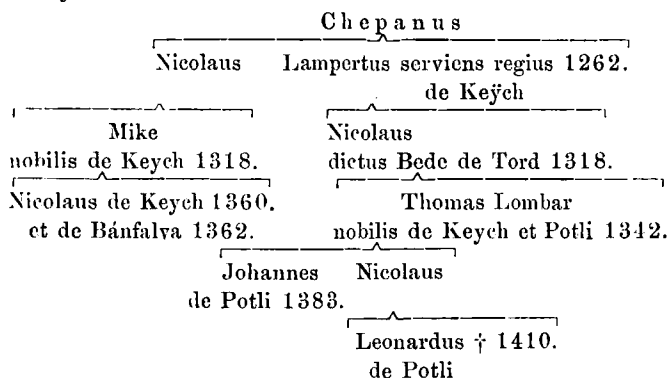
¹⁾ V. ö. »Turul« 1883. II. füzet.

²⁾ Orsz. ltár kincst. oszt. N. R. A. 557. 29.

³⁾ »Oka alio nomine Schaka« l. a vasvári káptalan 1402-ki oklevelét u. o. 621. 15. vagy 1415-ből »Chaka alio nomine Oka« u. o. 95. 3.

lemondott 90. font denárt fizetett¹⁾, a másik Zsigmond királynak 1410-ről szóló adománylevele, melyben az foglaltatik, hogy a magbanszakadt »Leonardi fily Nicolai fily Thome de Patli« birtokait Apothlan, Selegd, Bykifeulde, Martonháza és Tard, továbbá Byduskuth, Zemenye, Zanthow, Kupordan és Neusidel nevű helyeken, Sopron és Moson megyékben, Zsigmond király Kanizsay János esztergomi érseknek és testvérének Istvánnak adományozza.²⁾

Álljon itt bővebb felvilágosításul a Tardi, másképp Keychi és Patli családnak a fentebbi adatok alapján készített nemzék rendje.

Selegd, Bykifeulde és Martonháza.

Mint fentebb láttuk, Zsigmond királynak 1410-ben kelt levelében, valamint az arra következőt és a székes-fehérvári káptalan által foganatosított iktatásról szóló, szintén 1410-ben kelt jelentésben³⁾ a Fertő vidékén fekvő Apathlan és Tard birtokokkal Selegd, Bykifölde és Martonháza a többitől elkülönítve együtt említetik, az hogy Martonháza szintén ott feküdt, a pozsonyi káptalannak 1362-ben kelt okleveléből kétségtelen.⁴⁾

¹⁾ Orsz. ltár kincst. oszt. N. R. A. 593. 22.

²⁾ U. o. 593. 20. Patli nem egyébb, mint a mai Pöttelsdorf; nem tudom nem-e ezen Patli Leonard keresztnéve után gyártották-e a hamis nevű Gileti Leonardot? V. ö. »Századok« 1869. 700. l. és Fejér i. h. IX. 3. 216. l.

³⁾ Orsz. lt. kincst. oszt. N. R. A. 593. 23.

⁴⁾ Fejér i. h. IX. 3. 329.

Selegd birtok nevének hangzása a Fertőbe folyó Vulka vizének régi Seleg nevével egyenlő, egy 1399-ki oklevélben a Selgi Ilmeuch-féle birtok elnevezésének is nyomára találtam.¹⁾ Byki-feulde birtoknak sincs máshol nyoma. Ezen két birtokot is tehát e helyt felsorolom, ámbár hol fekvésüket meghatározni nem bírtam.

Vitézfölde.

I. Károly királynak főntebb egész terjedelmében közölt 1318-ki oklevelében találjuk legelsőben főlemlítve a Vitézfölde nevű birtokot, mely a mai Fertő helyén Tard és Keych birtokok közt feküdt.

A mai Apatlan nevű falut Moson megyében jelenleg magyarul Bánfalvának hívják, a főntebbi 1318-ki oklevél szerint Vitézföldének Mayadi István bán szintén Bánfalva nevet kívánt adni²⁾, azonban midőn Tardi Tamás utóda Patli Leonárd birtokait Zsigmond király 1410-ben a Kanizsayaknak adományozta, ezek között sem Bánfalva, sem a Tardiakat illetett Vitézfölde birtok, hanem a mai Apatlan falú neveztetik meg. Igen lehetséges, hogy a Fertő áradása miatt a vitézföldi lakosok még 1410. előtt kivonultak tovább a szárazföldre és új lakóhelyüket Apatlannak nevezték; annyi is bizonyos, hogy a hajdani Vitézfölde birtok a mai Apatlantól nyugoti irányban feküdt a mai Fertő helyén.

Megemlítem, hogy a pozsonyi káptalannak 1411-ben kelt oklevelében nyoma van egy Vytezst nevű Moson megyei birtoknak,³⁾ ezt azonban én inkább a Szent-János és Szent-Péter Moson megyei faluk közt feküdt és 1564-ben Wythezy névvel bírt jelenleg ily néven nem ismeretes Moson megyei birtoknak tartom.⁴⁾

¹⁾ Orsz. lt. kincst. oszt. N. R. A. 593. 22.

²⁾ A pannonhalmi conventnek 1362-ki oklevele szerint a Bánfalva elnevezés utóbb mégis föntmaradt, hol ez áll: »Thome Lombar et Nicolai filii Myke de Banfalva« Fejér i. h. IX. 3. 326.

³⁾ Orsz. lt. kincst. oszt. N. R. A. 1516. 19.

⁴⁾ Lásd az esztergomi káptalannak 1564-ben kelt jelentését u. o. 32. 13., melyben Wytezy mosonmegyei birtokról van szó, s a mely szerint Amade Péter ezen birtokot nejének ratolthi Gyulaffy Zsófiának 2000. frtéért inscribálván a midőn a káptalan a beiktatást megkísérlette, annak »Zacharias Bohomiczky capitaneus arcis Owar S. Caes. Majesta-

Keych.

Ily nevű birtok már 1269-ben említetik, midőn Sopron-vármegyei Keych nevű birtokát Keychi Lampert a borsmonostori szerzetnek ajándékozza.¹⁾

Azt pedig, hogy ez is a Fertő vidékén feküdt kétségtelenül tanúsítja I. Károly királynak föntebb egész terjedelmében közölt 1318-ki oklevele, valamint az azzal szomszédos Póstatelek birtok határjárásáról szóló 1362-ki oklevele a pannonhalmi conventnek,²⁾ mely a többek között, így hangzik »abinde tendit versus aquilonem ad possessionem Thome Lombar et Nicolai filii Mike, Keych vocatam«.

Keych birtok az 1318-ki oklevél szerint Vitézfölde birtoktól délre feküdt.

A győri káptalan egyik 1360-ki oklevelében megneveztetik »Nicolaus filius Myke de Keych.³⁾

Póstatelek.

A pannonhalmi convent előtt Máté fiai János és Miklós kyrai mosonmegyei nemesek Bodurghi Péter fiai Varju Benedekkel ennek Póstatelek nevű Sopron vármegyei birtokaival megütköző határvonalok dolgában 1362-ben kiegyeznek⁴⁾, a határjárás alkalmával Póstatelek birtok mesgyéi Keychi Tamás és Miklós Keychi birtokával a pomogyi határral és a Fertő vizével

tis« ellent mondott, mint szomszéd jelen volt a beiktatásnál »Stephanus Mattisi abbas ecclesiae Lybeniensis«. Általában megjegyzem, hogy a mai mosonmegyei a Fertővel határos részekre e helyen nem terjeszkedtem ki. Fölemlítem mégis, hogy a Viczay családnak a XIV. és XV. századokban a Fertő mellett Mosonmegyében egy Beled vagy Bildein nevű birtoka is volt; ide sorolható a kyrai mosonmegyei nemesek Fertő melletti birtoka is, Fejér i. h. IX. 3. 324. és 366. l. Valamint Stessel József tagtársunk is kiterjeszkedett a mosonmegyei részekben a Fertő által elborítottaknak tartható több birtok felsorolására, l. »Sopron« 1880. 60. sz. a.

¹⁾ Fejér i. h. IV. 3. 541. és VI. 2. 120. l.

²⁾ Fejér i. h. IX. 3. 326.

³⁾ Orsz. lt. kincst. oszt. N. R. A. 593. 16.

⁴⁾ Fejér i. h. IX. 3. 323—331.

szomszédosoknak kijelentetvén, kétségtelen, hogy Póstatelek a mai Pomogy és Sarród faluk között, a Keychi elenyészett birtoktól délre feküdt, és utóbb részint a Fertő vize részint a Hanyság mocsárai által elborított.

Urkony.

Ma is létezik a Hanyságon keresztül Eszterházától Pomogyig 1778-ban készített töltés kezdetén Urkony nevű pusztája hely; a süttőri határban két dűlő is így nevezetik. ¹⁾

Egyházas-Urkun nevű birtok már egy 1241-ki oklevélben említetik. ²⁾

A győri káptalannak 1344-ben kiadott oklevele pedig világosan mondja, hogy Gimai János Sopronmegyéből Egyházas Wrken nevű birtokát »in comitatu Soproniensi iuxta lacum Fertew« a káptalan előtt a Vezekény nemzetségből származott Conrad fiának elzálogosította. ³⁾

Majd ismét ugyanazon káptalan előtt 1393-ban »Stephanus filius Pauli de Dees comitatus Soproniensis possessionem suam Vrk vocatam in dicto comitatu Soproniensi penes lacum Ferteu habitam« Kanizsay Miklósnak örök áron eladta ⁴⁾

A fejérvári káptalannak 1425-ki oklevelében pedig azt olvassuk, hogy Garai Miklós nádor és neje perben álltak Lánzsér vára és tartozmányai végett Fraknoi Vilmos gróffal s miután ez utóbbi peresztes lett Garai Miklós és neje a vár és tartozmányaiba beiktattattak, melyek között Szergény népes hely és Vrkon lakatlan pusztája »iuxta lacum Ferteu« megnevezetnek. ⁵⁾

Ennek következtében Kanizsay László a fentemlített Kanizsay István fia midőn Zsigmond király 1429-ben Ferencz nap után való csütörtökön Sopronban közgyűlést tartott a közgyűlésen óvását kijelentette, hogy Szergény és Urkund nevű örök birtokába a nádor magát beiktattatta. ⁶⁾

¹⁾ Új Magyar Múzeum 1851/2. II. köt. 204. l.

²⁾ Árp. Új-Okmtár VII. 125. l.

³⁾ H. Okmtár I. 187. l.

⁴⁾ Orsz. lt. kincst. oszt. N. R. A. 641. 34.

⁵⁾ Orsz. lt. kincst. oszt. 1520. 17.

⁶⁾ U. o. N. R. A. 20. 86.

Ezek adataim Urkonyra, s habár e helynév ma is fönáll, de határa nagyobb része biztos, hogy a Fertőben és a Hanyságban eltűnt, és így ezt is ide sorolandónak tartottam. ¹⁾

Főntebb említetnek Gimai János és Deesi Pál mint Urkony birtokosai, Gima és Dees birtokok Sopronmegyében jelenleg ismeretlenek, lehet hogy ezen helyeket is ma a Fertő vize fedi.

Lobló.

Mint láttuk IV. László király 1277-ben Keczől nevű várföld helyett Beled comesnek Lous, Lobló és Tard nevű birtokokat adományozott.

Balla jelenleg Moson vármegyei falú alatt délre ma is létezik a Lobler nevű tó, igen valószínű, hogy e körül kereshetők a Lobló nevű birtok nyomai; ezen Lobló birtok a XIV-ik században a Balla nevű akkor még Sopron vármegyei bírtokkal együtt a Viczay grófok hédervári levéltárában őrzött számos oklevélben van főlemlítve. ²⁾

* * *

¹⁾ Egyik helynév magyarazónk a »Sopron« című ujság 1880. 52. számában Urkonyt Úrkompótól származtatja, mert úgymond itt az uradalom kompjai állottak, mint szállító eszközök; Urkun vagy Urkony ősi személy és hely nevünket kár volna így elferdíteni. V. ö. Új Magyar Muzeum 185^{1/2} II. 205. l.

²⁾ A bécsi udv. kamarai levéltárból egy kiküldött bizottság jelentésének másolatát bírom az 1568. évi jun. 5-ről a Fertő tavának akkori apadásáról, mely miatt a tó a halakban igen megfogyatkozott, az akkori káros töltések pedig az udvari kamara harminczad jövedelmét igen megcsökkentették; a jelentés czime ez: »Berichtliches und lautteres Anzai-gen wassmassen wir die verordneten Commissari, die Commission von wegen Abnehmung des Neusiedler See, auch fremder schädlicher Päss zu abruch der röm. Kais. Mai. Cammerguts dreissigsten erfunden haben« A kiküldöttek megjárták elsőben a Fertő tavának felső részét Szeleskut, Nezsider, Pátfalu sat. vidékén s azt tapasztalták, hogy a Fertő tava tíz év óta nagyot apadt, több száz ölnyre benebb volt a víz; e miatt azon helységekben a halászat nagyon gyéren üzethetett, előbb minden héten több szekér halat szállíthattak Bécsbe és a vidékre, most e részben alig fedezhetik saját szükségletüket; innét a küldöttség a Fertő alsó vidékét vizsgálta meg, Apetlon, Pomogy, Szent János, Sarród és Szergény faluk határaiban s azt tapasztalták, hogy özv. Nádasdy Tamásné a Rápeza

Okleveles bizonyítékok alapján a fönt egyenként megnevezett birtokok lennének azok, melyek a Fertő és részben a Hany-ság nyugoti nagyobb mocsárai helyén hajdan művelhető és használható állapotban föntállottak, arra azonban, hogy azon hat helységről, melyet eddig a Fertő tava által elborítottnak mondanak valamely hiteles oklevél léteznék, a legszorgosabb kutatás után sem tudtam bármiféle biztos adatot szerezni.

F ü g g e l é k.

1.

Gabriel Dei gracia Princeps Transilvaniae partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes etc.

Prudentes et circumspecti nobis sincere dilecti salutem et favorem nostrum. Ez mostani állapot és az egész magyar nemzetnek közönséges java azt kívánván, palatinus urammal egyenlő akaratból intettünk vala benneteket és demandaltuk is vala, hogy ez mostani Magyarországnak generalis gyűlésére annak régi szokása szerint ti is compareálván, az közönséges jóban hazátokkal egyetértenétek és várostokból bizonyos követeteket beküldenétek. De a mint eszünkben vesszük ez intésünk nálatok semmit nem fogván sem az országgyűlésében annak módja szerint nem compareáltatok sem pedig hozzánk bizonyos embereket mind azólta sem küldtetek causalván azt, hogy az ellenségnek hadai hozzátok közel lévén attól cselekedni semmit nem mernétek. Mely dologhoz képest mind ez okon, s mind pedig Magyarországnak az Dunán innét lévő részének kedvéért, magunk személyünk szerint az országnak derekas

vizét lefelé ereszteti, azon malmot állított, a helyett, hogy mint előbb a Rápeza vizét a Fertőbe folytatná, ez okozta tehát a víz apadását és így nagyobb mérvben a halászat is e miatt nem gyakoroltathatott. Továbbá azt is tapasztalta a küldöttség, hogy Nádasdyné Sarród vidékén, Pomogyra át egy töltést csináltatott, ezen az utasoktól és a szarvas marhák után igen jövedelmező vámszedési gyakorlatot üz, mi ismét az udvari kamara harminczad jövedelmét csökkenti. A küldöttség erre azt tanácsolja az udv. kamarának, hogy a Rápczának ismét a Fertőbe való folyásáról gondoskodják, hogy ismét megtelvén, Bécs piacza onnét halakkal elláttathassék, a káros töltések pedig, melyek az ellenségnek is átjáróul szolgálhatnak, lerontassanak. A mai kor felfogásától minő különböző eljárást javasolt ezen küldöttség, ma mindenáron lecsapolnánk a Fertőt, akkor pedig, hogy a tó megteljék, a vizek folyását oda irányozták; nem csoda hogy ezután a Fertő századokon át megtartotta jelen állását, és elborítja azon földterület, mely régenten művelés alatt állott.

hadaival annak felette egész csehországi és morvai hadakkal ellenségünk ellen megindulván, az Dunán által jöttünk vala, és egyenesen ellenségünket meg akarván keresni, mindezekkel az derekas hadakkal együtt szintén Bécs eleiben jöttünk vala, de az ellenség hadait az városban beszállítván velünk meg nem akara harcolni, hanem így az victoriát nekünk megengedé, kihez képest e mostani téli állapotban tovább való itt mulatásban és obsidiának continuálásában módunk nem lévén mind magunk s mind azoknak az országoknak derekas hadaival erre Austrián által indulánk mindezeket a mostan Austriában levő hadakat Sopronig alá telelő heliben akarván szállítani, hogy azért az előbbeni mentségték ebből is megválják, az ellenség hadait töletek immár távol vélvén, magunk várostokban személyünk szerint be akarunk menni. Annakokáért intünk benneteket, sőt demandaljuk is serio, hogy ha hazátokkal és nemzetségekkel egyet akartok érteni és magatokat csak contumaciter hazátok ellen opponálni nem akarjátok, ez levelünk látva mindjárt bizonyos embereteket hozzánk küldjétek és magunkat is várostokban annak módja szerint excipiálni készüljétek assecurálván azon benneteket, hogy ha magatokat ellenünk nem opponáljátok, mindennemű kártól benneteket megoltalmazunk és magunk is várostokban csak kevesed magunkkal fogunk bemenni. Annak felette minden régi privilegiumotokban és törvényetekben benneteket fogatkozás nélkül megtartunk; ha penig contumacia ducti mégis országotok és nemzetségték ellen magatokat hostiliter opponálni akarjátok és ez tevők nem lesztek, abban bizonyosak legyetek, mindezekkel ez egész hadakkal reátok megyünk és várostokat környül vevén, benneteket coerceálni akarunk. Bene valeatis nec secus faciatis. Datum in Moztprun die 28 Novembris anno domini 1619. Gabriel Princeps s. k.

Utóíráds Bethlen saját kezével: Jól meglássátok jámborok magatok és várostok ellen ilyen hadakat, kikkel római császár hadai meg nem merének harcolni, ti is meg ne bolonduljátok, és ne ingereljétek haragra, böcsületes polgárokat válogassatok előnkbe és bevárjátok magunk személyében, azzal engedelmeiségtéket megbizonyítván, ha azt cselekeditek in verbo nostro principali assecurálunk fejenkint várostokkal együtt, minden hadak ellen megoltalmazunk benneteket, semmi elszenvedhetetlen kárt nem fogtok látni, sőt hadainkat reátok nem szállatjuk, egy éjszakai hálásra magunk udvara népével be megyünk és másnap onnét visszatérünk. De ha különben engedetlenségtéket kezditek mutatni, bizonyosok legyetek abban, hogy rajtatok élünk halunk.

Kívül: Prudentibus ac circumspectis magistro ciuium iudici caeterisque iuratis ciuibus liberac ciuitatis Soproniensis nobis sincere dilectis. Praesent. die 29. Novembris ante meridie hora 3. A^o 1619.

(Levéalakban összehajtvá, ép pecséttel, eredetije Sopron sz. k. város lban Lad. VI. et F. fasc. VI. Nro. 281.

2.

Prudentes ac circumspecti viri etc. Amici et vicini observandissimi. Servitorum meorum paratissima commendatione premissa. Istentül kívánok kgtknek minden jót. Valahány nyughatatlan ember miatt, mire jut a szegény hazánknak és nemzetünknek igye, nyilván vagyon kgték-nél, holott valakinek méltóságra való vágyakodásáért édes hazánkat és nemzetünket, mint bárányt farkas kezében természet szerint való ellenségünknek az töröknek utolsó veszedelmünkkel patrocíniumja alá adtuk; szabad választásunkat, szép szabadságunkat s törvényünket, az kiért az mi eleink bő véreket ontották, láb alá tapodtuk, minden irgalmasság nélkül dűljük, fosztjuk és fogyasztjuk, rongyos, elpusztult, kevés országunknak hátramaradt részét; azzal sem elégedünk, isten s az természet törvénye ellen, öljük, vágjuk, fogjuk egymást, magunk nemzete ellen szabad nyereséget kiáltunk, hogy az mit természet szerint való ellenségünk el nem fogyathat, azt mi fogyasszuk el. Rettenes és rút, gyalázatos dolog ez, s mindenestől ellenkezik az körösztýénséggel. De meglátjuk rövid nap, gyalázatos veszedelmünkkel gyümölcsét nyughatatlanságunknak; volt és vagyon fejedelmünk s nem kell vala ezért magunk nemzetéből álló békességes fejedelemséget felháborítottunk, és magunkkal együtt annál is inkább az mint voltanak az török jármában fognunk. Számptalan sok példa lévén előttünk, mint jártanak azok, az kik ő vele czimboráltak, nyújtja, úgy vagyon, segítségét magunk fogyasztására, s mikor osztán eszében veszi, hogy megerőtelenettünk és enerváltattunk, először minket nyomorít bizony meg, úgy fog osztán maga ahoz, az kit ellenségül vettünk, és in majd magunk által kezdi azt véghez vinni, az kit kétszázestendőtől fogvást crejével véghöz nem vihetett; de ez mindennél nagyobb dolog, hogy ezt az nyilván való veszedelmet várjuk, szomjúhozzuk, úgy dicsekedünk vele mint valamely jó dologgal, hogy megvetettük a körösztýén monarchiát, és az Isten parancsolatja, hitünk s tisztességünk kötelessége ellen az török patrocíniumja alá adtuk magunkat, kinek bizony patrocíniumját megérezzük rövid nap. Patrocínála János királynak és fiának, ugyan Jánosnak, de rettenetes országunknak rút veszedelmével és majd közel száznegyven-ezer körösztýén léleknek pogány kézben való esésével, kik közül sok ezren nem sok időkkel fegyverrel jöttek arezúl nemzetekre, hazájokra és szüleikre. Arra valóképpen az mi időnkben fölvéve az Erdély fejedelemségnek is tutorságát, mely tutorság alatt, ki nem merem mondani, csak az mi időnkben is az mennyi ezer lölköt kihozott belőle s csak Boeskey István idejében is az eszéki hídon, úgy értettem bizonyos emberek-től, hogy nyolczvanháromezer körösztýén léleknél többet vittének által; beadjuk, elhiheti mi is az adót jöjjön el csak az az örömmel vároott segítség.

De ezzel, úgy veszem eszemben, hijába verem az eget, kgtcknek talánd más az szája íze, s minket tart szája ízi veszettnek, megmutatja az idő végét mindezeknek.

Az mostani áunán innend való veszekedés is, úgy értem, mi reánk veti kgtck, és mint Cziráky uram izgatásából lett volna, azzal vádoltatik ű kegyelme is, ki különben vagy on, mert az, mit mi cselekedtünk urunk parancsolatjából és vármegyék végezéséből cselekedtük s ha ezek nem voltak volna is, méltán megeselekődhatták volna, mert maguuk jobbjágit, szolgálit, disznópásztorinkat, juhászinkat, támasztották és lázzasztották reánk, szabad nyereségül és prédájul az mi személyünket, marháinkat és jóságinkat mutatván nekik, kire méltán foghattunk fegyvert s nem az, a ki történt rajtok, de ha tiz annyi esett volna is rajtok, megérdemlették volna mind azokkal együtt, az kik föllázzasztották őket, és most is patrocínálnak nekik.

Ily illetlen és mód nélkül való dolgot nem is cselekedtenek az mieink, mint azok az kgtck föllázzadt népei, mert noha mi sokaknak fölverhettek volna házait és most is fölverhetnénk s lefoszthatnánk az asszony embereknek ruháit s sok szoknyát vethetnénk kótyavetyére, mint az kgtck szabója cselekedik, ki megunta már a gyűszöt s ép csinált s praedalt köntösökkel kereszkodik, azokat kótyavetyészteti nagy örömmel, mintha az császár útján nyerte volna az rossz ember, Sennyey urannak és kgtcknek szeme láttára; maga tudta kgtck azt jól, hogy Cziráky uram császár és királyunk ű fölsége követe volt az ide való vármegyékhez, mely vármegyékben kgtck is egyik tagnak tartja magát, nem megfogadni avagy fogni, hanem még az pogányoknak törvénye szerint is meghallgatni s contra jura gentium, az kik arra mentenek, nem javallani, hanem büntetni köllött volna cseleködeteket; de az, mint látom, kgtck mind Isten, mind természet és hazája törvényét különben érti.

Én mindazonáltal kívánom kglmetek javát és megmaradását s csak erővel reá ne kételenítsen és ű fölségét császár és király urunkat jobban magára ne gerjessze; mint ez ideig, ezután is az én barátságos szomszedságomban kgtck meg nem fogyatkozik. Ha már a dolog erre ment, hogy Cziráky uram az kegyelmetek városában rab, az én tetszésem és tanácsom az, hogy böcsüljö és tartsa az ki jó legyen, és úgy is örözzö maga városában, hogy ki ne vitessék onnét, mert ha különben történik az dolog, nyilván merem mondani, hogy veszedelmes kár fogja kgtcket követni. Érttem azt is, hogy Sennyey uram az én szegény Czindarfi jobbjágit és az zálogosokat is Rarbakot és Pangortot igen hódoltatja, oly kegyetlen és kellemetlen hódoltatással pedig, hogyha törökök volnának is, megérnék vele, s emberség hitömre mondom, hogy a kanisai basa, ki alatt vadnak hódolt jobbjágit, nagyobb kémélve bánik az szegénységen nálánál, kinek, ha ugyan így köll lenni, meglátja kegyelmetek, hogy semmi jó bizony nem következik belőle, és ha csak

hódoltatni köll, és az szegény nyomorúlt községet köll fogyatnunk, jobban reá érkezünk Sennyey uramnál; írnek magának is, de már két levelem vagy on oda, kire még választom nincsen, ottan, ha az maga kevesével nem gondol (az kiért örömet látom ki ad mást) gondolván meg, hogy kgteknek is van jószága, és nemcsak a jelen valót, hanem jövendőt is köll gondolnunk, nem az Duna vize bizony ez az ő állapotja, hogy mindenkoron ezen a nyomon folyjon, nem hagyok igen sok időt neki, meglátja, hogy megfordúl az állapot; ha hadat fogadott az jámbor, fordítsa az erszény száját s fizessen neki, ne nyomorgassa az szegény nyomorúlt községet, mert úgy adjon isten jót, hogy ha el nem szűnik rólok, kölcsönt várjon mind magának, mind kgteknek kárával.

Végezem írásomat, mivel tudom, hogy sovány az én beszédem kegyelmeteknél, kinek ha nem most, de jövendőben meg fogja igazságát tapasztalni. Tartsa meg isten kegyelmeteket. Datum in castello nostro Lakompak. 7. Septembris A^o 1620.

Prudentium ac circumspectarum Dominationum Vestrarum.

Amicus et Vianus paratus

Nicolaus Esterhasi

de Galantha s. k.

Czím: Prudentibus ac circumspectis viris N. consuli, judici caeterisque juratis ciuibus liberae regiaeque civitatis Soproniensis, amicis et vicinis observandissimis. Praes. 8. Sept. 620.

(Levél alakban kívül ép pecséttel; eredetije Sopron város lban. Lad. VI. et F. fasc. VI. Nro 300.)

NAGY IMRE.

BIZOTTSÁGI JELENTÉSEK.

A városi bizottság jelentése.

Midőn a Magyar Történelmi Társulat megbízásából azon megtiszteltetésben részesültem, hogy reám bízott a városi bizottság előadójának tiszte, örömet éreztem egyrészt s félelmet a másiktól. Örültem, mert évek óta kedvencz foglalkozásomat képezi a városok történetének kutatása és Sopron városában oly várossal állok szemközt, a mely hatszáz esztendeje nemcsak város, de egyike hazánk legjelentősebb városainak. De a mi örömet okozott, az okozta félelmemet is. Fogok-e a rendelkezésemre álló csekély idő alatt annyira megismerkedhetni levéltárával, hogy arról csak némileg is megközelíthető képet adhassak. S most midőn azon vagyok, hogy jelentésemet megtegyem, még több okom van azon félelemre, hogy csak igen hézagos vázlatot adhatok, mert ha sokat vártunk, még többet találtunk. De bízom a tek. Társulat és a tisztelt közönség elnézésében, hogy figyelembe veszik helyzetem nehézségét s méltányolni fogják, ha mégis valami jót nyújtok.

Sopron városa azon szerencsés helyzetben van, hogy, habár egyszer másszor tűzvész által szenvedett s ily alkalommal néha a levéltárnak is kijutott, mégis oly levéltárral dicsekszik, a melyben mintegy tükörben egész történetét meglátjuk. Mily más volna a kép, a melyet hazánk városi intézményeinek multjáról adhatnánk, ha ily helyzetben volnánk Budával, Pesttel, Fehérvárral.

Nem szándékom vissza menni a városnak a magyarok bejövetele előtti történetére. Az nem Magyarországnak, az nem a mai Sopronnak története. Azzal kezdődik ez, hogy itt a magyar királyság kezdetétől elsőrendű végvár volt a németek ellenében — már a kornak értelmében elsőrendű — s annak védő szárnyai alatt egy kised, alárendelt polgári község keletkezett. Polgárnak lenni akkor bizony nem volt nagy tiszteesség: a városnak 1162-ben kelt legrégibb oklevele arról szól, hogy egy soproni polgár rendjének jármából kiemeltetik III. István királytól.

Már a következő században kedvezőbb lett a városak helyzete, köztük Soproné is. Ekkor nyerte első kiváltság-levelét, ekkor

már a kormány is gondot fordított arra, hogy a polgárság száma szaporíttassék. Ekkor történt, hogy IV. László király leparancsolta a *Lövéér* nevű földről — a melynek emlékét a »Lövérek« mai napig őrzik — a városha a királyi *lövéreket*, sagittariusokat.¹⁾ Növekedjék ezen a fegyveres szolgálathoz értő emberekkel a város lakossága, a melynek akkor nemcsak a kereskedelem és ipar, hanem a fegyverviselés is rendes tisztét képezte.

A városi levéltár a XIII-ik és XIV-ik századból még nem nagyon sok darabot mutathat fel, mindazáltal már ekkorról is van több figyelmet érdemlő okirat. Már ekkor — az igaz, hogy csak az utóbbi évszázad végén — megkezdődnek a városi jegyző- és számadási könyvek.

A város legrégebb (1391-ben kezdődő) jegyzőkönyvének

¹⁾ Mivel a *lövéér* szó nem tartozik azok közé, a melyek közönségesen ismeretesek, szükségesnek látjuk néhány fölvilágosító szót elmondanunk. Az hogy az *ár, ér* képző, mint olyan, a mi igékből főnevet képez, nyelvünkben eredeti és nem neolog, arra nézve számos példát lehetne fölhozni, így bűvár, csaplár, füzér, töltésr, folyondár stb. Erre nézve különben Halász (Fischer) Ignácznak a »Magyar Nyelvőr« 1878-ik évi folyamában 60—65 lapokon megjelent cikkére s Komáromy Lajosnak ugyanazon évfolyam 180-ik lapján tett megjegyzéseire kell az érdeklődőt utasítanunk. A mi magát a lövér szót illeti az IV. László királynak egyik oklevelében (közölve Fejérnél is V. 2. 397.) fordul először elő. A király ugyanis azt vallja, hogy lueri (kiejtés szerint lüéri = lüvéri v. lövéri) sagittariusait »sagittarios nostros de villa Luer«, a kiknek egy részét már IV. Béla Sopronba helyezte át, most már véglegesen a vár védelmére s a polgárság növelésére rendeli s földjeiket is a városhoz csatolja. Nyilván való, hogy a mai Lövér határrész (a mit közönségesen Lövérek többes számú alakban használnak) nem egyéb, mint az egykori villa Lüer mai kiejtéssel (NB. a dunántúli kiejtésben ma is igen gyakori a v-nek elnyelése). De vannak más adataink is. Maros-Tordamegye vajda szentiványi járásában is van egy Lövér nevű helység, Pozsonymegyében pedig van kettő, a melyeknek német nevük Gross és Klein-Schützen, magyar pedig Nagy- és Kis-Levárd. Ki nem ismeri föl a német Schützenszel egyértelmű »Levárd«-ban a Lövérdnek (azaz = Lövérfalva) eltőzósodott alakját. Ezekből nyilván kitétni, hogy a latin »sagittarius« fogalom kifejezésére a magyarban a lövő és lövér egyaránt használtatott és hogy a soproni várhoz tartozó sagittariusok lövéreknek s utánuk birtokuk is Lövérdnek neveztetett épen úgy, mint igen gyakran előfordul: terra piscatorium Halász, terra pocalatorium Igrici vagy Regus, terra fabrorum Kováchi stb. — Ilyen biztos levén a lövér származása fölösleges annak magyarázatai végett a laub-e, leher (= mál), löve és hasonló szavakhoz nyúlni, mint eddigelé történt.

első, eredetileg üresen hagyott lapján érdekes vámszabályzat van 1394-ből. Az a sokféle megkülönböztetés, a mit a behozott árukra tesznek, nagy forgalmat tanúsít. Kelmék közül az olasz volt legjobban megvámolva (db 24 dénár), legkevesbbé a cseh: (db 2 d.) a bruxellesi és loweni, kölni és lengyel köztük foglalnak helyet. Ezeken kívül parket, gyolcs stb. neveket találunk e helyt. Meg vannak adóztatva a különböző élelmi és egyéb fogyasztási czikkek: egy kis kocsi besózott hal 12 d., nagy kocsi 24, eleven hal 2 d. és 2 hal egy ló után 6 d., egy ökör 3 d., birka, kecske $1\frac{1}{2}$ d., disznó 1 d. Különös, hogy a zsidók is vám alá estek: egy zsidó után járt 2 d.

Nagyobb gazdagságra e levéltár a XV. századdal tesz zert. Jegyzőkönyvei kezdettől fogva majdnem hiánytalanul vannak meg. Eleinte mindenféle egyben, 1533-tól külön igazságügyi van. Nyelvük a régebbeké kizárólag német, később latinnal vegyes; 1730 után kizárólag latin, e században azután a magyar lép helyére. Különben a német jegyzőkönyvek idejében sem volt Sopron egészen német. Akkor is voltak polgárai között ily nevek, mint Nemes, Alföldi.

Sokkal hiányosabban vannak meg a számadási könyvek, a melyek részint a városnak, részint egyes plébániáknak vagy intézeteknek — mint menházaknak — számadásait tartalmazzák. Egy részök mégis jó szolgáltatokat fog tenni a Tudományos Akadémia által kiadni kezdett számadási könyv gyűjtemény kiegészítése szempontjából.

A XV. századtól fogva igen nagy becsűek a nagy számú okiratok és missilisek. Azt a legkevesbbé sem mondhatni, hogy valami czélszerűen volnának rendezve, sem tárgyak, sem kor szerint nincsenek csoportosítva. A múlt századi s e század elejéről való levéltári osztályozások szokása szerint ily címek váltakoznak: *Variae Litterae Missiles*, *Litterae Missiles*, *Correspondentiae Variae*, *Varia Memorabilia*, *Historica et Alia*, *Varia Litteralia*, *Antiquae Missiles* stb. — egymásután. Az a körülmény azonban, hogy a levéltár, habár e különös rendszer szerint, a legnagyobb rendben van tartva, lehetővé teszi, mindennek könnyű föltalálhatását.

Már a mohácsi vész előtt jóval, 1457-ben, megkezdődnek az *Acta Dietalia*, vannak e korszakból nagy számmal királyi levelek, úgy hogy számuk 1526-ig fölül haladja a 200-at, köztük II. Lajosé kevéssel a mohácsi csata előtt írva, melyben a várost, tekintettel a fenyegető végső veszedelemre, száz gyalog kiállítására hívja föl.

Már ebben a korszakban számos levelet találunk különböző előkelőktől. Különösen sok van a szomszéd Fraknai grófok-

tól, Vilmostól és Páltól, a Kanisayaktól, Szentgyörgyiektől, Rozgonyiaktól, Garayaktól, köztük egy 1431-ből, melyben a nádor a zsidók védelmezését köti a város lelkére. Vannak egyes osztrák uraktól is levelek, mint a Graveneckektől.

Még jelentősebb lesz e tekintetben a levéltár a mohácsi vész után. Míg annak előtte az ország szélén levő város volt, most, hogy Pozsony lett a királyi Magyarország fővárosa, egyszerre központi helyzetre tett szert. Ezentúl sokkal több oly levele van, a melyek országsszerte hangadó egyéniségektől származnak. A levélírók között találjuk Nádasdy Tamást és Ferenczet, a kikkel a közös védelemügye gyakran hozta összeköttetésbe, Batthyányi Ferenczet, Oláh Miklóst, Bornemisza Pált, a Thurzókat (mint Györgyöt és Szaniszlót), Zrínyi Miklóst és Györgyöt, Ujlaky Ferenczet, a derék Verancsics Fausztot s az ennek ellenében a Rudolf király korabeli udvart a legútálatosabban képviselő Himmelreich Tiborcot.

Igen sok van a XVII. századi és a következő század elejéről való mozgalmakra vonatkozó. Különösen sok szolgál a Rákóczy korszak fölvilágosítására, a melyek egy egész nagy csomagot képeznek.

A közélettel párhuzamban a művelődés történelmi adatok is elég bőven vannak. Ezek után e bizottság elnöke, *Deák* Farkas kutatott és pedig szép sikerrel. Ide számíthatók a nagyszámú meghívók főúri családok lakodalmaira. Ilyenkor természetesen ki kellett a városnak magáért tenni s valami szép ajándékkal kedveskedni. A legrégebbi ilyenmű 1504-ből való: ákosházi Sárkány Jánosné hívja meg a várost Krisztina nevű leányának kányaföldi Kerecsényi Mihálylyal leendő esküvőjére. A második a nagy Nádasdy Tamásé 1534-ből, a melyben saját lakodalmára Kanizsay Orsolyával hívja meg a várost. Van ezután egész hosszú sor a Révayaktól, Sennyeiektől, Báthory Endrétől, a rokonoki Szalayaktól, az Oláh-Császároktól stb.

Más városoktól nagy számú levél van. Pozsonytól, Kassától, de különösen a nyugot-dunántúliaktól, a melyeknek Sopron mintegy anyjuk volt. Ilyenek: Kőszeg, Szombathely, Rohoncz, Kis-Marton, Ruszt. Ezek a nagyobb Sopronhoz gyakorta fordultak ujdonságokat megtudni (pl. Szombathely 1458-ban, de hasonlóak vannak a XVII-ik századból is) vagy pedig tanácsot kérni nehezebb bűnvádi ügyekben (pl. Kőszeg 1422.). Számos, Sopron által más városhoz intézett levélnek fogalmazványa is meg van, köztük egy 1426-ból, a melyben arra kéri Pozsony városát, partolja kérvényét a királynál a bornak Cseh- és Morvaországba való vámmentes kivitele iránt. Különben a Pozsonyhoz való viszony jellemzésére érdekesnek tartom fölemlíteni, hogy egy

Schwarz nevű pozsonyi polgár és királyi építőmesternek 1424-i nyugtatványa szerint Sopron 1400 font dénárt adott Pozsony erősítéséhez. — A hazaiakon kívül, külföldi városokkal is folytonos volt a közlekedés, legnagyobb természetesen a szomszéd Német-Újhelylyel. Az ezzel való, 1478-on inneni levelezés egész önálló csomót képez.

De igen hiányosan adnók elő Sopronnak a köztörténet szempontjából való jelentőségét, ha az egyház történeti részről megfeleledkeznénk. A ferenczesek s a bánfalvai pálosok aktái a XV-ik században kezdődnek. A ferenczesek csomagában egy canon-on kívül a legrégibb írat 1434-ből származik: egyezség e szerzet s a Sz.-Mihályról nevezett plébánia között 48 hold föld és a mészárszék iránt. — Igazán nagybecsűvé a reformáció kezdetétől lesz. Van 1524-ből egy vizsgálati jegyzőkönyv egy reformátornak előadásai ügyében. Egyházi férfiaktól a XVI-ik századból tömérdek levél van. Az írók között találjuk Sztárayt, Beythét, Dragoný-t, Semlyéni Simont Kőszegről, Tétényi Imre czeni papot. Még több van németektől, különösen ausztriaiaktól, a miért is a Sopron városi levéltár használata nélkül nemcsak a magyar, de az ausztriai reformáció történetét sem lehet megírni. Az egyházügyi iratok között találjuk Nádasdy Ferencznek egy levelét 1579-ből zsinattartás iránt, 1594-ből pedig igen nagyszámúak a protestánsok üldözésére vonatkozó iratok. Látszik, hogy a prágai kormány, már ekkor megkezdte ezt az irányt és nem csak 1603-ban. — A városbeli újabb katholikus egyház történetére sok becses van a jezsuiták csomagában. Ezeket *Jedlicska Pál* bizottsági tag tette tanulmány tárgyává.

Természetes, hogy mint városi levéltár a városi élet minden ágára bőven nyújt adatokat. Ezek nemcsak helytörténelmi szempontból, hanem részben az egész magyar városi rend története szempontjából nagybecsűek.

Az igazságszolgáltatást illeti az Acta Tavernicalia gyűjtemény, mely 1411-ben s az Acta Criminalia Antiqua, mely 1421-ben kezdődik. Elszórva is vannak adatok. Találunk pl. egy 1418-iki okiratot, mely szerint Grabmann Tamás örökösei kiegyeznek az azt megölt ruszti Fischer Fülöppel.

A város pénzügyeire nézve sok fölvilágosítást nyújtó phisca- és kamarai iratok című osztályok nem sokkal a mohácsi vész előtt kezdődnek, a kamara haszna alól való mentességek 1338-ban. Vannak e korból királyiadó nyugták. — Katonai szempontból fontosak a várnagyságra vonatkozók 1387-től kezdve (ezek különben egyéb tekintetben is jelentősek, mert a várnagyoknak, mint a király képviselőinek, e helyt nagy szerepök volt), a Regesta Militiae Civilis 1532-től, és a város falainak kiigazítására vonat-

kozók 1550-től. — A városnak több telek-összeírása van: a legrégibb közülök 1596-ból való.

A kereskedelemre és iparra legtöbb adatot a jegyző- és számadási könyvek nyújtanak. Továbbá a még a mohácsi vész előtt megkezdődő czéh-íratok és limitációk. Az előbbiekből bő kiegészítést nyernek a levéltárról kapcsolatban levő Muzeumban, a melyről azonban alább.

A közigazgatás szempontjából figyelemreméltó az 1527-ben kezdődő *Diversa Politica* 1697-en inneni »*Acta Commissariorum Regalium*« című gyűjtemény. Az előbbi a közigazgatás részletei, ez pedig irányelvei szempontjából.

A városoknak egyik legnagyobb nehézségük volt, viszonyok a köztük lakó nemességhez. Ez a két elv »mindenki, a ki városban valamivel bír, a polgárokat illető terheket viselni tartozik« s a másik, hogy »a nemes semmi néven nevezendő adóval nem tartozik« örökös összeütkezésekre vezetett. Sopron városa az által igyekezett magán segíteni, hogy minden nemből, a ki a városban valamit venni akart, kötelezvényt vett, hogy kész a polgárokkal egyenlően minden terheket viselni. E kötelezvényekből igen szép gyűjtemény van, köztük Szegedi Fraxinus Gáspáré, Nádasdy Tamás nádor udvari orvosáé.

A nemesek ügyével kapcsolatban megemlíthetjük, hogy a városi levéltárban néhány armális is őriztetik. A legrégibb közülök osztrák: I. Miksa császár állítja ki Prummer Erhard bécsi polgár részére. A magyarok közül legrégibb 1554-ből való: I. Ferdinándé Kever Márton soproni polgár számára.

A zsidók ügyének is külön csomója van, mely 1412-ben kezdődik. Általában elég nagy védelemben részesültek (habár 1394-ben vám alá estek) csak a mohácsi vész utáni időben, a mikor általános volt a zsidók elleni harcz, lett jelszóvá a »*Ares Soproniensis a Judaeis liberandi*« — »a zsidóktól megszabadítandó soproni polgárok«.

A sopron városi levéltár igen gazdag kútforrása a szomszéd vidék történetének. Különös sok és a legrégibb időtől folytonosan folyó adatok vannak a városhoz tartozó falvakra nézve. Ezeknek jogi viszonyait, szolgálatait, terheit (a *Sct. Georgs-* és *Sct. Michaelsdienst*) mind megismerhetjük. De a szomszéd Sopron és Vas megyék többi vidékeire is igen sok található. *Chernel Kálmán* bizottsági tag ez irányban igen sikeres kutatásokat tett névszerint Kőszeg, Kabold, Léka, Rándsér; Lamkompak várakat és uradalmakat illetőleg.

A mi a levéltár külső berendezését illeti, az igen helyes-selhető. Egy külön városi épület első és második emeletén van. Az egész bezárható szekrényekben őriztetik, a mi por és piszok

ellen sokkal jobb védelmet nyújt, mint az írártáriás elhelyezés. Hála az uralkodó jó rendnek, minden igen könnyen föltalálható.

A városi levéltár leírásánál meg kell emlékeznünk az azzal kapcsolatban nem régiben fölállított városi muzeumról. Helyes érzékkel a főfigyelem a helytörténelmi nevezetességű emlékekre van fordítva. Különösen nagyon becses emléket képeznek a czéhládák, emléktárgyak és (többnyire a XVII. sz. végén vagy a XVIII-ban kezdődő) czéh jegyzőkönyvek, a mik az ipar és iparos élet újabb történetére igen sok becses anyagot tartalmaznak. Így különösen a vándorlási intézményre. Érdekes a magyar czipészek (ungarische Schuhmacher) czéhének egy »magyar czipő« mintája. Ez egy igen merészen fölunkorodó végű topánszerű czipő, a melynek hegyén csörgő gombocskák vannak. Még érdekesebb a szabóknak egy XVII-ik századi szabás-minta könyvük, mely úgy a magyar, mint a német-francia szabásra nézve oly érdekes, hogy valóban megérdemelné valamely fővárosi intézet számára való lemásoltatását. Igen érdekes volna, ha a czéhemlékek megmentésében és összegyűjtésében mentől több város követné Sopron példáját.

Van számos kép a Muzeumban. Városi előkelő polgárok arcképei a XVII-ik század elejétől kezdve részint magyar, részint németes, francziás viseletben. Érdekes a soproni gárda rajza 1625-ből, III. Ferdinánd koronázása alkalmából, harisnyával, czipővel, rövid bő vörös nadrággal, vörös kabáttal, kék köpönyeggel, spanyolos kalappal, dárdával és szpádével.

Vannak igen szép porcellánok, kőedény készítmények: tányérok, tálak, kancsók a XVII-ik századból. — Az emléktárgyak között érdekes a polgármesteri és bírói jogar (scepter) és közönséges tanácsüléseken használt pálcza. A városi polgárság 1809-i és 1848-i zászlaja.

Meg kell még említenünk, hogy a főtsízt. káptalan részéről néhány igen becses sodalitätsi emlékkönyv küldetett be megtekintés végett. Az egyik a Jézus Krisztus keserves kínszenvedéséről nevezett társulaté, a mely 1660-ban alakult s a következő évben a pápa által megerősített. A tagok között nemcsak polgárok, de előkelők is nagy számmal vannak, köztük (a később lefejezett) Nádasdy Ferencz, a ki jel mondatául e szavakat írta: »Prodes, regi et patria«, Esterházy Pál, a kié »Omnia ad maiora dei et beatae Mariae virginis honorem.«

A másik ily sodalitás a jézsuiták vezetése alatti »Corpus Christi«-ről nevezett volt. Ez 1641-ben keletkezett.

Miután az eddigiekben szerencsém volt a városi levéltárról vázlatos jelentésemet megtenni, nem marad egyéb hátra, mint

azon kedves kötelességemnek tenni eleget, köszönetünket kifejezni első sorban sz. kir. Sopron város törvényhatósága is annak feje Fink János polgármester úr, másodsorban Diem Gusztáv levéltárnok úrnak azon készségeért, a melylyel becses levéltárakat nekünk megnyitották s annak fölhasználásában elősegítettek.

SZALAY JÓZSEF.

A megyei bizottság jelentése.

Bizottságunk feladatául a sopronmegyei és a Széchenyi levéltár átvizsgálása lévén a közgyűlés nagybecsű megbízása által kijelelve; e kettős feladatnak, amennyiben azt a rendelkezésünkre álló idő rövidsége engedte, igyekeztünk tőlünk telhetőleg megfelelni; — következik immár, hogy működésünkről a tisztelt zárgyűlés színe előtt, a szükséges részletezéssel ugyan, de azért lehető rövidséggel, előadói tiszteumből folyólag számot adjak.

a)

A *megyei levéltár*, melyet négy ízben látogattunk meg, a megyeház első emeletén négy alkalmas, a szükséges kellékekkel ellátott szobában van elhelyezve, melyek közül egy a levéltárnok dolgozó helyiségeül szolgál. A felállítás és rendezés, bár nem épen a legújabb korban történt, semmi lényegesebb kifogás alá nem eshetik.

Ami már a levéltár tartalmát illeti, benne a *mohácsi vész előtti* időkből összesen 21 oklevél, köztük két Árpád-kori (1236. és 1281.) található, melyek azonban Páur Iván és Nagy Imre tagtársaink által részben átvizsgálva, részben lemásolva és értékesítve voltak; ezekről tehát részletesebben szólni ez alkalommal nem feladatom.

Hasonlíthatatlanul gazdagabb s hosszabb idővel rendelkező kutatás számára hálás anyagot nyújtanak a *megyei gyűlések aktái* melyek közül a politico-civilek 57 nagy bőrkötetbe vannak lemásolva 1597—1803-ig; mindenik kötet végül célszerű elenchussal lévén ellátva. Szintén 1597-ben kezdődnek a *meggyegyűlések jegyzőkönyvei*, s jönnek, bár a régiebb időkben némi megszakításokkal egészen korunkig.

Ezen jegyzőkönyvekből nem érdektelen adatokat kaphatunk Sopron megye állapotáról a XVI-ik századból. Nevezetesen kitűnik, hogy midőn 1597-ben Maximilián herczeg parancsola-

tábol a megye Fertő-Szent-Miklóson tartott gyűlésében bizonyos hadi segédelmet ajánlott fel, a megyei porták száma 367 és $\frac{1}{2}$, a curiák — nemesi lakok — száma $50\frac{1}{2}$ volt. Továbbá adott minden 25 porta egy-egy szekeret, 4—4 vonó barommal, minden 3—3 porta egy gyalogot, fele számot ásó s kapával s felét fejszével.

Minden szekér vitt minden portától $\frac{1}{2}$ köből lisztet és egy-egy köből zabot a vitélő nép (a Győr alatti tábor) számára pénzért; a zabnak köble 50 dénár, a liszté 1 frtra volt megszabva.

Az alispán Szalai Gábor, ki a jegyzőkönyvet saját kezével jegyezte fel, ha sürgős volt a szükség, a maga pénzéből előlegett. A jegyzőkönyv nyelve magyar.

1624-ben az Újkéren tartott megyegyűlésen, melyen a győri püspök, Battyányi Ferencz főispán és Nádasdy Pál megbizottjai is credentionalis levelekkel ellátva jelen voltak, határozatott többek közt, hogy a Repcze vizének a temérdek fatörzsök, cserje, fűzesek által megszorult medrét, mely miatt a vidék nagy áradásoknak van kitéve, minden falu a maga határában megtisztogassa, 12 forint büntetés terhe alatt.

1625-ben Mihályiban tartatott megyegyűlés, melyben Pápa és Bodonhel erősségek számára a megyei munkák rendeltettek el.

1628-ban Ihász Balázsné, Edvi Ilona, tekintettel nyomorúlt állapotára, kéri a megyegyűlést: »méltóztassék egy szeghén levelet adni« stb. stb.

A *nemes családokra* vonatkozó adatok »Acta investig. nobilium« czímű kötetekben, genealogia szempontból kiváló figyelmet érdemelnek.

Nem kevésbé fontosak a megye birtokában levő XVII. századbeli *hivatalos és magánlevelezések*, melyek közül 57, hiteles másolatban, még a negyvenes években »felküldetett a magyar tudós társaság számára.« Épen ezért nagyobb részletességgel nem szükséges róluk szólnom, csak pár érdekesebbet említek meg, például: Ibrahim fehérvári szandzsákbég hitleve 1605-ből magyar nyelven; Thurzó György, Draskovits Miklós, Nádasdyak, Esterháziak, Pálffiak, Széchényiek számos magyar levelei.

Áttérve a XVIII. századra, kiváló érdekességénél fogva nem lehet elmellőznöm Mária-Teréziának Sopronmegyéhez intézett 1768-ban kelt levelét, melyben *boszorkányságért elítélt* s fogvatartott *Kosnyák*, máskép *Vlaskovics* Ilona perében a megye új vizsgálat elrendelésére szólíttatik fel »*absque ullius torture applicatione, aut vis alicujus illatione.*« A boszorkánypörök tör-

ténetére tartozó ezen fontos okmányokról nem késtünk másolatot venni.

Figyelemre méltó birtoka továbbá a megyei levéltárnak azon 15 darabból álló *czímerlevél-gyűjtemény* is, mely az említett mohácsi vész előtti okmányokkal s XVII. századbeli levelekkel együtt ez alkalommal a megyeház nagytermében ki volt állítva. A Kulcsár, Kürtessy, Hamvai, Kovács, Székel, Haynal, Angyal, Horváth, Rahúz, Beck Sándor, Sollenich, Klein, Sárándy, Könös és Cwirschich családok részére adattak ki e nemes levelek az 1580-tól 1652-ig terjedő időközben. Legtöbb közülök még most is igen ép állapotban van s különösen heraldikai tekintetben nagy figyelmet érdemelnek.

Nagy érdekel bir a megye területéről összegyűjtött *czéhlevelek* 87 darabból álló gyűjteménye is. Közülök mintegy 50 darab a XVIII. században, főkép az Esterházik, mint örökös főispánok által német nyelven kiállítva, korántsen bir oly értékkel, mint amilyen a XVII. századbelieket méltán megilleti: melyek közül némelyek egészen magyar, mások vegyesen a magyar és latin szöveggel lettek kiállítva.

A XVII. századinál régiebb czéhlevelek átírásával csak négy esetben találkozunk, úgymint:

1-ör. II. Ferdinándnak 1634-ben a *csepregi és szentmiklósi fegyverkovácsok* részére kiállított czéhlevelében át van írva α) Nádasdy Pál vasmegyei főispán 1617-ben Sárváron kelt magyar nyelvű levele, mely β) *Flaischmann* varasdi bírónak ugyanitt, szintén 1617-ben kelt levelét, s γ) *I. Mátyás* királynak Budán 1480-ban a varasdi fegyverkovácsok részére kiállított czéhlevelét írja át. A varasdi bíró levelében fel van említve *Sámbár Mátyás* és *Gáspár* odavaló fegyverkovácsok, bizonynyal a katholicus vitázó *Sámbár Mátyás* jezsuita vérszerinti rokonai.

2-or. A most ismertetett czéhlevelet a szentmiklósi kovács czéh-mester kiadja 1676. a *csornai* szücsök és fegyverkovácsok részére, melyet aztán ezek számára *Esterházi Pál* főispán ugyanazon évben megerősített.

3-or. A *pozsonyi* bíró és tanács 1688. újra kiadja a *takácsok* részére az 1579-ki magyar czéhlevelet.

4-er. A *nagyszombati csizmadia* czéh-mester 1611-ben a *csepregiek* számára kiadja a nagyszombati tanács által 1566-ban kiállított latin nyelvű czéhlevelet, melyet Nádasdy Ferencz 1645-ben erősített meg.

Ugyancsak Nádasdy Ferencz 1649. *Keresztúron* az uradalmabeli »böcsületes morha Pásztorok avagy mezei Gróffok« számára, igen szépen megmaradt függőpecsétjével megerősítve, egy igen érdekes, magyar nyelvű, 21 pontos czéhszabályzatot ad ki, melyet szintén egész terjedelmében lemásoltunk.

Meg kell emlékeznem a czéhlevelek igen szép s néha egészen magyar stílusú *kötéseiről*, melyek szintén figyelmet érdemel-

nek. Nem ritkák az oly fedelek, melyek első lapján a magyar, — hátsó lapján a birodalmi címér látható, vagy megfordítva. Van továbbá egy 1630-ki kötés, *Justitia* aranynyomatu képével s P. K. C. M. betűkkel, melynek táblájából *Zvonarits* György »Rövid felelet«-ének (Csepreg 1626.) néhány íve került elő. Egy másik kötés táblájának a *Meszlényi* család több tagjára vonatkozó latin distichonokat tartalmazó XVII. századbéli nyomtatvány B. ívét s egy XVI. századi magyar *naptár* egy ívnyi töredékét találtam; mely két utóbbi nyomtatvány, amennyiben még ismeretes nem lenne, az illető szakfolyóiratban fog később meghatározhatni.

A megyei levéltárban vannak *letéteményezve* némely nemesi családok *okleveles ládái* is. Ezek között első sorban említendő a *Petőházi Zeko* család ládája, mely 25 fasciculushban mintegy 1300 darab oklevelet tartalmaz, 1283-tól kezdve. Illetik ezen oklevelek a Nyéki, Petőházai, Szentmiklósi, a Poki-féle (Rőjtök, Vág stb.) a pinnyei és szécsenyi, a cziráki, horpácsi, büki, simaházai, továbbá némely Zalamegyében fekvő görbői, kaszaházai, súli, — továbbá némely vasmegyei birtokokat.

Ezen levelesládának mintegy leányául lehet tekinteni az ugyancsak a megyei levéltárban külön elhelyezett *Vizkeleti* család ládáját, mely az előbbiből némely birtokok változtával kiegészítve lőn. Leginkább új, XVII. és XVIII. századi okleveleket foglal magában. Egyébiránt leginkább Pinnye, Szécsén-Szent-Miklósr, az Anyos az asszonyfalvi, Hostfi és a Cziráki családokra vonatkozó birtokviszonyokat érdeklík.

Harmadik levelesláda a *Pilcz* családé, mely szintén némi újabb XVIII. századi és kevés történelmi értékkel bíró feljegyzéseket foglal magában.

Megjegyezzük, hogy a Petőházi Zeko és a Vizkeleti levelesládákat Nagy Imre tagtársunk régibb idő óta ismeri és fölhasználta.

Ha az eddigiekben a helyzet által indicált rövidséggel előadám is a levéltár gazdag tartalmát, nem lehet reá vonatkozólag feladatokat bevégeztenek tekintenem, mivel ez alkalomra, társulatunk törekvéseit nemes buzgósággal méltányló egyesek és megyei hatóságok szíves készsége, rendkívül becses *beadványokkal* szaporítá a különben is gazdag levéltár megvizsgálandó anyagát.

E beadványok közt első sorban kell kiemelnünk a nagys. *Páur Iván* úr ritka szép *czímergyűjteményét*, mely 14 darab XV. századbéli magyar nemesi címérnek művészi másolatából áll. Kiválóan becses az *Eresztvény* család címere 1414-ből (az eredeti a keszthelyi grófi levéltárban található); a Vadkerty és Gállfy címerek 1415-ből, a Szecsődy és László-Karcsai Török

család címerei 1418-ból, ez utóbbi eredetiben is; a Kiskaludi címer 1419-ből, a Bászna családi 1434-ből, szintén eredetiben is; továbbá a Sánkfalvy, Pryber, Zsibrik, Spissich, Mesteri és Imreffy címerek (ez utóbbi már 1523-ból való.) Ugyancsak nagys. Páur Iván úr állítja ki a nagy *Kovachich Márton György* olajfestésű arcképét.

A Sopronmegye területéről a történelmi társulat elé terjesztett oklevelek pedig a következők:

1. Tek. *Hetyei Elek* segédszolgabíró úr beküldött 3 oklevelet úgy mint:

a) Ferdinánd arragoni és sicíliai király által a Hetyei család részére Perpignanban 1415-ben kiállított címerlevelet hártván.

b) 2-ik Miksa császárnak 1564-ből ugyancsak a Hetyeiek részére kiállított címerlevelét, melyben azonban egészen más címer foglaltatik, mint az előbbiben.

c) Ferdinánd királynak egy 1537-ben Bécsben kelt hártására írott levelét, Hetyei János deák, a kapornaki convent jegyzője részére, melyben a zalai conventnek egy 1531-iki levele íratik át. A zalai convent ezen levelében Mihálházai Farkas, Porkoláb vagy Zékel Mihálynak fia, Hetyei János jegyzőt, azon nagy szolgálataiért, melyet neki mihálházai birtoka visszaszerzése körül tett, terstvéreül és javai osztályosául fogadja.

2. T. Molnár Sándor szolgabíró úr által Nagy-Marton mezőváros levéltárából következő oklevelek küldettek be:

a) Weyspriach János fraknai grófnak 1559-ben közigazgatási, büntető és árvaügyekben kiadott rendelete a fraknai grófság területére.

b) Egy jegyzőkönyv, mely egy Weyspriach János és Schwarzenbachi Khinsperg Imre özvegye közötti pörös ügyben vétetett fel 1584-ben.

c) Strauss Kristófnak 1624-ben kelt rendelete.

d) Esterházi Miklósnak Lákompakon 1638-ban magyar nyelven írt rendelete, melyben a gabonának az ország határain kívül való kivitelét tilalmazza.

e) Nádasdy Ferencznek 1708-ban mártius 7. kiállított levele, melyben a nagy-martoniakat jó labanczoknak bizonyítja.

f) Bernori György dragonyos parancsnoknak 1708. mártius 7-én kelt levele, mely a kuruczoknak Nagy-Marton alúl 5 órai harez után lett visszaveretésére vonatkozik.

3. T. Kálóczy Sándor úr következő régi leveleket adott be:

a) László király levele 1455-ből, melyben Gyömrei Bálint feleségének Meggyesi Ilona asszonynak Meggyes (Zalamegye) birtok egy ötödét adományozza, és öt ezen birtokrészben fiúsítja. (Bécs, feria 6-a pr. p. f. beat. Phil. et Jac. app.)

b) Vasvári káptalan levele, melyben Dömölki Ferencz többekkel, névszerint Miklós Pállal, Ovadi Farkassal és másokkal, bizonyos, az ő jobbágynak elkövetett hatalmaskodásokra nézve kiegyez 1569.

c) Bolle Ignác Vág nevű sopronmegyei birtokát a vasvári káptalan előtt Bolla József nagybátyának 1000 forintért eladja 1795.

d) Veszprémmegye közgyűlésének levele 1590-ből Pápáról, melyben bizonyos Alsó-Izkáz vagy Poky-Izkáz nevű birtokról folyó pörben történik intézkedés.

e) Istvánfi Miklós nádori helytartó előtt Polonnay János özvegye Poki Katalin, a mérgesi Poki család birtokaiban rokonaival osztozik. 1591.

4. Széleskút község beküldte borkiviteli jogát biztosító oklevelét, melyet Ferdinánd király 1644 febr. 26-án adott ki.

5. T. Doktorics Sándor úr, megyei árvaszéki jegyző bemutatta következő okleveleit:

a) a Doktorics család czímerlevelét 1654.

b) László nádornak 1369-ben kelt oklevelét, melyben egy másik 1348-ki transsumptum van; mindkettő Geresd birtokra vonatkozó; de megrongált állapotban.

c) Csonka oklevél, mely Zuna-Geresd és Janus-Geresd birtokok régi birtokosaira és bizonyos eskütételi pörre vonatkozik 1373-ból.

d) Sibóti Sámuel bizonyos kis-geresdi malom- és birtokrészét 100 frtért eladja Thurzó György nádor előtt 1613.

e) Miksa király 1569-ben Geresdi István, Antal és Sándor testvéreknek a sopronmegyei Geresd birtokot, melynek birtokában az idők viharai közt megzavartattak, újra adományozza.

6. T. Holczmann György úr bemutatott egy 1573. évi számadást német nyelven: ezenkívül egy kegyelettel őrzött ereklyét: egy selyemdarabot az 1848—9-ki szabadságharczban dicsően küzdött 9-k honvédszászlóalj zászlajából, melyet Vataj György úr őrzött meg.

7. Rácz Péter petőfalvi közjegyző úr bemutatta a Rácz család 1578-ban kelt czímerlevelét, végre

8. Pekhel Konrád úr, Harkáról, szintén családjának 1587-ban kelt nemeslevelét.

Ennyi az, mit a megyei levéltár gazdag anyagkészletéről az adott viszonyok közt alkalommal jelenthetünk, és hogy ennyit is tehettünk, azt a működésünk iránt melegen érdeklődő egyeseknek, — kik kegyelettel őrzött becses családi birtokaikat készséggel rendelkezésünk alá bocsáták, de főkép a megye tíz év óta szolgáló buzgó és szakavatott levéltárnokának, tek. Nagy Miklós úrnak köszönhetjük, ki nemcsak a már említett érdekes kiállítást rendezte s azt czélszerű catalógussal is ellátta, hanem a mi munkálkodásunkat is fáradhatlan buzgalmával, kiváló szakismeretével és lekötelező szíveségével folytonosan és hathatósan elősegítette. Fogadják azért ez alkalommal, egyenként és összesen, úgy a társulat, mint a magunk legmelegebb köszönetét.

b)

A gróf Széchényi család levéltárának kittűő elhelyezése és elrendezéséről úgy a tulajdonos főúri család, mint a levéltárnok, nagys. Páur Iván úr személyisége elég kezességül szolgálhat; kinek szíves vezetése és útmutatása mellett csakhamar kellő ismereteket szerezhetünk a kezelése alá bízott gazdag gyűjteményről.

E levéltár nagyrészből az egyes Széchényi birtokokra vonatkozó újabb okiratokat tartalmazza 116 fasciculusban, minden egyes falunak külön fasciculusa és elenchusa lévén.

Ezeknél sokkal nagyobb kincset tartalmaz azon szekrény, mely »Acta memorabilia Familiae Comitum Széchényi« »Testamentariae dispositiones«, »Tractatus varii«, »Acta officiosa Francisci Széchényi«, »Miscellanea Georgii et Pauli Széchényi«, »Bibliotheca Széchényiana Regnicolaris« címekkel ellátott fasciculusaival a részletes tanulmányozást majdan igen becses eredményekkel jutalmazandja.

De legnagyobb érdeklődéssel bírnak e levéltárban a nagy Széchényi család egyes tagjaira vonatkozó okiratok vagy emlékek. Ki ne szemlélne például nagy érdeklődéssel a Széchényiek 1629-ben kelt nemeslevelét, majd az 58 évvel később kiadott királyi diplomát, mely őket a grófi rangra emelé. Itt van Pál érseknek egy 1697-ben Szent-Gotthárdon kelt, nagy heraldiról ismereteket tanúsító öcsééhez intézett magyar levele (mely illő helyén nem soká közöltetni fog); I. Leopold *salvus conductusa* ugyan csak az érsek számára; itt vannak a különböző királyi kinevezések, melyeknél fog a család kitűnő tagjai magas hivatalokat nyertek, — több rendbeli pápai bulla, melyek által egyházi méltóságokban megerősítettek. Itt vannak a dicső emléktű Széchényi Ferencz *naplójegyzetei s nagyszámú levelezései*; az érczformák, melyekkel nápolyi követ korában érmekeket veretett; itt vannak végre, »a legnagyobb magyar« gr. Széchényi Istvánra vonatkozó számos emlékek. Sajátkezűleg írott *üdvözlőverse* apja névnapjára — 1817-ből — levelezéseinek egy része, bizalmas természetű jegyzetei, a részére adott, de fel nem használt ajánló levelek nagy száma, végre egy lepecsételt csomagja. Mindezek, az illető nagyméltóságú család kegyes engedélye mellett még igen sok és fontos adattal fognak járúlni mind a Nemzeti Múzeum megalapítójának, mind azon férfinak élet- és jellemrajzához, kinek gypsbe öntött rendkívüli finom metszésű keze — a magyar nemzet történelmében a szent király jobbjá után a legáldásosabb — szintén a levéltár egyik kincsét képezi, s kinek dicső neve fen fog maradni mindaddig, míg csak egy magyar él e föld színén...

Régibb korból való okiratok, mint már jelzém, igen kevés számmal vannak. Két Árpád-kori oklevél, 1283. és 1278-ból sopronmegyei birtokokról már közölve volt. Érdekes a *Pesty* család két eredeti nemeslevele, melyek közül egyik 1578-ban, *czímer nélkül*, a másik *két év múlva* 1580-ban már *czímerrel* állíttatott ki.

Az ügyvédi honorariumokhoz érdekes adalékul szolgálhat azon inscriptió, mely szerint Nádasdy Ferencz az egész Czenket, hű szolgálataiért Szegedi Ferencz ügyvivőjének adományozza 1670-ben.

Ha még megemlítem, hogy Széchényi Ferencz rendeletéből e század elején, minden birtokában levő uradalomnak úgynevezett »*Tükör*«-e készült, mely számos vaskos kötetben, a számadásokat, térképeket, felméréseket stb. foglalja magában, és pedig kivétel nélkül *magyar nyelven* már az 1790-es évekből is; beszámoltam röviden a Széchényi levéltár gazdag tartalmáról.

Mielőtt azonban az előadói asztaltól eltávoznám, hangoztatnom kell a köszönet és hála szavát az egész bizottság nevében nagyságos Páur Iván úr iránt, ki minket a kezelése alatt álló levéltár kincseivel, széleskörű tudományos magyarázatai kíséretében, ifjúi hévvel és buzgósággal szíveskedett megismertetni.

RÉVÉSZ KÁLMÁN.

Jelentés a kismartoni levéltárról.

A kis-martoni levéltár nem új s nem ismeretlen a magyar történetírók előtt. Mikor boldogult Toldy Ferencz, Eszterházy Miklós nádor munkáit a Nemzeti Könyvtár számára kiadta, a levéltár még nem volt megnyitva, sőt annak nagy fontosságát ha gyanította is Toldy, de nem látta. A boldogult Eszterházy Miklós azon hazafias elhatározása, hogy az akkor élő legkitűnőbb magyar történetíróval Szalay Lászlóval megíratja a legbefolyásosabb és legnagyobb hatalmú nádornak Eszterházy Miklósnak az életrajzát, eredményezé, hogy e levéltár a tudomány előtt megnyílt. A Szalay által megkezdett munkát Salamon Ferencz folytatta. A mi így három kötetben napfényre van hozva, azt — s azonkívül ismerjük még azokat a bő és kitűnően készített kis-martoni regestákat, melyeket Horváth Mihály a Történelmi Tár régibb folyamában tett közzé s ismerjük az Árpád-kori oklevelek nevzetes részét, melyeket Wenczel Gusztáv az *Árpád-kori új okmánytárban* kiadott.

A mi ezeken kívül ebben a gazdag levéltárban őriztetik, sem kellőleg átbúvárolva, sem értékesítve nincs.

Egy ilyen gazdag bánya, mint ez a levéltár sok bűvárlatot, sok kutatást igényel s kimerítve még akkor sem lesz, mert a legkülönbözőbb irányú kutatók mindig fognak benne találni újat és újat, a politikusok épen úgy mint a művelődéstörténetírók s a haditörténetírók épúgy, mint a diplomaticai viszonyokat tanulmányozók.

De tévedés volna azt is gondolni, hogy e levéltár fontossága csak ott kezdődik, ahol Eszterházy Miklós nádor szereplése. Tudva van, hogy a régi levéltárak egyszersmind a jószágnak s nem egyedül a családnak levéltárai voltak s a jószággal együtt ment a levéltár is. Összeházasodás, szerzés, vásárlás, adományozás s az acquirálás sokféle módja által gyakran a legkülönbözőbb levéltárak kerültek össze. Szerencse, ha mint itt, az a korszak, mely csak a jogigények támaszát látta a levéltárakban, nem semmisítette meg mindazt, a mi a család politikai és művelődési történetének forrásait képezte.

Sok ilyen levéltárat bűvárolt át már a Tört. Társulat. Így a vörösvárit első sorban, mely a magyar történetnek nevezetes korszakát öleli fel; a marosvásárhelyit, a melyben Erdély történetének több mint félszázada le van téve; a köpcsényit, a révait, hol azt lehet mondani a XVII. század elejétől elkezdve egy darabka papíros sem veszett el; a galgóczi, a homonnait stb.; de a kis-martoni a versenyt mindenikkel kiállja. Azon államférfiak közt, kik a Habshurg dinastia alatt kisebb-nagyobb szerepet játszottak, Esterházy Miklós nádor befolyását senki sem érte el. Kétségtelenül nagy befolyású ember volt egy Verancsics, egy Oláh, egy Forgách Miklós, nagy befolyású volt Thurzó nádornak hatalmas alakja is, Nádasdi a nádor, de befolyásuk csak arra terjedt ki, a mi közvetetlenül hazájukat és a szomszéd államokkal való viszonyt illette. Esterházy Miklós nádor több volt II. és III. Ferdinánd szemében, mint Magyarország nádora, ő nekik a legbizalmasabb tanácsosuk volt s ha megtörtént, hogy egy vagy más kérdésben más befolyás az ő soha alkudni nem akaró és nem tudó merevsége ellenében érvényesült is, de nagyobb fontosságú lépést megkérdezése nélkül még olyan dolgokat illetőleg sem tett a két Ferdinánd, melyek nem szorosan Magyarországgal, hanem az általános európai viszonyokkal állottak összefüggésben.

A 30 éves háborúnak fontosabb mozzanataiban mindig kívánta hallani Ferdinánd annak az éleseszű államférfinak szavát, a kit oly erősen tudott becsülni.

De ettől kezdve, ha ezt a befolyást nem is érte el később a család, mindig tudott magának annyit biztosítani, hogy elsőrangú szerepet játszott a hazai és némileg a külföldi viszonyokat illetőleg is.

De tulajdonképen tisztelt társaság nem a mi feladatunk most a család politikai befolyásának történetét megírni, habár a levéltár jellemzéséhez tartoznék ez is: nekünk magáról a levéltárról kell egy általános képet adnunk.

Több mint 300 családnak levelesládái őriztetnek itt, természetesen nem egészen, hanem töredékben, melyek közül nevezetesebbek a következő családok: Abaffy, Alaghy, Andrássy, Amade, Anyos, Bacskó, Balassa, Balogh, Bánfi, Bessenyei, Báthory, Bay, Berényi, Barsay, Bittó, Bocskai, Bodó, Boithy, Bornemissza, Botka, Botyáni, Bakits, Bosnyák, Csaák, Csernel, Csáky, Csató, Cziráky, Czobor, Daróczy, Dersffy, Dobó, Dóczy, Draskovich, Druget, Egervári, Ercheý, Farkas, Farkaslak, Fay, Finta, Forgách, Gara, Geréb, Homonnai, Hosszútóthy, Jeszenszky, Ivánka, Kállay, Kálnay, Kendi, Kisfaludi, Kornis, Kosztolányi, Kún, Lengyel, Lókes, Lippai, Lopkovicz, Lorántffy, Losonczy, Maylád, Márffy, Merse, Majthényi, Móré, Moys, Mandl, Melyth, Nádasdy, Nedeczky, Nyári, Ocskay, Orbán, Osztrócs, Ország, Pálffy, Palochay, Pázmán, Perényi, Péterházy, Prépostváry, Rutkai, Révai, Sárkány, Sárközi, Sarmasági, Serédy, Soós, Szilvásy, Szerdahelyi, Szirmay, Szunyogh, Szakmáry, Tabaydi, Tarnóczy, Teörök, Thelegdi, Torma, Thurzó, Túróczy, Thökölyi, Vass, Vásárhelyi, Vukovics, Váradi, Véchei, Vörös, Vitéz. stb. stb.

A családokra vonatkozó pergamen okmányok száma az Árpád-házi korszakból lehet körülbelül 300; a vegyesházi korszakra egy pár ezer. Mint említettem az első nagy része ismert, a második azonban legnagyobb részben ismeretlen. Ezeket ezúttal Hajnik Imre s az Anjou-korszakiakat kiegészítés végett Nagy Imre tagtársaink kutatták át; míg Dr. Fejérpataky László általános diplomaticai kutatásokat tett. Egy pár oly példányt is talált, melynek hátlapjára rá van vezetve: *registrata*, bizonyosságul annak, hogy a *liber regius*-ban helyet foglalt.

Magának Kis-Martón városnak kiváltságlevelei a városi levéltárban vannak elhelyezve, melyet a városházán Dr. Szádeczky Lajos, és Dr. Demko Kálmán nézett át s úgy találták, hogy bár a levéltár nagyrésze a mult században tűzvész által elpusztult, a legfőbb privilegiumok legalább átíratban a XIV. sz. végétől a jelen századig megvannak.

A mi a levéltár rendezését illeti, az a mult századi minták szerint készült. Így vannak csoportosítva:

1. A család *genealogiájára* vonatkozó oklevelek.
2. A család *méltóságaira* vonatkozók.
3. A családdal összeköttetésben álló *más családokra* vonatkozó oklevelek (*Acta diversarum familiarum*.)
4. Birtokviszonyokat illető levelek, és pedig uradalmak sze-

rint, így: Arva, Lietava, Derecske, Dombóvár, Szádvár, Léva, Ipoly, Pásztó, Ozora, Szent-Lőrincz, Fraknó, Kis-Marton, Német-Keresztúr, Léka, Kabold, Németi és más birtokokra vonatkoznak.

5. A hercegi-ház kegyúri, patronatusi viszonyait illetők.

Tehát elsők a család genealogiájára és méltóságára vonatkozó oklevelet s azután a család jószágaira vonatkoznak.

Az elsőben természetesen bizonyos chronologiai rend követetett, az utóbbinál pedig a jószágok természete volt a rendezésnél az irányadó. Az egész arra rendeztetett be, hogy a perek vagy családi jogigények a szükséges támaszt s bizonyítékot a lehető legkönnyebben megnyerjék. A mostani kutatónak ez teszi fáradságossá a kutatást, mert nálunk a történeti szempontok a döntők. Szerencsére ezen a nehézségen is tudott segíteni az a levéltárnok, a ki a múlt században, midőn Fraknóról Kis-Martomba helyeztetett át a levéltár, itt a levéltárt beosztotta. Kétségtelenül bámulattal és megdöbbenéssel állott meg ama roppant halmaz okmány előtt, mely Eszterházy Miklós korából származott s e férfi óriási tevékenységéről és rendkívüli eszének adja tanúbizonyságát. Nem állott hatalmában az általános szabály alól kivételt tenni, ezeket is be kellvén illesztenie a chablonszerű keretbe, de úgy segített a rendszeren, melyhez alkalmazkodnia kellett, hogy a nádor actáit óriás foliánsokba köttette össze s úgy osztotta be. Ez a roppant tömeg összesen több mint harmincz kötetet tesz ki és be van illesztve a levéltár egyik osztályába a 71-ik repositoryumba. A kötetek címei egyenként a következők:

A kötetek címei:

1. *Litterae palat. com. Nic. Eszterházy ad suam Matrem et diversos.*
2. *Variae litterae principis Transylvaniae Gabrielis Bethlen et Georgii Rákoczi, item relictæ Bethlenii ac gubernatoris Stephani itidem Bethlen ad comitem Nic. Eszterházy Hung. palatinum.*
3. *Epistolæ cardinalis Pázmán ad palatinum.*
4. *Litterae et mandata regum et archiducum ad com. Nicolaum Eszterházy ab a. 1616—1621.*
5. *Mandata rescripta, aliaque litterae Ferdinandi II. ad pal. com. Nic. Eszterházy. (1626.)*
6. *Litterae Ferdinandi II. regis Hung. ad comitem Nicolaum Eszterházy ao. 1628. emanatae.*
7. *Mandata, rescripta, intimata, aliaque litterae Ferdinandi II. ad palatinum com. Nic. Eszterházy ao. 1629—1630.*
8. *Litterae Ferdinandi II. ad com. Nic. Eszterházy palatinum, ao. 1631.*
9. *Litterae Ferdinandi II. ad com. Nic. Eszterházy palatinum, ao. 1632.*

10. Mandata, rescripta, intimata, aliaeque litterae Ferdinandi II. et III. itemque Leopoldi Guilielmi archiducis Austriae ad palat. com. Nicolaum Eszterházy, ao. 1637—1640.

11. Litterae Ferdinandi III. ad. com. Nic. Eszterházy palat. ao. 1643—1644.

12. Litterae Ferdinandi III. archiducis Leopoldi, camerae aulicae Hung. quam Viennensis et consilii bellici ad com. Nicolaum Eszterházy pal.

13. Variarum regales, decreta regum et privilegia, articuli, genealogiae, actiones, descriptio Hung. donationes instructio legatorum, et similia alia.

14. Litterae imperatorum et archiducum germanico idiomate ad com. Nic. Eszterházy ao. 1615—1626.

15. Variarum litterarum, mandata et rescripta Ferdinandi II. ad com. Nic. Eszterházy palat. ao. 1634—1635.

16. Epistolae imperatorum, regum, archiducum, ducum, cardinalium, et aliorum principum, personarum ad platinum datae.

17. Litterae Ferdinandi II. ad c. Nic. Eszterházy ao. 1622—1625.

18. Litterae Ferdinandi II. ad c. Nic. Eszterházy, ao. 1627.

19. Litterae Ferdinandi II. ad c. Nic. Eszterházy, ao. 1633.

20. Litterae Ferdinandi III. ad c. Nic. Eszterházy ao. 1641—1642.

21. Litterae regiae et archiducuales germanico idiomate ad c. Nic. Eszterházy ao. 1627—1645.

22. Litterae variarum ao. 1686—1708.

23. Litterae Nicolai Olahi ad diversos missae.

24. Acta palatini com. Nic. Eszterházy ao. 1606—1629.

25. U. a. 1630—34.

26. U. a. 1634—43.

27. U. a. 1644—45.

28. Opiniones principis palatini pars I. 1625—44.

29. Opiniones principis palatini pars II. 1644—45.

30. Tractatus Turcici pars I. ao. 1606—1629.

31. Tractatus Turcici pars II. ao. 1629—1646.

(Repositorum 71. 1—23. sz.)

Vázlatos és rövid a kép tisztelt társulat, melyet e gazdag levéltárról nyújthattam s annak nagyságát, fontosságát, mely ügyis tudva volt, megközelítően sem vázolhattam. Egy pár rövid napnak nem is lehet sem feladata, sem eredménye olyan, hogy arról egész képet fessen.

És mégis tisztelt társaság ezzel a csekélységgel is meg vagyok győződve, hogy hasznos munkát végeztünk. Mint a bányász, ha egy gazdag érre talál, mindig és mindig szívesen leszáll abba a

bányába, mi is mindazok, a kik a magyar történetírásnak akár-melyik korával foglalkozunk, mindig ilyen gazdag bányának fogjuk tekinteni a kis-martoni levéltárt. Az a szívesség, melylyel a tulajdonos a kutatót fogadja, az a liberalitas, melylyel e kincseket feltárja előtte, biztosítja neki a sikert. És mi e helyen nemcsak kedves kötelességet teljesítünk, de szívünk sugallatát is követjük, midőn hálánkat és köszönetünket kifejezzük azokért a kincsekért, melyeket ez alkalommal is felhoztunk abból a gazdag bányából — és azért a szívességért, melylyel a tulajdonos feltárta ezt előttünk s a levéltárnok kalauzolt bennünket. S meg kell emlékeznünk főkép arról a férfiúról, kit a tulajdonos herczeg akarátának végrehajtására felkért: Horváth Boldizsárról. Az ő szívessége volt a mi legjobb kalauzunk midőn kutattunk s az ő nemes lelke és fenkölt gondolkodása volt, a mi munkánk sikerét leginkább biztosította; s ha a munkában kifáradva enyhülést kerestünk, az ő költői kedélyének sugarai melegítettek fel bennünket.

SZILÁGYI SÁNDOR.

*

A kis-martoni bizottság előadójának jelentése után *Thaly Kálmán* a Thököly- és Rákóczi-korra vonatkozólag talált adatokat szabad előadásban ismertette:

Mindenek előtt különös gonddal kutatta át *Esterházy Pál* levelezéseit, aki az első herczeg és a második nádor volt e családból. Ezen Pál, — a kiről tudjuk, hogy családját vagyoniilag is nagy mértékben emelte, közéletiünknek is kiváló tagja volt, úgy a katonai, mint a közigazgatási téren, — levelezései, bár teljes mértékben még nem kerültek elő, gazdag anyagot nyújtanak a kor történetéhez.

Első helyen említette, mint a gyűjtemény igen érdekes részét, a nádor sajátkezű följegyzéseit, leveleinek fogalmazásait, vagy ezek másolatait.

Az 1682-ik és 83-ik évből a nádornak 10 darab sajátkezű fogalmazását írtuk le, melyek különösen művelődés-történeti szempontból érdekesek. Ilyenek például: »Hadi törvények s rendtartás«, »Fraknai várkapitánynak adott instructio«, »A magyarországi királyi hadak specificatiója«, »Az udvar népének száma és neveik«, továbbá a legnevezetesebb fölkelők névsora és más ezekhez hasonló följegyzések, mindmegannyi a nádor saját kezével magyarul írva.

Szintén Pál herczeg vagy titkárai kezével írt, 1703—1709-iki íratokból válogatott ki és másolt le *Thaly* 33 levélfogalmazást, melyek igen érdekesen illusztrálják a nádornak II. Rákó-

czy Ferencz fejedelem híveihez való viszonyát. Ezek azt mutatják, hogy a viszony a kuruczok és a nádor között, legalább 1707-ig, nem volt oly merev, mint eddig hittük, noha Pál nádor a bécsi udvarnak mindvégig rendületlen híve maradt. Az említett iratok között vannak I. Lipót és I. József császárokhoz, Heisterhez, Pálffyhoz, Salm Miklóshoz és Wratislaw grófhhoz intézett levelek és ezekkel egy sorban találunk a nádortól bizalmas sorokat Bercsényihez, Forgách Simonhoz, Károlyihoz, Bottyánhoz, Csáky Mihályhoz, Andrassy Pálhoz és más kurucz vezérekhez intézve, (1704—1706). Mindezen leveleiben inkább saját jobbagyai és birtokai kimélését kéri a hadakozó felektől, és épen ezért előnyösnek tartja mindkét féllel jó barátságban maradni. A cancellár által a királynak panaszkodik, hogy a németek is sok kárt tettek birtokaiban; — máskor a Bellicumhoz ír, hogy vigyék ki a német helyőrséget Kis-Martontól, különben összelövéldözteti azt Bottyán, ami neki nagy kárára lesz. Andrassy Pált pedig azon figyelmeztetéssel akarja visszatartani Kis-Martont ostromától, hogy ott a kurucz Esterházy Antalnak egy testvérhúga és Esterházy Dánielnek két leánya van nevelésben az apáczáknál; — gondolja meg, milyen könnyen eshetnék azoknak is valami bajuk az ostrom alatt! Ugyancsak Andrassynak írja, hogy ő, Bottyán kívánságához képest, Bécsben már mindent elkövetett, hogy csak kivonják a német helyőrséget Kis-Martontól; míg tehát a válasz meg nem érkezik, — »ne terheltessek egy kis patientiával lenni.« Máskor kéri Csákyt, hogy lákompaki és más váraiba ne tegyen őrséget, vagy ha tett, vonja ki; — »tudja Kglmed, nem erősségek azon váraim.« Épen így kéri őt, hogy német jobbagyait ne kényszerítse insurrectióra, mert, amint mondja, — »arra azok ugy sem elegendők.« Nemsokára ismét József császárnak írja 1703. jan. 3-ikán, hogy Fraknó várából épen most nézi, hogyan löveti Bottyán Sopront, hogy masíroznak el Fraknó alatt a kurucz lovas ezredek Austria határait, és kéri a császárt, hogy küldjön mielőbb segítséget, hogy a *már szoros bloquádába vett* Fraknónak, vagy Kis-Martonnak valami veszedelme ne legyen.

A legérdekesebb pedig mindezen dolgokban az, hogy az öreg nádor kéréseit a kuruczok is, a bécsiek is lehetőleg teljesítették; a Bellicum ugyanis, csakugyan kivonta a német helyőrséget Kis-Martontól (amint Esterházy azt Csáky Mihálynak írja), és Andrassy salva guardiákkal óvta meg a várkastélyt.

Tudjuk, hogy Esterházy Pál második neje, gr. Thököly Éva által, Thököly Imre fejedelemmel sógorságban állott, így tehát természetesen Thökölytől is fordúlnak elő levelek a kis-martoni levéltárban. Közöttük két eredeti szól a nádorhoz, egy a

budai nagyvezérhez 1681-ből, egy Nyitra vármegyéhez és kettő jelentéktelenebb személyekhez van intézve. Ezen hat eredetien kívül van még hat másolat és Zrinyi Ilona egy levelének egykorú másolatával együtt a Thököly-félekből 13 darab került elő.

Esterházy Pál herceg katonai levelezéseire eddig kevés figyelmet fordítottak, annyira, hogy a kis-martoni levéltárban azok mindeddig rendezetlenül heverték, és csak a Történelmi Társulat kirándulása alkalmából rendezte őket, legalább évek szerint az ottani levéltárnok dr. Merényi Lajos.

Pedig a végek viszonyaira nézve fölötte tanulságosak e jelentékeny számú levelek. Érdekesekké teszi őket azon körülmény, hogy hg. Esterházy Pál Érsekújvár és a bányavidék főkapitánya lévén, még a távolfekvő Nógrád, Zólyom, Hont, Nyitra stb. vármegyékbeli parancsnokok is ő hozzá küldötték jelentéseiket. Így vannak a kismartoni levéltárban becses levelek *id. gr. Bercsényi Miklóstól*, a bányavidék vicze-generálisától, *gr. Koháry István* füleki kapitánytól és másoktól.

Thaly jelentésében különösen Bercsényinek, mint Esterházy katonai helytartójának leveleit emelte ki, akitől 36 darabot talált és másolt le vagy regisztrált. E levelek 1678—1683-ig terjednek, vagyis azon időig, mikor Bercsényi is a körülményektől kényszerítve a Batthyányiak, Széchyek, Forgáchok, Draskovichok, Erdődyek, Czoborok, Barkócziak és más előkelők társaságában Thököly pártjára lépett. Ugyanezek némelyikével bujdossott ki később Lengyelországba, ahol bevárták az amnestiát, melyet nekik Sobiesky János király a bécsi udvarnál nem sokára kieszközölt, összes birtokaik és hivatalaik visszanyerése mellett. Bercsényi c leveleiben az 1679-iki pestisről igen gyakran ír és a végvárak s katonai állapotáról és viselt dolgairól sok érdekeset közöl a nádorral. Különösen élénken és fájdalmasan fakad ki néha a német hadak dúlásai ellen: »Itt bizony mi rettenetes inségbe vagyunk az jó német vitézek miatt; mint az bitanggal, úgy bánnak mindennel, valahova beszállnak, — szánjon meg az igazlító isten bennünket!« írja például 1679. december 6-ikán családi várából, Temetvényből Esterháznak. Máskor ismét Lesslie német katonáira panaszkodik, hogy kiszivattyúzzák a vidéket és számtalan más helyen említi a németek kapzsiságát.

Koháry Istvántól szintén csak az 1678. és 1682. közötti évekből találtunk leveleket, mivel ekkor Thököly fogságába jutván, nem írhatott és csak 1687-ből van ismét levele. Ő is mint Bercsényi, többnyire a végbeli hadak állapotáról s az ellenség felől hozzá jutott hírekről ír. Legérdekesebb levelei pedig az 1682-ből valók, melyekben a törökök és kuruczok közeledéséről értesíti a nádort s nagy aggodalommal várja az ellenséget Füle-

ken. Mindössze 30 darab levele került elő, többé-kevésbé érdekes tartalommal és mind magyarul, Koháry saját kezével írva. Thaly jelentéséből az *ifjabb gr. Bercsényi Miklós*, II. Rákóczi Ferencz főtábornoka sem maradt ki, noha tőle, vagy rá vonatkozólag csak 5 okmányt talált Kis-Martonban. Ezek közül pedig különösen érdekes a K. K. Hof-Kriegs-Rath két decretuma, melyekben az említett ifjú Bercsényi 1685-ben sélyei és 1686-ban szegedi kapitánynya neveztetik 20—21 éves korában. Az előbbi adat, amint Thaly megjegyezte, egészen új, Bercsényi sélyei kapitányságáról eddig nem tudtunk.

Két levelet említett Thököly udvari kapitányától Garamszöghi Géczy Zsigmondtól, melyek közül az egyik 1679-ből, a másik 1683-ból való.

Budavár ostroma idejéből, 1686-ból levelet eddig nem találtunk; tudjuk azonban, hogy maga Esterházy bízgóan vett részt Buda ostromlásában és Thaly fölemlíté, hogy a kis-martoni levéltárban meglegle XI. Incze pápa gratuláló levelét, melyet egy dísz-zászló kíséretében küldött a magyar palatinusnak elismerésül a budai ostrom alkalmával tanúsított érdemeiért. Ily üdvözlő leveleket Európa más fejedelmeitől és több főpaptól is nyert Esterházy Pál és ezek jó számmal meg vannak a levéltárban.

Az 1687-ik évtől kezdve a levelezéseket csupán nádori protocolumok pótolják (vannak ugyan korábbi időből valók is) 1703-ig, és ez időtől kezdődnek a nádor ama fogalmazványai, melyek Esterházy Pál viszonyát Rákóczi híveihez oly érdekesen illusztrálják, s amelyekről már fentebb szözlöttünk.

Ezekután megemlítette még Thaly, hogy Sopron város és vármegye levéltárait ugyan már egyszer évek előtt kutatta és onnét merített adatait már jó formán föl is használta; mindazáltal talált és másolt még a megyei levéltárban most is néhány levelet. Nevezetesen Béri Balogh Adám kurucz dandárnoknak két nevezetes levelét 1710 sept. 6. és 26-ikáról, egy levelet Esterházy Páltól Sopronmegyéhez intézve 1703. dec. 24-ikéről Botyánról. Ezeken kívül említett 6 becses levelet 1710-ből, melyeket szintén a megyei levéltárban talált, s melyek Nádasdy Ferencztől, Draskovich Ádámtól, Esterházy Gáspártól, Nehm cs. tábornoktól és Heistertől Sopron-vármegyéhez vannak intézve. Mind lemásoltattak.

Végül megjegyezzük, hogy Thaly a *Kőszeg* városi levéltár-ból is, nevezetesen az ugyanott *Chernel Kálmán* által újabban fölfedezett csomagokból még 14 darab Rákóczi korabeli (1703—1709) levél lemásolásával gazdagította gyűjteményét. Ezekkel együtt az általa ezúttal leírt vagy excerpált levelek száma meg-

haladja a százötvenet; tehát az eredmény elég gazdagnak mondható; mert mindezen írások tartalma egy vagy más tekintetben kiváló történelmi érdekekkel bír s nem kevés új részletet derít föl.

OKOLICSÁNYI LÁSZLÓ.

A fraknó-vári bizottság jelentése.

A Magyar Történelmi Társulat soproni nagygyűléséből Fraknóra küldött bizottság azon hiszemben indult útra Fraknó várába, hogy ott a magas sziklabérczen egy hatalmas várat fog találni, de a melynek manapság már érdekességét, nevezetességét leginkább csak a mult idők dicsőségének ama visszfénye képezi, a mely késő századokból visszarágyog reá s dicsfényvel veszi körül bástyafalait. Ezen kellemes feltevésünkben még kellemesebben csalódtunk. Fraknó vára még nem a multé egészen, Fraknónak nemcsak multja, jelene is van. A fellegekbe nyúló büszke bástyafal, a hatalmas várpalota igaz hogy nem ellenségre váró hadiszereket, nem a közeli osztrák határ felé irányzott ágyúkat rejteget: de a helyett a tudomány és művészet alkotott magának ott csöndes lakóhelyet.

A fraknai vár valóságos muzeum; — és pedig olyan, a mely nem egyedül egy — bár első rangú főúri család familiaris muzeumának igényére tarthatna számot: némi átalakítással páratlan XVII-ik századi muzeummá lehetne berendezni.

Már magában az a kép, a mely elénk tárult, midőn a várudvarára beléptünk s a belső várkaput ódon hadiszerekkel, kardokkal, lándsákkal, vértékkel, zászlókkal földíszített diadalkapuvá¹⁾ láttuk átalakítva, már magában olyan jelenség volt, a mely előre jelezte, hogy itt nem közönséges dolgokat fogunk látni. Valóban a várpalota minden részében gazdag műkincsekkel találkozunk. Van 1. kincstára, 2. fegyvertára, 3. képtára, 4. levéltára.

1. Minden nagyobb régi várnak meg volt a maga kincses háza. Az a kincstár, melyet Esterházy Miklós nádor, midőn Fraknó vára 1625-ben az ő birtokába került, itt elhelyezett, nemzedékről nemzedékre mindegyre gyarapodott, úgy hogy most egyike a legszebb és leggazdagabb családi kincstáraknak. Arany, ezüst ötvös művek, billikomok, kupák, drágaköves régi ékszerek s mindaz, a mit régente arany ezüst marhának neveztek, oly nagy számmal van itt összegyűjtve, hogy a szemlélő egy pár rövid óra alatt csak általánosságban tájékoztathatja magát. A legszebb

¹⁾ A diadalkapu fölíráta ez volt: *Isten hozta a Magyar Történelmi Társulat tagjait.* S két oldalt társulatunk jelmondata: *Emlékezzünk régiekről.*

példányok egyike Mátyás király kelyhe 1465-ből (sciphus Mathiae Corvini regis Hung. a. 1465.); egy keresztelő edény és tál, köröskörül eme fölírással: »*engem chenaltatott Losonczi Antal és Bethori Clara 1548*«, fölötte a Losonczi és Báthori címerrel. A történeti emlékek között említést érdemel Ibrahim bosznai pasa zászlója vértje, melyet Érsekújvár alatt 1623-ban foglaltak el¹⁾. Kiváló érdekűek a kincstárban a régi magyar ötvösség remekművei s ezek között első sorban a pompás zománcz munkák (emailrozott csattok, mentekötők, kócsagforgók), melyek oly szép számmal maradtak fenn e kincstárban a XVI. és XVII. századból, mint ritkán másutt.

A kincstár rendezése a múlt században történt, azért a tudomány mai igényeinek nem felelhet meg.

2. *A fegyvertár* nagy és változatos. Az Esterházy család is, mint főúri családaink jórésze, a harcban nőtt nagygyá; az Esterházyak közül nem egy tüntette ki magát a csatatéren s nem egy ott is esett el: természetes azért, hogy különös előszeretettel gyűjtötték családi fegyvertárukba a csatákra emlékeztető, az ellenségtől elfoglalt, vagy más tekintetben érdekes fegyvereket. A fegyvertár egyik termében a legrégibb, de főként a XVI. és XVII. századból származó fegyverek vannak fölaggatva állványokra s az ágyúk fölállítva; egy másik szakaszában a pinczének találjuk egy tömegben a múlt századiakat s főleg a hétéves háborúban (a midőn az Esterházyak külön ezredet állítottak föl) szerepelt fegyvereket és győzelmi jelvényeket; a harmadikban viszont óriási halmazait a régi kézibombáknak, üvegből, márványból — s nagy halom ágyúgolyókat, mellettök hatalmas ágyúkat, köztük egy seregbonót. — Ugyancsak itt e sötét és nedves helyiségben vannak fölaggatva s a fal mellé állítva a zászlók, melyeket bizony eddig is nagyon megrongált a nedvesség s a penész, pedig nagy kár, e zászlók megérdemlenék, hogy a várpalota egyik legszebb termét díszítsék. Említést érdemel, hogy e fegyvertár egyes darabjai 18^{48/49}-ben is szerepeltek, különösen néhány ágyú; több el is veszett akkor.

3. *A képtár* a várpalota több I. emeleti termében és a folyosókon van elhelyezve. Nem annyira műtörténeti, mint

¹⁾ Magyarázó iratúl ez áll mellette: »Gróf Esterházy Miklós újvári generálisságában, a mely törököt Bethlen Gábor hozott volt ki II. Ferdinánd római császár és a kereszttyénség ellen igen erős és kemény hitlevele és fogadása ellen, Ibrahim bosznai pasa zászlóján való vért, melyet egy néhány több szép zászlókkal és közel 4000 kereszttyén raboknak elszabadításával nyertek el töle Ujvárnál 1623. esztendőben Szent-András napján.«

köz- és családtörténeti tekintetben érdekes, többnyire történeti alakoknak, a család régi tagjainak képeiből s csataképekből áll. — Az arcképek között a legszebbek közé tartozik Zrinyi Ilona életnagyságú képe (a kincstár termében) hermelin köpenyben, mellette a koronával, továbbá gróf Esterházy Miklós nádor, V. Károly császár, II. Fülöp spanyol király képe és másoké. Az ú. n. huszár-teremben a hétéves háborúban harczolt Esterházyezred tisztjeinek képeit látjuk.

A nagy étteremben látható egy kép csoport, a mely egész családi tragédiát tár szemünk elé. Egyik oldalon négy életnagyságú kép, négy daliás természetű Esterházyt ábrázol, magyar diszben, a XVII. sz. közepéről: Lászlót, Ferenczet, Gáspárt és Tamást. A másik oldalon látunk egy nagy csataképet, a *vezekényi* csatáét 1652-ből, a hol mind e négy Esterházy elesett a törökkel szemben vívott győzelmes ütközetben¹⁾. A terem harmadik oldalán (szemben az életnagyságú arcképekkel) egy óriási kép a temetést ábrázolja, a mint e négy Esterházyt Nagyszombatban a család akkori temetkezési helyén eltemették. A négy koporsót vállon emelik; a kép alján a négy Esterházy arcképe látható; Ferenczé megcsonkított testtel, a török által levágott feje karja alá van illesztve. Ezt a tragicus képcsoportozatot kiegészíti az a fegyvertárban látható vaspánczél, melyet Esterházy László viselt Vezekénynél s a melynek erős vasa golyótól van keresztül lyukasztva. Egy másik Belgrád alatt elesett Esterházynek viszont átlőtt dolmányát és véres ingét őrzik.

4-ik része Fraknó vár gyűjteményeinek a *levéltár*, mely miután a múlt században a családra és köztörténelemre vonatkozó oklevelek Kismartonba vitettek át, most csak a *gazdasági iratok* tartalmazza, de ez is igen nagy tömeget tesz ki, elkezdve 1600-tól egészen a jelen századig; 1691-től kezdve egész mostanáig teljes e gazdasági levéltár az összes Esterházy hercegi uradalomra vonatkozólag. Ennek a levéltárnak is meg van a maga köztörténeti becse, a nemzetgazdász s művelődéstörténetíró egykor sok értékes adatot találhat benne.

*

¹⁾ A kép, mely azt a pillanatot akarja megörökíteni, mikor E. László halálosan találva, lováról lebukik, a következő aláírással van ellátva: »Wahre Abbildund vorgefallener Accion zwischen 1620 Obristen und über 4500 Türken bei dem Torffe Vezekény vom 1 uhr nagymittags bis 11 uhr nacht unter commando des Grafen Adam Forgács den 24. Aug. 1652., wobei gräflicher seiss (!) 4 Gr. Esterházy und 76 mann geblieben, auf seiten der Türken 1800 todte und das ganze lager erobert worden.«

Hátra volna még, hogy Fraknó várának történelméről megemlékezzünk pár szóval.

Mint többnyire minden ősrégi várnak, úgy Fraknónak is eredete a mondák homályába vész el. A vár keletkezéséhez fűzött mondák egyike a keleti gótoktól akarja származtatni Fraknó építetését, egy másik még tovább megy: Kr. u. a II. századig viszi vissza eredetét, úgy hogy e szerint Fraknó a régi római Pannoniának lett volna egyik fő erőssége. De ha úgy lett volna, erről tudna történelem. Ezekhez a mondákhoz sorakozik a Giletus hercegi család fraknai birtoklásáról szóló költemény is, a mely szerint Fraknót a XIII. század elején s az előtt is »*Giletus herczeg, a Fertő tó ura*« bírta volna. Elfogadták ezt historiai datumul maguk az Esterházyak is a XVII. sz. végén, mintha Fraknónak csakugyan a Gilet herczegek lettek volna első ismert birtokosai s ezek egyike építette volna át 1233-ban a várkápolnát; — legalább ott látjuk a várkápolnában márványba vésve a felírást, hogy: ezen templomot a boldogságos szűz Mária tiszteletére újraépítette Gilet herczeg a Fertő tó ura 1233-ban, a melyet később egészen leromboltatván, alapjától fogva újra építtetett ugyancsak a boldogságos szűz tiszteletére Galanthai gr. Esterházy Miklós Fraknó örökös grófja, Magyarország nádora 1625-ben; és végre feldíszítette római sz. bir. herczeg Esterházy Pál Fraknó örökös grófja, Magyarország nádora 1687-ben.«¹⁾

Ezen Giletus-féle mondáról kimutatta Nagy Imre,²⁾ hogy annak semmiféle történeti alpjai nincs, hogy a XVII. sz. hízelgő udvaroncok koholták az egész »Giletus fraknai herczeg s a Fertő tó ura« czímet, minthacsak nem elégedtek volna meg a grófi czímmel, melyre magát Esterházy Miklós nádor saját érdemei által felküzdé s a mely grófi cím Fraknó vár birtokával együtt járt s kölcsönzött dicsfényvel akarták volna körülvenni, koholtán egy okmányt (urbarium) 1360-ból, melyben el van mondva, hogy Fraknó birtokával a »*princeps de Frakno et dominus lacus Peiso*« cím is jár.

1) Hanc Ecclesiam / Beatissimae Mariae Virginis / Giletus dux / Princeps de Frakno et Dominus lacus Peiso / humillimae obligationis ergo restauravit / Anno Domini MCCXXXIII. / Quam postmodum / totaliter ruinatam ex fundamento extruxit / in ejusdem Divae Virginis honorem / Comes Nicolaus Estoras de G. / Perpetuus Comes in Frakno regni Hungariae / Palatinus / Anno Domini MDCXXV. / Ac demum six exornavit eandem / Paulus S. R. I. Princeps Estoras de G. / Perpetuus in Frakno Regni Hungariae / Palatinus / Anno Domini MDCLXXXVII.

2) »Századok« 1869. évf. 690. l. »A Fertő régi áradásai« cz. czikkében.

Fraknó várának első birtokosai, a kik a történelem világa előtt megjelennek a nagymartoni vagyis fraknai grófok a XIII. század közepétől; valószínű, hogy ők is építették s bizonyos, hogy ők bírták Fraknót a XV. század közepéig, családjuk magvaszakadtáig. A család kihaltával a vár a koronára szállott. A koronáról az osztrák hercegek birtokába került, a kik egész 1625-ig bírták, a midőn II. Ferdinánd hű szolgálatai jutalmául Esterházy Miklós nádornak adományozta. A várkapuk felett olvasható felírások is emlékeznek erről; az egyik elmondja, hogy Mátyás király békekötése alkalmával engedte át III. Frigyes császárnak, s hogy II. Ferdinánd császár csatolta vissza Magyarországhoz Esterházy Miklós nádornak adományozván 1625-ben, a ki a várat alapjából újra építette nejével Bedeghi Nyári Krisztinával. Mindkettőjük címere ott látható a belső várkapu homlokzatán¹⁾.

Az Esterházy családból tehát a hatalmas Miklós nádor volt első ura Fraknó várának, a ki midőn 1625-ben királyi adományúl nyerte, újra építtette azt a hatalmas vártorony (donjon) meghagyásával, a mely maig is régi építési alakjában áll fenn, mindössze tetőzete új. A vártorony tetején a kupola fölött Sz.-Mihály arkangyalnak, a vár védszentjének alakja áll, melyet Miklós nádor állíttatott föl oda az ő védelmébe ajánlván a várat 1625-ben; majd Esterházy Pál nádor 1683-ban, midőn a vár diadalmasan daczolt az ellenséggel, fogadalmát teljesítve újra aranyoztatta a kupolát és Sz.-Mihály alakját²⁾. Gróf Esterházy Miklós nádor

¹⁾ A várkapu felírásai a következők:

A belső vár főkapuja felett: Frakno / me pro corona Hungariae abalienatum / rara fidelitas Comitis Palatini Nicolai Esterhazy / eidem coronae restituit, / sub auspiciisque augustissimorum / Ferdinandi secundi et Ferdinandi tertii / regno sibi posteriori familiaeque suae / a fundamentis extruxit / fidelitatis industriaeque exemplum / eidem relinquens sartum tectumque conservat.

A vár belső kapuján: Esterházy Miklós címere, és nejének Bedeghi Nyári Krisztinának címere 1638-ból. Az ezt magyarázó felírás alatt: / Frakno / me / Regis Mathiae I. pacificatio / Friderico III. imperatori dedit. / Amor magni Caesaris Ferdinandi II. / Regno restituit / gratia ejusdem / Comiti Nicolao Esterházy / Palatino ac aurei velleris equiti / contulit / Qui me patriae ac gentibus suis tutiorique eorum vetustate labantem solo aequans a funda / mentis extruxit se vero aeternitati paravit.

²⁾ Az arkangyal mellén domborodó szívalakon a következő felírás olvasható: »Deo Trino et Uni Virgini Dei-parae sine labe originali conceptae ac omnibus coelitibus hanc arcem Frakno noviter extructam Divo

halála után fia, a szintén nádor herczeg Esterházy Pál szintén nagy buzgalommal restaurálgatta Fraknó várát, a mely fontos positio volt már fekvésénél fogva is, az osztrák határon, Sopron és Bécsújhely között, mindkettőtől mintegy két-két mérföldnyire feküdvén. A vár udvarán Esterházy Pál kőből faragott s feketére festett lovag szobra látható.¹⁾

Az Esterházyak birtokába jutásával kezdődik Fraknó fénykora. Napja — bár a harczias idők elmúltával a várak régi szerepe megszűnt — Fraknónak mai napig sem áldozott még le. Ha régi hadi jelentőségét az idők és viszonyok változtával el is veszítette e hatalmas határvár, alkotott magának új jelentőséget, midőn ama szép és gazdag muzeumok tárházává alakult át. A fegyver régi szerepét napjainkban jórészt a tollnak engedte át: Fraknó vára is a hadászat szolgálatából a tudomány szolgálatába lépett. Tempora mutantur et nos mutamur in illis. Talán megéri az emberiség, hogy a kaszárnnyákból is iskolák lesznek.

*

Hogy Fraknó vára szép műkincseiben gyönyörködhettünk; hálás köszönettel herczeg tulajdonosán kívül, jogügyi tanácsosának Mayer Gyula úrnak és a kis-martoni főlevéltárnok és fraknai kincstárőr Mándl János úrnak tartozunk.

SZÁDECZKY LAJOS.

A ligvándi bizottság jelentése.

A gr. Niczky családnak Ligvándon az urasági kastélyban őrzött levéltára megvizsgálására alólírott elnöksége alatt Paúr

Michaeli Archangelo dicavit, et C. S. Princeps Nicolaus Estoras, regni Hungariae palatinus, ejus iconem sacram turri opposuit Ao 1625: expost vero cum Ao 1683 arcem Frakno Deus contra hostes servaverit, in perpetuae gratitudinis . . . ex voto eandem Divi Patroni sui imaginem cum globo denuo inaurari curavit cels. Sac. Rom. Imp. Princeps Paulus Estoras regni Hungariae palatinus Nicolai palatini filius Ao. 1700. «Köszönet e felírat utólagos beküldéseért Szontágh Húgó nagy-martoni k. aljárásbíró tagtársunknak.

¹⁾ A lovagszobor felírása a ló mellén levő paizsalakú táblán a következő: Paulus dei gratia sac. Rom. Imp. Princeps de Galanta perp. Com. in Frakno R. H palatinus, judex Cum. aur. vel. eques Com. Sopr. Pest Pilis Solt sup. Com. S. C. R. M. int. cons. com. part. r. Hun. Transdan. et conf. Antemont. sup. gen. et per r. Hun. locumtenens. A. MDCLXXXVII.

Iván és Zsilinszky Mihály tagtársakból álló bizottság kiküldetvén, munkálkodásuk napjául aug. 25-ik napja tűzetett ki. Zsilinszky Mihály előadó tagtársunk a zárulás előtt eltávozni kénytelenítettvén, e levéltárról a következőt jelenthetem:

Megérkezésünkkor mindjárt láttuk, hogy e gazdag levéltárnak átvizsgálására azon két nap, melylyel a zárulás előtt rendelkezhattünk, nem elégséges; a dunántúli történetkedvelők 1867-ben még boldogult Niczky Lajos grófné életében egyik összejövetelüket itt tartották, az oly korán elhunyt Ráth Károly volt tagtársunkkal, azon alkalommal közel 50 drb oklevelet leírtunk e levéltárban, s azok nagyobb része a Hazai-Okmánytár IV. és V. köteteiben közöltettek is és pedig 15 drb. az Árpád-korszakból.

Ezen alkalommal a levéltár a mint tapasztaltuk új rendezés alá került, új helyiségben helyeztetett el, külön fasciculusokban köttettek össze az oklevelek, a gyám b. Augustinecz Antal intézkedése alatt a levéltár is méltó gondviselőt talált.

A Niczky család, mint tudjuk, a Ják nemzetségből származott; a Jákok bejövetelükkor Vasmegye északi részén telepedtek le; egyik elődjük, Márton, 1215-ben alapította a mai Jáki monostort. Kelet felé a mai Egerszegtől Sitkéig és innét felfelé a mai Niczk faluig elnyúló földterület a Ják nemzetség letelepedési helyül szolgált, a levéltárban legrégibb okleveles emlék 1221-ből való, a melyben olvassuk, hogy »Topoz, Gaku, Ebad, Chuna, Gregor, Artenha és Pousa de villa Gaku« II. Endre királytól Uraj földtért nyerik adományul; Vasmegyében a mai Uraj-Ujfalu ez utóbbi birtoktól nyerte nevét.

A főntnevezett nemzetségbeliectől és pedig Ebedtől származtak a Niczkyek, a többiektől pedig a Szelestey, Kemény-Egerszegi Kemény és a már kihalt Sitkey családbeliek.

Ezen 1221-ki oklevelen kívül lemásoltam az eddig le nem írottak közül nyolcz Árpád-korit, melyek sok érdekes adatot szolgáltatnak a Ják nemzetség akkori birtokviszonyaira.

Paúr Iván és Zsilinszky Mihály tagtársaink e közben a bekötött codexeket s az azokban foglalt Miscellaniakat kutatták és vizsgálták át, ezekben foglaltatnak több a törökökkel kötött békekötések és némely instructiók, levelezések, resolutiók az 1666-ik évi márcz. 8-tól egész 1672. aug. 8-áig tartó időközből; ezek között érdekesek a titkos útasítások a Nádasdy-Weselényi-korból.

Ott találtak egy »geheime Instructiót« von einen neyen augehenten Hofkammer Rath«, a ki 34 évi tapasztalatok után ír, hogy mit és hogyan kell tudnia és tennie egy udv. kamarai taná-

csosnak; van szó az akkori országgyűlésekről és egyéb közügyi és védelmi dolgokról Mária-Terézia korából.

Több levelek másolata »litterae scriptae a comite Esterházy ex castello Lakonpak 26. Jul. 1628.«

Végre egy érdekes levelét is megtalálták Pázmány cardinálisnak 1630. oct. 5-ről II. Ferdinánd királyhoz az akkori állapotokról egyik codexben lemásolva, hogy Rákóczy György az erdélyi fejedelemséget elfogadta, a hajdúk a királynak is hűségi esküt tartozzanak letenni, sat. sat.

Ezek voltak egy napi kutatásaink eredményei, az idő rövidsége miatt többre ki nem terjeszkedhettünk, fogadtatásunkban ama lekötelező szívesség, melylyel a tisztelt grófi család úri házában találkoztunk s melyért köszönetünket ezúttal is kifejezni el nem mulaszthatjuk, biztos zálogául szolgál annak, hogy a család levéltára az abban kutatni szándékozó történetbúvároknak jövőre is nyitva álland.

SZOPORI N. IMRE.

*

A *Niczky grófok ligvándi levéltárában* különösen a Mária-Terézia idejébeli iskolaügyet tartván szem előtt, úgymint tárgyát egy nálam toll alatt lévő önálló értekezésnek: jelenleg csak a Rákóczy szabadságharczra vonatkozó adatok közlésére szorítkozom; szolgáltatva pedig ezeket egy ily című négy-rétű latin codex: *Extractus memorabilium ex protocollo regnorum Croatiae Slavoniae ab anno 1565.* a mult század végeig:

1706. Elesett a felkelők elleni harcban Orsich Antal.

1708. Ő felsége legkegyelmesebb követelésére (postulatum) a karok és rendek kirendelnek Magyarországra a felkelők ellen szolgálendő katonaságot: a kosztániczi végekből 400, a Zrini és glianaiból 300, Lethanosichiból 20 haramiat és Szvedicskóból is 30, a püspöki bandériumból 40, a topuszkai apátságból 40, az Erdődy-féléből 50, a Draskovich-féléből 50, a ludbergi káptalanból 20, a Rasziniából 30, a kulpántúli kamaráiból 40, és pedig egy három negyedévi tartamra és pedig Egerszegig és Keszthelyig terjedő táborozásra és nem tovább, miután ők szabadságaik és kiváltságaik értelmében az országon kívül nem tartoznak katonáskodni.

1709. A kk. és rr. a felkelők ellen a szigetbe 500 gyalogot küldenek, még pedig úgy, hogy a stiriaiak tartozzanak azokat élelmezni.

1709. A kk. és rr. az udvarnál bevádoltatván különféle férkezetlenlések felől és arról is, hogy közülök néhányan levelezésben állának a szövetkezett magyarokkal, és így a Légrád melletti csatavesztés okozói lettek volna, melyek iránt kir. biztosul gróf Keglevich Péter lett

kiküldve, és a kk. és rr. a hamis áruló ellen fentartják jogukat a törvény előtt eljárhatni.

1709. A főhaditanács fölszólítására a kk. és rr. a Heister fővezér alatt a dunáninneni részekben az elidegenített magyarok elleni hadjáratához (contra abalienatos hungaros) a véghelyekből adtak a glinei alparancsnok Kamenyán Ferencz és a jeszonovi alparancsnok Jelachich Miklós vezénylete alá 300 lovast.

1709. Ő felsége fölszólítja az országot, hogy a lovasság- és gyalogságból Kanizsa környékére 2000 katonát állítson ki, minek teljesítésében 1500 embert szavaztak meg a rendek. Mivel pedig a bánhoz követül menesztett Ratkay Ádám szebeniczei püspök által a rendek arról értesültek, hogy a granicsárok nagy száma Törökországba vándorolt, és félő volna, hogy mások is ezek példája által elcsábítva hasonló tegyenek, főképp ha kényszerítettnek táborba menni: azért az említett katonaság 600 főre leszállítatván, ez lovasságban rendeltetett fölláttatni; továbbá mivel a gyalogság a távol eső vidékekre való előnyomulása nagyon nehézkesnek és időrablónak mutatkozik, erre való tekintettel a banderiumokból szedendő még hátra lévő gyalogság is lovasságúfoggal megadatni, számszerint 300 fő.

1709. Ormozdí báró Pető megkereső levele olvastatik, hogy azon szakályos puskák (scelopus barbatus), melyekkel az ottani országos erőd (?) a felkelők ellen védelmezett, vissza szállíttassanak.

1709. A kk. és rr. megkapták a Rákóczi Ferencz és Bercsényi Miklós s a fölkelésben pártjokon állók ellen kieredett proscptionalisokat, melyek a városokban és a határörvidéken dobszó mellett lettek kihirdetve.

1710. Heister Sibert császári fővezér bizonyítványa azon kitűnő szolgálatokról, melyeket Magyarországon a horvát katonaság és annak parancsnoka Gotthall Péter tett, kinek ugyanis átadatott a bán által gróf Draskovich János mellözésével a parancsnokság.

1711. A püspök és Domjánich alezredes közt némely nehézségek támadván elhatározottak, miszerint bizonyítvány adassék ki, hogy a püspök által még szóval sem lett Matachich Ferencznek a fölkelők ellen 1709. Magyarországon viselt derekas dolgaiért 100 forintnyi jutalomdíj ígérve.

1712. A kk. és rr. elfogadják a nőág öröklési jogát is; hogy az, a ki Ausztria, Steier, Karantánban sat. országol, ezen királyságokat is nyerje el, mely jóakarattal elfogadott elhatározásnak (sponte suscepta resolutione) ő Felségénél leendő előterjesztésére küldöttseggel neveztetik.

1712. Az udvarhoz követekül küldetnek gróf Draskovich János, püspök, gróf Delissimunovich Kristóf és Plenich György, ezeknek meghagyatott: 1-ör jelentsék ki a nőiág örökösödésének elfogadását, 2 or eszközöljék ki a határörvidékek szükségéhez való segélyt, 3-or kérjék ki, hogy akármi magyarországi terhek részvételétől örök időkre (in per-

petuum) fölmentessenek, kivétessenek a horvátok. 4. A varasdi generalatus bekehelezését, az az a Leopold-féle diploma foganatosítását sürgessék. 5. Minden kiváltságok újból leendő diplomatiái megerősítését eszközöljék.

PÁUR IVÁN.

A könyvtári bizottság jelentése.

A könyvtári bizottság, mely Szabó Károly elnöklete alatt, Barna Ferdinánd, Findura Imre, Koncz József, id. Szinyey József társulati tagokból és Csontos János előadóból állott, aug. 23-án kezdte meg és 26-án fejezte be működését.

Megvizsgálta Sopronban az ág. ev. lyceum, a benczések és domonkosrendiek, Kis-Martonban pedig a ferenczrendi és a herczeg Esterházy-féle könyvtárakat, melyekről vázlatos jelentését a következőkben foglalja össze.

Az ág. ev. lyceumi könyvtár a kiválóbb hazai könyvtárakhoz tartozik. Könyveinek száma meghaladja a 21 ezer kötetet, melyek a lyceum épületében 6 túltömött szobában vannak elhelyezve, rendszeresen, a tudomány igényeinek megfelelőleg kezeltetnek s egy könyvtárnok felügyelete alatt állanak. Ez rendesen a lyceum tanári karából választatik, s tiszteletdíj fejében a lyceumban szabad lakással bír. A könyvtárnak van írott catalogusa, mely a tudomány igényeinek egyelőre megfelel, s a kutatót a könyvtár anyagáról tájékoztatni képes. Ennek gyarapítására különböző alapokból évenként körülbelül 250 forint fordítatik. A bevásárlásokat a tanári kar határozata alapján a könyvtárnok eszközli, ki a lyceum előjáróságának a könyvtár állapotáról évenként jelentést tesz.

A könyvtár általános természetű, kiterjed a tudomány minden ágára, különösen gazdag azonban protestáns egyháztörténeti és theologiai munkákban, melyekből igen nevezetes XVI—XVII. századbéli kiadásokat s általában jelentékeny gyűjteményt bír.

A könyvtár ez i-lő szerinti őre: Müllner Mátyás igazgató tanár, ki e tiszte 30 év óta viseli, s ügybuzgalmával, szakismertével és szolgálatkészségével a bizottság működését nagy mértékben előmozdította. Az ő ismertetése, mely a lyceum könyvtáráról a »Magyar Könyvszemle« 1880-iki folyamában látott napvilágot szolgált a bizottság kutatásainak alapúl, s lehetővé tette azt, hogy a gyűjtemény nevezetesebb ritkaságait egy nap alatt átvizsgálhattuk.

Megjegyezzük, hogy a bizottságot kutatásaiban főleg hazai szempontok vezérelték. Ugy ezen mint a többi átvizsgált könyv-

tárakban első sorban *régi magyar és régi magyarországi nyomtatványokat kerestünk*, melyek 1711 előtt láttak napvilágot s a régi magyar bibliographiához nyujtanak adalékokat. Az általános tudományos, bibliographiai vagy könyvtártani szempontok csak második sorban képezték a bizottság célját.

A könyvtár *régi magyar nyomtatványai* Szabó Károly »Régi Magyar Könyvtára«-ból ismereteseek. Ezeknek felsorolásával ismétlésekbe bocsátkozni nem kívánunk. Kiemeljük azonban, hogy ezek közt van *négy oly unicum*, melyek csak a lyceumi könyvtárban maradtak fenn. Ezek az 1882-iki budapesti országos könyvkiállításon be voltak mutatva.

Régi magyarországi, nem magyar nyelvű nyomtatvány egyetlen egy sincs a könyvtárban, melyet Szabó Károly sajtókészen levő bibliographiájában más gyűjteményekből már le nem írt volna. Ezeket a példányszám kitüntetése céljából jegyzékbe vettük.

Érdekesnek tartjuk azonban kiemelni a következő XVI. századbeli hazai vonatkozású ritka munkákat. Ezek :

Missale secundum chorum ecclesiae Strigoniensis. Venetia 1512, folio. Szép és ép példány, a Canon előtt képpel.

Philippi Beroaldi in Asinum Aureum L. Apuleji ex architypo redimpressa Commentaria, Paris 1512. fol. Várad Páter kalocsai érseknek ajánlva.

Pelbarti de Themesvar Pomerium Sermonum, 1516.

Szegedi Stephani: Assertio vera de Trinitate Genevae 1576. 8-r.

A könyvtárnak nagyobb részét azonban a nem hazai vonatkozású könyvek képezik. Ezek nagyobbára régi és ritka kiadások a tudományok minden ágából, kiváló nyomdászok műhelyeiből összegyűjtve. Van köztük 40 kötet 1500 előtti latin és német incunabulum és a nagyszámú XVI. századbeli ritka kiadás Aldus velenczei, Stephanus párisi, Frobenius, Amerbach és Oporinus bászeli és más előkelő nyomdászok műhelyeiből.

A legrégebbi incunabulum a könyvtárban :

Aurea Biblia Ulm 1476 Joh. Zeiner fol.

A történeti becsű ősnymtatványokból figyelmet érdemelnek a következők :

Historia lombardica cum legendis in fine coinpressis. Nürnberg 1478. in fol.

Hartmanni Schedel: Cosmographia juxta aetates mundi cum iconibus. Nürnberg 1493 Ant. Koberger in fol.

Der Sachsenspiegel mit sampt den Cautelen und Additionibus Bockstorffs Augsburg 1501, Schönsperger in fol. metszetekkel.

Mint xylographiai munka kiemelendő :

Der teutsche Belial Augsburg 1597 Schönsperger in 8°. Színezett fametszetekkel.

A könyvtár átalában véve XV—XVI. századbéli illusztrált kiadásokban gazdag.

Erdekes a könyvtár úgynevezett »Zeytung« röpv és dissertatio gyűjteménye a XVI—XVII. századból, mely a reformatio s a magyarországi tanulóok külföldi iskolázásának történetéhez hecses adaléket szolgáltat. Nyomdai kiállításuknál fogva különösen érdekesek a reformatio zsenge korából származó röpívek és röpíratok, melyek a nyomdászat történetében mint új irány képviselői lépnek fel.

Kézirat összesen három van a könyvtárban, melyekből azonban csak az egyik hazai vonatkozású.

Czime: *Statuta Civitatis terrae fluminis Sti Viti emologiata et confirmata per serenissimum Dominum Ferdinandum Romanorum Regem etc. A. 1528.* — 4-r. 161 levél.

A másik két kézirat külföldi vonatkozása. Az egyik: *Latin Biblia*, mely ívrétben 481 hártya levélből áll. Íratott 1394-ben, a mint ezt a következő colophon tanúsítja:

»Anno incarnationis domini millesimo trecentesimo nonagesimo quarto Comparata est hec byblya per pauperem virum dictum Benessium, tunc percunctantem in Verona presbyterum finita autem et completa per manus Mathye Parwyny die septima mensis Februarii in die Apollonie hoc est in vigila S. scholastice. *Finis advenit et nullum grossum pecunie invenit.*«

A másik kézirat német nyelvű. ívrétben papíron van kiállítva s igen szép initialék és lombozatos lapszéli festés díszítik. Czíme: *Biblia Compendiata*. Íratott 1445-ben. Colophonja: »*Das Puech ist volbracht mit der hilf Gotts des almechtigen vnd mit der hilf der himmelkunigin Marie etc. am montag nach Assumptionis Marie Anno etc. Quadragesimo quinto per Johannem Lessewicz de Legenicz in Rannigdorff hora vesperearum.*«

Végül ezen könyvtárról örvendetesen jelenthetjük, hogy a mostani buzgó könyvtárnok a gyűjtemény jegyzékének szerkesztésével foglalkozik s ezt, hogy a könyvtár kincseit a közönségnek jobban hozzáférhetővé tegye, közrebocsátani szándékozik. A bizottság a könyvtárnok urat ezen törekvéseért melegen üdvözlí s legjobb sikert kíván működéséhez. Munkája, ha megjelenésének semmi sem fog állni útjában, a hazai bibliographiai irodalmat jelentékenyen fogja gyarapítani.

A *benczések könyvtára*, ha a theologiai szakmunkákat kivesszük, legnagyobb részében modern tudományos könyvtár a tudományos irodalom minden ágából összegyűjtve. Ez tulajdonképen a tanári kar kézikönyvtára, mely mintegy 4000 kötetből áll s külön helyiséggel és körülbelül 400 frt évi dotatioval bír. Van rendes könyvtárnoka és lajstroma. Régi magyar és magyarországi nyomtatvány aránylag kevés van a könyvtárban.

A *domonkosrendiek könyvtára* alig haladja meg a 2000 kötetet, melyek kizárólag theologiai munkák. Magyar, vagy magyarországi nyomtatvány aránylag igen kevés van a könyvtárban, mely különben külön helyiséggel és könyvtárnokkal bír. Lajstroma most készül.

A *kis-martoni herczeg Esterházy-könyvtár* sokkal inkább ismeretesebb a hazai közönség előtt, hogy sem arról tüzetesebb jelentést adnunk kellene. Ez a legnevezetesebb szalonkönyvtár az országban, gazdag irodalmi és bibliographiai ritkaságokban, illusztrált kiadásokban, drága metszetekben és nagyértékű monumentális munkákban. Állománya közel 45 ezer kötet. Most rendezés alatt van. Dr. Merényi Lajos a derék allevéltárnok rendezi, ki a munka befejeztével a nagybecsű könyvtárról külön monographiát készül írni, melyhez a hazai bibliographia szép reményeket fűz.

Legtöbb várakozással volt a bizottság a *kismartoni ferenczrendi könyvtár* iránt, melyről tudomása volt, hogy ezt az Esterházy herczegi család a XVII. században saját régi könyvtárából alapította s hol a mult század óta eltűnt *Kézai krónika* eredeti hártya példányát meglelni remélte.

E kéziratot a mult században itt használta utóljára Kósa Jenő ferenczrendi szerzetes, azóta eltűnt s tudósaink ekkorig hiába keresték. Hogy azonban a kézirat herczeg Esterházy könyvtárából került ide, tanúskodik erről azon körülmény, hogy Hevenessy, Kollár és Teleky a *Krónika* másolatát még az Esterházy-könyvtár eredeti példányáról vették, Koller azonban a példányt a könyvtárban már megtalálni nem tudta, mert ekkor már Kósa Jenő használta. A bizottság feladata volt tehát kideríteni, hogy az eltűnt kézirat a kis-martoni ferenczrendi könyvtárban lappang-e? mint eddig sokan hitték, vagy pedig Pozsonyban a ferenczrendiek könyvtárában kell azt keresnünk, mint Horvát István állítja? avagy pedig egyáltalában eltűntnek kell-e azt tekintenünk? A bizottság komolyan fogott a krónika kereséséhez, átkutatta a könyvtár összes kézirateit és nyomtatványait, de kutatásai eredményre nem vezettek, a keresett kéziratot felkutatni nem volt szerencsés.

Mi történt vele? Eziránt semmiféle megbízható adatot nyernünk nem sikerült. s így a kis-martoni *Kézai Krónika* felkutatása még továbbra is a hazai történetbuvárok élénk vágyát fogja képezni.

De ha a keresett krónikát meg nem találhattuk, találtunk más dolgokat, melyek előttünk ekkorig ismeretlenek voltak, s melyeknek felkutatása által a hazairégi bibliographia jelentékeny gyarapodást nyer. E gyarapodást alább részletesen soroljuk fel.

A könyvtár mintegy 5000 kötetből áll, melyeknek négyötöd része szemenszedett válogatott darab, ritka és kitűnő kiadás a tudományok minden ágából, ügyes kézzel összegyűjtve. Ez az Esterházy család régi könyvtára, mely különösen régi protestans irodalmi termékekben fölötte gazdag. Ezek közt a régi magyar és magyarországi irodalom igen jelentékenyen van képviselve. Ezen kívül 1500-ig körülbelül 30 ősnymtatvány van a könyvtárban s a XVI. századbéli kiválóbb európai nyomdászok műhelyeiből szebbnél szebb kiadások. Aldus és Frobenius, Ammerbach és Oporin, Kerver és Stephanus, Koberger és Schönsperger, Fraddin és Marechal, Zeiner és Zell, és más elsőrendű nyomdászok mind képviselve vannak itt termékeikkel. S a mit különösen ki kell emelnünk, a XVI. századbéli német »Zeitung« és röpv irodalom a protestantismus első tizedeiből oly gazdaságot mutat fel, a minővel csak nagyobb könyvtárakban szoktunk találkozni. A könyvtárnak van külön helyisége és könyvtárnoka s legközelebb kerül rendezés alá.

Ritkaságaiból kiemeljük a következőket:

Van a könyvtárban körülbelül 60 régi 1711 előtti magyar nyomtatvány, melyeket Szabó Károly nagyérdemű tudósunk egyenkint jegyzékbe vett s a »Régi Magyar könyvtár« második kiadásához fel fog használni. Ezek közt van több oly munka, melyekből ekkorig csak egyetlen példányt ismertünk.

Az 1711 előtti magyarországi nem magyar nyomtatványok közt találtunk 5 oly XVI—XVIII. századi munkát, melyekből ekkorig egyetlen egy példányt sem ismertünk. Ezek unicumok s irodalmunkra nézve nyereség. Felkutatásukat a bizottság credményei közé sorozza. Rövid címök itt következnek:

Brassó, 1549—1450. *ΚΑΤΗΧΗΣΙΣ ΟΥΑΛΕΝΤΙΝΟΤΩ Ουαλντινῶ κορωνενος.*

1. Walentini Wagner Coronensis Compendium Grammatices Graecae libri tres. M. D. XLIX.

2. Pozsony, 1638. *Mariale Manuale.*

3. N-Szombat, 1654. *Annus Angelicus.*

4. Nagy-Szombat, 1678. *Schretter (Carolus) Fasciculus Aculeorum Epigrammaticorum.*

5. N-Szombat, 1703. *Alvari (Emmanuelis.) Principia.*

A magyarországi régi nyomtatványokon kívül említést érdemelnék még a következő magyarországi vonatkozású külföldi nyomtatványok:

Missale secundum chororum Almae Ecclesiae Strigoniensis. M. CCCC. die VI. May.

Missale Strigoniense Velence 1511.

Pelbarti De Themesvar: Pomerium Hagenuu 1515.

Legenda Sanctorum Lugduni 1512.

Ordo et Ritus Sanctae Metropolitanae Ecclesie Strigoniens. Anno M. D. LX. Oláh-féle szerkönyv. Szép préselt bőrkötés.

Igen gazdag a könyvtár régi Zeytung-gyűjteménye, mely a XVI—XVII. század nevezetesebb eseményeiről sok közvetlenséggel írt tudósításokat tartalmaz. Ezekből ritkaságoknál fogva érdekesnek tartjuk a magyarországi vonatkozású újságlapokat kiemelni, melyek időrendben cím szerint így következnek:

Des papstlichen rheidners potschaft Francisci cheregati erweltn Bischofs zue Aprutin, Fürsten vñ Teram, zu Nüremberg in der theutschen fürsten rhat Am xix tag des wintermonnets beschehen, Anno M. D. XXII. Hely nélkül. A cím diszkeretbe foglalva. Az ajánlás így szól:

Franciscus cheregatus erwelter bischoff zue Aprutin ein fürst von Teram und papstlicher rhedner dem erleuchten herrn Ludwigen, König zu hungern vnd Beham etc. 4-r. 34 levél.

Etliche Sermonn von dem hochwerdigen Sacrament, wares leib vn pluett Christi geprediget zue Prag in Behem auff sandt Wentzelsberg, durch Doctor Johann Fabri auff die Osterliche zeyt

Anno 1528.

Gedruckt zu Wienn in Ostreich durch Johans Singryener den ersten tag Julii

Anno dni 1528.

4-r 51 levél.

Ekkorig egészen ismeretlen bécsi nyomtatvány.

Artickel des Vertragfrids vnd Anstand zwischen Röm. königlicher May. zu Vngern vnd Behem etc. vnd dem Janusch Weyda zu Pluntenburg auff dem koeniglichen Schloß am 21 Januarij 1531, Hely nélkül 4-r. 2 levél.

Warhafftige Anzeygung wie es im Lager vor Ofen ergangen ist. 1541, Hely nélkül, 4-r. 6 levél. Nagy fametszet a czímlapon.

Grundliche und warhafftige Anzaygung, wie das küniglich Schloß Gran inn Hungern von den Turchen beleget, beschossen und eingenommen ist. 1543. Hely nélkül, 4-r. 4 levél. Fametszet a czímlapon a város ostromát feltüntetve.

Der Durchleüchtigsten Hochgebornen, Fürstin vund Frauen, Frawen Maria zu Hungern vund Behem, Königin et Wittib, der Röm. Kay. May. Stathalterin vnd Regentin der Nidern Erblande, gründtlicher bericht, so der Röm. Kön. May. Auch den Kay. Commissarien, Churfürsten, Fürsten vund gemeinen Ständen des heilygen Römischen Reychs Belangend den Uberzug vund einfal durch Martin von Roszheyen, vnd andere des Hertzogen von Cleue, Diener, Amptleüt, und vnterthanen, mit desselben Hertzogen vorwissen, fürsich vnd hilff verschinen Sommer des 1542. Jars, in der Röm. Kay. May. Fürstenthumb Brabant, und andern Erblanden geübt, sampt rechtmessigen vrsachen, der getrunge-nen noth vnn gegenwehr, hochgedachter Köniklicher Wirde wider den-

selben Hertzogen, durch ihr Königliche Wirde gesandte. Am letzten tag Januarii, in yetz lauffenden drey vnd viertzigsten Jar Auff dem Reychsztag zu Nürnberg fuergetragen worden M. D. XXXXIII. 4-r. 24. levél.

A hungaricákon kívül talált még a bizottság itten Oláh Miklós esztergomi érsek könyvtárából 13 kötet nyomtatványt, melyeknek mindegyike Oláh sajátkezű névalírását viseli. Ezek az érsek egykori tekintélyes könyvtárának maradványai, melyek így szétszórva is a könyvtár egykori nagyságát s birtokosának tudománszeretét hirdetik. Oláh Miklós végrendelkezése, melyet könyvtárának leendő felosztásáról tett, nem ment teljesezésbe. Könyvtára, mint annyi más gyűjtemény a hazában, a XVI--XVII. század mozgalmas napjaiban elkallódott s ma az ország minden nevezetesebb könyvtárában találunk belőle példányokat. A kismartoni könyvtár ezekből 13 kötetet őrzött meg, melyeknek jegyzékét, mint adalékot az Oláh könyvtár restructiojához, a »M. Könyvszemle« fogja közölni. Megjegyezzük, hogy a könyveknek legnagyobb része nyolczadrétű s a legkitűnőbb XVI. századbeli kiadásokból való. Különös fontosságot kölcsönöz nekik azon körülmény, hogy Oláh valamennyit sajátkezű latin és görög jegyzeteivel látta el, ráírta mindenikre nevét s megjegyezte, hol és mily körülmények közt fejezte be egyiknek vagy másiknak az olvasását. Tartalmukból következtethetünk Oláh tudományos műveltségére s azon irányra, melyet olvasmányainak megválasztásában követett.

Az általános tudományos vagy bibliographiai becsű ritkaságok részletes felsorolásától kitűzött feladatunknál fogva tartózkodunk. Megjegyezzük azonban, hogy a könyvtár XV—XVI. századbeli princeps kiadásainak száma oly jelentékeny, hogy ezeknek ismertetése általános bibliographiai szempontból megérdemelné a fáradságot. Kiemeljük ezekből a könyvtár legrégibb ősnymatványát, mely igen szép és jól conservált példány.

Czíme: *Marci Terentii Varronis qui rem rusticam excolivit libri tres, impressit Nicolaus Jenson Gallicus genere Venetüs MCCCCLXXII. folio.*

Van a könyvtárban még 4 középkori kézirat, de ezek nem hazai vonatkozásúak.

Végül örömmel jelenthetjük, hogy a bizottság szerencsés volt a könyvtárban egy XVI. századbeli *Grolier-kötést* felfedezni, mely ritkaságnál fogva mint ilyen az egyedüli ismert *Grolier-kötés* az országban. Ismeretes, hogy Grolier a XVI. században a könyvkötészetben új irányt inaugurált, mely egész Európában terjedt el s műízlésénél fogva sokáig külön iskolát képezett. A Grolier gyűjteményéből származó eredeti kötések, melyeken rajta van az ismeretes felírás: »*Grolier et Amicorum*« a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak, melyeknek egy-egy példányáért mesés

összegeket fizetnek az amatőrök. Az általunk talált Grolier-kötés nem ezen kategoriából való, mert nem volt Grolier-példánya s nincs rajta a most említett felírás. De Grolier izlésében készült, mely izlés a XVI. században Franciaországból elterjedt Angol-, Német- és Olaszországba s mindenhol mint Grolier-kötés ismeretes. (Relieur genre Grolier.) A »Le Bibliophile Français« című munkában találunk vagy tizenkét ily kötést, melyek mind Grolier-izlésben készültek. A mi kötésünk hasonló ahhoz, mely az említett munka II. kötetében (Páris 1869.) a 236. lapon látható.

Szükségesnek tartjuk még megemlíteni, hogy »*Bruschius Gáspár: Magni operis de omnibus Germaniae episcopatibus epitomes. Nürnberg 1549 8°*« című munka az, mely Grolier izlésében van kötve, a mit megmagyaráz azon körülmény, hogy ez azon *dedicationalis példány*, melyet a szerző Ferdinánd császárnak ajánlott. A címlapon ugyanis ez a feljegyzés olvasható: *Serenissimo potentissimoque Regi DIVO Ferdinando Rom. Hung. ac Bohem. Regi et Austrie Archiduci Domino suo clementissimo. dat auctor.*

Ezen Grolier-kötéssel búcsút veszünk a gazdag könyvtártól, mely kutatásainknak legtöbb és legbecsesebb anyagot szolgáltatott s azon óhajással fejezzük be jelentésünket, vajha akadna szakírfiú, ki ezen könyvtárnak nálunknál több időt szentelhetne s ritkaságait behatóbb tanulmányra méltatná.

Záradékkül megtekintettük még a Sopron sz. kir. város levéltárában és Muzeumában elhelyezett kisdud könyvgyűjteményt, melyben több hazai vonatkozása becses könyvet és régi hazai kötést találunk.

Kiemeljük ezekből a következőket

Magyarországi Missale 1480-ból. Missale Ultramontanorum Veronae 1480. fol. Egyike a legszebben festett és legjobban conservált példányoknak. A Canon előtt képpel

Magyarországi és nürnbergi naptárgygyűjtemény 1620—1690. érdekes történeti bejegyzésekkel.

Figyelmet érdemel még három soproni kötés a XVII. századból, melyek a soproni könyvkötő-ipar virágzásáról tanúskodnak.

Az egyik: *Ierétü könyvtábla, bőrkötés aranyos préselt díszítésekkel és a következő felírással: Zacharias Michel Buchbinder in Oedenburg 1675.*

A másik: „*Album Congregationis Corporis Christi Sopronii 1698.*“ című kéziratnak díszkötése szép ötvösművű ezüst és aranyos pántokkal, kapcsokkal és táblácskákkal.

A harmadik: *Egy kézirat XVII. századbéli kötése, ezüst cisellírozott munka, mely a táblákon a feszületet Máriával és Jánossal ábrázolja. Könyvkötője, ötvöse ismeretlen.*

Még egy bécsi 1636-ik évi latin *egy-leveles* nyomtatványról akarunk megemlékezni, mely a városi levéltárban őriztetik s a soproni gimnázium *1636-ik évi leczkerendjét* tartalmazza. Ez egyike azon kevés hazai leczkerendnek, mely a XVII. századból reánk maradt s a hazai ez időbeli iskolázás történetéhez becses adalékot szolgáltat. Alakja legnagyobb ívrét, szövegét díszkeret foglalja be s egész kiállításából következtethető, hogy fali tanrend volt, mely, mint hirdetés, az iskolában ki volt függesztve. Tartalmáról megtudjuk, hogy Draskovich György győri püspök által alapított s a jezsuiták vezetése alatt volt soproni gymnasium első három osztályában mit tanítottak. Megtudjuk belőle, hogy a görög nyelv tanítását már a második osztályban kezdték, hol egyszersmind Petrus Canisius katechismusát görögül és latinul tanították. A nyomtatvány egyes helyeken csonka, elejéről és végéről egy sor ki van tépve, s nyomtatási helyéből is csak az első három betű: *Vie* . . maradt meg. Teljes szövege a következő :

»*Soli Deo gloria. Quod Felix Faustum Fortunatumque sit, Incluto Regno Vngariae almae Ecclesiae Jauriensi regiae Soproniensi in qua M.DCXXXVI initio novem Felix coll , Gymnasio societatis Jesu dabitur initium. Fundatore Illustrissimo ac Reverendissimo DD. Georgio Drascovich Episcopo et Comite Jauriensi Lectiones praeleguntur. In Secunda Classe-Grammatices: Emmanuelis Alvari Lib. 2. M. T. Ciceronis Epist. fam. lib. P. Ovidii Liber 3. tristium 15. Ex Graecis: Jacobi Gretseri Rudimenta linguae graecae. Petri Canisii Catechismus Graeco-latinus. In tertia Classe Grammatices. Emmanuelis Alvari Lib. 1. M. Ciceronis Epistolae selectae. Introductio Syntaxeos. Petri Canisii Catechismus. Ex Graecis Inflexiones nominum simplicium et verborum baritonorum ex Rudimentis Jacobi Gretseri. In inferiori Classe. Diligens in legendo et scribendo puerorum exercitatio Nominum et verborum inflexiones, Disticha Catonis. Petri Canisii Catechismus. Vie niensi Anno M.DCXXXVI.*«
Legnagyobb ívrét 1 levél.

Bezárjuk jelentésünket Comeniusnak egy 1661-ik évi ekkorig ismeretlen sárospataki kiadásának ismertetésével, melyből Szabó Károly Sopronban Frank Ferencz úr gyűjteményében egy teljes példányt talált. Címe:

S.-Patak. 1661. *Comenius (Johannes). Eruditionis Scholasticae Pars Prima. Vestibulum, Rerum et Lingvarum Fundamenta exhibens. In usum Scholae Patakinæ editum: Editio Tertia, Novâ ac meliori forma donata, caeterisque omnibus longè correctius emissa. Patakin, Apud Johannem Rosnyai, 1661. 8-r. A—M.₄ = 11¹/₂ ív 92 sztlan lev.*

Ezekben foglalja össze a bizottság négy napi kutatásainak eredményét. Ez: *öt ismeretlen magyarországi 1711. előtti nyom-*

tatvány, több hazai vonatkozású régi és ritka munka, Oláh Miklós könyvtárának maradványai és egy Grolier-kötés, melyeknek felkutatása által a hazai bibliographia számbavehető gyarapodást nyert. Hogy ez eredmény nem meríti ki az általunk megvizsgált könyvtárak hungaricáit, ezt a rendelkezésünkre állt idő rövidsége indokolja. De ez nem is volt célunk. Az általunk megkezdett irányban folytatni fogják a könyvtári búvárlatokat mások, kiket hívatásuk vagy ügyszeretetök e térre vezet, s hisszük, hogy kutatásaik a mi munkánkat tökéletesíteni s a hazai bibliographiát jelentékenyen gyarapítani fogják.

Midőn tehát jelentésünket ezúttal befejezzük, kedves kötelességünknek tartjuk, az általunk megvizsgált könyvtárak birtokosainak és őreinek, kik kutatásainkat lekötelező liberalitással előmozdítani szíveskedtek, a társulat iránt tanúsított előzékenységökért hálás köszönetünket kifejezni.

CSONTOSI JÁNOS.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SOPRONI KIRÁNDULÁSA

(1883. AUG. 22—27.)

A M. Történelmi Társulat a f. év nyarán egy évi pihenő után Sopron városába tartotta vidéki kirándulását, fennállása óta a tizenkettediket.

Sopron város közönsége Szilvássy Márton indítványára f. é. márcz. 17-én szíves meghívást intézett társulatunkhoz, melyben — kiemelvén mennyi történelmi kincset tud felmutatni mind maga a város, mind a megye s hogy mily gazdag levéltáraik vannak a régi főnemesi családoknak is a megye területén, — meghívja a társulatot, hogy ez idei vándorgyűlését Sopron városában tartsa meg. A társulat e meghívást májusi gyűlésén tárgyalván egyhangúlag elhatározta a meghívás köszönettel való elfogadását. Sopronmegye is magáévá tette az ügyet s máj. 16-án szintén felhívást intézett a társulathoz, hogy tegye kutatásai tárgyává a megyei s a családi levéltárakat is. A választmány erre jun. 26-iki ülésében soproni nagygyűlés megtartását aug. 22-ére tűzte ki

Sopron városa és a megye híven ősrégi culturalis traditioihoz jó eleve megtett mindent, hogy a Történelmi Társulat tagjai Sopronban jól érezzék magukat és elérjék a czélt, a mely őket oda vezetendő volt. Nem egyedül a hazai tudománynak akartak szolgálatot tenni, de egyszerűen élénk tanújelét kívánták adni nemes hazafiságuknak is a Történelmi Társulat több mint szívélyes, mondhatni tüntető fogadtatásával, — meg akarták mutatni, hogy bár ott az ország határán nyelven nem is egészen, de hazaszeretethen oly jó magyarok, mint az ország tiszta magyar nyelvű lakosai.

Mindenekelőtt egy előkészítő bizottságot szerveztek, melynek elnöke volt: Fink János polgármester, jegyzője: Szilvássy Márton ügyvéd s tagjai a város és megye előkelő polgáraiból huszonnégyen. Külön alakult egy vendéglátó bizottság is Tomsich Bertalan ügyvéddel élén. Ezenkívül a társulat Sopronban mulatása idejére egy öttagu állandó irodát szerveztek Kund Frigyes ügyvéd elnöklete alatt.

Az előjelek után teljes bizalommal nézett társulatunk a soproni kirándulás elé. Báró Kemény Gábor társulatunk másodelnöke szíves

készséggel vállalta el a kiránduláson való elnöklést. A kirándulásra jelentkeztek mintegy ötvenketten.

Aug. 20-án a Budapestről induló tagok az Akadémiai Olvasókörben előértekezletre gyűltek össze s másnap aug. 21-én reggel mintegy 30 társulati tag találkozott a budai indóháznál, a honnan B. Kemény Gábor másodelnök vezetése alatt útra keltek Székesfejevárr — Szombathely felé Sopronba. Útközben mind többen-többen csatlakoztak társulati tagok s más irányból is többen érkeztek, úgy hogy a kirándulásban részt vett tagok számát mindössze körülbelül 50-re tehetjük.

Aug. 21-én a szombathelyi vasúti állomásnál a soproni rendező bizottság küldöttsége várta a kirándulókat (Szilvássy Márton vezetése alatt, dr. Artner Jenő és Szóka István). A társulat tagjai között igen díszes kiállítási program-könyvet osztogattak ki, a mely méltán marandó emlékül szolgál a kirándulásban résztvevőknek. A díszes emlékkönyv címlapján a város színnyomatú címere látható (a címér paizsában hármastornyú bástyafal, nyitott sárgára festett kapuval, a bástyafal két kisebb tornya felett piros mezőben egy-egy arany csillag; a paizs sisakja felett aranykoronán kiterjesztett szárnyú kétfejű sas, mellén F. E. betűk, feje felett korona). A könyv első lapját az ódon városbáz és vigyázó torony fényképe díszíti. Tartalmát teszik: I. Tudni valók; II. Napi rend; III. A város és megye érdekességei (»A szemügyre vételre ajánlottak sorozata«) IV. Beszállásolási rovat (a kiránduló tagok s szállásadók névsora s lakása); V. Az előkészítő bizottság tagjainak névsora; VI. Állandó iroda — s végül jegyzetekre szánt üres lapok. Ez emlékkönyvön kívül minden társulati tag egy feltűzni való szalagalakú bronz jelvényt kapott a rendezőtől, eme felirattal »A Magyar Történelmi Társulat nagygyűlése Sopronban 1883-ik évi aug. 22-én«. (Hasonló jelvényt viseltek a rendező bizottság tagjai is, csak hogy míg a társulati tagoké aranyszínű, az övék ezüstszínű volt.)

E kiváló figyelem, melyben már a szombathelyi állomásnál részesültünk, előhírmőke volt ama kitűnő rendezésnek, a melyet a soproni kirándulás tartalma alatt mindvégig tapasztaltunk.

Kétszeres örömmel folytattuk útunkat. Sopron megye határszélén, Bük állomásnál a vidék lakosai élén a büki plébános Baur György lelkes szavakkal üdvözölte elnökünket s a társulatot, melyre b. Kemény Gábor szívélyesen válaszolt; meleg hazafias nyilatkozatát nagy tetszéssel fogadták a tisztelgők. Délután félhatkor rohogott be a vonat a soproni pályaudvarba, a mely lobogókkal s virágfüzerekkel fel volt ékesítve. A perront zsúfolásik megtöltötte Sopron város előkelő közönsége s a vonatot lelkes éljenzéssel fogadták. A legtágasabb váróterem, a hol a kölcsönös üdvözlések történtek, valóságos virágoskertté volt átalakítva. Először is a polgármester Sopron városa nevében, utána a megyei főjegyző (a szabadságon levő alispán helyettese) Sopronmegye nevében üdvözölte a társulatot; beszédükre sokszoros tetszés nyilatkozat között b. Kemény

Gábor elnök válaszolt. Azután megkezdődött — díszes fogatokon — a bevonulás, a városvégén felállított diadalkapun keresztül, melyen *Isten hozott!* felírás üdvözölt.

Az elszállásolás után esti 8 órakor ismerkedési estély volt a Casino 1. emeleti termében.

Aug. 22-én 9 órakor a nagygyűlést megelőzőleg a tagok az elnökség és titkári hivatal szállásán gróf Pejachevich Julian palotájában gyűltek össze a szokásos előértekezletre, hogy megállapítsák a munka programot és kijelöljék a bizottságot.

A bizottságok a következőkép alakultak meg:

1. *Sopron városi bizottság.* Elnök *Deák* Farkas; előadó dr. *Szalay* József. Tagok: Chernelházi Chernel Kálmán és Ignác, Jedlicska Pál, Szilágyi Samu.

2. *Sopronmegyei és gróf Széchenyi levéltári bizottság.* Elnök *Géresi* Kálmán; előadó *Révész* Kálmán. Tagok Berecz Ábel, Némethy Kálmán, dr. Szabó Károly, Gyula és Jenő, Zsilinszky Mihály.

3. *Kismartoni bizottság.* Elnök *Tóth* Lőrincz; előadó *Szilágyi* Sándor. Tagok (a szűkebb körű bizottságban): dr. Demkó László, dr. Fehérpataki László, dr. Hajnik Imre, dr. Károlyi Árpád, Okolicsányi László, Thaly Kálmán, dr. Szádeczky Lajos. (A nagy bizottságban még): dr. Andrásovics Béla, Chernel Kálmán, dr. Kammerer Ernő, Konez József, Matavovszky Béla, Pesty Frigyes, dr. Szabó Károly, Gyula és Jenő.

4. *Fraknó-vári bizottság.* Elnök *Kövér* László; előadó dr. *Szádeczky* Lajos. Tagok: Gyurinka Antal, Kis Ernő, Révész Kálmán stb.

5. *Ligetvári bizottság.* Elnök *Szopori Nagy* Imre; előadó *Zsilinszky* Mihály. Tagok: dr. Fejérpataky László, Géresi Kálmán, Páur Iván.

6. *Régészeti bizottság.* Elnök dr. *Páur* Iván; előadó dr. *Henszlmann* Imre. Tagok: Bella Lajos, Fuchs Bonifác, Storno Ferencz.

7. *Könyvtári bizottság.* Elnök dr. *Szabó* Károly; előadó: *Csontos* János. Tagok: Barna Ferdinánd, Findura Imre, Szinnyei József.

Tíz órakor volt az ünnepélyes nagygyűlés a casino nagy termében. A társulati tagok s szép számú közönség összegyűltével a polgármester vezetése alatt háromtagú bizottság hívta meg az elnököt a gyűlésbe. B. *Kemény* Gábor megjelenvén elfoglalta az elnöki széket s néma csend között olvasta fel elnöki megnyitó beszédét, melyet a hallgatóság feszült figyelemmel kísért és élénk eljenzéssel fogadott.

2. *Nagy* Imre olvasott fel *Sopron múltjáról*, melyet a város története iránt érdeklődő soproniak kétszeres figyelemmel s a társulati tagok is élénk érdeklődéssel hallgattak, s meg meg újuló tetszénysívalítással fogadtak.

3. A titkári jelentés és a bizottságok névsora olvastatott fel.

Új tagokul felvétettek: *Szentimrey* Lajos Bakta, Abaúj m. (aj. dr. Demko Kálmán); *Némethi* Károly Debreczen, (aj. Géresi Kálmán);

Bárdossi Jenő Szombathely; dr. *Stettner* Máté Szombathely, (aj. Deák Farkas); *Molnár* Zsigmond ügyvéd Maros-Vásárhelyről, (aj. Konecz József); *Poszváék* Sándor tanár, *Brunner* János lelkész és *Stiegler* Gusztáv lelkész Sopronból, (aj. Góbi Imre); *Vághy* Béla, *Józsa* Menyhért Sopronból (aj. Szabó Károly tanf.); *Bock* János vasúti felügyelő Sopron, (aj. Kis Ernő).

4. *Henszlmann* Imre tartott rövid bevezető beszédet a soproni műemlékekről, a mely után a nagygyűlés tagjai testületileg keresték fel a sz. Mihály templomát, sz. Jakab kápolniját s a benzések templomát s műélvezettel hallgatták a helyszínén Henszlmann érdekes és tanulságos ismertetését.

A nagygyűlést d. u. 2 órakor díszebéd követte a Casino kis termében, melyet a soproniak magyaros vendégszeretetének varázsa alatt ősi szokás szerint szebbnél szebb pohárköszöntők fűszereztek.

Este 8 órakor a soproni irodalmi és művészeti kör szavalati és zenészeti díszestélyt rendezett a társulat tiszteletére, a Casino nagy termében, melyet tánczvígálmom követett.

Másnap aug. 23-án kezdetét vette a bizottságok búvárkodása. A kismartoni szűkebbkörű bizottság korán reggel elindult a Soprontól 2—3 órányira fekvő Kismartonba, a herczeg Esterházy levéltárban való kutatásra. Ott Horváth Boldizsár ő excellentiája, a hg. Esterházy javak zárgondnoka fogadta lekötelező szívéllyességgel a bizottságot s dr. Merényi Lajos levéltárnok segédkezett kutatásainkban. Egy nap múlva aug. 24-én megérkeztek a nagy bizottság többi tagjai is s szintén a herczegi kastély vendégszobáiban szállásoltattak el. Erre az alkalomra nemcsak a levéltárt s a könyvtárt, hanem a kastély összes termeit megnyitották s minden nevezetességét megmutatták; d. u. 2 órakor pedig a nyári étteremben hatvan terítékű, igazi herczegi díszebéd volt, melyet szellemesenél szellemesebb toastok fűszereztek. Itt volt alkalmunk gyönyörködni Horváth Boldizsár szellemdús beszédeiben, melyek mindegyike több mint pohárköszöntő, egy mély elme, egy igazi statusphilosoph enunciatioi voltak. Megérdemli az említést a kismartoni katonai nevelőintézet igazgatójának Thaly Kálmán köszöntőjére német nyelven mondott hazafias válasza is, melyben megemlítvén, hogy a cs. és k. közös hadügyminiszteriumtól rendeletet kapott, hogy a kismartoni levéltárban ő is tegyen hadtörténeti kutatásokat — a magyar történetírókat éllette. A hasznos mellett nagyon kellemes emlékü is volt a kismartoni kirándulás.

Ugyanezen napon aug. 24-én ment ki a fraknai bizottság is Fraknó várába s ott a hatalmas várpalotában a levéltárt, kincstárt, fegyvertárt és képtárt s a vár összes nevezetességeit megszemléltek a hg Esterházy család jogügyi tanácsosa Mayer Gyula s a kis-martoni főlevéltárnok Mándl János és Szontágh Húgó aljárásbíró uraknak szíves kalauzolása mellett.

A gróf Niezky család ligvándi levéltárában is azalatt tette meg az oda küldött bizottság széperedményű kutatásait.

Nem feladatunk itt a kirándulás tudományos eredményeiről referálnunk (arról az illető jelentések szólnak), csakis külsőségekre szorítkozhatunk: így fel kell említenünk a soproni rendező bizottság programjába felvett ama különböző kirándulásokat is, melyekben kutatásaiktól érkező tagtársaink vehettek részt:

Aug. 23-ára ki volt tűzve a Sopron városi és megyei levéltárak, a muzeum és műemlékek megsejmlélése. D. u. kirándulás a vadászslakhoz, illetőleg a nyugati hegységbe, onnét esti 9 órakor bevonulás az »Ujtelep« nevű városi díszkerthe s ott társasvacsora a katona-zenekar közreműködése mellett.

Aug. 24-én a bizottsági kirándulásokon kívül d. u. 3 órakor kirándulás a Fertő tavához a soproni szőlő hegyen át, — hazajövetel Bal-fon át.

Aug. 25-én 9 órakor a koronázási halom, a kelták hegye, a római út, a »Rast-Kreutz« és Kurucz-domb megsejmlélése. D. u. 3 órakor kirándulás a Brennbergi köszenbányába Bánfalván át.

Aug. 26-án d. e. 9 órakor isteni tisztelet a sz. Mihály székesegyházban s d. u. kirándulás Lakompakra a várba és Taródi Mátyás kurucz generális sírjához — s Nagy- és Kis-Czenkre.

A vidéki bizottságok legnagyobbbrészt aug. 25-én este érkeztek vissza a központba, így tömegesen, hosszú kocsisorral indultak aug. 26-án d. u. Nagy-Czenkre, (Soprontól egy órányira), hogy ott a gróf Széchényiek családi sírboltjában leróvják a kegyelet adóját a nemzet nagy halottja, gróf Széchényi István hamvai előtt. A temető kertben van a család sírboltja, mindenekelőtt oda zárándokoltunk. A kriptá bejáratánál c mely jelentőségű szavak figyelmeztetnek a halandóságra:

Voltunk mint ti
Lesztek mint mi:
Por és hamu.

A sírbolt első csarnokában ott van kora »legnagyobb magyar«-jának a koporsója befalazva, előtte oltárszerű emlékmű eme felírással: »Gróf Széchényi István / 1791. Sept. 21. / † 1860. Apr. 8. / és / forrón szeretett neje / szül. Aspangi / Seilern Crescentia Grófnő / Máj. 13. 1799. / † Jul. 30. 1875.« — A temérdek koszorú is a mely a síremlék előtt's a belső csarnokban felaggatva áll, mutatja, hogy itt egy nemzet halottja alussza örök álmát. A sírboltból a nagy-czenki templomba mentünk, a hol szintén lépten-nyomon Széchényi István gróf reliquiáival találkoztunk. Nagy-Czenkről a szomszédos Kis-Czenkre mentünk át, hogy megtekintsük a gyönyörű kastélyt, melyet oly nagy gondal s annyi költséggel restauráltatt egykori nagynevű tulajdonosa. Kegyelettel néztük a gyönyörű termeket, a kis szöglet-szobát, a nagy reformator kedvencz dolgozó szobáját (most is ott áll, úgy a mint az ő idejéből ott maradt, egy hajó tervezete s a lánczhíd két oroszlánjának

miniature mása), megnéztük a nemes izléssel berendezett gazdag könyvtárt s lakosztálya többi termeit. Azután végig sétáltunk a nagyszerű hársfasor között a kis erdőben álló remetelakig, a hol *Páur Iván* érdemdús tagtársunk egy szellemes cikket olvasott fel a mult században ott eldegélt „*Kiscsenki Remeté*”-ről, melyet Függelékben közlünk. Majd Széchényi Béla gróf megboldogult nejének sz. Erdődy Hanna grófnőnek művészi síremlékét tekintők meg ott. Onnan még egy rövid sétát téve elértük a hegy fokát s előttünk állott a maga sajátos nagyszerűségében a nádas Fertő tava. A gyönyörű kép szemléletének a közelgő est vetett véget: a hegyet körül-került kocsik előállottak s sietnünk kellett a Fertő szegélyező lankás dombok alatt vezető úton Sopronba vissza.

Aug. 27-én volt a társulat *zárgyűlése*, melyet a Casino dísztermében Sopron város érdemes polgármestere nyitott meg s a melyen Tóth Lőrincz elnökölt. Tárgyát szokás szerint a bizottsági előadók jelentéstelei képezték a következő sorrendben: 1. A Sopron városi bizottság jelentése dr. *Szalay Józseftől*; 2. A Sopron megyei bizottságok *Révész Kálmántól*; 3. A kismartoni bizottságé *Szilágyi Sándortól*; 4. A fraknóvári bizottságé *Szádeczky Lajostól*; 5. A ligvándi bizottságé *Szopori Nagy Imretől*; 6. A régészeti bizottság előterjesztése dr. *Henszlmann Imretől* és dr. *Fuchs Bonifácztól*, mely szerint a soproni »sz. Jakab« kápolná«-t és a »káptalan kápolná«-t annyira elhanyagolt állapotban találták, hogy felhivandónak tartják a Tört. Társulatot, kérné fel Sopron város tanácsát és a pannonhalmi főapátot, mentsék meg e két műemléket a végenyészettől. Ez indítvány tárgyalását a következő választmányi gyűlésre halasztotta a zárgyűlés. 7. A könyvtári bizottság jelentését olvasta fel *Csontos János*. Végül titkári jelentés következett. Új tagokul felvették: *Nagy János* ügyvéd Sopron, (aj. Nagy Imre); *Vircsologi Ruprecht Lajos* Sajtos-Kaál Sopron m., (aj. a titkár); dr. *Andrásovics Béla* curiai bíró Budapest, (aj. dr. Fejérpataky László); *Héris Antal* plébános és orsz. képviselő Czinfalva, Sopron m., (aj. a titkár); *Bejczy Sándor* ügyvéd, Sopron; *Komlósy Kálmán* gazdatiszt Looson (aj. Szinnyi József); *Szakonyi Kálmán* ügyvéd Sopron, (aj. Matavovszky B.); dr. *Fialowski Lajos* tanár Sopron (aj. Géresi Kálmán). A zárgyűlés végén az elnöklő Tóth Lőrincz és Szilágyi Sándor titkár köszönetet mondottak Sopron városának és a megyének, valamint egyeseknek, kik kutatásainkban elősegítettek. A polgármester búcsúzóul viszont a Történelmi Társulatnak mondott köszönetet medhívásuk elfogadásáért.

Ezzel vége volt a soproni szépsikerű és szépemlékű kirándulásnak. Sokan még aug. 27-én, a legtöbben pedig aug. 28-án a reggeli vonatokkal elhagyták a várost és a megyét, kellemes emlékekkel távozva onnan, hol a magyar történetírásnak annyi lelkes barátot találtak.

SZÁDECZKY LAJOS.

Függelék.

A klisczenki remete.

A remeteségek romantikája vonzerejét végkép elvesztette, már csakis itt ott állanak fenn remeteségek egy-egy hatalmas főúr kertjében, de csak gyermekes utáztatásban, mint a chinai mintára készült porcelán edények a díszterem kandaló párkányán. A remeték kihaltak, mert az emberek, kik nélkülözhetlennek tartották a nélkülözést, maguk is kihaltak; nem József császár udvari rendeletei, hanem a mai élvágy fektette őket a sírba. A magukkal és a világgal meghasonlott, financiaiilag vagy erkölcsileg hajótörést szenvedett óriások nem keresik fel ma már a vadont, hanem egyszerűen a revolverhez nyúlnak. De se baj! A haladó kor kitalálta a remetéknek is egy drágalátos surrogátumát, egy külsőleg és belsőleg foszlásnak indult piaczi alakban: ez a faltámasztó. *) Ő is, mint az afféle remete, magánosan áll a világban, ő is magában szállva áll, mert ez a legolcsóbb házbér, ő is el van merülve, hanem nem az örökkévalóságban, de igen a lottoszámok forgandóságában. Magról nem növesztik, csak magából díszlik a kövezeten, mint bogáncskóró a homokbuczkáson, nem kényes növény, de a reggeli híves órákban a napra, nagy melegben az árnyékba áll; legkeményebb télben sem fűt be magának, hanemha elvétve a pálinkaboltban. De ő is, mint valódi fia korának, élni akarja világát, azaz élvezni minden áron, élvezni rendőrellel és inproductív léte daczára. **) És mivel nem tud kenyeret keresni magának, magát azzal bosszúlja meg a társadalmon, hogy vesz magának császárszemlét, hozzá a napon sült egy darab nyers hurkát és csemegéül a porból felszedett vagy a pocsolyából kihalászott szivardarabot csiptet foga közé, és így felszerelve ölbe menne kerek a világgal, ha azt már ugyis lábbal nem taposná. Ő, mint a teve a pusztának, oly állandó jelvénye a városoknak; mert — faltámasztó nélkül nincs civilizáció.

Hogy a szellemi korlátozottság és a tevékenység hiánya szolgálta volna ki a középkorban kizárólag a remeteség számára az újonczjutalékot, annak ellene mond az, hogy nemcsak az együgyű földművelő elhagyta ekéjét, hanem a sziklavár hatalmas lovagbajnoka is letette a sisakot és kardot- és kagylós kalapot és zarándokbotot ragadott, Rómában meglátogatta az apostolok küszöbét és onnan hazatérve, az erdei magányt választotta lakásául; érdemdús egyházi férfiak hasonló sugá-

*) Ezen szót a nép szájából vettem, mely találólag kifejezi a Berlinben és más német városokban szélkében használt »Eckensteher« értelmét.

**) Contra eremicolas, peregrinos aliosque ignotos et inspectos, grassantibus imprimis latrociniiis et praedociniis omni cum rigore procedatur, passualesque ab iisdem exigantur. Mondja az 1768. szept. 15-én kelt szabályrendelet: Kassich Ignác. Kivonatos gyűjteménye 1-ső rész 100. lap.

latra hallgattak, így Özséb, a szent Pál remete rendjének alapítója, az esztergomi székesegyház kanonoka volt előbb, hogysem 1250-ben a pilis-szántói hegyek rengetegébe vonúlt vissza remetéül. *) Még a népeket kormányzó föld hatalmasságai is letették a bíbort és felöltötték a kámszát helyette, felváltották az uralkodás vágyát a lemondás és önmegtagadás alázatosságával. Amadé, Savoya herceg fejedelme 1435 körül, neje halála után, követve hat előbbi lovagja által, kik vele együtt lemondottak az udvari életről, bezárkózott a Lemán tóparton állott körülbástyázott palotába, hol maga és társai számára egy-egy, tehát összesen hét czella volt berendezve; mindannyian hosszú haját és szakállt, daróc csuklyát, övet és botot viseltek és csakis a nemes származás jeléül egy arany keresztet, magukat Szt. Mór lovagjainak nevezve az ország védszentjéről, ki ezen fejedelmi remeteség közelében vértanúságot szenvedett. **) Hogy Amadé utóbb mint ellenpápa a trónra lépett, az, az egyház történetére tartozik.

Mint elhagyott, borzadályos ridegséget, mint sűrű erdei homályt, melyen át csak itt ott lopózik be egy-egy vékony napsugár, hol mély csend uralg, melyet csak a fák lombjaiban dülő szélvész szakít félbe és hol a favágó baltája még soha sem szólaltatta meg a viszhangot, mert a már régen itt letelepedett szénégető is csak a széldöntötte fákat foglalja le olcsó zsákmányául: így festi elénk képzeletünk azon tájéket, melyben a világ zajától menekülni kívánczó, a bú alatt leroskadott, vagy az örömtunt ember a hajdankorban remetéül elevenen temetkezett.

E komoly tájképhez nem hasonlít a verőfényes mezei virány közt fekvő kisczenki remeteség erdőernyőzte kies fekvése. Barkóczy Zsuzsánna grófnő, ama műérzék, szellemi fenség és hitbuzgalomban gazdag urhölgy építette 1751-ben férjével együtt ***) a csinos várkastélyt egy házi kápolnával maga számára; alapította 5 szegény számára az ápodát a faluban; ültette a pompás hársfasort, mely éjszak felé egy kis erdőbe vezet és ide építtette a kis erdei kápolnát és annak éjjeli-nappali öréül kirendelt egy remetét, és azt szerény lakással és terményekben kiszabott javadalommal látta el.

E javadalmazást biztosító írat, melynek eredetije a Széchenyi grófok nemzetiségi levéltárában őriztetik, ily német nyelvű szövegezésben kiadva, mert az akkori kulcsár, Haspel Tamás, a magyar nyelvben jártas nem volt, ily tartalmú:

*) Cherier : A magyar egyház története. Pest, 1856.

**) Aeneas Sylvius II. Pius pápa. Élet és korrajz. Irta Pór Antal 1880. Kiadja a Szent István társulat.

***) Gróf Széchenyi Antal altábornagy, egy huszárezred tulajdonosa, mely utóbb Blankenstein nevet viselt. Síremléke márványból a sz. Benedek-rend soproni egyházában, sajnos, ennek felírata a Ferencz-rendiek eltörlése alkalmából, midőn a templom pusztán állott, az olvashatlanságig elron-gáltatott.

Passirung

Was denen 5 Armen Leuthen in unsern allhier Befindenen Spital monatlich zur Unterhaltung aus unsern Aemtern zum verabfolgen ist: als

Denen Spittälern. Dem Einsidler.	Monatliche Viehthalen	Wind be- zahlt per den.	Betraget im Baaren fl. den.
1. Rind Fleisch Pfund	11	6	— .66
2. Geselchten Spöck Pfund	2	20	— .40
3. Massl mehl	3	20	— .60
4. Verschiedene Greislwerg massl	2	25	— .50
5. Salz Pfund	2	5	— .10
6. Schaff-Schmalz Pfund	2	20	— .40
7. Käss Stück	1	10	— .10
8. Wein Halbe	30	5	1.50
9. Brod Läib	4	15	— .60
10. Kertzen Pfund	1	18	— .18
11. Krauth und Rüben	—	—	— .20
Summa	—	—	5.24

Kraft dieser Commission, wird allobiges denen Armen Leuthen Von Heunt dato angetreylichst zu Verabfolgen Hiermit anbefohlen.
Actum Klein-Zünkendorff, den 1. Juny 1764.

Susanna gräfin Szecseny s. k.

Előttünk hát a kisczenki remete étlapja; nem indiai madárfészkek ugyan, mit elsorol: de kenyér, hus, bor és más tápszer elég emberünk eltartására. Így nem szorúlt arra, hogy a vidéket bebarangolja és küszöbről küszöbre járva, a népnek terhére esve: »Ísten fizesse« sóhajjal köszönje azt, mit összekoldul, hogy életét fentartsa. De ha így szükségét nem látott és a szegénységet nem ismerte, mely a tapasztalás szerint oly rossz tanácsadó: kérdehnők meg volt-e szintén óva a henye élet veszélyes következeitől, miután közmondásilag a henység az ördög párnája és a bűn meleg ágya. Volt erről is gondoskodva, mint a menedékházban lakó alakoknak, úgy ő neki is kiszabott számú imaórái voltak, melyeket azekkel együtt végezett délestenként a kastély kápolnájában; vasár- és ünnepnapokon az orgona szíjait húzta mise alatt a plébánia egyházban; különben az erdei kápolna tisztán tartása az ő gondja volt és az ő gondja, hogy a mezőn foglalkozóknak a delet jelentse a kápolna harangjával. Más körülmény is igényelte tevékenységét, még pedig közvetlen saját érdekében. Ugyanis nem lévén számára tüzelőanyag kirendelve, mint volt a menedékház lakosai számára, a szárazfa szedésére és haza hurezolására volt utalva; mi főleg télen a szükség is fokozódván, idő-

rabló és fáradságos feladat volt. Azonban kérdésen kívül legnemesebb foglalkozása a kertművelés volt, mit elválasztott térségeken üzött: a virágkert egy szellős filagóriával az uraságnak szemlegelőül és pihe-nőül volt szánva, mert a néphagyomány szerint Barkóczy grófnő gyakran, többnyire pénteki napokon meglátogatta a kápolnát, gyalog járva egy komornája kíséretében, ezen kertosztály állította ki az oltár és a szent kép feldíszítésére a virágokat; a hasznát a kert másik fele adta meg; mert mivelhogy remeténk úgy mint maga szakácsa volt, mint saját udvari kertésze is kénytelen volt ásót, kapát forgatva szerepelni: minden vetemény, hagyma és gyökér, mely itt virult, csak az ő fáradsága után virult, mit elérni épen nem volt könnyű, mert az öntözésre kívánt vizet a nem épen közel fekvő nádfenekből, az úgynevezett kátyóstóból,*) a mai fácszányosból kellett meríteni és haza hordani. Ismétljük, hogy a kertészet volt a legnemesebb foglalkozása emberünknek és megtoldjuk ez állításunkat azzal: hogy e foglalkozás hálás is volt, mert tartós, ma is felismerhető nyomokat hagyott maga után. A remete kunyhóját környező kis kerti telep a valóságban igazi kiserleti telep volt, hol magukat a Boz, Hídeség és Homokról jött pórasszonyok kertésznekül képezték ki, kik most — mint azt igen jól tudják Sopron gondos háziasszonyai — a helyi piacot mindennemű hagymával és gyökérfélével bőségesen ellátják, melyeket ők nem amolyan kis veteményes kerti ágyakban, hanem holdakra menő kiterjedésben természetnek a szabad mezőn, és a könnyű és homokos minőségű talajban kitűnőleg ízletes terményt képesek előállítani, és el kell ismerni: mind ezzel a földművelés egy, másutt alig tekintetbe jövő, szépen fizető külön ágát alapították meg, mely legalábbily nagyszabású arányban az egész megye területén nem üzetik sehol. És ezen kulturág egyúttal a legszebb emlékoszlop, mit remeténk az utókortól nyerhetett, azért, hogy a minden eremita- és coenobitának szóló intelmét: »ora et labora« ő oly lelkiismeretesen teljesítette

Teljesítette mindaddig, mignem a válságos 1786-ik év ötét is tevékenysége színhelyéről le nem léptette.**)

A jámbor nem messze ment, a kisczenki alafások közé beöltözött házfőnököknek.

A remetekápolna még mindig jó karban tartatik és látogatott imahely a mezői munkát végzett nép részéről; de a remete ezellája most vadászlak, és azon szegen, melyen száz évvel ezelőtt olvasó csüngött. most a dúplacsövű lánkászter díszeleg. Valjon ismét legördült száz év múlva mi fogja ott a szegen a lánkásztert helyettesíteni: héja! ember legyen ki megmondja.

PAUR IVÁN.

*) A nép szájában hibásan: »Gatyástó«.

**) Ugyanazon évben töröltetett el a Pálosok derék conventje Bánfalván és lettek visszahíva a konvent kebeléből való remete laikus barátok Kópházáról és Kertesről.